

ВНЗ «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ МАГІСТРАНТІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ – 2018

Київ – 2018

УДК 330
ББК 65.29

Розповсюдження і тиражування
без офіційного дозволу
НАУ заборонено

*Наукове видання рекомендовано Вченою радою
Національної академії управління
(протокол № 1 від 22.02.2018 року)*

Редакційна колегія:

Єрохін С.А. – д.е.н., професор, ректор Національної академії управління.
Єрмошенко М.М. – д.е.н., професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри маркетингу, економіки, управління та адміністрування НАУ. *Штулер І.Ю.* – д.е.н., доцент, завідувач кафедри фінансів, обліку та фундаментальних економічних дисциплін НАУ. *Матвійчук Валерій Костянтинович* – д.ю.н., професор, заслужений працівник народної освіти України. *Нікітін Юрій Вікторович* – д.ю.н., професор. *Гіда Євген Олександрович* – д.ю.н., професор. *Савенков Олександр Іванович* – д.т.н., проф., *Лопатін Олексій Костянтинович* – д.ф.-м.н., проф. *Пашков Дмитро Павлович* – д.т.н., проф. *Матвеев Сергій Васильович* – к.ю.н. *Карпенко Микола Іванович* – к.ю.н, доцент. *Курченко О.А.* – к.т.н., доцент. *Харь Інна Олексіївна* – к.ю.н., доцент. *Фаловський Олександр Олександрович* – к.т.н.

Збірник наукових праць магістрантів Національної академії управління. – Київ: “Національна академія управління”, 2018. – 560 с.

ISBN 978-617-7386-12-3

У збірнику наукових праць магістрантів, опубліковано результати їхньої наукової роботи у 2017-2018 рр., які базуються на магістерських дипломних роботах, виконаних ними під науковим керівництвом викладачів НАУ, та інших вузів.

Збірник включає наукові статті по таких спеціальностях: маркетинг, міжнародна економіка, облік і аудит, фінанси, право, системний аналіз.

Матеріали збірнику будуть корисні студентам, аспірантам і фахівцям з наведених спеціальностей.

ISBN 978-617-7386-12-3

УДК 330
ББК 65.29

ЕКОНОМІКА

МАРКЕТИНГ

<i>Бугайов А.В.</i> Проблеми управління маркетинговою інноваційною політикою підприємства	7
<i>Буйволів Л.Ю.</i> Розробка програми стимулювання збуту послуг підприємства	11
<i>Бурлаченко В.І.</i> Проблеми удосконалення маркетингової стратегії підприємства	15
<i>Васянович В.В.</i> Товарна політика підприємства та шляхи її удосконалення	19
<i>Кобюк О.Р.</i> Актуальні проблеми формування товарної політики підприємства-виробника хлібобулочних виробів	24
<i>Ковальов М.І.</i> Ринкове тестування нового товару: підходи та проблеми	29
<i>Коломієць Ю.В.</i> Застосування сучасних комп'ютерних технологій в маркетинговій діяльності підприємства	33
<i>Косяк О.А.</i> Розробка і обґрунтування конкурентних стратегій підприємства	37
<i>Мазурова Є.О.</i> Розробка програми формування іміджу підприємства	40
<i>Масюк П.В.</i> Роль маркетингової товарної політики в ефективній діяльності підприємства	44
<i>Сидоренко А.М.</i> Організація маркетингових досліджень на підприємстві	48

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

<i>Гнатенко Б.Ю.</i> Міжнародний туризм: проблеми та перспективи розвитку в Україні	53
<i>Зінкевич Д.Г.</i> Розвиток туристичної галузі в Україні	59
<i>Карачевський Р.С.</i> Перспективи України на міжнародному ринку послуг	65
<i>Касєєв М.О.</i> Світові тенденції розвитку морських портів та перевезень	70
<i>Лисак І.О.</i> Зовнішньоекономічна стратегія України в сучасних умовах	76
<i>Небилиця Є.С.</i> Проблеми міграції робочої сили та шляхи їх вирішення	81
<i>Стрюк І.С.</i> Міжнародна міграція робочої сили та участь в ній України	85
<i>Умеров Е.Р.</i> Формування експортної стратегії підприємств ІТ-сектору	91
<i>Шевченко В.В.</i> Міжнародні фінансові організації та їх роль в інвестиційному процесі України	94
<i>Івченко Д.С.</i> Експортний потенціал України: сучасний стан та перспективи оптимізації	98
<i>Шевчук Д.Т.</i> Стабілізаційні заходи ЄС і країн Центрально-Східної Європи в боротьбі зі світовою фінансовою кризою	104

ОБЛІК І АУДИТ

<i>Вербило О.Л.</i> Облік і аналіз фінансового стану підприємства	111
<i>Здоріченко І.І.</i> Методика та організація обліку, аналізу та аудиту фінансових витрат підприємства	115
<i>Іванов А.К.</i> Особливості аудиту доходів	118
<i>Осадчук В.Б.</i> Податок на додану вартість, особливості обліку та значення у формуванні Державного бюджету України	123
<i>Чонка М.М.</i> Особливості обліку оплати праці в бюджетних установах	129
<i>Ярема І.П.</i> Концептуальні підходи щодо організації проведення аудиту власного капіталу	134

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Баранієський О.В. Головні критерії вибору пріоритетів залучення іноземних інвестицій в Україну	141
Болтівець А.В. Формування ринку кредитних і платіжних карток в Україні та напрями його розвитку	145
Борисов Д.Ю. Формування власних фінансових ресурсів підприємства в сучасних умовах	151
Боярська Е.О. Механізм фінансування закладів освіти та напрями його удосконалення	156
Власюк В.О. Формування доходів державного бюджету України: стан та напрями розвитку	163
Дроботов І.С. Джерела формування власного капіталу акціонерного товариства	170
Забєліна Н.С. Позитивні та негативні наслідки впливу іноземного капіталу на стійкість банківської системи України	173
Місюра О.В. Особливості методів державної підтримки аграрних підприємств України	178
Сивецький С.С. Проблеми та перспективи іпотечного кредитування в Україні	181
Тимофієнко І.А. Інвестиційна діяльність страхових компаній в Україні	186
Сотніченко О.В. Вплив державного регулювання на банківський сектор економіки України	192

ПРАВО

Алексєєв С.С. Класифікація злочинів	198
Алексєєва О.С. Кримінальна відповідальність за терористичний акт	202
Березовська Н.М. Правові ідеї академіка С.С. Дністрянського та напрями вдосконалення сучасного цивільного процесуального права	207
Буртовий Р.В. Корупційні детермінанти у судовій системі України	211
Валовий В.В. Розвиток інституту забезпечення виконання зобов'язань у цивільному законодавстві	216
Видюк Л.В. Поняття та ознаки цивільно-правового договору	222
Винниченко Ю.В. Історичне становлення правових основ регулювання банкрутства	226
Влацига С.Р. Проблематика правового регулювання договорів фрахтування ...	236
Гербей А.А. Історія виникнення податку на прибуток підприємств на теренах України	240
Гнатенко Б.Ю. Способи захисту права власності: поняття та класифікація ...	247
Головко Т.В. Правові проблеми захисту авторських та суміжних прав від піратства в мережі інтернет	254
Горишняк Д.Ю. Місце та зміст суб'єктів цивільного права в державі	259
Горовий А.В. Поширення корупції в органах влади і ефективність запобіжних заходів	264
Гринь С.Ю. Неосудність та обмежена осудність як кримінально-правові категорії	268
Гузь С.М. Виникнення права спільної сумісної власності подружжя за законодавством України	274
Гулько Б.О. Поняття та сутність державного суверенітету	278
Дорошенко В.О. Представництво в цивільному процесі	284
Жила С.В. Визнання доказів допустимими за кримінальним процесуальним кодексом України	289

Заболотня В.С. Поняття та зміст конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України	292
Іванов А.К. Особливості договору оренди водних об'єктів	296
Калінін Є.О. Інформація як об'єкт цивільних прав	301
Кіщенко І.П. Представництво у цивільному процесі	305
Козьменко А.В. Прийняття та відмова від спадщини як здійснення суб'єктивного права спадкування	313
Коковін Д.І. Судовий вирок у кримінальному процесі України	318
Коряк О.М. Законодавство України і преференції: історія та сьогодення	323
Костіна К.В. Правомірність визнання недійсним та скасування рішення органу місцевого самоврядування та державного акту на право приватної власності на земельну ділянку	329
Крикун В.В. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх	335
Кубрицький М.Л. Посилення кримінальної відповідальності за злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями	340
Кугай І.І. Загальна характеристика особистих немайнових прав та регулювання особистих немайнових відносин в цивільному законодавстві України	351
Ликов О.С. Проблема піратства в Україні: сучасний стан та шляхи її вирішення	355
Лихенко О.А. Юридична відповідальність нотаріуса: теоретичний аспект і практичні виміри	359
Лобко О.О. Система і види кримінальних покарань, що застосовуються до юридичних осіб за законодавством зарубіжних країн	363
Лук'янова М.Л. Установи та організації системи ООН як органи забезпечення міжнародної інформаційної безпеки	367
Ляпіна А.О. Договори про передання майна у власність та їх місце у цивільному праві України	372
Маковецький В.Ю. Авторське право в мережі Інтернет	376
Михайленко Л.В. Організаційно-правові форми юридичних осіб в Україні	380
Михайленко О.В. Поняття, характерні ознаки та види спадкування	384
Мотрич В.В. Принцип змагальності сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів у доведені перед судом їх переконливості	389
Назарина К.П. Особливості застосування публічного цивільно-правового договору	398
Неділько Л.В. Окремі питання здійснення спадкоємцем суб'єктивного права спадкування	403
Нижник М.С. Окремі питання правового регулювання права власності на землю в Україні	408
Озірський М.Ю. Правове регулювання користування житлом на підставі договору найму (оренди) житла	412
Попов В.О. Поняття складу злочинів та його види	417
Прижигодський М.В. Оператори мобільного зв'язку, як джерела криміналістично значимої інформації	420
Сажарова Т.І. Тлумачення кримінального закону в сучасних умовах	424
Соловійов І.А. Забезпечення захисту прав на комерційне найменування: актуальні проблеми та судова практика	428
Тараненко В.С. Поняття та підстави для застосування запобіжних заходів	433
Ткач І.Є. Визначення груп суб'єктів та видів порушень права в основних конфліктах щодо журналістської діяльності на виборах в Україні	440
Тютюнников М.В. Цілі аналізу матеріалів кримінальної справи	447

Усенко К.С. Особливості методики розслідування злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів	451
Христенко В.В. Поняття, характерні ознаки та види спадкування	455
Черкас М.Г. Класифікація видів тероризму	459
Черниш В.М. Процесуальна діяльність прокурора щодо цивільного позову у кримінальному провадженні	463
Чонка М.М. Особливості договору оренди землі	468
Шелест О.М. Питання кримінального процесу в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	471
Шестопал С.К. Правові засади та правовий режим регулювання проведення клінічних досліджень лікарських засобів в Україні	476
Шпанко І.Д. Право людини на освіту в умовах асоціації україни і європейського союзу: сутність та принципи	482
Шуляр Д.І. Міжнародні гарантії захисту прав та свобод людини у контексті національного законодавства	488
Яковенко В.М. Кримінально-правова характеристика проявів терористичної діяльності	492

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ

Баранов М.Є. Застосування дифузійних і фондових індексів і в економіці	498
Бернацький Д.О. Проектування бюджету	502
Бірюк В.В. Методики оцінювання ризиків в системах управління інформаційною безпекою підприємств	506
Василишин Н.В. Методи розроблення спеціалізованих програм на основі клієнт-серверних систем	510
Гриненко О.А. Горизонти прогнозування рішень рівняння в околиці хаотичного аттрактора	514
Киричок О.О. Інтелектуальна система підтримки прийняття рішень щодо оптимізації структури активів банку	519
Кухаренко І.І. Створення програмного продукту для аналізу нестационарних процесів	524
Лесик О.В. Ігрові методи для підтримки прийняття рішень	528
Лобода О.В. Система підтримки прийняття рішень щодо фінансових ризиків у банківській діяльності	532
Незола М.Ю. Система підтримка прийняття рішень при виконанні торговельних операцій	536
Осипов Р.В. Проектування бюджету	538
Рой Є.І. Нелінійні концепції функціонування фінансових ринків і економіки в цілому	543
Солоденко В. Методи дослідження нелінійних динамічних систем для виявлення закономірностей поведінки економічних систем	546
Шкаревський С.В. Науково-прикладні пропозиції для удосконалення укладення антропогенних карт з використанням космічних знімків	551
Яхимович Д.Р. Особливості синтезу спеціального програмного забезпечення для мобільних пристроїв	555

Бугайов А.В.

*Науковий керівник:
к.е.н., доцент Серкутан Т.В.*

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ ІННОВАЦІЙНОЮ ПОЛІТИКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто сутність інноваційної діяльності підприємства, розкрито особливості та проблеми управління маркетинговою інноваційною діяльністю промислових підприємств, сформульовано пріоритетні цілі управління маркетингом інновацій.

Ключові слова: інновації, маркетингова інноваційна політика, управління маркетингом інновацій.

Бугаев А.В.

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКОЙ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрена сущность инновационной деятельности предприятия, раскрыты особенности и проблемы управления маркетинговой инновационной деятельностью промышленных предприятий, сформулированы приоритетные цели управления маркетингом инноваций.

Ключевые слова: инновации, маркетинговая инновационная политика, управление маркетингом инноваций

Bugaev A.

PROBLEMS OF MANAGEMENT OF INNOVATION ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

In the article the essence of innovative activity of the enterprise is considered, the features and problems of management of marketing innovative activity of industrial enterprises are disclosed, the priority goals of management of marketing of innovations are formulated.

Key words: innovations, marketing innovation policy, marketing innovation management

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки підприємство надає великого значення процесу розробки і впровадження маркетингу в інноваційній сфері. Прискорюється науково-технічний прогрес, що змушує підприємство своєчасно оновлювати виробничу технологію і номенклатуру продукції, що випускається. Ця пов'язано з швидким мінливим попитом на товари і послуги, а також зі зростанням вимог до їх якості.

Перед промисловим підприємством постають питання про боротьбу з конкурентами, зниження витрат виробництва та максимізації прибутку. У зв'язку з цим важливу роль в діяльності підприємства відіграє маркетинг, одним з елементів якого є розробка і впровадження інноваційної політики. Ця політика покликана визначати довгострокові цілі і завдання підприємства і затверджувати курс дій і розподілу ресурсів, необхідних для досягнення цих цілей.

Промислове підприємство в рамках стратегічного маркетингового управління і планування розробляє комплексну стратегію розвитку підприємства, яка включає базову та функціональні стратегії. Базова – задає загальні напрямки розвитку підприємства. Функціональні – розробляються за основними сферами діяльності підприємства. Вони поглиблюють, уточнюють базову стратегію і сприяють її реалізації. В рамках базової стратегії підприємства можна виділити наступні функціональні стратегії: виробнича, інноваційна, маркетингова, фінансова, інформаційна, соціально-економічна, екологічна, стратегія зовнішньоекономічної діяльності.

У сучасних умовах розвитку української промисловості особливу увагу в інноваційній діяльності маркетинг приділяє аналізу стратегії, в рамках якої реалізуються інноваційні процеси підприємства. Ефективна розробка та впровадження інновацій дозволяють підприємству успішно функціонувати в уже освоєних областях і відкривають можливість виходу на нові напрямки. Особливу роль це набуває в умовах ринкової економіки, яка характеризується швидкою зміною кон'юнктури ринку і активною конкурентною боротьбою фірм.

У процесі розробки, впровадження та реалізації інноваційного маркетингу задіяні практично всі основні функціональні підрозділи підприємства. Узгодженість їх дій зі службою маркетингу необхідна для ефективності виконання етапів інноваційної стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературі нараховуються сотні визначень інновації та інноваційної діяльності. Наприклад, за ознакою змісту або внутрішньої структури виділяють інновації технічні, економічні, організаційні, управлінські тощо. Виділяються такі ознаки, як масштаб інновацій (глобальні та локальні); параметри життєвого циклу (розподіл і аналіз усіх стадій і підстадій), закономірності процесу впровадження тощо. Відомі автори, в основному закордонні (Менсфілд Э., Мончев Н., Перлаки И., Роджерс Е., Твіст Б., Фостер Р., Хартман В.Д., Шумпетер І. та ін.), трактують це поняття залежно від об'єкта і предмета свого дослідження, що дослідили в своїх роботах такі відомі українські вчені, як Ілляшенко С.М., Перерва П.Г., Федулова Л.І., Чухрай Н.І. та ін. [1,2,5,7].

Наприклад, Б.Твіст визначає інновації як процес, у якому винахід або ідея мають економічний зміст. Ф.Ніксон вважає, що інновація – це сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, що спонукають до появи на ринку нових і поліпшених промислових процесів і устаткування. Б.Санто вважає, що інновація – це такий суспільно-технічний економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, і, у разі якщо вона орієнтується на економічну вигоду, прибуток, поява інновації на ринку може дати додатковий дохід [9]. І.Шумпетер трактує інновацію як нову науково-організаційну комбінацію виробничих факторів, умотивовану підприємницьким духом. З внутрішньою логікою нововведень – це новий момент динамізації економічного розвитку[10].

Інновація є наслідком інноваційної діяльності. Аналіз різних визначень доводить до висновку, що специфічний зміст інновації складають зміни, а головною функцією інноваційної діяльності є функція зміни.

Австрійський учений І.Шумпетер виділяв п'ять типових змін [10]:

1. Використання нової техніки, нових технологічних процесів або нового ринкового забезпечення виробництва (купівля – продаж).
2. Впровадження продукції з новими властивостями.
3. Використання нової сировини.
4. Зміни в організації виробництва і його матеріально-технічного забезпечення.
5. Поява нових ринків збуту.

Невирішені частини проблеми. Сучасні інноваційні процеси досить складні та потребують проведення аналізу закономірностей їх розвитку. Для цього необхідні спеціалісти, які займаються різними організаційно-економічними аспектами нововведень, в тому числі маркетингом інновацій.

В Україні, за результатами дослідження масштабів та результативності інноваційної діяльності у промисловості, спостерігається низька активність проведення науково-технічних та маркетингових досліджень. Інновації ще не є головним чинником економічного розвитку промислового виробництва та забезпечення його фінансової стабільності.

Метою статті є розкриття сутності та проблем управління маркетинговою інноваційною діяльністю на підприємстві.

Основні результати дослідження. На успіх реалізації інновацій на підприємстві впливає безліч факторів, серед яких необхідно відзначити основні: науково-технічний потенціал; виробничо-технічну базу; основні види ресурсів; великі інвестиції; відповідну систему управління. Правильне співвідношення і використання цих факторів, а також

тісний взаємозв'язок між інноваційною, виробничою та маркетинговою діяльністю підприємства призводять до позитивних результатів в здійсненні інноваційної стратегії.

Залежно від того, які з основних складових маркетингу в інноваційній діяльності підприємства віддається перевага, можна виділити основні види орієнтації підприємств:

1) на інновації. Головна роль при цьому відводиться інноваційній діяльності, служба маркетингу виконує інформаційно-політичну функцію, визначаючи рівень попиту на продукцію, що випускається;

2) на збут. Основною функцією тут стає маркетинг, який визначає потребу в нововведеннях і надає вплив на їх характер в процесі розробки;

3) на стратегічний попит. Цей вид орієнтації заснований на взаємозв'язку маркетингової, виробничої та інноваційної діяльності, що забезпечує найбільшу ефективність ринкової стратегії підприємства.

Орієнтація на стратегічний попит також сприяє злагодженій роботі всього економічного механізму підприємства. Це пов'язано насамперед із взаємодією основних функціональних підрозділів. Цей вид орієнтації підприємства найбільш актуальний в сучасних умовах розвитку вітчизняної промисловості, основна проблема якої полягає в необхідності відновлення зруйнованого господарського механізму країни. Даний підхід сприяє розвитку на підприємстві взаємозв'язків вертикального запозичення.

Завоювання ринків можливо при освоєнні виробництва нових продуктів, що дозволяють задовольняти швидко мінливий попит. Для цього підприємству необхідно мати мобільний науково-технічний потенціал, здатний переключатися на рішення різнопланових завдань. Основними інноваційними завданнями в такому випадку стають розробка диференційованих продуктів і процесів, науково-технічне забезпечення процесів виведення товару на ринок.

З метою реалізації планів освоєння нових ринків підприємство з високим рівнем інноваційного розвитку використовує стратегії поетапного подолання, дослідницького лідера, випереджучої наукоємності, радикального випередження конкурентів. Це пов'язано більшою мірою з виведенням основної маси продукції на ринок, наявністю необхідної кількості науково-технічних кадрів і дослідно-експериментального виробництва. Підприємство має стратегічну та оперативну самостійність, визначає обсяг виробництва, асортимент випускаємої продукції, технологічну й організаційну структуру, вирішує питання поведінки позиціонування на ринку. Воно має систему цілей, які визначаються впливом зовнішнього середовища та внутрішніми потребами розвитку підприємства.

Цілями інноваційної діяльності підприємства з позицій його внутрішніх по-треб є підвищення ефективності виробництва за рахунок відновлення усіх виробничих систем, підвищення конкурентоспроможності підприємства на базі ефективного використання наукового, науково-технічного, інтелектуального та економічного потенціалів.

Соціальні цілі спрямовані на підвищення заробітної плати працівників, поліпшення умов праці і підвищення соціальної захищеності.

Інноваційні цілі пов'язані з розробкою принципів нововведень, проведенням робіт з патентування і ліцензування, придбанням ноу-хау, нових промислових зразків, товарних знаків тощо.

Цілі підприємства в галузі тотальної комерції нововведень включають проведення активних маркетингових заходів, для того щоб осісти міцну позицію на ринку з наступним розширенням сегментів та експансією на нові ринки.

Пріоритетними цілями інноваційного менеджменту є зростання і розвиток організації на базі активізації інноваційної діяльності, активізе просування нових товарів і нових технологій на ринок, використання можливостей подальшої спеціалізації і диверсифікованості виробництва для активного росту, економічного процвітання та експансії на нові ринки.

Тактичні цілі організації ведуть до інтенсифікації процесів розробки, впровадження та освоєння нововведень, до організації і фінансування інвестицій на підприємстві, до навчання, перекваліфікації, стимулювання і винагороди персоналу, удосконалення наукової бази, нововведень у методах і функціях, прийомах і стилі керування.

Головним завданням організації, як функції керування, є формування організаційних структур для впровадження інновацій, забезпечення усіма видами ресурсів з метою реалізації стратегії розвитку підприємства і виконання планів заходів.

Складність, невизначеність, креативний характер створення нововведень роблять організацію та координацію роботи виконавців однією з головних функцій інноваційного менеджменту. Процес організації включає формування структур менеджменту, розподіл матеріальних, енергетичних, інформаційних та інноваційних потоків між виконавцями. Важливою складовою частиною цього управлінського процесу є розподіл відповідальності, ризику і повноважень.

Інновації – багатогранні, різноманітні і трудомікі за своєю суттю, вони вимагають перерозподілу повноважень між вищими і нижчими ступенями ієрархії, змінюючи співвідношення централізації і децентралізації керування. Однією із сучасних тенденцій розвитку великої корпорації є її перетворення в об'єднання різноманітних центрів прибутку.

Головними компонентами інноваційних систем є технологічні, наукові і науково-технічні, соціально-організаційні, управлінські, а також когнітивні нововведення, втілені в наукових знаннях, винаходах, ноу-хау і різних матеріальних носіях. Виникаючи на всіх стадіях відтворювального циклу, нововведення (інновації) розрізняються за типологією, походженням, призначенням, ступенем новизни, предметно-змістовної структури, за рівнем поширення і впливу на економічні процеси.

Інноваційна діяльність є не тільки впровадженням якого-небудь нововведення, а системою заходів щодо розробки, впровадження, освоєння виробництва, дифузії і комерціалізації нововведень. Інноваційна діяльність може бути представлена як процес творчості і створення нововведення, реалізована як максимум інноваційної альтернативи, інноваційної потреби і підприємницьких зусиль.

У процесі управління інноваційною діяльністю варто не тільки виявляти взаємозв'язок різних нововведень, але і підтримувати безперервну еволюцію інноваційних систем. Це зв'язано з розширенням саморозвитку і самоорганізації економічних систем і демонструє зростаючі можливості удосконалення економіки та її структурних перетворень. Тому під впливом інноваційної діяльності структурні перетворення економіки також залучають у систему об'єкти інноваційного менеджменту.

Інноваційна діяльність є непростим об'єктом управління, вона вимагає від персоналу, крім високої кваліфікації і чіткої професійної орієнтації, особливого типу сприйняття і мотивації, а також уміння ризикувати.

Висновки. Аналізуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

1. Процес оновлення продукції та технологій у промисловості України можна охарактеризувати з одного боку складним, невизначеним, креативним, а з іншого боку маркетингова інноваційна діяльність розвивається та вдосконалюється, що дозволяє підприємствам підвищувати свою конкурентоспроможність на ринку.

2. Для того щоб стати одним із лідерів, підприємству потрібно підвищувати ефективність виробництва за рахунок відновлення усіх виробничих систем, підвищення конкурентоспроможності підприємства на базі ефективного використання наукового, науково-технічного, інтелектуального та економічного потенціалів.

3. Головним завданням організації, як функції керування, є формування організаційних структур для впровадження інновацій, забезпечення усіма видами ресурсів з метою реалізації стратегії розвитку підприємства і виконання планів заходів.

Список використаних джерел

1. Гончарова Н.П., Перерва П.Г. и др. Маркетинг инновационного процесса: Учеб. пособие. – К.: 1998. – 267 с.
2. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. Л.І. Федулової. – К.: Основа, 2005. – 552 с.
3. Инновационный менеджмент. / Под ред. Л.Н. Оголевой. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 168 с.
4. Ілляшенко Н.С. Організаційно-економічні засади інноваційного маркетингу промислових підприємств: Монографія / Н.С. Ілляшенко. – Суми : "Вид-во СумДУ", 2011. – 192 с.

5. Менеджмент та маркетинг інновацій: Монографія / За заг. ред. С.М.Ілляшенка. – Суми: ВДТ "Університетська книга", 2006. – 727 с.

6. Санто Б. Інновація як средство економічного розвитку / Пер. с венг. – М.: Прогресс, 2000. – 387 с.

7. Чухрай Н.І. Маркетинг інновацій: Підручник. – Львів.: Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2010. – 272 с.

8. Чухрай Н.І. Моніторинг інноваційного потенціалу промислового підприємства: Методичні рекомендації / За наук.ред. Є.В. Крикавського, С.О. Матковського. – Львів: Державний комітет статистики України. ІРД НАН України, 2003. – 47 с.

9. Nelson R. and Winter S. (1982). An Evolutionary Theory of Economic Change. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts).

10. Reisman D. Schumpeter's Market: Enterprise and Evolution. – Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2004. – P. 4. – 249 p.

Буйволов Л.Ю.

Науковий керівник

д.е.н., професор Єрмошенко М.М.

РОЗРОБКА ПРОГРАМИ СТИМУЛЮВАННЯ ЗБУТУ ПОСЛУГ ПІДПРИЄМСТВА

У статті вивчено теоретичні аспекти розробки програми стимулювання збуту послуг туристичного підприємства. Досліджено поняття, сутність та еволюція концепції збутової політики в діяльності підприємства, методичні основи формування збутової стратегії. Зроблено висновки про особливості формування системи просування та збуту в діяльності туристичного підприємства.

Ключові слова: стимулювання збуту, просування, програма стимулювання збуту, збутова політика.

Буйволов Л.Ю.

РАЗРАБОТКА ПРОГРАММЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ СБЫТА УСЛУГ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье изучены теоретические аспекты разработки программы стимулирования сбыта услуг туристического предприятия. Исследованы понятие, сущность и эволюция концепции сбытовой политики в деятельности предприятия, методические основы формирования сбытовой стратегии. Сделаны выводы об особенностях формирования системы продвижения и сбыта в деятельности туристических предприятий.

Ключевые слова: стимулирование сбыта, продвижения, программа стимулирования сбыта, сбытовая политика.

Buivolov L.Y.

DEVELOPMENT OF THE PROGRAM OF PROMOTION OF SUPPLY OF SERVICES OF THE ENTERPRISE

The article is devoted to the study of theoretical aspects of the development of a program for stimulating the marketing of tourist enterprises. The concept, essence and evolution of the Concept of marketing policy in the enterprise, methodical bases of formation of marketing strategy are explored. The Conclusions on the Peculiarities of the formation of the system of promotion and marketing in the activity of the tourist enterprise are made.

Keywords: sales promotion, promotion, sales promotion program, sales policy.

Постановка проблеми. Найважливішим питанням будь-якої фірми, що працює в ринкових умовах, є проблема її виживання і забезпечення безупинного розвитку на ринку. Ефективне вирішення цієї проблеми полягає у створенні і реалізації конкурентних переваг, що значною мірою можуть бути досягнуті на основі грамотної розробленої ефективної системи просування та збуту.

Особливу актуальність питання збутової політики отримують для туристичного ринку України, що характеризується стрімким зростанням та посиленням конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розробки політики та програми просування та збуту товарів і послуг присвячено чимало наукових праць зарубіжних та вітчизняних науковців. Серед них М.М. Єрмошенко [5], Л.В. Забуранна [1], В. Квартальнов [2], Ф. Котлер [3], Р. Ланкар [4], К.В. Сіренко [1] та багато інших.

Метою дослідження є розробка програми стимулювання збуту послуг туристичного підприємства.

Основні результати дослідження. Туристичний бізнес за своїми основними характеристиками має як спільні, так і відмінні риси в господарській діяльності з іншими сферами економіки. Відповідно існуючі положення сучасного маркетингу можуть бути повною мірою застосовані і в туристичній сфері.

Водночас у туризмі є специфіка, що відрізняє його не тільки від торгівлі товарами, але й від інших форм торгівлі послугами. Тут має місце торгівля як послугами, так і товарами (за оцінками спеціалістів, частка послуг в туризмі складає 75 %, товарів – 25 %), а також особливий характер споживання туристичних послуг і товарів на місці їх виробництва, більше того, в певній ситуації [4].

Науковці виділяють чотири унікальні характеристики послуг, що відрізняють їх від товару і які необхідно враховувати при розробці маркетингових програм. Це так звані "чотири Н-послуги": невідчутність, невіддільність, непостійність якості, не збереженість [4]. В традиційному виробництві, де результат праці – конкретний товар чи продукція – поняття маркетингу має більш конкретний зміст. В туризмі результат діяльності зводиться до туристичного продукту, якому притаманні певні специфічні особливості, що суттєво впливають на маркетингову діяльність у туризмі. Як немає однозначного визначення маркетингу в цілому, так і відсутнє єдине трактування маркетингу туризму.

За твердженнями французьких вчених Р.Ланкара і Р.Олле [3], туристичний маркетинг – це серія основних методів і прийомів, вироблених для дослідження, аналізу і вирішення поставлених завдань. Головне, на що мають бути направлені ці методи і прийоми, виявлення можливостей найбільш повного задоволення потреб людей, з точки зору психологічних і соціальних факторів, а також визначення способів найбільш раціонального, з фінансової точки зору, ведення справ туристичними підприємствами, які дозволяють враховувати виявлені або приховані потреби в туристичних послугах. Швейцарський вчений Є.Крипендорф [6] вважає, що туристичний маркетинг – це систематичні зміни і координація діяльності туристичних підприємств, а також приватної і державної політики в галузі туризму, яка здійснюється за регіональними, національними чи міжнародними планами. Мета таких змін полягає в тому, щоб якнайповніше задовольнити потреби певних груп споживачів, враховуючи при цьому можливість отримання відповідного прибутку.

Всесвітня туристична організація виокремлює три головних функції маркетингу в туризмі: налагодження контактів зі споживачами; розвиток; контроль. Налагодження контактів ставить перед собою мету переконати потенційних клієнтів у тому, що запропоноване місце відпочинку і існуючі там служби сервісу, пам'ятки і очікувані вигоди повністю відповідають тому, чого бажають отримати самі клієнти.

Розвиток припускає проектування нововведень, які зможуть забезпечити нові можливості для збуту туристичного продукту.

Контроль передбачає аналіз результатів діяльності по просуванню послуг на ринок і перевірку того, наскільки ці результати відображають повне і успішне використання можливостей сфери туризму.

Російські вчені І.В.Зорін та В.А.Квартальнов визначають наступні основні функції туристичного маркетингу:

- створення туристичного продукту і послуг для подальшої пропозиції споживачам;
- просування туристичного продукту на ринок, реклама і збут;
- організація прямих продажів;
- отримання відповідного рівня доходів [2].

Отже узагальнено, що маркетинг туристичний – це система координації діяльності туристичного підприємства в процесі розробки, виробництва, реалізації тури-

стичного продукту та послуг з метою отримання максимального прибутку шляхом найбільш повного задоволення споживача.

Роль збуту в маркетинговій діяльності обумовлена наступними обставинами:

- у сфері збуту остаточно визначається результат усіх маркетингових зусиль підприємства;

- пристосовуючи збутову мережу до запитів споживачів, створюючи їм максимальні зручності до, під час і після придбання продукту, підприємство має значно більше шансів для виграшу в конкурентній боротьбі;

- під час збуту відбувається виявлення смаків і переваг споживачів.

З огляду на специфіку роботи турфірми, для неї важливо не лише виробити продукт, але й довести його до цільового споживача в максимально зручній для нього формі, у найкоротший час і з максимальним економічним ефектом для самого підприємства. Тому збутова стратегія є однією з найважливіших частин загального маркетингу туристичного підприємства.

Як і інші елементи маркетингової стратегії збутова стратегія повинна бути тісно пов'язана з загальними цілями і завданнями туристичного підприємства, узгоджуватися зі стандартами, що діють всередині підприємства, і бути спрямованою на максимальне задоволення потреб клієнта за місцем, формою і часом придбання турпродукту.

Збутова стратегія туристичного підприємства розробляється на основі загальної стратегії маркетингу підприємства з урахуванням всіх інших її компонентів (продукт, ціна, комунікації).

Кінцевим фінансовим результатом діяльності туристичного підприємства є отримання виручки від реалізації туристичного продукту.

Останнім часом запити споживачів у сфері турпослуг стали надзвичайно індивідуальними, а ринки отримали різноманітну структуру і розподілилися на безліч сегментів. Причому навіть усередині якого-небудь сегменту стали виявлятися ознаки ще більш дрібних груп-фрагментів тих чи інших типів споживачів. Однак це не означає стабільності складу споживачів як усередині сегментів, так і усередині фрагментів ринку. Соціальна структура споживачів не тільки постійно ускладнюється, але і піддається динамічним змінам, що формує нові запити. З цієї причини туристичні послуги перетерплюють численні зміни і модифікації, перш ніж вони починають відповідати розмаїтості ринкових вимог [3, с. 97].

Оскільки попит в індустрії туризму піддається значним коливанням, то найважливішу роль у даному випадку відіграють стратегії управління попитом, стратегії непрямого розподілу турпродуктів (турпослуг) і стратегії управління якістю турпослуг.

Серед стратегій, що дозволяють керувати попитом, можна виділити наступні:

- диференціація цін, що дозволяє знизити попит у період пікових навантажень;

- стимулювання попиту в періоди низького завантаження;

- надання додаткових послуг клієнтам, що очікують своєї черги;

- застосування системи попередніх замовлень і резервування часу обслуговування.

Розробка стратегії керування попитом заснована на вивченні й аналізі факторів, що впливають на його коливання: визначення характеру коливання попиту (випадковий чи передбачуваний); виявлення циклічності коливання попиту (день, тиждень, місяць, рік, ряд років); встановлення причин, що викликають зміни рівня попиту (природнокліматичні, культурно-суспільні, соціально-економічні й ін.). Можна виділити фактори, що стимулюють і знижують попит: ціна; зміна місця і часу обслуговування; комунікаційні зусилля; встановлення черговості обслуговування (терміновість обслуговування, більш висока вартість обслуговування; важливість клієнта).

Оскільки турпослуги продаються тільки тоді, коли споживач бажає їх придбати, розширення діяльності туристської організації обмежено колом клієнтів, що мають можливість її відвідати. Навіть успішна форма обслуговування має тверді обмеження щодо свого застосування. Дану проблему можна вирішити за допомогою стра-

теїй непрямого розподілу турпродуктів чи їхніх компонентів, що можуть виражатися в двох формах. Перша – це розподіл турпослуг через посередників (агентів). Друга полягає у використанні інформаційних комп'ютерних систем і технологій. Найбільше поширення одержали наступні стратегії непрямого розподілу турпродуктів (турпослуг): створення мереж (франчайзинг); створення нових послуг (без розширення і зміни місцезнаходження); мультисегментна; змішана.

Стратегія підтримки якості турпослуг заснована на наступних положеннях: мається чітке уявлення про цільовий ринок і споживчі настрої, існує чітка стратегія по задоволенню потреб, що дозволяє завоювати міцну прихильність клієнтів; керівництвом організації постійно приділяється увага забезпеченню якості турпослуг (політика в цій галузі); встановлюються високі стандарти якості обслуговування; використовуються системи моніторингу результатів обслуговування, будується на добре продуманих і всеосяжних оцінках результатів діяльності; впроваджується система задоволення скарг клієнтів.

Успіх функціонування туристичних підприємств багато в чому залежить від організації робіт з просування туристичного продукту. Просування турпродукту – це комплекс заходів, спрямованих на реалізацію туристичного продукту (реклама, участь у спеціалізованих виставках, ярмарках, організація туристичних інформаційних центрів з продажу туристичного продукту, видання каталогів, буклетів тощо).

У роботі туристичних фірм з реалізації туристичного продукту можна виділити такі основні етапи:

- пропозиція туристу або групі туристів відповідного набору туристично-екскурсійних послуг;
- отримання від клієнтів грошових коштів за тур (путівку);
- перерахування грошових коштів відповідним організаціям за розміщення, проживання, харчування та екскурсійне обслуговування окремо або в цілому за так званій "пакет" послуг.

Перед тим, як визначити метод впливу на ринок, організація (компанія) повинна вивчити різні фактори, які можуть вплинути на рішення, що приймається. Наприклад, структуру і якість туристичного продукту, його привабливість, етапи життєвого циклу тощо. На початковому етапі життя туристичного продукту повинні прикладатися особливі зусилля для ознайомлення з новим продуктом (використання реклами або паблік рилейшнз супроводжується відносно невеликими втратами на просування) – прямий маркетинг або заохочення агентів. Дії з просування туристичного продукту, який знаходиться на більш пізніших стадіях свого життєвого циклу, можуть бути підсилені для залучення повторних клієнтів в аж до поновлення продукту.

Якщо просування туристичного продукту проводиться одночасно з рекламною компанією з впровадження добре відомого продукту, то це тільки підвищує авторитет організації.

Для просування туристичного продукту на ринку туристичної індустрії використовуються різні методи. Одним з важливих методів є організація виставок, які дозволяють продавцям і покупцям туристичного продукту зустрітися на одній території та укласти угоди. Найбільшими і найпопулярнішими вважаються виставки, які проводяться у Лондоні та Берліні. Як правило, виставки поділяються на три види (у спрямовані на: суспільство в цілому, туристичні організації та учасників по спеціальних запрошеннях.

Висновки. Таким чином, туристичні фірми (агентства) мають досить широкі можливості здійснення виробничої діяльності (у випадку встановлення безпосередніх зв'язків з виробниками туристичних послуг), торговельної діяльності (у випадку реалізації продукції (послуг) інших туроператорських фірм з торговельною націнкою), а також широкою посередницькою діяльністю (у випадку реалізації туристичних путівок на правах комісіонера). Але на практиці дуже рідко зустрічаються фірми, що функціонують у сфері надання туристично-екскурсійних послуг і здійснюють виключно лише один вид діяльності. Найбільший ефект в їхній діяльності отримується тоді, коли вони своїм клієнтам надають повний набір послуг шляхом суміщення всіх видів туристичної діяльності.

Список використаних джерел

1. Забуранна Л.В., Сіренко К.В. Особливості комплексу маркетингу на підприємствах сфери туризму. // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 10. – С. 58-63.
2. Квартальнов В.А. Теорія і практика туризму / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. – М.: Фінанси і статистика, 2006. – 672 с.
3. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство и туризм: Учебник для вузов / Ф. Котлер, Дж. Боуэн, Дж. Мейкенз. – Пер. с англ. под ред. Р.Б. Ноздревой. – М.: ЮНИТИ, 2008. – 787 с.
4. Ланкар Р. Туристический маркетинг / Р. Ланкар, Р. Оллье // Академия рынка: маркетинг. – Пер. с фр. – М.: Экономика, 2009. – 282 с.
5. Лиходій В.Г., Ермошенко М.М. Маркетинг. – К.: НАУ, 2002. – 404 с.
6. World. Travel & tourism a world of opportunity. The 2012 travel & tourism economic research. – World travel & tourism council (WTTC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wttc.org/research/economic-research/economic-impact-analysis/>

Бурлаченко В.І.

*Науковий керівник
к.е.н. Серкутан Т.В.*

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розкрито поняття та сутність маркетингової стратегії підприємства та її ролі в ефективній діяльності підприємства на ринку; розглянуто принципи та прийоми маркетингових стратегій та фактори, що впливають на їх формування

Ключові слова: маркетингова стратегія, стратегічне планування, управління маркетингом.

Бурлаченко В.І.

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье раскрыто понятие и сущность маркетинговой стратегии предприятия и ее роли в эффективной деятельности предприятия на рынке; рассмотрены принципы и приемы маркетинговых стратегий и факторы, влияющие на их формирование

Ключевые слова: маркетинговая стратегия, стратегическое планирование, управление маркетингом.

Burlachenko V.I.

PROBLEMS OF IMPROVING MARKETING STRATEGY OF THE ENTERPRISE

The article reveals the concept and essence of the marketing strategy of the enterprise and its role in the effective activity of the enterprise in the market; principles and methods of marketing strategies and factors affecting their formation

Keywords: marketing strategy, strategic planning, marketing management.

Постановка проблеми. На сьогодні маркетингова стратегія, яка була визначена на початковому етапі розвитку організації не підходить підприємству у зв'язку з постійними змінами ринкових умов. Неправильно обрана стратегія не дозволяє фірмі досягти запланованих показників. У зв'язку з цим утворюється необхідність розробки чіткої маркетингової стратегії підприємства, яка відповідала б умовам ринку і внутрішньої складової організації. Жодне підприємство не може обійтися без планомірного і обґрунтованого процесу формування маркетингової стратегії.

Ще кілька років тому стратегічний маркетинг представлявся, перш за все, як визначення загального напрямку діяльності фірми, орієнтованої в майбутнє і реагуючий на зміну зовнішніх умов. Останнім часом основний упор робиться на формуван-

ня орієнтованої на ринок ефективної організаційної та управлінської системи, і розподіл відповідно з цим управлінських ресурсів. Інакше кажучи, зараз маркетингова стратегія розглядається як об'єднана система організації всієї роботи фірми і являється одним з найважливіших елементів організації маркетингової діяльності. Вона займає важливе місце у веденні маркетингу підприємства. Чітке визначення маркетингової стратегії підприємства, а також проходження і контроль над її виконанням допомагає організації показувати хороші результати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно це актуальне питання знайшло своє відображення в працях таких відомих вітчизняних науковців, як В. Ащупов [4], Л. Балабанова [5], В. Білошапка [6], М. Єрмошенко [10], О. Зозульов [11], О. Кендюхов [12] та інші. В закордонній науковій літературі питання розробки та реалізації маркетингових стратегій підприємств займає центральне місце в працях таких відомих науковців, як Д. Аакер [1], І. Ансоф [2], Г. Ассель [3], П. Діксон [7], П. Друкер [8], Дж. Еткінсон [9], О'Шонесси Дж., [13] М. Портер [14] та інші. Проте, ряд важливіших питань, пов'язаних з вирішенням цієї важливої наукової проблеми, особливо для умов України, яка йде шляхом європейської інтеграції, залишається досі відкритим.

Невирішені частини проблеми. На сьогоднішній день розробка маркетингової стратегії дуже важлива на підприємстві. За допомогою маркетингової стратегії можна контролювати попит на продукцію, підвищувати його, спостерігати яку долю ринку займає продукція, яку виробляє підприємство.

Відмічаючи наукову та практичну значущість попередніх досліджень, необхідно наголосити, що в існуючих підходах не розроблено належним чином систему формування маркетингової стратегії підприємства з урахуванням змін зовнішніх умов в контексті євроінтеграції України, тому потребують удосконалення та подальшого розвитку теоретико-методичні маркетингової стратегії підприємства з урахуванням структурних зрушень на відповідних ринках, посилення диференціації продуктів та ринків, появи нових перспектив для українських підприємств.

Метою статті є розкриття поняття та сутності маркетингової стратегії та її ролі у розвитку підприємства, принципів та прийомів, що використовуються при розробці маркетингових стратегій, а також факторів, що впливають на вибір маркетингової стратегії підприємством.

Основні результати дослідження. Побудова ринкових економічних відносин в Україні зумовлює необхідність посилення стратегічного напрямку діяльності підприємств. Надзвичайно важливе місце в стратегічній діяльності підприємства посідає його маркетингова стратегія, яка формує ринкові стратегічні орієнтири. Однак теоретична база маркетингової стратегії підприємства залишається нині слабкою. В економічній літературі (як зарубіжній, так і вітчизняній) відсутня єдність поглядів щодо сутності і змісту маркетингової стратегії підприємства.

Теорія стратегічного планування нараховує достатню кількість стратегій, які стали основою для виводу з кризи чи її запобігання на окремих підприємствах, в галузях виробництва, в окремих країнах. Автори цих стратегій є всесвітньо відомими теоретиками і практиками в області стратегічного планування і управління (Ансофф І., Портер М., ін.) [2,14]. Матриці, що ілюструють ці стратегії, стали класичними в теорії стратегічного планування і управління (матриця БКГ – Бостонської консультативної групи, матриця корпорації "Дженерал електрик", матриця конкуренції Портера, ін.) [9,14].

Стратегія маркетингу – це комплекс базових рішень, спрямованих на досягнення генеральної мети фірми і вихідних з оцінки ринкової ситуації і власних можливостей, а також інших факторів та сил навколишнього середовища маркетингу [3].

Маркетингова стратегія окремих підприємств відрізняється індивідуалізмом і оригінальністю. У сучасних умовах маркетингова стратегія підприємств здобуває комплексний характер, охоплюючи всі напрями її діяльності, і розраховується на довгостроковий період. Якщо раніше підприємства могли обходитися планами на 3-5 років, то зараз вони змушені орієнтованого на 10-20 років вперед. Маркетингова стратегія є складовою всієї стратегії розвитку підприємства і є основою для розробки стратегії підприємства. Тобто тільки після розробки маркетингової стратегії (прий-

няття рішення про ринки, товари, ціни, способи просування) можна приступити до розробки інших складових стратегії розвитку підприємства (стратегії виробництва, стратегії менеджменту, стратегії фінансування) [6,9].

Маркетингова стратегія підприємства повинна відповідати на питання:

Який товар виводиться на ринок, в якому асортименті та за якими цінами?

На якого споживача (тобто на який сегмент ринку) він розрахований та увагу яких споживачів може привернути?

Які умови необхідно створити для продажу товару на запланованому рівні?

Через які канали і в яких обсягах буде організовано постачання?

Яким має бути після продажне обслуговування і хто його буде здійснювати?

Яких економічних результатів очікують учасники ринку і які витрати для цього потрібні? [13].

Для того, щоб відповісти на ці питання, маркетингова стратегія підприємства повинна виробити певні принципи та прийоми:

1. Дослідження умов формування конкурентної переваги та виявлення головних цілей діяльності підприємства;

2. Дослідження ринків потенційних товарів та послуг, що відповідають інтересам підприємства, вибору таких стратегічних зон діяльності, які здатні в довгостроковій перспективі забезпечити зовнішню гнучкість підприємства, тобто можливість переорієнтації його функціонування в найліпших з економічної, політичної, правової, соціальної, науково-технічної та екологічної точки зору зонах;

3. Формування товарного асортименту, який в найбільшій мірі задовольняє актуальні потреби потенційних споживачів і який забезпечує на цій основі систематичне одержання підприємством прибутку, що дозволяв би реалізовувати програму розширеного відтворення капіталу.

4. Розподіл власних та залучених ресурсів між різними напрямками діяльності підприємства так, щоб забезпечити максимальну продуктивність (рентабельність) використання цих ресурсів;

5. Взаємодія з ринками факторів виробництва, цінних паперів, валютними ринками, яка забезпечує ефективну підтримку стратегічного потенціалу підприємства на рівні, достатньому для забезпечення конкурентної переваги на різних етапах життєвого циклу підприємства;

6. Формування ефективної цінової політики, яка забезпечувала б у довгостроковій перспективі стійке положення підприємства на традиційних та нових сегментах ринку;

7. Раннє визначення кризових тенденцій та запобігання банкрутства [11].

Розробка маркетингових стратегій включає такі заходи: аналіз сильних і слабких сторін підприємства; аналіз можливостей ринку; галузевий аналіз; оцінка ринкового потенціалу; аналіз конкурентів; вивчення взаємин з клієнтами і партнерами; аналіз впливу зовнішнього середовища; ревізія маркетингу; маркетинговий аудит внутрішнього середовища; визначення напрямів вдосконалення старої і розробки нової продукції; розробка плану маркетингу; моніторинг і контроль маркетингових заходів.

Розроблюючи правила та засоби ефективної реалізації цих напрямків діяльності, маркетингова стратегія підприємства, з моменту визначення його місії, формування його торгівельно-виробничого профілю протягом усього періоду функціонування, повинна орієнтуватись на створення та підтримку стійкої конкурентної переваги, забезпечення довгострокового процвітання в динамічно мінливому економічному просторі.

Необхідно знати коли саме звернення до стратегії стає життєво необхідним. Однією з умов є виникнення несподіваних змін у зовнішньому середовищі фірми. Їх причиною може стати насичення попиту, крупні зміни в технології всередині чи ззовні фірми, несподіване виникнення численних нових конкурентів.

В таких випадках традиційні принципи і досвід організації не відповідають завданням з використання нових можливостей і не забезпечують подолання загроз. Якщо організація немає єдиної стратегії, то не виключено, що різні підрозділи розроблять різні, суперечливі та неефективні рішення [1].

Маючи подібні складнощі, підприємство повинне вирішити дві надзвичайно важливі проблеми.

1. Обрати потрібний напрямок росту з багатьох альтернатив, які важко піддаються оцінці.

2. Спрямувати зусилля чисельного колективу у потрібному напрямі.

Відповідь на ці питання і складає сутність розробки і реалізації стратегії. Саме в такий момент стратегія стає управлінським інструментом, життєво необхідним і вкрай важливим.

Маркетингова стратегія підприємства, як відомо включає чотири головні складові підсистеми: товарну або асортиментну стратегію, цінову стратегію, стратегію розподілу та товаропросування і комунікаційну стратегію. Кожна з цих підсистем має свої особливості, але основне – вони повинні бути націлені на досягнення головної мети підприємства – постійного підвищення конкурентного статусу [4].

Маркетингова стратегія компанії на сучасному ринку формується під впливом безлічі факторів. При формуванні маркетингової стратегії підприємства перш за все враховують наступні чотири групи основних факторів:

1. Тенденції розвитку попиту і зовнішнього маркетингового середовища (ринковий попит, запити споживачів, система товароруху), правове регулювання, тенденції в ділових колах, умови територіального розміщення)

2. Стан та особливості конкурентної боротьби на ринку, основні фірми-конкуренти і стратегічні напрями їх діяльності.

3. Управлінські ресурси і можливості самої фірми (товарні, фінансові, торговельні, кадрові, науково-технічні, інформаційні), визначення своїх сильних сторін в конкурентній боротьбі.

4. Основна концепція розвитку фірми, її глобальні цілі і завдання підприємницької діяльності в основних стратегічних зонах [14].

На формування маркетингової стратегії впливають внутрішні резерви підприємства (її внутрішнє середовище, включаючи наявні ресурси і компетенції) і стан зовнішнього середовища (особливості попиту, конкуренції, інституційні чинники і тощо).

Висновки. Основне призначення маркетингової стратегії полягає в тому, щоб узгодити маркетингові цілі підприємства з його можливостями, вимогами споживачів, використати слабкі позиції конкурентів та свої конкурентні переваги.

Маркетингова стратегія включає конкретні стратегії діяльності на цільових ринках, комплекс маркетингу, який використовується, витрати на маркетинг. В стратегіях, розроблених для кожного ринкового сегменту, повинні бути розглянуті нові продукти і такі що вже випускаються, ціни, просування продуктів, доведення продуктів до споживачів, має бути вказано як стратегія реагує на загрози і можливості ринку.

Підприємство має змінювати стратегію, якщо:

- декілька років вона не забезпечує задовільних показників обсягу реалізації і прибутків;

- фірми-конкуренти різко змінили свою стратегію;

- змінилися інші зовнішні фактори для діяльності фірми;

- відкрилися перспективи для прийняття заходів, які в змозі значно підвищити прибутки фірми;

- змінилися чи виникли нові переваги покупців чи намітилися тенденції до можливих змін в цій галузі;

- поставлені в стратегії задачі вже вирішені і виконані.

Список використаних джерел

1. Аакер Д. Стратегічне ринкове управління. 7-е вид. / Пер. з англ. під ред. С. Г. Божук. – СПб.: Пітер, 2007. – 496 с.

2. Анософф І. Стратегический менеджмент. Классическое издание. / И. Анософф; Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2009. – 344.

3. Ассель Г. М. Маркетинг: принципы и стратегия / Г. М. Ассель. – М: ИНФРА-М, 1999. – 804 с.

4. Ащаулов В. В. Формування маркетингової стратегії підприємства з урахуванням його корпоративної місії / В. В. Ащаулов // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 5 (74). – С. 50-54.

5. Балабанова Л. В. Стратегічне маркетингове управління збутом підприємств: монографія / Л. В. Балабанова, Ю. П. Митрохіна. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2009. – 245 с.
6. Білошапка В. А. Стратегічне управління: принципи і міжнародна практика: Монографія / В. А. Білошапка, Г. В. Загорій. – К.: КНЕУ, 2008. – 352 с. 22.
7. Диксон Питер Р. Управление маркетингом / Р. Питер Диксон. – М.: Бином, 1998. – 556 с.
8. Друкер П. О профессиональном менеджменте: о профессии менеджера / П. Друкер [русскоязычное издание]. – М.: "Вильямс", 2005. – С. 320.
9. Эткинсон Дж. М. Стратегический маркетинг: ситуации, примеры / Дж. М. Эткинсон // ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 471 с.
10. Ермошенко М. М. Стратегічна інформація та стратегічний аналіз в маркетинговому плануванні / М. М. Ермошенко // Маркетинг та бізнес. – 2002. – № 1. – С. 43-46.
11. Зозульов О. Принципи формування маркетингової стратегії: від унітарних до інтегрованих корпоративних маркетингових стратегій / О. Зозульов, О. Підмогільна // Маркетинг в Україні. – 2013. – № 3. – С. 41-48.
12. Кендюхов О. В. Маркетинговий менеджмент конкурентоспроможності підприємства: стратегічний підхід та системні рішення: монографія / О. В. Кендюхов, І. О. Кондурова, Г. С. Панченко та ін. – Донецьк: ДонНТУ. Східний видавничий дім, 2014. – 202 с.
13. О'Шонесси Дж. Конкурентный маркетинг: стратегический подход / Пер. с англ. под ред. Д. О. Ямпольской. – СПб.: Питер, 2001. – 864 с.
14. Портер М. Э. Конкуренция.: Пер. с англ. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2005. – 608 с.

Васянович В.В.

Науковий керівник:

д.е.н., професор Ермошенко М.М

ТОВАРНА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА ТА ШЛЯХИ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті розглянуто визначення поняття "товарна політика" різними науковцями. Визначені завдання та необхідні умови для формування товарної політики торговельного підприємства. Окреслені головні проблеми та фактори які впливають на формування товарної політики торгового підприємства в сучасних умовах.

Ключові слова: *товар, товарна політика, формування товарної політики, торговельний підприємства.*

Васянович В.В.

ТОВАРНАЯ ПОЛИТИКА ПРЕДПРИЯТИЯ И ПУТИ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

В статье рассмотрены определение понятия "товарная политика" различными учеными. Определены задачи и необходимые условия для формирования товарной политики торгового предприятия. Очерчены главные проблемы и факторы влияющие на формирование товарной политики торгового предприятия в современных условиях.

Ключевые слова: *товар, товарная политика, формирование товарной политики, торговые предприятия.*

Vasyanovich V.V.

COMMODITY POLICY OF THE ENTERPRISE AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT

The article deals with the definition of the concept of "commodity policy" by various scholars. Defined tasks and necessary conditions for the formation of the commodity policy of the trade enterprise. The main problems and factors influencing the formation of the commodity policy of a trading enterprise in modern conditions are outlined.

Key words: *commodity, commodity policy, formation of commodity policy, trade enterprises.*

Постановка проблеми. Товарна політика розглядається вченими різних галузей знань які сформували різні підходи до товарної політики як в зарубіжній літературі, так і у вітчизняній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові теоретичні поняття товарної політики та поглиблення цього напрямку були сформовані дослідженнями таких авторів, як Ф. Л. В. Балабанова, А. В. Войчак, П.С. Зав'ялов, В. Я. Кардаш, Ф. Карен, К.Л. Келлер, Ф. Котлер, І. В. Лилик, А.Г. Павленко, Т. О. Примак, Д. Е. Сафонова, В.К. Стародубцева, А.О. Старостіна, Н. І. Трішкіна, В.В. Холод. Їх дослідження допомогли розробити методики детального розгляду атрибуту товару, формування пропозиції, яка відповідає потребам чи бажанням потенційних споживачів, та конкурентні переваги, товарну політику, яку пов'язують із заходами по ефективному управлінню асортиментною політикою на підприємстві [5; 6]. Таким чином, аналізуючи праці зарубіжних та вітчизняних робіт по проблемам товарної політики можна констатувати про відсутність єдиного механізму розробки маркетингової товарної стратегії, а більшість авторів ототожнюють маркетингову товарну політику з визначенням і підтриманням оптимальної структури товарів, для досягнення цілей торгового підприємства.

Мета дослідження. Актуальними в наш час є розгляд науково-методичних і практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи управління товарною політикою підприємств на основі маркетингу.

Основні результати дослідження. Спираючись на дослідження то товарна політика – це комплекс заходів, у межах яких один чи декілька товарів використовуються як основні інструменти виробничо-збутової діяльності фірми [4; 5].

Основним завданням товарної політики є створення такого товару чи послуги і таке управління ними, щоб інші елементи маркетингової діяльності або були не потрібні взагалі, або ж використовувалися мінімально як допоміжні для досягнення поставлених фірмою цілей [3].

У сучасній літературі визначення поняття товарної політики дає цілий ряд авторів. Таким чином, підсумовуючи визначення авторів, можна сказати, що маркетингова товарна політика розглядається або як базова категорія маркетингу, або як інструмент вивчення конкурентоспроможності, або як процес, що складається з ряду елементів.

Таблиця 1

Різновид визначень сутності товарної політики в сучасній економічній літературі

Товарна політика - це	Дослідник
Комплекс практичних заходів, у рамках якого один або кілька товарів використовуються як основні інструменти досягнення цілей підприємства	Л.В.Балабанова [1, с. 126]
Комплекс заходів щодо планування асортименту товару, що виробляється, та надання послуг	А. В. Войчак А.Г. Павленко [2, с. 53]
Не тільки цілеспрямоване формування асортименту та управління ним, але й урахування внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на товар, його створення, виробництво, просування на ринок і реалізацію	П.С. Зав'ялов [3, с. 85]
Сукупність засобів впливу на споживачів із допомогою товару	В.Я. Кардаш [4, с. 23]
Напрямок дій, пов'язаний з прийняттям у системі маркетингу стратегічних, тактичних та оперативних рішень щодо збалансованого товарного асортименту та номенклатури супутніх послуг відповідно до потреб покупців обраного сегменту ринку	Н.І. Трішкіна [8, с. 43]
Комплекс заходів, в рамках якого один чи декілька товарів використовуються як основні інструменти виробничо-збутової діяльності підприємства	Т. О. Примак [9, с. 111]
Елемент маркетингової діяльності підприємства, спрямований на розвиток асортименту, створення нових товарів, виключення з виробничої програми товарів, які втратили споживчий попит, покращення упаковки товарів, розробку незвичайної назви та виразного товарного знаку	В.К. Стародубцева [10, с. 116]
Маркетингова діяльність, яка пов'язана з реалізацією стратегічних та тактичних заходів щодо забезпечення конкурентоспроможності товарів та формування товарного портфеля з метою задоволення потреб споживачів та одержання прибутку	А.О. Старостіна [11, с. 74]

Товарна політика повинна розроблятися відповідно до вимог споживачів. Основними складовими товарної політики є [7]:

1. Інновації (створення нових товарів або оновлення існуючих).
2. Забезпечення якості і конкурентоспроможності товарів.
3. Створення та оптимізація товарного асортименту.
4. Питання про товарні марках (розробка і здійснення стратегій).

5. Створення ефективної упаковки (для відповідних видів продукції).
6. Аналіз життєвого циклу товару і управлінням ним.
7. Позичіонування товарів на ринку.

Асортимент товарів, це сукупність товарів, яка може бути сформована різними способами та призначена для:

- визначення області застосування (побутова техніка);
- продажу в певному ціновому інтервалі (престижні дорогі вироби);
- реалізації в конкретних магазинах, супермаркетах, будіках та інше.
- певної категорії споживачів (дитячий одяг) [6; 9].

На сучасному етапі розвитку економіки можна виділити такі основні завдання товарної політики (рис.1).

Рис. 1. Основні завдання товарної політики [5]

Більшість проблем товарної політики підприємств є неструктурованими, невизначеними і заздалегідь не прогнозованими. Крім того, досить часто вони передбачають кілька варіантів розв'язку. Тому важливими є високопрофесійний аналіз даних і оперативна розробка альтернативних рішень проблем. Добре продумана товарна політика не тільки дозволяє оптимізувати процес формування та оновлення асортименту, але і слугує керівництву підприємства свого роду орієнтиром загального напрямку дій.

Отже, в умовах ринкової економіки розробка товарної політики у торговельних підприємствах, як правило, направлена на реалізацію їх стратегічних орієнтирів, формування оптимального асортименту товарів та номенклатури у відповідності з потребами покупців цільового сегменту та забезпечення рівня рентабельності збутової діяльності.

Виходячи із вищенаведеного, пропонуються такі етапи формування та реалізації стратегічних альтернатив товарної політики:

1) Підготовчий етап

2) Етап розробки і планування:

- визначення асортименту;
- визначення рівня конкурентоспроможності товарів;
- визначення переліку видів супутніх послуг;
- вибір найбільш оптимального варіанту маркетингової товарної політики.

3) Реалізація маркетингової товарної політики

Формування товарної політики починається з підготовчого етапу до її розробки. В свою чергу, він складається з наступних дій:

- визначення місії підприємства;
- встановлення стратегічних цілей підприємства;

- формулювання мети товарної політики;
- визначення вимог до товарної політики підприємства.

Другим етапом формування маркетингової товарної політики підприємства є етап розробки і планування маркетингової товарної політики. Важливим на даному етапі є визначення асортименту товарів. Процес формування асортименту товарів здійснюється наступним чином:

- 1) визначається перелік основних груп і підгруп товарів, реалізацією яких буде займатися підприємство;
- 2) визначається кількість видів і різновидів товарів у розрізі окремих груп і підгруп товарів;
- 3) розробляється конкретний асортиментний перелік товарів для даного підприємства [5; 8].

Оптимізація асортименту – це безперервний процес реалізації товарної політики, і асортимент не може бути оптимізовано один раз на весь період присутності фірми на ринку. Оптиміальний асортимент звичайно містить товари, що знаходяться на різних стадіях життєвого циклу товару: стратегічні товари (фаза впровадження), найбільш прибуткові (фаза росту), підтримуючі (фаза зрілості), тактичні (для стимулювання продажів новинок), плановані до зняття з виробництва (фаза спаду). Зазначені можливості утворюють матрицю з чотирьох стратегій (рис. 2):

		Тип зміни		
		Додавання до асортименту	Виключення з асортименту	
Напрямок зміни	Глибина асортименту	Поглиблення асортименту	Скорочення асортименту	
	Широта асортименту	Підтримка марки	Звуження асортименту	

Рис. 2. Стратегії товарного асортименту [9]

Поглиблення асортименту означає додавання товарів тієї ж категорії. Це надає споживачам можливість більш повного вибору асортименту і допомагає компанії уникнути небезпеки з боку конкурентів, що випускають аналогічну модифіковану модель товару.

Крім поглиблення асортименту менеджери товарних категорій можуть скористатися іншою стратегією доповнення асортименту. Компанія може розширити асортимент, використовуючи успішну марку для підтримки нових товарів в суміжних категоріях під тим же марочним найменуванням. Підтримка марки означає випуск нового товару під існуючим марочним найменуванням.

Стратегія поглиблення асортименту та підтримки марки передбачає додавання товарів в асортимент, що може викликати надмірну глибину асортименту. Коли це відбувається, з групи слід виключити товари шляхом або скорочення, або звуження асортименту [6].

Скорочення асортименту означає зменшення його глибини шляхом виключення альтернативних розмірів, моделей або смакових відтінків асортименту. Торговий персонал часто наполягає на виключенні додаткових різновидів товарів в асортимента, і багато менеджерів товарів часто прихильно ставляться до такого поглиблення асортименту [2; 8].

У той час як скорочення асортименту призводить до зменшення його глибини в результаті виключення ряду товарів певної товарної категорії, звуження асортименту означає зменшення його широти шляхом скорочення різновидів товарів суміжних товарних категорій. Таке скорочення зазвичай обумовлено невдалою спробою підтримати марку в суміжній товарній категорії [6].

Сьогодні можна виділити такі основні проблеми формування товарної політики:

- 1) забезпечення належного рівня якості;
- 2) формування оптимального товарного асортименту;
- 3) створення і виробництво нових товарів і послуг;
- 4) позиціонування товарів;
- 5) управління життєвим циклом товару;
- 6) забезпечення якісного сервісу [4].

Безпосередній процес формування товарної політики спрямований фактично на планування всіх видів діяльності і кожного товару зокрема для майбутньої реалі-

зації, яка дозволить привести у відповідність характеристики товарів таким чином, щоб забезпечити високу прибутковість роботи підприємства. При цьому основними цілями товарної політики будуть збільшення обсягів реалізації товарів за рахунок оптимізації структури асортименту, зростання оборотності товарних запасів, досягнення конкурентної переваги за рахунок більш привабливого асортименту, зниження витрат, пов'язаних із структурою асортименту, підвищення економічної стійкості шляхом формування ефективної асортиментної політики підприємства. Формування товарної політики передусім потребує точного визначення спрямованості підприємства, необхідних обсягів реалізації товарів і послуг. Усі ці напрямки між собою тісно пов'язані і не диференціюються, а за основу беруться споживацькі вимоги певної групи [4; 6].

Водночас процес формування товарної політики на торговельному підприємстві передбачає вивчення поточних і перспективних потреб покупців, аналізу способів використання і реалізації товарів підприємством та часу присутності товарів на ринку, оцінки існуючих аналогів конкурентів по тих же напрямках діяльності чи товарних пропозиціях. Це потребує розв'язку питань, які товари варто додавати в асортимент і структуру, а які виключити з нього через зміни у рівні конкурентоспроможності. Підприємство розглядає пропозиції про внесення нових товарів до асортименту чи удосконалення існуючого асортименту. При цьому оцінці підлягає перегляд усього асортименту товарів підприємства. Дана робота проводиться на основі маркетингових досліджень, які є основою вибору цільового ринку. Не вибравши цільовий ринок, на якому здійснюватиметься торговельна діяльність, неможливо планувати асортимент товарів. Підприємство визначаючи для себе цільові ринки, орієнтується на те, які саме покупці будуть його цільовими клієнтами. Залежно від цього визначається місце і роль підприємства у загальній системі торговельного обслуговування покупців [3].

Підприємству потрібен час для формування асортименту товару, щоб мати можливість приймати ефективні рішення, які будуть базуватися на участі товару в товарообороті та у формуванні прибутку. А тому необхідно відслідковувати товари, що користуються попитом та в асортименті конкуруючих підприємств. Керівництво підприємства приймає рішення про широту асортименту, його глибину, якість і ціни товарів, що пропонуються покупцям, згідно з очікуваннями вибраного ними цільового ринку. Саме товарний асортимент є ключовим фактором у конкурентній боротьбі.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л. В., Холод В. В., Балабанова Л. В. Маркетинг підприємства. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 612 с.
2. Войчак А. В. Павленко А. Ф., Маркетинг: Підручник. – К.: КНЕУ, 2003. – 246 с.
3. Завьялов П.С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицях: 3В Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 496 с.
4. Кардаш В. Я. Маркетингова товарна політика: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2000. – 124 с.
5. Котлер Ф. Маркетинговий менеджмент. Котлер Ф., Келлер К.Л., Павленко А. та український колектив співавторів. – К.: УАМ, Зовнішня торгівля, 2016. – 725 с.
6. Котлер Ф., Карен Ф.. "Стратегічний маркетинг для навчальних закладів": Підручник. – К.: "УАМ", 2016 – 560 с.
7. Маркетинг в українській економіці : монографія / І. В. Лилик. – К. : КНЕУ, 2008. – 243 с.
8. Маркетинг у діяльності торговельного посередництва / Н. І. Трішкіна // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Сер. : Економічні науки. – 2014. – Вип. 8(1). – С. 43-46.
9. Примак Т. О. Практичний ПР. – К. : УАМ, Зовнішня торгівля, 2015. – 240 с.
10. Стародубцева В. К. История возникновения и развития маркетинга / В. К. Стародубцева, Д. Е. Сафонова // Производственный менеджмент: теория, методология, практика : сб. материалов 9 междунар. науч.-практ. конф., 24 марта, 20 апр. 2017 г. – С. 115-123.
11. Старостіна А.О. Маркетингові дослідження національних і міжнародних ринків: Підручник. – К.: ТОВ "Лазарит-Поліграф", 2015 – 480 с.

Кобюк О.Р.

Науковий керівник:
д.е.н., професор **Єрмошенко М.М.**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА-ВИРОБНИКА ХЛІБОБУЛОЧНИХ ВИРОБІВ

У статті досліджено особливості формування товарної політики підприємств – виробників хлібобулочних виробів. Визначено основні етапи формування конкурентоспроможної товарної політики підприємства-виробника хлібобулочних виробів. Встановлено роль і значення марки та упаковки для хлібобулочної продукції. Подано рекомендації щодо впровадження інновацій у товарну політику підприємств-виробників хлібобулочних виробів.

Ключові слова: товарна політика, хлібобулочні вироби, конкурентоспроможність, маркетинг, асортимент, інновації.

Кобюк О.Р.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОВАРНОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ-ПРОИЗВОДИТЕЛЯ ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ

В статье исследованы особенности формирования товарной политики предприятий – производителей хлебобулочных изделий. Определены основные этапы формирования конкурентоспособной товарной политики предприятия-производителя хлебобулочных изделий. Установлена роль и значение марки и упаковки для хлебобулочных изделий. Даны рекомендации по внедрению инноваций в товарную политику предприятий-производителей хлебобулочных изделий.

Ключевые слова: товарная политика, хлебобулочные изделия, конкурентоспособность, маркетинг, ассортимент, инновации.

Kobyuk O.R.

ACTUAL PROBLEMS OF FORMATION OF COMMODITY POLICY OF THE MANUFACTURER OF BAKERY PRODUCTS

In the article the features of formation of commodity policy of enterprises – manufacturers of bakery products are investigated. The basic stages of formation of competitive commodity policy of the manufacturer of bakery products are determined. The role and meaning of the brand and packaging for bakery products has been established. Recommendations on introduction of innovations in the commodity policy of the enterprises producing bakery products are submitted.

Key words: commodity policy, bakery products, competitiveness, marketing, assortment, innovations.

Постановка проблеми. В умовах ринку вільна реалізація товарів ставить перед підприємствами проблему вибору, яку продукцію, коли і в якій кількості необхідно виробляти, щоб вона знайшла збут. Тому, формуючи і здійснюючи товарну політику, підприємство має на меті – виробляти такі товари, які найбільшою мірою можуть задовольнити споживача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснюючи огляд останніх публікацій та досліджень, слід відмітити, що аналізом тенденцій та вивченням проблем хлібопекарської галузі займалися такі вчені, як В. Бойко, О. Васильченко, А. Гончарук, А. Зайчківський, П. Саблук та ін. Дослідженням проблем розвитку ринку хліба і хлібобулочних виробів займалися такі науковці, як: А. Васильченко, Ж. Говоруха, Ю. Давидюк, Н. Костецька, І. Ладико, Н. Самоїленко, С. Пеструха, М. Плотнікова та ін.

Мета дослідження. Виявлення особливостей формування товарної політики підприємства-виробника хлібобулочних виробів в сучасних ринкових умовах.

Основні результати дослідження. Здатність підприємства сприйняти виклики зовнішнього середовища і зберегти конкурентоспроможність визначається такою організацією його діяльності, яка дозволила б забезпечити розвиток ринків збуту і задоволення потреб покупців. У зв'язку з цим особливого значення набуває маркетинговий підхід до вирішення завдань управління виробничим процесом і збутом товарів і послуг.

Однією з найважливіших складових маркетингової діяльності є формування конкурентоспроможної товарної політики, яка передбачає цілеспрямовані дії товарови-

робника, покликана забезпечити спадкоємність рішень та заходів щодо формування асортименту і підтримання конкурентоспроможності товарів, знаходження оптимальних товарних ніш (сегментів), розробку упаковки, маркування, обслуговування товарів.

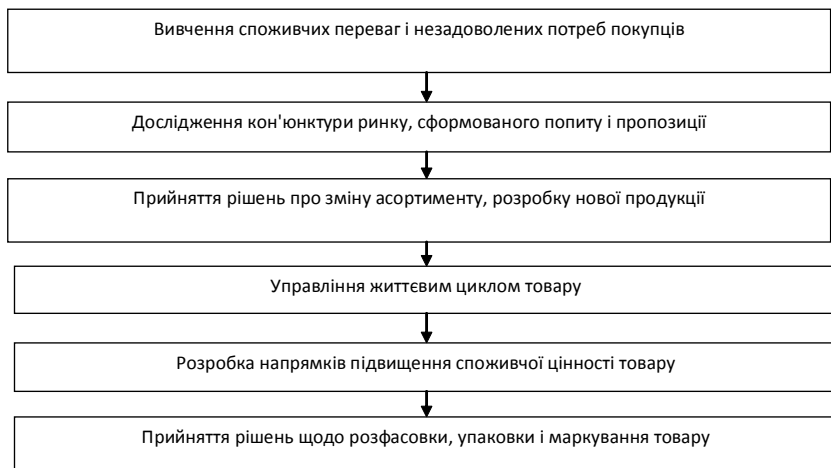
Товарна політика хлібозаводу охоплює не тільки формування необхідних фізичних і технологічних характеристик виробу, але і забезпечення належного оточення продукту, тобто характеристик, які формують привабливість хлібубулочних виробів і попит на них.

Основні завдання маркетингової діяльності – залучити, задовольнити і утримати споживача – знаходять своє відображення в основних складових товарної політики [5].

Мета конкурентоспроможної товарної політики полягає в узгодженні інтересів ринку з цілями і можливостями підприємства та прийнятті на цій підставі рішень про оптимізацію плану випуску, ринкову атрибуту і ціну товару. Конкурентоспроможна товарна політика охоплює виробничу і збутову діяльність підприємства, вивчення споживчих переваг і комплексне дослідження ринку (в нашому випадку, ринку хлібубулочних виробів). Ці рішення повинні прийматися з метою найбільш повного задоволення потреб клієнтів і з урахуванням діяльності конкурентів.

Можна виділити основні етапи формування конкурентоспроможної товарної політики підприємства (рис. 1).

Фахівці маркетингової служби повинні вирішити, яким має бути асортимент продукції, що випускається, який товарний ряд краще розвивати в існуючих ринкових умовах з тим, щоб найбільш повно охопити ринок збуту, отримати очікуваний прибуток за бажаного рівня рентабельності виробництва.

Рис. 1. Основні етапи формування конкурентоспроможної товарної політики підприємства-виробника хлібубулочних виробів [9]

Маркетингові дослідження припускають використання різних ринкових стратегій в області розробки товарного асортименту продовольчої продукції. Це може бути:

- безперервний аналіз і контроль за дією зовнішніх чинників;
- проведення досліджень продукції та технологічних процесів;
- критична оцінка виробленої підприємством продукції;
- прийняття рішень про зміну виробленої продукції, поповнення товарного асортименту новими видами і припинення виробництва продукції, що не користується попитом;
- розгляд пропозицій про освоєння нових видів продукції і нових технологій її виробництва;
- розробка специфікацій нових видів продукції відповідно до вимог споживачів;
- вивчення можливостей виробництва нових видів продукції;

- організація і проведення пробних продажів нових видів продукції;
- аналіз результатів досліджень і підготовка рекомендацій для виробництва;
- оцінювання і перегляд усієї програми [12].

Важливою особливістю товарної політики є її постійна зміна і доповнення, оскільки хлібобулочні вироби відносяться до продуктів повсякденного попиту, в процесі покупок яких споживачі висловлюють певні побажання, вимоги, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності продукції.

Ці хлібобулочні товари є стратегічними і грають найважливішу роль в забезпеченні продовольчої незалежності будь-якої країни. Повне забезпечення хлібобулочною продукцією населення і досить стабільний рівень цін на неї вже довгий час залишається показником його благополуччя.

Час змінився, змінюється рівень життя населення, але шанобливе ставлення до хліба залишилося. Попит на різні види хлібобулочних виробів, звички їх споживання, сформовані історично. Хліб – продукт, який купують абсолютно всі категорії населення. Не секрет, що в сучасних умовах значно зростає конкуренція між виробниками хлібобулочних виробів.

Добре продумана товарна політика не тільки дозволяє оптимізувати процес оновлення товарного асортименту хлібобулочних виробів, але і слугує для керівництва підприємства свого роду показником загальної спрямованості дій, здатних скоригувати поточні ситуації.

Для хлібозаводу проведення товарної політики пов'язано не тільки з участю у формуванні необхідних фізичних і техніко-експлуатаційних характеристик виробу, але, головним чином, із забезпеченням належного оточення продукту, тобто зі створенням характеристик, які формують привабливість товару і попит на нього. Основними факторами, які формують відповідне оточення товару і сприяють його ефективному просуванню і споживанню, є можливість придбання, цінність (корисність) товару, ціна, якість, термін служби, форма, упаковка, імідж і марка товару.

Одним з головних питань, що стосуються товарної політики хлібобулочного підприємства, є розробка товарної марки і упаковки для даного товару. На сьогодні марка і упаковка для хлібобулочної продукції нерідко є єдиними засобами, за допомогою яких підприємство-виробник ідентифікує свою продукцію в ряду аналогів. Маркетинг розкриває основні причини їх використання в процесі реалізації хлібобулочної продукції:

- забезпечення збереження продукції на всьому шляху руху товару;
- забезпечення зручності використання продукції покупцем;
- залучення уваги покупців;
- створення додаткових зручностей в процесі придбання хлібобулочної продукції;
- наявність інформації про продукт, його якість, терміни виробництва та реалізації;
- надання відомостей про виробника і про допуск реалізації [11].

Вже давно доведено практикою те, що покупці охочіше купують марочну розфасовану і упаковану продукцію, навіть несучи при цьому додаткові витрати.

В сучасних умовах значно зростає конкуренція між виробниками хлібобулочних виробів. Однак сказати, що хліб і хлібобулочні вироби – марочний товар, складно. Марки, які присутні на цьому ринку, не можна назвати широко відомими. І все-таки, чому марка так приваблива для виробників хлібобулочної продукції? Можна припустити, цього існує кілька причин:

1. По-перше, і це найголовніше, можна призначити більш високу ціну і при цьому не залежати від цін конкурентів.

2. По-друге, нові продукти, які будуть виводитися під тим же брендом, зажадають набагато менше грошей на просування. Фактично перший бренд буде продавати не тільки себе, але і інші хлібобулочні вироби.

3. По-третє, буде легше утримувати постійних споживачів і залучати нових. Постачальники з більшою готовністю надаватимуть додаткові знижки. Компанія – власник сильного бренду – більш цікава з позиції обсягів закупівлі. Крім того, згадка її як постійного партнера підвищує довіру до постачальника. Також буде легше вста-

новлювати контакти з роздрібними мережами і домовлятися про кращі умови. З більшою вигодою можна проводити спільні рекламні акції.

Розробка упаковки товару – також невід’ємна частина загальної товарної стратегії виробника хлібобулочних виробів в системі маркетингу. Крім основних завдань: зберігання, захисту та транспортування товару, упаковка має істотне комунікаційне, рекламне і стимулююче збут товарів значення. А, кажучи про хліб, сам характер продукту передбачає обов’язкову наявність упаковки.

Це пов’язано з тим, що часто покупець не знає ні самого товару, ані фірми-виробника, а стикається тільки з упаковкою. Тому зовнішнє оформлення і інформаційний зміст упаковки має величезне значення, за її допомогою товар продає сам себе. Крім того, зміна тільки однієї упаковки може в значній мірі підвищити обсяг продажів конкретного товару. Різниця в упаковці може проявлятися і в перевагах покупців [1].

Істотні зміни за останній час відбулися відносно фірмової, первинної упаковки хлібобулочних виробів. Збільшилося число покупців, які позитивно відносяться до фірмової упаковки хліба, і очікується, що ця тенденція буде продовжуватися. Чоловіки краще сприймають фірмову упаковку, ніж жінки. Чим вище дохід, тим позитивніше сприймається фірмова упаковка хлібобулочних виробів. Найольовніше сприйняття упаковки хліба у покупців середнього віку.

Упаковка виконує такі функції: сигнальну, гігієнічну, інформаційну, що зберігає якість хліба, символізує сучасний спосіб життя. Упаковка бажана, головним чином, з точки зору відповідності санітарно-гігієнічним нормам, тому що дотримання гігієнічних правил є одним з пріоритетних вимог при покупці хліба.

Раніше хліб випускали без упаковки, його було не відрізнити за виробником та навіть за сортом – прочитати про це було ніде. Зараз хліб почали упаковувати.

Але звичка читати етикетку ще недостатньо прижилася. Сьогодні ніхто не їздить спеціально за хлібом. Його купують в магазинах, які поруч з будинком. Проведені серед покупців опитування виявили кілька факторів, на які споживач звертає увагу: на першому місці стоїть свіжість продукту, на другому – товарний вид, на третьому місці – фасування, розмір, тільки на четвертому – смак, на п'ятому – ціна, і на останньому, шостому, місці – виробник.

Тому стратегія, орієнтована на продаж хліба в упаковці, набуває сенсу:

- за наявності відповідних адміністративних вимог;

- при вирішенні про просування бренду виробника або продавця;

- при роботі з тією частиною споживачів, яка вважає за краще упакований хліб, виходячи з гігієнічних вимог, відповідно до нових стандартів життя, або вважаючи, що упаковка сприяє збереженню хороших смакових якостей;

- за наявності на ринку достатньої кількості продукції конкурентів в упаковці [4].

Останнім часом і великі виробники національного масштабу, і індивідуальні підприємці, які володіють невеликим хлібопекарським виробництвом, всерйоз замислюються про редизайн існуючої упаковки або про розробку нової упаковки для свого товару. Підприємці розуміють, що такому товару як хліб потрібна упаковка.

На наш погляд, треба чітко знати: якою саме вона повинна бути; на яку аудиторію вона розрахована, і яке враження вона повинна зробити на кінцевого споживача.

Таким чином, рішення по товарному асортименту хлібобулочної продукції здійснюються в руслі товарної політики і тісно пов’язані з рішеннями щодо концепції товару, марочними стратегіями і проблемами упаковки. Підприємливість і ініціативність, які передбачають виправданий ризик в цих напрямках з боку керівництва, повинні і можуть сприяти поліпшенню маркетингової діяльності хлібопекарських підприємств, ліквідації браку з багатьох видів хлібобулочної продукції, скороченню втрат на всіх стадіях руху хлібобулочних виробів до споживача.

Специфікою вітчизняного ринку хлібобулочних виробів є те, що уряд жорстко регламентує ціноутворення на хліб, що перетворило його на продукт, який залишився фактично поза межами ринкової економіки. Проте, сучасні підприємства виробляють хліб не лише як соціальний продукт, але як і товар, вкладаючи гроші в нові технології, "вхід" у торговельні мережі, дистрибуцію.

Важливе значення для посилення конкурентних позицій хлібопекарського підприємства на ринку хлібобулочних має постійне вдосконалення та оновлення асортименту під впливом змін уподобань споживачів. Слід зауважити, що сучасний споживач хоче отримувати не лише якісний продукт, але й продукт, наділений додатковими властивостями, що сприяють покращенню його здоров'я (лікувально-профілактична дія) для щоденного здорового харчування. Тому доцільно приділити увагу створенню продуктів дієтично-профілактичного призначення з метою запобігання різним захворюванням і зміцненню захисних функцій організму. Важливим також є зниження ризику впливу різних шкідливих речовин, у тому числі для населення, яке проживає в екологічно несприятливих зонах [2].

Основним завданням для маркетологів хлібопекарських підприємств буде розробка заходів, спрямованих на формування прихильності споживачів до продукції підприємства, а особливо продукції преміум-сегменту та продукції з лікувально-профілактичними властивостями, оскільки ціни на ці вироби не підлягають державному регулюванню.

Не менш важливим є налагодження між виробником та споживачем комунікативних зв'язків, які відображають двовекторний процес, завдяки якому споживач отримує необхідну інформацію про якісний склад продукту, а виробник – про побажання та потреби споживача. Тому для виробників хлібної продукції доцільно проводити та брати участь у виставках, ярмарках та презентаціях хлібопродуктів, а також здійснювати брендинг продукції як перспективний напрям збутової політики.

Висновки. На закінчення аналізу позначених проблем формування товарної продукції сучасного виробника хлібобулочної продукції, хотілося б підкреслити значимість досліджуваної проблеми, оскільки успіх організації в ринкових умовах господарювання в значній мірі залежить саме від обґрунтованої конкурентоспроможної товарної політики, яка покликана забезпечити спадкоємність рішень та заходів щодо формування асортименту і управління ним, підтримати конкурентоспроможність товарів, визначити оптимальні товарні ніші, розробити і реалізувати стратегію представлення товарів, упаковки та маркування.

Прагнення споживачів до здорового способу життя дає перевагу виробникам, що випускають хлібобулочні вироби з корисними добавками. Таким чином, сьогодні існує потенціал ринку більш дорогих та якісних хлібопродуктів. Для успішного функціонування на ринку хлібопекарські підприємства повинні розширювати асортиментний ряд і проводити модернізацію виробництва.

Список використаних джерел

1. Безгінова Л.І., Филипенко О.М., Мелушова І.Ю. Обґрунтування цінової політики підприємства роздрібної торгівлі продовольчими товарами // irbis-nbuv.gov.ua
2. Бокій О.В. Зональні особливості ринку хлібобулочних виробів в Україні // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 3. – Т. 2. – С. 194-199.
3. Воробйов А.А. Ринок хліба та хлібобулочних виробів: проблеми та тенденції розвитку // Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки – 2014. – Вип. 32. – Ч. II. – С. 143-146.
4. Губарев В.Ю. Конкурентоспроможність хлібопекарських підприємств: сучасний стан галузі, перспективи розвитку та шляхи зростання // Студентський вісник національного університету водного господарства та природокористування. – 2017. – Вип. 1. – С. 65-68.
5. Завертаній Д.В. Сучасний стан та перспективи розвитку хлібопекарської галузі України // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. – 2016. – Т. 14. – Вип. 2. – С. 194-203
6. Загальна характеристика ринку хліба та хлібопродуктів України // <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/analytical-articles/12894/>
7. Кіхая Ю.В. Інституційні засади формування ефективного конкурентного середовища підприємств хлібопекарської галузі // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 3. – Ч. 2. – С. 39-43.

8. Костецька Н. І. Ринок хліба і хлібобулочних виробів України: стан і перспективи розвитку / Н.І. Костецька // Галицький економічний вісник. – Т.: ТНТУ, 2015. – Т. 48. – № 1. – С. 26- 31.

9. Навольська Н.В. Дослідження ринку хліба і хлібобулочних виробів в Україні // Вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. – 2016. – Вип. 11. – С. 438-441.

10. Обзор рынка хлебобулочных изделий // www.marketing.vc

11. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей конкурентов. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 378 с.

12. Ралко О. С. Дослідження ринку хліба та хлібобулочних виробів України // Проблеми науки. – 2012. – № 8. – С. 39-44.

Ковальов М.І.

*Науковий керівник:
д.е.н., професор Ёрмошенко М.М.*

РИНКОВЕ ТЕСТУВАННЯ НОВОГО ТОВАРУ: ПІДХОДИ ТА ПРОБЛЕМИ

У статті вивчено сутність ринкового тестування нового товару, різних підходів до його проведення та фактори успіху нових товарів на ринку, розкрито причини невдач та провалів нових товарів при виходу на ринок.

Ключові слова: *новий товар, ринкове тестування, маркетингові дослідження.*

Ковалев Н.И.

РЫНОЧНОЕ ТЕСТИРОВАНИЕ НОВОГО ТОВАРА: ПОДХОДЫ И ПРОБЛЕМЫ

В статье изучены сущность рыночного тестирования нового товара, различных подходов к его проведению и факторов успеха новых товаров на рынке, раскрыты причины неудач и провалов новых товаров при выходе на рынок.

Ключевые слова: *новый товар, рыночное тестирование, маркетинговые исследования*

Kovalev M.

MARKET TESTING OF NEW PRODUCT: APPROACHES AND PROBLEMS

The article is devoted to the study of the essence of market testing of a new product, various approaches to its implementation and the success factors of new products on the market, the reasons for failures and failures of new goods are revealed when entering the market/

Keywords: *new product, market testing, marketing research*

Постановка проблеми. Розробка і просування товарів на ринок – досить складний, довгий і дорогий процес. Світова практика показує, що лише невелика частина нових товарів має комерційних успіх. Ось чому для підприємства так важливо проводити маркетингові дослідження, спрямовані на те, щоб визначити, чи доцільно виводити на ринок нові товари. Дані дослідження повинні давати точну, своєчасну інформацію про стан ринку і тенденції його розвитку, що допомагає оцінювати технологічні, стратегічні та ринкові ризики при розробці нових товарів.

Будь-яке новаторство пов'язано з ризиком, і щоб забезпечити новому товару успіх на ринку, кожне підприємство повинно мати свою стратегію розробки нових товарів.

Обрана тема роботи актуальна, так як здатність розробляти і успішно впроваджувати нові товари на ринок є визначальною умовою для успіху компанії в конкурентній боротьбі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення сучасних концепцій та прикладного інструментарію маркетингу підприємства, у тому числі в контексті ринкового тестування нових товарів, зроблено українськими та зарубіжними ученими. Дослідженню проблематики маркетингового тестування присвячено

роботи таких вітчизняних і закордонних науковців, як Армстронг Г., Дихтль Е., Каракай Ю.В. [5], Кардаш В.Я. [6], Котлер Ф., Питер Р. Диксон [9], Сондерс Д., Вонг В. [7], Хершген Х. [4] та ін. Усі вони розглядають лише окремі, поодинокі процеси тестування інноваційних продуктів на окремих етапах розроблення, певним чином розкривають їх зміст, проте не наводять хоч якогось визначення даного поняття. Перші спроби визначити дане поняття належать В.Я. Кардашу [6]. Водночас у науковій літературі відсутній комплексний підхід до проведення маркетингового тестування протягом усього інноваційного циклу розроблення продукції.

Невирішені частини проблеми. Щороку тисячі нових товарів терплять невдачі на ринку, компанії-виробники при цьому втрачають мільйони і навіть мільярди доларів. Ось чому так важливо аналізувати причини провалу як своїх нових товарів, так і новин конкурентів. Це дозволяє фірмі уникнути багатьох помилок в майбутньому.

Можливі причини невдачі нових проєктів можуть полягати в наступному:

- Не дивлячись на негативні результати проведеного маркетингового дослідження, високопоставлений керівник компанії "проштовхує" улюблену ідею. Сама ідея була хороша, але обсяг ринку переоцінений. Готовий товар має конструктивні недоліки. Новий товар був невдало позиціонованим, його рекламна компанія виявилася неефективною або була встановлена дуже висока ціна. Витрати на розробку продукту виявилися вище розрахункових. Удар у відповідь конкурентів був сильнішим, ніж очікувалося. Крім того, існує ще кілька чинників, що гальмують розробку нових товарів. У деяких галузях виробництва відчувається брак нових революційних ідей.

- Фрагментованість ринку. Гостра конкуренція веде до дроблення ринку. Компаніям доводиться направляти новинки на дрібні сегменти ринку, а це може означати, що обсяги продажів кожного товару виявляться меншими за очікувані, що негативно відіб'ється і на прибутку.

- Соціальні та державні обмеження. Новинки повинні задовольняти таким критеріям як безпека для споживачів і екологічна сумісність. Суворі державні вимоги до нових товарів призводять до того, що наява на ринку нових ліків, іграшок і деяких інших продуктів істотно сповільнюється.

- Дорожняча процесу розробки нових продуктів. Для того щоб вибрати одну гідну для подальшого опрацювання ідею, компанії доводиться генерувати і розглядати безліч різних проєктів. Крім того, сьогодні витрати на виробництво і маркетинг дуже високі.

- Нестача капіталу. Деякі, що володіють перспективними ідеями, компанії не мають коштів, необхідних для реалізації проєктів.

- Відставання в часі. Нерідко над подібними проєктами одночасно працюють кілька компаній і тоді перемога дістається якнайшвидшій. Фірми прагнуть скоротити час розробки продукту і виробничих технологій за допомогою комп'ютеризації цих процесів, залучення стратегічних партнерів і маркетингового планування. Використовується також система конкурентної розробки нових товарів, коли над проєктуванням і виведенням на ринок нових продуктів одночасно працює кілька груп співробітників, функції яких перекриваються. Якщо одна з функціональних груп наштовхується на перешкоду, вона працює над вирішенням виниклої проблеми, в той час як інші команди продовжують рухатися вперед.

- Скорочення життєвого циклу товарів. Якщо новинка користується успіхом на ринку, конкуренти швидко копіюють її.

Мета дослідження полягає в розкритті сутності ринкового тестування нових товарів та факторів їхнього успіху на ринку.

Основні результати дослідження. Під тестуванням або пробним маркетингом розуміють перевірку продукту і маркетингової програми в реальних ринкових умовах. Компанії, які в умовах інтенсивної конкуренції не справляються з розробкою нових товарів, сильно ризикують. Попит на пропоновані ними продукти залежить від зміни потреб і смаків споживачів, появи нових технологій, скорочення життєвого циклу товарів і все, що загострюється на національних і зарубіжних ринках.

У той же час розробка нових товарів пов'язана з не меншими небезпеками. У разі невдачі компанії можуть зазнати суттєвих збитків. Але невдачі мають і позитивне

значення: винахідники, підприємці та фахівці відповідних підрозділів можуть витягти з них цінний урок: чого їм не слід робити.

У маркетингових дослідженнях основне завдання процедури тестування полягає в тому, щоб виявити всі переваги, які дає новий продукт споживачеві в порівнянні з іншими аналогічними продуктами, а також його можливі недоліки (для подальшого їх усунення). Мета пробного маркетингу – ще до початку повномасштабної реалізації продукту оцінити сам продукт і його маркетингову програму (ціну, рекламу, марку, упаковку, сервіс і т.д.). Це необхідно, щоб уникнути втрат і отримати інформацію про те, якою буде реакція на новий товар з боку споживачів, посередників і т.д. Крім того, необхідно провести перевірку ринкової адекватності товару.

Зарубіжні вчені виявили, що головний фактор ринкового успіху – сам продукт, його оригінальність і якість. Виробник товарів, які мають великі переваги перед аналогічними продуктами, домагається успіху в 98% випадків, в той час як виробник товарів із середніми перевагами – тільки в 58% випадків, а товарів з мінімальними перевагами – тільки в 18% випадків [7]. Ще один ключовий фактор успіху – наявність (ще до початку розробки) чітко визначеної ідеї товару, тобто компанія повинна ретельно вибрати і оцінити цільовий ринок, вимоги до продукту і його переваги. До інших чинників успіху належать якість виконання, ринкова привабливість, тісний взаємозв'язок між виробництвом і маркетингом на всіх етапах створення нового товару і ринкова активність [7; 9].

Досліджуючи проблему успішного випуску нової продукції в електронній галузі, фахівці ідентифікували сім факторів успіху товару. Новинка тим успішніше, чим глибше компанія розуміє потреби споживачів, чим вище відношення ступеня ефективності діяльності до витрат, чим більше час, на яке компанія випереджає конкурентів, чим вище очікувана маржа валового прибутку, чим більше витрат на рекламу і виведення продуктів на ринок, чим сильніше підтримка вищого керівництва і чим активніше співробітництво між підрозділами компанії при роботі над новим товаром [4].

Причини невдачі нової продукції на ринку можна розділити на дві групи: маркетингові помилки і будь-які форс-мажорні обставини. Розглянемо їх докладніше.

1. Маркетингові помилки компанії. Подібні помилки стають причинами провалу новинки дуже часто. Основними маркетинговими помилками є:

- розмивання новизни товару;
- відсутність чіткого визначення мети;
- помилки при виборі цільового ринку;
- слабкий комплекс маркетингових заходів;
- недосконалість товару;
- помилки у визначенні часу випуску товару.

2. Форс-мажорні обставини. Форс-мажорними обставинами можна вважати зміни у зовнішньому середовищі, які було важко або неможливо передбачити і які негативно позначилися на попит і на новинку. Прогнозувати такі зміни досить важко, так само як і протистояти їм.

Компанії буде корисно мати альтернативні проекти в інших сферах, таких, в яких імовірність настання тих же самих негативних умов ринку досить низька. Однак таке можливе тільки у великих компаніях, корпораціях. Нові проекти середніх і дрібних компаній в умовах форс-мажорних обставин найчастіше терплять фатальні провали і величезні грошові збитки.

Під визначенням ринкової адекватності товару прийнято розуміти як відповідність даного товару вимогам ринку, так і оцінювання товару фірмою-виробником, тобто зіставлення економічних параметрів даного продукту з виробничими і фінансовими цілями підприємства.

Для визначення ринкової адекватності товару зазвичай проводяться польові маркетингові дослідження, що дозволяють з'ясувати потреби і переваги споживачів. Стандартне тестування ринку – тестування, за якого новий продукт поміщають в умови, подібні умовам реалізації при повномасштабному випуску продукту. З метою визначення ступеня відповідності продукту запитам споживачів знаходять визначені

місця збуту продукту, де збутовики підприємства проводять повну програму маркетингу, аналізують діяльність магазинів, здійснюють дослідження думки споживачів, дистриб'юторів і ін. Метою стандартного тестування є використання отриманих результатів для прогнозування обсягу продажів і виявлення проблем, пов'язаних з виробництвом і маркетингом даного продукту.

Щоб скористатися цим методом, можливо вибрати типовий для даного виду товарів магазин у місті або в іншому регіоні, де планується почати продаж нового товару. У магазині потрібно стежити за його реалізацією, з огляду на реакцію споживачів і ефективність маркетингових зусиль (робота над упаковкою, рекламна кампанія і багато іншого).

Розробка нового товару найбільш ефективна в тих випадках, коли з самого її початку має місце тісне співробітництво між відділом досліджень і розробок, технічним, виробничим, торговельним, маркетинговим та фінансовим департаментами компанії. Закладена в продукт ідея повинна бути проаналізована з точки зору маркетингу, а всі етапи його розробки координуватися спеціальною межфункціональною групою (успіх нових товарів японських компаній багато в чому визначається широким використанням таких команд) [11].

Висновки. Споживачам потрібні ефективні товари, що впроваджуються за короткі терміни. Тому здатність постачальника запропонувати рішення, яке охоплює весь ланцюжок від проектування до виробництва, буде визначальною умовою для успіху на ринку.

При виході на ринок з новим товаром підприємство має вирішити, коли, де, кому і як його запропонувати. Першим слід прийняти рішення про своєчасність випуску новинки на ринок. Підприємство повинно вирішити, чи варто випустити товар на ринок в якійсь одній місцевості або одному регіоні, в декількох регіонах, в загальнонаціональному масштабі або в міжнародному масштабі. У групі послідовно освоюваних ринків підприємство повинно вибрати найбільш вигідні рішення і свої основні зусилля по стимулюванню збуту зосередити на них. Підприємство повинно розробити план дій для послідовного виведення новинки на ринки. Необхідно скласти кошториси для різних елементів комплексу маркетингу й інших заходів.

Ризик, пов'язаний з новаторством, великий, але настільки ж великі та пов'язані з ним матеріальні вигоди. Запорукою успішної новаторської діяльності слугує створення добротної організаційної структури для роботи з ідеями нових товарів, проведення серйозних досліджень і прийняття обґрунтованих рішень на кожній стадії створення новинки.

Дані, отримані в результаті ринкового тестування нового товару потрібні для того, щоб в разі необхідності змінити характеристики товару, що опинилися невдалими і пристосувати новинку до конкретного ринку.

Для того, щоб з'ясувати, чи повинна компанія доопрацювати виробу, необхідно отримати відповіді на наступні питання:

- Чи вдало вибрано назву для новинки? Привертає воно покупця, запам'ятовується йому?

- Чи подобається зовнішній вигляд – форма, колір і т.п. – новинки покупцям?

- Чи виконує свою роль упаковка нового товару, зручна вона для споживача?

- Чи виділяється новинка з числа товарів тієї ж категорії?

Отримавши відповіді на наведені питання, компанія також повинна вирішити, які канали масової комунікації вона буде використовувати для реклами свого нового товару.

Очевидно, що новинка не буде мати успіх на ринку, якщо результати його ринкових випробувань виявилися невдалими. У таких випадках керівництво повинно зробити поліпшення товару і знову провести ринкові випробування, домагаючись того, щоб його результати і прогнози, зроблені на підставі отриманих даних, показали готовність продукту до комерційного виробництва.

Список використаних джерел

1. Азоев Д. Создание системы брендов. Пер. с англ. – М.: Издат. Дом Гребенникова, 2007. – 102 с.

2. Власова М.Л. Социологические методы в маркетинговых исследованиях: учеб. пособие для вузов. – М: Изд. Дом ГУ ВШЭ, 2006. – 710 с.
3. Голубков Е.П. Маркетинговые исследования: Теория, практика и методология. – М.: Финпресс, 2006. – 130 с.
4. Дихтль Е., Хершген Х. Практический маркетинг: Учеб. пособие пер. с нем.; под ред. И.С. Минко. М.: Высшая школа, 2008. – 101 с.
5. Каракай Ю. В. Маркетинг інноваційних товарів: Монографія / Каракай Ю.В. – К.: КНЕУ, 2005. – 226 с.
6. Кардаш В.Я. Маркетингова товарна політика: Підручник / В.Я Кардаш. – К.: КНЕУ, 2001. – 240 с.
7. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Д., Вонг В. Основы маркетинга: Второе европейское издание. – М.: Издат. Дом "Вильямс", 2007. – 124 с.
8. Крыштановский А.О. Методы социальных исследований: Учебное пособие. М: Высшая школа, 2003. – 108 с.
9. Питер Р. Диксон. Управление маркетингом. Пер. с англ., М.: БИНОМ, 2008. – 106 с.
10. Маркетинг для магістрів: навч. посібник / Національна академія управління / М.М. Ермошенко (ред.), С.А. Срохін (ред.). – К.: Національна академія управління, 2007. – 603 с.
11. Энциклопедия маркетинга // www.marketing.spb.ru.
12. Энциклопедия по экономике // economy.ru.info/info/78223/
13. Особенности тестирования изменений продукта: методы и инструменты // www.infowave.ru/publications/2marketolog/3-4_2009_MM.

Коломієць Ю.В.

Науковий керівник:

д.е.н., професор Ермошенко М.М.

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В МАРКЕТИНГОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто сутність та роль сучасних комп'ютерних технологій в маркетинговій діяльності підприємства, сформульовано основні вимоги фахівців з маркетингу до інформаційного забезпечення при створенні маркетингових інформаційних систем.

***Ключові слова:** маркетингова інформація, маркетингова інформаційна система, інформаційне забезпечення маркетингу*

Коломієць Ю.В.

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрены сущность и роль современных компьютерных технологий в маркетинговой деятельности предприятия, сформулированы основные требования специалистов по маркетингу к информационному обеспечению при создании маркетинговых информационных систем.

***Ключевые слова:** маркетинговая информация, маркетинговая информационная система, информационное обеспечение маркетинга*

Kolomiyets Y.

APPLICATION OF MODERN COMPUTER TECHNOLOGIES IN THE MARKETING ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

In the article the essence and role of modern computer technologies in marketing activity of the enterprise are considered, the basic requirements of experts in marketing to information support at creation of marketing information systems.

***Keywords:** marketing information, marketing information system, information support of marketing*

Постановка проблеми. Широка інформатизація всіх сфер життєдіяльності суспільства принципово змінює роль інформації та інформаційних технологій в соц-

іальному і економічному розвитку країни. Від масштабів і якості використання інформаційних технологій у професійній діяльності фахівців залежать рівень економічного і соціального розвитку суспільства, його інтеграція в світову економічну систему.

У бізнесі та маркетингу як ні в якій іншій сфері визначальними є проблеми, пов'язані зі збором, зберіганням, пошуком, переробкою, перетворенням, поширенням і використанням інформації. Лише сучасні інформаційні технології дозволяють практично миттєво підключатися до будь-яких електронних масивів, одержувати всю необхідну інформацію і використовувати її для аналізу, прогнозування, прийняття управлінських рішень у сфері бізнесу, комерції, маркетингу.

Необхідність використання в маркетинговій діяльності підприємства (фірми) різноманітної інформації потребує системного підходу до організації її отримання, перетворення і аналізу в процесі вироблення управлінських рішень. Цінність управлінських рішень у маркетингу значною мірою залежить від інформаційного забезпечення, яке має задовольняти інформаційні потреби конкретних користувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що проблема комп'ютеризації маркетингу останнім часом все більше привертає увагу вчених і фахівців. Так, ці питання розглядаються в роботах Бландела Г.Л., Голубкова Е.П., Гзбэй Дж., Пономаренка В.С., Титоренка Г.А., Хруцького В.Е., Шкардуна В.Д. та ін. Серед вітчизняних науковців особливу увагу дослідженню цих проблем приділяли такі вчені як Бучатьська І., Виноградов О.А., Галузінський Г.П., Гужва В.М., Ермошенко М.М., Пінчук Н.С., Ситник В.Ф. та ін. [1-14].

Невирішені частини проблеми. Щоб належним чином функціонувати підприємству в умовах ринку, необхідно одержувати адекватну інформацію до і після прийняття маркетингових рішень.

Потреба в інформації значно зросла, що пояснюється трьома причинами. По – перше, систему маркетингу, орієнтовану на місцеві ринки, змінює система, орієнтована на ринок у масштабі всієї країни і на міжнародний ринок. Це означає, що маркетингова діяльність тепер багато в чому залежить від інформації, яка циркулює по різних каналах.

По-друге, на зміну вивченню попиту прийшло вивчення потреб покупців і купівельних мотивів.

По-третє, намітився перехід від конкуренції цін до конкуренції реклами, заходів із стимулювання збуту і надання відповідних послуг, що потребує одержання докладної інформації. Отже, розробка маркетингової інформаційної системи (МІС), здатної вчасно забезпечити керівництво фірми всіма необхідними даними, є насущним завданням сьогодення.

Мета статті – розкрити роль сучасних комп'ютерних технологій в маркетинговій діяльності підприємства.

Основні результати дослідження. Існує безліч причин, в силу яких маркетингова інформація повинна збиратися при розробці, реалізації і перегляді маркетингового плану фірми або будь-яких його елементів. Недостатньо спиратися на інтуїцію судження керівників і досвід минулого. Сьогодні відбуваються процеси укрупнення та об'єднання часто різних за природою організаційно-економічних об'єктів. Тому технологія вдосконалення управлінських рішень за рахунок автоматизації збору, передачі, зберігання і видачі даних повинна підкорятися певним правилам і стандартним схемам. Особливо важливо дотримуватися єдності підходу до постановки маркетингових задач на технічному і математико-алгоритмічному рівнях. Застосування кібернетичних принципів забезпечує в такому випадку єдність і сумісність систем обробки маркетингових даних на різних рівнях управління і в різних ланках технологічного ланцюжка.

Інформаційне забезпечення маркетингу – сукупність зовнішньої і внутрішньої інформації, інформації для проведення маркетингових досліджень та аналізу, а також методів і засобів її організації для задоволення потреб користувачів.

Інформація для маркетингових досліджень є результатом вивчення конкретних напрямків маркетингової діяльності: дослідження ринку, політики цін, способів просування товару, аналізу якості товарів, тенденцій ділової активності партнерів, прогнозування обсягів реалізації і т.д.

Проведення маркетингових досліджень і аналізу базується на застосуванні різних економіко-математичних методів, серед яких слід виділити: багатовимірні методи для обґрунтування маркетингових рішень; регресійні і кореляційні методи, які дозволяють встановлювати взаємозв'язки між групами показників, що описують маркетингову діяльність; імітаційні методи, застосовуються коли змінні, котрі впливають на маркетингову систему, не піддаються аналітичним рішенням; методи статистичної теорії прийняття рішень, що використовуються для опису реакції споживачів на зміну ринкової ситуації.

У наш час загальновідомим є те, що без накопичення і ефективного використання інформації неможлива діяльність суб'єктів господарювання в ринкових умовах. Інформація стає визначальним фактором розвитку економічної, технічної і наукової сфер людської діяльності, адже жодну серйозну проблему зараз не можливо вирішити без переробки значних обсягів інформації і налагоджених комунікаційних процесів. У сучасних умовах важливою сферою діяльності підприємства стає його інформаційне забезпечення, яке полягає в зборі і переробці інформації, необхідної для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Передача інформації про становище і діяльність фірми на вищій рівень управління і взаємний обмін інформацією між усіма взаємозалежними підрозділами фірми здійснюються на базі сучасної електронно-обчислювальної техніки й інших технічних засобів зв'язку [12].

Традиційно маркетинг зв'язується з інформаційно-рекламними завданнями і збутом готової продукції або послуг фірми. Інший його стороною є інформаційно-пошукові завдання, пов'язані з постачанням, закупівлями, замовленнями, вивченням конкурентів. Багато задач мають інформаційно-аналітичний характер, вони пов'язані з оцінюванням і аналізом поточного стану (діагностикою) та прогнозуванням (плануванням) майбутнього стану фірми. Такі завдання можуть бути комплексними і зачіпати різні сторони діяльності фірми.

Основою для проектувальника АІС маркетингу повинен бути системний підхід, що дозволяє охоплювати більшість проблем автоматизації цієї сфери діяльності вже на етапі постановки завдань і вибору економіко-математичних методів їх вирішення [2].

Постановка завдань починається на передпроектній, а завершаться – на стадії технічного проектування, причому в цій роботі головна роль належить фахівцю – користувачеві системи. Головні обов'язки постановника – закласти основи для проектування математичного та інформаційного забезпечення, розробити ідеологію програмного і технічного забезпечення, створити концепцію організаційного та ергономічного забезпечення АІС в АІТ. Таким чином, принципи функціонування майбутньої автоматизованої системи, структура модульних зв'язків і склад її підсистем визначаються вже на даному етапі.

Постановка завдання вимагає від користувача не тільки професійних знань тієї предметної області, для якої виконується постановка, а й володіння основами комп'ютерних інформаційних технологій. Помилки користувача на етапі постановки завдання збільшуються в сотні і навіть у тисячі разів за своїми наслідками (в залежності від масштабу системи), якщо їх виявлять на кінцевих фазах створення або використання прикладного програмного продукту. Пояснюється це тим, що кожен з наступних учасників створення прикладних програм не має інформації, необхідної для виправлення змістовних помилок [12].

Створення програмного продукту може вестися і самим користувачем, причому це можна вважати кращим варіантом з точки зору простоти побудови програми. Разом з тим, з позиції професійних програмістів, такі програми можуть містити велику кількість помилок, оскільки вони менш ефективні по машинних ресурсах, швидкодії і багатьох інших традиційних критеріях.

Користувач, як правило, набуває і застосовує готові програмні пакети, які за своїми функціями задовольняють його потреби, орієнтовані на певні види діяльності (бухгалтерську, маркетингову, фінансову і т.д.). Такий напрямок є на сьогоднішній день у сфері комп'ютеризації та інформатизації обслуговування користувачів. Нерідко воно доповнюється розробкою оригінальних прикладних програм, проте в будь-якому випадку постановка задач потрібна.

Постановка та реалізація завдань на ЕОМ вимагає засвоєння основних понять, що стосуються теоретичних основ комп'ютерних інформаційних систем. До них відносяться:

- властивості, особливості і структура економічної інформації;
- умовно-постійна інформація, її роль і призначення;
- носії інформації, макет машинного носія;
- засоби формалізованого опису інформації;
- алгоритм, його властивості та форми подання;
- призначення та способи контролю вхідної і результатної інформації;
- склад та призначення пристроїв ЕОМ;

- склад програмних засобів ЕОМ, призначення операційних систем, пакетів прикладних програм (ППП), інтегрованих пакетів програм типу АРМ бухгалтера, АРМ фінансиста, АРМ маркетолога та ін. [4;10].

При описі постановки задачі вказується її об'ємно-часові характеристики. Вони відображають обсяги вхідної і вихідної інформації (кількість документів, рядків, знаків, що обробляються в одиницю часу), тимчасові особливості надходження, обробки та видачі інформації. Важливою також є перевірка точності і повноти назв всіх інформаційних одиниць і їх сукупностей.

В умовах автоматизованої обробки, окрім звичних для сприйняття найменувань показників в документах (найменування рядків і граф) використовуються нетрадиційні форми подання інформації. Чіткість найменувань інформаційних сукупностей та їх ідентифікації, усунення синонімів і анонімів в назвах економічних показників забезпечують більш високу якість результатів обробки. Повна назва показника в складних формах може складатися з назв рядків, граф і елементів заголовної частини документа. Для кількісних і вартісних реквізитів вказується одиниця виміру. Опис показників і реквізитів такого документа вимагає, як правило, їх співвідношення з місцем і часом розкритих економічних процесів. Тому користувач повинен пам'ятати про необхідність включення до опису відповідних відомостей, що не мають місця, як правило, в заголовній частині документа назва або код підприємства, дата виписки документа і т.д.) [7, 9].

Висновки. Головною і найскладнішою проблемою управління промисловими підприємствами є забезпечення їх ефективного функціонування і розвитку. У першу чергу це стосується служб маркетингу. Як показує практика, в умовах розвитку рідкісної економіки та її "імплементації" в ринкову, маркетинг нерідко є найбільш "вузьким місцем" на промислових підприємствах.

Використання інструментів маркетингу при плануванні і просуванні товарів на ринку в сучасному економічному світі має загальновизнане значення. У країнах з розвинутою ринковою економікою маркетинговій сфері приділяється велика увага, оскільки неефективна маркетингова система фірми може привести не тільки до упущеної вигоди, але й прямих збитків. У розвиток даного напрямку діяльності системи управління підприємств вкладаються значні фінансові та кадрові кошти.

На багатьох промислових підприємствах успішно реалізуються приватні інформаційні завдання і відповідні маркетингові заходи і дослідження. Однак поряд з цим нерідко відсутнє адекватне уявлення про маркетинг як цілісної підсистемі управління фірми. Об'єктивні причини цього пов'язані з тим, що маркетинг стикається і перетинається з самими різними сторонами діяльності фірми, але в той же час не дублює їх. Як організаційна підсистема маркетингова система взаємодіє з багатьма підрозділами і службами фірми, забезпечуючи їх координацію. В цілому маркетингова інформаційна система дає безліч переваг:

- організований збір інформації;
- уникнення криз;
- координація плану маркетингу;
- швидкість;
- результати, що виражаються в кількісному вигляді;
- аналіз витрат і прибутку.

Проте створення маркетингової інформаційної системи може бути непросту справою, яка потребує великих початкових витрат часу і людських ресурсів.

Список використаних джерел

1. Бландел Г.Л. Эффективные бизнес-коммуникации: принципы и практика в эпоху информатизации. – СПб.: Питер, 2000.
2. Бучатьська І. Організація маркетингової інформаційної системи підприємств // Економіка, фінанси, право. – К.: 1999. – № 9. – С. 42-45.
3. Виноградов О.А. Застосування інформаційних технологій у забезпеченні маркетингу інноваційної діяльності // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №10. – С. 45-52.
4. Галузінський Г.П., Гордієнко І. В. Сучасні технологічні засоби обробки інформації: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1998. – 224 с.
5. Голубков Е.П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика. – М.: Издательство "Финпресс", 1998. – 416 с.
6. Гэбэй Дж. Маркетинг: новые возможности. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 368 с.
7. Гужва В.М. Інформаційні системи і технології на підприємствах: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 400 с.
8. Ермошенко М.М. Маркетинговий менеджмент: Навч. посібник. – К.: НАУ, 2001. – 204 с.
9. Информационные технологии в маркетинге: Учебник для вузов/ Г.А. Титоренко, Г.Л. Макарова, Д.М. Дайитбегов и др.; Под ред. проф. Г.А. Титоренко – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 335 с.
10. Пінчук Н.С., Галузінський Г.П., Орленко Н.С. Інформаційні системи і технології в маркетингу: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 352 с.
11. Пономаренко В.С. Інформаційні системи і технології в економіці: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академія, 2002. – 544 с.
12. Ситник В.Ф. та ін. Основи інформаційних систем: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. / В.Ф. Ситник, Т.А. Писаревська, Н.В. Єрьоміна, О.С. Краєва; За ред. В.Ф. Ситника. – К.: КНЕУ, 2001. – 420 с.
13. Титоренко Г.А. Информационные технологии в маркетинге: Учебник. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2001. – 335 с.
14. Шкардун В.Д. Об искажении маркетинговой информации на предприятии // Маркетинг. – 2009, №2. – С. 58-61.

Косяк О.А.

РОЗРОБКА І ОБҐРУНТУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВА

У статті узагальнено підходи до класифікації конкурентних стратегій підприємства, досліджено взаємозв'язок між стратегіями конкуренції і способами здобуття конкурентних переваг.

Ключові слова: конкурентні переваги, конкурентна стратегія, підприємство, конкурентоспроможність, стратегічний аналіз, ринкове середовище.

Косяк А.А.

РАЗРАБОТКА И ОБОСНОВАНИЕ КОНКУРЕНТНЫХ СТРАТЕГИЙ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье обобщены подходы к классификации конкурентных стратегий предприятия, исследована взаимосвязь между стратегиями конкуренции и способами получения конкурентных преимуществ.

Ключевые слова: конкурентные преимущества, конкурентная стратегия, предприятие, конкурентоспособность, стратегический анализ, рыночная среда.

Kosyak A.A.

DEVELOPMENT AND JUSTIFICATION OF COMPETITIVE STRATEGIES OF THE ENTERPRISE

The article generalizes approaches to the classification of competitive strategies enterprises, the relationship between competition strategies and methods is investigated gaining competitive advantages in a changing market environment.

Keywords: *competitive advantages, competitive strategy, enterprise, competitiveness, strategic analysis, market environment.*

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямом розвитку економіки України є підвищення конкурентоспроможності підприємств. Завдяки збільшенню обсягів реалізації продукції досягається позитивний ефект масштабу, що є передумовою забезпечення конкурентних переваг та ринкової сили. Це підтверджує також досвід економічно розвинених країн, де спеціалізація та концентрація виробництва в поєднанні із застосуванням інноваційних технологій сприяє підвищенню ефективності системи господарювання.

За багатьма ознаками вітчизняні підприємства залишаються неконкурентоспроможними, виробництво продукції в розрахунок на одного зайнятого в національному господарстві в кілька разів нижче, ніж у розвинених країнах тощо. Товаровиробники не забезпечують населення України науковообґрунтованим рівнем споживання продукції широкого вжитку. Таким чином, криза національного господарства є проблемою не лише економічною, а й соціальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні і методологічні основи вивчення конкурентних стратегій представлені в працях таких західних та вітчизняних вчених як І. Анософф, М. Портер, А. Томпсон, Ф.Котлер, П. Саблук, С. Кваша та інші. [1-5]

Основні результати дослідження. Конкурентні переваги – це ті унікальні відчутні і невідчутні активи, якими володіє фірма; ті галузі діяльності, які стратегічно важливі для даного бізнесу, які допомагають перемагати у конкурентній боротьбі. Конкурентні переваги існують тоді, коли ви можете одержати рентабельність вищу середньої для фірм даної галузі або сегменту ринку [1]. За визначенням Р. Л. Лупака, конкурентоспроможність підприємства – це відносна характеристика, що виражає відмінності розвитку підприємства від підприємств-конкурентів за ступенем задоволення своїми товарами потреб споживачів і за ефективністю господарсько-фінансової діяльності [3].

Підприємства можуть мати різкі конкурентні переваги, однак, зазвичай, до них відносять:

- економія у обсязі виробництва (масштаб);
- економія за рахунок навчання персоналу та поліпшення організації праці;
- вдосконалення конструкції товару;
- автоматизація виробничих процесів та збуту;
- місцезнаходження фірми;
- урядові пільги, субсидії тощо;
- культура низьких витрат;
- низькі витрати на сировину, трудові ресурси і збут товарів;
- більш низькі витрати за рахунок угод з постачальниками, інтеграції тощо [1].

Ми поділяємо точку зору П.С. Смоленюка, який вважає, що конкурентна стратегія – це спосіб отримання стійких конкурентних переваг підприємства шляхом конкурентної боротьби, задоволення різних і мінливих потреб покупців краще, ніж це роблять конкуренти. Конкурентна стратегія підприємства дозволяє дати відповідь на питання, як підприємство конкурує на цільовому ринку, за рахунок чого воно витримує конкурентний тиск і отримує перемогу в конкурентній боротьбі?" [5]. Для розроблення чи зміни конкурентної стратегії компанії необхідно постійно проводити стратегічний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища компанії. Під стратегічним аналізом зовнішнього середовища фірми розуміється аналіз сукупності зовнішніх факторів, які впливають або можуть вплинути на діяльність компанії та не залежать від внутрішніх переваг або недоліків самої компанії. В економічній літературі немає єдиного підходу до класифікації конкурентних стратегій та їх різновидів. Конкурентні стратегії класифікуються за різними ознаками: взаємозв'язків, дій та протидій конкуруючих компаній на ринку тощо. Стратегій та конкурентні переваги, які при цьому формуються на думку різних авторів, наведемо в таблиці [5]. Універсальної ідеальної стратегії для кожного конкретного підприємства не існує: можуть бути різні стратегії для різних підрозділів або видів товарів. Кожне підприємство повинно визначити, яка стратегія краще всього спрацює, враховуючи його стан в галузі, цілі, можливості і ресурси. Зазначені стратегії зовсім не виключають одна

одну. Підприємці часто об'єднують два-три принципи в одну стратегію, але кожна з них має передумови, особливості, обмеження, пов'язані з певним ризиком.

М. Портер виділяє три базові конкурентні стратегії, які мають універсальний характер, тобто можуть бути використані в будь-якому конкурентному середовищі будь-яким підприємством і забезпечити конкурентні переваги:

1. Лідерство за витратами (дає можливість знижувати ціни).
2. Диференціація (товару і ринку).

3. Фокусування. Стратегія лідування на основі зниження витрат базується на оптимізації всіх частин виробничо-управлінської системи: виробничих потужностей, які використовують технологічні переваги великомасштабного виробництва; рівня витрат на сировину, енергоресурси; продуктивності праці, тобто орієнтуванні на високий рівень показників ефективності виробництва.

Суть стратегії диференціації полягає в наданні продукту чи послугам унікальних особливостей і проявляється в розвитку брендів зі специфічними характеристиками, широкому асортименті певних брендів, особливому дизайні, унікальності продукції за стилем і смаком, повноті портфелю брендів, різноманітності послуг та якісному спілкуванні зі споживачем. Стратегія фокусування ґрунтується на отриманні конкурентних переваг: закріплення ринкової позиції на досить вузькому сегменті ринку (за продуктовою або географічною ознакою). Дана стратегія є актуальною, коли фірма не має достатніх виробничих потужностей і конкурентної позиції на великому сегменті ринку. Переконаємось, що універсальної ідеальної стратегії для кожної конкретної компанії дійсно не існує: навіть для різних підрозділів або видів товарів можуть бути потрібні різні стратегії. Кожна компанія повинна визначити, яка стратегія краще всього спрацює, враховуючи її положення в галузі, цілі, можливості і ресурси.

Підприємство повинно в повній мірі визначити свої конкурентні переваги та оцінити найбільш прийнятну бізнес – стратегію, або комплекс стратегій. Постійне забезпечення конкурентними перевагами є основним стратегічним напрямом розвитку, оскільки лише ті підприємства зможуть ефективно функціонувати в економічному середовищі ведення бізнесу тривалий час, які дбають про рівень власної конкурентоспроможності. Процес забезпечення конкурентними перевагами генерує економічні стимули для того, щоб підприємство не заспокоювалось на досягнутому, а навпаки прагнуло до інтенсифікації зусиль щодо залучення нових клієнтів та створення сприятливіших умов для продажу власної продукції. Процес забезпечення конкурентоспроможності підприємства відбувається постійно і виявляється у прагненні підприємств-конкурентів покращувати власне становище на ринку, сформувати достатній обсяг ресурсного потенціалу, що є гарантом своєчасності розрахунків з поставальниками, бюджетом та іншими ланками фінансової системи держави. Чим вищий рівень конкуренції на ринку, тим більше уваги підприємству необхідно приділяти саме власному відтворенню конкурентних можливостей щодо отримання максимального результату. Досить часто в публікаціях звертається увага на те, що головною економічною ознакою підприємства в умовах ведення бізнесу задля ефективної реалізації ринкових принципів господарювання, забезпечення власної конкурентоспроможності є максимальне використання мотиваційних механізмів управління людськими ресурсами. Потрібно сформувати таку організаційну систему взаємодії, яка була б спроможна задовольняти економічні потреби кожного учасника формування механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємства загалом [3].

Доцільно зазначити, що процес забезпечення конкурентоспроможності підприємства базується на визначеному економічному механізмі. Це система основних елементів, які регулюють процес розроблення і реалізації управлінських рішень у сфері господарської діяльності підприємства. Для ефективної та раціональної "життєдіяльності" цієї системи потрібно, щоб усі структурні елементи функціонували в постійному взаємозв'язку як єдиний механізм управління економічним потенціалом підприємства.

Досягнення цієї мети визначається необхідністю здійснення професійного набору, підготовки та оцінки персоналу, мотивацією підвищення продуктивності праці, реалізації соціальних функцій. Кожне підприємство розробляє власні механізми кадрового забезпе-

чення конкурентоспроможності, що ґрунтуються на принципах справедливості, послідовності, дотримання трудового законодавства, рівності і відсутності дискримінації [3].

Висновки. Конкурентна стратегія – це спосіб отримання стійких конкурентних переваг підприємства шляхом конкурентної боротьби, задоволення різних і мінливих потреб покупців краще, ніж це роблять конкуренти. Конкурентні стратегії складаються з ряду підходів і напрямів, що розробляються керівництвом підприємства з метою досягнення як найкращих показників роботи в конкретній сфері діяльності. З метою довготермінового забезпечення конкурентоспроможності підприємству необхідно запроваджувати та використовувати стратегічні управлінські рішення, що можна вважати основою створення і реалізації конкурентних переваг підприємства.

Список використаних джерел

1. Доц Д.Ю., Ліпінський В.М. Стратегічне забезпечення конкурентоспроможності підприємства // Наук. Вісник НЛТУУ: Зб. наук.-техн. Праць – Львів: НЛТУУ. – 2007. – Вип. 17.5. – С. 136-138.
2. Костецька Н.І., Холчан М.І. Стратегічне управління витратами як засіб забезпечення конкурентоспроможності підприємства // Інноваційна економіка. – 2012. – № 5. – С. 81-86.
3. Лупак Р.Л. Економічні основи забезпечення конкурентоспроможності підприємства в умовах ринкових відносин // Наук. Вісник НЛТУУ: Зб. наук.-техн. Праць – Львів: НЛТУУ. – 2010. – Вип. 20.6. – С. 248-252.
4. Смирнов Є.М. Методичний підхід до кількісного обґрунтування стратегії управління конкурентоспроможністю торгівельного підприємства // Торгівля і ринок України: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 30. – Т. 2. – С. 181-190.
5. Смоленюк П.С. Обґрунтування конкурентної стратегії підприємства // Інноваційна економіка. – 2012. – № 3. – С. 86-93.

Мазурова Є.О.

*Науковий керівник:
д.в.н., професор Єрмошенко М.М.*

РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто поняття іміджу, його завдання, формування внутрішнього і зовнішнього позитивного іміджу. Визначено засоби, за допомогою яких відбувається підвищення іміджу. Підтримується та підвищується конкурентоспроможність іміджу підприємства в умовах сучасного маркетингового середовища.

Ключові слова: успіх підприємства, конкурентоспроможність, функції іміджу, фактори формування іміджу, етапи формування іміджу.

Мазурова Е.А.

РАЗРАБОТКА ПРОГРАММЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИМИДЖА ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрено понятие имиджа, его задача, формирование внутреннего и внешнего положительного имиджа. Определены средства, с помощью которых происходит повышение имиджа. поддерживается и повышается конкурентоспособность имиджа предприятия в условиях современной маркетинговой среды.

Ключевые слова: успех предприятия, конкурентоспособность, функции имиджа, факторы формирования имиджа, этапы формирования имиджа.

Mazurova Y.

DEVELOPMENT OF THE PROGRAM FOR THE FORMATION OF THE COMPANY'S IMAGE

The article considers the concept of image, the task of image, the formation of internal and external positive image. We consider the means by which the image is enhanced. Maintaining and enhancing the competitiveness of the company's image in a modern marketing environment.

Keywords: *enterprise success, competitiveness, image functions, image formation factors, stages of image formation.*

Постановка проблеми. Необхідність дослідження іміджу зумовлена тим, що це вагомий управлінський ресурс, який впливає на ефективне функціонування підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день існує багато думок вітчизняних та зарубіжних науковців щодо формування, розробки позитивного іміджу підприємства. Проблеми формування іміджу розглядаються в працях І.В. Альошиної, Е. Бернайза, Б. Вейтса, Е. Гоффмана, В. І. Дорошева, Ф. Котлера, Г. Лебона, М. Леві, Л. Е. Орбан-Лембрик, А. К. Семенова, В. О. Сизоненко та багатьох інших. Але попри значних досягнень у теорії і практиці формування іміджу, існує багато аспектів щодо формування зовнішнього та внутрішнього іміджу.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Більшість літератури присвячена розробці та формуванню іміджу великих транснаціональних компаній. Недостатньо розкритим лишається формування іміджу вітчизняного підприємства. Вітчизняні підприємства не мають можливості конкурувати з підприємствами, які займають світовий ринок. Отже і постає проблема розробки та формування іміджу, адже від іміджу залежить успішність діяльності підприємства.

Мета дослідження. Метою програми розробки формування іміджу є формування позитивного враження, яке організація та її співробітники справляють на людей, і як воно фіксується в їх свідомості у формі певних емоційно забарвлених стереотипних уявлень (думок, суджень). Успіх підприємства певною мірою залежить від іміджу, який можна розглядати як систему уявлень людей про підприємство та її співробітників. В сучасних економічних умовах сприятливий імідж є важливим фактором конкурентоспроможності, а недостатня увага щодо формування та розробки іміджу може призвести до зниження конкурентоспроможності, попиту та рентабельності підприємства в цілому.

Основні результати дослідження. Американський психолог Е. Бернайз вважає що бізнес залежить від громадської думки. Підприємство повинно користуватися рекламою та пропагандою, щоб підтримувати контакт з широкими масами, таким чином зберігається попит та рентабельність підприємства. Бізнес має розповідати про себе, про свої цілі та задачі так, щоб громадськість зрозуміла та була готова прийняти їх. А в іншому випадку вся загвздка може бути в таких малих деталях як костюми персоналу, хоча внутрішній імідж не менш важливий, ніж зовнішній [1].

Л.Е. Орбан-Лембрик зазначає, що імідж – це враження яке організація та її працівники справляють на людей і яке фіксується у їх свідомості у певних емоційно забарвлених стереотипних уявленнях [2].

В.О. Сизоненко зазначає, що імідж – це позитивний образ будь якої фірми, що формує стабільну конкурентну перевагу, через створення загального образу, репутації, думки громадськості, споживачів і партнерів про престиж підприємства [3].

Ф.І. Карков виділяє такі характеристики іміджу:

- маніпулятивність,
- демонстративність (театральність),
- яскравість (неординарність),
- правдоподібність,
- зрозумілість (доступність),
- затребуваність,
- "близькість" цільової аудиторії [4].

Д.І. Артьомова поділяє функції на ціннісні та технологічні. До ціннісних належать функції: комфортизації міжособистісних відносин, психотерапевтична та функція самопрезентації, до технологічних – функції між особою адаптації, затінювання негативних особистісних характеристик та розширення вікового діапазону спілкування [5].

Також імідж виконує такий ряд функцій:

1. Демонстративну (позиціонування підприємства на ринку). Усвідомлення місії дає підприємству:

а) самовизначення, самооцінку і визначення ззовні;
б) співвідношення місії з потребами її потенційних клієнтів. Чим чіткіше визначені цілі та завдання підприємства з точки зору потреб клієнтів, тим простіше транслювати назовні, створюючи корпоративний імідж.

2. Функцію стимуляції – спонукання споживача до дії.

3. Адаптивну – забезпечення підприємства входженням у необхідне йому суспільне середовище.

4. Рекламну – привернення уваги до підприємства з метою збільшення зростання продажів товарів, збільшення прибутку і т.д.

Формування іміджу підприємства – це результат діяльності підприємства (організації) шляхом умілого використання PR-інструментів задля впливу на суспільство, громадян, використання методів і принципів, які допомагають підприємству досягти поставлених цілей. Розроблений спеціально імідж підприємства може не збігатися з іміджем, який складається або вже склався у споживача в різні моменти його функціонування.

Тому, якщо створений імідж компанії успішно працює та виконує свою функцію, важливо підтримувати його на належному рівні та постійно стежити за зміною запитів споживачів, зміною у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства. Для того, щоб слідувати за такими змінами впливу на підприємство виділяють зовнішні та внутрішні чинники формування іміджу. На імідж підприємства впливають наступні чинники внутрішнього середовища:

- зовнішній вигляд працівників;
- мотивація персоналу;
- політика підприємства в області розвитку і навчання персоналу;
- соціально-психологічний клімат в колективі;
- політика підприємства в області планування кар'єри і створення системи заохочень.

На імідж підприємства впливають наступні чинники зовнішнього середовища:

- зовнішній вигляд офісу;
- реклама підприємства;
- якість продукції; – вміння підприємства підтримувати ділові відносини з поставальниками і клієнтами;
- інвестиційна привабливість;
- відповідність ціни та якості продукції;
- фінансова стабільність;
- участь в благодійних заходах;
- відповідність ціни та якості.

Формування іміджу відбувається за певними принципами:

1. Принцип повторення. Спирається на властивості людської пам'яті: добре запам'ятовується та інформація, що повторюється.

2. Принцип безперервного посилення впливу – обґрунтовує підсилення аргументованого та емоційного звернення.

3. Принцип "подвійного виклику" – повідомлення сприймається не лише розумом. Найважливішу роль відіграють підсвідомі психологічні процеси, емоційна сфера психіки людини [6].

Імідж формується по-різному для різних груп громадськості, оскільки бажана поведінка цих груп щодо підприємств може розрізнятися. Інакше кажучи, одне й те ж підприємство може по-різному сприйматися споживачами, інвесторами, держструктурами, місцевою та міжнародною громадськістю. Наприклад, для широкої громадськості кращою буде громадянська позиція підприємства. Для партнерів важливими елементами є надійність і конструктивність. Крім того, існує уявлення персоналу про своє підприємство та його керівництво. Таким чином, можна відзначити, що підприємство має для кожної групи громадськості свій імідж. Синтез уявлень про фірму, властивих різним групам громадськості, створює більш загальне і містке уявлення про фірму, що називається її корпоративним іміджем.

Будь-яка компанія проходить протягом свого життя чотири основні етапи формування іміджу:

1 етап – оцінювання початкового іміджу. При цьому оцінюється образ організації, в тому числі оцінюються окремі компоненти іміджу. Важливо правильно зібрати інформацію. Слід використовувати метод опитування і анкетування по сегментам споживачів і персоналу. Також можна використовувати інші методи збору інформації. Дослідження виконується за планом, який при необхідності можна коригувати. Зібрані дані аналізуються, і на їх основі формується інформація про початковий імідж.

2 етап – розробка плану по розвитку (покращенню іміджу). Важливо постійно працювати над покращенням іміджу. Для цього необхідно розробити план його розвитку. Доцільно розробити стратегію розвитку, яка має включати цілі, задачі, місію, конкурентні переваги, сегменти ринку, корпоративну культуру та інші компоненти. При розробці даної стратегії слід спрямувати її на конкретну цільову аудиторію. В цільовій аудиторії можна виділити наступні: споживачі, партнери, акціонери, співробітники організації, ЗМІ та інші зацікавлені особи.

3 етап – реалізація створеного плану. На даному етапі важливо дотримуватись розробленого плану. Успіх цього етапу залежить від правильності реалізації попереднього етапу. Реалізувати план має спеціальна команда, яка має спеціальні навички і знання. Цей етап потребує великих зусиль і багато часу.

4 етап – оцінювання сформованого іміджу. Після того як відбулася реалізація плану, необхідно оцінити отриманий імідж з допомогою спеціальних інструментів і методів. Можна використовувати вже наявні методи та інструменти або розробляти свої. За результатами оцінювання організація повинна зрозуміти, досягла вона запланованих результатів чи ні. Якщо виявиться, що отриманий імідж не відповідає запланованому, необхідно почати все спочатку [7].

Потрібно відмітити, що кожний із етапів повинен супроводжуватись спеціально створеною системою контролю, яка повинна працювати за принципом безперервності та неупередженості на кожному із етапів. Розробка плану з формування іміджу має бути спрямована на досягнення головних задач:

1. Досягнення високого рівня компетенції й ефективна робота з покупцем.
2. Підтримка іміджу успішного підприємства, що формує довіру покупця до нього.
3. Встановлення емоційного зв'язку з покупцем і суспільством [8].

Ефективне формування іміджу підприємства – це цілеспрямована робота, своєчасне отримання інформації із заздалегідь очікуваним результатом її впливу. Інформація повинна доводитись до аудиторії усіма каналами маркетингових комунікацій. До основних інструментів маркетингових комунікацій належать: реклама, пропаганда, паблік рілейшнз, директ-маркетинг, стимулювання збуту. Кожна із складових системи має свої особливості, усі вони доповнюють одна одну, створюючи єдиний комплекс [9].

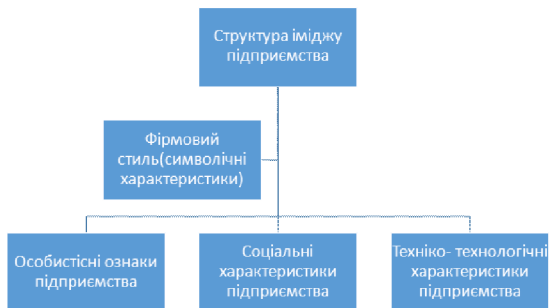

Рис. 1. Структура іміджу підприємства

Висновок. Позитивний імідж підприємства є показником успішності, розвитку та забезпечення конкурентоспроможності. Ці фактори є важливим елементом залу-

чення більшості нових клієнтів та утримання старих, і призводить до збільшення прибутку, яке є однією з головних цілей розвитку підприємства. Також позитивний імідж має такі переваги як; довіра партнерів, захищеність у кризовій ситуації, увага ЗМІ та більш дешеві кредити.

Список використаних джерел

1. Артьомова Д. І. Чинники, що впливають на імідж підприємства // intkonf.org/artomova-d-i-chinniki-scho-vplivayut-na-imidzh-pidpriemstva/.
2. Горчакова, Р. Р. Особенности формирования корпоративного имиджа / Р. Р. Горчакова // Известия высших учебных заведений. – 2012. – № 2. – С. 185-192.
3. Джи Б. Имидж фирмы: планирование, формирование, продвижение / Б. Джи. – СПб.: Питер, 2000. – 224 с.
4. Едвард Бернайз / "Пропаганда" – С. 24.
5. Карков Ф. И. Рекламный рынок: методика изучения / Ф. И. Карков, А. А. Родионов. – М. : Экзамен, 2010. – 326 с
6. Л.Е. Орбан-Лембрик / "Соціальна психологія". – С. 94-100.
7. Примак Т. О. Маркетингові комунікації: навч. посіб. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 280 с.
8. Сизоненко В.О. Сучасне підприємництво: довідник. – К. : Знання-Прес, 2007. – 440 с.
9. Химич І. Г. Імідж як важливий показник діяльності підприємства у сучасних умовах розвитку корпоратив- ної культури // Економіка та держава. – 2009. – № 9. – С. 59-61.

Масюк П.В.

*Науковий керівник:
к.е.н., доцент Серкутан Т.В.*

РОЛЬ МАРКЕТИНГОВОЇ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ В ЕФЕКТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто питання ролі маркетингової товарної політики в ефективній діяльності підприємства на ринку та місці товарної політики в комплексі маркетингу підприємства, розкрито поняття маркетингової товарної політики та товарної стратегії підприємства.

Ключові слова: товар, товарна політика, асортиментна політика, товарна стратегія.

Масюк Ф.В.

РОЛЬ МАРКЕТИНГОВОЙ ТОВАРНОЙ ПОЛИТИКИ В ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрены вопросы роли маркетинговой товарной политики в эффективной деятельности предприятия на рынке и месте товарной политики в комплексе маркетинга предприятия, раскрыто понятие маркетинговой товарной политики и товарной стратегии предприятия.

Ключевые слова: товар, товарная политика, ассортиментная политика, товарная стратегия.

Masyuk P.

THE ROLE OF MARKETING COMMODITY POLICY IN THE EFFECTIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

In the article the questions of the role of the marketing commodity policy in the effective activity of the enterprise in the market and the place of the commodity policy in the enterprise marketing complex are considered, the notion of the marketing commodity policy and the commodity strategy of the enterprise

Keywords: commodity, commodity policy, assortment policy, commodity strategy

Постановка проблеми. Головним критерієм оцінки ефективності діяльності підприємств в умовах ринку є успішні конкурентні позиції, а їхні ринкові можливості зумовлюються правильно розробленою і послідовно здійснюваною товарною політикою.

Для того щоб вироблений товар був завжди конкурентоздатним і мав попит, необхідно здійснювати безліч маркетингових рішень.

Товарна політика є ядром маркетингових рішень, навколо якого формуються інші рішення, пов'язані з умовами придбання товару і методами його просування від виробника до кінцевого покупця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання товарної політики широко розглянуто у працях зарубіжних авторів Г. Армстронга, Ф. Котлера [10], Ж-Ж. Р. Ламбена [7], Й. Шумпетера [13] та інших. Теоретичні і практичні аспекти досліджуваної проблеми висвітлено в роботах таких відомих вітчизняних вчених-економістів, як Л.В. Балабанова [1], А.В. Войчак [2], С.С. Гаркавенко [3], А.О. Длігач [4], М.М. Єрмошенко [8], В.Я. Кардаш [5], Є.В. Криківський [6], А.О. Старостіна [9], Н.Б. Ткаченко [11], Г.О. Холодний [12], та ряд інших науковців.

Невирішені частини проблеми. Товарна політика передбачає певний набір дій або заздалегідь обдуманих методів і принципів діяльності, завдяки яким забезпечується наступність і цілеспрямованість заходів з формування і управління асортиментом товарів. Відсутність такого набору дій призводить до нестійкості асортименту підприємства, провалів, схильності асортименту до надмірного впливу випадкових або кон'юнктурних факторів. Поточні рішення керівництва в таких випадках нерідко мають половинчастий, необґрунтований характер, який базується на інтуїції, а не на розрахунку, що враховує довгострокові інтереси.

Роль управління при формуванні ефективної маркетингової товарної політики полягає в тому, щоб, вміло поєднуючи ресурси підприємства із зовнішніми факторами і можливостями, розробляти і здійснювати таку товарну політику, яка забезпечувала б стабільне становище підприємства за рахунок зростання збуту високоефективних конкурентоспроможних товарів.

Метою дослідження є розкриття ролі маркетингової товарної політики в ефективній діяльності підприємства.

Основні результати дослідження. Товар займає основне місце в комплексі маркетингу будь-якого підприємства.

Саме він повинен задовольняти реальні потреби людини, а маркетинг покликаний допомогти кожному виробнику виявити і забезпечити їх задоволення краще, ніж це роблять конкуренти. Останнє і забезпечується, насамперед, шляхом реалізації товарної політики. Ця політика зумовлює здійснення таких заходів, як:

- 1) модифікація виготовлених товарів;
- 2) розробка нових видів продукції;
- 3) зняття з виробництва застарілих товарів;
- 4) встановлення оптимальної номенклатури виготовлених виробів;
- 5) забезпечення найкращого асортименту товарів;
- 6) встановлення доцільності та виявлення можливостей використання товарних знаків;
- 7) створення необхідної упаковки і проведення маркування товарів;
- 8) організація сервісного обслуговування;
- 9) післяпродажні контакти з покупцями і споживачами [12].

Товарна політика промислового підприємства – це не тільки цілеспрямоване формування асортименту і управління ним, а й врахування внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на товар, його створення, виробництво, просування на ринок і реалізація, юридичне підкріплення такої діяльності, ціноутворення як засіб досягнення стратегічних цілей товарної політики та ін. [6].

Товарна політика – це комплексне поняття, яке включає в себе асортиментну політику, створення нових товарів і запуск їх у виробництво, виключення з планів товарів, які втратили споживчий попит, модифікацію товарів, питання пакування, товарного знаку та найменування товару.

Складові елементи товарної політики організації визначаються характеристиками товару.

Асортиментна політика – це цілі, завдання та основні напрямки формування асортименту, визначаються керівництвом організації. Асортимент характеризується широтою, повнотою стійкістю, структурою, гармонійністю і раціональністю.

Планування товарного асортименту має свої особливості:

1. Здійснюється розробка асортиментної концепції, що дає наукове обґрунтування і чітке уявлення про перспективний асортимент.

2. Цільова спрямованість і мистецтво планування проявляється в тому, щоб реалізувати наявні та потенційні можливості підприємства задовольнити потреби покупців на високому рівні і дозволяють досягти запланованого прибутку.

3. Перед плануванням асортименту і реалізації його в товари здійснюється попередня оцінка задуму, потім розробляються специфікації, засновані на потребах споживачів, створюються дослідні зразки, здійснюється перевірка можливості масового виробництва, тестування товару на ринку.

Складові системи формування асортименту:

- визначення поточних і перспективних потреб покупців;
- аналіз способів використання товарів і особливостей купівельної поведінки;
- оцінка існуючих товарів – аналогів, що випускаються конкурентами;
- критична оцінка товарів, що випускаються підприємством, з позиції покупця
- рішення питань про розширення або звуження асортименту;
- розгляд пропозицій про створення нових товарів і вдосконалення існуючих;
- проведення тестування товарів;
- розробка спеціальних рекомендацій для виробничих підрозділів;
- оцінка і перегляд усього асортименту;
- заходи щодо зниження витрат на виробництво, розподіл, збут і обслуговування;
- уніфікація маркетингу і т. ін. [12].

Політика в області якості – основні напрямки та цілі організації в області якості, офіційно сформульовані вищим її керівництвом. Загальною метою в області якості є досягнення і підтримка заданого рівня встановлених вимог для забезпечення конкурентоспроможності товарів. Також політика в області якості повинна вирішувати внутрішні та зовнішні цілі [9].

Товарна політика визначається на стадії розробки стратегії організації, а маркетингові операції є частиною стратегії маркетингу, його тактикою.

Стратегічні рішення по товару є найважливішими в рамках загальної маркетингової стратегії підприємства – це пов'язано з тим, що товар служить основним джерелом отримання прибутку, крім того товар – це центральний елемент комплексу маркетингу; ціна, збут комунікації ґрунтуються на особливості товару.

Товарна стратегія – це розробка напрямків оптимізації товарної номенклатури і визначення асортименту товарів, найкращого для успішної роботи на ринку, що забезпечує ефективну діяльність підприємства в цілому.

Завдання розробки товарної стратегії можуть бути різними: задоволення запитів споживачів, оптимальне використання технологій і досвіду підприємства, оптимізація фінансових результатів підприємства, завоювання нових покупців різними шляхами [4].

Споживчі оцінки мають стратегічне значення на всіх етапах розробки і вдосконалення товару, тому товарна політика включає проведення систематичних досліджень на всіх цих етапах, причому їх об'єктом є не сам товар, а споживач з його запитом по відношенню до даного товару, його відповідної реакції на маркетингові операції на кожному етапі просування товару [7].

Фахівці з маркетингу рекомендують при розробці та здійсненні товарної стратегії орієнтуватися на перевірені комерційною практикою підходи (напрями):

1) важливо домогтися, щоб товар в очах покупців вигідно відрізнявся від конкурентів, завдяки фірмовому стилю, упаковці, кольором і т.ін. (якщо товар серійного і масового виробництва);

2) з ряду товарів доцільно вибрати один товар, який може бути привабливим для багатьох покупців і забезпечити цьому товару концентрований маркетинг;

3) застосовуючи диференційований маркетинг можна спробувати створити різновиди одного і того ж товару для різних сегментів ринку, розробити відповідні програми маркетингу;

4) товарна вузька спеціалізація виправдовує себе, якщо підприємство працює на вузькому сегменті ринку, коли попит на один товар продовжує зростати протягом тривалого часу; вузька спеціалізація може бути вимушеним заходом, коли недостат-

ньо ресурсів, особливо технологій, та глибока сегментація ринку даного товару. Вузька спеціалізація може бути оптимальною для невеликого підприємства, або коли підприємство іноді змінює вузьку спеціалізацію, використовуючи її для освоєння нових ринків або адаптується до змін характеру попиту;

5) високих результатів можна досягти, виходячи на ринок з новим товаром (товарною новизною);

6) плідним може виявитися пошук нових галузей використання для вже виробленого товару, що підтримано широкою рекламною компанією та заходами стимулювання збуту;

7) можна домогтися ринкових переваг, виділяючи свої товари в якості особливих, на відміну від товарів конкурента, за рахунок особливих споживчих властивостей, особливо поліпшеної якості, переваги сировинних матеріалів, комплексу супроводжуваних товар послуг (системний продаж). Чим більше супроводу основного товару, супутніх виробів і послуг, тим привабливіше для покупця стає сам товар, а весь комплекс дозволяє найбільш повно задовольнити існуючі потреби [1; 5; 6; 11].

Товарна стратегія розробляється на перспективу і передбачає вирішення принципових завдань, пов'язаних з:

- оптимізацією структури запропонованих товарів, в тому числі і з точки зору їх належності до різних стадій життєвого циклу товару;
- розробка і впровадження на ринок нових товарів;
- забезпечення якості та конкурентоспроможності товару;
- прийняття рішень, пов'язаних з ринковою атрибутикою товарів.

Товарна політика не може бути відокремлена від реальних умов функціонування і розвитку зовнішнього середовища підприємства, від специфіки його виробничо-комерційної й маркетингової діяльності. Формування стратегії і тактики проведення товарної політики потрібно здійснювати відповідно до вимог ринку і поведінки конкурентів. Якщо ж на підприємстві немає сформованої товарної політики, то це може призвести до нестійкості асортименту, втрати контролю над конкурентоспроможністю і комерційною ефективністю товарів [8].

Отже, основне завдання товарної політики – створити такий товар (окремий виріб, послугу чи їх сукупність) і так ним керувати, щоб інші елементи маркетингової діяльності були непотрібні взагалі або їх використовували як допоміжні для досягнення цілей підприємства.

Розробка і здійснення товарної політики промислового підприємства вимагає дотримання як мінімум наступних умов [6]:

- чіткого уявлення про цілі виробництва, збуту і експорту на перспективу;
- наявність стратегії;
- добре знання ринку і його вимог;
- чіткого уявлення про свої можливості і ресурси (дослідницькі, науково-технічні, виробничі, збутові) в даний час і в перспективі.

Кожен з етапів формування товарної політики та реалізації товарної стратегії підприємства являє собою окрему підсистему, що виконує ту чи іншу функцію, без здійснення якої неможливе досягнення основних цілей господарюючого суб'єкта.

Структура процесу вироблення товарної стратегії підприємства і розуміння того, що в рамках політики роботи підприємства з товаром можуть пропонуватися різні стратегічні напрямки для тих чи інших номенклатурних позицій асортиментного переліку дозволяє визначити наступні етапи формування та реалізації товарної політики підприємства [12]:

1 етап – аналітична робота, що включає оцінку потреби в товарі підприємства, аналіз конкурентного становища підприємства і економічний аналіз роботи підприємства, або, іншими словами, оцінку потенціалу реалізації товарної стратегії;

2 етап – вибір стратегічних зон господарювання (СЗГ) і визначення товарних стратегій для набору СЗГ підприємства;

3 етап – формування моделі товарів і планування структури товарного асортименту;

4 етап – оптимізація товарної політики підприємства.

Висновки. Здійснюючи товарну політику, підприємство має на меті: виробляти товари, які найбільшою мірою можуть задовольнити споживача і який він вважатиме

за краще всім іншим аналогічним товарам, тобто товари які виявляться пріоритетними при виборі продукції на ринку і будуть володіти високою якістю і високою конкурентоспроможністю.

Добре продумана товарна політика підприємства не тільки дозволяє оптимізувати процес оновлення асортименту, але і служить для керівництва підприємства свого роду орієнтиром загальної спрямованості дій, що дозволяє коригувати поточні ситуації.

Відсутність генерального, стратегічного курсу дій підприємства, без якого немає і довгострокової товарної політики, може призвести до неправильними рішеннями, розпиленням сил і засобів, відмовою від запуску виробів у виробництво в момент, коли вже все готово до їх серійного або масового випуску. Природно, помилки такого роду дорого обходяться товаровиробникам.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л.В. Маркетингова товарна політика в системі менеджменту підприємств : [навч. посіб.] / Балабанова Л.В. – К. : ВД "Професіонал", 2006. – 336 с.
2. Войчак А.В. Маркетинговий менеджмент : [підручник] / Войчак А.В. – К. : КНЕУ, 1998. – 268 с.
3. Гаркавенко С.С. Маркетинг : [підручник] / Гаркавенко С.С. – К.: Лібра, 2002. – 712 с.
4. Длігач А. О. Стратегічне маркетингове управління: монографія / А. О. Длігач. – К.: Алерта, 2012. – 272 с.
5. Кардаш В.Я. Маркетингова товарна політика : [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни] / Кардаш В.Я. – К. : КНЕУ, 2000. – 124 с.
6. Крикавський Є.В. Маркетингова товарна політика : [навч. посіб.] / Крикавський Є.В. – Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2008. – 276 с.
7. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок / Ж.-Ж. Ламбен ; пер. с англ. под ред. В. Б. Колчанова. – СПб. : Питер, 2007. – 800 с.
8. Лиходій В.Г., Ермошенко М.М. Маркетинг. К.: НАУ, 2002. – 404 с.
9. Маркетинг : [підручник] / А.О. Старостіна та ін. – К. : Знання, 2009. – 1070 с.
10. Основы маркетинга / [Котлер Ф. Армстронг Г., Сондерс Дж, Вонг В.]; пер. с англ. А. Назаренко, А. Свирид. – 2-е европ. изд. – М.; СПб.; К.; ИД "Вильямс", 2001. – 944 с.
11. Ткаченко Н.Б. Маркетингова товарна політика : [навч. посіб.] / Ткаченко Н.Б. – К. : КДТЕУ, 2000. – 149 с.
12. Холодний Г.О. Маркетингова товарна політика : [навч. посіб.] / Холодний Г.О. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2006. – 324 с.
13. Шумпетер Й. Десять великих економістів от Маркса до Кейнса / Й. Шумпетер ; пер. с англ. Н. Автономовой, Н. Розинской, И. Осадчей. – М. : Институт Гайдара, 2011. – 400 с.

Сидоренко А.М.

Науковий керівник:

к.е.н., доцент Серкутан Т.В.

ОРГАНІЗАЦІЯ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПІДПРИЄМСТВІ

У статті визначено особливості та роль маркетингових досліджень у системі менеджменту підприємства. Запропоновано предметні напрями організації та проведення маркетингових досліджень на вітчизняних підприємствах.

Ключові слова: підприємство, маркетинг, маркетингова діяльність, маркетингові дослідження, організація.

Сидоренко А.М.

ОРГАНІЗАЦІЯ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Определены особенности и роль маркетинговых исследований в системе менеджмента предприятия. Предложено предметные направления организации и проведения маркетинговых исследований на отечественных предприятиях.

ORGANIZATION OF MARKETING RESEARCH ON ENTERPRISE

Features and a role of marketing researches in system of management of the enterprise are determined. Subject directions of the organization and carrying out of marketing researches at the domestic enterprises are offered.

Keywords: *enterprise, marketing, marketing activity, marketing research, organization.*

Постановка проблеми. Маркетингові дослідження є основним засобом збору й аналізу інформації, яка потрібна для прийняття економічно обґрунтованих рішень. Незважаючи на важливу роль маркетингових досліджень у системі управління, на вітчизняних підприємствах неповно використовуються їхні різноманітні організаційні форми та методи проведення. Внаслідок цього підприємства недостатньо володіють достовірною й адекватною інформацією, необхідною для управління ринковою діяльністю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Маркетинговим дослідженням підприємств як в теоретичному, так і в практичному аспектах присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних авторів. Серед них роботи таких зарубіжних дослідників, як Г. Армстронг, Котлер Ф. [8], Голубков Е. [2], Ламбен Ж.-Ж. [5] Серед вітчизняних науковців цими питаннями опікувалися: Григорчук Т.В. [1], Зозулев А.В. [3], Крикавський Є.В., Третьякова Л.І., Косар Н.С. [4], Лилик І. [6], Малхотра Н. [7], Руделіус В. [9] та багато інших вчених.

Метою дослідження є дослідження організації маркетингових досліджень на підприємствах в сучасних умовах господарювання.

Основні результати дослідження. Комерційний успіх будь-якого підприємства залежить від того, наскільки повно його продукція відповідає основним споживчим перевагам. Маркетинг орієнтований на інтереси ринку й виходить із пріоритетності потреб та переваг споживачів. Звідси слідує логічний висновок про необхідність вивчення споживчого попиту, його мотивації, структури, динаміки, еластичності. Не можна здійснювати маркетингову управлінську діяльність, не володіючи ситуацією, що склалася на ринку: бажань і можливостей споживачів, намірів та дій конкурентів. Без виявлення тенденцій та закономірностей функціонування ринкового механізму неможливо регулювати ринкові процеси або адаптуватися до цих процесів без врахування ринкових механізмів.

Необхідно зазначити, що автори по-різному трактують термін "маркетингові дослідження" і неоднозначно підходять до визначення етапів виконання маркетингових досліджень. Ф. Котлер, Г. Армстронг та ін. вважають, що "маркетингові дослідження – це вид діяльності, який за допомогою інформації пов'язує споживача, покупця і громадськість з маркетингом; інформація, яку при цьому отримують, використовується для виявлення і визначення маркетингових можливостей і проблем; для вироблення, вдосконалення і оцінки маркетингових дій; для відслідковування результатів маркетингової діяльності, а також для покращання розуміння процесу управління маркетингом" [8].

В. Руделіус дає вужче трактування маркетингових досліджень. У його розумінні: "Маркетингові дослідження – це аналітичний процес, що включає визначення проблеми, збирання й аналіз інформації розроблення рекомендацій щодо поліпшення маркетингової діяльності організації" [9].

Російський науковець Є.П. Голубков визначає маркетингові дослідження як функцію, що через інформацію пов'язує маркетологів з ринками, споживачами, конкурентами, з усіма елементами зовнішнього середовища маркетингу. Вони знижують рівень невизначеності і стосуються всіх елементів комплексу маркетингу і його зовнішнього середовища по тих елементах, які впливають на маркетинг конкретного продукту на конкретному ринку [2; 7].

Вітчизняні науковці Є.В. Крикавський, Л.І. Третьякова, Н.С. Косар вважають, що "на підприємствах збирання та обробку інформації забезпечує маркетингова інформаційна система (МІС). Складовою МІС є система маркетингових досліджень, яка дає змогу оперу-

вати інформацією, отримання якої потребує проведення окремого дослідження. Маркетингові дослідження – це проектування, збирання, оброблення та аналіз даних, які потребують спеціального дослідження конкретної маркетингової проблеми" [4]

Проведений аналіз довів, що питанням проведення маркетингових досліджень відводиться значна роль у науковій літературі.

Маркетингові дослідження – це системне збирання і об'єктивний запис, класифікація, аналіз і узагальнення даних щодо поведінки, потреб, відносин, вражень, мотивації і т.д. окремих осіб і організацій в контексті їхньої економічної, політичної, суспільної і побутової діяльності.

Основне призначення маркетингових досліджень – забезпечення маркетингово-го менеджера всією інформацією, необхідною йому для виконання своїх функціональних обов'язків у процесі управління маркетингом, а саме: аналізу, розробки маркетингових стратегій, планування, контролю й регулювання маркетингової діяльності.

Необхідність маркетингового дослідження зумовлена потребою зниження ризику прийняття неправильного рішення за рахунок кращого знання й розуміння стану та динаміки факторів навколишнього середовища. Роль маркетингових досліджень полягає в оцінці потреб, запитів і попиту споживачів, яка допомагає створенню програми їх задоволення, ідентифікації та визначення як проблем, так і можливостей фірми здійснити та оцінити свою маркетингову діяльність. Мета маркетингових досліджень – виявлення можливостей фірми посісти конкурентні позиції на ринку, знизити ризик і ступінь невизначеності, збільшити ймовірність успіху маркетингової діяльності.

Основними принципами маркетингових досліджень є:

- системність: логічність, послідовність, періодичність проведення;
- комплексність: урахування та аналіз усіх елементів і чинників у їхньому взаємозв'язку та динаміці;
- цілеспрямованість: орієнтація на розв'язання актуальних, чітко визначених, суто маркетингових проблем;
- об'єктивність: незалежність від суб'єктивних оцінок та впливів;
- надійність: інформаційне та методичне забезпечення, точність отриманих даних;
- економічність: перевищення вигід від реалізації отриманих висновків та рекомендацій над витратами, пов'язані з проведенням маркетингових досліджень;
- результативність: наявність проміжних та кінцевих результатів, що допомагають у розв'язанні маркетингових проблем;
- відповідність засадам добросовісної конкуренції [1].

Потреба у маркетингових дослідженнях зумовлена тим, що керівництво будь-якої організації чи підприємства, ухвалюючи маркетингові рішення, повинно обрати найефективніші з них з погляду прибутковості та рівня ризику. Одержуючи достовірну інформацію, можна уникнути помилок, здатних призвести до збитків, до того, як витрати стануть відчутними, вчасно відреагувати на дії конкурентів тощо.

Залежно від мети використовуваної інформації, способів її отримання, техніки проведення та кінцевих результатів існують такі види маркетингових досліджень.

Кабінетні дослідження. Їхньою метою є формування загальних уявлень про різні проблеми та аспекти маркетингової діяльності, поведінку суб'єктів ринку. Інформація для таких досліджень отримується через проведення цілеспрямованих експериментів, опитувань і спостережень за кон'юнктурою ринку, тенденціями його розвитку, станом конкурентного середовища тощо. Для здобуття інформації використовуються також офіційні друковані видання, інформаційні бази даних підприємств тощо.

Польові дослідження. Їхньою метою є отримання не загальних, як у попередньому випадку, а конкретних уявлень про різні проблеми та аспекти маркетингової діяльності, поведінку суб'єктів ринку. Інформація для таких досліджень отримується завдяки проведенню цілеспрямованих опитувань, спостережень та експериментів.

Метод пробного продажу (пілотні дослідження). Використовується за браком повної інформації або за неможливості її збирання та узагальнення. Цей метод поєднує конкретні маркетингові дії (збут продукції, рекламування, зміна рівня цін) з досліджуванням процесів і їхніх результатів за відомим принципом "спроб і помилок".

Панельні дослідження проводяться на підставі регулярного спілкування з визначеною (завжди тією самою) групою споживачів, що робить можливим аналіз стану та динаміки їхніх запитів, мотивацій, ставлень тощо.

Метод фокус-груп – невимушене спілкування із 6-10-ма особами, які мають подібні характеристики (освіта, вік, сімейний стан, фак), з метою визначення їхніх поглядів, ставлення до певної маркетингової проблеми, до способів її розв'язання.

Ділові контакти. Метод передбачає спілкування з представниками інших підприємств чи зі споживачами під час виставок, ярмарок, презентацій, дружніх зустрічей тощо.

Систематичний дослідницький проект вимагає ретельного планування і впорядкованого дослідження. Маркетингове дослідження, як і інші види наукового дослідження, являє собою послідовність взаємопов'язаних дій. Можна виділити п'ять стадій дослідницького процесу на ринку машинобудування [3].

1. Постановка проблеми. Перш за все менеджер (користувач результатами дослідження) та ринковий аналітик (дослідник) повинні чітко сформулювати проблему та узгодити мету дослідження. Слід пам'ятати істину маркетингових досліджень: "Правильно поставлена проблема – наполовину вирішує проблему". Іншими словами, якщо не знаєш, що шукаєш, то, швидше за все, нічого й не знайдеш. Мета дослідження на даній стадії роботи це якомога точніше визначити, яка саме інформація необхідна для підвищення якості прийнятого рішення.

2. Розробка плану дослідження. План дослідження – це основний документ, в якому визначаються методи та процедури збору й аналізу необхідної інформації. По суті, це план дослідницьких дій. Складає план, як правило, ринковий аналітик. План дослідження повинен розроблятися професійно та містити гіпотезу, питання дослідження, джерела інформації, опис інструментів дослідження (фокус-групи, опитування, експерименти), методологію побудови вибірок, календарний графік та кошторис витрат. Особа, що приймає рішення, затверджує план дослідження, попередньо перевіряючи, чи буде зібрана інформація відповідати його потребам.

3. Збір інформації. Після затвердження плану дослідження може початися процес збору інформації у респондентів. У багатьох випадках цю процедуру доручають спеціалізованій дослідницькій фірмі. Виділяють дві фази збору даних: попереднє тестування і основне дослідження. На попередній фазі використовується мала вибірка і визначається, чи правильно обрані методи збору даних для основного дослідження.

4. Обробка і аналіз даних. Після того як дані зібрані, їх необхідно перевести у формат, який дозволить отримати відповіді на питання менеджера. На цій стадії проводиться редагування, кодування, табулювання даних і визначення одностороннього або двостороннього розподілу частот. Як правило, цими завданнями також займається стороння дослідницька фірма, причому застосовувані нею правила і процедури необхідно суворо контролювати. Для отримання підсумкових даних, щоб вони були обґрунтовані, для більш точної інтерпретації або виявлення нових результатів або залежностей застосовуються різні методи статистичного аналізу. Більш складні багатofакторні методи повинні застосовуватися тільки в тому випадку, якщо це відповідає цілі дослідження.

5. Підготовка звіту та розробка рекомендацій. Остання стадія дослідницького процесу полягає в інтерпретації інформації та підготовці висновків для прийняття управлінського рішення. У звіті про дослідження результати мають бути представлені таким чином, щоб їх використання було максимально ефективно, тобто мало практичне значення для управлінської аудиторії [5].

Висновки. Отже, маркетингові дослідження є органічною складовою системи маркетингового забезпечення діяльності підприємства, більше того, саме на основі результатів попередньо проведених маркетингових досліджень і визначаються основні напрями товарної, цінової, збутової політики і політики просування на ринку. Сучасному підприємцю, який прагне досягти успіху, не слід забувати про те, що маркетингові дослідження в даний час являються одним із найважливіших інструментів у арсеналі ефективного менеджера. Маркетингові дослідження – це важливий елемент системи маркетингового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності

підприємства, це її фундамент, адже важливо тільки обрати вірний метод отримання цієї інформації та правильно її інтерпретувати.

Список використаних джерел

1. Григорчук Т.В. Маркетинг. Частина друга [Елек! тронний ресурс]. – Режим доступу: – www.sites.google.com/site/marketingdistance
2. Голубков Е. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика / Е. Голубков ; 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство "Финпрес". – 2000. – 464 с.
3. Зозулев А.В. Маркетинговые исследования: теория, методология, статистика: Учеб. пособие. / А.В. Зозулев, С.А. Солнцев. – М.: Рыбари. – К.: Знання, 2008. – 643 с.
4. Крикавський Є. В. Стратегічний маркетинг: навчальний посібник / Є.В. Крикавський, Л.І. Третьякова, Н.С. Косар; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т "Львівська політехніка", 2012. – 255 с.
5. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок. 2-е изд. / Ж.-Ж. Ламбен, Р. Чумпитас, И. Шулинг; пер. с англ. под ред. В.Б. Колчанова. – СПб.: Питер, 2008. – 720 с.: ил. – (Серия "Класика МВА")
6. Лилик І. Ринок маркетингових досліджень в Україні в 2014 році: експертна оцінка та аналіз УАМ / І. Лилик // Маркетингові дослідження. – 2015. – № 1. – С. 4-26.
7. Малхотра Н. Маркетинговые исследования и эффективный анализ статистических данных / Малхотра Н. – К. : ООО "ТИД "ДС". – 2002. – 768 с.
8. Основы маркетинга / [Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Д., Вонг В.]. – М. : Издательский дом "Вильямс", 2000. – 944 с.
9. Руделиус В. Маркетинг. Підручник / Руделиус В., Азарян О. М., Виноградов О. А. та ін. – К.: "Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні", 2009. – 648 с.

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Гнатенко Б.Ю.

Науковий керівник:
д.е.н., професор **Павленко І.І.**

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті визначено і узагальнено проблеми розвитку міжнародного туризму в країні, обґрунтовано перспективи міжнародної туристичної індустрії України, а також запропоновано методи вирішення визначених проблем. Під час дослідження використано метод статистичного дослідження, метод порівняння, метод узагальнення.

Ключові слова: міжнародний туризм, міжнародна торгівля послуг, туристична інфраструктура, туристична індустрія, сфера послуг.

Гнатенко Б.Ю.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРИЗМ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

В статье определены и раскрыты проблемы развития международного туризма в стране, обоснованы перспективы международной туристической индустрии Украины, а также предложены методы решения определенных проблем. Во время исследования использован метод статистического исследования, метод сравнения, метод обобщения.

Ключевые слова: международный туризм, международная торговля услуг, туристическая инфраструктура, туристическая индустрия, сфера услуг.

Gnatenko B.Yu.

INTERNATIONAL TOURISM: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT IN UKRAINE

The article defines and generalizes the problems of development of international tourism in the country, raises the prospects of the international tourism industry of Ukraine, and also proposes methods of solving certain problems. During the research, the method of statistical research, the method of comparison, generalization method was used.

Keywords: international tourism, international trade in services, tourism infrastructure, tourism industry, service sector.

Постановка проблеми. Туристична індустрія динамічно розвивається і навіть при сучасному нестабільному економічному становищі є найбільш прибутковою галуззю.

Розвиток сфери туризму тісно пов'язаний з розвитком супутніх галузей, а саме: готельного бізнесу, ресторанної сфери, транспортної галузі, торгівельного та розважального бізнесу. Збільшення попиту на туристичні послуги призводить до збільшення попиту на супутні послуги, такі як готельні, ресторани, розважальні, культурно-масові. В результаті зростання попиту на туристичні та супутні послуги створюється позитивний ефект на економіку країни.

Туризм – один з найбільш важливих напрямів у галузі надання послуг. Розвиток міжнародної економіки та підвищення рівня добробуту людей сприяє підвищенню попиту на туристичні послуги та їх диференціацію. Це надало проблемі розвитку туризму актуальності, а дослідженню цієї проблеми – наукового і практичного значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику дослідження розвитку туристичної сфери регіонів України висвітлено у працях вітчизняних вчених: В.Б. Артеменко [1], Л.П. Дяченко [5], М. П. Мальської [7]. При цьому майже відсутні досліджен-

ня, що дають всебічний і глибокий аналіз міжнародного туризму і його напрямів у цілому.

У процесі дослідження було використано методи статистичного дослідження, що включає облік на кордоні, реєстрацію прибуттів у місцях розміщення, метод порівняння, метод узагальнення.

Міжнародний туризм під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів набуває найдинамічнішого розвитку і стає одним із впливових чинників, від яких залежить зростання економічного підвищення конкурентоспроможності країни на світових ринках тощо.

Метою статті є формування проблемних питань у сфері міжнародного туризму та визначення перспектив розвитку міжнародної туристичної галузі.

Основні результати досліджень. Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується переважанням сфери послуг, як у структурі національного виробництва більшості країн світу, так і в системі міжнародних економічних відносин. Сьогодні міжнародна торгівля послуг набуває все більшого значення і стає предметом уваги з боку провідних спеціалістів світу. Зазвичай, міжнародна торгівля послугами розглядається невіддільно від міжнародної торгівлі товарами, а під міжнародною торгівлею розуміють торгівлю, як товарам, так і послугами. Таким чином, розвиток світового ринку послуг відбувається швидкими темпами. Його аналізують, як цілісну систему з багатьма складовими, тісно пов'язаними між собою. Досліджуючи категорію міжнародного туризму, можна сказати, що він є однією з форм зовнішньо-економічних відносин. Одним із важливих аспектів, який посилює важливість міжнародного туризму для України, є постійна інтенсифікація попиту на туристичний продукт міжнародного ринку послуг [1; 7]. Зростання попиту на туристичні послуги та динамічність сучасної економіки спричинили появу та посилення надзвичайної конкуренції на міжнародному туристичному ринку [2].

У 2012 році Україну відвідало 23012823 іноземних громадян, з них службові, ділові та дипломатичні поїздки здійснили – 350224 чол., туристичні – 940052 особи, у приватних справах – 16795240 чол., з навчальною метою – 23813 чол., у зв'язку з працевлаштуванням – 9102 особи, імміграція – 40419 осіб, культурний та спортивний обмін – 4853973 особи [9]. За результатами дослідження отримано дані про туристичні потоки України, що відображено в (рис. 1) та (рис. 2).

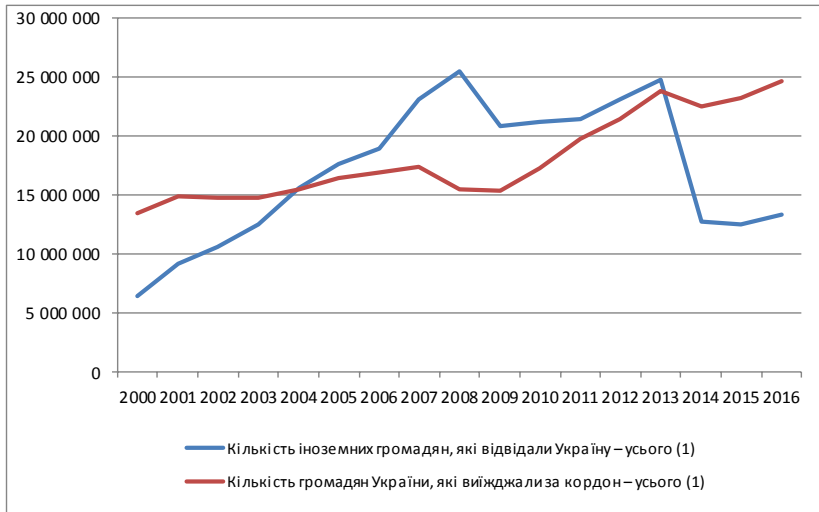

Рис. 1. Туристичні потоки України (2000-2016 роки), авторська розробка за матеріалами [10]

Рис. 2. Туристичні потоки України (2000-2016 роки), авторська розробка за матеріалами [10]

Починаючи з 2014 року по 2016 рік без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення анти-терористичної операції.

Виходячи з цього, спостерігаємо тенденцію до зменшення показника кількості іноземних туристів у часовому проміжку, а вже в 2012 році, в порівнянні з 2011 роком, спостерігаємо збільшення кількості туристів. Це пов'язано безпосередньо з проведенням Євро-2012, що відбувалось в Україні. Найбільший показник чисельності іноземних туристів спостерігається у 2003 році. Після 2003 року крива кількості туристів різко спадає і вже в 2007 році підіймається до позначки 372455 чоловік. У 2008 році бачимо невелике збільшення в порівнянні з 2007 роком, а вже в подальші роки знову спостерігається зниження цього ж показника до 2012 року.

Докорінні зміни відбулися у 2014 році. Внаслідок анексії АР Крим та військової агресії з боку Російської Федерації на Сході України, кількість іноземних відвідувачів України скоротилася на 11959720 осіб (- 48,5%) і становила 12711507 осіб (Рисунок 1). Географічна структура міжнародних туристичних прибуттів в Україну протягом 2000-2013 років змінювалася еволюційним шляхом, однак у 2014 році цей процес також набув рельєфно виражених рис. По-перше, враховуючи тільки окупацію Криму країна втратила близько 30% рекреаційно-туристичного потенціалу. По-друге, військові події на Сході України та серія терактів у багатьох містах вплинули на загальний імідж країни і спричинили докорінні зміни в структурі туристичного потоку. Оскільки туризм стає усе більш поширеним явищем, національні уряди та міжнародні організації ведуть статистичний облік і оприлюднюють основні показники розвитку туризму за підсумками календарного року. Одним з найважливіших показників є обсяг туристичного потоку, який, окрім іншого, відображає напрямки міжнародної просторової взаємодії. Туристичні потоки утворюються під впливом різного роду чинників і мають свої закономірності та усталену структуру. Позитивна динаміка туристичного потоку свідчить про ступінь відкритості національної економіки, характер суспільно-політичних та економічних перетворень, інвестиційну привабливість тощо.

Сучасна динаміка міжнародного туристичного потоку в Україні характеризується різким зменшенням обсягів міжнародних відвідувачів, зниженням темпів розвитку туристичної діяльності та переформатуванням просторової структури в'їзного та виїзного туристичного потоку.

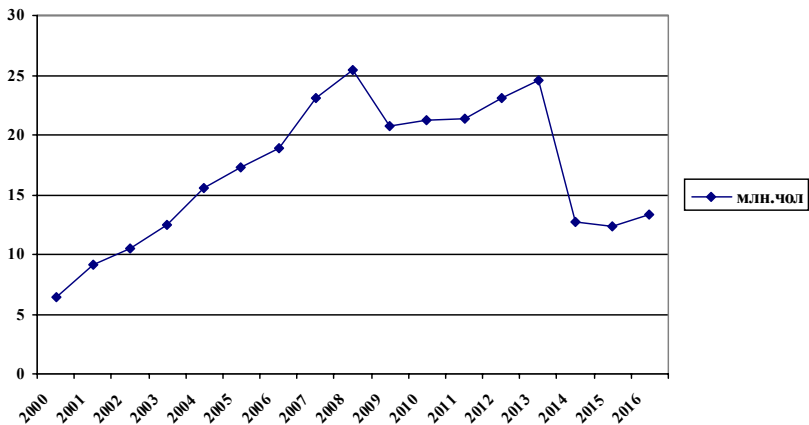

Рис. 3. Динаміка потоку міжнародних туристичних прибуттів в Україну (2000-2016 роки), авторська розробка за матеріалами [10]

Військово-політичний конфлікт на Сході України не так виразно, але все ж вплинув і на зменшення кількості подорожуючих з країн ЄС, у тому числі з країн-сусідів: Румунії (- 33%), Польщі (- 10%) та Словаччини (- 1,9%). І тільки кількість іноземних відвідувачів з Угорщини продемонструвала позитивну динаміку (- 13%). Зменшення кількості іноземних відвідувачів спостерігається і з інших країн ЄС: Австрії (- 43,8%), Болгарії (- 34,6%), Великої Британії (- 45,6%), Італії (- 39%), Іспанії (- 41,8%), Німеччини (- 48,2%), Франції (- 38,2%), Чехії (- 33,3%) та інших країн.

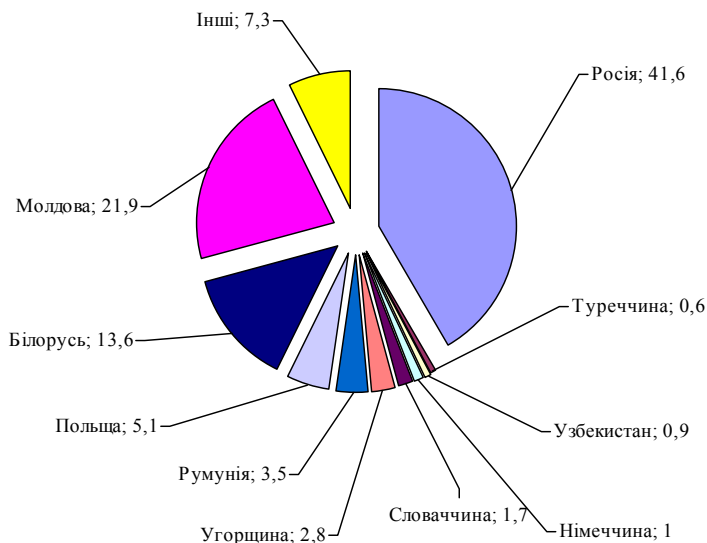

Рис. 4. Географічна структура в'їзного туристичного потоку в Україну, %, 2013 рік, авторська розробка за матеріалами [10]

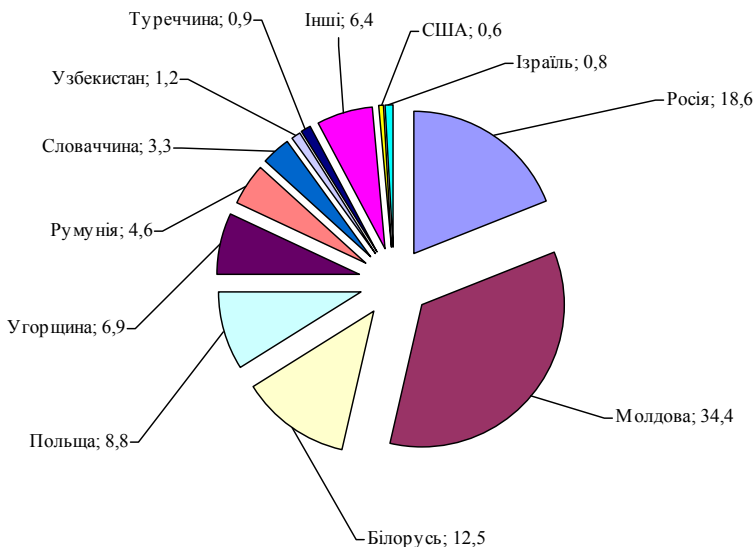

Рис. 5. Географічна структура в'їзного туристичного потоку в Україну, %, 2014 рік, авторська розробка за матеріалами [10]

Військово-політичне протистояння з Росією спричинило зменшення обсягу міжнародних туристичних прибуттів до України на 48,5% і вплинуло на їхню просторову структуру, що виявилось у суттєвому зменшенні міжнародних візитів. В Україні перспективи відновлення туристичного потоку пов'язані зі стабілізацією ситуації на Сході України, залученням інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури та вже запровадженим безвізовим режимом з країнами Європейського Союзу, що дозволить покращити зовнішньополітичний імідж та зміцнити авторитет держави на міжнародній арені. Слід також зазначити, що після набуття чинності безвізового режиму з країнами ЄС 11 червня 2017 року Державна прикордонна служба оформила 741795 громадян, які виїхали до Європейського Союзу [9].

Україна має вигідне географічне положення, сприятливий клімат, величезний природно-ресурсний потенціал, що дає можливості розвивати туризм як усередині країни, так і створювати привабливі умови для іноземних туристів, незважаючи навіть на те, що через анексію Криму рекреаційні ресурси України зменшилися. Це є позитивними умовами для успішного розвитку туристичної сфери, що, в свою чергу, призведе до таких позитивних зрушень:

- економічне зростання;
- забезпечення новими робочими місцями;
- територіальний та інфраструктурний розвиток;
- розвиток міжнародних зв'язків;
- розвиток готельного-ресторанного бізнесу;
- створення умов для ознайомлення з національно-культурною спадщиною України;
- задоволення культурних потреб іноземних громадян та національних туристів;
- створення сприятливих умов для збільшення доходів сільського населення України завдяки розвитку сільського туризму та ін. [7].

Оскільки Європейському Союзу вдалося досягти в сфері розвитку міжнародного туризму значних успіхів, то його здобутки зможуть слугувати взірцем для України.

Доречі, в Україні також проводиться системна робота з адаптації туристичного законодавства відповідно до директив і стандартів ЄС. Розвивається договірно-пра-

вова база двостороннього співробітництва з країнами ЄС. Дані заходи проводяться для покращення привабливості української туристичної пропозиції для іноземних туристичних фірм, а також туристів, сприяння збільшення туристичних потоків в Україну, оптимізації міжнародного туристичного співробітництва.

Причини такого коливання можуть бути різними, починаючи з політичної ситуації в країні і закінчуючи погіршенням якості обслуговування споживачів у галузі туризму, а також може впливати фактор нестабільного фінансового становища споживачів туристичних послуг, більш приваблива туристична пропозиція в інших країнах, зокрема.

Міжнародний туризм є помітним джерелом валютних надходжень, може мати позитивний вплив на платіжний баланс, прискорити інвестиційні процеси, реорганізувати інфраструктуру країни, підвищити зайнятість населення.

Сучасний туризм, масовість туристичного продукту, його стандартизація, різноманітність пропозицій, новітні методи продажу та реклами змушують Україну підтримувати шалені темпи розвитку та удосконалення цієї сфери. Ще одним аспектом важливості розвитку туристичної сфери є те, що в багатьох країнах туризм є джерелом значних надходжень до державного бюджету. В Україні цей потенціал не є повністю реалізований [7].

Зростання темпів розвитку й ефективності роботи підприємств туристичної сфери, надання цій сфері пріоритетності супроводжується в Україні низкою проблем, вирішення яких потребує невідкладної державної підтримки та регулювання.

Зокрема, до основних проблем можна віднести:

- неефективна позиція держави при формуванні національного протекціонізму щодо виробників послуг, що стримує розвиток туризму. Зокрема, не визнано експортними галузями сферу послуг (готелі, мотелі та ін.), транспорт для туризму. Обладнання та комплектуючі для них обкладаються податками, що підвищує вартість послуг та стримує експорт туристичних послуг іноземним туристам;

- недосконалість у регіональному регулюванні галузі туризму;

- недостатня інформаційно-рекламна діяльність щодо України за кордоном;

- податкове навантаження, що перешкоджає та відлякує потенційних інвесторів у сферу туризму [6].

Розвиток туристичної галузі та зацікавленість споживачів з інших країн не може бути забезпечена без потужної матеріально-технічної бази: готелі, заклади харчування, бази відпочинку. Загалом, аналізуючи обсяг таких закладів в Україні, можна визначити його як достатній. Щодо методів вирішення основних проблем, то головними серед них можна визначити такі:

- сприяння зовнішньому попиту на туристичні послуги України через інвестування у матеріально-технічну базу туристичної інфраструктури;

- створення найбільш оптимальної системи використання природно-туристичних ресурсів країни;

- сприяння підготовці фахівців у сфері міжнародного туризму;

- сприяння покращенню соціально-економічної ситуації з боку держави для створення комфортних умов для внутрішніх та зовнішніх інвесторів;

- здійснення діючого контролю за стандартизацією та сертифікацією готельних послуг;

- посилення державної підтримки інвестиційної діяльності;

- активне здійснення популяризації туристичних послуг України [6].

Виходячи з цього, можна сказати, що туризм за часи свого існування перетворився з важкодоступного відпочинку в індустрію масового оздоровлення для представників усіх рівнів населення всіх країн світу. Міжнародний туризм став складовою економічного і соціального розвитку та одним з найбільш характерних проявів глобалізації.

У 2012 році Україна була визнана міжнародним туристичним порталом "Globe Spots" як один з найцікавіших туристичних напрямків. Це пов'язано з тим, що в Україні зростає популярність на тури вихідного дня з такими напрямками – Львів, Крим, Одеса, Кам'янець-Подільський та Закарпаття. Це призведе до підвищення показників відвідуваності України як іноземними туристами, так і внутрішніми та збільшення доходів у цю сферу [8].

У 2016 році Львів визнаний одним з кращих туристичних напрямків в Європі за версією відомого видання Lonely Planet. Львів посів п'яте місце. Експерти наголосили, що незважаючи на те, що Україна переживає нелегкий час, зміни майже не торкнулися західних регіонів країни. Укладачі рейтингу відзначили, що в місті проходить близько 100 фестивалів, присвячених українській незалежності, джазу, кави та ін. А завдяки курсу валют в Україні європейські туристи зможуть істотно заощадити [4].

Висновки. Туризм – один з найбільш важливих напрямів у галузі надання послуг. Розвиток міжнародної економіки та підвищення рівня добробуту людей сприяє підвищенню попиту на туристичні послуги та їх диференціацію. Можемо стверджувати про значні потенційні можливості міжнародного туризму для України, а саме, у контексті додаткового валютного надходження. Інвестиції в туристичну галузь країни мають одне з найбільш актуальних значень, оскільки це дасть змогу залучити більшу кількість туристів із-за кордону і, відповідно, збільшити обсяг наданих послуг. Загалом, в Україні туристична галузь має багато недосконалостей у функціонуванні, керуванні та нагляді, і кожна з проблем потребує окремого, негайного та системного вирішення, адже це спричинить розвиток не тільки міжнародного туризму, а й вітчизняного. У результаті збільшення попиту іноземних туристів на вітчизняні послуги зростуть можливості вітчизняних продавців послуг та підвищиться їх купівельна спроможність. Отже, міжнародний туризм пройшов у своєму розвитку довгий шлях і сьогодні є однією з найбільш успішно галуззо світового господарства, що розвивається. Як і будь-яка інша сфера господарської діяльності, індустрія туризму є вельми складною системою, ступінь розвитку якої залежить від ступеня розвитку економіки країни в цілому.

Список використаних джерел

1. Артеменко В.Б. Оцінка можливостей участі України у міжнародному туризмі / В.Б. Артеменко, В.Т. Списак. – Сер.: Економічна. – 2007. – Вип. 26 – С. 8-13.
2. Видавництво Lonely Planet // www.lonelyplanet.com/best-in-europe
3. Гордієнко І.С. Міжнародний туризм та його розвиток в Україні / І.С. Гордієнко, О.Є. Шайда. – Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.6 – С.141-144.
4. Державної служби статистики України // www.ukrstat.gov.ua/.
5. Дяченко Л.П. Економіка туристичного бізнесу / Л.П. Дяченко. – К. : Центр навч. літ-ри, 2007. – 224 с.
6. Країни світу. Міжнародний туризм. Україна туристична // svit.ukrinform.ua/turism.php?page=ukr_tur&id=23762.
- 7.,Мальська М.П. Туристичний бізнес: теорія і практика. Навчальний посібник / М.П. Мальська, В.В. Худо. – К. : Центр учбової літератури. – 424 с.
8. Онисько М.Б. Міжнародний туризм: світові тенденції та українські реалії // sd.net.ua/tourism-ukraine-mir.html.
9. Світовий туризм іде вгору // Урядовий кур'єр. – 2004. – 24 липня.
10. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України [Електронний ресурс]. – <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2252881-za-bezvizom-do-es-viihalo-vzeponad-700-tisac-ukrainciv.html>.

Зінкевич Д.Г.

Науковий керівник:

д.е.н., професор Павленко І.І.

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено особливості розвитку туристичної галузі України. Визначено основні напрями розвитку туристичної галузі. Узагальнено проблеми галузі. Подано рекомендації для рішення проблем галузі.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, туристи, міграція, подорожі.

РАЗВИТИЕ СФЕРЫ ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

В статье исследованы особенности развития сферы туризма Украины. Определены основные направления развития сферы туризма. Обобщены проблемы сферы. Поданы рекомендации для решения проблем сферы.

Ключевые слова: туризм, сфера туризма, туристы, миграция, путешествия.

Zinkevych D.

DEVELOPMENT OF TOURISM IN UKRAINE

In the article the peculiarities of development of the tourism sphere of Ukraine are investigated. The main directions of tourism development are determined. The problems of the sphere are generalized. Recommendations have been submitted for solving the problems of the sphere.

Keywords: tourism, tourists, migration, travel.

Постановка проблеми. За останні роки туристична галузь в Україні почала дуже розвиватись і стала масовим соціально-економічним явищем. Її швидкому розвитку сприяє розширення політичних, економічних, наукових і культурних зв'язків між Україною та іншими державами. Основною проблемою розвитку туризму в Україні є неефективне та нерациональне використання природних ресурсів, відсутність чіткої стратегії розвитку індустрії туризму та її регулювання, а також не стабільна політична ситуація в країні, пов'язана з проведенням АТО на сході України. Недостатньо розвинена інфраструктура, погана система транспортного обслуговування туристів та населення стають на заваді швидкому піднесенню та поширенню туристичного іміджу країни, тим самим відлякують потенційних туристів. Не менш важливим та болючим питанням залишається якість надання туристичних послуг. За цим показником Україна дуже відстає від інших держав із подібним рекреаційно-туристичним потенціалом. Внаслідок цього багато наших співвітчизників надають перевагу іноземним курортам, отримуючи фактично за ту саму ціну набагато вищий рівень обслуговування та комфорту, стаючи при цьому інвесторами в економіку інших країн.

В Україні постає проблема в необхідності активізувати потенціал розвитку туристичної галузі. Вирішення цієї проблеми дасть змогу підвищити зростання соціально-економічних показників підприємств, регіону та країни загалом, які будуть залежати від того, наскільки успішно і рационально використовуватимуться рекреаційні ресурси. Тому дослідження особливостей та проблем туристичної галузі в Україні, мають важливе значення для подальшого розвитку цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику розвитку туристичної галузі вже кілька десятиліть досліджують вітчизняні науковці. Більшість з їхніх праць у цій галузі досліджують особливості та проблеми туристичної сфери. Зокрема, Р.Б. Кожухівська [6] розглядає питання щодо потреби регулювання, підтримки та контролю з боку держави туристичної сфери, ідентифікує основні принципи побудови державної політики розвитку туризму в Україні. Дослідник визначила основні функції та чинники, що мають вплив на розвиток цієї галузі, які дають змогу покращити та стабілізувати стан економічного боку сфери туризму.

О.М. Кальченко [5], розглядаючи особливості інноваційного розвитку туристичної галузі України, проаналізував існуючі інноваційні впровадження у туризмі, основні проблеми, що гальмують розвиток вітчизняної туристичної галузі, визначив напрямки інноваційного розвитку туризму в Україні за результатами дослідження.

Своею чергою, Д.І.Соловйов [10] розглянув показники розвитку туристичної сфери та визначив внесок туризму в економіку України, дослідив чинники, що перешкоджають інтенсифікувати розвиток сфери туризму, запропонував шляхи вдосконалення системи державного регулювання туристичної сфери. Він вважає, що досвід іноземних країн допоможе в подальшому розвитку туристичної галузі; динамічний розвиток туризму напряму залежить від сприйняття на рівні держави важливості туризму та використовуваних важелів державної підтримки. За рекомендаціями Все-

світньої туристичної організації сучасний стан розвитку туризму передусім потребує державної підтримки, а вже потім приватного сектору. Сприяння розвитку туристичної сфери повинно здійснюватися з урахуванням його місця в економіці країни.

Г. Бак звертає увагу на чинники, які повинні розвивати інновації в туризмі, відокремивши виробництво на: матеріальне, інформаційне та надання послуг [1]. На думку дослідника, розвиток туристичного бізнесу можливий тільки на основі впровадження нових ідей, удосконалення процесів виробництва товарів і послуг, розширення їх асортименту.

Отже, провівши дослідження праць науковців, можна стверджувати, що для успішного розвитку туристичної галузі України необхідно подолати багато проблем та негативних чинників, посилити державне регулювання туризму, активізувати інноваційну діяльність у цій галузі.

Постановка цілей. Дослідження прикладних проблем та особливостей туристичної галузі України зумовлює постановку таких цілей:

- виявити взаємозв'язок між елементами туризму та напрямками інноваційної діяльності;
- визначити заходи та перспективи розвитку туристичної галузі в Україні.

Основні результати дослідження. Туристичний сектор економіки, незважаючи на нестабільне зовнішнє середовище, демонструє свою виняткову життєздатність і уміння долати труднощі. За оцінками Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), питомо вага туризму у створенні валового національного продукту (ВНП) країн світу у 2016 р. сягнула 10-11 % [7]. У сучасному світі туризм належить до найпотужніших і найдинамічніших галузей економіки та регіонального розвитку. Це стосується не тільки країн, де туризм становить основу господарської діяльності, а й найрозвиненіших індустріальних держав світу – США, Великої Британії, Франції, Італії, Іспанії, Мексики, Китаю. За даними Всесвітньої туристичної організації, щорічно подорожує більше 800 млн. осіб., а в 2016 р. було встановлено рекорд, подорожувало 1,2 млрд туристів. Примітним є те, що більш ніж в 40 країнах світу туризм є основним джерелом надходжень до національного бюджету, а в 70 – однією з трьох статей. Наприклад, в Іспанії частка прибутків від іноземного туризму в загальній сумі надходжень від експорту товарів та послуг становить 35 %, на Кіпрі та в Панамі – понад 50 %, на Гаїті – більш як 70 %. На фоні бурхливого розвитку світового туризму закономерно постає питання про роль України на світовому ринку туристичних послуг. Варто зазначити, що об'єктивно вона має усі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів. На фоні світового туризму, який набирає потужностей надзвичайно швидкими темпами, Україна виглядає доволі скромно. Сьогодні українські громадяни є своєрідними інвесторами зарубіжних країн, що є одним з найбільш питань усієї туристичної галузі. Адже туризм, за розрахунками фахівців, лише у вигляді податків міг би щороку приносити в державну скарбницю України близько 4 млрд. дол. [2].

Для того, щоб краще зрозуміти негативні процеси, які відбуваються в галузі туризму, треба детальніше проаналізувати ситуацію, що склалася на ринку туристичних послуг. Незважаючи на широку "географію" туристів, які приїжджають в Україну, їх переважну частину (55 %) становлять туристи з колишнього СРСР, і насамперед з Росії, Білорусії та Молдови. Щодо інших країн, то найбільше Україну відвідують туристи з Ізраїлю та Польщі (табл. 1) [3].

За останні роки кількість туристів з пострадянського простору зменшилася майже в 2 рази. Наприклад у 2013 р. з Росії в Україну завітало 9,5 млн. осіб, а в 2016 лише 1,5 млн. осіб. Пов'язане це насамперед з погіршенням політичних відносин з Російською Федерацією та анексією АР Крим у 2014 р. Таким чином і загальна кількість туристів, як не дивно, також впала майже в 2 рази в порівнянні з попередніми роками. Так у 2012 і 2013 рр. кількість відвідувачів України становила: 23012823 та 24671227 осіб відповідно, а 2014 р. ця цифра становила лише 12711507 осіб. Станом на 2015 р. ця цифра ще зменшилась до 12428286 осіб, а 2016 р. кількість туристів зросла майже на 1 млн. осіб, до 13333096 осіб [3].

Таблиця 1

**В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули,
та в'їзд громадян України в інші країни у 2016 р., [3]**

Країна	Кількість іноземних громадян, які в'їхали в Україну, - усього	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон, - усього
Болгарія	37821	54162
Білорусь	1822261	1114457
Канада	30281	21
Китай	19599	20480
Франція	54152	92733
Грузія	48432	104517
Німеччина	171118	275987
Індія	14047	55
Ізраїль	216638	146379
Італія	77787	122294
Молдова	4296409	1655775
Російська Федерація	1473633	3859820
Польща	1195163	10111086
США	138006	36040

При цьому частина іноземних туристів, які подорожували в туристичних групах, є доволі незначною, – лише 1,2 %. Більшість громадян, які, за існуючою класифікацією, розглядаються як іноземні туристи, фактично такими не є, а відвідують Україну зі службовими або приватними цілями (і зокрема, для ведення приватного бізнесу). Це водночас є яскравим свідченням недостатності розвитку в Україні організованого туризму.

За даними Всесвітньої туристичної організації ЮНВТО, у 2016 р. Європа привітала 616 мільйонів міжнародних туристів, що дорівнює половині загальної суми світу, збільшившись на 13 мільйонів в порівнянні з 2015 р. Це дорівнює зростанню на 2%. Міжнародні туристичні надходження в Європі зросли в реальному вимірі до 447 млрд. доларів США (404 млрд євро), що складає 37% від світових надходжень [8]. Тенденцію надходжень від міжнародного туризму наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Міжнародні туристичні прибутки та надходження за 2015-2016 рр., [9]

Країна	Міжнародні туристичні прибутки				Міжнародні туристичні надходження		
	2015 рік	2016 рік	Зміна (%) 2016/2015 рр.	Частка (%) 2016р	2015 рік	2016 рік	Частка (%) 2016 р
Європа	603,658	616,190	2,1	100	449,649	447,309	100
Англія	34,436	35,814	4,0	5,8	45,462	39,615	8,9
Швеція	-	-	-	-	11,322	12,614	2,8
Франція	84,452	82,600	-2,2	13,4	44,858	42,481	9,5
Німеччина	34,971	35,579	1,7	5,8	36,908	37,433	8,4
Болгарія	7,099	8,252	16,2	1,3	3,146	3,634	0,8
Польща	16,728	17,463	4,4	2,8	10,474	10,977	2,5
Росія	26,852	24,551	-8,6	4,0	8,420	7,788	1,7
Молдова	94	121	28,6	0,0	204	245	0,1
Італія	50,732	52,372	3,2	8,5	39,449	40,246	9,0
Україна	12,428	13,333	7,3	2,2	1,082	1,078	0,2

Розвиток туристичної галузі України повинен ґрунтуватись на впровадженні інновацій у виробничо-господарський процес підприємств та організації цієї сфери, що, своєю чергою, потребує інвестиційних вкладень. Загалом інвестиційна активність у туристичній сфері залежить від певних чинників, таких як:

- ступінь НТП;
- державне регулювання політики у сфері туризму;
- сума одержаного капіталовкладення та його подальше використання в економіці туристичної галузі.

Інвестиції у туристичній сфері потрібно розглядати в окремих та загальних обсягах інвестування (враховуючи інвестиції у суміжні галузі). Під інноваціями в туризмі необхідно розуміти системні заходи, які мають якісну новизну та призводять до позитивних зрушень, що забезпечує стійке функціонування і розвиток галузі у регіоні. Так, ідея створення і реалізація туристичних проектів, навіть якщо вони не приносять спочатку істотного прибутку, може дати поштовх розвитку туризму і тим самим активно сприяти створенню додаткових робочих місць та зростанню доходів населення. Ґрунтуючись на положеннях угоди про торгівлю послугами, в туризмі інноваційна діяльність розвивається за трьома напрямками [8]:

- впровадження нововведень (організаційні інновації), пов'язаних з розвитком підприємства і туристичного бізнесу у системі та структурі управління;
- маркетингові інновації, що дають змогу охоплювати потреби цільових споживачів або залучати неохочлених на цей період часу клієнтів;
- періодичні нововведення (продуктові інновації), спрямовані на зміну споживчих властивостей туристичного продукту, його позиціонування і конкурентні переваги.

Основними напрямками інноваційної діяльності в туризмі є використання нової техніки і технологій у наданні традиційних послуг, впровадження нових послуг з новими властивостями, зміни в організації виробництва і споживання традиційних туристичних послуг, залучення раніше не використаних туристичних ресурсів, виявлення і використання нових ринків збуту туристичних послуг і товарів [4]. Проте автори не вказують, за яким принципом була проведена класифікація. Розглянувши запропоновані варіанти, ми пропонуємо об'єднати і посилити підходи, структурувати основні напрями інноваційної діяльності залежно від того, до якого елемента вони зараховані (табл. 3).

Таблиця 3

Основні елементи туризму та напрямки їх розвитку в інноваційній діяльності , побудовано автором за даними [4; 8].

Елементи туризму	Напрямок розвитку елементів туризму в інноваційній діяльності
Туристичний продукт	- випуск нових видів туристичного продукту - впровадження послуг з новими властивостями в традиційний туристичний продукт - зміни в організації виробництва традиційних туристичних продуктів
Сфери діяльності, пов'язані з туризмом	- виробництво інноваційних продуктів і послуг - використання під час виробництва інноваційних продуктів і послуг нових туристичних ресурсів, раніше не використаних - навчання кадрів для реалізації і поновлення їх інтелектуального потенціалу, технологічного опрацювання процесу обслуговування - використання новітніх розробок і технологій
Організатор (юридична особа або приватний підприємець, який здійснює реалізацію туристичного продукту)	- діяльність туроператора з укладення і виконання договорів з третіми особами, що надають окремі нові або вдосконалені послуги, що входять в інноваційний туристичний продукт - організація реклами і збуту інноваційного туристичного продукту - збереження та посилення ринкових позицій - вдосконалення системи управління, що сприяє переведенню взаємин на якісно новий рівень - поглиблене використання телекомунікацій, створення та обробка баз даних
Учасник	- виявлення і використання нового споживача і нового ринку збуту туропслуг

Інноваційні зміни в туризмі створюють внутрішню енергію ефективного зростання. Ці зміни порушують збалансованість, але створюють основи подальшого розвитку, перехід системи в нову якість. Тому саме професійне введення інновацій у життя і є розвитком тієї або іншої галузі. Сучасні фахівці з розвитку суспільства стверджують, що жодна з проблем, з якою стикається в наші дні бізнес, не є важливішою і складнішою, ніж проблема нововведень. Крім чинників зовнішнього середовища, що стримують інноваційні процеси у розвитку туристичної галузі, багато чого залежить від внутрішнього середовища. До чинників внутрішнього середовища належить:

- політика і стратегія туристичного підприємства;
- наявність у колективі працівника-ініціатора;
- беззастережна підтримка інноваційних ідей з боку керівництва;
- всебічне сприяння експериментам на усіх рівнях і в усіх підрозділах туристичного підприємства;
- використання мотиваційних систем, які включають різні форми заохочення творчої та інноваційної діяльності;
- наявність спеціалізованого підрозділу з реалізації нововведень;
- необхідний рівень фінансових можливостей;
- розвинені комунікаційні системи;
- організаційно-технічна готовність до реалізації нововведення, чітко спланована система управління персоналом, їх інтелектуальним потенціалом.

Для розвитку туризму в Україні необхідно виконати низку завдань, які полягають у такому:

- істотне нарощування мережі туристичних об'єктів і інфраструктури;
- підтримка малого підприємництва у туристичній сфері;
- розвиток міжнародної співпраці у галузі туризму;
- економічне стимулювання розвитку матеріальної бази, туристичної інфраструктури через залучення позабюджетних джерел, зокрема іноземних інвестицій для реконструкції і нового будівництва туристичних об'єктів;
- вдосконалення системи інформаційного забезпечення туристичної індустрії, створення крайової інформаційно-довідкової системи туризму, проведення активної рекламної діяльності;
- вдосконалення системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації туристичних кадрів;
- проведення необхідних наукових досліджень у сфері туризму;
- розвиток та підтримка приватного сектору.

Втілення цих завдань у реальність дасть змогу привабити як іноземних, так і національних туристів. Потрібно реконструювати і розширити мережі туристичних об'єктів і послуг. Допомогу повинні отримати й суб'єкти малого і середнього бізнесу. Приватний сектор становить незначну конкуренцію у готельній сфері підприємництва. За допомогою дрібних підприємців туристи можуть справді відчути колорит культури України, бути віддаленішими від навколишнього світу і водночас почувати себе у безпеці.

Висновки. Підняття рівня якості вітчизняних туристичних послуг до європейських стандартів, удосконалення туристичної інфраструктури та транспортних шляхів сполучення значно прискорило б розвиток вітчизняного туризму та привабило б більше туристів як з України, так із близького зарубіжжя. Такі дії привели б до збільшення інвестиційної привабливості вітчизняного сектору туризму. Відрегулювання та вдосконалення нормативно-правової бази у сфері туризму полегшило б виконання поставлених цілей. Одним із важливих чинників привабливості інвестицій в інноваційну діяльність туристичної галузі є розроблення чіткої стратегії конкурентоспроможності України та підприємств. Крім того, усі компоненти та складові туристичної діяльності повинні піддаватися впливу науково-технічного прогресу. Тільки така взаємодія усіх елементів туристичної індустрії може привести до появи істотного синергетичного ефекту, вираженого в якості зростання сфери туризму. У підсумку виграє той, хто раніше за всіх додасть своєму туристичному продуктові нові споживчі якості і властивості і зуміє зацікавити споживача цими новаціями.

Список використаних джерел

1. Бак Г. Впровадження інновацій у сфері туризму / Г. Бак // Наукові записки. – 2010
2. Балабанов І.Т. Курс інноваційного менеджменту: підручник. – К., 2000. – 301 с.
3. Державна служба статистики України // www.ukrstat.gov.ua
4. Калитвинцева М.В. Основные направления инновационной деятельности в туризме // www.sworld.com.ua/economy-311/innovation-economy-in-tourism.

5. Кальченко О.М. Проблеми інноваційного розвитку туристичної галузі України. // tourlib.net/statti_ukr/kalchenko2.htm.

6. Кожухівська Р.Б. Туризм в Україні: стан, фактори та перспектива розвитку / Р.Б. Кожухівська // Вісник Донецького національного університету, сер. Економіка і право. – 2010. – Вип.1. – С. 84-86.

7. Костюк О.М. Туризм і його розвиток в Україні // tourismbook.com/books/book34/

8. Новиков В.С. Інновації в туризмі. – М.: Академія, 2007. – 208 с.

9. Офіційний веб-сайт Всесвітньої туристичної організації ЮНВТО // mkt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights17enlr_1.pdf.

10. Соловійов Д.І. Аналіз тенденцій розвитку туристичної сфери України та науково-методичні напрями вдосконалення її державного регулювання / Д.І. Соловійов // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2010. – № 2. – С. 70-73.

Карачевський Р.С.

ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ ПОСЛУГ

У статті проаналізовано фактори, що впливають на розвиток сфери послуг в тій чи в іншій країні, які допомагають вийти на міжнародний ринок послуг. За рахунок цього аналізу зроблені висновки щодо входження України на міжнародний ринок послуг

Ключові слова: Сфера послуг, національні ринки, міжнародні ринки, фактори послуг, послуги.

Карачевський Р.С.

ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНЫ НА МЕЖДУНАРОДНОМ РЫНКЕ УСЛУГ

В статье проанализированы факторы, влияющие на развитие сферы услуг в той или в другой стране, которые помогут выйти на международный рынок услуг. За счет этого анализа сделаны выводы о вхождении Украины на международный рынок услуг

Ключевые слова: Сфера услуг, национальные рынки, международные рынки, факторы услуг, услуги.

Karachevsky R.S.

UKRAINE'S PROSPECTS IN INTERNATIONAL MARKETS SERVICES

The article analyzes the factors that influence the development of services in one or another country to help to enter the international market services. Through this analysis conclusions were made on the entry of Ukraine into the international market services.

Keywords: The service sector, national markets, international markets, factors services, services.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями.

Розвиток всієї економіки держави залежить від багатьох факторів. Одним із цих факторів є розвиток сфери послуг. На даному етапі розвитку суспільства сфера послуг грає велику роль і має певний вплив. Глобальний експорт комерційних послуг у 2016 р. виріс на 4% і склав 4,9 трлн дол. У 2016 р. всі регіони світу продемонстрували зростання поставок комерційних послуг від 1% до 6%. Єдиним винятком є зона СНД, де даний показник зменшився на 8%, включаючи скорочення поставок транспортних послуг -3%, туристичних послуг -12% і так званих. інших послуг -5% [12]. Через це вивчення особливостей і факторів сфери послуг має велике значення для розвитку в економіці, щоб триматись на рівні розвинених країн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчали і досліджували цю проблему такі вчені як І. Аракепова [1], В. Геєць [12], В. Козик [5], І. Крючкова [12], С. Кучин [6], Е. Ліанова [12], О. Любіцева [7], Я. Остафійчук [9], Л. Панкова [5], А. Філіпенко [12], В. Опарін [12], Сарматичька Н. В. [6], В. Федорова [12] та інші. В роботах наведених вище авторів досліджуються методологічні, теоретичні та практичні аспекти розвитку сфери послуг в Україні та світі.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених вивченню міжнародного ринку послуг, динаміка його розвитку

вимагає постійних ґрунтовних системних досліджень для визначення перспектив виходження України на нього.

Мета статті – визначити перспективи України на міжнародному ринку послуг.

Основні результати дослідження. Дослідник В. Козик наголошує на тому, що протягом тривалого часу в Україні домінувала думка, що економічне зростання в країні можна забезпечити лише за рахунок розвитку важкої промисловості – металургії, хімії, машинобудування, енергетичного сектора [5].

Автор цієї статті, погоджуючись з думкою С. Кучина і Н. Сарматської, вважає доцільним наголосити на тому, що більшість країн світу перейшли від виробництва товарів до виробництва послуг. Саме послуги є джерелом довгострокового економічного зростання країн, що розвиваються, причому важливішим, ніж промисловість [6].

Відповідно, необхідно визначити сутність терміну "послуга". Автор статті вважає, що найбільш доцільним є використання такого поняття "послуги" як : Послуги – це дії, результат яких споживається в процесі їх надання. Вони становлять собою діяльність індивіда на користь іншої особи. Тобто це "цілеспрямована діяльність, результати якої мають прояв в корисному ефекті" [7].

В міжнародній торгівлі розглядають понад 600 різновидів послуг, об'єднаних в такі класифікаційні групи [7]:

- транспортне обслуговування з підрозділом на пасажирські та вантажні перевезення;

- мандрівки ділові та особисті;

- зв'язок;

- будівництво;

- страхування;

- фінансові;

- комп'ютерні, інформаційні послуги;

- роялті та ліцензування;

- інші бізнес послуги, такі як посередницькі, технічні, лізингові;

- персональні, культурні та рекреаційні послуги;

- послуги державних установ.

Послуги виробничі – нематеріальний результат виробничої діяльності, що виявляється безпосередньо у виді діяльності, спрямованої на зміну споживчих властивостей продукції [3].

Послуги матеріальні – послуги, надані споживачам переважно у сфері обігу суспільного продукту. Матеріальні послуги містять у собі діяльність підприємств і організацій вантажного транспорту, заготівлі, торгівлі, матеріально-технічного постачання [3].

Послуги на світовому ринку – послуги, що надходять на зовнішній ринок, які здебільшого не мають упредметненої форми. Вони утворюють світовий ринок послуг, що розчленовується на більш вузькі ринки: ліцензій і ноу-хау, інженерно-консультційних, транспортних послуг тощо [3].

Послуги з післяпродажної підтримки товару – послуги, спрямовані на підкріплення реального товару [3].

Послуги торгіві – додаткова діяльність торговельного підприємства, спрямована на надання допомоги покупцям у здійсненні купівлі товарів, їхній доставці і використанні [7].

Сфера послуг – частина економіки, яка включає всі види комерційних послуг. Саме сфера послуг складає в економічно розвинутих країнах основну частину економіки (більше 50%). Рештою частин економіки прийнято вважати промисловість і сільське господарство [10].

Фактори, що сприяють розвитку сфери послуг, треба розглядати з двох позицій: з точки зору розвитку матеріального виробництва; з точки зору змін, що відбулися в економічній поведінці домогосподарства. З першої позиції йдеться про науково-технічний прогрес. Нові технології, в тому числі інформаційні, різко підвищили вимоги до складу і якості робочої сили, рівня менеджменту і маркетингу на підприємствах. Підготовку таких

спеціалістів може забезпечити тільки розвинена сфера послуг. В оснащенні і результатах матеріального виробництва помітну роль стали відігравати складна техніка та обладнання, що спричинило підвищення рівня технічного обслуговування виробництва, створення сервісних центрів, тобто розширення зовнішньої і внутрішньої послугової діяльності; зріс попит на виробничі (монтаж, інжиніринг, лізинг) та після продажні послуги (кредит, ремонт). Також, автоматизація виробничих процесів зумовила суттєве зростання продуктивності праці, що, в свою чергу, призвело до абсолютного витіснення робочої сили за межі матеріального виробництва, переливу її у сферу послуг. Такі зміни у суспільному виробництві отримали назву "софтизація" – процес зростання ролі нематеріальних ресурсів у забезпеченні суспільного відтворення, під яким розуміють насичення економіки науково-технічними розробками, інформацією, сучасними засобами зв'язку, оптимізацію й оперативність управління, зростання значення послуг із консалтингу, інжинірингу тощо [6].

Збільшення доходів населення – один із найважливіших факторів у розвитку сфери послуг, саме тому розвинена сфера послуг є атрибутом багатого суспільства. Цей взаємозв'язок реалізується через поведінку споживача, який розглядає свій дохід як засіб купівлі тих чи інших благ. Статистика свідчить, що чим більше у людини вільного часу, тим більше вона потребує послуг.

Демографічні зміни також відіграють певну роль у розвитку сфери послуг. З одного боку, вони об'єктивно визначають масштаби сфери послуг через збільшення (зменшення) чисельності населення, з іншої – детермінують структуру цієї сфери, оскільки збільшення, наприклад, частки людей похилого віку (процес старіння населення, характерний для всіх розвинених країн), спричинює зростання попиту на медичні та рекреаційні послуги.

Дослідження факторів розвитку сфери послуг дозволяє зрозуміти її роль в сучасних умовах. Отже, роль сфери послуг проявляється в тому, що вона:

- є важливим сектором національного і світового господарства;
- відіграє важливу роль у розвитку людського капіталу;
- впливає на функціонування і розвиток матеріального виробництва;
- сприяє збільшенню вільного часу;
- створює можливості для повнішого задоволення і розвитку потреб людей і суспільства;
- є найважливішим елементом формування сучасної якості життя;
- забезпечує якість економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності країни [12].

Особливістю розвитку сфери обслуговування у період формування ринкової економіки є збільшення питомої ваги послуг, які надають населенню за плату, а також розвиток комерційного сектора. До платних послуг належать побутові, житлово-комунальні, пасажирського транспорту, зв'язку, культури, деякі послуги установ освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, правові, фінансових установ, санаторно-курортні, туристсько-екскурсійні, послуги дитячих дошкільних закладів та ін. В останні роки послуги були основним сектором, що забезпечують збільшення доданої вартості в економіці, і надалі їхня ключова роль у підтримці економічного зростання в Україні збережеться.

Як вже було зауважено, то люди прагнуть використовувати послуги, проте все залежить від доходів людини. У сфери послуг є ринки, попит на яких настільки великий і ціна рівноваги визначена так високо, що стає недоступною для більшості членів суспільства (наприклад, ринок житла в Україні). По-друге, ціновий механізм регулювання для деяких видів послуг не спрацьовує. Специфіка механізму функціонування ринку послуг і розвитку сфери обслуговування в Україні у перехідний період зумовлює особливості їхнього державного регулювання, яке передбачає регулювання підприємницької діяльності суб'єктів ринку, що надають платні послуги населенню, і державну підтримку розвитку некомерційного сектора сфери обслуговування.

Крім цього, деякі галузі соціального комплексу відносяться до найприбутковіших у господарстві, попри довгостроковий період окупності. Це туризм, санаторно-курортне господарство, освіта. Доцільно зазначити, що загальне послаблення підприємницької активності внаслідок погіршення умов господарювання негативно відобра-

зиться на сегменті ринку, що є найбільш динамічним та приносить суттєву частку прибутків у країнах, де він найбільш розвинений, – на ділових послугах.

Попит на послуги з боку підприємств значною мірою залежить від динаміки діяльності малого бізнесу. Необхідними умовами, що закладають базу для нормального функціонування та розвитку ринку нефінансових послуг, мають стати відповідне нормативно-правове забезпечення розвитку ринку послуг та забезпечення методологічної бази для проведення співставлення показників розвитку сфери послуг [4].

Ще одним, важливим саме для України, фактором розвитку сфери послуг став незначний стартовий капітал. Ринок послуг саме з цієї причини є привабливим для підприємців. З одного боку, багато видів послуг не потребують значного стартового капіталу, що дозволяє сподіватися на швидку віддачу вкладень. З іншого боку, розвиток сфери послуг створює сприятливі умови для використання праці висококваліфікованих працівників.

Важливою складовою проблеми створення умов для розвитку ринку послуг є вдосконалення дії механізму місцевого самоврядування, тобто залучення громади до активної участі у визначенні пріоритетних напрямів зростання ринку послуг, посилення впливу населення на рішення регіональних органів влади, застосування механізму партнерства для стимулювання розвитку перспективних видів діяльності в сфері послуг.

Отже, факторами, які впливають на розвиток сфери послуг, є ВВП; доходи населення; індекс споживчих цін; обсяг реалізованих послуг.

Ці фактори, впливають на вартість послуги або на можливість її споживання, таким чином, надають прямий або опосередкований вплив на функціонування сфери послуг [1].

В Україні на даний момент ситуація по цих факторах характеризується даними, наведеними в таблиці 1:

Таблиця 1
Статистичні показники факторів розвитку сфери послуг в Україні [10]

Рік	2014	2015	2016
Обсяг реалізованих послуг (тис. дол. США)	13527575,8	14836264,2	11520850,7
Індекс споживчих цін (%)	99,8	100,5	124,9
Доходи населення (млн. грн.)	1407197	1529406	1531070
ВВП млн. грн	1408889	1454931	1566728

Як свідчать дані табл.1, обсяг реалізованих послуг за 2016 рік зменшився, що спричинило уповільнення розвитку економічного стану країни

Також автор порівнює Україну з більш розвинутими країнами які є лідерами експорту послуг у світі, що показує наскільки є актуальне це питання і до чого треба прагнути (рис. 1)

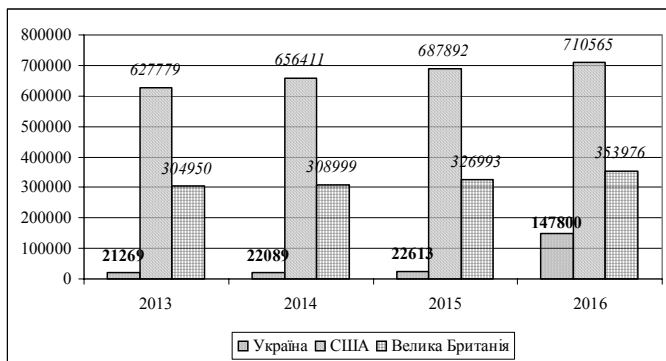

Рис.1. Обсяги експорту послуг України, США, Великої Британії, млн. дол. США, побудовано автором за даними [14]

Автор вибрав економічно розвинені країни, які мають досвід у реалізації сфери послуг в економічних відносинах, що дозволяє їм досягти вищих економічних результатів.

Як ми бачимо на рис. 1 то різниця дуже велика. Порівнюючи Україну хоча б з Великобританією ми бачимо який великий шлях ми повинні пройти щодо покращення сфери послуг заради того щоб підвищити ефективність функціонування національної економіки. На думку автора, саме розвиток сфери послуг може допомогти Україні вийти на новий рівень, і досягнути вищих вершин, і саме досвід таких країн як Великобританія і США зможуть допомогти Україні вийти на новий шлях.

Висновок. Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що на даному етапі розвитку суспільства, в наш час технологій людина має більше часу на задоволення своїх потреб, а потреби її більше ніж на 50 % складаються з отримання тих чи інших видів послуг (зважаючи на дохід). І саме цей вільний час обумовлює необхідність постійного і прискореного розвитку різних видів діяльності у сфері послуг. Збільшується частка людей, які орієнтуються на пріоритети духовного зростання і фізичного самовдосконалення, тому зростають роль і масштаби освітніх, спортивних, туристичних та інших послуг.

На жаль, стан сучасної економіки України характеризується такими тенденціями, як уповільнення економічного зростання, але сфера послуг є тим динамічним сектором економіки, де попит постійно зростає. Досвід економічно розвинених країн показує, що реалізація потенціалу сфери послуг у системі економічних відносин дозволить досягти вищих економічних результатів.

Вивчення факторів та особливостей розвитку сфери послуг в Україні дасть можливість розробити ефективну державну політику, що буде сприяти економічному розвитку і стабілізації економіки в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Аракелова І.О Аналіз впливу основних факторів на розвиток сфери послуг на основні розробки багатofакторної математичної моделі / І.О. Аракелова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1673>
2. Бочан І. О. Глобальна економіка : підручник / І. О. Бочан, І. Р. Михасюк. – К. : Знання 2007. – 403 с.
3. Гребньов М. Г. Словник ключових термінів з дисципліни "Маркетинг" /С 48 К.: КНЕУ, 2003. – 80 с.
4. Данилишин Б. М. Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства /Б. М. Данилишин, В. І. Куценко, Я. В. Остафійчук. – К. : ЗАТ "Ніч лава", 2005. – 328 с.
5. Козик В. В. Міжнародна економіка та міжнародні економічні відносини : практикум / В. В. Козик, Л. А. Панкова, О. Ю. Григор'єв, А. О. Босак. – К. : Вікар, 2006. – 589 с.
6. Кучин С. П., Сарматичька Н. В. Особливості та перспективи розвитку сфери послуг в Україні / С. П. Кучин, Н. В. Сарматичька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/6-3-15-2011.pdf>
7. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) – К.: Аль-терпрес, 2002. – 436 с.
8. Мочерний С. В. Економічна теорія : підручник / С. В. Мочерний, М. В. Довженко. – К. :Видавничий центр "Академія", 2004. – 856 с.
9. Остафійчук Я. В. Потенціал сфери послуг у стимулюванні розвитку регіонів шляхом формування міжрегіональних науковоосвітньовиробничих кластерів з урахуванням принципу поляризованого просторового розвитку / Я. В. Остафійчук // Національне господарство України: теорія та практика управління, зб. наук. праць.84. – К. : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2009. – С. 86-91.
10. Соціально-економічне зростання сфери послуг // studopedia.com.ua/1_35079_sotsialno-ekonomichne-znachennya-sferi-poslug.html
11. Статистична інформація Державної служби статистики України // www.ukrstat.gov.ua
12. Філіпенко А. Основні проблеми економіки розвитку : пер. з англ. / А. Філіпенко, В. Геєць, І. Крючкова, Е. Ліанова, В. Опарін, В. Федорова. – К. : Либідь, 2003. – 684 с.
13. Итоги мировой торговли товарами и услугами в 2014 году // www.webecconomy.ru/index.php?page=cat&newsid=3100&type=news

Касеев М.О.

Науковий керівник:
д.е.н., професор **Павленко І.І.**

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОРСЬКИХ ПОРТІВ ТА ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Досліджено світові тенденції розвитку морських портів за останні роки. Визначено напрямки розвитку, які демонструють взаємодію морського транспорту і світової економіки. Надамо чинники макросередовища, які мають суттєвий вплив на діяльність підприємств морської галузі України. По кожній групі освітлена проблема та рекомендовані напрями дій. Втілення в життя запропонованих заходів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українських портів на світовому ринку за рахунок збільшення обсягів перевалки вантажів; залучення нових вантажопотоків; розширення асортименту робіт та послуг.

Ключові слова: морські порти, чинники макросередовища, концепція стратегічного розвитку, конкурентоспроможність.

Касеев М.А.

МИРОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МОРСКИХ ПОРТОВ И ПЕРЕВОЗОК

Исследованы мировые тенденции развития морских портов за последние годы. Определены направления развития, которые демонстрируют взаимодействие морского транспорта и мировой экономики. Выделены факторы макросреды, которые имеют существенное влияние на деятельность предприятий морской отрасли Украины. По каждой группе освещена проблема и рекомендованы направления действий. Воплощение в жизнь предложенных мер будет способствовать повышению конкурентоспособности украинских портов на мировом рынке за счет увеличения объемов перевалки грузов; привлечения новых грузопотоков; расширения ассортимента работ и услуг.

Ключевые слова: морские порты, факторы макросреды, концепция стратегического развития, конкурентоспособность.

Kasiev M.O.

THE WORLD TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF SEAPORTS AND TRANSPORT

The world trends of the development of seaports in recent years are investigated in the article. During the last twenty years, the volume of world seaborne trade has doubled, especially in the sectors of dry cargo and container traffic. This is due to the increase in trade in the southern hemisphere and the continued strong demand for iron ore in China. In terms of regional influence, Asia continues to dominate as the primary transshipment site, then follow North and South America, Europe, Oceania and Africa. All this will lead to an increase in the competitiveness of Ukrainian ports in the world market due to increased volumes of cargo handling, attraction of new cargo flows and expansion of the range of work and services.

Keywords: seaports, macro factors, strategic development concept, competitiveness.

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку міжнародного ринку характеризується підвищенням глобалізації та інформатизації торговельних та ділових зв'язків між країнами. У цих умовах важливого значення набуває інтеграція транспортної системи України до світової транспортної мережі, а також підвищення конкурентоспроможності транспортних послуг українських операторів перевезень.

Сьогодні морські торговельні порти функціонують в умовах гострої конкурентної боротьби за вантажну базу як на міжнародному ринку, так і на внутрішньому ринку країни. На перший план виходить якість послуг, що надаються портом. У той же час забезпечення ефективної роботи порту як господарюючого суб'єкта вимагає постійного зниження собівартості перевантажувального процесу. Одночасне рішення цих двох найбільш актуальних завдань успішного функціонування підприємства в конкурентних умовах – забезпечення поліпшення якості перевантаження вантажів і

зниження собівартості перевантажувального процесу – можливо лише при інноваційній орієнтації стратегії розвитку підприємства, яка полягає в систематичному використанні досягнень науково-технічного прогресу. Впровадження системи стратегічного управління інноваційними процесами на підприємстві дає можливість забезпечити конкурентоспроможність продукції та послуг на підставі інноваційності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам становлення та розвитку морських портів України присвячено багато наукових праць, як з боку вітчизняних вчених, так з боку практиків даної сфери діяльності. Так, аналіз морських торгових портів України та дослідження проблем і перспектив їх розвитку відображено у наукових роботах М.І. Котлубая, Ю.В. Макогона та ін. [1, 2]. Стратегічні питання розвитку морських торговельних портів розглядалися в роботах В.В. Віннікова, О.М. Кібік, М.В. Мірошко, М.Т. Примачова, О.М. Степанова [3, 5-7]. Ці вчені роблять значний внесок у дослідження ключових питань та вирішення гострих проблем морського сектору національної економіки. Однак, з метою підвищення конкурентоспроможності українських портів на світовому ринку виникає необхідність у подальших наукових дослідженнях, особливо – у проведенні аналізу сучасного стану розвитку морських торгових портів світу та виокремлення чинників впливу на їх розвиток.

Мета статті – дослідити тенденції розвитку морських портів у світі, визначити напрямки розвитку, які демонструють взаємодію морського транспорту і світової економіки та надати рекомендації щодо впровадження заходів, спрямованих на стратегічний розвиток морських портів.

Основні результати дослідження. Світова економіка знаходиться в стадії повільної стабілізації на тлі нерівномірних темпів зростання в розвинених країнах і уповільнення темпів зростання в країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою. У 2016 році світовий валовий внутрішній продукт (ВВП) збільшився незначно – на 2,5 відсотка, в порівнянні з 2,4 відсотками в 2015 році. У той же час, обсяг світової торгівлі товарами збільшився на 2,3 відсотка, в порівнянні з 2,6 відсотками в 2015 році, що нижче докризового рівня. Попередні оцінки свідчать про те, що глобальні морські перевезення збільшилися на 3,4 відсотка в 2016 році, тобто з тією ж швидкістю, що і в 2015 р Приріст обсягів перевезень збільшився на 300 млн.т і склав до 9,84 млрд тон [8]. Зростання світового ВВП, зовнішньої торгівлі товарами і морських перевезень очікується помірними темпами в наступні декілька років. Прогноз залишається невизначеним і схильний до багатьох ризиків погіршення ситуації, таким як: продовження помірному зростання світового попиту і торгівлі товарами; низький темп зростання економіки Європи; невизначені перспективи для прямих споживачів нафти і її виробників; геополітична напруженість; а також потенційне уповільнення темпів зростання економіки в великих країнах, що розвиваються.

Основними споживачами послуг морських портів є судноплавні компанії. Греція, як і раніше є країною, що володіє самим великим торговим флотом, далі йдуть Японія, Китай, Німеччина і Сінгапур. Разом п'ять найбільших судновласницьких країн контролюють більше половини світового торгового флоту. П'ять з 10 провідних судновласницьких країн з Азії, чотири європейських і одна з Американського континенту.

Економічні, екологічні та соціальні проблеми, що стоять перед портами включають: зростання і концентрацію обсягів перевезень; збільшення розмірів судів; вартість перевалки в портах і розміри внутрішньопортової інфраструктури; зміни ринку в результаті зростання альянсів між судноплавними лініями; національні бюджетні особливості, що обмежують можливості державного фінансування транспортної інфраструктури; мінливість цін на енергоносії та перехід на альтернативні види палива; вступ в силу більших обмежень по сірці; збільшення соціального та екологічного тиску; потенційні зміни судноплавних.

Аналіз діяльності морських портів надав можливості виокремити загальні тенденції в галузі морської торгівлі. Попит на морські транспортні послуги та обсяги морської торгівлі продовжують формуватися під впливом глобального економічного зростання і необхідності торгівлі товарами. Аналіз структури міжнародної морської торгівлі (рис.1) довів, що частка суховантажних товарів збільшилася, за оцінками,

більш ніж до двох третин від загального обсягу. У той час як частка торгівлі танкерами, в тому числі сирою нафтою, нафтопродуктами і газами, знизилася з майже 30,0 відсотків у 2015 році до 28,7 відсотка у 2016 році.

Рис. 1. Структура міжнародної морської торгівлі у 2016 р., складено автором на основі даних [8]

Поставки суховантажних товарів збільшилися на 5,0 відсотків, в той час як танкерна торгівля скоротилася на 1,6 відсотка. Поставки сухих насипних вантажів, в тому числі п'яти основних масових вантажів (залізна руда, вугілля, зерно, боксити / глинозем і фосфорити), а також другорядних масових вантажів (метали, мінерали і т.п.), за оцінками, збільшилися на 5,0 відсотків, досягнувши 4,55 млрд тон. Хоча зростання торгівлі вугіллям в 2016 році значно сповільнилося до 2,8 відсотків у порівнянні з більш ніж 12,0 відсотками в 2014 році і 5,0 відсотками в 2015 році, обсяг поставок сухих насипних вантажів як і раніше підтримується швидким збільшенням глобальних обсягів поставок залізної руди, що в свою чергу, було обумовлено триваючим високим попитом в Китаї.

На частку "інших сухих вантажів" (збірний вантаж, насипні і контейнерні) доводилося 35,2 відсотка всіх сухих вантажів і, за оцінками, вона збільшилася на 4,9 відсотка, досягнувши 2,47 млрд тон. Контейнерна торгівля, на частку якої припадало близько двох третин "інших сухих вантажів", за оцінками, збільшилася на 5,6 відсотка, досягнувши до 1,63 млрд тон. У 2016 році обсяги танкерної торгівлі знижені в порівнянні з попереднім роком. Поставки сирої нафти скоротилися (-1,6 відсотка), в той час як обсяги поставок нафтопродуктів і газів збільшилися (+1,7 відсотка і +3,9 відсотка відповідно), але більш повільними темпами, ніж в 2015 році.

Країни, що розвиваються, як і раніше вносять свій внесок у велику частку міжнародної морської торгівлі. Їх внесок з точки зору відвантажених вантажів був оцінений в 60 відсотків, а їх попит на імпорт, який вимірюється за обсягом товарів розвантажених досяг 61 відсотка за загальними цифрами. Однак, частки окремих країн варіюються в залежності від регіонів і типу вантажу, відображаючи серед інших факторів, відмінності в економічних структурах країн, складі торгівлі, урбанізації та рівні розвитку, а також в рівні інтеграції в глобальні торговельні мережі та канали поставок.

За останнє десятиліття моделі торгівлі країн, що розвиваються поступово змінювалися. З 1970-х років, розподіл між товарними відвантаженими і вивантаженими істотно змінився. З точки зору регіонального впливу, Азія продовжує домінувати в якості основної перевалочної площадки в 2016 році, після неї йдуть Північна і Південна Америки, Європа, Океанія і Африка (рис. 2).

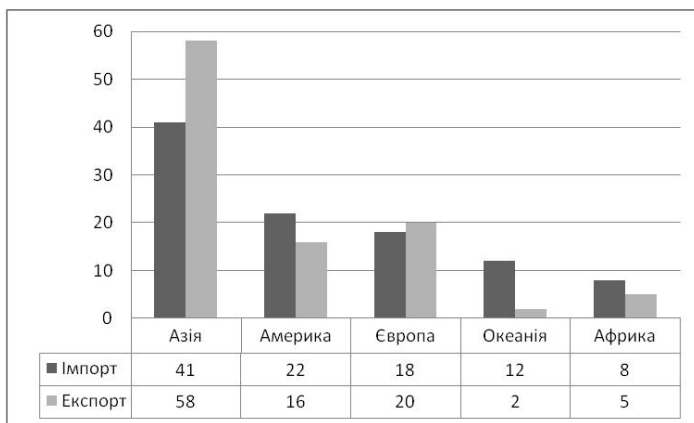

Рис. 2. Морські торговельні потоки по регіонам у 2016 р., складено автором на основі даних [8]

Вплив падіння рівня цін на нафту з червня 2016 виходить за межі світових енергетичних ринків і також впливає на обсяги поставок і морську торгівлю, зокрема танкерну торгівлю. Непрямий вплив відчувається через зміни в областях діяльності і галузях, які створюють попит на морські транспортні послуги. До них відносяться зміни у витратах виробництва, економічне зростання, доходи і купівельна спроможність нафтових виробників / експортерів і споживачів / імпортерів, умови торгівлі, а також інвестиції в альтернативні види палива та економічні технології. Тим часом, прямий вплив на транспортування і морську торгівлю, надають паливо і транспортні витрати. Більш низькі витрати на паливо дозволяють скоротити витрати суднових операторів і ставки, що виплачуються вантажовідправником. Це, в свою чергу, може стимулювати попит на морські транспортні послуги та збільшення морських вантажопотоків.

Дослідження провідних науковців в галузі стратегічного розвитку морських портів України [3, 5-7] дозволило надати чинники макросередовища, які мають суттєвий вплив на діяльність підприємств морської галузі та виокремити напрями розвитку по кожній групі (табл. 1).

Таблиця 1

Чинники впливу макросередовища на діяльність морських портів, складено автором

Чинники	Проблема	Напрями дій
Правові	Права власності на територію портів. Державні порти поступово переходять під неформальний контроль певних національних ФПГ	Розробка державної стратегії узгодженого розвитку портового господарства країни на середньострокову та довгострокову перспективу. Вдосконалення правового режиму для створення і розвитку нових портових перевантажувальних комплексів всіх форм власності. Правовий режим в портах повинен бути приведений у відповідність з світовими стандартами, спрощення формальностей, уникнення дублювання та надлишкових, необґрунтованих вимог, до учасників транспортного процесу. Розробка стратегічного плану розвитку для кожного господарюючого суб'єкту, при розробці якого слід врахувати як особливості конкретного порту, так і національну стратегію, в галузі морського транспорту.
	Розробка правових принципів розвитку частих морських терміналів	
	Відсталість морського законодавства України від сучасних морських держав	
	Недосконалість митного та інших законодавств, пов'язаних з контролем вантажів і транспортних засобів	Удосконалення системи взаємодії портів і державних контролюючих органів щодо забезпечення транзиту вантажів відповідно до заявлених планів операторів вантажних терміналів

Чинники	Проблема	Напрями дій
Технологічні	Повільний процес вдосконалення транспортних технологій щодо виробничих, торгових, складських і митних	Розробка типових технологічних схем, які виключають проведення оглядів, експертиз та інших заглиблених видів контролю вантажів. Аналіз фактичної пропускної здатності портів, визначення пріоритетних проєктів їх розвитку.
	Низький рівень інформатизації транспортного процесу та інформаційної взаємодії транспорту з іншими галузями	Створення єдиного інформаційного порталу. Впровадження логістичних технологій, розглядаючи порти як елементи логістичних систем і ланцюгів постачання. Портові технології слід проєктувати і вдосконалювати виходячи з системних принципів
	Невідповідність євростандартам технології проходження контейнерних вантажів через кордон в Україні та процедури їх оформлення	Формування системи перепусток судів через кордон за європейськими стандартами. Впровадження системи відповідальності за зрив плану перевезень
	Недолік портових територій для складування вантажів, особливо контейнерів;	Регламентация прав і обов'язків порту у взаєминах с зовнішнім середовищем щодо порядку утримання, експлуатації, оновлення та будівництва нових об'єктів. Удосконалити технології обробки контейнерів з урахуванням досвіду впровадження нової перевантажувальної техніки, переорієнтування існуючих перевантажувальних комплексів на перевантаження контейнерів.
Економічні	Відсутність збалансованої економічної політики на морському транспорті	Ставки портових зборів, тарифи і ставки, на послуги портів повинні бути обґрунтованими і носити ринковий характер. Встановлення нижніх меж акордних портових ставок на рівні міністерства і надання портам права самостійно встановлювати прийнятні для себе ставки вище встановлених меж. Забезпечення державного контролю в питаннях встановлення, стягнення і використання портових зборів
	Недосконалість методики розрахунку портових зборів	
	Недостатня ефективність фінансово-економічних механізмів, які стимулюють надання інвестицій на розвиток транспорту	Розвиток таких форм залучення інвестицій, як концесії, будівництво та експлуатація об'єктів портової інфраструктури, приватними інвесторами з наступною передачею їх у державну власність
	Недосконала політика формування тарифів на залізничні перевезення і вантажно-розвантажувальні роботи в портах.	Оптимізація залізничних тарифів з урахуванням інтересів портів. Зокрема, необхідний перегляд діючих залізничних тарифів на перевезення експортних чорних металів з метою усунення диспропорцій, які призводять до необґрунтованої переорієнтації вантажопотоків з портів , де вантажні тарифи найбільші

Аналіз досвіду провідних світових кампаній, досліджень науковців та фахівців з питань стратегічного управління морським сектором економіки [2-4, 6, 7] надав можливості виокремлення практичних заходів, щодо вирішення означених проблем:

- удосконалення навігаційної служби України шляхом передачі частини повноважень щодо забезпечення безпеки судноплавства з контролюючих державних органів на порт;
- закріплення за цими органами обов'язки підтримувати навігаційну обстановку і судноплавний режим для чого проводити всі необхідні роботи за рахунок зібраних портових зборів;
- стимулювання інвесторів до капітальних інвестицій, спрямованих на поглиблення і розширення підхідних каналів, акваторій, будівництво причалів та інфраструктури залізниць;
- передача акваторій портів у відання органів місцевого самоврядування;
- повна відмова від державного регулювання тарифної політики в області перевалки, перевезення та зберігання транзитних вантажів;
- удосконалення політики ціноутворення шляхом зміна політики тарифікації за рахунок встановлення "граничних" тарифів (максимальних або мінімальних) із забезпеченням можливості конкуренції між терміналами;

- самостійне прийняття рішень про розвиток і веденні господарської діяльності;
- створення єдиного інформаційного порталу;
- формування системи перегусток судів через кордон за європейськими стандартами;
- удосконалення системи взаємодії портів і державних контролюючих органів щодо забезпечення транзиту вантажів відповідно до заявлених планів операторів вантажних терміналів;
- впровадження системи відповідальності за зрив плану перевезень;
- максимальне спрощення митного тарифу – встановлення відкритих адвалорних або вагових тарифів з прямим доступом до них;
- виконання контролюючими органами своїх обов'язків в рамках інструкцій.

Чітка регламентація прав і обов'язків порту у взаєминах, які виникають при здійсненні ним своїх функцій поліпшить соціально-економічну ситуацію в країні в частині, яка залежить від узгодженості роботи кожного виду транспорту і транспортної системи України в цілому; забезпечить визнання статусу акваторії і території портів, розмежує функції портів щодо господарської діяльності, державного контролю та нагляду за забезпеченням безпеки мореплавства; регламентує в ринкових умовах порядок утримання, експлуатації, оновлення та будівництва нових об'єктів, які відповідно до чинного законодавства, є об'єктами стратегічного значення.

Урахування запропонованих заходів при розробці програм стратегічного розвитку як в цілому портової галузі та к і її окремих суб'єктів господарювання сприятиме:

- скороченню бюрократичних процедур; використанню портових зборів на прозорі і зрозумілі для морського транспорту цілі;
- зацікавленості та відповідальності контролюючих органів в кінцевому результаті в строк;
- залученні приватного капіталу до облаштування транспортної інфраструктури;
- зростанню пропускної спроможності портів внаслідок інвестиційного розвитку та залучення новітніх технологій;
- зростанню конкурентоспроможності внаслідок скасування державного регулювання тарифів;
- зниженню витрат судовласників на заходи в українські порти наслідком чого має бути підвищення конкурентоспроможності українських товарів на зовнішніх ринках;
- зростанню обсягів перевалки транзитних вантажів.

Висновки. Більшість проблем розвитку та функціонування морських портів України мають системний, взаємозалежний характер та потребують врегулювання на загальнодержавному рівні шляхом створення відповідної нормативно-правової бази та формування концептуальних основ щодо поєднання державного регулювання та ринкового саморегулювання розвитку морських портів. Концепція розвитку морських портів України має бути орієнтованою на удосконалення матеріально-технічної бази, що сприятиме створенню сучасної портової інфраструктури та нарощуванню пропускної здатності. Основний напрям інвестиційно-інноваційної діяльності – нарощування потужності та підвищення якості робіт і послуг порту. Все це призведе до підвищення конкурентоспроможності українських портів на світовому ринку за рахунок збільшення обсягів перевалки вантажів; залучення нових вантажопотоків; розширення асортименту робіт та послуг.

Список використаних джерел

1. Котлубай В.А. Развитие потенциала судоходных компаний Украины / В.А. Котлубай, О.В. Воркунова, Ю.В. Хайминова // Развитие методов управления та господарювання на транспорті: Зб.наук. праць. – Одеса: ОНМУ. – 2012. – Вип. 31. – С. 154-165.
2. Макогон Ю.В. Украина – держава морская: монография / Ю.В. Макогон, А.Ф. Лысый, Г.Г. Гаркуша, А.В. Грузан; под. ред. Ю.В.Макогона. – Донецк: Изд-во "Ноулидж" (донецкое отделение), 2012. – 391 с.
3. Мірошко В.М. Концептуальні основи формування стратегії розвитку морського торговельного порту // Регіональна економіка. – 2017. – №2. – С. 229-235.
4. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України // mtu.gov.ua.

5. Степанов О.Н. Стратегическое управление развитием морского порта: монография / О.Н. Степанов. – Одесса: Астропринт, 2015. – 328 с.

6. Стратегия позиционирования национального морского транспорта в глобальном транспортном рынке / [Миусов М.В., Примачев Н.Т., Винников В.В., Винников С.В., Примачева Н.Н.]; под общей редакцией Н.Т. Примачева. – Одесса: Автограф, 2016. – 234 с.

7. Kibik O. The strategy of development of the enterprise of port activity / O. Kibik, A. Kravchenko // Економічні інновації: зб. наук. пр. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2016. – Вип. 50. – С. 217-224.

Лисак І.О.

Науковий керівник:

д.е.н., професор Павленко І.І.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті досліджуються зовнішньоекономічні стратегії України та їх розвиток в сучасних умовах.

Ключові слова: зовнішньоекономічний розвиток та стратегія, зовнішньоекономічна діяльність, іноземні інвестиції, внутрішньоекономічна стабілізація, імпорт та експорт.

Лысак И.А.

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье исследуются внешнеэкономические стратегии Украины и их развитие в современных условиях.

Ключевые слова: внешнеэкономическое развитие и стратегия, внешнеэкономическая деятельность, иностранные инвестиции, внутри-экономическая стабилизация, импорт и экспорт.

Lysak I.O.

EXTERNAL ECONOMIC STRATEGY OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

The article examines foreign economic strategies of Ukraine and their development in modern conditions.

Keywords: foreign economic development and strategy, foreign economic activity, foreign investment, intraeconomic stabilization, import and export.

Постановка проблеми. Генеральний план розвитку державного управління потребує глибокого реформування у сфері зовнішньоекономічних процесів. План, сформуований в умовах політичної і економічної кризи, залишається не націленим на забезпечення якісних та активних перетворень.

У стороні, на другому плані, залишаються: інноваційний розвиток у більшості секторах економіки, підвищення конкурентоздатності українських товарів та послуг, інвестування та розвиток національного бізнесу, вирівнювання зовнішньоторговельного балансу, оптимізація структури імпорту та експорту, соціальний стан країни тощо.

Україна потребує суттєвих змін у сфері державних механізмів регулювання багатьох процесів та їхнього системного оновлення.

Потрібен осмислений перехід до модернізованої моделі ринкових перетворень, де саморегулювання поєднується з ефективним державним управлінням.

Заздалегідь видно, що в умовах запуску процесів глобальних та масштабних перетворень Україні необхідно взяти під особливий та якісний контроль вплив факторів зовнішньої економіки на економічні процеси в країні.

А також, сформувати стратегію зовнішньоекономічної політики, яка сприятиме створенню умов для виходу нашої держави на шлях швидкого і безперейного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато стратегій і програм було створено і розроблено в Україні за роки незалежності.

Основними є визначені у щорічних посланнях Президента України і оприлюднені у доповідях "Про внутрішнє і зовнішнє становище України" завдання, напрями і орієнтири нової парадигми зовнішньоекономічної стратегії України, Стратегія економічного та соціального розвитку "України 2020".

Національний інститут стратегічних досліджень щороку робить аналітичні оцінки по темах: "Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні", "Україна: стратегічні пріоритети", Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2018 рік Верховної Ради України [2] та інші.

При створенні та написанні основоположних документів залучалися провідні українські фахівці урядових і неурядових аналітичних центрів та інституцій, вчені, експерти та інші дослідники та аналітики економічної сфери: О.А. Андрощук [8], О.С. Бодрук, О.С. Власюк [9], В.М. Гейць [7], П.І. Гайдуцький, А.Ф. Гуцал, О.П. Дергачов, А.В. Єрмолаєв, Я.А. Жаліло [3], І.Б. Жилієв [8], О.В. Кваснюк, В.С. Кустовська [4], Т.Т. Ковальчук, О.А. Корнієвський, Л.А. Мусіна, В.Т. Нанівська, В.С. Огризко, М.А. Ожеван, Ю.М. Пахомов [5], В.Л. Першин, Г.В. Підвисоцький, С.І. Пирожков, Л.І. Плаксієв, Ратейчак Ю. [6], М.Т. Степико, О.В. Сушко, Л.П. Токар, А.С. Філіпенко, В.О. Чалий, Б.Г. Чижевський [8], В.О. Швед, М.М. Шевченко [8], Л.Т. Шевчук, Ю.М. Щербак та інші.

Метою дослідження являється вивчення стратегій та принципів формування зовнішньоекономічної політики держави, визначення напрямів удосконалення та розвитку шляхів підвищення ефективності державного регулювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Економічний регулятор, як ринковий механізм, базується на законах вартості, попиту та пропозиції. Він необхідний у державному регулюванні економіки тоді, коли можливості ринкового механізму є недостатніми для підтримки економічного розвитку. Але цей механізм руйнується при порушенні умов здорової конкуренції і держава несе відповідальність за формування і підтримку конкурентного середовища.

Отже, державне регулювання є доповненням до ринкового механізму.

Основні результати дослідження. Стратегія зовнішньої економіки будь-якої держави передбачає створення умов для максимально ефективної взаємодії національної економіки та світового господарства.

Метою являється досягнення розширеного суспільного відтворення всередині країни. Також варто зазначити, що спосіб досягнення мети зовнішньоекономічної стратегії формує її структуру, яка є однією з основних категорій системного аналізу, що характеризує стійку впорядкованість у просторі і часі елементів системи та їх зв'язків. При цьому, мета є первинною складовою у структурі [4, 31-37].

Сама ж структура відображає не тільки кількісний набір певних елементів, а й передбачає пріоритетні особливості їхніх взаємозв'язків і взаємозалежностей між собою.

Внаслідок цього, системно-структурний підхід через аналіз кількості елементів дає можливість виявити їхню кількісну визначеність, нові властивості системи в цілому, невластиві окремо взятим елементам або їх простій сумі.

Саме це й визначає особливості структур зовнішньоекономічних стратегій, їхню самодостатність як самостійних і специфічних економічних категорій.

Найбільш важливими та актуальними в сучасних умовах є критерії та структурні елементи. Сам склад структурних елементів (компонентів та частин) стратегії зовнішньої економіки є неоднозначним.

Він багатоаспектний і залежить від заданого критерію їх класифікації, групування за певними ознаками та властивостями.

Функціональний критерій класифікації структурних елементів зовнішньоекономічної стратегії дозволяє визначити найбільш глибокі, фундаментальні джерела, умови і взаємозв'язки у міжнародних економічних відносинах.

Таким базовим елементом є категорія міжнародного поділу праці, яка виражає матеріальну основу міжнародних економічних відносин, їхню причину та умови функціонування.

Нездатність підприємств до ведення самостійних відтворювальних процесів, трудова міграція найбільш активної і сильної частини кадрового ресурсу у інші країни, витіснення з українського ринку національних виробників, низька конкурентоспроможність українських товарів на світових ринках, хронічний дефіцит державного бюджету й неможливість повноцінного фінансування програм розвитку – це реальна оцінка дії механізмів державного регулювання [5].

Таким чином, шлях до створення стабільних передумов для реалізації дієздатної державної зовнішньоекономічної політики України пролягає у відновленні спроможності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності до ведення самостійної легальної прибуткової діяльності та стратегічного планування власного розвитку.

Більшість аналітиків вважають, що економічна і зовнішньоекономічна політика держави повинна бути спрямована насамперед на створення умов для зростання доходів українських підприємств та населення України, полегшення доступу на світові ринки та збільшення присутності українських товарів та послуг не тільки на українському ринку, але й на міжнародній арені. Важливо, щоб це було не за рахунок споживачів товарів, а через розвиток добросовісної конкуренції, сприянні підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних виробників.

При цьому, головною функцією державної стратегії залишається знаходження компромісу між інтересами економічних суб'єктів і пріоритетами, завданнями і напрямками соціально-економічної стратегії держави.

Державна стратегія повинна будуватися з максимальним урахуванням сукупності корпоративних інтересів різного рівня.

Висновки. На даний час у державі ще не розроблено дієздатної концепції формування зовнішньоекономічної політики, спрямованої на сприяння соціально-економічному розвитку.

Позитивні тенденції мають лише спонтанний, залежний здебільшого від зовнішніх чинників, характер.

Дуже важливим є формування унікальної за своєю сутністю концепції. Вона має стати визначальним стержнем, необхідним кожній незалежній державі, на основі якого будуються стратегія і тактика розвитку.

Такі підходи мають визначати реальні орієнтири і пріоритети розвитку національного суспільства з урахуванням складних цивілізаційних змін, що відбуваються у світі. Їх розробка вимагає якісних і нових підходів до інституційного, інформаційно-аналітичного і наукового забезпечення, концентрації та ефективного використання наявних інтелектуальних сил.

Зменшення виробництва українських товарів заміщувалося імпортомними товарами, що ще більше погіршувало стан українських підприємств. Одночасно продовжувала зростати частка найбільш енергоємних та екологічно шкідливих галузей (паливно-енергетичної, металургійної, хімічної)[9].

Посланнях Президента України до Верховної Ради полягають у реалізації чітко окресленого завдання: прискореного виведення економіки на шлях стійкого зростання через глибокі структурні зміни та поглиблення курсу ринкових реформ, активну і послідовну соціальну політику.

У цій формулі сконцентровано не лише переконаність у можливості позитивних зрушень, реальних і відчутних змін уже в найближчій перспективі, а й сподівання на краще майбутнє кожного співвітчизника, кожної родини, на зміцнення нашої держави, її прилучення до надбань сучасного цивілізаційного розвитку.

Так, після прийняття стратегії України 2020 р. [1] були представлені Президентом України Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України до 2020 року [1], у яких ключовим завданням зовнішньоекономічної стратегії визначалось забезпечення відповідно до світових стандартів та критеріїв оптимальних параметрів відкритості української економіки, дотримання яких сприятиме економічній безпеці держави, забезпечуватиме тісніше поєднання внутрішньої та зовнішньої економічної політики.

Забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя.

Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Але для цього, передусім, необхідно: відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та сформувати прозору податкову систему.

Захист від зовнішньої конкуренції забезпечується впровадженням підвищених митних тарифів, тимчасових надбавок до існуючої ставки мита на аналогічні імпортні товари, введенням нетарифних обмежень тощо.

Отже, зовнішньоекономічна стратегія протекціонізму полягає в захисті окремих галузей економіки від конкуренції закордонних виробників.

Така стратегія створює тимчасові переваги на внутрішньому ринку і може стати підтримкою у створенні нових і відновленні діяльності старих підприємств. Іноді прийнято вважати, що така стратегія стимулює інвестиції, зокрема іноземних інвесторів, які хочуть "проникнути за тарифну стіну".

Політика протекціонізму надзвичайно залежна від лобізму галузей в уряді і не може розцінюватись як довго строкова стратегічна перспектива, а відтак не є вагомим аргументом для іноземних інвесторів.

Взаємодія зі світовим господарством має спиратися на комплексну, гнучку і динамічну державну зовнішньоекономічну політику, в основі якої – максимальна господарська свобода безпосередніх виробників, експортерів товарів і послуг.

Також, не менш важлива відкритість економіки для широкої і взаємовигідної участі у регіональних та світових господарських і валютно-фінансових системах й структурах.

На підставі цього можна сформувати головні елементи системи зовнішньоекономічної стратегії України, яка має містити:

- здійснення закордонної підприємницької діяльності;
- створення потужного експортного сектору;
- залучення іноземних інвестицій на основі створення СП, вільних економічних зон, інших форм спільного підприємництва з іноземним капіталом;
- зміцнення і забезпечення конвертованості національної валюти;
- лібералізацію імпорту;
- кадрове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності;
- гнучку податкову, цінову, депозитну, кредитну, фінансову і валютну політику, що стимулює диверсифікацію експортно-імпортних операцій;
- поступову інтеграцію економіки в європейські і світові господарські об'єднання та організації;
- формування розгалуженої системи зовнішньоекономічного менеджменту (банки, біржа, страхові компанії, консалтинг, аудит, лізинг і т.д.).

Головним завданням є визначення етапів, напрямків, форм і способів реалізації зовнішньоекономічної стратегії.

У першу чергу, серед пріоритетів у розвитку експортного сектору варто назвати: високотехнологічні, наукомісткі галузі машинобудування (верстати, літаки, ракети, судна, прилади, побутову техніку), порошкову металургію, надтверді матеріали, кераміку, електрозварювальне виробництво.

Техніка і технологія в цих і деяких інших галузях досягають світового рівня, що значно полегшує проблему пошуку й освоєння власної полічки на світових товарних ринках.

Другу групу пріоритетних галузей може скласти агропромисловий комплекс, спрямований, у першу чергу, на країни СНД і партнерів із числа країн, що розвиваються.

Серйозні соціально-економічні й структурні перетворення на селі спроможні перевести сільське господарство і виробництво продовольства в розряд високоефективних галузей, що будуть визначати, поряд з іншими, експортний профіль країни в системі міжнародного поділу праці.

Патентно-ліцензійна торгівля, ноу-хау, інжиніринг, різноманітні послуги, особливо туризм, можуть стати третім напрямком при формуванні експортного сектору України.

За умови створення належної виробничої, соціальної і зовнішньоекономічної інфраструктури, Україна може реально і стабільно підключатися до найбільш динамічних і вигідних позицій світової торгівлі.

Четвертий пріоритетний блок експортного сектору займає видобувна і металургійна галузі промисловості.

Кольорові метали, уран, вугілля, сталь і прокат користуються постійним попитом на світових ринках і спроможні, при кардинальній реконструкції металургійних заводів, рудників і шахт – підсилити експортний потенціал України.

Дуже важливим є експортний потенціал чорної металургії.

Сьогодні Україна не тільки входить до першої п'ятірки країн – виробників сталі, але й виробляє її більше за всіх на душу населення.

Потужна металургійна база, очевидно, буде залишатися однією з головних складових експортного сектору України, надаючи можливість реалізувати на світовому ринку наявні переваги кваліфікованої, відносно дешевої робочої сили, а також власних природних ресурсів та розміщення виробництва.

П'ятий пріоритетний напрямок пов'язаний із надзвичайно вигідним географічним положенням нашої держави.

Транзитні перевезення вантажів, нафти, газу з євроазійської частини на захід і з півночі на південь Європи, а далі на Близький Схід аж до Африканського континенту можуть перетворитися на важливий канал валютних надходжень, що вимагає серйозних структурних перетворень у транспортній сфері, щоб підняти її до рівня світових стандартів [10].

Передумовою виходу нашої держави на світові ринки є забезпечення внутрішньо-економічної стабілізації (фінансової, бюджетної, цінової та ін.).

Як показує досвід "старих" і "нових" індустриальних держав, в умовах демонетизації золота головною гарантією введення і підтримки валютної конвертованості є товарна конвертованість. Золотовалютні резерви відіграють допоміжну роль як чинник стабілізації національної валюти і регулювання її поточного курсу.

Отже, тільки за наявності потужного і всезростаючого потоку на світові ринки конкурентоспроможних товарів і послуг, що користуються постійним попитом, буде і відповідний попит на національну валюту.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України "Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020" // zakon.rada2.ua.
2. Верховна Рада України "Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2018 рік" // zakon.rada2.ua.
3. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: НІСД, 2003. – 363 с.
4. Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій. – Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 124 с.
5. Пахомов Ю.М., Лук'яненко Д.Г., Губський Б.В. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі. – К.: Україна, 2012. – 237 с.
6. Ратейчак Ю., Винницький Б., Лендьял М. – Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні. – В-во "К.І.С.", 2014. – 120 с.
7. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу і держави: національна доповідь / за аг. Ред. В.М.Гейця [та ін.]-К.:НВЦ НБУВ, 2013 – 687с.
8. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізації них викликів / Авт.-упоряд.: О.А. Андрощук, І.Б Жилияєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. – 2015. – 632 с.
9. Стратегії розвитку України: теорія і практика монографія / За ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2010. – 864 с.
10. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки/ За ред О.С. Власюка. – К.: Знання України, 2014. – 608 с.

ПРОБЛЕМИ МІГРАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті висвітлено основні причини такого явища, як міграція робочої сили. Розглядається значення міжнародної міграції населення у демографічному розвитку конкретних країн і регіонів, визначено фактори, що провокують трудову міграцію, висвітлено переваги і недоліки для держав, що експортують та приймають робочу силу, а також проблеми, що виникають у процесі міжнародної міграції робочої сили та напрямки їх вирішення.

Ключові слова: міграція, робоча сила, ринок праці, імпорт робочої сили, експорт робочої сили.

Небилиця Е.С.

ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

В статье отражены основные причины такого явления, как миграции рабочей силы. Рассматривается значение международной миграции населения в демографическом развитии конкретных стран и регионов, определены факторы, провоцирующие трудовой миграции, освещены преимущества и недостатки для государств, экспортирующих и принимают рабочую силу, а также проблемы, возникающие в процессе международной миграции рабочей силы и направления их решения.

Ключевые слова: миграция, рабочая сила, рынок труда, импорт рабочей силы, экспорт рабочей силы.

Nebylytsya E.S.

LABOR MIGRATION PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS

The article highlights the main causes of such a higher as the migration of labor force. The importance of international migration of the population in the demographic development of specific countries and regions is considered, factors which provoke labor migration, advantages and disadvantages for exporting and receiving labor force, as well as problems arising in the process of international labor migration and directions of their work are outlined. solution.

Keywords: migration, labor force, labor market, labor force import, labor force export.

Постановка проблеми. Міжнародна міграція робочої сили сьогодні охоплює весь світ. Вона є однією з об'єктивних підстав становлення цілісної світогосподарської системи. Водночас проблема вільної міграції є найнебезпечнішою для урядів як в політичному, так і в соціальному аспекті. Міжнародна міграція робочої сили викликається як чинниками внутрішнього економічного розвитку кожної окремої країни так і зовнішніми чинниками. Традиційно в якості основної причини виділяють економічну причину міжнародної трудової міграції, пов'язану з масштабами, темпами та структурою накопичення капіталу.

За роки незалежності України в ній дуже активізувалися процеси трудової міграції. В середньому на строк від 1 місяця до 1 року за кордон виїжджають на заробітки близько 5 млн. чол. Вже деякий час виїзд відбувається не тільки з міст, а також із сільської місцевості, особливо прикордонних областей. Як правило, покидають свою домівку особи в найбільш трудоактивному віці – 30-40 років. Як бачимо, йде масштабний експорт праці. Вітчизняна наука ще не звернула належної уваги на це явище, з усіма його позитивними і негативними особливостями, і не виробила якихось конструктивних рекомендацій. А потреба в них – величезна. І це при тому, що дуже складно оцінити реальні масштаби міграційних процесів, а тому складно сформулювати адекватну сучасним вимогам міграційну політику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міграції робочої сили є предметом досліджень багатьох науковців, у тому числі вітчизняних: А. Сухорукова, В.В. Козика, С. Мельника, С. Фоміна, А.О. Задой, В.М. Тарасевича, Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, Т.М. Камінської [1], С. М. Макухи, Р.В. Кулика, О. Малиновської та ін. Кожен з науковців вніс свій вклад у дослідження міграції робочої сили, та це питання щороку треба поновлювати та розглядати з урахуванням нових світових і національних тенденцій.

Мета дослідження. Дослідити особливості міжнародної міграції робочої сили, визначити яку роль відіграє у демографічному, виявити фактори, що сприяють, з'ясу-

вати недопіки і переваги для країн, що експортують та які приймають робочу силу, а також виявити проблеми, що виникають у процесі.

Основні результати дослідження. Міжнародна міграція робочої сили ґрунтується на можливостях, умовах і прагненні працездатного економічно активного населення працювати у будь-якому регіоні, країнах світового співтовариства з метою задоволення своїх життєвих потреб.

Один з головних спонукальних мотивів міграції – вищий рівень заробітної плати в країнах прибуття. Мета міждержавного переміщення трудового потенціалу – прагнення до поліпшення матеріального стану – залишається незмінною, як правило, в тривалій історичній перспективі. Щодо форм міграційних процесів, то вони змінюються залежно від багатьох обставин. Найзагальнішими є постійна і тимчасова форми міграції.

Світовий досвід свідчить, що трудова міграція забезпечує безперечні переваги як країнам, що приймають робочу силу, так і країнам, які її постачають, разом з тим, міжнародна міграція робочої сили породжує й гострі соціально-економічні проблеми. Та спочатку розглянемо позитивні наслідки цього явища.

Тож країни, що приймають робочу силу (країни-реципієнти), отримують при цьому такі переваги:

- внаслідок зменшення витрат виробництва підвищується конкурентоспроможність вітчизняних товарів, що пов'язано з більш низькою ціною іноземної робочої сили, яка, в свою чергу, впливає на собівартість продукції;
- іноземні робітники, створюючи додатковий попит на товари та послуги, стимулюють зростання виробництва і додаткову зайнятість у країні перебування;
- при імпорті кваліфікованої робочої сили країна, що її приймає, економить на витратах на освіту та професійну підготовку;
- іноземні робітники часто розглядаються як певний амортизатор у випадку кризи та безробіття, оскільки першими підпадають під звільнення;
- іноземні робітники не забезпечуються пенсіями і не враховуються при реалізації різного роду соціальних програм.

Але імпорт робочої сили має і "зворотний бік". Так додаткова конкуренція на місцевому ринку праці призводить до зростання безробіття. Крім того, масову імміграцію завжди супроводжують зростання соціальної напруженості в суспільстві, конфлікти на расовому, національному та регіональному ґрунті, зростання злочинності та інших негативних явищ.

Необхідно також зазначити, що трудящі-іноземці, як правило, зазнають у країні – імпортері робочої сили різних форм дискримінації, починаючи з умов прийняття на роботу, оплати праці і закінчуючи сферою медичного обслуговування, страхування.

Країни, що експортують робочу силу (країни-донори), також отримують цілий ряд як переваг, так і додаткових ускладнень. До переваг можна віднести таке:

- експорт робочої сили є важливим джерелом надходжень ВКВ (вільно конвертована валюта) у країну.
- експорт робочої сили означає зменшення тиску надлишкових трудових ресурсів на місцевому ринку праці і, відповідно, соціальної напруженості в країні;
- безкоштовне для країни-експортера навчання робочої сили новим професійним навичкам, знайомство з передовою організацією праці тощо.

Водночас країни – експортери робочої сили стикаються з певними негативними явищами. Головне – це "відплив інтелекту", тобто кваліфікованих, ініціативних кадрів, які так необхідні національній економіці.

Також міжнародна міграція робочої сили відіграє важливу роль у демографічному розвитку окремих країн і регіонів. У результаті міграційних потоків цілий ряд промислово розвинених країн знівелювали спад приросту населення, в першу чергу це стосується країн Західної Європи де довгий час спостерігається демографічна криза, а подекуди депопуляція нації. Наприклад, як зазначає відомий чеський демограф Томаш Фьяла, населення Чехії до 2100 року може скоротитися до 6,5 мільйона чоловік, тобто майже на 48 % (на сьогодні в Чехії трохи більше 10,5 млн.) [3].

Залучення іноземної робочої сили призводить до зростання конкуренції на внутрішньому ринку праці до певної міри стимулює зростання продуктивності праці та ефективності виробництва в країні. Необхідно також зазначити, що економіка цілого ряду промислово розвинених держав була створена за рахунок масового залучення робочої сили ззовні. Практично стовідсотковий внесок у створення та розвиток економіки таких країн, як Канада, Австралія, Нова Зеландія, Ізраїль, зробили іммігранти. Ними зроблено значний внесок і в розвиток економіки США, ПАР, Аргентини та інших країн.

Щодо України, то ще зовсім недавно ми гордо заявляли, що "нас – 52 млн". Але ні для кого не секрет, що чисельність українців стрімко скорочується, довгі роки в Україні не слабшає трудова міграція. Ідуть наші громадяни, не тільки на "підсобні" роботи. Наприклад в Італії більшість "Наших" займається послугами по дому, в Іспанії – сільським господарством. Західні компанії постійно забирають до себе і висококласних спеців з найрізноманітніших питань. Аж до того, що конкретні корпорації "слідкують" за випускниками окремих вузів, особливо у великих обласних центрах. Кращі випускники отримують посади – і виїжджають.

Тож на заробітки до країн СНД виїжджають переважно представники робітничих професій – шахтарі, слюсарі, будівельники, водії, трудівники сільського господарства, до країн далекого зарубіжжя – висококваліфіковані фахівці (науковці, IT-спеціалісти, перекладачі, медики), моряки, молодь, яка має вищу освіту і розраховує на роботу в сфері послуг.

А це, звичайно, послаблює трудовий потенціал України. Так, незважаючи на безробіття, зараз у країні неолік хороших IT-фахівців. Та й у інших областях професіоналів знайти не так-то просто: найчастіше вони намагаються виїхати на постійну роботу за кордон.

До 2050 року фахівці прогнозують, що чисельність населення в нашій країні скоротиться до 35 млн. І це означає, що через кілька років, коли наша країна повноцінно вийде з кризи і швидко збільшуватиметься число вакансій, на ринку може виникнути дефіцит робочих рук [2].

Міждержавна трудова міграція має чимало позитивних сторін: вона допомагає сім'ям мігрантів виживати у складний період переходу до ринкової економіки, майже вдвічі знижує рівень безробіття на українському ринку праці. Значна частина трудових мігрантів, перебуваючи за кордоном, підвищує свою кваліфікацію, освоює нові професії, сучасні технології і системи організації виробництва. Повернувшись додому, дехто з них повповнює прошарок підприємців та фахівців, чия праця відповідає світовим стандартам; їм легше влаштуватися на спільні підприємства. На папері ці позитивні характеристики виглядають ніби добре, та на практиці все не зовсім так.

Неврегульованість практичних питань міждержавної трудової міграції спричинює соціальну незахищеність українських громадян, які працюють за кордоном; вони зазнають дискримінації з боку іноземних роботодавців щодо платні, умов, охорони праці тощо.

У зв'язку із запровадженням у ряді сусідніх держав візового режиму оформлення в'їзних документів може стати для громадян України нереальним, а стихійне повернення нелегалів на батьківщину збільшить напруженість на регіональних ринках праці, особливо в прикордонних районах Львівської, Волинської, Чернівецької, Закарпатської, Луганської, Харківської областей. Так, застосування візового режиму в Чехії, Польщі, Словаччині, Угорщині, Російській Федерації та Білорусі призведе до депортації та згортання візду до цих країн не менш як для 2 млн. нелегальних мігрантів з України.

Складнощі полягають також у тому, що нелегальний статус українців за кордоном знижує ціну їхньої праці, створює умови для численних зловживань, формує у свідомості роботодавців країн прибуття уявлення про Україну як недемократичну, не правову державу. Водночас нелегальна трудова міграція не приносить доходів державі, не поповнює соціальні фонди, ускладнює взаєморозрахунки між державами з цього приводу.

Оскільки більшість громадян виїздить на роботу за кордон не на підставі відповідної візи, а за допомогою туристичних, гостьових віз чи запрошень, розбіжність між статистичними й оціночними даними переконливо засвідчує необхідність посилити увагу держави до цієї проблеми. Саме відсутністю такої уваги і користуються роботодавці за кордоном, запрошуючи висококласних спеціалістів використовуючи їхній величезний потенціал за мізерну винагороду.

На жаль, офіційна інформація про дійсну кількість громадян України, які тимчасово перебувають за кордоном, про мету і підстави їхнього виїзду сьогодні відсутня; немає також достатньої законодавчої бази для захисту наших співгромадян за кордоном; не створено й адміністративних органів, які б забезпечили такий захист.

В сучасних умовах, коли національну конкурентоспроможність визначає не тільки нагромадження матеріальних активів, а й розвиток "людського капіталу", велику загрозу економічній безпеці країни становить "відплив умів". Мається на увазі і внутрішній вплив інтелекту з освіти, науки, культури в менш інтелектуальні сфери діяльності та за кордон.

Таким чином, властива сучасному світу мобільність наукових кадрів у нас виявляється як односторонній процес знекровлення вітчизняної науки.

Головною причиною "відпливу умів", особливо з академічної фундаментальної науки, є постійна тенденція щорічного зменшення бюджетних витрат на науку. Падіння асигнувань на розвиток науки призвело до згорання багатьох науково-дослідних програм, падіння престижності наукової роботи, швидкого та некерованого скорочення чисельності наукових кадрів, зниження рівня матеріального стимулювання науковців.

Розрив у заробітній платі українського і, наприклад, американського спеціаліста однакової кваліфікації вимірюється десятками й сотнями разів.

Можна запропонувати такий механізм стримання "відпливу умів". Насамперед слід підвищити ефективність науки й освіти. Тобто тимчасово відмовитися від частини програм і зосередити зусилля й кошти на виконанні окремих досліджень, що можуть дати кінцевий результат у вигляді сучасних технологій, конкурентоспроможних товарів; скоротити кількість вищих навчальних закладів, які не мають достатньої наукової бази і викладацьких кадрів, а зкономлений фонд заробітної плати використати на підвищення зарплати викладачів.

Вагомою протипагою "відпливу умів" може стати використання грантової системи. До речі, американська наука багато в чому базується на грантах іншими словами, на коштах, які виділяються приватною фірмою-замовником на строго визначені дослідження.

Ще один напрям вирішення даної проблеми – здійснення системи заходів щодо тих учених і спеціалістів, які здобули міжнародне визнання, – аж до створення для них нових лабораторій і навіть інститутів.

В цілому на сьогодні важливо запобігти стихійному "відпливу умів", акцентувати увагу на регулюванні інтелектуального обміну, попередженні нелегальної міграції, захисті українських працівників за кордоном.

Основою державної еміграційної політики мають стати міждержавні угоди з країнами – потенційними споживачами нашої робочої сили, які будуть базуватимуться на міжнародному праві, що забезпечить політичні та соціальні гарантії працівникам-емігрантам.

Нагромаджений західними країнами досвід у сфері обміну трудовими ресурсами втілюється у відповідному міжнародному порядку й законодавстві, які ми маємо уважно вивчити, оскільки наша країна є новачком у цьому процесі. Хоча протягом 1993-1997 рр. Україна уклала міждержавні угоди щодо регулювання міграції з Чехією, Польщею, Німеччиною, Росією. Словаччиною, Молдовою, Білоруссю, Вірменією, Ізраїлем та деякими іншими державами, вони поки що не приведені у відповідність з міжнародними правовими нормами і фактично не реалізуються [4].

До розв'язання проблеми регулювання трудової міграції населення за кордон можна буде залучити і приватні агентства та організації, що здійснюють експорт робочої сили, забезпечивши контроль за їхньою діяльністю державної міграційної служби.

Необхідно також внести зміни до двосторонніх угод з основними країнами-реципієнтами щодо розширення міграційних квот, визначити ступінь їхньої дієвості й ефективності в регулюванні трудової міграції, а з рештою країн, укласти такі угоди.

Велике значення для налагодження ефективних міграцій має співробітництво з Міжнародною організацією з міграції (МОМ), членами якої є 125 країн і яка за понад 60 років своєї діяльності брала участь у долях багатьох мігрантів та біженців. Ця організація забезпечує впорядковану і планову міграцію, має сформовану організаційну структуру, веде обмін досвідом і надає потенційним мігрантам і державним організаціям інформацію про ситуацію на ринку праці тієї чи іншої країни, в тому числі щодо професій, кваліфікацій, умов найм.

Серйозною соціально-економічною проблемою у сфері міграції є розробка системи виплати пенсії при роботі за кордоном, а також уніфікація пенсійного законодавства в цілому. Крім того, для правового забезпечення міждержавної міграції Україна має приєднатися до міжнародних угод, конвенцій з цивільного й кримінального права, медичного обслуговування, страхування.

Необхідний перехід до гнучкої еміграційної політики. Вона передбачає, насамперед, створення спеціалізованих бірж праці, які б перебрали на себе посередницькі функції при найманні українських громадян для роботи за кордоном, відповідали за забезпечення їх інтересів на зарубіжних ринках праці, добирали місця праці, укладали контракти, гарантували дотримання зобов'язань сторони, що приймає.

І ще одна проблема: щоб бути конкурентоспроможним, іммігрантові необхідно знати мову країни, в яку він в'їжджає. Дослідження показують, що тільки один відсоток серед бажаючих працювати за кордоном за контрактом тією чи іншою мірою володіє іноземною мовою. І тут держава також може надати допомогу, організувавши спеціальні курси для тих, хто вїжджає працювати за кордон.

Виконання цих та інших завдань дозволить упорядкувати міграційні процеси в державі та забезпечити соціальний захист трудових мігрантів.

Висновки. Отже, як бачимо, наслідки міжнародної міграції робочої сили надто різноманітні. Вони проявляються як в країнах, що експортують робочу силу, так і в країнах, що імпортують її, приносячи певні вигоди та втрати обом сторонам та самим людям, хоча вигод більше в країнах-імпортерах робочої сили, а в країнах-експортерах в цілому втрати перевищують вигоди. Та світ в цілому виграє, оскільки свобода міграції дозволяє людям переміщуватись в країни, де вони можуть внести більший чистий дохід у світове виробництво.

Список використаних джерел

1. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз [Текст] : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2010. – 448 с.
2. Боярунець А. Что ждет рынок труда Украины, или кто ж работать будет? / А. Боярунець // Міграція. – 2012. – № 1. – С. 8-12.
3. К 2100 году население Чехии может сократиться почти в два раза / Миграция. – 2016. – № 1. – С. 225-235.
4. Румянцев А.П., Румянцева Н.С. Міжнародна економіка. – К.: МАУП, 1999. – 104 с.

Стрюк І.С.

*Науковий керівник:
д.е.н., професор Паєленко І.І.*

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ ТА УЧАСТЬ В НІЙ УКРАЇНИ

У статті розкрито сутність трудової міграції, необхідність і можливість цих процесів. Проаналізовано стан сучасного етапу міжнародної міграції робочої сили та участь України в ній. Зосереджена увага на необхідності та можливості міжнародної міграції робочої сили в країнах світу й в Україні, зокрема. Надано пропозиції щодо підвищення ефективності участі України в процесах міжнародної міграції робочої сили та поліпшення державної міграційної політики України.

Ключові слова: іноземці, міжнародна міграція робочої сили, робоча сила, міграційна політика.

МЕЖДУНАРОДНАЯ МИГРАЦИЯ РАБОЧЕЙ СИЛЫ И УЧАСТИЕ В НЕЙ УКРАИНЫ

В статье раскрыта сущность трудовой миграции, необходимость и возможность этих процессов. Проанализировано состояние современного этапа международной миграции рабочей силы и участие Украины в ней. Сосредоточено внимание на необходимости и возможности международной миграции рабочей силы в странах мира и в Украине, в частности. Даны предложения по повышению эффективности участия Украины в процессах международной миграции рабочей силы и улучшения государственной миграционной политики Украины.

Ключевые слова: иностранцы, международная миграция рабочей силы, рабочая сила, миграционная политика.

Stryk I.S.

INTERNATIONAL MIGRATION OF THE WORKERS POWER AND PARTICIPATION IN UKRAINE

The essence of labour migration, the need and possibility of these processes, their acquisition of certain features of globalization are discovered in the article. The condition of the current stage of international labour migration and Ukraine's participation in it are analyzed in it. The need and possibilities of international labour migration in the world and in Ukraine, particularly, are paid much attention to. Increasing the efficiency of Ukraine's participation in the processes of international labor migration and improving the state migration policy of Ukraine are proposed.

Keywords: foreigners, international labor migration, labor force, migration policy.

Постановка проблеми. Дослідження глобальних економічних процесів має велике практичне значення. Воно дозволяє визначити вектор стратегічного розвитку кожної держави в умовах глобальності зовнішньоекономічних зв'язків між країнами. Для здійснення довгострокової програми розвитку Україні необхідно визначити головні принципи цієї стратегії й засоби її здійснення з метою реалізації відповідної зовнішньоекономічної доктрини нашої держави. У даній проблематиці розкрито сутність міжнародної міграції робочої сили, проаналізовані її основні причини, з'ясовані наслідки для країн – донорів та для приймаючих країн. Однак, швидкоплинний процес розвитку й змін економічних відносин країн світу, обґрунтовано привертає все більшу увагу до дослідження цієї проблеми, особливо її стану за сучасних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародна міграція робочої сили посідає чинне місце в системі міжнародних економічних відносин. Дослідження цієї проблеми завжди є актуальним, цікавим і корисним щодо розгляду економічних відносин між країнами світу. Дану проблематику досліджували і досліджують такі науковці, як: О.А. Грішнова, Е.М. Лібанова, О.А. Малиновська, Н.Мамонтова, О.Р. Овчинникова, Т.П. Петрова, О.У. Хомри, О.В. Позняк, Г.О. Харламова та інші.

Мета дослідження, дослідити особливості міжнародної міграція робочої сили та проаналізувати участь України в цих процесах, надавши пропозиції щодо покращення ситуації.

Основні результати дослідження. Історично явище міграції робочої сили є необхідним та природним атрибутом міжнародних відносин, спільного існування різних народів, етнічних і соціальних груп населення, країн. Вільне або примусове переміщення значних мас людей відбувалося завжди – настільки, наскільки "вистачає" історичної пам'яті людства.

Серед причин, що впливають на міграцію, вирізняють неекономічні та економічні. До першої групи включаються політико-правові, релігійні, етнічні (з'єднання сімей і переїзд на історичну батьківщину), екологічні, освітньо-культурні, психологічні чинники. До економічних факторів слід віднести насамперед наявність країн із різним рівнем соціально-економічного розвитку, що викликає переміщення робочої сили з бідних країн до країн з високим рівнем життя; стан національного ринку праці й тенденції його розвитку; структурну перебудову економіки, яка супроводжується зростанням потреб у робітниках високої кваліфікації, з одного боку, та наявністю струк-

турного безробіття, з іншого; зростання масштабів міграції капіталу, функціонування ТНК, спільних підприємств тощо.

Огляд чисельних наукових праць, присвячених міжнародній міграції робочої сили, дозволяє стверджувати, що посилення міграційного руху переважно відбувається під впливом економічних факторів. Визначаючи причини світової міграції слід розрізняти необхідні та достатні умови її здійснення. Економічні чинники створюють необхідні умови, однак самі по собі вони не можуть вважатися достатніми умовами трудової міграції. Це означає, що при наявності економічних чинників, міграція може й не відбутися доти, доки певна подія в особистому житті не прискорить її і не стане поштовхом до руху. Отже, домінуюча роль належить економічним чинникам, які діють у взаємозв'язку й взаємозалежності з іншими факторами.

Міжнародні міграційні процеси завжди стосувалися українців та тих народів, що мешкали на території сучасної України: анти, скіфи, сармати, монгольські орди, присутність на українських землях Польщі, Австро-Угорщини, Росії. Перша Світова війна спричинила масову евакуацію українців на схід СРСР, зокрема до Сибіру, республік Середньої Азії. Надалі – втеча українців від голодомору 30-х років XX ст., примусове переміщення оstarбайтерів, виїзд українців за часів СРСР на освоєння цілини, до об'єктів комсомольського будівництва та нафтогазових розробок Сибіру, етнічна еміграція євреїв до Ізраїлю, переїзд значної частини науково-творчої інтелігенції до Москви у 60-80-ті роки XX ст. Нарешті, масовий виїзд фахівців та робітників у пошуках кращої долі вже у пострадянські часи передусім до країн Західної Європи, США та Ізраїлю. Враховуючи, що від'їздили на той час ще молоді люди репродуктивного віку, це спричинило старіння населення України.

За часів незалежності формування ринкових методів господарювання відбувалося в умовах гострих кризових явищ в економічному, соціальному й політичному житті. Ринкова трансформація економіки України здійснюється вкрай не послідовно і безсистемно, що призвело до зростання негативних явищ, поглиблення господарського хаосу. Внаслідок постійного відбору фахівців шляхом їх виїзду до Москви та на Захід, Україна поступово втрачає науковців, фахівців високої кваліфікації, а це ще більше ускладнює подолання складнощів трансформаційного періоду. Зростання відкритості українського суспільства за часів незалежності неминуче призводить до все більшого втягнення України в міжнародні міграційні процеси (рис. 1).

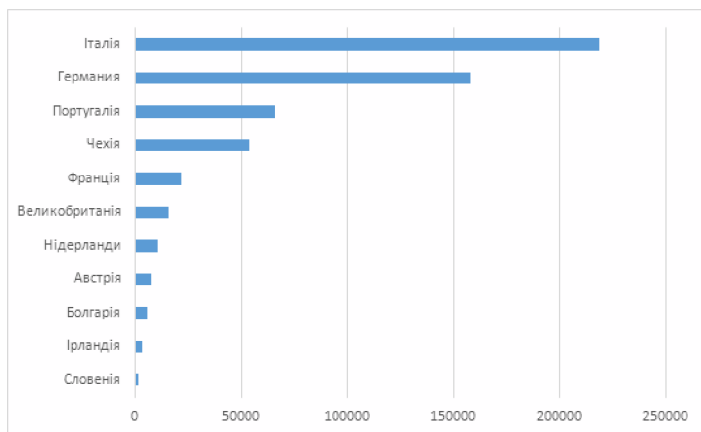

Рис. 1. Українці в країнах Європи, авторська розробка [1]

Найбільше українців працює в Італії (приблизно 220 тис.).

Процес еміграції населення з України пояснюється такими причинами:

- структурна перебудова економіки і нестабільна ситуація на внутрішньому ринку праці, як наслідок економічних перетворень та змін;
- велика різниця в умовах життя і рівнях заробітної плати в Україні та країнах Заходу;
- відсутність перспектив професійного зростання;
- недостатній рівень безпеки громадян (як правової, так і економічної);
- не захищеність прав власності;
- економічна нестабільність у країні й невизначеність шляхів виходу з неї.

Аналіз причин сучасної еміграції з України показує, що вона характеризується двома основними чинниками. З одного боку, це елементарний пошук роботи з метою забезпечення себе й родини засобами для життя, а, з іншого, – пошук гарантованої можливості самореалізації. За сучасних умов співвідношення цих факторів весь час змінюється з незначною перевагою одної над іншою. Це й недивно в умовах розвитку інформаційно – технологічної революції, значної швидкості поширення знань.

Враховуючи важкі наслідки світової фінансово-економічної кризи значна кількість розвинених країн відчуває погіршення ситуації на внутрішньому ринку праці, коли зростає рівень безробіття, підвищується навантаження на держбюджет. За цих умов уряди країн переглядають свою міграційну політику, намагаючись обмежити доступ на внутрішній ринок низько кваліфікованої іноземної робочої сили, щоби дати можливість працевлаштуватися національній робочій силі. Однак, це робиться, на наш погляд, вже запізно, тому що вихідці з країн Азії та Африки за сприятливих умов міграції, потрапивши на території розвинених країн, тепер не збираються їх залишати. Деякі уряди все одно намагаються підпорядкувати такі тенденції інтересам держав. Наприклад, Президент Франції, пан Ніколя Саркозі 2010 року видав наказ про примусове переселення з Франції мешканців циган до їх етнічної батьківщини. Це викликало різкий резонанс в усіх країнах Євросоюзу і не покращило ситуації на внутрішньому ринку праці. Як наслідок, політикою Н. Саркозі в жовтні 2010 р. не задоволені більше 70% французів [1].

В Німеччині Голова Бундесбанку, пан Сарацин, написав книгу "Самогубство Німеччини" (вересень 2010 р.) про те, що головна біда Німеччини в засиллі іммігрантів зі Сходу. Влада зреагувала надто швидко – пан Сарацин був відправлений у відставку [1].

Перехідним країнам словна доводиться реагувати на виклики глобального міграційного режиму. По-перше, це зростаюча поляризація світу на бідні та багаті країни, що здійснює небувалий міграційний тиск одних країн на інші. По-друге, стає очевидною криза управління міграцією з боку національних держав, що знаходить прояв у масовому поширенні нелегальної міграції. По-третє, суперечність між концепцією прав людини і національними інтересами держав.

Сьогодні лідером серед країн Європи з прийому іноземців є Німеччина. Основна кількість іноземців (приблизно 75%) мешкають лише у п'яти країнах Європи: Німеччині, Іспанії, Великобританії, Італії та Франції. Одна з причин саме такого розташування мігрантів у тому, що ці 5 країн є найкрупнішими в Європі. Вихідців з України високо цінують роботодавці на Заході. Наприклад, не дивлячись на складні умови існування ринку праці у Великобританії під впливом світової фінансово – економічної кризи, звільняти українців британці не збираються, пояснюючи це тим, що українці працелюбні, толерантні у випадках виконання термінової роботи, відповідальні й згодні працювати за відносно невелику заробітну платню (90 фунтів стерлінгів на день) [1].

У пропорційному відношенні більш усього іноземців у Люксембурзі – 44% населення, у Латвії – 18%, на Кіпру і в Естонії – по 16%, в Іспанії – 12%, в Ірландії – 11%, в Австрії – 10%. Менше за 1% іноземців мешкає у Польщі, Румунії, Болгарії та Словаччині [1]. Це можна пояснити недостатнім рівнем соціально-економічного розвитку цих країн. Лідерами серед країн – "постачальників" іноземців до країн ЄС є Туреччина (2,4 млн. людей), Марокко (1,8 млн. людей) і Албанія (1 млн. людей). Україна не входить навіть у десятку – офіційно наших співвітчизників у ЄС близько 600 тис. людей [1]. Німеччина лідирує за кількістю іноземців не випадково, бо політика цієї країни цілеспрямована на залучення висококваліфікованої робочої сили з числа

іноземців. В Іспанії, Італії ситуація є більш складною, бо вони так само спрямовують свою політику. Загальна тенденція така: до країн Північно – Західної Європи (Швеція, Німеччину) їдуть фахівці високої кваліфікації, а до країн Південної Європи (Іспанія, Італія, частково Франція) – некваліфіковані робітники, прислуга, сезонні працівники [2, с.7]. Отже, відомості про масштаби міжнародної міграції робочої сили є достатньо приблизними. Країни ЄС не зацікавлені в оприлюдненні справжнього стану цих процесів, бо тоді слід визнати участь мігрантів у створенні ВВП країн ЄС, а це не входить в коло їх національних інтересів.

Сьогодні на Заході розповсюджується практика залучення спеціалістів з країн, що розвиваються, за тимчасовими контрактами на роботу в промислово розвинуті країни. Прикладом може бути використання індійських програмістів у США. Фактором, який сприяє збільшенню попиту на працю можна вважати процес старіння населення промислово розвинутих країн. Особливо стрімко цей процес розвивається в країнах Західної Європи, що наближує її як ніколи до вислову "бабця Європа". Фахівці стверджують, що через два десятиліття цей регіон відчуватиме гострий дефіцит робочих рук, бо кількість пенсіонерів перевищить третину населення. Вже сьогодні Європа відчуває зростання міграції переважно з країн Азії та Африки. Наприклад, у Сербії, Франції, Німеччині спостерігається значний приплив мігрантів саме з цих регіонів. Як доводить практика, вихідці з цих регіонів суттєво впливають на підвищення рівня народжуваності, сприяють економічному оздоровленню приймаючих країн тощо. Відомо, що представники етнічних меншин значно частіше ніж місцеве населення створюють власний бізнес, вони проявляють меншу розбірливість при виборі праці, меншу увагу приділяють плануванню сім'ї. За прогнозами дослідника міжнародних міграційних процесів П. Сталкера, протягом 1995-2025 років чисельність робочої сили у бідних країнах збільшиться з 1,4 млрд. до 2,2 млрд. людей [4, 145].

Процес еміграції наукових працівників вищої кваліфікації набув відчутних масштабів. Задля призиупнення цього процесу, держава повинна повернутися обличчям до розвитку науки, підвищити її фінансування, обрати інноваційно-інвестиційний шлях економічного зростання. При формуванні імміграційної політики держав та пошуках методів її удосконалення доводиться враховувати зростаючі потоки нелегальних іммігрантів. Це явище сьогодні набуло масового характеру. Одне з протиріч, притаманних розвитку міграційних процесів, проявляється у суперечливих наслідках цього процесу для країн – донорів та країн – реципієнтів. У країнах, які залучають іноземців, останнє є фактором підвищення сукупного попиту і, відповідно, зростання виробництва товарів та послуг. Заробіток іммігрантів як би ділиться на дві частки: перша використовується на особисту життєдіяльність, а друга – це частка переказується членам родини на батьківщину. Зростання заробітків буде сприяти збільшенню обох частин. Однак, якщо прийняти заробіток й пропорцію його поділу за величину незмінну, тоді виходить, що в разі еміграції не окремих членів родини, а родини цілком, їхні витрати на життєзабезпечення за кордоном зростають, у зв'язку з чим зростає попит на товари та послуги, стимулюється розвиток економіки країни, що приймає іммігрантів. Зауваження, що це незначні суми й вони "погоди" не роблять у даному випадку не доречні, бо з малого складається велике. Тобто, остання зацікавлена у прийнятті цілих родин, а не окремих людей. Однак, у такому випадку країна, постачальник робочої сили не доотримує значні суми у вигляді грошових переказів мігрантів на батьківщину.

Це свідчить, що країни – донори зацікавлені в еміграції окремих людей, а країни, що приймають мігрантів зацікавлені у протилежному. Це протиріччя можна розв'язати тільки шляхом домовленостей на міждержавному рівні про відшкодування таких втрат. Законодавчо такі питання може вирішити МОП(Міжнародна Організація Праці). У наслідок більш низької заробітної плати іммігрантів, в країнах, що їх приймають зменшуються витрати на виробництво товарів та послуг, вони стають дешевими, підвищується їхня конкурентоспроможність на ринках . Наприклад, у США імміграція обумовлює 30-40% загального зниження реальної заробітної плати некваліфікованої

робочої сили, що не може не позначитись на цінах готових продуктів [3]. Отже, міграція суттєво впливає на обсяг ВВП.

В країнах походження міграція може полегшити наявне безробіття й принести їм певні валютні доходи у вигляді:

- іноземної валюти як наслідок грошових переказів мігрантів;
- податків з прибутку фірм-посередників;
- особистого інвестування мігрантів;
- капіталовкладень від країн-імпортерів робочої сили, що надходять в країни – експортери міждержавними каналами;
- субсидій благодійних фондів і міжнародних організацій.

Країни-імпортери робочої сили разом із потоком мігрантів отримують такі позитивні наслідки:

- підвищення конкурентоспроможності товарів, до виробництва яких залучаються іммігранти, за рахунок скорочення витрат (зокрема фонду заробітної плати), що призводить до підвищення темпів зростання економіки країни;
- економію коштів на підготовку кваліфікованих спеціалістів, на соціальні програми, купівлю патентів, ноу-хау, ліцензій у інших державах;
- надання додаткової еластичності внутрішньому ринку праці шляхом посилення конкуренції у сфері пропозиції робочої сили.

Протягом XX-XXI ст. традиційними центрами тяжіння для емігрантів залишаються США, Канада та Австралія. Управління міграційними потоками в розвинутих країнах світу здійснюється згідно чинних законодавств. як правило, державна міграційна політика переслідує додержання певної мети, що не суперечить національним інтересам: це може бути залучення кваліфікованих фахівців переважно певних напрямків діяльності, або просто талановитих людей, або перспективних молодих спеціалістів, або родичів тих, хто вже мешкає в даній країні, або біженців тощо. В Україні міграційна політика держави має бути більш досконалою і спиратися на наші національні інтереси. Наприклад, сьогодні враховуючи транзитне становище країни у руху робочої сили в напрямках Схід-Захід (й у зворотньому напрямку) нагальною є проблема, пов'язана з екстрадицією нелегальних мігрантів на батьківщину. Отже, нагальною є проблема підготовки й підписання двохсторонніх міжнародних договорів щодо цієї проблеми.

Висновки. Процеси міжнародної міграції робочої сили є невід'ємною складовою розвитку міжнародних економічних відносин. Україна приймає активну участь в міжнародній міграції робочої сили. Ця участь має певні протиріччя й потребує удосконалення. Розглядаючи міжнародну міграцію робочої сили слід розрізняти необхідність і можливість її здійснення. Наслідки міграції залежать від того, чи є певна країна, країною-постачальником, або країною-користувачем іноземної робочої сили. У загальносвітовому масштабі міжнародна міграція робочої сили зумовлює оптимізацію розміщення продуктивних сил, вирівнювання цін на головний фактор виробництва. Процес еміграції фахівців потребує ретельного аналізу й розробки спеціальних заходів. Насамперед, необхідно створити в Україні належні соціально-економічні, організаційні, правові умови для створення умов життя, навчання, розвитку економіки та особистості. Задля прискорення цього процесу, держава повинна повернутися обличчям до розвитку науки, підвищити її фінансування, обрати інноваційно-інвестиційний шлях економічного зростання. Цей шлях передбачає поширення науково-прикладних і науково-технічних знань. Вже сьогодні соціально-економічний розвиток України, хоча й не є таким же як у країнах Західної Європи, однак, для наших співвітчизників виявляється більш сприятливим ніж "золоті гори" на Заході. Про це свідчить суттєве скорочення еміграції та зростання імміграції. Україна не повинна весь час на когось рівнятися, хоча сучасні процеси глобалізації потребують певних світових стандартів розвитку, а йти уперед обираючи свій шлях розвитку. Так, це буде непростим, однак, більш перспективним ніж весь час когось наздоганяти. Такі дії сьогодні вже приносять позитивні результати, особливо у країнах Південно-Східної Азії. Такий розвиток вимагає використання усіх здобутків світової цивілізації та примноження

власних. Отже, задля ефективного управління міграційними процесами в Україні вважаємо за необхідне здійснювати означені пропозиції не поетапно, а комплексно, інакше може склестися критична ситуація на ринку праці в національній економіці.

Список використаних джерел

1. Аргументи економічних новин в світі. Прогнози // www.podrobnosti.ua
2. Гомон Д. Германия – лидер по иностранцам // Сегодня. От 10 сентября 2017 г. // segodna.ua.
3. Макуха С. М. Міжнародні господарські зв'язки країн із перехідною економікою в умовах глобалізації. – Х.: Право, 2005. – 304 с.
4. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір (Колективна монографія) / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – 316 с.
5. Мамонтова. Н. Тенденції та особливості формування і використання інтелектуального капіталу в Україні // Економіка України. – 2010. – №8. – С. 30-40.
6. МВД Украины и Государственный центр занятости Минтруда Украины. Summary // www.eurostat.ua.
7. Харламова Г. О., Наумова М. Міграція як складова процесу формування людського капіталу України // Економіка та держава. – 2010. – №4. – С. 32-36.
8. Stalker P. Workes without frontiers: The impact of globalization on international migration. Boulder (Col): Rienner: ILO, 2007. – X1. – P. 141-152.

Умеров Е.Р.

*Науковий керівник
к.е.н., доцент Соскін О.І.*

ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВ ІТ-СЕКТОРУ

У статті досліджено основні аспекти формування експортної стратегії для підприємства-суб'єкта ЗЕД в ІТ-секторі. Досліджені сутність зовнішньоекономічної діяльності, експортної стратегії, проаналізовані основні погляди на проблематику інформаційного ринку.

Ключові слова: експортна стратегія, зовнішньоекономічна діяльність, інформаційний ринок, ІТ-сектор

Умеров Э.Р.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКСПОРТНОЙ СТРАТЕГИИ КОМПАНИЙ ИТ-СЕКТОРА

В статье дослeжено основные аспекты формирования экспортной стратегии для предприятия-субъекта ЗЕД в ИТ-секторе. Исследованы сущность внешнеэкономической деятельности, экспортной стратегии, проанализированы основные взгляды на проблематику информационного рынка.

Ключевые слова: экспортная стратегия, внешнеэкономическая деятельность, информационный рынок, ИТ-сектор

Umerov E.

FORMATION OF THE EXPORT STRATEGY OF ENTERPRISES IT-SECTOR

The article is devoted to the main aspects of forming an export strategy for the enterprise-subject of foreign economic activity in the IT sector. The essence of foreign economic activity, export strategy, the main views on the information market problem are analyzed.

Keywords: export strategy, foreign economic activity, information market, IT sector

Постановка проблеми. Стратегія є об'єктивною засадою для формування відповідей на такі важливі для фірми питання: на яких ринках вона повинна функціонувати; як розподілити найчастіше обмежені ресурси; як вести конкурентну боротьбу.

Зовнішньоекономічна діяльність є важливою і невід'ємною сферою господарської діяльності підприємств, фірм, всіх учасників ринкових відносин. Переоцінка принципів, що відбулася в сучасному суспільстві, і модельних характеристик економічного розвитку змінила уявлення про міжнародне співробітництво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує значна прогалина у розробці методичних рекомендацій щодо організації міжнародної діяльності вітчизняних підприємств. По суті, у вітчизняній економічній літературі цій важливій проблемі уваги приділено мало. До таких досліджень слід віднести роботи З.Н. Бочасової [1], О. Дерев'яненка [3], Б. Олін [4], В.В. Рокочі [5], А. Кредісова [3] та інших.

Метою дослідження є розроблення шляхів підвищення економічної ефективності міжнародної торгівлі інформаційними технологіями вітчизняних розробників.

Основні результати дослідження. Розвиток зовнішньої торгівлі, зокрема нарощування експорту країни на світовому ринку, збільшення або, принаймні, збереження його питомої ваги у світовій торгівлі є надзвичайно важливим чинником функціонування національної економіки будь-якої держави.

Основною метою, з якою підприємства виходять на зовнішні ринки, є максимізація прибутку за рахунок використання ефекту масштабу. Нарешті, фірмі необхідно визначити, як вона буде доставляти товари на обраний ринок. Основою плану експорту є активна організація експорту, а не очікування з надією на те, що усе відбудеться саме собою [5].

Проблема розробки експортних стратегій є відносно новою як для вітчизняного бізнесу, так і для економічної науки. На українських підприємствах досі не сформовано традиції стратегічного планування експортної діяльності, що пояснюється необхідністю глибокої трансформації культури господарювання протягом тривалого часу. Тим не менш, у вітчизняній літературі проблемі розробки експортної стратегії приділяється значна увага, через що на сьогодні не існує єдиного тлумачення її сутності.

Так, на думку Рокочі В.В. експортна стратегія – довгостроковий курс експортної діяльності, що містить комплекс завдань з розвитку власне комерційної, а також інвестиційної, науково-технічної, виробничої та сервісної діяльності з зарубіжними партнерами та систему заходів, направлених на вирішення поставлених завдань [5].

Б. Олін визначає експортну стратегію як основоположну програму дій, у якій визначаються пріоритетні напрями діяльності підприємства на зовнішньому ринку з врахуванням наявних у нього ресурсів та вимог зарубіжного ринку [4, с. 76].

У роботі Шевельова Д.В. стратегію експорту підприємства визначено як комплекс дій, спрямований на поглиблення та розширення експортної діяльності з метою більш повного задоволення економічних та соціальних потреб даного бізнесу поряд з додержанням загальнодержавних інтересів [6, с.43]. Дане визначення є, на наш погляд, одним з найзмістовніших, оскільки підкреслює виключну роль обґрунтованої експортної діяльності у забезпеченні загальнодержавного добробуту.

На думку Бочасової З.Н., експортна стратегія – процес розгляду альтернативних варіантів у сфері експорту, що належать до довгострокових цілей, та їх обґрунтування для прийняття рішень [1, с.101, 103]. Дане тлумачення більшою мірою підходить для визначення стратегічного планування, проте наголошує на доцільності безперервності даного процесу, що є його безперечною перевагою.

Визначення експортної стратегії як управлінського процесу зі створення та підтримки стратегічної відповідності між цілями підприємства у сфері експорту та його потенційними можливостями знаходимо також у роботі Кредісова А. та Дерев'яненка О. [3, с. 55].

Планування ринкової стратегії здійснюється фірмою на трьох рівнях:

- глобальному (планування проводиться у найбільш довгостроковому аспекті, визначаються важливі для підприємства цілі, що сприймаються як єдине ціле);
- стратегічному (планування здійснюється на рівні керівництва підприємства і дає уявлення про довго- та середньострокові варіанти розвитку);
- фактичному (планування зосереджується на визначенні конкретних акцій, які необхідні для вирішення питань ефективного використання наявних ресурсів при реалізації глобальних цілей на тих ринках, де діє фірма).

Планування стратегії фірми покликане насамперед запобігти несприятливому впливу зовнішніх факторів. Найважливішою його функцією є прогнозування майбутнього. Визначаючи бажані та можливі орієнтири своєї майбутньої діяльності на світо-

вому ринку, фірма зменшує можливість непередбачуваної дії основних чинників світового ринку.

Інформаційний ринок, як реально та ефективно функціонуючий механізм, заснований на загальних законах суспільного виробництва, передбачає повну економічну самостійність і відповідальність виробників, свободу підприємництва, незалежну купівлю-продаж інформаційних ресурсів, продукції та послуг, засобів інформаційного виробництва, робочої сили, грошових коштів, цінних паперів.

Головну роль у системі законів ринку, законів товарного виробництва відіграє закон вартості. Він діє там і тоді, де і коли функціонує товарне виробництво. Зміст закону проявляється в його основних вимогах: вартість товару створюється суспільно-необхідними витратами праці, капіталу, знань, фізичних і духовних сил людини витрати на створення товару мають відповідати суспільно-необхідним нормам обміну товарів і послуг відбувається на основі еквівалентності, Найважливішими функціями закону вартості є виконання ролі об'єктивного регулювальника виробництва та обігу товарів і послуг.

Витрати на створення нового ІТ-продукту надзвичайно високі. Але копіювання та розповсюдження цих продуктів майже не вимагають витрат і супроводжуються нульовими граничними витратами. Тому пропозиція має спадний напрям, що характерно для галузей, де переважають монополії чи олігополії.

Попит на ринку інформаційних технологій формується як завдяки професійним користувачам, так і домогосподарствам. Інформаційні технології широко використовуються непрофесійними користувачами у домашніх умовах. Переважна більшість підприємств усіх рівнів використовує у своїй операційній діяльності інформаційні технології. Підприємства майже всіх галузей економіки у наш час потребують впровадження нових інформаційних технологій для більш ефективного функціонування. Найбільшу частку у попиті на інформаційні технології серед професійних споживачів займають підприємства промисловості та фінансового сектору, ІТ-фірми, телекомпанії та підприємства роздрібної торгівлі.

На ринку інформаційних технологій, на відміну від інших, лінія попиту не спадає, а хвилеподібна. Це спричинено тим, що не всі фактори попиту спричинюють зменшення обсягу продажу при зростанні ціни на товар. З розвитком ринку обсяги продажу збільшуються, а крива попиту змінює свій напрям.

При впровадженні нового продукту попит на нього зростає, оскільки гранична корисність продукту збільшується. У цей час відбувається також масове входження на ринок непрофесійних користувачів. На цьому етапі переважають програми із закритим кодом. Нові ІТ-рішення являються, так званим, товаром розкоші. Оптимістичні очікування користувачів від впровадження нових інформаційних систем збільшують граничну корисність ІТ-продукту, а також стимулюють готовність платити.

Зміни у напрямі кривої попиту відбуваються тоді, коли все більшого поширення набуває несанкціонований доступ до нового ІТ-продукту. Збільшується пропозиція незаконних копій даного продукту, що впливає на вибір споживача. Програмне забезпечення з відкритим кодом створює конкуренцію комерційним продуктам. Внаслідок цього попит на ліцензовану продукцію зменшується.

Наступна зміна напрямку лінії попиту відбувається тоді, коли збільшується потреба у нових ІТ-рішеннях. Непрофесійні користувачі стають більш досвідченими. Це збільшує їхню зацікавленість у продукті, а також збільшує граничну корисність даного продукту для користувачів. Таким чином, попит знову зростає. Виробники у свою чергу створюють нові версії продукту у відповідь на зростання попиту. Отже, зростаючі та спадні ділянки попиту будуть постійно чергуватися.

У відповідності до закону збереження й перетворення енергії і закону динамічного, постійного та комплексного забезпечення інформацією відповідності виробничих відносин суспільства рівню і характеру розвитку продуктивних сил – обсяг роботи має визначатися не тільки "суспільно необхідними затратами праці" (праця минула; праця жива), а й всіма факторами утворення вартості: енергія; час; інформація; природа [2].

Висновки. Отже, підсумовуючи, можемо зробити висновки, що питання формування попиту і пропозиції на ринку інформаційних технологій ще не достатньо досліджені. Але з розширенням ринку інформаційних технологій зростає необхідність аналізу даного питання.

Попит і пропозиції на ринку інформаційних технологій формуються під впливом ряду чинників і мають свої особливості. Для попиту на ІТ-продукцію характерним є чергування зростання та спадання. Важливою проблемою у формуванні пропозиції є незаконне копіювання та розповсюдження ІТ-продукції. Дане явище спричинює спадний характер пропозиції на ринку інформаційних технологій.

Список використаних джерел

1. Бочаева З. Н. Управление экономическим ростом. – М.: ЗАО "Изд-во "Экономика", 2014 – 524 с.
2. Ермошенко М.М. Наукові підходи до формування інформаційно-енергетичної теорії вартості // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – №8. – С. 15-23.
3. Кредисов А., Дерев'яненко О. Конкурентоспроможність країни та стратегія її експорту на світовому ринку // Економіка України. – 2007. – №5. – С. 18-25.
4. Олин Б. Межрегиональная и международная торговля. – М.: Дело, 2008. – 630 с.
5. Рокоча В. В. Міжнародна торгівля: теорія та політика: навч. посібник. – К.: Таксон, 2009. – 320 с.
6. Шувельова Д.В. Формы внешнеэкономической экспансии предприятия / Стратегия развития фирмы. Сборник статей. – Спб.: СПбГУЭФ, 2010. – С.76-82.
7. Eimer T. R. Decoding Divergence in Software Regulation: Paradigms, Power Structures, and Institutions in the United States and the European Union / T. R. Eimer // Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions. – 2008. – Vol. 21, No. 2. – P. 275-296.
8. Chowbe V.S. Intellectual Property and Its Protection in Cyberspace / V. S. Chowbe // The IUP Journal of Intellectual Property Rights. – 2010. – Vol. IX, No. 1- 2. – P. 7-41.

Шевченко В.В.

МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ РОЛЬ В ІНВЕСТИЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто проблеми, пов'язані з діяльністю міжнародних фінансових організацій, таких як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку та інших в Україні, спрямовану на підтримку європейської інтеграції нашої країни, плану економічних реформ Уряду, ефективна реалізація якого сприятиме відновленню макроекономічної та фінансової стабільності в державі, здійсненню структурної модернізації національної економіки, а також створенню надійного підґрунтя для подальшого економічного зростання.

Ключові слова: фінансові організації, інвестиції, інвестиційний процес, інвестиційний клімат, МВФ, СБ, ЕБРР, євроінтеграція.

Шевченко В.В.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФИНАНСОВЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ИХ РОЛЬ В ИНВЕСТИЦИОННОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены проблемы, связанные с деятельностью международных финансовых организаций, таких как Международный валютный фонд, Всемирный банк, Европейский банк реконструкции и развития и других, направленных на поддержку европейской интеграции нашей страны, плана экономических реформ Правительства, эффективная реализация которого будет способствовать восстановлению макроекономической и финансовой стабильности в стране, осуществлению структурной модернизации национальной экономики, а также созданию надежной основы для дальнейшего экономического роста.

Ключевые слова: финансовые организации, инвестиции, инвестиционный процесс, инвестиционный климат, МВФ, ВБ, ЕБРР, евроинтеграция.

INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS AND THEIR ROLE IN THE INVESTMENT PROCESS IN UKRAINE

The problems associated with the activities of international financial institutions such as the International Monetary Fund, World Bank, European Bank for Reconstruction and Development and others, aimed at supporting the European integration of our country, the plan of economic reforms of the Government, the effective implementation of the MDM will help restore macroeconomic and financial stability in the country, the implementation of structural modernization of the national economy, as well as the creation of a sound basis for further growth.

Keywords: financial institutions, investments, investment process, investment climate, IMF, WB, EBRD, European integration.

Постановка проблеми. Вона визначається практикою співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями в інвестиційній сфері і перспективами їх подальшого залучення до вирішення широкого кола економічних і фінансових проблем. Україна сьогодні є членом багатьох міждержавних організацій. За даними Єдиного державного реєстру міжнародних організацій, станом на 1 січня 2015 року, Україна набула членства в 77 інституціях міжнародного значення. Організації різні: від глобальних до регіональних, від загальнополітичних до профільних зі специфічними функціями [2].

Що стосується взаємовідносин України з міжнародними фінансовими організаціями то вона прагне використати їх, в першу чергу, з урахуванням національних інтересів. Співробітництво з такими із них, як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий Банк (СБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк та іншими має для нашої країни першочергове значення, оскільки від їх позицій багато в чому залежать сучасний стан і перспективи розвитку української економіки, її інтеграції в європейський економічний простір. Тому важливим з теоретичної та практичної точки зору є аналіз ролі міжнародних фінансових організацій в інвестиційному процесі з урахуванням їх специфіки діяльності в Україні.

Метою дослідження є аналіз практики співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями щодо їх ролі в інвестиційному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретична база дослідження, охоплює різноманітні джерела інформації. Перш за все її складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених. Робота з ними показала, що ступінь вивченості ролі міжнародних фінансових організацій, як в цілому, так і кожної окремо можна назвати порівняно високою. В той же час, аналітичних робіт, які вивчали б сукупну діяльність провідних фінансових організацій в Україні з точки зору їх інвестиційної діяльності за період незалежності України, з нашої точки зору, недостатньо. Серед авторів слід виділити таких як, С.М.. Березовенко [11], Г.М. В.В. Биков [11], А.І. Волошин [11], Кредісов [11], Є.П. Качан [4] та ін.

В роботі широко використані офіційні документи виконавчих органів влади України, провідних міжнародних фінансових організацій.

Основні результати дослідження. Трансформаційні процеси в Україні супроводжуються глибокою економічною кризою. Розбалансованість фінансової системи, платіжна криза, спричинена насамперед переходом до світових цін на енергоносії, військовими діями на Сході країни, відсутністю необхідних внутрішніх нагороджень об'єктивно обумовили потребу в зовнішніх коштах для забезпечення сталого економічного зростання. У вирішенні цієї проблеми Україна покладає надзвичайно важливу роль на її співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями в першу чергу з такими, як МВФ, СБ, ЄБРР, СБ [2].

Наша країна є повноправним членом Міжнародного валютного фонду з 3 вересня 1992 року. В основі діяльності МВФ лежить надання кредитів країнам-членам цього фонду для підтримки курсу національної валюти, на фінансування дефіциту платіжного балансу та обслуговування зовнішнього боргу.

Тому кредити, що залучаються Україною від МВФ, використовуються для підтримки курсу національної валюти та для фінансування дефіциту платіжного балансу України і покликані пом'якшити економічні труднощі у процесі проведення економічних реформ, які дають змогу забезпечити у перспективі економічне зростання в країні.

Система кредитування, що використовується МВФ, включає такі форми, як безпосереднє фінансування, система поетапного фінансування, механізм пільгового фінансування, система спеціального фінансування.

В рамках співробітництва з МВФ протягом 20011-2016 років Україна отримала 9 250 млн. СПЗ (еквівалент 14 430 млн. дол. США) [3]. Після цього наступив період довгих переговорів. Активне співробітництво почалося лише після лютневих подій 2014 року. Рада директорів МВФ 30 квітня 2014 р. затвердила нову спільну програму "стенд-бай" на наступні 2 роки у сумі 17,1 млрд. дол. США. Програма МВФ для України розроблена з метою забезпечення підтримки плану економічних реформ Уряду України, ефективна реалізація якого сприятиме відновленню макроекономічної та фінансової стабільності в державі, здійсненню структурної модернізації національної економіки, а також створенню надійного підґрунтя для подальшого економічного зростання [6].

У відповідності до цієї програми у 2014 р. Україною отримано два транші – 7 травня у розмірі 3,2 млрд. дол. США та 4 вересня у розмірі 1,4 млрд. дол. США. 4 серпня 2015 року Україна отримала кошти від Міжнародного валютного фонду відповідно до рішення Ради директорів фонду про виділення другого траншу кредиту обсягом \$1,7 млрд, які будуть спрямовані на поповнення міжнародних резервів. Першу частину позики – 5 мільярдів – Україна отримала у березні н.р. МВФ погодився виділити кошти лише після того як Верховна Рада схвалила необхідні закони і просунулися переговори з кредиторами щодо реструктуризації боргу [1]. Після надання чергового траншу МВФ золотовалютний запас України збільшився до \$12 млрд. До кінця 2015 року планується виділення 3 і 4 траншів. За цих умов наші міжнародні резерви до кінця року зростуть до 18 млрд. доларів.

Серед міжнародних кредитно-фінансових організацій Світовий банк є другим, після МВФ, кредитором України. Співпраця України зі Світовим банком здійснюється відповідно до Стратегії партнерства МБПР і МФК з Україною на 2012-2016 фінансові роки, яку схвалено Радою директорів Світового банку 16 лютого 2012 року.

Портфель проектів України зі Світовим банком спрямовано на підтримку ключових напрямів економічних реформ, а саме: структурну перебудову базових галузей економіки, реформування фінансового та банківського секторів, охорону навколишнього природного середовища. Крім цього, кошти Світового банку спрямовуються на фінансування інвестиційних проектів в електроенергетиці, житловому та комунальному господарстві, соціальному секторі.

У 2014 р. портфель СБ в Україні поповнився новими інвестиційними проектами в сфері розвитку транспортної, муніципальної та енергетичної інфраструктури завдяки укладенню низки угод про позику між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку на загальну суму більше 3 млрд. дол. США. Відновлено системні позики СБ на політику розвитку, які є одночасно інструментом підтримки стратегічних реформ Уряду та фінансової підтримки загального фонду державного бюджету.

З того часу, як Україна стала членом Світового банку в 1992 році, загальна сума фінансування для країни становила понад дев'ять мільярдів доларів. Таким чином, кошти, що надходять від Світового Банку, на відміну від коштів МВФ, використовуються більш різноманітно. Вони спрямовані не тільки на погашення дефіциту бюджету й платіжного балансу, але й на реалізацію довгострокових інвестиційних проектів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту [10].

Відповідно до Указу Президента України "Про членство України в Європейському банку реконструкції та розвитку" від 14 липня 1992 року №379/92 в серпні 1992 року Україна підписала статутні документи Європейського банку реконструкції та розвитку.

На сьогодні ЄБРР залишається одним з провідних інвесторів в економіку України, вкладення якого мають комплексний характер. Європейський банк реконструкції

та розвитку надає значну підтримку економічним реформам в країні, що створює умови для розвитку стосунків між Україною та Банком, про що свідчить портфель проектів ЄБРР в Україні.

Станом на кінець 2014 року завершено реалізацію сімох спільних з ЄБРР проектів в державному секторі економіки України, суми позик ЄБРР в яких складають 121,88 млн. дол. США та 400,75 млн. євро відповідно. На стадії реалізації знаходиться п'ять проектів ЄБРР в державному секторі економіки України на загальну суму 2070 млн. євро, з них сума позики ЄБРР складає 1905 млн. євро, на стадії підготовки та ініціювання знаходиться ще 6 проектів, опрацьовується 7 нових проектів. Крім того, Банк збільшив обсяги фінансування у приватному секторі.

В цілому галузева структура кредитного портфелю проектів ЄБРР в державному секторі економіки складається таки чином, що 50% всього портфелю кредитів спрямовані на фінансування проектів розвитку транспортної інфраструктури, 39 % на підтримку проектів в енергетичній сфері, інші у фінансовий (8%), зв'язок (2%) та розвиток муніципалітетів (1%) [7].

З самого початку відносин між Україною та ЄБРР, значна увага приділялась фінансуванню заходів ядерної безпеки. ЄБРР є розпорядником Рахунку ядерної безпеки та Чорнобильського фонду "Укриття", заснованого в грудні 1997 року країнами Великої Сімки та іншими країнами-вкладниками для допомоги Україні у зв'язку з ліквідацією наслідків аварії на ЧАЕС [8].

Для України важливою є підтримка з боку ЄБРР проектів, які сприятимуть розвитку муніципальної інфраструктури міст України, охороні навколишнього середовища та транспортної інфраструктури [9].

Висновки. Підводячи підсумок, можна сказати, що міжнародні фінансові установи, такі як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку, Європейський інвестиційний банк та інші відіграють значну роль в організації міжнародних кредитних відносин і підтримці стабільності міжнародних розрахунків України.

По-перше, їх діяльність дозволяє внести регулюючий початок і певну стабільність в умови глобалізації, забезпечуючи в цілому безперебійне функціонування валютно-фінансової системи країни. А в умовах нинішнього стану України достойно вистояти перед внутрішніми і зовнішніми викликами.

По-друге, вони покликані слугувати базою для налагодження співпраці між країнами, що у момент світового економічного спаду стає все більш актуальним.

По-третє, зростає значення міжнародних валютно-фінансових інституцій і організацій у сфері вивчення, аналізу і узагальнення інформації про тенденції світового фінансово-економічного розвитку і розробки практичних заходів з вирішення його найважливіших проблем.

Все сказане вище, на нашу думку, дозволяє виділити основні пріоритети України для створення сприятливого інвестиційного середовища, серед яких такі:

- як збереження культурної самобутності країни, її територіальної цілісності;
- підвищення конкурентоспроможності національної економіки на світовій арені, посилення науково-технічного та інтелектуального потенціалу;
- посилення економічної та політичної незалежності;
- покращення інвестиційного клімату реального сектору економіки та держави в цілому;
- структурна перебудова промислового комплексу, сприяння досягненню сучасного технічного рівня розвитку на основі нових технологій.

Зазначені напрями дозволять Україні з кожним роком усе глибше інтегруватися в європейську та світову спільноту, і відповідно підняти свій міжнародний авторитет.

Отже, інвестиції – це запорука зростання економічного розвитку України, що можуть стати вирішальним фактором для покращення діяльності реального сектора економіки та країни в цілому.

Список використаних джерел

1. Другий транш кредиту МВФ – уже на рахунках НБУ // www.5.ua/ekonomika/Hontarjeva-Druhyi-transh-kredytu-MVF-uzhe-na-rakhunkakh-NBU-89373.html.

2. Єдиний державний реєстр міжнародних організацій, членом яких є Україна станом на 01.01.2015. // mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register.
3. Інформаційна довідка щодо історії співпраці з Міжнародним валютним фондом // www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=388292&cat_id=353172.
4. Качан Є. П., Регіональна економіка : підручник / [Є.П. Качан та ін.]; за ред. Є.П. ... Посібник / Л.Т. Шевчук – К.: Знання, 2011. – 319 с.
5. Рогач О. Міжнародні інвестиції: Теорія та практика бізнесу транснаціональних корпорацій: Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 720 с.
6. Співробітництво України з міжнародними фінансовими інституціями у 2014 році // mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/ifo-projects.
7. Співробітництво з Європейським банком реконструкції та розвитку // www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=396911&cat_id=54628
8. Співробітництво України з міжнародними фінансовими інституціями у 2014 році // mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/ifo-projects
9. Співробітництво з Європейським банком реконструкції та розвитку // www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=396911&cat_id=54628.
10. Україна отримає від Світового банку 500 мільйонів доларів // www.dw.com/uk/україна-отримає-від-світового-банку-500-мільйонів-доларів/a-18716860.
11. Управління зовнішньоекономічною діяльністю. Частина 1. Березовенко С.М. Кредісов А.І., Березовенко С.М., Биков Г.М., Волошин В.В., Мазуренко В.П. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/30.

Івченко Д.С.

*Науковий керівник:
к.е.н., професор Соскін О.І.*

ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ

У статті на основі узагальнення результатів дослідження розглянуто поняття експортного потенціалу як вагомого чинника впливу на економічне зростання, інтеграцію країни у світове господарство. Обґрунтовано концепцію взаємозв'язку експортного потенціалу країни з національною конкурентоспроможністю завдяки дії сукупності чинників.

Ключові слова: Експортний потенціал, експорт, експортна квота, конкурентоспроможність.

Івченко Д.С.

ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОПТИМИЗАЦИИ

В статье на основе обобщения результатов исследования рассмотрено понятие экспортного потенциала как весомого фактора влияния на экономический рост, интеграцию страны в мировое хозяйство. Обосновано концепцию взаимосвязи экспортного потенциала страны с национальной конкурентоспособностью при помощи действия совокупных факторов.

Ключевые слова: Экспортный потенциал, экспорт, экспортная квота, конкурентоспособность.

Івченко Д.С.

UKRAINE EXPORT POTENTIAL: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF OPTIMIZATION

In this article the meaning of export potential is described as significant factor of influence on the economic growth and country integration in world economy using the basis of summarized research results, examined in special editions. The concept relationship between country export potential and national competitiveness with the help of aggregate factors.

Keywords: Export potential, export, export quota, competitiveness.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світового господарства економічний стан держави такими факторами, як внутрішні ресурси країни і ступінь

її інтеграції в світогосподарську систему. Одним з найважливіших факторів інтеграції України до світового господарства є створення ефективного механізму стабільного розвитку експорту. Це головним чином залежить від можливостей вітчизняних підприємств виробляти і реалізовувати товари, які відповідають вимогам світового ринку за якістю, ціною та рівнем сервісу. І хоча в Україні сформувалася експортноорієнтована модель економіки, у якій стратегічна роль експорту полягає в тому, що він має бути засобом сприяння економічному зростанню, зараз вона не відповідає реальним можливостям країни, що призводить до необхідності внесення суттєвих змін до структури українського експорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування і реалізація експортного потенціалу є складним процесом, який охоплює як зовнішньоекономічні, так і внутрішньоекономічні складові та чинники. Дослідженню різних аспектів цього процесу присвячені праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема В.Мовчан [5], Л.Кутідзе [4], Ю. Верланов [1], Н.Осадча [8], О. Школьній [12], І. Орлик [7], Н. Резнікова [10]. Але деякі аспекти даної проблеми потребують уточнень, що обумовлює актуальність та необхідність поглибленого вивчення експортного потенціалу України.

Мета дослідження. Визначення сучасного стану експорту України, аналіз перспектив для покращення його ефективності та розробка пропозицій щодо покращення експортного потенціалу.

Основні результати дослідження. Значний вплив на український експорт справляє комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників. Серед внутрішніх, які мають гострий проблемний характер, можна виділити наступні:

- недосконалість норм українського законодавства у сфері управління здійсненням і розвитком експортної діяльності, порівняно з нормами, що прийняті у міжнародній практиці;
- низька конкурентоспроможність вітчизняної промислової продукції;
- важкий фінансовий стан більшості підприємств обробної промисловості і конверсійних виробництв, що робить практично неможливим інвестування у перспективні, орієнтовані на експорт проекти за рахунок внутрішніх ресурсів;
- штучне стримування курсу гривні в рамках "валютного коридору" звуває можливості використання курсового фактору з метою просування експорту;
- недостатній розвиток вітчизняних систем сертифікації і контролю якості експортної продукції на фоні значного посилення вимог до споживчих і екологічних характеристик, а також до безпеки продукції, яка реалізується на ринках промислово розвинених країн;
- випереджаюче зростання цін на продукцію та послуги природних монополій у порівнянні зі збільшенням цін на вироби обробної промисловості та продукцію агропромислового комплексу [1, с. 55];
- недостатність спеціальних знань і досвіду роботи у сфері експорту у більшості українських підприємців, а також недостатня координованість їх діяльності на зовнішніх ринках.

Вищезазначені внутрішні чинники значно стримують розвиток експортноорієнтованих галузей, але також вагомим є негативний вплив зовнішніх чинників, серед яких можна виділити: посилення міжнародної конкуренції протягом останнього десятиліття; стрімке підвищення вимог споживачів до якості продукції, зумовлене впровадженням у виробництво інноваційних технологій; використання країнами більш витончених форм протекціонізму, а також політичної підтримки розвиненими країнами своїх експортерів; збереження елементів дискримінації українських експортерів за кордоном; низький світовий рейтинг надійності України для кредитів та інвестицій [8, с. 136], що ускладнює використання іноземних фінансових ресурсів для розвитку експортного потенціалу країни; низька ефективність політики України в напрямі міжнародної економічної інтеграції.

Враховуючи внутрішні і зовнішні чинники, які визначають сучасний стан і перспективи розвитку українського експорту, а також те, що питання державної підтримки експортноорієнтованих виробників залишається не вирішеним на багатьох рівнях, на-

зріла необхідність невідкладних кроків щодо формування цільової системи заходів державного стимулювання та вдосконалення експорту, тим паче що на сьогодні в Україні не існує окремої офіційно затвердженої стратегічної програми сприяння експорту. Так, у 2010 р. на громадське обговорення було винесено проект "Національної стратегії розвитку експорту України", підготовлений Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, але, на жаль, ця стратегія так і не була затверджена [5, с. 7].

У комплексі економічних заходів щодо стимулювання зовнішньої торгівлі України найбільш ефективним засобом є фінансове сприяння держави вітчизняним експортерам, в тому числі із залученням коштів державного бюджету, яке передбачає використання механізмів кредитування експорту, страхування експортних кредитів, надання державних гарантій [12, с. 44]. При цьому, заходи щодо стимулювання експорту за рахунок коштів держбюджету повинні відповідати нормам і вимогам СОТ, що визначають прийнятій в світовій практиці порядок надання державної підтримки експорту.

Враховуючи сучасний стан української економіки і актуальність проблем розвитку зовнішньоторговельного потенціалу країни, а також те, що недосконалість існуючої фінансової підтримки експортерів, зокрема низька дієздатність систем державного експортного кредитування і страхування є одними з основних причин формування негативного сальдо зовнішньоторговельного балансу, домінантними завданнями в галузі фінансового сприяння експорту мають стати наступні:

- удосконалення нормативно-правової бази, яка має чітко затвердити головні напрями підтримки національних виробників;
- фінансування програм розвитку пріоритетних проектів розвитку стратегічних експортоорієнтованих підприємств;
- надання кредитно-страхової підтримки та податкових пільг підприємствам-виробникам високотехнологічної та інноваційної продукції, яка експортується;
- надання державою гарантійних зобов'язань щодо кредитних ресурсів, які залучаються уповноваженими банками для забезпечення обіговими коштами виробництв і організацій, орієнтованих на експорт своєї продукції;
- страхування експортних кредитів від комерційних та політичних ризиків для забезпечення захисту експортерів;
- надання зв'язаних кредитів країнам-імпортерам вітчизняної продукції (як це практикують у своїй діяльності ексїмбанки Німеччини, Японії та інших країн) [6, с. 280];
- створення національної лізингової компанії, яка б забезпечувала сприятливі умови для закупівель іноземними замовниками високотехнологічних українських товарів. Це могло б стати одним із напрямів реалізації програм з фінансування потенційних покупців вітчизняної продукції;
- впровадження системи добровільного страхування експортних кредитів на випадок неплатоспроможності покупця через форс-мажорні обставини, зростання втрат від коливань валютного курсу, відмови іноземного покупця від продукції тощо.

З метою стимулювання експорту в Україні у 2012 р. Верховна Рада запропонувала законопроект "Про державну фінансову підтримку експортної діяльності"[9], яким передбачалось створення спеціалізованої державної фінансової структури, яка би доповнювала діяльність Укресїмбанку та інших приватних банків. Але на законопроект було накладено вето. Головними його недоліками були нерегульованість механізму діяльності суб'єктів, що отримують фінансову підтримку, відсутність чітких критеріїв відбору контрактів та суб'єктів господарювання, страхування, перестрахування ризиків та гарантування виконання зобов'язань яких здійснюється державною фінансовою структурою. Крім цього, виявилось, що напрями діяльності цієї установи багато в чому дублюватимуть діяльність Укресїмбанку, яка є досить успішною.

Також необхідно зазначити, що на сьогодні українські підприємства майже не користуються послугами інструментів торговельного фінансування, які пропонуються на ринку українськими банками. Це пов'язано, в першу чергу, з вартістю торговельного фінансування, яка значно вища в Україні, ніж в багатьох країнах-торговельних партнерах, і підтверджується результатами опитування, проведеного Інститутом економічних досліджень і політичних консультацій. Воно показало, що бізнесу вигідніше

отримати торговельне фінансування непрямо, тобто завдяки закордонним партнерам, аніж звертатись до українських банків. За оцінками учасників ринку, лише близько 2% торговельного потоку в Україні покрито інструментами торговельного фінансування [5, с.31]. Отже, доки в Україні вартість банківських послуг залишається високою, створення окремої спеціалізованої структури з кредитування експорту на сьогодні недоцільним.

Також одним із найважливіших напрямів підтримки експорту, особливо товарів з високим ступенем обробки, є використання важелів податкового регулювання. У процесі вдосконалення діючої податкової системи України в напрямку підсилення її стимулюючого впливу на вітчизняних виробників доцільно вивчити та апробувати можливі форми податкового заохочення експортерів для внесення відповідних коректив у існуючі законодавчі акти, в тому числі:

- відміна ПДВ на вироби, що виготовляються з ліцензіями як для зовнішнього, так і внутрішнього ринку. Без цього, як правило, ліцензійна продукція машинобудування не стане конкурентоспроможною (в порівнянні з витратами виробництва у ліцензіара українське підприємство-ліцензіат несе додаткові витрати по сплаті ПДВ та мита на імпорتنі комплектуючі) [7, с. 218];

- розробка комплексу заходів щодо зниження непрямого оподаткування експорту послуг і приведення механізму його регулювання у відповідність із вимогами СОТ;
- звільнення експортерів від сплати податку на рекламу експортних товарів;
- зниження розмірів державного мита при розгляданні в арбітражних судах позовів, пов'язаних з виробництвом та наступним експортом товарів і послуг.

Крім цього, доцільно дослідити можливості стимулювання використання промислового устаткування для виробництва експортної продукції шляхом зниження ставки податку на майно чи за допомогою його часткової компенсації через зменшення інших обов'язкових платежів.

Як нами вже зазначалося, важливим є спрямування управлінських дій держави на збільшення високотехнологічних товарів у структурі українського експорту. Одним з найефективніших механізмів прискорення переходу до високотехнологічних виробництв може стати запровадження кластеризації економіки в Україні, тобто виділення певних територій розвитку високотехнологічного виробництва – кластерів. Вважаємо, що кластеризація надає поштовх виробничо-територіальному і соціально-економічному аспектам розвитку регіонів на основі використання всіх внутрішніх можливостей. Адже кластери є більш ефективними в порівнянні з окремими підприємствами, навіть такими, які мають значний виробничо-технічний потенціал [3, с. 98]. Інфраструктура кластерів має складатися із промислових підприємств, науководослідних компаній та суміжних інформаційно-дорадчих організацій, які мають працювати в одній галузі економіки та розташовуватися в одному регіоні. Ефективність кластеризації економіки має підтвердження в європейському досвіді. Так, динамічні кластерні програми діють як у сфері новітніх технологій, так і у сфері традиційних галузей виробництва в Німеччині, Італії, Іспанії, Великобританії, Данії [4, с.101]. Тому вважаємо, що кластеризація економіки повинна запроваджуватись і в Україні, адже вона сприяє більш ефективному використанню природно-ресурсного потенціалу регіонів, що забезпечує сталий соціально-економічний розвиток країни. При цьому основним методом формування регіональних кластерних структур повинно бути не спонтанне їх виникнення, а чітка та взаємоузгоджена керованість цим процесом з боку центральних та регіональних органів державного управління.

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках також повинно бути одним із пріоритетних завдань Програми розвитку експортного потенціалу України. В цьому аспекті великого значення набуває організація в країні ефективної системи сертифікації експортної продукції. Наприклад, як варіант, можна рекомендувати створення в країні державної інспекції з якості експортних товарів. Ця установа змогла б не тільки служити бар'єром на шляху проникнення недоброякісної продукції на зовнішні ринки, але і сприяла б випуску конкурентоспроможної продукції з урахуванням сучасних вимог іноземних споживачів до її якості. Також

важливим аспектом є участь України в роботі міжнародних та регіональних організацій із сертифікації з метою взаємного визнання результатів іспитів експортованої продукції.

Проблема розвитку та реалізації експортного потенціалу України вимагає також докорінного поліпшення інформаційного забезпечення зовнішньоторговельної діяльності. Першочерговим завданням в цьому напрямку є створення системи зовнішньоторговельної інформації. Для ефективного функціонування даної системи буде потрібно сформувати розгалужену мережу інформаційно-консультативних служб, які змогли б забезпечити оперативне надання зовнішньоторговельної інформації у зручній для клієнта формі. Серед найбільш актуальних і перспективних проєктів в галузі інформаційного забезпечення експорту можна виділити наступні:

- створення Українського інформаційно-консалтингового центру сприяння експорту, в якому концентрувалася б повна база даних українських підприємств та їх торговельних партнерів з питань комерційних заявок і пропозицій, нормативно-правових та законодавчих актів з метою надання послуг суб'єктам господарської діяльності в сфері експорту, і який також здійснював би моніторинг здійснення експортно-імпортних операцій;

- створення Українського інформаційного центру СОТ щодо стандартизації, сертифікації і технічних бар'єрів у торгівлі, який сприяв би поінформованості національних експортерів щодо стандартів і технічних вимог до традиційних та потенційно нових українських експортних товарів [10, с. 32];

- створення і розвитку системи інформатизації щодо сучасних досягнень української та закордонної науки і техніки, передового виробничого і підприємницького досвіду з використанням можливостей науково-дослідних центрів та українських закордонних установ.

Представництво України в міжнародних організаціях, зокрема в СОТ, також потребує удосконалення. На сьогоднішній день діє Постійне представництво України при ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві, яке підпорядковане Міністерству закордонних справ України. Фактично у складі Представництва є лише один економіст, який професійно займається питаннями роботи України як члена СОТ [5, с.34]. Отже, сьогоднішнє представництво України у СОТ є недостатнім, що відображається на ефективності захисту її інтересів з огляду на членство у СОТ. Тому необхідно залучити до роботи у Представництві більшу кількість висококваліфікованих спеціалістів, які б відповідали за такі основні напрямки, як: доступ до ринку, технічні бар'єри в торгівлі, санітарні і фіто-санітарні заходи, торговельні питання в сфері захисту прав інтелектуальної власності тощо.

Таким чином, за умов відсутності офіційно затвердженої стратегічної програми сприяння експорту, та з метою реалізації запропонованого комплексу заходів щодо вдосконалення експортного потенціалу України кінце необхідно розробити єдину цільову програму розвитку експортного потенціалу України запровадження якої сприятиме узагальненню і систематизації пріоритетних завдань у сфері державної підтримки експортоорієнтованих галузей.

Стратегічною метою даної програми має стати підвищення ефективності і масштабів експортної діяльності країни на основі розширення асортименту і поліпшення якості продукції, удосконалення товарної і географічної структури експорту, використання прогресивних форм міжнародного торговельно-економічного співробітництва, а тактичною метою – нарощування експорту на традиційних українських ринках для скорішого відродження вітчизняного виробництва і подальшої перебудови національної економіки.

Головним завданням програми має бути формування в країні сприятливих економічних, організаційних, правових та інших умов для розвитку експортного потенціалу і підвищення ефективності його використання, а також створення механізмів надання державної фінансової, податкової, інформаційно-консультативної, маркетингової, дипломатичної та інших видів допомоги вітчизняним експортерам.

Таким чином, формування ефективного механізму розвитку і реалізації экс-

портного потенціалу України потребує вирішення органами державного управління перспективних завдань, а саме:

1. Забезпечення макроекономічної стабільності та умов для розвитку підприємства, залучення іноземних інвестицій в Україну.

2. Забезпечення функціонування механізмів кредитування і страхування експорту за участю держави, а також надання державних гарантійних зобов'язань щодо експортних кредитів.

3. Погодження заходів, що приймаються у сфері зовнішньоекономічної діяльності, з цілями і задачами програми реалізації експортного потенціалу України, а при потребі – проведення експертизи проектів законів та інших нормативних актів, виходячи з їх впливу на розвиток вітчизняного експортного потенціалу.

4. Широке залучення українських ділових кіл до проведення спеціальних заходів щодо стимулювання експорту.

5. Створення системи зовнішньоторговельної інформації та інформаційно-консультаційних служб, які включали б їх регіональні і закордонні представництва.

6. Організація оперативної роботи державних органів щодо активного просування української експортної продукції на зовнішні ринки та захист вітчизняних експортерів за кордоном.

Реалізація цих завдань вимагатиме щорічних бюджетних асигнувань, об'єми яких доцільно визначати, виходячи з існуючої світової практики, відкоригувавши їх з урахуванням сучасного стану української економіки і сформованої структури українського експорту.

Висновки: Виходячи із вищевикладеного, зазначимо, що держава має спрямовувати значні зусилля на подолання проблем, які існують у сфері розвитку експортного потенціалу. Тому з метою вирішення цих проблем та реалізації перспективних державних управлінських заходів пропонується розробити цільову програму розвитку експортного потенціалу України.

Реалізація цієї програми дозволить створити сприятливі умови для динамічного розвитку експорту на основі прогресивної зміни спеціалізації та підвищення конкурентоспроможності національної економіки, підвищити якість української продукції і закріпити присутність національних експортерів на традиційних ринках збуту продукції та сприяти виходу на нові зовнішні ринки, а також забезпечити процес інтеграції України у європейську та світову економічні спільноти. Зазначені у статті проблеми мають дискусійний характер, що обумовлює необхідність здійснення подальших наукових пошуків у даному напрямку.

Список використаних джерел

1. Верланов Ю.Ю. Передумови формування зовнішньоторговельної політики країни в контексті економічної безпеки / Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили. – 2009. – № 64. – С. 53–59.

2. Інтернет-портал "Комплексна система інформаційно-консультаційної підтримки та розвитку експорту" // www.ukrexport.gov.ua/ukr/torg_obm/

3. Кизим Н.А. Концентрация экономики и конкурентоспособность стран мира. – Х. : ИНЖЭК, 2005. – 214 с.

4. Кутідзе Л.С. Експортний потенціал регіону: сутність, діагностика, механізми реалізації: Монографія. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2011. – 318 с.

5. Мовчан В. Політика сприяння експорту в Україні після адміністративної реформи. – К.: ПРООН, 2012. – 43 с.

6. Навроцька Н.А. Конкурентоспроможність української економіки в умовах глобалізації // Вісник Донецького національного університету. Серія "Економіка і право". Вип. 2. – Т. 1. – 2010. – С. 278-285.

7. Орлик І. О. Проблеми та пріоритети розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств торівлі України / Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.2. – С. 216-221.

8. Осадча Н.В. Системне уявлення щодо регуляторного митного режиму в умовах глобалізації зовнішньоекономічної діяльності. – 2009. – № 1(15). – С. 134-145.

9. Резникова Н. Экспортные проблемы украинской экономики / Н. Резникова. Финансовые рынки и ценные бумаги. – 2008. – № 12. – С. 30-33.

10. Управління експортним потенціалом України: монографія А.А. Мазаракі. – Київ: КНТЕУ, 2007. – 209 с.

11. Школьній О.О. Стимулювання виходу українських підприємств на зовнішні ринки / О.О. Школьній / Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 1. – С. 42-46.

Шевчук Д.Т.

*Науковий керівник:
к.е.н., доцент Соскін О.І.*

СТАБІЛІЗАЦІЙНІ ЗАХОДИ ЄС І КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В БОРЬБІ ЗІ СВІТОВОЮ ФІНАНСОВОЮ КРИЗОЮ

У статті проаналізовано стабілізаційні заходи ЄС щодо подолання наслідків світової фінансової кризи. Проаналізовано економічні, інституційні та фінансові механізми підтримки стабільності Єврозони. Розкриті особливості розвитку й подолання фінансової кризи в країнах ЦСЄ.

Ключові слова: світова фінансова криза, країни-члени ЄС, країни ЦСЄ, Єврозона, стабілізаційна політика.

Шевчук Д.Т.

СТАБИЛИЗАЦИОННЫЕ МЕРЫ ЕС И СТРАН ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В БОРЬБЕ С МИРОВОМ ФИНАНСОВЫМ КРИЗИСОМ

Статья раскрывает стабилизационные меры ЕС по преодолению последствий мирового финансового кризиса. Проанализированы экономические, институциональные и финансовые механизмы по поддержанию стабильности Еврозоны. Раскрыты особенности развития и преодоления финансового кризиса в странах ЦВЕ.

Ключевые слова: мировой финансовый кризис, страны-члены ЕС, Еврозона, стабилизационная политика, страны ЦВЕ.

Shevchuk D. T.

STABILIZATION MEASURES OF THE EU AND THE COUNTRIES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN THE FIGHT AGAINST THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS

The article deals with the EU-members' stabilization policy under the world financial crisis. The economic, institutional, finance instruments of the stabilization policy are analyzed. The specific features of the economic situation in Central Eastern Europe countries are revealed.

Keywords: world financial crisis, EU – members, CEE countries, Euro zone stabilization policy.

Постановка проблеми. Перебіг економічної кризи в країнах Єврозони і спільні зусилля країн-членів з мінімізації її наслідків, створення стабілізаційного механізму – головним напрямком змін. Ця проблематика є предмет наукового аналізу вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, це колективна праця групи провідних економістів Європи, в якій досліджуються проблеми країн – нових членів ЄС, дається оцінка інтеграційної моделі цих країн у передкризовий період, проаналізовано три головні складові: політика обмінних курсів, фінансова стабільність та кредитоспроможність. [1]. Активно досліджуються проблеми монетарної інтеграції Єврозони [2]. Дану проблему систематично висвітлюють спеціальні видання Єврокомісії [3]. Вплив світової кризи на країни Центрально-Східної Європи в своїх публікаціях проаналізували П.Марер [4], особливості її перебігу в країнах Балтії – П.Станек [5], питання розвитку банківської системи країн ЦСЄ в умовах виходу з кризи – О. Хміз [6]. Особливе значення цієї теми полягає в тому, що перебіг світової фінансової кризи відбувався в умовах безпрецедентного розширення ЄС і адаптації постсоціалістичних економік країн ЦСЄ, які інакше реагують на зовнішні виклики і традиційні методи регулювання, ніж економіка провідних країн ЄС.

Економічна ситуація з необхідністю потребувала рішучих і нестандартних заходів для забезпечення економік країн-членів ЄС. У 2012 р. сукупний ВВП всіх країн ЄС упав майже на 4%, а валові інвестиції скоротились на 10,5%, що свідчить про те, що поточна рецесія є найглибшою в післявоєнній історії цих країн. Падіння цін на сировинні товари збільшило боргові зобов'язання країн-членів ЄС. За статистичними даними ОЕСР у 2012 р. борг у Єврозоні від номінального ВВП становить – 79,2%. Такі країни, як Італія (114,3%), Греція (103,4%), Бельгія (96,7%) і Франція (78,4%) стали лідерами. Отже, відбулося різке підвищення спредів на боргові зобов'язання цих держав щодо традиційно фінансово стійкої Німеччини. Найменшу заборгованість мали Люксембург (16,3%), Словаччина (32,2%) і Фінляндія (40,7%).

Кризова ситуація в економіці і фінансовому секторі країн Єврозони призвела до порушень норм "Пакту стабільності та економічного зростання в ЄС", що обмежують витрати бюджетного дефіциту 3% ВВП. Так, дефіцит державного бюджету був одним із найвищих за останні три роки і в 2013 р. в цілому по Єврозоні становив 7,0% від номінального ВВП. Це породило побоювання, що з часом надкраїни можуть опинитися перед загрозою зниження кредитного рейтингу і стабільності євро.

Одним із стабілізаційних механізмів запобігання фінансовій кризі стала політика відсоткових ставок відповідно до "Плану європейського економічного відновлення" (European Economic Recovery Plan), який був затверджений у грудні 2011 року. Продовженням його був ухвалений Європейською Радою документ "Сприяння економічному відновленню" (Driving Economic Recovery), в якому поставлено завдання посилити координацію дій між державами-членами і добитися переходу до стадії економічного піднесення. Документ містить широку програму реформування фінансового сектору; він уточнює методи і коригує методи, спрямовані на підтримку складившого попиту, зростання інвестицій, збереження або створення нових робочих місць. Фактично найбільшого успіху Євросоюзу вдалося досягти в частині стабілізації фінансових ринків.

Більшість держав-членів здійснили масштабні програми допомоги банківському сектору, збільшили державні гарантії за вкладками, посилили нагляд за банками і страховими компаніями.

Робоча група у лютому 2013 р. дала Європейській комісії доповідь про розвиток системи нагляду за фінансовими установами країн ЄС. Доповідь містила пропозиції про створення Європейської ради з системних ризиків (ESRB), яка здійснюватиме макроекономічний нагляд за ситуацією на всіх сегментах фінансових ринків з метою запобігти повторенню фінансової кризи.

Також рекомендувалося заснувати Європейську систему фінансового нагляду (ESFS), яка забезпечить координацію дій національних наглядових органів і вироблення нових стандартів у цій сфері.

Важливим монетарним регулятором стало зниження облікової ставки з 2,5% до 2% у січні 2012 р. У травні 2012 р. Європейський Центральний банк знизив ставку до рекордно низького рівня в 1%, відмовившись скорочувати її в наступні місяці.

Оскільки в Єврозоні депозитні та кредитні ставки залежать від вищезазваної, але непрямо, а опосередковано (через комерційні банки), то не дивно, що практично всі позикові відсотки були зменшені до мінімального значення за останні п'ять років. В умовах низької інфляції реальні відсоткові ставки за депозитами і кредитами залишаються позитивними, що істотно підвищує можливості ЄЦБ щодо стимулювання економічного зростання.

Важливою особливістю фінансової інтеграції країн ЦСЄ до ЄС є домінування банківських груп – країн ЄС (15). Під час кризи головні банки країн ЄС-15 зустрілися з серйозними проблемами ліквідності і впливу капіталів, ринковою нестабільністю після колапсу Lehman Brothers. Було не зрозуміло, яким чином ці головні філії зможуть допомогти своїм відділенням і дочірнім підрозділам у країнах ЦСЄ. У розпал кризи уряди країн ЄС-15 застосовували заходи, які посилювали банківську систему цих країн за рахунок послаблення дочірніх підрозділів. Тому зросла невпевненість у подальших перспективах багатьох філій у зарубіжних країнах. Пізніше Рада ECOFIN

ухвалила декларацію, згідно з якою антикризові пакети мали бути поширені й на дочірні банківські установи в країнах ЦСЄ. Також невідгидним для країн неєврозони було обмеження доступу до ліквідності євро.

З початку кризи Євросоюз виділив на підтримку реального сектору і населення в цілому близько €400 млрд, що еквівалентно 3,3% його сукупного ВВП. Основна частка цих коштів була внесена національною владою. Фінансовий внесок ЄС виглядає набагато скромнішим. Так, по лінії регіональної політики в 2012 р. вирішено провести авансові платежі в розмірі €6,26 млрд. з

Фонду згуртування, Європейського фонду регіонального розвитку та Європейського соціального фонду. У результаті загальна сума річних виплат по цій частині бюджетної програми ЄС зростає з €5,0 до €11,25 млрд. Одночасно було скасовано правило про обов'язкове співфінансування проектів національними адміністраціями. У червні Європейський інвестиційний банк оголосив про готовність збільшити річні обсяги кредитування проектів, що проводяться в 5 державах ЄС і в країнах-кандидатах, зі звичайних €45 млрд до €60 млрд.

Пошук механізму попередження кризових явищ у Єврозоні продовжувався, і у травні 2013 р. в Брюсселі на засіданні ECOFIN ухвалено рішення про створення "Європейського механізму фінансової стабілізації" з метою розв'язання боргових проблем країн Євросоюзу і утримання курсу євро від падіння. Діяльність фонду базується на ст. 112.2 Договору та міжнародної угоди про Єврозону країн-членів. Капітал Фонду становить €750 млрд.

Ця фінансова допомога надається у формі позик і кредитних ліній країні-члену, які треба повернути з певними відсотками [8]. Першою країною, яка скористалася його допомогою, стала Ірландія. Було ухвалено рішення про термінове виділення €60 млрд для першочергових потреб урядів Єврозони і створити систему мобілізації протягом найближчих 3 років ще €440 млрд. Для допомоги в разі потреби у ліквідності банківської системи Ірландії у євро ЄЦБ і Банк Англії у листопаді 2013 р. оголосили про створення тимчасового своп-механізму, для того щоб у разі необхідності ЦБ Великої Британії зміг передати ЄЦБ до J10 млрд в обмін на євро. Пакет цієї угоди закінчився у вересні 2014 р. Також було підтверджено виділення допомоги Греції у розмірі €110 млрд. 25 січня 2014 р. "Європейський механізм фінансової стабілізації" успішно випустив на ринок облігації на суму €5 млрд для збору грошових коштів, які підуть на реалізацію плану з надання допомоги Ірландії. Три провідні світові рейтингові агентства присвоїли новим облігаціям рейтинг "AAA". Інвестори виявили до них великий інтерес – попит майже в 10 разів перевищив пропозицію.

Міністри фінансів країн-членів Єврозони підтримали подвоєння кредитної здатності майбутнього Європейського фонду фінансової допомоги. Як повідомив голова Єврогрупи, прем'єр-міністр Люксембургу Ж.-К. Юнкер, "Європейський механізм фінансової стабілізації" матиме ефективну кредитоспроможність у 500 млрд євро. Цієї суми повинно бути досить, щоб заспокоїти ринки. Діюча в ЄС тимчасова угода про фінансову допомогу країнам-членам зони євро передбачає максимальну суму допомоги в 440 млрд, однак насправді ефективна кредитна спроможність складає близько 250 млрд євро, оскільки інші гроші повинні в забезпечувати кредити.

Можливість введення санкцій проти держав-порушників "Пакту стабільності та зростання" була розглянута на засіданні консультативної групи міністрів фінансів країн – членів ЄС, і з цією метою підготовлено проект реформи економічного управління в зоні євро. Було домовлено посилити контроль за бюджетами окремих країн і продовжити вивчення питання про введення податку на банківські операції.

Європейське статистичне агентство, відповідно до досягнутої на зустрічі домовленості, отримає право проводити аудит відносно країн, підозрюваних у фальсифікації показників. На саміті ЄС було ухвалено рішення позбавляти порушників субсидій, суттєво посилити контроль за виконанням бюджету, а також розширити арсенал санкцій. Зокрема, країни, що допустили порушення, змушені вносити як заставу досить великі суми. Крім того, порушникам не буде виділятися фінансова допомога зі структурного та аграрного фондів ЄС. Брюссель проводитиме перевірки вже в першому півріччі, щоб заздалегідь виявляти можливі проблеми.

Наприклад, за даними Євростату, Греція уклала 13 контрактів з американським інвестбанком Goldman Sachs, які де-факто були позиками, але не відображалися в борговій звітності. Всього Греція позичила у вигляді своїх 5,3 млрд. євро, проте ці кошти не були вказані у звітності про державний борг [10]. Через такі дії уряд Німеччини продовжує наполягати на введенні, крім економічних, ще й політичних санкцій. На думку Берліна, країни, що перевищили встановлені "Пактом стабільності" норми дефіциту бюджету, потрібно позбавляти права голосу при ухваленні рішень. Переважна більшість інших представників категорично відкинули цю вимогу. Європейський Центробанк спочатку пропонував майже автоматичне введення санкцій проти країн з великими дефіцитами бюджетів, а також припинення доступу до європейського фінансування і допомоги. Міністри фінансів Євросоюзу домовилися про посилення бюджетних правил блоку для запобігання майбутніх криз державних боргів.

У 2013 р. був ухвалений новий підхід до економічного контролю і нового режиму ухвалення політичних рішень для впевненості, що політика всіх країн збігається і корегується одна з одною і що корегуються ті політичні сфери, які до того не були систематично аналізовані – такі як макроекономічні дисбаланси і питання фінансового сектору.

Новий підхід був реалізований у 2014 р. під час першого "європейського семестру". Його суть полягає в тому, що на рівні ЄС обговорення фіскальної політики, макроекономічних дисбалансів, питань фінансового сектору і структурних реформ зростання відтепер розглядатиметься під час "європейського семестру" і перед тим, як уряди ухвалюватимуть проекти бюджетів і затверджуватимуть їх у національних парламентах у другій половині року ("національний семестр"). Ця координація політики має зробити управління ефективнішим і допомогти впровадженню рішень ЄС на національному рівні. Річний цикл починається з аналізу щорічного зростання ЄС (Commission's Annual Growth Survey), який накреслює широкий спектр першочергових дій, які мають бути виконані в рамках ЄС та на національному рівні. Держави-члени потім ухвалюють "Програми стабільності і конвергенції" у своїх фіскальних програмах і "Програми національних реформ" щодо структурних реформ і заходів з підтримки економічного зростання і зайнятості. Комісія оцінює ці документи, базуючись на комплексному аналізі фіскальної, макроекономічної і структурної політики і на цій основі пропонує конкретні рекомендації для кожної країни.

Проте ситуація змінюється швидко, і в світлі подій у Японії та Лівії не чітко зрозуміло, коли "великий пакет" зможе стати дієвим інструментом боротьби з кризою. Наприклад, опозиція в Німеччині виступила за зміну терміну внеску країни в обсязі €40 млрд з 2-х до 5-ти років [11].

Специфічні риси мав перебіг кризи в країнах ЦСЄ, що обумовило і особливі заходи її подолання.

Особливістю, зокрема, було те, що ця проблема виникла раптово і в гострій формі, з реальною загрозою розбалансування фінансових систем окремих держав. У 2010-2012 рр. спостерігалася стрімке надходження "швидкого", спекулятивного капіталу, обсяг якого приблизно становив 10% ВВП. Згодом найбільш вразливими від відпливу цих грошей стали Естонія, Латвія, Литва й Україна. В науковій літературі вважається, що одним із чинників такої нестабільності стало поглиблення фінансової інтеграції в рамках ЄС, специфічні складнощі умов функціонування єдиного ринку для країн з відносно невеликою економікою, відкритою, з недостатніми ресурсами і поза Євросоюзу.

Відмінності в межах регіону очевидні: центральні європейські країни мали розумно низькі зобов'язання, за винятком Угорщини, а країни Балтії і Хорватія – сильну заборгованість, що підвищило їх уразливість. Тому тільки три центральноєвропейські країни – Чехія, Польща і Словаччина – були забезпечені від швидкого падіння через внутрішні борги, і тільки чотири країни – попередні і Словенія – уникли зовнішньої боргової пастки. Ці країни є ядром регіону. Інші країни ЦСЄ, переживши бум іноземного кредитування, отримали зростання державного боргу і приватних боргів. За таких обставин будь-які методи в грошово-кредитній та фінансовій політиці не змогли ефективно попередити посилення економічної нестабільності.

Кожна із провідних країн ЦСЄ має особливості перебігу і подолання кризи. У 2014 р. Державний борг Польщі не перевищив 54% ВВП, дефіцит сектору державних фінансів оцінюється у 5,6% ВВП, бюджетний дефіцит – у 25 млрд дол., що на 15 млрд дол. менше, ніж передбачалося. У третьому кварталі 2014 р. прибутки Польщі зросли на 6,6%, що є найбільшим показником за останні три роки.

На відміну від "старих" країн ЄС, польський ВВП у третьому кварталі 2014 р. виріс на 4,3%. Кредитний рейтинг Польщі агенція Модус визначила на рівні "A2". Позиції польських аналітиків полягають у підтримці посилення політичного регулювання глобального фінансового ринку, поступовій федералізації відносин у складі ЄС [11].

Стабілізаційним фактором у Польщі став результат економічної політики та інвестицій попередніх років, у результаті якого було створено низьковитратні промислові центри, успішно інтегровані у промислові ланцюги провідних країн ЄС, в першу чергу Німеччини. До того ж стабілізуючими факторами були наявність конкурентної промисловості (до 40% польського експорту становить продукція машинобудування); міцні позиції Національного банку і банківської системи в цілому; обережне ставлення до кредитування допомогловтримати від падіння будівельну галузь і зберегти заощадження громадян; невелика заборгованість загального обсягу фінансових зобов'язань польських фінустанов (наприкінці 2011 р. ця сума становила всього 15,7%), наявність плаваючого курсу польського злотого; орієнтація польської економіки на внутрішній попит, індексація пенсій скорочення податків та ін. [12].

До цього переліку треба додати відносно дешеву робочу силу і зацікавленість транснаціональних компаній у переміщенні виробництва із Західної Європи на схід. Наприклад, американська фірма DELL перенесла виробництво з Ірландії до м. Лодзь, швейцарсько-шведська машинобудівна компанія ABB побудувала два підприємства в цьому ж регіоні, американська компанія Procter & Gamble відкрила фабрику з виробництва косметичних виробів, тайванська фірма Foxconn придбала завод [13].

Важливе значення у стабільній ситуації в Польщі була підготовка країни до Євро-2012 і зростання інтересу девелоперів до головних інфраструктурних об'єктів, коли падіння цін на будівельні матеріали може зменшити кінцеву вартість об'єктів. Як зазначив голова Агенції з підготовки до Євро-2012 у Польщі, загальна вартість спорudzених об'єктів сягатиме 20 млрд євро, переважне фінансування Польща отримала з фондів ЄС. Було реконструйовано 6 стадіонів, 5 аеропортів, залізничні вокзали і колії, дороги [14]. Таким чином, підготовка до Євро-2012 для Польщі стала підтримкою, яка пригальмувала перебіг економічної кризи в країні. Великим є очікування від покращення позицій польського експорту у торгових відносинах з Німеччиною, Індією та Китаєм.

Послідовна лібералізація економіки Польщі мала важливим наслідком зростання приватних пенсійних фондів, до яких було перераховано суми, що становлять 2,5% від рівня ВВП [15]. З метою скорочення дефіциту держбюджету урядом Польщі зроблені важливі політичні кроки: скорочено вдвічі пенсії майже 40 тис. колишнім працівникам силових структур комуністичної доби. Аналогічні дії зі "справедливого" пенсійного забезпечення здійснюються в Чехії, Румунії, Німеччині [16].

У країнах ЦСЄ спостерігається тенденція пошуку виходу з економічної кризи шляхом посилення ролі національних інститутів. Наприклад, в Угорщині була ухвалена нова Конституція, в якій зафіксоване положення про те, що національною валютою є угорський форинт і для переходу на євро потрібне рішення, підтримане парламентом більшістю. В ухваленому законі про Національний банк обмежено повноваження його голови, Монетарну раду збільшено з 7 до 9 осіб, усі вони обираються парламентом, голову ради також відтепер можна перебрати.

Конституція передбачає можливість злиття ЦБ і Управління фінансового нагляду Угорщини, яке підпорядковане уряду і здійснює нагляд за банківським сектором і ринками капіталу. В результаті може бути створено єдиний мегарегулятор на фінансовому і банківському ринку, який також відповідає за монетарну політику. Націоналізовано

Пенсійний фонд, ліквідовано контрольний орган над держбюджетом. Ці кроки стали реакцією на безпрецедентне падіння форинта на 15% впродовж другої половини 2014 р., здешевлення державних облігацій.

У серпні 2014 р. в Угорщині був ухвалений відповідний закон, який дозволяв громадянам, які взяли іпотечне кредитування у євро і швейцарських франках, повернути їх за твердим курсом: 80 форинтів за швейцарський франк і 250 форинтів – за євро. Це призвело до великих збитків банків, особливо австрійських Raiffeisen Bank International, Erste Group AG і Volksbanken International, які змушені списати з балансів сотні мільйонів євро неповернених кредитів [17]. Пошуки шляхів боротьби з бюджетним дефіцитом в Угорщині розглядаються у площині таких заходів, як скорочення асигнувань на лікарські препарати, громадський транспорт, витрати на урядові потреби.

Заходи Угорщини щодо стабілізації фінансової ситуації в країні було жорстко розкритиковано Єврокомісією як такі, що не сприяють зменшенню дефіциту бюджету. Наприкінці 2014 р. Агенції Standart & Poor's і Moody's різко знизили кредитні рейтинги до рівня відповідно "BB+" і "Ba1". Єврокомісар О. Рен виступив за припинення виплати субсидій Угорщині, що є безпрецедентним кроком у ЄС з огляду на те, що країна не є членом Єврозони. У лютому 2015 р. Європейська Комісія вирішила відзвати з фондів розвитку Угорщини близько \$650 млн через неефективну боротьбу уряду з дефіцитом держбюджету.

При виробленні подальшої антикризової стратегії все чіткіше простежуються розбіжності в позиціях країн ЄС. Країни – не члени Єврозони не беруть участі в переговорах стосовно подальших шляхів боротьби з борговими кризами, на них здійснюється політичний тиск з метою "добровільної" підтримки договору про стабільність, який, на думку окремих країн, порушує принцип рівності в ЄС і не корисний для бідних країн, більше того, він може перешкодити їхньому економічному зростанню. Чітко простежується позиція Франції щодо недопущення низьких податкових ставок, важливих для економік бідних країн ЄС [18]. Як заявив голова центру вивчення європейської політики Д. Гросс, найближчі 10 років монетарна політика ЄЦБ буде сконцентрована на підтримці зростання провідних європейських економік, при цьому менше уваги приділятиметься "молодшим" партнерам [19].

Країни, що мали власну національну валюту, в умовах кризи мали більше можливостей для її подолання, зокрема, через різницю курсів валют. У травні 2011 р. про зміну дати переходу на євро заявив прем'єр-міністр Чехії В. Клаус, прем'єр-міністр Польщі Д. Туск. Ситуація в Греції та інших країнах Єврозони загострила питання про те, які країни "будуть оплачувати чужі борги". Опитування громадян трьох країн ЦСЕ: Чехії, Угорщини і Польщі, проведене Академією наук Чехії у 2009 р., показало малу підтримку населення переходу на євро, при цьому в Чехії найбільше противників її введення. Під час опитування громадяни відповіли на питання: "Чи ви згодні з уведенням євро у вашій країні?".

Євроскептицизм демонструють найвищі посадовці. Наприклад, прем'єр-міністр Чехії П. Нечес відкрито наголосив, що "сучасна Єврозона відрізняється від того валютного союзу, до якого хотіла вступити Чехія після входження до складу ЄС". Проте забезпечення фінансової стабільності в Європі залежить від провідних західних країн і загальної фінансової політики ЄС. Світова фінансова криза продемонструвала слабкість і великі прорахунки у регуляторній і контролюючій політиці ЄС, що потребувало негайного втручання з метою збереження довіри до фінансової системи. Перебіг подій показав, що слабкою ланкою є система фінансового контролю. Суттєве збільшення кількості контролюючих комітетів (CESR, CEBS, CEIOPS) не супроводжувалося реальним удосконаленням механізму їх діяльності. Криза виявила такі слабкі місця, як недосконалість інформаційних баз даних, дублювання функцій контрольних органів. Багато нарікань викликає робота Колегії аудиторів. Не чітко окреслені повноваження Європейської системи фінансових інспекторів (ESFS). Недосконалість є механізм взаємодії між національними казначействами, національними банками та інспекційними органами.

Нині ставиться питання про створення й надання серйозних повноважень Групі фінансового контролю ЄС, створення Європейського фінансового інституту. Про-

блема фінансової стабільності безпосередньо залежить від систематичного контролю державного боргу з боку державних установ.

Сильна фінансова дисципліна має поєднуватися з політикою макроекономічного регулювання. Очевидно, що ЄС перебуває на початковому етапі реформування своїх фінансово-економічних основ, результатом якого має стати інша якість взаємовідносин між "старими" й "новими" його членами, поява нових перспектив для країн – не членів Єврозони.

Список використаних джерел

1. Whither growth in Eastern Europe? Policy lessons for an integrated Europe / Beker T., Dajanu D., Darvas Z. and ets. Ed. A. Fielding // Druegel bluepreprint series. Vol. 11. November. 2010.
2. Mongelli F.P. European economic and monetary integration and the Optimum currency area theory // Economic Papers 302. February 2008; The Euro: First Decade / Ed. By Buty M., Deroose S., Gaspar V., Martins N.J. – N.Y., 2010.
3. Quarterly report on the euro area. Special report: Competitiveness developments within the euro area. Vol. 8 № 1 (2009); Quarterly report on the euro area. Vol.2. No.2. (2010).
4. Marer P. The global economic crises: impact on Eastern Europe // Octe Aeconomica. 2010. Vol. 60 (1).
5. Stanek P. Transmission of the global crisis to the Baltic States: Implications for their assessing to the Euro area //Krakow University of Economics Discussion Paper [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://www.papers.uek.krakow.pl>
6. Хмыз О. Банковский сектор стран Центральной и Восточной Европы после кризиса // Банковское дело. М. – 2011. – № 4.
7. Статистичні дані ОЕСР за 1996-2010 роки.
8. The European Stabilization Mechanism. MEMO/10/173 Brussels, 10 May 2010 [Ел. ресурс] – Режим доступу:
9. ЕЦБ и Банк Англии создали временный своп-механизм для помощи Ирландии 2010 [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://www.rian.ru/economy/20101217/310097681.html>
10. Греция дезинформировала ЕС по операциям с американским банком [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://www.novpol.ru/index.php?id=1614>
11. Новая Польша [Ел.ресурс] – Режим доступу: <http://www.rian.ru/economy/20110514/374675018.html>
12. Spiegel Peter. EU agrees "grand bargain" package // Financial times. – 2011. – 26 March.
13. Польша как наиболее сильное звено ЕС во время кризиса глазами инвесторов [Эл. ресурс] – Режим доступа: <http://minfin.com.ua/blogs/KarantinS/11404/>
14. Eastern Europe: An uplift under way // The Financial Times. // . – 2010. – 28 Oct. Crisis seen helping Poland's Euro 2012 preparations [Ел. ресурс] – Режим доступу: http://www.sports-city.org/news_details.php?news_id=6683&idCategory=50.
15. Poland's Q1 GDP growth seen above 4 pct [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://cairo.trade.gov.pl/en/aktualnosci/article/y,2011,a,15746,.html>
16. Stracancsky P. Poland's tensions cut – Cue to former Eastern Bloc [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://www.ipsnews.net/news.asp?idnews=50246>
17. Вдовина Т., Ю.Барсуков. Венгрия обсудит с ЕС свой новый курс [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/1849408/print>
18. Euro topics. Press review, 05 April 2011 [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://www.eurotopics.net/en/presseschau/wirtschaft>
19. Schneider O. Economic and Political Challenges in Acceding to the Euro in the post-Leman's Brothers' World. Financial Crisis and the Euro – the Czech Dilemma. – Sofia, Open Society Institute, October 2009. – 44 p. (European Policy Initiative, Country Report Czech Republic).
20. В настоящее время государства еврозоны ищут не столько новых членов, сколько "тех, кто заплатит чужие долги" [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://focus.ua/foreign/204796/>

ОБЛІК І АУДИТ

Вербило О.Л.

Науковий керівник:
к.е.н., доцент **Чередніченко Ю.В.**

ОБЛІК І АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті проведено узагальнення теоретичних основ обліку і аналізу фінансового стану підприємства, визначено сутність фінансового стану та з'ясовано місце аналізу фінансового стану у загальній системі аналізу господарської діяльності підприємства.

Ключові слова: облік, аналіз, фінансовий стан.

Вербило О.Л.

УЧЕТ И АНАЛИЗ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье проведено обобщение теоретических основ учета и анализа финансового состояния предприятия, определена сущность финансового состояния и выяснено место анализа финансового состояния в общей системе анализа хозяйственной деятельности предприятия.

Ключевые слова: учет, анализ, финансовое состояние.

Verbil Oksana

ACCOUNTING AND ANALYSIS OF THE FINANCIAL CONDITION OF THE ENTERPRISE

The article summarizes the theoretical bases of accounting and analysis of the financial state of the enterprise, defines the essence of the financial state and clarifies the place of analysis of the financial state in the overall system of analysis of the economic activity of the enterprise.

Keywords: accounting, analysis, financial condition.

Постановка проблеми. Сучасні умови ринкової економіки вимагають від підприємств підвищення ефективності виробництва, конкурентноздатності продукції на основі впровадження передового вітчизняного і закордонного досвіду, підвищення підприємницької ініціативи тощо. Важлива роль у рішенні цих задач належить фінансовому аналізу, тому що з його допомогою розробляється стратегія і тактика розвитку підприємства, обґрунтовується вибір оптимальних варіантів управлінських рішень, здійснюється контроль за їхнім виконанням, оцінюються результати діяльності підприємства в розрізі структурних підрозділів, видів (сегментів) діяльності та центрів відповідальності, виявляються причини негараздів і наявні резерви, що на даний час є дуже актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань оцінки фінансового стану підприємств займалися І.В. Бокарева [4], М.Д. Білік [5], Л.Д. Буряк [5], Б.В. Гринів [1], С.В. Тютюнник [4] та інші, хоча питання обліку фінансового стану розглянуті у працях даних авторів недостатньо.

Метою дослідження є аналіз сутності, завдань і необхідності системного аналізу фінансового стану підприємств, а також дослідження всіх існуючих методів, принципів і методик аналізу фінансового стану підприємства та надання пропозицій щодо їх вдосконалення.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення наступних завдань:

- уточнити визначення економічної сутності фінансового стану та понять рентабельність, фінансова стійкість, ліквідність, платоспроможність;

- обґрунтувати та дослідити необхідність інформаційного забезпечення оцінки фінансового стану підприємств;
- обґрунтувати доцільність розрахунку окремих показників оцінки фінансового стану підприємств;
- проаналізувати вплив закордонного досвіду на методикою оцінки фінансової стійкості підприємств в Україні;
- визначити оптимальний набір показників оцінки фінансового стану підприємства;
- розробити пропозиції щодо удосконалення розрахунків окремих показників та інтегрального показника оцінки фінансового стану підприємства.

Наукова новизна отриманих результатів:

- знайдено сутність подальшого розвитку, визначення економічної суті фінансової стійкості підприємства та обґрунтовано доцільність застосування цього терміну для характеристики його стійкого фінансового стану;
  - проаналізоване наявне методичне забезпечення оцінки фінансового стану підприємства;
- Основні результати дослідження. Фінансовий стан підприємства – це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів [5].

Можливо визначити фінансовий стан, як це здатність підприємства профінансувати свою діяльність. Висновки про фінансовий стан зазвичай роблять на основі забезпеченості підприємства фінансовими ресурсами, доцільності їх розміщення та ефективності використання [1].

Л.В. Кузьменко, В.В. Кузьмін, В.М. Шаповалова вважають, що фінансовий стан підприємства є основою його благополуччя, фінансовий менеджмент має знаходити розумний компроміс між завданнями, що їх ставить перед собою підприємство, і фінансовими можливостями реалізації цих завдань [2].

Фінансовий стан підприємства залежить від результатів його виробничої, комерційної та фінансово-господарської діяльності. Тому на нього впливають усі ці види діяльності підприємства.

На думку Л.В. Кузьменка, В.В. Кузьміна, В.М. Шаповалової фінансові ресурси – сукупність грошових коштів, що формуються з метою фінансування розвитку підприємства в наступному періоді. Фінансові ресурси підприємства формуються за рахунок різних джерел, які прийнято підрозділяти на власні і залучені, або внутрішні і зовнішні. Процес формування ресурсів здійснюється на основі спеціальної розроблювальної політики [2].

Отже, успішна діяльність будь-якого підприємства, його життєздатність залежить від необхідної послідовності управлінських рішень, що їх приймають менеджери як індивідуально, так і колективно.

Як правило, чим вищі показники обсягу виробництва і реалізації продукції, робіт, послуг і нижча їх собівартість, тим вища прибутковість підприємства, що позитивно впливає на його фінансовий стан.

Неритмічність виробничих процесів, погіршення якості продукції, труднощі з її реалізацією призводять до зменшення надходження коштів на рахунки підприємства, в результаті чого погіршується його платоспроможність.

Існує і зворотний зв'язок, оскільки брак коштів може призвести до перебоїв у забезпеченні матеріальними ресурсами підприємства, а отже у виробничому процесі.

Фінансова діяльність підприємства має бути спрямована на забезпечення систематичного надходження й ефективного використання фінансових ресурсів, дотримання розрахункової і кредитної дисципліни, досягнення раціонального співвідношення власних і залучених коштів, фінансової стійкості з метою ефективного функціонування підприємства.

Саме цим зумовлюється необхідність і практична значущість систематичної оцінки фінансового стану підприємства, якій належить суттєва роль у забезпеченні його стабільного фінансового стану.

Отже, фінансовий стан – це одна з найважливіших характеристик діяльності кожного підприємства.

Метою оцінки фінансового стану підприємства є пошук резервів підвищення рентабельності виробництва.

Фінансовий стан підприємства визначається такими елементами:

- 1) прибутковість роботи підприємства;
- 2) оптимальність розподілу прибутку, що залишився у розпорядженні підприємства після сплати податків і обов'язкових платежів;
- 3) наявність власних фінансових ресурсів не лише мінімально необхідного рівня для організації виробничого процесу і процесу реалізації продукції;
- 4) раціональне розміщення основних і оборотних фондів;
- 5) платоспроможність та ліквідність [3].

Фінансовий стан підприємства треба систематично й всебічно оцінювати використовуючи різні методи, прийоми та методики аналізу.

Неефективне використання фінансових ресурсів призводить до низької платоспроможності підприємства і, як наслідок, до можливих перебоїв у постачанні, виробництві та реалізації продукції; зниження рентабельності підприємства.

Основними завданнями аналізу фінансового стану підприємства є:

- дослідження рентабельності та фінансової стійкості підприємства;
- дослідження ефективності використання майна (капіталу) підприємства, забезпечення підприємства власними оборотними коштами;
- об'єктивна оцінка динаміки та стану ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості підприємства;
- кількісна оцінка його конкурентоспроможності;
- аналіз ділової активності;
- визначення ефективності використання фінансових ресурсів.

Аналіз фінансового стану підприємства є необхідним етапом для розробки планів і прогнозів фінансового оздоровлення підприємств.

Кредитори та інвестори аналізують фінансовий стан підприємств, щоб мінімізувати свої ризики за позиками та внесками, а також для необхідного диференціювання відсоткових ставок.

У результаті фінансового аналізу менеджер одержує певну кількість основних, найбільш інформативних параметрів, які дають об'єктивну та точну картину фінансового стану підприємства.

При цьому в ході аналізу менеджер може ставити перед собою різні цілі: аналіз поточного фінансового стану або оцінку фінансової перспективи підприємства.

Аналіз фінансового стану – це частина загального аналізу господарської діяльності підприємства, який складається з двох взаємозв'язаних розділів: фінансового та управлінського аналізу.

Розподіл аналізу на фінансовий та управлінський зумовлений розподілом системи бухгалтерського обліку, яка склалася на практиці, на фінансовий та управлінський облік. Обидва види аналізу взаємозв'язані, мають спільну інформаційну базу (рис. 1).

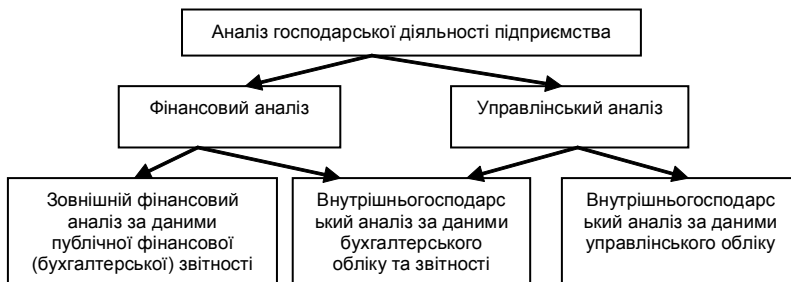

Рис. 1. Місце фінансового аналізу у загальній системі аналізу господарської діяльності підприємства [5]

Особливостями зовнішнього фінансового аналізу є:

- орієнтація аналізу на публічну, зовнішню звітність підприємства;
- множинність об'єктів-користувачів;
- різноманітність цілей і інтересів суб'єктів аналізу;
- максимальна відкритість результатів аналізу для користувачів.

Основним змістом зовнішнього фінансового аналізу, який здійснюється партнерами підприємства, контролюючими органами на основі даних публічної фінансової звітності, є:

- аналіз абсолютних показників прибутку;
- аналіз показників рентабельності;
- аналіз фінансового стану, фінансової стійкості підприємства, його платоспроможності та ліквідності балансу;
- аналіз ефективності використання залученого капіталу.

На відміну від внутрішнього, відповідні складові зовнішнього аналізу більш формалізовані та менш деталізовані..

Основним змістом внутрішнього (традиційного) аналізу фінансового стану підприємства є:

- аналіз майна (капіталу) підприємства;
- аналіз фінансової стійкості та стабільності підприємства;
- оцінка ділової активності підприємства;
- аналіз динаміки прибутку та рентабельності підприємства і факторів, що на них впливають;
- аналіз кредитоспроможності підприємства;
- оцінка використання майна та вкладеного капіталу;
- аналіз власних фінансових ресурсів;
- аналіз ліквідності та платоспроможності підприємства;
- аналіз самоокупності підприємства.

Цей аналіз здійснюється аналітиками підприємства і ґрунтується на широкій інформаційній базі, включаючи й оперативні дані.

Розуміння фінансового стану підприємства та його своєчасний і якісний аналіз, вибір необхідного методу аналізу та системи показників, що забезпечить всебічне вивчення та представлення діяльності підприємства є основоположними для прийняття управлінських рішень, спрямованих на вирішення питання обрання напрямів діяльності та розвитку підприємства, покращення його ефективності, конкурентоздатності та прибутковості [4]

Висновки. У підсумку можна зазначити, що в сучасних умовах функціонування підприємств, всебічна оцінка фінансового стану є необхідною. Саме на основі даних, отриманих у результаті її проведення, визначається стратегія розвитку підприємства, реальний стан його справ, досліджується можливість існування прихованих резервів.

Аналіз фінансового стану підприємства необхідно здійснювати для поліпшення використання його фінансових ресурсів.

Список використаних джерел

1. Гринів Б. В. Економічний аналіз торговельної діяльності. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.
2. Кузьмін В. В. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. [для студентів ВНЗ] / В. В. Кузьмін, В. М. Шаповалова, Л. В. Кузьменко. – Херсон : Ліра-К, 2009. – 200 с.
3. Руда Р. В. "Оцінка фінансового стану підприємства: сутність та необхідність" [Режим доступу] // http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vbumb/2010_1/12.pdf
4. Тютюнник С.В., Бокарева І.В. "Сутність характеристики фінансового стану підприємства" [Режим доступу]// <http://intkonf.org/kand-ekon-naukyutyunnik-sv-bokareva-iv-sutnismi-harakteristiki-finansovogo-standupidpriemstva/>
5. Фінанси підприємств: підручник [7-ме вид.] / [А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.]; під ред. А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 2008. – 552с.

Здоріченко І.І.

Науковий керівник:
к.е.н, доцент **Чередніченко Ю.В.**

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ, АНАЛІЗУ ТА АУДИТУ ФІНАНСОВИХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено проблему, щодо удосконалення обліку, аналізу та аудиту фінансових витрат на підприємствах. Науково обґрунтовані теоретичні засади операцій з фінансовими витратами, досліджено їх економічну сутність та класифікацію.

Ключові слова: аудит, бухгалтерський облік, фінансові витрати, аналіз, кредит, лізинг.

Здоріченко І.І.

МЕТОДИКА И ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА, АНАЛИЗА И АУДИТА ФИНАНСОВЫХ ЗАТРАТ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье исследовано проблему, по усовершенствованию учета, анализа и аудита финансовых затрат на предприятиях. Научно обоснованы теоретические основы операций с финансовыми затратами, исследованы их экономическая сущность и классификация.

Ключевые слова: аудит, бухгалтерский учет, финансовые расходы, анализ, кредит, лизинг.

Zdorichenko I.

METHODOLOGY AND ORGANIZATION OF ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT OF FINANCIAL EXPENSES OF THE ENTERPRISE

This article is devoted to the study of problems in improving the accounting, analysis and audit of financial costs in enterprises. Theoretical fundamentals of operations with financial expenses are scientifically substantiated, their economic essence and classification.

Key words: audit, accounting, financial expenses, analysis, credit, leasing.

Постановка проблеми. Результати діяльності підприємств переважно залежать від системи управління, яка забезпечує економічну самостійність підприємства, його конкурентоспроможність на ринку та стійке фінансове становище. Вирішення проблеми ефективного розвитку та економічного зростання підприємств неможливе без удосконалення насамперед управління витратами. Тому перед управлінським персоналом постає важливе завдання пошуку і впровадження такої системи, яка б відповідала принципам єдності підходів на різних рівнях управління, планування, обліку, калькулювання, оцінки та аналізу, можливості управління витратами на різних стадіях життєвого циклу товарів.

Трансформація системи бухгалтерського обліку України згідно вимог міжнародних стандартів фінансової звітності зумовила суттєву перебудову методології бухгалтерського обліку і необхідності перегляду питань його організації, зокрема обліку витрат на підприємстві, оскільки витрати займають головну роль у визначенні результатів діяльності підприємства, а саме, отримання ним прибутку чи збитку.

Треба зауважити, що методика обліку, аналізу і аудиту фінансових витрат підприємства, неповною мірою відповідає сучасним вимогам. Серед чисельних проблем можна виділити такі:

- недосконалість форм облікової документації;
- вибір оптимального переліку статей комплексних витрат та визначення бази їх розподілу між місцями виникнення і центрами відповідальності;
- вибір методики контролю витрат;
- недосконалість системи мотивації структурних підрозділів підприємства та їх керівників до досягнення високих результатів роботи.

Отже, розробка відповідної методики та організації синтетичного та аналітичного обліку фінансових витрат на підприємстві може забезпечити виконання бухгал-

терською службою вимог, встановлених Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" та відповідним нормативним документам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерелом дослідження виступили праці відомих авторів Ф.Ф. Бутинця [6], Й.Я. Даньків [7], В.А. Дерій [8], А.Г. Загородній [9], Г.О. Партии [9], В.В. Сопка [10] та ін.

Мета дослідження. Висвітлення проблемних аспектів обліку фінансових витрат підприємства згідно різних нормативних джерел.

Основні результати дослідження. Витрати розглядаються як економічна категорія. Більшість економістів вважають, що витрати – це всі платежі (явні та неявні), які потрібні для залучення ресурсів до конкретного виду діяльності.

Розглянемо сутність категорії "витрат" стосовно нормативної бази та з точки зору різних учених-економістів.

Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" та 16 "Витрати" визначають витрати як зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення власного капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками). У цьому визначенні сутність витрат виражається не через їх економічну природу, а через наслідки операцій з активами та капіталом для фінансово-майнового стану підприємства.

Такі економісти як: Й.Я. Даньків, В.А. Дерій, А.Г. Загородній та інші головну увагу приділяли витратам обігу, під якими розумілись суспільно-необхідні витрати живої та уречевленої праці [7, 8, 9]. Таке тлумачення витрат було зумовлено тим, що витрати розглядалися у зіставленні з витратами виробництва з одного боку, та витратами споживання – з іншого, а також з домінуванням економічної теорії К. Маркса щодо економічної природи витрат.

У своїх працях Ф.Ф. Бутинець, В.Г. Швець, В.В.Сопка при розгляді витрат визначають їх як загальноекономічну категорію, що характеризує використання різних речовин і сил природи в процесі господарювання [6, 10, 11]. Відрізняють поняття витрат в бухгалтерському розумінні від витрат в економічному тлумаченні. Так, під економічними витратами розуміють "витрати втрачених можливостей", тобто суму грошей яку можна отримати при найбільш вигідному із усіх можливих альтернативних варіантів використання ресурсів. Таким чином, економічні витрати будь-якого ресурсу обраного для виробництва продукції дорівнюють його вартості при найкращому із усіх можливих варіантів використання. Поняття економічних витрат обумовлено обмеженістю ресурсів у порівнянні з кількістю варіантів їх використання. З бухгалтерської точки зору витрати – це тільки конкретні витрати ресурсів. Дане тлумачення базується на ресурсному розумінні природи господарства, не беручи до уваги інші аспекти.

Згідно з Податковим кодексом України, витрати – сума будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних для провадження господарської діяльності платника податку, в результаті яких відбувається зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, внаслідок чого відбувається зменшення власного капіталу (крім змін капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власником).

Отже, розглянувши поняття "витрат" в нормативних джерелах та в спеціальній літературі, ми бачимо, що різні автори трактуючи це поняття, не розкриваючи всіх його аспектів, без врахування всіх особливостей функціонування підприємства як самостійного суб'єкта господарювання.

Витрати відображаються в бухгалтерському обліку одночасно зі зменшенням активів або збільшенням зобов'язань.

В основі організації витрат підприємств лежить їх класифікація. Поточні витрати підприємства за видами діяльності класифікуються за такими групами:

- витрати операційної діяльності;
- витрати фінансової діяльності;
- витрати інвестиційної діяльності;

Під фінансовою діяльністю розуміють діяльність, яка призводить до змін розміру і складу власного та позикового капіталу підприємства. У результаті такої діяльності виникають фінансові витрати.

Класифікацію фінансових витрат можна розділити на 2 види витрат:

- 1) відсотки за кредит;
- 2) інші фінансові витрати.

Відсотки за кредит – відсотки, пов'язані з нарахуванням та виплатою відсотків, процентів за користуванням кредитом.

Інші фінансові витрати – витрати, пов'язані із залученням капіталу, зокрема витрати, пов'язані з випуском, утриманням та обігом власних цінних паперів, нарахуванням відсотків за кредитами небанківських фінансових установ, фінансового лізингу, тощо.

Однак, слід відзначити, що не всі відсотки за кредитами та іншими позиковими коштами можуть бути фінансовими витратами підприємства, зокрема, відсотки за кредитами, пов'язані із створенням кваліфікаційного активу. З метою визначення таких винятків слід розглянути окремі норми стандартів бухгалтерського обліку.

Кваліфікаційний актив – це актив, який обов'язково потребує суттєвого часу для його створення.

П(С)БО 31 "Фінансові витрати" затверджено Наказом МФУ 28.04.2006 року і вступив в дію з 1 січня 2007 року. При появі цього стандарту були внесені відповідні зміни в П(С)БО 7 "Основні засоби" в частині, що стосується формування первинної вартості об'єктів основних засобів.

П(С)БО 32 "Інвестиційна нерухомість" затверджено Наказом МФУ 02.07.2007 року і вступив в дію з 1 січня 2008 року. Як бачимо, П(С)БО 31 "Фінансові витрати" і П(С)БО 32 "Інвестиційна нерухомість" розподіляє рівно рік [8].

У складі активів, які потенційно можливо визнати кваліфікаційними, П(С)БО 31 "Фінансові витрати" зазначена інвестиційна нерухомість. Але пріоритетним відносно інвестиційної нерухомості є П(С)БО 32 "Інвестиційна нерухомість". Саме він регламентує порядок визнання, відображення в облікових регістрах і фінансової звітності інвестиційної нерухомості. А в цьому стандарті є такий важливий пункт 5.

5. З метою бухгалтерського обліку не вважається інвестиційною нерухомістю:

5.1. Операційна нерухомість, а також нерухомість, що утримується для використання у майбутньому як операційна нерухомість.

5.2. Нерухомість, що утримується з метою продажу за умов звичайної господарської діяльності.

5.3. Нерухомість, що будується або поліпшується за дорученням третіх сторін.

5.4. Нерухомість, що перебуває в процесі будівництва або поліпшення з метою використання у майбутньому як інвестиційна нерухомість.

5.5. Нерухомість, що надана в оренду іншому суб'єкту господарювання на умовах фінансової оренди.

Ці обмеження, наявність яких не дає можливості говорити про визнання активу інвестиційною нерухомістю.

Разом з тим, згідно з П(С)БО 31 "Фінансові витрати" інвестиційна нерухомість, яка потребує добудови, реконструкції, реставрації або іншого поліпшення, може бути визнана кваліфікаційним активом.

Введення в дію П(С)БО 32 "Інвестиційна нерухомість" не викликало внесення змін чи доповнень до П(С)БО 31 "Фінансові витрати". Тому протиріччя між цими стандартами, що стосуються інвестиційної нерухомості, продовжують існувати.

Висновки. Отже, витрати – це зменшення економічних вигод протягом облікового періоду у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язання, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками).

Визначення чи є витрати фінансовими чи необхідно окремі витрати капіталізувати на вартість активів – таке рішення необхідно приймати виключно виходячи з норм стандартів бухгалтерського обліку.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. // zakon.rada.gov.ua
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р., № 996-XIV // zakon.rada.gov.ua
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 32 "Інвестиційна нерухомість": наказ МФУ від 02.07.2007, № 779 // zakon.rada.gov.ua
4. Інструкція "Про затвердження плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції з його застосування": Наказ МФУ від 30.11.1999, №291 // zakon.rada.gov.ua
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати": Наказ МФУ від 31.12.1999 р. №318 // zakon.rada.gov.ua
6. Бухгалтерський фінансовий облік / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖІПІ, 2011. – 672 с.
7. Даньків Й. Я. Бухгалтерський облік у галузях економіки. – К.: Знання-Прес, 2010. – 206 с.
8. Дерій В. А. Організація бухгалтерського обліку в підприємстві. – Т.: Джура, 2010. – 92 с.
9. Загородній А.Г., Партии Г.О. Бухгалтерський облік: основи теорії та практики. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2010. – 377 с.
10. Сопко В.В. Організація і методика проведення аудиту. – К.: ВД "Професіонал", 2010. – 624 с.
11. Шумляев Б. О., Татаренко І. В., Рябий Є. І. Бухгалтерський облік. – Д., 2010. – 342 с.

Іванов А.К.

*Науковий керівник:
к.е.н. Ромашко О.М.*

ОСОБЛИВОСТІ АУДИТУ ДОХОДІВ

У статті комплексно досліджено особливості організації аудиту доходів підприємства. Визначено основні методики аудиту доходів підприємства, їх етапність. Узагальнено проблеми аудиту доходів на підприємстві. Подано рекомендації щодо усунення проблем аудиту доходів підприємства.

Ключові слова: *аудит, доходи, етапи аудиту, контроль, методика.*

Іванов А.К.

ОСОБЕННОСТИ АУДИТА ДОХОДОВ

В статье комплексно исследованы особенности организации аудита доходов предприятия. Определены основные методики аудита доходов предприятия, их этапность. Обзор проблемы аудита доходов на предприятии. Даны рекомендации по устранению проблем аудита доходов предприятия.

Ключевые слова: *аудит, доходы, этапы аудита, контроль, методика.*

Іванов А.К.

FEATURES OF REVENUE AUDIT

In the article complex features of enterprise income organization of auditing are investigated. The basic methods of audit of enterprise incomes, their stage of the enterprise are determined. Generalized problems of audit of incomes in the enterprise. Recommendations on elimination of audit problems of company's income are given.

Keywords: *audit, income, stages of audit, control, methodology*

Постановка проблеми. Основною метою діяльності підприємства – є отримання доходів. Проте без достовірної, релевантної, систематизованої певним чином інформації про особливості утворення доходів підприємства неможливо ефективно управляти процесом його формування. Саме тому в сучасних умовах зростає роль обліку та аудиту доходів підприємств як джерела необхідних даних для забезпечення

належного протікання процесів формування результатів діяльності суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснюючи огляд останніх публікацій та досліджень розглядаваної проблеми, слід відмітити значну різноманітність наукових праць. Виноградова М.О. [7] наводить методики та етапи здійснення аудиту, зокрема і аудиту доходів.

В статті Лижненко Л.І. [11] висвітлені питання організації оцінки доходу від операційної діяльності за П(С)БО та МСФЗ.

Професором Ф.Ф. Бутинцем [5] викладено теоретичні та організаційно-правові основи аудиторської діяльності в Україні. При цьому, особливу увагу приділено питанням організації та методики аудиту.

Мета дослідження. З'ясування особливостей організації та методики аудиту доходів підприємства.

Основні результати дослідження. В сучасній економічній науці доходи підприємства мають різну суть і спрямованість, відображають певну цінність та мають різне трактування.

Деякі поняття наведенні в табл. 1.

Таблиця 1

Визначення поняття дохід в бухгалтерському обліку [3, 8, 11]

Автор	Визначення
Н.В. Гуріна	Доходи – це збільшення економічних вигод унаслідок надходження активів і/або збільшення їх вартості та зменшення зобов'язань, що призводять до зростання власного капіталу (за винятком внесків учасників) внаслідок здійснення певного виду діяльності й отриманих конкурентних переваг у результаті прийняття ефективних управлінських рішень.
МСФЗ 18 «Дохід»	Дохід - валове надходження економічної вигоди протягом звітного періоду, який виникає у процесі звичайної діяльності підприємства. Коли ці надходження сприяють збільшенню власного капіталу, (окрім збільшення, яке пов'язане з внесками акціонерів), то його називають прибутком, коли зменшенню – то збитком.
Т. Гладких	Доходи – це збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (крім зростання капіталу за рахунок внесків власників) за звітний період.
Л.І. Лижненко	Дохід визначається під час збільшення активу або зменшення зобов'язань, що зумовлює зростання власного капіталу (крім зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена.

Отже, підсумовуючи різні варіанти підходів до найімовірнішої економічної сутності доходу, необхідно зауважити, що таке поняття як дохід є досить різносторонньою категорією вивчення.

Деякі вчені економічної теорії дають такі визначення терміну "доходи":

Доходи – це певна кількість грошових коштів, матеріальних благ чи послуг, отриманих фізичною особою, підприємством чи економікою в цілому за певний проміжок часу[13].

Доходи – у широкому розумінні розглядаються, як грошові та натуральні надходження до суб'єктів господарського життя.

Т. Камінська доходом підприємства вважає "економічну категорію, що означає одержання підприємством певних активів (грошей, матеріальних ресурсів) чи зменшення сум зобов'язань, що спонукають до збільшення сум власного капіталу (за мінусом збільшення сум капіталу із внесків власників або учасників)" [9, с.15].

Дохід є отриманням економічних вигод, які виникають у результаті діяльності підприємства. Для визнання доходу необхідне не лише надходження активу або зменшення зобов'язання, його наслідком є і збільшення власного капіталу (крім внесків

учасників). Доходи, як і витрати, входять до складу об'єктів бухгалтерського обліку на підставі принципу відповідності та нарахування доходів і витрат [6, с.124].

Згідно з п. 3 розд. I НП(С)БО 1 доходи – це збільшення економічних вигід підприємства за рахунок надходження активів або зменшення зобов'язань, яке приводить до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства) [2].

Доходи підприємства класифікуються за різними ознаками.

З метою визнання доходу та визначення його суми розрізняють дохід від:

- реалізації товарів, продукції, інших активів, придбаних з метою перепродажу (крім інвестицій у цінні папери);
- надання послуг;
- використання активів підприємства іншими фізичними та юридичними особами, результатом яких є отримання відсотків, дивідендів, роялті.

В залежності від виду діяльності розрізняють доходи:

- від звичайної діяльності;
- від надзвичайної діяльності.

Крім того, доходи можуть виникати в результаті операційної, фінансової та інвестиційної діяльності (рис. 1).

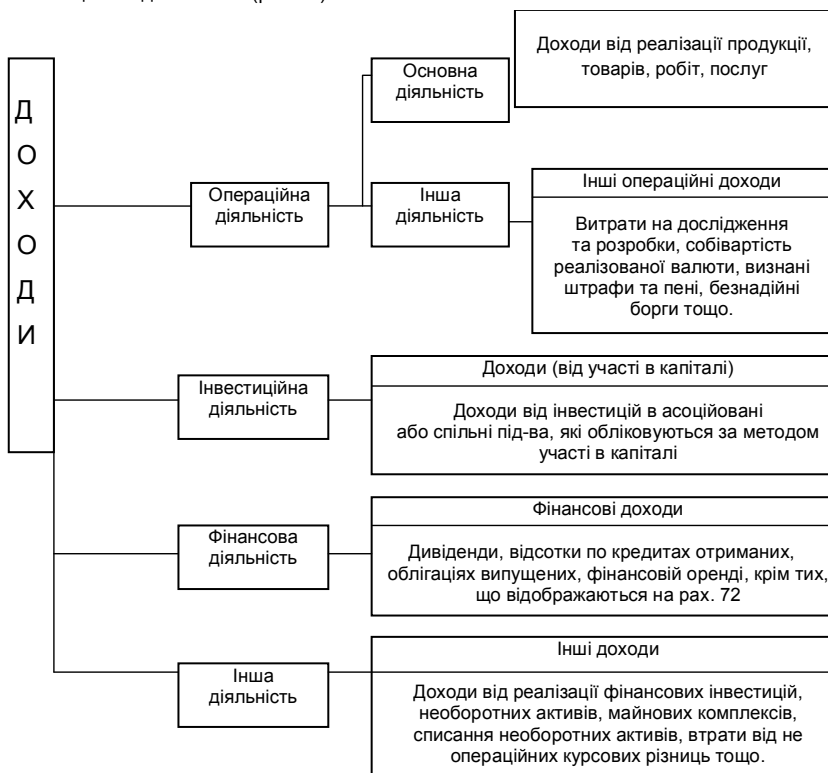

Рис. 1. Класифікація доходів за видами діяльності [8]

В залежності від місця виникнення доходу розрізняють доходи центрів інвестицій, центрів доходів, центрів прибутку та загальний дохід підприємства.

Отже, справжнім доходом є чистий доход (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (ЧД), який розраховується шляхом вирахування з доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (Д) податку на додану вартість (ПДВ) та інших вирахувань з доходу (ІВ).

$$\text{ЧД} = \text{Д} - \text{ПДВ} - \text{АЗ} - \text{ІВ} \quad (1)$$

Таким чином, дохід від реалізації продукції, робіт і послуг є основним джерелом відшкодування коштів на виробництво і реалізацію продукції, утворення доходів і формування фінансових ресурсів. За ринкової економіки обсягу продажу і доходу приділяється особлива увага. Від величини доходу залежить не тільки внутрішньовиробниче відшкодування витрат і формування прибутку, а й своєчасність і повнота податкових платежів, погашення банківських кредитів, які впливають на рівень виплачених відсотків, що в кінцевому рахунку позначається на фінансовому результаті діяльності підприємства.

Дохід від реалізації продукції (робіт, послуг) – це сума коштів, які надійшли на рахунок підприємства за реалізовану продукцію. Вона є основним джерелом грошових доходів і фінансових ресурсів підприємств. Дохід від реалізації продукції є фінансовою категорією, яка виражає грошові відносини між постачальниками і споживачами товару.

Якщо дослідити предмет перевірок, то, відкинувши технічний контроль, встановлено, що 90% часу займає контроль фінансовий, а в ньому – до 60 % – перевірка доходів. Саме тому аудит доходів підприємства займає найважливіше місце серед етапів аудиту фінансово-господарської діяльності.

Метою аудиту доходів є встановлення достовірності даних первинних документів щодо визначення доходів, повноти та своєчасності їх відображення в облікових регістрах, відповідності методики обліку доходів чинним нормативним актам.

До початку проведення перевірки аудитор зобов'язаний вивчити організаційні і технологічні особливості підприємства, визначити характер, спеціалізацію, масштаби і структуру кожного виду виробничої діяльності підприємства.

Джерелами інформації для проведення аудиту доходів підприємства є [10]:

- наказ про облікову політику підприємства;
- нормативні акти щодо регламентування складу доходів;
- внутрішня організаційно-розпорядча документація;
- акти та довідки попередніх перевірок, аудиторські висновки та інша документація, що узагальнює результати контролю;
- договори оренди;
- первинні і зведені облікові документи та регістри аналітичного і синтетичного обліку;

- фінансова та статистична звітність.

Для проведення аудиторської перевірки можуть використовуватися такі методичні прийоми аудиту: обстеження, вибіркові спостереження; інвентаризація, комплексні та тематичні перевірки; експертиза, прийоми порівняльного і факторного аналізу, інформаційне моделювання; дослідження документації; службове розслідування, нормативно-правове регулювання.

Аудиторську перевірку доходів необхідно проводити у певній послідовності. Звичайно, зміст етапів проведення аудиту залежить від того, до якої галузі належить підприємство та від специфіки його діяльності. Завдання аудиту доходів наведено на рис. 2.

Ефективна організація аудиту передбачає дотримання послідовності певних етапів аудиторської перевірки. Перший етап – процес планування, метою якого є звернення уваги аудитора на найважливіші напрямки аудиту, на виявлення проблем, які слід перевіряти найретельніше. Далі складається план та програма аудиторської перевірки.

За матеріалами перевірки аудитор, який проводить аудит, подає результати проведеної перевірки у вигляді аудиторського висновку.

Рис. 2. Завдання аудиту доходів підприємства [4]

До проведення аудиту доходів за окремими їх групами здійснюють їх перевірку щодо відповідності класифікації, оцінки та умов визнання. Разом з тим, існують певні види доходу, які мають свої особливості визнання. Як правило, при цьому аудитор керується критеріями оцінки доходу. Наступним кроком аудиту доходів є перевірка відповідності класифікації доходів вимогам положень бухгалтерського обліку.

Класифікація доходів за групами є надзвичайно важливою для аудиторів, саме на цій класифікації базується організація та методика аудиту доходів підприємства.

Після перевірки правильності класифікації аудитор здійснює детальну перевірку кожної групи доходів враховуючи їх особливості.

Перш за все здійснюють аудит правильності відображення доходів від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), адже господарські операції з реалізації продукції посідають основне місце в формуванні фінансових результатів підприємства, тому інформація фінансових показників повинна бути достовірною.

У ході аудиторської перевірки доходів повинні бути вирішені наступні завдання [12]:

- перевірка наявності та правильності оформлення договорів і первинних документів на реалізовану продукцію, товари, виконані роботи, надання послуг;
- перевірка дотримання калькуляційних цін та перевірка ціноутворення, відвантаження продукції пов'язаним особам;
- перевірка відповідності даних первинних документів договорам і обліковим реєстрам;
- перевірка правильності відображення суми дебіторської заборгованості на рахунках бухгалтерського обліку, а також своєчасності розрахунків покупців за реалізовану продукцію, виконані роботи, надані послуги та повноти і правильності оприбуткування готівки;
- правильність визначення і законність відображення доходу від реалізації продукції в рахунках бухгалтерського обліку;
- правильність ведення аналітичного і синтетичного обліку;
- правильність відображення даних про угоди, які здійснюються на бартерній

основі та з пов'язаними особами, а також правильність визначення фінансового результату від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

- перевірка повноти відображення доходів за звітний період. При перевірці обліку доходів важливим кроком також є перевірка інших операційних доходів.

По закінченню перевірки аудитор складає аудиторський висновок.

Структурно аудиторський висновок складається з трьох частин: вступної, аналітичної та підсумкової.

Висновки. Проведення аудиту на підприємстві допомагає виявити всі недоліки і слабкі місця обліку доходів та відображення результатів у бухгалтерському обліку і фінансовій звітності. Аудит забезпечує не тільки перевірку достовірності інформації, а й розробку пропозицій за допомогою яких облік і раціональне використання ресурсів дає можливість оптимізувати господарську діяльність підприємства.

Список використаних джерел

1. Про аудиторську діяльність: Закон від 22.04.1993 № 3125-XII // www.zakon1.rada.gov.ua
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" // zakon4.rada.gov.ua
3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 18 "Дохід" // www.liga.net
4. Аудит : підручник / [О.А. Петрик, В.О. Зотов, Б.В. Кудрицький та ін.]; за ред. проф. О.А. Петрик. – К.: КНЕУ, 2015. – 498 с.
5. Бутинець, Ф.Ф. Аудит і ревізія підприємницької діяльності/ Ф.Ф.Бутинець, Б.Ф.Усач, Н.Г.Виговська. – Житомир : ПП "Рута", 2014. – 416 с.
6. Бутинець, Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник / ред. проф. Ф.Ф.Бутинця. – Житомир: ЖІТІ, 2014. – 608 с.
7. Виноградова М.О. Аудит: навчальний посібник / М.О. Виноградова. – К.: ЦУЛ, 2014. – 500 с.
8. Гуріна Н.В. Економічна сутність доходів та їх класифікація: проблеми і шляхи вирішення Н.В.Гуріна // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Випуск 12. – Частина 1, 2015. – С. 203-205.
9. Камінська Т. Облік доходів підприємства: теоретичний аспект / Т. Камінська, Н.Полякова// Міжнародний збірник наукових праць. – Випуск 1. – Частина 2 / Відпов. ред. І.Б. Садовська. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2016. – С. 1-224.
10. Ковалюк О.М. Економічний аналіз і аудит : навчальний посібник / Ковалюк О.М., Бандура З.Л., Вейкрута Л.С.; за ред. проф. Ковалюка О.М. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 322 с.
11. Лижненко Л.І. Особливості визнання та оцінки доходу від операційної діяльності за п(с)бо та МСФЗ. / Л.І. Лижненко, М.А. Шамборська // Вісник ОНУ імені І.І.Мечникова. – 2016. – Т. 21. – Вип. 5(47). – С.196-200.
12. Подольський, В. І. Основи аудиту / В.І. Подольський, А.А. Савін, Л.В. Сотнікова. – М.: БІНФА, 2015. – 192 с.
13. Притолок С.А. Доходи підприємства як об'єкт аудиту / С.А. Притолок // журнал науковий огляд. – №11(32), 2016. – С. 28-32.

Осадчук В.Б.

*Науковий керівник:
к.е.н. Ромашко О.М.*

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ТА ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто економічну сутність податку на додану вартість. Визначено функції ПДВ та роль у формуванні дохідної частини державного бюджету України, порядок та особливості обліку.

Ключові слова: податок на додану вартість, доходи державного бюджету, облік, адміністрування, функції ПДВ.

НАЛОГ НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ, ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА И ЗНАЧЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА УКРАИНЫ

В статье рассмотрено экономическую сущность налога на добавленную стоимость. Определены функции НДС и роль в формировании доходной части государственного бюджета Украины, порядок и особенности учета.

Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, доходы государственного бюджета, учет, администрирование, функции НДС.

Osadchuk V.

VALUE ADDED TAX, THE PECULIARITIES OF ACCOUNTING AND SIGNIFICANCE IN THE FORMATION OF THE STATE BUDGET OF UKRAINE

The article deals with the economic essence of the value added tax. The functions of VAT and role in formation of the revenue part of the state budget of Ukraine, the order and features of accounting are determined. The basic problems of functioning of VAT are determined

Key words: value added tax, state budget revenues, accounting, administration, VAT functions.

Постановка проблеми. В сучасних умовах ринкових відносин податкові надходження є основним джерелом доходів держави. Податок на додану вартість є одним із домінуючих податків в державі та найзначніших за обсягом надходжень до Державного бюджету України. Факт запровадження ПДВ свідчить про формування ефективної та сучасної податкової системи, оскільки має дуже високу фіскальну ефективність і активно застосовується в багатьох країнах. Але сьогодні ми бачимо недоліки як в податковій системі в цілому, так і проблеми щодо справляння ПДВ, тому для України є звичними постійні реформування податкового законодавства, у тому числі і ПДВ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної тематики займалися багато науковців та практиків: Л. Матвійчук [10], Г. Морозова [7], Є. Руденко [7], В. Слюсаренко [9], К. Філіп [9] та ін. Однак, враховуючи зміни податкового законодавства, питання адміністрування ПДВ потребує постійного дослідження щодо його справедливості, форм стягнення та загалом його необхідності.

Метою статті є дослідження економічної сутності податку на додану вартість, особливості обліку та значення у формуванні Державного бюджету України.

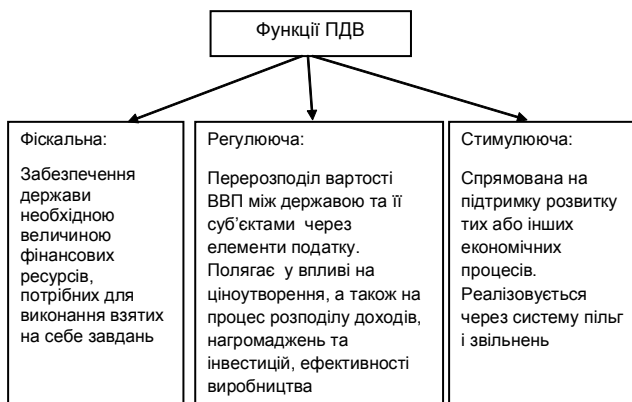
Основні результати дослідження. Одним із видів непрямого податку, який обов'язково закладається в ціну товарів, робіт послуг є податок на додану вартість (ПДВ). Згідно Податкового кодексу України податок на додану вартість – це загальнодержавний податок [1]. А з сутності непрямого оподаткування випливає, що фактичним суб'єктом, на якого покладено тягар оплати податку, є кінцевий споживач, а не суб'єкт, що є платником цього податку. Оскільки чинне законодавство визначає, що підприємства або приватні підприємці, які є платниками податку на додану вартість, виступають податковими агентами, на яких покладено обов'язок вести податковий облік та перераховувати відповідні кошти до бюджету [7]. З економічної точки зору ПДВ є достатньо складним податком через те, що:

1. Чинним податковим законодавством України передбачено достатньо великий перелік об'єкта оподаткування. Тобто ПДВ охоплює широку базу оподаткування, поширюючись на предмети широкого вжитку, що є джерелом наповнення бюджету.

2. Базою оподаткування є вартість усіх стадій руху товарів, робіт, послуг.

Податок на додану вартість виконує фіскальну, регулюючу та стимулюючу функції [10]: Відповідно до Податкового кодексу України, платником податку є:

- будь-яка особа, що провадить або планує провадити господарську діяльність і реєструється за своїм добровільним рішенням як платник податку;
- будь-яка особа, що зареєстрована або підлягає реєстрації як платник податку;

Рис.1 Функції ПДВ [10]

- будь-яка особа, що ввозить товари на митну територію України в обсягах, які підлягають оподаткуванню, та на яку покладається відповідальність за сплату податків у разі переміщення товарів через митний кордон України відповідно до Митного кодексу України;

- особа, що веде облік результатів діяльності за договором про спільну діяльність без утворення юридичної особи;

- особа – управитель майна, яка веде окремий податковий облік із податку на додану вартість щодо господарських операцій, пов'язаних із використанням майна, що отримане в управління за договорами управління майном;

- особа, що проводить операції з постачання конфіскованого майна, знахідок, скарбів, майна, визнаного безхазяйним, майна, за яким не звернувся власник до кінця строку зберігання, та майна, що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходить у власність держави;

- особа, що уповноважена вносити податок з об'єктів оподаткування, що виникають унаслідок поставки послуг підприємствами залізничного транспорту з їх основної діяльності, що перебувають у підпорядкуванні платника податку в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

- особа-інвестор (оператор), який веде окремий податковий облік, пов'язаний із виконанням угоди про розподіл продукції [1].

Отже, ПДВ має досить широке коло платників податку, що пояснює його високу фіскальну ефективність. Саме ПДВ є лідером серед податкових надходжень до бюджету.

В Україні податок на додану вартість був введений в дію 01 січня 1992 року Законом "Про податок на додану вартість" від 20.12.1991. Закон діяв лише до червня 1993 року – і був замінений декретом КМУ "Про податок на додану вартість" від 26 грудня 1992 року. Згодом, 3 квітня 1997 року, було прийнято Закон України "Про податок на додану вартість", який набув чинності 1 липня 1997 року. Цей закон втратив чинність на підставі нового Податкового Кодексу України від 02.12.2010 року.

Платниками податку є як фізичні, так і юридичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність в Україні. Обов'язковою для оподаткування є діяльність на суму, яка перевищує 1 000 000 гривень за 12 попередніх календарних місяців. Податковим кодексом України визначено перелік суб'єктів, які у своїй діяльності можуть застосовувати касовий метод податкового обліку. Об'єктом оподаткування є продаж товарів (робіт, послуг) на митній території України (здійснюване як резидентами, так і нерезидентами), завезення товарів і послуг (в тому числі у вигляді оренди чи лізингу) та вивезення товарів та послуг за межі митної території України [1]. Не є платниками

ПДВ філії, оскільки відповідно до Цивільного Кодексу України вони є не юридичними особами та не суб'єктами підприємницької діяльності.

Для порівняння розглянемо динаміку надходження доходів до бюджету за 2014-2016 роки [складено автором за даними 2-4].

Таблиця 1

Надходження доходів до бюджету за 2014-2016 роки

Податкові надходження	Рік		
	2014	2015	2016
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	52 587 713,73	79 406 331,90	114 154 592 636,01
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	19 036 130,71	44 678 958,00	44 092 213 030,55
Податок на додану вартість	139 024 258,85	179 306 065,50	139 489 358 733,54
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	12 608 696 013,31	37 667 000	20 370 979 949,91
Збори на паливно-енергетичні ресурси	5 987 511,788	6 591 528,70	278 974 883,64
Інші податки та збори	5 993 106,01	1 495 335,70	-649 428 464,61
Всього податкових надходжень	280 178 261,5	409 170 879,60	574 9 279 481,16

У 2014 році державний бюджет отримав до загального фонду державного бюджету 310,6 млрд. грн. Найбільші надходження до державного бюджету в 2014 р. становили:

- податок на додану вартість (збір) із вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) – 80,6 млрд. грн.; податок на додану вартість із увезених на територію України товарів – 107, 2 млрд. грн.[2].

Доходи державного бюджету в 2015 році до загального фонду склали 408, 6 млрд. грн., до спеціального – 742, 5 млн. грн. Таким чином дохідна частина збільшилася порівняно з 2014 року на 99, 7 млрд. грн., реальні доходи, обраховані з використанням індексу – ВВП (1,384) – на 8,2%. При цьому доходи загального фонду зросли на 98, 1 млрд. грн., спеціального – зменшилися на 15,4 млрд. грн. [3].

Найбільші надходження до держбюджету в 2016 році становлять до загального фонду 645, 1 млрд. грн., спеціального – 5, 6 млрд. грн.:

- податок на додану вартість (збір) із вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) – 139 ,4 млрд. грн.;
- податок на додану вартість із увезених на територію України товарів – 181, 4 млрд. грн.[4].

Значне падіння обсягу імпорту товарів (за даними Держкомстату, імпорт товарів за 2015 роки до попереднього року зменшився на 31,1%) було компенсовано істотним зростанням курсу гривні до долара США (за даними Національного банку України, середньорічний курс гривні до долара США за 2015 рік збільшився на 83,8%) [4].

Що стосується відшкодування ПДВ, то у 2014 році відшкодовано на суму 50,2 млрд. грн. На стан бюджетного відшкодування ПДВ у 2015 році вплинуло запровадження системи електронного адміністрування податку на додану вартість. Так, у цілому за 2015 рік було відшкодовано грошовими коштами ПДВ 68,4 млрд. грн., а в 2016 – 94,4 млрд. грн.

Запровадження системи електронного адміністрування податку на додану вартість являє собою – сукупність організаційних та технічних засобів, спрямованих на забезпечення обліку адміністрування податку на додану вартість в Україні в електронному вигляді, що вплинуло на процедуру відшкодування ПДВ [5]. Змінами від 2014 року до Податкового кодексу система передбачає новий механізм виписки податкових накладних, які дають право на податковий кредит. Із запровадженням системи усі податкові накладні виписуються лише в електронному вигляді та реєструються в Єдиному реєстрі податкових накладних, незалежно від суми ПДВ.

Бухгалтерський облік ПДВ регламентується загальними нормами Стандартів бухгалтерського обліку, Інструкцією "Про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій", затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291 (зі змінами), зареєстрована в Міністерстві юстиції України 21.12.1999 за № 893/4186, так і окремою Інструкцією з бухгалтерського обліку податку на додану вартість, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 01.07.97 № 141 (зі змінами), зареєстрована в Міністерстві юстиції України 04.08.1997 за № 284/2088.

Таким чином, підприємству важливо правильно організувати ведення такого обліку з метою:

- точно визначити первісну вартість основних засобів, запасів та інших активів, величину доходів і витрат за тією чи іншою господарською операцією – це дозволить не перекручувати фінансову звітність;

- забезпечити можливість складання податкової декларації з ПДВ на підставі даних бухгалтерського обліку.

Для ведення обліку нарахування податкових зобов'язань і податкового кредиту з ПДВ у відповідності з вищезазначеними нормативно-правовими актами передбачено такі субрахунки:

641 "Розрахунки з податків";

643 "Податкові зобов'язання";

644 "Податковий кредит".

Підприємство має право відкрити до цих субрахунків додаткові субрахунки, які будуть використовуватися таким чином.

На субрахунку 641 відображаються податки, що підлягають сплаті до бюджету. Оскільки субрахунок 641 – загальний для всіх податків, для обліку ПДВ у його складі можна виділити додатковий субрахунок, наприклад 6415 "Розрахунки з ПДВ".

На субрахунку 6415 обліковуються:

- податкові зобов'язання із ПДВ (Кт 6415);

- податковий кредит із ПДВ (Дт 6415), підтверджений документами (митною декларацією, податковою накладною або одним із документів, перелічених у Податковому кодексі України).

Субрахунок 643 використовується для обліку податкових зобов'язань із ПДВ у разі отримання передоплат від покупців (замовників) за товари (послуги).

Субрахунок 644 можна використовувати у двох основних випадках. Для кожного із цих випадків рекомендуємо відкрити до субрахунка 644 додаткові субрахунки.

6441 "Податковий кредит із ПДВ" – для обліку податкового кредиту в разі перерахування передоплати за товари, роботи, послуги. За кредитом цього субрахунка відображається нарахування податкового кредиту в разі перерахування передоплати, а за дебетом – його списання в разі отримання товарів (робіт, послуг).

6442 "Непідтверджений податковий кредит з ПДВ" – для обліку сум вхідного ПДВ, які не підтверджено податковою накладною, зареєстрованими в Єдиному реєстрі податкових накладних, або у випадку, якщо у платника є податкова накладна від контрагента, яка зареєстрована в Єдиному реєстрі податкових накладних, але містить помилки [6].

Розглянемо ключові зміни, які торкнулися ПДВ після набуття чинності Закону України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році" від 24.12.2015 № 909 [1]. Варто зазначити, що в 2016 році кардинальних змін ПДВ не зазнало. Залишилися незмінними ставки оподаткування (20%, 7%), а також перелік операцій, що оподатковується за ставкою 0%. А от у переліку операцій, які звільняються від оподаткування, відбулися певні зміни. Зокрема, скасовано пільгу з оподаткування операцій із постачання на митній території України та операцій із вивезення в митному режимі експорту зернових та технічних культур.

Крім того, експортери зернових та технічних культур тепер мають право на бюджетне відшкодування ПДВ. Найвідчутнішими зміни у адмініструванні ПДВ стали для сільськогосподарських виробників. У 2016 році для них запроваджено перехідні

умови у застосуванні спеціального режиму оподаткування, а саме розподіл нарахованого ПДВ у пропорціях відповідно до операцій, які здійснює даний виробник. Зокрема, під час постачання зернових і технічних культур 85% нарахованого ПДВ спрямовується до бюджету, а 15% залишається в розпорядженні сільгоспвиробника; під час постачання великої рогатої худоби та молока 20% нарахованого ПДВ буде спрямовуватись до державного бюджету, а 20% – залишатись у виробника; під час постачання інших сільськогосподарських товарів нараховане ПДВ розподіляється між бюджетом та виробником порівну (по 50%). При цьому якщо підприємство здійснює декілька видів діяльності (як у сфері АПК, так і паралельно в інших галузях), то підсумкові суми, що підлягають розподілу, розраховуються виходячи з питомої ваги кожного виробничого напрямку. Порівняно з попереднім роком, коли вся сума нарахованого ПДВ не спрямовувалась до бюджету, а залишалась на руках сільгоспвиробників, зміна досить відчутна. Але насправді ці зміни можна зрозуміти, адже аграрний сектор має надзвичайно потужний потенціал. Сільське господарство – це одна з тих галузей в Україні, яка може і повинна приносити високі прибутки [8, 9].

Варто також згадати про зміни, які стосуються відшкодування ПДВ. Ключова зміна для компаній, що претендують на повернення ПДВ – скасування норми, яка вимагала, щоб платник був зареєстрований не раніше, ніж за 12 місяців до моменту, коли він подав заяву на відшкодування, і ліквідація умови, згідно з якою сума оподатковуваних операцій має бути менше суми, заявленої до повернення [1]. Крім того, з 1 лютого 2016 року запроваджена офіційна публікація двох реєстрів відшкодування ПДВ (для платників, що відповідають критеріям, визначеним для автоматичного відшкодування сум податку, та для решти платників) із відображенням даних про платників податку, заявлених до відшкодування з бюджету сум податку та стану їх відшкодування. Для підтвердження сум відшкодувань передбачені перевірки (камеральні або документальні), які проводяться співробітниками Державної фіскальної служби протягом 30 днів із дати подання декларації з ПДВ. Проте можлива ситуація, коли перевірка не відбувається, тоді сума відшкодування буде вважатись узгодженою по закінченні строку, що був відведений на перевірку. Платники, які внесені до реєстру автоматичного відшкодування, крім цієї перевірки перевіряються ще на відповідність критеріям, які дали їм змогу потрапити до зазначеного реєстру [8, 9].

Висновки. Отже, результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що поряд зі значним зростанням обсягів надходжень ПДВ до бюджету, зростанням ролі даного податку в інших макроекономічних показниках, наявний недостатній рівень фіскальної ефективності цього ж податку.

По своїй суті податок на додану вартість є складним податком і з огляду обрахунку, і з огляду адміністрування, а також і з точки зору сплати та відшкодування. Тому, на мою думку, законодавець має оптимізувати податок на більш прозорий, зручний та доступний, шляхом його об'єднання з іншим видом оподаткування, зменшуючи (з 20 % до 18%) або об'єднуючи базу оподаткування. Хоча сьогодні деякі зміни і відбулись, але цих змін недостатньо, щоб вирішити всі проблеми, які існують сьогодні у сфері функціонування ПДВ. Насамперед варто вирішити проблему ухилення від сплати податку, позбавити корупції механізми відшкодування, спростити механізм електронного адміністрування ПДВ, зменшити зловживання платників податків під час користування пільгами. Для цього необхідно більш жорстко контролювати сплату податку, його адміністрування та провести податкову реформу, яка дасть змогу чесно і прозоро сплачувати ПДВ.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 (зі змінами) // www.rada.gov.ua.
2. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2014 р. // www.treasury.gov.ua.
3. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2015 р. // www.treasury.gov.ua.
4. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2016 р. // www.treasury.gov.ua.
5. Положення про реєстрацію платників податку на додану вартість, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 14.11.2014 № 1130, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 17.11.2014 № 1456/26233 / www.rada.gov.ua.

6. Інструкція з бухгалтерського обліку податку на додану вартість, що затверджена наказом Міністерства фінансів України від 01.07.97 № 141 (зі змінами), зареєстрована в Міністерстві юстиції України 04.08.1997 за № 284/2088 // www.rada.gov.ua.

7. Морозова Г.С., Руденко Є.М. Вплив податку на додану вартість на формування доходів державного бюджету України // *Економіка та держава*. – 2014. – № 8. – С. 42-46.

8. ПДВ-2016: нововведення у сплаті // www.rbc.ua/ukr/opinion/nds-2016-novshestv-update-administririvanii-1453898874.html.

9. Слюсаренко В.Є., Філіп К.О. Особливості оподаткування ПДВ та його економічна доцільність. – Науковий вісник Ужгородського університету, 2014. – С. 218-222.

10. Матвійчук Л.О., Гоменюк І.В. Економічна сутність ПДВ та його роль у формуванні дохідної частини Державного бюджету України. – 2016. – Випуск 11. – С. 749-752.

Чонка М.М.

Науковий керівник:
к.е.н. Ромашко О.М.

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ОПЛАТИ ПРАЦІ В БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

У статті досліджено особливості обліку оплати праці сфери бюджетних установ, зокрема вивчено особливості поточного стану обліку оплати праці сфери бюджетних установ згідно змін законодавства. Сформульовано ряд пропозицій та рекомендацій щодо оптимізації статті "витрати на оплату праці" працівників усіх установ бюджетної сфери.

Ключові слова: оплата праці, державний сектор, бюджетна установа, відображення витрат на оплату праці.

Чонка М.М.

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ОПЛАТЫ ТРУДА В БЮДЖЕТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье исследованы особенности учета оплаты труда в сфере бюджетных учреждений, в частности изучены особенности текущего состояния учета оплаты труда согласно новшествам законодательства относительно выплат сферы бюджетных учреждений. Сформулирован ряд предложений и рекомендаций по оптимизации статьи "расходы на оплату труда" работников всех учреждений бюджетной сферы.

Ключевые слова: оплата труда, государственный сектор, бюджетное учреждение, отражение расходов на оплату труда.

Чонка М.

FEATURES ACCOUNTING IN BUDGETARY INSTITUTIONS

The peculiarities of accounting of wages of the sphere of budgetary institutions are investigated. The peculiarities of the current state of payroll accounting in the sphere of budgetary institutions are studied in accordance with the changes of legislation are investigated. A number of suggestions and recommendations for optimization of the article "accounting in budgetary institutions" are formulated.

Keywords: labor remuneration, public sector, budgetary institution, reflection of labor costs

Постановка проблеми. Бюджетні установи являються організаціями, створеними державними органами, а також органами місцевого самоврядування із метою здійснення ними управлінських, соціально-культурних, науково-технічних та інших функцій некомерційного характеру. Серед головних особливостей таких установ є те, що вони повністю або частково фінансуються за рахунок коштів бюджету на основі кошторисів доходів і видатків. Сам тому, поставлений на відповідному якісному рівні бухгалтерський облік дозволяє виявити невикористані фінансові резерви, запобігти будь-яким порушенням режиму економії планової і фінансово-бюджетної дисципліни, а також попередити завчасно можливі фінансові втрати. Удосконалення бухгалтерського обліку, посилення його контрольних функцій за фінансовою та господарською діяльністю в бюджетних установах – запорука зміцнення фінансово-бюджетної дисципліни.

У той же час, серед вагомї статті витрат бюджетних установ є витрати на оплату праці. Відповідно до масштабів структурних змін в економічному і соціальному розвитку країни істотно змінюється і політика в області оплати праці, соціальної підтримки і захисту працівників. Актуальність теми дослідження визначається тим, що бухгалтерський облік і аналіз оплати праці в бюджетній організації по праву займає одне з центральних місць у всій системі обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем, пов'язаних з особливостями обліку оплати праці в бюджетних установах, а також питаннями розроблення практичних рекомендацій щодо удосконалення організації оплати праці займалася чимала кількість науковців. Зокрема, це О. Акименко [11], Ф. Бутинець [10], В. Ільїн [8], І. Соболева, К. Лобань [9], В. Олійник, Є. Шара [12] та ін. У роботах цих авторів ґрунтовно вивчалася методика ведення бухгалтерського обліку оплати праці в бюджетних установах в сучасних умовах з врахуванням вимог нормативних документів; досліджувалися проблеми удосконалення організації заробітної плати на основі поліпшення державного, договірної її регулювання.

Зокрема, незважаючи на суттєвий науковий доробок залишилися невирішені раніше проблеми: зокрема потребують уточнення питання економічної сутності оплати праці; класифікації працівників, обліку використання робочого часу; облік розрахунків зі страхування та розрахунків зі стипендіатами; питання оптимізації синтетичного і аналітичного обліку оплати праці в бюджетних установах. У зв'язку зі змінами законодавства існують деякі аспекти, які потребують розгляду щодо коректного відображення операцій із витрат на оплату праці розпорядникам бюджетних коштів та державними цільовими фондами.

Мета статті полягає у вивченні особливостей поточного стану обліку оплати праці сфери бюджетних установ; формуванні ряду пропозицій та рекомендацій щодо оптимізації статті "витрати на оплату праці".

Основні результати дослідження. У традиційному розумінні під оплатою праці розуміють систему відносин, пов'язаних із забезпеченням встановлення і здійснення роботодавцем виплат працівникам за їх працю у відповідність із діючими законами, нормативними правовими актами, угодами, колективними і трудовими договорами.

В Україні діяльність бюджетних установ здійснюється у відповідності базових законів у сфері праці, зокрема – це Закон України "Про оплату праці" від 24.03.1995 № 108/95-ВР [1], Закон України "Про відпустки" від 15.11.1996 № 504/96-ВР [2],

Кодекс законів про працю від 10.12.1971 №322-VIII [4], інструкції Держкомстату, накази та інструкції інших державних органів щодо праці, її оплати, нарахування внесків до Пенсійного фонду.

Розміри оплати праці працівників бюджетної сфери залежать від їх кваліфікації, складності, кількості, якості та умов виконуваної роботи. У певних випадках їм встановлюються компенсаційні і стимулюючі виплати. У загальному вигляді нормативи оплати праці працівників бюджетного сектора визначені положеннями ст. 98 Кодексу законів про працю, згідно з якими оплата праці працівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету, здійснюється на підставі законів та інших нормативно-правових актів України, генеральної, галузевих, регіональних угод, колективних договорів, у межах бюджетних асигнувань та позабюджетних доходів [4].

Конкретні (особливі) умови оплати праці працівників кожної бюджетної установи можуть бути визначені колективним договором і локальними нормативними актами на основі положень національного законодавства.

Заробітна плата в бюджетних установах є виплатами працівникам, що надаються за використану працю та є ціною витраченої праці.

Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 132 "Виплати працівникам" від 29.12.2011 № 1798 надає своєрідний методичний інструментарій, який дозволяє чітко ознайомитися із особливостями обліку виплат працівникам, розкриття даної інформації у фінансовій звітності бюджетної установи [4]. Відповідно до даного Положення можна виділити наступні три групи виплат "бюджетників": 1) поточні виплати (заробітна плата за окладами та тарифами, інші

нарахування з оплати праці; виплати за невідпрацьований час (відпустки та інший оплачуваний невідпрацьований час); премії та інші заохочувальні виплати; 2) виплати при звільненні; 3) інші виплати працівникам (матеріальні допомога) (рис. 1).

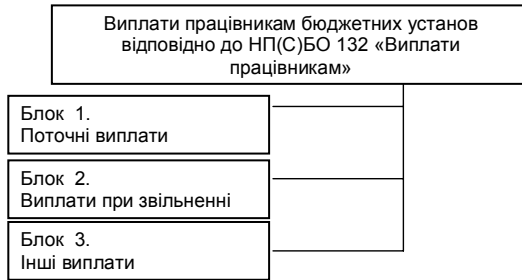

Рис. 1. Групи виплат працівникам державного сектору [5]

Виплати при звільненні здійснюються у випадку беззаперечного зобов'язання щодо звільнення працівника (настанні пенсійного віку, звільнення згідно контракту, іншої угоди). Стосовно інших виплат, то це, як правило, матеріальна допомога, на яку може згідно чинного законодавства розраховувати працівник бюджетної установи.

Відповідно до Наказу Міністерства фінансів України "Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі" від 31.12.2013 № 1203 виплати працівникам даних установ є фактичними видатками відповідно встановлених кодів бюджетної класифікації [6].

Із 1 січня 2017 р. розрахунок посадових окладів (тарифних ставок) працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери здійснюється відштовхуючись від посадового окладу (тарифної ставки) працівника 1-го тарифного розряду, який визначений у розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб (відповідно на 1 січня календарного року), який у 2017 р. трохи збільшено, – до 1 600 гривень [3].

Відповідно до Типової кореспонденції субрахунків бухгалтерського обліку для відображення операцій з активами, капіталом та зобов'язаннями розпорядниками бюджетних коштів та державними цільовими фондами застосовується з 01.01.2017 року відповідний Наказ Міністерства фінансів України від 29 грудня 2015 року N 1219, згідно якого (табл. 1).

Враховуючи види виплат є очевидним той факт, що сам принцип організації обліку витрат оплаті праці в бюджетних установах має істотні відмінності, від обліку видатків не бюджетних установ, про що свідчать також ряд досліджень [10-12]. Це обумовлено рядом причин:

- бюджетні установи не мають статусу прибуткових, вони є неприбутковими (діяльність якої фінансується з державного бюджету або позабюджетного фонду на основі кошторису доходів і витрат);
- джерелами коштів на оплату праці є асигнування з бюджету, а також певна частина доходів, яка може бути одержана у результаті здійснення їх господарської діяльності;
- нормативні документи щодо організації бухгалтерського обліку в бюджетних установах розробляються та затверджуються відповідними наказами Міністерства фінансів України;
- результат професійної роботи працівників бюджетних установ не продукція, а послуги (освіта та навчання, наукові та науково-дослідні розробки тощо);
- праця в бюджетних установах носить інтелектуально-розумову спрямованість.

Таким чином, ряд рекомендацій дозволять більш точно сформулювати таку статтю витрат із державного бюджету, як "витрати на оплату праці" всіх працівників, які працюють у сфері освіти, науково-дослідній, комунальній сфері, соціальній, транспортній, сфері побутового обслуговування тощо.

**Кореспонденція субрахунків бухгалтерського обліку
для відображення витрат на оплату праці [7]**

№	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
		Дебет	Кредит
1. Операції із заробітної платою			
1.	Нарахування заробітної плати працівникам	8011 (8021), 8111 (8121) «Витрати на оплату праці»	6511 (6521) «Розрахунки із заробітної плати»
2.	Нарахування стипендій	8011 «Витрати на оплату праці»	6512 «Розрахунки з виплати стипендій, пенсій, допомоги та інших трансфертів населенню»
3.	Нарахування суми допомоги з тимчасової непрацездатності, що сплачуються за рахунок коштів суб'єкта державного сектору	8011 (8021), 8111 (8121) «Витрати на оплату праці»	6511 (6521) «Розрахунки із заробітної плати»
4.	Нарахування суми допомоги з тимчасової непрацездатності, що здійснюється за рахунок Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності тощо	2114 (2124) «Дебіторська заборгованість за розрахунками із соціального страхування»	6511 (6521) «Розрахунки із заробітної плати»
5.	Здійснення утримань із заробітної плати та стипендій відповідно до законодавства	6511 (6521) «Розрахунки із заробітної плати», 6512 «Розрахунки з виплати стипендій, пенсій, допомоги та інших трансфертів населенню»	6311 (6321) «Розрахунки з бюджетом за податками і зборами», 6313 (6323) «Розрахунки із загальнообов'язкового державного соціального страхування» тощо
6.	Виплата заробітної плати, стипендій і гонорарів з каси суб'єкта державного сектору	6511 (6521) «Розрахунки із заробітної плати», 6512 «Розрахунки з виплати стипендій, пенсій, допомоги та інших трансфертів населенню, 6519 (6529) «Інші розрахунки за виконані роботи»	2211 (2221) «Готівка у національній валюті»
7.	Нарахування допомоги і компенсацій, виплат, пов'язаних з підвищеною оплатою праці, наданням додаткової відпустки громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, відповідно до законодавства	6414 (6424) «Розрахунки за спеціальними видами платежів»	6511 (6521) Розрахунки із заробітної плати»
8	Виплата працівникам допомоги і компенсації громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, або заробітної плати відповідно до законодавства	6511 (6521) «Розрахунки із заробітної плати»	2211 (2221) «Готівка у національній валюті»

Висновки. Беручи до уваги вище викладене можна зазначити, що напрямки оптимізації системи обліку оплати праці установ бюджетної сфери (зокрема у частині оптимізації державних витрат) необхідно продовжувати й надалі, враховуючи наступні аспекти:

- здійснювати своєчасні і достовірні розрахунки із державного бюджету по заробітній платі, уникаючи будь-якої заборгованості, зокрема її накопичення;
- оптимізувати контроль за продуктивним використанням робочого часу, здійснюючи при цьому облік фактично відпрацьованих годин;
- здійснювати правильне обчислення заробітної плати та утримань із неї відповідно до оновленого законодавства щодо нових посадових окладів (тарифних ставок);
- оприлюднювати інформацію щодо стану виплат працівникам сфери бюджетних установ із державного бюджету.

Надалі, можливо знадобляться ще ряд кроків із наближення системи обліку України до загальноєвропейської практики щодо побудови системи обліку, зокрема обліку розрахунків по оплаті праці бюджетній сфері.

Зокрема, наразі доцільним б було "розрахунки із заробітної плати" дещо розширити, додавши такі категорії, як "розрахунки із нарахованими виплатами", "виплати при звільненні", "розрахунки за виплатою відпускних", "розрахунки після терміну закінчення трудової діяльності (виходу на пенсію).

Список використаних джерел

1. Закон України "Про оплату праці" від 24.03.1995 № 108/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 1774-VIII від 06.12.2016, ВВР, 2017, № 2, ст.25 // zakon2.rada.gov.ua.
2. Закон України "Про відпустки" від 15.11.1996 № 504/96-ВР (редакція станом на 11.06.2016) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 1366-VIII від 17.05.2016, ВВР, 2016, № 26, ст.51 // zakon2.rada.gov.ua.
3. Закон України "Про державний бюджет" України на 2017 рік від 21.12.2016 № 1801-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 3, ст.31 // zakon2.rada.gov.ua
4. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 № № 322-VIII (редакція від 30.04.2017) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 2005-VIII від 06.04.2017, ВВР, 2017, № 21, ст. 247 // zakon3.rada.gov.ua.
5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 132 "Виплати працівникам" від 29.12.2011 № 1798 (редакція від 01.01.2015) // Наказ Міністерства фінансів України від 29.12.2011 № 1798 // zakon3.rada.gov.ua.
6. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі 31.12.2013 № 1203 (у редакції від 28.07.2017) // Наказ Міністерства фінансів України від 31.12.2013 № 1203 // zakon3.rada.gov.ua.
7. Типова кореспонденція субрахунків бухгалтерського обліку для відображення операцій з активами, капіталом та зобов'язаннями розпорядниками бюджетних коштів та державними цільовими фондами із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства фінансів України від 13 червня 2017 року N 571 // Наказ Міністерства фінансів України 29 грудня 2015 року N 1219 // zakon3.rada.gov.ua.
8. Ільїн В. Ю. Нормативно-правове регулювання обліку розрахунків з оплати праці / В. Ю. Ільїн, Д. О. Сороколіта // Молодий вчений. – 2016. – № 12.1. – С. 5. – С. 763-766.
9. Соболева І. В. Стан та перспектива обліку розрахунків з оплати праці та нарахування ЄСВ на підприємстві / І. В. Соболева, К. Б. Лобань // Молодий вчений. – 2017. – № 6. – Ч. 3. – С. 498-501.
10. Сучасний бухгалтерський облік і контроль: проблеми розвитку / [Бутинець Ф. Ф. та ін.]; за ред. Ф. Ф. Бутинця; Вінниц. фін.-екон. ун-т, Житомир. наук. бух. шк. – Житомир: Рута, 2014. – 378 с.
11. Облік у бюджетних установах: [за НП(С)БОДС та новим Планом рахунків]: навч. посіб. / [Акименко О. Ю. та ін.]; за ред. Леня В. С.]; М-во освіти і науки України, Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів: Десна Поліграф, 2016. – 559 с.
12. Шара Є. Ю. Обліковий аспект оплати праці у бюджетних установах / Є. Ю. Шара, В. С. Олійник // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – № 2. – С. 144-152.

Ярема І.П.

Науковий керівник:
д.е.н., доцент Штулер І.Ю.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ

У статті проведено літературний огляд з питання аудиту власного капіталу та розглянута методика аудиту власного капіталу, запропоновані завдання та джерела інформації аудиту власного капіталу.

Ключові слова: аудит, власний капітал, підприємство

Ярема І.П.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА

В статье проведен литературный обзор по вопросу аудита собственного капитала и рассмотрена методика аудита собственного капитала, предложенные задачи и источники информации аудита собственного капитала.

Ключевые слова: аудит, собственный капитал, предприятие.

Yarema I.

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE ORGANIZATION CONDUCTING AUDIT OF OWN CAPITAL

This article provides an overview of literature on the equity audit methodology and detailed audit of equity proposed targets and sources of information audit equity.

Key words: audit, equity, enterprise.

Постановка проблеми. Проведення аудиту власного капіталу дуже важливе як для підприємства так і для засновників, оскільки власний капітал є основним початковим та умовно безстроковим джерелом фінансування господарської діяльності підприємства, а також джерелом погашення збитків підприємства, він є одним з найвагоміших показників, що використовуються при оцінці фінансового стану підприємства, оскільки показує, з одного боку, ступінь фінансової самостійності підприємства (його незалежності від зовнішніх джерел фінансування), а з іншого – ступінь кредитоспроможності підприємства (забезпеченості вимог кредиторів фактично наявним у підприємства капіталом засновників).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організація та методика аудиту власного капіталу розглянута у наукових працях багатьох вітчизняних вчених, серед яких такі, як: Ф.Ф. Бутинець [2], Л.П. Кулаковська [4], Ю.В. Піча [4] та інші. Але єдиної точки зору щодо методології та процедур проведення якісного аудиту не знайдено.

Основні результати дослідження. Перед здійсненням аудиту власного капіталу потрібно визначити мету перевірки. Серед науковців немає єдиної точки зору відносно мети аудиту власного капіталу. Тому вчені присвячують свої дослідження вивченню та розробці мети аудиту.

Метою аудиту власного капіталу, на нашу думку, є встановлення достовірності та правильності відображення в обліку операцій з власним капіталом відповідно до чинного законодавства та висловлення аудитором незалежної думки щодо правильності відображення інформації у звітності підприємства.

Основними складовими проведення аудиту власного капіталу є: аудит статутного капіталу, аудит формування додаткового капіталу, аудит нерозподілених прибутків (непокритих збитків) та їх використання, аудит вилученого капіталу.

На думку Ф.Ф. Бутиця [3] та Н.А. Іванової [3] предметом аудиту власного капіталу є процеси та господарські операції, пов'язані з формуванням статутного, пайового, додаткового і резервного капіталу, обліком нерозподілених прибутків (не-

покритих збитків), формування вилученого та неоплаченого капіталу, а також відно- син, що виникають при цьому між підприємством та його власниками і працівниками.

Таблиця 1

Визначення вчених про мету аудиту власного капіталу

Вчені	Мета аудиту власного капіталу
Ф.Ф. Бутинець, [2, с.485]	Встановлення достовірності первинних даних відносно формування та використання власного капіталу, повноти та своєчасності відображення інформації в зведених документах та облікових регістрах, правильності ведення обліку власного капіталу відповідно до установчих документів та облікової політики, достовірності відображення стану власного капіталу у звітності підприємства.
МСА 200 «Ціль та основні принципи аудиту фінансової звітності» [1]	Полягає у висловленні аудитором незалежної думки щодо правильності підприємства інформації про власний капітал.
Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча [4,с.225]	Аудит власного капіталу проводиться з метою підтвердження аудиторським висновком інформації про власний капітал, його структуру та зміни у власному капіталу, що сталися протягом звітного періоду.
Н.А. Іванова, О.В. Ролінський [3, с.132]	Установити достовірність первинних даних відносно формування та використання власного капіталу, повноти й своєчасності відображення інформації у зведених документах та облікових реєстрах, правильність ведення обліку власного капіталу відповідно до установчих документів та облікової політики, достовірність відображення стану власного капіталу у звітності підприємства.

Постановка завдань з методології проведення аудиту власного капіталу вітчиз- няними науковцями наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Завдання аудиту власного капіталу

№ з/с	Завдання	Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча [4, с.112]	Ф.Ф. Бутинець, [2,с.486]	К.О. Утенкова [7, с.198-199]	Н.А. Іванова, О.В. Ролінський [3,с.132]	Авторська пропозиція
1	2	3	4	5	6	7
1.	Визначення основних відомостей про суб'єкт господарювання	+	-	-	-	-
2.	Перевірка наявності і відповідності форм статутних документів	+	-	+	-	+
3.	Встановлення дотримання норм чинного законодавства щодо формування власного капіталу та відповідності його даним установчих документів	-	+	+	+	+
4.	Визначення структури управління економічним суб'єктом і повноваження керівників усіх рівнів при прийнятті відповідних управлінських рішень	+	-	-	-	-
5.	Виявлення повноти і своєчасності внесків засновників підприємства та правильність відображення в обліку величини власного капіталу	+	+	+	+	+

1	2	3	4	5	6	7
6.	Перевірка своєчасності сплати мінімального розміру статутного (пайового) капіталу підприємства під час його реєстрації	-	-	-	-	+
7.	Підтвердження адекватності методів оцінки часток, що вносяться засновниками до статутного капіталу в натуральній і нематеріальній формах. При перевірці керуватися П(с)БО 12, де зазначено, що майно має бути оцінено за справедливою вартістю	+	-	-	-	+
8.	Встановлення обґрунтованості операцій з формування прибутків і збитків, їх використання і розподілу	-	+	-	+	-
9.	Для акціонерних товариств підтвердження інформації про: акції, на які здійснена передоплата; загальну суму коштів, одержаних у ході передоплати на акції; акції у складі статутного капіталу за окремими типами і категоріями	+	-	-	-	-
10.	Підтвердження інформації про: розподіл часток статутного капіталу між власниками; права, привілеї або обмеження щодо цих часток; зміни у складі часток власників у статутному капіталі	+	-	-	-	-
11.	Перевірка достовірності відображення показників щодо власного капіталу в обліку та звітності, встановлення законності й правильності їх формування та цільового використання	+	+	+	+	+
12.	Встановлення структури власного капіталу, аналіз змін, які відбулися в структурі за декілька звітних періодів	+	-	-	-	-
13.	Встановлення правомірності і правильності відображення в обліку змін власного капіталу протягом звітного періоду	-	-	+	-	+
14.	Перевірка стабільності величини статутного капіталу	-	+	-	+	+
15.	Перевірка правильності вартісної оцінки майна, внесеного засновниками	+	-	+	-	+
16.	Встановлення дотримання чинного законодавства щодо оформлення первинних документів і ведення бухгалтерського обліку власного капіталу	+	-	+	-	+
17.	Підтвердження інформації про залишки і зміни у власному капіталі, що відбулися протягом звітного періоду	+	-	-	-	-
18.	Надання оцінки системі внутрішнього контролю і бухгалтерського обліку установчих документів і власного капіталу	+	-	-	-	-
19.	Перевірка порядку розподілу прибутку, який залишається в розпорядженні економічного суб'єкта за результатами року після сплати обов'язкових платежів	+	-	-	-	+
20.	Перевірка правильності обчислення доходів засновників та акціонерів і утримання податку з доходів	+	-	-	-	+

Отже, головним завданням аудиту власного капіталу є перевірка правильності формування та відображення в обліку власного капіталу та перевірка правильності відображення власного капіталу у фінансовій звітності.

Виходячи з мети, завдань і предмету аудиту власного капіталу, можна виділити його основні об'єкти (рис. 1).

Рис. 1. Об'єкти аудиту власного капіталу [2, 3, 4, 5]

Із метою проведення якісного аудиту установчих документів та власного капіталу доцільно використовувати різні джерела інформації. Джерела інформації для аудиту власного капіталу на думку різних авторів наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Джерела інформації аудиту власного капіталу [2, 3, 4, 5]

№	Джерела інформації	В.Я. Савченко, В.О. Зотов, С.А. Кириленко [5, с.161-162]	Ф.Ф. Бутинець, [2, с.486-489]	Л.П. Кулаковська, Ю.В. Пича [4, с.112]	Н.А. Іванова, О.В. Роліський [3, с.133]	Авторська пропозиція
1	2	3	4	5	6	7
1.	Установчі документи (установчий договір, статут, протоколи зборів засновників, учасників, акціонерів)	+	-	+	-	+
2.	Наказ про облікову політику	+	+	-	+	+
3.	Документи з формування статутного капіталу (надходження коштів, матеріальних цінностей від засновників/учасників та інші первинні документи)	+	+	+	+	+
4.	Бухгалтерські реєстри обліку власного капіталу, розрахунків з учасниками (журнали, відомості, оборотні відомості, головна книга)	+	+	-	+	+

1	2	3	4	5	6	7
5.	Документи, що підтверджують право власності на майно, що вноситься як внесок до статутного капіталу: свідоцтво про право власності на нерухомість, земельні ділянки, транспортні засоби, інтелектуальну власність тощо	-	+	+	+	+
6.	Організаційні документи: свідоцтво про державну реєстрацію, накази, протоколи закритого перепису, про підсумки торгів, довідки про прийняття на облік в податковому органі, про реєстрацію в органах статистики та відповідних відділеннях позабюджетних фондів, ліцензії на види діяльності, що підлягають ліцензуванню згідно з законодавством	-	+	+	+	+
7.	Акти та довідки попередніх ревзій, аудиторські висновки, дані внутрішнього контролю та інша документація, що узагальнює результати контролю	-	+	-	+	+
8.	Методики оцінки часток, що вносяться до статутного капіталу в натуральній і нематеріальній формах	-	-	+	-	+
9.	Фінансова та статистична звітність (ф. 1 «Баланс», ф. 4 «Звіт про власний капітал», ф. 5 «Примітки до річної фінансової звітності» тощо)	+	+	+	+	+

На нашу думку, усі запропоновані джерела інформації слід використовувати при проведенні аудиту.

Вітчизняні вчені доповнюють один одного та пропонують наступні процедури для проведення аудиту власного капіталу (табл. 4).

Таблиця 4

Приклади процедур для проведення власного капіталу [2, 4, 5, 6]

№	Процедури аудиту	Автори					Авторська розробка
		Я. Савченко, В.О. Зотов, С.А. Кириленко [5, с. 161-162]	Ф.Ф. Бугинець [2, с. 489-499]	Б.Ф. Усач, З.О. Душко, М.М. Колос [6, с. 107-109]	Л.П. Кулаковська, Ю.В. Пліча [4, с. 117-119]		
1	2	3	4	5	6	7	
1.	Інвентаризація майна, внесеного засновниками до статутного капіталу підприємства, забезпечення майбутніх витрат і платежів;	-	+	-	-	+	
2.	Перевірка наявності дозволів, ліцензій на право займатися певними видами діяльності;	-	+	+	-	+	
3.	Перевірка наявності документів, підтверджуючих право власності засновників на майно, укладене як внесок до статутного капіталу;	-	+	+	-	+	
4.	Дослідження установчих документів, оцінка відповідності їх змісту законодавчим вимогам;	+	+	+		+	

1	2	3	4	5	6	7
5.	Оцінка відповідності організації обліку власного капіталу (статутного, резервного, додаткового та інших) нормативним вимогам;	+	-	-	-	-
6.	Перевірка правильності формування статутного відповідно до установчих документів та нормативних вимог;	+	-	+	+	+
7.	Перевірка правомірності викупу акцій, правильності їх оцінки та відображення в обліку і реєстрі акціонерів;	-	-	-	+	+
8.	Перевірка правомірності та правильності оцінки проданих акцій, їх відображення в обліку і в реєстрі акціонерів;	-	-	-	+	+
9.	Перевірка правомірності анулювання акцій, їх відображення в бухгалтерському обліку, реєстрі акціонерів та звітності;	-	-	-	+	+
10.	Перевірка правильності розрахунків із засновниками, наявність і правильність оформлення документів, що підтверджують факти розрахунків із засновниками;	-	+	+	-	+
11.	Перевірка правильності відображення в обліку величини статутного капіталу та її змін;	+	+	+	+	+
12.	Перевірка формування статутного капіталу в іноземній валюті;	+	-	-	+	+
13.	Перевірка операцій з пайовим капіталом;	-	+	-	-	+
14.	Перевірка джерел формування та правильності витрачання резервного капіталу;	-	+	-	-	+
15.	Перевірка правильності формування та відображення в обліку додаткового капіталу;	+	-	-	-	+
16.	Перевірка правильності розрахунку суми дооцінки (уцінки) майна і відображення її на рахунках бухгалтерського обліку;	-	-	-	+	+
17.	Перевірка правильності обліку безоплатно переданих активів;	-	+	-	+	+
18.	Перевірка достовірності розрахунку і відображення на рахунках бухгалтерського обліку нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) звітного року (за результатами аудиту в цілому на підприємстві);	-	+	-	+	+
19.	Перевірка правильності відображення в обліку неоплаченого та вилученого капіталу;	+	-	-	-	+
20.	Перевірка відповідності аналітичного обліку, статутного, пайового та резервного капіталу первинним документам, синтетичному обліку, записам у головну книгу та оборотну відомість;	+	-	-	-	+
21.	Перевірка правильності відображення інформації про власний капітал та забезпечення зобов'язань у фінансовій звітності та примітках до неї.	+	-	-	-	+

На сьогоднішній день проблемі аудиту власного капіталу приділено багато уваги, оскільки перелік аудиторських процедур акціонерних товариств та товариств з різними видами відповідальності суттєво відрізняються. Тому вітчизняні науковці не мають можливості надати чіткий перелік аудиторських процедур.

Висновки. Узагальнено та розвинуто методику аудиту власного капіталу, що на відміну від існуючих включає: мету, завдання, джерела інформації та процедури проведення аудиту, це допоможе якісно провести аудит власного капіталу.

Список використаних джерел

1. МСА 200 "Ціль та основні принципи аудиту фінансової звітності" // pidruchniki.com.
2. Бутинець Ф.Ф. Аудит: Підручник для студентів спеціальності "Облік і аудит" вищих навчальних закладів / Ф.Ф.Бутинець. – 2-е вид., перероб. та доп. – Житомир: ПП "Рута", 2002. – 672 с.
3. Іванова Н.А. Організація і методика аудиту: навч. посіб. / Н.А. Іванова, О.В. Ролінський. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 216 с.
4. Кулаковська Л.П. Організація і методика аудиту: навч. посіб. / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча. – К.: Каравела, 2004. – 568 с.
5. Савченко В.Я. Аудит: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / В.Я. Савченко, В.О. Зотов, С.А. Кириленко та ін. – К.: КНЕУ, 2003. – 268 с.
6. Усач Б.Ф. Організація і методика аудиту: Підручник. / Б.Ф. Усач, З.О. Душко, М.М. Колос. – К.: Знання, 2006. – 295 с.
7. Утенкова К.О. Аудит: Навчальний посібник. / К.О. Утенкова. – К.: Алерта, 2011. – 408 с.

Баранієський О.В.

Науковий керівник:
д.е.н. Штулер І.Ю.

ГОЛОВНІ КРИТЕРІЇ ВИБОРУ ПРІОРИТЕТІВ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНУ

У статті досліджено проблему критеріїв вибору пріоритетів залучення іноземних інвестицій в Україну. Визначені головні критерії, напрямки та особливості залучення іноземних інвестицій в економіку України. На підставі розгляду проблеми надані рекомендації.

Ключові слова: Україна, економіка, іноземні інвестиції, критерії залучення інвестицій, сталий розвиток, ефективне виробництво.

Барановський А.В.

ГЛАВНЫЕ КРИТЕРИИ ВЫБОРА ПРИОРИТЕТОВ ВОВЛЕЧЕНИЯ ИНОЗЕМНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В УКРАИНУ

В статье исследована проблема критериев выбора приоритетов вовлечения иноземных инвестиций в Украину. Определены главные критерии, направления и особенности вовлечения иноземных инвестиций в экономику Украины. В соответствии с проблемой сделаны рекомендации.

Ключевые слова: Украина, экономика, иноземные инвестиции, критерии вовлечения инвестиций, стабильное развитие, эффективное производство.

Baranivskiy O.V.

THE MAIN CRITERIA FOR SELECTING PRIORITIES FOR FOREIGN INVESTMENT IN UKRAINE

The problem of selection criteria for the priorities of involving foreign investments in Ukraine are explored in the article. The main criteria, directions and features of involving foreign investments in the economy of Ukraine are determined. In accordance with the problem, recommendations are made.

Keywords: Ukraine, economy, foreign investments, criteria for investment, stable development, efficient production.

Постановка проблеми. Світовий досвід переконливо засвідчує значну роль іноземних інвестицій у розвитку країн світу. В умовах трансформаційних змін Україна особливо потребує іноземних інвестицій. Але є проблемою питання вибору пріоритетів інвестування. Пріоритетні напрямки іноземного інвестування – це сфери суспільства, галузі науки і техніки, що мають першорядне значення для досягнення поточних і перспективних цілей соціально-економічного та науково-технічного розвитку. Визначення основних пріоритетів інвестиційної стратегії має бути узгодженим з потребами сталого розвитку українського суспільства. У зв'язку з цим постає актуальне питання щодо обґрунтування та вибору об'єктивних критеріїв вибору пріоритетів залучення іноземних інвестицій в Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми пріоритетів інвестиційних вкладень та критеріїв їх визначення в Україні присвячено низку наукових досліджень, публікацій та документів. Насамперед, пріоритети розвитку господарства України та інвестиційних вкладень в його розвиток визначаються в державних документах [1; 2; 5; 6]. Науковці В. Семенов та Т. Тимочко аналізують пріоритети та критерії сталого розвитку України з урахуванням екологічних проблем [8; 9].

Організаційно-економічні пріоритети та критерії інноваційного оновлення національного господарства України висвітлюють у своїх працях С. Єрохін [4], М. Єрмошенко [4], І. Штулер[11] та інші.

Пріоритетні сфери, зони іноземного інвестування в Україні та критерії їх визначення розглядають Н. Навроцька [5], Н. Пламодян [7], Т. Юр'єва [10], В. Якименко [10] та інші.

Водночас постає питання систематизації та уточнення підходів щодо визначення головних критеріїв залучення іноземних інвестицій в економіку України з урахуванням сучасних обставин та тенденцій.

Мета дослідження. Відповідно, є з'ясування та уточнення головних критеріїв вибору пріоритетів залучення іноземних інвестицій в Україну.

Основні результати дослідження. Визначення критеріїв пріоритетів інвестиційних вкладень в будь-яку сферу має здійснюватися на основі моніторингу її стану, специфічних рис та тенденцій, що його зумовлюють.

В якості найбільш загального критерія визначення пріоритетів розвитку країни та аналізу інвестиційних процесів може слугувати теорія сталого розвитку. Центральне місце в цій теорії займає проблема обліку довготривалих екологічних наслідків економічних рішень, які приймаються сьогодні. Необхідна мінімізація негативних екологічних наслідків для наступних поколінь. Неможливо жити за рахунок своїх дітей і онуків, неможливо витратити природні ресурси лише себе. Тому, проблема екологічних обмежень, компромісу між поточним і майбутнім споживанням має стати основною при розробці соціально-економічної стратегії розвитку на тривалу перспективу для будь-якої країни [8].

В. Семенов виділяє чотири критерії сталого розвитку на довготривалу перспективу (цей підхід базується на класифікації природних ресурсів і динаміці їхнього відтворення), а саме:

- кількість відновлюваних природних ресурсів (земля, ліс та ін.) або їхня здатність продукувати біомасу мають принаймні не зменшуватись із часом, тобто повинен бути забезпечений режим простого відтворення;

- максимально можливе вповільнення темпів вичерпання запасів невідновлюваних природних ресурсів (наприклад, корисних копалин) з перспективою заміни їх у майбутньому на невичерпні види ресурсів (наприклад, часткова заміна нафти, газу, вугілля на альтернативні джерела енергії – сонячну, вітрову та ін.);

- можливість зведення до мінімуму відходів на основі впровадження мало-відхідних, ресурсозберігаючих технологій;

- забруднення навколишнього середовища (як сумарне, так і за видами) в перспективі не повинне перевищувати його сучасний рівень ("нульового" забруднення очікувати нереально) [8].

Ці критерії (їх може бути й більше), безумовно, необхідно враховувати у процесі розробки концепції сталого та збалансованого розвитку країни. Їх урахування в інвестиційній політиці дасть змогу зберегти навколишнє середовище для наступних поколінь і не погіршити екологічні умови проживання.

Критеріальне значення має думка про те, що при формуванні інвестиційної політики акцент повинен бути зроблений не на кількісному, а на якісному аспекті поглинання іноземних інвестицій, а саме на вкладення у високоєфективні проекти і сфери, що забезпечують високу конкурентоспроможність виробництва. В цьому питанні головну роль має відігравати держава. На думку професорів С. Єрохіна та М. Єрмошенка, держава повинна створити відповідні господарські та фінансові механізми, які зможуть сприяти найбільш активно працюючим господарським структурам долучатись до процесів створення та впровадження нововведень [2]. Іншим важливим напрямком створення факторів для поживлення інноваційної діяльності, – стверджують ці науковці, – є формування клімату інвестиційної зацікавленості інвесторів різних форм власності в інноваційні проекти. Інноваційна діяльність є важливим проектом інвестування в усіх цивілізованих країнах світу [2].

Продовжує та поглиблює думку названих вище вчених І. Штулер, яка, спираючись на іноземний досвід доводить, що рівень ноу-хау в організації трансформаційних процесів – один з вирішальних факторів сприйняття та переробки інформації про динаміку в державі інноваційної діяльності. У створенні механізму сприяння

такої діяльності особливо важливе значення має фінансове забезпечення процесів упровадження новацій, технологій, функціонування ринку ризикового капіталу. При цьому механізми залучення на внутрішній ринок зарубіжних ліцензій мають бути побудовані так, щоб стимулювати залучення лише таких розробок, які або забезпечують створення наступних генерацій продукції та технологій, або розвиток із залученням національного наукового потенціалу виробництв подвійних технологій [11].

На жаль, в Україні, інвестиційні програми і проекти ще, значною мірою, розробляються без звичайних в міжнародній практиці формальностей по звичній схемі: які і скільки ресурсів потрібно, куди вони будуть вкладені, що в кінцевому результаті буде отримано? Такий підхід цілком відповідає професійній некомпетентності і непристосованості до ринкового середовища, поширеними серед багатьох нинішніх українських керівників підприємств, а також їх багаторічній звичці отримувати централізовані капіталовкладення, не піклуючись про ефективну віддачу і подальше повернення.

Традиційно для України переважною державною підтримкою користуються інноваційні процеси в галузях, що є пріоритетними з погляду загальної соціально-економічної політики держави, а також мають першорядне значення для досягнення загальнонаціональних цілей.

Так Президент України в 2002 році пропонував, що критеріями вибору інноваційних пріоритетів на державному рівні мають виступати:

- інтегральна ефективність (соціальна, екологічна значимість нововведення);
- сукупна комерційна ефективність проекту;
- ступінь наукової і технічної новизни;
- внесок у зміцнення позицій країни на міжнародній арені;
- наявність кадрового забезпечення, стимулювання росту інтелектуального потенціалу;
- ступінь інформаційного і патентно-ліцензійного забезпечення;
- можливість залучення різних джерел фінансування [6].

З урахуванням таких критеріїв деякі автори вважають пріоритетними такі галузі промисловості України: атомний енергетичний комплекс, легка промисловість (підвищення рівня зайнятості), чорна металургія, суднобудування, основна хімія і лакофарбова промисловість (експортна спрямованість) [7].

Очевидно, що такий підхід на сьогодні є недостатнім та потребує подальшої розробки. Так за умов російської агресії проти України, окупації Криму та частини Донецької та Луганської областей стала більш актуальною проблема іноземних інвестицій в оборонну промисловість України, закупку техніки та озброєння, енергетичних ресурсів, у відновлення соціальної та промислової інфраструктури окупованих територій та населених пунктів після їх звільнення.

Критеріальне значення у виборі пріоритетів стосовно вибору інвесторів та здійснення інвестиційних вкладень має позиція та фінансовий стан потенційного інвестора.

Зарубіжному інвестору немає сенсу вкладати гроші в проект, якщо він не принесе прибутку більше, ніж депозит в банку. Тому такий інвестор, як правило, претендуватиме на значну частину можливого підприємницького прибутку. А тим більше в умовах несприятливого інвестиційного клімату в Україні іноземні компанії розраховують на отримання набагато вищої норми прибутку в порівнянні з операціями в інших країнах.

До того ж справжній інвестор постарается робити вплив на весь інвестиційний процес, контролювати потоки наявних засобів і спостерігати за правильним їх використанням (як прийнято на Заході). Звідси можуть виникнути суперечності, що ускладнюють ділові відносини. Крім того, іноземні інвестори хочуть забезпечити себе від можливого ризику.

З цією метою в світовій практиці широко поширені угоди про взаємне заохочення і захист капіталовкладень, які на урядовому рівні надають іноземному інвесторові наступні гарантії: справедливий, рівноправний режим, виплату компенсацій у випадку озброєних конфліктів, цивільних безладів, введення надзвичайного положення, безперешкодний перевід прибутку за рубіж. Якщо ж інвесторові заподіяний збиток або до нього застосована яка-небудь дискримінаційна міра в правових умовах його діяльності, то уряд дає згоду вирішити конфлікт в міжнародному арбітражі.

Взагалі, необхідно завжди зважати на те, що інтереси українського суспільства, з одного боку, і іноземних інвесторів – з іншого, безпосередньо співпасти сьогодні ніяк не можуть. Якщо ми зацікавлені у відновленні і оновленні свого індустріального потенціалу і корінній перебудові його експортної складової, насиченні вітчизняного ринку високоякісними і порівняно недорогими товарами власного виготовлення, то іноземцям потрібні наші природні ресурси (тому іноземний капітал йде перш за все в добувні галузі, а оброблювальну промисловість, де створюється інвестиційна база, як правило, обходить стороною), кваліфікована, але дешева робоча сила, а також територія для виводу за межі власних держав екологічно брудних виробництв і звалищ високотоксичних відходів [5].

Нерідко зарубіжні капітали вкладаються з метою поглинання потенційного конкурента і його знищення. Тому в уряді України зараз достатньо складна проблема, успішне рішення якої припускає поєднання стимулів по залученню іноземного капіталу, виходячи з прийнятої економічної моделі промислової політики (регулювання вкладень в пріоритетні сфери і галузі, діяльність і розвиток яких послужить досягненню наміченої мети), із заходами що забезпечують економічну безпеку вітчизняних підприємств [5].

При цьому необхідно також враховувати інтереси державної безпеки, особливо виділяючи не тільки галузі пріоритетні для іноземних інвестицій, але і відокремлюючи від них галузі, закриті для них, або галузі, де вкладення іноземних інвесторів обмежуються (регулюються на основі ліцензування). У США, наприклад, політика держави відносно розміщення іноземних інвестицій традиційно близька до нейтральної. Адміністрація підтримує відкриту інвестиційну політику, але з деякими істотними виключеннями, які стосуються в першу чергу національної безпеки.

Накопичений досвід інших країн в регулюванні участі іноземної сторони в інвестиційній діяльності, безумовно, корисний для України. Хоча для нашої країни ввести в дію таку чітку систему безпеки сьогодні достатньо складно через те, що кризова ситуація, яка складається у вищих урядових структурах і на українському ринку зовнішньої торгівлі, не сприяє даному процесу.

Висновки: 1) Головними критеріями іноземних інвестиційних вкладів в Україну мають бути критерії сталого розвитку, забезпечення високоефективного виробництва на базі активізації інноваційних процесів в економіці та інших сферах; 2) В залученні іноземних інвесторів до співпраці слід посилити увагу до проблем оборони та безпеки України; 3) Роль критерія в інвестиційній діяльності відіграє готовність українських державних та приватних структур до співпраці з іноземним інвестором та правильний вибір інвестора; 4) Політика державного регулювання процесів залучення іноземних інвестицій має забезпечити вибір їх напрямків та ефективність реалізації.

Список використаних джерел

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 "Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року" // zakon.rada.ua.
2. Дмитренко М.А. Роль держави у підтримці та стимулюванні інноваційної діяльності / М.А. Дмитренко // Вісн. Укр. акад. банк. справи. – 2003. – № 1. – С. 77-81.
3. Навроцька Н.А. Пріоритети іноземного інвестування в економіку України / Н.А. Навроцька // Економічний простір. – 2012. – № 58. – С. 19-26.
4. Організаційно-економічні аспекти інноваційного оновлення національного господарства: наук. монографія / наук. ред. М. М. Єрмошенко, С. А. Єрохін. – К.: НАУ, 2008. – 216 с.
5. Петрушевська В.В. Державне регулювання інноваційно-інвестиційних пріоритетів динамічного розвитку економіки України / В.В. Петрушевська // Збірник наукових праць. – Стратегія інноваційного розвитку підприємств України. – К.: КНУТД. – 2003. – С. 137-141.
6. Пріоритети технологічного розвитку України / Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році. – К.: Інф. вид. Центру Держкомстату України. – 2003. – С. 83.

7. Пلامодяна Н.А. Інноваційні пріоритети розвитку економіки України. [Електронний ресурс] / Н.А. Пلامодяна // www.rusnauka.com/8_NPE_2007/.../21105.doc.htm.

8. Семенов В.Ф. Поняття сталого розвитку. Критерії та принципи. Екологічна домінанта сталого розвитку. [Електронний ресурс] /В.Ф. Семенов / Екологічний менеджмент: навчальний посібник // westudents.com.ua/knigi/81-ekologichnyi-menedjment-semenov-vf.html.

9. Тимочко Т.В. Пріоритети збалансованого (сталого) розвитку для України / Збірник матеріалів II-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. [Електронний ресурс] / Т.В. Тимочко // eco.com.ua/.../prioriteti-zbalansovanogo-stalogo-rozvitku-dl.

10. Юр'єва Т.Г., Якименко В.В. Пріоритетні сфери, зони та об'єкти іноземного інвестування в Україні[Електронний ресурс] / Т.Г. Юр'єва, В.В. Якименко. – Режим доступу: URL: www.nbuv.gov.ua/.

11. Штулер, І. Ю. Стабілізація економіки України: інноваційний підхід [Текст] / І.Ю. Штулер // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2016. – Том 23. – № 1. – С. 106-110.

Болтівець А.В.

Науковий керівник:

д.е.н., професор Єрохін С.А.

ФОРМУВАННЯ РИНКУ КРЕДИТНИХ І ПЛАТІЖНИХ КАРТОК В УКРАЇНІ ТА НАПРЯМИ ЙОГО РОЗВИТКУ

Статтю присвячено дослідженню теоретичних аспектів функціонування ринку платіжних карток. Проаналізовано підходи до визначення сутності поняття "ринок платіжних карток". Досліджено рівень розвитку ринку платіжних карток України, зокрема використання даного виду безготівкових розрахунків в розрізі банків.

Ключові слова: *платіжна картка, ринок платіжних карток, безготівкові розрахунки, платіжна система, банк.*

Болтівець А.В.

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНКА КРЕДИТНЫХ И ПЛАТЕЖНЫХ КАРТОЧЕК В УКРАИНЕ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО РАЗВИТИЯ

Статья посвящена исследованию теоретических аспектов функционирования рынка платежных карточек. Проанализированы подходы к определению сущности понятия "рынок платежных карточек". Исследован уровень развития рынка платежных карт Украины, в частности использование данного вида безналичных расчетов в разрезе банков.

Ключевые слова: *рынок платежных карт, платежная карточка, безналичные расчеты, платежная система, банк.*

Boltovets A.V.

FORMATION OF THE MARKET OF CREDIT AND PAYMENT CARDS IN UKRAINE AND DIRECTIONS OF ITS DEVELOPMENT

The article investigates the theoretical aspects of functioning of the payment cards market. There were analyzed approaches to define the essence of the concept "payment cards market". The level of the payment card market of Ukraine was investigated, in particular the use of this type of non-cash payments in the context of banks.

Keywords: *market of payment cards, payment cards, cashless payments, payment system, bank.*

Постановка проблем. Розвиток ринку платіжних карток суттєво впливає на загальні економічні процеси в країні. Насамперед він знижує витрати, пов'язані з обслуговуванням грошового обігу, стимулює діє на сферу роздрібних банківських послуг (передусім у сфері споживчого кредитування) та дає змогу значно збільшити

обсяги залучення грошових коштів банківськими установами, що, відповідно, збільшує їх кредитні можливості, а це, своєю чергою, сприяє підвищенню ефективності економіки в цілому. На сьогодні ринок платіжних карток в Україні має досить стабільну динаміку розвитку.

Темпи його зростання достатньо високі, що пояснюється передусім його ненасиченістю на відміну від розвинених країн, в яких основним пріоритетом сьогодні є не динаміка розвитку, а його технологічність. Окрім того, в Україні повноцінному розвитку ринку заважають нерозвиненість інфраструктури, монополія міжнародних платіжних систем, високий рівень шахрайства (що характерно для ринків, які динамічно розвиваються), високі та часто непрозорі тарифи і комісії по картках, недостатня фінансова грамотність населення, небажання бізнесу працювати прозоро.

Досягнення ступеня розвитку ринку платіжних карток України світового рівня має принципове значення для соціально-економічного розвитку країни, а питання вимог безпеки розрахунків картками мають суттєве значення у забезпеченні економічної безпеки на національному та світовому рівнях.

Незважаючи на те що як у повсякденному житті, так і у дослідженнях наукової спільноти термін "ринок платіжних карток" вживається досить часто, існують проблеми теоретичного характеру, пов'язані передусім із відсутністю чіткого розуміння поняття ринку платіжних карток. Саме необхідність наукового осмислення та теоретичного обґрунтування сутності та показників розвитку ринку платіжних карток визначають актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження ринку платіжних карток стали праці науковців, серед яких: Кравець В.М., Пиріг С.О., Брегеда О.А. Кравчук , Прем'єрова О.В., Страхарчук А.Я., Страхарчук В.П., Катюха К.О., Успенко В.І., Степанік А.О., Гартінгер О.О., Бикмаєв Ш.П., Капралов Р.О., Харченко В.І., Волосович С.В., Бердишева С.С. Більшість праць названих учених присвячено дослідженню стану ринку платіжних карток в Україні, його фактографічним даним, визначенню проблем, що стримують розвиток ринку. Крім того, у роботах висвітлюються перспективи розвитку ринку та його нормативно- правове регулювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатньо часте звернення науковців до дослідження даної проблематики, слід зазначити, що досі не сформульовано цілісного уявлення про ринок платіжних карток. Дискусійним залишається питання визначення самого поняття "ринок платіжних карток". Також недостатньо дослідженими є інституційна структура та технологічна інфраструктура ринку платіжних карток. Усе це обумовило вибір теми дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розкриття теоретичних положень щодо функціонування ринку платіжних карток. Згідно з метою дослідження були поставлені такі завдання:

- систематизувати та узагальнити теоретичні підходи до визначення сутності ринку платіжних карток;
- визначити властивості ринку платіжних карток;
- з'ясувати особливості розвитку ринку платіжних карток в Україні;
- розробити систему показників, за допомогою яких можна охарактеризувати стан ринку платіжних карток.

Основні результати дослідження. У вітчизняній економічній літературі не існує єдиного підходу до визначення поняття "ринок платіжних карток". При цьому можна зустріти використання виразів "ринок пластикових карток", "ринок платіжних карток", "картковий ринок", "картковий платіжний ринок", "ринок банківських платіжних карток", "ринок карткових продуктів", "ринок карткових платежів", "ринок карткових платіжних інструментів". Наприклад, Кравець В.М. [1], Пиріг С.О. [2], Брегеда О.А. [3] у своїх дослідженнях використовують словосполучення "картковий ринок".

Кравчук В. та Прем'єрова О. [4] вживають термін "ринок карткових платежів". Харченко В.І. [5], Страхарчук А.Я., Страхарчук В.П. [6], Катюха К.О., Успенко В.І. [7], Волосович С.В. [8] застосовують поняття "ринок платіжних карток". Таке поняття вживає і Національний банк України, наводячи на своєму офіційному сайті статисти-

ку розвитку ринку. Але при цьому названі автори лише вживають ці словосполучення у своїх дослідженнях, а чіткого визначення їх сутності не наводять.

Таблиця 1

Напрями та показники оцінювання ринку платіжних карток

Показник	Алгоритм розрахунку показника
1. Оцінювання масштабів ринку	
Кількість емітованих карток (кількість активних карток)	Загальна кількість карток в обігу або активних карток на відповідну дату
Кількість банків – учасників ринку	Загальна кількість банків – членів карткових платіжних систем на відповідну дату
Кількість держателів платіжних карток	Загальна кількість держателів платіжних карток на відповідну дату
Кількість карток на душу населення	(Кількість карток) (Чисельність населення)
Кількість карток на одного держателя	(Кількість карток) (Держателі платіжних карток)
Середній обсяг емісії карток в розрахунку на один банк	(Кількість карток в обігу/ (Кількість банків-членів карткових платіжних систем)
Частка активних карток	(Кількість активних карток) (Кількість карток в обігу)
2. Оцінювання інфраструктури ринку	
Кількість банкоматів на душу населення	(Кількість банкоматів) (Чисельність населення)
Кількість терміналів на душу населення	(Кількість терміналів) (Чисельність населення)
Співвідношення терміналів та банкоматів	(Кількість терміналів) (Кількість банкоматів)
Кількість підприємств торгівлі та сфери послуг	Загальна кількість підприємств, що приймають картки до оплати на відповідну дату
Частка торгових терміналів у загальній кількості терміналів	(Кількість торгових терміналів) (Загальна кількість терміналів (торгових та банківських))
Кількість терміналів на одне підприємство торгівлі та послуг	(Кількість торгових терміналів) (Кількість підприємств торгівлі та сфери послуг)
3. Оцінювання розвитку карткових розрахунків	
Коефіцієнт використання карток як інструменту безготівкових розрахунків	(Обсяги безготівкових операцій) (Обсяги готівкових операцій)
Обсяги безготівкових операцій населення, здійснених у банкоматах	(Обсяги безготівкових операцій у банкоматах) (Чисельність населення)
Обсяги безготівкових операцій населення, здійснених у терміналах	(Обсяги безготівкових операцій у терміналах) (Чисельність населення)
Обсяги готівкових операцій населення, здійснених у банкоматах	(Обсяги операцій зі зняття готівки в банкоматах) (Чисельність населення)
Середній розмір безготівкових операцій	(Сума операцій з безготівкових платежів) (Кількість операцій із безготівкових платежів)
Середній розмір готівкових операцій	(Сума операцій отримання готівки) (Кількість операцій з отримання готівки)

Протягом останніх десяти років в Україні спостерігається стала тенденція до щорічного збільшення вітчизняними банками емісії платіжних карток. З аналізованих даних помітно, що ринок платіжних карток розвивається нерівномірно, перевагу віддають карткам готівкових коштів, найчастіше лише з одним ступенем захисту.

Отже, робота платіжних систем в Україні засвідчує, що картки в основному використовуються для отримання готівки, тому надзвичайно важливою є державна підтримка карткового бізнесу – створення необхідних умов для поліпшення структури грошового обігу за рахунок масових безготівкових платежів із використанням карток і скорочення частки готівкових розрахунків.

Для того щоб оцінити, як ринок платіжних карток функціонує, необхідно розробити відповідну систему показників. У табл. 1 ми спробували узагальнити основні напрями та показники оцінювання ринку, причому намагалися виділити лише основні з них та враховували наявну аналітичну базу для проведення розрахунків.

Перший напрям дає змогу оцінити глибину (масштаб) ринку та характеризує активність банків на ринку платіжних карток, визначає ступінь поширення платіжних карток у фінансовому просторі країни, причому як із боку банків, так і держателів карток. Приміром, показник кількості карток на душу населення менше 1 говорить про те, що ринок знаходиться в стадії розвитку (у розвинених країнах показник становить 1-3).

Цей же показник у розрахунку на кількість держателів карток характеризує їх схильність до використання такого платіжного інструменту, однак в Україні він може не відображати реального стану, оскільки часто банки нав'язують клієнтам по декілька карток під одну банківську послугу і більшість із цих карток є неактивними. Саме тому обов'язково слід визначати частку активних карток, якими з 01.04.2012 вважаються картки, за якими була здійснена хоча б одна видаткова операція за останні три місяці.

Показники другого напрямку дають змогу оцінити розвиток інфраструктури ринку платіжних карток, передусім технічної. Їх доцільно розраховувати в цілому та в розрізі окремих регіонів, міст, банків. У розвинених країнах показник кількості банкоматів в розрахунку на 10 тис. осіб знаходиться на рівні від 8 до 10, а кількості постерміналів на цю ж кількість населення – 100-200 [12]. Важливою була б оцінка якості банкоматної та постермінальної мережі, тобто виділення кількості банкоматів із депозитною та платіжною функціями, терміналів, що приймають картки із чипом чи комбіновані, однак у рамках України на сьогодні таке виділення неможливе через брак даних.

Ще одним із показників оцінки карткової інфраструктури можуть слугувати співвідношення чипових карток та карток із магнітною смугою, карток із кредитною та дебетовою функціями, а також виділення частки безконтактних карток та карток із функцією електронних грошей. Це підтверджується і вітчизняними вченими. Так, на думку Харченка В.І., Капралова Р.О. [5], Степаник А.О. [10, с. 80], одним із напрямів оцінки розвитку ринку є аналіз диверсифікації портфеля карткових продуктів. Розмаїття карткових продуктів є одним із свідчень високого рівня розвитку карткового ринку [5, с. 49].

Показники третього напрямку дають змогу охарактеризувати поведінку держателів платіжних карток, тобто рівень поширення карткових розрахунків. Необхідною умовою розвитку ринку є наближення показника співвідношення обсягів безготівкових та готівкових операцій по картках до 1 та вище, а також збільшення обсягів проведення безготівкових операцій навіть у банкоматах.

Окремо слід виділити групу показників динаміки розвитку ринку, яка ґрунтується на розрахунку темпів приросту названих вище показників та, що важливо, співвідношення темпів приросту окремих показників між собою, наприклад, темп приросту термінальної структури повинен випереджати темп приросту емісії карток, що говоримо про якісний розвиток ринку.

За допомогою наведеної системи показників можна оцінити ступінь розвитку ринку платіжних карток. До характеристик високорозвинутого ринку карток, на думку Харченка В.І. та Капралова Р.О. [5, с. 45], слід віднести:

- 1) наявність досить великої кількості емітентів різних типів;
  - 2) наявність досить великої кількості еквайрів різних типів;
  - 3) великі обсяги емісії карток в абсолютному та відносному (у розрахунку на 1 тис. населення) вираженні;
  - 4) наявність на ринку різних видів карток;
  - 5) наявність на ринку карток на різній технологічній основі;
  - 6) висока щільність мережі пристроїв самообслуговування;
  - 7) розвинута торговельно-сервісна інфраструктура обслуговування карток;
  - 8) велика частка платіжних трансакцій (за кількістю та вартістю);
  - 9) велика частка платежів за картками (за кількістю та величиною трансакцій).
- Вітчизняний же ринок платіжних карток більшість науковців відносять до "того, що розвивається".

Для виявлення основних тенденцій розвитку ринку платіжних карток в Україні було розглянуто ряд показників, що характеризують активність роботи українських банків за останні роки. Протягом 2012-2016 років спостерігалось стійке збільшення обсягів безготівкових платежів з використанням платіжних карток, зростання кількості платіжних карток та термінального обладнання. Дані наведено у табл. 2. [4].

Таблиця 2

Загальні дані про кількість клієнтів, платіжних карток та платіжних пристроїв

рік	Банки-члени карткових платіжних систем (шт.)	Платіжні картки (в обігу) (тис. шт.)	Держателі платіжних карток (тис. осіб)	Банкомати (шт.)	Термінали (шт.)			Підприємства торгівлі та сфери послуг (од.)
					загальні	Торговельні	банківські	
2012	142	57893	35179	36152	162724	133964	28760	117789
2013	143	69726	44339	40350	221222	192331	28891	122303
2014	143	69859	49719	40678	223217	193431	29786	125678
2015	128	70551	51649	37040	219888	191345	28543	119987
2016	98	59307	43058	32567	214996	189324	25672	107654

Отже, проаналізувавши таблиці 1, можна визначити, що спостерігається позитивна динаміка щодо розвитку ринку платіжних карток. кількість держателів платіжних карток становить 43058 тис. осіб., що на 12% більше ніж у 2012 році. В Україні в 2016 році діяло 32567 банкоматів, що на 2% менше ніж у 2012 році.в зв'язку з тим що більшість банків було закрито але платіжні картки в обігу становило 59307 тис.шт. що на 3 % більше ніж у 2012 році., тобто навпаки зростали хоча і не сильно .

Оскільки застосування платіжних карток є формою безготівкових розрахунків, які найбільше потребують удосконалення інфраструктури послуг на фінансовому ринку, наведемо основні проблеми, які виокремлюють різні автори та їх вирішення .

Протягом останніх десяти років в Україні спостерігається стала тенденція до щорічного збільшення вітчизняними банками емісії платіжних карток. З аналізованих даних помітно, що ринок платіжних карток розвивається нерівномірно, перевагу віддають карткам готівкових коштів, найчастіше лише з одним ступенем захисту.

Отже, робота платіжних систем в Україні засвідчує, що картки в основному використовуються для отримання готівки, тому надзвичайно важливою є державна підтримка карткового бізнесу – створення необхідних умов для поліпшення структури грошового обігу за рахунок масових безготівкових платежів із використанням карток і скорочення частки готівкових розрахунків.

Проблеми та шляхи їх вирішення:

1. Поширення використання платіжних карток як засобу безготівкових розрахунків серед населення.

1.1. Проведення урядом та НБУ роз'яснювальної роботи серед громадян стосовно ефективності та доцільності використання платіжних карток.

1.2. Постійне організування та проведення рекламно-просвітницької кампанії та проведення роботи з підвищення фінансової грамотності населення.

2. Поширення використання платіжних карток серед підприємств та організацій.

2.1. Зменшення часу на проведення трансакцій; підвищення захисту карток від підробок; гарантія банком оплати операцій, проведених клієнтами; забезпечення необхідної підготовки персоналу.

2.2. Забезпечення розвитку інфраструктури з проведення безготівкових розрахунків шляхом установлення для кредитних організацій обов'язкових вимог.

2.3. Крім зарплатних проектів, необхідне залучення банківських платіжних карток для розрахунків за відпустками як у межах України, так і за її кордонами.

3. Відставання України від карткових ринків європейських країн.

3.1. Запровадження новітніх технологій для реалізації державних та корпоративних проектів, їх вивчення державним керівництвом та політичними діячами.

3.2. Державне стимулювання впровадження платіжних карток за допомогою встановлення пільгового режиму амортизації високотехнологічного оснащення, введення податкових пільг для учасників ринку, створення відповідної правової бази.

4. Слабка захищеність інформації платіжних карток.

4.1. Створення нових програмних продуктів завдяки вивченню досвіду іноземних держав.

Перехід банківської системи на більш інтенсивне використання пластикових карток у проведенні усіх видів платежів – пріоритетний напрям. Його чітке і злагоджене функціонування – життєво важливе для економіки будь-якої країни світу, незалежно від її політичної системи чи державного устрою.

Висновки. Платіжні картки, враховуючи їх інтегрованість у всі сфери життєдіяльності суспільства, займають вагомe місце в економічному середовищі країни, саме тою ринком їх функціонування повинен бути предметом прискіпливої уваги з боку науковців та практиків. У цілому можна стверджувати, що дослідження ринку платіжних карток досить часто є предметом наукових пошуків як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, однак усталеного визначення його сутності досі не сформульовано, тому ми спробували дати власне трактування: ринок платіжних карток – сукупність економічних відносин, що виникають між його учасниками щодо забезпечення емісії та обігу платіжних карток і формуванні попиту та пропозиції на послуги, пов'язані із здійсненням операцій із платіжними картками.

Специфіка функціонування ринку платіжних карток дала змогу виділити його властивості, серед яких: цілісність, універсальність, стабільність, висока інтегрованість, сконцентрованість, ефективність функціонування, взаємозв'язок безпеки платіжних систем, технологічність.

Таким чином, для розвитку ринку платіжних карток перш за все необхідно викликати довіру спільноти, підвищити ефективність картокових технологій за допомогою маркетингу фінансових послуг із забезпечення торговельно-сервісних підприємств консультаціями і супроводженням у процесі обслуговування за платіжними картками, безоплатним наданням витратних матеріалів та обладнання протягом усього періоду співпраці, проведенням навчання з персоналом тощо. Максимально захистити банківську платіжну систему від не санкціонованого доступу комп'ютерних мереж банку. Боротьба зі шахрайством ефективна тоді, коли є колективна безпека. Будь-який окремо взятий банк повністю вирішити цю проблему не зможе.

Список використаних джерел

1. Пиріг С.О. Аналіз картокового ринку України: перспективи розвитку / С.О. Пиріг // Економічний форум. – 2013. – № 3. – С. 190-196.
2. Брегеда О.А. Картоковий ринок в Україні, його проблеми та тенденції розвитку / О.А. Брегеда // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2008. – Вип. 12. – С. 14-20.
3. Кравчук В. Ринок картокових платежів України: Міжнародний досвід та національне регулювання. Аналітичний звіт / В. Кравчук, О. Прем'єрова. – К.: АДЕ Ф-Україна, 2012. – 60 с.
4. Харченко В.І. Статистичний аналіз ринку банківських платіжних карток в Україні у контексті країн із розвинутими картоковими ринками / В.І. Харченко, Р.О. Капралов // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 5. – С. 44-52.
5. Страхарчук А.Я., Страхарчук В.П. Інформаційні системи і технології в банках: [навч. посіб.] / А.Я. Страхарчук, В.П. Страхарчук. – К. : УБС НБУ; Знання, 2010. – 515 с.
6. Катюха К.О. Аналіз стану та розвитку ринку платіжних карток / К.О. Катюха, В.І. Успенко // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2012. – С. 32-42.
7. Волосович С.В. Ринок платіжних карток в Україні: розвиток та страхування / С.В. Волосович // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. – Економіка. – 2010. – № 120. – С. 52-54.
8. Гартінгер Р.О. Ринок банківських платіжних карток як засіб розвитку безготівкових розрахунків / Р.О. Гартінгер // WSPRACA EUROPEJSKA NR 2(2) 2015 / EUROPEAN COOPERATION Vol. 2(2) 2015. – С. 77-88.

9. Степаник А. Оцінювання ринку банківських платіжних карток в Україні та перспективи його розвитку / А. Степаник // Ринок цінних паперів України. – 2014. – № 11-12. – С. 75-89.

10. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под общ. ред. А.Г. Грязновой. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.

11. Корецька Н.І. Суть ринку платіжних послуг та основні його ознаки / Н.І. Корецька, Д.В. Збирун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/3_ANR_2015/Economics/1_186208.doc.htm.

12. Загальні показники розвитку ринку платіжних карток в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219.

Борисов Д.Ю.

Науковий керівник:

к.е.н., доцент Довгань Л.П.

ФОРМУВАННЯ ВЛАСНИХ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті узагальнено підходи щодо визначення сутності фінансових ресурсів підприємства та наведена їх класифікація. Автором досліджено формування власних фінансових ресурсів підприємства в сучасних умовах.

Ключові слова: фінансові ресурси, власні ресурси, чистий прибуток, амортизація, статутний капітал

Борисов Д.Ю.

ФОРМИРОВАНИЯ СОБСТВЕННЫХ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье обобщены подходы к определению сущности финансовых ресурсов предприятия и приведена их классификация. Автором исследовано формирование собственных финансовых ресурсов предприятия в современных условиях.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, собственные ресурсы, чистая прибыль, амортизация, уставный капитал

Borisor D. Y.

FORMATION OF OWN FINANCIAL RESOURCES OF THE ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS

The article summarizes the approaches to determining the essence of financial resources of the enterprise and gives their classification. The author studies the formation of the company's own financial resources in modern conditions.

Keywords: financial resources, own resources, net profit, depreciation, authorized capital

Постановка проблеми. Необхідною умовою успішного функціонування господарюючих суб'єктів в умовах ринкової економіки є забезпечення самоокупності витрат своєїми доходами, прибутковості та самофінансування. Реальну економічність і самостійність підприємствам забезпечує наявність власних фінансових ресурсів. Вони є джерелом поповнення власного капіталу і служать для подальшого розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями формування та використання фінансових ресурсів займалися такі вітчизняні вчені, як І.О. Бланк, М.Д. Білик, І.В. Зятковський, О.Д. Василик, Л.О. Лігоненко, В.М. Опарін, К.В. Павлюк, А.М. Поддєрьогін та інші. Над дослідженням проблем функціонування фінансових ресурсів підприємств працювали російські В.М. Опарінін [2], В.І. Осипов [3], Л.М. Худолій [6] та ін.

Однак сьогодні особливої уваги потребує розробка механізму розширення джерел власних фінансових ресурсів як основного їх виду.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження механізму формування власних фінансових ресурсів підприємства в сучасних умовах.

Основні результати дослідження. Фінансові ресурси є категорією, що забезпечує розвиток та діяльність усіх суб'єктів ринкових відносин, характеризуючи при цьому внутрішні можливості, форми, методи і напрями їх формування і використання. Вони є підґрунтям для створення капіталу суб'єктів господарювання та можливостями створення майбутніх доходів і прибутків.

Згідно з Опарінім В.М. "фінансові ресурси – це сума коштів, які спрямовані в оборотні і необоротні активи підприємства" [2, с. 24].

При визначенні фінансових ресурсів Худолій Л.М. дотримується подібної Опаріну В.М. думки, визначаючи їх сумою коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства [6, с. 53].

Подерьогін А.М. вважає, що "фінансові ресурси – це грошові засоби, які є в розпорядження підприємства, а саме грошові фонди, а також частина грошових засобів в не фондовій формі" [4, с. 42].

Осипов В.І. вважає, що фінансові ресурси – це грошові кошти, що опосередковують створення всіх елементів капіталу підприємства і їх кругообіг в натуральній і вартісній формах [3, с.571].

Розгляд попередніх визначень "фінансових ресурсів" дозволив сформулювати такі висновки:

- по перше, що більшість визначень фінансових ресурсів, як грошових фондів вказують на місце їх створення і належність до суб'єктів фінансових відносин, але не вказується джерела створення та призначення;

- по друге, капітал є реальним об'єктом, на який можна постійно впливати з метою отримання нових доходів підприємства та використання нею своїх зобов'язань. Тобто, капітал – це об'єктивний фактор виробництва, частина фінансових ресурсів, які використовуються підприємством у своїй діяльності. Отже, капітал є перетвореною формою фінансових ресурсів. І тому отожднювати поняття "фінансові ресурси" і "капітал" не можливо.

Виходячи з цього можна сформулювати удосконалене визначення "фінансових ресурсів". Це частина коштів підприємства у фондовій і не фондовій формі, яка формується у результаті розподілу виробленого продукту, залучається до діяльності підприємства з різних джерел і спрямовується на забезпечення розширеного відтворення виробництва, утримання і розвиток об'єктів невиробничої сфери, на споживання, а також може бути спрямована на створення резервів.

Фінансовим ресурсам підприємств притаманні такі властивості:

- фінансові ресурси мають стадію утворення;
- фінансові ресурси відображають відношення до власності;
- фінансові ресурси мають джерела формування і цілі використання;
- від джерел формування та напрямів використання залежить структура фінансових ресурсів.

Виходячи з цих властивостей фінансові ресурси підприємств можна класифікувати за показниками їх формування та використання (рис. 1).

За стадією утворення фінансові ресурси поділяються на:

а) початкові – утворені на початковій стадії діяльності підприємства і сконцентровані у статутному капіталі, джерела утворення якого залежать від форми власності:

- державна – асигнування з бюджету та з централізованих фондів;
- акціонерна – акціонерний капітал;
- колективна – внески засновників;
- приватна – власний капітал підприємця;

б) прирошені – отримані підприємством у результаті його діяльності в формі чистого прибутку.

За правом власності фінансові ресурси поділяються на:

- власні – залежно від форми власності це приватний, пайовий чи акціонерний капітал;
- невластні – позичені – отримані у вигляді позик;

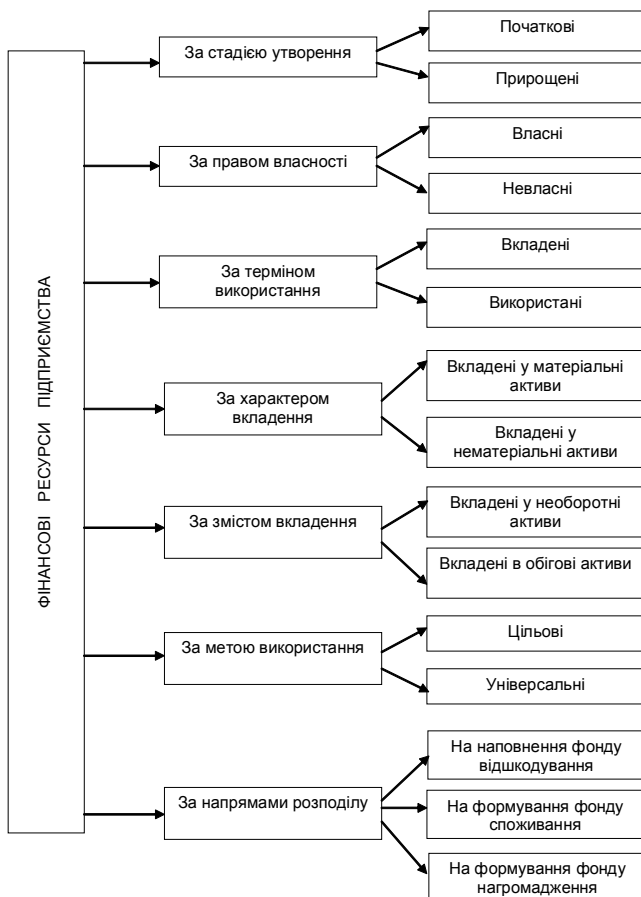

Рис. 1. Класифікація фінансових ресурсів підприємства за показниками формування та використання [1]

- надані безоплатно – одержані безоплатно від держави (з бюджету, фондів цільового призначення), чи інших юридичних осіб.

Власні фінансові ресурси – це кошти, які утворюються в результаті господарської діяльності підприємства та інвестуються в його розвиток. Вони формуються за рахунок чистого прибутку, амортизаційних відрахувань, дооцінки товарних запасів, виручки від реалізації власного майна підприємства та ін.

Результати досліджень показали, що власні фінансові ресурси формуються за рахунок двох великих груп: зовнішніх і внутрішніх джерел (табл. 1).

До власних фінансових ресурсів включають ресурси, які підприємство отримує на безповоротній основі, інвестиції, які надаються підприємствам у формі фінансової або іншої участі в статутному капіталі для проведення спільної діяльності без створення юридичної особи і прийняття участі в доходах підприємства без права пайової власності в статутному капіталі або прямих грошових вкладень; порівняними до

власних можна вважати стабу кредиторську заборгованість (стійкі пасиви), яка має місце на діючих підприємствах.

Таблиця 1

Структура власних фінансових ресурсів підприємств, авторська розробка

Власні фінансові ресурси	
Зовнішні	Внутрішні
Класифікація за джерелом [5]	
Емісія акцій, пайові внески Субординований борг Внутрішньо корпоративний розподіл Страхові відшкодування Безповоротна і безкоштовна фінансова допомога Фінансування за рахунок державного чи місцевого бюджету	Амортизаційні відрахування Нерозподілений прибуток минулих років Нерозподілений прибуток звітного періоду Фонди та резерви, що сформовані за рахунок чистого прибутку звітного періоду Доходи майбутніх періодів
Класифікація за джерелом [1]	
Внески засновників (акціонерів, пайовиків) Додатковий пайовий капітал Акціонерний капітал	Виручка Прибуток Амортизація

До внутрішніх власних фінансових ресурсів належать утворені в процесі фінансово-господарської діяльності внутрішні джерела коштів, які після покриття витрат і оплати обов'язкових платежів залишаються у власності підприємства і використовуються для його розвитку. Зовнішні власні фінансові ресурси – це кошти, що надходять з бюджету, цільових і централізованих фондів на безповоротній основі.

Чистий прибуток підприємства є найбільш вагомим джерелом утворення власних фінансових ресурсів підприємства і сприяє його подальшому розвитку. Визначається чистий прибуток від реалізації товарів (робіт, послуг) у два етапи. На першому етапі дохід від реалізації зменшується на суму податку на додану вартість (акцизного збору) і утворюється чистий дохід. На другому етапі на фінансовий результат списується собівартість реалізованих товарів (робіт, послуг), адміністративні витрати, витрати на збут та нараховані податки. Різниця між чистим доходом і витратами та податками становить нерозподілений прибуток, що є елементом власного капіталу торгового підприємства.

На величину прибутку, як джерела внутрішніх власних фінансових ресурсів впливають: обсяг товарообігу підприємства, склад та величина витрат, ефективність реалізації майна підприємства, податкова політика держави з оподаткування доходів, пропорції розподілу чистого прибутку за окремими напрямками його використання. Прибуток синтезує в собі повне функціонування підприємства, характеризує ефективність його господарської діяльності в цілому.

Не менш важливим джерелом поповнення власних фінансових ресурсів є амортизація. Однак, у сучасних умовах господарювання, вона втратила реальну можливість впливати на підвищення результатів господарської діяльності підприємницьких структур через відсутність чіткої амортизаційної політики в державі, яка не сприяє накопиченню достатніх коштів для повного відтворення основних виробничих фондів. Амортизація відображає лише ступінь зносу основних фондів. Кошти амортизаційного фонду за цільовим призначенням використовуються лише підприємствами державної форми власності.

Підприємства недержавних форм власності здійснюють відтворення основних засобів за рахунок прибутку, що залишається в їх розпорядженні після сплати обов'язкових платежів. Усе це змушує підприємства виявляти ініціативу та винахідливість, нести відповідальність за формування фінансових ресурсів, бо саме від величини фінансових ресурсів, залежить зростання виробництва та соціально-економічний розвиток підприємства. Виходячи з викладеного видно, що для забезпечення ефективного управління фінансовими ресурсами необхідно постійно шукати раціональні джерела їх залучення.

Амортизація основних засобів – це "поступове віднесення витрат на їх придбання, виготовлення або поліпшення, на зменшення скоригованого прибутку платника податку у межах встановлених норм амортизаційних відрахувань" [1]. Амортизації

підлягають придбані або самостійно виготовлені основні фонди призначені для власного використання. При нарахуванні амортизації вартість основних засобів має списуватись систематично протягом всього строку використання. Метод амортизації повинен відобразити економічну вигоду від експлуатації об'єкта. Амортизаційні відрахування за кожний період часу повинні визнаватись, як дохід.

Вибір способу амортизації основних засобів повинен враховувати темпи зростання обсягів діяльності; рівень поточних витрат; зміни в податковій політиці держави; прогнозування періоду експлуатації об'єкта амортизації до його ліквідації чи продажу, враховуючи рівень амортизації об'єкта; формування власних фінансових ресурсів протягом періоду амортизації. Правильно вибрана амортизаційна політика підприємства дає змогу нарощувати обсяг власних фінансових ресурсів протягом амортизаційного періоду.

Наступним джерелом формування внутрішніх власних фінансових ресурсів підприємства є дооцінка вартості залишків товарно-матеріальних цінностей. Фактичний обсяг формування внутрішніх власних фінансових ресурсів за рахунок проведення дооцінки товарно-матеріальних цінностей зменшується на суму уцінки товарів. Суми дооцінки товарно-матеріальних цінностей спрямовують на поповнення власних обігових коштів.

Внутрішні власні фінансові ресурси можуть використовуватися на формування активів, поповнення власних обігових коштів, фінансове інвестування, розвиток матеріально-технічної бази, соціальний розвиток, підготовку кадрів, матеріальне заохочення та інші цілі.

Обсяг власних фінансових ресурсів вважається достатнім, якщо він дає змогу зберегти або покращити структуру капіталу підприємства. При погіршенні фінансової стійкості підприємства потрібно шукати нові джерела формування власних фінансових ресурсів. Управління формуванням власних фінансових ресурсів передбачає пошук та мобілізацію найбільш дешевих джерел поповнення власного капіталу. Отже, формування внутрішніх власних фінансових ресурсів має важливе значення для розвитку підприємства.

Аналіз джерел формування власних фінансових ресурсів на прикладі ТОВ "Торговий Дім Тіско Україна" показав, що протягом періоду 2014-2016 рік власний капітал компанії зростає за рахунок збільшення нерозподіленого прибутку. Наявність нерозподіленого прибутку збільшує фінансову стійкість підприємства, свідчить про наявність джерела для наступного розвитку. Але, слід відзначити, що наявність нерозподіленого прибутку не свідчить про наявність вільних грошових коштів. Той факт, що фірма має значну суму нерозподіленого прибутку, не обов'язково означає, що у неї знайдеться достатньо грошових коштів для капіталовкладень.

Але, не зважаючи на позитивну тенденцію до зростання власних фінансових ресурсів, протягом аналізованого періоду фінансова стійкість підприємства відповідала критичному фінансовому стану. При критичному фінансовому стані підприємство не в змозі формувати всі запаси і витрати за рахунок нормальних джерел фінансування і знаходиться на межі банкрутства.

Таким чином, аналіз джерел формування власних фінансових ресурсів підприємства загальному фінансовому стану показав, що для повноцінної діяльності на підприємстві ТОВ "Торговий Дім Тіско Україна" не достатньо власних фінансових ресурсів, про що свідчить розрахований трикомпонентний показник фінансового стану. Таким чином, постає питання управління фінансовими ресурсами з метою покращення фінансового стану підприємства.

Висновки. Фінансові ресурси – це частина коштів підприємства у фондовій і не фондовій формі, яка формується у результаті розподілу виробленого продукту, залучається до діяльності підприємства з різних джерел і спрямовується на забезпечення розширеного відтворення виробництва, утримання і розвитку об'єктів невиробничої сфери, на споживання, а також може бути спрямована на створення резервів.

До власних фінансових ресурсів включають ресурси, які підприємство отримує на безповоротній основі, інвестиції, які надаються підприємствам у формі фінан-

сової або іншої участі в статутному капіталі для проведення спільної діяльності; без створення юридичної особи і прийняття участі в доходах підприємства без права пайової власності в статутному капіталі або прямих грошових вкладень; прирівнянми до власних можна вважати сталу кредиторську заборгованість (стійкі пасиви), яка має місце на діючих підприємствах.

Список використаних джерел

1. Гайдук І.О. Класифікація фінансових ресурсів підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2005/15_3/204_Gajduk_15_3.pdf
2. Опарін В.М. Фінанси – інституціональна структура суспільства // Фінанси України (укр.). – 2008. – № 8. – С. 24-31.
3. Осипов В.І. Економіка підприємств. – Одеса: Маяк, 2005. – 724 с.
4. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств / За ред. проф. А. М. Поддєрьогіна. – 6-е вид., перероб. та допов. – К.: КНЕУ, 2006. – 552 с.
5. Радух Н.Б. Особливості формування власних фінансових ресурсів сісько-господарських підприємств / Н.Б. Радух // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. – 2012. – Вип. 6. – С. 215-218.
6. Худолій, Л.М. Теорія фінансів: навч.-метод. посібник / Л.М. Худолій. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 167 с.

Боярська Е.О.

*Науковий керівник:
д.е.н., доцент Штулер І.Ю.*

МЕХАНІЗМ ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ТА НАПРЯМКИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

Стаття містить теоретичні узагальнення, аналіз механізму фінансування закладів освіти та напрямки його удосконалення в майбутньому. Основну увагу в роботі приділено питанням пов'язаним з фінансуванням закладів освіти в Україні в умовах ринкової економіки. В статті охарактеризовано процес становлення системи освіти в Україні, визначено законодавчу базу фінансування та управління закладами освіти. Розроблено пропозиції щодо шляхів покращення науково-методичних підходів до механізму фінансування закладів освіти. Визначено джерела фінансового забезпечення діяльності закладів освіти на регіональному та міжрегіональному рівні. Досліджено сучасний стан фінансування освіти в цілому та запропоновано заходи щодо підвищення ефективності фінансування закладів освіти в Україні.

Ключові слова: освіта, освітня діяльність, фінансові ресурси, фінансове забезпечення, нормативне фінансування, позабюджетні кошти.

Боярская Е.А.

МЕХАНИЗМ ФИНАНСИРОВАНИЯ УЧЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Статья содержит теоретические обобщения, анализ механизма финансирования учебных учреждений и направления их усовершенствования в будущем. Основное внимание в работе уделено вопросам связанным с финансированием учебных учреждений в Украине в условиях рыночной экономики. В статье охарактеризован процесс становления системы образования в Украине, определена законодательную базу финансирования и управления учебными учреждениями. Разработаны предложения относительно путей улучшения научно-методических подходов к механизму финансирования учебных учреждений. Определены источники финансового обеспечения деятельности учебных учреждений на региональном и межрегиональном уровне. Исследовано современное состояние финансирования образования в целом и предложены мероприятия по повышению эффективности финансирования учебных учреждений в Украине.

Ключевые слова: образование, образовательная деятельность, финансовые ресурсы, финансовое обеспечение, нормативное финансирование, внебюджетные средства.

MECHANISM OF FINANCING EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND DIRECTIONS FOR ITS IMPROVEMENT

Article contains theoretical generalizations, analysis of mechanism of financing of establishments of education and direction of their improvement, in the future. Basic attention is in-process spared questions related to financing of establishments of education in Ukraine in the conditions of market economy. In the article, becoming system of education is described in Ukraine, certainly legislative base of financing and management establishments of education. Developed suggestion in relation to the ways of improvement of the scientific-methodical going near the mechanism of financing of establishments of education. Certainly sources of the financial providing of activity of establishments of education at regional and mezhregional'nom level. The modern state of financing of education is investigational on the whole and measures are offered on the increase of efficiency of financing of establishments of education in Ukraine.

Keywords: education, educational activity, financial resources, financial providing, normative financing, off-budget facilities.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть однією з найбільших проблем державних навчальних закладів України є нестача коштів для забезпечення їх функціонування та розвитку. У теперішній час основними причинами ускладнення фінансового стану вищого навчального закладу є наслідки світової економічної кризи, зростання темпів інфляції, скорочення державного фінансування освіти. Як негативну роль, для фінансового стану закладу освіти слід визначити тенденцію зниження кількісного розвитку освіти. Причинами є несприятлива демографічна ситуація, яка обумовлює скорочення чисельності випускників загальноосвітніх шкіл, а також їх зарахування до вищого навчального закладу за результатами зовнішнього незалежного оцінювання. Це зменшує кількість абітурієнтів, особливо вечірньої та заочної форм навчання, та призводить до зниження числа студентів-контрактників, що ще більше ускладнює фінансові проблеми закладу освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблеми фінансування закладів освіти зробили такі вітчизняні дослідники як: Т.М. Боголіб [5], П.Ю. Буряк [6], Л. Зимовська [9] та інші. У їх наукових дослідженнях вивчено актуальні проблеми формування фінансового механізму регулювання освітньої та наукової діяльності, формування загального фонду державного бюджету України, якість сучасної освіти та науки, перспективи розвитку вищої державної та недержавної освіти в Україні та країнах СНГ, стан і перспективи фінансового забезпечення вищої освіти в Україні, особливості розвитку освітнього потенціалу України.

Однак, проведені наукові дослідження засвідчують, що наявний механізм розподілу коштів і матеріальних ресурсів в системі закладів освіти виявився недовгим. Як наслідок це призвело до погіршення стану матеріально-технічного, методичного оснащення та посилення розмежування закладів освіти за рівнем їх ресурсного та кадрового забезпечення.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. У сфері освіти відбуваються як позитивні так і негативні процеси, зумовлені змінами у суспільстві. Через фінансово-економічну нестабільність, нерівномірність бюджетного фінансування, соціально розмежованість в суспільстві недостатньо забезпечені потреби вищих навчальних закладів у фінансових ресурсах.

Головними проблемами на сьогодні в сфері освіти є обмежене фінансування закладів освіти, відсутність ефективних механізмів використання коштів, порушення партнерських зв'язків вищих навчальних закладів з роботодавцями – підприємствами, установами та організаціями. Підготовка конкурентоспроможних фахівців, які отримали інноваційні знання і компетенції, потребує відповідного фінансового забезпечення закладів освіти. Актуальність вказаних проблемних питань, недостатній рівень їх теоретичної та прикладної розробки, необхідність постійного вдосконалення механізму фінансування закладів освіти обумовили вибір теми дослідження, визначили її мету та завдання.

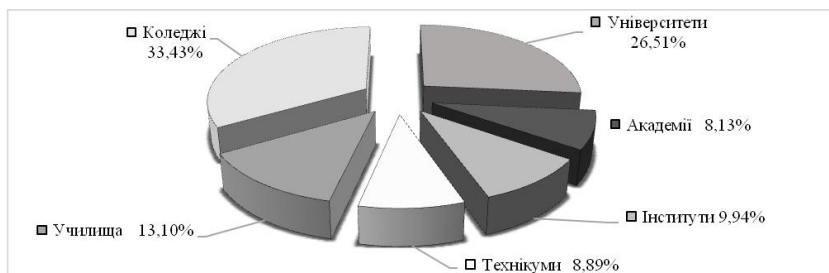
Мета дослідження полягає у дослідженні механізму фінансування закладів освіти в Україні, оцінка їх фінансового забезпечення в умовах кризи та пошук шляхів оптимального вирішення даної проблеми.

Основні результати дослідження. Механізм фінансування закладів освіти в Україні вимагає здійснення системного аналізу процесу фінансування та пошуку шляхів оптимального вирішення існуючих проблем. Сьогодні система фінансування та управління освітою в Україні перебуває в процесі постійного реформування. На цей процес впливають зміни, що відбуваються в самій системі освіти так і поза її межами. До внутрішніх факторів, які стимулюють зміни в системі фінансування та управління належать наступні інноваційні процеси: вироблення нових стандартів освіти, оновлення навчальних програм та навчально-методичних матеріалів, використання нових форм і методів навчання. Усі ці прогресивні зміни потребують, з одного боку, використання нових підходів до управління навчальним закладом, а з іншого – додаткового фінансування. До зовнішніх факторів, що впливають на діючу систему управління освітою, належать соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні: висока конкуренція на ринку праці, технічний прогрес, особливо в сфері інформаційно-комунікаційних технологій, а також демократизація суспільства. Ці фактори і створюють таке середовище, в якому добре відома з радянських часів централізована командно-адміністративна система управління закладами освіти не дозволяє повністю задовольняти потреби суспільства щодо рівня та якості базової освіти. Виникає потреба пошуку нових більш ефективних методів фінансового та адміністративного управління для системи освіти в цілому та кожного окремого навчального закладу. Це в свою чергу мусить підняти престиж України у світовій системі освіти загалом. Проте поки що не створені необхідні механізми, технології та процедури що давали б змогу реалізувати завдання, проголошені державною освітньою політикою [8. с. 10].

Завдання закладів освіти в умовах входження до європейського освітнього середовища полягає у модернізації структури освіти та перебудови схеми організації навчального процесу. Система освіти в нашій країні є єдиним комплексом послідовно з'єднаних між собою ланок виховання і навчання. В Україні діють вищі навчальні заклади таких типів:

- 1) університет;
- 2) академія, інститут – галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний тощо);
- 3) коледж.

У 2016 р. в Україні діяли 657 ВНЗ. Їхня структура розподілилася таким чином: університети – 26,51%; коледжі – 33,43%; училища – 13,10%; інститути – 9,94%; технікуми – 8,89%; академії – 8,13% (рис. 1).

Рис. 1. Структура навчальних закладів за типами, 2016 р., складено автором на основі даних [19]

В Україні найбільшу частку складають коледжі I-II рівнів акредитації – 33,43%, на другому місці університети III-IV рівнів акредитації – 26,5%. Наприклад, у Вели-

кобританії налічується понад 850 ВНЗ (43 університети, 159 педагогічних коледжів, 30 політехнічних інститутів тощо), у Німеччині 250 ВНЗ, із них 77 – університети (65 з яких – державні).

Така тенденція в Україні може свідчити про певні особливості:

1) освітньо-кваліфікаційний рівень молодший спеціаліст мав популярність серед роботодавців, тому попит на нього був великим, особливо в 90-ті роки, починаючи з кінця 90-х кількість випущених фахівців – молодший спеціаліст починає зменшуватися;

2) велика чисельність коледжів є наслідком їх поглинання університетами III-IV рівнів акредитації з метою створення відокремленого підрозділу для забезпечення майбутнього контингенту студентів.

Навчаючись в коледжі при університетах, студенти могли переходити на подальше навчання за результатами екзаменів на 2 або 3 курси за спорідненими спеціальностями.

Набуває актуальності питання, чи можна освітню діяльність називати підприємницькою? Слід зазначити, що платне надання освітніх послуг з використанням новітніх технологій і методів освітнього процесу, згідно ст. 42 Господарського кодексу України [1], є не підприємницькою, а освітньою діяльністю, якщо прибуток від такої діяльності повністю реінвестується в освітній процес. Таким чином, вищий навчальний заклад обмінює освітню послугу на кошти, які потрібні для надання освітніх послуг. Питання про підприємницьку діяльність навчальних закладів є важливим для визначення напрямків його розвитку та загрози невідповідності його діяльності статутним цілям. Визначення характеру освітньої діяльності вищих навчальних закладів залишається актуальним у зв'язку з державною та суспільною важливістю освітніх послуг.

Як відомо, нині в Україні фінансування закладів освіти відбувається з кількох основних джерел, які з представлені на рис. 2.

Рис. 2. Джерела фінансування закладів освіти

Система фінансового забезпечення діяльності закладу освіти має створювати стабільні передумови для його розвитку. Досягнення цієї мети передбачає формування багатоканальної системи фінансового забезпечення закладів освіти; визначення фінансування освіти як пріоритетного напрямку державних видатків; всебічне стимулювання інвестицій юридичних та фізичних осіб у розвиток вищих навчальних закладів; створення сучасної системи оплати праці у вищій освіті на основі визнання особливого статусу науково-педагогічних працівників; визначення пріоритетних напрямів фінансування освіти і концентрація і закладах освіти фінансових ресурсів; забезпечення ефективності використання коштів на функціонування і розвиток навчальних закладів [9, с. 19].

Заклади освіти є виробниками та продавцями освітніх послуг, а студенти та учні їх споживачами. Перші формують пропозицію на освітні послуги, а другі – попит. Роль регулятора на ринку освітніх послуг виконує ціна, яка орієнтує усіх учасників ринку освітніх послуг на пошук оптимальних в тому числі і з економічного погляду, параметрів діяльності вищих навчальних закладів. Виходячи з цих міркувань, структуру базових принципів фінансового забезпечення освітньої діяльності навчальних закладів доцільно змінити – основним методом має стати їх фінансування на основі показника вартості навчання одного студента (учня), а не кошторисного, бюджетного фінансування. За таких підходів навіть державне фінансування починає діяти за законами ринку, бо навчальний заклад який буде більш привабливим для навчання і в якому в зв'язку з цим буде більша кількість студентів від держави отримає більше коштів [8 с. 12].

Економічна діяльність закладів освіти заслуговує на увагу ще й тому, що поширюється ринок платних освітніх послуг, а також з'являються такі форми поповнення бюджету закладу освіти, як часткова здача в оренду приміщень, використання транспортних засобів у вихідні дні для отримання доходів.

Важливим джерелом фінансового забезпечення освітньої діяльності навчального закладу є кошти державного та місцевого бюджетів. Проте, єдиних правил щодо їх частки, яка має виділятися на освіту з місцевих доходів не існує. Органи місцевої влади знаходяться в різних умовах і мають неоднакові можливості щодо фінансування освіти. Брак прозорого бюджетного процесу в освіті робить неможливими позитивні зрушення у фінансовому забезпеченні освіти. Освіта залишається однією із найбільших статей витрат місцевих бюджетів.

Відомо, що переважна частина видатків на освіту формується з надходжень від податку на прибуток підприємств та прибуткового податку з громадян. Зв'язок освітніх видатків з певними податковими надходженнями втрачається і через те, що майже всі обласні бюджети є дефіцитними і отримують суттєві дотації з центру.

Одним із ускладнюючих чинників у фінансуванні освіти до останнього часу був старий радянський підхід "від потреб", який застосовувався при формуванні місцевих бюджетів на освіту. Цей підхід підштовхує місцеві органи влади завищувати "необхідні" видатки і недооцінювати власні ресурси і можливі надходження. Наявністю такої системи у недалекому минулому можна пояснити брак державних коштів, зокрема, затримки у виплаті заробітної плати та соціальних компенсацій вчителям і особливо, брак коштів на покриття зростаючих видатків на опалення і забезпечення освітніх закладів електроенергією. Недоліки нинішньої системи освіти призводять до диференціації у обсягах фінансування освіти між різними областями, між місцевостями всередині областей, – особливо між містами і сільськими районами. Серед причин слід назвати, насамперед, механізм перерахування коштів на освіту. Так, розрахунковий розмір витрат на освіту, який є компонентом розрахунку величини бюджетів самоврядування, не витримується з ряду причин, одна з яких – наявність різного забезпечення населених пунктів освітніми закладами, що призводить до перерозподілу органами влади вищого рівня коштів, а також те, що норматив фінансування освітньої сфери, визначений за формулою, не є обов'язковим до виконання, оскільки він використовується лише для визначення суми загальних витрат місцевої влади; фактичний же розподіл між статтями бюджету вирішується в залежності від співвідношення політичних сил всередині регіону [10, с. 230].

Загальний обсяг фінансування вищої освіти за кошти держави та приватних осіб наведено на рис. 3.

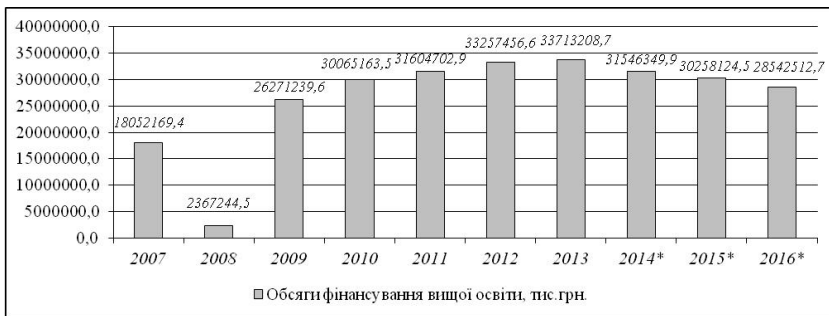

Рис. 3. Динаміка зміни обсягів фінансування ВНЗ I-IV рівнів акредитації за 2007-2016 рр., складено автором на основі даних [19]

* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Простежується тенденція нерівномірного фінансування за період 2007-2016 років. Найменший обсяг фінансування припадає на 2008 р. – 2367244,5 тис. грн., найбільший – на 2013 р. – 33713208,7 тис. грн.

Іншою важливою причиною недовіків у фінансуванні закладів освіти є не включення у процес контролю за розподілом фінансових ресурсів та оцінку ефективності і якості освітніх послуг громадськості. Так учасники батьків школи намагаються компенсувати недовіки державного фінансування (за даними Світового Банку обсяги офіційних та неофіційних платежів сягають до 30-40 відсотків бюджету, що виділяється державою на освіту). Найбільш важливим джерелом позабюджетних надходжень виступають додаткові освітні послуги. За рахунок коштів батьків та підприємств можуть вводитися навчальні курси понад обсяг, визначений державним стандартом для відповідного освітнього рівня [14].

Разом з тим необхідно підкреслити, що впровадження нормативного фінансування в освіті було і залишається безперечно позитивним досягненням. Нормативне фінансування – разом з переходом до формульного розподілу коштів між бюджетами різних рівнів після впровадження нового бюджетного кодексу – створило б правові підвалини для кардинального покращення системи фінансового забезпечення освіти.

Але, як вважають багато експертів, Україна не тільки розпочала шлях до прозорих між бюджетних відносин та ефективного і прозорого фінансування освіти. Цей процес потребує подальшого удосконалення як самої формули та нормативів розподілу, так і механізму забезпечення їхньої реалізації і виконання на місцях.

Науковці вважають, що потрібно на регіональному рівні створювати спеціальні фонди фінансування освіти. Для цього органам управління освітою в регіоні доцільно виступити з ініціативою та підготувати проект вимог територіальних громад до всіх суб'єктів підприємницької діяльності, які функціонують на їх території, щодо внеску у фонди фінансування закладів освіти. Розмір таких внесків може бути пропорційним до кількості працівників освітнього закладу та їх освітньому рівню. Дані вимоги від імені територіальних громад можуть затверджувати сесії відповідних рад – представницьких органів місцевого самоврядування. Керуватимуть фондами виборні органи, а самі фонди мають бути вибудовані як окремі організаційні структури, що діють за своїми статутами. Це можуть бути і такі окремі фонди як: фонд інновацій, підтримки поточного фінансування, тощо [10. с. 11].

Більшість науковців вважає, що створення місцевих відповідних фондів дозволить розширити самостійність територіально-адміністративних одиниць, відкриються можливості для принципово нового підходу до фінансування освітянської сфери. Для цього доцільно при місцевих радах створення загальнооміських та районних освітянських фондів. Основна мета цієї реорганізації – дати місцевим радам, а в їхній особі постійним комісіям, реальні важелі влади і можливість на основі концентрації всіх фінансових ресурсів здійснювати гнучку політику, спрямовану на розвиток освітянської галузі. Система фінансування має ґрунтуватися на збалансованому поєднанні бюджетних і позабюджетних джерел при значній децентралізації на користь самоврядних структур [5, с. 110].

Висновки. На жаль, вітчизняна вища освіта ще не стала пріоритетною складовою національної економіки, тому доречним є вивчення досвіду зарубіжних країн, у яких вища освіта належить до національних пріоритетів. Дослідивши фінансові аспекти розвитку вищої освіти у США, Німеччині, Великобританії та проаналізувавши нагальні фінансові проблеми, куди входять: вартість навчання, види фінансової допомоги студентам, система плати за навчання іноземних студентів, витратні складові життя студентів, можна дійти висновку, яку провідну роль відводиться вищій освіті в економіці цих країн [6].

Проведене дослідження сучасного механізму фінансування закладів освіти в Україні свідчить, що для розв'язання потреб галузі потрібно розробити певну систему державних заходів, які б сприяли її розвитку у стратегічній перспективі. Головним завданням має стати знаходження оптимального варіанту фінансування закладів освіти з врахуванням бюджетних та позабюджетних джерел їх фінансування та специфічних умов в яких функціонує освіта в Україні. Значну увагу потрібно звернути на чіткий розподіл функцій між органами влади стосовно фінансування та управління закладами освіти та на систему контролю за діяльністю бюджетних установ щодо ефективності використання фінансових ресурсів держави. Для покращення становища з фінансування закладів освіти потрібно розробити доповнення до нормативно-правових актів, які регулюють механізм фінансування закладів освіти в Україні та формувати політику фінансування цих закладів у відповідності до соціально-економічної діяльності щодо здійснення бюджетних видатків та використання вітчизняного та світового досвіду.

А також враховуючи обов'язковість принципу випереджального розвитку освіти на сучасному етапі та джерела, за рахунок яких фінансуються заклади освіти, необхідно впроваджувати додаткові джерела фінансового забезпечення освітньої діяльності у вигляді грантів, коштів на проведення наукових доробок і добровільних внесків фізичних та юридичних осіб.

Всі ці заходи в кінцевому результаті мають сприяти формуванню всебічно освіченої та творчої особистості з системним світоглядом та логічним мисленням.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV / zakon1.rada.gov.ua
2. Закон України "Про загальну середню освіту" № 651 від 13.05.1999 р. // zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1060-12
3. Закон України "Про вищу освіту" №1556 VII, із змінами від 01 липня 2014 р. // zakon0.rada.gov.ua
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції застосування програми цільового методу в бюджетному процесі" від 14 вересня 2002 року №538 // zakon.rada.gov.ua
5. Боголіб Т.М. Удосконалення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти // *Фінанси України*. – 2015. – №2. – С. 106-133.
6. Боголіб Т. М. Фінансові аспекти розвитку освіти у США / *Фінанси України*. – Київ : Міністерство фінансів України, 2010. – N 2. – С. 70-82.
7. Буряк П.Ю. Формування і надання інформації про фінансові ресурси підприємства // *Фінанси України*. – 2016. – №10. – С. 123-128.
8. Вакарчук І. Вища освіта в Україні – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи // *Вища школа*. – 2017. – №3. – С. 3-18.

9. Зимовська Л. Стан і перспективи фінансового забезпечення вищої освіти в Україні // Вісник КНТЕУ. – 2015. – №1. – С. 16-22.
10. Каленюк І.С. Економіка освіти. – К.: Освіта, 2013. – 236 с.
11. Курбатов С., Кашин А. Трансформація цікавого в серйозне, або Університетські рейтинги у пошуках надійних критеріїв оцінювання. / Зеркало тижня. – № 43 20-26 листопада 2017 р. // www.dt.ua/3000/3300/70831/
12. Локтев В. Без науки держава не має майбутнього / Зеркало тижня. – № 42 13-19 листопада 2017 р. // www.dt.ua/3000/3100/70770/
13. Малиновська О.Ю. Прутська О.О. Фінансове забезпечення діяльності закладів освіти та шляхи його удосконалення // Шоста всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція "Простір і час сучасної науки"
14. Ніколаєнко С. Українській освіті потрібен новий курс / Дзеркало тижня. – 25 грудня 2010. // www.dt.ua/25 грудня 2010 // www.dt.ua/3000/3100/70770/
15. Огонь Ц.Г. Бюджет освіти: підсумки та напрямки вдосконалення // Фінанси України. – Київ, 2017. – № 4. – С. 21-27.
16. Освітній портал // www.osvita.org.ua
17. Комітет з питань науки і освіти на засіданні розглянули питання щодо стану та перспектив фінансування освіти і науки з Державного бюджету України // kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article.
18. Звіт про витрачання коштів Державного бюджету України Міністерством освіти і науки України // www.mon.gov.ua/zvtn.
19. Державна служба статистики України // www.ukrstat.gov.ua.

Власюк В.О.

*Науковий керівник:
д.е.н., професор Єрохін С.А.*

ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ: СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена аналізу податкових та не податкових енна доходів Державного бюджету України. Розглянуто структуру податкових та не податкових надходжень, проаналізовано динаміку цих надходжень до Державного бюджету України за останні п'ять років та розглянуті основні причини недоотримання коштів в бюджет. Запропоновані основні шляхи вирішення проблеми недоотримання грошових коштів в Державний бюджет.

Ключові слова: *доходи Державного бюджету, управління доходами, податкові надходження, податковий борг, недоотримані доходи.*

Власюк В.А.

ФОРМИРОВАНИЕ ДОХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА УКРАИНЫ: СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Статья посвящена анализу налоговых и не налоговых доходов Государственного бюджета Украины. Рассмотрена структура налоговых и не налоговых поступлений, проанализирована динамика этих поступлений в Государственный бюджет Украины за последние пять лет и рассмотрены основные причины недополучения средств в бюджет. Предложены основные пути решения проблемы недополучения денежных средств в Государственный бюджет.

Ключевые слова: *доходы Государственного бюджета, управление доходами, налоговые поступления, не налоговые поступления, налоговый долг, недополученные доходы.*

Vlasiyk V.A.

FORMATION OF REVENUES OF THE STATE BUDGET OF UKRAINE: STATE AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

The article is dedicated to the analysis of tax revenues and non-tax revenues of the state budget of Ukraine. Tax policy plays an important role in ensuring that the state's functions. The article considers the structure of tax revenues and non-tax revenues, provides analysis the dynamics of these

revenues to the State budget of Ukraine for the past 5 years. In this article reviewed the basic reasons of the unreceived revenue in the budget. In this article the author proposed the basic ways of solving problem of the unreceived revenue in the state budget.

Keywords: government revenues, income management, tax earnings, tax debt, unreceived revenue.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки нашої держави зазнає впливу та вимагає реалізації ефективної податкової політики, постійного планування та контролю за податковими надходженнями до Зведеного та Державного бюджетів України. Неefективне проведення податкової політики зумовлює недостачу коштів у дохідній частині Державного бюджету, що, в свою чергу, породжує бюджетний дефіцит та є основною причиною того, що держава живе в борг. Вирішення проблеми недоотримання податкових надходжень допоможе вирішити не тільки проблему бюджетного дефіциту, а й дасть змогу вчасно здійснювати виплати за державним внутрішнім та зовнішнім боргом за рахунок цих коштів, а не за рахунок отримання нових кредитів та нарощення заборгованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії та практики податкових та не податкових надходжень, а також їх структура були розглянуті у наукових працях як зарубіжних учених, так і вітчизняних. Питання управління доходами Державного бюджету перебувають у центрі уваги багатьох дослідників галузі державних фінансів, таких як Близнюк О., Буряченко А., Гапонюк М., Лачкова Л., Луніна І., Опарін В., Оспіщев В., Павлюк К., Сибірянська Ю., Славкова А., Федосов В., Яціота В. Питання збільшення податкових надходжень до Державного бюджету розглянуто у наукових працях Василика О.Д., Горбач Л.М., Зубенка В.В., Карпіна М.І., Новосад Л.М., Павлюк К.В., Поддєрьогіна А.М., Рудик А.Ю., Самчинської І.В. та ін. Науковці визначають економічну сутність доходів бюджету та звертають увагу на недосконалість структури доходів Державного бюджету, однак положення наукових досліджень потребують подальшого розвитку та узагальнення в контексті ефективного використання системи управління доходами Державного бюджету та ефективного виконання плану по наповненню Державного бюджету.

Мета статті. Проаналізувати дохідну частину Державного бюджету, запропонувати способи реорганізації доходів та удосконалити методи стягнення податків.

Основні результати дослідження. Згідно ст. 2 Бюджетного кодексу України, доходи бюджету являють собою податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) [1].

Державні доходи охоплюють ту частину фінансових відносин, яка пов'язана з формуванням фінансових ресурсів у розпорядженні держави і державних підприємств. При цьому акумульовані державою фінансові ресурси належать до централізованих (концентруються в бюджеті держави і фондах цільового призначення), а ті, що залишаються у розпорядженні державних підприємств, є децентралізованими. Доходи бюджету посідають головне місце у складі централізованих державних доходів, але це поняття більш вузьке, ніж доходи держави [9].

Доходи бюджету виражають економічні відносини, які виникають у держави з юридичними і фізичними особами в процесі формування бюджетного фонду країни.

Формою прояву категорії доходи бюджету слугують різні види платежів підприємств, організацій і населення в бюджет, а їх матеріальним втіленням – грошові кошти, які мобілізуються в бюджет. Бюджетні доходи, з одного боку, є результатом розподілу вартості суспільного продукту між різними учасниками відтворювального процесу, а з іншого – об'єктом подальшого розподілу сконцентрованої в руках держави вартості.

З метою об'єктивної оцінки динаміки фактичних показників доходів зведеного бюджету України, необхідно здійснити їх розмежування на складові доходів Державного бюджету та місцевих бюджетів.

Враховуючи існуючі тенденції щодо політики децентралізації, такий підхід дасть змогу об'єктивно оцінити її результати та визначити фактичний рівень реалізації. З метою формування висновків про існуючий стан розподілу доходів між Державним бюджетом та місцевими бюджетами скористаємося даними табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка та структура зведеного бюджету України за доходами протягом 2010-2016 рр., авторська розробка з використанням [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]

Доходи	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення 2016 р. проти 2010 р.	
								абсолютном лрд. грн	відносне %
Зведений бюджет, млрд. грн., у т. ч.:	314,4	398,3	445,5	442,8	455,9	652,0	782,7	+468.3	+149,0
Загальний фонд	268,7	334,7	369,3	375,0	388,9	602,7	718,3	+449.6	+167.3
Спеціальний фонд	45,7	63,6	75,8	67,8	67,0	49,3	64,4	+18.7	+40.9
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд грн, у т. ч.:	233,9	311,8	344,7	337,6	354,8	531,5	612,1	+378.2	+161.7
частка у доходах зведеного бюджету, %	74,4	78,3	77,4	76,2	77,8	81,5	78,2	X	X
Загальний фонд	201,1	263,3	288,5	290,1	308,7	501,1	571,6	+370.5	+184.2
Спеціальний фонд	32,8	48,5	56,2	47,5	46,1	30,4	40,5	+7.7	+123.5
Місцеві бюджети (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд грн, у т. ч.:	80,5	86,5	100,8	105,2	101,1	120,5	170,6	+90.1	+111.9
частка у доходах зведеного бюджету, %	25,6	21,7	22,6	23,8	22,2	18,5	21,8	X	X
Загальний фонд	67,6	71,4	81,2	84,9	80,2	101,6	146,6	+79.0	+116.9
Спеціальний фонд	12,9	15,1	19,6	20,3	20,9	18,9	24,0	+11.1	+86.1
Питома вага доходів Державного бюджету у зведеному бюджеті, %	74.40	78.28	77.37	76.24	77.82	81.52	78.20	+3.8	X
Питома вага доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті, %	25.60	21.72	22.63	23.76	22.18	18.48	21.80	-3.8	x

Згідно наведених даних можна спостерігати, що протягом 2010-2016 рр. доходи зведеного бюджету України зросли на 468,3 млрд грн або 149 %. При цьому доходи в частині загального та спеціального фондів мають подібну динаміку зростання і збільшилися за досліджуваний період на 167,3 % та 40,9 % відповідно. Це є свідченням про стабільність структури зведеного бюджету України та переважанням загального фонду над спеціальним фондом.

Одночасно оцінка динаміки доходів Державного та місцевих бюджетів окремо дає дещо інші дані та свідчить про нерівномірність їх темпів зростання. Так, доходи Державного бюджету за 2010-2016 рр. збільшилися на 378,2 млрд грн, що склало 161,7 %. У складі доходів Державного бюджету надходження загального фонду збільшилися на 370,5 млрд грн, або 184,2 %, а надходження спеціального фонду – на 7,7 млрд грн, або 123,5 %.

В той же час за аналогічний період доходи місцевих бюджетів зросли на 90,1 млрд грн, або 111,9 %. В тому числі доходи загального фонду місцевих бюджетів збільшилися на 79 млрд грн, або 116,9 %. А доходи спеціального фонду на 11,1 млрд грн, або 86,1 %.

Така динаміка доходів Державного та місцевих бюджетів вказує на наявності тенденції до зростання рівня централізації, що виражається у перевищенні темпів

зростання доходів Державного бюджету порівняно з темпами зростання доходів місцевих бюджетів, а якщо врахувати чинник інфляції, то реальне зростання доходів місцевих бюджетів якщо і матиме місце, то в досить мінімальних розмірах.

В результаті вищенаведеної динаміки, питома вага доходів Державного бюджету у зведеному зросла з 74,4 % в 2010 р. до 78,2 % в 2016 р., або на 3,8 відсоткових пункти. А питома вага доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті зменшилася відповідно з 25,6 % до 21,8 % (3,8 в. п.).

Така динаміка є свідченням необхідності впровадження принципів децентралізації бюджетної системи, що було задекларовано урядом в 2015 році. Оцінити результати перших кроків децентралізації можна буде, виходячи з фактичних показників виконання дохідної частини зведеного бюджету та враховуючи частку в його структурі частки доходів Державного та місцевих бюджетів.

Таблиця 2

Структура доходів Державного бюджету України за 2010-2016 рр.,

[авторська розробка 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16]

Показники	2010 млрд. грн	2011 млрд. грн	2012 млрд. грн	2013 млрд. грн	2014 млрд. грн	2015 млрд. грн	2016 млрд. грн	2010 %	2011 %	2012 %	2013 %	2014 %	2015 %	2016 %
Доходи	232	310,7	98,5	103,3	448,1	529,4	607,5	100	100	100	100	100	100	100
Податкові надходження	166,9	261,6	85,9	91,2	367,5	409,4	503,9	71,9	84,2	87,2	88,3	82,0	77,3	82,9
Неподаткові надходження	65,1	49,1	12,6	12,1	80,6	120,0	103,6	28,1	15,8	12,8	11,7	18,0	22,7	17,1

Визначимо місце податкових надходжень у доходах Державного бюджету, шляхом проведення аналізу (табл. 2).

З даних, наведених в таблиці 2, можна побачити, що податкові надходження складають близько – доходів Державного бюджету протягом останніх років. Так, у 2010 році податкові надходження склали 71,9% доходів бюджету, що становить 166,9 млрд. грн., у 2011 році цей показник зріс і становив 84,2%, тобто 261,6 млрд. грн., а у 2016 році – 82,9%, тобто 503,9 млрд. грн. Ці показники свідчать про те, що роль податкових платежів дуже велика, оскільки ефективність виконання державою своїх функцій та добробут суспільства в цілому залежить від кількості сплачених податків. Неподаткові надходження також є дуже важливими у формуванні доходів Державного бюджету і склали у 2010 році 28,1%(65,1 млрд. грн.). У 2015 році вони мали максимальне значення 22,7% тобто 120 млрд грн. З розрахунків очевидно, що в період з 2011-2013 року відбувався ріст частки податкових надходжень у бюджеті країни, а саме: у 2013 році, порівняно з 2011 роком частка зросла на 4,1%, хоча податкові надходження зменшилися на 170,4 млрд. грн., а у 2016 році, порівняно з 2015 роком – на 5,6% і складає 94,5 млрд. грн.

До факторів, що впливають на обсяг податкових надходжень до бюджету, відносять макроекономічні чинники, які змінюються з кожним роком: розмір ВВП, структура платіжного балансу, законодавча база. Крім цього, на обсяг податкових надходжень до бюджету впливають і мікроекономічні чинники: вибір підприємствами виду свого оподаткування, наявність у підприємств податкових пільг, рівень прибутковості суб'єктів господарювання, розмір їх валового доходу, витрати на оплату праці в структурі собівартості продукції підприємства, середньооблікова чисельність працюючих, ефективність податкового менеджменту підприємств тощо.

Бюджетна політика країни визначається не лише тенденціями доходів бюджету держави, а й співвідношенням даного показника до величини валового внутрішнього продукту, що дає змогу оцінити фактичний рівень бюджетної централізації, віднести тип бюджетної політики до однієї з існуючих моделей та розробити комплекс заходів стосовно пом'якшення чи посилення рівня централізації. У країнах з високим рівнем розвитку економіки частина ВВП, що перерозподіляється через бюджет, є досить вагомою, а бюджетні доходи справляють значний вплив на вторинний перерозподіл ВВП та розширене відтворення.

Тобто перед кожною державою, враховуючи як її історичні та національні особливості, так і фазу економічного циклу, стоїть завдання пошуку оптимальної межі рівня централізації, за якою підвищення фіскального навантаження на економіку не призведе до послаблення ділової активності суб'єктів господарювання, скорочення їх фінансових можливостей до відтворення виробництва, а відтак до погіршення інвестиційного клімату, зниження темпів економічного розвитку та зростання масштабів ухилення від сплати податків.

За рівнем державної централізації ВВП у рамках фінансової моделі ринкової економіки умовно можна виділити три основні моделі:

- американської (рівень централізації 25-30%, фінансове втручання в економіку зведене до мінімуму, у соціальній сфері забезпечуються тільки ті верстви населення, які не в змозі обійтися без державної допомоги);

- західноєвропейської (рівень бюджетної централізації 35-45%, розгалужена державна соціальна сфера, насамперед у галузі освіти, паралельне функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері);

- скандинавської (рівень централізації ВВП до 60 %, характеризується розгалуженою державною соціальною сферою як у галузі освіти, так і охорони здоров'я).

У методиці розрахунку рівня економічної безпеки України (затвердженої наказом Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 року) головним індикатором стану фінансової безпеки України є рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду України) з пороговим значенням 28-30 %.

Відповідно до даної методики перевищення порогового значення будь-якого індикатора викликає несприятливі тенденції в економіці, а отже, виникає необхідність у впровадженні комплексних заходів з метою стабілізації таких індикаторів. Рівень перерозподілу ВВП через бюджет відображає обсяг фінансових ресурсів держави, які перерозподіляються через систему державних фінансів, і свідчить про рівень централізації фінансової системи держави. З іншого боку, масштаби перерозподілу ВВП через зведений бюджет є одним з основних факторів, що впливають на темпи економічного розвитку країни.

Проведемо аналіз рівня бюджетної централізації, на основі якого можна визначити належність країни до відповідної моделі фінансових відносин (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка доходів зведеного та Державного бюджету України та визначення рівня бюджетної централізації за 2010-2016 рр. [авторська розробка 17]

Показники	Роки							Відхилення 2016р. від 2010р.	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	абсолютне	відносне, %
ВВП	1082,6	1316,6	1408,9	1454,9	1566,7	1979,5	2383,2	+1300,6	+120,1
Доходи зведеного бюджету	314,4	398,3	445,5	442,8	455,9	652,0	782,7	+468,3	+149,0
Доходи Державного бюджету	233,9	311,8	344,7	337,6	354,8	531,5	612,1	+378,2	+161,7
Відношення доходів зведеного бюджету до ВВП	29,0	30,3	31,6	30,4	29,1	32,9	32,8	+3,8	+13,1
Відношення доходів Державного бюджету до ВВП	21,6	23,7	24,5	23,2	22,6	26,9	25,7	+4,1	+19,0
Темп зростання ВВП	118,5	121,6	107,0	103,3	107,7	126,3	120,3	+1,8	+1,7
Темп зростання доходів зведеного бюджету	105,6	126,7	111,9	99,4	103,0	143,0	120,0	+14,4	+13,6
Темп зростання доходів ДБ	107,5	133,3	110,6	97,9	105,1	149,8	115,2	+7,7	+7,2

Дані наведені в табл. 3 дають змогу сформулювати ряд висновків. Так протягом 2010-2016 рр. номінальний ВВП країни збільшився на 1300,6 млрд грн, що склало 120,1%. При цьому доходи Державного бюджету України зросли на 378,2 млрд грн (161,7%), а зведеного – на 468,3 млрд грн (149,0 %).

Така динаміка обумовила зростання співвідношення доходів Державного бюджету України до ВВП з 21,6 % в 2010 р. до 25,7 % в 2016 р. В той же час співвідношення доходів зведеного бюджету України – з 29,0 % до 32,8 %, хоча слід зазначити, що за 2011-2013 рр. дане співвідношення перевищувало 30,0 % – в 2014 пішло на спад (29,1%), проте в наступному році мало максимальний рівень – 32,9 %.

Податкові доходи бюджету визначаються також і суттю податкової політики, яку проводить держава на конкретному етапі її розвитку, адже податки є фактором впливу на економічну діяльність підприємств, держави, вони можуть змінювати структуру діяльності окремих підприємств, структуру галузей економіки, структуру національної економіки загалом. Зокрема податки можуть бути застосовані для вирівнювання доходів громадян та забезпечення певного рівня соціальної рівності, сприяти створенню нових робочих місць через надання преференцій розвитку малого бізнесу та індивідуального підприємництва, бути інструментом стримування інфляції, а також бути регулятором експортно-імпортних операцій [18].

При будь-якій домінуючій податковій політиці її важливою складовою завжди є фіскальна складова, яка відповідає за наповнюваність бюджету для здійснення державою своїх конституційних функцій. Держава повинна гарантовано мати певний обсяг фінансових ресурсів для здійснення зовнішньої оборони, наведення внутрішнього порядку, що відповідає її конституції, забезпечення функціонування державно-господарської системи освіти та охорони здоров'я

Історія виникнення та розвитку податків пов'язана із необхідністю централізації частини суспільного продукту для забезпечення потреб суспільства. Саме тому основоположною функцією, що випливає з самої природи податків є фіскальна. Її роль полягає у тому, що матеріальна основа функціонування держави створюється за допомогою податків, дохід від яких задовольняє суспільні потреби.

З огляду на цю функцію, держава повинна отримувати не просто достатню кількість надходжень, які повинні бути надійними. Також податкові надходження мають бути постійними і стабільними. Постійність означає, що податки мають надходити до бюджету не у вигляді разових платежів з невизначеними термінами, а рівномірно протягом бюджетного року в чітко встановлені строки. Оскільки призначення податків полягає у забезпеченні витрат держави, то терміни їх сплати мають бути узгоджені з термінами фінансування витратків бюджету. Стабільність надходжень визначається достатнім рівнем гарантій того, що доходи, передбачені Законом про Державний бюджет України на поточний рік, будуть отримані у повному обсязі [19].

Необхідність в фінансуванні своїх витратків спонукає державу постійно переслідувати свій фіскальний інтерес в майнових відносинах. В даному випадку держава обмежена у виборі джерел фінансування, що проявляється через економічний та фіскальний суверенітет. Отже, маючи за мету поповнення бюджету, держава може на власний розсуд приймати рішення про введення нових податків або зміну елементів вже існуючих.

Фіскальна складова податку проявляється не лише у сфері державного регулювання соціально-економічних процесів за допомогою податків та пільг, а й у сфері суб'єктивно-ринкових відносин, тобто як діяльність людей, які свідомо спрямовують свій потенціал на досягнення кращих реальних економічних цілей в умовах діючої системи оподаткування.

Таким чином, питання, якого ми доторкнулися, має важливе значення як з точки зору виконання соціальних функцій держави, так і забезпечення умов економічного зростання України. Найважливішим методом акумуляції державою внутрішніх джерел формування доходів бюджету є податковий. Податкові платежі, забезпечують основну частину надходжень у процесі формування доходів бюджету.

Висновки. Аналіз основних тенденцій формування дохідної частини державного бюджету показав, що існує тенденція приросту податкових доходів державного бюджету. Проте цей приріст не має твердого підґрунтя і зв'язку з тим, що в Україні

протягом останніх років нестабільна економічна ситуація, зокрема недосконала податкова політика. Зазначу, що система державного оподаткування повинна не просто залучати частину вартості внутрішнього національного продукту на формування доходів Державного бюджету, але й активно впливати на підвищення ефективності суспільного виробництва, заохочувати окремого виробника, господарюючи суб'єкти до інвестування коштів у різні галузі діяльності.

Таким чином, соціально-економічне значення податків та зборів полягає у формуванні централізованих державних фінансових ресурсів, які акумулюються у бюджетах різних рівнів і перерозподіляються по витратних статтях відповідно з бюджетним розписом. Тому, існує необхідність принципової зміни орієнтирів фінансової політики в Україні, і насамперед – податкової політики як однієї з її найголовніших складових. Це стосується недопущення зростання податкового навантаження на економіку; створення сприятливих умов для розвитку виробництва, приватного підприємництва, скорочення рівня тінізації капіталу; створення стабільної податкової системи, яка б забезпечувала ефективне функціонування економіки країни.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 08 лип. 2010 р. № 2456-VI (зі змін. і доп.) // [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // www.rada.gov.ua.
2. Бюджетний моніторинг : Аналіз виконання бюджету за 2010 рік / [Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В. та інші]; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи впровадження" // [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень // www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyu
3. Бюджетний моніторинг : Аналіз виконання бюджету за 2011 рік / [Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В., Самчинська І. В. та інші]; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи впровадження" // [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень // www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyu
4. Бюджетний моніторинг : Аналіз виконання бюджету за 2012 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та інші]; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи впровадження" // [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень // www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyu
5. Бюджетний моніторинг : Аналіз виконання бюджету за 2013 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та інші]; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи впровадження" // [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень // www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyu
6. Бюджетний моніторинг : Аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та інші]; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи впровадження" // [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень // www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyu
7. Бюджетний моніторинг : Аналіз виконання бюджету за 2015 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та інші]; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи впровадження" // [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень // www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyu
8. Бюджетний моніторинг : Аналіз виконання бюджету за 2016 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та інші]; ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи впровадження" // [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень // www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyu
9. Василик О. Д. Бюджетна система України : [підручник] / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : ЦУЛ, 2004. – 544 с.
10. Державна казначейська служба України : "Річний звіт про виконання державного бюджету 2010 року" // [Електронний ресурс] // www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147453
11. Державна казначейська служба України : "Річний звіт про виконання державного бюджету 2011 року" // [Електронний ресурс] // www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147441

12. Державна казначейська служба України : "Річний звіт про виконання державного бюджету 2012 року" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=166315>

13. Державна казначейська служба України : "Річний звіт про виконання державного бюджету 2013 року" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=187793>

14. Державна казначейська служба України : "Річний звіт про виконання державного бюджету 2014 року" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=217965>

15. Державна казначейська служба України : "Річний звіт про виконання державного бюджету 2015 року" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=257806>

16. Державна казначейська служба України : "Річний звіт про виконання державного бюджету 2016 року" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=308375>

17. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/index/gdp>

18. Лондар С.Л. Фінанси: навчальний посібник / Лондар С.Л., Тимошенко О.В. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 384 с.

19. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: Підручник / О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.

Дроботов І.С.*

*Науковий керівник:
к.е.н. Делас В.А.*

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

У статті наведено джерела формування власного капіталу акціонерних товариств. Співвіднесено та досліджено джерела внутрішнього фінансування та зовнішнього фінансування. Визначена внутрішня структура власного капіталу акціонерних товариств.

Ключові слова: *власний капітал акціонерного товариства, джерело формування власного капіталу акціонерного товариства, структура власного капіталу акціонерного товариства.*

Дробот І.С.

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА

В статье приведены источники формирования собственного капитала акционерных обществ. Соотнесено и исследованы источники внутреннего финансирования и внешнего финансирования. Определена внутренняя структура собственного капитала акционерных обществ.

Ключевые слова: *собственный капитал акционерного общества, источник формирования собственного капитала акционерного общества, структура собственного капитала акционерного общества.*

Drobot I.S.

SOURCES OF EQUITY CAPITAL FORMATION OF A JOINT-STOCK COMPANY

The article gives sources of formation of equity capital of joint-stock companies. The sources of internal financing and external financing have been identified and investigated. The internal structure of equity capital of joint-stock companies is determined.

Keywords: *equity of joint-stock company, source of formation of equity capital of a joint-stock company, structure of equity capital of a joint-stock company.*

---

* Студент ОКР "Марістр", економічного факультету, Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Постановка проблеми. Саме формування власних фінансових ресурсів є передумовою розвитку акціонерного товариства, адже прогрес товариства дуже рідко досягається лише ефективним використанням вже накопленої частини капіталу. Тож, проблеми формування власного капіталу акціонерного товариства є дуже актуальною темою, зокрема саме джерела формування власного капіталу акціонерного товариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування, управління чи використання власного капіталу акціонерних товариств, а деінде і джерелам формування власного капіталу акціонерних товариств, присвятили увагу наступні науковці: М. Т. Білуха, І. О. Бланк, В. В. Собко, А. М. Поддєрьогін, Г. Г. Кірейцев, О. М. Кравчук, Н. В. Харченко, І. Й. Яремко та ін.

Мета дослідження. Метою даної статті є визначення джерел формування власного капіталу акціонерного товариства, та їх видів.

Основні результати дослідження. Насамперед, слід зазначити, що сам процес управління власним капіталом передбачає класифікацію таких фінансових ресурсів за джерелами. Тобто, власний капітал акціонерного товариства формується шляхом нагородження доходу акціонерного товариства або шляхом внесення грошових коштів чи інших активів безпосередньо власниками акціонерного товариства [4, с. 127].

На початку наукової статті ми згадували про класифікацію власного капіталу на внутрішнє джерело формування та зовнішнє, тож власний капітал розподіляється на внутрішній та зовнішній. Внутрішній капітал формується безпосередньо доходом акціонерного товариства. Також внутрішній власний капітал слугує амортизаційним відрахуванням, але необхідно пам'ятати, що сума власного капіталу акціонерного товариства не збільшується, а лише є засобом реінвестування. Інші внутрішні джерела не грають помітної ролі у формуванні власних фінансових ресурсів акціонерного товариства [7, с. 162].

Що стосується зовнішніх джерел формування власного капіталу, слід зазначити, що основну роль серед них відіграє відповідний акціонерний капітал, а саме додаткова емісія та продаж акцій.

В залежності від функціонування акціонерних товариств, деякі можуть мати такі зовнішні джерела формування власного капіталу як безоплатна фінансова допомога, але у такому випадку мова йтиме лише про державні акціонерні товариства [7, с. 162].

Також зовнішнім джерелом формування власного капіталу акціонерного товариства можуть бути матеріальні та нематеріальні активи, які також можуть включатися до складу акціонерного товариства [2, с. 230].

Необхідно визначити безпосередню структуру власного капіталу акціонерного товариства, тож до складу власного капіталу акціонерного товариства може входити статутний капітал, пайовий капітал, додатковий капітал, резервний капітал, прибутки нерозподілені і збитки, вилучений капітал та неоплачений капітал [3, с. 229; 5, с. 238].

А відповідно неоплачений та вилучений капітал складає коригуючі показники власного капіталу.

Наведені вище складові необхідно розглянути детальніше. Тож, що стосується статутного капіталу акціонерного товариства, необхідно зазначити, що останній утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій товариства. Він визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси кредитора. Якщо після закінчення другого та кожного наступного фінансового року вартість чистих активів акціонерного товариства виявиться меншою, ніж розмір статутного капіталу, товариство зобов'язане оголосити про зменшення статутного капіталу та зареєструвати відповідні зміни до статуту в установленому законом порядку. Якщо вартість чистих активів стає меншою, ніж мінімальний розмір статутного капіталу, товариство зобов'язане протягом 10 місяців з дати настання невідповідності усунути її або прийняти рішення про ліквідацію [7, с. 162].

Щодо визначення поняття "статутний капітал", звертаючись до українського законодавства, слід зазначити, що Господарський кодекс України містить поняття "статутний фонд", а от поняття "статутний капітал" у Господарському кодексі Украї-

ни відсутні, але має місце у Цивільному кодексі та Законі України "Про акціонерні товариства", тому задля того, що розуміти, яке із цих понять необхідно використовувати під час дослідження формування власного капіталу акціонерних товариств, необхідно співвіднести ці два поняття [7, с. 163].

Якщо звернути увагу на те, яким чином під час практичного використання цих понять виходять із цього складного становища самі суб'єкти господарювання та інші особи, Н.В. Харченко зазначає, що у статуті товариства вживається формулювання "статутний капітал (фонд)". Однак у визначенні Цивільного кодексу України у дужках зазначено "складений". Це пояснюється тим, що не всі товариства діють на підставі статуту, адже установчим документом може бути й засновницький договір. Отже, термін "складений капітал" акцентує увагу лише на способі утворення капіталу. Тому найдоцільнішим і найраціональнішим є застосування саме формулювання "статутний капітал" [7, с. 163].

Також, слід зазначити, що наповнювачами статутного капіталу можуть виступати речові, майнові чи інші відчужувані права, цінні папери, гроші, об'єкти, які можуть бути оцінені, не виключені з обігу, є адже статутний капітал може складатись і як з грошей, так і з відповідних товарів, основних фондів.

Що стосується корпоративних прав, слід зазначити, що корпоративними правами є сукупність майнових та немайнових прав акціонера-власника акцій, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами. Основними видами корпоративних прав є акції [7, с. 163].

Особливістю акціонерної компанії публічного права є можливість останніх, без згоди своїх акціонерів, відчужувати акції такої компанії. А от, акціонерні товариства приватного права можуть у своїх установчих документах – статутах, можуть передбачати можливість акціонерами та самим товариством передбачати переважне право на придбання таких акцій відповідного акціонерного товариства, якщо такі акції наразі пропонуються акціонерним товариством приватного права для продажу.

Що стосується додаткового капіталу, у даному випадку слід зазначити, що останній вміщує в собі дооцінку основних засобів акціонерного товариства, емісійних доходів акціонерного товариства, гроші та матеріальні цінності виробничих потреб акціонерного товариства, асигнування з бюджету на фінансування капітальних вкладень та асигнування на поповнення обігових коштів [7, с. 163].

Тобто, щоб визначити додатковий вкладений капітал акціонерного товариства, слід вирахувати, на яку вартість реалізації випущених акцій акціонерного товариства перевищує їх номінальну вартість.

Наразі є необхідним визначення змісту емісійного доходу, яким вважається різниця між вартістю реалізації випущених акціонерним товариством акцій та їх номінальною вартістю [7, с. 163].

У свою чергу, резервним капіталом є грошовий фонд акціонерного товариства, що створюється з відрахувань від прибутку. Резервний капітал є необхідним для акціонерного товариства, адже останній покриває витрати акціонерного товариства на покриття збитків, погашення зобов'язань за іменними акціями та облігаціями акціонерного товариства.

Це така своєрідна частка резервного капіталу акціонерного товариства, яка під час діяльності акціонерного товариства виступає своєрідним внутрішнім страховиком, а також розмір цієї частки власного капіталу акціонерного товариства визначається установчими документами акціонерного товариства, зокрема статутом [7, с. 163].

Як визначається українським законодавством, наповнення резервного фонду акціонерного товариства може відбуватись за рахунок доходу акціонерного товариства, та мінімальний його розмір може визначатись законодавством.

Нерозподілений прибуток акціонерного товариства є тією частиною власного капіталу акціонерного товариства, що була отримана в попередньому періоді і не була використана власниками акціонерного товариства чи особами, які працюють в цьому акціонерному товаристві. Такий нерозподілений прибуток розподіляється на асигновану та неасигновану частину.

Асигнованою частиною нерозподіленого прибутку вважається та частина, подальше використання якої вже визначене акціонерним товариством, наприклад на реалізацію якоїсь програми товариства, а неасигнована частка відрізняється від попередньої тим, що не має визначеного подальшого її використання [7, с. 164].

У зарубіжних корпораціях часто встановлюються обмеження, які накладаються на суму нерозподіленого прибутку. Такі обмеження тимчасово видаляють певну суму нерозподіленого прибутку із суми, яка б могла бути сплачена у вигляді дивідендів. Коли обмеження знімаються, ця сума може бути сплачена у вигляді дивідендів та використана в інший спосіб [5, с. 244-245].

А коли мова йде про заборгованість власників (учасників) акціонерного товариства за внесками до статутного капіталу вступає вже неоплачений капітал.

У свою чергу, вилучений капітал показує реальну собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників [7, с. 165].

На думку І. Й. Яременка, в складі власного капіталу можуть бути виділені дві основні складові: інвестований капітал, тобто капітал, вкладений власниками в підприємство; і накопичений капітал, тобто капітал, створений на підприємстві поверх того, що спочатку авансовано власниками [8, с. 18].

Накопиченим капіталом вважають статтю, що виникає у результаті розподілу чистого прибутку. Незважаючи на те, що джерело утворення окремих складових накопиченого капіталу одне – нерозподілений прибуток, цілі, порядок формування, наприклад і можливості використання – значно відрізняються [7, с. 165].

Висновки. Питання джерел формування власного капіталу було досліджено через призму складових такого власного капіталу шляхом надання характеристики кожного з них. Розуміння і відрізнення одного з видів джерела формування власного капіталу акціонерного товариства від іншого є важливою передумовою ефективного розрахунку фінансових можливостей акціонерного товариства та ефективного визначення стратегії розвитку акціонерного товариства.

Список використаних джерел

1. Білуха М.Т. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник. – К., 2000. – 692 с.
2. Бланк І. А. Управление формированием капитала : учеб. пособ. / И. А. Бланк. – К. : НикаЦентр, Эльга, 2000. – 512 с.
3. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / Г. Г. Кірейцев. – К. : ЦУЛ, 2002. – 496 с.
4. Кравчук О. М. Фінансова діяльність суб'єктів підприємництва : навч. посіб. / О. М. Кравчук, В. П. Лещук. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 504 с.
5. Поддєрьогін А. М. Фінансовий менеджмент : підруч. / А. М. Поддєрьогін. – К. : КНЕУ, 2005. – 536 с.
6. Сопко В.В. Бухгалтерський облік капіталу підприємства (власності, пасивів): Монографія. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
7. Харченко Н. В. Джерела формування власного капіталу акціонерних товариств. // old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/32-3-15-2011.pdf
8. Яремко І. Й. Управління капіталом підприємства: економічний і фінансовий інструментарій : [монографія] / І. Й. Яремко. – Львів : Каменяр, 2006. – 176 с.

Забеліна Н.С.

*Науковий керівник
д.е.н., доцент Штулер І.Ю.*

ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ НА СТІЙКІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті визначено позитивні та негативні наслідки експансії іноземного капіталу в банківську систему України в контексті впливу на забезпечення її фінансової стійкості, фінансової безпеки держави, економічний суверенітет країни.

Ключові слова: банкієвська система, іноземний капітал, фінансова стійкість, експансія, фінансова безпека.

Забелина Н.С.

ПОЗИТИВНЫЕ И НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ВОЗДЕЙСТВИЯ ИНОСТРАННОГО КАПИТАЛА НА СТОЙКОСТЬ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

В статье определены положительные и отрицательные последствия экспансии иностранного капитала в банковскую систему Украины в контексте влияния на обеспечение ее финансовой стойкости, финансовой безопасности государства, экономическом суверенитете страны.

Ключевые слова: банковская система, иностранный капитал, финансовая устойчивость, экспансия, финансовая безопасность.

Zabelyna N.S.

POSITIVE AND NEGATIVE EFFECTS OF FOREIGN CAPITAL ON THE CONTENT OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

In the article certainly positive and negative consequences of expansion of foreign capital in the banking system of Ukraine in the context of influence on providing of its financial firmness financial safety of the state, economic sovereignty of country.

Keywords: banking system, foreign capital, financial firmness, expansion, financial safety.

Постановка проблеми. Проблеми доступу іноземного капіталу та його впливу на діяльність вітчизняних банків, фінансову стійкість банківської системи та економічну безпеку держави в цілому набувають особливої актуальності. Процес структурної трансформації банківської системи за останні роки набув такої швидкості, що на сьогоднішній день провідні науковці та банкіри-практики обговорюють вже нову проблему – перспективи функціонування вітчизняної банківської системи під переважним контролем іноземного капіталу. Протягом останніх 5 років кількість вітчизняних банків скоротилася на 24%, а іноземних зросла на 58%. Зростання кількості іноземних банків окреслює чітку глобальну тенденцію активної експансії іноземного банківського капіталу, що стає джерелом комплексу якісних змін у банківській системі України. Незважаючи на поглиблення фінансово-економічних кризових явищ у світі та заморожування капітальних інвестиційних проектів, сьогодні ми можемо спостерігати прискорення темпів притоку іноземного капіталу в банківську систему України, що потребує поглибленого дослідження теоретичних та практичних аспектів цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх наукових праць, в яких досліджуються проблеми експансії іноземного капіталу в національні банківські системи, необхідно також виділити роботи таких зарубіжних учених, як В. Бруно [1], Г. Дегріс [2], М. Джанетті [3], С. Классенс [4]. Щодо вітчизняних науковців, то найбільш фундаментально ця проблема розглянута в працях В. Геєця [5], О. Дзюблюка [6], А. Мороза [7], Т. Смуженко [8], Ф. Шпига [9] та інших. Однак, враховуючи поглиблену теоретичну розробленість в сфері іноземного капіталу та іноземного інвестування, невирішеним залишається питання економічної доцільності залучення іноземного капіталу для подальшого розвитку банківської системи України в контексті забезпечення її стійкості. Вирішення питання про форми та масштаби розширення присутності іноземного капіталу в банківській системі України повинно бути підпорядковане стратегічним цілям соціально-економічного розвитку, підвищення національної конкурентоспроможності, економічної безпеки, зміцнення грошово-кредитної системи України.

Метою статті є визначення позитивних та негативних наслідків експансії іноземного капіталу в банківську систему України в контексті впливу на забезпечення її фінансової стійкості, фінансової безпеки держави, економічний суверенітет країни.

Основні результати дослідження. В країнах Центральної та Східної Європи активна експансія іноземного капіталу в банківський сектор розпочалася ще в сере-

дині 1990-х рр. За даними на 2016 р. у цих країнах банки з іноземним капіталом контролюють в середньому понад 60% активів банківської системи (в Чехії – 66%, в Угорщині – 62%, в Польщі – 70%) [10].

Основними внутрішніми передумовами експансії іноземного капіталу в банківську систему України є: структурна розбалансованість вітчизняної банківської системи; обмежена кількість фінансово надійних банків в Україні; низька конкурентоспроможність вітчизняної банківської системи.

Основними зовнішніми передумовами експансії іноземного капіталу в банківську систему України є: процеси фінансової глобалізації у світі; експансія банківського капіталу з перенасиченими ресурсами ринків промислово розвинутих країн; завершення переділу ринків банківських послуг у країнах Центральної та Східної Європи.

Зауважимо, що перший дочірній банк в Україні створила голландська фінансово-кредитна установа ING в 1995 р. [11]. За період 2005-2016 рр. кількість банків з іноземним капіталом в Україні зросла у 2,4 рази (з 22 одиниць до 53 одиниць), питома вага в загальній кількості банків, яким Національний банк України надав ліцензію на здійснення банківської діяльності – з 14,3% до 28,8%.

Суттєвих змін зазнала також і частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, що працюють на території України – вона збільшилася у 2,8 рази. Якщо в 2005 р. вона становила 13,3%, то в 2015 р. – вже 36,7%. За досліджуваний період зросла і кількість банків зі 100% іноземним капіталом – з 7 одиниць в 2005 р. (це складало 4,5% від загальної кількості) до 17 одиниць у 2015 р. (9,2% від загальної кількості банків).

Аналізуючи географію іноземного капіталу, який працює в банківській системі України, зауважимо, що він представлений 23 країнами світу, найбільшу частку в ньому станом на початок 2017 р. складає капітал з Росії, Кіпру, Австрії, Франції, Нідерландів та Угорщини.

Визначимо позитивні наслідки впливу іноземного капіталу на стійкість фінансової системи України. Існує певна закономірність – чим більше є сукупна іноземна присутність у банківському секторі даної країни, то менш чутливими до шоків і менш проциклічними стають у ній банки. Таким чином, більша диверсифікованість банків з іноземним капіталом робить їх менш вразливими до кризових явищ у приймаючій країні.

Якщо збільшення присутності іноземного банківського капіталу належним чином регулюється та контролюється, то структура банківської системи вдосконалюється, банки отримують більше стимулів для виходу на міжнародні фондові ринки, більш динамічно розвиваються місцеві фондові ринки, підвищується ефективність трансмісійного механізму грошово-кредитної політики, при одночасному зниженні відсоткової ставки.

У країнах із невисокою присутністю іноземного банківського капіталу іноземні банки не стільки конкурують з національними, скільки займаються обслуговуванням іноземних клієнтів, тому збільшення частки іноземних інвестицій у банківську сферу є більш вигідним для країни з високою часткою іноземного капіталу.

Наявність банків з іноземним капіталом в Україні позитивно впливає на розвиток фінансової системи, сприяє залученню іноземних інвестицій і розширенню ресурсної бази соціально-економічного розвитку.

Яскравим підтвердженням значної ролі іноземного капіталу в банківській системі України є поведінка іноземних банків в умовах фінансової кризи. Так, іноземні банки краще за вітчизняні відреагували на заклики Національного банку України щодо підвищення капіталізації, збільшивши протягом кризи загальний обсяг власного капіталу на 38%, в той час, як власний капітал банків з українським капіталом знизився на 17%.

Під час кризи у трьох вітчизняних банків з Топ-50 загальні активи стали нижчими за зобов'язання, у п'яти банках введена тимчасова адміністрація Національного банку України. Водночас жоден з банків з іноземним капіталом не мав аналогічних проблем. Більше того, в період кризи на український ринок прийшли Внешэкономбанк (Росія) та Дойчбанк (Німеччина). Як бачимо, приватні вітчизняні банки виявилися менш фінансово стійкими до кризових явищ порівняно з іноземними, оскільки вони позбавлені зовнішньої підтримки.

Зростання іноземного капіталу посилює конкуренцію на ринку банківських послуг і розширює спектр якісних банківських продуктів.

Крім того, це сприяє поліпшенню диверсифікації ризиків завдяки застосуванню новітніх технологій їх страхування; активнішому переходу до міжнародних стандартів нагляду і регулювання банківської практики; підвищенню кваліфікації банківських працівників; розширенню пропозиції кредитних ресурсів: останні два-три роки кредитний портфель збільшувався щонайменше на 50% щороку, насамперед, завдяки дешевим зарубіжним позикам; прискоренню процесу впровадження новітніх технологій ведення банківської діяльності; здешевленню вартості ресурсів через надходження на ринок України дешевих ресурсів та суттєве збільшення обсягів інвестицій; створенню умов для можливого повернення "вивезеного" українського капіталу; консолідації банків.

Прихід іноземних банків сприяє витісненню з ринку економічно слабких банків, що сприятиме посиленню довіри до вітчизняної банківської системи юридичних та фізичних осіб, а також формуванню конкурентоспроможної та фінансово стійкої банківської системи.

З точки зору оптимізації витрат гнучкість банків з іноземними інвестиціями забезпечує їм вищу прибутковість капіталу та активів, що вимагає від вітчизняних місцевих банків розробки адекватних механізмів зниження витрат.

Конкуренція з боку банків з іноземним капіталом, яка стимулює скорочення загальних витрат, позитивно впливає на доступність кредитів для кінцевого споживача, особливо враховуючи темпи збільшення витратності українських банків.

Визначимо негативні наслідки впливу іноземного капіталу на стійкість фінансової системи України. За свідченням провідних експертів з досліджуваної проблематики, вплив іноземного капіталу на національну банківську систему є двоступеневим, тобто після досягнення певного проміжного "порогу", поява нових банків різко посилює всі наявні та приховані ефекти від присутності іноземних інвесторів. Залучення іноземного капіталу обумовлює появу серйозних проблем не лише для банківської системи, а й для української економіки (передусім її галузевої структури) та економічної безпеки держави в цілому.

Існують структурні ризики "залежного розвитку" та загострення через це всього комплексу економічних, соціальних та політичних проблем. Формальні і неформальні критерії та цілі діяльності банків з іноземним капіталом не обов'язково збігаються з національними цілями соціально-економічного розвитку. Структурна відсталість та інституційна слабкість економіки України робить можливість такого деформованого розвитку досить реальною. Різде зниження частки національного банківського капіталу може призвести до ситуації, коли певні сфери економіки будуть позбавлені кредитів, бо акціонери банків з іноземним капіталом завжди інвестуватимуть у ті галузі і в тих країнах, де прибуток і безпека є вищими. Особливо це стосується сфер української економіки, пов'язаних із видобутком та первинною переробкою мінерально-сировинних ресурсів, попит на які на світових ринках, незважаючи на певні коливання, був, є і буде. Хоча Україна зацікавлена в прискореному розвитку на інноваційній основі і в якнайшвидшій постіндустріалізації.

Існує загроза "обвальної" глобалізації національної господарської системи та втрати економічного суверенітету. В умовах зростання глобальної нестабільності та конфліктності з непередбачуваними наслідками це вкрай небажаний сценарій, і сьогодні навіть високорозвинені країни здійснюють політику убезпечення від його можливих негативних наслідків вищевказаного.

Існують загрози для економічної безпеки країни через можливий неконтрольований відтік капіталу та фінансових ресурсів. Початковий притік іноземного капіталу у вигляді відкриття філій та особливо – придбання нерезидентами частки або всього статутного капіталу вітчизняних банків з часом може призвести до серйозного відпливу ресурсів з країни та виведення за кордон отримуваних доходів.

Досвід діяльності банків з іноземним капіталом свідчить про існування фактів незацікавленості в підвищенні їх капіталізації і нарощування активних операцій на існуючій капітальній базі. Так, для АБ "Ажіо" Національний банк України застосував

обмеження на операції з валютними цінностями на міжнародному ринку, оскільки його шведські власники не збільшили капітал до рівня 72,18 млн. грн., необхідного для виконання спеціальних ліцензійних умов [12]. Група Raiffeisen International Bank-Holding AG відмовилась від здійснення злиття своїх підконтрольних банків в Україні і здійснила продаж банку АКБ "Райффайзен Банк Україна" [13].

Існують досить серйозні фінансові й економічні ризики швидкого зростання частки іноземного банківського капіталу, пов'язані з можливою втратою суверенітету в сфері грошово-кредитної політики, можливим посиленням нестабільності, несподіваними коливаннями ліквідності банків, спекулятивними змінами попиту та пропозиції на грошово-кредитному ринку, можливим відтоком фінансових ресурсів.

Відносна дешевизна і легкість доступу до зовнішніх джерел фінансових ресурсів слугує вагомим аргументом на користь кредитування в іноземній валюті, що посилює доларизацію в Україні. Кредитування населення в іноземній валюті для купівлі імпортованих товарів призводить до погіршення зовнішнього та внутрішнього товарно-грошового балансу, вимивання коштів з України, падіння попиту на продукцію вітчизняних виробників, орієнтованих на внутрішній ринок.

Прискорене нарощування капіталізації банків за рахунок зовнішніх джерел порушує збалансованість зовнішнього балансу: великий профіцит фінансового рахунку платіжного балансу зумовлює ревальваційний тиск на курс національної валюти, що змушує Національний банк України викуповувати надлишкові обсяги іноземної валюти, провокуючи тим самим монетарно-інфляційні наслідки.

Українські банки не завжди витримують посилення конкуренції, що виштовхує їх з прибуткових сегментів банківських послуг, обумовлює втрату великих корпоративних клієнтів. Крім того, негативні наслідки впливу експансії іноземного капіталу в банківську систему України виявляються також і в тому, що: іноземні банки концентрують зусилля на досягненні своїх цілей, що не завжди співпадають з пріоритетами економічного розвитку України; існує загроза фінансовій безпеці України; підвищується ймовірність відтоку українського капіталу із країни; обмежується доступ національних позичальників до внутрішніх заощаджень; мобілізовані філіями іноземних банків ресурси використовуються для зовнішніх активних операцій; ускладнюється банківський нагляд за операціями філій іноземних банків; підвищується вразливість банківського сектору України від коливань на світових фінансових ринках тощо.

Слід розуміти, що кошти іноземних банків не є надійним джерелом кредитування національної економіки, при настанні фінансової кризи вони залишають ринок приймаючої країни без спроби відшкодування своїх витрат.

Крім того, існує загроза експансії на вітчизняний ринок не тільки авторитетних та потужних іноземних банків, але й банківських установ, які не мають високих міжнародних рейтингів та достатніх обсягів капіталу.

Не можна не враховувати також і ймовірність зосередження діяльності іноземних банків на найприбутковіших операціях, операціях із відмивання "брудних" грошей та спекулятивних фінансових операціях; ймовірність посилення іноземного контролю за банківською системою України, що може негативно позначитися на економічній безпеці держави; загострення міжбанківської конкуренції, що створює тиск на вітчизняні банки та в подальшому може сприяти їхній ліквідації.

Висновки. Поступове поглиблення процесів глобалізації та збільшення проникнення іноземного банківського капіталу призводить до розширення інтеграції України зі світовою спільнотою, а відповідно і підвищення рівня залежності української економіки від мінливого зовнішнього середовища. Проте, незважаючи на цілий ряд позитивних змін, експансія іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі супроводжується значним переліком ризиків для банківського сектору та економіки України в цілому, оскільки іноземні банки в Україні переслідують здебільшого власні цілі, не здійснюючи істотного позитивного впливу на економічний розвиток України та ефективність функціонування всієї банківської системи в цілому. Враховуючи факт фундаментальної залежності українських банків від іноземного капіталу, можна сказати, що у майбутньому може постати проблема експансії української банкі-

вської системи іноземними банками. Головним ризиком нарощення частки іноземного капіталу в банківській системі України є зниження рівня фінансової безпеки держави, хоча і фінансова криза не спричинила відтік іноземного капіталу з банківської системи України, а іноземні інвестори проявили стратегічний інтерес до вітчизняного банківського сектору. Підвищення ролі іноземного банківського капіталу протягом фінансової кризи може створювати нові ризики, пов'язані з посиленням загрози економічному суверенітету країни і така тенденція повинна адекватно враховуватися у регуляторній політиці Національного банку України та уряду.

Список використаних джерел

1. Bruno V. The Real Effect or Foreign Banks [Text] / V. Bruno, R. Hauswald. – American University, 2009.
2. Claessens S. Foreign Bank Presence in Developing Countries 1995-2006: Data and Trends [Text] / S. Claessens, N. Van Horen, T. Gurcanlar and J. Mercado. – World Bank, United Kingdom's Department for International Development (DECRG trade and services project). 2008. – March.
3. Degryse H. Foreign bank entry and credit allocation in emerging markets [Text] / H. Degryse, O. Havrylychuk, E. Jurzyk, S. Kozak. – IMF, CentER, Tilburg University, 2009.
4. Giannetti M. "Lending by Example": Direct and Indirect Effects of Foreign Banks in Emerging Markets [Text] / M. Giannetti, S. Ongena. – CEPR, 2009.
5. Геєць В.М. Іноземний капітал у банківській системі України. Дзеркало тижня. №26 (605). – [Електронний ресурс] / В.М. Геєць. // www.dt.ua/2000/2040/53895/.
6. Дзюблюк О. Глобалізаційні процеси та участь іноземного капіталу у розвитку вітчизняної банківської системи [Текст] / О. Дзюблюк // Банківська справа. – 2008. – № 2. – С. 37-45.
7. Мороз А.М. Іноземні банки та іноземна валюта: окремі аспекти їх функціонування в Україні [Текст] / А.М. Мороз // Фінанси, облік і аудит: зб. наук. пр. – Вип. 13. – К. : КНЕУ, 2009. – 313 с.
8. Новий етап розвитку банківської системи України: зростання участі іноземних інвесторів [Текст]: монографія / [Т.С. Смовженко, О.І. Кіреєв, О.О. Другов та ін.]; під ред. Т.С. Смовженко. – К.: УБС НБУ. – 2008. – 231 с.
9. Шпиг Ф.І. Банківська конкуренція під впливом іноземного капіталу [Текст] / Ф.І. Шпиг. – Суми: Ділові перспективи, 2006. – 288 с.
10. Сніжко О. Фінансова консолідація у стратегії розвитку банківського сектору України [Текст] / О. Сніжко // Банківська справа. – 2003. – № 4. – С. 66-82.
11. Шаповал А. Присутність іноземного капіталу в банківському секторі України / А. Шаповал // Вісник НБУ. – 2008. – № 8. –С. 2-7.
12. Ипполитов П.С. Иностранцы ведут себя как маленькие [Электронный ресурс] / П.С. Ипполитов // Коммерсант Украина. – 2007. – № 25. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ua/>
13. Смолов В. П. Слияние обернулось сливом [Электронный ресурс] / В.П. Смолов. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ua/doc.html>.

Місюра О.В.

*Науковий керівник
д.е.н., професор Брехін С.А.*

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДІВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

У статті комплексно досліджено процеси та закономірності державної підтримки підприємств в умовах їх функціонування. Розроблено основні напрямки поліпшення державної підтримки малих підприємств в умовах недостатності фінансових ресурсів.

Ключові слова: підприємство, закономірність, фінансові ресурси, державна підтримка, функціонування.

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

В статье комплексно исследованы процессы и закономерности государственной поддержки предприятий в условиях их функционирования. Разработаны основные направления улучшения государственной поддержки малых предприятий в условиях недостаточности финансовых ресурсов.

Ключевые слова: предприятие, закономерность, финансовые ресурсы, государственная поддержка, функционирование.

Misyura O.V.

FEATURES OF STATE SUPPORT METHODS AGRICULTURAL ENTERPRISES UKRAINE

In the article it is comprehensively investigated the processes and regularities of state support of enterprises in the conditions of their functioning. It is developed the main directions of improvement of state support of small enterprises in the conditions of insufficient financial resources.

Keywords: enterprise, regularity, financial resources, state support, functioning.

Постановка проблеми. Основою діяльності будь-якого підприємства аграрного сектору економіки є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції. Специфіка сільськогосподарського виробництва полягає у його сезонності та використанні біологічних ресурсів, тому потребує серйозної підтримки з боку держави, та й світовий досвід ринкової економіки переконливо доводить необхідність державного регулювання аграрної сфери шляхом виконання державою цільових функцій. Саме це обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

У сучасний конкурентний розвиток сільськогосподарського виробництва неможливий без забезпечення державної підтримки, про що свідчить і зарубіжний досвід діяльності сільськогосподарських підприємств.

Проблема обґрунтування рівня державної підтримки аграрного сектору економіки України посідає чільне місце в наукових дослідженнях. Помітний внесок у сільське господарство, включаючи витрати бюджету; податкові пільги, становили в середньому за аналізований період 2% ВВП України [5]. За цим показником Україна належить до країн із високим рівнем державної підтримки й випереджає за даними організації економічного співробітництва розвитку (ОЕСР), такі країни: США (0,9%), ЄС (1,2%), Канаду (0,8%), Австралію (0,3%) [6].

Особливе значення має оцінка рівня державної підтримки в розрахунку на одиницю площі: так, у країнах Європейського Союзу економічна підтримка становила 331 євро на 1 га, а в Україні становила 199 грн., або 27 євро, що у 12,3 рази менше [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За розрахунками М.Я. Дем'яненка та Ф.В. Іваніни, для розширеного відтворення та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції обсяги підтримки сільського господарства мають зрости до 20 млрд грн. Враховуючи те, що міжгалузеві диспропорції стали причиною переливання прибутку з сільського господарства у посередницькі структури, державна підтримка повинна здійснюватись таким чином, щоб фінансові ресурси могли надходити безпосередньо до суб'єктів господарювання [7, с. 79-82].

Для України, яка з травня 2008 р. є членом СОТ, необхідно визначити основні напрями, межі та обсяги бюджетної підтримки аграрного сектору. Доцільність такої підтримки визнана на законодавчому рівні. З моменту набуття Україною повноправного членства в Світовій організації торгівлі постала необхідність, поряд з виконанням положень Закону України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" від 18.10.2005 р. №2982-IV, здійснення державної фінансової підтримки сільського господарства на основі дотримання вимог Угоди про сільське господарство, укладеною під час Уругвайського раунду, яка покладає зобов'язання щодо основних угод СОТ і виконання домовленостей, взятих на себе Україною, з таких напрямів [2]:

- узгодження граничного рівня сукупного виміру підтримки (СВП) сільського господарства відносно програм "жовтої скриньки", які потребують поступового скорочення та переходу до програм "зеленої скриньки";

- продуктова підтримка в межах рівня "de minimis" – мінімальних рівнів підтримки, які не належать до СВП (5% вартості окремого виду продукції та вартості всієї сільськогосподарської продукції, виробленої за відповідний рік, – для розвинених країн та 10% – для країн, що розвиваються;

- продуктова підтримка в межах рівня "de minimis";

- необмежене використання заходів "зеленої скриньки", що не передбачають цінової підтримки аграрних товаровиробників, не впливають на виробництво та реалізацію сільськогосподарської продукції та реалізуються переважно через урядові програми бюджетної підтримки (не передбачають обмеження з боку СOT) [1].

Мета досліджень. Мета дослідження полягає у розробці основних напрямків поліпшення державної підтримки підприємств в умовах недостатності фінансових ресурсів.

Основні результати дослідження. Причини "неадекватної" віддачі на вкладені ресурси сільськогосподарськими підприємствами криються в якості самої політики підтримки галузі. Мається на увазі:

- нееквівалентність товарообмінних операцій сільського господарства з іншими технологічно пов'язаними галузями агропромислового виробництва;

- втручання уповноважених регуляторних органів у процес ціноутворення на окремі види соціально значущих продовольчих товарів;

- перешкоди на шляху вільного міжрегіонального переміщення сільськогосподарської сировини;

- нецільове використання бюджетних коштів та їх елементарне розкрадання;

- контрабандне ввезення продовольства на митну територію України та пільговий імпорт м'ясопродукції через вільні економічні зони й території пріоритетного розвитку [7].

Аналізуючи дані проблеми, постає мотивована необхідність докорінної зміни існуючої практики фінансування сільського господарства.

Вирішенню проблеми допомоги проведення прямих виплат аграріям, а не через певний ланцюг органів влади, що значно знизить вартість розподілу державних коштів, забезпечить прозорість відносин, підвищить ефективність використання ресурсів та зайнятості сільського населення; частку коштів спрямовувати на розвиток ринкової інфраструктури щодо продукції АПК; проводити допомогу у здобутті теоретичної й практичної підготовки сільського населення, як спеціалістів та працівників аграрного сектору економіки.

Тому хотілось б внести такі пропозиції: в Україні потрібно запровадити активну підтримки аграрного товаровиробника. Основними її напрямками повинні стати підтримка доходів товаровиробників шляхом різноманітних компенсаційних виплат; раціональна цінова політика; виділення коштів на розробку і здійснення ринкових програм та укріплення матеріально-технічної бази виробництва; пільгове оподаткування і кредитування; удосконалення вітчизняних стандартів на сільськогосподарську продукцію та ін.

Висновки. Узагальнюючи підходи до виявлення наслідків державної фінансової підтримки, зазначимо, що вони повинні відбивати усі складові, як от, ефективність аграрного товаровиробництва, значення галузі для розвитку національної економіки у системі макроекономічних показників, темпи розвитку соціально-економічної інфраструктури на селі, відтворення людського капіталу та динаміку демографічних змін, наслідки державного регулювання процесом сталого розвитку сільського господарства. Основними елементами державної підтримки й надалі повинні бути фінансові внутрішні ціни, контроль за цінами, програми сприяння експорту надлишкової продукції, основними формами державної підтримки є: пряме фінансування, бюджетні інвестиції, субсидії, дотації, субвенції, державний кредит, а також непряме фінансування через спеціальні режими оподаткування.

Разом із цим необхідність державної підтримки сільськогосподарських підприємств має стати одним із стратегічних завдань, оскільки вона безпосередньо

пов'язана з продовольчою безпекою держави. Адже, як доводять результати дослідження основними власними фінансовими ресурсами є: статутний фонд, резервний фонд, соціальні фінансові фонди, фонд охорони праці, соціальні програми.

Потребує вдосконалення і кредитування сільськогосподарських підприємств. А саме, необхідне надання довгострокових кредитів, податкове стимулювання кредиторів, можливість іпотеки як застави, страховий захист виробників, відміна в обмеженні верхньої межі відсоткової ставки.

Таким чином, система держаної фінансової підтримки сільського господарства вимагає значних удосконалень, а саме:

- запровадження двох пільгових режимів оподаткування сільськогосподарських товаровиробників – окремо для крупних і для малих агроформувань;
- підтримка галузі тваринництва (здешевлення кредитів для придбання обладнання для ферм, їх будівництва та реконструкції);
- удосконалення вітчизняних стандартів на сільськогосподарську продукцію.

Список використаних джерел

1. Білик Ю.Д. Державний захист вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника та протекціоністська політика України. – К.: "Урошоб", 2000 р. – 190 с.
2. Закон України. "Про основні засади державної аграрної політики про період до 2015 року" від 18.10.2005 р. IV 2982 – IV // zakon0.rada.gov.ua
3. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових погоджень: Постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р, №749 // Урядовий кур'єр. – 2010. – №172-17 верес // zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15
4. Кириченко А.В. Бюджетно-податкове регулювання в системі державного регулювання економіки / А. В. Кириченко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 79-82. Електронний ресурс: <http://eaprk.org.ua/>
5. Кириченко О.А., Кудрицький В.Д. Кредитування аграрного сектору економіки в умовах глобальної фінансової кризи/Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №5. – С. 207-222.
6. Шолейко А.С. Підходи до розподілу коштів бюджетної підтримки сільськогосподарських товаровиробників // Економіка АПК. – 2011. – № II. – с.66-69 //eaprk.org.ua
7. Яворська Т.І. Тенденції державної підтримки сільського господарства Польщі / Т.І. Яворська // Економіка АПК. – 2011. – №4. – С. 166-173.

Сивецький С.С.

*Науковий керівник:
д.е.н., доцент Штулер І.Ю.*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто шляхи побудови національного ринку іпотечного кредитування в Україні. Визначено проблеми, окреслено перспективи становлення іпотечного кредитування та визначено роль відповідних учасників іпотечних кредитних відносин в сучасних умовах розвитку економіки України. Також розглянуто ринок банківських послуг в системі іпотечного кредитування, умови надання кредиту деякими банками та запропоновані певні шляхи подолання проблем. Висвітлюються недоліки в правовому регулюванні та приділяється увага необхідності розробки цілісної системи підтримки державою іпотечного кредитування на перших кроках його розвитку.

Ключові слова: банк, іпотека, іпотечне кредитування, облигація.

Сивецький С.С.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрены пути построения национального рынка ипотечного кредитования в Украине. Определены проблемы, очерчены перспективы становления ипотечного кредито-

ния и определена роль соответствующих участников ипотечных кредитных отношений в современных условиях развития экономики Украины. Также рассмотрены рынок банковских услуг в системе ипотечного кредитования, условия предоставления кредита некоторыми банками и предложены определенные пути преодоления проблем. Освещаются недостатки в правовом регулировании и уделяется внимание необходимости разработки целостной системы поддержки государством ипотечного кредитования на первых шагах его развития.

Ключевые слова: банк, ипотека, ипотечное кредитование, облигация.

Sivetsky S.S.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF MORTGAGE LENDING IN UKRAINE

In the article there are considered the ways of the national market of mortgage crediting in Ukraine. Identified problems, outlines the prospects of development of mortgage lending and the role of the respective participants of the mortgage credit relations in the modern conditions of development of economy of Ukraine. Also considered the market of banking services in the system of mortgage lending, the conditions of the loan some banks and offered some ways of overcoming the problems. Highlights shortcomings in the legal regulation and focuses on the need to develop a coherent system of state support of mortgage lending on the first steps of its development.

Key words: bank, market, mortgage, mortgage crediting.

Постановка проблеми. Сьогодні досить актуальною проблемою є практична відсутність довгострокового кредитування населення банками. Банки прагнуть без ризику обертати короткострокові кошти. Заважає наявність великої кількості ризиків для кредиторів, які працюють за програмою іпотечного кредитування на вторинному ринку нерухомості. Банки в основному фінансують операції іпотечного кредитування за рахунок депозитів фізичних осіб, строк яких не перевищує трьох років, а іпотечні кредити надаються як правило від трьох років. Все це збільшує процентні ризики та зменшує ліквідність банків [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями визначення проблем та перспектив розвитку іпотечного кредитування займалися багато вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, Н.З. Блащук-Дев'яткіна [2] досліджує фінансовий механізм іпотечного кредитування в Україні та шляхи його вдосконалення, А.М. Астахова [3] розглядає в своїх працях проблеми розвитку іпотечного кредитування в Україні, Н.М. Чиж [4] аналізує проблеми та перспективи іпотечного кредитування в Україні.

Недостатньо вивченими залишаються питання організації іпотечного кредитування в умовах вступу України до ЄС та глобалізації сучасного господарського життя. У працях Є.А. Соколовського [5] визначено основні умови пріоритети іпотечного кредитування в посткризовий період. Розглянуто питання рефінансування іпотечних кредитів, заходи, спрямовані на підвищення надійності системи іпотечного кредитування в сучасних умовах.

Метою статті є визначення проблем та перспектив іпотечного кредитування в сучасних умовах розвитку економіки України.

Основні матеріали дослідження. Згідно Закону України "Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати", іпотечне кредитування – це правовідносини, що виникають з приводу набуття права вимоги іпотечного боргу за правочинами та іншими документами. В свою чергу, житловий іпотечний кредит – кредит, виконання своїх зобов'язань за яким позичальник забезпечує іпотекою нерухомого майна житлового призначення, тобто віддає це майно в заставу. Такий кредит можуть видати позичальникові, якщо він купує нерухоме майно житлового призначення на ринку нерухомості.

В 2013 р. спостерігається поживлення ринку іпотечного кредитування, це обумовлено виходом на ринок нових банківських установ зі своїми умовами кредитування. Іпотечні портфелі українських банків у перші вісім місяців 2013 р. скорочувалися. На початок вересня 2013 р. Заборгованість населення перед фінансовими установами за іпотечними кредитами становила 77,5 млрд. грн., що на 4,5 млрд. грн. менше, ніж на початку року. Таку тенденцію банківські експерти пов'язують з низьким

попитом на іпотечні кредити з боку фізичних осіб, який, у свою чергу, обумовлений все ще дуже високими ставками по іпотеці [6].

Сучасний стан іпотечного ринку характеризується від'ємною тенденцією розвитку іпотечного кредитування в 2013-2016 рр.

Це пояснює низка причин, таких як:

- в'ялий ринок нерухомості – ризик зниження вартості нерухомості;
- дефіцит грошових ресурсів;
- підвищення вимог до платоспроможності позичальника.

Аналіз ринку іпотечного кредитування в 2015 році показує динаміку розвитку обсягів іпотечного портфеля комерційних банків порівняно з попередніми роками. Порівняно з 2014 роком обсяг іпотечного портфеля в 2015 році зменшився на 4,26 млрд. грн., або на 3,8%. Так, станом на 01.01.2017 року сукупний іпотечний портфель досяг позначки 104,8 млрд. грн. (або 9% від ВВП країни). Але щодо ринку країн Європи, де частка іпотечного портфеля сягає 40% від рівня ВВП, в Україні даний показник не є досить вагомим [7].

У IV кварталі 2016 року склад основних банків – іпотечних кредиторів майже не змінився. Частки лідерів ринку були такими: "Укрсиббанк", "Райффайзен Банк Аваль", "Укрсоцбанк", "Ощадбанк", банк "Надра" (таблиця 1). Іпотечний ринок України залишається дуже концентрованим. Так, за станом на кінець минулого року сукупна частка п'яти банків-лідерів дорівнювала 59,9% іпотечного ринку (наприкінці 2016 року – 78,3%), а частка десяти банків-лідерів – 78,34% (наприкінці 2016 року – 80,1%) [8].

Таблиця 1

Рейтинг надійності українських банків за результатами 2016 року

№ з/с	Назва банку	Активи, всього (млн. грн.)	Резерви під знецінення кредитів / Кредити та заборгованість клієнтів	Загальна ліквідність
1.	ОЩАДБАНК	68081	13,66%	30,32%
2.	УКРЕКСІМБАНК	76255	15,80%	24,13%
3.	УКРСОЦБАНК	41745	18,78%	17,53%
4.	УКРСИББАНК	46868	29,18%	16,64%
5.	АЛЬФА БАНК	28473	26,41%	25,34%
6.	ПРАВЕС БАНК	6260	18,84%	21,15%
7.	ПРИВАТ БАНК	128360	15,50%	15,88%
8.	БАНК КИПРУ	2321	11,56%	22,53%
9.	ВТБ БАНК	33589	18,64%	10,90%

Проаналізувавши динаміку розмірів портфелю іпотечних кредитів банків України, можна стверджувати, що в Україні відбувається спад у сфері кредитування іпотеки. Так, станом 01.10.2016 р. розмір іпотечного портфелю становив 82,439 млн. грн., а станом на 01.10.17. складав 67,1 млн. грн.

Отже, вартість іпотечного кредиту не завжди є доступною для широких верств населення.

Після збільшення обсягів іпотечних кредитів у 2015 р. внаслідок переоцінки їхньої валютної складової, у 2016 р. та 2017 р. мало місце зменшення частки іпотечних кредитів у кредитних портфелях банків. Так, наприклад, із 1.01.2015 р. по 1.01.2017 р. частка іпотеки в загальному кредитному портфелі банків скоротилася з 18,4 до 12,1% (рис. 1) [8].

Станом на 1 липня 2017 року загальний розмір іпотечного портфелю банків в Україні становив 67,1 млрд. грн. Скорочення іпотечного портфелю за перші три місяці 2017 року складо 3,2% (2,3 млрд. грн.) [8].

Як і в попередні роки, високий рівень валютизації досі залишається однією з ключових проблем українського іпотечного ринку. У II кварталі 2017 року, на відміну від I кварталу, спостерігалось зменшення рівня валютизації всього на 1,6%. Дане зменшення свідчить про стійке бажання власників кредитів в іноземній валюті якомога швидше закрити свої кредити, в передчутті осінньої девальвації гривні.

Що стосується ставок за іпотечними кредитами, то в 2016 році мінімальна і максимальна ставки становили відповідно 14,5% та 28%. Порівнюючи з 2017 роком,

можна спостерігати спадну тенденцію ставок за іпотечними кредитами, що становлять 12,95% та 24%. Це означає, що іпотечний кредит стає більш доступнішим для населення.

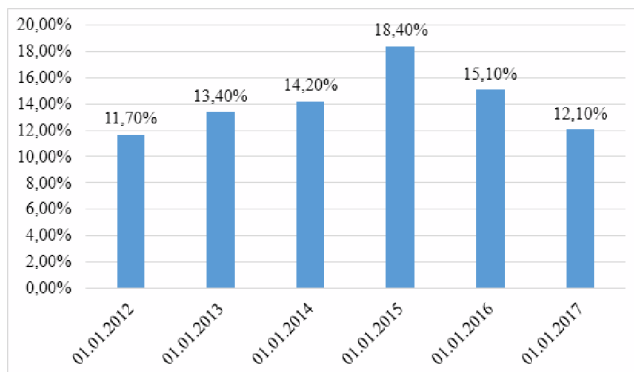

Рис. 1. Динаміка частки іпотечних кредитів у кредитному портфелі українських банків за 01.01.17

Станом на 1 липня 2017 року валютна структура іпотечного портфелю мала такий вигляд (рис. 2):

- частка кредитів у національній валюті – 19,6%;
- частка кредитів у іноземній валюті – 80,4%, із них:
  - долар США – 94,7%;
  - євро – 2,2%;
  - швейцарський франк – 3,1%.

Що стосується Державної іпотечної установи, то станом на 1 липня 2017 року її загальний іпотечний портфель склав 778 млн. грн., що, в свою чергу, дорівнює 1,1% від загального іпотечного портфелю банків України.

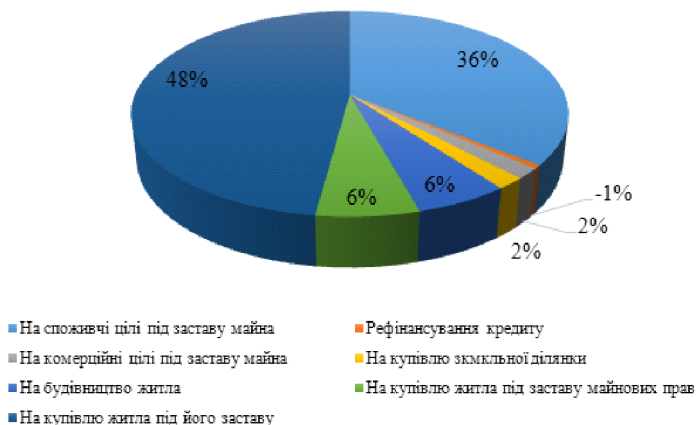

Рис. 2. Структура заборгованості за іпотечними кредитами на 01.01.2016 р.,%

Іпотечне кредитування у перспективі може стати надійним засобом залучення внутрішніх інвестицій та невід'ємним елементом ринкової економіки України й сприяти соціально-економічному розвитку нашої держави.

Висновки. Отже, основна проблема розвитку іпотечного кредиту в Україні є обмеженість вільних фінансових ресурсів і пошук інвесторів. Одним із основних завдань банків щодо поповнення "довгих" пасивів у нинішній ринковій економіці є перетворення заощаджень населення в інвестиції.

Нормативно-правова база іпотечного кредитування залишається незавершеною. Зараз в Україні врегульовано механізм первинного іпотечного ринку, але не узаконено механізми функціонування вторинного іпотечного ринку. Необхідно вдосконалити законодавчу базу шляхом прийняття законів

"Про державну реєстрацію прав власності та обтяжень на нерухоме майно", вдосконалення Закону України "Про іпотечні цінні папери", внесення змін до Земельного, Цивільного, Житлового та Господарського кодексів, законів "Про цінні папери і фондовий ринок", "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" та інших нормативно-правових актів, пов'язаних з цією проблематикою.

Отже, перспективи розвитку іпотеки в Україні значно залежать від економічного зростання, стабільності цін та обмінного курсу національної валюти, удосконалення фінансово-кредитної системи та ринку нерухомості. Іпотечне кредитування – це надійний і вивірений спосіб залучення приватних інвестицій іноземних та вітчизняних інвесторів. Лише надійні гарантії, зокрема застава нерухомості та емісія на її основі іпотечних цінних паперів, дозволять мобілізувати в значних масштабах заощадження населення і спрямовувати їх на інвестування перспективних секторів економіки. Лише в такому разі в Україні можлива поява зарубіжних портфельних інвесторів, які, через придбання іпотечних цінних паперів, здійснюватимуть інвестування української економіки.

Список використаних джерел

1. Нагорний О.В. Фінансовий механізм іпотечного кредитування в Україні та шляхи його вдосконалення / О. В. Нагорний // Сталий розвиток економіки: [всееукр. наук.-виробн. журнал]. – 2015. – № 1. – С. 164-169.
2. Блащук-Дев'яткіна Н.З. Ринок іпотечного кредитування житла в Україні: особливості функціонування у 2013-2015 рр. / Н.З. Блащук-Дев'яткіна [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vldfa/2015_18/Blashchuk_devjatkina.pdf.
3. Астахова А.М. Проблеми розвитку іпотечного кредитування в Україні [Електронний ресурс] / А.М. Астахова // Міжнародна науково-практична інтернет-конференція "Простір і час сучасної науки". – 2012. – Режим доступу: <http://intkonf.org/astahova-a-m-problemi-rozvitku-ipotechnogo-kredituvannyav-ukrayini>.
4. Чиж Н.М. Проблеми та перспективи іпотечного кредитування в Україні / Н.М. Чиж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2012_7_5/40.pdf.
5. Соколовський Є.А. Пріоритети іпотечного кредитування в посткризовий період / Є.А. Соколовський // Наука й економіка. – 2016. – № 3 (23). – С. 138-140.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення контролю за укладенням договорів застави та іпотеки земельних ділянок та прав на них: Постанова Кабінету Міністрів України № 7539 від 10.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
7. Денков Д.О. Іпотечні кредити залишаються недосяжними [Електронний ресурс] / Д.О. Денков // Економічна правда. – 2014. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications>.
8. Офіційний сайт Державної іпотечної установи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipoteka.gov.ua>.

Тимофієнко І.А.

Науковий керівник:
к.е.н., доцент **Романишин В.О.**

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто проблеми інвестиційної діяльності страхових компаній, формування їхньої структури активів та резервів. Проаналізовано сучасні показники та проблеми страхового ринку, надано рекомендації щодо усунення негативних тенденцій та явищ, які спостерігаються на ринку, формування передумов активізації інвестиційної діяльності страхових компаній України.

Ключові слова: страхування, страхові компанії, інвестиційна діяльність, страхові резерви, об'єкти інвестування, інвестиційні ресурси.

Тимофеенко І.А.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрены проблемы инвестиционной деятельности страховых компаний, формирования их структуры активов и резервов. Проанализированы современные показатели и проблемы страхового рынка, представлены рекомендации по устранению негативных тенденций и явлений, которые наблюдаются на рынке, формирование предпосылок активизации инвестиционной деятельности страховых компаний Украины.

Ключевые слова: страхование, страховые компании, инвестиционная деятельность, страховые резервы, объекты инвестирования, инвестиционные ресурсы.

Timothyenko I.A.

INVESTMENT ACTIVITY OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE

The article considers problems of investment of insurance companies, forming the structure of their assets and reserves. It is analyzed current indicators and problems of the insurance market. Ways of improving of conducting investment activity on the insurance market are considered in the article.

Keywords: insurance, insurance companies, investment activity, insurance reserves, investment objects, investment resources.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Нині якісні, а також абсолютні показники страхового ринку так і не досягли рівня розвинених західних держав. Страхові компанії не стали потужними інституційними інвесторами, спроможними акумулювати заощадження населення та трансформувати їх в інвестиційні ресурси. Страховики України поки ще не займають провідних позицій на ринку капіталів, але в найближчий час можуть стати головними національними інвесторами, що позитивно позначиться на стані всього фінансового ринку.

В Україні інвестиційні можливості страхових компаній досить обмежені через недовіру населення до довгострокових інвестицій та невеликий набір інвестиційних інструментів. Крім того, обсяг ресурсів, які акумулюються українськими та страховими компаніями, невеликий, оскільки низька фінансова потужність наших страховиків і обсяги їх операцій. Первісний період зростання українських страхових компаній уже пройшов, і сьогодні вони впритул підійшли до того, щоб відігравати роль інституційних інвесторів, як і їх колеги на Заході. Однак можливості для реалізації цього завдання в українських страховиків досить обмежені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Важливий внесок у дослідження проблем інвестиційної діяльності страхових компаній зробили українські науковці та економісти: М. Александрова, В. Базилевич, О. Барановський, О. Гаманкова, А. Василенко, Н. Внукова, О. Власенко, О. Заруба, Л. Орланюк-Малицька, С. Осадець, О. Павленко, Р. Пікус, О. Ромащенко, Н. Ткаченко, В. Тринчук, К. Турбіна, О. Філонюк, В. Фурман, В. Шахов та ін. Однак незважаючи на значну кількість робіт, присвячених проблемам страхового ринку, такому аспекту, як інвестиційна діяльність вітчизняних страхових

компаній, в економічній літературі приділено недостатньо уваги. Зазначені фактори зумовлюють актуальність досліджень, присвячених обґрунтуванню необхідності підвищення значення інвестиційної діяльності в страховому бізнесі на сучасному етапі.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на багатоаспектні дослідження і досягнення в науковій розробці основ інвестиційної політики страховиків, деякі її питання залишаються недостатньо вивченими.

Усе це дає підстави стверджувати, що аналіз формування та реалізації страховими компаніями інвестиційної діяльності є актуальним як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Мета статті – визначити суперечності та перспективи інвестиційної діяльності страхових компаній України на сучасному етапі їх розвитку; розглянути стан розвитку страхового ринку за 2014-2016 рр., причини, що стримують розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності страхових компаній, та заходи, що мають дати поштовх цьому виду діяльності в Україні; проаналізувати світовий досвід фінансування страховими компаніями розробки нових продуктів, підготовки кадрів; оцінити сьогоденну ситуацію, яка склалася на ринку страхових послуг, виокремити перешкоди, що заважають страховим компаніям укладати кошти в інноваційні проекти та розглянути фактори, які дадуть їм поштовх до ефективної інвестиційної діяльності.

Основні результати дослідження. У сучасній економічній літературі низка науковців ставить інвестиційну функцію в один ряд з іншими функціями, які виконують страхові компанії. Зокрема, М. Александрова під час розгляду функцій страхування виокремлює інвестиційну функцію, котра передбачає вкладення тимчасово вільних коштів страховика в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності для отримання прибутку. О. Гвозденко зазначає, що основним джерелом отримання прибутку для страхової організації більшості цивілізованих країн є не стільки збір страхових платежів, а власне інвестиційна діяльність, тобто вкладання частини тимчасово вільних коштів резервного страхового фонду в прибуткові науково-технічні проекти, комерційні угоди та різноманітні цінні папери. На практиці на роль та значення інвестиційних та страхових операцій у страховому бізнесі є різні точки зору.

Одна з них ґрунтується на тому, що основним завданням страхової компанії є надання страхових послуг, а тому інвестиційна діяльність має вторинне значення [1, с. 39].

Прихильники іншої точки зору вважають, що інвестиційна діяльність є головною, створює умови для виконання страхових зобов'язань перед клієнтами, особливо це стосується страхування життя. Якщо для західних страхових компаній інвестиційна функція є рівнозначною щодо інших функцій, то вітчизняні страховики часто недооцінюють важливість інвестиційної функції. Переважна більшість вітчизняних страховиків заробляють кошти безпосередньо на страхових операціях і задовольняються низькодохідними інвестиційними інструментами, такими як депозити.

Розмір додаткового інвестиційного доходу є одним із важливих критеріїв спроможності страховика ефективно управляти активами.

У розвинутих країнах компанії страхового сектору отримують прибуток переважно за рахунок реалізації успішної інвестиційної політики.

Таким чином, інвестиційна діяльність страхових компаній має велике значення і на мікрорівні, оскільки вона є одним із головних факторів забезпечення ефективного функціонування страхової компанії [2, с. 328].

Значення інвестиційної діяльності проявляється як на макроекономічному рівні, так і на рівні окремих страхових компаній. На мікрорівні ефективна інвестиційна діяльність характеризує можливості окремої страхової компанії стабільно виконувати свої зобов'язання. Це підтверджується властивостями, що притаманні страховому бізнесу, а саме:

- інвестиційний дохід може бути джерелом приросту власного капіталу страховика, який використовується в надзвичайних ситуаціях для страхових виплат;
- успішна інвестиційна діяльність надає можливість страховій організації використовувати частину інвестиційного доходу для покриття збитків по страхових операціях;

- інвестиційна діяльність дає страховій компанії змогу залучати страхувальників до участі в прибутку через систему нарахування бонусів, премій, надання різних видів додаткових послуг [3, с. 10-19].

Загальна кількість страхових компаній (СК) станом на 31.12.2016 становила 385, з яких 55 СК зі страхування життя (СК Life) та 330 СК, що здійснювали види страхування інші, ніж страхування життя (СК non-Life). Станом на 31.12.2016 порівняно з аналогічним періодом 2015 р. Кількість страхових компаній зменшилась на 19 од.

Таблиця 1

Кількість страхових компаній у 2014-2016 рр.

Кількість страхових компаній	2014	2015	2016
Загальна кількість	407	404	385
у т.ч. СК non-Life	345	343	330
У т.ч. СК Life	62	61	55

Розвиток страхового ринку протягом останніх років характеризується основними показниками його діяльності, представленими в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка основних показників діяльності страхового ринку в 2015-2016 рр.

Показники	2015 р.	2016 р.	Приріст	
			млн.грн	%
Валові страхові премії, млн. грн.	5267,1	6092,2	825,1	15,7
Валові страхові виплати, млн. грн	1223,7	1561,7	338,0	27,6
Рівень валових витрат, %	23,2	25,6	-	-
Чисті страхові премії, млн. грн	4324,6	4994,9	670,3	15,5
Чисті страхові виплати, млн. грн	1207,9	1539,9	332,0	27,5
Рівень чистих витрат, %	27,9	30,8	-	-
Сплачено на перестраховання, млн. грн	1268,7	1613,1	344,4	27,1
Обсяг сформованих страхових резервів	14011,5	16575,7	2564,2	18,3
Загальні активи страховиків, млн. грн	64771,2	63454,3	-1316,9	-2,0

Отже, протягом 2016 р. Спостерігалось зростання майже всіх основних показників діяльності страхового ринку, крім розміру активів страховиків порівняно з 2015 р. Виходячи із цього, можна зазначити, що страховий ринок України мав позитивну динаміку всіх основних показників своєї діяльності, але в реальності за цими цифрами стоїть чинник інфляції [4, с. 20].

У цілому за результатами проведеного аналізу можна зробити загальний висновок, що український страховий ринок став більш класичним, поступово набирають темпи так звані соціальні види страхування (медичне страхування, страхування життя), але недостатньо розвинута законодавча база не дає змогу вийти цим видам страхування на перші позиції, тому без значних змін у законодавстві не слід очікувати значного зростання премій за цими видами.

Доцільно детальніше розглянути динаміку резервів і активів страхових компаній та їхню структуру, оскільки саме вони є джерелом інвестиційних ресурсів страхових компаній. Наприкінці 20165 р. обсяг загальних активів страховиків становив 63454,3 млн. грн., що на 2,0% менше порівняно з відповідним показником 2015 р.

Величина активів, визначених відповідно до ст. 31 Закону України "Про страхування", збільшилась порівняно з відповідним показником станом на кінець 2015 р. на 1911,8 млн. грн., або на 5,2%, та становила 60,6% загальних активів страховиків (станом на 31.12.2015 активи, визначені ст. 31 Закону України "Про страхування", становили 36 516,4 млн. грн., станом на 31.12.2016 – 38428,2 млн. грн.).

Станом на 31.12.2016 обсяг активів, дозволених для представлення коштів страхових резервів, становив 38 428,2 млн. грн. (на 1 911,8 млн. грн. більше, ніж на відповідну дату 2015 р.), які в розмірі 17010,4 млн. грн. використано для представлення коштів страхових резервів.

Динаміку активів та обсягів страхових резервів страховиків за 2014-2016 рр. зображено на рис. 1.

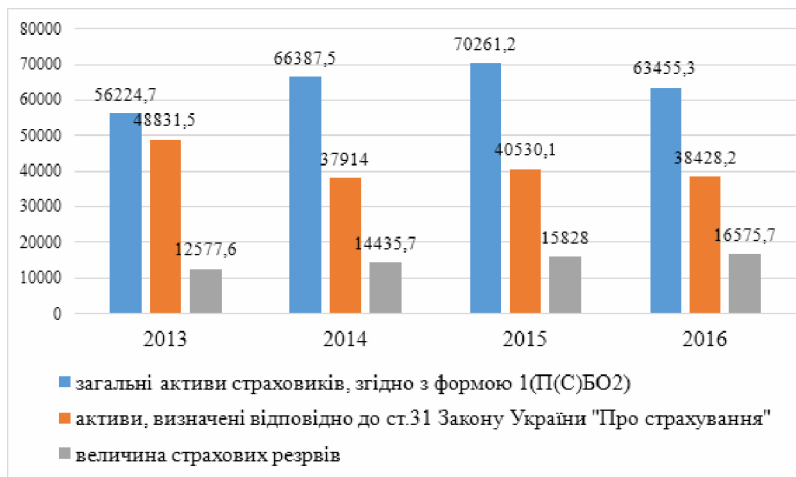

Рис. 1. Динаміка активів та обсягів страхових резервів за 2014-2016 рр., млрд. грн.

На зменшення загальних активів страховиків (-2%) за збільшення страхових резервів (+18,3%) та активів, визначених законодавством, для представлення коштів страхових резервів (+5,2%) вплинули такі чинники: втрата активів, пов'язана з анексією Автономної Республіки Крим та веденням бойових дій на сході України; проведення переоцінки активів за справедливою вартістю, що призвело до росту страхових резервів та активів, визначених законодавством, для представлення коштів страхових резервів [5, с. 67].

Структуру загальних активів, дозволених для представлення коштів страхових резервів (ст. 31 Закону України "Про страхування") наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Структура активів страхових компаній у 2014-2016 рр.

Активи	Величина активу до загальної суми активів у %
Депозити (банківські вклади)	24,6
Банківські метали	0,1
Нерухоме майно	5,1
Права вимоги до перестраховиків	9,7
Інвестиції в економіку України	0,03
Кредити страхувальникам-громадянам	0,001
Грошові кошти на поточних рахунках у касі	8,5
Цінні папери, у т.ч.:	51,9
- акції	40
- облігації	1,7
- цінні папери, що емітуються державою	9,1
- іпотечні сертифікати	1,1

Виділимо такі шляхи вирішення завдання підвищення ефективності управління страховими активами та резервами [5, с. 69]:

1. Довірче управління – сьогодні де-юре може здійснюватися тільки банківськими установами (договір довірчого управління може містити умову залучення КУА для управління активами) – не більше ніж 35% від суми страхових резервів.

2. Р озміщення коштів страхової компанії в цінні папери інститутів спільного інвестування (ІСІ), активами яких управляють КУА , за умови, що інвестування страхових резервів у папери ІСІ не порушує чинне законодавство.

3. С творення страховою організацією власного інвестиційного фонду з переведенням страхових коштів до такого фонду та подальшою передачею активів цього фонду в управління КУА.

4. С творення правових передумов у Законі "Про страхування" для безпосереднього управління активами страхових компаній із боку КУА без опосередкування цієї процедури іншими структурами.

Отже, до загальноприйнятих (відповідно до законодавства України) об'єктів інвестування для страхової компанії належать:

- банківські депозити;
- нерухомість;
- акції та облігації;
- іпотечні сертифікати;
- банківські метали та прямі інвестиції.

На сьогоднішній день банківський депозит – найпростіший і найбільш відпрацьований і гнучкий інструмент інвестування для страховиків, тому найчастіше використовується. Із 2003 по 2007 р. спостерігалася тенденція розміщення коштів страхових резервів на депозитах у національній та вільноконвертованій валютах, що становило від 43 до 52% від загального обсягу страхових резервів компаній зі страхування життя. Така ситуація склалася під впливом низки чинників. По-перше, робота з банками з питань розміщення коштів на депозитних рахунках характеризується низькими витратами, оскільки для цього не потрібно залучати професійних посередників на фінансовому ринку, і не потребує багато часу, оскільки умови депозитного договору є стандартними для багатьох банків, а обслуговування такого договору здійснює сам банк.

По-друге, банківські депозити порівняно з іншими інструментами фінансового ринку приносять гарантований і достатньо високий дохід, який буде виплачено страховій компанії в будь-якому разі, навіть у разі банкрутства банківської установи. В Україні банківський сектор на відміну від фондового ринку має більш потужний наглядовий орган (НБУ), який чітко виписав процедуру та методологію розрахунку доходності коштів, залучених банківською установою шляхом укладання депозитної угоди.

По-третє, даний ринок є дуже активним через жваву конкуренцію між банками за клієнтами, яким у даному разі є страхові компанії.

А переконливим моментом під час вибору банку найчастіше є одержання комплексу послуг від одного банку, у тому числі і послуг банку як керуючого активами страховика.

Проте правилами дозволено представляти лише 50% страхових резервів зі страхування життя у вигляді банківських вкладів, у тому числі не більше 10% – у зобов'язання одного банку.

Але в умовах світової фінансової кризи, коли в українських банків виникали проблеми з виплатою депозитів, цей об'єкт інвестування став значно ризикованіше.

Нині, інвестуючи гроші, страховик найбільше може заробити саме від укладання коштів у цільові облігації. Класична модель ринку облігацій фактично являє собою аналог банківського депозиту. Якщо ж розглядати інвестиційну діяльність страховика з погляду більшої прибутковості, ніж класичний депозит, і мати додаткову можливість реінвестування коштів, то у цьому може допомогти ринок цільових облігацій, який сконцентрований у будівництві та приносить дохід більше, ніж класичний ринок облігацій.

Це пов'язано з тим, що інвестиції в нерухомість більш рентабельні та більш ризикові.

Ще одним інструментом інвестування, який більш близький і зрозумілий страховикам, є інвестування в нерухомість, що, будучи гарним об'єктом для застави й більш високоприбутковим, ніж банківські депозити (через ріст цін на нерухомість), має низку недоліків. Так, нерухомість спричиняє додаткові витрати на утримання і витрати у разі її покупки-продажу (друга проблема меншою мірою тривожить страхо-

виків, тому що страхові компанії, як правило, нерухомість здобувають для здачі в оренду, а не для перепродажу).

Ще один перспективний інструмент – пряме інвестування. Пріоритетними напрямками інвестування можуть стати: видобуток корисних копалин, розвиток транспортної інфраструктури, сектора зв'язку й телекомунікації, інфраструктура туризму, будівництво житла.

Аналіз досвіду розвинутих країн показує, що в умовах ринкової економіки страхування є важливим чинником розгортання інвестиційної діяльності. Страхові компанії виступають у двох якостях: з одного боку, у процесі здійснення своєї основної (операційної) діяльності вони страхують економічні інтереси суб'єктів господарювання від імовірних ризиків і цим самим стимулюють інвестиційну активність, інноваційний розвиток; з іншого – виступають безпосередніми інвесторами.

Дослідження показують, що основним джерелом одержання прибутку для страхової організації більшості цивілізованих країн є не збір страхових платежів, а інвестиційна діяльність, кошти від якої спрямовуються, як правило, на фінансування страхових операцій, на дотації збитковим видам страхування, розробку нових продуктів, підготовку кадрів та ін.

В Україні встановилася протилежна ситуація, тобто страхові компанії не бажають укладати свої кошти в різні інноваційні проекти, оскільки ці вкладення вважаються занадто ризиковими. І взагалі, українські страхові компанії займаються переважно страховою діяльністю та значно менше інвестиційною, на це впливає низка стримуючих факторів. Недостатнє використання страховими компаніями свого власного потенціалу як фінансового інституту, який акумулює кошти населення та підприємницьких структур і розміщує їх у процесі інвестиційної діяльності, негативно впливає на інноваційний розвиток економіки держави.

Висновки. Отже, фінансові ресурси, які акумулюються у вигляді страхових резервів, слугать істотним джерелом інвестицій в економіку. У розвинених країнах світу страхові компанії за обсягами інвестиційних вкладень перевищують загальнонаціональні інституціональних інвесторів – банки й інвестиційні фонди. Отже, для забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності українських страхових організацій необхідно ввести деякі зміни до законодавства, що регулює страховий ринок, які були б направлені на: побудову ефективної системи оподаткування страхової галузі; запровадження механізму надання фіскальних преференцій суб'єктам господарювання, які здійснюють витрати на наукову та науково-технічну діяльність; підтримку страхових компаній, що інвестують у високі технології з боку держави. Також потрібно стимулювати страхування життя, залучати провідних фахівців до розв'язку даної проблеми.

Держава саме повинна підтримати інноваційні галузі на початкових стадіях їх фінансування, передусім необхідно стабілізувати політичну та економічну ситуацію в Україні.

Список використаних джерел

1. Василенко А. Інвестиційна діяльність страхових компаній: стратегія та пріоритети / А. Василенко, В. Тринчук // Страхова справа. – 2006. – № 3. – С. 38-46.
2. Гаманкова О. Фінанси страхових організацій: [навч. посіб.] / О. Гаманкова. – К.: КНЕУ, 2007. – 328 с.
3. Базилевич В. Страхування: [підручник] / В. Базилевич, К. Базилевич, Р. Пікус [та ін.]. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.
4. Крейдич М.І. Інвестиційна діяльність страхових компаній / М.І. Крейдич // Фондовый рынок. – 2015. – № 48. – С. 18-21.
5. Оксанич С. Професійне управління активами страхових компаній: проблеми та перспективи / С. Оксанич // Страхова справа. – 2007. – № 2. – С. 67-69.

Сотніченко О.В.

Науковий керівник:
д.е.н., доцент **Штулер І.Ю.**

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Проведено аналіз проблем та недоліків чинної системи державного регулювання банківського сектору економіки та запропоновано шляхи підвищення регуляторної ролі держави в контексті цієї проблематики. Розкрито сутність та здійснено уточнення складових банківського регулювання як основоположного інструмента механізму державного регулювання банківського сектору України. Охарактеризовано термінологію, пов'язану з категорією "Державне регулювання банківського сектору", визначено сутність та напрямки державного регулювання банківського сектору як складової економічної системи України. Висвітлено залежність банківського сектору економіки від рівня економічних відносин у державі, що значною мірою є наслідком обмеженого державного регулювання.

Ключові слова: економічні відносини, державний устрій, банківський капітал, банківське посередництво, банківські послуги, банківська система, банківський сектор, державне регулювання.

Сотніченко Е.В.

ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НА БАНКОВСКИЙ СЕКТОР ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Проведен анализ проблем и недостатков действующей системы государственного регулирования банковского сектора экономики и предложены пути повышения регуляторной роли государства в контексте данной проблематики. Раскрыта сущность и осуществлено уточнение составляющих банковского регулирования как основополагающего инструмента механизма государственного регулирования банковского сектора Украины. Охарактеризована терминология, связанная с категорией "Государственное регулирование банковского сектора", определена сущность и направления государственного регулирования банковского сектора, как составной экономической системы Украины. Отражена зависимость банковского сектора экономики от уровня экономических отношений в государстве, что в значительной степени является следствием ограниченного государственного регулирования.

Ключевые слова: экономические отношения, государственный строй, банковский капитал, банковское посредничество, банковские услуги, банковская система, банковский сектор, государственное регулирование.

Sotnichenko E.V.

THE EFFECT OF REGULATION ON THE DEVELOPMENT OF THE BANKING SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY

The analysis of problems and lacks of the operating system of regulation of banking sector of economy is conducted. Some ways to increase regulation role of the state are offered in the context of this range of problems. The essence is exposed and clarification of constituents of the banking regulation is carried out, as a fundamental instrument of mechanism of regulation of the banking sector of Ukraine. The terminology connected with the category of regulation of the banking sector. The essence and directions of regulation of banking sector as a component of Ukraine's economic system. Dependence of banking sector of the economy on the level of economic relations in the state that is largely the consequence of a limited regulation is highlighted.

Key words: economic relations, political system, bank capital, bank mediation, bank services, banking system, banking sector, regulation.

Постановка проблеми. Розвиток банківського сектору економіки безпосередньо залежить від рівня економічних відносин у країні. Банківський сектор є одним з об'єктивних наслідків розвитку продуктивних сил суспільства та вдосконалення відносин у суспільстві. Для банківського сектору характерно те, що він не тільки залежить від стану та напрямів розвитку економіки, але значною мірою зумовлений системою факторів, зокрема правовими основами побудови країни, її загальної структури,

кількістю рівнів фінансової системи, державним устроєм. Невідповідність громадян за доходами, особливості характеру промислової й експорту, відсутність стимулювання до ефективного використання виробничого потенціалу, тінізація економіки, присутність іноземного банківського капіталу, нестабільність банківської системи тощо є результатом обмеження державного регулювання.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Державному регулюванню в банківській сфері приділено увагу в наукових працях багатьох зарубіжних і вітчизняних учених. Проблеми банківського державного регулювання були предметом наукових пошуків зарубіжних дослідників: А. Бергера, С. Девіса, К. Джеймса, Б. Едвардса, Дж. Селбі, Дж. Сінкі, П. Роуза, К. Редхерда, Е. Хелферта, М. Фланнері, У. Фольмера, П. Хорвіца, а також вітчизняних: О. Барановського, А. Гальчинського, В. Гейця, Р. Гриценка, О. Дзюблюка, А. Єфіфанова, В. Коваленко, Л. Конопатської, О. Кореневої, В. Корнеєва, Кротюка, І. Лютого, І. Мамонової, В. Міщенко, А. Мороза, Л. Примостки, К. Равєського, О. Реверчука, О. Сугоняка, М. Суржинського та ін. Мета дослідження – визначення основного інструментарію, формулювання сутності та напрямів державного регулювання банківського сектору економіки України.

Основні результати дослідження. Досліджуючи питання державного регулювання банківського сектору економіки, необхідно насамперед виходити з правильного визначення основних категорій та з'ясувати основні характеристики, що їм властиві. В Енциклопедії банківської справи України наведено таке визначення банку: "Банк – особлива грошово-кредитна установа, економічна інституція, яка функціонує на фінансовому ринку, акумулює тимчасово вільні грошові кошти і заощадження, має право здійснювати кредитну діяльність, здійснює грошові розрахунки, операції з цінними паперами, іноземною валютою, золотом, коштовним камінням, надає різноманітні банківські послуги тощо" [6, с. 45]. Більш широке формулювання поняття "банк" щодо регулювання грошового обігу в країні дають вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: "Банк – це кредитно-фінансова установа, що зосереджує тимчасово вільні грошові кошти, надає їх у строкове користування у формі кредитів, стає посередником у взаємних розрахунках між підприємствами, установами чи окремими особами, регулює грошовий обіг у країні включючи випуск (емісію) цінних паперів, здійснює перелік інших банківських операцій та послуг, інші функції" [4, с. 48].

Історія економічних відносин свідчить, що фінансове посередництво як окремий інститут виникає з розподілу праці у сфері обслуговування руху фінансових ресурсів, поступово виокремлюючись у самостійний вид господарської діяльності. Без його існування можлива загроза операційного зрушення ринку і натуралізація господарського життя. Розуміння сутності фінансового посередництва походить з поділу на пряме фінансування (емітуючи спеціальні власні вторинні зобов'язання), яке здійснюють небанківські структури, наприклад інвестиційні фонди та компанії, що випускають інвестиційні сертифікати або страхові компанії – поліси; а також на непряме, яке реалізують банки. Якщо розглядати саме банківське фінансове посередництво, то його Варто визначати як пропозицію й реалізацію банками фінансових послуг як особливого товару на умових провадження виключних і поєднаних видів діяльності, управління капіталом під час його переміщення від власників-постачальників вільних ресурсів до найефективніших його споживачів. При цьому відбувається перерозподіл ризиків і ресурсів між постачальниками і споживачами фінансового капіталу, між кредиторами та позичальниками коштів, у динаміці руху фінансових активів. Саме банки є основними носіями та організаторами грошово-кредитних відносин, відіграючи провідну посередницьку роль серед фінансових посередників. Із цього приводу О.В. Дзюблюк зазначає, що "... в системі установ інфраструктури фінансового ринку головна роль належить банкам як інститутам, через які проходить рух основної частини грошових ресурсів" [5, с. 41]. Підтвердженням цього є такі аргументи, як розміри керування активів, кількість потенційних бізнес-пропозицій, вплив банків на відтворення економічних процесів і поведінку людей. З ускладненням фінансової системи, відповідно збільшується кількість послуг, які пропонують посередники. На цей час банки, під час управління потоками капіталу, надають

досить широкий спектр банківських операцій і послуг, серед яких виділяються, насамперед, депозитні, кредитні, інвестиційні, емісійні, посередницькі, депозитарні, трастові та консалтингові. На практиці поняття "банківські операції" та "банківські послуги" є нерозривними й послідовними: реалізація операцій передбачає обслуговування клієнтів, а впровадження послуг у динаміці має форму операцій. Згідно із Законом України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг", фінансову послугу трактують як операцію з фінансовими активами, а банківські послуги є частиною фінансових і тому відповідним чином пов'язані з банківськими операціями [5].

Тобто банківська послуга – це кінцевий продукт банку, об'єкт купівлі-продажу, а банківська операція – безпосередньо виробничий процес, вивайсена процедура дій, спрямованих на управління власним і клієнтським капіталом. Тому ефективність банківської послуги залежить від отримання банком комісійної та/або відсоткової винагороди в грошовій формі після задофлення потреби клієнта, а ефективність банківської операції полягає в отриманні економічної вигоди, через зменшення витрат часу на її проведення. Ринком банківських послуг є сфера діяльності його учасників, спрямована на надання та споживання певних банківських послуг. Відповідно до визначення, наведеного у зазначеному вище законі, поняття "державне регулювання ринків банківських послуг" як складової "державного регулювання ринків фінансових послуг" можна сформулювати як здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками банківських послуг, з метою захисту інтересів споживачів банківських послуг та запобігання кризовим явищам. Розвиток суспільного виробництва та посилення значення банківських установ в економічному житті країни сприяло створенню банківської системи. В економічній літературі наведено багато визначень сутності банківської системи, загальний зміст яких полягає в тому, що банківська система – це сукупність банків, інституцій, яка поєднується і функціонує внаслідок діяльності держави та суспільства. На основі проведеного дослідження [3] стосовно сутності банківської системи, з урахуванням широкого кола ознак, що їй притаманні, було дано визначення, що банківська система – це складна багатогранна економічна структура, яка виникає і діє на відповідному історичному етапі розвитку банківських інститутів, держави й суспільства, яку треба розглядати з кількох позицій: економічної теорії; фінансової науки; історичного та логічного аналізу розвитку банків, держави та суспільства; з організаційно-управлінської позиції щодо формування будь-яких економічних структур; з правових основ формування будь-яких економічних систем; із соціально-політичних потреб держави і суспільства. До специфічних рис банківської системи України можна віднести такі:

1. Дворівнева структура – банківська система складається з двох рівнів: на першому перебуває один банк, якому надається статус центрального – це Національний банк, на другому – усі інші банки. Центральний банк – емісійний, кредитний, розрахунковий і касовий центр держави. Він володіє монополією правом випуску в обіг банківських білетів, а також виконує фінансово-контрольні функції. Головними завданнями центрального банку є забезпечення стійкості національної грошової одиниці, а також регулювання та координація діяльності грошово-кредитної системи. Банки другого рівня юридично й економічно відокремлені. Вони діють на комерційних засадах з метою одержання прибутку в умовах вільної конкуренції. Ці банки обслуговують економічних суб'єктів-учасників грошового обороту, зокрема:

1. Юридичних та фізичних осіб, державні структури. Через банки, які належать до другого рівня, банківська система обслуговує економіку держави відповідно до завдань, які випливають з грошово-кредитної політики центрального банку.

2. Централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності загалом.

3. Гнучке поєднання централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить у систему.

4. Існування загальносистемної розрахункової інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків (наприклад система кореспондентських відносин між банками з використанням інноваційних технологій).

5. Постійний розвиток, адаптування до зміни економічної ситуації в країні, вдосконалення в міру нових вимог ринкової економіки, зокрема змінюються методи та інструменти банківської діяльності; розширюється коло банківських операцій та послуг. Загальносистемна банківська інфраструктура забезпечує координацію та об'єднання зусиль усіх банків як посередників на грошовому ринку для виконання певних функцій, які властиві тільки банківській системі [7]. Такими функціями є:

- трансформаційна – банківські установи першого рівня залучають вільні кошти підприємств та населення (зокрема приймають депозити) та вкладають їх на свій страх і ризик у розвиток суб'єктів господарювання, впливаючи таким чином на величину, якість, вартість та строки грошових капіталів. У масштабах банківської системи в трансформаційний процес включається центральний банк, використовуючи механізм рефінансування шляхом проведення кредитних аукціонів, тендерів, прямого надання кредитів. Центральний банк трансформує ресурси грошового ринку і за строками, і за розмірами в регіональному аспекті в більших масштабах, ніж окремі комерційні банки" Він завершує трансформаційні процеси в межах усього грошового ринку, які були розпочаті комерційними банками;

- створення платіжних засобів, випуск платіжних інструментів – у виконанні цієї функції беруть участь усі ланки банківської системи: центральний банк, який здійснює готівкову емісію (він має монополієне право на її випуск), а також банки другого рівня, які випускають кредитні платіжні документи. Ця функція нерозривно пов'язана з наступною функцією;

- регулювання грошової маси в обігу – оперативна зміна грошової маси в обігу, збільшуючи чи змінюючи її відповідно до зміни попиту на гроші. Банківська система здатна управляти пропозицією грошей залежно від потреб економіки. Причому ефективність діяльності банківської системи багато в чому залежить від вибору саме тієї "золотої середини" між недопущенням різкого збільшення грошової маси в обігу з метою стримування темпів інфляції та зменшенням кредитної емісії банків другого рівня. Цього можна досягти шляхом використання грошово-кредитної політики центрального банку;

- стабілізаційна – забезпечення стабільної банківської діяльності, що зумовлено надзвичайно високою ризикованістю її здійснення. Унаслідок дестабілізації банківської діяльності може розбалансуватися грошовий ринок, що спровокує загальноєкономічну кризу. Ця функція досягається за рахунок впливу держави через центральний банк або інших уповноважених органів на діяльність комерційних банків із метою недопущення банкрутства останніх та створення дієвого механізму страхування банківських ризиків. Відповідно до Конституції України забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України (НБУ). Рада НБУ розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням [7]. Згідно зі ст. 6 Закону України "Про Національний банк України" при виконанні своєї основної функції – забезпечення стабільності грошової одиниці, НБУ має враховувати пріоритетність досягнення та підтримки цінової стабільності в державі.

Національний банк у межах своїх повноважень повинен сприяти стабільності банківської системи і додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримувати економічну політику Кабінету Міністрів України. Крім цього, НБУ виконує ще 22 додаткові функції, що зафіксовано в фт. 7 цього ж Закону [6]. Взаємовідносини між НБУ і урядом держави будуються на принципах підзвітності першого, але вони не несуть відповідальності. НБУ не відповідає за зобов'язання органів державної влади, банків другого рівня, а останні не відповідають за зобов'язання НБУ [6]. Досліджуючи банківську систему, дуже часто використовують поняття "банківський сектор" Як синонім поняття "банківська система", у цьому є певний сенс, оскільки банківський

сектор доцільно розглядати як "сукупність банківських установ, які займаються банківською діяльністю на професійній основі, підпорядковуючись законодавчо встановленим нормам і правилам її ведення, внутрішня і зовнішня взаємодія між якими породжує багаторівневу економічну структуру" [7]. Банківські установи об'єднуються в банківський сектор за різними структурними характеристиками: за рівнем капіталізації, за розміром активів, за формою власності, за характером діяльності, за територіальною ознакою. Банківському сектору притаманні певні ознаки, принципи та види зв'язків, що виникають між його структурними елементами. Основними причинами виокремлення банківського сектору серед сукупності секторів національної економіки в окремий є:

1) здійснення державного регулювання банківської діяльності, пріоритетним результатом якого повинно бути забезпечення захисту національних (державних) інтересів;

2) реалізація державної політики з питань захисту та розвитку стратегічних секторів вітчизняної економіки;

3) досягнення стабільності національної валюти та надійного функціонування комерційних банків;

4) забезпечення ефективного функціонування та розвитку грошово-кредитного ринку;

5) здійснення банківського регулювання та нагляду. Сучасна система державного регулювання економіки передбачає управління соціально-економічними та еколого-господарськими процесами в державі, з метою їх збалансованого розвитку. У вузькому розумінні державне регулювання можна трактувати як процеси впливу державних органів на діяльність економічних агентів, що виконують господарську діяльність на території держави.

Поняття "державне регулювання економіки" визначається як "втручання державних органів влади за допомогою різних методів і інструментів у розвиток основних економічних процесів з метою забезпечення позитивних соціально – економічних наслідків" [4, с. 15].

З урахуванням власного досвіду, Україна демонструє готовність держави виконувати регулятивно-контрольні функції, ОСКІЛЬКИ в іншому випадку, неможливо досягти стабільного розвитку суспільства, збалансувавши широкий спектр інтересів та забезпечити добробут населення. Сьогоднішня ситуація свідчить, що Україна перебуває в процесі підвищення ролі держави, зміни існуючої системи державного управління. З метою втілення в життя саме соціальних принципів суспільного життя, прогресивних економічних перетворень у державі необхідно створити чітку систему адміністративного регулювання. Як функціональна категорія адміністративне регулювання – це управління об'єктом у процесі його руху до певної цілі, організація роботи уряду та інших органів державного управління з проведення реформ, забезпечення правової бази та суспільної атмосфери, які мають сприяти ефективній життєдіяльності [6].

Поняття "адміністративне регулювання" значною мірою переплітається з поняттям "державне регулювання". Здаючись, на перший погляд, тотожними, між ними можна виділити таку відмінність: за своїм змістом поняття "державне регулювання економіки", на відміну від "адміністративного регулювання", охоплює ширше коло питань та має більш давню передісторію, тому доцільно для економічної галузі та банківського сектору зокрема залишити саме поняття "державне регулювання", розширивши його тлумачення.

Висновки. Отже, державне регулювання банківського сектору – це функція державного управління; комплекс заходів та інструментів з боку державних органів влади із забезпечення ефективного та безпечного функціонування банківської системи; механізм координації проведення реформ цілеспрямованого вдосконалення грошово-кредитної політики та діяльності банків, основними напрямками якого є:

- грошовий обіг;

- запобігання інфляції;

- грошово-кредитне обслуговування підприємств у контексті пошуку резервів для збільшення внутрішніх інвестицій реального сектору економіки; система платежів і розрахунків;

- кількість вільноконвертованої валюти в обігу країни;
- капіталізація банків;
- конкурентоздатність вітчизняних банківських установ;
- конкуренція внутрішня і зовнішня;
- економічні цикли або господарська кон'юнктура;
- передбачення кризових явищ та мінімізація їх наслідків;
- ціноутворення та його диференціація;
- інноваційний розвиток;
- контроль за діяльністю НБУ та комерційних банків.

Провідною метою державного регулювання банківського сектору є сприяння макроекономічній стабільності для забезпечення високого рівня добробуту населення.

Список використаних джерел

1. Банківська система України: монографія / В.В. Коваленко, О.Г. Коренева, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль. – Суми: Вид-во УАБС НБУ 2010. – 187 с.
2. Воробйова О.І. Банківська система країни та її вплив на реальний сектор економіки: монографія / О.І. Воробйова. – Сімферополь: Вид-во "Доля", 2008. – 200 с.
3. Гриньов В.М. Державне регулювання економіки: навч. посібн. / В.М. Гриньова, М.М. Новікова. – Харків: Вид. дім "Інжек", 2004. – 756 с.
4. Енциклопедія банківської справи України / редкол.: В.С. Стельмах та ін. – К.: Вид-во "Молодь, ІнЮре", 2001. – 680 с.
5. Спіфанов А.О. Гроші, кредит, грошово-кредитні системи: навч. посібн. / А.О. Спіфанов, В.І. Маяровський. – Суми: Вид-во "Ініціатива", 2000. – 354 с.
6. Коваленко В.В. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навч. посібн. / В.В. Коваленко. – К.: Вид-во "Знання України", 2006. – 332 с.
7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 груд. 2000 р., № 121-ПІ із змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.nbuportal.bank.gov.ua/>.

Алексеев С.С.

Науковий керівник:
д.ю.н., професор **Ю.В. Нікітін**

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ

У статті досліджуються проблемні питання щодо визначення поняття злочину та встановлення кількості його ознак. Розглянуто поняття класифікації злочину, її критерії і значення.

Ключові слова: злочин, класифікація злочинів, кримінальний проступок.

Алексеев С.С.

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В статье исследуются проблемные вопросы определения понятия преступления и установления количества его признаков. Рассмотрены понятия классификации преступления, ее критерии и значение.

Ключевые слова: преступление, классификация преступлений, уголовный проступок.

Aleksieiev S.S.

CLASSIFICATION OF CRIME

The article deals with problematic issues in determining the definition of a crime and determining the number of its features. The concept of classification of a crime, its criteria and meaning are considered.

Key words: crime, classification of crimes, criminal offense.

Постановка проблеми полягає в тому, щоб сформулювати основні положення наукової концепції класифікації злочинів, відобразити особливу її значущість для кримінального закону і науки кримінального права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій проблеми класифікації злочинів досліджувались вітчизняними та зарубіжними вченими серед яких Р. С. Белкин, П. С. Берзін, А. М. Бібік, Г. Богонюк, А. И. Бойко, А. Н. Ратьков, О. П. Братівник, Л. Брич, І. Вакула, Р. В. Вереша, Р. В. Вереша, А. А. Вознюк, Б. С. Галушко, В. К. Грищук, Л. М. Демидова, О. О. Дудоров, І. О. Зінченко, В. С. Канцір, О. В. Сосніна, Р. Кархут, В. К. Колпаков, Коржанський М. Й.

Мета статті. Визначити класифікація злочинів.

Основні результати досліджень. Проблеми, пов'язані з класифікацією злочинних діянь, завжди викликали значний інтерес для законодавця і право застосовувачів будь-якої сучасної держави.

Класифікація злочинних діянь існує майже в усіх кодифікованих актах зарубіжних країн. Поділ злочинів на категорії залежить від історичних передумов побудови національної доктрини кримінального права та сталих політичних, соціальних та економічних традицій, притаманних для кожної з країн. У своїх наукових працях увагу поділу злочинних діянь на категорії в кримінальному законодавстві зарубіжних країн приділяли такі науковці, як С.А. Онгарбаєв, М.Г. Кадніков, Н.Ф. Кузнецова, І.М. Тяжкова, І.І. Митрофанов, О.І. Соболев, В.В. Питецький, С.І. Вейберт, В.М. Лебедєв, І.Д. Козочкін та ін. [6, с. 177].

Перш ніж розглянути класифікацію злочинів за К.К. України простежимо зарубіжний досвід. Як відомо, класифікація злочинного діяння виникла у французькому кримінальному праві і була прийнята більшістю країн, що відносяться до континентальної правової сім'ї.

Кримінальний кодекс 1810 г. (Code Penal Imperial) закріпив тричленну конструкцію злочинного діяння: crime – d?lit – contravention. Вона була відображена і в Німецькому кримінальному кодексі (RGSt) 1871 р, який ділив усі злочинні діяння в залежності від їх тяжкості на три групи: злочин (Verbrechen), проступок (Vergehen) і порушення (?bertretung). Тричленна конструкція злочинного діяння визначала і вид призначуваного покарання за вчинення конкретного злочинного діяння: злочини каралися смертною карою або каторжною в'язницею, проступки – в'язницею, а порушення, як правило, каралися арештом або грошовим штрафом [7, с. 42].

У КК Франції класифікація діянь закріплена в ст. 111-1: "Злочинні діяння класифікуються відповідно до їх тяжкості на злочини, проступки та порушення". Книга перша "Загальні положення" КК не містить чіткого визначення кожної з цих категорій, а тільки вказує на принципів положення, за якими можна розмежовувати їх між собою. Перш за все, така класифікація має велике практичне значення і передбачає наступну систему покарань. Кримінальні покарання для злочинів, виправні для проступків та поліцейські покарання за порушення. Так, КК визначає злочини та проступки і встановлює покарання, які застосовуються до виконавців цього діяння. Регламент же визначає порушення і встановлює в межах та у відповідності з відмінностями, встановленими законом, покарання, які застосовуються до порушників. У ст. 121-3 є вказівка на те, що злочин або проступок не мають місця у випадку відсутності умислу щодо порушень, то форма вини не має особливого значення, оскільки відповідальність за них виключається тільки у випадку дії непереборної сили. Перелік злочинів та проступків регламентовано книгами другою-п'ятою, а порушення – книгою шостою та окремими декретами Державної Ради.

Другий розділ розділу першої Загальної частини КК Німеччини називається "Пояснення термінів". У § 12 цієї глави міститься чисто формальне поняття злочину і проступку. У ньому виділяється два види злочинних діянь: злочин і проступок. При цьому в основу такого поділу покладено одну ознаку – мінімальний розмір покарання. Злочинами є протиправні діяння, за скоєння яких в якості мінімального покарання передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від одного року і більше. Проступками є протиправні діяння, за скоєння яких мінімальним покаранням є позбавлення волі на більш короткий строк або грошовий штраф. У випадках, коли за скоєння діяння передбачено покарання у вигляді штрафу (Geldbusse), воно є порушенням громадського порядку (Ordnungswidrig Neit) і врегульовано додатковим кримінальним правом. До проступків відносяться такі діяння, як: порушення офіційних оголошень, заняття забороненою проституцією, погроза злочином, використання неправдивих свідоцтв про стан здоров'я тощо.

Така класифікація злочинів бере за основу вид та розмір покарання, при цьому відмічає тільки його мінімальний розмір. Максимально допустима межа покарання визначена у § 38 "Тривалість позбавлення волі" та § 40 "Призначення грошового штрафу в денних ставках". Так, максимальний строк позбавлення волі – п'ятнадцять років, мінімальний – один місяць. У ч. 1 § 38 є вказівка на те, що позбавлення волі є тимчасовим заходом і призначається тоді, коли законом не передбачене довічне позбавлення волі, про що безпосередньо зазначається в санкціях статей за конкретні злочини. Щодо штрафу, то він вираховується в денних ставках і призначається судом із урахуванням особистого та матеріального становища особи, яка скоїла злочинне діяння.

Відповідно до ст. 9 КК Швейцарії злочинні діяння поділяються на злочини та проступки. Злочином є злочинне діяння, за яке передбачено покарання каторжною в'язницею, а проступком є злочинне діяння, за яке передбачено покарання в'язницею в якості найбільш тяжкого.

Очевидно, що законодавцем при проведенні такої класифікації враховувалася формальна ознака розмежування – вид покарання, який призначається відповідно за злочин або проступок.

Класифікація завжди пов'язана з певним розмежуванням цілого та його частини, розподілом об'єктів пізнання відповідно до правил логіки з метою одержання додатко-

вих знань про класифіковані предмети, а також систематизації самих предметів. При цьому під класифікацією розуміють і процедуру побудови класифікації, і вже побудовану класифікацію, а також сам процес використання такої класифікації. У філософії класифікація (від лат. *clasis* – розряд, і ... *ficatio* від *fasio* – роблю) визначається як розподіл предметів, явищ і понять за класами, відділами, розрядами залежно від їх спільних ознак, засіб упорядкування деякої суми змістовно-однорідних знань.

У логіці класифікація – це групування понять з точки зору їх об'єму, розкладання родового поняття на видові поняття, які його складають, якщо в основу поділу покладено всі можливі ознаки і т.д.

Основними ознаками злочинного діяння в німецькому та швейцарському кримінальному праві є кримінальна протиправність, винність, відповідність складу діяння і караність [7, с. 43].

На думку дослідників кримінального права Німеччини та Швейцарії, такий розподіл має дуже скромне кримінально-правове значення. Наприклад, такий розподіл має значення для караності замаху (§ 23, абз. 1 КК Німеччини, § 15 КК Австрії). Певне значення двочленна конструкція злочинного діяння має при законодавчому формулюванні складу загрози злочином, тому вона пов'язана тільки з загрозою вчинення конкретного злочину.

Майже усі інститути – як Загальної, так і Особливої частини КК України – нерозривно пов'язані з класифікацією злочинів, передбаченою цим Кодексом. Зокрема, класифікація визначає конструкцію відповідних складів злочинів, слугує диференціації кримінальної відповідальності, впливає на структуру санкцій статей Особливої частини КК України, враховується судом у процесі індивідуалізації покарання; поняття тієї чи іншої категорії злочинів має концептуальне значення для застосування різних кримінально-правових інститутів (стадій вчинення злочину, співучасті у злочині, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування), постає вихідним критерієм для їх конструювання; слугує побудові та реалізації норм, що утворюють субінститут кримінальної відповідальності – судимості. Та чи інша суворість кримінально-правових наслідків певних злочинів зумовлена типовим ступенем тяжкості відповідної категорії злочинів, передбачених ст. 12 КК України.

Так, В. Нехамкін визначає диференціацію кримінальної відповідальності як градацію, поділ, розшарування відповідальності в кримінальному законі, в результаті якої законодавцем встановлюється різні кримінально-правові наслідки залежно від типового ступеня суспільної небезпеки злочину і типового ступеня суспільної небезпеки особи винного [5]. І. Зінченко зазначає, що "диференціацію відповідальності можна визначити як здійснюваний законодавцем розподіл останньої, дозування з урахуванням певного роду обставин, метою якої є створення для правозастосовувача бажаного режиму при визначенні міри (виду, розміру) відповідальності за вчинене правопорушення" [4, с. 241].

Ступінь суспільної небезпеки є підставою класифікації злочинів і разом з тим виступає підставою диференціації відповідальності. При цьому слід вказати, що підставою диференціації є і ступінь небезпеки особи, яка вчинила злочини. На цій позиції стоїть і І. Тимошенко, який вказує, що "підставою диференціації кримінальної відповідальності слід визнати типовий ступінь суспільної небезпеки скоєного і типовий ступінь небезпеки особи, яка вчинила злочин" [8, с. 65].

На думку А. Шевчук, підстава (критерій) диференціації кримінальної відповідальності – суттєва зміна ступеня суспільної небезпеки діяння, яке тягне за собою зміну (підвищення або зниження) відповідальності [13, с. 11]. Зазначена автором суттєва зміна ступеня суспільної небезпеки дійсно типізуються в законі. Іншими словами, визнається типовим ступенем небезпеки скоєного. До названої підстави необхідно додати типову ступінь небезпеки особи, яка вчинила злочин.

У літературі існує точка зору, згідно з якою підставою диференціації відповідальності в кримінальному праві є тільки ступінь і характер суспільної небезпеки злочину. Це основна категорія кримінального права, яка визначає сутність і конструкцію багатьох інститутів кримінального права. Однак, при цьому кримінальна

відповідальність залежить не тільки від небезпеки самого злочину, але і від небезпеки особи яка його вчинила. На цьому, зокрема, побудовані і класифікація злочинів за суб'єктами, інститути рецидиву, врахування особистості при призначенні покарання, кримінальної відповідальності неповнолітніх та ін. Тому, на нашу думку, не зовсім правильно видається позиція тих авторів, які визнають єдиною підставою диференціації кримінальної відповідальності характер і ступінь суспільної небезпеки злочину. Характер суспільної небезпеки і індивідуальна ступінь суспільної небезпеки скоєного не є підставами диференціації кримінальної відповідальності. Характер суспільної небезпеки служить підставою встановлення кримінальної відповідальності, а індивідуальна ступінь суспільної небезпеки скоєного – підставою індивідуалізації відповідальності .

Як зазначалося вище, характер суспільної небезпеки злочину є якісною стороною злочину, яка визначається обов'язковими ознаками його складу. Ступінь суспільної небезпеки діяння – це кількісна характеристика небезпеки злочину, яка виражається в прояві ознак складу злочину в конкретному діянні.

Дослідники проблеми диференціації кримінальної відповідальності відзначають, що існує принципова відмінність між типовим та індивідуальним ступенем суспільної небезпечності [10, с. 130]. Суть такої позиції в наступному.

Типовий ступінь суспільної небезпеки є ступінню небезпеки злочину в межах певної міри, внаслідок чого вони можуть бути типізовані, регламентовані в законі. Типова ступінь характерна для визначення групи діянь і діячів. Очевидно, що в законі неможливо відобразити індивідуальні риси скоєного і небезпечність конкретної особистості. Законодавець в узагальненому, типізованому вигляді вказує при регламентації звільнення від відповідальності категорію злочину і загальну характеристику винного, включаючи специфіку його післязлочинної поведінки. Так, наприклад, введення до складу крадіжки кваліфікуючих і навіть особливо кваліфікуючих ознак диференціює кримінальну відповідальність, підвищує межі типового покарання, однак, при цьому кваліфікована крадіжка не припиняє бути крадіжкою і не перетворюється в грабїж або розбїй.

Висновки. Вивчення та дослідження злочину на сьогодні залишається одним із першочергових завдань науки кримінального права. Саме від того, як повно та точно будуть вивчені та досліджені всі питання, пов'язані із вивченням та дослідженням злочину, і буде залежати благополуччя нашої держави. Це також забезпечить швидке виявлення та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні злочину та виключить випадки притягнення до кримінальної відповідальності невинних осіб. На сьогодні наукове вчення про злочин ще не повністю відображає всі особливості практичного застосування норм кримінального права. Однією з необхідних умов по вдосконаленню наукового вчення про злочин є усунення всіх неточностей та протиріч у внутрішньому змісті кримінально-правових норм.

Тому, саме вдосконалення чинного кримінального законодавства, а також прийняття принципово нових кримінальних законів, які б повніше висвітлювали юридичну сутність злочину залишається першочерговим завданням, яке стоїть на сьогодні перед нашою державою.

Злочиним визнається злочинне діяння, що вимагає покарання у вигляді позбавлення волі на термін більше трьох років, а провиною – злочинне діяння, що підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років або грошового штрафу [9, с. 101].

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред В.В. Топчія; наук. ред. В.І. Антипова. – Вінниця: ТОВ "Нілан-ЛТД", 2017. – 896 с.
2. Архів Калінінського районного суду м. Горлівки Донецької області. Справа № 1-434/03. Вирок від 26.01.2003 р.
3. Архів місцевого суду Бориспільського району Київської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bpm.ko.court.gov.ua/sud1005/>

4. Зінченко І. О. Стадії вчинення злочину за кримінальним правом України та Англії: порівняльно-правовий аспект / І.О. Зінченко // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". – 2013. – № 2 (13). – С. 240-246.

5. Нехамкін В. С. Загальна класифікація злочинів у кримінальному праві [Електронне джерело] // Категорія: Наука і життя: сучасні тенденції. – 2015. – Режим доступу: <http://int-konf.org/konf052015/1061-nehamkn-v-s-zagalna-klasifikacya-zlochinv-u-kriminalnomu-prav.html>

6. Скок О. С. Категоризація злочинних діянь у кримінальному законодавстві зарубіжних країн / О.С. Скок // Право і суспільство. – 2015. – № 6-2, частина 3. – С. 176-182.

7. Серебренникова А. В. Классификация преступных деяний по законодательству Германии, Австрии И Швейцарии и ее значение / А. В. Серебренникова // Бизнес в законе. – 2012. – № 5. – С. 41-45.

8. Тимошенко І. В., Чернявський А. Л. Правознавство: Курс лекцій. – Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. – 228 с.

9. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: Учебное пособие / Под ред. и с предисл. И.Д. Козочкина. – М.: Омега-Л, Институт международного права и экономики. А.С. Грибоедова, 2003. – 576 с.

10. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. [для студентів вищ. навч. закл.] / П. Л. Фріс. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Київ: Атіка, 2009. – 512 с.

Алексєєва О.С.

Науковий керівник:

д.ю.н., професор Ю.В. Нікітін

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТЕРОРИСТИЧНИЙ АКТ

В статті розглянуто визначення поняття "терористичний акт" та визначено його характерні ознаки, а також встановлено об'єктивні та суб'єктивні ознаки терористичного акту, як злочину, і яка кримінальна відповідальність встановлена за вчинення таких дій.

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, об'єктивні та суб'єктивні ознаки терористичного акту, терористичні злочини.

Алексєєва Е.С.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ТЕРРОРИСТИЧЕСКИЙ АКТ

В статье рассмотрено определение понятия "террористический акт" и определены его характерные признаки, а также установлены объективные и субъективные признаки террористического акта, как преступления, и какая уголовная ответственность установлена за совершение таких действий.

Ключевые слова: терроризм, террористический акт, объективные и субъективные признаки террористического акта, террористические преступления.

Aleksieieva O.S.

CRIMINAL LIABILITY FOR A TERRORIST ACT

The article deals with the definition of the concept of "terrorist act" and defines its characteristic features, as well as establishes its objective and subjective features of a terrorist act as a crime and what criminal liability is established for such actions.

Key words: terrorism, terrorist act, objective and subjective signs of a terrorist act, terrorist crimes.

Постановка проблеми. Тероризм сьогодні становить реальну загрозу безпеці не тільки окремих держав, а й міжнародній спільноті і є не тільки "внутрішнім", а й міжнародним злочиним.

В Україні з кінця ХХ – початку ХХІ століття небезпека тероризму як дій, спрямованих на вбивства, вибухи або підпали з метою впливати на прийняття рішень органами влади, різко зросла. Поряд зі зростанням числа терористичних актів, жорстокими

є і способи їх здійснення. Зухвалі терористичні акти породжують страх, паніку серед населення, порушують суспільну безпеку і є реальною загрозою для безпеки суспільства і держави.

Хоча терористичний акт як злочинне діяння становить підвищену суспільну небезпеку, а проблема змісту ст. 258 КК України викликає серйозні дискусії в літературі, питання про вдосконалення цієї норми залишається відкритим. Існують значні складності і у відмежуванні терористичного акту від суміжних з ним злочинних діянь. В останні роки було внесено ряд змін до КК України, згідно з якими частини 4 і 5 ст. 258 (Терористичний акт) було виключено та доповнено Кодекс статтями 2581 (Втягнення у вчинення терористичного акту), 2582 (Публічні заклики до вчинення терористичного акту), 2583 (Створення терористичної групи чи терористичної організації), 2584 (Сприяння вчиненню терористичного акту), 2585 (Фінансування тероризму).

Це потребує подальшого детального вивчення кримінально-правових ознак терористичних злочинів для сприяння вирішенню проблем усунування протиріч в діючому антитерористичному законодавстві.

Серйозні проблеми, пов'язані з тлумаченням кримінально-правових норм щодо відповідальності за терористичний акт і злочини, що сприяють терористичній діяльності, існують в практиці їх застосування. Тому дослідження способів вдосконалення норми про терористичний акт, наукових основ кваліфікації терористичного акту і злочинів, що сприяють терористичній діяльності (уточнення понять "тероризм", "терористичний акт", "злочини, що сприяють терористичній діяльності", "терористична діяльність") викликає особливу значущість.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питання терористичних злочинів у цілому та їх кваліфікуючі ознаки зокрема досліджували як відчизняні так і зарубіжні вчені, такі як: В. Антипенко, О. Багрій-Шахматов, О. Бантишев, В. Борисов, В. Глушков, А. Данилевський, В. Ємельянов, В. Журавльов, В. Зеленецький, А. Ізетов, М. Іманли, В. Коваленко, В. Комісаров, В. Крутов, В. Кубальський, С. Кузьмін, С. Мохончук, Л. Новікова, М. Рибачук, І. Рижов, Б. Романюк, Л. Сав'юк, М. Семікін, О. Семенов, В. Тихий, О. Шамара та ін. Названі автори, незважаючи на вагомий внесок в науку, розглядаючи основні аспекти проблеми боротьби з тероризмом, не в повному обсязі досліджували кримінально-правову природу тероризму, а деякі їх висновки викликали чимало дискусій.

Метою дослідження є обґрунтування соціальної зумовленості кримінально-правових норм щодо відповідальності за терористичний акт і злочини, що сприяють терористичній діяльності.

Основні результати дослідження. В юридичній літературі та міжнародних документах терористичний акт вживається як узагальнююча категорія для позначення різних терористичних діянь: захоплення заручників, угон повітряного судна та інших, що суперечить чинному Кримінальному кодексу України. Згідно чинного законодавства "терористичний акт" полягає в застосуванні зброї, вчиненні вибуху, підпалу чи іншої дії, які створюють небезпеку для життя людини чи заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо ці дії були скоєні з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокування міжнародного воєнного конфлікту, або з метою прийняття чи не прийняття рішення органами державної влади чи органами місцевого самоврядування та ін. [1, ст. 258]

У відповідності до закону України "Про боротьбу з тероризмом", – це злочинний акт у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України. У разі, коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених статтями 112, 147, 258-260, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу, відповідальність за вчинення таких настає відповідно до КК України. [2, ст.1]

Терористичний акт є одним із найнебезпечніших злочинів проти громадської безпеки. Особлива громадська небезпека тероризму з позицій оцінки формули загального і безпосереднього об'єкту полягає у тому, що межа між ідеальним інтересом в збереженні міжнародного правопорядку не потерпілих держав і матеріальним

інтересом держав, безпосередньо потерпілих, стирається з причини високої потенційної можливості спричинення безпосереднього збитку і реальністю збитку морального (страх очікування нападу, непередбачуваність терористів і т.д.). Таке, дещо нетрадиційне співвідношення об'єктів складу тероризму, явраз і відповідає суті цього злочину, підкреслює всю гостроту його небезпеки: тероризм складно укладається в рамки звичних правових критеріїв. Він володіє внутрішньою здатністю породжувати суперечності в юридичних і політичних оцінках, що значно ослабляє міжнародно-правову систему, яка йому протистоїть [3, с. 178].

У чинному КК України законодавець визнав родовим об'єктом терористичного акту громадську безпеку, розмістивши статтю 258 КК України в розділі IX "Злочини проти громадської безпеки", тобто визначив, що саме громадська безпека, з його точки зору, потребує охорони від цього виду злочину. Такої ж думки, у визначенні родового об'єкта терористичного акту, притримуються такі фахівці, як Тихий В. П., Емельянов В. П., Багрий-Шахматов Л. В. Деякі фахівці виправдовують дії законодавця щодо віднесення статей 258-258 КК України до злочинів проти громадської безпеки, у зв'язку з відсутністю в Кримінальному кодексі окремого розділу про терористичні злочини.

Іншої позиції, у визначенні родового об'єкта терористичного акту дотримуються В.П. Журавльов, Б.В. Романюк та В.В. Коваленко, яким вони вважають основи національної безпеки, обґрунтовуючи це тим, що тероризм пов'язаний з репресивною, жорстокою формою боротьби проти політичних і класових супротивників насильницькими методами залякування.

Неоднаково підходять до визначення об'єкту зазначеного злочину в іноземних країнах. Так, законодавець Грузії та Латвії відніс тероризм до злочинів проти держави. У Кримінальному кодексі Франції розділ II "Про тероризм" знаходиться у книзі IV "Про злочини та проступки проти нації, держави та громадського спокою". У Кримінальному кодексі Республіки Білорусія міститься три склади злочину тероризм, які розташовані у різних розділах: стаття 126 (міжнародний тероризм) знаходиться в главі 17 "Злочини проти миру та безпеки людства" розділу VI "Злочини проти миру, безпеки людства та військові злочини"; статті 289 (тероризм) та 290 (погроза вчинення акту тероризму) у главі 27 "Злочини проти громадської безпеки" розділу X "Злочини проти громадської безпеки та здоров'я людей" [4, с. 312]. Це, перш за все, є наслідком невизначеності суті тероризму.

На сьогодні не існує чіткого загальновизнаного поняття тероризму як явища та як злочину, що дає підстави до такого роду розбіжностей в поглядах науковців у цій царині, законодавців та практиків.

На основі аналізу юридичної літератури [5; 6; 7], терористичні акти характеризуються багато об'єктністю: спрямованістю проти основ національної безпеки, миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку, життя і здоров'я особи, громадської безпеки, власності, довкілля тощо. Суттєвою для характеристики терористичних актів є ознака двоїстого характеру об'єкта посягання, що, як вважає цілий ряд дослідників, дозволить чітко диференціювати соціально-політичні і правові оцінки проявів дійсно терористичних та схожих з ними за об'єктивною стороною загально-кримінальних складів злочинів: як безпосередні об'єкти дій терористів (об'єкти безпосереднього, психофізичного впливу) виступають життя, здоров'я осіб, їх свобода, матеріальні об'єкти (будівлі, споруди, приміщення адміністративних, громадських, господарських організацій, особисте майно громадян, предмети, що матеріально втілюють культурно-історичні і духовні цінності народу, суспільно небезпечні чи життєво важливі для суспільства в цілому тощо), як кінцеві (об'єкти підризу і послаблення) внутрішня безпека (державний лад, правопорядок, конституційний лад та його елементи однієї держави чи групи держав: порядок управління, політичний устрій, громадські інститути, територіальна цілісність, економічна міць держави тощо) і зовнішня безпека (суверенітет, нормальні відносини із зарубіжними державами) [8, с. 178].

Виходячи з приведеного, ми можемо стверджувати, що терористичний акт – багатооб'єктний злочин, який загрожує громадській безпеці, нормальному функціонуванню органів державної влади, а також життя та здоров'ю громадян. На думку В.

Величко, об'єктом цього злочину є відносини суспільної безпеки населення, нормальне функціонування суспільства, його життєдіяльність. Додатковим об'єктом виступає життя або здоров'я людей, майнові права [9, с. 102].

Таким чином, безпосереднім об'єктом терористичного акту, тобто тими соціальними цінностями, на які посягає даний вид злочину є національна безпека України у різних сферах функціонування держави: зовнішньополітичній, а саме запобігання втручанням у внутрішні справи України та відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність та недоторканність державних кордонів; внутрішньополітичній – нормальне функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб. З цього приводу В.Ф. Антіпенко зазначив, що виходячи з логіки природного права, безпосереднім об'єктом складу злочину тероризм є політичний режим, державний устрій, територіальна цілісність конкретних держав [10, с. 8].

Значення суб'єктивної сторони терористичного акту полягає у тому, що вона, відображаючи інтереси і наміри суб'єкта, служить внутрішнім джерелом поведінки, направляє і регулює об'єктивну сторону вчинку, оскільки суб'єктивну сторону будь-якого злочину утворює психологічне відношення суб'єкта до своїх суспільно небезпечних діянь і їх суспільно небезпечним наслідкам. Кримінальна відповідальність за суспільно небезпечне діяння можлива лише за наявності вини суб'єкта. Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ст.ст. 258-258-5 КК України, характеризується виною у формі прямого умислу. Особа, яка має усвідомлювати, що вчинює описані в законі дії та створює ними загрозу й бажає їх скоєння. Із суб'єктивної сторони особа також хоче, щоб її дії стали відомими невизначено широкому колу осіб, бажає породити стан страху, використовуючи який, прагне висунути вимоги і домогтися їх задоволення або змусити адресат погроз до вигідної для винного поведінки.

З суб'єктивної сторони терористичний акт може бути вчинений лише з прямим умислом. Винний усвідомлює, що вчиняє загальнонебезпечні дії, які створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, або погрозу вчинення зазначених дій і бажає їх скоєння. При погрозі немає значення, чи дійсно винний мав намір привести її у виконання, реалізувати [8, с. 179].

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони терористичного акту є спеціальна мета. Згідно ст. 258 КК України метою терористичного акту є: порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація військового конфлікту, міжнародного ускладнення, вплив на прийняття рішень органами державної влади, місцевого самоврядування, службовими особами, об'єднаннями громадян, а також з метою притягнення уваги громадськості до визначених політичних, релігійних та інших поглядів винного. Отже, українське законодавство розглядає тероризм як злочин, який вчинюється в політичних цілях.

Базуючись на подвійному сукупному суб'єкті, суб'єктивна сторона тероризму також утворюється з двох протилежних складових. Як ми переконалися вище, перша складова, що відображає, як правило, дії розвинених держав по тому, що перешкодить здійсненню народами права на самовизначення і інших подібних прав, характеризується наявністю винного наміру на тероризм як продукований результат діянь, прямо не направлених на здійснення терористичних акцій. При цьому важливе інше: дії цих держав, які часто не можуть бути оцінені як злочинні, направлені в більшості випадків на досягнення злочинної мети.

Інша ж складова суб'єктивної сторони характеризується протилежними показниками критеріїв цілей і засобів здійснення тероризму: при позитивних цілях має місце застосування злочинних засобів, які, власне, і складають обличчя сучасного тероризму. В цілому ж утворюється закінчена конструкція суб'єктивної сукупної сторони з наявністю у сукупного суб'єкта злочинної мети, яка реалізується злочинними засобами з урахуванням загального винного наміру на здійснення тероризму [8, с. 180]. Погоджуємось з думкою А.В. Фороса [8, с. 180], що терористичний акт завжди є актом насилля, агресії та має такі характеристики: насильницькі дії в різних фор-

мах; терористичний акт, безпосередньо спрямований проти особи або групи осіб; відсутність реальної можливості досягти поставленої мети, не вдаючись до насилля.

У нормах вітчизняного закону про кримінальну відповідальність кваліфікуючі ознаки мають досить велике значення і виконують не одну важливу функцію. Кваліфікуючі ознаки виступають і одним із засобів диференціації кримінальної відповідальності, передбачених Особливою частиною КК України, а тому від якості їх конструкції та достатності залежить і якість самої диференціації, що, у свою чергу, зумовлює ефективність кримінального закону, який забезпечує захист прав і свобод людини та громадянина, дотримання законності у кримінальних провадженнях.

Вельми актуальним на сьогодні є також питання відмежування актів тероризму від деяких форм політичної боротьби, зокрема сепаратизму, який відповідно до логічного тлумачення Закону України "Про внесення зміни до КК України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму" від 19 червня 2014 р. [11] може мати форму насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. Слід зазначити, що на відміну від тероризму сепаратизм як політичний рух далеко не завжди набуває насильницької форми.

У випадку вчинення актів тероризму, їх слід розглядати як тяжкі злочини, однак вони аж ніяк не є обов'язковим складовим елементом сепаратизму та екстремізму. Зазначена позиція заслуговує на підтримку. Згідно з формулюванням диспозицій ст. 109 "Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади" та ст. 110 КК України "Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України" вказані злочини можуть вчинятися як із застосуванням насильства (наприклад, дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу), так і без нього (наприклад, призначення місцевого референдуму з питань виходу зі складу України). У випадку спричинення загибелі людей або настання значної матеріальної шкоди в результаті вчинення вибухів або підпалів з метою залякування населення для здійснення неконституційної зміни меж території або державного кордону України вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 110 та ч. 2 або ч. 3 ст. 258 КК України [12, с. 205].

Щоб склад терористичного акту був дійсно точним, науково виверним і не конкурував би з багатьма іншими складами злочинів, він повинен містити у нерозривній єдності такі ознаки, як спрямованість указаних у ньому насильницьких дій на залякування населення і мету впливу – спонукання суб'єктів впливу до прийняття рішень, в яких зацікавлені терористи. Погоджуємося з думкою В. Ємельянова, що диспозицію ст. 258 КК доцільно викласти у такій редакції: "Терористичний акт, тобто вчинення або погроза вчинення вибуху, підпалу чи інших загальнонебезпечних дій, спрямованих на залякування населення з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи місцевого самоврядування України, інших держав, міжнародними організаціями, об'єднаннями громадян, фізичними або юридичними особами" [13, с. 243]. Запропонована редакція ст. 258 КК України дозволить найбільш повно відбити в ознаках цього складу злочину ті властивості, що притаманні терористичному акту в реальній дійсності, та здійснити чітке відмежування цього складу злочину від суміжних складів злочинів.

Висновки Ураховуючи законодавчі і практичні надбання в забезпеченні кримінального провадження щодо злочинів, пов'язаних із тероризмом, насамперед, європейських країн, та зважаючи на сучасну ситуацію в Україні, яка характеризується підвищеним рівнем загрози тероризму в окремих регіонах та місцевостях (Постанова Кабінету Міністрів від 18 лютого 2016 р. № 92), вважаємо за доцільне перейняти досвід щодо: посилення взаємодії органів, відповідальних за боротьбу з тероризмом, зокрема при виявленні фактів його фінансування або сприяння в інший спосіб; виокремлення особливостей розслідування і судового розгляду справ про такі злочини (визначення спеціального органу розслідування (наприклад, детективів служби розслідування тероризму (на діючий при СБУ Антитерористичний центр не покладається прямиї обов'язок щодо розслідування цих злочинів) і спеціалізованого суду (на штат,

антикорупційного), із можливістю проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, розширення повноважень органів розслідування в бік окремих вимушених обмежень прав і свобод громадян (адже відступлення від окремих положень кримінального процесуального закону при розслідуванні тероризму виправдовується більшою суспільною небезпечкою та наслідками), державним гарантуванням захисту потерпілих від цих злочинів (залучення в якості суб'єктів кримінального провадження) і надання їм матеріальної компенсації за нанесену шкоду.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. – [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 07.05.2017 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 25, ст.180.
3. Форос А. В. Кримінально-правові ознаки терористичного акту / А.В. Форс // Права держава. – 2012. – №15. – С. 177-182.
4. Дмитрієв А. І. Історія міжнародного права [Текст] / Дмитрієв А. І., Дмитрієва Ю. А., Задорожній О. В.; [гол. ред. Л. В. Губерський]; Українська асоціація міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, Український держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. – К.: Промені, 2008. – С. 311-315.
5. Емельянов В. П. Тероризм и преступления с признаками терроризирования / В.П. Емельянов. – СПб., 2002. – С. 10-16.
6. Карпец И. И. Преступления международного характера. – М.: Юрид. лит., 1979. – 264 с.
7. Международное публичное право: учеб. пособие / И. Я. Тодоров, В. Н. Субботин, А. В. Филонов. – К.: Знання, 2005. – 416 с.
8. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994. – [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_012
9. Величко В. В. Історичні аспекти створення і становлення Інтерполу як міжнародної організації / В. В. Величко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 101-106
10. Антипенко В. Ф. Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы [Текст] / В. Ф. Антипенко; НАН Украины, Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого. – К.: ЮНОНА – М, 2002. – С. 7-9.
11. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму: Закон України від 19.06.2014 № 1533-VII // Голос України. – 10.07.2014. – № 129.
12. Юртаєва К. В. Актуальні проблеми кримінально-правової протидії тероризму в Україні / К.В. Юртаєва // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2015. – № 1 (9). – С. 200-210.
13. Харламова С. Як виник Інтерпол / С. Харламова // Міліція України. –2008. – № 3. – С. 14-15.

Березовська Н.М.

Науковий керівник:

д.ю.н., професор Гіда Є.О.

ПРАВОВІ ІДЕЇ АКАДЕМІКА С.С. ДНІСТРЯНСЬКОГО ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СУЧАСНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджується вклад академіка С.С. Дністрянського у розвиток цивільного процесуального права, новаторський характер його концепції, актуальність та цінність його ідей про те, що прийняті закони мають відповідати суспільній матриці, враховуючи інтереси держави, народу і суспільства, щоб забезпечити спільне життя між собою.

Ключові слова: *цивільне право, правові ідеї, судові рішення, юрисдикція.*

ПРАВОВЫЕ ИДЕИ С.С. ДНИСТРЯНСКОГО И НАПРАВЛЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

В статье исследуется вклад академика С.С. Днистрянского в развитие гражданского процессуального права, новаторский характер его концепции, актуальность его идеи о том, что принятые законы должны соответствовать общественной матрице, учитывая интересы государства, народа и общества, чтобы обеспечить общую жизнь между собой

Ключевые слова: гражданское право, правовые идеи, судебные решения, юрисдикция.

Berezovska N.M.

LEGAL IDEAS S. DYNISTRYANSKAYA AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF MODERN CIVIL PROCEDURAL LAW

The contribution of academician S. Dynistryanskaya in the development of civil procedural law, the innovative nature of his concept, the relevance of his idea that the adopted laws must comply with the public matrix, taking into account the interests of the state, the people and society, to ensure a common life between themselves

Keywords: civil law, legal ideas, judicial decisions, jurisdiction.

Актуальність теми дослідження. Дослідження державно-правових поглядів С.С. Дністрянського, який є унікальною постаттю у юриспруденції кінця ХІХ початку ХХ ст., набуває важливого значення для сьогодення, оскільки його загальнотеоретичні погляди на право та державу становлять оригінальну, цілісну, синтетичну, соціальну концепцію з елементами природної, позитивістської та матеріалістичної теорії походження права та держави і не втратили своєї актуальності і в наш час. Важливим для нас було розглянути постать С. Дністрянського як засновника нової течії українського цивільного та цивільно-процесуального права.

Він ґрунтовно проаналізував ідеї відомих європейських теоретиків права та українських мислителів, одним із перших у юриспруденції запропонував соціологічно-правовий підхід до розуміння поняття "право", "державна", "народ". Такий підхід українського правознавця був навігаторським не лише в українській правовій думці, але й у загальному контексті розвитку юридичної науки того часу.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. На жаль, наукова спадщина С.С. Дністрянського в силу різних обставин і до сьогодні ще недостатньо осмислена. Оскільки загально теоретичні погляди С. Дністрянського були несумісні з офіційною радянською ідеологією, вся його наукова спадщина в цей період була виключена з наукового обігу. Лише за здобуттям Україною державності починаються вивчення та осмислення наукової спадщини С. Дністрянського в повній мірі.

В наш час перша спроба повернути із забуття ім'я та здобутки науковця зроблена вченим із Словаччини М. Мушинкою. Окремі питання наукової та громадської діяльності С.С. Дністрянського висвітлювали у своїх працях І.О. Андрухів, П.І. Арсенич, М.В. Бармак, О.Л. Бармак, С.В. Віднянський, О. Бойчук та Б.Мельничук. Можна згадати роботу Т.Г. Андрусяк, де висвітлюється роль С.С. Дністрянського у створенні та розвитку Українського вільного університету. Пріоритетний характер мають праці І.Б. Усенка, у яких розглядається творчий доробок С.С. Дністрянського, його значення для сучасних правових досліджень. Проблеми праворозуміння С.С. Дністрянського присвячені статті І.В. Музики.

Метою цієї статті є аналіз і оцінка творчої спадщини академіка С.С. Дністрянського та визначити його внесок у розвиток національної української юридичної науки.

Основні результати дослідження. У 1923 році Станіслав Северинович Дністрянський – академік Всеукраїнської академії наук, засновник Українського Вільного Університету у Празі, редактор перших українських правових часописів писав: "Новітня держава поставила собі завдання стати осередком усього права.

Вона зорганізувала загальну охорону громадян, та налагодження цілого адміністративного апарату прагне якраз до того, щоби ціле право мало свою вихідну точку й точку закінчення в державі. Вона й називається правовою державою між іншим тому, що бажає собі охопити весь правовий лад на своїй території під свою владу" [1]. Актуальними слова академіка бачаться і сьогодні. У державі, на думку С. Дністрянського, тривають ті відносини, які були до її утворення. Поява нових відносин має здійснюватися за згодою держави та під її контролем. Ці відносини регулюються державними нормами, які найперше прагнуть врегулювати дію державного апарату, а згодом й організувати соціально-етичні відносини між різними соціальними групами. Держава закріпила соціально-етичні норми, які існували ще до її утворення. Відтак, С. Дністрянський пише: "Право виникає з соціально-етичних правил, які утворюються серед суспільних зв'язків. І немає різниці, чи цей зв'язок має державне значення, чи ні, бо кожен з них має свої етичні норми, своє право. Навіть родина має окремі права у своєму об'ємі, рід і плем'я у своєму, а народ у своєму" [2]. Обдумуючи цю тезу, з упевненістю можемо стверджувати, що витоки цивільного процесу сягають періоду звичаєвого права. Ми підтримуємо припущення М. Курило, що старійшини у свій час виконували роль певних регуляторів у цивільних правовідносинах. Здійснюючи врегулювання конфліктів в роді старійшини творили тим самим прототипи сучасних процесуальних процедур вирішення конфлікту [3].

Стосовно сучасного розвитку українського суспільства та цивільного процесуального законодавства, що визначає порядок унормування суспільних відносин у процесі вирішення спорів між фізичними та юридичними особи, а також державою, і регулюються цивільним, трудовим, земельним, сімейним, цивільно-процесуальним та іншими галузями права, то, на нашу думку, в першу чергу потрібно говорити про ті заходи, які спрямовані на запровадження відповідних змін у нормуванні відправлення правосуддя. Правосуддя – це особливий, специфічний вид діяльності держави, функціонально спрямований на забезпечення в життєдіяльності суспільства правових, зокрема й цивільно-правових засад. Саме воно дає змогу в демократичній державі тримати в правовому руслі функціонування державних владних інституцій. В цьому контексті вельми влучним вбачається відомий вислів американського теоретика та філософа права Олівера Голмса: "Право – це ніщо інше, як передбачення того, що судді робитимуть у реальності" [4].

Правосуддя – невід'ємна складова частина будь-якої правової системи, воно безпосередньо впливає на виникнення, становлення та розвиток форм права, є чинником їх рівноваги та стабільності. Безперечно, цей вплив не однозначний – найважливішим засадничим чинником розвитку, вдосконалення правосуддя, спеціалізації судочинства є еволюція права та його форм. У цьому питанні, по-перше, має бути забезпечена безумовна і реальна доступність правосуддя. На перешкоді чому в теперішній час стало суттєве збільшення розміру судового збору, розмежування юрисдикцій, та, у певній мірі, наділення Верховного Суду України повноваженнями "повторної" касації, що в свою чергу не сприяє дотриманню принципу правової визначеності, призводить до необґрунтованого збільшення строків остаточного розв'язання суспільних суперечок. Так, Європейський суд з прав людини, розглядаючи справу "Пономарьов проти України" зазначив, що повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду. Перегляд не повинен фактично підміняти собою апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для нового розгляду. Винятки із цього принципу можуть мати місце лише за наявності підстав, обумовлених обставинами важливого та вимушеного характеру [5].

На думку Європейського суду, що була ще раз наведена у рішенні у справі "Бочан проти України", той факт, що позиція Верховного Суду України по суті відрізняється від позиції судів нижчих інстанцій, не може бути єдиною підставою для повторних переглядів справи. Повноваження Верховного Суду щодо перегляду справи повинно здійснюватись для виправлення юридичних та судових помилок, а не змінювати оцінку фактів

судів нижчих інстанцій [6]. По-друге, має бути забезпечена безумовна реалізація принципу незалежності суду, який останні десятиліття законодавча та виконавча влада сприймають як загрозу власному баченню демократії. Натомість відсутність реальних кроків у цьому напрямку проявляється після кожної зміни політичної ситуації в державі чи уряду. Авторитетна влада повинна спиратись на її зовнішнє, а не на внутрішнє визнання з боку інших, – справедливо писав академік С.С. Дністрянський [7].

Від себе додаймо – авторитетна і незалежна судова влада потрібна, перш за все, не суду і суддям, а суспільству. По-третє, вирішення проблеми відновлення доброчесності суддів і усунення корупційних ризиків при підборі суддівських кадрів, працівників, які входять до апарату судів. Контроль за обґрунтованістю судових рішень. Подолання заформалізованості процедури притягнення суддів до відповідальності, корпоративності і згубної закритості у розгляді справ, оприлюдненні результатів вирішення спорів. По-четверте, має бути вирішене питання як найширшого залучення до процесу відправлення правосуддя народу. Участь у розгляді справ народних засідателів, присяжних – це той напрямок, котрий дозволить відновити довіру народу до суду, внести свій вклад у правову освіченість людей, у певній мірі подолати корупційні ризики та сприяти правопорядку. П'ятим напрямом бачиться вдосконалення процесуальних форм відправлення правосуддя, враховуючи різні категорії спорів, доказів, що можуть бути використані, розширення можливостей застосування технічних засобів, комунікації між судами, між судами і учасниками процесу, реального запровадження обов'язковості правових позицій Верховного Суду України. Наступним, шостим, напрямом має стати удосконалення виконавчого провадження і примусового виконання судових рішень. Невиконання судових рішень сприяє не тільки невдоволенню суспільства діяльністю судової системи, але й викликає справедливе обурення усією державною владою та утверджує правовий нігілізм. Якщо владу визнає суспільство, то й накази такої влади буде легко виконувати [8].

Виконання судових рішень – підсумковий етап у процесі реалізації захисту цивільних прав. Прецедентна практика Європейського суду з прав людини, юрисдикцію якого щодо тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї визнано Україною як учасницею цієї Конвенції, вказує на те, що в розумний строк розгляду справи включається період від надходження до суду заяви до закінчення виконання рішення суду. Сьомий напрям – це запровадження альтернативних методів вирішення спорів. У цьому зв'язку, потрібно згадати інститути медіації та мирових суддів, та, у цьому ж зв'язку зміни до Основного Закону України, які так широко обговорюються останнім часом. І, нарешті, восьмий напрям. Вдосконалення нотаріату і нотаріальної діяльності. Тут ми повністю погоджуємося з тими вченими, котрі вважають, що доступність та ефективність судового захисту в Україні потрібно підвищувати саме за рахунок розширення компетенції і вдосконалення системи позасудових органів приватно-правової юрисдикції. З метою оптимізації навантаження на суди розгляд великої кількості фактично безспірних вимог доцільно передати під первинну юрисдикцію нотаріату зі збереженням подальшого судового контролю[9]. На завершення згадаймо такі слова академіка С.С. Дністрянського: "Суспільний порядок повинен визначити права та обов'язки кожного для досягнення загальної мети, задля якої вони і об'єдналися." [10].

Список використаних джерел

1. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. – Прага, 1923. – С. 49.
2. Дністрянський С. Звичаєве право – а соціяльні зв'язки. – Львів, 1902. – С. 23.
3. Курило М.П. Історичні передумови та особливості становлення цивільного процесуального права в Україні та світі / М.П. Курило. – Форум права. – № 1. – 2013. – С. 557-566.
4. Holmes O. W. Collected Legal Papers / O. W. Holmes. – The Lawbook Exchange, Ltd., 2010. – С. 173.
5. Європейський суд з прав людини. Справа "Бочан проти України" (Заява N 7577/02) / <http://mizhnarodnividnosnyu.xrtmp.com/document/2752>

6. Європейський суд з прав людини. Справа "Пономарьов проти України" (Зава N 3236/03) / <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.6440.0>
7. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. – Прага, 1923. – С. 47.
8. Дністрянський С. Чоловік і його потреби в правній системі. – Львів, 1900. – С. 48.
9. Романюк Я. М., Бейцун І. В. Актуальні питання реформування цивільного процесуального законодавства України/Право України. – 2012. – №8. – С. 288-305
10. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. – Прага, 1923. – С. 2.

Буртовий Р.В.

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент **Григоренко А.О.**

КОРУПЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ У СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті досліджено причини корупції в судовій системі України. Сформульовано поняття й ознаки корупції в суді. Виділено об'єктивні й суб'єктивні чинники судової корупції; Зазначено види корупційних практик у судовій владі. Наведено організаційно-правові засади усунення перешкод для корупційної практики в процесі здійснення судочинства. Проаналізовано практику притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за проступки, пов'язані з корупційними проявами. Зазначено заходи зі зменшення корупційних ризиків у судовій системі. Висловлено рекомендації з удосконалення законодавства про судоустрій щодо попередження корупції в системі судової влади.

Ключові слова: суд, судова система, корупція, детермінанта, суддя, корупційна практика, корупційний ризик.

Буртовий Р.В.

КОРУПЦИОННЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ В СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ УКРАИНЫ

В статье исследуются причины коррупции в судебной системе Украины. Формулируется понятие и признаки коррупции в суде. Выделяются объективные и субъективные факторы судебной коррупции. Указываются виды коррупционных практик в судебной власти. Приводятся организационно правовые основы устранения предпосылок для коррупционной практики в процессе осуществления судопроизводства. Анализируется практика привлечения судей к дисциплинарной ответственности за проступки, связанные с коррупционными проявлениями. Указываются меры по уменьшению коррупционных рисков в судебной системе. Предлагаются рекомендации по совершенствованию законодательства о судоустройстве относительно предупреждения коррупции в системе судебной власти.

Ключевые слова: суд, судебная система, коррупция, детерминанта, судья, коррупционная практика, коррупционный риск.

Burtovy R.V.

CORRUPTION DETERMINANTS IN THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE

The article explores the causes of corruption in the judicial system of Ukraine. The concept and signs of corruption in court are formulated. The objective and subjective factors of judicial corruption are singled out. Species of corruption practices in the judiciary are indicated. The organizational and legal basis for eliminating the prerequisites for corrupt practices in the process of legal proceedings is given. The practice of bringing judges to disciplinary responsibility for misdemeanors related to corruption manifestations is analyzed. Measures to reduce corruption risks in the judicial system are indicated. Recommendations are proposed to improve the legislation on the judiciary regarding the prevention of corruption in the judicial system.

Keywords: court, judicial system, corruption, determinant, judge, corruption practice, corruption risk.

Постановка проблеми. Проблема корупції у судовій владі – типове явище для країн перехідного типу розвитку, для більшості яких корупція у судовій владі спричиняє набагато більше шкоди, ніж будь-яка інша, оскільки навіть припущення, що судові органи є корумпованими, породжує в широкого загалу сумніви в ефективності антикорупційної діяльності як такої і, взагалі, щодо ефективності захисту права судовими засобами. За таких умов створення ефективних механізмів подолання й попереджен-

ня цього негативного явища в органах судової влади є найбільш складним елементом антикорупційної стратегії. Тому які складнощі (економічні, політичні) не виникали б у держави у цій царині, необхідно докладати максимальні зусилля, щоб такі стратегії якомога повніше втілювались у життя. Процес цей тривалий, бо передбачає не лише створення відповідного правового фундаменту й достатньо високого рівня розвитку економіки України, а й змін у психології її громадян, для яких досі залишається характерним високий рівень сприйняття корупції як соціального явища (зокрема й схильності до корупційних моделей поведінки) [1, с. 5-8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що окремі аспекти корупційної поведінки представників судової влади досліджувались у працях В.Д. Бринцева, М.В. Буроменського, В.В. Городовенка, Ю.М. Грошевого, В.Т. Маляренка, А.М. Марцинкевича, В.В. Сердюка та ін., однак перманентні "гучні" й маловідомі факти корупції у суддівському середовищі безумовно свідчать про актуальність подальшої наукової розробки цієї проблематики.

Метою статті є дослідження корупційних детермінант у судовій системі України.

Виклад основного матеріалу. Системність, як ключова ознака корупції, зумовлює нагальну потребу застосування таких же за методом засобних засобів протидії, які можуть розглядатися як інструменти легітимації публічної влади взагалі й судової, зокрема. Передувати створенню ефективних державних механізмів протидії корупції повинен аналіз типових (можливих) проявів корупції, характерних саме в судовій владі.

Корупція в судовій системі може бути визначена, як використання суддями й посадовими особами, які здійснюють адміністративне управління судовими органами, своїх організаційних і владних повноважень у супереч установленним Конституцією й законодавством норм їх функціонування. Вона має свою специфічність, оскільки у випадку одержання неправомірної вигоди в обмін на застосування своїх владних повноважень суддя вносить рішення або вирок від імені держави й таким чином фактично прикривається нормою права.

Ще однією з особливостей корупції в судових органах є її латентність, за якої практично виключається ситуація, коли суддя сам особисто наткає на пропозицію йому якоїсь неправомірної вигоди й отримує її від безпосередньо зацікавленої особи.

Інша риса судової корупції полягає в її корпоративності, якою можна пояснити відсутність кримінальних справ, порушених за фактами цього явища в судах.

Перейдемо до визначення й вивчення основних чинників, що детермінують корупційні процеси в судових органах, що дозволить сформулювати пропозиції, спрямовані на попередження делегітимації судової влади. Фахівці виокремлюють соціально-економічні, політичні, соціально-психологічні й правові чинники, детермінуючі такі процеси [2, с. 47-58]. У свою чергу правові чинники можна класифікувати на дві групи – об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивні пов'язані з недосконалістю законодавства, що регламентує проходження справи скрізь судову систему. Йдеться про такі правові засади судочинства, як-то: а) неточність існуючих у законі формулювань, зумовлених недосконалістю законодавчої техніки, що, у свою чергу, створює передумови неоднозначності підходів до їх системного тлумачення й до різного використання оціночних понять; б) брак єдиних стандартів правової технології забезпечення якості судових рішень; допустимість дискреційних повноважень, непрозорість механізму прийняття певних процесуальних рішень і вчинення процесуальних дій; в) недоліки в організації діловодства в суді з питань розподілу справ між суддями, направлення рішень до Єдиного державного реєстру судових рішень, а також вжиття інших організаційних заходів; г) недоліки правової регламентації статусу суддів і працівників суду, особливо стосовно зобов'язань суддів щорічно подавати для оприлюднення декларації про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру.

Суб'єктивні чинники, що детермінують корупційні процеси в судовій владі, пов'язуються з низьким рівнем професійної культури загалом і правової, зокрема, із правосвідомістю носіїв владних повноважень – суддів, а також працівників апарату

суду. У цьому аспекті ключовою засадою протидії корупції вбачається оптимальна кадрова політика в суді, а саме: а) упровадження ефективного оцінювання наявних професійних якостей у кандидата на ту чи іншу посаду в суді з висновком про можливість учинення ним корупційного правопорушення чи схильність до цього; б) використання ефективного внутрішньосистемного й зовнішнього контролю за професійністю діючих кадрів; в) утілення в життя відповідних стандартів професійної поведінки; г) наявність дієвої системи підвищення кваліфікації (професійної якості) суддів і працівників суду тощо.

Із точки зору зручності для аналізу існуючої (можливі) корупційні практики в судовій владі можуть бути поділені на дві групи. Це корупція при здійсненні судочинства та корупція, що має місце при організаційному забезпеченні роботи суду.

Як уже наголошувалося, авторитет судів не може ґрунтуватися виключно на формальних засадах їх діяльності. Перш за все він досягається суспільною довірою до правової та громадянської, а отже, справедливої позиції суддів, що випливає із судових рішень і дій осіб, які займають адміністративні посади в судах. Будь-які потворні, принизливі, підступні чи аморальні вчинки й рішення ніколи не будуть сприяти підвищенню довіри населення до судової влади. Саме тому до організаційно-правових засад усунення передумов для корупційної практики в процесі здійснення судочинства можуть бути віднесені: ефективний громадський контроль за відправленням правосуддя, публічність діяльності й відкритість судової влади. Іншими словами, забезпечення максимальної доступності судових рішень, широкі використання інституту участі народу в здійсненні судочинства, гласність судового процесу є не тільки механізмами взаємодії судової влади й суспільства, інструментами легітимації судової влади (про що вже йшлося раніше), а й гарантіями попередження корупції у судочинстві.

Як свідчить дисциплінарна практика суддів, до основних корупційних практик у судочинстві належать: неповідомлення всіх учасників судового процесу, які беруть участь у судовому розгляді, про дату й місце судового розгляду, а також незалучення до справи третіми особами суб'єктів, чії права або інтереси вочевидь буде зачіпати судові рішення; безпідставна відмова учасникові процесу в ознайомленні з матеріалами справи чи в здійсненні повного фіксування судового засідання; фальсифікація протоколу судового засідання; умисне невнесення до протоколу судового засідання певних свідчень від осіб, які брали участь у засіданні, якщо ці свідчення мали важливе значення для об'єктивного вирішення спору; знищення матеріалів звукозапису; прийняття ухвали про забезпечення позову, якщо застосування відповідних заходів не є необхідним, обмежує права й свободи особи або якщо при цьому має місце заздалегідь вирішення питань, пов'язаних із розглядом справи по суті; прийняття до розгляду й розгляд справи з порушенням правил підсудності, установлених процесуальним законодавством; порушення правил внутрішнього розподілу справ у суді відповідно до спеціалізації суддів; вирішення в судовому рішенні питань, що вже вирішені в іншому судовому рішенні, що набрало законної сили [3].

Серед питань організації судового процесу, які із самого початку були спрямовані на зменшення корупційних ризиків, є скорочення процесуальних строків. Автори Закону України "Про судоустрій і статус суддів" анонсували останнє як один із способів подолання судової тяганини, а саме: строки розгляду справ у кожній інстанції не повинні перевищувати місяця-двох, а в деяких категоріях справ – 20, 15 чи навіть 5-ти днів. Однак, як показує практика, при значному суддівському навантаженні, вимога дотримання передбачених строків судового провадження призводить до порушення процесуальних прав сторін і поверхневого розгляду справ. У результаті Україна має на сьогодні швидке, але неякісне правосуддя і, як наслідок, обгрунтовані передумови для корупційної практики – сотні тисяч скарг до Вищої ради юстиції про порушення строків розгляду справ, яка отримала право з їх допомогою маніпулювати суддями. Не допомагає в цій ситуації ані скорочене провадження в адміністративному судочинстві, ані заборона апеляційним судам повертати справи на новий розгляд, ані інші закладені в законі механізми, спрямовані на розвантаження судів.

Уважаємо, що для запобігання корупційних проявів у процесі судочинства доцільним буде запровадження відповідних організаційно-правових заходів, що полягають, перш за все, у внесенні змін до Законів України "Про судоустрій та статус суддів": а) щодо обов'язкового розміщення на загальнодоступних офіційних Інтернет-порталах щорічної інформації про кількість і категорії розглянутих справ окремими судами, кожним суддею цих судів із зазначенням кількості скасованих чи змінених рішень та ухвал, підстав скасування чи зміни останніх, а також наявності порушених дисциплінарних проваджень і прийнятих рішень про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; б) стосовно запровадження уніфікованості конструкції "конфлікт інтересів у сфері правосуддя" як ситуації, за якої пряма чи непряма особиста зацікавленість судді впливає (або може вплинути) на неупереджене й об'єктивне виконання ним судових функцій або при існуванні загрози виникнення протиріччя між особистою зацікавленістю судді й законними інтересами сторін судового процесу – фізичних, юридичних осіб чи держави; в) одним із випадків конфлікту інтересів у сфері правосуддя передбачити недопущення перебування на посадах судді й голови суду вищої інстанції цієї юрисдикції осіб, які є родичами чи свояками, і неприпустимість розгляду місцевими судами справ за участю особи, яка є головою апеляційного суду цього ж апеляційного округу; г) щодо запровадження в судах офіційної уніфікованої загальнодоступної системи про рух справи в суді через мережу Інтернет із вірогідною заборонною розголошення відомостей, що дають можливість ідентифікувати фізичну особу; д) визначення права особи на законне, обґрунтоване та справедливе судове рішення як основоположний принцип судочинства.

Що стосується організаційно-правових засад попередження корупції при організаційному забезпеченні судової діяльності, то слід особливо відзначити введення в судах системи автоматизованого розподілу справ між суддями, що здійснюється на випадковій основі під час реєстрації в суді кримінальних справ, позовних заяв, заяв, клопотань, скарг, інших документів, які можуть бути предметом судового розгляду. При визначенні персонального складу суду для розгляду конкретної справи за допомогою такої системи враховується черговість, ступінь навантаженості, спеціалізація кожного судді й вимоги процесуального закону щодо складу суду. Проте, як свідчить практика, використання автоматизованого розподілу справ між суддями не стало панацеєю від корупційних ризиків, зокрема, має місце несанкціоноване втручання в роботу автоматизованої системи документообігу, від чого не застрахований будь-який програмний продукт. Для попередження можливості стороннього втручання в роботу такої системи пропонуємо низку механізмів технічного захисту, як-то, використання в переліку суддів не їх прізвищ, а певних порядкових номерів, що відображатимуть їх навантаження на поточний момент; шоденну зміну порядкового номера суддів у списку, серед яких розподіляються справи тощо.

Із втіленням у судову практику автоматизованої системи розподілу справ між суддями хоча й була виключена можливість участі суддів і голови суду в розподілі справ, однак остаточно не усунуто випадки, коли голови судів або їх заступники продовжують використовувати адміністративні механізми тиску на суддів, а саме: маніпулювання ними при вирішенні питань про відпустки, забезпечення їх житлом тощо. При цьому голови судів, зазвичай, не несуть ніякої відповідальності за прийняття незаконних рішень суддями того суду, який вони очолюють.

Актуалізується питання професійної якості особистих характеристик суддів, що поєднується з високим рівнем правосвідомості, з професійною мужністю й усвідомленням особистої відповідальності за прийняте рішення. Логічним вважаємо висновок про потребу попередження проникнення в суддівську професію осіб, схильних до вчинення корупційних практик. Одним із необхідних складників у цьому процесі є запровадження етичних стандартів судової діяльності.

Етичні вимоги, що ставляться до суддів у різних країнах, впливають із міжнародних і національних документів. Аналіз міжнародної практики дозволяє назвати такі вимоги, обов'язки й обмеження для суддів: а) наявність високих моральних якостей; б) вимога так званої попереджувальної поведінки як при виконанні професійних обов'язків, так і поза службою, щоб не тільки не допустити порушень, а й не викликати

підозру в порушенні; в) обмеження або заборона на отримання винагород і подарунків; г) обмеження або заборона щодо одночасного заняття й політичною чи будь-якою іншою діяльністю.

Етичні положення, зазначені в корпоративних кодексах, відіграють двояку роль: а) дають змогу суддям оцінювати свої дії в повсякденному житті й під час відправлення правосуддя, зв'язати їх із вимогами високого престижу своєї професії, і б) служать єдиною системою критеріїв при оцінюванні різних аспектів поведінки судді з боку уповноважених органів у випадку оскарження його дій як таких, що порушують Присягу.

В Україні суддівське співтовариство прийняло власний Кодекс професійної етики суддів, норми якого служать підставою для кваліфікації проступку судді при притягненні його до юридичної відповідальності. Однак загальність і розпливчастість у формулюванні деяких положень, закріплених у ньому, значно ускладнюють застосування Кодексу. Подолати ці негативні моменти можливо, наприклад, за рахунок конкретизації його присів і включення до структури відповідних коментарів щодо кожного з положень. Брак у тексті Кодексу роз'яснень до статей пояснюється прийнятою в Україні юридичною технікою складання законодавчих актів, згідно з якою коментар не є частиною нормативного акта. Уважаємо, що такий коментар Кодексу професійної етики судді конче потрібен і може бути розроблений на підставі узагальнення практики його застосування.

Зауважимо, що досі бракує законодавчого закріплення етичних вимог до кандидатів у судді й механізму їх установаження. На нашу думку, запровадження механізму оцінювання відповідності особистих якостей кандидата на посаду судді загальним етичним засадам суддівської професії сприятиме попередженню проникнення до корпусу суддів осіб, схильних до корупційних проявів.

Для підвищення ефективності контролю за моральним обличчям судді доцільно вдосконалити правову регламентацію роботи служби дисциплінарних інспекторів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Зважаючи на особливості діяльності, до її складу треба обирати юристів із бездоганною репутацією, необхідними знаннями й досвідом практичної діяльності на посаді судді, адвоката або прокурора не менше 10-ти років. Умови ж їх роботи мають сприяти ефективності виконання ними своїх обов'язків щодо своєчасного виявлення корупційних дій у судовій системі й оперативного вжиття заходів для усунення від посади суддів, що їх учиняють.

Серед найвпливовіших корупціогенних чинників можна назвати також й економічні. На законодавчому рівні регламентовано засади й порядок фінансування судів, де законодавець передбачив участь органів судової влади в бюджетному процесі, які забезпечують фінансування судів із Державного бюджету. Суть цих засад зводиться до того, що фінансування судів повинно здійснюватися у повному обсязі, згідно з відповідними статтями видатків бюджетної класифікації, а уряд не має права зменшувати такі видатки залежно від надходження коштів у дохідну частину Держбюджету. Однак у Законі не міститься механізму дотримання цих положень. Тому вважаємо за доцільне: а) передбачити можливість безакцептного списання обсягів фінансування у випадках ненадходження таких коштів у встановлений строк і б) закріпити вимогу, відповідно до якої зменшення розміру видатків бюджетних коштів на наступний фінансовий рік менше ніж на 5 % від затвердженого розміру в поточному році може мати місце тільки за згодою з'їзду суддів України (Ради суддів України).

Певний корупційний ризик закладено й у норму, що регламентує процедуру визначення сум видатків із Державного бюджету України на поточний фінансовий рік. Зараз цими питаннями займаються органи виконавчої влади за участю органів судових. Так, голова Державної судової адміністрації України у встановлений законодавством строк повинен подати до Кабінету Міністрів України заявку стосовно фінансування судів загальної юрисдикції й органів суддівського самоврядування. При складанні такої заявки важливу роль відіграв би підрахунок середньої вартості розгляду кримінальної чи цивільної справи; з урахуванням цього потрібно визначити вартість правосуддя в цілому, що дозволить за допомогою такого орієнтиру обґрунтувати потреби судів у коштах при їх матеріальному забезпеченні. Указану заявку попередньо належить узгодити з Головою Верховного суду України й схвалити з'їздом суддів України (Радою суддів України). Крім

того, бажано було б доповнити цей Закон положенням щодо участі голови ДСА у процесі обговорення проекту Держбюджету й у Верховній Раді України, особливо якщо при його складанні не були повністю враховані бюджетні запити судової влади.

Зазначене актуалізує питання розроблення й запровадження в практику функціонування судової влади антикорупційних стандартів як "єдиних для відокремленої сфери правового регулювання гарантій, обмежень чи заборон, що забезпечують попередження або зменшення впливу корупції на функціонування даної сфери" [4]. Іншими словами, йдеться про потребу розроблення системних заходів заборон, обмежень і дозволів, спрямованих на попередження корупційних проявів у сфері організації й функціонування судової влади.

Висновки. Таким чином, ключовими питаннями (відправними точками) при опрацюванні антикорупційних стандартів для сфери судової влади, з нашого погляду, повинні стати: а) статус судді (кваліфікація та спосіб добору й призначення на посаду, строк перебування на ній, можливості для кар'єрного зросту); б) рівень фінансового забезпечення функціонування судів (гарантії їх належного й своєчасного фінансування; індексація й паритетність при розподілі фінансових ресурсів між гілками влади; недопущення одностороннього впливу виконавчої влади при формуванні бюджетного запиту на потреби судової влади; підвищення якості умов роботи для працівників апарату суду); в) правова регламентація (удосконалення механізмів притягнення судді до юридичної відповідальності за вчинення корупційного діяння; мінімізація суддівського угляду, дискреційних повноважень; стандарти якості процесуальних рішень суду); г) соціальний контроль (удосконалення роботи Єдиного державного реєстру судових рішень, повноважень представників народу при здійсненні судочинства; відкритість судових слухань для суспільства та преси тощо); д) організація роботи суду (рівномірність та оптимальність навантаження на судді; удосконалення системи роботи зі справами, документообігом у суді; спрощення процедури звернення до суду; універсалізація юрисдикції суду тощо). Зменшення проявів корупції у судовій системі підвищить суспільну довіру до неї.

Список використаних джерел

1. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі / [М.В. Буромський та ін.]; Ін-т приклад. гуманіст. дослідж., МАКонсалтинг. – К.: Москаленко О. М. ФОП, 2009. – 220 с.
2. Коррупция: природа, проявления, противодействие: [моногр.] / отв. ред. Т.Я. Хабриева. – М.: Юриспруденция, 2012. – 688 с.
3. Марцинкевич А.М. Збірник рішень про притягнення суддів до відповідальності / [А.М. Марцинкевич, Н.Г. Шукліна, О.В. Шамрай, О.П. Іщенко, М.М. Самофал]; за заг. ред. проф. В. Т. Маляренка. – К., 2012. – 230 с.
4. Основи законодавства про корупційну політику: модел. закон, прийнятий на XXII пленар. засід. Міжпарламент. Асамблеї держав – учасниць СНД; постанова від 15 листоп. 2003 р. / Межпарламент. Ассамблея государств-участников СНГ // Информационный бюллетень. – 2004. – № 33. – С. 235-260.

Валовий В.В.

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент Матвеев С.В.

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті розглянуто цивільно-правові способи забезпечення виконання зобов'язань, які можуть використовуватись у вітчизняному цивільному обороті. встановлені загальні ознаки інститутів забезпечення виконання зобов'язань, досліджено функціональні зв'язки між окремими інститутами забезпечення виконання зобов'язань та цивільно-правовою відповідальністю.

Ключові слова: зобов'язання, договір, забезпечення виконання.

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИСПОЛНЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ В ГРАЖДАНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

В статье рассмотрены гражданско-правовые способы обеспечения исполнения обязательств, которые могут использоваться в отечественном гражданском обороте. установлены общие признаки институтов обеспечения выполнения обязательств, исследованы функциональные связи между отдельными институтами обеспечения исполнения обязательств и гражданско-правовой ответственностью.

Ключевые слова: обязательства, договор, обеспечения исполнения.

Valovy V.V.

DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE FOR PROVISION OF EXECUTION OF LIABILITIES IN CIVIL LEGISLATION

The article deals with civil law ways to ensure fulfillment of obligations that can be used in domestic civilian traffic. established common features of enforcement institutions, functional links between individual enforcement institutions and civil liability were investigated.

Key words: commitment, contract, enforcement.

Актуальність теми дослідження. Основним завданням правового регулювання зобов'язальних відносин є створення сприятливих умов для запобігання невиконанню чи неналежному виконанню цивільно-правових зобов'язань. Чинне законодавство надає досить широкі можливості для захисту інтересів добросовісної сторони. Одним із таких інститутів є забезпечення зобов'язань.

Забезпечення зобов'язань є суттєвим чинником їх належного виконання, а від обрання відповідного способу забезпечення залежить у кінцевому підсумку задоволення тією чи іншою мірою вимог кредиторів [1].

Аналіз останніх публікацій і досліджень. У юридичній літературі питання способів забезпечення зобов'язань стали предметом наукових досліджень О.С. Иоффе, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, Б.М. Гонгалю, О.В. Дзери та ін.

Метою цієї статті є дослідження способів забезпечення виконання зобов'язань, які можуть використовуватись у вітчизняному цивільному обороті.

Основні результати дослідження. Зобов'язання, які виникають із договорів, повинні виконуватись добросовісно, належним чином і у встановлені строки. У випадку невиконання, неналежного виконання чи інших порушень принципів виконання зобов'язань до винної сторони застосовуються заходи примусового впливу. До числа останніх належать: спонукання (примушування) боржника до виконання зобов'язання і відшкодування збитків, спричинених неналежним виконанням зобов'язання. Проте спонукання до виконання не завжди може бути застосоване, а наявність і розмір збитків інколи важко довести. Навіть при використанні кредитором заходів відповідальності щодо несправного боржника у останнього може не знайтись необхідного для задоволення вимог майна [2].

Як правильно зазначив Г.Ф. Шершеневич, "зобов'язання дає право вимагати, але не примушувати до виконання дії, об'єкцій боржником. Якщо з цього боку немає і не може бути будь-якого забезпечення у тому, що встановлене зобов'язання буде точно виконане, то принаймні необхідно забезпечити вірителю той майновий інтерес, який для нього пов'язується із зобов'язанням"[3].

Тому для попереднього забезпечення майнових інтересів кредитора, отримання ним гарантій належного виконання боржником зобов'язання використовуються спеціальні заходи забезпечувального характеру, передбачені законом або договором. Такі заходи називаються способами забезпечення виконання зобов'язань.

Вивчення способів забезпечення зобов'язань здійснювалось цивілістичною наукою у процесі дослідження динаміки зобов'язань, а також у зв'язку з розглядом прав та обов'язків учасників зобов'язань.

Слід зазначити, що вчення про способи забезпечення зобов'язань було започатковане ще римськими юристами. Римському праву були відомі такі способи забезпечення виконання зобов'язань, як: завдаток, неустойка, порука і застава.

У подальшому у зв'язку з рецепцією римського права інститут забезпечення виконання зобов'язань поширився в багатьох європейських країнах. Із середини XIX ст. він стає об'єктом дослідження російських, а згодом і радянських цивілістів.

Як спеціальні способи забезпечення виконання зобов'язань закон визначає неустойку, завдаток, застава, поруку. У 1963 р. ЦК УРСР доповнив перелік способів забезпечення зобов'язань гарантією. Інші способи не передбачалися. Очевидною причиною цього була та обставина, що норма статті ЦК УРСР мала імперативний характер.

Розвиток ринкових відносин спонукав до відшукування нових способів, які або стимулювали боржника до належного виконання зобов'язання, або гарантували майновий інтерес кредитора у випадку неспроможності боржника. "Нові" способи забезпечення зобов'язань запозичуються з інших правових систем. Проте при такому запозиченні слід враховувати чинне законодавство і брати до уваги багато інших факторів.

Відповідно до чинного вітчизняного законодавства для стимулювання боржника до точного і неухильного виконання зобов'язання, а також із метою попередження або зменшення розміру негативних наслідків, які можуть наступати у випадку його порушення зобов'язання може бути забезпечене одним із способів, передбачених ЦК України, чи домовленістю сторін.

Відповідно до ст. 546 ЦК України [4] виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком. Договором або законом можуть бути встановлені інші види забезпечення виконання зобов'язань.

Поряд із традиційними способами забезпечення зобов'язань, які існували у цивільному законодавстві, а саме: неустойка, порука, застава, завдаток, гарантія, – ЦК України вміщує новий спосіб забезпечення зобов'язання, який раніше апробовувався практикою, але законодавчо не був закріплений, а саме притримання.

Слід також зазначити, що гарантія, передбачена ЦК УРСР 1963 р., та гарантія, яка регулюється ЦК України 2003 р., істотно відрізняються. Якщо згідно зі ст. 196 ЦК УРСР гарантія прирівнювалась до поруки, та на неї розповсюджувались присвячені поруці правила, то гарантія за ЦК України має власне правове регулювання і є новим для вітчизняного законодавства самостійним способом забезпечення виконання зобов'язання.

Забезпечення зобов'язання будь-яким зі способів також створює зобов'язальні правовідносини між кредитором і боржником чи іншою особою, яка забезпечує зобов'язання боржника. Але це зобов'язання особливого характеру, його специфіка полягає у додатковому (акцесорному) характері щодо забезпечуваного зобов'язання.

Ознаками акцесорного характеру зобов'язання, яке забезпечує виконання основного є такі: по-перше, недійсність основного зобов'язання спричиняє недійсність зобов'язання, яке його забезпечує, і, навпаки, недійсність правочину про забезпечення виконання зобов'язання не спричиняє недійсність основного зобов'язання; по-друге, забезпечувальне зобов'язання слідує далі основного зобов'язання, наприклад, при переході прав кредитора до іншої особи при відступленні права вимоги; по-третє, припинення основного зобов'язання, як правило, тягне і припинення його забезпечення [5].

Завдаток, порука, застава та притримання є акцесорними способами. Домовленість про встановлення будь-якого із вказаних способів забезпечення виконання зобов'язань породжує акцесорне (*obligationes accessoriae*) зобов'язання, покликане забезпечити виконання основного (*obligationes principales*) зобов'язання. Акцесорні зобов'язання, які забезпечують виконання основного зобов'язання, можуть виникати також із приписів законів при настанні певних юридичних фактів [6].

До неакцесорних способів забезпечення виконання зобов'язань належить гарантія, так як відповідно до ст. 562 ЦК України зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності) зокрема і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання.

Відповідно до ст. 547 ЦК України правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється у письмовій формі. Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання, вчинений із недодержанням письмової форми, є нікчемним.

Деякі способи забезпечення виконання зобов'язань вимагають не просто письмової, а нотаріально завіреної форми їх вчинення і навіть спеціальної реєстрації.

Вимоги до письмового правочину встановлені ст. 207 ЦК України. Зокрема правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку.

Слід зазначити, що електронний документообіг є одним із пріоритетних напрямів у галузі розвитку інформаційних технологій і сучасного ринкового середовища. Укладення правочинів електронним шляхом обумовлено, перш за все, зручністю та значною економією часу і коштів. Згадані вище правовідносини врегульовані Законом України "Про електронні документи та електронний документообіг" [7] та Законом України "Про електронний цифровий підпис" [8]. Даними законами в правове поле введено таке поняття, як "електронна форма документа".

Як випливає зі змісту ст. 207 ЦК України, документ у письмовій формі може мати електронний вигляд поряд із паперовим. Кожен електронний документ є письмовим, але не всякий письмовий документ є електронним. Таким чином, можна говорити про те, що електронна форма документа є різновидом письмової форми.

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг" електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронні документи відправляються та передаються за допомогою засобів інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем або шляхом відправлення електронних носіїв, на яких записано цей документ (ст. 10 Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг").

Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним цифровим підписом автора (ч. 1 ст. 7 Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг"). Обов'язковим реквізитом електронного документа є електронний підпис, який використовується для ідентифікації автора електронного документа. Згідно зі ст. 1 Закону України "Про електронний цифровий підпис" електронний підпис – дані в електронній формі, які додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для ідентифікації підписувача цих даних.

Як вірно зазначає Я. Шкіра, "законодавство України, що регулює відносини створення, застосування, зберігання, обігу електронного цифрового підпису є досить новим та вимагає від суб'єктів електронного документообігу чіткої і послідовної процедури його дотримання" [9].

Регулювання даних відносин вимагає прийняття ряду відповідних нормативно-правових актів та приведення їх у відповідність до чинного законодавства України.

У юридичній літературі способи забезпечення виконання зобов'язання класифікуються за різними ознаками. С. Сарбаш пропонує класифікацію способів забезпечення зобов'язань, яка має важливе практичне значення. Всі способи він поділяє на декілька груп.

Перша група утворюється за ознакою настання невігідних наслідків для несправної сторони (неустойка, завдаток). Для другої групи характерним є виділення із майна боржника відокремленої частини, на яку у випадку невиконання зобов'язання кредитор може звернути стягнення (застава). Третя група відрізняється притягненням інших осіб до забезпечення зобов'язання боржника. У цьому випадку такі особи відповідають разом із боржником або замість боржника (порука, банківська гарантія). Четвертою класифікуючою ознакою є так звані заходи оперативного впливу (притримання) [10].

Залежно від часу і способу встановлення (виникнення) способи забезпечення зобов'язань можуть бути поділені на спеціальні та універсальні. Спеціальні способи забезпечення встановлюються у момент виникнення зобов'язання. В результаті кредитор і боржник наперед уявляють конкретні наслідки невиконання зобов'язання. До таких способів належать неустойка, завдаток, застава, порука та гарантія.

Універсальним способом забезпечення зобов'язань є відшкодування боржником збитків, завданих кредитору в результаті невиконання зобов'язання. Особливістю

цього способу є те, що він застосовується незалежно від наявності спеціальної домовленості сторін про це.

Залежно від характеру забезпечення інтересів кредитора можна розрізнити речово-правові та зобов'язально-правові способи забезпечення зобов'язань. Речово-правові способи характеризуються тим, що інтереси кредитора забезпечуються за рахунок наперед виділеного майна. Предметом забезпечення є це майно. До таких способів належать застава, завдаток, притримання. Зобов'язально-правові способи стимулюють боржника до належного виконання зобов'язання шляхом створення можливості пред'явлення до нього чи до третіх осіб, які вступили в договір, зобов'язальної вимоги. До них належать неустойка, порука, гарантія [11].

Існують ще й інші підстави для класифікації способів забезпечення зобов'язань на певні види. Так залежно від особи, яка надає забезпечення всі способи забезпечення можуть бути поділені на:

1. Способи, де забезпечувальне зобов'язання надається і у випадку необхідності виконується боржником;
2. Способи, де забезпечувальне зобов'язання надається і виконується третьою особою.

При застосуванні поруки та гарантії виконання зобов'язання завжди забезпечує третя особа (поручитель, гарант) [12].

Важливе значення має поділ способів забезпечення на передбачені законом саме в якості таких способів і ті, які встановлюються за домовленістю сторін. Інколи їх умовно називають ще законними та договірними.

До способів, які можуть встановлюватись договором, можна віднести правочини, вчинені з відкладальною умовою. Так, щоб забезпечити виконання зобов'язання за кредитним договором, позичальник передає кредитору з відкладальною умовою майно. При цьому сторони ставлять виникнення права власності покупця-кредитора в залежність від наявності факту невиконання позичальником-продавцем своїх обов'язків за кредитним договором, а як оплату покупної ціни при настанні вказаної відкладальної умови розглядають суму неповернутого боргу [13].

У договірній практиці в якості способу забезпечення виконання зобов'язань використовуються угоди купівлі-продажу цінних паперів із зобов'язанням зворотного викупу, так звані договори РЕПО. РЕПО – це фінансова операція, за якою одна сторона продає цінні папери іншій стороні і одночасно бере на себе зобов'язання викупити їх у визначений день або на вимогу іншої сторони [14]. У договорі РЕПО ціна продажу і купівлі узгоджуються з врахуванням того, що ціна продажу фактично є сумою кредиту, який надається покупцем у вигляді оплати паперів, а ціна купівлі дорівнює сумі кредиту і процентів за користування ним. У договорі також зазначаються права сторін при зниженні ринкової вартості проданих паперів та ін. У результаті вчинення таких правочинів кредитор одержує забезпечення у вигляді права власності на цінні папери [15].

Як зазначає Р. Майданик, "угоди продажу із зобов'язанням (правом) зворотного викупу в багатьох випадках дають кредитору значно більше гарантій виконання його контрагентом своїх договірних зобов'язань, ніж інші види забезпечення (застава, неустойка, порука тощо). Зокрема, у випадку невиконання або неналежного виконання контрагентом умов договору кредитор звільнений від дотримання довгострокових процедур, необхідних при зверненні стягнення на заставлене майно, від "очікування своєї черги" при недостатці грошових коштів у боржника або його поручителя та інших умовностей, які багато в чому не відповідають інтересам постраждалої особи" [16].

Окрім зазначених способів для забезпечення виконання зобов'язань використовують фідуцію (фідуціарну заставу). Цей спосіб був розроблений ще римськими юристами. Суть даного способу полягає у тому, що боржник із метою забезпечення виконання свого зобов'язання передає у власність кредитора визначене у договорі майно. При цьому у договір включається заборона кредитору розпоряджатися даним майном до певного строку і обов'язок кредитора у випадку належного виконання зобов'язання боржником повернути останньому майно, яке є предметом фідуції [17].

Висновки. Виходячи із вище сказаного можна виділити характерні ознаки способів забезпечення виконання зобов'язань:

- майновий зміст;
- спрямовані на спонукання боржника до виконання свого обов'язку;
- встановлюються на підставі закону або на підставі договору;
- мають додатковий (акцесорний) характер, окрім гарантії;
- можуть забезпечувати лише дійсні зобов'язання.

Вибір будь-якого способу забезпечення виконання зобов'язань залежить від вбору кредитора та від сутності самого зобов'язання. Наприклад, для зобов'язань, які виникають із договору позики чи кредитного договору, найбільш привабливим є такі способи, як застава, гарантія та порука. Потреби сучасного економічного обігу, безперечно, вироблять способи забезпечення виконання зобов'язань, невідомі сьогодні. Це може стати результатом пошуку українським законодавством нових правових моделей способів забезпечення виконання зобов'язань. Проте в усіх випадках це будуть правові засоби, які надаватимуть кредитору додатковий кредит – особистий або реальний.

Список використаних джерел

1. Спасибо-Фатєєва І. Порука і гарантія як способи забезпечення зобов'язань // Підприємництво, господарство право. – 2002. – № 3. – С. 22.
2. Кудрина Н.К. Банковская гарантия как новый способ обеспечения обязательств // Банковское право. – 2003. – № 3. – С. 39.
3. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. – М: СПАРК, 1995. – С. 290.
4. Цивільний кодекс України. – К.: Атіка, 2003. – 416 с.
5. Брагинский М.И. Договорное право./ Брагинский М.И., Витрянский В.В. / – М.: Статут, 2002. – С. 480.
6. Гражданское право: В 2 т. Том II. Полумтом I / Под ред. Е.А. Суханова. – М.: Изд-во БЕК, 2003. – С. 51.
7. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. // ВВР. – 2003. – № 36. – Ст. 275.
8. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. // ВВР. – 2003. – № 36. – Ст. 276.
9. Шкіра Я. Юридична сила правочину, укладеного в електронній формі // Право України. – 2005. – № 3. – С. 62.
10. Сарбаш С. Способы обеспечения исполнения обязательств // Хозяйство и право. – 1995. – № 10. – С. 132.
11. Харитонов Е.О. Гражданское право: Учебное пособие./ Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А./ – К.: А.С.К., – 2002. – С. 349-350.
12. Гриджук Д.М. Забезпечення кредитних зобов'язань у діяльності банків./ Гриджук Д.М., Олійник В.О./ – К.: Істина, 2001. – С. 14.
13. Цивільне право України / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 656.
14. Майданик Р. Угоди РЕПО (цивільно-правова характеристика) // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 21.
15. Гражданское право: В 2 т. Том II. Полумтом I / Под ред. Е.А. Суханова. – М.: Изд-во БЕК, 2003. – С. 54.
16. Майданик Р. Угоди РЕПО (цивільно-правова характеристика) // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 22.
17. Хаметов Р. Обеспечение исполнения обязательств: договорные способы / Хаметов Р., Миронова О. / Российская юстиция. – 1996. – № 5. – С. 18-19.

Видюк Л. В.

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент **Липець Л.В.**

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

У роботі досліджено історичний розвиток поняття та ознак цивільно-правового договору. Також в статті розглядається проблема визначення поняття цивільно-правового та господарського договору.

Ключові слова: *Цивільно-правовий договір, господарський договір, ознаки цивільно-правового та господарських договорів.*

Видюк Л.В.

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРА

В работе исследовано историческое развитие понятия и признаков гражданско-правового договора. Также в статье рассматривается проблема определения понятия гражданско-правового и хозяйственного договоров.

Ключевые слова: *Гражданско-правовой договор, хозяйственный договор, признаки гражданско-правового и хозяйственных договоров.*

Vydiuk L.V.

THE CONCEPTS AND FEATURES OF CIVIL-LAW CONTRACT

The paper explores the historical development of concept and features of civil-law contract. Also, the article considers the problem of civil-law and economic contracts' concept definition.

Key-terms: *Civil-law contract, economic contract, civil-law and economic contracts features.*

Постановка проблеми. Цивільне право є однією з основних галузей права України, яка регулює дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-періодичною базою статті стали праці: Я. Лазар, І. А. Покровський, Б. Й. Тищик, Є. О. Харитонов, Зорислава Ромовська, Ю. О. Заїка та інші.

Мета дослідження. Розкрити поняття цивільно-правового та господарського договорів, а також аналізувати історичний розвиток цих понять та їх ознак.

Основні результати дослідження. Термін "цивільно-правовий договір" у вітчизняному праві та радянському законодавстві набув значного поширення у 30-х роках ХХ століття. Що ж стосується самої цивілістичної теорії того часу, то її окремі представники по-різному ставилися як до зазначеного терміна, так і до поняття, яке він виражає: одні автори визнавали його самостійним, інші – заперечували. Серед найвідоміших учених, які тою чи іншою мірою прагнули пояснити поняття "господарський договір", слід назвати Г. Амфітеатрова, С. Братуся, О. Іоффе, Н. Краснова, Г. Хайдаса, В. Мажейка, М. Овчинникова, В. Шелестова та інші.

На думку О. Іоффе, господарський договір співвідноситься з цивільно-правовим як видове поняття з родовим. З цієї причини загальні положення щодо цивільно-правових договорів застосовуються до нього не завжди у чистому вигляді та без будь-яких змін, а з урахуванням властивої йому специфіки, що невідома іншим договорам цивільного права. Така специфіка характерна для цілої групи договорів, які укладають між собою соціалістичні організації. Щоб забезпечити єдність та повноту їх юридичного нормування, необхідно поряд з уже існуючими загальними положеннями договірної права включити до закону й такі загальні норми, які б були розраховані лише на господарські договори [63, с. 18].

У цьому, на думку вченого, полягає практичне значення наукової розробки категорії "цивільно-правовий договір". О. Іоффе свого часу запропонував таке визначення: "цивільно-правовий договір – це плановий та однохарактерний йому за типом чи обов'язком здійснення неплановий договір, який укладається між соціалістичними організаціями та обслуговує їх господарську діяльність" [53, с. 48].

Серед ознак, які істотно відрізняли господарський договір від інших договорів, більшість радянських учених вважали такі:

1) суб'єктами можуть бути лише організації, наділені правами юридичної особи. Принаймні, хоча б одна з них має бути господарською структурою, тобто виготовляти і поставляти товари, виконувати роботи, надавати послуги тощо, а друга сторона може бути й не господарською організацією (державна бюджетна установа, громадське об'єднання тощо);

2) договір спрямований на безпосереднє обслуговування основної діяльності господарської організації; господарський договір має плановий характер, оскільки він укладається на основі планового завдання (акта), яке є обов'язковим для обох або однієї зі сторін. Крім того, до господарських відносилися і непланові договори, якщо вони були однотипні та підпорядковувалися такому самому законодавчому врегулюванню (наприклад, поставка, контракція) або коли вступали в договірні відносини, безпосередньо не передбачені законом (наприклад, договір на експлуатацію залізничних під'їзних колій) [65, с. 32-33].

Деякі вчені зупинилися лише на окремих особливостях господарського договору. Так, В. Луць досліджував питання, пов'язані зі строками укладення та виконання господарських договорів. Учений вважав, що укладення господарських договорів має низку особливостей, які відрізняються від встановленого цивільними кодексами загального порядку.

З виникненням зобов'язання укласти договір закон пов'язує наявність інших рис щодо порядку укладення господарських договорів:

а) встановлення відповідних строків, протягом яких має відбутися укладення цивільно-правових договорів;

б) укладенню договорів передують підготовчі роботи;

в) визначається сторона, яка зобов'язана проявити ініціативу в укладенні договору;

г) наявність розбіжностей не зупиняє укладення договору, а встановлюються строки для усунення їх самими сторонами;

д) створюється особливий порядок вирішення переддоговірних спорів [56, с. 117].

Слід зазначити, що в радянські часи, як і сьогодні, не існувало єдиної думки в розумінні господарського договору. Одні вчені об'єднували у групу цивільно-правових договорів як планові, так і однохарактерні непланові договори, інші – при визначенні господарського договору обмежувалися лише плановими зобов'язаннями, розглядаючи ознаку плановості як головну характеристику господарського договору. Проте деякі представники юридичної науки радянського періоду (наприклад, Б. Мартинов, В. Шретер та інші) відмічали несумісність плану з правом.

Цивільно-правовий договір О. Юффе розглядав "як форму руху соціалістичної власності", яка організовує господарські відносини між соціалістичними підприємствами, а цивільний договір – як "форму руху особистої власності".

Взагалі для правової науки радянського часу властива неоднорідність поглядів стосовно як визнання категорії господарського договору, так і змістового навантаження її, правової природи та критеріїв для класифікації останнього.

Переважає більшість учених, які все ж таки не заперечували існування "цивільно-правового договору", співвідносили його із категорією "загально цивільного договору" як загальне із особливим [46, с. 29]. Разом з тим, слід відмітити точку зору представників господарського права, насамперед В. Мамутова, В. Лаптева. На їх думку, господарський договір є інститутом господарського права.

У радянський період на нормативному рівні було відсутнє загальне визначення господарського договору, хоча посилання на зазначену категорію можна зустріти у деяких нормативних актах цього періоду. В науковій літературі неодноразово робилися спроби надати загальне визначення категорії "господарський договір". При цьому у якості ознак ті або інші автори відзначали найрізноманітніші характеристики господарського договору. В одному випадку акцент було зроблено на суб'єктивний склад договору, в другому – на їх плановий характер, у третьому – на сферу застосування та господарську мету, в четвертому – на договірну свободу як характерну ознаку лише для договорів із громадянами тощо [49, с. 67].

Радянський вчений М. Овчинников, який (у період 60-70-х років) займався дослідження господарського договору, виділив три етапи розвитку господарського договору, характерні для його становлення. Перший етап охоплює проміжок часу з моменту появи планово-договірних зобов'язань до 1938 року. Цей етап, як зазначає автор, характеризується не стільки зародженням і становленням нових властивих цивільному праву понять та юридичних інститутів, включаючи й господарський договір, скільки характерними для даного періоду поглядами на господарський договір як на інститут господарського права, який наклав свій відбиток на наступний його розвиток. Другий етап у розвитку теорії господарського договору починається з 1938 року та продовжується до 1956 року. У 1938 році нарадою науковців у галузі права було відхилено концепцію господарського права. Договір почали розглядати як єдиний цивільно-правовий інститут.

Однак єдність цивільно-правового договору не включає відмінностей у межах самого інституту. Отже, ті чи інші відмінності існують у середині єдиної системи цивільно-правового договору, а їх ступінь не є достатньою підставою для розподілу одного інституту на низку самостійних інститутів. Третій етап починається з 1950 року і продовжується до сьогодні [40, с. 299 -311].

Особливістю названого періоду є зміна змісту самої господарської діяльності, що відбулася у зв'язку з переходом від планової економіки до ринкових відносин, масовим характером виробництва, розширенням кола суб'єктів господарської діяльності. У свою чергу, зазначеними обставинами обумовлена зміна змісту категорії "господарський договір", оскільки з його допомогою опосередковується господарська діяльність.

Сьогодні, як і раніше, більшість учених розглядають цивільно-правовий договір, як звичайний загально цивільний. Однак відповідь на запитання щодо місця господарського договору в системі цивільно-правового не є однозначною. Ще в юридичній літературі 70-х років справедливо зазначалося, що в юридичній науці приділено багато уваги ознакам розмежування галузей права, а питанням внутрішньогалузевого розмежування інститутів майже ніхто не займався, а отже, у кожному окремому випадку таке завдання вирішується емпіричним шляхом, зіставленням багатьох ознак, які іноді можуть бути випадковими. М. Овчинников справедливо зазначив, що названий недолік стосовно визначення місця господарського договору в системі договору взагалі властивий також літературі, яка присвячена господарському договору. Він розглядає господарський договір, як "особливу юридичну категорію", "узагальнююче поняття", "специфічний договірний тип" тощо [31, с. 215].

На сьогодні у правовій науці чітко виокремлюються чотири основні теорії договору, які намагаються розкрити сутність означеної юридичної конструкції:

- угодницька теорія" (договір – це угода сторін про встановлення, зміну чи припинення прав та обов'язків);
- зобов'язальницька теорія" (договір отожднюється з договірними зобов'язаннями);
- теорія обіцянки" (договір – це обіцянка або набір обіцянок, на які може покластися контрагент);
- актова теорія" (договір – це сумісно здійснені відокремлені волевиявлення двох чи більше управлених суб'єктів права, спрямовані на регулювання поведінки цих та/або інших суб'єктів, та якими встановлюється на підставі реальної або припущеної згоди правовий результат – правовий акт) [65, с. 34].

Поняття цивільно-правового договору розкривається через поняття угоди (правочину), бо договір є одним із видів угод. Відповідно до ст. 41 ЦК України "Угодами визнаються дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків. Угоди можуть бути односторонніми і дво- або багатосторонніми (договори)".

Таким чином, договори – це дво- або багатосторонні угоди, які спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків.

Договору як юридичному факту властиві такі ознаки:

в договорі виявляється воля не однієї особи (сторони), а двох чи кількох, причому волевиявлення учасників за своїм змістом повинно збігатися і відповідати одне одному;

договір – це така спільна дія осіб, яка спрямована на досягнення певних цивільно-правових наслідків: на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Саме другою ознакою цивільно-правовий договір відрізняється від договірних форм, що використовуються в інших галузях права (трудовому, екологічному тощо).

Іноді під поняттям "договір" розуміють саме цивільні правовідносини (зобов'язання), що виникли з договору як юридичного факту, або мають на увазі правовий документ, яким зафіксовано факт виникнення договірної зобов'язання з волі його учасників.

Проте роль договору не обмежується тільки тим, що він впливає на динаміку цивільних правовідносин (породжує, змінює або припиняє їх), а й відповідно до вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірної зобов'язання. В цьому розумінні договір виступає засобом регулювання поведінки сторін у цивільних правовідносинах.

У нинішніх умовах особливо зростає роль договору як універсальної та найдодільнішої форми опосередкування товарно-грошових відносин. У процесах роздержавлення і приватизації договору належить чільне місце серед форм, що використовуються для подолання монополії державної власності (купівля-продаж державного майна через аукціони, конкурси, біржі тощо).

Дедалі більшого поширення набуває договірний порядок створення певних комерційних структур: господарських товариств, спільних підприємств з участю зарубіжних партнерів, господарських асоціацій та ін. Правовою основою утворення таких організацій стає установчий договір. В установчому договорі засновники зобов'язуються утворити юридичну особу, визначають порядок спільної діяльності по її створенню, умови передачі в її володіння, користування і розпорядження свого майна та участі в її діяльності. Договір визначає також умови і порядок розподілу між засновниками прибутку та збитків, управління діяльністю юридичної особи, виходу засновників з її складу тощо.

Перехід до ринкової економіки і саме функціонування ринкового механізму можливі лише за умови, що основна маса товаровиробників – підприємств, громадян має свободу господарської діяльності та підприємництва. Результати ж цієї діяльності реалізуються на ринку товарів і послуг на договірних засадах. Перехід до ринку супроводжується зрушенням планово-адміністративного впливу держави на майнові відносини і, отже, розширюється свобода вибору партнерів у господарських зв'язках і визначення змісту договірних зобов'язань.

Це стосується насамперед договорів, спрямованих на забезпечення потреб організацій та громадян у матеріальних, енергетичних, продовольчих ресурсах (купівля-продаж, поставка, контрактація, міна – бартер, постачання енергії тощо). Безумовно, не зменшується роль договорів майнового найму (оренди, лізингу, прокату та інших), за допомогою яких опосередковуються відносини по тимчасовому володінню і користуванню майном. Зростає значення і договорів підрядного типу, і про надання різного роду послуг громадянам та організаціям (побутовий підряд, про надання посередницьких послуг, на рекламу продукції тощо).

Із запровадженням патентної системи охорони прав на винаходи, корисні моделі і промислові зразки підвищується роль ліцензійних договорів як основної правової форми передачі права на використання цих результатів технічної творчості. Договірна форма використовується і для відступлення виключного права на товарні знаки (знаки обслуговування), права на таємниці виробництва (ноу-хау).

Розширення кола можливих об'єктів страхової охорони, до яких належать очікуваний прибуток, ризик підприємницької діяльності тощо, теж веде до урізноманітнення форм добровільного (договірного) страхування з конкуренцією страхових організацій. Отже, сфера застосування договору розширюється як у відносинах між юридичними особами, між останніми та громадянами, так і між самими громадянами.

Розкриваючи значення договору, слід підкреслити і його функції як правового засобу регулювання товарно-грошових та інших майнових відносин.

Чітку класифікацію функцій цивільно-правового договору запропонував О. О. Красавчиков. На його думку, договору властиві такі загальні функції: ініціативна, програмно-координаційна, інформаційна, гарантійна та захисна.

Ініціативна функція договору полягає в тому, що як результат погодження волі сторін договір є водночас актом вияву ініціативи і реалізації диспозитивності учасників договору.

Програмно-координаційна функція означає, з одного боку, що договір є своєрідною програмою поведінки його учасників один щодо одного, а з другого, – засобом координації цієї поведінки сторін на засадах рівності, диспозитивності та ініціативи.

Інформаційна функція виявляється в тому, що завдяки чітко сформульованим умовам договір містить певну інформацію щодо наявних прав та обов'язків у сторін, яка в разі спору може бути врахована і юрисдикційним органом для правильної кваліфікації взаємовідносин сторін і прийняття законного та обґрунтованого рішення з цього спору.

Гарантійна функція зводиться до залучення для стимулювання належного виконання зобов'язань системи забезпечувальних засобів, які також набувають договірної форми (застави, застави, гарантії, поруки, неустойки тощо).

Захисна функція полягає в тому, що завдяки договору включається в дію механізм захисту порушених прав шляхом примусу до виконання обов'язку в натурі, відшкодування збитків, застосування заходів оперативного впливу тощо.

Зазначені функції об'єднуються більш загальною – регулятивною функцією договору як правового засобу регулювання правомірної поведінки учасників цивільних правовідносин.

Висновки. Отже поняття цивільно-правового договору розкривається через поняття угоди (правочину), бо договір є одним із видів угод. Відповідно до ст. 41 ЦК України "Угодами визнаються дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків. Також слід зазначити, що в радянські часи, як і сьогодні, не існувало єдиної думки в розумінні господарського договору.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
3. Лазар Я. Собственность в буржуазной правовой теории – М., 1985
4. Покровский И.А. История римского права – М.: Статут, 2009
5. Советское и иностранное гражданское право (проблемы взаимодействия и развития) – М.: Наука 2009
6. Тищик Б.І., Орач Є.М. Основи римського приватного права – Львів: ЛДУ, 2006.
7. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2 т. – К., 2007, изд-во Ин Юре
8. Зорислава Ромовська – Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник, – К.: Атіка, 2015. – 560 с.
9. Заїка Ю.О. Українське цивільне право. Навч. посіб. – К. Істина, 2015. – 312 с.

Винниченко Ю.В.

*Науковий керівник
к.ю.н., Карпенко М.І.*

ІСТОРИЧНЕ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВИХ ОСНОВ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА

У статті детально вивчено та проаналізовано становлення принципів правового регулювання неспроможності суб'єктів господарювання погасити заборгованість перед своїми кредиторами. Визначено переваги та недоліки тих змін, що відбувалися у конкурсному праві на

території сучасної України у період формування ознак незалежної української держави. Особливу увагу приділено розвитку інституту банкрутства у незалежній суверенній Україні після 1991 р. За результатами дослідження зазначеної проблематики, визначено найбільш значущі зміни щодо практичного покращення та забезпечення ефективності процесу відновлення платоспроможності та справедливості банкрутства.

Ключові слова: банкрутство, неспроможність, відновлення платоспроможності, кредитор, боржник, банкрут, арбітражний керуючий

Винниченко Ю.В.

ИСТОРИЧЕСКОЕ СТАНОВЛЕНИЕ ПРАВОВЫХ ОСНОВ РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКРОТСТВА

В статье подробно изучены и проанализированы становление принципов правового регулирования несостоятельности субъектов хозяйствования погасить задолженность перед своими кредиторами. Определены преимущества и недостатки изменений, происходящих в конкурсное право на территории современной Украины в период формирования признаков независимого украинского государства. Особое внимание уделено развитию института банкротства в независимой суверенной Украине после 1991 г. По результатам исследования указанной проблематики, определены наиболее значимые изменения по практическому улучшению и обеспечению эффективности процесса восстановления платежеспособности и справедливости процесса банкротства.

Ключевые слова: банкротство, несостоятельность, восстановление платежеспособности, кредитор, должник, банкрот, арбитражный управляющий

Vinnichenko Y.V.

HISTORICAL FORMATION OF THE BANKRUPTCY LAW REGULATION

This article scrupulously analyzes the formation of the law principles of insolvency of some legal entities to pay off their debts to the creditors. Here are determined the advantages and disadvantages of the changes occurred in the competition law in the territory of modern Ukraine during the period of Ukrainian independence formation. A special attention is paid to the development of the bankruptcy institute in the sovereign Ukraine after 1991. As a result of the study on this issue, the most significant changes were made regarding the practical improvement and ensuring the efficiency of the process of restoring solvency and equity of bankruptcy.

Keywords: bankruptcy, insolvency, restoration of solvency, creditor, debtor, bankrupt, arbitration party.

Постановка проблеми. Тему історичного становлення правового регулювання процедури відновлення платоспроможності та процедури банкрутства, не можна назвати однією з найбільш досліджених, особливо зважаючи на вузьконаправлену специфіку цієї теми. Поряд з цим слід відзначити важливість цього наукового напрямку з огляду на той факт, що, дослідивши історичний аспект цього питання, можна зробити корисні висновки щодо влучної проєкції підходів минулого на реалії сьогодення та вдало використати віковий досвід становлення конкурсного права у сучасній законотвірчій діяльності з метою досягнення у кінцевому результаті прозорості господарських відносин та оздоровлення економіки у цілому.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Серед науковців, що в останні часи займалися вивченням тематики банкрутства, можна помітити чимало практиків, що мали змогу максимально заглибитись у це питання. Серед таких, приміром, суддя Вищого господарського суду України, д. юр. н. Б.М. Поляков, суддя господарського суду Херсонської області, к. юр. н. П.Д. Пригуза, колишній співробітник органів Державної фіскальної служби та Міністерства юстиції України, д. юр. н. Д.В. Журавльов. Досить глибоко та змістовно питання регулювання процедури банкрутства було досліджено такими науковцями, як О.М. Бірюков, В.В. Джуль, В.В. Бандурін, Б.М. Грек, В.В. Радзивілюк, Р.Г. Афанасьєв, Н. Барабашова, В. Бондік, Е. Сгара, О.А. Бурбело, В.Ю. Карпенко, Л.М. Чуніхіна, Ю.В. Чорна, О.О. Терещенко, Ю. Вишневецький, Т. Коваленко та інші. Що ж стосується історичного становлення цього інституту на території нашої держави, то на цій темі у своїх наукових роботах, окрім деяких із

зазначених вище, зупинялися такі науковці, як О.О. Яковлев, А. Бутирський, В.А. Бондик, І. Вечірко.

Метою дослідження є виявлення основних тенденцій в історичному розвитку конкурсного права на території сучасної України, співставлення ключових принципів регулювання господарських відносин у випадку неплатоспроможності одного із суб'єктів господарювання протягом всього досліджуваного історичного періоду і понині.

Основні результати дослідження. Дослідження організаційно-правових основ державного управління інституту банкрутства в Україні доцільно розпочати з початку розвитку давньоруського конкурсного права з написанням "Руської Правди" Ярославом Мудрим. В першому правовому акті слов'янської держави були закладені основи конкурсного процесу. Розвиток феодальних відносин великої держави Київська Русь вимагає існування такого важливого інституту.

У цей час судових органів як особливих державних структур не існувало, судові функції виконували "владці", суддями були князі, посадники, "волостелі" та інші. Про князя як суддю "Руська Правда" згадує досить часто. Без княжого слова за 32 статтею заборонялося карати на смерть і "огнищанина". При конкуренції вимог кредиторів унаслідок неоплатності боржника предметом стягнення ставало не лише майно неплатника, але і він сам: стягнення кредиторів було звернене на особистість боржника. Боржник підлягав продажу, а отримані кошти розподілялися між кредиторами за встановленою черговістю: іноземці, іногородні, інші кредитори. Але борг князя, як особливого суверена, оплачувався позачергово [13, с. 90].

Ярослава "Правда Руська" протягом століть доповнювалася, редагувалася його синами й онуками, особливо за Володимира Мономаха.

Аналізуючи останні положення "Руської Правди", виділяються два види неспроможності:

- необережне (випадкове) банкрутство, яке виникло не по вині боржника (мали місце різні форс – мажорні обставини: пожежа, стихійне лихо);
- умисне (злісне) банкрутство, яке виникло, наприклад, у випадку легковажної поведінки купця (розтрата товару, п'янства або інших неправомірних діяч) [17, с. 68].

При випадковому банкрутстві, якщо боржник доказував, що у результаті нещасного випадку він також втратив майно, він звільнявся від виконання зобов'язань. При умисному доведенні до банкрутства, боржник зобов'язаний був повністю компенсувати нанесену кредиторам майнову шкоду, а у разі його смерті, борг покривався спадкоємцями у межах вартості спадкового майна. "Руська Правда" диференціювала умови застосування відповідальності боржника залежно від причин неоплатності.

У Статуті Великого князя Володимира Мономаха містяться ознаки та загальні принципи національного сучасного конкурсного процесу, як-от:

- об'єднання вимог кредиторів щодо одного і того ж боржника;
- продаж боржника, як фізичної особи (у сучасному праві майна боржника) у рахунок погашення об'єднаних вимог кредиторів;
- черговість задоволення вимог кредиторів, із виділенням "привілейованих" кредиторів;
- прощення відсотків, як непрямих зобов'язань (штраф, пеня, відсотки за користуванням кредитом).

У найдавнішому слов'янському джерелі права спостерігається тотожність між процесом "manus in jectio" стародавнього Риму, де засобом забезпечення виконання зобов'язань перед кредиторами був сам боржник як фізична особа, а не його майно [19].

У XVIII ст. в Росії починають бурхливо розвиватися економічні відносини. Цьому сприяли, у першу чергу, реформи Петра I. Однак питання неспроможності не регулювалися одноманітно за допомогою закону. У цей період існує три види джерел права, що регулюють питання неспроможності: іноземне законодавство про неспроможність, давньоруський звичай стягнення боргів та конкурсне законодавство Росії.

Спроба законодавчого регулювання неплатоспроможності боржника розпочалася із прийняттям 15 грудня 1740 року "Банкротского устава". Тим не менш, цей документ не отримав практико-правового авторитету та часто ігнорувався на прак-

тиці, що послужило поштовхом для розробки нових проектів "Банкротских уставов" у 1753, 1763, 1768 роках. Протягом цього часу для ведення справ про неспроможність використовується іноземне законодавство, звичай ділового обороту того часу або видаються окремі укази Сенату. У зв'язку з тим, що жоден з проектів нового "Устава" за довгий час не отримав силу закону, 13 серпня 1784 року Сенатом було видано указ, що вимагав: "всякие недоразумения в делах о несостоятельности решать по большинству голосов кредиторов, определяемому большей суммой требований", що, з одного боку, спростило процедуру банкрутства, а з іншого – призвело до збільшення кількості спірних поточних питань.

19 грудня 1800 р. був прийнятий "Статут про банкрутів" ("Устав о банкротях"), фактично розділений на дві частини: про купецьку неспроможність і про взяття дворянами на себе зобов'язань, а також про неспроможність цих осіб [18]. Таким чином, вперше у правовій практиці на території сучасної України було введено роздільне регулювання двох видів банкрутства:

- пов'язане з веденням підприємницької діяльності (історично зване "торговою неспроможністю");

- не пов'язане з веденням підприємницької діяльності.

Банкрутом за Статутом визнавався той, "кто не может сполна заплатить своих долгов". Для визнання неспроможним передбачалися такі підстави:

- власне визнання у суді або поза судом;

- ухилення боржника від явки в суд за пред'явленим до нього позовом;

- фактична нездатність виконання рішення суду про стягнення заборгованості у місячний термін.

Цікавим є той факт, що у Статуті знайшов однозначне закріплення принцип, що банкрута не слід вважати непорядною людиною у разі, якщо неспроможність його настала не з причини його злого умислу ("банкрота не должно разуметь бесчестным человеком, ибо честность и бесчестие не в звании банкрота состоят, но единственно в поступках, которые привели человека к банкротству") [18], що ознаменувало собою чітке відокремлення кримінального переслідування від власне цивільно-правових заходів стягнення боргу.

У положеннях Статуту законодавець передбачає можливість реструктуризації заборгованості, укладення позасудової мирової угоди з кредиторами, а також надання судом боржникові терміну для відновлення платоспроможності.

Залежно від причин виникнення банкрутства законодавець визначає різні заходи впливу:

- наслідком "нешасної" неспроможності, тобто такої, що сталася внаслідок обставин, що не залежали від волі боржника, є, по суті, повне списання заборгованості "все имевшиеся на нём по то время требования, какого бы звания ни были, уничтожаются так, что впрямь по оным нигде как на нём, так и на жене, детях и наследниках его никакого взыскания не чинить";

- "необережний" банкрут, який став таким через свою "недбалість", зобов'язаний повністю розплатитися зі своїми боргами;

- "злісний банкрут", що став таким по причині свого злого умислу ("от своих пороков"), зобов'язаний повністю розплатитися зі своїми боргами.

Про "відкриття неспроможності" проводилася триразова публікація у газетах, а також вивішувалося оголошення на ринках, ярмарках та інших людних місцях. Все виявлене майно боржника, за винятком речей першої необхідності, включалося до складу ліквідаційної маси ("конкурсной массы") і опечатувалося кредиторами, а сам він, у разі відсутності поручительства третіх осіб, що задовольнило б усіх кредиторів, – заарештовувався.

Під контролем суду перевірялася приналежність боржнику майна, включеного до складу ліквідаційної маси, а також обґрунтованість заявлених кредиторами вимог, після чого майно боржника розподілялося у такому порядку:

- церковні борги;

- борги за службу і роботу прикажчикам і робочим;

- інші борги (пропорційно частці вимог кредитора у загальній сумі вимог).

Розвиток практики застосування діючого Статуту і велика кількість колізійних норм привели до необхідності системної переробки законодавства про банкрутство.

23 червня 1832 р. був прийнятий "Статут про торгівельну неспроможність". Юридично цей документ замінив собою тільки першу частину "Статуту про банкрутів" 1800 року, тобто регулював лише неспроможність купецького і міщанського стану. Справи про "неторгівельну" неспроможність були де-юре передано у відання губернського правління, а де-факто поступово виходили з практики. У новому Статуті законодавець не тільки зберіг спадкоємність норм, а й постарався уникнути будь-яких істотних змін. У цілому, процедура залишилася незмінною, а істотному уточненню піддалися лише процесуальні питання. Так, наприклад, була уточнена сума (1500 рублів), при неможливості виплатити яку боржник міг бути визнаний банкрутом. Боржник міг утримуватися під вартою до двох років, а після взяття під варту могло настати позбавлення права займатися торгівельною діяльністю. Борги стягувалися протягом усього подальшого життя боржника.

У разі зловмисного (умисного) банкрутства, крім тюремного ув'язнення і розпродажу майна щодо боржника порушувалася кримінальна справа.

Вид банкрутства визначався зборами кредиторів. Після оголошення банкрутства до боржника могла бути застосована одна з двох процедур:

- адміністративне управління (опкунські управління) (при можливості покриття не менше 50% суми боргу);
- конкурсне управління.

Рішення про вид банкрутства, прийняте зборами кредиторів, затверджувалося спеціальним рішенням біржі, на території якої знаходився боржник. Біржовий комітет обирав комісію з шести чоловік, які самі ніколи не були банкрутами, і голови біржового комітету. Комісія приймала рішення про призначення адміністрації або конкурсного провадження. Рішення комісії передавалося у комерційний суд.

Після того, як комерційний суд виносив рішення про неспроможність, три рази публікувалися оголошення у центральних газетах російською і німецькою мовами, що було спрямоване не тільки на повідомлення всіх кредиторів, а й на збереження конкурсної маси, так як у таких оголошеннях повідомлялося про заборону будь-яких дій з майном боржника.

Розрахунки з кредиторами проводилися у чотири черги:

- Борги церкви, податки, платня працівникам. Перша черга задовольнялася повністю. Пріоритет віддавався церковним боргам.
- Державні борги, безспірні приватні борги.
- Сумнівні борги, які потребують судового розгляду.
- Борги, не пред'явлені у покладений термін.

Після введення в дію Статуту почалася закономірна робота по вдосконаленню його норм додатковими актами. "Статут про торгівельну неспроможність" у подальшому розвитку законодавства зазнав незначних змін. 18 листопада 1836 року було запроваджено правила про заснування адміністрації у справах торгової неспроможності. 29 червня 1839 року було встановлено правила спостереження за діловодством у конкурсах і про переміщення конкурсів з внутрішніх міст Імперії у столиці і портові міста. У 1846 році законодавець відмовився від станової концепції "торгівельної неспроможності" і поширив дію "Статуту про торгівельну неспроможність" на будь-яких осіб, що займаються підприємництвом.

З введенням нових судових установ у 1864 році з'явилася необхідність в узгодженні правил про неспроможність з новими судовими статутами, внаслідок чого 1 липня 1868 року було видано тимчасові правила про порядок провадження справ про неспроможність як торгівельної, так і неторгівельної.

Різноманітність норм, що регулюють процес банкрутства, посилювалося з виданням 22 травня 1884 року правил "про порядок ліквідації справ приватних і суспільних установ короткострокового кредиту".

Слід також зазначити, що крім загального законодавства, у деяких регіонах Російської імперії діяли також місцеві конкурсні закони (Великому князівстві Фінляндському,

в Привіслянських губерніях). Однак, територія сучасної України розташовувалася на землях т.з. "Чорноземної полоси" (Волинська, Подільська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Харківська губернії) та "Степового краю" (Херсонська, Тавричеська (сучасна Автономна Республіка Крим), Єкатеринославська (сучасна Дніпропетровська область) губернії). Відтак, на цій території керувалися загальним конкурсним законодавством.

Таким чином, "Статут про торгівельну неспроможність" 1832 року зберігав свою дію до зміни державного ладу внаслідок соціалістичної революції 1917 року.

Що стосується самих термінів "банкрутство" та "неспроможність", то ані у проектах "Банкрутських статутів" 1753, 1763, 1768 років, ані у "Статуті про банкрутів" 1800 року, ані у "Статуті про торгівельну неспроможність" 1832 року не давалося спеціального визначення поняття банкрутства і неспроможності, а лише визначалися моменти, коли боржник міг бути оголошений неспроможним або банкрутом.

Після скасування приватної власності у результаті соціалістичної революції 1917 року актуальність регламентації процедури банкрутства зникла. Однак уже у період НЕПу законодавець відроджує цей інститут. Так, судам при розгляді справ про неспроможність доводилось використовувати норми з Статуту 1832 року. Щоб уникнути подібних непорозумінь в ряд статей "Цивільного кодексу РРФСР" 1922 р. було введено поняття неспроможності.

При цьому, як відзначають фахівці, був відсутній механізм застосування даних норм, через що і позитивних зрушень особливо не спостерігалось. Подальше згорання НЕПу, реалізація соціалістичних ідей і початок у 1928 році масової колективізації призвело до втрати зазначеними нормами практичного значення. За час існування Радянського Союзу нових норм про банкрутство не приймалося. У 1929 в Цивільно-процесуальний кодекс внесли поправки про процедуру банкрутства державних підприємств та кооперативів. Крім того, у статті 351 Цивільно-процесуального кодексу РРФСР згадувалося про соціально небезпечні дії боржника, за наявності яких суд має порушити проти винного кримінальне переслідування за ст. 169 КК РРФСР.

У 1990-1991 р.р в історії України відбулися епохальні події – 16 липня 1990 р. Верховною Радою Української РСР було прийнято Декларацію №55-ХІІ "Про державний суверенітет України", а згодом було прийнято Постанову №1427-ХІІ від 24 серпня 1991 р. "Про проголошення незалежності України".

З появою нової держави на політичній карті світу розпочалася виснажлива законотворча робота. 14 травня 1992 р. було прийнято Закон України "Про банкрутство" №2343-ХІІ, що складався із 22 статей і більше був схожий на збірник тез із вказівками до виконання у разі неспроможності юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності, пов'язаної з недостатністю активів у ліквідній формі, задовольнити у встановлений для цього строк пред'явлені до нього з боку кредиторів вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом, що, власне, і було визначено ст. 1 як "банкрутство". Ст. 3 Закону №2343-ХІІ у першій реакції було дано визначення терміну "кредитор" – це громадянин або юридична особа, яка має підтвержені належними документами майнові вимоги до боржника, крім кредиторів, майнові вимоги яких повністю забезпечені заставою.

Ст.ст. 5-7 регламентували порушення провадження у справі про банкрутство, підставами для якого було передбачено неспроможність юридичної особи задовольнити протягом одного місяця визнані нею претензійні вимоги або сплатити борг за виконавчими документами.

Вперше було застосовано термін "розпорядник майна боржника", що приписали ст. 9 покладалися на банк, що здійснював розрахунково-касове обслуговування боржника. Фонд державного (комунального) майна, якщо боржник – державне підприємство, або іншу особу за пропозицією боржника чи кредиторів для здійснення повноважень щодо розпорядження і контролю за майном боржника.

Для пред'явлення кредиторами своїх вимог було визначено місячний строк, що розпочинався з моменту публікації в офіційному друкованому органі Верховної Ради України чи Кабінету Міністрів України оголошення про порушення справи про банкрутство. Зазначені вимоги мали бути подані до арбітражного суду, що, за результатами розгляду цих вимог своєю ухвалою визнає їх чи відхиляє.

Після спливу строку для пред'явлення кредиторських вимог, особи, що подали заяви з майновими вимогами до боржника, мали скликати збори за їх участю, на яких у разі необхідності створювався їх повноважний комітет. Створення комітету було обов'язковим, якщо кількість кредиторів перевищувала десять осіб.

У разі, якщо мали місце пропозиції від бажаючих задовольнити вимоги кредиторів до боржника і виконати його зобов'язання перед бюджетом, за умови згоди зборів (комітету) кредиторів із строками виконання цих зобов'язань і на переведення боргу, – арбітражний суд міг винести ухвалу про проведення санації боржника.

Якщо ж таких пропозицій не надходило, боржник визнавався банкрутом.

З моменту визнання боржника банкрутом:

- припинялася підприємницька діяльність боржника;
- до ліквідаційної комісії переходило право розпорядження майном банкрута і всі його майнові права та обов'язки;

- вважалися такими, що минули, строки усіх боргових зобов'язань банкрута;

- припинялося нарахування пені та процентів з усіх видів заборгованості банкрута.

Вкрай важливою була норма, що у виводженій та більш конкретній формі з'явилася в редакції, чинній з 18 січня 2013 р. (визнанню угод боржника недійсними буде присвячена окрема стаття 20), якою арбітражний суд за поданням прокуратури, клопотанням боржника, розпорядника майна або кредиторів міг:

- визнати недійсною будь-яку угоду щодо продажу майна боржника, здійсненого протягом трьох місяців до початку провадження у справі про банкрутство, якщо її здійснено в інтересах заінтересованої особи з боку боржника;

- визнати недійсною будь-яку угоду боржника щодо продажу майна чи прийняття останнім на себе зобов'язань протягом одного року до початку провадження у справі про банкрутство, якщо продаж майна здійснено з метою приховування цього майна або несплати боргів, якщо боржник в результаті угоди отримав набагато менше, ніж реальна ціна угоди (майна), а також у разі, якщо боржник на момент укладання угоди вже був фактично неплатоспроможним чи став неплатоспроможним в результаті виконання цієї угоди.

Головним повноважним органом на час ліквідаційної процедури була призначена арбітражним судом ліквідаційна комісія, до якої крім інших входив і розпорядник майна.

З метою погашення боргу стягнення зверталось на все майно банкрута, що належало йому на праві власності або повного господарського відання.

Через засоби масової інформації відбувалося оповіщення про порядок продажу майна банкрута, склад, умови і строки придбання майна.

У разі надходження двох і більше пропозицій голова ліквідаційної комісії призначав проведення конкурсу (аукціону).

Кошти, виручені від продажу майна банкрута, спрямовувалися на задоволення претензій кредиторів. Передусім покриваються витрати, пов'язані з провадженням справи про банкрутство в арбітражному суді та роботою ліквідаційної комісії, функціонуванням розпорядника майна, а також задовольнялися вимоги кредиторів, забезпечені заставою.

Подальша черговість визначалася наступним чином:

- у першу чергу – зобов'язання перед працівниками підприємства-банкрута;

- у другу чергу – вимоги по державних і місцевих податках та неподаткових платежах до бюджету і вимоги органів державного страхування та соціального забезпечення;

- у третю чергу – вимоги кредиторів, не забезпечені заставою;

- у четверту чергу – вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного фонду підприємства та виплат по акціях членів трудового колективу;

- у п'яту чергу – всі інші вимоги.

Закон №2343-XII у першій реакції звичайно був далеко не досконалий, його ухвалення було передусім намаганням прискорити приватизаційні процеси шляхом використання механізмів, закладених у відповідному законі. Практика застосування першого в Україні Закону у сфері банкрутства виявила суттєві недоліки та прогалини у сфері регулювання відповідних відносин, недосконалість багатьох правових кон-

струкцій та неефективність передбачених судових процедур. Все це давало можливості використовувати відповідні статті законодавства.

Закон про банкрутство 1992 року встановлював порядок та умови визнання банкрутами для задоволення претензій кредиторів лише такої категорії суб'єктів підприємницької діяльності, як юридичні особи. Цим Законом передбачалися тільки дві процедури – санація та ліквідація. За невизначеності та розробленості процедури санації практично основною процедурою стала тоді ліквідація.

Відсутність прикладів успішної реорганізації підприємств, що опинилися у скрутному становищі, на думку фахівців з питань банкрутства, свідчила про суттєві прогалини українського законодавства про банкрутство. Процедура санації, що була ще за радянських часів (у 1990 році) у проекті закону про неспроможність, не виконувала того завдання, яке на неї покладалося, – рятування неспроможних підприємств шляхом їх реорганізації. Практика застосування цього Закону підтверджувала такі висновки.

До 1995 року відносно небагато підприємств було визнано банкрутами, передусім це були приватні підприємства, які зверталися до цього Закону з метою розв'язання проблем заборгованості та зміни власника збанкрутілих підприємств.

Основними недоліками Закону фахівці вважали такі:

- закон поширював свою дію тільки на юридичних осіб;
- недостатньо чітко були визначені основні поняття, що застосовуються у цій сфері законодавства;
- недостатність правових способів (судових процедур) для виведення підприємства з фінансової кризи;
- брак ефективних реорганізаційних процедур;
- необхідною умовою здійснення санації було переведення всіх боргів на санатора, що вважалось перешкодою для залучення інвесторів;
- Закон не передбачав можливості пошуку компромісів між боржником та кредиторами;
- розпорядником майна частіше виступав представник кредиторів, як правило, представник банку;
- в Законі не передбачалося механізмів щодо забезпечення збереження майна (на зразок мораторію);
- на той час не існував інститут професійних керуючих у справах про банкрутство;
- Закон передусім був спрямований на захист майнових інтересів кредиторів, за рахунок ліквідації боржника;

- приблизно 80% справ про банкрутство порушувалося з ініціативи податкових інспекцій.

Приблизно 80% справ про банкрутство порушувалося з ініціативи податкових інспекцій. Може здатися, що метою таких звернень було поповнення бюджету. Та практика стверджує інше. Ці процеси дозволяли податковим органам позбутися несправних платників податків та списати борги і тим самим покращити показники своєї звітності.

Чому ж кількість справ, порушених з ініціативи банків, підприємств, організацій (інших кредиторів), складала лише близько 20 % від загальної кількості справ? По-перше, процес був не дешевим для кредиторів, багато з котрих самі знаходилися майже у такому ж стані, як і боржник. По-друге, процедури вимагали відривати від основної роботи працівників підприємства, які не мали достатніх знань для проведення ліквідаційних процедур. Спеціального ж навчання спеціалістів не проводилося.

Однак, не зважаючи на цілий комплекс недопрацьованих питань, значення цього закону в українському конкурсному праві важко переоцінити. У той час, коли у молодій державі ще не було прийнято ні власного Цивільного ні власного Господарського кодексу (в перші місяці після проголошення незалежності основні нормативно-правові акти УРСР було фактично легітимізовано з деякими поправками, виснажлива законотворча праця була попереду), менше, ніж через рік після проголошення незалежності України законодавець прийняв закон, що, хоча б тезисно, регулював господарські відносини неплатоспроможного суб'єкта із кредиторами і став основою для повноцінного нормативно-правового акту, яким став Закон №2343-XII у своїй 73-й редакції, чинний з 18 січня 2013 р., пройшовши складний шлях вдосконалення, приймаючи все більш досконалий вигляд з кожною наступною своєю редакцією.

Так, першої ключової зміни Закон №2343-XII "Про банкрутство" зазнав у редакції від 30.06.1999 р. (чинний з 1 січня 2000 р.), отримавши, зокрема, нову назву, актуальну і понині: "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" та суттєво збільшившись в об'ємі, будучи сформованим сімома розділами та 53 статтями.

У цій редакції детально визначалися терміни, що використовувалися у Законі, повноваження учасників процесу та державного органу з питань банкрутства, функції арбітражного суду на кожній із процедур, передбачених Законом, вимоги до заяви про порушення у справі про банкрутство, підстави її прийняття або відмови у прийнятті, вперше введено поняття "мораторію на задоволення вимог кредиторів", вперше застосовано термін "арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор)" – фізична особа, яка має ліцензію, видану в установленому законодавством порядку, та діє на підставі ухвали арбітражного суду.

Закон №2343-XII в редакції від 30.06.1999 р. передбачав чотири можливі процедури, регулюванню деяких з яких присвячувався окремий розділ (окрім процедури розпорядження майном та процедури санації, що описувалися, поряд з іншим, у II розділі):

Розділ II – Процедура розпорядження майном.

Розділ II – Процедура санації.

Розділ III – Ліквідаційна процедура.

Розділ IV – Мирова угода.

Власне кажучи ця редакція Закону №2343-XII (чинна з 1 січня 2000 р.) не зазнала фундаментальних змін аж до вступу в законну силу нової редакції Закону – 18 січня 2013 р., що регулює відновлення платоспроможності боржника та банкрутство і до цього часу (з незначними змінами).

Остання редакція Закону складається із X розділів та 134 статей та значною мірою змінила або уточнила у порівнянні з попередньою редакцією такі напрями, як визнання недійсними угод, укладених боржником протягом строку в один рік, що передував порушенню провадження у справі про банкрутство, повноваження та регулювання діяльності в цілому арбітражного керуючого, значною мірою було змінено підходи під час формування ціни ліквідаційної маси та способу її продажу (продажу майна в провадженні у справі про банкрутство тепер присвячено окремий розділ IV), зміною було черговість задоволення кредиторських вимог.

Окрім дослідженої хронології розвитку основного закону, що безпосередньо регулює банкрутство боржника або відновлення його спроможності задовольнити вимоги кредиторів, слід відзначити доповнення цієї галузі конкурсного права такими нормами основоположних нормативно-правових актів, як, зокрема, Господарський процесуальний Кодекс України (Арбітражний процесуальний кодекс України), що встановлюють підсудність справ про банкрутство господарським судам України за місцезнаходженням боржника (ці норми не зазнали змін, починаючи з ухвалення Арбітражного процесуального Кодексу України у редакції від 6 листопада 1991 р. і понині).

Господарський кодекс України у нинішній редакції має цілу главу 23, присвячену визнанню суб'єкта підприємництва банкрутом. Значною мірою приписи цієї глави кореспондують норми Закону №2343-XII. Особливо у ньому прописана відповідальність за порушення законодавства про банкрутство (стаття 215): у випадках, передбачених законом, суб'єкт підприємства – боржник, його засновники (учасники), власник майна, а також інші особи несуть юридичну відповідальність за порушення вимог законодавства про банкрутство, зокрема фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне доведення до банкрутства [1].

Зазначеними нормами, що були відсутні у першій редакції, Господарський кодекс України було доповнено у редакції 22 липня 2005 р.

У Цивільному кодексі України, починаючи з першої редакції (від 16 січня 2003 р.) і до цього часу, передбачена можливість банкрутства фізичної особи – підприємця (стаття 53) [6].

Висновки. Становлення інституту банкрутства на території сучасної України та формування основоположних принципів у правовому регулюванні відновлення платоспроможності боржника або його банкрутства відбувалося протягом століть. Історичні кор-

іння інституту банкрутства в Україні пройшли декілька етапів у своєму генезисі. Виникнення й розвиток конкурсного права пов'язані з розвитком кредиту і товарних відносин.

Свій розвиток давньоруський конкурсний процес розпочинає з "Руської Правди" XIII ст. до XVIII ст. (прийняття Першого Статуту неспроможності 1740 року). В першому правовому акті слов'янської держави – Київської Русі були закладені основи конкурсного процесу. Розвиток феодальних відносин великої централізованої держави Київська Русь вимагав існування такого важливого інституту, як конкурсний процес.

Конкурсний процес царської Росії починається з прийняття Статуту неспроможності 1740 року до 1917 року. Він зумовлений бурхливим розвитком економічних відносин у XVIII ст. Цьому сприяли реформи Петра I. Але питання неспроможності не регулювалися одноманітно за допомогою закону. У цей період існує три види джерел права, що регулюють питання неспроможності. Це іноземне законодавство про неспроможність, давньоруський звичай стягнення боргів і конкурсне законодавство Росії. У 1832 році був прийнятий Статут про торговельну неспроможність.

Конкурсний процес у радянській системі управління складався із судової практики, побудованої на дореволюційних правилах права неспроможності. Незважаючи на те, що Цивільний кодекс РСФСР 1922 року містив окремі положення щодо неспроможності торгових товариств та фізичних осіб, будь-яких норм, що регулювали б саму процедуру банкрутства, не існувало.

Відтак можна підсумувати, що якісний розвиток інституту банкрутства полягає у вдосконаленні і більш детальній правовій регламентації відносин усіх учасників конкурсного процесу, який відбувався протягом декількох історичних етапів, які обумовлені особливостями розвитку державних утворень на теренах сучасної України, кінцевим результатом якого можна вважати створення в уже незалежній Україні інституту банкрутства із прийняттям першого Закону України "Про банкрутство", що чинний з 18 січня 2013 р. і понині як Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом".

Список використаної літератури

1. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] // Законодавство України – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] // Законодавство України – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
3. Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" (редакція, чинна до 18 січня 2013 р.) / Х.: ПП "ІГВІНІ", 2009. – 96 с.
4. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом [Електронний ресурс]: Закон України від 14 травня 1992 року № 2343-XII // Законодавство України – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>
5. Устав о банкрутах от 19 декабря 1800 г. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://base.garant.ru/55003854>
6. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] // Законодавство України – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
7. Про Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" (у редакції Закону України від 22.12.2011 № 4212- VI) [Електронний ресурс]: Інформаційний лист ВГСУ від 28.03.2013 № 01-06/606/2013// Офіційний веб-сайт Вищого господарського суду України – Режим доступу: <http://www.arbitr.gov.ua/news/1171>
8. Журавльов Д.В. Науково-практичний коментар Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" / за ред. Д.В. Журавльова -К.: "Центр учбової літератури", 2017 – 352 с.
9. Грек Б. М. та ін. Банкрутство. Правозастосування та судова практика – К. : Юрінком Інтер, 2007 – 304 с.
10. Грушевський, М. С. Історія України – Русі : в 11 т./ Ред. коп. : П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1992 – Т. 3 : До року 1340. – 1993. – 592 с.
11. Капустін В.В. Банкрутство: генезис, сутність і поняття в умовах сьогодення // Порівняльно-аналітичне право. – 2013 р. – № 3-2. – С. 165-168.

12. Котляр М.Ф. Утворення Давньоруської держави / Котляр М.Ф. // Утворення Давньоруської держави. – 1993. – №11. – С. 1-44.
13. Поляков Б. М. Давньоруський конкурсний процес // Санація та банкрутство. – 2006. – N 1. – С. 89
14. Поляков Б. М. Конкурсний процес царської Росії // Санація та банкрутство. – 2006. – N 1. – С. 90-91
15. Поляков Б. М. Стислий нарис розвитку інституту неспроможності (банкрутства) в Україні // Санація та банкрутство. – 2006. – №3. – С.60-65.
16. Пригуза П.Д. Науково-практичний коментар Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" у редакції з 18 січня 2013 р. (доктринальне тлумачення норм права неплатоспроможності та статтей 1-21) / за ред. П.Д. Пригузи -Херсон: Видавництво "ТДС", 2013 – 304 с.
17. Российское законодательство X – XX веков. В девяти томах. Под общей редакцией О.И. Чистякова. Т. 1. Законодательство Древней Руси / Ю. Г. Алексеев, В. М. Клеандрова, Т. Е. Новицкая и др. – Юридическая литература Москва, 1984. – С. 432.
18. Свод Законовъ Российской империи – Видання 1842 р. – СПб. – у 15-ти томах. – т. 11. ч. 2. – С. 249-274.
19. Шевченко, О. О. Історія держави і права України – К. : Вентурі, 1996. – 224 с.
20. Юдин, В. Г. Несостоятельность (банкротство): исторический аспект // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – 2002. – N 1. С. 155.
21. Яковлев О.О. Становлення та історичні етапи розвитку інституту банкрутства в Україні // Університетські наукові записки. – 2010 р. – №2 (34). – С. 140-148.

Влачица С.Р.

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент Матеев С.В.

ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРІВ ФРАХТУВАННЯ

Стаття присвячена правому регулюванню договору фрахтування на морському транспорті. В статті досліджуються погляди науковців на правову природу договору фрахтування на морському транспорті та норми законодавства. Виокремлюються існуючі в українському законодавстві правові недоліки та пропонуються шляхи їх подолання.

Ключові слова: фрахтування, чартер, морське перевезення вантажу.

Влачица С.Р.

ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРІВ ФРАХТОВАНИЯ

Статья посвящена анализу правового регулирования договора фрахтования на морском транспорте. В статье исследуются взгляды ученых на правовую природу договора фрахтования на морском транспорте и нормы законодательства. Выделяются существующие в украинском законодательстве правовые недостатки и предлагаются пути их преодоления.

Ключевые слова: фрахтование, чартер, морская перевозка груза.

Влачица С.Р.

ISSUES OF LEGAL REGULATION OF CHARTER AGREEMENTS

The article is devoted to the analysis of legal regulation of the charter contract on sea transport. The article examines the views of scholars on the legal nature of the charter contract for maritime transport and the rules of law. The existing legal defects in Ukrainian legislation are outlined and ways of overcoming them are offered.

Key words: charter, chartering, sea freight transportation.

Постановка проблеми. Правове регулювання договорів фрахтування, що укладаються на морському транспорті, потребує усунення недоліків визначення понять, чіткості розмежування від інших правових конструкцій. В сучасному законодавстві

склалась тенденція, що була відома ще в радянському праві, зокрема непослідовності у визначенні юридичних термінів, що застосовуються в законодавстві. На сьогодні такі недоліки містяться в статтях Кодексу торговельного мореплавства України, Податковому кодексі України, що призводить до багатозначних трактувань та плюралізму поглядів науковців щодо правової природи договору фрахтування на морському транспорті. Більш того, неоднозначні підходи законодавця до правового регулювання фрахтування на морському транспорті зумовлює появу правових розбіжностей та проблем при застосуванні норм на практиці.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Правову базу для написання статті становлять норми Кодексу торговельного мореплавства України (далі – КТМУ), Податкового кодексу України (далі – ПКУ), Цивільного кодексу (ЦКУ), та Господарського кодексу України (далі – ГКУ). Науковою базою статті стали праці таких науковців, як В.В. Вітрянський [6], В.В. Долинська [7], А.Г. Калпін [9] та інші.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. В законодавстві України, зокрема в КТМУ та ПКУ, а також в наукових джерелах, відсутній єдиний підхід до розуміння правової природи договору фрахтування на морському транспорті. Саме тому, відносно використання морського судна за договором фрахтування потребують подальшого наукового дослідження.

Мета дослідження. Основною метою дослідження є комплексний теоретичний аналіз правових норм, що становлять основу правового регулювання договорів фрахтування на морському транспорті. Метою дослідження також виступає теоретико-правовий аналіз різноманітних поглядів науковців щодо правового регулювання договорів фрахтування на морському транспорті, та формування власного погляду до існуючої проблематики.

Основні результати дослідження. Морське судноплавство на сьогодні відіграє значну роль у економіці країни, займаючи вагомe місце в структурі транспортної системи. Забезпечення інтересів всіх учасників правовідносин, що складаються навколо морських перевезень, неможливе без належного правового регулювання.

Традиційно найбільш вживаними на практиці в торговельному мореплаванні є договори перевезення вантажу морським транспортом та перевезення вантажу по чартеру.

Норми, що регулюють рейсовий чартер, містяться у главі 2 розділу V Кодексу торговельного мореплавства України, та з точки зору законодавця, договір рейсового чартеру є одним із видів договору морського перевезення. Такий висновок можна зробити з аналізу статті 133 КТМУ, згідно з якою за договором морського перевезення вантажу перевізник або фрахтівник зобов'язується перевезти доручений йому відправником вантаж з порту відправлення в порт призначення і видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (одержувачу), а відправник або фрахтувальник зобов'язується сплатити за перевезення встановлену плату (фрахт) [1, ст. 133].

Натомість КТМУ містить окремий розділ VI "Фрахтування суден", що закріплює правову основу договору чартеру (фрахтування) суден на певний час. Так, за договором чартеру (фрахтування) судна на певний час судновласник зобов'язується за обумовлену плату (фрахт) надати судно фрахтувальнику для перевезення пасажирів, вантажів та для інших цілей торговельного мореплавства на певний час [1, ст. 203].

Цивільний кодекс України в той же час містить визначення договору чартеру (фрахтування), яке закріплено в Главі 64 "Перевезення". Така позиція законодавця зумовила проблематику визначення правової природи договорів фрахтування на морському транспорті, у зв'язку з цим не припиняються наукові дискусії щодо правової природи договору чартеру взагалі і договору морського фрахтування зокрема.

Проаналізувавши існуючі точки зору на правову природу договору фрахтування морських суден, їх можна звести до трьох основних. Договір фрахтування розглядається як : 1) договір орендного типу; 2) різновид договору перевезення; 3) самостійна договірна конструкція.

Отже, доречно навести позиції науковців щодо віднесення договорів фрахтування до того чи іншого виду. Так, О.Г. Калпін зводить визначення договору морського перевезення до чартеру, обов'язковою ознакою якого є здійснення перевезення на визначених умовах [9, с. 6].

О.Л. Маковський вважає, що в основу зазначених договорів покладено різні економічні відносини: в основу договору морського перевезення вантажу покладено відносини обігу, де предметом обігу є створений транспортом неречовий ефект, який є невід'ємним від самого процесу перевезення, а в основу договору фрахтування покладено відносини щодо тимчасового перерозподілу загальних засобів морського транспорту – морських суден, правовою формою яких і є договір фрахтування [11].

Підтримуємо зазначену позицію, так як вважаємо, що предмет договору фрахтування відрізняється від предмету договору морського перевезення вантажу. Окрім того, в договорі фрахтування метою договору не завжди виступає перевезення вантажу.

Договір фрахтування, як вид договору перевезення, розглядають О.Д. Кейлін, [10, с. 163] О.К. Жудро, Ю.Х. Джавад [8, с. 208].

В.В. Долинська вважає, що за своєю правовою природою договір фрахтування (чартер) займає проміжне місце між транспортними договорами і договорами оренди [7, с. 32].

Слід зазначити, що договір фрахтування судна на певний час за своєю юридичною природою дуже близький до договору оренди. Наприклад В.А. Вітрянський досліджує договір фрахтування саме як вид договору оренди [6, с. 170]. Подібної думки притримується Є.В. Вавілін [5, с. 54], Е.В. Вакулович [4, с. 187]. Варто зазначити, що цивільне законодавство містить положення, згідно якого договором найму транспортного засобу може бути встановлено, що він передається у найм з екіпажем, який його обслуговує [2, ч. 2 ст. 798]. Тобто можна розглядати договір фрахтування з точки зору його подібності до договору оренди транспортного засобу. Однак повністю договір фрахтування судна на певний час віднести до договору оренди не можна, адже, об'єктом договору оренди є майно, тоді як, наприклад, тайм-чартер передбачає крім використання самого судна послуги людей (екіпажу), які забезпечують функціонування судна. Очевидно, що послуги екіпажу і самі члени екіпажу не можуть бути предметом майнового найму. Проте повністю заперечити подібність даних договорів, на нашу думку, не можна.

Тенденція самостійної правової регламентації названих договорів спостерігається у праві Англії, США, Ліберії, Італії, Швейцарії та інших держав.

Досліджуючи договір рейсового чартеру, визначення якого міститься у ст. 133 КТМУ, та порівнюючи його із договором морського перевезення вантажу, приходимо до висновку, що між цими договорами є багато спільних рис. Об'єднуюча мета цих договорів – доставка вантажу в порт призначення. Все ж, ми притримуємось тієї думки, що договір рейсового чартеру, так як і тайм-чартеру є видом договору не перевезення вантажу, а фрахтування, адже предметом договору виступає наймання судна або його частини.

Проблему в розмежуванні договору фрахтування створює вищезазначена 133 стаття КТМУ, адже вона визначає альтернативу сторонам договору: замість перевізника, вантажовідправника і вантажодержувача мова йде про перевізника або фрахтівника, відправника або фрахтувальника та одержувача. Більш того, частина друга статті 133 КТМУ містить норму: фрахтувальником і фрахтівником визнаються особи, що уклали між собою договір фрахтування судна (чартер) [1, ч. 2 ст. 133]. Це положення заперечує самостійність договору фрахтування та розглядає його як вид договору морського перевезення вантажу, в той час, як зазначені договори мають самостійний зміст.

Чимало питань при дослідженні правової природи договорів фрахтування на морському транспорті породжують сторони договірних відносин. Сторони договору фрахтування не можуть бути водночас сторонами договору перевезення, бо це призведе до тотожності різних за змістом зобов'язань. Навіть якщо правовідносини щодо фрахтування морського судна передують правовідносинам щодо перевезення вантажу, сторонами у договорі перевезення будуть перевізник, вантажовідправник і вантажодержувач, тому що вони мають відмінні від договору фрахтування зобов'язання. До того ж, договір фрахтування має свій предмет, зміст, склад сторін (є двостороннім) і ніяк не повинен впливати на інший самостійний вид договору, який застосовується у сфері торговельного мореплавства, – договір морського перевезення ван-

тажу. Підводячи підсумок, слід зазначити, що два зазначені договори не можуть поєднуватись, адже це ототожнює їх предмет, та унеможлиблює розмежування.

Тому, на нашу думку, слід вдосконалити законодавство в сфері правового регулювання договорів фрахтування на морському транспорті.

Неспроможність законодавця чітко розмежувати договори фрахтування в КТМУ, зумовлює проблеми та питання при оподаткуванні. Так, ПКУ вводиться термін "фрахт", як "винагорода (компенсація), що сплачується за договорами перевезення, найму або піднайму судна або транспортного засобу (їх частин) для: перевезення вантажів та пасажирів морськими або повітряними суднами; перевезення вантажів залізничним або автомобільним транспортом" [3, п. 14.1.260 ст. 14].

Даним терміном законодавець фактично звужує цілі фрахтування суден для "перевезення вантажів та пасажирів морськими суднами". Для морського транспорту таке "звуження" цілей є досить незрозумілим та на практиці приводить до значної кількості спірних ситуацій, оскільки наприклад за ст. 203 КТМУ, фрахтування суден за договорами тайм- та бербоут-чартеру здійснюється для перевезення пасажирів, вантажів та для інших цілей торговельного мореплавства [1, ст. 203]. При цьому відповідно до КТМУ "під торговельним мореплаством у цьому Кодексі розуміється діяльність, пов'язана з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти, рибних та інших морських промислів, розвідки та видобування корисних копалин, виконання буксирних, криголамних і рятувальних операцій, прокладання кабелю, також для інших господарських, наукових і культурних цілей" [1, ст. 1].

Фактично законодавець в ПКУ займає чітку позицію, відносячи договір фрахтування до договорів перевезення із визначеною метою. Таке звуження призводить до "прогалини" в податковому законодавстві та потребує заповнення законодавцем. На практиці спірні питання вирішуються шляхом застосування норм міжнародних договорів в зовнішньоекономічних відносинах, або використання принципів оподаткування "подібних" за правовою природою відносин – виконання робіт, надання послуг і т.п.

Найчастіше проблеми виникають при фрахтуванні резидентами у нерезидентів суден спеціального призначення, або багатопільових суден, таких як днопоглиблювальні судна (земснаряди або дрейджери), буксири, перевантажувальні плавучі крани і т.п.

При фрахтуванні суден спеціального призначення, наприклад дрейджери, які використовуються для виконання днопоглиблювальних робіт, та за договорами, тайм-, бербоут-чартеру, органами фіскальної служби зазначається, що плата за такими договорами не оподатковується податком на доходи нерезидента за правилами оподаткування фрахту, оскільки фрахтування суден не здійснюється для перевезення вантажів. Оподаткування здійснюється за правилами оподаткування орендної / лізингової плати на користь нерезидента – пп. р) п. 141.4.1 ст. 141 ПКУ за загальною ставкою 15%.

Вважаю, що такий підхід щодо оподаткування податком на доходи нерезидента фрахту спеціалізованих суден доволі спірний та не достатньо обґрунтований, виходячи з протиріч, що містяться в самому ПКУ. Так, нормою п. 14.1.97 ст. 14 ПКУ, встановлюється, що "лізингова (орендна) операція – господарська операція (крім операцій з фрахтування (чартеру) морських суден та інших транспортних засобів) фізичної чи юридичної особи (орендодавця), що передбачає надання основних засобів у користування іншим фізичним чи юридичним особам (орендарям) за плату та на визначений строк" [3, п. 14.1.97 ст. 14].

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження, слід зазначити, що існуючі положення КТМУ, котрі здійснюють правове регулювання договорів фрахтування на морському транспорті, створюють плутанину та наукові дискусії. З метою усунення колізій, законодавець має чітко визначити поняттєвий апарат, розмежувавши поняття "фрахтування", "чартер", "фрахт" та забезпечити єдине їх застосування у законодавстві.

Враховуючи те, що на нашу думку, договір рейсового чартеру не можна ототожнювати з договором перевезення вантажу, вважаємо за доцільне ч. 2 ст. 133 КТМУ виключити, а ч. 1 цієї статті викласти у такій редакції: за договором морського перевезення вантажу перевізник зобов'язується доставити ввірений йому відправником вантаж з порту відправлення у порт призначення у встановлений законодавством

чи договором строк та видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (одержувачу), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу провізну плату". Така правка усуне існуюче непорозуміння в розмежування договорів фрахтування та морського перевезення вантажу.

Слід внести зміни до п. 14.1.260 ст. 14 ПКУ в термін "фрахт", виклавши його в наступній редакції: – "винагорода (компенсація), що сплачується за договорами чартеру (фрахтування), перевезення, найму або піднайму судна або транспортного засобу (їх частин) при: - здійсненні діяльності з торговельного мореплавства морськими та іншими суднами; - перевезенні пасажирів, вантажів, пошти та наданні інших послуг повітряними суднами; - перевезенні пасажирів, вантажів, пошти та наданні інших послуг залізничним або автомобільним транспортом".

Та змінити термін "операції з фрахтування (чартеру)" в ч. 1 п. 14.1.97 ст. 14 ПКУ та "договори фрахту" в ч. 1 п. 141.4.4 ст. 141 ПКУ на операції та договори "чартеру (фрахтування)", відповідно. Для приведення цих термінів у відповідність до транспортних кодексів.

Список використаних джерел

1. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 № 176/95-ВР// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52, ст.349;
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV//Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356;
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI//Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112;
4. Вакулович Е.В. Види договору оренди транспортних засобів // Вісник Університету внутрішніх справ. – Спецвипуск. – X., 2000. – с. 187-189.
5. Вавилин, Е.В. Осуществление прав и исполнение обязанностей по договору аренды транспортных средств / Е.В. Вавилин. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 136 с.
6. Витрянский В.В. Договор аренды и его виды: прокат, фрахтование на время, аренда зданий, сооружений и предприятий, лизинг. – М.: СТАТУТ, 2001. – 300 с.
7. Долинская В.В. Транспортные договоры [Текст] // Законы России: опыт, анализ, практика, 2010. – No 8. – С. 32-41;
8. Жудро А.К., Джавад Ю.Х. Морское право. – М.: "Транспорт", 1974. – 384 с.
9. Калпін А.Г. Чартер: природа, структура отношений, сопоставление со смежными транспортными договорами. – М.: Транспорт, 1978. – 196 с.;
10. Кейлин А.Д. Советское морское право. – М.: Водтрансиздат, 1954. – 395 с.
11. Маковский А.Л. Правовое регулирование морских перевозок грузов. – М., 1961. – 314 с.

Гербей А.А.

*Науковий керівник:
к.ю.н., доцент Липець Л.В.*

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

В статті розглядаються історичні аспекти виникнення та формування податку на прибуток. Розглянуто етапи становлення податкової системи України. Наголошено на потребі податкової гармонізації з наступними кардинальними змінами в системі оподаткування України.

Ключові слова: податкова реформа, становлення податкової системи, податок на прибуток.

Гербей А.А.

ІСТОРІЯ ВОЗНИКНОВЕННЯ НАЛОГА НА ПРИБЫЛЬ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

Статья посвящена рассмотрению исторических аспектов возникновения и формирования налога на прибыль. Уделено внимание становлению налоговой системы Украины. Отмечено потребности налоговой гармонизации со следующими конструктивными изменениями в системе налогообложения Украины.

Ключевые слова: налоговая реформа, становление налоговой системы, налог на прибыль.

HISTORY OF THE INCREASE OF THE TAX ON THE PROFITABILITY OF ENTERPRISES IN THE TERRITORY OF UKRAINE

The article is devoted to the consideration of historical aspects of the origin and formation of the profit tax. Attention is paid to the formation of the tax system of Ukraine. The need for tax harmonization with the following constructive changes in the taxation system of Ukraine was noted.

Keywords: tax reform, the formation of the tax system, the profit tax.

Постановка проблеми. Податкова політика України не є досконалою і потребує доопрацювання, враховуючи євроінтеграційні наміри. Об'єктивне висвітлення будь-якої проблеми неможливе без вивчення напрацювань попередників, дослідження історичного досвіду становлення системи прямого оподаткування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питання історичного розвитку податкової системи займалася значна кількість науковців. Серед дослідників питань пов'язаних з історичним розвитком податкових систем є такі українські вчені: С.В. Степаненко, С.Н. Антонюк, В.М. Фещенко, Н.О. Тимочко, В.М. Мельник та зарубіжні вчені: А. Сміт, Д. Рикардо, Ф. Кене, В.Петти, А.Маршал, Дж.Кейнс, Дж. Гелбрейт та інші. Про те питання є недостатньо дослідженням.

Метою дослідження є окреслення історичних етапів становлення системи прямого оподаткування в європейських країнах та в Україні із виділенням найбільш значимих результатів та досягнень.

Основні результати дослідження. Податки як головне джерело доходів держави мають багатовікову історію. Саме виникнення держави спричинило появу платежів та внесків до державної скарбниці для фінансового забезпечення виконання державою її функцій.

Прибуткове оподаткування почало розвиватися з давніх часів. У його розвитку умовно можна виділити три етапи. Перший етап починається у стародавніх державах (Стародавній Єгипет, Стародавня Греція, Вавилон тощо) і триває до початку Середніх віків. У цей період держави, як правило, не мали постійного фіскального апарату, а тому збирання податків не вирізнялося системністю [15, с. 14-22]. Другий етап припадає на XVI – початок XIX ст. У цей період у деяких країнах створюються державні фінансові установи, і стягнення податків відбувається систематично та в обов'язковому порядку. Третій етап, кінець XIX – початок XXI ст., який продовжується і зараз – прибуткове оподаткування є одним із найважливіших джерел податкових надходжень, система контролю за сплатою податків сформована та постійно вдосконалюється [15, с. 29-31, с. 80].

У середньовічній Франції, яка вважалась однією з найрозвиненіших держав у Європі, прибутки від селян-орендарів та селян-цензитарів були головним джерелом існування дворян, духовенства і королівського двору.

Втім був і один вид прямого податку під назвою – талья. Його стягували не тільки пропорційно – до майна власника, а ще й на засадах кругової поруки. У такий спосіб багаті мусили сплачувати за недоїмки бідніших, у разі відмови ризикуючи наразитися на конфіскацію особистого майна [15, с. 34]. Цікавим є те, що першими схожими за своїми властивостями та сутт на нинішній податок на прибуток були такі види податків, як: промисловий та податок на капітал, але вони справлялися з населення, а не з підприємств, тобто першими платниками прибуткових податків були саме фізичні особи.

У кожній країні, де починався розвиток прибуткового оподаткування, прибуткові податки мали різні назви. Так, в Англії XVII ст. вони називалися загальними прибутковими податками [10, с. 20]. У Франції та США в XIX ст. був уведений податок на грошовий капітал та податок з корпорацій. Узагалі слід підкреслити, що в країнах Європи та США для визначення прибуткового податку вживається термін "корпоративний податок".

Розвиток податку на прибуток підприємств в Україні почався у Київській Русі, з такого виду прибуткового оподаткування, як данина. Найдавнішою системою прямих податків у Київській Русі була данина, яка використовувалася для утримання княжого двору й дружини. Панування натурального господарства визначало в основному нату-

ральний характер податкової системи. Данина сплачувалася звичайно продуктами сільського господарства і промислів (хутро, віск, мед, хліб, шкіра тощо) [15, с. 54].

Сплата податків у такій же формі відбувалася у період Литовсько-Польсько доби (початок XIV – початок XVI ст.). У період козацької держави (1648-1654), у період Гетьманщини також сплачувалася данина, а після її скасування у 1764 р. було впроваджено грошові податки з дворів – "подвірні". Запровадження промислового податку відбулося у 1898 р. У період перебування України у складі Російської імперії [15, с. 120]. Але ми вважаємо за потрібне приділити особливу увагу розвитку прибуткового оподаткування юридичних осіб саме починаючи з 1917 р., із часів перебування України під радянською владою, і до сьогодні.

Одним із важливих напрямів у побудові системи радянського оподаткування був Декрет РНК від 24 листопада 1917 р. "Про стягнення прямих податків", який встановлював податок на приріст прибутків із торговельних та промислових підприємств. У цьому документі закріплені чіткі строки сплати прямих податків, а в разі затримання сплати податку або його несплати були введені жорсткі санкції [5 с. 105]. Ці податки стягувались місцевими радами, оскільки централізованих податкових органів ще не було [12, с. 115-116]. Так, події 1917 р. мали прямий вплив на податкову політику держави. Адже було чітко внесено зміни щодо податкової системи, згідно з нормами якої визначалося, який саме податок буде важливим інструментом для акумулювання податкових надходжень до державного бюджету країни.

У період 1919-1920 рр. суттєво зменшилися податкові надходження, адже несприятливе фінансове становище, в якому перебувала країна, не могли не вплинути на промисловість. Важка на той час післяреволюційна ситуація ускладнилася й тим, що державні підприємства, посилюючись на свій статус, вимагали надання їм пільг або звільнення від сплати податків [4, с. 179-183]. Але ж такі поступки в оподаткуванні підприємств для держави були невідповідними, а відмова від них спричинила ще більш негативні явища у вигляді: ухилення від сплати податків; заниження розмірів отриманих доходів. Як наслідок, надходження до державного бюджету значно скоротилися і тому пріоритет у стимулюванні оподаткування віддавався непрямим податкам.

Вже у 1922 р. ситуація дещо змінюється. У зв'язку з політичними перетвореннями змінилися і пріоритети оподаткування. Кроком у впровадженні податку на прибуток підприємств було удосконалення прибутково-майнового податку 1922 р. [15, с. 145]. Він являв собою складну систему, яку становили дві самостійні частини: прибутковий та майновий податки. Серед юридичних осіб під оподаткування підпадали товариства, акціонерні товариства та підприємства [3, с. 13]. Цей податок охоплював дохід юридичних осіб, які, на переконання державної влади, повинні були сплачувати такий податок, при цьому суттєво збільшуючи податкові надходження.

На території СРСР у 1922 р. був прийнятий декрет ВЦВК щодо запровадження прямих податків (одним з яких був прибутковий податок із підприємств). У цей час також були прийняті циркуляри Наркомфіну СРСР про встановлення, стягнення та звітність за прямими та непрямим податками. Зазначеними документами затвердився промисловий податок, який стягувався з промислових підприємств, що включав зрівняльний збір та підлягав сплаті щомісячно. Було запроваджено також диференціацію ставок за галузями виробництва та розширення бази оподаткування. Так, було визначено дванадцять категорій ставок для промислових підприємств в залежності від їх розміру [11, с. 24-25, с. 44-47].

Недоліками уведених на той час податків вважаємо надмірність та необґрунтованість збільшення податкового тиску в оподаткуванні підприємств. Двічі оподатковувались податком доходи учасників акціонерних товариств (дохід підприємства та дивіденди). Це не впливало позитивно на податкову систему в цілому, тому призводило тільки до збанкрутіння та пошуку шляхів до мінімізації об'єктів оподаткування й ухилення від їх сплати.

У 1923 р. оподаткування прибутків підприємств охопило державні та кооперативні підприємства, основа якого будувалася на принципах пропорційності (ставки податку були пропорційними та дорівнювали вісім відсотків від прибутку). Оподатковуваний прибуток розраховувався як різниця між валовими доходами та валовими

витратами підприємства, який не збігався за розміром із його балансовим прибутком. Використання особливої системи оподаткування для державних та кооперативних підприємств пояснювалась відмінністю з метою регулювання нагромадження у приватному та суспільному секторах [11, с. 46].

Державні та кооперативні підприємства отримали від держави самостійність у здійсненні своїх операцій. Згідно із цими положеннями вони мали діяти відповідно до затверджених для них статутів із метою отримання останніми прибутку.

У 1924 р. було скасовано оподаткування майна, а прибутково-майновий податок реорганізовано у прибутковий. Прибутковий податок було поділено на дві частини – основну і додаткову, його платників – на окремі категорії та групи. Податок утримувався у твердих ставках, диференційованих за категоріями та групами платників. Додатковий податок встановлювався у прогресивних ставках до сукупного доходу, що перевищував певний розмір [15, с. 145]. Також 1924 р. охарактеризувався державною підтримкою кооперативної власності через надання ряду пільг, в тому числі і з податку на прибуток підприємств. Особливе значення мали кооперативні товариства селянських господарств, однією із важливих функцій яких був розвиток кредиту. Сільськогосподарська кооперація отримувала грошову підтримку безпосередньо від держави. Адже, ще у кінці 1923 р. на основі рішень XII з'їзду партії була проведена податкова реформа, метою якої було максимальна підтримка сільськогосподарських кооперативів [4, с. 238].

Водночас Наркомфін зазначав, що збільшення податкових надходжень можливе лише при виконанні таких умов як: по-перше, спрощення податкової системи поступового скорочення кількості пільг та по-друге, посилення непрямого оподаткування та реорганізація податкового управління [11, с. 57].

Отже, бачимо, що податкова реформа кооперативної власності сільгоспвиробників позитивно вплинула на діяльність та функціонування таких підприємств, адже держава за допомогою пільг стимулювала їх розвиток. Це вплинуло і на податкові надходження до бюджетів від таких підприємств. Але при цьому Наркомфін зауважив, що прямі податки не є ефективними для швидкого наповнення бюджетів і треба поступово замінити їх на непрямі податки.

З 1926 р. почався період індустріалізації, який характеризував певним реформуванням державного сектору економіки та податкової системи. 29 травня 1927 р. було прийнято декрет "Положення про державні трести", в якому зазначалося, що підприємствам які входять до складу тресту, надається самостійність у вчиненні господарських операцій щодо обігових коштів. Також починаючи з 1927 р. вперше була використана практика зі складання та затвердження плану економічних заходів, основною метою якого було збільшення надходжень до державного бюджету та продовжено впровадження податку на "надприбуток", який успішно почав справлявся з 1926 р. під назвою "тимчасовий податок на надприбуток".

Починаючи із 1927 р. він вже не був тимчасовим, а почав використовуватися як постійний, та увійшов у систему прямих. Такий податок оподатковує дохід, отриманий підприємствами, в яких мало місце отримання надприбутків.

Починаючи із 1929 р., значні зміни відбулися у прибутковому законодавстві, що стосувалися податку на прибуток підприємств. Зокрема, розширилося коло платників цього податку, яких було поділено на види, а також на зміну одноканальної системи прийшла двоканальна [11, с. 78]. Того ж року було введено двоканальну систему оподаткування, яка передбачала існування двох податків: податку з обороту та відрахувань із прибутку підприємств. За дією такої двоканальної системи найбільш обтяжливим тягарем таке оподаткування було для підприємств із низьким рівнем прибутку.

Отже, бачимо що, метою постійних змін у податковій системі є збільшення податкових надходжень та зменшення витрат на їх акумулювання. Але введення нових податкових навантажень для підприємств не мали позитивних наслідків, а навпаки заводили їх у глухий кут. Тим самим значна частина підприємств не мали змоги сплачувати податки.

У намаганні збільшити податкові надходження до бюджетів були введені прогресивні ставки оподаткування для приватного сектору. Утім за час, що увели цю

кількість податкових навантажень на приватний сектор, він скоротився вдвічі, бо платники не мали змоги справлятися з такою кількістю податків. У результаті розгляду можливих реформ увага приділялася перш за все реконструкції трьох основних податків, на яких фактично спиралося оподаткування приватного сектору: промисловий, прибутковий і податок на надприбуток [11, с. 78-80].

Постанова ЦВК і РНК СРСР від 2 вересня 1930 року "Про податкову реформу було затверджено положення про прибутковий податок з підприємств громадського сектора, який поширювався не тільки на корпоративні але і на державні підприємства і організації [1, с. 251]. Отже, податкову систему 1930-х рр. було кардинально реформовано державні підприємства сплачували відрахування із прибутку підприємств та податок з обороту. Держава покладала значні надії, на те що відрахування із прибутку державних підприємств та податок з обороту будуть успішно впроваджені у тогочасну податкову систему. Так, за розмірами надходження до Державного бюджету СРСР відрахування від прибутку мали значний після податку з обороту, їх роль у бюджеті зростала у зв'язку із поліпшенням якості роботи господарських організацій.

Вже в 1930-і рр. почалася податкова реформа, яка встановлювала двоканальну систему платежів. Одним із таких платежів був прибутковий податок, який включав у себе податок на прибуток підприємств. Для державних підприємств встановлювалося відрахування від прибутку в розмірі від 10 до 81 відсотка фактично отриманого прибутку. Проведення цієї податкової реформи не можна оцінити однозначно. Позитивним моментом вважається уніфікація податкової системи. Наприклад, податок з обороту мів 53 платежі. Це спростило роботу з розрахунку податків і для підприємств, і для держави.

Передвоєнний період розвитку прибуткового податку завершився прийняттям Положення про прибутковий податок з підприємств і організацій кооперативних систем і з підприємств громадських організацій, широка система пільг була встановлена для громадських організацій. Незважаючи на це надходження від цього податку зростали [1 с. 251-254].

Вже з початком війни 1941-1945 рр., витрати бюджету значно зросли, що змушувало уряд підвищити діючі податки та запровадити нові. Але це були податки не з підприємств а з населення (воєнний податок, податок одиноких і малосімейних громадян тощо) [14 с. 151]. Тобто 1940-ві рр. знаменувалися воєнними подіями, які не могли позитивно вплинути на оподаткування в Україні. Так, у цей період німецька влада встановила такий порядок, згідно з яким вся земля і засоби виробництва проголошувалися їх власністю. На території, яка не була окупована, практично всі підприємства переоснащувалися для виробництва військових приладів та техніки і не оподатковувалися.

У 1946 р. було скасовано воєнний податок, але податки із населення вводилися і надалі. Того ж року був уведений збір із власників худоби, який справлявся з громадян, які мали продуктивну худобу [14 с. 152]. Вже у 1964 р. цей збір був відмінений. Наприкінці 1950-х рр. почалася відбудова промисловості та підприємств із пріоритетних напрямків економіки. Натомість податковий тягар несли колгоспні господарства в особі окремих селян. Державні підприємства дотувалися та не оподатковувалися.

З 1965 р. підприємства СРСР почали сплачувати три платежі з прибутку: плата за фонди, фіксовані (рентні) платежі і вільний залишок прибутку [15, с. 147-148]. Прибуток був основним джерелом фінансування для різних грошових фондів. Адже платниками прибуткового податку були: підприємства та господарські організації споживчої кооперації; підприємства та господарські організації, що займаються виробничою та іншою господарською діяльністю [1, с. 252-253]. У 1970-х рр. окремі галузі економіки переводилися на нормативно-частковий метод розподілу прибутку. Таке впровадження продовжувалося і в 1977 р. та поширювалося на всіх юридичних осіб. Його суть полягала в такому: для підприємства заздалегідь визначався відсоток прибутку, що мав передаватися до бюджету, і відсоток, що залишався в його розпорядженні, без права вищестоящих органів змінювати це співвідношення протягом календарного року [15, с. 147-148].

Період 1960-1970-х рр. був сповнений значними перетвореннями та експериментальними подіями в оподаткуванні підприємств. Податок на прибуток зазнав

значних змін та нововведень, що по-різному впливало на податкові надходження від нього. Наступний експеримент проводився в 1983-1984 рр. Причому "зверху" державою встановлювалися для кожного підприємства індивідуальні нормативи з відрахуванням з прибутку, а залишок залишався у підприємств [2, с. 31].

Отже, можна стверджувати, що упродовж 1970-1980-х рр. Чітко простежується класифікація платників цього податку, вводяться нові ставки сплати податку. Впровадження нових методів оподаткування стають необхідним фактом для відслідковування отриманих доходів підприємствами та можливості точних податкових надходжень від них.

Податкова система незалежної України почала формуватись одразу після проголошення незалежності в 1991 р. Розвиток податкової системи України можна розділити на такі періоди [13, с. 150].

Перший період – 1991-1992 рр. – починається з прийняттям 25 червня 1991 р. ЗУ "Про систему оподаткування" – першого в історії незалежної України податкового закону. Цей період характеризувався формуванням податкової системи України та введенням податку на прибуток підприємств. У статті 14 цього Закону визначено так: до загальнодержавних податків належать "податок на прибуток підприємств, у тому числі дивіденди, що сплачуються до бюджету державними некоорпоративними, казенними або комунальними підприємствами". Цей період є спробою введення такого податку для оцінки дохідної частини отриманих доходів від нього та розгляду можливостей подальшого його впровадження у податкову систему.

Другий період – 1992 р. – кінець 1994 р. – характеризується процесами роздержавлення та приватизації державних підприємств. З отриманням Україною статусу незалежності почався стрімкий розвиток приватної власності та виникнення нових форм підприємств. 21 лютого 1992 р. Було прийнято ЗУ "Про оподаткування доходів підприємств і організацій", головна ідея якого зводилась до подолання інфляції, в том числі за допомогою податку на прибуток підприємств [8]. Йому на зміну пришло ЗУ "Про оподаткування прибутку підприємств" від 28 грудня 1994 р. [9]. Зміст цього закону значно розширив межі його дії і впливу на юридичних осіб, поряд з іншими законами. Він закріпив положення, які були неврегульовані раніше прийнятими нормативно-правовими актами.

Третій період починався з кінця 1994 р. і продовжується до 2000 р. За цей час не відбувалося суттєвих змін у законодавстві щодо податку на прибуток підприємств, але, у 1995 р. було прийнято постанову Верховної Ради України "Про затвердження Правил застосування Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" [7]. Цей акт був допоміжним до ЗУ "Про оподаткування прибутку підприємств" від 28 грудня 1994 р., втім не дублював його дію, а доповнював у положеннях, не врахованих у законі. З 1997 р. ЗУ "Про оподаткування прибутку підприємств" від 28 грудня 1994 р. доповнювався, конкретизувалися та змінювалися положення цього Закону стосовно окремих категорій платників податку. ЗУ "Про внесення змін до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 22 травня 1997 р. № 283/97-ВР вносилися доповнення і щодо платників, і щодо об'єкта податку на прибуток підприємств [6].

Четвертий період почався з 2000 р. і тривав до 2014 р. Важливим надбанням у цьому періоді є прийняття низки законодавчих актів, впровадження нових форм обліку та звітності, які до того часу не використовувались. Впроваджені зміни в основному торкнулись порядку сплати податку на прибуток підприємств. Фундаментальним кроком в історії оподаткування податком на прибуток підприємств було прийняття ПКУ 2 грудня 2010 р., де окремий розділ присвячено податку на прибуток підприємств. Стрімка зміна законодавчих актів, спрямування податкового законодавства у світовий простір, інтеграція внутрішніх податкових норм до норм країн ЄС [14, с. 212] – важлива риса, яка розкриває сутність цього періоду.

П'ятий період в історії становлення податку на прибуток підприємств розпочався наприкінці 2014 р. і продовжується дотепер. Цей період почався зі змін від 28 січня 2014 р. до ПКУ, які набрали чинності у 2015 р. та внесли значні корективи до розділу III ПКУ "Податок на прибуток підприємств". Внесені зміни продиктовані стрімкими інтеграційними процесами, які відбуваються в Україні, та програмами адаптації українського законодавства до норм ЄС. Щодо самого змісту цього розділу, то нововведеннями

значно зменшився обсяг статей та інформації в самому ПКУ, багато питань, які регламентувалися Кодексом, віднесені до інших нормативно-правових актів.

Упродовж п'яти етапів становлення податку на прибуток підприємств він змінювався під впливами різних факторів та подій. Зміни відбувалися як у назві законодавчих актів, так і у змісті самого податку, об'єкті оподаткування, категоріях платників та ставок. Усе це впливало на його становлення у податковій системі України.

Отже, підбиваючи підсумки стосовно генезису прибуткового оподаткування та податку на прибуток підприємств як одного з видів прибуткових податків, зазначимо так: поперше, прибуткове оподаткування як явище виникло досить давно та поступово впроваджувалося в багатьох країнах світу, і Україна не є винятком. По-друге, існування податку на прибуток підприємств як виду прибуткового податку в Україні почалося зі складного історичного періоду 1917 р. з 20-х рр. XX ст. цей податок проходив свій еволюційний шлях. По-третє, податок на прибуток підприємств не був наповнений таким змістом, як зараз, та не мав таких характеристик, але з урахуванням тогочасного розвитку країни, економічних відносин та подій він повністю відповідав завданням тих часів.

Трансформувалися назви цього податку, а саме: прибутковий податок з підприємств; податок з приросту прибутку; податок на надприбуток. За кордоном він має назву "корпоративний податок", що стягується з корпорацій. По-четверте, змінювалися не тільки назви податку, а й види платників, ставки та методи розрахування, адже законодавець, постійно змінюючи його, додавав все нових рис для більшої фіскальної ефективності. Так, у наш час ми бачимо вдосконалений завдяки історичному, економічному, правовому та політичному впливу податок, який має найбільш вдалу форму та зміст порівняно з його попередниками. Зараз, як і раніше, головна мета його впровадження у податкову систему України не змінилася – це виконання фіскальної функції та формування дохідної частини Державного бюджету, економічно міцного державного фонду для задоволення потреб суспільства, покращення рівня життя та розвитку країни.

Висновки. Отже, дослідження еволюції податкової системи повинно використовуватись для створення ефективної системи оподаткування. На практиці часто повторюються ті ж самі помилки і прорахунки, які вже не раз негативно впливали на економічний розвиток. На сьогоднішній день Україна будує свою податкову систему, орієнтуючись на розвинені країни світу. Податкова система нашої держави повинна з одного боку виступати головним знаряддям реалізації її економічної доктрини, а з іншого – забезпечувати фінансову базу держави.

Список використаних джерел

1. Бесчеревних В.В., Коган М.Л., Куфакова Н.А. Советское финансовое право. Москва: Юрид. лит., 1974. 464 с.
2. Гензель П. П. Прямые налоги: очерк теории и практики. Ленинград: Фин. изд-во НКФ СССР, 1927. 108 с.: табл. (Библиотека финансовых знаний).
3. Оксентюк Б.А. Податкова система України в роки нової економічної політики (1921-1929 рр.): автореф. дис.к.е.н.: 08.01.04. / Терноп. держ. техн. ун-т ім. Івана Пулюя. Тернопіль, 2002. 22 с.
4. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР / под. ред.: А.А. Нестеренко и др.; Ин-т экономики АН УССР. Москва: Изд-во АН СССР, 1954. 554 с.
5. Плотников К. Н. Очерки истории бюджета советского государства: Москва: Юрид. лит., 1954. 556 с.
6. Про внесення змін до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств": Закон України від 22.05.1997. № 283/97-ВР // Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/283/97-%D0%B2%D1%80>.
7. Про затвердження Правил застосування Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств": Постанова Верхов. Ради України від 27.06.1995. № 247/95-ВР // Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України // zakon2.rada.gov.ua.
8. Про оподаткування доходів підприємств і організацій: Закон України від 21.02.1992. № 2146-XII // Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2146-12>.

9. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994. № 334/94-ВР // Законодавство України: база даних / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/334/94-%D0%B2%D1%80>.

10. Пушкарева В.М. История финансовой мысли и политики налогов: учеб. пособие для студентов вузов. Москва: Финансы и статистика, 2003. 252 с.

11. Таміліна Л.В. Оподаткування державних підприємств України в 1920-30-х рр.: монографія. Одеса: Астропринт, 2010. 152 с.

12. Шорохова Ю.С. Історія виникнення податку на прибуток підприємств на теренах України. Проблеми законності. Харків, 2015. Вип. 128. С. 112-118.

13. Шорохова Ю.С. Щодо становлення податку на прибуток підприємств. Пра-во і суспільство. Дніпро, 2015. Вип. 3. С. 149-152.

14. Ярошенко Ф.О., Мельник П.В. Історія оподаткування: навч. посіб. Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2004. 242 с.

15. Ярошенко Ф.О., Павленко В.В., Павленко В.П. Історія податків та оподаткування в Україні: посіб. для студентів вищ. навч. закл. за заг. ред. А.М. Подоляки. Київ: Персонал, 2012. 416 с.

Гнатенко Б.Ю.

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент Липець Л.В.

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Розглянуто питання, пов'язані із захистом права власності у цивільному обороті. Досліджено та проаналізовано існуючі у правовій науці класифікації способів захисту права власності. Виявлено основні напрями захисту права власності, що мають на меті повернення майна з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у здійсненні права власності або відновлення майнової сфери потерпілого власника. Зроблено висновки щодо можливості виокремлення у окремі групи класифікації способів захисту права власності, таких як "інші", "спеціальні", а також "позови до публічної влади".

Ключові слова: захист права власності, класифікація способів захисту права власності, речово-правові способи захисту права власності, зобов'язально-правові способи захисту права власності.

Гнатенко Б.Ю.

СПОСОБЫ ЗАЩИТЫ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ: ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ

Рассмотрены вопросы, связанные с защитой права собственности в гражданском обороте. Исследованы и проанализированы существующие в правовой науке классификации способов защиты права собственности. Выявлены основные направления защиты права собственности, имеющие целью возвращения имущества из чужого незаконного владения, устранения препятствий в осуществлении права собственности либо восстановление имущественной сферы потерпевшего владельца. Сделаны выводы о возможности выделения в отдельные группы классификации способов защиты права собственности, таких как "другие", "специальные", а также "иски к публичной власти".

Ключевые слова: защита права собственности, классификация способов защиты права собственности, вещественно-правовые способы защиты права собственности, обязательственно-правовые способы защиты права собственности.

Gnatenko B.Yu.

WAYS TO PROTECT THE RIGHTS OF OWNERSHIP: CONCEPT AND CLASSIFICATION

Considered issues related to the protection of property rights in civilian circulation. The methods of protecting property rights existing in the legal science classification are investigated and analyzed. The basic directions of protection of property rights, aimed at returning property from someone else's illegal possession, eliminating obstacles in realization of property rights or restoration of the property sphere of the victim's owner, are revealed. Conclusions are made on the possibility of separating into

separate groups the classification of ways of protecting property rights, such as "others", "special", as well as "lawsuits to public authorities".

Key words: *protection of property rights, classification of ways to protect property rights, legal and legal ways of protecting property rights, binding and legal ways of protecting property rights.*

Постановка проблеми. Право власності – це одне із основних прав людини. Після природних прав людини воно є першим правом, яке захищається державою. Так, відповідно до ст. 13 Конституції України [1], "державою забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності" та ст. 41, "ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності". Норми Конституції України щодо захисту права власності знайшли своє подальше втілення та практичне застосування у багатьох нормах галузей права – кримінального, адміністративного, земельного, фінансового, цивільного. Однак специфіка цивільно-правового захисту права власності надає можливість застосовувати способи, які забезпечують усунення перешкод у здійсненні права власності та відновлення майнового становища власника, чому не можуть у повному обсягу сприяти норми інших галузей права [2, с. 501].

Аналіз досліджень та публікацій. Саме тому питання про захист права власності належать, насамперед, цивільному праву, адже ефективний вибір способів захисту порушеного, оспорюваного або невизнаного права власності має сприяти підвищенню стабільності, безпеці й надійності становища власника. Питання, пов'язані із захистом права власності у цивільному обороті, досліджували О. В. Дзера, В. П. Смелянов, О. С. Юффе, Н. С. Кузнецова, О. А. Підпригора, О. П. Сергєєв, Є. О. Суханов, Є. О. Харитонов та інші. Проте зберігається потреба в подальшому аналізі цивільно-правових способів захисту права власності, адже на окремі питання захисту права власності висловлюються досить різні погляди.

Метою статті є питання, пов'язані із захистом права власності у цивільному обороті.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. З врахуванням зазначеного, у науковій статті увагу буде зосереджено на дослідженні та аналізі існуючих у правовій науці класифікацій способів захисту права власності. Класифікація правових явищ, у тому числі способів захисту права власності, має безперечне наукове значення, оскільки є одним з інструментів наукового пізнання. Класифікація дозволяє "розкласти" систему цивільно-правових способів захисту на частини (підсистеми) і більш глибоко досліджувати взаємозв'язки як між елементами виділеної частини, так і між усіма підсистемами системи способів захисту права власності. Для здійснення аналізу класифікацій цивільно-правових способів захисту права власності необхідно з'ясувати визначення поняття цивільно-правового захисту. Це питання в юридичній науці є предметом досліджень багатьох юристів, бо цивільне законодавство не містить чіткого визначення. Так, Є. О. Харитонов зазначає: поняття "захист права власності" охоплює комплекс правових засобів, що застосовуються судом, уповноваженими на те органами держави або самим власником для забезпечення реалізації та відновлення порушеного права власності [3, с. 350].

Є. О. Суханов визначає захист права власності як сукупність тих цивільно-правових засобів (способів), які застосовуються у зв'язку зі здійсненням правопорушень проти відносин власності [4, с. 208].

Слід зазначити, що в контексті захисту права власності часто вживають терміни "засоби захисту права власності" або "способи захисту права власності". Так, О. В. Дзера у своїх роботах застосовує поняття "засоби захисту права власності", Є. О. Суханов, навпаки, використовує термін "способи захисту права власності" [5, с. 514-515].

У тлумачному словнику С. І. Ожегова: "Спосіб – це система дій, що застосовуються під час виконання якої-небудь роботи, під час здійсненні чого-небудь; засіб – прийом, дія для досягнення чого-небудь" [6, с. 658; с. 660].

На перший погляд, розбіжності у термінології є незначними, однак, по суті, визначення способу містить поняття засобу, бо спосіб реалізується певними засобами. Спосіб захисту прав власності втілює ту мету, досягнення якої прагне суб'єкт захисту, розраховуючи на припинення порушення своїх прав або відшкодування збитків,

що виникли у зв'язку з порушенням його прав. Засіб захисту власності є знаряддям дії, до якої суб'єкт захисту прибігає для досягнення цієї мети. Тому засобом захисту права власності є позов, скарга, заява тощо. На наш погляд, доцільним буде використання терміну "способи захисту права власності". Крім цього, визначене поняття використовується законодавцем у Цивільному кодексі, зокрема, у ст. 16 Цивільного кодексу України [6] (далі – ЦК України) "Захист цивільних прав та інтересів судом".

Ст. 16 ЦК України прямо зазначає, що способами захисту цивільних прав і інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Способи захисту цивільних прав та інтересів, що встановлені законодавчо, здійснюють уповноважені на це владні органи із захисту права, тобто йдеться вже про форми захисту права. Так, у ч. 1 ст. 16 ЦК України закріплено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. У ст. 17, 18, 19 ЦК України містяться положення про захист цивільних прав та інтересів осіб Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування, а також нотаріусами шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі; та про самозахист, де зазначено, що особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Перелічені законодавцем форми та способи захисту цивільних прав значною мірою стосуються і захисту права власності. Важливе місце в реалізації захисту цивільних прав відводиться порядку здійснення особою права на захист, під яким необхідно розуміти організаційно-правову форму захисних способів і процедури дій особи, права якої порушено. В юридичній літературі під формою захисту розуміють комплекс узгоджених організаційних заходів із захисту прав, що здійснюється уповноваженими органами або особами (носіями права), спрямованих на відновлення порушеного права [7, с. 27].

З врахуванням вищезазначеного, виділяють юрисдикційну та неюрисдикційну форми захисту цивільних прав. Основна відмінність між ними полягає в тому, що захист права власності в юрисдикційній формі здійснюється різними спеціально уповноваженими на цей вид діяльності державою компетентними органами, з притаманним кожному з них визначеним процесуальним порядком діяльності, у той час як захист прав і інтересів в неюрисдикційній формі протікає в рамках матеріального правовідношення та здійснюється, як правило, самими учасниками правовідношення [8, с. 28].

Цивільно-правові способи захисту цивільних прав та інтересів, що містяться у ст. 16 ЦК України, являють собою основні (універсальні) способи захисту цивільних прав та інтересів. Критерієм класифікації є сфера дії або застосування того або іншого способу. При цьому способи захисту, що включені до переліку ст. 16 ЦК України, розглядаються як загальні, а способи, передбачені іншими нормами ЦК України і нормами інших законів, – як спеціальні. Проте насправді далеко не всі запропоновані способи захисту мають універсальний характер. Наприклад, потерпілий може вимагати компенсації моральної шкоди у разі порушення особистих немайнових прав і в передбачених законом випадках – у разі порушення майнових прав (ст. 1166, ст. 1167 ЦК України). Очевидно, що сфера можливої дії цього способу обмежена деякими умовами. Таким чином, цивільне законодавство не містить чіткої класифікації спо-

собів захисту цивільних прав та інтересів, зокрема права власності, однак її розроблено наукою цивільного права. В юридичній літературі містяться різні погляди на класифікацію способів захисту права власності. Найвідомішим є поділ цивільно-правових способів захисту права власності, що бере своє коріння з часів римського приватного права, на речово-правові та зобов'язально-правові способи. Основними речово-правовими способами захисту права власності у римському праві традиційно виділяли: ввіндований та негаторний позов [9, с. 115].

Під ввіндованим позовом розуміється позадоговірна вимога власника, що не володіє, до фактичного власника майна про повернення останнього в натурі. Передусім вимагається, щоб власник був позбавлений фактичного панування над своїм майном, яке вибуло з його володіння. Далі необхідно, щоб майно, яке втратив власник, збереглося в натурі і перебувало у фактичному володінні іншої особи. Витребувати за ввіндованим позовом можливо лише індивідуально визначене майно, що випливає із суті цього позову, спрямованого на повернення власникові того самого майна, яке вибуло з його володіння. Нарешті, ввіндований позов носить позадоговірний характер і захищає право власності як абсолютне суб'єктивне право [10, с. 415-416].

Негаторний позов є позовом володіючого власника про усунення будь-яких перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження майном, якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням володіння (ст. 391 ЦК України). Негаторний позов представляється власником за умови, що він має майно у своєму володінні, однак протиправна поведінка інших осіб перешкоджає йому здійснювати права користування або/та розпорядження ним. Як і ввіндований, негаторний позов може застосовуватися лише у разі відсутності між позивачем і відповідачем зобов'язальних відносин та подається щодо індивідуально визначеного майна. Наприклад, позов власника про виселення фізичних осіб з неправомірно зайнятих ними житлових приміщень; позов власника гаража до власника сусіднього гаража, який розмістив біля воріт його гаража будівельні матеріали [11, с. 310-312].

Зобов'язально-правові способи захисту поділяються на договірні та не договірні (позадоговірні). У договірних зобов'язаннях уповноважена особа може захистити своє право власності шляхом примусу боржника виконати обов'язок у натурі; розірвання договору; застосування мір відповідальності, передбачених договором чи інших заходів, передбачених договором або законом (наприклад, повернення сторонам майна, переданого ними на виконання договору, повернення майна, переданого власником в орендне чи інше тимчасове користування) [12, с. 32-33].

До не договірних (позадоговірних) зобов'язань правова доктрина відносить публічні обіцянки винагороди, ведення чужих справ без доручення, запобігання загрози шкоди чужому майну, рятування здоров'я та життя іншої особи, заподіяння шкоди, створення небезпеки (загрози) життю та здоров'ю фізичних осіб, а також їхньому майну та майну юридичних осіб [13, с. 17].

Тут має місце деліктне зобов'язання, (наприклад, повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна; відшкодування збитків та ін.) Більшість вчених-цивілістів представили своє бачення класифікації способів захисту права власності, узявши за основу, як правило, класичний поділ способів захисту права власності. Так, Є. О. Суханов поділяє способи захисту залежно від характеру порушень права власності і змісту захисту, що надається. Тут виділяються речово-правові засоби захисту права власності (ввіндований і негаторний позови), а також позов про визнання права власності як особливого способу захисту цивільних (у тому числі речових) прав; зобов'язально-правові способи. Разом із цим, Є. О. Суханов виділяє в окрему групу інші способи захисту права власності, оскільки вони мають особливий характер і не можуть бути застосовані у перших двох групах. Наприклад, способи захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутними або оголошених померлими. Самостійну групу цивільно-правових способів захисту речових прав складають ще позови до публічної влади, тобто вимоги, що ставляться до державних органів. Як бачимо, Є. О. Суханов у своїх роботах віддає перевагу об'єднанню в окрему категорію позовів до публічної влади, тобто наявність у таких органів влад-

них повноважень унеможливило б пред'явлення до них традиційних позовів у тих випадках, коли вони діють не як рівноправні учасники майнового обороту [4, с. 209].

Є. О. Харитонов разом з класичними (речово-правовими та зобов'язально-правовими) способами захисту права власності виділяє такі, що впливають з різних інститутів цивільного права, й вимоги до органів державної влади й управління про захист інтересів від правомірного або неправомірного втручання [14, с. 246]. Надана класифікація не істотно відрізняється від наведеної вище системи Є. О. Суханова, а точніше, відрізняється тільки назвами останніх двох груп. Більш детальною є класифікація способів захисту права власності О. В. Дзери, який представив її з урахуванням традиційного поділу та законодавчого закріплення спеціальних способів в особливих випадках порушення прав власників.

1) Речово-правові способи: основні: ввідикаційний позов; негативний позов; допоміжні: позов про визнання права власності; позов про виключення майна з опису; позови про захист прав співвласників у разі виділу, поділу та продажу спільного майна.

2) Зобов'язально-правові способи: договірні: відшкодування збитків, заподіяних використанням чи неналежним виконанням договору; повернення речей, наданих у користування за договором; не договірні: способи захисту права власності в деликтних зобов'язаннях; повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна.

3) Спеціальні способи захисту: позови про визнання угоди недійсною; способи захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими; способи захисту прав власників від неправомірного чи правомірного втручання державних органів, визнанням незаконним правового акта, що порушує право власності [2, с. 510].

Не менш слушною є позиція О. П. Сергєєва щодо класифікації способів захисту права власності. Так, до першої групи – речово-правових способів захисту права власності – вчений-цивіліст відносить наступні: ввідикаційний, негативний позови, а також позов про визнання права власності. Остання думка має явну підтримку в законодавстві, зокрема, у ЦК України, де чл. 392 позову присвячено ст. 392 "Визнання права власності".

Друга група – це класичні зобов'язально-правові способи захисту з поділом на договірні й не договірні цивільно-правові способи захисту права власності.

Третю групу складають ті способи захисту права власності, які не належать ні до речово-правових, ні до зобов'язально-правових, але впливають з різних інститутів цивільного права. Такими, наприклад, є правила про захист майнових прав власника, визнаного в установленому порядку безвісно відсутнім або оголошеного померлим, у разі його явки.

Четверта група – це способи, що спрямовані на захист інтересів власника у разі припинення права власності за підставами, передбаченими в законі. До них, зокрема, належать гарантії, установлені державою на випадок звернення в державну власність майна, що перебуває у власності громадян і юридичних осіб [10, с. 459].

Слід також звернути увагу на дещо спрощену класифікацію способів захисту права власності, запропоновану В. П. Ємельяновим. Способи захисту права власності він поділяє на дві групи: загальні та спеціальні. До загальних належать:

1) витребування майна з чужого незаконного володіння;

2) вимоги власника або іншого законного власника про усунення всяких перешкод у здійсненні його права, хоча ці порушення і не були пов'язані з позбавленням володіння;

3) позови про визнання права власності.

Спеціальні способи включають:

1) способи захисту від правомірного чи неправомірного втручання державних органів чи інших організацій;

2) способи захисту у разі несприятливого збігу об'єктивних обставин;

3) зобов'язально-правові способи;

4) захист права довічно успадкованого володіння земельною ділянкою [15, с. 160].

Дана класифікація має недоліки з погляду критерію поділу, оскільки універсальність застосування способів захисту права власності, таких як ввідикаційні та негативні позови, має місце лише як захист суб'єктивного права власності фізичних

або юридичних осіб, які не перебувають у договірних або зобов'язальних відносинах із порушником. Необхідно відзначити, що до всіх розглянутих нами класифікацій входить як один із речово-правових способів захисту права власності позов про визнання права власності, але його юридична природа оцінюється неоднозначно. Деякі вчені вважають, що вимогу про визнання права власності не можна розглядати як самостійний позов, оскільки ця вимога має ту саму мету, на досягнення якої спрямовані vindикаційні чи негаторні позови. На думку інших вчених, позови про визнання права власності характеризуються специфічними ознаками, які й виділяють їх у самостійні позови [11, с. 312-313].

Так, О. В. Дзера визначає, що позов про визнання права власності необхідний власнику, коли в інших осіб виникають сумніви у приналежності йому цього майна, що створює неможливість реалізації права власності; чи втраю документів на власність. Вчений вказує на існування обставин, коли право власності інші особи ще не порушили, та особа може звернутися до суду з зазначеним позовом, який матиме самостійне правове значення і не вимагатиме винесення якогось зобов'язального рішення для інших осіб, оскільки у такому випадку відсутня така сторона, як відповідач. При цьому автор виділяє і позови про визнання права власності, в яких є конкретні відповідачі (як приклад – позов одного з подружжя про визнання права спільної чи роздільної власності на майно). Або такі, де позов про визнання права власності є лише передумовою для досягнення позивачем кінцевої мети позову (виключити майно з опису, повернути майно у своє володіння) [2, с. 530-531].

О. П. Сергєєв, навпаки, надавав однозначне визначення позову про право власності, де він є позадоговірною вимогою власника майна про констатацію перед третіми особами факту приналежності позивачеві права власності на спірне майно, не сполучене з конкретними вимогами про повернення майна або усунення інших перешкод, не пов'язаних з позбавленням володіння [10, с. 567].

Позов про визнання права власності притаманний речово-правовим способам, але має і свої особливості, які відсутні в інших способах захисту права власності. Це, по-перше, мета позову про визнання права власності щодо усунення невизначеності відносин права власності, або отримання правостановлюючих документів на власність, що були втрачені раніше. По-друге, наявність або навіть відсутність відповідача, що оспорує або не визнає право власності на майно. Аналізуючи представлені класифікації, необхідно відзначити, що питання визначення цивільно-правових способів захисту права власності є дискусійним. Більшість авторів будують класифікацію способів захисту права власності з урахуванням традиційного поділу на речово-правові і зобов'язально-правові. Але поряд із цим надають різного тлумачення однаковим способам захисту права власності або виділяють "інші" групи способів захисту права власності, "спеціальні" способи захисту або такі, що "витікають з різних інститутів цивільного права", "позови до публічної влади" тощо. До групи так званих "спеціальних", або "інших" способів захисту прийнято відносити ті способи, які не можна віднести ні до однієї з інших груп, а класифікувати й об'єднати їх за якими-небудь загальними ознаками в групі не уявляється можливим. Необхідно відзначити складність розмежування їх з іншими способами. Автори тільки перераховують як приклади перелік способів, що впливають з різних цивільно-правових інститутів. Наприклад, О. В. Дзера пропонує такі приклади спеціальних способів захисту права власності: позови про визнання угоди недійсною (ст. 215, 216 ЦК України); способи захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутними або оголошених померлими (ст. 48 ЦК України). Вважаємо, що в цьому разі автор виділяє не способи захисту, а різні інститути цивільного права і вказує на правила про захист таких праводіношень. Так, зі ст. 48 "Правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою" ЦК України впливає наступне: у разі появи фізичної особи, яка була оголошена померлою, вона має право вимагати від особи, яка володіє її майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося та безоплатно перейшло до неї після оголошення фізичної особи померлою, або в разі неможливості повернути особі майно в натурі, відшкодувати вартість цього майна. Як бачимо, це виявляються

способи, які належать до названих вище груп: речово-правові або зобов'язально-правові способи захисту права власності з певними особливостями щодо суб'єктного складу учасників. Крім того, такі автори, як Є. О. Суханов, О. П. Сергєєв виділяють як окрему групу способів захисту права власності позови до публічної влади або цивільно-правові способи, що спрямовані на захист інтересів власника у разі припинення права власності за підставами, передбаченими в законі. З точки зору Є. О. Суханова необхідність виділення саме цих способів захисту обґрунтовується тим, що вони спрямовані не проти рівноправних учасників цивільних правовідносин, а проти тих, що мають владні повноваження державних органів [4, с. 210].

Прибічники такої позиції вважають, що усередині цієї групи відбувається поділ на підгрупи відповідно до того, що публічна влада може утискати або порушувати речові права як неправомірними, так і правомірними діями [16, с. 367-368].

Для захисту від неправомірних дій до публічної влади власнику можна використувати два види вимог:

1. Вимога відновлення становища, яке існувало до видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, або у разі неможливості відновлення попереднього становища – вимога на відшкодування майнової та моральної шкоди (ч. 2 ст. 393 ЦК України).

2. Вимога про визнання незаконним правового акту органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, що порушує право власності (ст. 21 ЦК України, ч. 1 ст. 393 ЦК України).

Щодо правомірних дій публічної влади, що призводить до порушення права власності, передбачена законом реквізіція має на меті попереднє і повне відшкодування вартості майна. Також цікавим є те, що після припинення надзвичайної обставини за умови збереження реквізованого майна власник має право вимагати його повернення у судовому порядку (ст. 353 ЦК України).

Вбачається, що виділення в окремі групи класифікації способів захисту права власності, таких як "інші", "спеціальні", а також "позови до публічної влади" обумовлене, швидше за все, певними особливостями суб'єктного складу сторін у таких справах. Оскільки наведені випадки конкретизуються у визначені способи захисту права власності, які належать, залежно від обставин, речово-правовим або зобов'язально-правовим способам.

Висновки. Таким чином, основний напрям цивільно-правового захисту права власності полягає у застосуванні речово-правових способів, що забезпечують повернення майна з чужого незаконного володіння, усуненні перешкод у здійсненні права власності та застосуванні зобов'язально-правових способів, яким притаманне відновлення майнової сфери потерпілого. Розглянуті класифікації надають змогу проаналізувати й дослідити основні способи захисту права власності, їх взаємодії і співвідношення між собою, надаючи змогу зрозуміти особливості певних категорій справ, що дає підставу для подальших наукових досліджень і пошуку більш ефективних механізмів захисту прав власності. Висвітлення визначених питань має важливе теоретичне значення, але не менш актуальним є застосування цивільно-правових способів захисту права власності в судовій практиці. Тому наступну статтю буде присвячено розгляду процесуальних особливостей цієї категорії справ у суді.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 30.09.2016 № 254к/96-вр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>;
2. Право власності в Україні: навч. посіб. / О. Дзера, Н. Кузнєцова, О. Підпригора та ін.; Юрінком Інтер, 2000 р. – 816 ст.;
3. Харітонов Є. Цивільне право України: підруч. вид. 2-е. / Одисей, 2005. – 960 ст.;
4. Суханов Є. Лекції про право власності / Є. Суханов. – М. Юридична література, 239 ст.;
5. Цивільне право України: підруч. у 2 кн.; 2-е вид., допов. і перероб. / О. Дзера, Д. Боброва, А. Довгерт та ін.; Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 1. – 736 ст.;

6. Ожегов С. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов / С. Ожегов; под ред. чл.-кор., 18-е издание. – 787 ст.;
7. Цивільний кодекс України від 06.02.2018 № 435-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>;
8. Живіхіна І. Форми захисту прав власності / І. Живіхіна // Цивільне право. – 2011 – №1, ст. 26-33.;
9. Основи римського приватного права. Стилий курс, навч. посіб. / В. Кройтор, С. Сліпченко, С. Довбій, Н. Горобець / за ред. проф. В. Кройтона. – Х. : Ніка-Нова, 2014. – 198 ст.;
10. Цивільне право / ред. А. Сергеева, Ю. Толстого. – М.: Статут, 2001. – Т.1. – 603 ст.;
11. Цивільне право: навч. посіб. до підготовки до держ. іспиту / За заг. ред. канд. юрид. наук, проф. В. Кройтона. -Х.: Золота миля, 2013. – Ч.1. – 400 ст.;
12. Дзера І. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. Дзера. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 205 ст.;
13. Зобов'язальне право: теорія і практика : навч. посіб. для студентів юр. вузів. / О. Дзера, Н. Кузнєцова, В. Луць та ін., за ред. О. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 640 ст.;
14. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях / Є. Харитонов, О. Калітенко, В. Зубар та ін.. / Х. : Одиссей, 2002. – 640 ст.;
15. Емельянов В. Цивільне право України. Практичний посіб. : вид. 2-е. – Х.: Консум, 1996. – 236 с.
16. Маттеї У. Основні положення права власності – М. 2005. – 384 ст.

Головко Т.В.

Науковий керівник:

д.ю.н., професор Матвійчук В.К.

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ТА СУМІЖНИХ ПРАВ ВІД ПІРАТСТВА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

У статті досліджується проблема піратства у сфері авторського права і суміжних прав. Розглянуто питання піратства в мережі Інтернет; проаналізовано зарубіжний досвід боротьби з Інтернет-піратством.

Ключові слова: *піратство, контрафактний примірник, Інтернет-піратство.*

Головко Т.В.

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ АВТОРСКИХ И СМЕЖНЫХ ПРАВ ОТ ПИРАТСТВА В СЕТИ

В статье исследуется проблема пиратства в сфере авторского права и смежных прав. Рассмотрен вопрос пиратства в сети Интернет; проанализирован зарубежный опыт борьбы с Интернет-пиратством.

Ключевые слова: *пиратство, контрафактный экземпляр, Интернет-пиратство.*

Golovko T.V.

THE LEGAL PROBLEMS OF DEFENCE COPYRIGHT AND CONTIGUOUS RIGHTS FROM PIRACY THE INTERNET

This article examines the problem of piracy in the field of copyright and related rights. Following this, question of piracy in the network is considered. Moreover, foreign experience in dealing with Internet piracy is analysed.

Keywords: *piracy, unlicensed products, Internet-piracy.*

В Україні продовжує тривати активна законодавча діяльність, направлена на розвиток та удосконалення авторського права і суміжних прав, однак, незважаючи на цей масштабний процес, кількість правопорушень у зазначеній сфері все одно зростає. Ця обставина значно ускладнює подальший розвиток авторських відносин. Тому теоретичне дослідження більшості питань у сфері авторського права, у тому числі питання щодо проблеми захисту авторських та суміжних прав від контрафакції

та піратства, є вчасним та актуальним, оскільки дає можливість врахувати у законодавчій практиці висновки та пропозиції, що стають результатом таких досліджень.

Сформульовані в статті теоретичні висновки, щодо правового регулювання захисту авторських та суміжних прав від контрафакції та піратства, ґрунтуються на загальних досягненнях юридичної науки, в тому числі, на результатах досліджень таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Б.С. Антимонова, Є.П. Гаврілова, О.С. Йоффе, Д. Липчик, Р.О. Стефанчука, А.П. Сергєєва, О.В. Ришкова, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонова, Є.А. Флейшиц, Г.Ф. Шершеневича, та ін.

Вивчення та аналіз праць цих науковців дали змогу визначити й оцінити стан досліджуваної проблеми, виявити та проаналізувати питання, що постають на сучасному етапі у досліджуваній сфері. Що ж стосується проблеми правового захисту авторських та суміжних прав від піратства саме у всевітній мережі, то особливої уваги заслуговують дослідження: О.І. Харитонової, Н.П. Бааджи, А.В. Кириллюк, Ю.Ю. Симонян, О.М. Пастухової, О.О. Штефан, О.Р. Шишки та інших.

Метою дослідження є комплексний науково-теоретичний аналіз правових проблем захисту авторського права і суміжних прав від піратства в мережі Інтернет.

Сьогодні, коли доступ до "всесвітньої павутини" є доступним майже для кожного українця, досить поширеним стало таке явище як Інтернет-піратство. Розвиток технічного прогресу, на жаль має не лише позитивні наслідки, а й стає для порушників надійним помічником у незаконному відтворенні об'єктів авторського права і суміжних прав. І, якщо раніше незаконно виготовлені примірники творів були продуктом не вищого ґатунку, то сучасні технології дозволяють порушникам виготовляти цифрові примірники, які є ідеальними копіями оригіналів, та розповсюджувати їх з неймовірною швидкістю, отже, на відміну від розповсюдження звичайних примірників, наприклад книг, аудіо- або відеоносіїв, вартість творів, що розміщені в Інтернеті, а також витрати пов'язані з їх доставкою у мережі є незначними. Здатність порушників діяти в Інтернеті анонімно, та неосвіченість більшості користувачів всевітньої мережі, стосовно існуючої системи захисту авторського права і суміжних прав – все це має наслідком наполегливі вимоги міжнародного співтовариства щодо активізації України у боротьбі з Інтернет-піратством.

Так, у документі що опубліковано робочою групою Конгресу США з протидії міжнародному піратству, Україна, Росія і Китай визнані країнами з найбільшим рівнем піратства у галузі інтелектуальної власності, а одна з найпопулярніших в Україні, російська соціальна мережа "ВКонтакте" – однією з найбільш великих порушників авторських прав [1].

Але перш ніж переходити до безпосереднього розгляду піратства у мережі Інтернет, маємо проаналізувати правову природу загального визначення піратства у сфері авторського права і суміжних прав.

Випадки піратства у сфері авторського права, відомі на пострадянському просторі, ще за часів Російської імперії. Так, у ст. 622 Закону Російської імперії "Про авторське право" від 20 березня 1911 року було передбачено, що за зберігання для продажу або ввезення із-за кордону для продажу, або продаж предмету, свідомо виготовленого з порушенням авторського права на винного торгівця накладався арешт, або стягувалася грошова пеня.

Сучасне законодавство, а саме Закон України "Про авторське право і суміжні права" (далі – Закон) [2] визначає піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав, як опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивезення з митної території України і розповсюдження контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм і програм організації мовлення. При цьому, варто зазначити, що піратство може мати місце, при здійсненні порушником, як однієї із зазначених у законі дій, так і при здійсненні їх сукупності.

Відповідно до ст. 1 Закону [2] під опублікуванням твору, фонограми, відеограми розуміють випуск в обіг за згодою автора чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав виготовлених поліграфічними, електронними чи іншими способами примірників твору, фонограми, відеограми у кількості, здатній задовольнити, з урахуванням характеру твору, фонограми, відеограми, розумні потреби публіки, шляхом їх про-

дажу, здавання в майновий найм, побутового чи комерційного прокату, надання доступу до них через електронні системи інформації таким чином, що будь-яка особа може його отримати з будь-якого місця і у будь-який час за власним вибором або передачі права власності на них чи володіння іншими способами. Окрім цього, згідно з законом, опублікуванням твору, фонограми, відеограми вважається також депонування рукопису зазначених об'єктів, у сховищі (депозитарії) з відкритим доступом та можливістю одержання в ньому примірника (копії) твору, фонограми, відеограми.

Ст. 442 ЦК України [3] визначає, що опублікування (випуск у світ) твору – це повідомлення будь-яким способом, невизначеному колу осіб, у тому числі видання, публічний показ, публічне виконання, передача по радіо чи телебаченню, відображення у загальнодоступних електронних системах інформації.

Закон [2] розкриває і такі поняття як "відтворення" та "розповсюдження". Відтворенням є виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми в будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній формі, яку може зчитувати комп'ютер. Розповсюдження об'єктів авторського права і (або) суміжних прав – це будь-яка дія, за допомогою якої зазначені об'єкти безпосередньо або опосередковано пропонуються публіці, в тому числі доведення цих об'єктів до відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до цих об'єктів з будь-якого місця і в будь-який час за власним вибором.

Окрім цього, поняття контрафактного примірника твору також наводиться у Законі, [2] згідно з тією ж статтею – це примірник твору, фонограми чи відеограми, відтворений, опублікований і (або) розповсюджуваний з порушенням авторського права і (або) суміжних прав, у тому числі примірники захищених в Україні творів, фонограм і відеограм, що ввозяться на митну територію України без згоди автора чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав, зокрема з країн, в яких ці твори, фонограми і відеограми ніколи не охоронялися або перестали охоронятися.

В п. 43 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 року № 5 "Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав" [4] до контрафактних примірників також відносить примірники правомірно обнародованих об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, з яких видалена або неправомірно нанесена інформація про суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав, а також примірники таких об'єктів, що перевищують кількість примірників (тираж), передбачену договором щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, або розповсюджуються на території, не передбаченій договором, виготовлені на іншому матеріальному носії, ніж передбачено в договорі, а також примірники, отримані шляхом видозміни об'єктів авторського права і (або) суміжних прав.

Таким чином, виходячи із того, що законодавець розкриваючи поняття піратства використовує поняття контрафактного примірника, яке зазначене вище, можна зробити висновок, що поняття піратства є ширшим за поняття контрафакції та включає останнє. З цього приводу О. Штефан зазначає, що за своїм змістом, піратська діяльність є більш широким поняттям, а контрафактна діяльність по виготовленню об'єктів авторського права є елементом піратства. Окрім цього, на думку О. Штефан: "замість категорії "піратська продукція" та "контрафактна продукція" можна вживати поняття "нелегальна продукція", оскільки існує продукція виготовлена та розповсюджена з додержанням авторського права і суміжних прав, та виготовлена і розповсюджена з їх порушенням" [5, с. 8].

У юридичній літературі піратство розглядають у вузькому та у широкому розумінні. Законодавець визначення піратства виражає вузький підхід, воно пов'язане із виробництвом та введенням в обіг контрафактних примірників. В свою чергу, розглядаючи піратство у широкому розумінні, зазначають, що основною метою використання творів, або об'єктів суміжних прав, без дозволу право-власників є отримання прибутку.

У світовій практиці зустрічається також визначення різних форм піратства. За даними Міжнародної федерації фонографічної промисловості піратство може мати наступні форми: бутлегерство – несанкціонований звукозапис "живого" виконання або передачі організації мовлення; контрафакція – звукозаписи, що копіюються або

розповсюджуються без дозволу і мають упаковку, максимально наближену до оригіналу; безпосередньо піратство – звукозаписи, які копіюються або розповсюджуються без дозволу і мають упаковку, що відрізняється від оригіналу, а також компіляції записів різних виконань [6, с. 17].

Піратство можна поділити і на певні види, так виділяють: піратство, що пов'язане з напівлегальним оприлюдненням об'єкта авторського права і (або) суміжних прав; піратство, яке пов'язано з підробкою об'єкта авторського права і (або) суміжного права; піратство, що знаходить прояв у незаконному розмноженні копій об'єкта авторського права і (або) суміжного права.

Отже, повертаючись до питання Інтернет-піратства, треба відзначити, що розміщення об'єктів авторського права і суміжних прав у всевітній мережі на сьогодні є дуже розповсюдженим явищем. На сучасному етапі в Інтернеті можна отримати доступ до широкого кола об'єктів авторських та суміжних прав, починаючи від літературних творів, та закінчуючи такими аудіовізуальними творами як відео кліпи та кінофільми, тощо. Значна частина зазначених об'єктів опиняється там з порушенням авторського права та суміжних прав, тобто на незаконних підставах.

Інтернет-піратство можна визначити, як нелегальне копіювання та розповсюдження об'єктів, що охороняються авторським правом і (або) суміжними правами, з метою особистого або комерційного використання [7].

Інтернет – це всевітня система взаємо сполучених комп'ютерних мереж, що базуються на комплекті Інтернет-протоколів, та складається з мільйонів локальних і глобальних приватних, публічних, академічних, ділових і урядових мереж, пов'язаних між собою, з використанням різноманітних дротових, оптичних та бездротових технологій [8]. Для того, щоб розмістити будь-який об'єкт у мережі Інтернет, необхідно виконати певні дії – завантажити цифрові копії об'єкта у пам'ять комп'ютера, та надати доступ до цієї копії користувачам мережі (необмеженому колу осіб). У разі виконання зазначених дій користувачі мережі набувають можливість доступу та ознайомлення з розміщеним об'єктом, шляхом завантаження його цифрової копії на власний комп'ютер, що, в свою чергу, й можна вважати метою розміщення певного об'єкта в Інтернеті.

Що стосується авторсько-правової оцінки зазначених дій, то відповідно до п. 46 постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 р. № 12 "Про деякі питання практики вирішення спорів пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності" [9] розміщення творів у мережі Інтернет у вигляді, доступному для публічного використання, є їх відтворенням у розумінні ст. 1 Закону [2] (що наводилося вище). Тому, якщо у зв'язку з таким розміщенням порушуються майнові права суб'єкта авторського права, що визначені у ст. 15 Закону [2], то згідно з п. "а" ст. 50 цього ж Закону [2], це дає підстави для судового захисту авторського права.

Окрім вищезазначеного, запис твору чи об'єкта суміжних прав у пам'ять комп'ютера вважається використанням, якщо з ініціативи особи, яка здійснило запис, необмежене коло осіб одержує доступ до цього об'єкта авторських чи суміжних прав. При цьому, якщо порушуються вимоги Закону [2], то створені чи одержані в результаті такого використання – примірники творів вважаються контрафактними. Особи, які вчинили відповідні дії (зокрема, власники сайту, на якому було розміщено твори чи об'єкти суміжних прав без надання дозволів згідно з Законом [2]), визнаються порушниками авторського права та (або) суміжних прав.

Сам по собі факт розміщення на сайті відповідача твору чи об'єкта суміжних прав, тотожного об'єктові інтелектуальної власності, майнові права на який належать позивачу, свідчать про факт порушення таких прав відповідачем за умови, що останнім не подано до суду доказів на підтвердження правомірності розміщення ним на своєму сайті спірного об'єкта інтелектуальної власності. Відтворення такого об'єкта з іншого сайту без підтвердження правомірності використання об'єкта авторського права і (або) суміжних прав не може бути підставою для звільнення відповідача від відповідальності.

У вирішенні відповідних спорів суд повинен встановити, чи перебуває веб-сайт, та розміщена на ньому інформація в розпорядженні особи, якій пред'явлено позовні вимоги, а також чим підтверджується факт порушення нею авторського права

та (або) суміжних прав. Дані щодо власника веб- сайту можуть бути витребувані відповідно до положень п. 4 ст. 65, ст. 38 ГПК України, у адміністратора системи реєстрації та обліку доменних імен і адрес українського сегменту мережі Інтернет.

Таким чином, можемо зробити висновок, що розміщення будь-якого твору, або об'єкту суміжних прав у мережі Інтернет вважається правомірним виключно у разі надання відповідного дозволу правовласником. Як бачимо, виходячи із судової практики, що склалася в Україні, відповідачами по даній категорії справ, виступають як правило власники веб-сайтів, на яких незаконним чином розміщується контент, але на нашу думку, не менш важливим, є такий аспект, як скачування незаконно завантажених в Інтернет об'єктів, звичайними користувачами Інтернет-послуг. Тому, пропонуємо, за для покращення ситуації що склалася, звернутися, в першу чергу до зарубіжного досвіду боротьби з Інтернет-піратством.

Такі країни як Франція (закон HADOPI) та Великобританія (закон Digital Economy Bill), за останні роки вже розробили на законодавчому рівні, та навіть почали впроваджувати заходи щодо боротьби з піратством, у тому числі в мережі Інтернет.

Так, на території всієї Великобританії почав діяти закон Digital Economy Bill, проти прийняття якого з 2009 року виступали усі інтернет-провайдери, та який було прийнято в результаті обговорення у британському парламенті, незважаючи на всі негативні відзиви. Згідно з цим законом на інтернет-провайдерів покладається обов'язок відключати абонентів, якщо вони визнаються винними у незаконному обміні файлами.

У Франції, на основі закону, спрямованого на боротьбу з інтернет-піратством, діє принцип "трьох попереджень". Перше попередження надходить користувачу інтернет-послуг на електронну пошту, друге – вважається офіційним повідомленням про порушення, в результаті третього попередження спеціально створене агентство має право позбавити порушника доступу в Інтернет. На підставі цього закону, вже був накладений перший штраф у розмірі 150 євро, за нелегальне скачування двох пісень відомої співачки Ріанни. Ще 14 інших справ за обвинуваченням у незаконному скачуванні файлів з весівтійної мережі, знаходяться у процесі підготовки до розгляду [10].

Захист прав суб'єктів авторських та суміжних прав від Інтернет-піратства практикується і у Японії. Там було прийнято дуже радикальний, на наш погляд, закон, у відповідності до норм якого, за скачування нелегальних файлів з Інтернету передбачається штраф у розмірі близька 25000 доларів США, або ув'язнення терміном на 2 роки, в свою чергу за завантаження піратського контенту зі свого комп'ютера у мережу Інтернет передбачена відповідальність у вигляді штрафу на суму близько 130000 доларів США, або позбавленням волі на строк до 10 років [11].

Отже, боротьба з Інтернет-піратством та охорона авторського права і суміжних прав у весівтійній мережі, є однією з найактуальніших проблем що постає на шляху становлення України, як сучасної правової держави. Аналізуючи її теоретичні та практичні аспекти, ми вважаємо, що нормативно-правова база, яка регулює відносини у зазначеній сфері, не дозволяє ефективно впливати на порушників – провайдерів та користувачів незаконного контенту.

З погляду на все вищезазначене, ми вважаємо, що сьогодні, як ніколи, українське законодавство у сфері охорони об'єктів права інтелектуальної власності, має велику потребу у систематизації та реформуванні. Тому необхідно, на законодавчому рівні вирішити низку питань, які стосуються відповідальності осіб за порушення прав на об'єкти авторського права і суміжних прав, у випадку їх неправомірного використання в мережі Інтернет.

Список використаних джерел

1. Україна в списку найбільш лояльних до піратства країн у галузі інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.intelvlas.com.ua/2011-05-20-15-21-12.html>
2. Про авторське право і суміжні права [Електронний ресурс]: Закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. – Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3792-12
3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 44.

4. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав [Електронний ресурс]: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 року № 5. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10>

5. Штефан О. Дещо до питання про порушення у сфері авторського права / О. Штефан // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2009. – № 6. – С. 3 – 13.

6. Ієвіня О. Визначення піратства та контрафакції у національному законодавстві України та міжнародних актах з питань інтелектуальної власності / О. Ієвіня // Нотаріат для вас. – 2008. – № 11. – С. 17-19.

7. Ракімова А. Об интернет-пиратстве [Електронний ресурс] / А. Ракімова. – Режим доступу: <http://www.zakon.kz/198355-obinternet-piratsvte.html>

8. Интернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.m.wikipedia.org/wiki/Интернет>

9. Про деякі питання практики вирішення спорів пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності [Електронний ресурс]: Постанова Пленуму Вищого Господарського Суду України від 17.10.2012 р. № 12. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12/print1329894148014514>

10. Француза оштрафували за інтернет-піратство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua>

11. Япония ужесточает наказание за интернет-пиратство [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk>

Горишняк Д.Ю.

Науковий керівник:

д.ю.н., професор Матвійчук В.К.

МІСЦЕ ТА ЗМІСТ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В ДЕРЖАВІ

Стаття присвячена дослідженню місця держави в системі суб'єктів цивільного права. Суб'єкти цивільного права діють в сфері як приватного права, так і публічного права. Встановлення оптимального співвідношення між публічним і приватним правом, правового статусу суб'єктів цивільного права як в приватному, так і в публічному праві є центральною проблемою розвитку правової системи України.

Ключові слова: правосдатність, дієздатність, суб'єкти цивільного права, юридична особа, фізична особа, органи державної влади, правосуб'єктність.

Горишняк Д.Ю.

МЕСТО И СУТЬ СУБЪЕКТОВ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА В ГОСУДАРСТВЕ

Статья посвящена исследованию места государства в системе субъектов гражданского права. Субъекты гражданского права действуют в сфере как частного права, так и публичного права. Установление оптимального соотношения между публичным и частным правом, правового статуса субъектов гражданского права как в частном, так и в публичном праве является центральной проблемой развития правовой системы Украины.

Ключевые слова: правоспособность, дееспособность, субъекты гражданского права, юридическое лицо, физическое лицо, органы государственной власти, правосубъектность.

Gorishnyak D.Yu.

LOCATION AND CONTENT OF CIVIL LAW IN THE STATE

The article is devoted to studying the place of the state in the system of subjects of the civil law. In this article an author considers the role and importance of civil legal subjects in society. Civil legal subjects operate in the private law and public law. Establishment of optimal correlation between public and private law, legal status of civil legal subjects in private law and public law is the central problem of legal system development of Ukraine.

Key words: capacity, legal person, individual, legal entities, government authorities.

Постановка проблеми. В цій статті я задався проблемою місця держави в системі суб'єктів цивільного права. Основна мета роботи заключається в аналізі питань

щодо держави в системі суб'єктів цивільного права України. Доведено, що оскільки держава це союз інтересів осіб, об'єднаних в єдиний соціальний організм з метою забезпечення їх реалізації, то юридична особа логічно синтезує в собі не тільки ознаки присутні корпорації, але й ознаки, які присутні державі як суб'єкту права. Також в статті наводиться аргументація, що самотійного статусу держава в якості суб'єкта цивільного права не може мати. Через співвідношення конструкції держави та юридичних осіб стверджується єдність природи їх формування в приватному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння нами держави як юридичної категорії має публічно-правовий характер, але тут варто процитувати академіка Н. С. Кузнецова [10], вказуючи, що: "...Переосмислення сутності і ролі держави та права, усвідомлення необхідності якісних змін у нашому суспільстві, які дозволяють кваліфікувати його як громадянське вимагають їх дослідження через феномен цивільного права..." (Кузнецова, 2014 [10]). Оскільки, "...саме через інститути, конструкції і механізми цивільного права як права приватного у суспільстві реалізуються ті принципи, ідеї і начала, які роблять це суспільство громадянським..." (Кузнецова, 2014[10]). Тому розкриття феномену держави за допомогою приватно-правового інструментарію має актуальне значення на сучасному етапі розвитку правової науки в Україні.

Мета дослідження. Метою цієї наукової публікації є визначення місця держави як суб'єкта права в системі цивільного права України, розкриття характеру функціонування цього феномену в приватно-правовій площині.

Основні результати дослідження. Україна, як держава є не тільки формою забезпечення соціального компромісу, але й як повноправний та рівний учасник відповідних правових відносин. Вона є носієм предметно-практичної діяльності та пізнання, джерелом той активності, яка скерована на об'єкт через різноманітні форми власної діяльності. Суспільство є суб'єктом визначеної предметної активності – суб'єктом суспільних відносин та суб'єктом права.

Наука цивільного права, традиційно, до суб'єктів права відносить фізичну та юридичну особу. Правова конструкція держави, за посередництвом комбінації її ознак, еkleктично складається з відповідних ідентифікуючих елементів, які в сукупності дають можливість характеризувати її як джерело активності, скерованої на певний об'єкт. Традиційно до таких ознак віднесено суверенітет, наявність населення та території, юридична форма державної самоорганізації (в публічно-правовій інтерпретації вказане зводиться до наявності апарату примусу чи апарату управління) (Скакун, 2013 [13]; Петришин[11] та ін., 2014). В контексті вищесказаного, безспірно віднесення до суб'єктів права також держави. Данна ідея успадкована від радянської цивілістичної думки, яка, однак, надавала цієї конструкції особливе значення як результат поєднання політичного та господарського в одній формі (Красавчиков, 1972[6]). Проте наведений погляд не є універсальним в правовій науці. Так, В. В. Ермошин [8] взагалі заперечує існування держави як суб'єкта права. При цьому науковець наводить аргумент, що дійсним суб'єктом є не стільки держава, яка зберігає значення засобу розвитку суспільних відносин, як його органи, наділені відповідною дієздатністю (Ермошин, 2005). [8] На підставі наведеного, автор, в якості суб'єктів права, вважає за необхідне досліджувати виключно фізичних та юридичних осіб. Пояснення цієї позиції, на його думку, полягає в тому, що у радянський період держава виступає в цивільному обороті через численні державні підприємства та установи, які визнаються юридичними особами (Christopher, 2016). [1]

Хибність цього твердження не викликає сумнівів. Власне, стала позиція полягає в перегляді місця держави в системі суб'єктів права в цілому через відновлення її тотожності з юридичною особою, як це закріплено в дореволюційній цивілістичній традиції. Варто зауважити, що саме фізична особа, за критерієм автономності її волі, є первинною та утворюючою ланкою в системі суб'єктів цивільного права. Останні суб'єкти (юридична особа, держава), похідні від волі фізичної особи. Реалізації інтересу фізичної особи, досягається її конкретними діями, методом об'єднання осіб або поєднанням капіталу, що призводить до створення незалежної юридичної конструкції в цивільному праві, яка стає фікцією саме фізичної особи. За посеред-

ництвом вираження квазісамостійної волі, визначення суб'єктивного інтересу, закріплення других зовнішніх ідентифікуючих особливостей, надання важливих матеріальних та фінансових ресурсів, конфігурується новий суб'єкт права. Юридичні відносини, які пов'язують між собою певне або невизначене коло осіб за наявності встановленої ними єдиної мети, спільних інтересів, а отже, й однакових суб'єктивних цивільних прав та юридичних обов'язків, відокремлених від інших суб'єктів, набувають нової якості: учасником правовідносин стає новий суб'єкт права – юридична особа. Юридична особа є носієм нових суб'єктивних прав, відмінних від суб'єктивних прав людей, що створюють організацію (Братусь, 1947[3]). Оскільки держава це власне союз інтересів осіб, об'єднаних в єдиний соціальний організм з метою забезпечення їх реалізації, то логічно, що юридична особа синтезує в собі не тільки ознаки присутні корпорації, але й ознаки, які присутні державі як суб'єкту права. Через співвідношення таких суб'єктів цивільного права України як держава та юридична особа можемо стверджувати єдність природи їх формування в приватному праві та єдність правової мети створення. Основний тезис даною теорії були запропоновані ще О. О. Жиліним [7] ще на початку 20 століття (Жилин, 1916). [7]

1. Як все функціонує? Задля цілісного аналізу питань держави в системі суб'єктів цивільного права України автором використовувались різні теоретичні методи. Для цього було проаналізовано різноманітні літературні джерела та нормативні акти. Встановлено, що відповідні теоретичні положення отримали власне емпіричне втілення в законодавстві багатьох країн світу. Зокрема в Грузії, стаття 24 Цивільного кодексу передбачає, що держава та місцеві самоврядуванні одиниці приймають участь в цивільно-правових відносинах, так само як й юридичні особи приватного права (Гражданский кодекс Грузии... [4]).

Але ж, ми не можемо залишити поза увагою той факт, що держава має свої відмінності від інших суб'єктів цивільного права. Проте сутність держави полягає в забезпеченні суспільного інтересу участь держави в приватно-правових відносинах не є єдиною сферою функціонування. Публічно-правовий й одночасно приватно-правовий напрямок діяльності держави позбавляє її можливості самостійно приймати участі в цивільних правовідносинах. На сьогодні це здійснюється за посередництвом органів держави. Крім того, статус суб'єкта цивільного права держава отримує без адміністративної процедури її легітимзації в цивільному обороті.

Приватно-правової можливості ліквідації держава, як суб'єкт цивільного права держава позбавлена. Початок та припинення діяльності держави має трансцендентний характер. Наведене відбувається за допомогою механізму міжнародно-правового визнання держави та знаходиться поза межами цивільно-правового інструментарію.

Право власності на майно держава набуває у нетиповий, для приватного права, спосіб. Такий спосіб передбачає: а) виникнення права власності на річ поза межами узгодженого волевиявлення попереднього власника (набуття права власності на безхазяйне нерухоме майно (стаття 335 ЦК України [16]), набуття права власності на виморочне майно, викуп земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, приватної власності для суспільних потреб чи їх примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності (стаття 350 ЦК України [16]), викуп пам'яток культурної спадщини (стаття 352 ЦК України[16]), ревізіція (стаття 353 ЦК України[16]) (Цивільний кодекс України...[16]), націоналізація (стаття 235 ЦК РФ [5]) (Гражданский кодекс Российской Федерации...), конфіскація (стаття 354 ЦК України [16]), б) презумпції права власності держави на майно при набутті права на нього іншою особою (скарб (стаття 343 ЦК України). [16]

Водночас, держава є власником майна незалежно від його обігоздатності (майно, що виключене з цивільного обороту та майно, яке обмежене в ньому).

Приведені важливі риси, які мають природу публічно-правового характеру, не виключають таких ознак держави в приватно-правовій сфері, які присутні юридичній особі (організаційна єдність, майнова відокремленість, самостійна майнова відповідальність, участь в цивільному обороті від свого імені), не замінюють її мети в цій ціліності та не встановлюють публічно-правовий пріоритет її діяльності, що не дає влєв-

неності казати про відмінність приватно-правовій природи держави від юридичної особи, та відповідне самостійне її місце в системі суб'єктів цивільного права країни.

Власне виходить, що держава є різновидом юридичної особи. Нажаль, чинне цивільне законодавство не наводить нормативного закріплення цієї тези на відміну від інших видів юридичних осіб, які отримали відповідне законодавче регулювання, тому розглядати даний тезис варто виключно в контексті теорії наукової, не більше.

2. Наукова полеміка, і тільки сьогодні, держава як юридична особа реалізує власну цивільну дієздатність через систему органів публічної влади, які мають власну публічну правосуб'єктність для реалізації закріплені державою в Конституції України інтересів суспільства. Органи публічної влади також наділяються державою цивільною правосуб'єктністю. Виконуючи різні види публічно-правової діяльності держава надає кожному органу власну компетенцію. Одночасно, такому органу надаються кореспондуючі його публічно-правовій компетенції відповідні приватно-правові повноваження. Ці повноваження об'єктивно важливі для реалізації його компетенції в сфері державного управління. Так, держава вступає в цивільні правовідносини для задоволення власних потреб в товарах, роботах і послугах, необхідних задля реалізації державних і міждержавних цільових програм, забезпечення функціонування державних органів, що утримуються за рахунок Державного бюджету України тощо. Приблизником цієї точки зору є академік О. Д. Крупчан. [9] Вчений розглядає державу диференційовано: як головний суб'єкт управління, що являє собою купність державно-владних органів, які виконують різного роду державну діяльність (Крупчан, 2012). [9] не обмежуючись виключно публічною сферою. Підкреслимо, що це створює колізії в чинному законодавстві України щодо цивільно-правового статусу держави, а органів публічної влади. Так, (М. Д. Пленюк), [12] звернувши на це увагу вказує, що в положеннях одних нормативно-правових актів йдеться про державу у цивільних відносинах (пункт 1 статті. 170 ЦК України) [16], в інших – центральні органи виконавчої влади визнаються юридичними особами. Звідти невірність питання, в яких випадках і в яких правовідносинах в особі своїх органів діє сама держава як суб'єкт правовідносин, а в яких правовідносинах суб'єктами права виступають безпосередньо органи державної влади (Пленюк, 2017). [12] В цивільному законодавстві Грузії ця проблема вирішена шляхом позбавлення органів державної влади статусу юридичних осіб. В нашій країні для такого кроку ще відсутні необхідні теоретичні напрацювання. Орган державної влади як представник держави не має бути суб'єктом будь-яких прав та обов'язків, відокремлених від цивільних прав та обов'язків держави. В інших випадках, змінюється правосуб'єктність держави через перманентну відсутність її дієздатності.

Власне, в даному випадку виникає розумне питання про співвідношення правосуб'єктності держави та правосуб'єктності певного органу державної влади як юридичної особи публічного права, обсяг якої співпадає з обсягом правоздатності та дієздатності держави як правового суб'єкта.

Наука цивільного права має різні підходи до питання про правоздатність держави. Відповідно до першого (О. О. Красивчиков, [8] М. І. Брагинский, В. В. Витрянский) правоздатність держави має універсальний характер. Вказана ознака знаходить себе в деяких моментах, зокрема в тому, що держава може бути володарем будь-якого майнового права. Проте, держава як суб'єкт права має риси, які присутні усім суб'єктам права. Вона так само зобов'язана перед стороною договору, як і фізична особа тощо (Скакун, 2013). [13]

Приверженці іншої точки зору (Є. О. Суханов) [14] вважають її спеціальною. Логіка авторів полягає в тому, що держава, а також інші публічно-правові утворення створені не для участі в цивільно-правових відносинах, які мають для них допоміжний відносно головної діяльності характер. Держава може мати виключно такі права та обов'язки, які відповідають її цілям. Таким чином, Суханов Є. О. [14] робить висновок, що правоздатність держави має особливий характер (Суханов, 2000). [14]

Третя точка: (А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой) [15] – правоздатність держави є цільовою (функціональною). Держава приймає участь в цивільному обороті з метою найбільш ефективної публічної влади. В цьому сутність її правоздатності. Вона не

може бути загальною, оскільки держава не має можливості приймати на себе певні права та обов'язки. Правоздатність держави не може мати й спеціальних характер. Держава має власні повноваження по встановленню її обсягу. Таким чином, на думку вчених, характер правоздатності визначається метою держави в забезпеченні розвитку громадянського суспільства, що свідчить про її функціональний характер (Толстой и Сергеев, 1996).[15] Вирішуючи спірність підходів до характеру правосуб'єктності держави слід виходити з того, що особливий характер правоздатності держави має передбачати існування явища більш вищого порядку, що забезпечує наявність чогось загального в межах якого формується відповідне спеціальне. Таке в теорії права, прибічниками цієї теорії не визначено. Тому розуміння особливого характеру правоздатності держави є методологічно хибним, бо не ясно стосовно якого загального існує таке спеціальне.

Ціллю держави є забезпечення інтересів громадянського суспільства. Для цього, держава вступає в достатньо широке коло відносин з іншими суб'єктами права, в тому числі до тих, в яких вона має домінувати перед ними (публічно-правові), а також до тих, в яких держава має однакові права з іншими суб'єктами (приватно-правові). При цьому, забезпечення приватно-правових інтересів осіб так само є метою діяльності держави, як й публічно-правових, реалізація яких забезпечується, в тому числі, за допомогою приватно-правового інструментарія (Gianfreda and Vallanti, 2017). [2]

Діяльність держави в цивільних правовідносинах не має факультативного характеру відносно публічно-правової складової. Це рівні параметри функціонування держави в громадянському суспільстві. Але це не специфікує державу як суб'єкта права, навпаки, свідчить про багатовекторність функціонування данної правової конструкції, універсальний характер її діяльності в забезпеченні встановленої цілі. Тобто правоздатність держави є універсальною відносно мети її існування в суспільстві. Специфікованим є не суб'єкт правовідносин, не є специфікованим також характер відносин, в яких він виступає. Специфікованим є обсяг прав особи, якої надаються певні повноваження від довірителя. Така особливість визначається предметом її діяльності. Отже, ми можемо стверджувати, що особлива правоздатність присутня не державі як суб'єкту права, а відповідному органу державної влади, який реалізує власну компетенцію, задля чого наділяється правами та обов'язками, для виконання якої здійснює повноваження, в тому числі в приватно-правовій сфері. Враховуючи те, що органи державної влади діють з метою, наділеною функціями держави та в межах компетенції, встановленої законами їх правоздатність має функціональний характер. Така правоздатність спеціальна за обсягом щодо суб'єкту, який створив відповідний орган державної влади, тобто держави.

Висновок. Отже, цивільна правоздатність держави не відмінє правоздатності створених нею органів державної влади. Аналогічно, цивільна правоздатність останніх органів не зменшує певного обсягу правоздатності держави. Правоздатність держави як суб'єкта права та правоздатність органу державної влади має характерно відмінне значення. Питання колізії правоздатності держави та відповідних органів влади вирішується шляхом встановлення та відповідного нормативного закріплення її обсягу за галузевою ознакою.

У сфері частково бюджетних, трудових або цивільних правовідносин орган державної влади має свою правоздатність. Водночас, держава в сфері кримінальних або адміністративних правовідносин має загальну правоздатність, яка може бути відсутня у певного органу державної влади. Вищесказане дозволяє дійти висновку, що права природа держави розкривається в забезпеченні умов для розвитку громадянського суспільства, в реалізації солідарних інтересів його членів.

Якщо Україна – це союз інтересів осіб, об'єднаних в єдиний соціальний організм з метою їх задоволення, характерним є те, що юридична особа як суб'єкт права породжує в собі не тільки характеристики присутні корпорації, але й ознаки, які присутні державі як суб'єкту права. Власне, держава є юридичною особою, в якому органи державної влади повинні здійснювати функції органу управління такою особою. Орган державної влади не повинен мати власної правосуб'єктності. Наявль в

цивільному законодавстві України вказане питання вирішується в іншому вимірі, і це породжує причини для його реформування в рамках системи.

Список використаних джерел

1. DeMuth. Christopher, (2016). Can the Administrative State be Tamed? Journal of Legal Analysis. 8(1): 121-190.
2. Institutions' and Firms' Adjustments. Gianfreda, G. and Vallanti G (2017). Institutions' and Firms' Adjustments: Measuring the Impact of Courts' Delays on Job Flows and Productivity. Journal of Law and Economics. 60(1): 135-172.
3. Братусь, С.Н. (1947). Юридические лица в советском гражданском праве: Понятие, виды, государственные юридические лица. Москва: Юрид. изд-во Минюста СССР.
4. Цивільний кодекс Грузії: інформаційний портал: http://www.jguard.ru/images/attaches/235/GK_Georgia.txt (дата перегляду 12.07.2017).
5. Цивільний кодекс Російської Федерації. 1994. <http://base.garant.ru/10164072/> (дата перегляду 09.06.2017)
6. Ермошин, В.В. (2005). Философия истории и государство. Государство и право, 10, 21-27.
7. Жилин, А.А. (1916). Учебник государственного права: пособие к лекциям. Ч. 1. Общее учение о государстве в связи с основными началами иностранного государственного права. Петроград: Тип. Б. М. Вольфа.
8. Красавчиков, О.А. (1972). Советское гражданское право. Москва: Высшая школа.
9. Крупчан, О.Д. (2012). Органи виконавчої влади: питання компетенції: монографія. Київ: КНЕУ.
10. Кузнецова, Н.С. (2014). Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. Вибрані праці. Київ: ПрАТ "Юридична практика".
11. Петришин, О.В., Погребняк, С.П., Смородницький В.С. та ін. (2014). Теорія держави і права. Харків: Право.
12. Пленюк, М.Д. (2017). Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань (теоретичні та практичні засади), дис. ... докт. юрид. наук, Київ, 426 с.
13. Скакун, О.Ф. (2013). Теорія права і держави. Київ: Алерта.
14. Суханов, Е.А. (2000). Гражданское право: в 2 т., Том 1. Москва: Издательство БЕК.
15. Толстой, Ю.К., Сергеев, А.П. (1996). Гражданское право. Часть 1. Москва: Издательство ТЕИС.
16. Цивільний кодекс України. (2003). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата перегляду 10.07.2017).

Горовий А.В.

*Науковий керівник:
к.ю.н. (доцент) Григоренко А.О.*

ПОШИРЕННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ВЛАДИ І ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

У статті досліджено вплив посилення відповідальності державних службовців за корупційні злочини на рівень корупції в державі. Визначено основні напрямки реформування чинного законодавства по запобіганню корупції. Подано рекомендації щодо підвищення ефективності боротьби з корупцією.

Ключові слова: корупція, органи влади, відповідальність, зловживання, посадові особи.

Горовий А.В.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ КОРРУПЦИИ В ОРГАНАХ ВЛАСТИ И ЭФЕКТИВНОСТЬ ПРЕВЕНТИВНЫХ МЕР

В статье исследовано влияние усиления ответственности государственных служащих за коррупционные преступления на уровень коррупции в государстве. Определены основные

направлення реформування действующего законодательства по предотвращению коррупции. Даны рекомендации по повышению эффективности борьбы с коррупцией.

Ключевые слова: коррупция, органы власти, ответственность, злоупотребления, должностные лица.

Gorovyi A. V.

OCCURRENCE OF CORRUPTION IN GOVERNMENT AND PREVENTIVE MEASURES USEFULNESS

The article examines the influence of the harsher punishment for public officers on the ground of corruption-related crimes on the corruption level in the country. Principal directions of existing legislation reform to prevent corruption were outlined. Recommendations were made for improvement of corruption therapy effectiveness.

Key words: corruption, government, responsibility, abusive practices, public servants.

Постановка проблеми. Контроль корупції є одним з ключових завдань держави. Адміністративна та кримінальна відповідальність за здійснення корупційних злочинів державними службовцями є фактором безпосереднього впливу на рівень корупції в державі.

Декларування владою активізації боротьби з корупцією в країні і створення нових антикорупційних органів актуалізували необхідність дослідити вплив посилення відповідальності державних службовців за корупційні злочини на рівень корупції в державі.

Протягом багатьох років термін "корупція" пов'язувався зі зловживанням владою політиків чи державних службовців і описував модель поведінки, яка може бути знайдена в багатьох сферах життя практично кожної країни. Зокрема, Шарль Монтеск'є писав: "Відомо ще з досвіду віків, що будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею" [9, 289].

Сьогодні корупція є фактором, який не лише підриває довіру до реформ у середовищі пересічних громадян, але й стоїть на заваді економічному розвитку України, залученню інвестицій, веде до руйнування основ демократичної політико-правової культури в суспільстві, сприяє розростанню тіньової економіки, поширює тіньові механізми прийняття політичних та економічних рішень, зменшує обсяг збору податків, підриває віру бізнесу в чесну конкуренцію, сприяє прийняттю невідгидних з погляду національних інтересів рішень посадовими особами державної служби.

Аналіз результатів боротьби з корупцією в окремих країнах вказує на величезний розрив між принципами рівності всіх громадян перед законом, що декларуються, і реальною практикою притягнення до кримінальної і адміністративної відповідальності державних службовців.

Корупція – типовий вид "білокомірцевої" злочинності. Отже, вона високолатентна, часто відрізняється витонченістю і заподіянням значного збитку. Особлива небезпека корупції в тому, що вона перероджує державний апарат, призводить до його необоротних змін. Корупція є каталізатором організованої злочинності, однією з необхідних її складових. Це визначає необхідність якнайшвидшого законодавчого врегулювання боротьби з корупцією, прийняття відповідних законів і положень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми корупції в Україні стали предметом уваги таких відомих вчених, як: С. Дрьомов, Є. Невмержицький, І. Жданов, М. Мельник, М. Михальченко, А. Алексєєва, В. Герасенко, Н. Котов, О. Романюк, А. Прокоп'єв, В. Тацій, С. Серьогін, Л. Чуріхіна. Захищено низку дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук, щорічно проводяться науково-практичні конференції і семінари з цієї тематики, у багатьох вищих навчальних закладах введено курс "Заходи запобігання та протидії корупції".

Потужну роботу щодо вивчення і аналізу негативних явищ у середовищі державних службовців в Україні, контролю громадськості за їх діяльністю, проводить низка міжнародних і вітчизняних громадських організацій. Зокрема створено інформаційні портали: Transparency International Україна, CorruptUA.org, інформаційний портал "Україна без корупції", проект "Блогери проти корупції".

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Декларування владою посилення боротьби з корупцією часто зводиться до необхідності запровадження у законодавстві більш жорстких санкцій за корупційні дії державних службовців. При цьому рівень корупції у державі залишається стабільно високим.

Метою дослідження стала потреба вивчити вплив посилення відповідальності державних службовців за корупційні злочини на рівень корупції в державі.

Основні результати дослідження. Останні зміни чинного законодавства збільшили кількість державних органів основним завданням яких є боротьба з корупцією, чітко визначили суб'єктів корупційних дій та значно посилити, зокрема, відповідальність державних службовців.

Державою визначені органи, які протидіють корупції:

1. Генеральна прокуратура України
2. Міністерство внутрішніх справ України.
3. Спеціалізована антикорупційна прокуратура.
4. Служба безпеки України.
5. Міністерство юстиції України.
6. Національна поліція.
7. Державна фіскальна служба України.
8. Державна аудиторська служба України.
9. Національна рада з питань антикорупційної політики.
10. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК).
11. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ).
12. Державне бюро розслідувань (ДБР).

Діяльність цих органів повинна базуватися виключно на нормативно-правових актах, інакше за відсутності "правил гри" до відповідальності можуть бути притягнуті особи, які не вчинили протиправних дій.

Такими нормативно-правовими актами є:

1. Конституція України.
2. Кримінальний кодекс України.
3. Кодексу України про адміністративні правопорушення.
4. Закон України "Про очищення влади 16 вересня 2014 року" № 1682-VII.
5. Закон України "Про запобігання корупції" від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII.
6. Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1993 року № 3341- XII.
7. Закон України "Про державну службу" від 10 грудня 2015 року № 889-VIII.
8. Указ Президента України Про Національну раду з питань антикорупційної політики від 14 жовтня 2014 року № 808/2014.
9. Нормативні акти міністерств та відомств.

Поняття корупції, корупційного діяння, види інших правопорушень пов'язаних з корупцією, та відповідальність за них визначені Законом України "Про запобігання корупції" від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII.

Зокрема визначено що, корупційні правопорушення – це діяння, що містять ознаки корупції, вчинені особою, за які законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність.

Згідно із законом, за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень особи притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності. А відомості про осіб, яких притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, а також про юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення, вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, що формується та ведеться Національним агентством з питань запобігання корупції.

Якщо посадова особа вчинила злочин, що містить ознаки як кримінального, так і корупційного, така особа притягається як до кримінальної, так і до адміністративної відповідальності. [7].

Попри значне реформування чинного законодавства, з метою посилення боротьби з корупцією, результати діяльності новостворених антикорупційних органів, поки що, доволі низькі. Зокрема, залишаються не розкритими, як низка корупційних діянь попередньої влади, так і корупційні злочини нинішніх високопосадовців.

Згідно з доповіддю міжнародної організації Transparency International у 2016 році Україна посіла 130-е місце за рівнем корумпованості серед 178 країн світу, що є доволі скромним успіхом, порівняно із попереднім результатом (134 місце у 2015 році).

У світовому Індексі сприйняття корупції (CPI) за 2016 рік Україна отримала 29 балів зі 100 можливих. Це на 2 бали більше, ніж минулого року, але недостатньо для країни, влада якої назвала боротьбу з корупцією головним пріоритетом. Покращенню позиції у світовому рейтингу сприяло просування антикорупційної реформи, проте відсутність дієвої судової системи та фактична безкарність корупціонерів не дає Україні зробити потужний ривок вперед і подолати 30-бальний бар'єр, що зветься "ганьбою для нації".

У всесвітньому рейтингу CPI Україна цього року посідає 131 місце зі 176 країн. Цю сходинку із показником 29 балів разом з нами розділили Казахстан, Росія, Непал та Іран.

Найбільше балів Україні принесло дослідження World Justice Project Rule of Law Index, що враховується в побудові CPI. Показник нашої держави в ньому виріс на +10 балів порівняно з минулими роками. Це пов'язано зі зменшенням використання службового становища в органах виконавчої влади (показник покращився на 14%), у поліції та збройних силах (показник покращився на 6%), але в судовій гілці влади ситуація залишилася такою ж, що і за часів режиму Януковича. Про цю саму проблему свідчить і дослідження World Competitiveness Yearbook, яке принесло цього року Україні +3 бали.

Велику роль громадянського суспільства у втіленні демократичних перетворень відзначає дослідження Freedom House Nations in Transit, цього року воно принесло Україні +4 бали. Підзвітність державних закупівель завдяки системі ProZorro, державне фінансування партій, перші розслідування НАБУ, участь громадськості в антикорупційних реформах – саме ці зміни експерти назвали найголовнішими. Найбільшими викликами дослідження визнали слабкість інституції, які мають забезпечувати верховенство права, надмірну зарегульованість економіки та зосередження влади в руках олігархічних кланів. [10].

Незважаючи на досить потужну нормативну базу, створену для запобігання та протидії корупції, на сьогодні корупція в Україні залишається системною проблемою, яка існує на всіх рівнях державної влади. Попри покращення, що спостерігається в окремих сферах, дрібна (побутова) і велика корупція в цілому процвітають. Політичні партії, парламент, виконавча влада, правоохоронні та судові органи і досі сприймаються громадянами як дуже корумповані інститути. При цьому в суспільстві ще немає загального засудження корупції: практично третина українських громадян вважає, що корупція може бути виправдана, а хабар є засобом найшвидшого розв'язання проблем у відносинах з різними держустановами. [11, 366].

За даними загальнонаціонального дослідження громадської думки про стан корупції в Україні проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у 2007 – 2015 роках ієрархія корупціонерів залишалась незмінною. Першість у свідомості громадян тримає Верховна Рада України (60,6% опитаних); друге місце посідає Кабінет Міністрів України (54,8%); третє – Президент зі своєю Адміністрацією (46,4%). Органи місцевої влади традиційно найменш корумповані у сприйнятті населення (34,3%).

Рейтинг найбільш корумпованих галузей, як і раніше, очолює судова система. Її називають проблемною дві третини опитаних (66%). Найбільш відчутним стало посилення корумпованості прокуратури (з 51,1% до 62,4%) і митниці (з 42,1% до 53,0%). [12, 32].

Останнє дослідження показує, що громадяни, які зазвичай критично ставились до антикорупційної діяльності влади, все ж помічають і цінують її намагання боротись із проявами корупції. Частка громадян, які помічають антикорупційну діяльність влади, незмінно невелика: загалом за даними дослідження 2015 року вона (залежно від сфери) становила від 4,8% до 30,8%.

Висновки. Подолання корупції не є самодостатньою ціллю. Це швидше, засіб для того щоб зробити більш ефективним, чесним, результативним державне управління, що стало б асоціюватись з успішним економічним розвитком. Ключовий елемент у цьому –

удосконалення інституційних механізмів, здатних забезпечити істотне посилення громадянського контролю за діяльністю уряду, органів виконавчої влади загалом.

Успішна програма має починатись з оцінки розміру проблеми і чіткого розуміння причин її виникнення. Це означає ідентифікацію тих зон адміністративної системи де корупція є найбільш ймовірною і здатність змінити умови, які сприяють її розвитку. Необхідно забезпечити прозорість діяльності державних структур, особливо в таких зонах, як видача різноманітних квот, дозволів, ліцензій, управління державними видатками.

Нормативно-правові акти, що регламентують відносини держави та бізнесу мають бути викладені простою, зрозумілою мовою, і не повинні виконувати лише каральні функції.

Одним із важливих елементів зниження ймовірності корупційних дій є забезпечення пристойної заробітної плати для службовців, щоб вони не шукали додаткових заробітків через хабарі. Зарплати держслужбовців і політичних лідерів мають адекватно відображати відповідальність їх посад. Гарантування достатньої для життя зарплати, яка була б порівняною з оплатою у приватному секторі, дасть можливість підняти престиж державної служби і привабити більше кваліфікованих спеціалістів.

Список використаних джерел

1. Конституція України. / Верховна Рада України: Офіц. Вид. – Парламентське видавництво. 2012. – 94 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення / Кодекси України У 3 кн. / Відп. ред. В.Ф.Бойко. -К.: Юрінком Інтер, 1997. – Книга 1.- с.63-240.
3. Кримінальний кодекс України / Кодекси України У 3 кн. / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком Інтер, 1997. -Книга 3.-с.13-166.
4. Кримінально процесуальний кодекс України / Кодекси України У 3 кн. / Відп. ред. В.Ф.Бойко. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – Книга 3.-с.168-350.
5. Закон України від 10 грудня 2015 р. "Про державну службу" // zakon/rada.gov.ua
6. Закон України від 30 червня 1993 р. "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю". //zakon/rada.gov.ua.
7. Закон України відвід 14 жовтня 2014 року "Про запобігання корупції" //zakon/rada.gov.ua.
8. Закон України від 2 червня 2016 року "Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів"". //zakon/rada.gov.ua.
9. Монтеск'є Ш. Избранные произведения. – М., 1959.
10. Индекс корупції 2016. // <https://ti-ukraine.org/research/index-koruptsiyi-cpi-2016>.
11. Ярмиш О.Н., Ярмиш Н.М. Парламентаризм та законотворення: вибрані лекції. – К: Інститут законодавства ВРУ, 2017. – 366.
12. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2007, 2009, 2011 та 2015. – КМІС. – 32.

Гринь С.Ю.

*Науковий керівник:
д.ю.н., професор Гіда Є.О.*

НЕОСУДНІСТЬ ТА ОБМЕЖЕНА ОСУДНІСТЬ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ КАТЕГОРІЇ

У статті розглядаються основні характеристики та відмінності понять "обмеженої осудності" і "неосудності" в сучасному законодавстві України.

Ключові слова: осудність, неосудність, обмежена осудність, кримінальна відповідальність, суб'єкт злочину, медичний критерій, юридичний критерій.

Гринь С.Ю.

НЕВМЕНЯЕМОСТЬ И ОГРАНИЧЕННОЙ ВМЕНЯЕМОСТИ КАК УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ КАТЕГОРИИ

В статье рассматриваются основные характеристики и различия понятий "ограниченной вменяемости" и "невменяемости" в современном законодательстве Украины.

Ключевые слова: *вменяемость, невменяемость, ограниченная вменяемость, уголовная ответственность, субъект преступления, медицинский критерий, юридический критерий.*

Grin S.Y.

DIMINISHED RESPONSIBILITY AND INSANITY AS A CRIMINAL CATEGORY

This article discusses the main features and differences of concepts "diminished responsibility" and "insanity" in the current legislation of Ukraine.

Keywords: *responsibility, irresponsibility, limited responsibility, criminal responsibility, perpetrator, medical, legal criterion.*

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах проблема боротьби зі злочинністю та регулювання кримінальної відповідальності вийшла на загальнодержавний рівень та має надзвичайно важливе значення. Значущою умовою для вирішення цих питань є досконалість законодавчої бази, де будуть вказані не просто загальні положення, а й розглянуті більш детально всі питання.

Якщо всебічно, наприклад, розглянути закони про відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь, виникають питання при розгляді таких понять як "неосудність" та "обмежена осудність". В Кримінальному кодексі України чітко дані визначення даних понять, але при цьому не досить конкретно описано відмінності та особливості таких станів, через що можуть виникати певні суперечності у медико-юридичному присвоєнні особі певного стану. А як відомо, це в подальшому впливає на винесення рішення при судовому розгляді кримінального провадження.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питанням обмеженої осудності було присвячено багато наукових праць як у галузі кримінального, так і кримінального процесуального права. Вагомим внеском у розв'язання цієї проблематики стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців та практичних працівників у галузі кримінально-процесуального права: Ю.П. Аленіна, Т.В. Варфоломєєвої, В.П. Васильєвої, В.М. Верещака, О.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, Є.Г. Коваленка, П.О. Колмакова, В.Т. Малярєнка, В.Я. Марчак, Р.І. Михеева, М.М. Михеєнко, Г.В. Назаренка, В.Т. Нора, І.Л. Петрухіна, В.П. Сербського, І.Ф. Случевського, М.С. Таганцева, Л.Г. Тат'яніної, А.Н. Трайніна, В.С. Трахтерова, С.Л. Шаренко, С.П. Щерби, О.О. Ямкової та ін., які присвятили свої праці окремим питанням провадження щодо неосудних і обмежено осудних осіб та застосування до них примусових заходів медичного характеру.

Мета цієї статті полягає у розгляді основних характеристик та відмінностей понять "обмеженої осудності" і "неосудності" в сучасному законодавстві України.

Основні результати дослідження. Інститут обмеженої (зменшеної) осудності вже давно має місце в кримінальному законодавстві зарубіжних країн, хоча і трактується по-різному. Так, обмежена (зменшена) осудність передбачена, наприклад, у Кримінальних кодексах Австрії, Угорщини, Данії, Італії, Польщі, Фінляндії, ФРН, Франції, Швейцарії, Югославії, Японії та інших країн.

Найбільш показовим у цьому плані є Кримінальний кодекс Швейцарії 1937 р. Відповідно до ст. 11 даного Кодексу, обмежена осудність вважається встановленою, якщо внаслідок розладу душевної діяльності чи свідомості, або внаслідок недостатнього розумового розвитку, злочинець у момент вчинення злочину не повною мірою був здатний оцінити протиправність своєї поведінки та керуватися цією оцінкою. Суд на свій розсуд такої особи може пом'якшити покарання.

У вітчизняному законодавстві передбачено наступне: за ст. 18 КК України суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу України може наставати кримінальна відповідальність.

З даного визначення можна виділити три обов'язкові ознаки "суб'єкта злочину", а саме:

- Суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, тобто людина (на даний момент для юридичних осіб кримінальна відповідальність в українському законодавстві не передбачена);

- Людина має досягти відповідного віку, з якого настає кримінальна відповідальність. За ст. 22 КК України ця цифра становить 16 років, окрім деяких випадків, що передбачені законом;

- Особа має бути осудною (тільки особа, що усвідомлювала свої діяння та керувала ними, може бути притягнутою до відповідальності).

Теоретики та законодавці часто обговорюють варіанти удосконалення сучасного законодавства. Наприклад, розглядається питання про можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, а не тільки фізичних, що вже практикується в багатьох країнах світу (Канаді, Австралії, Шотландії, Франції, Індії, Японії, Словенії та інших). Адже, як показує практика, велика кількість суспільно небезпечних діянь вчиняється саме юридичними особами.

Також постає питання про притягнення до відповідальності осіб, які ще не досягли 16 років. У п. 2 ст. 22 КК України встановлюється знижений вік кримінальної відповідальності – чотирнадцять років за окремі, прямо перелічені в Кримінальному кодексі, злочини. До переліку таких злочинів входять, як приклад, такі: умисне вбивство (ст.ст. 115-117), бандитизм (ст. 257), захоплення заручників (ст.ст. 147 та 349), крадіжка (ст. 185, ч. 1 ст. 262, ч. 1 ст. 308), грабж (ст.ст. 186, 262, 308), з'валтування (ст. 152) та інші.

Встановлення певного мінімального віку кримінальної відповідальності пов'язане з фізіологічним процесом поступового формування здатності особи з моменту досягнення певного віку усвідомлювати свої дії і керувати ними та розуміти небезпечність дій, які нею вчиняються.

Але оцінюючи дії неповнолітніх, суди мають зважати на ту обставину, що в цілому неповнолітні за рівнем інтелектуального і волевого розвитку відстають від дорослих. Життєвий досвід у них ще недостатній і тому часто підлітки неправильно оцінюють конкретну ситуацію та обирають невірну лінію поведінки. Тому зважаючи на вікові особливості неповнолітніх, необхідно посилювати їх правову захищеність, яка в сучасному законодавстві не є достатньо опрацьованою.

Що ж стосується осудності особи, яка притягається до кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, то питання це є найбільш дискусійним. В ч. 1 ст. 18 КК України зазначено, що обов'язковою ознакою суб'єкту злочину є осудність особи. Звідси випливає: осудність є складовою частиною характеристики складу злочину в цілому, і її відсутність свідчить про відсутність складу злочину як такого. Статтею 19 КК України визначено, що осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [2, 10].

Здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність), в свою чергу, означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак злочину (об'єкта, суспільно небезпечного діяння, обставини, часу і місця, способу його вчинення, його суспільно небезпечних наслідків). Здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) повинна бути пов'язана зі здатністю контролювати та керувати своїми вчинками.

Чинне законодавство виходить з того, що лише осудна особа може вчинити злочин і, отже, підлягати кримінальній відповідальності. Але визначення, що наведене в Кримінальному кодексі, не є повним на думку багатьох науковців, в тому числі і Р.І. Міхєєва. Наприклад, ще в 1980 році в своїй роботі "Основні учення о вменяемости и невменяемости" зазначав, що поняття "неосудності" має характеризуватися з позицій аналізу двох критеріїв: юридичного (психологічного) та медичного (біологічного).

В сучасному законодавстві чітко прописано, що за ч. 2 ст. 19 КК України не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки [2, 10].

Поняття неосудності є похідним від поняття осудності та по суті є його антиподом. Особа, яка перебуває в стані неосудності, не є суб'єктом злочину, бо критерій поняття суб'єкта злочину "осудність" відсутній. Тобто особа, що визнана неосудною, не несе кримінальної відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння незалежно від його тяжкості.

На сьогодні формула неосудності складається з двох частин: медичного та юридичного критеріїв, що повністю співпадає з теорією Р.І. Міхєєва Ці два аспекти чітко закріплені в законодавстві.

Медичний (біологічний) критерій неосудності пов'язаний із хворобливою природою психічного розладу здоров'я людини. Як було зазначено вище, до таких видів розладу належать хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство чи інший хворобливий стан психіки (ч. 2 ст. 19 КК України) [3, 160].

Хронічне психологічне захворювання – це розлад психічної діяльності, який має тривалий характер, проявляє тенденцію до наростання хворобливих проявів і практично є невилковним. До даної групи належать: шизофренія, епілепсія, сифіліс мозку, манакально-депресивний психоз, прогресивний параліч, параноя та низка інших хвороб. Як правило, вони є невилковними та часто мають прогресуючий характер.

Тимчасовим розладом психічної діяльності визнається гостре, короткочасне психічне захворювання, яке перебігає у вигляді нападів. Порівняно з попередньою групою захворювань, ці хвороби тривають короткий період часу, виникають раптово (найчастіше внаслідок тяжких душевних травм) та підлягають лікуванню. До них належать такі як реактивний стан, гострий алкогольний психоз, так звані виняткові стани (патологічне сп'яніння, патологічний ефект), сутінкові стани тощо.

Недоумство (олігофренія) – найбільш тяжке психічне захворювання (психологічне каліцтво). Воно обумовлене ураженням головного мозку під час пологів або набутий у ранньому дитинстві внаслідок хворобливого стану психіки дитини. Недоумство проявляється в трьох формах: ідіотія (найглибший ступінь розумового недорозвитку), імбцильність (менш глибокий; як правило, не виключає осудності), дебільність (найлегша форма). Різняться вони різним ступенем тяжкості ураження психіки.

Під іншим хворобливим станом психіки розуміють ті види захворювань, які пов'язані з хворобливим станом психіки і можуть бути підставою для визнання особи неосудною. Ці стани характеризуються тимчасовими розладами психіки, не належать до хронічних або тимчасових розладів психіки, але за своїми психопатологічними ознаками можуть бути прирівняні до них. Їх утворюють, зокрема, деякі форми психопатій, різноманітні розлади психіки, які виникли внаслідок перенесення тяжких інфекційних захворювань, нервово-психічні розлади у наркоманів у період абстиненції, психічні зміни особистості, які виникають на тлі глухонімоти та ін.

Інші можливі психічні стани, що негативно впливають на поведінку особи, наприклад, фізіологічний афект, не виключають осудності. У певних випадках вони можуть розглядатися лише як пом'якшуючі відповідальність обставини (наприклад, стан сильного душевного хвилювання при умисному вбивстві – ст. 116 КК України).

Варто зазначити, що наявність медичного критерію ще не дає підстави для отримання висновку про неосудність особи, а є тільки підставою для встановлення юридичного критерію, за яким вже остаточно визначається стан неосудності.

Юридичний критерій неосудності свідчить про глибину ураження психіки особи та виражається у нездатності особи усвідомлювати характер та суспільну небезпеку діяння (бездіяльності) та у нездатності особи керувати власною поведінкою саме внаслідок наявності психічного захворювання, тобто медичного критерію.

За ч. 2 ст. 19 Кримінального кодексу юридичний критерій неосудності визначається двома ознаками: інтелектуальною (нездатність особи усвідомлювати свої дії) та вольовою (нездатність особи керувати своїми діями). Варто зазначити, що під "своїми діями" варто розуміти не будь-яку поведінку психічно хворого, а тільки ті його суспільно небезпечні дії або бездіяльність, що передбачені статтями Кримінального кодексу [4, 146].

Інтелектуальна ознака юридичного критерію неосудності передбачає, що особа не здатна усвідомлювати фактичну сторону діяння, тобто не розуміє дійсного змісту своєї поведінки, а тому не може розуміти і його суспільно небезпечність.

У деяких випадках особа усвідомлює фактичну сторону своєї поведінки, але внаслідок психічного захворювання не розуміє суспільно небезпечний характер своїх дій. Вольовий критерій неосудності свідчить про такий ступінь руйнування психічною хворобою вольової сфери людини, що вона не може керувати своїми діями (бездіяльністю). Відомо, що вольова сфера людини завжди органічно пов'язана зі сферою свідомості. Тому в усіх випадках, коли особа не усвідомлює свої дії (бездіяльність), вона не може і керувати ними.

Проте можливі ситуації, коли особа, усвідомлюючи фактичну сторону свого діяння, може усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій та їх наслідків, але не може керувати своєю поведінкою. Такий стан спостерігається у піроманів, kleptomанів, наркоманів у стані абстиненції та ін. Такі хворі можуть цілком зберігати здатність усвідомлювати фактичну сторону вчинюваних ними дій і навіть розуміти їх суспільну небезпечність, проте вони втрачають здатність керувати своїми вчинками.

Визначені особливості інтелектуальної та волевої ознак й зумовили те, що в кримінальному законі (ч. 2 ст. 19 КК України) вони розділені сполучником "або". Тим самим законодавець не тільки підкреслив їх відносну самостійність, а й, головне, закріпив їх рівне значення при визначенні поняття неосудності [4, 147].

За думкою М.І. Бажанова юридичний критерій неосудності відіграє подвійну роль:

- По-перше, визначає справжній зміст неосудності, оскільки тільки він дозволяє визначити, чи усвідомлювала особа свої дії (бездіяльність) і чи могла вона в цей момент керувати ними;

- По-друге, встановлює межі дії медичних критеріїв і тим самим визначає межу між осудністю та неосудністю [9, 44].

Для визнання особи неосудною достатньо однієї ознаки – інтелектуальної чи волевої, якщо вона обумовлена одним із видів хворобливого розладу психічної діяльності [3, 161].

Питання про осудність (як і неосудність) вирішується судово-психіатричною експертизою у всіх випадках, коли виникає сумнів з приводу осудності підозрюваного чи обвинуваченого. Стан неосудності встановлюється в момент вчинення злочину. Однак особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, також не підлягає покаранню.

До такої особи можуть бути застосовані такі примусові заходи медичного характеру:

- надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом;
- госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом;
- госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом [6, с.309].

Після одужання ця особа може підлягати покаранню на загальних засадах (ч. 4 ст. 95 КК України), якщо не закінчився строк давності притягнення її до кримінальної відповідальності або не з'явилися інші підстави, що звільняють її від кримінальної відповідальності чи покарання.

Вперше поняття "обмежена осудність" у вітчизняному законодавстві з'являється у Кримінальному кодексі 2001 р. В ч. 1 ст. 20 КК України зазначено, що підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Виходячи зі змісту закону, можна зробити наступні висновки:

1) Обмежена осудність пов'язана з наявністю у суб'єкта певного психічного розладу, психічної аномалії;

2) Унаслідок такого психічного стану особа не повною мірою здатна усвідомлювати фактичні ознаки і суспільну небезпечність учиненого діяння. Але при цьому на відміну від неосудної особи в обмежено осудної особи повністю не виключається здатність усвідомлювати свої дії та бездіяльність та (або) керувати ними повністю;

3) Обмежена осудність не виключає осудності як обов'язкової ознаки суб'єкта, а, отже, не виключає і кримінальну відповідальність за вчинене діяння.

4) Поняття "обмежена осудність" фактично є різновидом осудності. Ці два поняття об'єднує те, що особа, яка перебуває в одному з цих станів, визнається суб'єктом злочину та підлягає кримінальній відповідальності.

5) Але при цьому обмежена осудність має спільні ознаки і з неосудністю. В першу чергу, це наявність відхилень розумової діяльності. Проте, якщо в законодавстві чітко виділяються різновиди відхилень, які мають місце при неосудності (хронічне психічне захворювання, недоумство тощо), то у нормі про обмежену осудність йдеться як про "психічний розлад", але не вказуються його різновиди.

По-друге, неосудна особа не може усвідомлювати свої дії або бездіяльність, а обмежена особа – не здатна робити це повною мірою. За аналогією з поняттям "неосудність" стан обмеженою осудності також розглядається за двома критеріями: медичним та юридичним. Як було зазначено вище, обмежена осудність характеризується наявністю психічного розладу, який і являє собою медичний критерій. Оскільки закон не конкретизує його різновид, можна припустити, що будь-який психічний розлад, який підтверджується встановленими у медицині правилами та відповідним діагнозом, може свідчити про наявність медичного критерію обмеженої осудності.

Проте як свідчить практика, в більшості випадків обмежено осудною визнається особа, яка мала психічні аномалії та на момент злочину перебувала у так званих "межових станах". Для встановлення медичного критерію обмеженої осудності проводиться, як правило, комплексна психолого-психіатрична експертиза.

Юридичний критерій обмеженої осудності характеризується нездатністю особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та/або нездатністю повною мірою керувати ними.

Такий підхід дещо ускладнює практику застосування зазначеної норми, оскільки на практиці досить важко визначити межу, за якою нездатність усвідомлювати свою поведінку або керувати нею не повною мірою набуває ознак повної нездатності до такої розумової діяльності.

На відміну від неосудності, особа у стані обмеженої осудності притягається до кримінальної відповідальності, але як зазначено в ч. 2 ст. 20 КК України, визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру [2, 11].

Висновки. Як бачимо, на даний момент законодавчо не до кінця визначено межі обмеженої осудності, навіть чітко не дане розкриття даного поняття, вже не говорячи про конкретні методи визначення даного стану на практиці. Тому питання "обмеженої осудності" та "неосудності" як кримінально-правових категорій, а також відмінностей між ними і реалізація в практичному застосуванні залишаються відкритими та потребують законодавчого закріплення.

Розглянуті питання будуть використані у подальшому при удосконаленні визначення понять "осудність", "обмежена осудність", "неосудність", при характеристиці ознак їх розмежування.

Список використаних джерел

1. Конституція (Основний закон) України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-ВР / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 141 с.
2. Кримінальний Кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 5 червня 2013 року. – К.: Паливода А.В., – 2013. – 212 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юрид. вузів / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський [та ін.]; за ред. П.С. Матишевського [та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, – 1997. – 512 с.
4. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін [та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Прав. – 2010. – 456 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / Р.В. Вереща. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К: Центр учбової літератури. – 2012. – 320 с.
6. Основи правознавства: навчальний посібник / В.Ю. Керецман, О.С. Семерак. – Ужгород: Мистецька лінія, – 2002. – 336 с.
7. Михеев Р.И. Основы учения о вменяемости и невменяемости : учебное пособие / Р.И. Михеев. – Владивосток : Издательство Дальневост. ун-та. – 1980. – 119 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 4-е вид., переробл. і допов. – К.: Юридична думка. – 2007. – 1184 с.
9. Уголовное право Украины. Общая часть: учебник для студ. юрид. вузов и фак. / М.И. Бажанов. – Харьков: Право. – 1999. – 397 с.

Гузь С.М.

Науковий керівник
к.ю.н., доцент Харь І.О.

ВИНИКНЕННЯ ПРАВА СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті розкриваються особливості виникнення права спільної сумісної власності подружжя за законодавством України. При цьому наголошується, що спільне майно подружжя виникає з моменту, коли в одного з подружжя виникло право на це майно, за умови, що це право виникло в період шлюбу в результаті праці одного або обох з подружжя, якщо чоловік і жінка проживали однією сім'єю та вели спільне господарство. Акцентується також увага на необхідності розрізняти момент виникнення спільного майна подружжя і момент виникнення права спільної сумісної власності подружжя.

Ключові слова: право спільної власності, право спільної сумісної власності, подружжя.

Гузь С.М.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПРАВА ОБЩЕЙ СОВМЕСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ СУПРУГОВ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

В статье раскрываются особенности возникновения права общей совместной собственности по законодательству Украины. При этом акцентируется внимание, что общее имущество супругов возникает с момента, когда у одного из супругов возникло права на это имущество, при условии, что это права возникло в период брака в результате труда одного или обоих супругов, если мужчина и женщина проживали одной семьей и вели совместное хозяйство. Акцентируется также внимание на необходимости различать момент возникновения общего имущества супругов и момент возникновения права общей совместной собственности.

Ключевые слова: право общей собственности, право общей совместной собственности, супруги.

Guz S.M.

THE ORIGIN OF THE RIGHT OF JOINT MATRIMONIAL PROPERTY UNDER THE LAWS OF UKRAINE

The article reveals the peculiarities of the right to joint matrimonial property under the laws of Ukraine. It is noted that the joint property of spouses arises from the moment when one spouse owns the right to the property, provided that this right arose during the marriage as a result of the work of one or both spouses if the couple lived as one family and had a common household. Attention is also paid to the need to distinguish between the time when the common property of spouses originates and the time when the right to joint matrimonial property arises.

Keywords: joint ownership, the right of joint property, spouses

Постановка проблеми. Правове регулювання питань виникнення права спільної сумісної власності подружжя за законодавством України є однією з найважливіших категорій в цивільному праві України, без з'ясування сутності та природи якої досить складно зрозуміти особливості реалізації права спільної власності взагалі, порядок укладення, зміни та припинення договорів, спрямованих на перехід права власності тощо. Актуальність даної проблеми акцентується на необхідності оцінки ефективності існуючого інструментарію, що використовується для регулювання відносин, учасником яких є подружжя відповідно до положень Сімейного кодексу України (далі – СКУ). Не зважаючи на проведення кодифікації цивільного законодавства України, деякі проблемні питання виникнення права спільної сумісної власності подружжя врегульовані не повною мірою, у зв'язку з чим питання практичного застосування та вирішення спірних питань у цій сфері залишається складним питанням через наявність значної кількості нормативних актів, що регулюють питання права спільної сумісної власності подружжя.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Сформульовані в науковій статті результати дослідження ґрунтуються на працях українських і російських вчених-юристів радянського і сучасного періодів в галузі цивільного права: М.В. Антокольської, А.В.

Венедиктова, Д.М. Генкіна, К.П. Граве, О.В. Дзери, Н.Д. Єгорова, І.В. Жилінкової, М.В. Зимельової, О.С. Іоффе, Н.Ю. Ліннікової, Р.П. Мананкової, М.Г. Маркової, В.Ф. Маслова, Є.А. Суханова, Ш. Тайганазарова, Р.О. Халфінової, Є.О. Харитова, Ю.С. Червонного, Ш.Д. Чикнашвілі, В.П. Шкредова та інших дослідників права власності.

Метою статті є науковий аналіз загальних положень виникнення права спільної сумісної власності подружжя та аналіз чинного законодавства України, теоретичних та практичних проблем, що виникають у сфері виникнення права спільної сумісної власності подружжя за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання спільної часткової і спільної сумісної власності може мати ті чи інші особливості, зумовлені призначенням того чи іншого об'єкта, складом або характером зв'язків учасників спільної власності, що визначається насамперед Цивільним кодексом України [1], Сімейним кодексом України [2], Житловим кодексом України [3] та іншими нормативно-правовими актами.

Спільна сумісна власність подружжя – це право подружжя володіти, користуватися, розпоряджатися своєю владою і в спільних інтересах майном, що їм належить.

Правовідносини власності подружжя можуть бути поділені на дві групи: 1) правовідносини з приводу спільного майна, на яке у подружжя виникло право спільної сумісної власності; 2) правовідносини з приводу роздільного майна, яке належить на праві приватної власності кожному з подружжя.

До складу роздільного майна входить:

1) майно, що придбане кожним з подружжя до реєстрації шлюбу. Якщо за рахунок роздільного майна будь-ким з подружжя зроблені внески для придбання спільного майна, то ці внески мають враховуватися при визначенні часток подружжя в їх спільному майні.

Якщо майно, яке перебувало у власності одного з подружжя, за період шлюбу істотно збільшилося в своїй ціні внаслідок трудових або грошових витрат іншого з подружжя, то воно може бути визнане судом спільною сумісною власністю подружжя;

2) майно, отримане одним з подружжя у період шлюбу, але не внаслідок спільної праці, а подароване йому або успадковане ним;

3) речі індивідуального користування (одяг, взуття і т.д.), навіть якщо вони придбані під час шлюбу за рахунок спільних коштів. Такі речі належать тому з подружжя, який використовує їх для своїх особистих потреб. При цьому коло речей індивідуального користування не підлягає розширеному тлумаченню.

Діюче законодавство не дає переліку речей, які слід відносити до коштовностей і предметів розкоші. Під ними слід розуміти особливо цінні речі, використання яких не зумовлене необхідністю у задоволенні звичайних потреб громадян. Це можуть бути ювелірні вироби з коштовних металів, каменів, антикварні або унікальні речі, вироби з матеріалів великої вартості. Однак цінності і предмети розкоші, використовувані одним з подружжя, можуть бути і його роздільною власністю, якщо вони були подаровані йому другим з подружжя або іншими особами або придбані за особисті кошти.

Предмети професійної діяльності (лікарське обладнання, музичні інструменти тощо), придбані під час шлюбу, не належать до предметів даної категорії і є спільною сумісною власністю подружжя.

Але у разі поділу це майно передається тому з подружжя, кому воно необхідне для професійної діяльності, а він повинен сплатити половину вартості зазначеного майна. Не виключається з числа об'єктів сумісної власності подружжя також вигрashi по грошово-речових лотереях, облігаціях державної позики тощо. Аналогічно повинні розв'язуватися питання про авторську винагороду, авторський гонорар, право на отримання яких виникло у період шлюбу, оскільки воно є різновидом трудових доходів;

4) майно, нажите кожним з подружжя у випадку встановлення режиму окремого проживання подружжя (ст. 120 СКУ);

5) різного роду премії, отримані як винагороди за особисті заслуги одним з подружжя (Нобелівська премія, різні державні премії і т.п.).

Варто розрізняти момент виникнення спільної сумісної власності і момент виникнення спільного майна, оскільки це має визначальне значення.

Момент виникнення спільної сумісної власності зв'язаний з моментом одержання майна, а момент виникнення спільного майна – з виникненням самого права на майно. Спільне майно подружжя, як відзначають у літературі, виникає з моменту, коли в одного з подружжя виникло право на це майно, за умови, якщо це право виникло під час шлюбу в результаті праці одного або обох подружжя, якщо чоловік і жінка господарювали [4]. Право ж спільної сумісної власності подружжя виникає з моменту одержання цього майна хоча б одним з подружжя [5]. Так, наприклад, якщо в одного з подружжя виникло право на одержання зарплати під час шлюбу, але зарплата були, отримана після припинення шлюбу, ця заробітна плата повинна бути визнана спільним майном подружжя.

У цьому зв'язку варто звернути увагу на протиріччя, закладені в чинному СКУ.

По-перше, відповідно до ст. 60 СКУ "кожна річ, придбана за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом спільної сумісної власності подружжя". Водночас, ст. 61 Сімейного кодексу України до об'єктів спільної сумісної власності відносить будь-які речі, за винятком тих, котрі виключені з цивільного обороту.

По-друге, у ст. 61 СКУ є невизначений до кінця момент, а саме, пункт 2 ст. 61 СКУ, відповідно до якого заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, отримані одним з подружжя, стають об'єктом права спільної сумісної власності подружжя з моменту внесення їх у сімейний бюджет.

Це положення, як уже відзначалося, суперечить загальному правилу про поняття і підстави виникнення права спільної сумісної власності подружжя, передбачене ст. 60 СКУ, а також змісту ч. 3 ст. 61 СКУ, в якій нічого не сказано про момент виникнення спільного майна. Крім того, дуже важко установити, чи внесені ці доходи до сімейного бюджету.

Слід зазначити, що застосування на практиці ч. 2 ст. 21 СКУ, ст. 74 СКУ може вплинути на виникнення чималих труднощів, так, як п. 2 ст. 21 СКУ говорить про те, що; "проживання єдиною родиною жінки і чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення в них прав і обов'язків подружжя".

У той же час відповідно до ст. 74 СКУ якщо жінка і чоловік проживають єдиною родиною, але не перебувають у шлюбі між собою, то майно, придбане ними під час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності... на майно, ще є об'єктом права спільної сумісної власності жінки і чоловіка... поширюються положення глави 8 СКУ". Глава 8 присвячена праву спільної сумісної власності подружжя.

Для виникнення спільності майна подружжя, недостатньо тільки реєстрації шлюбу. Потрібно також, щоб вони реально складали сім'ю, спільно проживали і вели спільне господарство. Іншими словами, для спільності потрібно наявність двох факторів:

1) придбання майна в період шлюбу;

2) придбання майна в результаті спільної праці подружжя, тобто спільність бюджету і єдина сім'я.

Якщо порівняти зміст ст. 60 СКУ і ст. 58 СКУ, можна дійти висновку про необхідність наявності спільної праці подружжя для виникнення їхнього права на спільну сумісну власність.

Відповідно до ст. 58 СКУ плоди, приплід, доходи (дивіденди), отримані від речі, що належить одному з подружжя на праві приватної власності, належать йому на праві роздільної приватної власності незалежно від того, отримані вони в період шлюбу або до шлюбу. Це пояснюється тим, що право на ці плоди, приплід, доходи виникли не в результаті спільної праці подружжя.

Таким чином, можна дійти до висновку, що обов'язковими елементами юридичного складу для виникнення права спільної сумісної власності подружжя і спільного майна подружжя, як відзначено в літературі є придбання майна під час зареєстрованого шлюбу і ведення спільного господарства подружжям, тобто наявність спільної праці подружжя [6]. Схожа думка була висловлена І.В. Жилінковою, яка вважала, що спільність майна подружжя виникає у випадку, коли особи одружені і фактично складають єдину родину [7], хоча згодом трохи змінила свою точку зору.

Сукупність елементів юридичного складу, необхідною для виникнення спільності майна подружжя, визначає і початковий момент виникнення спільності їхнього майна. З огляду на те, що до складу спільного майна подружжя входять не тільки право

власності, але і зобов'язальні права, при цьому можливі три варіанти рішення цього питання:

1) майно стає спільним, коли зароблено, тобто коли на нього виникло право в одного з подружжя в період шлюбу; 2) коли майно отримане; 3) коли майно внесене одним з подружжя в будинок, у родину.

Другий варіант рішення даного питання не можна визнавати правильним, тому що до складу спільного майна подружжя, як було сказано, входить не тільки право власності, але і право вимоги. А.В. Дзера, М.Н. Антакольська, І.В. Жилінкова та інші автори, що дотримуються такої точки зору, вважають, що до складу спільного майна подружжя входить не тільки право власності, але і зобов'язальні права. Так, І.В. Жилінкова пише, що більш вірно зв'язувати правовий режим майна подружжя з моментом виникнення права особи на одержання авторської винагороди, а не з моментом фактичного одержання зазначених сум [8]. А.В. Дзера відзначає, що бувають випадки, коли право на майно виникає в період шлюбу, а набувається подружжям після його припинення.

Визнання такого майна спільним не суперечить сімейному законодавству, відповідно до якого у власність подружжя переходить майно, нажите ними і період шлюбу [9]. А.В. Дзера і І.В. Жилінкова, свою думку обґрунтовують тим, що право на одержання зарплати, авторського гонорару має тільки сам працівник або автор витвору. У зв'язку з цим вони заперечують про положення, відповідно до якого спільність майна подружжя виникає з моменту, коли в одного або обох подружжя виникло право на це майно. На думку О.С. Иоффе, необхідно розрізняти внутрішні майнові відносини між подружжям і їхній зовнішній прояв [10].

Тому момент одержання майна не може бути вирішальним для визначення початкового моменту виникнення спільності майна подружжя.

Не можна погодитися з третім рішенням даного питання, пропонує В.А. Рясенцев [4] і яке передбачене ст. 61 СКУ. Якщо дотримуватися цієї думки, то для виникнення спільності майна подружжя необхідно щораз волевиявлення одного з подружжя, що не відповідає вимогам закону. Про застосування законного правового режим регулювання відносин подружжя з приводу їхнього майна, подружжя при вступі в шлюб виражає свою волю керуватися при придбанні майна відповідними нормами закону. І тому не потрібно, щоб у кожному конкретному випадку вони виражали свою волю, спрямовану на виникнення спільності майна. Крім того, доходи можуть взагалі не приноситися в родину, а зараховуватися на одного з подружжя в кредитній установі. У цьому випадку, якщо дотримуватися точки зору В.А. Рясенцева, ці доходи варто було б віднести роздільного майна подружжя.

Таким чином, початковим моментом виникнення спільності майна подружжя варто вважати момент, коли в одного з подружжя виникло на нього право, за умови, якщо це право виникло під час шлюбу в результаті праці одного або обох з подружжя і якщо чоловік і жінка господарювали [11].

Висновки. Таким чином, варто розрізняти момент виникнення спільного майна подружжя і момент виникнення права спільної сумісної власності подружжя. Спільне майно подружжя виникає з моменту, коли в одного з подружжя виникло право на це майно, за умови, що це право виникло в період шлюбу в результаті праці одного або обох подружжя, якщо чоловік і жінка проживали однією сім'єю. Право ж спільної сумісної власності подружжя настає з моменту одержання цього майна хоча б одним з подружжя.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
2. Сімейний кодекс України. Закон від 10.01.2002 № 2947-III / Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст.135.
3. Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 р. № 5464-XX // Відомості Верховної Ради України. – 1983. – Додаток до № 28. – Ст. 573.
4. Иоффе О.С. Советское гражданское право / О.С. Иоффе. – Ч. 3. – Л., 1965. – 347с.

5. Антакольская М.В. Семейное право / М.В. Антакольская. – М., 1999. – 336 с.
6. Советское семейное право / Под ред. В.Ф. Маслова и А.А. Пушкина. – К., 1982. – 224 с.
7. Червоний Ю.С. Охрана имущественных прав супругов / Ю.С. Червоний // Проблемы правоведения. – 1968. – Вып. 9. – С. 106-109.
8. Жилинкова И.В. Брачный контракт / И.В. Жилинкова. – Х., 1995. – 172 с.
9. Жилинкова И.В. Право собственности супругов / И.В. Жилинкова. – Х., 1997. – 236 с.
10. Дзера А.В. Цивільне право України / А.В. Дзера. – Кн. 1. – К., 1999. – 864 с.
11. Рязанцев В.А. Семейное право / В.А. Рязанцев. – М.: Юрид. лит., 1971. – 395 с.
12. Семейный кодекс Украины: научно-практич. комментарий. / Под ред. Ю.С. Червоного. – К.: Истина, 2003. – 464 с.

Гулько Б.О.

*Науковий керівник
д.ю.н., професор Матвійчук В.К.*

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

Досліджуються поняття та сутність державного суверенітету, аналізуються різні підходи вчених до розуміння цього явища в юридичній науці. Робиться висновок про те, що суверенітет є історичною категорією, який виник у часи абсолютизму та зберіг своє значення для сучасної держави.

Ключові слова: держава, суверенітет, верховна влада, державний суверенітет.

Гулько Б.О.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СУВЕРЕНИТЕТА

Исследуются понятие и сущность государственного суверенитета, анализируется различные подходы ученых к пониманию этого явления в юридической науке. Делается вывод о том, что суверенитет является исторической категорией, который возник во времена абсолютизму и сохранил свое значение для современного государства.

Ключевые слова: государство, суверенитет, верховная власть, государственный суверенитет.

Guiko B.O.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF STATE SOVEREIGNTY

In this article the concept and essence of state sovereignty are investigated, different approaches of scientists to understand this phenomenon in legal science analyzes. The conclusion is that sovereignty is a historical category that has emerged in times of ab-solyutyizmu and retained its importance for the modern state.

Key words: state, sovereignty, supremacy, sovereignty.

Постановка проблеми. Початок XXI ст. ознаменувався стрімким розвитком інтеграційних та глобалізаційних процесів між державами, що здійснюються на різних рівнях та у різних сферах життєдіяльності суспільства. Зазначені трансформаційні процеси поставили чимало нових питань, завдань та викликів перед людством, від вирішення яких багато в чому залежить стабільний та прогресивний розвиток як людського суспільства в цілому, так і української держави зокрема. У зв'язку із цим, однією з найбільш гострих та дискусійних проблем сучасної загально-теоретичної юридичної науки є визначення місця, ролі, значення та тенденцій розвитку державного суверенітету в умовах глобалізації, оскільки наявність суверенітету є найістотнішою ознакою будь-якої держави і розглядається як базовий принцип Вестфальської системи міжнародних відносин. До того ж як одна з ключових категорій конституційної науки і міжнародного права в сучасних умовах глобалізації він переживає період переосмислення та відповідно уточнення своєї сутності. Крім цього, важливо зауважити про такий момент:

під впливом глобалізаційних процесів спостерігаються процеси "розмивання" державного суверенітету, що пов'язані з процесом фактичного переходу частини функцій держави до інших міжнародних акторів. Саме тому, мабуть, потрібно більш ґрунтовно і повно проводити нові наукові дослідження, звичайно, не оминаючи при цьому досліджень, проведених у минулому, адже саме на найбільш ранніх етапах розвитку будь-якого державно-правового явища формуються риси майбутнього.

Аналіз останніх розробок та публікацій. Проблема суверенітету була предметом багатоаспектного вивчення філософів, політологів, конституціоналістів, істориків та теоретиків права тощо. При цьому як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі дискусії навколо поняття і змісту наукової категорії "державного суверенітету" тривають з моменту виникнення відповідної концепції. У фахових дослідженнях, присвячених цій проблематиці, висловлюються різні, нерідко досить суперечливі думки з приводу поняття і змісту суверенітету. Серед вітчизняних дослідників цього феномену можна виділити М.О. Баймуратова, В.Г. Буткевича, В.А. Василенко, Ю.О. Волошина, А.З. Георгіцу, А.І. Дмитрієва, В.І. Муравйова, М.І. Палієнко, Л.Д. Тимченко та інші. Набагато плідніше у значеному напрямку працюють визнані фахівці з різних зарубіжних держав, а саме: Д.І. Бараташвілі, Я. Броунлі, А. Джеймс, М. Ейхерст, Г. Еллінек, Г. Лаутерпахт, Й.Д. Левін, М.Р. Лукаш, І.І. Лукашук, А.В. Маслов, Ж. Мере, Л. Оппенгейм, М. Оріу, І.Т. Трайнін, І.І. Тункін, А. Фердрос, П. Хей, А. А. Чобан, С.В. Черніченко та інші. Не зважаючи на підвищену увагу, інтерес та відповідно велику кількість праць учених фактично більшість питань, що стосуються державного суверенітету, залишаються спірними, невіршеними та викликають багаточисельні дискусії. Усе це робить актуальним розгляд процесу формування й розвитку державного суверенітету, а також виникнення та еволюції уявлень і поглядів на нього як на особливе явище в житті політичного співтовариства.

Мета статті полягає у з'ясуванні поняття та сутності державного суверенітету на основі аналізу різних підходів вчених до розуміння цього явища в юридичній науці.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що обґрунтування і формування дефініції того чи іншого поняття, явища або процесу – одна з найскладніших процедур наукового дослідження.

Поширена навіть думка про те, що правильне тлумачення наукових понять вирішує майже половину наукового завдання. Слово "суверенітет" походить від латинського "suverenus" (володар) і означає "повновладдя" [7, с. 44]. В інших джерелах вказується, що даний термін походить від французького "souverainete" – верховна влада [11, с. 466]. Володіючи суверенітетом, державна влада самостійно видає загальнообов'язкові для усіх членів суспільства правила поведінки, визначає і забезпечує єдиний правопорядок, права і обов'язки громадян, посадових осіб, державних, партійних, громадських органів та організацій. У ширшому розумінні суверенітет виступає необхідною політико-правовою характеристикою держави і є важливою політичною та юридичною умовою її існування як територіальної цілісності. "Советский энциклопедический словарь" трактує словосполучення "суверенітет держави" як незалежність держави у зовнішніх і верховенство у внутрішніх справах. Не потрібно забувати про те, що повага суверенітету – основний принцип сучасного міжнародного права і міжнародних відносин, закріплений у Статуті ООН та інших міжнародних актах [13, с. 1279]. Укладачі "Універсального словника-енциклопедії" визначають "суверенітет" як рису, притаманну державі, яка полягає у незалежності від інших держав та самостійності у врегулюванні внутрішніх проблем; елементи суверенітету: контроль за територією, незалежність, вільний від зовнішнього втручання політичний, соціальний та економічний устрій [14, с. 1302]. Іншими словами, державний суверенітет трактується як верховенство держави на своїй території і її незалежність у міжнародних відносинах. Так, верховенство держави означає, що в межах чітко визначеної території діє тільки одна публічна влада, якій підпорядковується все населення і яка визначає повноваження усіх державних органів і посадових осіб. Незалежність держави в міжнародних відносинах – це її невідпорядкованість будь-якій зовнішній владі, владі інших держав, що виявляється у праві вільно проводити свою внутрішню і зовнішню політику.

Проте можна констатувати, що повністю незалежних держав не існує. Цю ознаку державного суверенітету необхідно розуміти як можливість приймати самостійні рішення, передусім в політико-правовій сфері. Отже, поняття суверенітету відображає якісні ознаки держави. Водночас воно прямо пов'язане з властивостями державної влади, тобто суверенітет – це вияв самої природи влади. Таким є традиційне визначення державного суверенітету, тобто суверенітету, який притаманний національним державам. Важливо зазначити, що традиційний державний суверенітет має за основу територіальний чинник. Для того, щоб уряд здійснював виключну владу над територією, події мають відбуватися у межах окремого територіального простору, а юрисдикції держав – бути розмежованими, чітко визначеними і визнаними кордонами, які держава зможе захистити і контролювати.

Суверенітет обумовлений самою природою держави і є його невід'ємною властивістю. На різних етапах розвитку державності, зі зміною соціально-економічної і політичної структури суспільства, суверенітет набував різної форми свого вираження, яка викликана специфікою тієї чи іншої епохи. Проте сама ідея суверенітету і розуміння його суті виникли не відразу. Вона формувалася поступово, вбираючи в себе досягнення правової думки і практику державно-правового будівництва різних країн світу, починаючи з глибокої давнини. Деякі автори розглядають виникнення суверенітету з точки зору зародження терміну і самого поняття про суверенітет і вважають, що античне суспільство не знало поняття суверенітету, яке зародилося в епоху феодалізму, в процесі боротьби королівської влади з феодалами, папством і "Священною Римською імперією". Інші автори виходять з того, що державний суверенітет виникає одночасно з утворенням перших незалежних держав і виникненням органів державної влади. На нашу думку, при вирішенні питання про виникнення і ствердження принципу суверенітету необхідно виходити з безперечних історичних фактів, які свідчать про те, що вже в античну епоху між державами існували торговельні та інші відносини, що регулюються нормами міжнародного права, тоді ще тільки зароджувався і носив регіональний характер. Могутні античні держави (Афіни, Спарта, Римська Імперія), безумовно, володіли всією повнотою влади, як світської, так і духовної. Саме в працях римських юристів вперше утвердилася ідея про те, що єдиним джерелом публічної влади є народ, а виразниками його волі виступають вищі магістратури, що володіють імперією (іmpegium). Цю ідею цілком можна вважати прообразом пізнішої концепції народного суверенітету.

У контексті цього питання варто зазначити, що вперше використав сам термін "суверенітет" Ж. Боден. Водночас у науковій літературі існує думка про те, що не можна пов'язувати ідею суверенітету виключно з поглядами Ж. Бодена, яка об'єктивно існувала і раніше. Державні утворення реалізовували свої функції на основі незалежності і верховенства влади, проте боротьба за владу велась примітивно, без будь-якого ідеологічного підґрунтя [3]. Утім саме Ж. Боден у своєму творі "Шість книг про державу" дав чітке юридичне визначення поняття суверенітету, що стало класичним, і заклав тим самим основи для подальшого розвитку теорії державного суверенітету. Він вважав, що народ може без будь-яких умов віддати суверену і вічну владу вибраній особі, яка буде за власним бажанням розпоряджатись державною власністю, людьми і державою загалом. Відтак суверенітет в розумінні Ж. Бодена дається державному діячу на визначених умовах і накладає на нього певні обов'язки [10, с. 444]. В подальшому дослідженням суверенітету займалися такі яскраві представники політико-правової думки XVI-XVIII ст., як Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. Гроцій, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, Т. Джефферсон та інші. Суттєвою відмінністю розробок мислителів того часу від ідей періоду феодалізму було те, що вони в основу своїх досліджень включали ідеї антропоцентризму, тобто провідною рушійною силою суспільно-політичних феноменів вважали саме людину та суспільство в цілому. Не випадково їх розробки ідеїно пов'язані з поширеною у ранніх буржуазних вченнях концепцією суспільного договору, провідними теоретиками якої були Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. Гроцій, Б. Спіноза. Загальною рисою теорії суспільного договору була її антифеодальна спрямованість.

Значний внесок у дослідження державного суверенітету як правової категорії вніс Г. Еллінек. Він визначав його як здатність держави до "виняткового правового самовизначення". Принцип самовизначення Г. Еллінеком розглядався в двох аспектах – зовнішньому і внутрішньому.

Тільки суверенна держава, писав він, "може у встановлених або визнаних нею самою правових межах абсолютно вільно нормувати зміст своєї компетенції" [6, с. 363]. Суверенна державна влада, на його думку, означає владу, що не знає над собою жодної вищої влади; вона є в той же час незалежною й верховною владою. Перша ознака виявляється переважно зовні, у стосунках суверенної держави з іншими державами, друга – у внутрішніх відносинах з особами, які входять до складу держави [6, с. 347]. Державний суверенітет передбачає здатність, юридично не пов'язаної зовнішніми силами, державної влади до виключного самовизначення, а тому самообмеження шляхом встановлення правопорядку, на основі якого діяльність держави набуває правового характеру [6, с. 463].

Французький теоретик і конституціоналіст Леон Дюїг суверенітет визначав трояко: як вища політична влада на певній території; як вищий орган, від якого беруть початок всі інші органи держави; як орган, який приймає рішення, які не підлягають скасуванню. Він, зокрема, зазначає: "наше право вже не спочиває на ідеї об'єданого і нероздільного суверенітету". Дюїг, також, говорить про те, що суверенітет є схилання перед більшістю, і, отже, основа деспотизму. А значення суверенітету, на його думку, уособлювалося з вищою владою, що забезпечена внутрішнім правопорядком [4, с. 145-146].

Українські вчені також зробили значний внесок у розвиток ідей державного суверенітету.

Активізація цього процесу розпочинається з часів національно-культурного відродження України, тобто з другої половини XIX ст. Поштовхом для розвитку цих поглядів стали праці таких діячів української культури та науки, як М. Костомаров, Т. Шевченко, М. Гарасевич, М. Максимович, І. Могильницький та ін. Ідея національного суверенітету чітко прослідковується у поглядах представників громадського руху в Україні: В. Антоновича, М. Костомарова, М. Драгоманова, С. Подолинського, О. Терлецького. Вивчаючи теорію суверенітету, не можна залишити поза увагою праці українського вченого-правознавця, фахівця у галузі державного права та філософії права кінця XIX – початку XX ст. М. І. Палієнка, який свого часу писав: "суверенітет є лише чисто формальне юридичне поняття, яке вказує на юридично безумовне і незалежне панування держави... Поняття суверенітету абсолютно не вказує на фактичну могутність і матеріальні засоби і силу, які знаходяться в розпорядженні даної держави для підтримки свого суверенітету.

Це питання є важливим в політичному відношенні, але не має відношення до юридичного характеру суверенітету" [8, с. 73]. На противагу більшості фахівців тогочасного міжнародного права, які розмежовували два види суверенітету: внутрішній, державно-правовий та зовнішній, міжнародно-правовий, М.І. Палієнко закономірно вважав, що державно-правовий і міжнародний суверенітети є лише двома напрямками єдиної та суверенної державної влади. Він зауважує, що ці два елементи, як історично, так і логічно, пов'язані між собою в понятті суверенітет: як безумовне верховенство влади усередині держави, так і незалежність її ззовні. Такі поняття, як монархічний і народний суверенітет і назва монарха або народу носіями суверенної державної влади, на думку вченого, є лише образними виразами і чисто політичними ідеями, але не строго юридичними поняттями [9, с. 359].

У сучасній юридичній науці продовжується теоретична розробка категорії суверенітет. Теорія суверенітету збагачується новими поняттями та явищами, значний обсяг досліджень має як суто теоретичні висновки, так і практичні результати, що є досить важливим в умовах розбудови України як правової, демократичної, соціальної держави. Серед численних вітчизняних дослідників, які переймалися проблемами різних аспектів суверенітету хотілося б відзначити таких, як: Г. Федущак-Паславська, В. Гапотій, В. Колісник, С. Мочерний, В. Пашнева, О. Тимощук, В. Сухонос тощо. Усі зазначені автори використовували у своїх працях класичні категорії: "державний суверенітет", "народний

суверенітет", "національний суверенітет". Проте сьогодні, є об'єктивна потреба у аналізі впливу процесів глобалізації, інтернаціоналізації та міждержавної інтеграції на визначенні сутності державного суверенітету. Адже міждержавні інтеграційні процеси, які набувають системного характеру, суттєво змінюють не тільки традиційний зміст категорії державного суверенітету, а й набувають нових організаційно-правових форм.

Можна без перебільшення стверджувати, що сучасна концепція державного суверенітету переживає глибоку кризу. Це зумовлює пошук нового методологічного інструментарію, проведення системного аналізу впливу інтеграційних процесів на державотворення та правотворення.

Аналізуючи уявлення про державний суверенітет, вироблені різними конституційно-правовими школами, не можна не побачити, що загальне значення і зміст державного суверенітету в переважній більшості випадків, з одного боку, зводяться зрештою до верховенства державної влади всередині країни щодо решти суб'єктів, а з іншого – асоціюються з незалежністю державної влади зовні, у відносинах з іншими суверенними державними владами. При цьому під верховенством державної влади як одним з різновидів соціальної влади розуміють таку владу, яка має незаперечний пріоритет щодо інших, що існують у суспільстві поряд з нею. О.Ф. Скакун вважає, що суверенітет – "збірна ознака держави. Він концентрує в собі найбільш істотні риси державної організації суспільства" [12, с. 30-31]. Незалежність і верховенство державної влади виражається в наступному: в універсальності – тільки рішення державної влади поширюються на все населення і громадські організації даної країни; у прерогативі – можливості скасування і визнання незначним будь-якого незаконного прояву іншої суспільної влади; у наявності спеціальних засобів впливу. Верховенство державної влади зовсім не виключає її взаємодії з недержавними політичними організаціями при рішенні різноманітних питань державного і громадського життя. С. С. Алексєєв говорив, що суверенітет – один з показників досконалості держави. На сучасній стадії цивілізації суверенітет – невід'ємна властивість держави [1, с. 33]. Державний суверенітет – "незалежність державної влади від будь-якої іншої влади усередині країни і поза нею, виражена в її винятковому, монопольному праві самостійно і вільно вирішувати усі свої справи" [1, с. 34]. Інший сучасний дослідник

Ф.І. Валяровський пише, що питання теорії державного суверенітету набувають особливого значення у світлі активного розгортання в другій половині ХХ століття масштабних інтеграційних процесів, що захопили вже не тільки економічну, а й політичну сферу. Результатом цих процесів стало виникнення в різних районах світу нових і оригінальних за своєю правовою природою утворень, що формуються на стику міжнародного та національного права і здатних зробити помітний вплив на еволюцію права і весь хід світового розвитку [2, с. 4]. Британський юрист М. Ейкхерст розумів державний суверенітет передусім як абсолютну незалежність. Зокрема, він зазначав: "...Коли говорять, що держава суверенна, це означає, що вона є незалежною, тобто не перебуває в залежності від будь-якої іншої держави" [16, р. 16]. Вчений навіть запропонував замінити термін "суверенітет" категорією "незалежність", вважаючи, що суверенітет "...загалом не є юридичним терміном, який не має чіткого визначення, а є виразом, що повністю стосується сфери емоцій" [16, р. 47]. Аналізуючи останню тезу, все ж таки варто навести думку класика теорії суверенітету Г. Еллінека про те, що державний суверенітет є, передусім, здатністю "юридично не зв'язаної зовнішніми силами державної влади до виняткового самовизначення, а тому і самообмеження шляхом встановлення правопорядку, на основі якого діяльність держави тільки набуває характеру, що підлягає правовій кваліфікації" [6, с. 352].

Класичні погляди на поняття та зміст державного суверенітету зустрічаються в багатьох вітчизняних і зарубіжних працях і нині. Українськими конституціоналістами суверенітет розглядається з позиції формування основних принципів конституційного ладу, які зафіксовані у ст. 1 Конституції України, та визначається як здатність держави самостійно і незалежно від інших держав здійснювати власні завдання, функції і повноваження на своїй території та за її межами у міжнародному спілкуванні [15, с. 107]. Конкретизація змісту цього положення здійснена, передусім, у Декларації про

державний суверенітет України, яка визначає державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

Варто відмітити, що традиційний підхід до розуміння державного суверенітету сьогодні є найпоширенішим в юридичній науці. Основним формально зафіксованим принципом, на якому ґрунтується сучасна система міжнародних відносин, є принцип суверенної рівності держав. Він полягає у тому, що держави мають однакові права і обов'язки та є рівноправними членами міжнародної спільноти [3]. Державний суверенітет є невід'ємним атрибутом кожної держави. До особливостей державного суверенітету потрібно відносити: державний суверенітет функціональний, він забезпечує відповідний рівень політичної свободи всередині держави, тобто дає право встановлювати закони, гарантувати міжнародно-правовий захист тощо; державний суверенітет заклад основ для рівності – визнання за кожним народом права самостійно обирати форму правління, яку інші зобов'язані визнати; суверенітет став "пропуском" держави на міжнародну арену і дає їй певні права, головним з яких є право відстоювати власні національні інтереси; суверенно визнані держави можуть вільно укладати міжнародні угоди, які будуть дієвими навіть за зміни їхнього політичного правління; державний суверенітет пов'язаний з державою, адже будь-які трансформації всередині держави відображаються на уявленнях про суверенітет, і навпаки, спроби поновому визначити суверенітет впливають на теорії держави.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу правової доктрини про сутність поняття "державний суверенітет" можна стверджувати, що:

1. поняття суверенітету має свою історію виникнення, воно виникло поступово, на основі політико-правової думки і практики державно-політичного розвитку різних держав світу і сьогодні продовжує своє існування;

2. Державний суверенітет є центральним поняттям як для ранньої, так і для нової теорії держави;

3. наповнення його змісту пов'язане з першим систематичним розвитком поняття "держави" в юридичній та політичній теорії і практиці.

Висновки. Отже, суверенітет є історичною категорією. Він виник у часи абсолютизму та зберіг своє значення для сучасної держави. На основі цього можна зробити висновок, що державний суверенітет – це історично зумовлена політико-юридична властивість сучасної держави, що відображає її верховенство і рівень її самостійності у вирішенні внутрішніх питань та у взаємовідносинах з іншими державами і міжнародними організаціями. Зважаючи на багатоаспектність проблеми визначення сутності державного суверенітету, можна стверджувати, що нині перед державно-правовою наукою стоїть ціла низка проблем, які потребують подальшої розробки теорії державного суверенітету і практичних питань його реалізації.

Список використаних джерел

1. Алексеев С.С. Государство и право. – М., 1994. – 192 с.
2. Валяровский Ф.И. Суверенитет в конституционном строе Российской Федерации: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. / Ф. И. Валяровский. – Москва, 2003. – 153 с.
3. Довгань Е. К вопросу о соотношении принципа невмешательства во внутренне дела государств и государственного суверенитета / Е. Довгань // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 3 // evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=506 &Itemid=53.
4. Дюги Л. Социальное право, индивидуальное право и преобразование государства / Л. Дюги. – М.: М. Н. Ключков, 1909. – 148 с.
5. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек. – СПб.: Изд. юрид. кн. магазина Н.К. Мартынова, 1908. – XXIV. – 600 с.
6. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек; отв. ред. И.Ю. Козлихин. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 752 с.
7. Коровіна Л. Д. Основи правознавства. Навчальний посібник / Л.Д. Коровіна. – Кременчук, 2008. – 140 с.

8. Левин И. Д. Суверенитет / Предисловие докт. юрид. наук, проф. С.А. Авакьян / И.Д. Левин. – Спб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 373 с.
9. Пашнева В. А. Проблемы державного суверенітету у творчості М. І. Палієнка / В.А. Пашнева // Вісник Харківськ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2005. – № 31. – С. 358-363.
10. Политология: Хрестоматія / Сост.: М.А. Василик, М.С. Вершинин / М.А. Василик, М.С. Вершинин. – М.: Гардарики, 2000. – 843 с.
11. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В.К. Гіжевський, В.В. Головаченко В.С. Ковальський (кер.) та ін. / В.С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
12. Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2004. – 656 с.
13. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. 2-е изд. / А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 1600 с.
14. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович / М. Попович. – К.: Ірина, 1999. – 1551 с.
15. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підруч. / О.Ф. Фрицький. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 535 с.
16. Akehurst M. A Modern Introduction to International Law / M. Akehurst. – London: Allen and Unwin, 1987. – 315 p.

Дорошенко В.О.

Науковий керівник:

д.ю.н., професор Матвійчук В.К.

ПРЕДСТАВНИЦТВО В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті досліджено розвиток та становлення в Україні інституту представництва в цивільному процесі як окремої галузі права. Висвітлено окремі пов'язані з ним проблемні питання у правовій науці.

Ключові слова: *інститут цивільного процесуального представництва, представництво, представник.*

Дорошенко В.А.

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

В статье исследовано развитие и становление в Украине института представительства в гражданском процессе как отдельной отрасли права. Освещены отдельные связанные с ним проблемные вопросы в правовой науке.

Ключевые слова: *институт гражданского процессуального представительства, представительство, представитель.*

Doroshenko V.A.

REPRESENTATION WITHIN CIVIL PROCESS

The article examines the development and establishment of a representative office in Ukraine in the civil process as a separate branch of law. Some of the problem issues related to it in the field of legal science are highlighted.

Key words: *institute of civil procedural representation, representation, representative.*

Постановка проблеми. На фоні триваючих в нашій державі змін у законодавстві спостерігається збільшення ролі представництва й у цивільному процесі, що зумовлено необхідністю посилення конституційних гарантій реалізації прав осіб, а також виконанням України міжнародних зобов'язань щодо реалізації та захисту їх прав. Існує необхідність дослідження проблем удосконалення механізмів реалізації та захисту цивільних прав та інтересів особи у цивільному процесі та, у зв'язку з цим, переосмислення деяких підходів до правової природи процесуального представництва.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питання дослідження проблем інституту процесуального представництва у цивільному процесі у правовій науці розглядалися у наукових працях Г.З. Лазько, Т.В. Варфоломеевої, А.М. Васильєва, Д.П.

Ватмана, О.М. Вінника, М.А. Гурвича, А.І. Павлуника О.В., А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусова, Н.А. Бондаренка, Дзери, А.С. Довгерта, Є.Г. Дріжчаної, В.І. Кисіля, К.І. Комісарова, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, І.І. Мельникова, О.А. Підпригори, З.В. Ромовської, А.Л. Ткачука, М.К. Треушнікова, С.Я. Фурси, О.Є. Харитоновна, Н.М. Хуторян, М.С. Шакарян, В.М. Шерстюка, М.Й. Штефана, В.С. Щербини та інших вчених і науковців.

Здійснюючи огляд останніх публікацій і досліджень зазначеної проблеми, слід відмітити значну різноманітність наукових праць із даного питання. Зокрема, Г.В. Лазько у своєму дисертаційному дослідженні приходить до висновку, що історично-правовий аналіз формування інституту процесуального представництва у своєму становленні дозволяє визначити етапи його зародження, становлення та розвитку. Також заслуговує уваги дискусійне питання С.Я. Фурси, а чи може особа мати у справі декількох представників?

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Реформування судово-правової системи в Україні та підготовка нового Цивільного процесуального кодексу України вимагають детального дослідження правового регулювання цивільного процесу, а також критичного підходу до певних інститутів цивільного процесуального права та його окремих правових норм. Це необхідно для встановлення їх відповідності Конституції України та іншим законам, рівню соціально-економічних відносин у суспільстві, а також виявлення протиріч, колізій, прогалин у правовому регулюванні з метою підготовки рекомендацій, спрямованих на усунення недоліків цивільного процесуального законодавства та його вдосконалення.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження, розвиток та становлення інституту представництва в сучасній юридичній науці.

Основні результати дослідження. Однією з форм здійснення громадянами та юридичними особами їх цивільних прав і обов'язків є представництво, що, як окремий інститут права, пройшло певні етапи розвитку та становлення. Саме завдяки цьому інститутіві юридичні особи мають можливість повніше здійснювати свої повноваження, захищати інтереси в судових органах за допомогою їх представників. Також стає можливою реалізація цивільних прав недієздатними особами, малолітніми.

Потреба представництва зумовлена й тим, що у випадках тривалої відсутності певних осіб за місцем проживання, їх тяжкої хвороби та інших обставин останні не завжди мають змогу ефективно особисто здійснювати захист своїх порушених прав. І саме в таких випадках вони можуть залучити до процесу відповідного представника.

Інститут представництва має тривалу історію. Ще у стародавньому Римі набули поширення випадки здійснення певними особами дій для захисту у цивільному процесу інших осіб, які внаслідок певної правоздатності, віку, стану здоров'я тощо не могли самостійно себе захистити. Підставами такої діяльності, що з часом була офіційно визнана як представництво, могли бути родинні зв'язки, приписи закону, розпорядження відповідних державних органів тощо. У цьому разі йшлося про представництво не добровільне, а обов'язкове, таке, що виникало незалежно від волі та бажання сторін.

У стародавньому Римі і за часів пізньої Республіки і Принципату було зароджене й вільне (добровільне) представництво, що здійснювалося на підставі договору сторін, а також ще один правовий інститут, що мав своєю сутністю захист інтересів іншої особи шляхом укладення угод та здійснення інших різноманітних дій – діяльність без доручення (*negotiorum gestio*).

Сформувавшись ще у стародавні часи, представництво, у свою чергу, стало свого роду підґрунтям для інших правових інститутів. З розвитком суспільства сфера застосування представництва охопила широке коло як майнових, так і немайнових відносин. Значення цього інституту в суспільному житті зумовлено тим, що він дав можливість оптимізації та активізації реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, а для недієздатних громадян став основним засобом їх участі в правовідносинах. За допомогою представництва можливі придбання й реалізація більшості матеріальних і низки процесуальних цивільних, а також інших за галузевою належністю суб'єктивних прав і обов'язків. Таким чином, представництво виступає як одна з важливих гарантій реального здійснення прав і виконання обов'язків суб'єктами права [3].

Лазько Г.В. у своєму дисертаційному дослідженні приходиться до висновку, що історично-правовий аналіз формування інституту процесуального представництва у своєму становленні дозволяє визначити наступні його етапи:

1. Етап зародження – формування інституту процесуального представництва у період панування римського права, коли були закладені його правові основи. Характерною його ознакою у римському праві стало те, що воно базувалося на засадах непрямого представництва, сутність якого зводилась до того, що представник діяв від свого імені;

2. Етап становлення – розвиток інституту процесуального представництва в континентальній та англосаксонській системі права, що характеризується формуванням науково-обґрунтованої доктрини процесуального представництва; поширенням застосування процесуального представництва учасників цивільного обороту у судових і позасудових органах; формуванням окремого інституту процесуальних представників; посиленням вимог щодо правової освіти у їх підготовці;

3. Етап розвитку – доктринальний розвиток процесуального представництва; поширення сфери застосування процесуального представництва на всі аспекти правовідносин; використання процесуального представництва в цивільному, господарському та кримінальному процесах, як обов'язкової передумови належного захисту учасників правовідносин.

Передумовами формування інституту процесуального представництва в Україні став період розвитку радянсько-правової доктрини процесуального представництва, що характеризується трьома основними етапами:

1. Перший етап – 1924-1929 р.р., що характеризується посиленням ролі держави у здійсненні цивільного судочинства; звуженням сфери застосування договірного представництва; посиленням ролі держави у забезпеченні представництва громадян в судах;

2. Другий етап – 1929-1963 р.р., що характеризується теоретико-правовим опрацюванням і законодавчим закріпленням інституту процесуального представництва в суді, а також вдосконаленням судочинства в цивільних справах і забезпеченням якості роботи судових органів при збереженні значного впливу держави у цивільному судочинстві;

3. Третій етап – 1963-2005 р.р., що характеризується прийняттям у 1963 році нового Цивільного процесуального кодексу УРСР, що розширив межі участі цивільного процесуального представника у цивільному процесі; чітко визначив його статус та повноваження; надав гарантії реалізації його прав.

Актуальність даної теми зумовлена проведенням в Україні системних та ефективних правових реформ, що призводить до необхідності дослідження проблем удосконалення механізмів реалізації та захисту цивільних прав та інтересів особи у цивільному процесі та, у зв'язку з цим, переосмислення деяких підходів до правової природи процесуального представництва.

Важливим завданням держави є формування цивілізованих правових відносин між державою та громадянином завдяки реалізації їх прав на захист. Це вимагає створення найбільш оптимальної моделі цивільного судочинства як однієї з головних умов розбудови в Україні громадянського суспільства.

Багато дослідників розглядають процесуальне представництво з позиції процесуальних правовідносин. Зокрема, А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Н.А. Бондаренко зазначають, що процесуальне представництво – це правовідношення, в силу якого одна особа (представник) виступає в суді від імені та в інтересах іншої особи (того, кого представляють).

У юридичній літературі висловлюють і дещо інші позиції до розуміння цивільного процесуального представництва. Окремі вчені звертають увагу на те, що вказане представництво являє собою процесуальні відносини, за якими одна особа – представник виконує на підставі наданих їй законом, статутом, положенням або договором повноважень процесуальні дії на захист прав і охоронюваних законом інтересів іншої особи, державних і громадських інтересів. При цьому наголошується на складному характері такого представництва.

У такому контексті цивільне процесуальне представництво являє собою спеціальний тип правових відносин. Водночас, з цим трактуванням не погоджується А.І.

Павлуник, на думку якого визначення поняття процесуального представництва необхідно проводити через процесуальну діяльність, а не через правовідношення, і таким чином процесуальне представництво визначається, як вчинення в цивільному процесі однією особою (представником) у межах наданих повноважень юридичних дій від імені іншої особи з метою захисту її прав та законних інтересів та/або реалізації її процесуальних прав чи обов'язків. Безперечно таке визначення варто уваги, оскільки відображає сутність процесуального представництва. Водночас,

Г.З. Лазько в своїй роботі зазначає, що процесуальна діяльність не може вважатись ключовою ознакою процесуального представництва, зважаючи на те, що у ньому взаємодіє ціла низка як процесуальних, так і матеріальних прав та обов'язків, що мають здійснювати довіритель і представник. Термін "представництво" визначено у ст. 237 ЦК України, відповідно до частини 1 якої представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє [1].

Разом з тим, не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. За своїм правовим змістом представництво сприяє більш повному використанню суб'єктами своєї цивільної правоздатності, а в окремих випадках є єдиною можливістю реалізувати її. Водночас, ЦПК України не має подібного визначення, а лише частина 1 статті 38 цього Кодексу говорить, що сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявник та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника [2].

З метою більш точного розуміння і застосування інституту цивільного представництва потрібно доповнити вказану вище норму саме цим визначенням, що знайшло своє відображення в нормах ЦК України. Повертаючись до статті 38 ЦПК України слід звернути увагу на те, що перераховані суб'єкти належать до осіб, які беруть участь у справі (ст. 26 цього Кодексу). На думку С.Я. Фурси, законодавець не перерахував усіх суб'єктів цивільного процесу, які мають право на представника. Наприклад, заявник (стягував) і боржник на стадії скасування судового наказу як суб'єкти наказного провадження також можуть діяти у цивільному процесі через представника. Через представника можуть діяти стягувач, боржник, як суб'єкти виконавчого провадження при вирішенні питань про відстрочку та розстрочку виконання, зміну чи встановлення способу і порядку виконання судового рішення та ін.

Досить важливими та такими, що мають обов'язкове значення при вирішенні питання про допуск до участі у справі представника, є положення матеріального права, де мають місце і імперативні норми, які стосуються кола суб'єктів, які мають право на звернення до суду при виникненні спірних питань. Так, у СК України передбачені певні категорії справ, де позивачі та відповідачі не можуть діяти у процесі через представника, наприклад справи про усиновлення. У таких справах обов'язковою є участь заявника – усиновителя, а також дитина, якщо вона за віком та станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення.

Також за словами С.Я. Фурси на практиці досить часто зустрічаються випадки, коли самовпевненість особи проходить лише у процесі розгляду справи, якщо треба відповідати не тільки на запитання щодо обставин справи, які мали місце в минулому, а на правові питання. Відсутність юридичної освіти не можливо швидко компенсувати, тому сторона (та перелічені вище особи) вправі на будь якій стадії процесу розгляду справи просити допустити до участі у справі їхнього представника [5].

ЦПК України не обмежує кількість представників. Практика йде таким шляхом: особа може мати декількох представників. С.Я. Фурса представляв інтереси позивачки як фахівець у галузі права, тобто його участь зводилася до здійснення у процесі лише процесуальних прав. А чоловік позивачки – другий представник у справі – брав участь з метою розпорядження предметом матеріально – правового спору, тобто дружина наділила його спеціальними правами, передбаченими ст. 31 ЦПК України, а саме: право змінити предмет чи підстави позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог, укладення мирової угоди.

На практиці зовсім не багато говорять про представництво інтересів фізичних та юридичних осіб омбудсменом. Але згідно з п. 10 ст. 13 Закон України "Про Уповноваженого ВРУ з прав людини" уповноважений має право звертатися до суду із заявою про захист прав і свобод людини і громадянина, які за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть цього зробити самостійно, а також особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі у випадках та порядку, встановлених законом.

Метою передбаченого цивільним процесуальним законодавством представництва є, по-перше, надання юридичної допомоги громадянам та організаціям при розгляді і вирішенні цивільних справ у суді. По-друге, його метою є надання допомоги суду в установленні дійсних прав і обов'язків сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Проте основною його метою є отримання позитивного правового результату для особи, в інтересах якої діє процесуальний представник. В цьому і заключається суть представництва, адже представник вчиняє від імені довірителя всі процесуальні дії, якими його наділяє довіритель, розраховуючи саме на досягнення позитивного результату.

Висновки. Одним із найважливіших елементів механізму забезпечення прав і свобод особистості в будь-якому суспільстві є гарантія отримання юридичної допомоги. Опинившись у проблемній ситуації і не маючи спеціальних юридичних знань і навичок, людина потребує кваліфікованої допомоги представника для здійснення і захисту своїх інтересів.

У юридичній літературі останнім часом багато уваги приділяється судовому представництву, зокрема, хто може бути представником, якими правами і обов'язками наділяється представник, як слід оплачувати його працю. Дослідження так само зачіпають тему порядку оформлення повноважень представника. Представництво в цивільному процесі має велике значення і служить важливою гарантією у справі забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян і організацій. Участь судового представника в цивільному судочинстві сприяє з'ясуванню дійсних відносин сторін, прояву ініціатив та активності учасників процесу.

Перспективи подальших досліджень. Чинне цивільно-процесуальне законодавство в певних питаннях не узгоджується з іншими правовими актами та недостатньо чітко регулює окремі важливі питання процесуального представництва. Невирішеними повною мірою залишаються питання щодо підтвердження повноважень процесуальних представників, визначення обсягу їх спеціальних прав; низка норм діючого ЦПК України, які регулюють правовідносини з приводу представництва, застаріла й не відповідає вимогам сьогодення тощо. Зазначена ситуація не може не вплинути на практику застосування чинного законодавства України.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України – Відомості Верховної Ради України – 2014.
2. Цивільний процесуальний кодекс України. – Відомості Верховної Ради України. – 2013.
3. Новицький І.Б. Основи римського громадянського права. – Учебник для вузів. Лекції. М.: Зерцало, 2000. – 400с.
4. Цивільне право України: Підручник: У 2-х томах/ О.В. Дзера (кер. авт.кол) Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С.Кузнецової.-2-е вид. допов. і перероб. – К. – Юрінком Інтер,2004. – 736с.
5. Фурса С.Я. Довіреність та інститут представництва в цивільному законодавстві, нотаріальному і цивільному процесах України / Право України, 1999, №4. – 94-97с.
6. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т.3: Юридична особа/ за ред. проф. І.В. Спасиби-Фатеевої. – Серія "Коментарі та аналітика". – Х.: Страйд, 2009. – 736с.
7. Бірюков І. А., Заїка Ю.А., Співак Д. М. "Цивільне право України". Загальна частина. Навч. Посібник. – К.: Наукова думка, 2000 р. – 304с.
8. Цивільне право України [Текст]: підручник / за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиби-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – С. 131-132.

9. Сульженко, Ю.О. Цивільне процесуальне представництво, його розвиток та види [Текст] / Ю.О. Сульженко // Бюл. М-ва юстиції України. – 2004. – № 1. – С. 76.

Жила С.В.

*Науковий керівник
д.ю.н., професор Матвійчук В.К.*

ВИЗНАННЯ ДОКАЗІВ ДОПУСТИМИМИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Досліджено актуальні для юридичної теорії і практики питання доказування у кримінально-судочинстві як обов'язкової умови досягнення завдань кримінального провадження. Проаналізовано погляди деяких науковців та норми КПК про допустимість доказів.

Ключові слова: доказ, суд, допустимість доказу, кримінальне провадження, судовий розгляд.

Жила С.В.

ПРИЗНАНИЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ ДОПУСТИМЫМИ СОГЛАСНО УГОЛОВНОМУ ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ КОДЕКСУ УКРАИНЫ

Исследованы актуальные для юридической теории и практики вопросы доказывания в уголовном судопроизводстве как обязательного условия достижения целей уголовного производства. Проанализированы взгляды некоторых ученых и нормы УПК о допустимости доказательств.

Ключевые слова: доказательство, суд, допустимость доказательства, уголовное производство, судебное разбирательство.

Jyla S.V.

RECOGNITION OF ADMISSIBLE EVIDENCE ACCORDING TO THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE

Issues of evidence in judicial proceedings as compulsory condition for criminal proceedings are urgent for legal theory and practice. They were investigated in this article. Points of some scholars and norms of the CPC on admissible evidence were analyzed.

Key words: evidence, court, admissible evidence, criminal proceedings, judicial consideration.

Актуальність теми дослідження. Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1, с. 3].

Кримінальне переслідування і призначення винним справедливого покарання, а також відмова від кримінального переслідування невинних, звільнення їх від покарання, реабілітація кожного, хто необґрунтовано притягувався до кримінальної відповідальності, неможливі без кримінально-процесуального доказування, яке є обов'язковою умовою досягнення завдань кримінального провадження.

Однією із властивостей доказів є їх допустимість з точки зору законності джерел, методів і прийомів, за допомогою яких вони були отримані.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Вивченням проблем, пов'язаних із використанням допустимих доказів у доказуванні, займалися багато відомих процесуалістів і криміналістів. Зокрема, проблема оцінки доказів набула значної теоретичної розробки у працях таких вчених, як С.А. Альперт, В.Д. Арсен'єв, М.І. Бажанов, Р.С. Белкін, А.Р. Белкін, В.П. Бож'єв, Л.Є. Владимиров, С.А. Голунський, Г.Ф. Горський, І.М. Гуткін, М.М. Гродзинський, В.Я. Дорохов, П.С. Елькінд, О.П. Єндовицька, З.З. Зінатуллін, Л.М. Карнеєва, М.М. Кіпніс, Є.Г. Коваленко, Л.Д. Кокорев, С.В. Курильов, А.М. Ларін, Б.Т. Матюшин, М.М. Михеєнко, Г.С. Мосеян, І.І. Мухін, В.Т. Нор, П.Ф.

Пашкевич, І.Л. Петрухін, Є.Є. Подголін, Г.М. Різник, Н.В. Сибільова, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, Ф.Н. Фаткуллін, М.Є. Шумило, Н.Я. Якубович та інші.

Окремі питання оцінки доказів висвітлювалися також у працях В.П. Бахіна, В.Г. Гончаренка, В.П. Гмирка, А.Я. Дубинського, А.С. Железняка, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенко, І.П. Козаченка, Н.І. Клименко, В.В. Молдована, Ю.К. Орлова, Д.П. Письменного, М.А. Погорецького, М.С. Полевого, В.Ю. Шепітька, В.П. Шибіка, М.Л. Якуба та багатьох інших вчених.

Основні результати дослідження. Однак зазначені науковці здійснювали дослідження до набрання чинності КПК від 13 квітня 2012 р. і об'єктивно не могли висвітлити всі питання, що виникли в теорії і на практиці в теперішній час.

Так, М.М. Михеєнко, найвідоміший вітчизняний учений, який всебічно дослідив питання теорії доказів і доказування у кримінальному судочинстві, пише, що передбачені ч. 2 ст. 65 КПК 1960 р. показання свідків, потерпілих, підозрюваного, обвинуваченого, висновок експерта, протоколи слідчих і судових дій та інші документи, за допомогою яких встановлюються фактичні дані, відомості як докази у справі, зазначені в ч. 1 цієї статті, називають джерелами доказів. На його думку, така назва є в цілому правильною, але точніше було б називати їх процесуальними джерелами доказів, щоб підкреслити їх відмінність від матеріальних джерел доказової інформації.

У процесуальних джерелах містяться відомості про факти, обставини справи; вони є носіями, сховищем доказів, і тільки ті відомості, які є у значенні джерел, допустимо використовувати в кримінальному процесі як докази [2, с. 138-139].

М. А. Погорецький під допустимістю доказів розуміє таку внутрішню властиву їм якість, внаслідок якої ці докази здатні встановити обставини, що необхідні для повного і правильного вирішення певної справи, а вимога належності охоплює не весь доказ у цілому, а лише його змістову частину – фактичні дані. Сукупність вимог, що висувуються законом до процесу отримання доказів, становить інститут процесуальної допустимості, який полягає в тому, що належні до справи фактичні дані повинні бути одержані із встановленого законом джерела повноваженням на це суб'єктом кримінального процесу (органом дізнання, слідчим чи судом) і закріплені у спосіб, передбачений у кримінально-процесуальному законі [3, с. 479, 481-482, 492-493].

Стаття 22 КПК 1960 р. визначала, що прокурор, слідчий і особа, яка проводить дізнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність. Зазначе на норма забороняла вимагати показання обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

Відповідно до ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом. Пленум ВСУ в п. 19 постанови від 01 листопада 1996 р. № 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" зазначив, що докази повинні визнаватися отриманими незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання та закріплення здійснене або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на те особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами.

У зв'язку із цим В. М. Тертишник вважає, що допустимість доказів означає праву придатність їх для використання у кримінальному процесі як аргументів у доказуванні, а саме: 1) фактичні дані як докази, одержані:

а) уповноваженим на те суб'єктом; б) з відомого, перевіреного та не забороненого законом джерела; в) у встановленому законом порядку з дотриманням процесуальної форми, яка гарантує захист прав та законних інтересів громадян; 2) фактичні дані та сам процес їх одержання належним чином закріплені та засвідчені; 3) зібрані докази та інші матеріали кримінальної справи в цілому дозволяють здійснити перевірку достовірності та законності одержання фактичних даних [4, с. 288, 290].

У науці кримінального процесу немає єдиної точки зору щодо сутності категорії допустимості доказів, підстав виключення доказів із кримінального процесу,

можливості використання в доказуванні результатів оперативно-розшукової діяльності.

Водночас прийняття законних і обґрунтованих процесуальних рішень можливо лише тоді, коли вони ґрунтуються на перевірених та правильно оцінених відомостях, одержаних відповідно до вимог кримінально-процесуального закону. Помилка суб'єкта доказування під час оцінки доказів може призвести до прийняття незаконних рішень, порушення прав і свобод громадян, покарання невинуватого або виправданні особи, яка вчинила злочин. У зв'язку з цим правильна оцінка доказів має найважливіше значення не тільки для прийняття окремих процесуальних рішень, але й для постановлення законного і обґрунтованого вироку.

Належність та допустимість є невід'ємними елементами характеристики доказів. Доказування у кримінальній справі може здійснюватись тільки належними та допустимими доказами.

Відповідно до КПК допустимість доказів визначається положеннями цього Кодексу, які були чинними на момент їх отримання [1, с. 6], та означає основну ознаку допустимих доказів: доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК.

Разом із тим законодавець наводить окремі ознаки недопустимих доказів і зазначає безумовні ознаки недопустимих доказів: це докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих

Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини.

До істотних порушень прав людини і основоположних свобод, зокрема, належать такі діяння: здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; порушення права особи на захист; отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; порушення права на перехресний допит; отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні (ст. 87 КПК).

Крім того, ст. 223 КПК передбачає правило, за яким будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії після закінчення строків досудового розслідування, крім їх проведення за дорученням суду, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими.

Умовно допустимими є докази щодо судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого (ст. 88 КПК), показання з чужих слів (ст. 97 КПК), докази, отримані в результаті обшуку до постановлення ухвали слідчого судді з цього приводу (ч. 3 ст. 233 КПК), докази кримінального провадження, що перейняте від іншої держави (ст. 598 КПК).

У разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате.

Таким чином, аналізуючи зміст КПК, доходимо висновку, що законодавець під допустимістю доказів у кримінальному процесі передбачає оцінку сукупності кримінально-процесуальних дій, спрямованих на захист прав і свобод громадян.

Водночас правила перевірки допустимості доказів нерозривно пов'язані з конституційними та моральними засадами судочинства, які або відображені у правовій нормі, або припускають врахування їх вимог при застосуванні правових норм, що не містять безпосередньо зазначених засад. В останньому випадку саме моральні засади є критерієм допустимості доказів.

За таких умов конституційна норма про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, знаходить своє реальне втілення і реалізацію у нормах КПК.

Разом із тим у КПК уперше у вітчизняному кримінальному судочинстві регламентовано порядок визнання доказів допустимими та недопустимими.

Зокрема, ст. 87 КПК зобов'язує суд визнати недопустимими докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Суд вирішує усі питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення [1, с. 47].

На основі системного аналізу наведених норм та норм, що містяться у главі 29 КПК, доходимо висновку, що у будь-якому разі питання щодо допустимості чи недопустимості доказу має вирішуватися у нарадчій кімнаті. При цьому таке рішення може бути викладене як у процесуальній ухвалі, так і у вирокі суду.

У разі очевидної недопустимості доказу, яку суд виявив під час судового розгляду, він має вийти до нарадчої кімнати для постановлення ухвали про неможливість дослідження або припинення дослідження такого доказу.

Такі ж дії має вчинити суд для визнання допустимими доказів, про які йдеться у ч. 1 ст. 88 КПК, а також тоді, коли сторони кримінального провадження під час судового розгляду подали клопотання про визнання доказів недопустимими.

Усі інші докази на предмет допустимості після завершення судового розгляду оцінюються судом при постановленні вироку, якщо з цього питання відсутні ухвали суду чи слідчого судді, постановлені ним при здійсненні заходів забезпечення кримінального провадження, досудового розслідування та підготовчого провадження, чи судового розгляду, оскільки КПК зобов'язує суд здійснювати контроль допустимості доказів на усіх стадіях процесу та невідкладно ухвалювати судові рішення щодо недопустимості доказів при виявленні порушення прав та свобод людини.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К., 2012. – 336 с.
2. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України: підручник / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – К., 1999. – 536 с.
3. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: моногр. – Х., 2007. – С. 479, 481, 482, 492-493.
4. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. – 4-те вид., допов. і переробл. – К., 2003. – 1120 с.

Заболотня В.С.

*Науковий керівник
д.ю.н., професор Гіда Є.О.*

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА УКРАЇНИ

Розглянуто визначення поняття та досліджено зміст конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України. Проаналізовано категорії "статус", "правовий статус", "конституційно-правовий статус". Визначено елементи конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України.

Ключові слова: статус, конституційно-правовий статус, посадова особа, Прем'єр-міністр України.

Заболотня В.С.

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО СТАТУСА ПРЕМЬЕР-МИНИСТРА УКРАИНЫ

Определено понятие и исследовано содержание конституционно-правового статуса Премьер-министра Украины. Проанализированы категории "статус", "правовой статус", "кон-

ституційно-правової статус". *Определены элементы конституционно-правового статуса Премьер-министра Украины.*

Ключевые слова: статус, конституційно-правовий статус, державне лице, Прем'єр-міністр України.

Zabolotnia V.S.

CONCEPT AND CONTENT OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE PRIME MINISTER OF UKRAINE

The concept and the content of the constitutional and legal status of the Prime Minister of Ukraine are defined. The categories "status", "legal status", "constitutional and legal status" are analyzed. The elements of the constitutional and legal status of the Prime Minister of Ukraine are determined.

Key words: status, constitutional legal status, official, Prime Minister of Ukraine.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування системи державної виконавчої влади неможливе без належної діяльності всіх її органів та посадових осіб. Провідну роль серед таких органів і посадових осіб відіграє Прем'єр-міністр України, який є вищою посадовою особою вищого органу в системі виконавчої влади – Кабінету Міністрів України і якому притаманний особливий конституційно-правовий статус. Останнім часом все більше ваги та значення у суспільстві та в державі набуває інститут Прем'єр-міністра України. Його роль та значення за останні роки суттєво зросли, а конституційно-правовий статус набув інших форм та значень.

Важливою і малодослідженою проблемою в контексті правового статусу глави уряду України Прем'єр-міністра України є його функціональне призначення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання конституційно-правового статусу різних органів і посадових осіб органів публічної влади ставали предметом досліджень на рівні дисертаційних та монографічних робіт, наукових статей та доповідей на конференціях багатьох вчених-конституціоналістів. Досліджували конституційно-правовий статус інституту глави уряду в сучасній українській конституційно-правовій науці у дисертаційній роботі З.С. Макарова, Г.Г. Артюнян, А.В. Малько, В.Ф. Погорілко, Н.О. Богданова, К.В. Тарасенко, О.В. Чернецька. Разом з тим, комплексного дослідження поняття та змісту конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України в сучасній науковій літературі не існує.

Мета дослідження це невелика спроба загострити увагу на актуальних питаннях правового статусу Глави Уряду України – Прем'єр-міністра України, особливо на аналізі його функцій, які розкривають його сутність і призначення та спрямовані на досягнення завдань, які перед ним ставляться Конституцією та законами України.

Основні результати дослідження. Для визначення поняття конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України потрібно спочатку дослідити структуру цього правового статусу, інакше кажучи, визначити, які елементи становитимуть конституційно-правовий статус Глави українського Уряду.

У філософському тлумаченні "статус" (від лат. status "стан, положення") – це соціальне, співвідносне положення (позиція) індивідуума або групи в соціальній системі, яке визначається за низкою ознак, специфічних для такої системи (економічних, професійних, етнічних та інших) [1, с. 488].

Політичний словник визначає "статус" як сукупність прав й обов'язків, що визначають юридичне положення особи, державного органа або міжнародної організації; комплексний показник положення певної спільності, групи або індивідів у соціальній системі, один із найважливіших параметрів соціальної стратифікації [2, с. 400].

Схоже визначення знаходимо і у юридичному словнику, за яким статус – це правове становище громадян, виборних осіб, державних і громадських органів, установ, організацій, міжнародних організацій [3, с. 770].

З'ясуємо, як визначають правовий статус вчені з теорії держави і права. Так, на думку А.В. Малька, правовий статус, по суті, фіксує фактичний статус особи, її реальне становище в суспільстві. Г.Г. Артюнян вважає, що правовий статус того чи іншого суб'єкта права визначається сукупністю прав та обов'язків, що визнає за ним законодавство [4, с. 465].

Інший теоретик права В.М. Корельський визначає правовий статус як багатоаспектну категорію, що, по-перше, має загальний, універсальний характер, містить статуси різних суб'єктів правовідносин: держави, суспільства, особи тощо; по-друге, відображає індивідуальні особливості суб'єктів і реальне положення їх у системі багатоманітних суспільних відносин; по-третє, правовий статус не може бути реалізований без обов'язків, що кореспондуються правам, без юридичної відповідальності в необхідних випадках, без правових гарантій; по-четверте, категорія "правовий статус" визначає права і обов'язки суб'єктів у системному вигляді, що дає змогу здійснити порівняльний аналіз статусів різних суб'єктів для відкриття нових шляхів їх вдосконалення [5, с. 549].

За суб'єктами розрізняють правовий статус: а) фізичних осіб; б) юридичних осіб; в) держави; г) іноземців, осіб без громадянства; д) статус біженців; е) статус українських громадян, які перебувають за кордоном; є) професійний та посадовий статус [6, с. 97].

Категорію "статус" у конституційному праві найбільш повно дослідила Н.О. Богданова, яка зазначила, що статус в конституційному праві має декілька втілень залежно від ролі, яку він відіграє у визначенні і фіксуванні учасників конституційно-правових відносин і підходів до його характеристики. В будь-якому своєму прояві конституційно-правовий статус має такі якості, як: стійкість, відносна постійність, внутрішня узгодженість та системотвірна значущість [7, с. 3].

У структурі конституційно-правового статусу зазначений вище науковець виділяє чотири зазвичай формалізовані в нормах конституційного права, або такі, що випливають з нього, елементи, які являють собою узагальнені та універсальні підходи до характеристики будь-якого суб'єкта конституційно-правових відносин:

- 1) місце в суспільстві і державі, соціально-політична роль і призначення;
- 2) загальна правоздатність;
- 3) права та обов'язки;
- 4) гарантії стійкості та реальності правового становища суб'єктів [7, с. 13-17].

В.Ф. Погорілко визначав конституційний статус як статус суб'єкта права, визначений і гарантований конституцією країни. Конституційний статус має пріоритетний характер щодо правового статусу, який визначається законами та підзаконними актами. Основними ж складовими конституційного статусу є конституційні принципи, правосуб'єктність, компетенція, функції, повноваження, конституційні права, свободи та обов'язки, конституційні гарантії [8, с. 281].

Можна погодитися з В.Ф. Погорілком про пріоритетність характеру конституційного статусу над правовим, однак якщо розглядати проблему співвідношення понять "конституційний статус" та "правовий статус", однозначно останнє буде ширшим, адже міститиме не лише конституційний, але й інші статуси (адміністративний, цивільний тощо). В цьому контексті слід навести думки згаданої вже Н.О. Богданової, яка зазначає: конституційно-правовий статус є ширшим поняттям, ніж конституційний статус. Перший містить норми не лише конституції, але й інших джерел конституційного права. Обидва ж вони (конституційний та конституційно-правовий статус) є складовими структури правового (юридичного) статусу, який якнайширше характеризує відповідного суб'єкта права [7, с. 4-5].

Стосовно визначення конституційно-правового статусу глави уряду, то, на думку З.С. Макарової, останнє слід розуміти як встановлене і закріплене нормами конституційного права положення вищої посадової особи, зумовлене соціально-політичною сутністю суспільства, взаємовідносинами з іншими суб'єктами конституційного права та охарактеризованого особливостями правосуб'єктності, принципами діяльності, компетенції, гарантіями, порядком обрання, звільнення, заміщення посади, відповідальністю [9, с. 39]. Подане визначення стосується статусу глави уряду як узагальнюючого родового поняття і може бути застосоване і до статусу як Прем'єр-міністра України, так і іншого глави уряду, наприклад, канцлера чи президента.

На основі поданих позицій вчених спробуємо визначити дефініцію поняття "конституційно-правовий статус Прем'єр-міністра України". Конституційно-правовий статус Прем'єр-міністра України насамперед полягає у визначенні його поняття та сутності, а також у належному науковому аналізі його змісту та форми. Зміст же конституційно-

правового статусу Прем'єр-міністра України складають такі елементи: правосуб'єктність, місце в системі органів влади, генеза, функції, принципи та методи діяльності, компетенція (повноваження), взаємовідносини з іншими органами публічної влади та їх посадовими особами, конституційно-правова відповідальність. Ядром такого статусу є права і обов'язки Прем'єр-міністра України як голови Кабінету Міністрів України.

Стосовно правосуб'єктності, то вона традиційно для теорії права та конституційного права складатиметься із правоздатності та дієздатності. Так, правоздатність Прем'єр-міністра України – це його право володіти належними йому правами. Така правоздатність виникає з моменту призначення Прем'єр-міністра на посаду та втрачається з моменту його звільнення з посади.

Дієздатність Прем'єр-міністра України – це його безпосередня здатність, можливість реалізувати надані йому повноваження. Момент виникнення та припинення такої самий як і з правоздатністю. Тут виникає питання в іншому. Така дієздатність Глави Уряду України є, на думку деяких вчених, не зовсім повною. Що мається на увазі? Так, дехто вважає, що реалізувати свої повноваження та функції, окрім організації, Прем'єр-міністр сам не може. Для цього йому потрібен Уряд – Кабінет Міністрів України та відповідно його рішення у вигляді постанови чи розпорядження.

Означена думка та позиція вчених має право на існування. Більше того, дійсно, якщо проаналізувати повноваження Прем'єр-міністра України, то багато з них реалізується через відповідні рішення Уряду – Кабінету Міністрів України. Проте не потрібно забувати, що в умовах парламентсько-президентської форми правління Прем'єр-міністр України "де-факто" є лідером найбільшої депутатської фракції чи коаліції депутатських фракцій у парламенті, а отже, і лідером всієї "урядової команди", всього складу Кабінету Міністрів України. Тому в таких випадках, навіть не маючи особистих повноважень з важливих питань державного чи суспільного життя, він, в силу свого лідерства та авторитету, з одного боку, та підтримки коаліції парламенту, з іншого, може провести через рішення Кабінету Міністрів України будь-яке питання із сфери як своєї компетенції, так і компетенції уряду.

Щодо ролі і місця Прем'єр-міністра України в системі органів публічної влади, то, на думку В.П. Ермоліна, його не можна визнавати главою уряду або, з іншого боку, визначати як так званого "адміністративного прем'єра". Сьогоднішні реалії щодо ролі Прем'єр-міністра України не є абсолютотом, адже в Конституції України є достатньо положень, конкретизація і деталізація яких сприятиме коригуванню статусу відповідної посадової особи [10, с. 10].

Така позиція має право на існування та з нею можна погодитися, адже статус Прем'єр-міністра може змінюватися в майбутньому. Разом з тим, твердження авторитетного вченого з приводу того, що Прем'єр-міністра України не можна називати Главою Уряду, вважаємо недостатньо обґрунтованим та таким, що не відповідає дійсності.

По-перше, в умовах відновлення моделі парламентсько-президентської республіки конституційно-правовий статус Прем'єр-міністра України зростає, і він, по суті, стає не тільки Главою Уряду як вищого органу в системі органів виконавчої влади, але є і "де-факто" лідером парламентської коаліції, яка формує склад Кабінету Міністрів України.

По-друге, навіть висловлена думка у дисертаційному дослідженні

В.П. Ермоліна у 2003 році, коли існувала модель президентсько-парламентської республіки та не було прийнято на той час Закону України "Про Кабінет Міністрів України", все одно не дає змоги стверджувати, що Главою Уряду є не Прем'єр-міністр України, а хтось інший, наприклад, Президент України. Це суперечить положенням Конституції України і в редакції 1996 р., і в редакції 2004 р., основне з яких говорить про відставку Прем'єр-міністра України, яка має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України. Отже, такий орган, як Кабінет Міністрів України, як команда урядовців в різних галузях життєдіяльності держави напрямку безпосередньо залежить від діяльності свого керівника – саме Глави Уряду, на якому концентрується увесь тягар та вся повнота відповідальності за діяльність цього органу.

Пост Прем'єр-міністра України за сучасних умов набуває значущості не тільки з погляду наявності певної проміжної ланки, посередника у стосунках Президента Ук-

раїни з парламентом у межах загальної системи стримувань і противаг, а й з погляду охоплення величезного обсягу функцій виконавчої влади [11, с. 34]. Варто погодитися із думкою Р.С. Мартинюка, що положення Прем'єр-міністра України в системі органів виконавчої влади можна визнати таким, що створює йому статус вагової політичної фігури лише потенційно, за умови створення високо функціонального і стабільного уряду на партійній основі, що теж є можливим лише в перспективі [12, с. 32].

Висновки. Отже, конституційно-правовий статус Прем'єр-міністра України – це встановлене нормами конституційного права правове становище вищої посадової особи вищого органу в системі органів виконавчої влади – Кабінету Міністрів України, яке полягає у визначенні його політичного та соціального призначення, відображається у його діяльності та характеризується власною правосуб'єктністю, функціями, повноваженнями, принципами діяльності, взаємовідносинами з іншими органами та посадовими особами публічної влади та конституційно-правовою відповідальністю.

Список використаних джерел

1. Философский энциклопедический словарь / Сост. С.С. Аверинцев, А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев, С.М. Ковалев, Н.М. Ланда. – М.: Сов. энциклопедия, – 2-е изд., 1989. – 815 с.
2. Політичний енциклопедичний словник / за ред. Ю.М. Шемчушенка, В.Д. Бабкіна. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
3. Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, Ф.Г. Бурчака, В.М. Корецького, В. Цветкова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії, 1983. – 872 с.
4. Артюнян Г.Г. Конституционное право. энциклопедический словарь / Г.Г. Артюнян, М.В. Баглай. – М.: Норма, 2006. – 544 с.
5. Теория государства и права: учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – 616 с.
6. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії "правовий статус" / А.В. Панчишин // Часопис кйвського університету права. – 2010. – № 2. – С. 95-98.
7. Богданова Н.А. Категория статуса в конституционном праве / Н.А. Богданова // Вестник Московского университета. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1998. – № 3. – 3-20.
8. Погорілко В.Ф. Конституційний статус // Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 3: К – М. / В.Ф. Погорілко. – К.: Видавництво "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2001. – С.281.
9. Макарова З.С. Конституційно-правовий статус глави уряду: порівняльно-правовий аспект: монографія. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2014. – 232 с.
10. Ермолін В.П. Конституційні засади виконавчої влади в Україні (проблеми теорії і практики): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / В.П. Ермолін; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2003. – 17 с.
11. Мартинюк Р. Умови розвитку змішаної парламентарсько-президентської форми правління в Україні / Р. Мартинюк //Юридична Україна. – 2008. – № 5. – С. 32-36.
12. Мартинюк Р. Кабінет Міністрів України в системі стримувань і противаг на сучасному етапі / Р. Мартинюк // Юридична Україна. – 2008. – № 7. – С. 28-32.

Іванов А.К.

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент Матеев С.В.

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ

Стаття присвячена особливостям укладення договору оренди водних об'єктів. У ній описуються питання щодо: обов'язковості застосування типової форми договору, предмету, строку його укладення, а також специфіка інших положень. Подано рекомендації щодо усунення виявлених проблем. Робота заснована на аналізі чинного законодавства і доктрини в пошуках відповіді на поставлені питання.

Ключові слова: правовий режим, договір оренди, договірні відносини, водні об'єкти, типовий договір.

ОСОБЕННОСТИ ДОГОВОРА АРЕНДЫ ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ

Статья посвящена особенностям заключения договора аренды водных объектов. В ней описываются вопросы: обязательности применения типовой формы договора, предмета, срока его заключения, а так же специфика других положений. Даны рекомендации по устранению выявленных проблем. Работа основана на анализе действующего законодательства и доктрины в поисках ответов на поставленные вопросы.

Ключевые слова: правовой режим, договор аренды, договорные отношения, водные объекты, типичный договор.

Ivanov A.K.

FEATURES OF THE RENT CONTRACT FOR WATER OBJECTS

The article is dedicated to specifics of the making a rent agreement for water objects. It describes the following issues: the obligatory application of the typical form of the contract, the subject and the term of its making and the specifics of other items. Recommendations of troubleshooting identified problems. The work is based on an analysis of current legislation and doctrine in search of answers to the questions.

Keywords: legal regime, rent agreement, agreements, water objects, a typical contract.

Постановка проблеми. Україна – одна з найбагатших країн Європи за кількістю прісної поверхні, але об'єкти водного фонду використовуються та доглядаються неналежним чином. Перш за все така ситуація обумовлена несприятливим правовим середовищем, що склалося за часи незалежності.

До прикладу, можна навести законодавче врегулювання питання щодо надання "водних об'єктів" у тимчасове користування, яке супроводжується рядом проблемних питань. Особливо багато нюансів виникає під час укладення договору оренди відповідних об'єктів, а саме з приводу предмету, строку договору а також окремих положень, що стосуються порядку та умов їх користування об'єктами орендних відносин. Ситуацію ускладнює ще й той факт, що неможливо врегулювати дане питання лише за допомогою однієї галузі права, необхідним є комплексний підхід за якого будуть враховані норми цивільного, водного та земельного законодавства.

Аналізуючи зазначене, очевидно, що законодавцю необхідно більш детально дослідити коло піднятих у статті питань з метою подальшого врегулювання шляхом закріплення положень на нормативно-правовому рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, що випливають з даної теми, науковці вивчали на різних рівнях. Їх дослідженням займаються: С. М. Бервено, С. А. Верб, Р. А. Майданик, К.А. Рябець та інші науковці.

Метою статті є дослідження особливостей та проблемних питань які виникають в процесі оформлення прав водокористувачів, шляхом укладення договору оренди водного об'єкта.

Основні результати дослідження. Правовий режим водних об'єктів визначається "водним" законодавством: Конституцією України, Водним кодексом України, законами України: "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про питну воду та питне водопостачання та водовідведення", "Про Загальнодержавну цільову програму "Питна вода України" на 2011-2020 роки", "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" та ін. Однак, в спеціальному законодавстві нормативно не врегульованими є ряд проблемних питань, що виникають у зв'язку з оформленням прав водокористувача.

Так, загальні положення щодо предмету договору найму (оренди) закріплені в ст. 760 Цивільного кодексу України (надалі – ЦКУ), однак особливості найму окремих видів майна встановлюються іншими нормами ЦКУ та іншим законом [1].

Як відомо, в правозастосовній практиці законодавчі акти, які містять спеціальні норми мають пріоритет у застосуванні щодо інших законодавчих актів України. Так, норми ЦКУ і норми інших законів зазвичай співвідносяться між собою як загальні і спеціальні, з наданням пріоритету спеціальним нормам [2, с. 38]. Отже, до відносин,

які виникають у зв'язку з оформленням прав користування водними об'єктами шляхом укладення договору оренди, застосовуються положення ЦКУ в частині не врегульованій Водним кодексом України.

Використання водного об'єкту на умовах оренди є основним правом водокористувача, що законодавчо закріплене в ст. 43 Водного кодексу України [3]. Але нажалі, його практична реалізація супроводжується рядом проблемних питань.

Водні об'єкти надаються у користування на земельних торгах (статті 135-139 Земельного кодексу України) у комплексі із земельною ділянкою, органами, що здійснюють розпорядження земельними ділянками під водою (водним простором) згідно з повноваженнями, визначеними Земельним кодексом України (при цьому віднесення водного об'єкта до загальнодержавного або місцевого не має значення), відповідно до договору оренди, погодженого з територіальними органами Державного агентства водних ресурсів України [4].

Аналізуючи положення Водного кодексу України, Земельного кодексу України, а також Постанову Кабінету Міністрів України від 29 травня 2013 р. № 420 "Про затвердження Типового договору оренди водних об'єктів", очевидним є те, що неможливо відділити оренду водного об'єкту від оренди землі. Істотною умовою договору оренди водного об'єкта є умова про строк [5]. Згідно ч. 2 ст. 50 ВКУ спеціальне водокористування може бути короткостроковим (на три роки) або довгостроковим (від трьох до двадцяти п'яти років). Варто підмітити, що згідно ч. 1 ст. 19 Закону України "Про оренду землі" строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років [6, с. 21]. На практиці неможливо укласти договір оренди водного об'єкта на 25 років, а договір оренди землі на 50 років. Тобто, договір оренди водного об'єкта фактично обмежує можливість оренди земельної ділянки, що є прямим порушенням законодавчо закріпленого права орендаря.

Оскільки характер відносин з приводу оренди зазначених об'єктів має договірний характер очевидним є те, що дане питання має бути врегульоване саме в Цивільному кодексі України. На мою думку, необхідно на законодавчому рівні виключити пріоритет одних відносин над іншими та встановити рівні можливості для всіх учасників.

Для вирішення цього питання, вважаю доцільним закріпити на законодавчому рівні строк оренди водного об'єкта 50 років, замість максимально можливих 25 років.

Це обумовлюється ще й тим, що наша країна займає одно з перших місць в Європі по площі прісної поверхні – 1,3 млн. га. Але в риборозведенні задіяні лише 44 тис. га водного фонду. При цьому водойми використовуються та доглядаються неналежним чином [7, с. 5]. Безумовно підвищення строку оренди водного об'єкта створить більш сприятливе середовище для риборозведення.

Крім цього, для уникнення аналогічних ситуацій у майбутньому необхідно доповнити ст. 631 ЦКУ "Строк договору" положенням наступного змісту: "Строк на який укладено договір, не може жодним чином обмежувати строк інших договірних зобов'язань в часі, навіть якщо вони виникли до його укладення".

В порядку, передбаченому статтею 51 Водного кодексу України в оренду можуть передаватися: водосховища (крім водосховищ комплексного призначення), ставки, озера та замкнені природні водойми, – для рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, лікувальних, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей. При цьому, на орендованому водному об'єкті не обмежуються права загального водокористування населення (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство тощо), за винятком випадків, передбачених законом. Передача водного об'єкта в оренду здійснюється шляхом укладення договору відповідно до Типового договору оренди водних об'єктів.

Одночасно ст. 630 ЦКУ передбачено, що договором може бути встановлено, що його окремі умови визначаються відповідно до типових умов договорів певного виду, прилюднених у встановленому порядку. Якщо у договорі не містяться посилання на типові умови, такі типові умови можуть застосовуватись як звичай ділового обороту.

Як відомо в актуальній доктрині, типовий договір визначається як своєрідний нормативно-правовий акт, який часто виконує роль правового регулювання певної сфери договірних відносин через недостатнє врегулювання їх актами вищої юридич-

ної сили [8, с. 621]. С. А. Верб визначає типовий договір як нормативний акт, в якому правила поведінки виражені у формі умов відповідного цивільно-правового договору [9, ст. 46]. При цьому, всі науковці погоджуються, що головною юридичною ознакою типових договорів як нормативно-правових актів є їх обов'язковість. Типові договори можуть включати умови, які, по-перше, імперативно встановлюють права та обов'язки сторін (у тому числі відтворюючи відповідні положення закону, на підставі якого вони приймаються), а по-друге, умови, які підлягають деталізації сторонами або можуть бути визначені в договорі на їх розсуд [10, с. 185]. Тобто в типовому договорі можуть міститися як обов'язкові, так і диспозитивні рекомендаційні положення, що саме по собі не позбавляє типовий договір ознак нормативності, якщо він затверджений компетентним органом та зареєстрований як нормативно-правовий акт [11, с. 44].

Так, п. 27 Типового договору оренди водних об'єктів передбачає, що передача в оренду водного об'єкта здійснюється без обмеження права загального водокористування, якщо інше не визначено законом. Аналогічні положення закріплені у ч. 6 ст. 51 ВКУ, згідно з якою водні об'єкти надаються в користування на умовах оренди без обмеження права загального водокористування, крім випадків, визначених законом.

Згідно позиції Державного агентства рибного господарства України, опублікованої на відповідному офіційному сайті 16 серпня 2015 року, такими випадками є, зокрема, зазначені у статті 47 Водного кодексу України можливість та порядок обмеження права загального водокористування. Відповідно до положень зазначеної статті на водних об'єктах, наданих в оренду, загальне водокористування допускається на умовах, встановлених саме водокористувачем, за погодженням з органом, який надав водний об'єкт в оренду, що може бути врегульовано у договорі оренди або у додатковій угоді між ними. Використання водних біоресурсів – об'єктів аквакультури без згоди суб'єкта господарювання може кваліфікуватися як крадіжка [12].

Отже, укладаючи договір оренди водного об'єкта орендар має право зазначити умови за яких іншим особам дозволяється здійснювати загальне водокористування, крім випадків обмежень закріплених законодавчо. Так, згідно ч. 7 ст. 51 Водного кодексу України орендарі водного об'єкта зобов'язані передбачити місця для безоплатного забезпечення права громадян на загальне водокористування (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство тощо).

Ще одне проблемне питання, з яким стикаються особи, які мають намір оформити своє право на оренду водного об'єкта – це питання будівництва на прибережних територіях.

З метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності, а також з метою захисту споруд від підтоплення під час паводків, забезпечення доступності прибережних територій для усіх без винятку громадян вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм виділяються земельні ділянки під прибережні захисні смуги (ст. 88 ВКУ, ст. 60 ЗКУ).

Згідно п. 4 ч. 2 ст. 89 Водного кодексу України на прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах забороняється будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, навігаційного призначення, гідрометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів.

Отже, спорудження будинку на березі річки, ставку чи іншої водойми є порушенням, що тягне за собою відповідальність визначену законом. Це означає що для визначення можливості будівництва відповідних споруд, при укладенні договору оренди водного об'єкта, необхідно враховувати ширину прибережної захисної смуги.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 88 Водного кодексу України, прибережні захисні смуги встановлюються по берегах річок та навколо водойм уздовж узрізу води (у меженний період) шириною: для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менше 3 гектарів – 25 метрів; для середніх річок, водосховищ на них та ставків площею більше 3 гектарів – 50 метрів; для великих річок, водосховищ на них та озер – 100 метрів. Якщо ж крутизна схилів перевищує три градуси, мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється.

Нажаль, з приводу даного питання, в чинному законодавстві наявні безліч прогалин.

Так, однією з норм що дозволяє "обходити" заборону на будівництво в межах прибережної захисної є ч. 6 ст. 88 Водного кодексу України, згідно якої у межах існуючих населених пунктів прибережна захисна смуга встановлюється з урахуванням містобудівної документації.

Відповідно до п. 42 ст. 26 Закону України "Про місцеве самоврядування" правом сільської, селищної, міської ради є затвердження в установленому порядку місцевих містобудівних програм, генеральних планів забудови відповідних населених пунктів, іншої містобудівної документації. З зазначеного випливає, що не дивлячись на чітко прописані вимоги до ширини прибережних захисних смуг, відповідним радам законом надано повноваження регулювати їх ширину на власний розсуд.

Аналізуючи все вищезазначене, очевидно, що питання оформлення права оренди водного об'єкту є вивчене не на належному законодавчому рівні, а існуючі положення містять безліч прогалин. Тому вкрай необхідним є внесення змін та доповнень в нормативно – правовій базі України з приводу піднятих у статті питань.

Висновки. Отже, аналізуючи зазначені доводи та джерела, випливає ряд таких висновків:

1. Оформлення права оренди водних об'єктів відбувається шляхом укладення договору оренди, зміст якого затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2013 р. № 420 "Про затвердження Типового договору оренди водних об'єктів".
2. Однією з найбільших перепон на шляху до повноцінного користування водним об'єктом є те, що строк оренди земельної ділянки фактично обмежується орендою водного об'єкта, що є порушенням законодавчо закріпленого права землекористувача.
3. Законодавцю необхідно передбачити можливість закріплення в договорі оренди водного об'єкту перелік умов на яких водокористувач дозволяє загальне водокористування інших осіб.
4. Будівництво в межах прибережних захисних смугах заборонено, крім випадків їх звуження за рішенням відповідних органів.
5. Законодавство, що регулює зазначені питання потребує серйозних змін та поправок.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003, №№ 40-44, ст. 356;
2. Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина. // Т.І. Вступ у цивільне право. – К.: Алерта, 2012. – 472 с.;
3. Водний кодекс України: Кодекс від 06.06.1995 № 213/95-ВР// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 24, ст. 189;
4. Земельний кодекс України: Кодекс від 25.10.2001 № 2768-III// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст. 27;
5. Про затвердження Типового договору оренди водних об'єктів: Кабінет Міністрів України; Постанова, Форма типового документа від 29.05.2013 № 420 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/420-2013-%D0%BF>;
6. Рябець К.А. Правова охорона водних ресурсів. Економіка, фінанси, право. / Інформаційно-аналітичний журнал. – 2008. – № 11. – с. 19-21;
7. В.В. Гребінь, В.К. Хільчевський, В.А. Сташук, О.В. Чунарьов, О.Є. Ярошевич. Водний фонд України: Штучні водойми – водосховища і ставки: Довідник. За ред. В.К. Хільчевського, В.В. Гребеня. – К. : "Інтер- прес ЛТД", 2014. – 164 с.;
8. Цивільний кодекс України : наук.-практ. ком. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х.: ТОВ "Одісей", 2008. – 1317 с.;
9. Верб С. А. Типовые и примерные договоры, как средство правового регулирования общественных отношений // Договорная дисциплина в советском гражданском праве. – Свердловск, 1985. – с. 146-147;
10. Бервено С. М. Проблеми договірного права України: монографія / С. М. Бервено. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 78. 10. Беяневич О. А. Зазнач. праця. – 392 с.;
11. Гриняк А, Типові та примірні договори як джерела правового регулювання підрядних договірних відносин. Наукова стаття//Журнал юридична Україна, 2012 р. – С. 43-46;

12. Крапки над і : де і коли можна вудити рибу. Правовий висновок Держзрибагентства України// Електронний ресурс. Режим доступу: http://darg.gov.ua/_komentar_derzhribagentstva_0_0_0_1917_1.html

Калінін Є.О.

Науковий керівник:
д.ю.н., професор **Матвійчук В.К.**

ІНФОРМАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

В статті досліджуються питання особливості інформації як об'єкта цивільних прав, правова природа та характерні ознаки інформації. Також розглядаються різновиди інформації, особливості встановлення правового режиму інформації, місце інформації в системі об'єктів цивільних прав.

Ключові слова: об'єкти цивільних прав, інформація як об'єкт цивільних прав, фіксація інформації, види інформації, інформація з обмеженим доступом, місце інформації в системі цивільних прав.

Калінін Е.О.

ІНФОРМАЦИЯ КАК ОБЪЕКТ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ

В статье исследуются вопросы особенности информации как объекта гражданских прав, правовая природа и характерные признаки информации. Также рассматриваются разновидности информации, особенности установления правового режима информации, место информации в системе объектов гражданских прав.

Ключевые слова: объекты гражданских прав, информация как объект гражданских прав, фиксация информации, виды информации, информация с ограниченным доступом, место информации в системе объектов гражданских прав.

Kalinin Y.O.

INFORMATION AS AN OBJECT OF CIVIL RIGHTS

The article examines the issues particular information as an object of civil rights, legal nature and the characteristics of the information. It also discusses the types of information, especially the establishment of a legal regime of information, place the information in the system of civil rights objects.

Key words: objects of civil rights, information as object of civil rights, fixing of information, types of information, information with the limited access, place of information is in the system of civil rights.

Постановка проблеми. Інформація є важливим елементом життєдіяльності будь-якої людини, суспільства й держави в цілому. Побудова правової держави неможлива без належного визначення статусу інформації, її різновидів, правового режиму та ретельної регламентації порядку доступу до інформації, меж використання й захисту приватних і публічних інтересів під час порушення встановленого порядку її отримання та поширення. Правовідносини з інформацією регулюються нормами конституційного, кримінального, адміністративного, трудового й цивільного права, кожні з яких мають свої особливості та є ефективними й затребуваними за умов певної стабільності в законодавстві та сталого правозастосовної практики. Законодавець має створити належний правовий механізм регулювання інформаційних відносин у сфері речового й зобов'язального права, права інтелектуальної власності, відносин охорони й захисту прав та інтересів як носія інформації, так і особи, яка бажає отримати доступ до неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми поняття об'єктів цивільних прав, поняття, змісту й ознак інформації, її ролі в цивільному обороті, характеру та особливостей відносин, що виникають, способів захисту безпосередньо чи опосередковано досліджувались у працях О.В. Дзери, В.М. Коссака, О.В. Кохановської, Р.А. Майданика, Н.М. Мироненко, Р.О. Стефанчука, О.А. Підпригори, Л.В. Федюк, С.І. Шимон, Р.Б. Шишки, О.С. Яворської, А.О. Козинця, Є.В. Петрова та інших учених. Проте поза увагою залишається питання щодо місця інформації в системі цивільних прав.

Метою статті є з'ясування правової природи інформації, її правового режиму, виокремлення спеціальних ознак, що дають змогу розглядати її як особливий об'єкт цивільного обороту, та визначення місця інформації в системі об'єктів цивільних прав

з урахуванням різновидів існуючої інформації, що зумовлено широким залученням інформації в цивільний оборот, визнанням її як самостійного об'єкта цивільних прав.

Виклад основного матеріалу. Теорія об'єктів цивільних прав традиційно вважається однією з найбільш складних у цивілістиці, оскільки існує безліч наукових позицій, думок, гіпотез щодо співвідношення понять "об'єкт цивільних прав", "об'єкт цивільних правовідносин", "об'єкт і предмет цивільних правовідносин". Під об'єктами цивільних прав у доктрині цивільного права розуміють будь-які матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких виникають цивільні правовідносини. Часом вчені звертають увагу на те, що "об'єкти цивільних прав" та "об'єкти правовідносин" – поняття тотожні, втілюються в певному майновому чи немайновому благо, яке має відповідний цивільно-правовий режим (завдяки якому виступає як цивільно-правова категорія) та владування яким становить охоронюваний законом інтерес особи. Відповідно до ст. 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) об'єктом цивільних прав є інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага. Положення щодо оборотоздатності об'єктів цивільних прав законодавець поширює також на інформацію, яка як об'єкт цивільних прав може вільно відчувуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вона не вилучена із цивільного обороту, не обмежена в обороті або не є невід'ємною від фізичної чи юридичної особи (ст. 178 ЦКУ). Саме інформація, інформаційні відносини, інформаційні права відіграють нині найсуттєвішу роль у розвитку цивілістики. Інформацію як об'єкт цивільного права розглядають у таких проявах: як особисте немайнове благо в комплексі благ, наведених у ст. 201 та Книзі другій ЦКУ; як результат інтелектуальної діяльності, тобто як об'єкт виключно прав, урегульованих у ст. 199 ЦКУ; як інформаційний продукт, ресурс, документ, тобто об'єкт, який може бути інформаційним товаром і предметом будь-яких правочинів, з урахуванням особливостей та специфіки його як особливого об'єкта.

У ст. 1 Закону України "Про інформацію" під інформацією розуміються будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях чи відображені в електронному вигляді. Зазначу, що більш змістовне поняття інформації наводилось у Законі України "Про внесення змін до Закону України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності" від 3 березня 1998 р. У ст. 1 цього закону було надано визначення інформації як засобу прояву недобросовісної (несумлінної) конкуренції в підприємницькій діяльності: "Інформація – відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відеофільми, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості". За своєю правовою природою інформація є подільною, споживною, рухомою категорією, наділеною індивідуально визначеними ознаками речі, і за певних умов може приносити її володільцю дохід. За видами цивільно-правових відносин, до яких належить той чи інший вид інформації, інформацію запропоновано класифікувати на такі типи: 1) інформацію, яка є самостійним особливим об'єктом цивільних прав (відомості та інші види інформації, що не належать до двох інших типів); 2) інформацію як об'єкт виключних прав інтелектуальної власності (твори); 3) інформацію як об'єкт особистих немайнових прав (особисте немайнове благо). Інформація може бути відомою, новою (сформованою, виведеною, згрупованою, виокремленою тощо) та новою творчою (створеною) інформацією. Кожний об'єкт цивільних прав має властивості задовольняти ті чи інші потреби учасників цивільних правовідносин. Характер таких потреб, як і способи їх задоволення, може бути різним та залежить від конкретного різновиду інформації і її правового режиму. У ст. 10 Закону України "Про інформацію" за змістом інформація поділяється на такі види: – інформація про фізичну особу (персональні дані) – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована; – інформація довідково-енциклопедичного характеру- систематизовані, документовані, публічно оголошені

або іншим чином поширені відомості про суспільне, державне життя та навколишнє природне середовище; -інформація про стан довкілля, або екологічна інформація – відомості про стан складників довкілля та його компоненти, у тому числі генетично модифіковані організми, і взаємодію між цими складниками; фактори, що впливають або можуть впливати на складові частини довкілля; стан здоров'я й безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури та споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складників довкілля; – інформація про товар (роботу, послугу) – відомості та/або дані, які розкривають кількісні, якісні та інші характеристики товару (роботи, послуги); – науково-технічна інформація – будь-які відомості та/або дані про вітчизняні й зарубіжні досягнення науки, техніки та виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої й громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді; – податкова інформація – сукупність відомостей і даних, що створені чи отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності та необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку, встановленому Податковим кодексом України; правова інформація – будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення, боротьбу з ними та їх профілактику тощо; – статистична інформація – документована інформація, яка дає кількісну характеристику масових явищ і процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства; -соціологічна інформація – будь-які документовані відомості про ставлення до окремих осіб, подій, явищ, процесів, фактів тощо. Через особливості видів інформації як об'єкта правовідносин правовий режим кожного виду інформації регламентується окремим законом. Наведений перелік не є вичерпним.

Так, Р.О. Стефанчук пропонує виділити новий вид інформації – особисту інформацію, розуміючи під правом особи на особисту інформацію можливість фізичної особи вимагати надання їй у доступній формі повної, достовірної та своєчасної інформації про саму фізичну особу, її особисті немайнові блага й стан, її особисті немайнові права та порядок їх здійснення й захисту, іншу інформацію про предмети, факти, події, явища та процеси в тому обсязі, у якому вона створює загрозу для особистої безпеки фізичної особи, а також можливість використовувати вказану інформацію задля задоволення власних інтересів і потреб. Серед видів правової інформації можна виокремити судову, слідчу, та інші види інформації, які містять відомості про кількість порушень кримінальних справ за окремими категоріями правопорушень, кількість цивільних справ (позовного, окремого й наказного провадження) за окремими категоріями справ тощо. Не всі види інформації є об'єктами будь-яких правових зв'язків і мають властивості об'єкта цивільних прав. Загальнодоступна за своїм характером інформація, для якої характерна така ознака, як спільність для всіх, не виступає як об'єкт цивільних прав. За порядком доступу до інформації вона поділяється на відкриту та інформацію з обмеженим доступом, можливість набуття якої обмежується в інтересах осіб чи суспільства, а її розголошення може завдати шкоди цим суб'єктам. У законодавстві встановлена презумпція відкритості інформації, оскільки будь-яка інформація є відкритою, окрім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація. Встановлення балансу між публічними й приватними інтересами залежить від мети запровадження обмежень і її легітимності, а також від пропорційності здійснених обмежень та мети.

Так, до інформації з обмеженим доступом не можуть бути віднесені такі відомості: про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту; про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися чи можуть статись і загрожують безпеці людей; про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, у тому числі харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти й культури населення тощо. Закон України "Про державну таємницю"

залежно від ступеня секретності та важливості ("особливої важливості", "цілком таємно", "таємно") визначає ступінь обмеження доступу до таємної інформації та рівень її охорони державою. Таємна інформація не відповідає ознакам публічності, оскільки вилучена з вільного цивільного обороту, що унеможлиблює її розгляд як об'єкта цивільних прав. Забезпечення інформаційної безпеки вирішується не лише виявленням, оцінкою та попередженням загроз інформаційним системам і ресурсам, захистом прав юридичних і фізичних осіб на інтелектуальну власність, збирання, накопичення та використання інформації, а й захистом державної, службової, комерційної, особистої та інших типів таємниці. Щодо інформації з обмеженим доступом у чинному законодавстві знайшли закріплення поняття "таємна інформація", "конфіденційна інформація", "оперативна інформація", "комерційна таємниця", "службова", "банківська", "адвокатська", "нотаріальна", "слідства" "лікарська", "усиновлення", "сповіді" тощо, зміст яких не завжди узгоджується з іншими актами цивільного законодавства. Так, до конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата й місце народження. Проте надзвичайно велика кількість випадків, коли фізична особа змушена надавати інформацію про себе, зводить нанівець саме поняття "конфіденційність". Основними ознаками таємниці є властивість інформації, режим обмеженого доступу до неї третіх осіб, належність тій чи іншій особі, а також те, що її розголошення може завдати матеріальної чи моральної шкоди. Завдяки за погодженням з особою інформація може втратити статус таємниці. Так, під адвокатською таємницею розуміється будь-яка інформація, що стала відома адвокату про клієнта, а також питання, з яких клієнт звертався, зміст порад, консультацій, роз'яснень, складених документів, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи й відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності. Проте інформація або документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта або в разі пред'явлення клієнтом вимог до адвоката у зв'язку з адвокатською діяльністю (у межах, необхідних для захисту його прав та інтересів). Інформація в цивільному обороті виступає насамперед як особливий об'єкт довірливих відносин, пов'язаних із її збиранням, пошуком, зберіганням, переробкою та використанням. Інформація може існувати на момент виникнення правових зв'язків між суб'єктами або з'являється у період їх існування чи як наслідок їх виникнення. Зазначу водночас, що якщо форма фіксації не впливає на зміст інформації, то саме форма фіксації (письмова, відео, аудіо, усна) може впливати на визнання її достовірною або на сам факт її поширення чи розголошення з настанням відповідних правових наслідків, а сама інформація в цьому разі набуває речових ознак.

Висновки. Таким чином, інформація як об'єкт цивільних правовідносин являє собою немайнове благо, яке існує в об'єктивній формі у вигляді відомостей про суб'єкта цивільних правовідносин, його діяльність і пов'язані з ним процеси або відображає характеристику або з'являється в певному об'єкта. За своє правовою природою інформація є подільною, споживною, рухомою категорією, наділеною індивідуально визначеними ознаками речі, і за певних умов може приносити її володільцю дохід. Інформація в уречевленій формі (на папері, магнітній стрічці, електронному носії, електромагнітні поля, звукові хвилі тощо) може виступати об'єктом цивільно-правових договорів щодо передачі у власність (купівлі-продажу, міни, дарування), щодо передачі в тимчасове користування (найму, позики), на надання послуг, виконання робіт, а також успадковуватись, виступати як внесок у статут господарського товариства, як самостійний об'єкт захисту порушеного права. Форма фіксації інформації впливає на її оцінку як достовірної, а зафіксована інформація набуває своєрідних речових ознак і виступає як індивідуально визначена, подільна, споживна річ, яка за певних умов може приносити дохід. Загальнодоступна за своїм характером інформація не виступає як об'єкт цивільних прав, оскільки відсутній сенс у необхідності забезпечення доступу до неї. Інформація може виступати як самостійним об'єктом цивільних правовідносин (якщо вона, як правило, задокументована в будь-якій формі), так і акцесорним (у правовідносинах, де неправомірне розголошення інфор-

маці спричинило протиправне заподіяння моральної шкоди законним правам та інтересам особи). Інформація з огляду на її поширеність посідає особливе місце в системі цивільних прав. Правовий режим окремих видів інформації визначається спеціальними актами цивільного законодавства, які враховують її особливість та визначають співвідношення публічних і приватних інтересів під час її пошуку, збирання, зберігання, переробки, поширення й використання в різних сферах суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Закону України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності" : Закон України від 3 березня 1998 р. № 154/98-ВР// Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 34. – Ст. 229.
2. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.
3. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
4. Інтелектуальне право України / за заг. ред. О.С. Яворської. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2016. – 608 с.
5. Кодинець А.О. Інформація як об'єкт цивільних прав: концепція, методологія, правова природа / А.О. Кодинець // Право України. – 2015. – № 1. – С. 107-115.
6. Кодинець А.О. Інформація як об'єкт цивільно-правової охорони / А.О. Кодинець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Право". – 2016. – Вип. 39. – Т. 1. – С. 58-61.
7. Кохановська О.В. Втілення та реалізація ідей розробників ЦК України щодо нормативного закріплення поняття та видів об'єктів цивільних прав / О.В. Кохановська // Актуальні проблеми приватного права: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Н.С. Кузнецової / відп. ред. : Р.А. Майданик та О.В. Кохановська. – К. : ПрАТ "Юридична практика", 2014. – С. 247-271.
8. Кохановська О.В. Регулювання немайнових відносин у Цивільному кодексі України: десятирічний досвід / О.В. Кохановська // Право України. – 2009. – № 2. – С. 57-69.
9. Кохановська О.В. Творчість, інтелектуальна творча діяльність, інтелектуальна власність, право інтелектуальної власності: співвідношення / О.В. Кохановська // Сучасні проблеми приватного права: збірник наукових праць, присвячених 80-й річниці з дня народження Я.М. Шевченко / відп. ред. : Н.С. Кузнецова, Р.О. Стефанчук. – К. : ВГО "Асоціація цивілістів України" ; Друкарня "Рута", 2012. – С. 131-142.
10. Кузьменко Б.В. Типи сучасного особливо небезпечного (шкідливого) програмного забезпечення: правові та технічні аспекти / Б.В. Кузьменко, Ю.О. Заїка // Юридична наука. – 2013. – № 7. – С. 29-35.

Кищенко І.П.

*Науковий керівник:
д.ю.н., професор Нікітін Ю.В.*

ПРЕДСТАВНИЦТВО У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті здійснено аналіз чинного законодавства України, судової практики та теоретичних положень щодо визначення поняття та сутності інституту представництва в цивільному процесі. Проаналізовані основні проблеми реформування законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Ключові слова: представництво, правовідношення, процесуальна діяльність, участь у справі, адвокат.

Кищенко І.П.

ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

В статье проведен анализ действующего законодательства Украины, судебной практики и теоретических положений касательно обозначения понятия и сути института представи-

тельства в гражданском судопроизводстве. Проанализированы основные проблемы реформирования законодательства об адвокатуре и адвокатской деятельности.

Ключевые слова: *представительство, правоотношение, процессуальная деятельность, участие в деле, адвокат.*

Kishchenko I.P.

REPRESENTATION IN CIVIL LAW

The article analyzes the current legislation of Ukraine, judicial practice and theoretical positions on the definition and essence Institute representation in civil processes. The basic problem of reforming the legislation about advocacy and lawyer activity.

Key words: *Representation, relationship, procedural activity in the case, lawyer.*

Постановка проблеми. Право на правову допомогу при реалізації права на судовий захист є конституційним правом особи (ст. 59 Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (далі – Конституція України) [1].

Нормами, що містяться в розділі 1 "Загальні положення" Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (далі – ЦПК України) [2] також передбачається право особи, яка бере участь у справі, на правову допомогу (ст. 12 ЦПК України). З метою забезпечення реалізації вказаного права в цивільному судочинстві існують такі інститути, як зокрема, процесуальне представництво (ст.ст. 38-44 ЦПК України), а також участь органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст.ст. 45, 46 ЦПК України).

Ратифікація угоди про асоціацію з Європейським Союзом засвідчила вибір Україною європейської системи цінностей та стандартів захисту прав людини, додержання яких на практиці можливе за умови реалізації принципу верховенства права, забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд незалежним та неупередженим судом, а також ефективного виконання своїх функцій суміжними правовими інститутами і перш за все адвокатурою України. Однією з умов досягнення членства в Європейському Союзі є побудова такої системи адвокатури, яка відповідала б новим суспільно-політичним і економічним реаліям, розроблення законодавства, норми якого відтворювали б модель європейського інституту адвокатури.

Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр., затвердженою Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/215, передбачені проведення комплексу заходів щодо вироблення інституційних засад адвокатури України, приведення законодавства, що регулює діяльність цього правозахисного інституту, у відповідність до європейських стандартів.

У зв'язку із останніми змінами внесеними до Конституції України, якими поступово вводиться "монополія адвокатів" на представництво осіб в судових установах є дуже важливим визначитися щодо дійсного призначення інституту представництва, його поняття та сутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, теоретичною основою статті стали праці українських фахівців: М.Р. Аракелян, О.А. Банчуком, Т.В. Варфоломеевою, С.В. Гончаренко, І.Ю. Гловацьким, Ю.М. Грошевим, М.С. Демковою, О.Л. Жуковською, Я.П. Зейканом, М.А. Маркушем, О.Р. Михайленко, А.В. Іванцовою, В.М. Ісаковою, К.П. Коваль, Т.С. Коваленко, С.М. Логіновою, В.Т. Нором, М.В. Руденко, С.Ф. Сафулько, В.В. Сердюком, Л.В. Тацій, Р.С. Титикало, С.Я. Фурсою, Н.В. Хмелевською, П.В. Хонтенцем, В.П. Шибіко, Ю.Т. Шрамко, О.Г. Яновською, А. Ф. Клеймана, А.Ф. Козлова, І.А. Павлуніка, і інших вчених та юристів практиків.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Проблеми інституту представництва в цивільному процесі отримали значну увагу науковців, що можна пояснити його практичним значенням для забезпечення захисту прав осіб. Так, ще у 2005-2006 роках вказаним проблемам на рівні дисертаційних досліджень приділили увагу такі науковці, як І.А. Павлуник [14], С.А. Чванкін [19], Г.З. Лазько [12]. В їх роботах було розглянуто такі основоположні засади цього інституту, як поняття, види, підстави виникнення, порядок здійснення тощо. За останні роки теж мають місце ґрунтовні дослідження в цій сфері. Так, слід відмітити монографію С.С. Бичкової "Цивільний процесуальний

правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження" (2011 р.), в якій значну увагу отримали питання правового статусу представника у цивільному судочинстві [6].

Разом із тим, основна увага приділяється окремим проблемам представництва у цивільному процесі, на рівні публікацій у фахових юридичних виданнях (В. Заборовський [8], Л. Супрун [16], Н.О. Чучкова [20]). Хоча зустрічаються також і публікації загального характеру (В. Цюра [18]). Мають місце також публікації, що розміщуються не у виданнях, що віднесені до фахових юридичних (В. Панов [13; 4]). Окрім зазначеного, слід відмітити наявність окремих комплексних (дисертаційних) досліджень щодо проблем представництва. Так, у 2012 р. захищено дисертаційне дослідження Д. В. Іванчулинець на тему "Законне представництво у цивільному процесі" [10]. Разом із тим, вказані дослідження обходять увагою проблеми, які є предметом даної статті. Науковий інтерес до теми, яка є предметом даної статті, також зумовлений необхідністю поглибленого вивчення проблем щодо реформування законодавства про адвокатуру, що відбуваються в Україні. Аналіз зарубіжного досвіду організації і діяльності адвокатури дає змогу виявити певні особливості цього інституту, напрями і тенденції його розвитку, які ще не виступили української адвокатури, об'єктивно і критично оцінити діяльність цього інституту в Україні, встановити переваги і недоліки, окреслити шляхи її реформування, що дозволить вирішити питання, які вже давно врегульовані в більшості країн сталої демократії. Зростання кількості публікацій та дисертаційних досліджень, присвячених проблемам діяльності адвокатури, що спостерігається в другій половині ХХ – початку ХХІ ст., свідчить про значний інтерес до питань організації цього правозахисного інституту, виведення цієї наукової проблеми на новий дослідницький рівень. Тому, першочерговим завданням для науковців буде створення великої кількості праць, присвячених проблемам реформування законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Мета дослідження є вироблення обґрунтованого науково-практичного підходу до вирішення проблем, які пов'язані з реформуванням інституту адвокатури; обґрунтування на підставі отриманих результатів пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання представництва у цивільному процесі.

Основні результати дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 12 ЦПК України, особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу. Процесуальне представництво розглядається у юридичній літературі як одна з форм надання правової допомоги [3].

Відповідно до ст. 38 ЦПК сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про ухилення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника [3].

Поняття "представництво" можна розглядати у 3 значеннях: як цивільний процесуальний інститут; як правовідносини за участю представника; як діяльність представника.

Погляди вчених на це питання можна поділити на 2 основні концепції: "дії (діяльність)" і "правовідношення", залежно від відповіді на питання про те, є представництво діяльністю чи правовідносинами, у межах яких відбувається ця діяльність.

Відповідно до першого підходу, який підтримують А. Ф. Клейман, А. Ф. Козлов, І. А. Павлунік, І. В. Решетнікова, Ю. С. Червоний та інші, під представництвом розуміється сукупність здійснюваних представником процесуальних дій. Представництво – це процесуальна діяльність представника в межах наданих йому повноважень від імені та в інтересах іншої особи. З дореволюційних вчених К. Малишев визначав представництво як заміну однієї особи іншою, коли представник діє в процесі замість особи, яку представляє, таким чином, наслідки його діяльності несе остання.

Прибічники іншого підходу до визначення представництва у цивільному процесі вважають його правовідношенням, з огляду на яке одна особа здійснює у межах своїх повноважень процесуальні дії від імені й в інтересах іншої особи (цю думку висловлювали Е. В. Васильовський, А. Х. Гольмстен, С. Н. Абрамов, І. М. Ільїнська, Л. Ф. Лесницька, В. В. Комаров, Я. А. Розенберг, В. І. Тертишников, М. С. Шакарян та інші).

Ці, на перший погляд полярні точки зору, мають багато спільного. Спір викликає питання про те, що виникає раніше – діяльність представника зі здійснення

повноваження та вступ його у правовідносини, чи першим виникає правовідношення представництва, в межах якого здійснюється та чи інша представницька діяльність. Внутрішня суть такого явища, як представництво при цьому залишається незмінною – здійснення повноваження представником.

ЦК дав таке визначення представництва: це правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє (ч. 1 ст. 237 ЦК).

Усі питання взаємовідносин між представником та особою, яку він представляє, регулюються нормами матеріального права. У ЦПК містяться лише вимоги щодо виду та порядку оформлення документів, якими представник перед судом має підтвердити свої повноваження, чи способу надання представникові певних повноважень.

Однак для того, щоб представник зміг взяти участь у процесі, він повинен вступити у правовідносини з судом. Участь у справі представника реалізується саме через правовідносини представника і суду.

Таким чином, вступаючи у процес, представник вступає у процесуальні відносини з судом, однак ці відносини є не представницькими, а засобом реалізації повноважень представника. Тому неможливо говорити про представницькі відносини у процесі, оскільки вони взагалі в ньому не виникають, а можна говорити лише про участь у справі представника, який вступає у відносини з судом з метою реалізації своїх повноважень.

Відносини за участю представника у цивільному процесі – це відносини між представником і судом.

Таким чином, представництво в цивільному процесі – це процесуальна діяльність, яка відбувається у межах правовідношення між представником та судом, однієї особи (представника) від імені та в інтересах іншої особи (яка бере участь у справі), що здійснюється з метою захисту та охорони прав, свобод та інтересів у суді особи, яку представляють, і надання допомоги суду в установленні дійсних прав і обов'язків осіб, які беруть участь у справі.

Словосполучення "від імені особи, яку представляють", що застосоване у визначенні цивільного процесуального представництва, певним чином відрізняється від розуміння аналогічного терміна у цивільному праві. У цивільному праві дії від імені іншої особи, разом з іншим означають дії, що породжують безпосередній правовий результат для особи, яку представляють. У цивільному процесі дії представника безпосереднього результату для особи, яку представляють, не мають.

Об'єктом правовідносин між представником і судом треба вважати захист, охорону (в окремому провадженні) порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави у цивільному процесі.

Обсяг прав, якими наділяється добровільний представник, визначається повноваженнями, якими наділили його закон та довіритель. За ЦПК представник має право на здійснення всіх процесуальних дій від імені особи, яку він представляє, а довіритель має право лише обмежити повноваження представника.

Інститут представництва застосовується не до всіх процесуальних відносин. Він має суворо визначені, установлені законом межі.

З огляду на це, процесуальне законодавство обмежує коло суб'єктів представництва. Не всі учасники цивільного судочинства можуть мати представника у справі, зокрема, згідно з ч. 1 ст. 38 ЦПК представництво неможливе у справах про усиновлення.

Наявність представника у справі в принципі повинно надавати можливість стороні особисто не брати участь у процесі. Однак у деяких категоріях цивільних справ для їхнього правильного вирішення дуже важливими є особисті пояснення сторін і третіх осіб по суті спору, що не можуть бути замінені поясненнями представників, тому суд згідно з п. 4 ч. 1 ст. 169 ЦПК може викликати позивача або відповідача для особистих пояснень і тоді, коли у справі беруть участь їхні представники.

Виходячи з усталеної практики, суд викликає сторони для надання особистих пояснень у справах про розірвання шлюбу, встановлення батьківства, позбавлення батьківських прав, поновлення на роботі, про захист честі та гідності. У цьому випадку представник надає юридичну допомогу особі, яку представляє, при розгляді справи.

Представництво від імені юридичних осіб необхідно відрізнити від ведення справ юридичних осіб їх органами. У доктрині цивільного та цивільного процесуального права переважає думка, що дії органу юридичної особи – це суть дії самої юридичної особи. Однак існує й інша позиція, згідно з якою органи юридичних осіб належать до представників у власному розумінні цього слова, яка має тепер певне нормативне підґрунтя у положеннях ЦК та ЦПК. Згідно зі ст. 38 ЦПК юридичних осіб представляють їхні органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники.

Стаття 92 ЦК передбачає, що юридична особа набуває цивільних прав та бере на себе цивільні обов'язки через свої органи, які діють відповідно до закону або установчих документів, а ч. 3 ст. 92 ЦК при цьому встановлює: орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язані діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати повноважень. Таке формулювання підкреслювало представницький характер дій, який можна вивести з тлумачення зазначених норм, адже діяльність органів юридичної особи розглядається так само, як і діяльність представника.

На представницький характер дій органів юридичних осіб вказує також п. 2 ч. 1 ст. 42 ЦПК, який передбачає, що повноваження представників мають бути посвідчені довіреністю юридичної особи або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника [3]. Тобто керівник юридичної особи вважається, разом із представником за довіреністю, представником юридичної особи.

Однак визнання органу юридичної особи її представником теоретично невірне, оскільки неминуче призводить до висновку про відсутність повної процесуальної дієздатності у юридичної особи. Органи юридичної особи є його частиною і не є самостійним суб'єктом права. Саме тому для участі органу юридичної особи у процесі довіреність не вимагається. Без своїх органів юридична особа не здатна була б діяти як суб'єкт права.

Крім того, ч. 1 ст. 29 ЦПК вказує, то юридична особа наділяється повною дієздатністю, тобто здатністю своїми діями здійснювати права і виконувати обов'язки [3]. Звідси випливає, що компетентний орган юридичної особи, яка бере участь у справі, не має самостійного процесуального становища, тому що його процесуальні дії – це дії самої юридичної особи.

Вважається, що деякі юридичні особи через свою організаційну структуру також не можуть безпосередньо вести свої справи в цивільному процесі, хоча і не позбавлені дієздатності – юридичні особи, очолювані колегіальними органами управління (правліннями, загальними збори членів, зборами уповноважених). Участь у справі одного із членів колегіального органу варто розглядати як участь не юридичної особи, а його представника. Член колегіального органу юридичної особи сам по собі не може замінити цей орган у суді. Повноваження на ведення справи в суді він має не за посадою, а здобуває їх не інакше, як за рішенням колегіального органу.

Що стосується участі у процесі організацій, що не мають статусу юридичної особи, наприклад, органу опіки і піклування, то вони завжди виступають у процесі через представників.

Зазначається про загальний характер норм, які регулюють інститут процесуального представництва і, на цій підставі, про поширення сфери їх правової дії на всі стадії цивільного процесу та на всі види проваджень у цивільному судочинстві.

Основною метою процесуального представництва є захист та охорона прав, свобод та інтересів осіб, які беруть участь у справі. А надання правової допомоги (ця мета часто зазначається у процесуальній літературі) є самостійною процесуальною діяльністю, що здійснюється особою, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги (ст. 56 ЦПК).

До цілей процесуального представництва належать також реалізація представником процесуальних прав та обов'язків особи, яку представляють, та надання допомоги суду у встановленні дійсних прав і обов'язків осіб, які беруть участь у справі. Остання мета стосується представництва адвокатами (ще римське право вбачало в адвокаті особу, що має при здійсненні своїх функцій певні суспільні обов'язки).

В Україні тривають дискусії з приводу встановлення місця й ролі адвокатури у суспільстві, обговорюються як питання незалежності адвокатури від держави, зміцнення гарантій її діяльності, так і необхідність внесення змін до законодавства, що регулює організацію і діяльність адвокатури, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів тощо. Пріоритетним напрямом реформування української адвокатури слід визнати її інституційний розвиток, заснований, з одного боку, на кращих традиціях адвокатури, вихованні поваги і довіри до цього правозахисного інституту суспільства і держави, а з другого – підвищенні вимог до професіоналізму адвокатів, їх відповідальності.

Однією з головних проблем реформування адвокатури в Україні стало ведення адвокатської монополії. Запровадження сьогодні виключної адвокатської монополії в Україні є питанням дискусійним.

Експерти вказують на пряме порушення чинного законодавства, посилаючись на ст. 59 Конституції України, у якій зазначається, що "кожен є вільним у виборі захисника своїх прав" та рішення Конституційного Суду України "по справі Солдатова". Також вказується на порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; основних принципів, прийнятих VIII Конгресом ООН, щодо ролі юристів.

Ініціатива закрити адвокатську монополію в Основному Законі України викликала жваві дискусії ще на етапі розроблення законопроекту. Обговорення змін дедалі загострилося після реєстрації проекту в парламенті, і сьогодні питання залишається спірним. Адже не всі позитивно сприймають такі нововведення.

Не в захваті від нововведень правозахисники, правозахисні організації, а надто громадяни. Як слушно зазначає правозахисниця Орина Бойко, раніше представляти інтереси громадян та юридичних осіб у цивільних та господарських справах могли будь-які особи за довіреністю: адвокати, які мають спеціальне свідоцтво про зайняття адвокатською діяльністю, або юристи, які мають вищу юридичну освіту, або будь-які особи – родичі, знайомі тощо. Із прийняттям закону громадянин, залучений до судового процесу, який не зможе особисто ходити у судові засідання, буде змушений найняти адвоката. На перший погляд ця норма є логічною. Адже адвокат – це фахівець, який має спеціальний дозвіл (ліцензію) для надання правової допомоги.

За порушення адвокатом правил адвокатської етики адвоката може бути притягнуто до відповідальності. Тому ця норма дещо полегшить роботу суддям, яким легше вести процес із юридично обізнаною людиною.

Проте є й істотні недоліки. По-перше, введення цієї норми зовсім не означає, що українці будуть отримувати якісні адвокатські послуги. На жаль, реалії ринку надання юридичних послуг в державі такі, що високий гонорар та адвокатське свідоцтво не завжди свідчать про належний рівень фахівця. По-друге, це призведе до збільшення витрат українців на судові процеси. Адже раніше у судових процесах могли брати участь звичайні юристи, які не мали адвокатського свідоцтва і послуги яких були дешевші, ніж послуги адвокатів.

Думка О. Бойко, що Закон суттєво обмежує доступ простих громадян до суду є цілком справедливою. Адже тепер окрім судового збору (який нещодавно було збільшено), громадяни будуть змушені відшукувати кошти на оплату послуг адвоката. Саме тому доцільність введення вказаної норми сумнівна. Бо навіть Європейський суд з прав людини дає можливість здійснювати представництво інтересів у суді будь-яким особам (а не лише адвокатам).

Альтернативу точку зору щодо своїх оновлених повноважень пропонують адвокати, зокрема, заступник Голови Національної асоціації адвокатів України (НААУ) В. Гвоздій, який прагне тим самим розвіяти основні міфи. Наприклад, щодо вислову "монополія адвокатури погана як принцип" він зауважує, що термін "монополія" заклала певне упереджене ставлення до цього явища. Однак насправді йдеться про впорядкування ринку юридичних послуг та приведення його у відповідність до стандартів розвинених економік, таких як Німеччина, США, Великобританія та інші.

Не погоджується із наведеним аргументом В. Гвоздія юрист-практик О. Куликов. Він пише, що саме слово "монополія" має негативне забарвлення, якщо йдеться про ринок послуг в умовах вільної економіки. Посилання на "європейський досвід"

сьогодні використовується як щось однозначно правильне, беззаперечне і безпилькове. Прихильники монополії не враховують історію адвокатури західних демократій і її вплив на їх становлення. То була історія боротьби, вплив якої – колосальний. У нас же упродовж тривалого часу інститут адвокатури мав побічний характер і не сприяв формуванню культури прав людини, розвитку правової свідомості.

Навіть більше, О. Куликов переконаний, що адвокати країн ЄС не повинні в обов'язковому порядку вступати в єдину і безальтернативну організацію, яка має фактично необмежену владу над своїми членами. Країни ЄС принципово тим від України і відрізняються, що там діють державні та демократичні інститути. І якщо встановлення монополії адвокатури є еволюційним кроком, то на цей щабель українська адвокатура ще не вступила, так як перед цим слід знайти реальну незалежність від держави та довіру людей.

Безперечно, реформуючи законодавство, потрібно враховувати досвід інших юрисдикцій. Однак результати реформ останніх років дають підстави вважати, що практику, закони та звичаї інших країн не можна просто копіювати. Необхідно враховувати внутрішні фактори, особливості, економічну обстановку, готовність людей, бізнесу, держави, суспільства до змін та реальну потребу в них.

Отже, слід знайти позитивне вирішення проблеми монополії адвокатури, щоб закріплений в Основному Законі України принцип вільного вибору захисника не був знівельований.

Також залишаються невирішеними проблеми щодо: розвитку органів адвокатського самоврядування, доступу до адвокатської професії, збільшення відповідальності за порушення правил адвокатської етики та проблеми, які пов'язані зі стажуванням та проходженням стажування.

Важливо, щоб майбутній правозахисник був свідомим у виборі своєї професії, психологічно підготовлений до неї і міг в будь-яких умовах знайти правовий вихід із ситуації. Завдання сучасної юридичної освіти – підняти рівень компетентності адвоката та повернути повагу до даної професії. А на законодавчому рівні, варто посилити відповідальність адвоката за порушення свого професійного обов'язку та правил адвокатської етики, а також ввести інститут обов'язкового страхування професійної відповідальності. Крім того, важливо змінити вимоги до досвіду у юридичній сфері майбутнього адвоката при здачі іспитів для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю з 2 років до 4. Це достатній час для отримання необхідних теоретичних та практичних навичок, вивчення особливостей, усіх нюансів професії адвоката, а також для пізнання самого життя, адже адвокат як особа, якій довіряють людську долю, повинен сам бути досвідченим в особливостях нашого буття. Це зумовить більш відповідальне та сумлінне ставлення адвокатів до своїх професійних обов'язків.

Висновки. Характеризуючи інститут представництва в цивільному праві, слід визначити притаманні йому ознаки:

- представниками можуть бути лише особи, які мають повну цивільну дієздатність та досягли 18-ти річного віку (за виключенням окремих випадків);
- представником може бути лише фізична особа;
- організації, що не мають статусу юридичної особи завжди беруть участь в процесі через представників;
- діяльність органів юридичної особи розглядається так само, як і діяльність представника.

Об'єктом правовідносин між представником і судом треба вважати захист, охорону (в окремому провадженні) порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави у цивільному процесі.

Дослідження правої природи представництва, властивих йому ознак є актуальним і не вичерпним межами однієї статті, а тому може бути предметом подальших наукових праць.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: за станом на 21 лют. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16 (07.05.2004). – Ст. 1088.

3. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої [...] Верховний Суд; Постанова від 12.06.2009 № 2

4. Адвокат в цивільному процесі: проблеми залишилися [Електронний ресурс] // Веб-сайт "LLG". – Режим доступу: <http://llg.com.ua/advokat-v-civilnomu-procesi-problemi-zalishilis/>.

5. Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях) : коментарії, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Лупеник.-Х.: Харків юридичний, 2008.-708с.- (Серія "Судова практика") Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492

6. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: моногр. / С. С. Бичкова – К. : Атіка, 2011. – 420 с.

7. Гудима Д. Чи лише адвокати можуть мати доступ до здійснення захисту та представництва у судах? /Д. Гудима // Юрид. вісн. України. – 2013. – № 26. – С. 12.

8. Заборовський В. В. Правовий аналіз підстави участі адвоката в цивільному судочинстві [Електронний ресурс] / В.В.Заборовський // Порівняльно – аналітичне право. – 2013. – №2. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2013/Zaborovskyi.pdf.

9. Зейкан Я. П. Захист у цивільній справі : науково-практ. коментар / Я. П. Зейкан. – К. : КНТ, 2007. – 484 с.

10. Іванчулинець Д. В. Законне представництво у цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д. В. Іванчулинець ; Закарпат. держ. ун-т.Ужгород, 2012. – 238 с.

11. Кухнюк Д. Самоуправление УБ. юрилицо с обязательным членством / Д. Кухнюк. – Юридическая практика. -№ 26(548). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.ua>.

12. Лазько Г. З. Правова природа процесуального представництва у цивільному процесі: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. З. Лазько ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. -19 с.

13. Литвинский Д.В. Французская граница адвокатской монополии [Электронный ресурс] / Д.В. Литвинский //Право.ru: справоч. прав. система. – Режим доступа: <http://pravo.ru/review/view/42278/> (дата обращения: 30.10.2015). – Загл. с экрана.

14. Павлуник І. А. Представництво в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / І. А. Павлуник ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Київ, 2002. – 21 с.

15. Панов В. Расходы на правовую помощь – отказать [Електронний ресурс] / В. Панов // Веб-сайт "ЮРЛИГА". – Режим доступу: http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/329.htm.

16. Супрун Л. Окремі аспекти представництва у цивільному процесі за законодавством України та Іспанії: порівняльно-правовий аналіз [Електронний ресурс] / Л. Супрун // Юридичний журнал. – 2012. – № 6. – Режим доступу <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3791>.

17. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. : у 2 т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006.

18. Цюра В. Концепція представництва в світлі положень сучасного цивільного та цивільного процесуального законодавства України [Електронний ресурс] / В. Цюра // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Юридичні науки. – 2012/90. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/jurydychni_nauky/articles/The_concept_of_representation_in_the_context_of_the_mon_of_Ukraine_19694.pdf.

19. Чванкін С. А. Добровільне представництво у цивільному процесі України : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. А. Чванкін ; Одеська національна юридична академія. – О., 2005. – 22 с.

20. Чучкова Н. О. Консул як суб'єкт захисту прав, свобод та інтересів іноземних осіб у цивільному процесі України [Електронний ресурс] / Н. О. Чучкова // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – Число 3 (25). – Режим доступу : <http://aau.edu.ua/visnyk/text25/12cnospu.pdf>.

Козьменко А.В.

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент **Вінгловська О.І.**

ПРИЙНЯТТЯ ТА ВІДМОВА ВІД СПАДЩИНИ ЯК ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА СПАДКУВАННЯ

Стаття присвячена проблемі розуміння співвідношення понять "відмова від прийняття спадщини" або "неприйняття спадщини" та "прийняття" як правових, спрямованих на здійснення суб'єктивного права спадкування. Розкриваються теоретичні та практичні аспекти диспозитивності цивільно-правового регулювання прийняття та відмови від спадщини та висвітлено окремі аспекти практичного застосування норм цивільного законодавства України. Зроблено висновок про окремі недоліки в цивільному законодавстві та запропоновані відповідні зміни, що можуть покращити стан правового регулювання зазначених правовідносин.

Ключові слова: спадкування, спадщина, відмова від спадщини, неприйняття спадщини, спадкове право, здійснення спадкових прав.

Козьменко А.В.

ПРИНЯТИЕ ИЛИ ОТКАЗ ОТ НАСЛЕДСТВА КАК ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ СУБЪЕКТИВНЫХ ПРАВ НАСЛЕДОВАНИЯ

Статья посвящена проблеме понимания соотношения понятий "отказ от принятия наследства" или "непринятия наследства" и "принятие" как сделки, направленные на осуществление субъективного права наследования. Раскрываются теоретические и практические аспекты диспозитивности гражданско-правового регулирования принятия и отказа от наследства и освещены отдельные аспекты практического применения норм гражданского законодательства Украины. Сделан вывод об отдельных недостатках в гражданском законодательстве и предложены соответствующие изменения, которые могут улучшить состояние правового регулирования указанных правоотношений.

Ключевые слова: наследование, наследство, отказ от наследства, непринятия наследства, наследственное право, осуществление наследственных прав.

Kozmenko A.V.

ACCEPTANCE OR REJECTION OF INHERITANCE AS THE IMPLEMENTATION OF SUBJECTIVE INHERITANCE RIGHTS

The article is devoted to the problem of understanding the relationship between the conceptions of "refusal to accept an inheritance" or "non-acceptance of inheritance" and "acceptance" as a transaction aimed at effectuation the subjective right of inheritance. The theoretical and practical aspects of the disposition of civil law regulation of acceptance and renunciation of inheritance are disclosed and certain aspects of the practical application of the norms of the civil legislation of Ukraine are highlighted. A conclusion was made about certain shortcomings in civil legislation and proposed appropriate changes that could improve the legal regulation of these legal relationships.

Key words: inheritance, refusal of inheritance, non-acceptance of inheritance, inheritance law, effectuation of hereditary rights.

Постановка проблеми. Питання здійснення спадкових прав є завжди актуальним для правозастосування та в науковій діяльності та є незмінно актуальною проблемою правозастосування у судовій та нотаріальній практиці України. Також в сучасній правовій реальності інколи простежується відсутність розуміння відмінності схожих понять "відмова від прийняття спадщини" та "неприйняття спадщини", адже відмінність є значною і тягне за собою відповідні правові наслідки. Іншим постає питання окремих прогалин в законодавчому регулюванні здійсненні спадкових прав. Вказані проблеми потребують їх детального розгляду та пропозицій щодо їх можливого вирішення.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Теоретичні питання цього інституту у вітчизняній юридичній літературі розглядаються майже всіма вченими, які займаються дослідженнями в галузі спадкування, зокрема, Ю. О. Заїкою, І. В. Жилінковою, Є. О. Мічурінін, З. В. Ромовською, Є. О. Рябоконею, І. В. Спасиво-Фатеевою, С. Я. Фурсою та іншими науковцями. Окремо висвітлюється питання відмови від прийняття спад-

щини вітчизняними та закордонними вченими, зокрема: Б.С. Антімонов, І.В. Жилінкова, Ю.О. Заїка, В.В. Луць, О.П. Орлюк, Є.О. Рябоконь, Н.О. Санахметова, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Р.О. Халфіна, С.І. Шимон.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Відсутність законодавчої відповіді на питання чи в праві особа, яка відмовилась від прийняття спадщини за законом на прийняття спадщини за заповітом. Розмежування та визначення співвідношення понять "відмова від прийняття спадщини" та "неприйняття спадщини".

Мета дослідження. Метою статті є дослідження характеристики основних засад правового регулювання здійснення суб'єктивного права спадкування шляхом вчинення правочинів прийняття та відмови від спадщини. На основі детального аналізу наукових концепцій на практик підходів розробити можливі зміни до цивільного законодавства України з метою покращення законодавчого регулювання здійснення спадкових прав шляхом відмови від прийняття спадщини. Розмежування та визначення окремих категорій спадкового прав

Основні результати дослідження. Поняття "спадкові права" позначає сукупність суб'єктивних прав, які реалізуються у майнових відносинах у зв'язку із смертю фізичної особи. Серед всієї сукупності спадкових прав первинним є право спадкування як особливе суб'єктивне цивільне право. З виникненням та здійсненням цього права пов'язується можливість виникнення та здійснення інших спадкових прав та перехід прав і обов'язків, які складають спадщину, до спадкоємця як універсального правонаступника спадкодавця. Всупереч назві ст. 1223 ЦК України "Поняття права на спадкування", сутність суб'єктивного права спадкування її змістом не розкривається, а лише встановлюється загальний порядок визначення осіб, які мають право на спадкування.

Особливість суб'єктивного права спадкування полягає в тому, що воно виникає незалежно від волі його суб'єкта-спадкоємця, але може бути здійснене лише вчиненням правочину прийняття або відмови від спадщини. Вчиненням правочину прийняття спадщини відбувається спадкування як перехід прав і обов'язків, які складають спадщину, від спадкодавця до спадкоємців. Ми вважаємо, що суб'єктивне право спадкування може розглядатися як повноваження на прийняття чи відмову від спадщини. Нормативне підтвердження щодо цього ми знаходимо у ст. 1274 ЦК України, зміст якої вказує, що зазначене суб'єктивне право розуміється законодавцем виключно як право прийняття спадщини чи відмовитись від прийняття спадщини. Відповідно до ст. 1274 ЦК України в межах таких повноважень спадкоємець може також розпорядитись своїм правом. Це означає, що спадкоємець не володіє повним обсягом автономного волевиявлення щодо розпорядження суб'єктивним правом спадкування, яке таким чином походить від волевиявлення спадкодавця, але в силу належності йому суб'єктивного права спадкування, волевиявлення спадкоємця визначає механізм реалізації права прирощення спадкових часток при спадкуванні за заповітом (ч. 1 ст. 1274 ЦК України) або черговість закінчення до спадкування спадкоємців за законом (ч. 2 ст. 1274 ЦК України). Ознака обмеженої відчужуваності додатково підтверджує самостійний характер суб'єктивного права спадкування як права на прийняття чи відмову від спадщини.

Потребує вирішення питання, яке саме суб'єктивне право здійснюється шляхом прийняття спадщини. Визначення права на спадкування як абсолютного майнового права є вірним [4, с.192-197], але разом з тим не являється достатнім для розуміння його правової природи та визначення особливостей його здійснення та захисту. На нашу думку, йдеться про право на спадщину як особливий об'єкт суб'єктивних цивільних прав. Законодавчим поняттям спадщини охоплюються суб'єктивні цивільні права та обов'язки різної правової природи: речові права, в тому числі право власності, зобов'язальні права, корпоративні права. Кожне з них може мати законодавчо встановлений особливий порядок набуття, і тільки шляхом дотримання такого порядку відбувається набуття відповідного суб'єктивного права. Якщо в законодавстві не встановлено особливого правового режиму набуття майнових прав, одночасно відбувається набуття права на спадщину та визначених прав. Наприклад, права власності на майно, право вимоги до третьої особи тощо. Отже, право на спадщину як майнове право виникає з часу прийняття спадщини – вчинення спадкоємцем право-

чину прийняття спадщини, а також за сукупністю умов, встановлених законодавцем для спадкування у порядку спадкової трансмісії (ст. 1276 ЦК України).

В цивільному праві України, як і в цивільному праві інших країн континентальної системи права, в яких спадкування розглядається в якості універсального правонаступництва, правочин прийняття та відмови від спадщини характеризується як такий, що не може здійснюватись з умовою чи із застереженням. Частиною 2 ст. 1268 ЦК України встановлено: "Не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням". Ця норма тривалий час тлумачилась як така, що забороняє прийняття спадщини за законом і відмову від прийняття спадщини за заповітом.

Історично склалися дві системи прийняття спадщини, які отримали назву германської та римської системи [3, с. 38-39]. В основі германської системи знаходяться положення про набуття спадщини автоматично, в силу закону. Щодо римської системи превалює ідея добровільного прийняття спадщини засобом вчинення юридично значущих дій. В римському приватному праві це пов'язувалось із необмеженим характером відповідальності спадкоємців за зобов'язаннями спадкодавця. Положення щодо переходу в порядку спадкування обов'язків спадкодавця в повному збереженні в багатьох сучасних європейських законодавствах, в тому числі у Франції, Німеччині.

Суб'єктивне право спадкування має характер права, обмеженого в часі. Строк на прийняття спадщини є за своєю правовою природою строком здійснення права. Пропущення такого строку означає, що суб'єктивне спадкове право не було здійснене у встановлені строки. В цьому випадку захист суб'єктивного права на прийняття спадщини здійснюється в судовому порядку шляхом визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Прийняття спадщини реалізується як у правовідносинах за участю нотаріуса, так і в правовідносинах, учасниками яких є спадкоємці. Це породжує питання про правову природу суб'єктивного права на прийняття спадщини та зобов'язаних осіб у правовідносинах із прийняття спадщини, яке потребує окремого дослідження. Враховуючи нотаріальний порядок оформлення спадкових прав, захист суб'єктивного права на прийняття спадщини здійснюється в судовому порядку шляхом визначення додаткового строку для прийняття спадщини або шляхом оскарження дій нотаріуса у відмові в прийнятті заяви про прийняття спадщини, або ж видачі свідоцтва про право на спадщину з тих підстав, що спадкоємець, на думку нотаріуса, є таким, що не прийняв спадщину і у зв'язку із чим не має права на спадщину і отримання свідоцтва про право на спадщину.

"Форма прийняття спадщини може бути явною або такою, що мається на увазі" [5, с. 215]. Прийняття спадщини особами, які проживали разом із спадкодавцем, – це правочин, який вчиняється шляхом утримання від дій. Так, відповідно до ч. 3, ч. 4 ст. 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від спадщини. Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків, встановлених частинами другою – четвертою статті 1273 цього Кодексу, тобто, крім випадків відмови від спадщини у встановленому законодавством порядку. Вказані норми ЦК України встановлюють додаткові гарантії охорони спадкових прав малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб із обмеженою дієздатністю. Зазначені особи вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків їхньої відмови від спадщини, а щодо малолітніх та недієздатних осіб – відмови, здійсненої від їхнього імені батьками (усиновлювачами), опікуном з дозволу органу опіки та піклування.

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини (ч. 1 ст. 1269 ЦК України). Заява про прийняття спадщини подається до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини особисто або ж може бути надіслана поштою (п. 3.5. Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції від 22.02.2012 року №296/5).

Відмова від спадщини виступає однією із форм здійснення спадкових прав. Відповідно до Цивільного кодексу України спадкоємець має право відмовитися від прийняття

спадщини. Відмова спадкоємця від прийняття спадщини має юридичний наслідок, зворотний акту прийняття спадщини. Відмова від спадщини відразу і одночасно відсікає всі права і всі обов'язки, які могли б витікати для спадкоємця з факту його закликання до спадкування та з наступного акта прийняття спадщини. Іноді, можлива ситуація, коли на задоволення вимог кредиторів спадкодавця може піти весь об'єм спадкової маси, а інколи і переважити її, оскільки витрати, що поніс спадкоємець на задоволення вимог кредиторів та охорону спадкового майна, можуть бути не покриті залишком спадкового майна. Таким чином, виникає питання доцільності прийняття спадщини.

Відповідно до ч. 1 ст. 1273 ЦКУ спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом шестимісячного строку з часу відкриття спадщини. Заява про відмову від прийняття спадщини подається нотаріусу за місцем відкриття спадщини. Як вбачається з положень законодавства, право на відмову від прийняття спадщини є суб'єктивним правом кожного спадкоємця і існує у двох паралельних формах: відмова від прийняття спадщини за заповітом і відмова від прийняття спадщини за законом. Це означає, що якщо особа відмовляється від прийняття спадщини за заповітом, це не позбавляє її спадкувати в загальному порядку за законом.

Інституту відмови від прийняття спадщини має бути приділена належна увага. Це пов'язано з правовими наслідками, що тягне за собою відмова від прийняття спадщини. Вважаємо, що слід розрізняти неприйняття спадщини і відмову від прийняття спадщини. Неприйняття спадщини у встановлений строк не позбавляє спадкоємця права на спадщину.

Відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною. Єдиним винятком може бути відкликання заяви про відмову від прийняття спадщини у встановлений ЦК України строк. Відмова від прийняття спадщини є одностороннім правочинном, наслідки якого передбачені ЦК України.

В юридичній літературі зустрічається критика можливості спрямованої відмови. О.Н. Мананіков, наприклад, обґрунтовує її відсутністю права розпорядження у спадкоємця, який, не побувавши власником майна ні секунди, отримує право на визначення його подальшої юридичної долі. Спадкоємець, визначаючи, кому перейде його частка, – лише автор, – підміняє волю спадкодавця, ще не заступивши його місце в цивільному обороті, і порушує законні права та інтереси інших спадкоємців.

Подібний погляд на цю проблему відображений і в працях деяких представників дореволюційної цивілістики. Дослідники того періоду також ставили під сумнів можливість розпорядження спадковим майном до його придбання (до прийняття спадщини) [7, ст. 154; 15, ст. 326].

У чинному законодавстві можливість спрямованої відмови прямо визначена, вона відображається в ст. 1274 ЦК України. Отже, дискусія щодо можливості розпорядження спадщиною (зокрема, відмови від неї) до придбання на неї прав і досі продовжується. Проте, не слід забувати про те, що навіть при виключенні даної норми з ЦК України, у спадкоємця залишається можливість спочатку прийняти спадщину, а потім укласти договір дарування на користь тієї особи, яку він бажає бачити володарем успадкованого ним майна. Тобто навіть, якщо виключити із законодавства норми, що містяться в ст. 1274 ЦК України, спадкоємець зможе досягти аналогічного результату іншим правовим шляхом.

Цікавою є ситуація, при якій єдиний спадкоємець за законом, на користь якого складено заповіт на все майно, де б воно не перебувало і у чому б не полягало, бажає відмовитися від спадкування за заповітом і прийняти те ж саме майно, яке було йому заповідано, за законом. На перший погляд, спадкоємець в даному випадку може вибрати будь-яку підставу спадкування згідно з ЦК України. В обґрунтування такої позиції можна навести доводи про те, що за допомогою такого маневру спадкоємець за заповітом може анулювати волю заповідача, наприклад, щодо виконання відомих зобов'язань (заповідальних відказів), тобто звільнитися від їх виконання. Однак в такому випадку викривляється воля заповідача. Фактично, воля заповідача зовсім не враховується, що порушує права померлого, і на наш погляд це є недопустимим. Тому пропонується законодавчо закріпити неможливість відмови від обтяжень, покладених заповітом на спадкоємців стосовно третіх осіб (заповідальний відказ, покладання).

Юридичні наслідки відмови від прийняття спадщини є неоднаковими і залежать від виду спадкування, до якого закликався спадкоємець, який відмовився, а також від виду відмови. При відмові від спадщини, без зазначення особи, на користь якої здійснюється відмова, частка спадкоємця, який мав право на прийняття спадщини за заповітом, переходить виключно до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну. Це відбувається незалежно від того, чи охоплено заповітом усе спадкове майно або лише його частину (на відміну від норми ст. 554 ЦК УРСР, згідно з якою частка у спадщині, яка належала б спадкоємцеві, який відпав, переходила до інших спадкоємців за заповітом лише за умови, що спадкодавець заповідав усе своє майно призначеним ним спадкоємцям). Частка спадкоємця, який мав право на прийняття спадщини за законом, переходить до спадкоємців за законом тієї черги, що заликана до спадкування, і розподіляється між ними порівну. Спадкоємці кожної з наступних черг закликаються до спадкування у разі неприйняття спадщини спадкоємцями попередньої черги.

У разі відмови від прийняття спадщини спадкоємцем, спадкова частка якого була обтяжена обов'язком щодо виконання заповідального відказу, цей обов'язок переходить до інших спадкоємців за заповітом, які одержали його частку. Якщо спадкова частка спадкоємця, на якого було покладено заповідальний відказ, перейшла до спадкоємців за законом, обов'язок щодо виконання відказу до них не переходить. У випадку відмови спадкоємця від прийняття спадщини на користь конкретної особи за ст. 1274 ЦК України, частка у спадщині спадкоємця, який відмовився, переходить лише до цієї особи. У такому разі вищевикладені правила ст. 1275 ЦК України щодо юридичної долі "простої" відмови (тобто без зазначення особи, на користь якої вона зроблена) не застосовуються. Аналогічне правило діє і у випадках, коли спадкодавець в заповіті підпризначив спадкоємця (ст. 1244 ЦК України). З останньої норми випливає, що наслідки відмови від спадщини спадкоємців за заповітом і за законом, викладені у частинах першій і другій цієї статті, є імперативними і, крім випадку підпризначення спадкоємця, не можуть бути змінені заповітом. У випадках призначення у заповіті спадкоємця особи, яка водночас є пов'язаною із заповідачем зв'язками спорідненості, шлюбу, проживання однією сім'єю або утримання, така особа входить до однієї з черг спадкоємців за законом. З метою захисту спадкових прав цієї особи ЦК України закріпив правило про те, що у разі закінчення до спадкування однієї і тієї ж особи одночасно за заповітом і за законом, сама лише її відмова від прийняття спадщини за заповітом не позбавляє її можливості прийняти спадщину на іншій підставі – за законом. Висновки з даного дослідження і перспективи. Як вбачається з проведеного дослідження слід відрізнити поняття "відмова від прийняття спадщини" та "неприйняття спадщини" оскільки за своєю суттю вони тягнуть за собою різні правові наслідки. Окремо постає питання щодо можливості відмови від прийняття спадщини за законом і прийняття спадщини за заповітом. Чинний ЦКУ не дає відповіді на питання, чи в праві особа, яка відмовилась.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Суб'єктивне право спадкування, як особливе цивільне право майнового характеру, є повноваженням спадкоємця прийняти або відмовитись від прийняття спадщини. Здійснення суб'єктивного права спадкування у вітчизняному цивільному праві характеризується диспозитивністю щодо прийняття спадщини або відмови від прийняття спадщини, направленої відмови від прийняття спадщини, а також підстав закликання до спадкування.

Також як вбачається з проведеного дослідження слід відрізнити поняття "відмова від прийняття спадщини" та "неприйняття спадщини" оскільки за своєю суттю вони тягнуть за собою різні правові наслідки. Окремо постає питання щодо можливості відмови від прийняття спадщини за законом і прийняття спадщини за заповітом. Чинний ЦКУ не дає відповіді на питання, чи в праві особа, яка відмовилась від прийняття спадщини за законом на прийняття спадщини за заповітом. В правозастосовній практиці досить часто постає таке питання, оскільки вважається, що якщо особа приймає спадщину за однією підставою, то вона автоматично приймає і за другою, за умови, якщо не заявить про відмову від прийняття спадщини за заповітом. Можлива ситуація, при якій особа є спадкоємцем за законом, однак на її користь

було складено заповіт, що не охоплює все майно спадкодавця. Виходячи з принципу універсальності спадкового правонаступництва, спадкоємець, приймаючи спадщину за законом, не в змозі прийняти лише частину спадщини. На наш погляд, поруч з можливістю відмови від прийняття спадщини за заповітом і подальшого спадкування за законом, слід закріпити положення, за яким, особа вправі відмовитись від прийняття спадщини за законом і, в подальшому, прийняти спадщину за заповітом. Так, безумовно, це дає можливість, до певної міри, обійти принцип універсальності спадкового наступництва та допомогти особі прийняти лише частину спадщини, однак, слід також враховувати і волю спадкодавця, який, визначивши в заповіті конкретне майно, можливо і не бажав, аби його спадкоємець успадкував всю спадкову масу, оскільки інше майно може непомірно обтяжити спадкоємця або з інших міркувань. Нами пропонується доповнити диспозицію ст. 1275 ЦКУ нормою наступного змісту: "Частина 7 Відмова спадкоємця за законом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за заповітом, за умови, якщо на його користь складено заповіт".

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України – Відомості Верховної Ради України – 2014.
2. Цивільний кодекс Української РСР / Закон Української УРСР від 18.07.1963 року зі змінами та доповненнями станом на 03.12.1996 року // [Електронний ресурс], – режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>.
3. Бугаевский А. А. Советское наследственное право. Одесса, 1926. – 122 с.
4. Гражданское право : актуальные проблемы теории и практики / Под общ. ред. В.А. Белова. – М.: Издательство Юрайт, 2009. – 993 с. Фурса С.Я. Довіреність та інститут представництва в цивільному законодавстві, нотаріальному і цивільному процесі України / Право України, 1999, №4. – С. 94-97.
5. Гонгало Ю.Б. Юридические факты в наследственном праве России и Франции: сравнительно-правовое исследование. – М.: Статут, 2010 – 310 с. Бірюков І. А., Заїка Ю.А., Співак Д. М. "Цивільне право України". Загальна частина. Навч. Посібник. – К.: Наукова думка, 2000 р. – 304 с.
6. Цивільне право України [Текст]: підручник / за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – С. 131-132.
7. Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія / Л. В. Козловська ; наук. ред. Я. М. Шевченко. – Київ: Юрінком Інтер, 2015. – 448 с.
8. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування, лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 року № 24-753/0/4-13 // [Електронний ресурс], – режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>
9. Заїка Ю. О. Спадкове право: навч. посібник / Ю. О. Заїка, Є. О. Рябокони. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 264-265
10. Козловська Л. В. Співвідношення понять спадкування та набуття права власності в порядку спадкування / Л. В. Козловська // Часопис цивільного кримінального судочинства. – 2013. – № 1 (10). – С. 143-151.

Коковін Д.І.

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент Карпенко М.І.

СУДОВИЙ ВИРОК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті розглядається проблема дотримання учасниками судового процесу, в тому числі суддями чинного законодавства, а також дотримання та не порушення прав людини та громадянина під час судового розгляду кримінального провадження та ухвалення вироку щодо обвинуваченої особи.

Ключові слова: *судовий вирок, суддя, обвинувачений, кримінальний процес, кримінальне процесуальне право України, права людини і громадянина, судовий розгляд, ухвалення та виконання рішення.*

СУДЕБНЫЙ ПРИГОВОР В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

В статье рассматривается проблема соблюдения участниками судебного процесса, в том числе судьями действующего законодательства, а также соблюдение и не нарушение прав человека и гражданина во время судебного разбирательства уголовного производства и вынесения приговора в отношении обвиняемого.

Ключевые слова: судебный приговор, судья, обвиняемый, уголовный процесс, уголовное процессуальное право Украины, права человека и гражданина, судебное разбирательство, принятие и исполнение решения.

Kokovin D.I.

ADJUDICATION IN UKRAINIAN CRIMINAL PROCEDURE

The article deals with problems of adherence judicial proceedings by members which includes judges of current legislature, also respect and not violation for human and native rights during the judicial examination criminal proceedings and criminal sentencing to accused.

Key words: judicial judgment, judge, accused, Ukrainian criminal procedure law, human and native rights, judicial examination, judgment execution and deciding.

Постановка проблеми. Судовий вирок у кримінальному процесі є найважливішим актом правосуддя, яким суд вирішує питання обвинувачення по суті. Вирок суду є реалізацією верховенства права у кримінально – правовій сфері. Відповідно для ухвалення вироку суду передбачена процедура ухвалення, яка має бути дотримана аби вирок був законним, обґрунтованим, вмотивованим, також справедливим і не порушував права громадян. Часто буває так, що вирок суду ухвалюється з порушенням чинного законодавства, порушенням кримінального процесуального права, а також прав учасників судового процесу. В цій статті буде приділена увага процедурі ухвалення вироку, а також висвітлено помилки, яких допускаються учасники судового розгляду, а також судді при ухваленні такого важливого акту правосуддя як вирок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття судового вироку, процедури його ухвалення досліджують Г.В. Фазикош, Г.М. Бахарєва, Н.С. Стефанів, Н.А. Ступницька, К.Г. Плахотнюк, В.М. Семенюк, А.С. Олійник, О.С. Северова, А.І. Дрішлюк, О.А. Шаповалова, М.О. Фролов, В.В. Земляной та інші науковці.

Невирішені раніше частини загальної проблеми є типові помилки, а також недотримання процедури, яка пов'язана із ухваленням судового вироку, оскільки тут має місце людський фактор, а також індивідуалізація кожного кримінального провадження, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються у кримінальному процесі залишається дискусійним і потребує подальшого дослідження та обговорення.

Метою цієї статті є дослідити поняття судового вироку, процедури та стадії його ухвалення та виконання.

Основні результати дослідження. Відповідно до статті 1 Конституції України (далі – "Конституція", "Основний Закон"), яка є Основним Законом України визначено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3 Конституції України).

Згідно статті 8 Основного Закону в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Більш того, статтею 124 Конституції встановлено, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [1].

Відповідно до статті 1 Кримінального кодексу України (далі – "КК України") завданням КК України є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [2].

Також статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – "КПК України") визначено, що завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [3].

Всупереч вимогам закону деякі суди допускають недбалість при складанні вироків. Іноді у вступній частині вироку не вказуються всі учасники судового розгляду і перекладач, не зазначаються необхідні відомості про особу підсудного, які мають значення для провадження. У мотивувальній частині обвинувального вироку інколи неповно формулюється обвинувачення, яке суд визнав доведеним, нерідко у формулювання обвинувачення включаються обставини, що не мають правового значення. Замість аналізу доказів деякі суди посилаються лише на прізвища потерпілих, свідків та інших допитаних по справі осіб, не розкриваючи змісту цих та інших джерел доказів.

Істотні недоліки допускаються при викладі мотивів кваліфікації дій підсудного, призначення міри покарання, вирішення цивільного позову та інших висновків суду і прийнятих по справі рішень. Мають місце серйозні помилки при постановленні і складанні виправдувальних вироків. Обласні та Київський міський суди недостатньо використовують їх можливості для забезпечення неухильного додержання процесуального законодавства судами при розгляді кримінальних справ [4].

Вирок суду – це найважливіший акт правосуддя. Найчастіше розгляд кримінальних проваджень завершується саме ухваленням вироку. Неухильне додержання суддями вимог щодо ухвалення законного та обґрунтованого вироку набуває особливої актуальності, оскільки нерідко навіть один такий процесуальний документ, який є невмотивованим, не містить у собі належного обґрунтування позиції суду, не ґрунтується на вимогах закону щодо оцінки доказів, може негативно вплинути на авторитет судової влади в цілому. Крім того, вирок суду має відповідати не лише вимогам закону, а й бути справедливим [5, с. 140].

Вирок суду має відповідати певним вимогам, встановленим законодавством. Він має бути законним, обґрунтованим та вмотивованим, ухвалений компетентним судом згідно з нормами матеріального права, з дотриманням вимог щодо кримінального провадження. Судовий вирок, ухвалений іменем України, з огляду принципу верховенства права, за своїм змістом повинен дотриматись справедливості, захистити права людини і громадянина, і в свою чергу сприяти укріпленню довіри людей до суду [6; 7].

Склад суду, який здійснює розгляд кримінального провадження визначається відповідно до вимог ст. 31 КПК України. Статтею 75 КПК України визначено перелік осіб, які не можуть здійснювати розгляд кримінального провадження. Після останнього слова обвинувачено склад суду виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Під час ухвалення судом вироку в нарадчій кімнаті ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який здійснює судовий розгляд. Судді, що здійснюють розгляд кримінального провадження не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення вироку в нарадчій кімнаті. Судовий вирок ухвалюється простою більшістю голосів суддів, що входять до складу суду. Вирок ухвалюється за результатами наради суддів шляхом голосування, від якого не має права утримуватися ніхто з суддів. У разі ухвалення судового рішення в нарадчій кімнаті його підписують усі судді. Кожен суддя з колеґії суддів має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується у судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення.

Кримінальний процесуальний кодекс України розрізняє два види вироків: обвинувальний та виправдувальний [8]. Згідно положень ст. 373 КПК України виправдувальний вирок ухвалюється у разі якщо не доведено стороною обвинувачення, що взагалі вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа, також у разі не доведення стороною обвинувачення, що кримінальне правопорушення вчинене саме відповідною особою, а також якщо не доведено, що в діях особи є склад кримінального правопорушення. Відсутність вчинення особою кримінального правопорушення може мати місце тоді, коли подія була викликана природним явищем, а не поведінкою особи.

Однак у разі якщо обвинуваченням повністю доведено винуватість особи у вчиненні злочину, передбаченого відповідною статтею КК України, суд ухвалює обвинувальний вирок і признає покарання, звільняє від покарання чи від його відбування у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, або застосовує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність. Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється лише за умови доведення у ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. При ухваленні вироку суд має врахувати обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність особи.

Структура вироку суду чітко визначена процесуальним законом. Вирок складається із вступної, мотивувальної та резолютивної частин, кожна з яких має свій певний зміст. При ухваленні вироку незалежно від того буде він виправдувальним чи обвинувальним суд має дати відповіді на певні питання, передбачені ст. 368 КПК України. Саме від цього буде залежати чи буде вирок виправдувальним чи обвинувальним.

Щодо процедури ухвалення вироку, то після останнього слова обвинуваченого суд видаляється для ухвалення вироку в нарадчу кімнату. Суддя може розглядати справу одноособово, або справа розглядається колегією суддів [9]. При ухваленні вироку склад суду має дати відповідь на всі ці запитання. Під час наради суддів щодо ухвалення вироку нарадою керує головуючий суддя, який послідовно ставить на обговорення питання передбачені ст. 368 КПК України, проводить відкрите голосування та веде підрахунок голосів. Всі питання вирішуються простою більшістю голосів. Для уникнення впливу головуючого на склад суду, що розглядає справу, а також для повної об'єктивності при розгляді питань головуючий суддя голосує останнім. Важливо, що жоден суддя не може утриматись від голосування. Суддя може утриматись від голосування у разі, коли вирішується питання про вирішення міри покарання (виду та розміру основного покарання, а також додаткового покарання, коли таке передбачене санкцією статті, за якою обвинувачується особа), а суддя проголосував за виправдання особи. За таких умов голос судді, який утримався, додається до тих голосів, проголосованих за рішення, яке є більш сприятливим для обвинуваченого (наприклад призначення покарання більш м'якого, ніж передбачено законом, звільнення від покарання з іспитовим строком).

Вирок суду має відповідати вимогам, які встановлені чинним законодавством. Він має бути чітким, зрозумілим, не має містити помилок, опісок, помарок. Також вирок суду має бути точним. Відповідно до ст. 379 КПК України суд має право за власною ініціативою або за заявою учасника кримінального провадження чи іншої заінтересованої особи виправити допущені в судовому рішенні цього суду опіски, очевидні арифметичні помилки незалежно від того, набрало судове рішення законної сили чи ні.

Особливістю судового вироку є те, що він має бути точним та зрозумілим, вмотивованим, обґрунтованим та законним [10]. У разі, коли судовий вирок є незрозумілим для учасників судового розгляду кримінального провадження, суд, який його ухвалив, за заявою учасника судового провадження чи органу виконання судового рішення, приватного виконавця ухвалою роз'яснює своє рішення, не змінюючи при цьому його зміст. Зрозумілість судового вироку полягає в тому, що кожна наступна частина вироку має бути послідовна і впливати одна з одної, що в кінцевому випадку призводить до висновку у кримінальному провадженні.

Слід зазначити, що обов'язковість судового рішення є гарантованою конститу-

ційною засадою здійснення судочинства в Україні. Це визначено статтею 129 Конституції України, а тому судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд у межах повноважень, наданих йому законом. Невиконання судових рішень має наслідком юридичну відповідальність, установлену законом. Судові рішення не можуть бути переглянуті іншими органами чи особами поза межами судочинства, за винятком рішень про амністію та помилування.

Виконання вироку суду гарантується конституційним принципом обов'язковості судових рішень та забезпечується державою. Це також підтверджується наявністю у Кримінальному кодексі України низки статей, які передбачають кримінальну відповідальність, а саме: за ухилення засудженого від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі, за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти, втечу із спеціалізованого лікувального закладу настає кримінальна відповідальність (ст.ст. 389, 390, 393, 394 КК).

Висновки. Основним висновком даного дослідження є наступне. Вирок, постановлений ім'ям України, є найважливішим актом правосуддя і до його постановлення необхідно підходити з винятковою відповідальністю, неухильно дотримуючись вимог статей 321-339 КПК. Він покликаний забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, юридичних осіб, правопорядку та втілення проголошеного Конституцією України принципу верховенства права, а також з дотриманням встановлених норм КК України та КПК України. Вирок суду не лише сприяє вирішенню завдань кримінального провадження, а й зміцнює законність, сприяє запобіганню кримінальних правопорушень, а також впливає на розвиток правосвідомості людини та громадянина. Саме шляхом ухвалення вироку від імені України демонструється ставлення держави до людей, які скоїли кримінальний злочин, передбачений КК України. Саме вироком від імені держави суд дає суспільно-політичну, правову і моральну оцінку суспільно небезпечним діям або бездіяльності особи, яка вчинила таке правопорушення. Таким чином, постановлений з дотриманням закону, на основі ретельного вивчення доказів, за внутрішнім переконанням суддів судовий вирок, що підсумовує розгляд кримінального провадження у суді, складає найважливішу частину судового процесу.

Процесуальне значення вироку полягає в тому, що він підводить межу судового розгляду та вирішує питання про винність чи невинуватість особи у вчиненні відповідного кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 року :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України №5 від 29.06.1990 року "Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку" :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/v0005700-90>
5. Посібник з написання судових рішень у цивільному і кримінальному судочинстві. К.: Ваіте, 2016. – 206 с. :[Електронний ресурс]. – Режим доступу:[http://nsj.gov.ua/files/1485510942Opinion_writing_civil_and_criminal_matters%20\(27.01.2017\).pdf](http://nsj.gov.ua/files/1485510942Opinion_writing_civil_and_criminal_matters%20(27.01.2017).pdf)
6. Кодекс суддівської етики :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf)
7. Коментар до Кодексу суддівської етики. :[Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://pr.cn.court.gov.ua/sud2517/50/54535/>

8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Т2 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1880041350510/pravo/vidi_virokiv

9. Організація судових та правоохоронних органів [Електронний ресурс]. //pidruchniki.com/1495072456043/pravo/printsip_kolegialnogo_odnoosobovogo_rozglyadu_sudovih_sprav

10. Узагальнення Верховного Суду України від 01.08.2004 року "Про якість складання й оформлення судових рішень у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/n0058700-04>.

Коряк О.М.

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент С.В.Матвеев

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ І ПРЕФЕРЕНЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Статтю присвячено комплексному дослідженню теоретичних та практичних аспектів правового регулювання господарської діяльності в сфері публічних закупівель. У роботі детально аналізуються становлення та розвиток законодавства України про державні закупівлі в розрізі підтримки вітчизняного виробника.

Ключові слова: публічні закупівлі, державні закупівлі, прозорго, замовники, учасники, преференції.

Коряк О.М.

ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО УКРАИНЫ И ПРЕФЕРЕНЦИИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Статья посвящена комплексному исследованию теоретических и практических аспектов правового регулирования хозяйственной деятельности в сфере публичных закупок. В работе детально анализируется становление и развитие законодательства о государственных закупках в разрезе поддержки отечественного производителя.

Ключевые слова: публичные закупки, государственные закупки, прозорго, заказчики, участники, преференции.

Koryak O.M.

UKRAINE'S LEGISLATION AND PREFERENCES: HISTORY AND PRESENT TIMES

The article is devoted to the complex study of theoretical and practical aspects of legal regulation of economic activity in the field of public procurement. The research analyzes in detail the formation and development of the Ukrainian legislation on state purchases in the context of support of the domestic manufacturer.

Key words: public procurement, governmental purchases, prozorro, customers, participants, preferences.

Постановка проблеми. Питання правового регулювання державних чи публічних закупівель є одним з питань, до яких прикута увага як фахівців, так і громадськості. Пов'язано це з тим, що власником коштів є держава, а фактичним розпорядником – чиновники, що породжує можливість корупційних схем.

Однак потрібно розуміти, що головною функцією регулювання публічних закупівель в дійсності є не боротьба з корупцією, а використання державних коштів для закупівлі товарів та послуг найвищої якості за нижчою ціною. Чинні до 2016 р. закони та нормативні акти не в повній мірі виконували цієї функції.

В результаті активного реформування національної економіки на протязі 2015 р була введена система електронних закупівель, яка вважається в Україні досить прозорою, про що свідчать данні статистики – 42% респондентів, що брали участь в

публічних закупівлях на протязі 2015-2017 рр. відзначають відкритість та зручність тендерів, 35%-прозорість участі в тендерах, 43% – зменшення корупції. Водночас нормативне регулювання публічних закупівель має масу недоробок та недоліків, що приводять до зловживань, дискваліфікацій (лише за 2 квартал 2017 р. було дискваліфіковано 17759 учасників в Надпорогових та 14850 пропозицій в допорогових закупівлях, що складає відповідно 20,45% та 12,85% від загальної кількості пропозицій), скасування закупівель та процедур що не відбулися (в 2 кварталі 2017 р. в допорогових закупівлях на суму 406 586 535,25 грн, в надпорогових – на суму 3 827 907 139,23 грн) [27] та зрештою до відмови виробників брати участь у публічних закупівлях, поступаючись посередницьким організаціям, що приводить до нераціонального використання бюджетних коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці приділяють достатню увагу аналізу еволюції державних закупівель, що відбито в роботах О. Мельникова [20], О.Мицик [21], О.Шатковського [25], особливостям правового регулювання О.Юдичього [26], актуальним проблемам законодавства в сфері держзакупівель – роботи А.Олефіра [22], О.Асхабова [19], розвитку е-закупівель -публікація В.Чабана [24], гармонізації згідно з європейськими стандартами дослідження С.Бруун-Нільсена [23].

Але при цьому регулювання участі в торгах другої рівноцінної сторони в закупівлях, а саме постачальників, захист вітчизняного товаровиробника в Україні при здійсненні державних закупівель є недостатньо висвітленим. Практичне вирішення проблем, що виникають під час публічних торгів, частково висвітлюються в спеціалізованих виданнях та на електронних ресурсах, але відсутній комплексний аналіз з рекомендаціями щодо до їх вирішення.

Метою статті є виявлення основних закономірностей та особливостей становлення і розвитку тендерного законодавства України, виокремлення правового регулювання державної підтримки національного виробника через публічні закупівлі з погляду сучасної економічної та правової політики України та надання на цій підставі рекомендацій щодо чинного законодавства.

Основні результати дослідження. З моменту отримання Україною незалежності система публічних, а раніше державних закупівель пройшла декілька етапів реформування. В 1993 р. було прийнято постанову Кабінету Міністрів України №871 "Про затвердження Положення про порядок організації та проведення міжнародних торгів (тендерів) в Україні"[9], що з 1996 р. року супроводжувалась додатковою Постановою КМУ від 04.06.1996 №611 "Про заборону використання бюджетних коштів для закупівлі товарів (робіт, послуг) іноземного походження" [8]. Вказані постанови ввели в Україну принципи конкурентності не діяли для виконавців державних закупівель на міжнародному рівні, але обмежували на внутрішньодержавному рівні.

Принципи конкурентності були закладені в Законі України від 22.12.1995 № 493/95-ВР "Про поставки продукції для державних потреб" [1]. В Законі були визначені поняття "державне замовлення", "державні замовники", "виконавці державного замовлення", "державний контракт", був затверджений загальний перелік державних замовників, було визначено функції замовників, їх обов'язки, джерела фінансування замовлень і порядок контролю за їх використанням. Одночасно згідно зі ст. 8. даного Закону принципи конкурентності не діяли для виконавців державного замовлення, заснованих повністю або частково на державній власності, а також для суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності – монополістів на відповідному ринку продукції, оскільки державні замовлення на постачання продукції були обов'язковими, якщо його виконання не спричинило збитків зазначеним виконавцям.

Наступним еволюційним етапом в правовому забезпеченні державних закупівель став Закон України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" від 22.02.2000 №1490-III [2].

В преамбулі цього Закону прописано " метою цього Закону є створення конкурентного середовища у цій сфері, забезпечення прозорості процедур закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти та досягнення оптимального і раціонального їх використання."

Цей Закон застосовувався до всіх закупівель товарів, робіт і послуг, що повністю або частково здійснюються за рахунок державних коштів. Особливу увагу слід приділити економічно обґрунтованій і законодавчо закріпленій можливості надання переваг вітчизняним виробникам під час здійснення закупівель в ст.6. "Умови захисту вітчизняного ринку" даного Закону.

Розмір преференційної поправки становив:

- 10% ціни тендерної пропозиції для вітчизняних виробників;
- 15 відсотків ціни тендерної пропозиції, поданої підприємствами Українсько-го товариства сліпих, Українського товариства глухих, Спілки організацій інвалідів України та підприємствами України, працівниками яких є особи, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, незалежно від суми очікуваної вартості закупівлі навіть за умови участі у процедурі закупівлі лише вітчизняних виробників.

Замовник також мав право вимагати від іноземного учасника виконання робіт чи послуг з використанням вітчизняних сировини, матеріалів, робочої сили. 9 липня 2003 року президент України Л.Д. Кучма підписав Закон № 1047-IV "Про внесення зміни до статті 6 Закону України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти"[3], яким статтю 6 було доповнено частиною четвертою такого змісту: " У разі, якщо предметом закупівлі є сільськогосподарська продукція чи продукти вітчизняного виробництва, участь у тендерах можуть брати виключно вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники та підприємства харчової або переробної промисловості".

Додатково була прийнята постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2001 № 347 "Про затвердження Порядку захисту вітчизняного ринку у разі закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти" [10]. Статтю 6 Закону №1490-III виключено на підставі Закону N 424-V від 01.12.2006 [4]. Таким чином всі вітчизняні виробники, незалежно від статусу були позбавлені преференцій. Закон №1490-III втратив чинність на підставі Закону N 150-VI "Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" від 20.03.2008 та прийняте "Тимчасове положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти", яке було затверджене Постановою Кабінету Міністрів України "Про здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти" від 28 березня 2008 року № 274 [11], яка тимчасово, на період відсутності профільного закону, унормувала цю сферу господарської діяльності. Визнання положень цих нормативних актів неконституційними створило правовий вакуум у врегулюванні процедур закупівлі товарів, послуг, робіт за державні кошти. Натомість було прийнято Постанову Кабінету міністрів України від 17.10.2008 № 921 "Про затвердження Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" (остання версія від 05.08.2010)[12]

В Положенні було введено поняття "вітчизняний виробник" (пункт 2 підпункт 27) та порядок підтвердження статусу вітчизняного виробника.

Постановою № 647 "Про внесення змін до Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" від 24 червня 2009 р. [14] була введена підтримка вітчизняного виробника: "Абзац третього пункту 6 викласти в такій редакції: "Закупівля товарів, робіт і послуг здійснюється у вітчизняних виробників або їх представників, дилерів, дистриб'юторів, які визнані такими відповідно до укладених договорів (далі – офіційний представник), а у разі, коли товари, роботи та послуги не виробляються (не виконуються, не надаються) на території України, – у виробників товарів, виконавців робіт і надавачів послуг – нерезидентів або їх офіційних представників."

Окрему підтримку було надано підприємствам громадських організацій інвалідів: "Замовник надає перевагу тендерній пропозиції, поданій підприємствами громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50 відсотків середньо-облікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, шляхом застосування преференційної поправки, розмір якої повинен становити 15 відсотків ціни тендерної пропозиції, незалежно від суми очікуваної вартості закупівлі, якщо зазначені підприємства є виробниками товарів, робіт і послуг, що закуповуються."

У 2010 р. було прийнято Закон України "Про здійснення державних закупівель" № 2289-VI від 01.06.2010[5], який в цілому базувався на редакції 2003-2004 років.

Відмінною рисою вказаного закону в порівнянні з попередніми нормативними актами була відсутність будь-яких преференцій для виробників незалежно від їх статусу.

Народні депутати Н. Королевська та О. Логвиненко внесли проект закону №11271 "Про внесення змін до Закону України "Про здійснення державних закупівель" щодо сприяння отриманню державного замовлення підприємствами громадських організацій інвалідів" [15]. Було запропоновано внести поняття преференційної поправки та застосування у разі участі у процедурах закупівлі підприємств громадських організацій інвалідів в розмірі 15 відсотків цінової пропозиції В пояснювальній записці до нього [18], зокрема, відмічалось " відсутність преференції при здійсненні державних закупівель для підприємств громадських організацій інвалідів не узгоджується зі ст.5 Конвенції про права інвалідів, п. 28 преамбули та ст. 19 Директиви 2004/18/ЄС від 31 березня 2004 р. і практикою країн – членів ЄС щодо її практичної реалізації. Так, статтею 5 Конвенції про права інвалідів, встановлено, що для заохочення рівності й усунення дискримінації держави-учасниці Конвенції вживають усіх належних заходів для забезпечення розумного пристосування інвалідів. Згідно зі статтею 19 Директиви ЄС 2004/18 встановлено, що держави-члени можуть зарезервувати право на участь у процедурі державної закупівлі для організацій, у яких в основному працюють інваліди, або забезпечити, що договори державних закупівель виконуються у контексті програм із зайнятості інвалідів.". 01 жовтня 2012 р. законопроект подано на розгляд комітету. Комітет визнав таким, що не суперечить законодавству Європейського Союзу, проект закону про внесення змін до Закону "Про здійснення державних закупівель" щодо сприяння отриманню державного замовлення підприємствами громадських організацій інвалідів". Однак 12.12.2012 р. законопроект було відкликано.

11.11.2013 р. в Україні було розпочато Проект ЄС "Гармонізація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС". За підтримки Проекту був розроблений і прийнятий Закон України "Про здійснення державних закупівель" №1197-VII від 10 квітня 2014 р. [6] зі змінами, внесеними згідно із Законом України № 1234-VII від 06.05.2014. Більша частина змісту нового Закону перейняла зміст Закону від 01.06.2010 № 2289 [5]. Преференції в ньому також були відсутні. 19 червня 2014 народним депутатом України Кальчевим С. Ф. було подано на розгляд проект Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про здійснення державних закупівель" (щодо створення умов для розміщення державного замовлення на промислову продукцію серед вітчизняних виробників)" №4134а [16], метою прийняття закону є створення умов для розміщення державного замовлення на промислову продукцію серед вітчизняних виробників, визначення на законодавчому рівні заходів державного регулювання у сфері державного замовлення для пом'якшення кризових явищ в індустріально-промисловому комплексі України. Однак цей законопроект не був прийнятий.

25 грудня 2015 р. був прийнятий Закон України "Про публічні закупівлі" №922 [7], розділом IX якого було визнано Закон України "Про здійснення державних закупівель" та Закон України "Про особливості здійснення закупівель в окремих сферах господарської діяльності" таким, що втратили чинність з 01.04.2016р. В новому Законі також відсутні преференції для вітчизняних виробників, незалежно від їх статусу.

На даний момент прийнято в першому читанні та готується на друге Проект Закону №7206 від 17.10.2017 "Купуй українське, плати українцям" [17] (про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння розвитку промислового виробництва та малого і середнього підприємництва), яким мають бути надані преференції вітчизняним виробникам у сфері публічних закупівель. Проектом Закону пропонується внести зміни до Закону України "Про публічні закупівлі" для удосконалення процедури оцінки тендерних пропозицій. Зокрема, пропонується визначити категорію товарів, робіт чи послуг (предмет неспеціалізованої закупівлі), згідно з переліком Кабінету Міністрів України, при закупівлі яких єдиним критерієм оцінки є ціна. Для всіх інших товарів, робіт чи послуг критерієм оцінки пропонується встановити приведену ціну – ціну, зазначену учасником у тендерній пропозиції та автоматично перераховану в електронній системі закупівель з обов'язковим урахуванням місцевої складової в предметі закупівлі, а також інших нецінових критеріїв (у разі їх

встановлення замовником) за математичною формулою, встановленою законом. На відміну від попередніх законів, в яких були преференції для вітчизняних виробників і механізм підтвердження не був складним, розрахунок місцевої складової має провадитися за складною і непрозорою математичною формулою, яка вимагає від постачальників надати додаткові 23 документи та довідки на підтвердження частки "місцевої складової" у виробництві товарів.

Навіть на даний час, до остаточного прийняття Закону №7206, тендерна документація складається з такої кількості вимог, що для підготовки цінової пропозиції потрібно мати відповідно навченого спеціаліста, а інколи й відділ.

Згідно "Дослідження цільової аудиторії учасників системи державних онлайн-закупівель Prozoggo" респонденти, які не користувались послугами Prozoggo, в першу чергу назвали причиною паперову тяганину, велику кількість документів [27]. Після прийняття вказаного Закону в тій редакції, що була запропонована, без спрощення механізму підтвердження, частка учасників публічних закупівель з малого та середнього бізнесу буде значно зменшена.

Результатом багатобічного проекту "Купуй українське, плати українцям" замість підтримки економіки може стати протекція великого бізнесу та зменшення конкурентоспроможності виробників з числа МСБ.

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного варто запропонувати такі зміни до законодавства про публічні закупівлі:

1) надання преференцій вітчизняним виробникам (вітчизняний виробник – фізична чи юридична особа, яка здійснює на території України виробництво товарів, виконання робіт чи надання послуг);

2) з метою підтвердження статусу вітчизняного виробника учасник подає замовнику засвідчені в установленому порядку копії установчих документів юридичної особи (свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця), а у разі закупівлі товарів – також свідоцтва про присвоєння товару штрихового коду або сертифіката продукції власного виробництва, або іншого документа, який підтверджує, що учасник виробляє товар, який є предметом закупівлі (аналогічно п.24-1 "Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" [11]);

3) надання преференцій підприємствам громадських організацій інвалідів : замовник надає перевагу тендерній пропозиції, поданій підприємствами громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50 відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, шляхом застосування преференційної поправки, розмір якої повинен становити 15 відсотків ціни тендерної пропозиції, незалежно від суми очікуваної вартості закупівлі, якщо зазначені підприємства є виробниками товарів, робіт і послуг, що закуповуються. (аналогічно п.6 "Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" [11]);

4) спрощення вимог тендерної документації та стандартизація тендерної пропозиції, створення офіційно затверджених шаблонів документів з роз'ясненнями Міністерства економіки та розвитку України;

5) створення єдиної загальнодержавної інформаційної електронної системи реєстрів з наданням замовнику доступу для доказу відсутності чи наявності підстав у відмові в участі у процедурі закупівлі згідно ст.17 Закону "Про публічні закупівлі" [7].

Список використаних джерел

1. Закон України "Про поставки продукції для державних потреб" № 493/95-ВР від 22.12.1995року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/493/95-%D0%B2%D1%80/ed20060317>

2. Закон України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" №1490-III. від 22.02.2000року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1490-14>

3. Закон України "Про внесення зміни до статті 6 Закону України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти"№ 1047-15 від 09.07.2003року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1047-15>

4. Закон України " Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти" № 424-V від 1.12.2006 року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/424-16>
5. Закон України "Про здійснення державних закупівель" № 2289-VI від 01.06.2010 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2289-17>
6. Закон України "Про здійснення державних закупівель" №1197-VII від 10.04. 2014 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1197-18>
7. Закон України "Про публічні закупівлі" № 922-VIII від 25.12.2015- [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
8. Постанова Кабінету Міністрів України "Про заборону використання бюджетних коштів для закупівлі товарів(робіт,послуг) іноземного походження" №611 від 04.06.1996- [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP960611.html
9. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про порядок організації та проведення міжнародних торгів(тендерів) в Україні" №871 від 08.06.1998 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/871-93-%D0%BF>
10. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку захисту вітчизняного ринку у разі закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти" № 347 від 11.04.2001.- [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347-2001-%D0%BF>
11. Постанова Кабінету Міністрів України " Про здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти " № 274 від 28 березня 2008 р- [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/274-2008-%D0%BF>
12. Постанова Кабінету міністрів України "Про затвердження Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" № 921 від 17.10.2008 -[Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/921-2008-%D0%BF>
13. Постанова Кабінету Міністрів України " Про доповнення пункту 6 Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" № 527 від 13 травня 2009 р – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/527-2009-%D0%BF>
14. Постанова "Про внесення змін до Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" № 647 від 24 червня 2009- [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/647-2009-%D0%BF>
15. Проект Закону "Про внесення змін до Закону України "Про здійснення державних закупівель" щодо сприяння отриманню державного замовлення підприємствами громадських організацій інвалідів" № 11271 від 28.09.2012 -[Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44504
16. Проект Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про здійснення державних закупівель" (щодо створення умов для розміщення державного замовлення на промислову продукцію серед вітчизняних виробників)" № 4134а від 19.06.2014 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51416
17. Проект Закону "Купуй українське, плати українцям" № 7206 від 17.10.2017 (про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння розвитку промислового виробництва та малого і середнього підприємництва) -[Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62736
18. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про здійснення державних закупівель" щодо сприяння отриманню державного замовлення підприємствами громадських організацій інвалідів" від 28.09.2012- [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44504
19. Асхабов О. Г. Актуальні проблеми законодавства України про здійснення державних закупівель / О. Г. Асхабов // Право та інновації. – 2013. – № 4. – С. 150-163. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2013_4_15

20. Мельников О. С. Становлення та розвиток системи державних закупівель в Україні / О. С. Мельников // Держава та регіони. Сер., Державне управління. – 2011. – № 2. – С. 40-44.

21. Мицик О. О. Ретроспективний аналіз механізму державних закупівель в Україні / О. О. Мицик // Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". – 2013. – № 10. – С. 28-33. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2013_10_7

22. Олефір А. О. Правозастосовні проблеми публічних закупівель як механізму інвестування / А. О. Олефір. // Теорія і практика правознавства. – 2016. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_11

23. Стін Бруун-Нільсен, старший експерт із державних закупівель Проекту ЄС "Гармонізація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС" Державні закупівлі сьогодні і в майбутньому: важливі аспекти. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://m.edz.mcfraua/485935>

24. Чабан, В. Електронні державні закупівлі: на шляху до інтеграції з ЄС [Текст] / Володимир Чабан // Юридична газета. – 2015. – № 52 (498), 22 груд. – С. 22-23

25. Шатковський О. Законодавство України про державні закупівлі : від еволюції до революції. / О. Шатковський // Держзакупівлі. – 2015 р. – №4. – [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://edz.mcfraua/article.aspx?aid=485991>

26. Юдіцький О. Особливості правового регулювання процедур державних закупівель [Електронний ресурс] / О. Л. Юдіцький. – Електрон. текстові дан. // Часопис Київського університету права. – 2012/2. – № 3. – С. 264-269.

27. "Дослідження цільової аудиторії учасників системи державних онлайн-закупівель ProZorro" [Електронний ресурс]- Режим доступу: https://www.slideshare.net/ProZorro_slides/prozorro-82826869

Костіна К.В.

Науковий керівник:

д.ю.н., проф. каф., Бусол О. Ю.,

ПРАВОМІРНІСТЬ ВИЗНАННЯ НЕДІЙСИМ ТА СКАСУВАННЯ РІШЕННЯ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ДЕРЖАВНОГО АКТУ НА ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ

У статті розглянуто проблему правомірності визнання недійсним та скасування рішення органу місцевого самоврядування та державного акту на право приватної власності на земельну ділянку. Проведено аналіз судової практики та норм міжнародних конвенцій, враховано думки вітчизняних вчених. Зроблено висновок про неправомірність зазначених способів захисту права приватної власності на земельну ділянку, якщо їх було видано без порушення закону.

Ключові слова: *земельна ділянка; державний акт на право приватної власності; рішення органу місцевого самоврядування; правомірність; визнання недійсним.*

Костина Е.В.

ПРАВОМЕРНОСТЬ ПРИЗНАНИЯ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ И ОТМЕНЫ РЕШЕНИЯ ОРГАНА МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ГОСУДАРСТВЕННОГО АКТА НА ПРАВО ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ЗЕМЕЛЬНЫЙ УЧАСТОК

В статье рассмотрено проблему правомерности признания недействительным и отмены решения органа местного самоуправления и государственного акта на право частной собственности на земельный участок. Проведен анализ судебной практики, а также норм международных конвенций, учтены мнения отечественных ученых. Сделан вывод о неправомерности приведенных способов защиты права частной собственности на земельный участок в том случае, когда их выдано с нарушением закона.

Ключевые слова: *земельный участок, государственный акт на право собственности на земельный участок, акты органов местного самоуправления, органов исполнительной власти.*

VALIDITY OF INVALIDATING AND REVERSAL OF THE DECISION OF THE SELF-GOVERNING AUTHORITY AND THE CERTIFICATE OF TITLE UNDER THE LAND TRANSFER ACT

The article deals with the problem of validity of invalidating and reversal of the decision of the self-governing authority and the certificate of title under the land transfer act. The analysis of legal precedents and rules contained in international treaties has been carried out; opinions of domestic scientists have been taken into account. There has been drawn the conclusion about invalidity of the stated remedies for protection of private ownership of the land plot, if they were issued without breach of the law.

Key words: Land plot the certificate of title under the land transfer act; decision of the self-governing authority; validity; invalidating.

Постановка проблеми. Право приватної власності, його дієві гарантії, надійний і ефективний судовий захист є одним з найважливіших атрибутів правової демократичної держави. Слід зазначити про деякі позитивні зміни в законодавстві України щодо державної реєстрації прав власності на нерухоме майно, що є важливим в контексті забезпечення гарантії права на мирне володіння своїм майном. Так, прогресивним кроком є створення єдиного Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, а також прозорості його функціонування і доступності інформації у ньому. Крім того, дещо було спрощено процедури здійснення реєстрації прав власності та зменшення часу, необхідного для такої реєстрації. Це відбулося у тому числі за рахунок залучення додаткових інституцій, які виконують функції щодо реєстрації прав власності на нерухоме майно. Проте, наразі не можна вважати законодавство України досконалим в питаннях регулювання права власності та забезпечення реальних гарантії прав власників [1].

У правовідносинах, що пов'язані з правом власності на землю, на практиці нерідко виникає проблема визнання недійсним та скасування державного акту про право власності на землю. При дослідженні зазначеної проблеми урахуємо, що згідно ч. 3 статті 78 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) [2] земля може перебувати у приватній, комунальній і державній власності. На основі вивчення нами судової практики виявлено рішення судів, згідно з якими державний акт про право приватної власності на земельну ділянку не може бути скасований. Одночасно іншими судами ухвалювалися протилежні за змістом рішення, в яких зокрема зазначається, що видача державного акту є правочиним, а будь який правочин можна оскаржити та скасувати. Тож, враховуючи підстави прийняття судами тих чи інших рішень з порушеної у статті проблеми, ставимо за мету статті визначення правомірності визнання недійсним та скасування рішення органу місцевого самоврядування та державного акту на право власності на земельну ділянку. При цьому ми цілком згодні з вченими, які вважають, що об'єктом цивільних прав може бути лише земельна ділянка, а не земля в цілому. Земля як природний ресурс є об'єктом природоохоронних та інших публічно-правових відносин, але не може розглядатись як об'єкт цивільних прав, оскільки не відповідає ознакам об'єкта. Земельна ділянка є нерухомою річчю, яка формується в результаті територіального відокремлення частини землі [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми права власності, зокрема на земельну ділянку були предметом дослідження таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як В. І. Андрейцев, Г. Ю. Бистров, В. В. Безбах, М. І. Брагінський, О. В. Бурлаченко, О. В. Венедиктов, О. В. Дзера, О. С. Іоффе, В. П. Камишанський, М. І. Козир, М. І. Краснова, А. М. Мірошніченко, В. З. Мунтян, О. О. Погрібний, Л. П. Решетник, В. І. Семчик, Н. І. Титова, Ю. А. Ушакова, Т. Р. Федосєєва, О. І. Харитоновна, О. С. Харченко, Ю. С. Червоний, Г. Ф. Шершеневич, О. В. Шихалева, Ю. С. Шемшученко, Р. Б. Шишка, М. В. Шульга та інші.

Проблеми припинення права власності на земельну ділянку на рівні кандидатської дисертації розглядалося І. Я. Головною [3]. Судову практику та шляхи вдосконалення визнання недійсним державного акта на право власності на землю розг-

лядала О. П. Кулинич [4]. Разом з тим, неоднозначне вирішення різними судами проблеми правомірності визнання недійсним та скасування рішення органу місцевого самоврядування та державного акту на право приватної власності на земельну ділянку, свідчить про гостроту і актуальність проблеми, тож потребує подальшого осмислення.

Основні результати дослідження. У статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав і людини і основоположних свобод [5] закріплено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Відповідно до пункту 34 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [6], право власності є абсолютним правом, яке включає право володіння, користування та розпорядження майном, якого ніхто не може бути позбавлений, крім випадків, передбачених законом (стаття 41 Конституції України, статті 316-319 ЦК України [7, 8]).

Проте, в Україні непоодинокими є звернення до суду з вимогами про скасування державної реєстрації права власності на нерухоме майно та визнання недійсним і скасування державного акту на право власності на земельну ділянку. Такі вимоги часто не можна вважати обґрунтованими, адже вони зазвичай зводяться лише до цитування статті 26 Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" [9]. До того ж, відповідно до ухвали Верховного Суду України (далі – ВСУ) [10] державний акт на право власності на земельну ділянку є правовстановлюючим документом, який видається на підставі рішення відповідного органу місцевого самоврядування, тому вимога про скасування державного акту на право приватної власності на земельну ділянку є похідною й залежить від доведеності незаконності рішення органу місцевого самоврядування, на підставі якого виданий оспорюваний державний акт.

ВСУ також зробив правовий висновок про те, що нормою ст. 173 ЗК України визначено, що межа району, села, селища, міста, району у місті – це умовно замкнена лінія на поверхні землі, що відокремлює територію району, села, селища, міста, району у місті від інших територій. Відповідно до п. "б" ч. 1 ст. 12 ЗК України до повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст належить передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб відповідно до цього Кодексу [11].

У правовій позиції постанови ВСУ від 12 вересня 2012 року № 6-71цс12 зазначено: "Перелік підстав припинення права власності на земельну ділянку визначений ст. 140 ЗК України і є вичерпним. Такої підстави припинення права власності на земельну ділянку, як скасування рішення органу виконавчої влади, на підставі якого було видано державний акт на право власності на земельну ділянку, зазначеним кодексом не передбачено. Подібну позицію висловив Пленум ВСУ в абз. 2 п. 8 постанови від 16 квітня 2004 р. № 7 "Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ" (у редакції постанови від 19 березня 2010 р.), згідно з яким при вирішенні в судовому порядку питання про недійсність документів, виданих на підставі переглянутого рішення органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування про скасування свого рішення, за яким земельна ділянка була неправомірно одержана у власність чи користування, слід враховувати Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2009 р. № 7-рп/2009 (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування), відповідно до п. 5 мотивувальної частини якого органи місцевого самоврядування не можуть скасовувати свої попередні рішення, вносити до них зміни, якщо відповідно до приписів цих рішень виникли правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, і суб'єкти цих правовідносин заперечують проти їх зміни чи припинення" [12].

Верховний суд України в своєму узагальненні зазначив, що некоректним є застосування терміна "недійсність" до документів, якими оформлюється, підтверджується право, оскільки право не може бути недійсним – воно або є, або ні. Відповідно, за правилами недійсності правочинів не можна визнавати документи, які за своїм змістом не є правочинами. Вбачається, що до таких документів слід відносити і державний акт на земельну ділянку [13].

З урахування змін у законодавстві, порядку державної реєстрації прав на землю та документів, що ці права посвідчують, періоди реєстрації юристи умовно поділяють на три етапи: перший етап – до 02 травня 2009 року, другий етап – із 02 травня 2009 року, третій етап – із 01 січня 2013 р. і четвертий етап – із 01 січня 2016 року.

До 02 травня 2009 року відповідно до ст. 125 ЗК України право власності виникало після одержання її власником документа, що посвідчує право власності земельної ділянки та його державної реєстрації. Державну реєстрацію правовстановлюючих документів проводили територіальні органи Держкомзему. Згідно з положеннями ст. 126 ЗК України, документом, який підтверджував право власності у період до 02 травня 2009 р. був державний акт трьох видів: 1) державний акт на право приватної власності на землю; 2) державний акт на право власності на землю; 3) державний акт на право власності на земельну ділянку.

З 02 травня 2009 року під час переходу права власності на землю за цивільно-правовою угодою до іншої особи, документом, який посвідчує таке право, є цивільно-правова угода, а не державний акт. До того ж проставлялася відмітка про перехід права власності у державному акті, а сам державний акт, був додатком до договору. Тому з 2009 р. у судових позовах почали використовувати такі позовні вимоги, як скасування державного акта та визнання договору недійсним. Отже, як справедливо вбачає Д. Навроцький, скасування державного акта з відміткою про перехід права власності не породжує будь-яких правових наслідків щодо цивільно-правової угоди та власника земельної ділянки і у такому разі не може бути підставою для припинення такого права [14].

До 2013 року право власності на земельну ділянку підтверджувалось державним актом про право власності на земельну ділянку, який був уповноважений видавати місцевий орган Держкомзему. Із набуттям 01 січня 2016 року чинності змін до Закону України [9], саме після реєстрації у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, виникає, змінюється чи припиняється право власності, зокрема на земельну ділянку.

Вимога до суду про визнання недійсними та скасування державного акту приватної власності на земельну ділянку є способом захисту, не передбаченим законом. Така вимога по суті не є вимогою про захист порушеного права, а отже, не підлягає розгляду в суді. Помилка в обранні способу захисту призводить до того, що вирішення справи не змінює правового становища сторін. Після винесення рішення у подібній справі ресурси держави відволікаються для виконання рішення, яке неможливо виконати в принципі. Таким чином, в силу вимог ст.19 Конституції України [7] суд може застосувати лише такий спосіб захисту, що передбачений законом. Як наприклад, вважає А. М. Мірошниченко, державний акт – це лише документ, що посвідчує право на земельну ділянку. Так, вчений доводить, і ми з ним згодні, що "спір" щодо державного акта – це в будь-якому випадку не спір про право, а тому "спори" щодо недійсності (скасування) державних актів розглядатися судами взагалі не повинні. Науковець впевнений, що у відкритті провадження у справах за такими вимогами слід відмовляти, а порушені провадження закривати [15, С. 27]. Подібну позицію займає і Т. Р. Федосеева, яку також вважаємо обґрунтованою і переконливою [16, С. 73].

Статтею 125 Земельного кодексу [2] встановлено, що право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації цих прав. Згідно Закону України "Про Державний земельний кадастр" [17] та Порядку ведення Державного земельного кадастру [18], посвідчення права власності на земельну ділянку здійснюється відповідно до Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" [9] без оформлення державних актів.

Верховний Суд України на спільному засіданні судових палат у цивільних та господарських справах ухвалив постанову [11], предметом якої був спір про визнання рішення селищної ради і державного акта на право власності на землю недійсними та визнання права власності на земельну ділянку. Так, у цій постанові зазначено, що право власності на земельну ділянку виникає з моменту державної реєстрації такого права. У разі набуття права власності на земельну ділянку за цивільно-правовою угодою воно посвідчується не державним актом, а відповідною цивільно-право-

вою угодою щодо відчуження земельної ділянки, укладеною в порядку, який встановлено законом. Вчинення в такому разі на державному акті (визнаному судом не дійсним) відмітки про відчуження земельної ділянки на підставі договору купівлі-продажу не змінює суті такого державного акта як недійсного.

У підтвердження нашої позиції щодо неправомірності визнання не дійсним та скасування рішення органу місцевого самоврядування наведемо наступні аргументи. Так, конституційний Суд України зазначає, що в Конституції України закріплено принцип, за яким права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність (стаття 3). Органи місцевого самоврядування є відповідальними за свою діяльність перед юридичними і фізичними особами (стаття 74 Закону України "Про місцеве самоврядування". Таким чином, органи місцевого самоврядування не можуть скасовувати свої попередні рішення, вносити до них зміни, якщо відповідно до приписів цих рішень виникли правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, і суб'єкти цих правовідносин заперечують проти їх зміни чи припинення. Це є "гарантією стабільності суспільних відносин" між органами місцевого самоврядування і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існує становище не буде погіршене наступним рішенням.

Ненормативні правові акти органу місцевого самоврядування є актами одноразового застосування, вичерпують свою дію фактом їхнього виконання, тому вони не можуть бути скасовані чи змінені органом місцевого самоврядування після їх виконання" [19].

Більше того, у рішенні Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 20 жовтня 2011 року в справі "Рисовський проти України" щодо принципів застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції вказує на необхідність додержання принципу "належного урядування" при втручанні держави в право особи на мирне володіння своїм майном. Разом із тим, у пункті 71 рішення по справі "Рисовський проти України" ЄСПЛ зазначив, що принцип "належного урядування", як правило, не повинен перешкоджати державним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість. Будь-яка інша позиція була б рівнозначною, *inter alia*, санкціонуванню неналежного розподілу обмежених державних ресурсів, що саме по собі суперечило б загальним інтересам. З іншого боку, потреба виправити минулу "помилку" не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу. Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються. У контексті скасування помилково наданого права на майно принцип "належного урядування" може не лише покладати на державні органи обов'язок діяти невідкладно, виправляючи свою помилку, а й потребувати виплати відповідної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишньому добросовісному власникові.

З огляду на викладене, принцип "належного урядування" не встановлює абсолютної заборони на витребування із приватної власності майна, в тому числі й земельних ділянок, на користь держави, якщо майно вибуло з власності держави в незаконний спосіб, а передбачає критерії, які слід з'ясувати та враховувати при вирішенні цього питання для того, щоб оцінити правомірність і допустимість втручання держави в право на мирне володіння майном. Додержання принципу "належного урядування" оцінюється одночасно з додержанням принципу "пропорційності", при тому, що не має чіткого, вичерпного переліку обставин і фактів, установлення яких беззаперечно свідчить про додержання чи порушення "справедливої рівноваги між інтересами суспільства та необхідністю додержання фундаментальних прав окремої людини". Цей критерій більшою мірою оціночний і стосується суб'єктивної складової кожної конкретної справи, а тому має бути з'ясований у кожній конкретній справі на підставі обставин і фактів, безпосередньо встановлених [20].

Висновки. Можемо констатувати масштабні зміни у земельному законодавстві, починаючи з 2009 р. та стверджувати про неоднозначність судової практики з розглянутої проблеми. Неприпустимим повинно бути таке становище, коли піддаються

сумніву правовій позиції Верховного Суду України, зважаючи на обов'язковість його рішень для застосування судами касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права у подібних правовідносинах.

Ризик помилки та відповідальність державного органу при винесенні рішення органу місцевого самоврядування та реєстрації державного акту на право приватної власності на земельну ділянку має покладатися на саму державу.

Розглянуті вище правові позиції юристів, міжнародні конвенції та вітчизняні нормативно-правові акти дають підстави для висновку, що для виявлення підстав припинення права приватної власності на земельну ділянку, необхідно проводити аналіз усіх цих правових норм у комплексі.

При визначенні правомірності визнання недійсним та скасування державного акту на право власності на земельну ділянку слід враховувати не тільки конкретні норми земельного законодавства України, але також досліджувати обставину, як воно змінювалося і застосовувалося на практиці протягом відповідного періоду існування певних правовідносин.

Враховуючи правові висновки ЄСПЛ, можна дійти висновку, що ненормативні правові акти органу місцевого самоврядування не можуть бути скасовані тим самим органом після їх виконання.

Скасування державного акту у випадку переходу права власності до іншої особи не породжує правових наслідків щодо відповідної цивільно-правової угоди та для власника земельної ділянки, отже й не може бути підставою для припинення такого права. Таким чином, суди не мають відкривати провадження за позовами про визнання недійсним та скасування рішення органу місцевого самоврядування та державного акту на право приватної власності на земельну ділянку. Рішення суду про визнання недійсним та скасування рішення органу місцевого самоврядування, за виключенням випадків видання державних актів на право власності на земельні ділянки з порушенням вимог закону, всупереч цим рішенням чи угодам, слід вважати неправомірним. Єдиною умовою для визнання недійсним державного акту на право власності на земельну ділянку є невідповідність такого акта нормам чинного на час його видачі законодавства та порушення ним прав та законних інтересів позивача.

Список використаних джерел

1. Право власності [Електронний ресурс] // Українська Гельсінська спілка з прав людини. – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/pravo-vlasnosti/#_ftn1.
2. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 3-4. – С. 27.
3. Головня І. Я. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності як підстава припинення права власності на земельну ділянку: дис. ... к. ю. н. 12.00.03 / І. Я. Головня; Нац. ун-т "Одеська юридична академія". – 2015. – 230 с.
4. Кулинич О. П. Визнання недійсним державного акта на право власності на землю як спосіб його захисту: судова практика та шляхи її вдосконалення / О. П. Кулинич // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 2. – С. 257-261.
5. Перший протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Ради Європи від 20 березня 1952 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igfm.org.ua/dokumenty/pershiy-protokol-do-konvents-pro-zakhist-prav-osnovnikh-svobod-lyudini>.
6. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лют. 2014 р. № 5 // Бізнес-бухгалтерія-Право. Податки. Консультації. – 2004. – № 35. – С. 27.
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Цивільний Кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

9. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : закон України від 01 лип. 2004 р. № 1952 -IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 51. – Ст. 553.

10. Ухвала Верховного суду України від 8 черв. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zib.com.ua/ru>

11. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 вер. 2012 р. № 6-71-цс12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>

12. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недейсними : узагальнення Верховного суду України // Лист Верховного суду від 24.11.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/V5080880.html.

13. Навроцький Д. Правава позиція ВСУ про визнання права власності на земельну ділянку є досить актуальною / Д. Навроцький // Юридична газета online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/pravova-rozysiya-vsu-pro-vyznannya-prava-vlasnosti-na-zemelnu-dilyanku-ie-dosyt-aktualnoyu.html>.

14. Мірошниченко А. М. Обрання належного способу захисту прав на земельні ділянки / А. М. Мірошниченко // Адвокат. – 2011. – № 1 (124). – С. 27.

15. Федосєєва Т. Р. Окремі питання вибору способу захисту права власності на земельну ділянку / Т. Р. Федосєєва // Судова апеляція. – 2013. – № 4 (33). – С. 71-78.

16. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07 лип. 2011 р. № 3613-УІ // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 8. – Ст. 61.

17. Про затвердження порядку ведення Державного земельного кадастру : постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2012 р. № 1051 // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 89. – С. 183.

18. Постанова Верховного суду від 24 черв. 2015 р. № 6-472цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/8E0382ED6982210FC2257E7A0023B5FE](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/8E0382ED6982210FC2257E7A0023B5FE).

19. Справа "Рисовський проти України" (п'ята секція): рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 29979/04), Страсбург, 20 жовтня 2011 р., остаточне 20 січ. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_854/print.

20. О признании частично недействительным решения, признании недействительным государственного акта на право собственности на земельный участок, истребовании из незаконного владения земельного участка : постанова Верховного суду України від 05 лип. 2017 р. – № 3-911rc16; 911/3285/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/V5170417.html.

Крикун В.В.

*Науковий керівник:
д.ю.н., професор Гіда Є.О.*

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

В статті комплексно досліджено особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. Проаналізовано основні причини здійснення злочинів неповнолітніми. Визначено методи та шляхи покарання неповнолітніх.

***Ключові слова:** неповнолітній, суб'єкт, злочин, кримінальна відповідальність, громадські роботи, осудність, вік кримінальної відповідальності.*

Крикун В.В.

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В статье комплексно исследованы особенности уголовной ответственности несовершеннолетних. Проанализированы основные причины совершения преступлений несовершеннолетними. Определены методы и пути наказания несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетний, субъект, преступление, уголовная ответственность, общественные работы, вменяемость, возраст уголовной ответственности.

Krukyn V.V.

FEATURES OF CRIMINAL RESPONSIBILITY AND PUNISHMENT OF MINORS

The article deals with the complex features of juvenile criminal responsibility. The main reasons for committing juvenile delinquency are determined. The methods and ways of punishment of juveniles are determined.

Key words: juvenile, subject, crime, criminal responsibility, public works, sense of responsibility, age of criminal responsibility.

Постановка проблеми. Неповнолітній, як суб'єкт відповідальності постійно привертає до себе особливу увагу вчених та практиків. Це зумовлено не лише тим, що неповнолітні завжди визнавалися злочинцями особливого роду, а й тим, що в наш час неповнолітні – одна з найбільш кримінально уражених верств населення. Так, соціально-економічна криза в Україні, безробіття, невіршені завдання культурно-виховного характеру інтенсивно впливають на формування молодого покоління. Особливо значення набула проблема алкоголізму та наркоманії серед неповнолітніх.

Соціальна занедбаність неповнолітніх за умов плюралізму поглядів, відсутності чітких моральних орієнтирів спричиняє виникнення та поширення негативних явищ у середовищі неповнолітніх, які породжують злочинність. На сьогодні суспільство та держава не можуть забезпечити ефективну систему попередження злочинності неповнолітніх. За сучасних умов розвитку суспільства визнається, що для неповнолітніх злочинців недостатнім є застосування лише медико-педагогічних заходів. Проблема визнання неповнолітнього суб'єктом кримінально-правових відносин досліджується не тільки юристами, але і педагогами, психологами, психіатрами, філософами та іншими фахівцями.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Значний внесок на сьогодні у вирішення проблем кримінальної відповідальності неповнолітніх суб'єктів злочину зробили в своїх працях такі вчені як В. М. Бурдін, В. І. Мороз, С. В. Бородін, Н. А. Носкова, З.А.Астеміров, Г.С. Гаверов, Н.І. Гуковська, А.І. Долгова, І.О. Кобзар, Л. М. Кривченко, Г. М. Мінковський, Е. Б. Мельнікова, В. Ф. Мороз, В.С.Орлов, Т.А. Гончар, А.А.Прімаченок, І.М.Сабіров, Н.К.Семернева, М. О. Скрябін, К. К. Сперанський, М. С. Таганцев, А. П. Тузов, О. І. Чернишев, О. П. Чугаєв, Я. М. Шевченко, А. Е. Якубов, та ін.

Метою статті є дослідження особистості неповнолітнього, визначення особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Основні результати дослідження. Поряд із загальними положеннями, що належать до питань кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини, Кримінальний Кодекс України передбачає певні особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх. Ці особливості передбачені розділом 15 КК України і стосуються:

- звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності (ст. 97, ч. 2 ст. 106);
- видів покарань, що застосовуються до неповнолітніх (ст. 98-102);
- призначення покарання (ст. 103);
- звільнення від покарання та його відбування (ст. 104-107);
- погашення і зняття судимості (ст. 108).

Встановлюючи ці особливості, законодавець виходив з психологічної характеристики цього віку: нестійкості психічних процесів, відсутності достатнього життєвого досвіду, знань, навичок, соціальної поведінки, особливості застосування кримінальних покарань до неповнолітніх злочинців. Зазначені особливості не протиставляються загальним інститутам відповідальності і покарання, а деталізують щодо неповнолітніх зміст та межі загальних інститутів, виходячи з реальних особистих особливостей неповнолітніх. Законодавець визнає, що неповнолітній – це злочинець особливого роду, який потребує не тільки примусового впливу, але і захисту з боку суспільства та держави. В зв'язку з цим кримінальна відповідальність неповнолітніх особливо у формі покарання коригується низкою спеціальних норм [2, с.25; 3, с.44-45].

Однак, перелік покарань, що застосовуються до неповнолітнього, по відношенню до осіб, які досягли повноліття, суттєво обмежений. Так, відповідно до ст. 98 КК до неповнолітніх як основні покарання можуть бути застосовані лише штраф, громадські та виправні роботи, арешт і позбавлення волі на певний строк, а як додаткові – штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. При цьому, як зазначив Пленум Верховного Суду України в постанові від 16 квітня 2004 р. № 5 "Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх", інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються, навіть якщо на час розгляду справи судом вони досягли повноліття [4].

Слід передусім відмітити, що зміст та умови застосування передбачених у ч. 1 ст. 98 КК видів покарань до неповнолітніх мають певні особливості порівняно з такими ж покараннями при застосуванні їх до повнолітніх.

Відповідно до ч. 1 ст. 99 КК штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Частина 2 цієї статті передбачає, що розмір штрафу, в тому числі за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Істотно пом'якшені і такі види покарань, як громадські роботи та виправні роботи. Згідно зі ст. 100 КК ці види покарання можуть бути призначені тільки неповнолітнім у віці від 16 до 18 років. Значно меншими є строки цих покарань: громадські роботи можуть бути призначені на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні робіт у вільний від навчання чи основної роботи час, тривалість їх не може перевищувати двох годин у день; строк виправних робіт встановлений від двох місяців до одного року, і вони виконуються за місцем роботи, при цьому відрахування в дохід держави визначаються судом у розмірі від п'яти до десяти відсотків.

На підставі ст. 101 КК арешт полягає у триманні неповнолітнього в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах і може бути призначений тільки неповнолітнім, які досягли на момент постановлення вироку шістнадцяти років, на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб.

Позбавлення волі згідно з ч. 2 ст. 102 КК взагалі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості. Покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від шести місяців до десяти років, крім випадків, передбачених пунктом 5 частини третьої цієї статті.

Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах. Обмежує закон і максимальні строки позбавлення волі для неповнолітніх. Залежно від тяжкості злочину (ст. 12 КК), за який засуджується неповнолітній, позбавлення волі може бути призначено:

- 1) за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості – не більше двох років;
- 2) за злочин середньої тяжкості – не більше чотирьох років;
- 3) за тяжкий злочин – не більше семи років;
- 4) за особливо тяжкий злочин – не більше десяти років;
- 5) за особливо тяжкий злочин, пов'язаний з умисним позбавленням життя людини, – до п'ятнадцяти років.

Аналіз норм кримінального законодавства свідчить, що застосування до осіб, які на час постановлення вироку не досягли шістнадцятирічного віку, таких покарань, як громадські та виправні роботи, а також арешту законом не передбачено. Враховуючи те, що відповідно до положень чинного цивільно-процесуального законодавства України неповнолітніх, які б мали самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення практично немає, тому що на роботу за трудовим договором приймають як виняток осіб, яким виповнилося 16 років, за згодою одного з батьків, застосування такого виду покарання, як штраф видається дуже проблематичним.

Таким чином слід визнати дуже обмеженими перелік видів покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітнього, що не відповідає положенням Мінімальних стандартних правил ООН, так відповідно до пункту 5.1 Пекінських правил заходи впливу на неповнолітніх мають визначатися з урахуванням не лише тяжкості вчиненого ним правопорушення, а й особливостей особистості підлітка. Особи, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Пекінські правила орієнтують національних законодавців, в першу чергу, на скорочення випадків застосування позбавлення волі до неповнолітніх. В п.17.1 передбачено, що "рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього повинно прийматись тільки після уважного дослідження цього питання та обмеження повинні бути по можливості зведені до мінімуму; неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, якщо тільки його не визнано винним у вчиненні серйозного діяння з застосуванням насильства проти іншої особи чи в неодноразовому вчиненні інших серйозних правопорушень, а також за відсутності іншого відповідного заходу впливу" [5, с. 295].

Згідно зі статистичними даними, у 2016 році кількість неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, збільшилася на 7,6 % і становила 2 тис. або 18,7 % від числа таких засуджених у 2015 році [1,9 тис. або 22,0 %]. Кількість неповнолітніх, засуджених у 2016 році до позбавлення волі до 1 року включно становить – 123; від 1 до 2 років – 191; від 2 до 5 років – 1,3 тис.; від 5 до 10 років – 326. До позбавлення волі у 2016 році неповнолітніх було засуджено за вчинення таких злочинів: за умисне вбивство – 158, умисне тяжке тілесне ушкодження – 74, зґвалтування – 82 [70], крадіжка – 929 (45,3 % від загальної кількості всіх засуджених до позбавлення волі підлітків), грабж – 332 [411], розбій – 245, незаконне заволодіння транспортними засобами – 139 [160], хуліганство – 31, злочини у сфері обігу наркотичних засобів – 50. Інші види основних покарань застосовуються до неповнолітніх рідко. Так, у 2016 році арешт призначено 85 неповнолітнім, виправні роботи – 3, громадські роботи – 522, штраф – 535. Додаткове покарання у виді штрафу в 2016 році до неповнолітніх не застосовувались, четверо неповнолітніх осіб позбавлені права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Виправдано судами четверо неповнолітніх осіб [1].

Таким чином простежується негативна тенденція, відповідно до якої позбавлення волі на певний строк – найтяжчий вид покарання, серед тих, які можуть бути застосовані до неповнолітніх злочинців призначається судами в декілька раз більше, ніж інші види покарань. Аналізуючи ефективність покарання у вигляді позбавлення волі, Г. Ф. Хохлаков зазначає, що більшість спеціалістів на сьогодні відносяться до нього, як до вимушеного явища, ніж бажаного [6, с.65]. Стуть останнього, на думку І. М. Гальперіна, пов'язана з наявністю протиріччя між умовами життя до засудження та життєдіяльністю в умовах ізоляції від суспільства [7, с.94-99]. Показуючи динаміку системи відносин та психічних станів неповнолітніх, що вони переживають в умовах соціальної ізоляції, В. Ф. Пірожков, зазначає, що окремі з них дуже часто вимагають негайної і тривалої допомоги психіатра та психолога [8, с.62-69].

Вікові особливості неповнолітніх, специфіка вчиняємих ними злочинів свідчать про необхідність розробки таких заходів покарання, в яких акценти зміщуються з каральних на виховні та попереджувальні аспекти. Низька ефективність застосування позбавлення волі сприяє уникненню по відношенню до неповнолітніх такого виду покарання. Таким чином необхідно погодитись із вченими, які пропонують до переліку покарань, що застосовують до неповнолітніх додати обмеження волі [9, с. 23; 10, с. 17].

Також видається доцільним доповнити норми КК України новими покараннями, які були б розраховані тільки на неповнолітніх злочинців. Такі особливі покарання, не пов'язані з ізоляцією, передбачають КК Голландії (ст.77h), КК Швейцарії (ст.87), кримінальне законодавство Великобританії [11; 12]. Це, наприклад, обов'язок усунути заподіяну шкоду або виконати на користь потерпілої сторони певні роботи, з метою компенсації заподіяної шкоди; обов'язок відвідувати навчальну програму тощо.

У зв'язку із викладеним, в подальшому потребують системного вирішення такі питання, як встановлення мети покарання неповнолітніх, розроблення системи по-

карань для неповнолітніх з урахуванням результатів соціологічних та кримінологічних досліджень, досвіду закордонних держав. Розширення видів покарань, які можуть застосовуватись до неповнолітніх, дало б змогу судам при вирішенні питання про призначення конкретного виду покарання більш широкий вибір, що, насамперед, сприятиме індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Розширення видів покарань, які можуть застосовуватись до неповнолітніх, дало б судам при вирішенні питання про призначення конкретного виду покарання більш широкий вибір, що, насамперед, сприятиме індивідуалізації кримінальної відповідальності. Таким чином необхідно погодитись із вченими, які пропонують до переліку покарань, що застосовують до неповнолітніх додати обмеження волі.

Вікові особливості неповнолітніх, специфіка вчиняємих ними злочинів свідчать про необхідність розробки таких заходів покарання, в яких акценти зміщуються з каральних на виховні та попереджувальні аспекти. Тому особливо актуальною є розробка теоретично обґрунтованого і практично значущого комплексу заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх, які вчинили злочини, з тим, щоб виключити домінування в ньому позбавлення волі, оскільки це покарання як ніяке інше впливає на життя неповнолітнього, причому, як правило, змінює його поведінку на ще більш негативну. В подальшому потребують системного вирішення такі питання, як встановлення мети покарання неповнолітніх, розроблення спеціальної системи покарань для неповнолітніх з урахуванням результатів соціологічних та кримінологічних досліджень, досвіду закордонних держав.

Висновки. Отже, аналіз теоретичних досліджень науки кримінального права, судової практики та практичне застосування заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, дають підстави дійти до наступних висновків:

1. Види покарання, що передбачені кримінальним законодавством щодо неповнолітніх, потребують певної модернізації для ефективності у застосуванні судами, оскільки в основному найчастіше застосовується позбавлення волі на певний строк.

2. Індивідуалізація покарання із врахуванням особливостей суб'єкта злочину (умов життя та виховання, психологічного розвитку та дозрівання), як показала судова практика, є на досить низькому рівні.

3. Складність призначення такого виду покарання як штраф. У зв'язку із небажанням працевластивити офіційно оформляти працевлаштовувати неповнолітніх працівників це унеможливує суд накладати даний вид відповідальності.

4. Громадські роботи мають високий коефіцієнт корисної дії та міжнародний досвід показує позитивний вплив даного виду покарання, напроти цього, рівень призначення його в Україні є надзвичайно низький. З огляду на інтенсифікацію злочинності неповнолітніх виникає потреба в аналізі та удосконаленні видів відповідальності та звільнення від відповідальності даного суб'єкта права.

Основною метою кримінальної відповідальності є виправлення та перевиховання осіб, що скоїли злочин. Доведено, що гуманність лежить в основі кожної норми КК України щодо неповнолітніх. Констатовано, що не всі норми є дієвими та практичними для виконання та вважаються малоефективними. Тому необхідним є оновлення методологічного підходу до санкцій, що застосовуються до неповнолітніх щодо розширення їх видів та індивідуалізації у виборі покарання. Вважаємо, що на сьогоднішній громадській роботі виступають найдієвішим, найбільш ефективним видом покарання для неповнолітніх.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України 2001 року (із змінами та доповненнями станом на 05.01.2017р.) : Офіційний текст. – К. : Юрінкомінтер, 2011. – 240 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад., і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2008. – 1728 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина [Ю.В.Олександр, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] 3-тє вид., переробл. та допов. За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – 352 с.

4. Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] 2-е, вид. переробл. та допов. За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К. : Атіка, 2014. – 288 с.

5. Науково – практичний коментар Кримінального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997р. / За редакцією В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. – К.: Юрінком, 1997р. – 960 с.

6. Голос України. 2015р., 23 лютого, с. 7.

7. Юридичний вісник України, 2016 р. №10 (36).

8. Пленуми Верховного Суду України, від 22 грудня 1995 року №32 "Про практики застосування судами примусових заходів виховного характеру".

9. Красновський Л. "Подросток и комиссия по делам несовершеннолетних"// "Воспитание школьников".

10. Яровий А. "Проблеми правового регулювання діяльності установ виконання покарання для неповнолітніх"//Вісник Академії правових наук України 2013 №3(18).

Кубрицький М.Л.

Науковий керівник:

д.ю.н., професор Гіда Є.О.

ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ

У статті проведено системний аналіз законодавчого забезпечення діяльності підрозділів правоохоронних та спеціальних органів України по боротьбі з організованим криміналітетом. З урахуванням складної криміногенної обстановки в державі визначено та узагальнено основні проблемні питання по боротьбі з організованою злочинністю. На підставі проведеного дослідження та досвіду іноземних країн запропоновані рішення, які спрямовані на вдосконалення законодавства щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями (організованими групами, злочинними організаціями, злочинними співтовариствами), організаторами або керівниками, які відповідно до їх ієрархії є "зłodями (ворами) в законі".

Ключові слова: організовані злочинні угруповання, організовані групи, злочинні організації, злочинні співтовариства, "зłodі (вори) в законі".

Кубрицький М.Л.

УСИЛЕНИЕ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШЕННЫЕ ОРГАНИЗОВАННЫМИ ПРЕСТУПНЫМИ ГРУППИРОВКАМИ

В статье проведен системный анализ законодательного обеспечения деятельности подразделений правоохранительных и специальных органов Украины по борьбе с организованной криминалитетом. С учетом сложной криминогенной обстановки в государстве определены и обобщены основные проблемные вопросы по борьбе с организованной преступностью. На основании проведенного исследования и опыта зарубежных стран предложены решения, направленные на совершенствование законодательства об усилении ответственности за преступления, совершенные организованными преступными группировками (организованными группами, преступными организациями, преступными сообществами), организаторами или руководителями, которые в соответствии с их иерархией являются "ворами в законе".

Ключевые слова: организованные преступные группировки, организованные группы, преступные организации, преступные сообщества, "воры в законе".

Kubrytskyi M.L.

STRENGTHENING OF CRIMINAL LIABILITY FOR CRIMES, COMMITTED BY ORGANIZED CRIMINAL GROUPS

The article provides a systematic analysis of the legislative support of the activities of law enforcement and special authorities of Ukraine in the fight against organized criminality. Taking into account the complex criminal situation in the country, the main problem issues in the fight against

organized crime are identified and summarized. On the basis of the research and experience of foreign countries, decisions were made to improve the legislation on increasing responsibility for crimes committed by organized criminal groups (organized groups, criminal organizations, criminal communities), organizers or leaders who according to their hierarchy are "thieves in law".

Keywords: *organized criminal gangs, organized groups, criminal organizations, criminal communities, "thieves in law".*

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні склалась досить складна політична та економічна ситуація. Даною нестабільністю користуються представники злочинного світу – організовані злочинні угруповання (організовані групи, злочинні організації, злочинні співтовариства), організатори або керівні особи, які відповідно до їх ієрархії є "зłodії (вори) в законі".

Як правило, вказані особи потрапляють до України з території Російської Федерації, Грузії, Вірменії, Азербайджану, інших країн та встановлюють кримінальні контакти і впливають на криміногенні процеси, зокрема, контролюють певні види нелегального бізнесу, що призводить до погіршення оперативної обстановки в державі.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. У теорії кримінального права окремі проблеми кримінальної відповідальності за групові злочини досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Ф.Г. Бурчак, В.О. Глушков, П.І. Гришаєв, Л.М. Демидова, В.П. Ємельянов, Г.П. Жаровська, А.П. Закалюк, О.В. Ільїна, О.О. Кваша, Г.А. Кригер, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, Г.В. Новицький, А.В. Савченко, С.І. Селецький, М.С. Таганцев, П.Ф. Тельнов, М.І., Хавронюк та ін.

Результати наукових досліджень щодо загальних питань співучасті та окремих проблем кваліфікації групових злочинів містять багато значущих теоретичних положень. Разом з цим, вони не вирішують всю цю складну проблему, а скоріше створюють підґрунтя для подальшого її дослідження. Адже чимало з праць зазначених вчених стосувалися радянського кримінального законодавства, базувалися на емпіричних даних минулих десятиліть, не враховували змін у сучасній кримінально-правовій доктрині й законодавстві, а також тенденцій у кримінально-правовій політиці держави.

Крім того, проблемними у кримінально-правовому аспекті залишаються такі питання: недосконалість законодавчих конструкцій видів групового злочину; неоднозначність тлумачення окремих нормативних термінів і понять; неврахування історичного та зарубіжного кримінально-правового досвіду щодо конкретизації покарання кожному з співучасників у залежності від форми та виду співучасті. Ці та інші питання потребують ретельного науково-теоретичного розроблення на рівні дослідження при виконанні магістерської роботи [8].

На сьогодні законодавство України (Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" та інші нормативно-правові акти) не дозволяє у повній мірі боротися з організованим криміналітетом, у т.ч. зі "зłodіями (ворами) в законі", оскільки відсутня кримінальна відповідальність для такої категорії злочинців, а таких осіб максимум чекає примусова депортація.

У 2013 році було намагання народного депутата України Москаля Г.Г. частково вирішити це питання. Зокрема, ним було підготовлено проект Закону України "Про доповнення до Кримінального кодексу України положеннями про відповідальність "зłodів в законі" та осіб, що належать до зłodійського миру".

Законопроект передбачалося доповнити Кримінальний кодекс України новою статтею 256-1 "Наявність статусу "зłodій в законі" та належність до зłodійського миру" (реєстр. № 1209 від 08.01.2013р.). Пропонувалося членів зłodійського світу, тобто будь-яких осіб, які визнають зłodійський світ, поділяють його правила, підтримують його і активно діють для здійснення його цілей, виконують доручення "зłodів в законі" карати позбавленням волі на строк від 5 до 8 років. "Зłodів в законі", тобто осіб, які відповідно до спеціальних правил в будь-яких формах організують та/або

керують злочинським миром, користуються авторитетом у членів злочинського миру, надають їм завдання/доручення, що сприяють досягненню цілей злочинного миру, організують злочинські розбори, беруть участь у зібраннях (сходках) "злочинів в законі" передбачено карати позбавленням волі на строк від 8 до 15 років. Однак, цей законопроект не був прийнятий.

Таким чином, теорія кримінального права потребує вирішення наукового завдання, що полягає у комплексному теоретичному дослідженні кримінальної відповідальності за злочини вчинені "злочинцями (ворами) в законі", а також посилення відповідальності для організованого криміналітету. Зазначені обставини обумовили вибір теми дослідження та свідчать про її актуальність із теоретичної та практичної точок зору.

Мета дослідження. З урахуванням особливостей оперативної обстановки в державі та на основі аналізу досвіду іноземних держав, нагальною є потреба в напрацюванні пропозицій та внесених змін до вітчизняного законодавства щодо підвищення відповідальності за злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями та встановлення кримінальної відповідальності для "злочинців (воров) в законі" з метою надання додаткових механізмів правоохоронним та спеціальним органам для посилення боротьби з організованим криміналітетом.

Основні результати дослідження. Організована злочинність – це найскладніше і найнебезпечніше антисуспільне явище, яке не має державних кордонів і масштаби якого у сучасних умовах розвитку України становить реальну загрозу державі й суспільству. Характерними її рисами є: вторгнення в економіку держави і перетворення її на тіньову економіку; поширення контролю організованих злочинних угруповань і організації над діяльністю банків і фінансово-кредитних систем, інвестиційними надходженнями, приватизаційними процесами; втручання у митну справу; пристосування і втручання в розвиток ринкових відносин; блокування ефективних процесів реформ.

"Злочини (вори) в законі" є одним із ключових елементів організованої злочинності. Це специфічне для колишнього СРСР, а нині і для країн пострадянського простору злочинне об'єднання, що утворилося в 30-х роках ХХ століття, яке не має аналогів у світовій кримінальній практиці та характеризується наявністю жорсткого кодексу кримінальних традицій (спеціальних правил поведінки), а також винятковим рівнем закритості і конспіративності.

Протистояти діяльності "злочинців (воров) в законі" не так легко. Адже "авторитети", коли переходять вулицями – з'являються лише у добре перевірених місцях. Вони непередбачувані, ведуть активне кримінальне життя, підтримують засуджених в місцях позбавлення волі через так звані "общаки" й мають дві основні робочі спеціалізації.

Одні контролюють великі й не дуже угруповання крадіїв, грабіжників і розбійників, нерідко беруть безпосередню участь у "наскоках". Таких персон називають мастодонтами, вимираючим плем'ям, до якого належать представники найстарішої когорти, що дотримуються традиції.

Другі, або "авторитети" нової формації, які мало надають уваги слідуванню злочинському кодексові, найбільш цікавляться бізнесом – як "тіньовим", так і участю в легальних видах підприємництва. Тим людям і їхньому оточенню нерідко інкримінують участь у всіляких доходних оборудках й загальному аферам у сфері економіки.

У орбіту їхнього інтересу потрапляють такі об'єкти, як порти, ринки і пов'язана з ними контрабанда. Щоб прокручувати залучені у своїх схемах мільйони (можливо, мільярди), "авторитети" обзаводяться зв'язками серед чиновництва (фактично купують їх, допомагають у кар'єрі посадовцям-корупціонерам), очільників держпідприємств, правоохоронних структур, суду, їхніми друзями нерідко стають і доволі знані політики.

Переважає більшість так званих "злочинців (воров) в законі" колишнього СРСР перебували в Росії та Грузії, але у зв'язку з тим, що в цих країнах належність до "злочинців (воров) в законі" криміналізовано, більшість із них змушені тікати і знайти свій кримінальний заробіток та притулок в Україні.

Так, у Грузії в 2005 році прийнято спеціальний Закон. Зокрема, у Кримінальному кодексі Грузії з'явилась окрема стаття 223-1 "Злочин в законі, належність (член-

ство) до злочинського світу", якою передбачається притягнення до суворой відповідальності "корованих" злочив у разі доведення причетності до криміналу (від 8 до 12 років в'язниці) [6].

У 2009 році в Російській Федерації прийнято Закон, за яким статтю 210 Кримінального кодексу РФ викладено в новій редакції, що передбачає для так званих "злочив (воров) в законі" посилену відповідальність (від 12 до 20 років неволі, або довічне ув'язнення) і обов'язкове врахування згаданого статусу як обтяжуючої обставини [7].

Слід взяти до уваги і ту обставину, що Європейським судом з прав людини оприлюднено рішення по справі "Ашларба проти Грузії", яким суд постановив, що криміналізація Грузією діяльності особи в злочинському світі (злочинному середовищі) та наявність статусу "злочив (вора) в законі" не порушує статті 7 (Ніякого покарання без злочину) Європейської конвенції з прав людини.

У багатьох цивілізованих країнах існує спеціальне законодавство для боротьби з лідерами злочинських та інших мафіозних угруповань.

Так, в США відповідно до законів РІКО мафіозі знаходяться під довічним прослуховуванням і зовнішнім спостереженням ФБР [10].

В Італії одна лише причетність до мафії (коза ностра) вже є підставою для найжорстокішого кримінального покарання – навіть без доведеного факту вчинення злочину. У сицилійській столиці Палермо в самому центрі міста знаходиться в'язниця для мафіозі, де вони десятиліттями містяться в найсуворіших умовах. А все майно мафіозі підлягає конфіскації з подальшою передачею на конкурсах представникам місцевих громад [18].

Розповсюдження і активізація організованої злочинності створили ситуацію, яка потребує невідкладних організаційно-правових заходів, кадрового посилення профільних підрозділів, прийняття інших дієвих заходів щодо її подолання, особливо в умовах гібридної війни.

Відповідно до Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" спеціальними державними органами, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю є: спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України (ГУ БКОЗ та його регіональні підрозділи); органи Національної поліції України (підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю у складі відділів (управлінь, департаменту) карного розшуку); органи податкової міліції Державної фіскальної служби України; органи прокуратури України [4].

Нажаль, на сьогодні робота цих правоохоронних та спеціальних органів по протидії організованій злочинності є недостатньо ефективною.

У зв'язку з цим, на думку багатьох фахівців-правоохоронців, передчасним було рішення щодо ліквідації у 2014 році підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю в системі МВС України (ГУ БОЗ МВС України та його регіональні підрозділи).

За інформацією Національної поліції України, один з методів ведення Росією гібридної війни проти України є створення злочинних організацій під керівництвом так званих "злочив (воров) в законі", які підпорядковані ФСБ. Москва втручається в соціально-економічне життя України, намагаючись спровокувати сплеск насилля та посягти страх і паніку.

Для досягнення цього вони (РФ) почали надавати вулицій злочинності організовані форми, використовуючи таку інституцію кримінальної ієрархії як "злочив (вори) в законі". Злочинні угруповання, організовані "злочивами (ворами) в законі", мають чітку структуру, розподіл обов'язків і спеціалізацію. Вони контролюють такі напрямки криміналу як – угон автотранспорту, квартирні грабежі, розбої і тому подібне.

Кожна така банда має свою специфіку роботи, окремий напрямок і координується впливовими кримінальними авторитетами і "злочивами (ворами) в законі". "Злочив (вори) в законі" керуються російською ФСБ, без санкції якої не приймається ні одне рішення. Вони осідають тут, на нашій мирній землі, і свідомо, за дорученням російських спецслужб дестабілюють ситуацію в державі [9].

За інформацією Головного військового прокурора України Анатолія Матіоса, станом на серпень 2016 року в Україні, за неповними даними, знаходилося близько 120 "злочив в законі" з усього СНД, найбільше з Грузії.

Протягом першого півріччя 2017 року з території України було видворено 11 "зłodіів в законі", ще по 7 прийнято рішення суду про позбавлення їх громадянства і наступного видворення. Однак, цих методів недостатньо, адже "зłodії (вори) в законі" знову повертаються в Україну (як це було з грузинським "авторитетом" Гелюю Тбіліським у 2017р.), у т.ч. нелегально та з підробленими документами. Для ефективної боротьби з ними потрібний відповідний закон [11].

З метою життя більш дієвих заходів у боротьбі з організованою злочинністю та протидії протиправній діяльності "зłodіів (воров) в законі", а також надання правових органам додаткових механізмів для боротьби із цим явищем та зменшення суспільної шкоди від нього, потребує внесення необхідних змін до статей 27, 28, 67, 255 Кримінального кодексу України, а також внесення змін до статті 140 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Зокрема, пропонується доповнити частину 3 статті 27 (Види співучасників) Кримінального кодексу України, яка визначає основні положення щодо співучасників злочину (виконавці, організатори, підбурювачі та пособники), де в переліку організаторів злочину врахувати злочинне співтовариство, у тому числі "зłodіів (воров) в законі" та інші керівні особи відповідно до ієрархії злочинного угруповання, а також викласти її в такій редакції:

"3. Організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила злочинне угруповання (організовану групу, злочинну організацію або злочинне співтовариство) або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації чи злочинного співтовариства, у тому числі "зłodіів (вор) в законі" та інші керівні особи відповідно до ієрархії злочинного угруповання."

Стаття 28 (Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, злочинним угрупованням (організованою групою, злочинною організацією, злочинним співтовариством) КК України визначає основні положення щодо відповідальності суб'єктів злочину, які діють спільно. Вона передбачає чотири види злочинних спільнот: 1) група без попередньої змови; 2) група з попередньою змовою; 3) організована група; 4) злочинна організація.

Пропонується цю статтю доповнити частиною 5, в якій надати визначення злочину, вчиненого злочинним співтовариством, а саме стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (сім і більше), та викласти її в такій редакції:

"5. Злочин визнається вчиненням злочинним співтовариством, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (сім і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою, або без такої, але із розумінням того, що вчинення ними як самостійно так і у складі самостійно діючого угруповання будь-яких злочинів здійснюється під керівництвом (управлінням) їх організаторів ("зłodіів (воров) в законі"), які мають відповідний авторитет та/або відповідні зв'язки у злочинному середовищі (у тому числі екстремістського і терористичного спрямування), та/або з представниками органів державної влади, органів місцевого самоврядування, судів і які забезпечують розподіл сфер злочинного впливу, злочинних доходів, організаційного впорядкування злочинного угруповання, вирішують конфлікти у ньому та вчиняють інші дії, що забезпечують функціонування злочинного співтовариства, інших злочинних груп та їх членів, які входять до його складу."

Критеріями диференціації організованої злочинної діяльності є наявність і зміст попередньої змови, кількість учасників та ступінь їх зорганізованості, а також участь у фінансуванні та керівництві організованого криміналітету, у т.ч. "зłodіями (ворами) в законі".

Пункт 2 частини 1 статті 67 (Обставини, які обтяжують покарання) КК України доцільно доповнити переліком обставин, які обтяжують покарання, зокрема, вчинення злочину організованою групою, злочинною організацією, злочинним співтовариством (частина третя, четверта або п'ята статті 28). Зокрема, викласти його у такій редакції:

"2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга статті 28), а також організованою групою, злочинною організацією, злочинним співтовариством (частина третя, четверта або п'ята статті 28);".

Крім цього, ця стаття доповнюється новим пунктом 2-1, в якому додатково надається перелік обставин, які обтяжують покарання, а саме, вчинення злочину особою, яка є організатором ("злодієм (вором) в законі") або іншою керівною особою відповідно до ієрархії злочинного угруповання (частина перша, друга або третя статті 255). Зокрема:

"2-1) вчинення злочину особою, яка є організатором ("злодієм (вором) в законі") або іншою керівною особою відповідно до ієрархії злочинного угруповання (частина перша, друга або третя статті 255);".

Таким чином, у статті 27 КК України доповнюється перелік обставин, які обтяжують покарання, а саме вчинення злочину організованою групою, злочинною організацією, злочинним співтовариством, а також особою, яка є організатором ("злодієм (вором) в законі") або іншою керівною особою відповідно до ієрархії злочинного угруповання.

Статтю 255 (Створення злочинної організації, злочинного співтовариства або участь у них) Кримінального кодексу України пропонується вкласти в новій редакції, передбачивши встановлення кримінальної відповідальності для осіб за створення та участь у злочинному співтоваристві (частина 2 та 3 статті 255) та зайняття особою вищого становища в злочинній ієрархії ("злодій (вор) в законі") (частина 4 статті 255).

Також вказана стаття доповнюється двома примітками, де надається визначення поняття (фактично дається законодавче визначення поняття) "злочинне співтовариство" та "злодій (вор) в законі". Зокрема:

"Примітка 1. Злочинне співтовариство – стійке ієрархічне злочинне угруповання, організатором та керівником якого є "злодій (вор) в законі" і керування яким здійснюється на підставі його визнаних у кримінальному і тюремному середовищі авторитеті та інших ознак, що забезпечує йому та для всіх інших керівників організованих злочинних груп, злочинних організацій та членів зайняття злочинною діяльністю на професійній спеціалізованій основі по видах злочинів (професійна злочинність), а так само вирішення питань організаційної внутрішньої структури, розподілу сфер злочинного впливу та зв'язків у злочинному середовищі (у тому числі екстремістського і терористичного спрямування), та/або з представниками органів державної влади і місцевого самоврядування та судової влади, розподіл злочинних доходів та утримання злодійської каси, вирішення конфліктів серед членів та вчинення інших дій, що забезпечують функціонування злочинного співтовариства, та сприяють вчиненню злочинів членами, які входять до його складу.

Примітка 2. "Злодій (вор) в законі" – особа, яка є організатором і керівником злочинного співтовариства, що базується на достатньому авторитеті у кримінальному та тюремному середовищі, є активним прибічником кримінального способу життя та моралі, пов'язана обов'язком злочинного кодексу поведінки і традиціями кримінального світу, відносно якої формально виконано процедуру так званого коронування та керує іншими керівними особами злочинних угруповань відповідно до встановленої у злочинному товаристві ієрархії."

Крім цього, санкції частин 1-4 статті 255 КК України суттєво посилюють відповідальність осіб за вчинення злочинів у складі організованих злочинних груп до максимальних термінів ув'язнення – від 8-15 років до довічного ув'язнення (зараз від 5 до 12 років ув'язнення).

Доказовою базою участі особи в злодійському світі може бути використані свідчення свідків і потерпілих, а також свідчення самого обвинуваченого (підозрюваного) в тому, що ця особа визнає злодійський світ, поділяє його цілі, публічно висловлює підтримку злодійського миру і його понять. Крім цього, доказовою базою участі особи в злодійському світі можуть бути певні дії цієї особи для здійснення злодійських цілей, що може виражатися у виконанні будь-якого доручення "злодія (вора) в законі", яке може включати в себе як вчинення злочину, так і здійснення інших неправомірних і правомірних дій (наприклад, добровільна передача грошей на цілі злодійського миру).

А також запроваджується додаткова відповідальність у вигляді конфіскації майна до осіб, які вчинили злочини у складі організованого криміналітету, у т.ч. "зłodіїв (воров) в законі".

Доказовою базою наявності у особи статусу "зłodія (вора) в законі" можуть бути показання свідків, потерпілих або будь-яких інших осіб, які вкажуть на авторитет цієї особи в зłodійському миру і на те, що його завданням підпорядковуються коло певних осіб. Доказове підтвердження того, що особа має статус зłodія в законі, може мати те, що особа дає доручення будь-якій особі або групі осіб, яке в разі його здійснення, буде служити досягненню цілей зłodійського миру. Підтверджуючим доказом для пред'явлення звинувачення зłodія в законі може бути зłodійський розбір, організація розбору або участь у зборах (сходці) "зłodіїв (воров) в законі". Це може підтверджуватися показаннями свідків, потерпілих, підозрюваних або обвинувачуваних, а також різними аудіо-або відео записами. Для встановлення вищезазначених злочинів можуть також активно використовуватися інші докази знайдені в результаті слідчих дій, а також інформація, отримана за допомогою прихованого прослуховування і стеження, а також конфіденційних свідчень.

Змінами до статті 140 (Виправні колонії максимального рівня безпеки) Кримінально-виконавчого кодексу України передбачено обов'язкове утримання у приміщеннях камерного типу організаторів злочинного співтовариства та "зłodіїв (воров) в законі", а також осіб, які раніше були засуджені за створення злочинного співтовариства або участь в злочинній організації.

Отже, буде забезпечуватися ізоляція вказаних злочинців від решти ув'язнених, так як спільне утримання "зłodіїв (воров) в законі" з іншими засудженими дозволяє їм встановлювати свої порядки, вербувати на свою сторону засуджених, тероризувати інших ув'язнених, які почали виправлятися, а також здійснювати тиск на адміністрацію колонії шляхом організації актів непокорі і бунтів.

Таким чином, вищевказані зміни та доповнення до Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України узагальнені та надаються як законодавчі пропозиції у вигляді проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України" (щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями, та встановлення кримінальної відповідальності для "зłodіїв (воров) в законі"), які наведені у таблиці № 1 (дається) [19].

Висновки. Прийняття змін та доповнень до вказаних законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями, та встановлення кримінальної відповідальності для "зłodіїв (воров) в законі" сприятиме збільшенню ефективності протидії правоохоронних та спеціальних органів у боротьбі з організованим криміналітетом.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88).
3. Кримінально-виконавчий кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3-4, ст. 21).
4. Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, N 35, ст.358).
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13 "Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями").
6. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К.Бигвава. Вступ. стаття к. ю.н., доц. В. И.Михайлова. Обзор. Стаття д. ю.н., проф. О. Гамкрелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. – 409 с.
7. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996г. № 63-ФЗ (ред. от 29.07.2017) (с изм. и доп., вступ. в силу с 26.08.2017).

8. Біла Ю.В., Кримінальна відповідальність за групові злочини, УДК 343.237, авториферат дисертації на здобуття наукового ступеня, Дніпропетровськ – 2009, – 20с.
9. "Воры в законе": Троян раскрыл особый метод гибридной войны против Украины / <https://www.obozrevatel.com/crime/83205-voryi-v-zakone-v-politsii-raskryii-osobyiy-metod-gibridnoj-voynyi-protiv-ukrainyi.htm/>.
10. Гаврилов Сергей, Интернет-видання "Фраза", "Законы РИКО – американская хирургия для украинской преступности" (<https://frazza.ua/analytics/>).
11. Интернет-видання "Цензор" від 06.08.2016р., "120 злочинів у законі з усієї СНД зараз перебувають в Україні. Криміналітет лізе в усі сфери життя, – Матіос" (<https://ua.censor.net.ua/news/400737/120.....>).
12. Карпюк Геннадій, "Злочини в законі", "Дзеркало тижня" № 5, 13 лютого 2010 (http://old.gazeta.dt.ua/LAW/zlodiyi_v_zakoni.html).
13. Корнієнко М.В. Особливості розвитку і сучасний стан організованої злочинності в Україні // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою: Міжвідомчий науковий збірник / За ред. А.І. Комарової та ін. – К, 2001, – т. 22. – С. 101-111.
14. Москаль Г.Г., проект Закону України "Про доповнення до Кримінального кодексу України положеннями про відповідальність "злочинів в законі" та осіб, що належать до злочинського миру", реєстр. № 1209 від 08.01.2013р. (http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=453490)
15. Медведько О.І., Боротьба з організованою злочинністю та корупцією: проблеми та законодавче забезпечення // Вісник Прокуратури. – 2002. – № 5 (17). – С. 6-10.
16. Основы борьбы с организованной преступностью: Монография /Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: "ИНФРА – М", 1996. – 400 с.
17. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності): Наук.-практ. посібник / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 436 с.
18. Organized criminal activity in Italian law (<http://librisum.com/forug/zarug118.htm>).
19. Порівняльна таблиця до проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України" (щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями, та встановлення кримінальної відповідальності для "злочинів (воров) в законі") [авторська розробка].

Порівняльна таблиця

до проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України" (щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями, та встановлення кримінальної відповідальності для "згодлів (воров) в законі")

1. Кримінальний кодекс України	
<p>Стаття 27. Види співучасників</p> <p>3. Організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила злочинне угруповання (організовану групу, злочинну організацію або злочинне співтовариство) або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації чи злочинного співтовариства, у тому числі «згодлів (вор) в законі» та інші керівні особи відповідно до ієрархії злочинного угруповання.</p> <p>...</p> <p>Стаття 28. Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою, злочинною організацією, злочинним співтовариством</p> <p>5. Злочин визнається вчиненим злочинним співтовариством, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (сім і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою, або без такої, але із розумінням того, що вчинення ними як самостійно так і у складі самостійно діючого угруповання будь-яких злочинів здійснюється під керівництвом (управлінням) їх організаторів («згодлів (воров) в законі»), які мають відповідний авторитет та/або відповідні зв'язки у злочинному середовищі (у тому числі екстремістського і терористичного спрямування), та/або з представниками органів державної влади, органів місцевого самоврядування, судів і які забезпечують розподіл сфер злочинного впливу, злочинних доходів, організаційного впорядкування злочинного угруповання, вирішують конфлікти у ньому та вчиняють інші дії, що забезпечують функціонування злочинного співтовариства, інших злочинних груп та їх членів, які входять до його складу.</p>	<p>Стаття 27. Види співучасників</p> <p>3. Організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.</p> <p>...</p> <p>Стаття 28. Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією</p> <p>Відсутня.</p>
<p>Стаття 67. Обставини, які обтяжують покарання</p> <p>1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:</p> <p>... 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28);</p> <p>...</p> <p>Відсутня.</p>	<p>Стаття 67. Обставини, які обтяжують покарання</p> <p>1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:</p> <p>... 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28);</p> <p>...</p> <p>Відсутня.</p>
<p>Стаття 67. Обставини, які обтяжують покарання</p> <p>1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:</p> <p>... 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28);</p> <p>... 2-1) вчинення злочину особою, яка є організатором («згодлем (вором) в законі») або іншою керівною особою відповідно до ієрархії злочинного угруповання (частина перша, друга або третя статті 255);</p> <p>....</p>	<p>Стаття 67. Обставини, які обтяжують покарання</p> <p>1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:</p> <p>... 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або п'ята статті 28);</p> <p>2-1) вчинення злочину особою, яка є організатором («згодлем (вором) в законі») або іншою керівною особою відповідно до ієрархії злочинного угруповання (частина перша, друга або третя статті 255);</p> <p>....</p>

Зміст положення (норми) чинного закону	Зміст положення (норми) законопроекту, що пропонується
<p>Стаття 255. Створення злочинної організації</p> <p>1. Створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також керівництво такою організацією або участь у ній, або участь у злочинах, вчинюваних такою організацією, а також організація, керівництво чи сприяння злочинних організацій або організованих груп для розроблення плану і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп - караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років.</p> <p>2. Збільшується від кримінальної відповідальності особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочинів, передбаченого частиною першою цієї статті, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю.</p> <p>Відсутня.</p> <p>Відсутня.</p> <p>Відсутня.</p> <p>Відсутня.</p>	<p>Стаття 255. Створення злочинної організації, злочинного співтовариства або участь у них</p> <p>1. Створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також керівництво такою організацією або участь у ній, або участь у злочинах, вчинюваних такою організацією, а також організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення плану і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп - караються позбавленням волі на строк від восьми до двадцяти років з конфіскацією майна.</p> <p>2. Створення злочинного співтовариства з метою вчинення будь-яких злочинів під керівництвом їх організаторів («згодів (воров) в законі»), а також керівництво таким співтовариством або участь у ньому, або участь у злочинах, вчинюваних таким співтовариством, а також організація, керівництво, проведення чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних угруповань для вирішення будь-яких питань функціонування злочинного співтовариства - караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або до довічного ув'язнення з конфіскацією майна.</p> <p>3. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, якщо вони вчинені особою, яка входить до складу злочинного співтовариства - караються позбавленням волі на строк від восьми до двадцяти років з конфіскацією майна.</p> <p>4. Дії, передбачені частиною першою та другою цієї статті, якщо вони вчинені особою, яка займає вище становище в злочинній ієрархії («згодій (вор) в законі») - караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна.</p> <p>5. Збільшується від кримінальної відповідальності особа, крім організатора, керівника злочинної організації або злочинного співтовариства та «згодія (вора) в законі», за вчинення злочинів, передбаченого частинами першою та другою цієї статті, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації, злочинного співтовариства або участь у них та активно сприяла їх розкриттю.</p> <p>Примітка 1. Злочинне співтовариство - стійке ієрархічне злочинне угруповання, організатором та керівником якого є «згодій (вор) в законі» і керування яким здійснюється на підставі його визначень у кримінальному і юридичному середовищі авторитеті та інших ознак, що забезпечує йому та для всіх інших керівників організованих злочинних груп, злочинних організацій та членів зайняття злочинною діяльністю на професійній спеціалізованій основі по видах злочинів (професійна злочинність), а так само вирішення питань організації внутрішньої структури, розподілу сфер злочинного впливу та зв'язків у злочинному середовищі (у тому числі екстремістського і терористичного спрямування), та або з представниками органів державної влади і місцевого</p>

Зміст положення (норми) чинного закону	Зміст положення (норми) законопроекту, що пропонується
<p>Відсутня.</p> <p>Відсутня.</p>	<p>самоврядування та судової влади, розподіл злочинних доходів та утримання злочинської каси, вирішення конфліктів серед членів та вчинення інших дій, що забезпечують функціонування злочинного співтовариства, та сприяють вчиненню злочинів членами, які входять до його складу.</p> <p>Примітка 2. «Злочин (вор) в законі» – особа, яка є організатором і керівником злочинного співтовариства, що базується на достатньому авторитеті у кримінальному та тюремному середовищі, є активним прибічником кримінального способу життя та моралі, пов'язана обов'язком злочинного кодексу поведінки і традиціями кримінального світу, відносно якої формально виконано процедуру так званого коронування та керує іншими керівними особами злочинних угруповань відповідно до встановленої у злочинному товаристві ієрархії.</p>
<p>Стаття 140. Виправні колонії максимального рівня безпеки</p> <p>1. У виправних колоніях максимального рівня безпеки засуджені тримаються в умовах суворої ізоляції у звичайних жилих приміщеннях та приміщеннях камерного типу.</p> <p>....</p> <p>У приміщеннях камерного типу тримаються:</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>чоловіки, які раніше були засуджені до позбавлення волі за будь-який з таких злочинів: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; зґвалтування, що спричинило особливі тяжкі наслідки, а також зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього; розбій, вчинений організованою групою або посланий із заповіданнями тяжких тілесних ушкоджень; вимагання, вчинене організованою групою або послане із заповіданнями тяжкого тілесного ушкодження; створення злочинної організації; бандітизм; терористичний акт; послягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військослужбовця; послягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за яким вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі;</p> <p>.....</p>	<p>Стаття 140. Виправні колонії максимального рівня безпеки</p> <p>1. У виправних колоніях максимального рівня безпеки засуджені тримаються в умовах суворої ізоляції у звичайних жилих приміщеннях та приміщеннях камерного типу.</p> <p>....</p> <p>У приміщеннях камерного типу тримаються:</p> <p>.....</p> <p>чоловіки, засуджені до покарання за злочини як організатори злочинного співтовариства (злочині (вори) в законі);</p> <p>.....</p> <p>чоловіки, які раніше були засуджені до позбавлення волі за будь-який з таких злочинів: проти основ національної безпеки України; умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; захоплення заручників; зґвалтування, що спричинило особливі тяжкі наслідки, а також зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього; розбій, вчинений організованою групою або посланий із заповіданнями тяжких тілесних ушкоджень; вимагання, вчинене організованою групою або послане із заповіданнями тяжкого тілесного ушкодження; створення злочинної організації, бандітизм; терористичний акт; послягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військослужбовця; послягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти і які знову вчинили будь-який з перелічених злочинів, за яким вони засуджені до покарання у виді позбавлення волі;</p> <p>.....</p>

Кугай І.І.

Науковий керівник:
д.ю.н., професор Бусол О.Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН В ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто загальну характеристику особистих немайнових прав. З'ясовано сутність та зміст системи особистих немайнових прав. З'ясовано правову природу регулювання особистих немайнових відносин та їх місце в цивільному праві в Україні.

Ключові слова: особисті немайнові права, система особистих немайнових прав, немайнові блага, право на життя, право на ім'я, здійснення особистих немайнових прав.

Кугай І.І.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ И РЕГУЛИРОВАНИЯ ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В ГРАЖДАНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ

В статье рассмотрена общая характеристика личных неимущественных прав. Выявлена сущность и содержание системы личных неимущественных прав. Выяснено правовую природу регулирования личных неимущественных отношений и их место в гражданском праве в Украине.

Ключевые слова: личные неимущественные права, система личных неимущественных прав, неимущественные блага, право на жизнь, право на имя, осуществления личных неимущественных прав.

Kuhai I.I.

GENERAL CHARACTERISTICS OF PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS AND REGULATION OF PERSONAL NON-PROPERTY RELATIONS IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE

In article reviewed general characteristic of personal non-property rights. The revealed is essence and the content of the system of personal non-property rights. The legal nature of regulation of personal non-property relations and their place in civil law in Ukraine is revealed.

Keywords: personal property rights, system of personal non-property rights, non-material benefits, the right to life, right to name, realization of personal non-property rights.

Постановка проблеми. Суспільні та економічні перетворення, прагнення розбудувати соціальну і правову державу, а також набуття Україною незалежності обумовили потребу в оновленні правового регулювання особистих немайнових прав. Держава повинна реально забезпечити реалізацію особистих немайнових прав людини та поставити їх на перше місце у своїй діяльності для того, щоб фізичні особи могли реалізувати особисті немайнові права у своєму приватному житті.

Конституція України проголосила людину, її життя та здоров'я, недоторканість і безпеку, честь і гідність найвищою соціальною цінністю. Це має важливе значення для розвитку законності в Україні, але не вирішує всіх проблем їх захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами інституту особистих немайнових прав займалися такі вчені як В.В. Копейчиков, І.А. Бірюков, Л.В. Малюга, Р.О. Стефанчук, Ю.О. Заїка, С.С. Сліпченко, Л.В. Федюк, Д.І. Яворницький, Н.О. Давидова, З.В. Ромовська, О.В. Дзера, Н.О. Горобець, В.І. Бобрик, І.М. Забара. У своїй наукових працях "Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб", "Особисті немайнові права", "Поняття, правова природа особистих немайнових прав та їх місце в системі цивільного права", "Цивільне право України", "Захист честі, гідності та ділової репутації" науковці висвітлювали питання правового регулювання та охорони особистих немайнових відносин; сутність та зміст системи особистих немайнових прав; поняття, предмет та структурні елементи особистих немайнових прав.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Проблема правового регулювання особистих немайнових відносин є неоднозначною, прикладом цього стали різноманітні теорії, а саме:

- скептична теорія не відносить до предмету цивільного права особисті немайнові відносини, заперечує як охорону, так і регулювання даних відносин цивільним правом;
- консервативна теорія говорить, що цивільне право не регулює, а лише охороняє особисті немайнові права лише у випадку їх порушення;
- класична теорія стверджує, що особисті немайнові відносини охороняються цивільним правом, а регулюються тільки ті з них, які пов'язані з майновими;
- моністична теорія говорить про те, що правове регулювання й охорону не протиставляють, оскільки регулювання означає охорону прав, а їх охорона реалізується шляхом регулювання суспільних відносин;
- реформаторська теорія, твердить, що особисті немайнові відносини є предметом цивільного права, притому ж, цивільне право може здійснювати як охорону, так і регулювання всіх без виключення особистих немайнових відносин.

Особисті немайнові відносини повинні бути повноправним предметом цивільного права. Крім того в системі цивільного права вони повинні займати привілейоване місце, оскільки в приватному житті особи особисті немайнові права мають вищу цінність, ніж майнові.

Цивільний кодекс України показує, що норми, які закріплюють особисті немайнові права, посідають гідне місце, оскільки їм присвячується ціла Книга друга "Особисті немайнові права фізичних осіб". Порівнявши даний кодекс з цивільними кодексами країн СНД, бачимо, що жоден з них не містить такого обсягу норм присвячених особистим немайновим правам; жоден не має окремої частини нормативного акту, який би врегулював такого виду відносини; жоден не містить чіткої вказівки про те, що особисті немайнові відносини, які не пов'язані з майновими можуть регулюватись цивільним законодавством.

Цивільно-правова сфера регулювання особистих немайнових відносин законодавством України суттєво випереджає в розвитку стан цивільного законодавства інших держав СНД. Але хоча Цивільний кодекс України увібрав у себе світовий досвід, вітчизняні традиції та розвиток української цивілістичної науки, норми присвячені особистим немайновим правам повинні удосконалюватись та доповнюватись новими положеннями.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає у проведенні комплексного аналізу особистих немайнових прав фізичної особи, визначенні їх цивільно-правового характеру та місця в сучасному цивільному праві, встановленні основних проблем правового забезпечення особистих немайнових прав.

Основні результати дослідження. Особисті немайнові відносини як один з важливих у житті кожної людини видів правовідносин в усі часи мали велике значення для розвитку особистості, держави та права, а відтак викликали широкий інтерес зі сторони державної влади та правознавців.

З аналізу статті 269 ЦК України випливає, що особисті немайнові права – це юридично гарантовані права, які не мають економічного змісту та довічно належать кожній фізичній особі від народження або за законом.

Таким чином, для характеристики особистих немайнових прав особи слід керуватися такими ознаками:

Дане право належить кожній особі – це означає, що воно належить усім без винятку особам (фізичним і юридичним) за умови, що наявність цього права в особі не суперечить її сутності. При цьому всі особи рівні у можливості реалізації та охорони цих прав.

Дане право належить особі довічно – це означає, що воно належить фізичній особі до моменту смерті, а юридичній особі – до моменту припинення.

Дане право належить особі за законом – це означає, що підставою його виникнення є юридичний факт (подія або дія), передбачений законом.

Переважає більшість особистих немайнових прав виникає в особі з моменту народження (створення), наприклад, право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканість, ім'я (найменування) та ін. Однак окремі види особистих немайнових прав можуть виникати в осіб з іншого моменту, передбаченого законом, наприклад, право на донорство особа має лише з моменту досягнення повноліття, а право на зміну імені має особа, яка досягнула 16 років, та ін.

Дане право є немайновим – це означає, що в ньому відсутній майновий (економічний) зміст, тобто фактично неможливо визначити вартість цього права, а відповідно і блага, що є його об'єктом, у грошовому еквіваленті;

Дане право є особистісним – це означає, що воно не може бути відчужене (як примусово, так і добровільно, як постійно, так і тимчасово) від особи-носія цих прав або передане іншим особам [4,с.92].

Фізична особа повинна сама вчиняти юридичне значимі дії, які спрямовані на реалізацію відповідних особистих немайнових прав. Однак відповідно до ст. 272 ЦК України в інтересах малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права, їхні права здійснюють батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники.

Будь-яке здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб повинно проходити безперешкодно, своєчасно та в повному обсязі. Принаймні відповідні гарантії повинні надаватись особі з боку держави та територіальних громад, які діють в особі відповідних органів.

Цивільне право регулює особисті немайнові права фізичної особи, що поділяються на два види:

1) особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи, якими фізична особа володіє довічно:

- невід'ємне право на життя;
- право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю;
- право на охорону здоров'я;
- право на медичну допомогу;
- право на інформацію про стан свого здоров'я та її таємницю;
- право на свободу та особисту недоторканість;
- право на донорство;
- право на сім'ю та підтримання зв'язків з членами своєї сім'ї та родичами

незалежно від того де вони перебувають;

- право на опіку або піклування;
- право на безпечне для життя і здоров'я довкілля [2, с. 66-69];

2) особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи:

- право на ім'я, його зміну та використання;
- право на повагу до гідності і честі;
- право на повагу до людини, яка померла;
- право на недоторканність ділової репутації;
- право на індивідуальність;
- право на особисте життя та його таємницю;
- право на інформацію;
- право на особисті папери та розпорядження ними;
- право на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів;
- право на таємницю кореспонденції;
- право на захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відео зйомок;
- право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості;
- право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання;
- право на вибір роду занять та інші права [2,с. 69-74].

Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав.

На сьогодні правове регулювання, охорона та захист особистих немайнових прав є загальнокультурною цінністю європейських держав. Україна повинна дотримуватися загальноприйнятих міжнародних принципів щодо даних прав, які виражені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [6], Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948р. [7], в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. [8], та Декларації глав держав – учасниць Співдружності незалежних держав про міжнародні зобов'язання у сфері прав людини і основних свобод від 24 вересня 1993 р.

Структура особистих немайнових прав, має наступний поділ:

- інститут особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи;

- інститут особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття;

- інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності [5, с.90].

Правове регулювання особистих немайнових відносин нормами цивільного права полягає в юридичному визнанні належності кожному громадянину з моменту народження, а утворенні юридичній особі – з моменту створення особистих немайнових благ, а також в юридичному опосередкуванні свободи індивіда визначити свою поведінку в приватній сфері за власним розсудом, в юридичній фіксації меж, обсягу та принципів здійснення реалізації цієї свободи, а в разі порушення цих прав здійснити їх правовий захист.

Майнові і немайнові відносини становлять єдиний (цілісний) предмет правового регулювання цивільного права і є взаємопов'язаними, оскільки характеризують суб'єктів цивільних правовідносин саме як суб'єктів цивільного права і відображають їх сутнісну основу [4, с. 105].

Висновки. Під особистими немайними відносинами слід розуміти такі суспільні відносини, які виникають з приводу набуття, забезпечення, реалізації немайнових благ і відображають індивідуальність, автономність фізичних і юридичних осіб та становлять їх сутнісну характеристику.

Особисті немайнові права належать людині від народження і не можуть надаватися чи не надаватися державою, вони можуть тільки гарантуватися нею, забезпечуватися через правове визначення змісту і меж здійснення, а також охоронятися за допомогою норм цивільного права.

Норми цивільного права здійснюють позитивне регулювання особистих немайнових відносин, їх правову охорону та захист як методом "диспозитивності" – надання можливості вибору поведінки, так і методом "імперативності" – чіткого встановлення правил цієї поведінки за тієї чи іншої ситуації.

Право на захист особистих немайнових прав – це регламентоване правове регулювання на випадок опосередкування, невизнання, заперечення, виникнення загрози порушення особистого немайнового права.

Для повного захисту особистих немайнових прав недостатньо знань норм цивільного права та зв'язків між ними. Адже бувають випадки, наприклад, коли порушення виходять за рамки цивільного права, тоді вступають в дію норми кримінального законодавства чи інше. Повага до кожної людини як до особистості повинна стати нормою повсякденного життя в Україні, знайти свій вияв у визнанні її єдиною цінністю первісного порядку, відносно якої визначаються всі інші цінності, включаючи право.

Список використаних джерел

1. Конституція України, // (Відомості Верховної Ради України), 28.06.1996р, № 30, ст.141.
2. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003р. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Шевченко Я.М. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: у 2-х т. К.: "Видавничий дім "Ін Юре". Загальна частина – 2013 р. ст.520.
4. Стефанчук Р.О. Цивільне право України: Навчальний посібник. – Київ, 2004р.ст. – 366.
5. Малюга Л.В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2004 р., ст. 202.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950р. // Офіційний вісник України. 2006р.,№32., ст.- 2371;
7. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948р., №217А., // Офіційне видання – Організація Об'єднаних Націй., ст. 15.
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966р., // Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР №2148-VIII від 19.10.1973р., ст. 12.

Ликов О.С.

Науковий керівник:
д.ю.н., професор **Гіда Є.О.**

ПРОБЛЕМА ПІРАТСТВА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

У статті комплексно досліджено сутність та структуру піратства. Обґрунтовано причини виникнення піратства в Україні. Розглянуто можливі варіанти вирішення проблеми піратства.

Ключові слова: Піратство, контрафактна продукція, ліцензійне програмне забезпечення, шахрайські організації, сертифікація.

Лыков О.С.

ПРОБЛЕМА ПИРАТСТВА В УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ

В статье комплексно исследована сущность и структуру пиратства. Обосновано причины возникновения пиратства в Украине. Рассмотрены возможные варианты решения проблемы пиратства.

Ключевые слова: Пиратство, контрафактная продукция, лицензионное программное обеспечение, мошеннические организации, сертификация.

Lukov O.S.

THE PROBLEM OF PROLIFERATION IN UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF AVOIDING IT

As of 2017, the problem of piracy is relevant in all developed and developing countries. Annual losses from piracy are calculated in millions of dollars, despite all attempts to eradicate it. The article deals with the problem of piracy in Ukraine, as well as possible options for avoiding this problem.

Key words: Piracy, counterfeit products, licensed software, fraudulent organization certification.

Постановка проблеми. У XXI столітті з розвитком технологій зберігання, швидкого відтворення та розповсюдження інформації, зокрема, об'єктів авторського права, досить гостро постає питання щодо вироблення ефективних заходів забезпечення належного захисту цих об'єктів від піратства. Належне забезпечення ефективної правової охорони результатів інтелектуальної діяльності від неправомірного використання дедалі більше стають предметом наукових досліджень.

Найбільшою загрозою для неправомірного розповсюдження піратської продукції та порушення авторських прав є мережа Інтернет. Файлообмінники з піратськими контентами нараховують більше сотні тисяч примірників аудіовізуальної продукції та нелегальних програм. Домашні мережі (LAN) в Україні також користуються попитом серед Інтернет-користувачів завдяки можливості отримати доступ до бібліотек 4 різноманітних об'єктів авторського права (фільмів, музики, комп'ютерних ігор тощо).

Широке використання Інтернету породжує не лише нові можливості, а й низку проблем щодо ефективного захисту та охорони прав інтелектуальної власності. В даний час, проблема піратства є актуальною для всіх розвинених країн світу, в тому числі й для України. В Україні використовується "піратська продукція", але українські масштаби набагато більші, ніж в інших країнах. Слава України, як країни з одним із найвищих рівнів піратства, відома далеко за її межами. Так, щорічні збитки від піратської продукції обчислюється мільйонами доларів, не дивлячись на всі спроби викоринити піратство. Відповідно до інформації Торгової палати США, більше ніж на \$ 650 000 000 000 піратської продукції хлинули на світовий ринок у 2015 році [5, с. 307].

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Дослідженню проблеми піратства приділяють активну увагу засоби масової інформації, Українська антипіратська асоціація, а також вітчизняні науковці: Є. І. Ходаківський, В. П. Якобчук, І. Л. Литвинчук. Варто звернути увагу на роботи відомих учених дореволюційного, радянського й сучасного періодів у сфері авторського права, права інтелектуальної власності, цивільстики: К. Н. Анненкова, Б. С. Антімонова, Н. П. Бааджи, А. О. Гордона, М. Л.

Дювернуа, С. Г. Займовського, О. В. Ієвіні, О.С.Юффе, Я.А.Канторовича, А.А.Кетрарь, А.В.Кирилюк, Д. А. Коптева, Ю. В. Олександрійського та інших.

Мета дослідження. Відповідно, є з'ясування проблеми піратства в Україні, та шляхи її вирішення.

Основні результати дослідження. В наш час інформація перетворюється на найдорожчий ресурс у світі. Перенесення зростаючої кількості літературних творів, фільмів, комп'ютерних програм у цифрове середовище породжує реальну загрозу зміні та фальсифікації цих творів, створення дешевих і високоякісних копій, їх широкого розповсюдження з порушенням авторських прав.

На 2017 рік, коли комп'ютер та вихід в Інтернет є майже у кожного українця, широкого поширення набуло таке поняття як "піратство". Термін "піратство" був вперше використаний у 1603 році, пізніше у 1879 році англійським поетом Альфредом Теннісоном у передмові до його поеми "Історія кохання", де поет скаржився на розповсюджені випадки незаконного використання окремих фрагментів його твору. Приблизно в той самий час цей термін знайшов своє закріплення в офіційних документах [4, с. 12].

Щодо самого визначення, то піратство – це дії, що спрямовані на протиправне використання об'єктів права інтелектуальної власності, які належать іншим особам, умисно вчинені особою, яка розуміє протизаконний характер цих дій, з метою отримання матеріальної вигоди [1, с. 134].

Піратство завдає величезних збитків суб'єктам відносин інтелектуальної власності, а саме:

- авторам, які не отримують винагороди за свою творчу інтелектуальну діяльність;
- видавцям, виробникам, які здійснюють значні витрати на виготовлення відповідної продукції та не мають можливості відшкодувати збитки;
- реалізаторам, які потерпають від недобросовісної конкуренції;
- споживачам, які купують продукцію нижчої якості та втрачають можливості доступу до інтелектуальних продуктів внаслідок втрати зацікавленості авторів у її створенні;
- державі, яка втрачає бюджетні надходження внаслідок скорочення податкових платежів [6, с. 280].

Піратство має глибинний характер, його неможливо побороти в окремій країні. Але світова спільнота і кожна окрема країна намагаються розробити дієвий механізм спрощеного та прискореного захисту авторського права.

Наприклад, Японські дослідники з Aizu University і американські з Deakin University розробили нові цифрові водяні знаки, які допоможуть визистити Інтернет від нелегальної музики. За ними можна буде знайти людину, яка першою завантажила захищений авторським правом файл в Інтернет.

Також, у Японії був прийнятий дуже радикальний закон, відповідно до норм якого за скачування нелегальних файлів з Інтернету передбачається штраф у розмірі близько 25 тисячі доларів, або ув'язнення терміном на два роки, у свою чергу, за завантаження піратського контенту зі свого комп'ютера в мережу Інтернет передбачена відповідальність у вигляді штрафу на суму близько 130 тисячі доларів, або позбавленням волі на строк до 10 років.

В Швеції 27 листопада 2014 року окружний суд Уппсали приговорив адміністратора популярного торрент-сайта Tankanet.com до 5 місяців позбавлення волі за незаконне використання контенту в Інтернеті. Такий вирок є одним із найжорсткіших серед інших судових рішень, які коли-небудь приймалися в Швеції за аналогічні порушення.

Один з найбільш лояльних стосовно користувачів Інтернету, але при цьому один з найзаплутаніших, антипіратський закон у Нідерландах. Так, завантаження фільмів, музики чи книг у некомерційних цілях визнається домашнім копіюванням і залишається в рамках закону, проте за завантаження програмного забезпечення покладється покарання. Крім того, завантажувати піратські матеріали можна, а поширювати їх заборонено – отже, всі торрент-трекери визнані незаконними, а їх користувачі можуть понести покарання.

Щодо України, то кожного року Торговельний представник США готує звіт про

міжнародний стан охорони прав ІВ, відомий як Спеціальний звіт 301. Згідно Спеціального звіту 301 за 2016 рік Україна вже кілька років поспіль утримує статус "країни пріоритетного спостереження", з огляду на серйозні і зростаючі занепокоєння, пов'язані з підробками і піратством, включаючи піратство в мережі Інтернет. Однак, також у Звіті відмічено те, що Україна зробила позитивні кроки в надзвичайно важких умовах, зокрема, для того, щоб вирішити давні побоювання з приводу невмілого керівництва у сфері інтелектуальної власності.

За результатами цього дослідження, загальна оцінка України дещо збільшилася з 39% від загального можливого балу в четвертому виданні (з рахунком 11.55 з 30) до 40% (14,06 з 35) у п'ятому виданні. Згідно з даними дослідження Торговельної палати США, це відображає невеликі, але все ж позитивні зрушення у таких сферах, як захист патентів, боротьба з онлайн-піратством, правильний та збалансований підхід щодо застосування виключень до об'єктів авторського права, захист торгових марок.

Серед сильних сторін було відзначено роботу над приведенням законодавства у сфері запобігання піратству у відповідність до стандартів ЄС та кроки на шляху до виконання Поглибленої та всебічної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС; удосконалення захисту патентів у судовому порядку. Однак ключовим наразі є подальша робота над посиленням захисту авторського права в контексті покращення взаємодії відповідальних осіб у сфері протидії онлайн-піратству та збалансованого підходу до застосування виключень до об'єктів авторського права, а також виконання Україною зобов'язань у рамках міжнародних угод, що стосуються інтелектуальної власності.

Однак, попри всі недоліки українське законодавство в сфері боротьби з Інтернет-піратством не стоїть на місці. Яскравим прикладом є події, які відбулися 15 листопада 2015 року, коли сайт ex.ua був закритий за рішенням суду у рамках розслідування кримінальної справи за частиною 2 статті 176 Кримінального кодексу (порушення авторських і суміжних прав). Також оголосили про своє закриття інтернет ресурси FS.to, та Torrents.Net.Ua. Почалося все з того, що силовики вилучили сервери у FS.to. За словами заступника начальника управління Департаменту кіберполіції Національної поліції України Сергія Кропиви, його відомство провело обшуки в офісі цієї компанії 15 листопада 2015 року. Він відзначив, що з середини минулого року Кіберполіція неодноразово отримувала звернення від вітчизняних і закордонних правовласників про порушення їх прав. Вони оцінили збитки, завдані FS.to, у розмірі 5 млн грн., а щоденну кількість відвідувачів сайту – в 1 млн користувачів. Після цих звернень прокуратура завела кримінальну справу. З вилучених при обшуках у власників сайту записів Кіберполіція встановила, що щорічний дохід FS.to складав \$0,5-1 млн. Правоохоронці виявили, що у сайту є сервери-дзеркала за кордоном і цей ресурс може відновити свою роботу.

Однак Кіберполіція пообіцяла заблокувати всі доменні імена та банківські рахунки, пов'язані з FS.to. Працівники FS.to розповсюдили офіційну заву, що "сайт не працює і це продовжиться деякий час", але натякнули, що зможуть відновити роботу сайту. Інтернет-користувачі в мережі почали ділитися посиланнями на сайт із відео-контентом, назва якого асоціюється із FS.to, і з Ex.ua.

Щодо шляхів вирішення проблеми піратства в Україні, то потрібно зазначити, що 21 жовтня 2015 року Кабінет Міністрів України схвалив проект Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет", який був підготовлений Міністерством економічного розвитку і торгівлі України.

Одним із головних нововведень є досудова можливість видалення або обмеження доступу до інформації, що порушує авторське право. При цьому передбачено штрафні санкції в розмірі від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходу громадян (тобто від 8500 до 17 000 грн.) за невиконання добросовісної вимоги щодо блокування нелегального контенту. Аналогічні штрафи загрожують у випадку відмови ідентифікувати користувача, який розмістив контент, що порушує авторські права.

На думку провідних юристів в сфері ІТ права, в Україні дуже складно притягнути до відповідальності за Інтернет-піратство. Адже, суб'єктом правопорушення у таких справах визнають не приватного користувача, а адміністратора мережевого

ресурсу, який дозволив і сприяв поширенню контрафакту. Спеціальної норми, що вказує на відповідальність названого суб'єкта, у вітчизняному законодавстві. Результатом є відсутність слідчої і судової практики.

Пропозиції та шляхи вирішення проблеми піратства.

1. Україні необхідно замінити неякісних держслужбовців, підвищити зарплату працівникам держапарату, зменшити бюрократію та прийняти низку законів, щоб подолати проблему Інтернет-піратства [3].

2. Варто почати використовувати ліцензійне програмне забезпечення у ключових державних інституціях. Легальні програмні продукти допоможуть уникнути цілої низки безпекових загроз, серед яких витік даних та фінансові втрати. На даний момент в Україні працюють декілька сертифікованих організацій колективного управління. Проте, жоден ліцензійний платіж не доходить до законних правласників.

3. Закриття шахрайських організацій та сертифікація легітимних сприятимуть розбудові чіткої і прозорої системи.

4. Прийняття відповідного законодавства забезпечить зрозумілі, передбачувані процедури авторизації і розподілу роялті.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що піратство є складним соціальним, психологічним й економічним явищем. Примітивні правові механізми його подолання свідомо збиткові, йдуть на користь комусь із учасників ринку і не відображають усіх потреб суспільства, різноманітних і мінливих. Українська влада прагне боротися з піратством різними правовими засобами. Утім, ряд методів, за допомогою яких вона це робить, викликають багато запитань у суспільства.

Необхідність захисту авторських прав є актуальною проблемою сьогодення і розв'язанням цієї проблеми може стати лише тісна співпраця власників авторських прав, державних органів та користувачів, а також використання досвіду зарубіжних країн. Адже лише впорядковане законодавче регулювання, відповідальне ставлення автора до розповсюдження своїх творів та свідоме ставлення користувачів до авторських прав інших осіб можуть звести нанівець усі спроби порушення авторських прав.

Отже, причинами невинного розвитку та поширенню Інтернет-піратства є, перш за все, відношення громадськості до порушення авторських прав, продиктоване менталітетом та погіршенням економічного стану країни, адже більшість користувачів не замислюються про негативні наслідки безкоштовного користування Інтернет контентами, більш того, вважають це цілком природним явищем, навіть не розуміючи, що це незаконно.

Тому, інформування громадськості про шкоду Інтернет-піратства та поступове реформування думки суспільства з викладеного питання дасть змогу зрушити з місця боротьбу з цим явищем.

При цьому, звісно необхідно звертати увагу на досвід інших країн, вдосконалювати та поповнювати спеціальними нормами законодавчу базу країни, оскільки наразі існує багато прогалин, що з великим задоволенням "пірати" використовують на свою користь.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: чинне законодавство України зі змінами та допов. на 01.04.2016 року: офіц. текст. – К.: Алерта, 2016. – 320 с.

2. Про авторське право і суміжні права: Закон України в ред. від 13.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>

3. Інформаційний портал "Факти" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ua/index/read-news/id/1582933>

4. Ходаківський Є. І. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти: навч. посіб. / Є. І. Ходаківський, В. П. Якобчук, І. Л. Литвинчук. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 276 с.

5. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ pf3511= 56869>

6. Право інтелектуальної власності Академічний курс: підруч. / за ред. О. П.

Орлюк, Дім "Ін Юре", 2007. – 696 с. О. Д. Святоцького. – К.: Вид. 2007. – 696 с.

7. Бреус С. Б. Защита авторских прав в Ин-тернете: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / С. Б. Бреус. – М., 2009. – 22 с.

8. Кондрашов М. Защита интеллектуальной собственности при использовании файлообмен-ных сетей / М. Кондрашов -2010.-№9.-С.49-56.

9. Макарова Е. М. Проблемы правового ре-гулирования использования Интер-нета в пред-принимательской деятельности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Е. М. Макарова. – М., 2007. – 22 с.

10. Шуст Н. Б. Міжнародно-правова охорона авторського права та суміжних прав // Використання об'єктів інтелектуальної власності в рекламі: навч. посіб. / Т. І. Биркович, І. С. Бондар, Р. Б. Шишка, І. М. Сопілко. – К.: Видавництво Ліра-К, 2016. – 520 с.

Лихенко О.А.

Науковий керівник:

Зубець Г.І.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НОТАРІУСА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ І ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ

Розглянуто теоретичні аспекти й практичні виміри юридичної відповідальності нотаріуса. На підставі дослідження резюмовано, що концепцію юридичної відповідальності нотаріуса можна охарактеризувати трьома ознаками: державним примусом; наявністю правопорушення та його суб'єкта; наявністю сприятливих наслідків для правопорушника. Доведено, що за такого підходу юридична відповідальність нотаріуса в Україні потребує подальшого розвитку та вдосконалення.

Ключові слова: нотаріус; юридична відповідальність нотаріуса; санкції; правопорушник; правопорушення; види юридичної відповідальності нотаріуса.

Лихенко А.А.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ НОТАРИУСА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Рассмотрены теоретические аспекты и практические измерения юридической ответственности нотариуса. На основании исследования резюмировано, что концепцию юридической ответственности нотариуса можно охарактеризовать тремя признаками: государственным принуждением; наличием правонарушения и его субъекта; наличием способствующих последствий для правонарушителя. Доказано, что при таких подходах юридическая ответственность нотариуса в Украине требует дальнейшего исследования и усовершенствования.

Ключевые слова: нотариус; юридическая ответственность нотариуса; санкции; правонарушитель; правонарушения; виды юридической ответственности нотариуса.

Lihenko O.A.

LEGAL NOTIFICATION OF THE NOTARY: THEORETICAL ASPECT AND PRACTICAL DIMENSION

The theoretical aspects and practical dimensions of the notary's legal responsibility are considered. Based on the research, it is summarized that the concept of legal liability of a notary can be characterized by three characteristics: state coercion; presence of an offense and its subject; presence of conducive consequences for the offender. It is proved that with such approaches, the legal responsibility of a notary in Ukraine requires further research and improvement.

Key words: notary; legal responsibility of the notary; sanctions; offender; offenses; vidi legal liability of the notary.

Актуальність теми дослідження. Факти порушення нотаріусами своїх повноважень, що полягають у посвідченні завідомо недійсних угод, підроблених довіреностей, складанні фіктивних заповітів, вимагають адекватної протидії з боку держави. Оцінюючи ефективність правової протидії порушенням нотаріусів, слід визнати, що вона досить далека від оптимальної, про що, зокрема, свідчить: високий рівень латентності відповідних діянь; відсутність однаковості в практиці застосування пра-

вових норм про відповідальність нотаріусів за порушення своїми повноваженнями; наявність прогалин у законодавстві, що не передбачає відповідальності за низку суспільно небезпечних діянь, скоєних нотаріусами.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Теоретичні та методологічні питання, присвячені проблемам юридичної відповідальності нотаріусів, висвітлювали у своїх працях В.В. Копейчиков, Н.А. Маловіцька, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Ю.С. Шемшученко ін. Визначаючи значний внесок цих авторів у розробку теоретичних аспектів юридичної відповідальності нотаріусів, зауважимо, що окремі проблеми залишилися поза межами теоретичного аналізу.

Метою дослідження є розв'язання теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із встановленням, диференціацією та реалізацією юридичної відповідності нотаріусів за перевищення повноважень.

Основні результати дослідження. Одним із видів нормативно-правових гарантій захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб шляхом учинення нотаріусами передбачених Законом України "Про нотаріат" нотаріальних дій є юридична відповідальність. У юридичній науці існують різні визначення поняття юридичної відповідальності. Наприклад, В.В. Копейчиков визначає юридичну відповідальність як застосування щодо правопорушників заходів державного примусу каральної спрямованості, понесення ними втрат особистого, організаційного чи матеріального характеру [1].

На думку П.М. Рабіновича, юридична відповідальність – це закріплені в законодавстві та забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [2].

Згідно з переконаннями Н.А. Маловіцької, юридичною відповідальністю є особливі, передбачені й урегульовані нормами права відносини між громадянами та державою, що виникають у разі й унаслідок правопорушення [3].

О.Ф. Скакун визначає поняття юридичної відповідальності так: це – передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зазнавання особою позбавлень благ особистого, організаційного та майнового характеру за скоєне правопорушення [4].

Істотний внесок у дослідження теоретичних і практичних проблем юридичної відповідальності зробив Ю.С. Шемшученко. На його думку, юридична відповідальність – це одна з форм соціальної відповідальності, сутність якої полягає в застосуванні щодо правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються в примусовому порядку державою. Юридична відповідальність є правовідношеннями між державою в особі її органів і правопорушником, відносно якого застосовують юридичні санкції з негативними для нього наслідками (позбавлення волі, штраф, відшкодування шкоди тощо) [5].

Аналіз висловлених у юридичній літературі думок щодо змісту й розуміння сутності поняття "юридична відповідальність" свідчать про розмаїття міркувань у цій сфері. Більшість вітчизняних учених акцентують увагу на будь-якій одній з ознак відповідальності, розуміючи це поняття як: заходи державного примусу; обов'язок особи зазнавати несприятливих наслідків і примусового позбавлення певних цінностей; міру впливу на правопорушника; правове відношення між державою та правопорушником.

Ми поділяємо концепцію В.В. Копейчикова, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, Ю.С. Шемшученка стосовно того, що юридична відповідальність із позиції її практичного застосування є мірою державно-владного характеру, які держава застосовує з метою покарання правопорушника та припинення подальших порушень прав і свобод людини як власне правопорушником, так й іншими особами. Підставою для юридичної відповідальності є правопорушення, де особливе значення має його склад, тобто наявність усіх елементів, що становлять факт правопорушення (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона) та є єдиним цілим.

За галузевою ознакою юридична відповідальність є таких видів: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна, цивільно-правова, конституційно-правова, міжнародно-правова.

Відома й інша класифікація, згідно з якою виділяють негативну (ретроспективну) та позитивну юридичну відповідальність. Перший вид пов'язаний зі скоєнням пра-

вопорушення й супроводжується негативними наслідками для винної особи. Другий виникає з юридичного обов'язку відповідних суб'єктів здійснювати позитивні, корисні для суспільства функції та реалізовується в регулятивних правовідносинах [6-8].

Таким чином, конструювання двох видів юридичної відповідальності – негативної та позитивної (чи об'єднання їх в одну специфічну юридичну категорію) навряд чи є прийнятним. Адже зміст відносин і становище суб'єкта суттєво різняться: коли він належно користується власними правами, сумлінно виконує обов'язки й коли він їх порушує [9].

Питання, пов'язані з розумінням юридичної відповідальності нотаріуса, є дискусійними в теорії права. Існує безліч визначень, з огляду на що висловлені точки зору іноді непросто зіставити між собою. У загальному розумінні можна говорити про два найбільш поширених варіанти розуміння юридичної відповідальності нотаріуса.

Юридична відповідальність – це передбачений правовими нормами обов'язок суб'єкта права зазнавати несприятливих для нього наслідків правопорушення. Це міра державного примусу за вчинене правопорушення, пов'язана з тим, що винний зазнає позбавлень особистого (організаційного) або майнового характеру.

Запропоновані визначення не взаємовиключають одне одного, вони цілком узгоджуються й обидва мають право на існування. Залежно від підходу можна розуміти юридичну відповідальність або як обов'язок зазнати несприятливих наслідків, або як один із заходів державного примусу.

Юридична відповідальність настає лише за наявності певних правових і фактичних підстав, якими можуть бути:

- норма права, що передбачає можливість застосування заходів відповідальності за протиправне діяння;

- учинення правопорушення, юридично значимі ознаки якого відображає констrukція "склад правопорушення" (правопорушення є юридичним фактом і спричиняє виникнення охоронних правовідносин);

- правозастосовний акт, яким конкретизується охоронна норма права, визначається конкретний вид і міра юридичної відповідальності (вирок суду, постанова про накладання адміністративного стягнення) [10].

Розглянемо теоретичний аспект і практичні виміри юридичної відповідальності нотаріуса. Базовим нормативним актом, що встановлює адміністративну відповідальність нотаріуса, є Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [11]. Він містить значну кількість складів адміністративних правопорушень, суб'єктом яких виступають посадові особи. Підставою притягнення до відповідальності є зазвичай невиконання ними встановленого порядку управління в тій чи іншій сфері. На нашу думку доцільно було б закріпити самостійні склади адміністративних правопорушень, суб'єктом яких виступав би нотаріус. Проте ні КУпАП, ні Закон України "Про нотаріат" [12] не містять норм, що передбачають адміністративну відповідальність нотаріуса.

З огляду на зазначене, пропонуємо: правом складання протоколу про адміністративне правопорушення нотаріусом наділити тільки органи юстиції. Так, Нотаріальна палата України може лише інформувати органи юстиції про виявлене правопорушення, що на підставі повідомлення можуть порушити провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Не менш важливою є цивільна відповідальність нотаріуса. Статті 1172, 1173 Цивільного кодексу України [13] присвячені відшкодуванню юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їх працівником чи іншою особою; органом державної влади або органом місцевого самоврядування. Однак цивільну відповідальність нотаріуса в цьому Законі окремо не врегульовано. Норми Закону України "Про нотаріат", присвячені цьому питанню, не розкривають цілком підстави відповідальності нотаріуса, залишаються питання щодо визначення її обсягу: чи вона є повною як для фізичної особи, чи в розмірі страхового фонду нотаріуса.

Отже, пропонуємо за аналогією з європейськими зразками встановити майнову відповідальність нотаріуса за: укладання недійсного акта за формою або змістом; неадекватні консультації, що не дають змоги сторонам захистити власний інтерес; недосягнення бажаного ефекту від дії нотаріуса.

На нашу думку, цей підхід надасть можливість значно вдосконалити механізм цивільно-правової відповідальності нотаріусів, зробивши його на ділі ефективним, що забезпечить реальний захист майнових прав і законних інтересів громадян та організацій.

У науці кримінального права дотепер залишається невирішеним питання щодо того, чи необхідно вважати нотаріуса суб'єктом злочинів у сфері службової діяльності. Науковці переконують, що в діяльності нотаріуса особливо важливим є два аспекти: з одного боку, він здійснює свою діяльність від імені держави, що делегує нотаріусу спеціальні повноваження, надає йому низьку прав та обов'язків, а з іншого – приватний нотаріус не отримує заробітної плати з бюджету, не потребує в штаті державного апарату й організовує свою діяльність самостійно: орендує або набуває приміщення, обладнання нотаріальної контори, наймає працівників, оплачує їх працю тощо.

Водночас усе змінилось із включенням до Кримінального кодексу України статей 365-2, 368-4 [14], що передбачають кримінальну відповідальність більш конкретизованого кола осіб. Зміст цих статей спрямований на унеможливлення факту ухилення нотаріуса від кримінальної відповідальності за вчинення протиправних діянь, пов'язаних із виконанням покладених на нього функцій.

Дисциплінарна відповідальність нотаріуса регулює Кодекс законів про працю України (ст. 147-152) [15]. Підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок, склад якого традиційно включає суб'єкт, суб'єктивну сторону, об'єкт і об'єктивну сторону. Дисциплінарним проступком визнано винне невиконання чи порушення нотаріусом обов'язків, установлених законодавством, або перевищення повноважень.

Підставою для притягнення нотаріуса до дисциплінарної відповідальності можуть бути заяви та скарги громадян і юридичних осіб, листи й подання уповноважених державних органів судової влади, органів досудового слідства та посадових осіб, а також матеріали перевірки професійної діяльності нотаріусів Нотаріальною платою України.

В Україні немає відповідних спеціалізованих нормативних актів, що містять вичерпний перелік порушень, за які нотаріус може понести відповідальність. Тому пропонуємо прийняти Професійний кодекс нотаріусів України, у якому закріпити перелік проступків нотаріусів, віднесених до дисциплінарних.

Отже, здійснений аналіз юридичної відповідальності нотаріуса дає змогу зробити такі висновки:

1) концепцію юридичної відповідальності нотаріуса можна охарактеризувати трьома ознаками: державним примусом, наявністю правопорушення та його суб'єкта, а також наявністю сприятливих наслідків для правопорушника;

2) за галузевою ознакою юридична відповідальність нотаріуса існує таких видів: кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, матеріальна та дисциплінарна;

3) Закон України "Про нотаріат" та інші нормативно-правові акти, що регулюють діяльність нотаріату, не містять норм чи принаймні критеріїв, коли нотаріус має відшкодувати заподіяну шкоду особі та коли така шкода вважається спричиненою нотаріусом, а не стороною договору. Це питання є особливо важливим, оскільки дає змогу з'ясувати, коли за правочином, що визначається недійсним чи таким, що спричинив шкоду особі, нотаріус притягується як відповідач. Для вирішення цих питань необхідно систематизувати судову практику, оскільки закон не дає остаточної відповіді на ці питання. Зазначена проблема повинна стати однією з пріоритетних для законодавчих органів.

Список використаних джерел

1. Теорія держави і права: [навч. посіб.] / за заг. ред. В.В. Копєйчикова. – К.: Юрінформ, 1995. – 189 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. – К.: Рад. шк., 1994. – 236 с.
3. Конституційне право України / за ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наук. думка, 2000. – 732 с.
4. Скакун О.Ф. Теория государства и права / О.Ф. Скакун: [учеб.]. – Харьков: Консум, 2000. – 691 с.

5. Шемшученко Ю.С. Відповідальність юридична / Ю.С. Шемшученко. // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с.

6. Адміністративне право України в сучасних умовах (початку ХХІ століття): [моногр.] / за заг. ред. В.В. Галуцька. – Херсон: Херсон. міська друкарня, 2010. – 378 с.

7. Гладун З.С. Адміністративне право України: [навч. посіб.] / З.С. Гладун. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 579 с.

8. Авер'янов Б.Б. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / Б.Б. Авер'янов, В.А. Дерезь, А.М. Школик. – К.: Юстиніан, 2007. – 288 с.

9. Колпаков В.К. Предмет адміністративного права: сучасний вимір / В.К. Колпаков // Юридична наука. – 2008. – № 3. – С. 33-38.

10. Нотаріат в Україні: [підруч.] / за ред. В.В. Комарова. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 320 с.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

12. Про нотаріат: Закон України від 2 верес. 1993 р. № 3425-XII / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2009. – 16 с.

13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III: за станом на 17 січ. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

15. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-УІІІ: за станом на 22 лют. 2012 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.

Лобко О.О.

Науковий керівник:

д.ю.н., професор Матвійчук В.К.

СИСТЕМА І ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У статті автором розглянуті особливості системи та види кримінальних покарань, що застосовуються до юридичних осіб за законодавством зарубіжних країн.

Ключові слова: юридична особа, суб'єкти злочину, кримінальне покарання, штраф, конфіскація майна, припинення діяльності.

Лобко А.А.

СИСТЕМА И ВИДЫ УГОЛОВНЫХ НАКАЗАНИЙ, ЧТО ПРИМЕНЯЮТСЯ К ЮРИДИЧЕСКИМ ЛИЦАМ ЗА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

В статье автором рассматриваются особенности системы и видов уголовных наказаний, что применяются к юридическим лицам, за законодательством зарубежных стран.

Ключевые слова: юридическое лицо, субъект преступления, уголовное наказание, штраф, конфискация имущества, запрет на деятельность.

Lobko O.O.

SYSTEM AND TYPES OF CRIMINAL PUNISHMENTS APPLIED TO JURIDICAL PERSONS UNDER THE LEGISLATION OF FOREIGN

The article considers the peculiarities of the system and types of criminal punishments applied to juridical persons under the legislation of foreign countries.

Key words: juridical person, subjects of crime, criminal punishments, fine, confiscation of property, termination of activity.

Постановка проблеми. Останнім часом можна спостерігати помітні загальносвітові тенденції активізації діяльності держав у сфері проблематики притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності. У 1978 році Європейський комі-

тет з питань злочинності Ради Європи рекомендував парламентам країн членів Ради визнати юридичних осіб суб'єктами кримінальної відповідальності. У 1985 році ця рекомендація була підтверджена 7 конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками. Сучасна Україна прагне інтеграції до світового співтовариства, тому необхідно забезпечити належне наукове дослідження проблематиці притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень. В юридичній літературі питання кримінальної відповідальності юридичних осіб приділялась певна увага. Відповідні проблеми тією чи іншою мірою досліджували такі вчені як В.І.Андрейцев, Ю.В.Баулін, С.Б.Гавриш, Е.М.Жевлаков, Н.Ф.Кузнецова, С.Г. Келіна, Н.Е.Крилов, М.Й.Коржанський, В.К.Матвійчук, О.О.Михайлов, О.С.Нікіфоров, А.В.Наумов, В.В.Сташис, В.П.Тихий та інші.

Мета статті. Критично оцінити іноземний досвід щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб, проаналізувати систему та види кримінальної відповідальності юридичних осіб в зарубіжному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Одним з наріжних каменів противників визнання юридичних осіб суб'єктами злочину є неможливість застосування певних видів кримінальних покарань до таких осіб. За кордоном, як в теорії так і на практиці, відсутня єдина думка щодо системи и видів кримінальних покарань, що можуть застосовуватись до юридичних осіб.

Як ми бачимо із зазначеного в попередніх параграфах найбільшого поширення набув такий вид покарання як штраф.

Грошові стягнення представляють надзвичайний інтерес як класична правова санкція, яка широко застосовується в різних країнах. Штраф – це найбільш доцільна, на нашу думку, кримінальна санкція для юридичних осіб. Проте і тут залишається багато спірних питань, що підлягають вирішенню, зокрема призначення відповідного штрафу. Слід зазначити, що залежно від сфери розповсюдження штрафів, що зазвичай накладаються на корпорації, розрізняють різні цілі і методи обчислення суми штрафу, для того, щоб він був і справедливим, і ефективним.

Наприклад, у ФРН (при квазікримінальній відповідальності) критерії призначення грошового штрафу є не точно визначеними. При призначенні грошового штрафу береться до уваги не лише сам зміст протиправного діяння, який виступає початковим моментом, але і внесок даного колективного суб'єкта в генезис забороненого діяння [1, 123].

Грошовий штраф у ФРН призначається, як правило, в об'єднаному провадженні (*verbundenes Verfahren*), що здійснюється проти суб'єкта діяння і проти колективного суб'єкта (§30 I *Howig*) [1, 199]. Так званий ізольований грошовий штраф, очевидно, в певних умовах може бути призначений в самостійному (окремому) провадженні проти підприємства. Про існування передумов для обрання саме такої форми провадження рішення ухвалюється юрисдикційними органами, або взагалі не порушується кримінальної справи проти представника колективного суб'єкта, або припиняється провадження проти нього, або відмовляються від призначення покарання.

У ряді країн штраф, що накладається на компанію, обчислюється як багаторазовий штраф за деякі правопорушення громадян, який можна назвати коефіцієнтом-множником. У Франції, наприклад, коефіцієнт-множник дорівнює п'яти. У ряді національних систем законодавства були встановлені максимальні штрафи, в основному від 1 до 20 млн. доларів США. Деякі закони не визначають максимальний ліміт штрафу (Канада, Данія) [1, 189]. Цікаво, що антимонопольне законодавство Європейського Союзу передбачає компроміс між фіксованим штрафом і інтересами підприємства шляхом встановлення суми виходячи з 10% обороту компанії в поточному році. У ФРН верхня межа грошового штрафу у випадку скоєння злочину особою, що діє в межах юридичної особи, складає 1 млн. євро. При порушенні приписів картельного права або відповідного порушення обов'язків по контролю, вона може піднятися і складати суми, значно перевищуючі 1 млн. євро [1, 186].

У таких країнах, як Сполучені Штати, загроза великого штрафу заохочує законні операції (домовленості) між прокурором і адвокатом про міру покарання [2, 204].

Іноді головною метою збільшення штрафу (в деяких випадках 100 млн. дол.) є запобігання скоєнню злочинів (США, антимонопольне законодавство ЄС). Опоненти

даного підходу стверджують, що великі штрафи можуть викинути – компанію з бізнесу і тим самим викликати незадоволеність найнятих робітників і акціонерів [2, 185].

Щоб уникнути цього і добитися максимального ефекту від покарання, в Австралії, наприклад, розроблені керівні вказівки по застосуванню штрафів, які беруть до уваги характер і сферу незаконного діяння, будь-які викликані ним втрати і спричинену шкоду, супутні обставини і попередні правопорушення. Вони також враховують розмір компанії, її становище на ринку, наявність або відсутність мети скоєння злочину, період, протягом якого він здійснювався, чи було порушення результатом зловництва вищого або нижчого рівня адміністрації, чи відповідала політика і "корпоративна культура" компанії федеральному законодавству, чи співробітничала компанія з владними системами [1, 167]. Подібні критерії зафіксовані і в керівних вказівках США, а також в антимонопольних прецедентах Європейського Суду [2, 186].

Такий вид кримінального покарання як повна конфіскація майна, як міра, що є видом "колективної смертної кари", передбачена, наприклад, законодавством США проти організацій, котрі переслідують кримінально карані цілі, щоб не тільки поставити корпорацию зовні бізнесу, але і позбавити її можливості діяти. Мета цього заходу – конфіскувати все майно збанкрутілої фірми, що залишилося після сплати всіх законних вимог добросовісним кредиторам [2, 212]. Така санкція, як конфіскація майна, використовується в світі досить часто. Більшість країн створили безліч способів конфіскації доходу від злочину.

Інший вид санкцій – позбавлення наданих пільг, який може включати, наприклад, позбавлення субсидій або податкових пільг. Там, де держава грає велику роль, особливо у разі володіння монополією, подібні заходи можуть доходити до примусового припинення діяльності компанії.

Так, стаття 30 Закону США "Про чистоту повітря" (1970 р.) передбачає можливість обмеження діяльності підприємства з метою зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу у випадках виникнення критичної небезпеки. Прикладом подібної ситуації може бути становище, що склалося в листопаді 1971 року в м. Бірмінгемі (штат Алабама). В результаті значних викидів забруднюючих речовин створилася ситуація, що загрожувала заподіяти збиток місцевим жителям. В результаті був виданий судовий наказ, що заборонив діяльність 23 підприємств [1, 197].

Значний теоретичний інтерес представляє така санкція, як обмеження підприємницької свободи. Національні законодавці і суди стали вдаватися частіше до другої групи санкцій (перша – це майнові санкції), названих "обмеження підприємницької свободи" їх мета – вплинути на поведінку корпорації прямо або побічно через введення обмежень:

- припинення деяких прав (Нідерланди, Фінляндія);
- заборона певної діяльності (Польща, Фінляндія, ЄС);
- регулювання організації і випуску продукції (Нідерланди);
- звільнення директора (рекомандації ЄС 1988);
- конфіскація, призначення довірчого керівника (Нідерланди, Фінляндія);

примусовий продаж компанії (Японія);

- закриття підприємства або його структурних одиниць (ЄС, США, Нідерланди);
- припинення діяльності підприємства (ЄС, Польща).

Федеральний Верховний суд США у 1988 р. [2, 208] встановив колективний "висновок", який, виходячи з рішення суду, є умовним еквівалентом запобіжного заходу, тримання під арештом. Колективний "висновок" може бути здійснений шляхом передачі корпорації під опіку; під обмеженнями можна розуміти накладення арешту на майно підприємства або позбавлення волі дій. Верховний суд звернув увагу на те, що штраф є вартість здійснення бізнесу і його розмір малий в порівнянні з потенційними доходами: "дана ж міра приводить до того, що керівники підприємства дізнаються, що, якщо вони будуть спіймани, корпорація втратить більше, ніж вони могли отримати" [2, 191].

Метою суворішої санкції – примусового закриття (припинення діяльності) підприємства, що відповідає повній конфіскації майна – є захист інтересів громадян. Цей винятковий захід спрямований на захист суспільства від кримінальних організацій, підприємств, які представляють високий ступінь реальної небезпеки, а також що демонструють неналежне управління або безвідповідальність. Все в більшому числі

країн посилюються повноваження кримінального суду для ефективнішого контролю злочинів юридичних осіб, що призводить до зміни традиційних владних функцій держави.

Суд має право застосовувати безліч наказів для заборони незаконної діяльності, яка може вплинути на становище на ринку. До цих заходів відносять позбавлення ліцензії, заборона виконання певних дій, таких, як участь в публічних заявках на підряд, випуск конкретних товарів, укладання контрактів, рекламна діяльність [2, 206].

Крім розглянутих вище, в законодавстві багатьох країн успішно використовуються і інші види санкцій. До них відносяться наступні санкції: опередження, догана (рекомендації ЄС 1988);

- покарання у вигляді сформульованої судом умови (США);
- штрафи, що накладаються на майно, що залишилося після виплати боргів (США);
- публікація судового рішення (США, Фінляндія, Нідерланди).

Такі види кримінальних покарань, як, наприклад, догана (зауваження) або попередження, є, фактично, просто символічними [2, 206], тоді як інші є простим поєднанням груп санкцій. Штрафи, що накладаються на майно, що залишилося після виплати боргів, позбавляються в деякій мірі від недоліків великих штрафів, наприклад, від збиткового ефекту, який вони можуть спричиняють на боржників, примушуючи компанію, що порушила право, передавати майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, в державу казну [3, 187].

Покарання у вигляді сформульованої судом умови в США є санкцією, що спрямована на реформування підприємства, запобігання повторним порушенням, не тягне за собою виняткових наслідків повного фінансового краху. Дана міра включає цілий ряд умов: компенсація, реорганізація та інші. Навіть на громадські служби можуть бути накладені зобов'язання. Наприклад, хлібопекарню можуть зобов'язати поставляти хліб для тих, що мають потребу або зобов'язати компанію допомагати неприбутковій організації в розвитку реабілітаційних програм для ув'язнених шляхом передачі ноу-хау [2, 209-210].

Можна виділити декілька переваг даної санкції: внутрішній вплив з найменшою каральною дією на керівників корпорації; вона тягне за собою фінансового краху і є засобом забезпечення самодисципліни, коли від корпорації потрібно повідомляти про досягнуті успіхи протягом всього періоду умовного покарання. В цьому випадку можна відзначити зв'язок між індивідуальною і колективною відповідальністю. В певному випадку цей захід може сприяти встановленню двох рівнів відповідальності: зовні корпорація відповідає перед законом, тоді як фізичні особи несуть відповідальність перед корпорацією [3, 192].

Нарешті, ще однією мірою є публікація судового рішення [3,206]. У її захист висуваються наступні аргументи: суспільство стає більш інформованим, і такий принцип, як чесна конкуренція, діє краще, тому що корпорація піклується про збереження своєї репутації в засобах масової інформації.

На нашу думку, що у разі введення кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні, досвід зарубіжних країн по покаранню компаній за злочини виявиться вельми корисним, а цілий ряд покарань слід було б застосовувати і в національному кримінальному праві.

Висновки. Оцінивши особливості системи та видів кримінальної відповідальності юридичних осіб за законодавством зарубіжних країн можна констатувати наступне: Найбільшого поширення із зазначених видів покарань для юридичних осіб набув такий вид, як штраф. Штраф – це найбільш доцільне, на нашу думку, кримінальна санкція для юридичних осіб. Поряд з тим заслуговують на увагу і інші види покарань, що застосовуються до юридичних осіб:

1. Припинення деяких прав (Нідерланди, Фінляндія);
2. Заборона певної діяльності (Польща, Фінляндія, ЄС);
3. Конфіскація, призначення довірчого керівника. (Нідерланди, Фінляндія);
4. Примусовий продаж (Японія);
5. Закриття підприємства або структурних одиниць (ЄС, США, Нідерланди).

Список використаних джерел

1. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть уголовного права /Власови.С., Голова нова Н.А., Яремин В.Н. и др.; / Отв. ред.: Кузнецов Н.Ф. – М.: Юрид. лит., 1991 – 288.

2. Примерный уголовный кодекс (США). Официальный проект Института американского права: перевод с английского/ Под ред.: Никифоров Б.С.(Предисл); Пер.: Никифоров А.С. – Прогресс, 1969. – 303 с.

3. Современное зарубежное уговорное право: Финляндия, Швейцария. Перевод с немецкого. Т. 2/У1 од.ред.: Пионтовский А.А. (Предисл); Пер.: Либерман С.А. – М.: Инстр.лит. – 1958. – 550 с.

Лук'янова М.Л.

Науковий керівник:

д.ю.н., професор Матвійчук В.К.

УСТАНОВИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ООН ЯК ОРГАНИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено основні напрямки міжнародного співробітництва в сфері забезпечення інформаційної безпеки. Визначено перелік превентивних заходів при виникненні нових загроз. Встановлено основні напрямки міжнародної політики у сфері інформаційних технологій. Доведено, що забезпечити інформаційну стабільність покликані установи та організації системи ООН, шляхом досліджень та підготовки різного роду рекомендацій з різноманітних міжнародно-економічних, соціальних, культурних та інших питань, розробки міжнародних стратегій розвитку та нагляд за їх реалізацією тощо.

Ключові слова: міжнародні економічні організації, організація об'єднаних націй, міжнародне співробітництво, інформаційна безпека, захист.

Лук'янова М.Л.

УЧРЕЖДЕНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ООН КАК ОРГАНЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

У статье исследованы основные направления международного сотрудничества в сфере обеспечения информационной безопасности. Определено перечень превентивных мероприятий при возникновении новых угроз. Установлены основные направления международной политики в сфере информационных технологий. Доказано, что обеспечить информационную стабильность призваны учреждения и организации системы ООН, путем исследований и подготовки различного рода рекомендаций по разным международно-экономическим, социальным, культурным и другим вопросам, разработки международных стратегий развития и контроль за их реализацией и прочее.

Ключевые слова: международные экономические организации, организация объединенных наций, международное сотрудничество, информационная безопасность, защита.

Lukyanova M.L.

ESTABLISHMENTS AND ORGANIZATIONS OF THE UN SYSTEM AS BODIES OF PROVIDING INTERNATIONAL INFORMATION SECURITY

The article examines the main directions of international cooperation in the field of information security. The list of preventive measures is defined at occurrence of new threats. The basic directions of the international policy in the field of information technologies are established. It is proved that the institutions and organizations of the UN system are called upon to provide information stability, by researching and preparing various kinds of recommendations on various international economic, social, cultural and other issues, developing international development strategies and monitoring their implementation, etc.

Key words: international economic organizations, United Nations organization, international cooperation, information security, protection.

Постановка проблеми. Забезпечення миру, захист інформації та забезпечення міжнародної безпеки залишаються основною проблемою сучасного суспільства. Характер сучасної зброї не залишає жодній державі надії забезпечити свою безпеку лише військово-технічними засобами, нарощуванням озброєнь і збройних сил, оскільки не тільки ядерну але і інформаційну війну виграти не можна. З загостренням

соціально політичного становища, стало очевидним, що безпека держав та їх економічний розвиток може бути забезпечений за допомогою не тільки військовими, а й політичними і міжнародно-правовими засобами. Напрями сталого економічного, політичного та соціального розвитку країни та гарантування її інформаційної безпеки лежить в основі участі у міжнародних установах та організаціях. Ключовою установою, що протягом десятиліть формує систему міжнародної інформаційної безпеки та створює розгалужену систему співробітництва держав є установи та організації системи ООН.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування та діяльності установ та організацій системи ООН висвітлено у працях багатьох зарубіжних та українських вчених. Різні аспекти діяльності, функцій та значення установ та організацій у системі міжнародних відносин досліджували: І. Берлін, Г. Волинко, М. Драгоманов, А. Карась, С. Кравченко, Б. Кістяківський, Д. Кола, М. Кризан, Т. Розова, Г. Скворода, Ж. Руссо, П. Юркевич, Ф. Фукуяма, Т. Алексєєва, В. Буткевич, О. Бурлак, В. Головенько, Н. Гусак, О. Зайцева, А. Колядін, Н. Крилов, В. Маркушина, А. Мацко, Г. Морозова, Т. Нешатаєва, С. Подшибякін, В. Поліщук, О. Тарасов, А. Ходорчук, М. Черкес.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Зважаючи на численні наукові дослідження, а також активізацію інформаційних потоків доводиться констатувати відсутність комплексного та всебічного дослідження органів забезпечення міжнародної економічної безпеки та їх ролі в цьому процесі. Особливої актуальності набувають форми та напрями діяльності окремих установ та організацій системи ООН та їх впливу на світовий політичний процес.

Мета дослідження полягає в комплексному дослідженні установ та організацій системи ООН як органів, що забезпечують міжнародну інформаційну безпеку.

Основні результати дослідження. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяє налагодженню широкого міжнародного співробітництва в інформаційній сфері. Однак окремі досягнення даної сфері можуть бути використані з метою, що суперечить підтриманню міжнародної безпеки та стратегічної стабільності.

Існування в суспільстві суперечливих інтересів і їх все більш гострі зіткнення вимагають якісної модифікації сфери правового регулювання інформаційної діяльності, підвищення ефективності діяльності держави.

Дана проблематика постійно обговорюється на різних форумах міжнародних організацій, з метою вироблення практичних способів вирішення даного питання.

Важливу роль в цьому відіграє розроблена політика інформаційної безпеки, яка являє собою сукупність правил, що визначають і обмежують види діяльності об'єктів і учасників, системи інформаційної безпеки.

Забезпечення інформаційної безпеки – це невід'ємна складова політичного, військового, економічного, культурного та інших видів взаємодії країн, що входять у світове співтовариство. Така співпраця має сприяти підвищенню інформаційної безпеки всіх членів світового співтовариства.

Основними напрямками міжнародного співробітництва в сфері забезпечення інформаційної безпеки є:

- заборона розробки, поширення і застосування "інформаційної зброї";
- забезпечення безпеки міжнародного інформаційного обміну, в тому числі збереження інформації при її передачі по національних телекомунікаційних каналах;
- координація діяльності правоохоронних органів країн, що входять у світове співтовариство, щодо запобігання комп'ютерних злочинів;
- запобігання несанкціонованому доступу до конфіденційної інформації у міжнародних банківських телекомунікаційних мережах та системах інформаційного забезпечення світової торгівлі, до інформації міжнародних правоохоронних організацій, що ведуть боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю, міжнародним тероризмом, розповсюдженням наркотиків та психотропних речовин, незаконним торгівлю зброєю і матеріалами, що розщеплюються, а також торгівлею людьми [1, с. 10].

Першим кроком у напрямку організації ефективної міжнародної взаємодії у сфері міжнародної інформаційної безпеки стала пропозиція підписати на рівні керівників держав спільну заяву з проблематики міжнародної інформаційної безпеки.

На думку фахівців, наявність нових загроз вимагає прийняття превентивних заходів, серед яких:

- узгодження поглядів світової спільноти на проблеми можливого використання інформаційних технологій у військових цілях;
- визначення основних понять;
- виявлення можливостей використовувати інформаційні технології для вдосконалення існуючих та створення нових систем зброї;
- розгляд питання про те, наскільки доцільно створити міжнародну систему моніторингу загроз інформаційній безпеці;
- внесення питання про глобальну інформаційну безпеку на розгляд ООН та інших провідних міжнародних форумів;
- створення міжнародно-правового режиму заборони розробки, виробництва і застосування особливо небезпечних видів інформаційної зброї;
- вироблення багатостороннього договору про боротьбу з інформаційним тероризмом і злочинністю. [3].

У липні 2000 р. на Окінавському саміті лідери Великої Вісімки сформулювали основні напрямки міжнародної політики в сфері інформаційних технологій. Документ отримав назву Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства. Згідно з цим документом такими напрямками є:

- залучення всіх до процесу побудови глобального інформаційного суспільства, з якого кожна держава повинна отримувати вигоди;
- підвищення ефективності використання можливих цифрових технологій;
- подолання електронно-цифрового розриву в галузі інформації та інформатизації усередині держав і між ними;
- вироблення програми сприяння загальної участі в глобальному інформаційному суспільстві;
- розробка стратегії подальшого розвитку;
- формування політичного, нормативного та мережевого забезпечення;
- поліпшення технічної сумісності, розширення доступу та зниження витрат;
- заохочення до участі в роботі глобальних мереж електронної торгівлі. [7, с. 177].

У 2004 році відповідно до резолюції ГА ООН 58/32 була створена Група урядових експертів ООН з питань міжнародної інформаційної безпеки. Її мандат передбачає проведення дослідження існуючих і потенційних загроз у сфері інформаційної безпеки і можливих спільних заходів щодо їх усунення, а також вивчення міжнародних концепцій, які були б спрямовані на зміцнення безпеки глобальних інформаційних і телекомунікаційних систем.

Перше засідання Групи відбулося понад 13 років тому (в 2004 році) в Нью-Йорку, результатом чого стали підсумкові документи – Декларація принципів і План дій.

У Плані дій наголошується, що головними опорами інформаційного суспільства є довіра і безпека. У якості найважливіших напрямків дій в цій галузі були виділені наступні:

- сприяння співробітництву між державами в рамках ООН і з усіма зацікавленими сторонами в рамках відповідних форумів з метою аналізу існуючих і потенційних загроз, а також вирішення інших питань інформаційної безпеки і безпеки мереж;
- попередження та виявлення органами державного управління у співпраці з приватним сектором проявів кіберзлочинності та реагування на ці прояви шляхом розробки відповідних керівних принципів;
- сприяння розробці ефективних заходів взаємодопомоги у цій сфері, а також профілактики комп'ютерних інцидентів;
- обмін прикладами найкращої практики в сфері інформаційної безпеки і безпеки мереж та заохочення їх використання всіма зацікавленими сторонами;
- призначення координаторів в усіх зацікавлених країнах для реагування в режимі реального часу на події в сфері безпеки і формування відкритої сумісної мережі таких координаторів для обміну інформацією та технологіями реагування на події;
- заохочення активної участі зацікавлених країн у проведеній ООН діяльності щодо зміцнення довіри і надійності при використанні інформації. [11, с. 75].

За підсумками зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства в Тунісі в 2005 р. було розроблено два підсумкових документа: політичний – "Туніське зобов'язання" і юридичний "Туніська програма для інформаційного суспільства". Які конкретизували принцип "Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті" та визначили механізми реалізації рішень саміту, фінансові аспекти та питання управління Інтернетом.

Новим етапом у розробці правил забезпечення міжнародної інформаційної безпеки на міжнародній арені і організації практичної співпраці у цій галузі стало засідання ради Шанхайської організації співпраці в 2006 році. Глави держав цієї організації прийняли заяву з міжнародної інформаційної безпеки. У своїй заяві учасники підкреслили, що загрози використання ІКТ в злочинних, терористичних та військово-політичних цілях можуть реалізовуватися в цивільній і військовій сферах, приводячи до важких політичних і соціально-економічних наслідків.

Основними напрямками міжнародного співробітництва в галузі забезпечення інформаційної безпеки визначено:

- заборону розробки, поширення і застосування інформаційної зброї;
- забезпечення безпеки міжнародного інформаційного обміну, в тому числі збереження інформації при її передачі по національних телекомунікаційних каналах та каналів зв'язку;
- координація діяльності правоохоронних органів країн, що входять у світове співтовариство, щодо запобігання комп'ютерних злочинів;
- запобігання несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації у міжнародних банківських телекомунікаційних мережах та системах інформаційного забезпечення світової торгівлі, до інформації міжнародною правоохоронних організацій, що ведуть боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю, міжнародним тероризмом, розповсюдженням наркотиків та психотропних речовин. [6, с. 176].

Природно, що найголовніша роль у вирішенні даної проблеми належить універсальній міжнародній організації – Організації Об'єднаних Націй.

У резолюції, прийнятій ГА ООН 58/199 "Створення глобальної культури кібербезпеки і захист найважливіших інформаційних інфраструктур" визначаються елементи для захисту найважливіших інформаційних інфраструктур:

- наявність мереж для термінового попередження про чинники уразливості, загрози та інциденти в кібернетичному просторі;
- підвищення ступеня поінформованості зацікавлених сторін, з тим щоб вони глибше розуміли характер і масштаби своїх найважливіших інформаційних інфраструктур і ту роль, яку кожна з них повинна грати в захисті цих інфраструктур;
- аналіз інфраструктур та виявлення факторів, що обумовлюють їх взаємозалежність, для посилення захисту таких інфраструктур;
- сприяння розвитку партнерських відносин між зацікавленими сторонами, що представляють як державний, так і приватний сектор, для обміну інформацією про найважливіші інфраструктурах та її аналізу з метою запобігання нанесення шкоди таким інфраструктурам або спроб порушення їх захисту, розслідування таких випадків і вживання заходів у зв'язку з ними;
- створення та забезпечення функціонування систем комунікації у кризовій ситуації і перевірка їх функціонування для забезпечення їх надійної та стабільної роботи в надзвичайних ситуаціях;
- забезпечення того, щоб процедури надання доступу до даних враховували необхідність захисту найважливіших інформаційних інфраструктур;
- сприяння відстеження спроб злому захисту найважливіших інформаційних інфраструктур і, в належних випадках, надання інформації про результати такого відстеження державами;
- наявність адекватних матеріальних і процесуальних законів та кваліфікованого персоналу для того, щоб держави могли розслідувати спроби порушення захисту найважливіших інформаційних інфраструктур і притягати до відповідальності причетних до цих спроб осіб, а також в належному порядку координувати такі розслідування з іншими державами;

- участь, коли це доречно, у міжнародному співробітництві для забезпечення захищеності найважливіших інформаційних інфраструктур, у тому числі шляхом створення та координації роботи систем термінового попередження, обміну інформацією про фактори вразливості, погрози і інциденти і аналізу такої інформації, а також координації розслідувань спроб злому таких інфраструктур відповідно до національного законодавства;

- сприяння національним і міжнародним науковим дослідженням та дослідно-конструкторським розробкам і заохочення застосування технологій забезпечення захисту, що відповідають міжнародним стандартам. [2, с. 210].

Висновки. Таким чином, найголовніше у рішенні цієї проблеми є переробка національного законодавства країн та інтегрування в нього міжнародних стандартів, активізація інформаційного обміну. Особливу увагу необхідно звернути на технологічну співпрацю в області розробки методів виявлення, ідентифікації та ліквідації джерел загроз інформаційній безпеці.

Організація Об'єднаних Націй – найбільш універсальна і найбільш авторитарна міжнародна організація сучасності, політична діяльність якої знаходиться у нерозривному зв'язку з економічними і соціальними завданнями, безпосередньо пов'язаними із світовою стабільністю та питаннями забезпечення міжнародної інформаційної безпеки. Забезпечити інформаційну стабільність покликані установи та організації системи ООН, шляхом досліджень та підготовки різного роду рекомендацій з різноманітних міжнародно-економічних, соціальних, культурних та інших питань, розробки міжнародних стратегій розвитку та нагляд за їх реалізацією тощо.

Перспективами подальших наукових досліджень у даному напрямку є визначення умов участі установ та організацій системи ООН в процесі забезпечення міжнародної інформаційної безпеки в умовах воєнного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Алексєєва Т.І. Міжнародні організації / Т.І. Алексєєва.- Х.: Вид-во ХНЕУ, 2006. – 200 с.
2. Боднар І. Р. Сучасні реалії інформаційного суспільства: проблеми становлення та перспективи розвитку: монографія [Текст] / І.Р. Боднар. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. – 320 с.
3. Бондаренко В., Литвиненко О. Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми [Електронний ресурс] / В. Бондаренко, О. Литвиненко – Режим доступу: <http://www.crime-research.iatp.org.ua/library/strateg.htm>.
4. Дмитрієв А.І, Муравйов В.І. Міжнародне публічне право. Навчальний посібник //А.І Дмитрієв, В.І Муравйов/ К.:Юрінком Інтер, 2000. – 640с.
5. Лукашук І. І. Международное право. Общая часть. Учебник. – М.: Издательство БЕК, 1997. – 371с.
6. Ільницька У.В. Неурядові міжнародні організації як суб'єкти світового політичного процесу / У.В. Ільницька // Гуманітарні та соціальні науки: матер. 3-ї Міжнар. конф. молодих вчених HSS-2011. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. – С. 176-177.
7. Корнієвський О.А. Недержавна система забезпечення національної безпеки держави: концептуальні засади / О.А. Корнієвський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2008. – № 42. – С. 231-240.
8. Международное право: Учебник. Изд. 2-е, доп. и перераб. Отв. Ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 624с.
9. Супрун В.М. Інформаційний суверенітет як один з елементів інформаційної безпеки держави: теоретико-правовий аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Pravo/2009>.
10. Основные сведения об Организации Объединенных Наций. Электронне видання: http://www.un.org/ru/aboutun/pdf/basic_facts_2015.pdf
11. ООН у системі міжнародних відносин: історичний досвід і перспективи: Ювіл. наук. зб. – К.: Либідь, 1995. – 128с.

Ляпіна А.О.

Науковий керівник
к.ю.н., доцент Липець Л.В.

ДОГОВОРИ ПРО ПЕРЕДАННЯ МАЙНА У ВЛАСНІСТЬ ТА ЇХ МІСЦЕ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена комплексному дослідженню договірних зобов'язань про передання майна у власність. Досліджено функції та місце цивільного договору у регулюванні зобов'язальних відносин сторін. Досліджено систему договорів про передання майна у власність, наведено їх класифікацію за різними критеріями. Проаналізовано порядок укладення, форми, суб'єктний склад договорів.

Ключові слова: купівля-продаж, дарування, рента, довічне утримання, спадковий договір, майнові права, право власності.

Ляпина А.О.

ДОГОВОРЫ О ПЕРЕДАЧЕ ИМУЩЕСТВА В СОБСТВЕННОСТЬ И ИХ МЕСТО В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ

Статья посвящена комплексному исследованию договорных обязательств о передаче имущества в собственность. Исследованы функции и место гражданского договора в регулировании обязательственных отношений сторон. Исследована система договоров о передаче имущества в собственность, приведена их классификация по различным критериям. Проанализирован порядок заключения, формы, субъектный состав договоров.

Ключевые слова: купля-продажа, дарение, рента, пожизненное содержание, наследственный договор, имущественные права, право собственности.

Lyapina A.O.

TREATIES ON THE TRANSFER OF PROPERTY INTO OWNERSHIP AND THEIR PLACE IN CIVIL LAW OF UKRAINE

The article is deals with complex research of contract obligations directed to acquiring the right of property. There have been researched the system of contracts directed to acquiring the right of property as well as their classification under different criteria. There has also been analyzed legal status of the parties to the contracts, legal regime of estate, property rights, securities which can be subject-matter of different contracts.

Key words: buying-purchasing, donation, rent, life maintenance, contract of inheritance, property rights, right of property.

Постановка проблеми. Одним із центральних інститутів цивільного права є інститут права власності. Проблематика, пов'язана з правом власності, є багатогранною, кожна з проблем може бути предметом окремого дослідження. А оскільки жоден учасник суспільного життя не мислить себе поза власністю, то виправданим є постійно існуючий інтерес до дослідження правових форм, що опосередковують примноження власності, зокрема, договори про передання майна у власність. Зазначені договори є правовими конструкціями цивільного права, що опосередковують перехід права власності у різних сферах суспільних відносин, слугують підставою виникнення зобов'язальних правовідносин з передання майна у власність.

З прийняттям актів цивільного законодавства незалежної України правове регулювання договорів про передання майна у власність зазнало істотних змін та суттєвого оновлення у зв'язку з чим, актуальними є дослідження особливостей передання різних видів об'єктів (нерухомого майна, цінних паперів, майнових прав тощо) та перенесення права власності на них. Сфера функціонування договорів про передання майна у власність, їх різновекторна спрямованість як на задоволення потреб як юридичних, так і фізичних осіб, потреб учасників цивільних відносин, зумовлює актуальність дослідження сучасних проблем правового регулювання, укладення та виконання договорів про передання майна у власність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці цивільного права завжди спостерігався значний інтерес до вивчення проблематики як сутності права власності,

так й договірному праву, зокрема. Істотний вклад у наповнення цієї частини цивільстики здійснили такі знані правознавці, як Г.Ф. Шершеневич, Є.О. Суханов, О.В. Дзера, Р.А. Майданик, І.В. Спасибо-Фатєєва, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, В.М. Хвостов, Я.М. Швеченко, О.С. Яворська, В.Л. Яроцький та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Малодослідженими у науці цивільного права залишаються правові підстави, видові особливості договірних зобов'язань про передавання майна у власність, система засобів, що забезпечують ефективність їх функціонування у національній правовій системі та шляхів розв'язання проблем, пов'язаних з їх виконанням, забезпеченням виконання та припиненням.

Мета дослідження полягає у встановленні загальних закономірностей та особливостей договірних зобов'язань про передавання майна у власність.

Виклад основного матеріалу. Однією з підстав виникнення права власності на майно в учасників цивільних правовідносин є договір.

Договір як узгоджене волевиявлення двох осіб є підставою виникнення права власності у тих випадках, коли в ньому присутній намір передавання такого права від відчужувача до набувача. Це може бути купівля-продаж, дарування, міна тощо. Якщо такого наміру у сторін немає, і йдеться про передавання майна у тимчасове користування, на збереження тощо, то право власності до іншої особи не переходить [3, с. 360].

Слід мати на увазі, що деяким європейським системам приватного права відомі так звані речові договори, суть яких полягає саме у переданні права власності від власника до інших осіб. Такі договори характеризуються відсутністю вказівки на підставу передачі права власності на річ, тобто є за своїм характером абстрактними угодами. Проте українському цивільному праву вказані договори практично невідомі (виняток становить хіба що видана векселя). Тому в договорі має бути зафіксоване не тільки бажання передати право власності на річ іншій особі, а й підстава виникнення зобов'язань (купівля-продаж, міна тощо) [5, 7].

Зазначимо, що договір у приватному праві набуває ознак специфічної форми права. Його положення є обов'язковими не тільки для сторін договору, а й для судових органів при вирішенні спору між сторонами договору та для інших державних органів (податкової адміністрації, контрольно-ревізійних органів тощо). Існують об'єктивні відмінності договору від нормативного акту: 1) договір виражає волю сторін, що його уклали, тоді як нормативний акт – волю органу, до компетенції якого входить його видання; 2) договір регулює відносини між сторонами, що його уклали. Його положення можуть створювати права для третіх осіб, але не можуть встановлювати обов'язків. Таким чином, відсутня загальнообов'язковість, що характеризує нормативний акт; 3) договір укладається сторонами в порядку, визначеному цивільним законодавством, нормативні акти приймаються державними органами в межах їх компетенції в порядку законодавчо визначеної процедури; 4) договір має часові межі дії, нормативні акти діють в часі, просторі і за колом осіб; 5) договір захищається примусовою силою держави, так і виконання приписів нормативного акту захищається державним примусом [10].

Отже, договірне право виходить за рамки традиційних уявлень про нього як про складову частину цивільного законодавства й становить собою сукупність соціальних норм, установлених учасниками цивільних відносин, у тому числі юридичних норм, встановлених і санкціонованих державою. У цьому сенсі договірне право не може складати цілісної системи норм, оскільки при укладенні та виконанні договору його сторони опираються на норми чинного законодавства, а також, створюють нові норми, які законодавством не передбачені.

Договір як юридичний факт – підстава набуття права власності, забезпечує трансформацію абсолютного правовідношення у зобов'язальне з наступним установленням нового абсолютного правовідношення [8, с. 110]. Однак, залежно від статусу набувача, передавання майна за такими договорами може здійснюватися у господарське віддання чи оперативне управління, а також вести до виникнення права власності у набувача з обтяженнями, установленими законом або договором (наприклад, довічне утримання (догляд), рента). Виконання договірних зобов'язань про передавання майна у власність веде до виникнення права власності у однієї сторони (купівля-продаж, дару-

вання) або у обох сторін (міна). У договорах купівлі-продажу, одержання майна у власність є визначальною правовою метою, тоді як у договорах ренти, довічного утримання (догляду), спадковому договорі, позиці, договорі простого товариства, окрім відчуження-набуття права власності, реалізуються і інші, не менш вагомі, для сторін договору, інтереси – потреба у догляді, одержанні рентних платежів, виконанні особливих розпоряджень тощо [4]. Класифікація договірних зобов'язань за такими критеріями дозволяє виявити їх загальні та видові особливості, врахувати їх специфіку, а це, своєю чергою, зумовлює необхідність і особливих правових підходів – встановлення підвищених гарантій захисту уразливої (слабшої) сторони договору, встановлення особливих видів забезпечення виконання договірних обов'язків, засобів відповідальності тощо. Передання майна на виконання договірних зобов'язань може здійснюватися на еквівалентній основі (купівля-продаж, міна, довічне утримання (догляд)) або безвідплатно (дарування, безпроцентна позика). Еквівалентність набуття-передання не завжди може досягатися у ризикових договорах (довічне утримання (догляд), безстрокова рента) [4, с. 8].

Щодо системи договорів про передання майна у власність, зазначимо, що її складають договори купівлі-продажу, дарування, ренти, довічного утримання (догляду), спадковий договір. Система є відкритою (актами цивільного законодавства і самими учасниками цивільних відносин можуть визначатися і інші види договорів), динамічною, через її структурні елементи (окремі види договорів) проявляється взаємозв'язок та взаємодія права речового та зобов'язального. Саме ці договори є підставою виникнення договірних зобов'язань про передання майна у власність. Обов'язки з передання майна у власність можуть виникати і з договорів, що належать за спрямованістю правового результату до інших договірних типів, зокрема, з договору позики, простого товариства, договору оренди з викупом, іпотечного договору, за яким передбачено набуття права власності іпотекодержателем на предмет іпотеки у разі невиконання боржником основного зобов'язання [3].

Залежно від виду майна, що є предметом договору, можливими є різні способи його передання, а саме: передання речей шляхом вручення із забезпеченням набувачеві повної можливості здійснювати абсолютне право власності (право господарського відання, оперативного управління); передання товаророзпорядчих документів на майно (коносамент, простого та подвійного складських свідоцтв, які за правовим режимом фактично є товаророзпорядчими цінними паперами); зарахування на рахунок власника у зберігача знерухомлених цінних паперів та цінних паперів, випущених у бездокументарній формі; індосамент цінних паперів; вручення набувачеві документів, що підтверджують факт існування та зміст майнового права, що є предметом договору [6, с. 5].

За договором, який потребує нотаріального посвідчення, право власності у набувача має виникати у момент нотаріального посвідчення або у інший момент після нього за домовленістю сторін. Права, які підлягають державній реєстрації, мають виникати у момент такої реєстрації. Право власності набувача майна за договором має вважатися набутим правомірно і таким, що не підлягає припиненню, за винятком випадків визнання договору недійсним або наявності підстав для витребування майна за віндикаційним позовом.

Змістом цивільного договору як правочину – юридичного факту, підстави виникнення зобов'язального правовідношення, є його умови. Зі змісту ст. 638 ЦК України випливає, що істотними умовами договору є умови про предмет договорів, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди [2]. Таким чином, характеру істотної умови договору набувають не тільки ті, що визначені законодавством для певного типу чи виду договору, а й будь-які умови, на яких наполягає одна із сторін договору. Фіксація договірних умов за взаємною волею встановлює права та обов'язки сторін договору, що і складають зміст зобов'язального правовідношення.

Договір купівлі-продажу – універсальна договірна конструкція, що опосередковує сферу обігу. За ЦК України договори роздрібної купівлі-продажу, поставки, контракції сільськогосподарської продукції, постачання енергетичними та іншими

ресурсами через приєднану мережу є різновидами купівлі-продажу [2]. У дефініції купівлі-продажу не відображено того факту, що товар може передаватися не лише у власність, але й на праві господарського відання чи оперативного управління. Законодавча дефініція не відображає можливості передання за договором майнових прав, оскільки право не може передаватися у власність. Однак перенавантажувати законодавчі дефініції зазначенням усіх можливих варіантів не варто. Дефініція має визначити основний зміст поняття, "деталі" можуть уточнюватися у інших правових нормах.

Передання майна у власність на безвідплатних засадах опосередковує договір дарування. За ЦК України договір конструюється як реальний, так і консенсуальний, а відтак він може бути як односторонньо зобов'язуючим, так і взаємним [2]. Договір дарування, який укладається шляхом передання майна обдарованому у власність, є речовим договором – особливою категорією цивільно-правових договорів. Такий договір не веде до встановлення між сторонами зобов'язальних правовідносин, а безпосередньо породжує в обдарованого абсолютне за своїм характером право власності. За консенсуальним договором дарування обов'язок дарувальника подарувати майно може бути зумовлений відкладальною обставиною, яка не може обмежувати особу у здійсненні нею своїх прав та інтересів та не може суперечити моральним засадам суспільства [10, с. 103].

Доцільно встановити обов'язок дарувальника попередити обдарованого про права третіх осіб на дарунок і передбачити відповідальність дарувальника на випадок його невиконання. У такому разі обдарованому слід надати право на відшкодування понесених збитків та моральної шкоди. Якщо у договорі встановлений обов'язок обдаровуваного на користь третьої особи, то обсяг його виконання не може перевищувати вартості дарунку.

Зміст договірних зобов'язань про передання майна у власність, у яких не тільки набувається право власності, а й реалізуються інші інтереси сторін, як от: потреба в догляді, отриманні рентних платежах, у виконанні особливих розпоряджень тощо має певні особливості. Адже для особи, відчужувача права власності, важливою є особистість набувача цього права, його моральні якості, соціальні характеристики. Передання майна у власність за такими договорами не єдина мета, а пов'язана з іншими, не менш важливими для відчужувача права власності, інтересами [6, с. 8].

Праву відчужувача за договором довічного утримання (догляду) на одержання належного догляду та/або утримання кореспондує відповідний обов'язок набувача права власності. Оцінюючи стан наукової дискусії щодо характеристики договору, враховуючи специфічні потреби відчужувача, що реалізуються у договорі та необхідність особливих правових підходів до їх врахування обґрунтовано реальний, односторонньо зобов'язуючий, відплатний, триваючий, ризиковий, особливо довірчий характер договору.

Спадковий договір є новим видом договору, правове регулювання якого здійснюється нормами книги шостої ЦК України – спадкове право. Спадковий договір не є способом спадкування і до відносин сторін не можуть застосовуватися норми спадкового права. Це особливий вид зобов'язальних відносин, змістом яких є право відчужувача вимагати виконання розпоряджень, зазначених у договорі, і кореспондуючий йому обов'язок набувача. Право власності на майно, що є предметом спадкового договору, виникає у набувача у разі смерті відчужувача [9, с. 194].

Проблематичними залишаються питання контролю за виконанням спадкового договору після смерті відчужувача. Відчужувач може вказати особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням набувачем його розпоряджень після смерті. Якщо ж така особа в договорі не визначена, то пропонується покладення такого контролю на певні державні органи, наприклад, органи соціального захисту, чи органи місцевого самоврядування за останнім місцем проживання відчужувача.

Висновки. Таким чином, в умовах ринкової економіки та інтенсифікації цивільного обігу зростає роль договору як форми опосередкування відносин між суб'єктами права. Зокрема, важливе значення мають договори про передання майна у власність. До названих договорів застосовуються загальні положення договірного права та спеціальні норми, особливості передання у власність майна за окремими видами договорів.

Договором про передання майна у власність властиві ознаки, характерні для всіх договорів, а саме: а) взаємоузгодження волевиявлення двох або більше сторін; б) вчинення дій, спрямованих на досягнення певних цивільно-правових наслідків. У даному випадку це правова форма набуття права власності на майно внаслідок узгодженого волевиявлення учасників цих правовідносин.

Договір про передання майна у власність є правовою підставою виникнення абсолютного права. Водночас у самому договорі на набувача (покупця, обдарованого тощо) може бути покладено певний обов'язок, який пов'язаний безпосередньо із набуттям права власності. Зміст договору становлять умови, визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства (ст. 268 ЦК України). До договорів про передання майна у власність відносяться: договори купівлі-продажу, дарування, ренти, довічного утримання (догляду), спадковий договір. Зміст кожного з перелічених видів договорів визначають дві групи істотних умов – перші є обов'язковими відповідно до законодавства; другі – погоджені сторонами.

Таким чином, на підставі договорів про передання майна у власність виникає абсолютне правовідношення, змістом якого є право власника володіти, користуватися та розпоряджатися об'єктом права власності.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
3. Бондаренко Д.О. Набуття (придбання) та виникнення права власності як різні правові явища // Вісник. – Х., 2007. – Вип. 39. – С. 360.
4. Веретельник Л.К. Систематизація договорів у цивільному праві : автореф. дис. к.ю.н.: спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / Л.К. Веретельник. – Харків, 2007. – 19 с.
5. Кісель В.Й. Трансформація концепцій про сутність права власності / В.Й. Кісель // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 135-140.
6. Николайчук Л.М. Цивільно-правові договори як підстави виникнення права приватної власності громадян: автореф. дис. к.ю.н.: спец. 12.00.03 "Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / Л.М. Николайчук. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.
7. Спасибо І.А. Набуття права власності в цивільному праві України: автореф. дис. к.ю.н.: спец. 12.00.03 "Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / І.А. Спасибо. – Київ, 2009. – 19 с.
8. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини: навч. посібник / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова. – К.: Істина, 2008. – 304 с.
9. Шимон С.І. Майнові права в контексті сучасних концепцій права власності в цивілістиці / Шимон С. І. // Часопис Київськ. ун-ту права. – 2012. – № 2. – С. 192-195.
10. Яворська О.С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти: [монографія] / Яворська Олександра Степанівна. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 384 с.

Маковецький В.Ю.

Науковий керівник:

д.ю.н, професор Гіда Є.О.

АВТОРСЬКЕ ПРАВО В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

У статті проаналізовано відмінність авторських прав на результати інтелектуальної діяльності в мережі Інтернет від суміжних. Характеризується сучасний стан розробки цієї теми як науковцями, так і у законодавстві України. Також описуються можливі проблеми, що виникають в процесі реалізації авторського права в Інтернеті та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: авторське право, суміжні права, інтелектуальна діяльність, авторське право в Інтернеті, захист авторських прав.

АВТОРСКОЕ ПРАВО В ИНТЕРНЕТЕ

В статье проанализированы основные отличия авторского права на результаты интеллектуальной деятельности в сети Интернет от смежных прав. Охарактеризован современный этап разработки этой темы как учеными, так и в законодательстве Украины. Также описываются основные проблемы реализации авторского права в Интернете и пути их решения.

Ключевые слова: авторское право, совместные права, интеллектуальная деятельность, авторское право в Интернете, защита авторских прав.

Makovetsky V.Y.

AUTHOR'S RIGHT IN INTERNET

The article analyzes the difference between the copyright of the adjacent ones and the results of intellectual activity on the Internet. Characterizes the current state of development of this topic as scholars, and on the legislation of Ukraine. It also describes the possible problems of law enforcement practices in the field of copyright on the Internet and how to resolve them.

Key words: copyright, adjacent rights, intellectual activity, copyright in the Internet, protection of authorial right

Постановка проблеми. На даному етапі державотворення все важливішим стає роль інформації та її правовий захист. Відносини у галузі авторського права і суміжних прав не стали винятком. Однак з огляду на прийнятий курс євроінтеграції нашої країни слід наголосити на проблемах правового регулювання авторського права. Тому що рівень розвитку вітчизняного законодавства, що враховує і міжнародний досвід, зможе охопити в процесі реалізації норм права більш широке коло суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень. У науковому світі цій темі приділяється все більше уваги, про що свідчить збільшення кількості наукових досліджень. На основі внесених змін в чинне законодавство вченими здійснюється аналіз як нових положень, так і вже існуючих норм національного права України. Цьому питанню присвятили своє дослідження такі вчені як М.І.Баженов, В.О.Коршунов, Д.О.Клименко, А.В.Пазюк, І.Є.Романюк та інші. Аналітична робота проводилася такими юристами-практиками як М.Ю.Карташов, А.І.Шевер тощо.

Мета дослідження. Ця робота має за мету висвітлення відмінностей авторських прав на результати інтелектуальної діяльності в мережі Інтернет від суміжних прав, з подальшою характеристикою сучасного стану розробки цієї теми як науковцями, так і законодавцями України. Також вважаємо за необхідне висвітлити можливі проблеми, що виникають в процесі реалізації норм права, що закріплюють авторське право в Інтернеті та шляхи їх вирішення.

Основні результати досліджень. Вченими сформульовано поняття, згідно з яким, авторське право – сукупність немайнових (особистих) та майнових прав автора, що надаються йому законом [1, с. 215]. З чого слідує, що для того щоб оголосити себе автором твору необхідно: довести його до відома публіки, відтворювати та розповсюджувати або використовувати його будь-якими іншими способами і засобами, а також дозволяти іншим особам використовувати твір певними способами [6].

Дослідниками наголошується, що в об'єктивному розумінні авторське право, як різновид права інтелектуальної власності, є цивільно-правовим інститутом, покликаний регулювати певну зовнішню і внутрішню споріднену категорію відносин, пов'язаних зі створенням і використанням творів науки, літератури і мистецтва. У суб'єктивному розумінні авторське право – це сукупність прав, які належать конкретному автору або його правонаступникам та іншим суб'єктам авторського права, у зв'язку зі створенням і використанням твору науки, літератури і мистецтва [8, с. 18].

Головною відмінністю авторського права на результати інтелектуальної діяльності в мережі Інтернет від суміжних прав є відсутність прямого правокористувача.

У законодавстві України не закріплено безпосередньо поняття "авторське право". У ст. 433 ЦКУ та ст. 8 ЗУ "Про авторське право і суміжні права", закріплено, що до об'єктів авторського права відносяться: літературні та художні твори (романи, поеми, статті, та

інші письмові твори; лекції, промови, проповіді та інші усні твори; драматичні, музично – драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори; інші групи об'єктів; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності; інші твори [1, с. 229]. З чого слідує, що об'єкти авторського права досить різноманітні і напевно, з розвитком культури і суспільства ще будуть з'являтися нові об'єкти. Так з розвитком світової мережі Інтернет, з'явилися такі об'єкти як комп'ютерні програми і компіляції даних.

Відповідно до ст.434 ЦКУ та ст. 10 ЗУ "Про авторське право і суміжні права", не є об'єктом авторського права:

а) повідомлення про новини дня або поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації;

б) твори народної творчості (фольклор);

в) видані органами державної влади у межах їх повноважень офіційні документи політичного, законодавчого, адміністративного характеру (закони, укази, постанови, судові рішення, державні стандарти тощо) та їх офіційні переклади;

г) державні символи України, державні нагороди; символи і знаки органів державної влади, Збройних Сил України і інших військових формувань; символіка територіальних громад; символи та знаки підприємств, установ та організацій;

д) грошові знаки;

е) розклади руху транспортних засобів, розклади телерадіопередач, телефонні довідники та інші аналогічні бази даних, що не відповідають критеріям оригінальності і на які поширюється право sui-generis (своєрідне право, право особливого роду) [1, с. 230; 3, с. 45].

Науковцями також визначено, що дані, якими наповнюється глобальна мережа Інтернет, тобто контент, є об'єктами авторських прав. Але для отримання доступу до цієї комп'ютерної мережі, необхідно скористатися різноманітним програмним забезпеченням, що, в свою чергу, є також об'єктом авторського права. За підрахунками спеціалістів, загальний обсяг інформації, що знаходиться в мережі Інтернет, становить понад 500 млрд. гігабайт, і слід зазначити, що цей показник невинно зростає [6].

Однак, нарізла необхідність щодо внесення змін до законодавчих актів України, а саме до ст. 52-1 до ЗУ "Про авторські права і суміжні права". Положенням цього правового акту висвітлюється Порядок припинення порушень авторського права і/або суміжних прав з використанням мережі Інтернет. Його положення мають застосовуватись до відносин, пов'язаних з використанням обмеженого переліку об'єктів: аудіовізуальних творів, музичних творів, комп'ютерних програм, відеограм, фонограм, передач (програм) організацій мовлення [3, с. 48]. Проте, можливість звернення з заявою про припинення порушень щодо інших об'єктів авторського права, що також можуть бути представлені у цифровій формі та розміщені в мережі Інтернет (літературні письмові твори, бази даних, твори образотворчого мистецтва, фотографічні твори, ілюстрації, шрифти, карти, плани, креслення, ескізи, тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів), залишилася поза сферою правового регулювання [9, с. 21].

Такі багатоаспектні відносини як авторське право в Україні регулюються, в основному, Цивільним кодексом та Законом України "Про авторське право та суміжні права". Відповідно до нещодавно внесених доповнень розміщення твору в оцифрованому вигляді в Інтернет вважається публікацією твору або його поширенням і тому потребує дозволу власника авторського права. Розміщення в Інтернет копії твору чи його частини без дозволу автора є порушенням Закону і може бути оскаржене в суді з вимогою відшкодування моральної шкоди та завданих матеріальних збитків (упущеної вигоди).

Однак у питанні правозастосовної практики, підставами для відмови у задоволенні позовних вимог можуть бути наступні випадки:

- відсутність одного з документів доказової бази, що перелічені вище (Важливо: відео-, фотофіксація (фотографії, скрін-шоти) не будуть вважатися вагомими доказами в суді, якщо вони зроблені самостійно та без участі відповідного уповноваженого експерта) [9, с. 22];

- неправильно визначений відповідач [7].

Юристи-практики визначають наступні види порушень в мережі Інтернет є: незаконне відтворення і копіювання музичних, художніх, літературних творів чи комп'ютерних програм без попереднього надання на це згоди автором чи правовласником [2, с. 208]. Це виражає порушення матеріальних прав авторів. Крім цього, все популярніше становиться такий вид порушень як плагіат [8]. Такі порушення в мережі Інтернет порушують матеріальні і нематеріальні права авторів.

Іван Римаренко у своїй роботі "Захист авторських прав та творів, розміщених в Інтернеті", визначає два шляхи для захисту авторських прав і мережі Інтернет, а саме захист на етапі до порушення, та захист на етапі після порушення.

Ним вказано, що захист на етапі до порушення: 1) обмежена функціональність – автори розповсюджують програми, які не здатні друкувати документи або зберігати їх у пам'яті комп'ютера; 2) "годинникова бомба" – автор розповсюджує повноцінний об'єкт авторського права, але встановлює дату, після якої доступ до нього буде неможливим; 3) захист від копіювання, тобто автор встановлює кількість разів, коли файл може бути скопійований; 4) криптографічні конверти – твір зашифровано так, що доступ до нього можливий з використанням ключа до шрифту; 5) контракти-угоди "наскрізного клацання" укладені через Інтернет, це – дозволи автора на використання творів; 6) запобіжні заходи: попередня публікація матеріалу на традиційному матеріалі, підтвердження факту існування твору на певну дату, засвідчення в нотаріуса дати створення твору, запис на лазерному диску і поміщення в архів або веб-депозитарій; 7) клірингові центри – автор надає центру право ліцензувати свої права на твір, центр приймає плату від користувача і передає її володільцеві авторських прав [7].

З чого слідує, що захист на етапі після порушення здійснюють: 1) агенти – це комп'ютерні програми, які автоматично виконують попередньо визначені команди, наприклад, пошук у мережі контрафактних примірників творів; 2) стенографія – процес приховування інформації у файлах, наприклад "водяного знаку" автору твору, що буде доказом авторства цієї особи щодо цього твору; 3) "маячок" – це особлива мітка, яка розміщується в творі і спрацьовує під час несанкціонованого використання, надаючи можливість знайти порушника авторських прав; 4) використання кодових слів [6, с. 52].

Застосування таких заходів захисту авторських прав в мережі Інтернет і справді зможе забезпечити належний захист, але для реалізації таких заходів необхідна підтримка з боку держави і продовження використання міжнародного досвіду в цій сфері правовідносин. Прикладом може слугувати діяльність SOPA, Закон Франції "Три кроки" і т. д.

Висновки. З вище проведеного дослідження вважаємо важливими наступні висновки: 1. Авторським правом визнано як сукупність немайнових (особистих) та майнових прав автора, що надаються йому законом. У суб'єктивному розумінні авторське право характеризується як система взаємопов'язаних прав та обов'язків, що закріплюються за конкретним автором чи його правонаступником шляхом створення та подальшого використання об'єктів інтелектуальної діяльності.

2. Головною відмінністю авторського права від суміжних прав є відсутність побічних власників на результати інтелектуальної діяльності в мережі Інтернет.

3. Рівень розвитку вітчизняного законодавства у сфері захисту авторського права в Інтернеті описується не лише внесенням змін до чинного ЗУ "Про авторські і суміжні права", але і розробкою Порядку припинення порушень авторського права і/або суміжних прав з використанням мережі Інтернет. Його положення мають застосовуватись до відносин, пов'язаних з використанням обмеженого переліку об'єктів: аудіовізуальних творів, музичних творів, комп'ютерних програм, відеограм, фонограм, передач (програм) організацій мовлення

4. Юристи-практики визначають наступні види порушень в мережі Інтернет як незаконне відтворення і копіювання музичних, художніх, літературних творів чи комп'ютерних програм без попереднього надання на це згоди автором чи правовласником.

Основними способами захисту на етапі до порушення є: 1) обмежена функціональність – автори розповсюджують програми, які не здатні друкувати документи або зберігати їх у пам'яті комп'ютера; 2) "годинникова бомба"; 3) захист від копіювання; 4) криптографічні конверти; 5) контракти-угоди "наскрізного клацання" укладені через Інтернет.

З чого слідує, що захист на етапі після порушення здійснюють: 1) агент; 2) стенографія; 3) "маячок" – це особлива мітка, яка розміщується в творі і спрацьовує під час несанкціонованого використання, надаючи можливість знайти порушника авторських прав; 4) використання кодів слів.

5. Сучасні тенденції свідчать про те, що мережа Інтернет, де зберігаються невизначена кількість об'єктів інтелектуальної власності, що потребують правової допомоги з кожним роком буде використовуватися все більше і більше. А відтак, необхідно внести зміни в національне законодавство, а можливо і прийняти новий закон з питань захисту авторських прав в мережі Інтернет. Застосування таких заходів захисту авторських прав в мережі Інтернет і справді зможе забезпечити належний захист, але для реалізації таких заходів необхідна підтримка з боку держави і продовження використання міжнародного досвіду в цій сфері правовідносин.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. //Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. //Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51.
3. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13.
4. Про державну підтримку кінематографії в Україні: Закон України від 23.03.2017 р. //Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 20.
5. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні: Указ Президента України від 31.07.2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 31.
6. Баженов М.І. Актуальні аспекти блокування доступу до мережі Інтернет у сфері захисту авторських прав: досвід іноземних держав і доцільність запровадження його в Україні // Правові й суспільство. – 2015. – №5, частина 3. – С. 49-54.
7. Карташов М. Проблеми захисту авторського права в мережі Інтернет [Електронний ресурс] / Веб-портал Ліга. Закон. Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/nkartashov/article/26575.aspx>. (дата звернення 26.11.2017 р.)
8. Правові засоби захисту та відновлення прав користувачів Інтернету в Україні в контексті застосування Посібника Ради Європи з прав людини для інтернет-користувачів / за ред. А. В. Пазюка. К.: ФОП Клименко 2015. С. 68. 128 с. URL: <https://rm.coe.int/1680599465> (дата звернення 26.11.2017 р.)
9. Штефан А., Зеров К. Припинення порушень авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет: огляд законодавчих новел / А. Штефан, К. Зеров // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2017. – № 3. – С. 18-26.

Михайленко Л.В.

*Науковий керівник:
д.ю.н., професор Нікітін Ю.В.*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

У статті розглядається поняття юридичної особи та її ознаки. Проблема майнової самостійності та відповідальності за своїми зобов'язаннями. Регламентация створення та діяльності юридичної особи в Україні.

Ключові слова: юридична особа, ознаки юридичної особи, філії та представництва юридичної особи, види юридичних осіб.

Михайленко Л.В.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВІ ФОРМИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В УКРАИНЕ

В статье рассматривается понятие юридического лица и его признаки. Проблема имущественной самостоятельности и ответственности за своими обязательствами. Регламентация создания и деятельности юридических лиц в Украине.

Ключевые слова: юридическое лицо, признаки юридических лиц, филиал и представительства юридических лиц, виды юридических лиц.

Mykhailenko L.V.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS JURIDICAL PERSON IN UKRAINE

The article considers concept juridical person and her signs. The problem of property independence and responsibility for their obligations. Regulating the creation and activities of legal entities in Ukraine.

Keywords: legal person, characteristics of the juridical person, branches and representations of the juridical person, forms of the juridical persons.

Постановка проблеми. Функціонування господарської системи держави забезпечується перш за все діяльністю різноманітних юридичних осіб. Юридичні особи виконують найважливіші завдання економіки, забезпечуючи розвиток сфер виробництва товарів, виконання робіт і надання послуг. Немоżliво собі уявити функціонування системи управління, політичної системи суспільства без діяльності юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної тематики займалися такі вчені: С. О. Харитонова, Н. О. Санихметова, Шевченко Я.М., Б.Поляков, М.Тітов, В.Бондаренко, В. К. Матвійчук.

Мета дослідження. детальне дослідження процесів утворення і ліквідації юридичних осіб, виявлення особливостей, елементів, їх характеристика.

Основні результати дослідження. Конституція України в ст. 42 передбачає право кожної особи на підприємницьку діяльність [1, ст. 42]. Здійснення цього права особою можливе як безпосередньо у формі приватного підприємництва так і опосередковано – шляхом участі у юридичній особі.

Сьогодні Цивільний Кодекс України ст.80, яка має назву "Поняття юридичної особи", містить вказівку на деякі характерні ознаки цього поняття, зазначаючи, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді [2, ст. 80].

Таким чином, тут маємо лише вказівки на такі ознаки юридичної особи:

- 1) це організація, тобто певним чином організаційно і структурно оформлене соціальне утворення;
- 2) вона повинна бути створена і зареєстрована у встановленому законом порядку;
- 3) вона має цивільну правоздатність і дієздатність (правосуб'єктність), тобто здатна набувати і реалізовувати цивільні права та обов'язки від свого імені;
- 4) вона може бути позивачем і відповідачем у суді.

Серед цих властивостей не вистачає деяких традиційних ознак юридичної особи – таких як: наявність відокремленого майна, самостійна відповідальність за зобов'язаннями.

Для аналізу поняття "юридична особа" повинні бути враховані також зазначені властивості, оскільки вони дозволяють відрізнити юридичну особу від інших соціальних утворень, зокрема різноманітних об'єднань, філій і представництв, які не є суб'єктами цивільного права.

Зупинімося на наведених ознаках детальніше.

- 1) Наявність певним чином організаційно і структурно оформленого соціального утворення – організації.

Традиційно у цивілістичній літературі ця ознака юридичної особи іменувалася як вимога організаційної єдності.

Організаційна єдність полягає у визначенні цілей і завдань юридичної особи, у встановленні її внутрішньої структури, компетенції органів, порядку їх функціонування тощо.

Організаційна єдність закріплюється у статуті юридичної особи, її установчих документах або в акті органу влади про створення юридичної особи публічного права. Наявність статуту є обов'язковою вимогою для акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю (ст.ст.143, 151, 154 ЦК) [3, ст. 95-102].

Крім того, стосовно окремих видів юридичних осіб закон передбачає обов'язкові правила щодо організації їх внутрішньої структури та порядку функціонування їх органів управління.

Так, ст. 97 ЦК встановлює, що управління товариством здійснюють органи останнього, якими є загальні збори його учасників і виконавчий орган, якщо інше не встановлено законом. Таким чином, зазначена норма містить загальні норми, які визначають обов'язковість організаційної єдності цього виду юридичних осіб, встановлюючи для них два рівні органів управління товариством. Перший – це вищий орган управління і другий – виконавчий [2, ст. 97].

Загальні збори учасників товариства є вищим органом управління даного товариства незалежно від його виду.

Стаття 98 ЦК визначає компетенцію загальних зборів учасників товариства, вказуючи, що вони мають право приймати рішення з усіх питань діяльності товариства, у тому числі й тих, що передані загальними зборами до компетенції виконавчого органу, а також визначає засади голосування в них учасників товариства.

Рішення загальних зборів може бути оскаржене учасником товариства до суду. Закон не містить винятків із цього правила. Це означає, що учасник товариства має право оскаржити будь-яке рішення, навіть те, яке не стосується безпосередньо його, але може порушувати майнові і немайнові права останнього як учасника товариства.

2) Майнова самостійність юридичної особи припускає наявність у юридичної особи майна, що виділене і враховується окремо від майна засновників цієї юридичної особи та від майна інших власників.

Для різних видів юридичних осіб їх майнова відокремленість має різні прояви. Так, майнова відокремленість державних підприємств проявляється через інститут права повного господарського відання. Згідно із Законом "Про власність" це право містить можливість володіння, користування і розпорядження державним майном на свій розсуд, дозволяє підприємству вчинення щодо закріпленого за ним майна будь-яких дій, які не суперечать закону і цілям діяльності підприємства.

Для державних установ як некомерційних організацій, що фінансуються з державного бюджету, правовий режим закріпленого за ними майна визначається вужчим правом оперативного управління.

Що стосується інших видів юридичних осіб (приватні підприємства, колективні підприємства, кооперативи, господарські товариства, господарські об'єднання тощо), то їх майнова відокремленість виражається у праві власності.

Водночас майно юридичної особи може не обмежуватись тільки майновими об'єктами, а полягати ще й у наявності зобов'язальних майнових прав. Крім цього, деякі юридичні особи не мають майна на праві власності, господарського відання або оперативного управління. Все їх майно може складатися з грошових внесків на банківських рахунках, а займані ними приміщення – знаходитись у володінні на умовах договору оренди [3].

3) Важливою ознакою юридичної особи є наявність у неї цивільної правоздатності і дієздатності (правосуб'єктності) або здатності брати участь у цивільному обігу від свого імені.

Юридична особа здатна мати такі самі цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (наприклад, право на приватне життя). Дієздатність юридичної особи – здатність юридичної особи своїми діями набувати і здійснювати цивільні права, створювати для себе цивільні обов'язки та виконувати їх. Дієздатність юридичної особи пов'язана з правоздатністю особи, виникає з моменту державної реєстрації юридичної особи і закінчується з її ліквідацією [4].

Юридична особа від власного імені самостійно розпоряджається своїм майном, набуває цивільних прав та обов'язків (зокрема укладає договори, вступає у зобов'язання) і здійснює їх. Така діяльність від власного імені у цивільному обігу слугує зовнішнім вираженням самостійності правосуб'єктності юридичної особи.

Забезпеченню індивідуалізації юридичної особи, можливості її участі у цивільному обігу слугує найменування юридичної особи, яке дозволяє відразу визначити

основні ознаки організації – є вона підприємницькою, комерційною або непідприємницькою, на яких засадах ґрунтується її відповідальність перед контрагентами за договорами тощо.

Відповідно до правил, встановлених у ст.90 ЦК, юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму.

Крім того, найменування установи має містити інформацію про характер її діяльності, а юридична особа, що є підприємницьким товариством, може мати комерційне (фірмове) найменування, яке може бути зареєстроване у порядку, встановленому законом. Фірмове найменування як засіб індивідуалізації його власника є об'єктом виключного права і може бути використане лише за згодою його носія.

Юридична особа може мати, крім повного, скорочене найменування. Найменування юридичної особи вказується в її установчих документах і вноситься до Єдиного державного реєстру юридичних осіб.

4) майнова самостійність (або відокремленість) означає наявність у юридичної особи майна, що виділене і враховується окремо від майна засновників цієї юридичної особи та від майна інших власників [5].

Зокрема ст.96 ЦК закріплює загальний принцип, відповідно до якого юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Зазначена відповідальність застосовується незалежно від того, до яких видів і фондів належить це майно: є воно основними чи оборотними фондами. Не залежить це і від того, рухоме воно чи нерухоме, виражене у цінних паперах чи у грошових коштах тощо [3, ст. 96].

Положення щодо самостійної відповідальності юридичної особи, а також окремі її обмеження містяться й у гл.8 ЦК, присвяченій визначенню правового становища окремих видів підприємницьких товариств.

Слід зазначити, що застосування принципу самостійної (відокремленої) майнової відповідальності юридичної особи має у деяких випадках особливості. Зокрема, він не поширюється на правовідносини, які виникли між засновниками та іншими особами до державної реєстрації товариства.

Відповідно до ст.96 ЦК відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до державної реєстрації, але у процесі створення товариства, несуть його засновники. Якщо після державної реєстрації юридичної особи дії засновників, які мали місце до реєстрації, схвалені у відповідному порядку юридичною особою, то вона буде нести самостійну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли з цих дій. Схвалення має бути оформлене рішенням відповідного органу юридичної особи, який має такі повноваження. Якщо рішення про схвалення дій засновників прийняте або затверджене органом, який не має відповідних повноважень, його не можна вважати таким, що має правову силу [3, ст. 96].

Відповідальність юридичної особи публічного права (наприклад, установи), що фінансується державою, обмежується коштами, які знаходяться у її оперативному управлінні. За умови нестачі останніх до субсидіарної відповідальності притягується власник установи.

5) Завершує характеристику юридичної особи така ознака, як здатність її бути позивачем або відповідачем у суді.

Цю ознаку не завжди вказують окремо, іноді розглядаючи її як більш загальну властивість – можливість бути самостійним учасником цивільного обігу.

Однак слушним видається трактувати її як самостійну ознаку, окремий прояв правосуб'єктності юридичної особи, оскільки у цьому разі йдеться не тільки про реалізацію, а й про порядок захисту цивільних прав останньої. Власне, така позиція відображена і у ст.80 ЦК [3, ст. 80].

Висновки. Розглянуті ознаки юридичної особи тісно пов'язані між собою. Наявність відокремленого майна – матеріальна основа господарської самостійності і самостійної відповідальності юридичної особи; остання без матеріальної бази неможлива. У той же час самостійна відповідальність – необхідна передумова реалізації юридичною особою наданої їй можливості від свого імені набувати майнових прав і обов'язків. Адже без такої відповідальності ці права і обов'язки не мали б практичного значення: саме у самостійній відповідальності полягає практичне значення взяття і

виконання обов'язків від свого імені. Без самостійної майнової відповідальності майнова відокремленість мала б односторонній характер і не була б достатньо повною. Так само організаційна єдність не може розглядатися поза контекстом змісту установчих документів та їх значення для реєстрації, а відтак – конституювання юридичної особи.

Список використаних джерел

1. Конституція України.// Відомості Верховної Ради України.1996. – № 30. ст. 42.
2. Цивільний кодекс України.// Голос України, 2017. – № 47. – ст.73.
3. Цивільне право України: Підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.
4. Цивільне право України (у запитаннях та відповідях) : Навчальний посібник : Практикум / За ред. В. К. Матвійчука, І. С. Тімуша. – К.: ВНЗ "Національна академія управління", 2013. – 348 с.
5. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т. 1. Загальна частина. – К., 2015. – 520 с.

Михайленко О.В.

Науковий керівник:

д.ю.н. професор Нікітін Ю.В.

ПОНЯТТЯ, ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ТА ВИДИ СПАДКУВАННЯ

У статті комплексно досліджено особливості історії розвитку спадково-правових відносин, основні поняття і ознаки спадкового права. Визначене і розп'ятувачене спадкування за законом та спадкування за заповітом. Розглянуто характеристика прийняття спадщини її особливості і відмова.

Ключові слова: *спадкове право, заповіт, майно, спадщина, закон, спадкоємець.*

Михайленко Е.В.

ПОНЯТИЕ, ХАРАКТЕРНЫЕ ПРИЗНАКИ И ВИДЫ НАСЛЕДОВАНИЯ

В статье комплексно исследованы особенности истории развития наследственно-правовых отношений, основные понятия и признаки наследственного права. Определено и истолковано наследование по закону и наследование по завещанию. Рассмотрена характеристика принятия наследства ее особенности и отказ.

Ключевые слова: *наследственное право, завещание, имущество, наследие, закон, наследник.*

Mikhaylenko O.V.

THE CONCEPT OF CHARACTERISTIC FEATURES AND TYPES OF INHERITANCE

The features of hereditary legal relations history, the basic concepts and features of law inheritance are explored in the article. The law inheritance and the will inheritance are defined and interpreted there. The characteristic of acceptance of the inheritance, its features and rejection of it are considered.

Keywords: *the law inheritance, the will and the property, heritage, law, heir.*

Постановка проблеми. Призначення інституту спадкового права в ринкових умовах полягає у стимулюванні розвитку приватної власності і створення умов, які необхідні для її використання з метою забезпечення матеріальних та інших потреб власників, а після їх смерті-спадкоємців. Більш того, економічна ситуація в Україні потребує комплексного вивчення відносин, які виникають при спадкуванні, а також законодавства, що регулює ці відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями спадкового права займалися як вітчизняні так і зарубіжні вчені, зокрема: Є.О. Рябоконт, П.С. Никитюк, С. Я. Фурса [1, с. 156-169] Л. А. Музика, Ю. О. Заїка, М. І. Панченко. У зв'язку з реформою спадкового права України з'явилися нові норми, удосконалення яких розтягнуться на

роки. Тому дослідження проблем спадкового права в умовах ринку має важливе теоретичне і практичне значення.

Метою дослідження є дослідити відносини спадкування в ринкових умовах, теоретичне обґрунтування нормативного закріплення спадкування за законом та за заповітом як основних видів спадкування.

Основні результати дослідження. Методологічна основа дослідження складається з базових науково-теоретичних положень, прийнятих в юридичній науці в цілому і в науці цивільного права зокрема. Законодавчу базу дослідження становлять Конституція України, яка передбачає право приватної власності громадян. Спадкове право забезпечує родині померлого можливість зберегти та використати його майно, заощадження, чим сприяє зміцненню власності громадян. Крім того, спадкове право всіляко захищає інтереси членів сім'ї померлого (особливо неповнолітніх та непрацездатних членів). Основу спадкового права України становлять норми Книги шостої Цивільного кодексу, що регламентують умови та порядок спадкування. Окремі норми спадкового права ми знаходимо і в інших розділах Цивільного кодексу України.

Серед таких публікацій слід відмітити праці Баранніка Н.М., Васильченка В.В., Драгневича Є.В., Заїки Ю.О., Фурси С.Я. та інші.

Інститут спадкового права в системі цивільного права будь-якої правової системи, в тому числі правової системи України, тісно пов'язаний з усіма іншими видами майнових прав. З одного боку, після смерті певної особи найчастіше залишається майно, основу якого становлять право власності та інші речові права. Вони і є об'єктом переходу за спадщиною після смерті їх власника. З іншого боку, спадкування – це один зі способів набуття майнових прав, що зближує його із зобов'язальним правом. Тому інститут спадкового права в сучасних правових системах і в системі цивільного права нашої країни – один із найважливіших. Значення цього інституту зумовлено також тим, що об'єктом спадкування переважно є право власності. Хоча спадкуються й немайнові права.

В Україні існує два види спадкування: за законом і за заповітом. Спадкування за заповітом – це спадкування, яке виникає на підставі розпорядження спадкодавця, яке він зробив у встановленому законом порядку стосовно власного майна на випадок своєї смерті. Під час здійснення вищезазначеного спадкування порядок розподілу спадщини, коло спадкоємців, що закликаються до її прийняття і розмір спадкової частки кожного з них визначається на підставі тих вказівок майнового чи немайнового характеру, які спадкодавець виклав у своєму заповіті.

Спадкування за законом – це спадкування, яке виникає на підставі положень чинного законодавства. Під час здійснення вищезазначеного спадкування порядок розподілу спадщини, коло спадкоємців, що закликаються до її прийняття і розмір спадкової частки кожного з них визначається безпосередньо на підставі тих приписів, які містяться у ЦК України та в деяких інших нормативно-правових актах (наприклад, в Інструкції про порядок чинення нотаріусами України нотаріальних дій).

З теоретичної точки зору, спадкування за законом певною мірою залежить від спадкування за заповітом. Спадкування за заповітом в даному випадку є первинним, а спадкування за законом – вторинним. Це підтверджує ряд фактів. По-перше, спадкування за законом настає тільки тоді, коли воно не змінене заповітом. Так, Зі змісту ч. 2 ст. 1223 ЦК України випливає, що підставою для здійснення спадкування за законом є наступні юридичні факти: відсутність заповіту; визнання заповіту недійсним; неприйняття спадщини спадкоємцями за заповітом; відмова спадкоємців за заповітом від прийняття спадщини; не охоплення заповітом усієї спадщини.

По-друге, в цивільному законодавстві нашої держави положення про спадкування за заповітом передують положенням, які стосуються спадкування за законом. Порядок, умови і принципи здійснення спадкування за заповітом закріплюються главою 35 ЦК України, а порядок, умови і принципи здійснення спадкування за законом містяться у главі 36 цього нормативно-правового акту. Тобто, можна зробити висновок, що законодавець надає перевагу саме спадкуванню за заповітом.

По-третє, суб'єктний склад спадкоємців за заповітом значно ширший, ніж спадкоємців за законом. Так, спадкоємцями за законом можуть бути лише фізичні особи,

що належать до однієї з п'яти черг спадкоємців, тоді як спадкоємцями за заповітом може стати будь-який учасник цивільно-правових відносин, включаючи юридичних осіб, територіальні громади й державу Україна.

На практиці ж в Україні спадкування за законом трапляється значно частіше, аніж спадкування за заповітом. Це пояснюється тим, що в Україні, на відміну від країн європейського співтовариства, спадкування за заповітом ще не набуло такого значного поширення, як спадкування за законом. На превеликий жаль, більшість фізичних осіб, які проживають на території України, надзвичайно мало знають не лише про юридичну суть заповіту, а й про порядок його складання.

Усі питання, пов'язані з переходом майна померлого до спадкоємців і документальним оформленням цих прав, вирішується нотаріальними конторами. Сучасне законодавство не робить поділу нотаріусів на приватних і державних, що значно спрощує оформлення спадщини, так як відповідні дії може здійснювати будь-який нотаріус, якщо він має відповідні повноваження і діє в рамках закону. І лише якщо між зацікавленими особами виникає спір внаслідок переходу майна померлого до його спадкоємців, відповідні питання розглядаються і вирішуються судом.

Нотаріуси вживають заходів щодо охорони спадкового майна, коли це потрібно в інтересах держави, спадкоємців чи кредиторів. Для цього майно за описом передається на зберігання родичам померлого або стороннім особам. Нотаріальна контора встановлює коло спадкоємців, що закликаються до спадкування, і визначає частку для кожного з них у спадковому майні.

Свідцтво про право на спадщину видається в основному після закінчення шестимісячного строку з дня відкриття спадщини, оскільки лише після закінчення цього строку може бути визначено коло спадкодавців, які прийняли спадщину.

Правовий аналіз найбільш поширених підстав звернення до цивільного судочинства зумовлений наступним збільшенням гарантій охорони прав спадкоємців, кредиторів та інтересів спадкодавця.

Також спадкове право всіляко захищає інтереси членів сім'ї померлого (особливо неповнолітніх та непрацездатних членів), сприяючи цим задоволенню їх потреб.

Загалом сучасний інститут спадкового права є досить прогресивним і відповідає вимогам сучасного розвитку суспільних відносин, економічного прогресу й фундаментальним принципам соціуму. Але, попри все, як свідчить судова практика, існують й певні недоліки, що суттєво впливають на правовідносини в сфері спадкування. Так, уточнення потребують деякі терміни і поняття, як от кого вважати членами сім'ї спадкодавця, яким чином довести споріднення зі спадкодавцем, особливо четвертого – шостого ступеня, яким чином довести своє право на зміну черговості спадкування у зв'язку з наданням протягом тривалого часу матеріальної та іншої допомоги спадкодавцю, що в силу віку, хвороби чи каліцтва перебував у безпорадному стані, або ж усунення від права спадкування з причин ненадання допомоги спадкодавцеві, який того потребував й інших причин, спадкування немайнових прав, що належали спадкодавцеві тощо.

Аби уникнути непорозуміння та проблем при спадкуванні потрібно й надалі удосконалювати норми Книги шостої Цивільного кодексу України, чинних нормативно – правових актів шляхом внесення доповнень. Доповнення мають базуватися на фактичній ситуації, що найкраще відображена в судовій та нотаріальній практиці. Можливим, але менш вірогідним шляхом (так як в Україні дане джерело право майже не знайшло свого поширення в силу певних обставин), може бути створення судового прецеденту в сфері спадкових правовідносин.

Спадкове право – це один з найдавніших інститутів права, який був і є актуальним з позиції його дослідження, розвитку та вдосконалення, оскільки стосується особистих інтересів людини. Зважаючи на беззаперечну важливість спадкування, різні автори намагались дати своє пояснення цьому терміну, розкрити його суть. Так, Дзера О.В. та Кузнецова Н.С. пропонують розглядати спадкове право як в об'єктивному, так і в суб'єктивному значенні. Під спадковим правом в об'єктивному значенні дані автори пропонують розуміти сукупність встановлених державою правових норм, що регулюють умови та порядок переходу після смерті громадянина май-

нових і деяких особистих немайнових прав та обов'язків, а під спадковим правом у суб'єктивному значенні – права особи, яка закликається до спадкування, та права особи, яка вже прийняла спадщину. Таких осіб називають спадкоємцями. [2, с.239]

Деякі вчені, зокрема Серебровський В.І., розрізняють поняття спадкового права і права спадкування, розуміючи під першим право в об'єктивному значенні, під другим – право у суб'єктивному значенні. [3, с.113] Але у практиці ці два поняття найчастіше ототожнюються.

Заїка Ю.О. визначає спадкове право як підгалузь цивільного права, що являє собою сукупність встановлених державою правових норм, які регламентують порядок та умови переходу майнових прав та обов'язків померлого громадянина до інших осіб. Він тісно пов'язує спадкування з правом власності, оскільки спадкування є одним із найпоширеніших засобів набуття права власності і служить охороні цього права. Недоліком даного визначення є те, що спадкодавцем тут виступає лише громадянин, а такі категорії як іноземці та особи без громадянства не враховані. Доцільніше вважати спадкодавцями усіх фізичних осіб.

Копайгора І.Д., Іваненко Г.В. та Панченко М.І. пропонують розуміти під спадковим правом окремих цивільно – правовий інститут, що регламентує умови та порядок спадкування. Саме спадкове право визначає підстави спадкування, час і місце відкриття спадщини, коло спадкоємців, особливості спадкування окремих видів майна, порядок і строки прийняття та відмови від спадщини, оформлення спадкових прав. [4, с.165]

Фурса С.Я., як і більшість авторів, визначає спадкове право на основі ст.1216 ЦК, за якою спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) Здійснюється воно за заповітом та за законом (ст. 1217 ЦК). [5, с.89-97]

Але Фурса С.Я. зазначає що, ст.1216 ЦК розкриває лише загальні риси спадкування, а тому встановлено таку формулу спадкування: перехід прав та обов'язків від спадкодавця, яким є померла особа, до спадкоємців. У даній нормі не встановлено, що крім спадкоємців до суб'єктів спадкових правовідносин належать також відказоодержувачі та інші особи. У цій нормі встановлено, що при спадкуванні здійснюється перехід прав та обов'язків, але неможливо тут сприймати права та обов'язки як самостійні категорії, оскільки за ч. 1 ст. 1282 ЦК спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Тобто обов'язки спадкодавця мають бути меншими ніж належні йому права, оскільки навіть при їх однаковості спадкування фактично не буде, а відбуватиметься відшкодування боргів спадкодавця. [5, с.89-97]

Таким чином, незважаючи на деякі розбіжності у підходах до визначення спадкового права, усі автори сходяться на тому, що це сукупність правових норм, які встановлені державою та охороняються нею й регулюють питання, пов'язані зі спадкуванням.

Правовий аналіз найбільш поширених підстав звернення до цивільного судочинства зумовлений наступним збільшенням гарантій охорони прав спадкоємців, кредиторів та інтересів спадкодавця.

Також спадкове право всіляко захищає інтереси членів сім'ї померлого (особливо неповнолітніх та неприцездатних членів), сприяючи цим задоволенню їх потреб.

Загалом сучасний інститут спадкового права є досить прогресивним і відповідає вимогам сучасного розвитку суспільних відносин, економічного прогресу й фундаментальним принципам соціуму. Але, попри все, як свідчить судова практика, існують й певні недоліки, що суттєво впливають на правовідносини в сфері спадкування. Так, уточнення потребують деякі терміни і поняття, як от кого вважати членами сім'ї спадкодавця, яким чином довести споріднення зі спадкодавцем, особливо четвертого – шостого ступеня, яким чином довести своє право на зміну черговості спадкування у зв'язку з наданням протягом тривалого часу матеріальної та іншої допомоги спадкодавцю, що в силу віку, хвороби чи каліцтва перебував у безпорадному стані, або ж усунення від права спадкування з причин ненадання допомоги спадкодавцеві, який того потребував й інших причин, спадкування немайнових прав, що належали спадкодавцеві тощо.

Аби уникнути непорозуміння та проблем при спадкуванні потрібно й надалі удосконалювати норми Книги шостої Цивільного кодексу України, чинних нормативно – правових актів шляхом внесення доповнень. Доповнення мають базуватись на фактичній ситуації, що найкраще відображена в судовій та нотаріальній практиці. Можливим, але менш вірогідним шляхом (так як в Україні дане джерело право майже не знайшло свого поширення в силу певних обставин), може бути створення судового прецеденту в сфері спадкових правовідносин.

Спадкування за законом. Спадщина – перехід прав і зобов'язань (спадщини) від померлої фізичної особи, (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємцям). Спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Спадкування за заповітом, є менш спірним і найбільш зрозумілим видом спадкування, за винятком випадків заперечування заповіту в суді й визнання його недійсним. Як правило, заповіт має наступний текст: "Усе майно приналежне мені на момент моєї смерті заповім ....". Навіть у недосвідченої в юридичних питаннях людини, швидше за все не виникнуть питання побачивши такого формулювання. Але якщо немає заповіту?

Спадщина за законом (спадкування за законом) – застосовується у випадках відсутності заповіту і є найпоширенішим видом спадкування. Спадкування за законом здійснюється в порядку черговості всього таких черг 5. Черговість при спадкуванні за законом здійснюється по наступному принципу – усе наслідуване майно (спадкова маса) у рівних частинах ділиться між спадкоємцями 1-ї черги, і лише у випадку відсутності таких або їх нотаріально завіреної відмови від прийняття спадщини, право спадкування за законом переходить до 2-ї черги і так далі.

У I-ї чергу за законом успадковують: діти померлого спадкодавця (у тому числі ті які були зачаті при його житті й породжені після його смерті), подружжя (дружина) і батьки.

Це найпоширеніший вид спадкування за законом, 80% усіх спадкоємних справ обмежуються першою чергою. Основний момент на який тут слід звернути увагу це частини майна які успадковуються чоловіками. Основна помилка громадян полягає в подібному виреченні "квартира була на мені, значить після смерті чоловіка, успадковувати нема чого". У такому випадку незважаючи на те, що наслідуване майно було оформлено на другого чоловіка, діти, батьки й подружжя будуть успадковувати в рівних частках половину, нажитого в шлюбі майна.

У II-ї чергу за законом успадковують: брати й сестри померлого, дід і бабка по лініях батька й матері.

У III-ї чергу спадкування за законом входять: дядько й тітка спадкодавця.

У IV-ї чергу спадкування за законом увійшли особи які проживали зі спадкодавцем однієї родиною не менш п'яти років до моменту його смерті.

IV черга спадкування за законом є рятувальним колом для тих хто проживав зі спадкодавцем тривалий час однак не оформив свої відносини належним чином (наприклад не уклав шлюб). Часто трапляється так, що жінка, що прожила зі спадкодавцем 10 років в " цивільному шлюбі", поховавши його, довідається, що вона не може претендувати на спадщину поки не звернеться до суду з відповідною позовною заявою.

У V чергу спадкування за законом увійшла вся інша родичка до шостого ступеня споріднення включно. Причому родичка найближчого ступеня споріднення усувала від спадкуванні родички більш далекому ступеня споріднення. Також у п'яту чергу входять утриманці спадкодавця (неповнолітні або недієздатна особа, яка протягом останніх п'яти років одержувало від спадкодавця матеріальну допомогу) [6, с 215-218]

Дуже часто при відкритті спадщини між спадкоємцями виникають спори, які не рідко закінчуються судовими позовами. Причина таких спорів в основному одна, ця невідповідність реальної ситуації, яка склалася між спадкоємцями й установленим законом принципом роздягнула спадщини. Наприклад: з 3-х синів (спадкоємців) тільки один опікувався про спадкодавця, здійснював догляд, матеріальну допомогу капітальний ремонт, що тече й, наслідуваного майна, поховав спадкодавця, а двоє інших спадкоємців проживали окремо, відносини зі спадкодавцем не підтримували, про його смерті довідалися через кілька місяців. Однак, незважаючи на ситуацію всі троє синів приймуть спадщину за законом у рівних частинах. Де справедливість?

Подібних спірних ситуацій може бути нескінченна безліч, але всі вони, що дозволяється, головне в подібній ситуації спочатку звернутися до фахівця, але в жодному разі не до нотаріуса, що оформляє спадщину, оскільки Ви тільки нашкодите справі.

Також особливої уваги заслуговує ситуація зі спадкуванням кооперативних квартир. Наприклад, один з подружжя одержав квартиру в кооперативі до шлюбу, однак пайові внески, що залишилися, виплатив під час шлюбу. Така квартира успадковується так:

На підставі наданої кооперативом інформації з'ясовується, яка частина пайових внесків була виплачена після висновку шлюбу.

Після цього визначається, частина спірної квартири в процентному співвідношенні, яка вважається спільно нажитому чоловіками в період шлюбу.

І тоді, половина від нажитому в шлюбі частини квартири розподіляється між спадкоємцями. Після такого спадкоємного процесу спірна квартира дробиться на дрібні частини типу 7/100 і тд. Однак, наявність в одного зі спадкоємців навіть такої незначної частини квартири, може послужити підставою для вселення, проживання й визначення порядку користування квартирою.

Висновок. Інститут спадкового права в системі цивільного права будь-якої правової системи, в тому числі правової системи України, тісно пов'язаний з усіма іншими видами майнових прав. З одного боку, після смерті певної особи найчастіше залишається майно, основу якого становлять право власності та інші речові права. Вони і є об'єктом переходу за спадщиною після смерті їх власника. З іншого боку, спадкування – це один зі способів набуття майнових прав, що зближує його із зобов'язальним правом. Тому інститут спадкового права в сучасних правових системах і в системі цивільного права нашої країни – один із найважливіших. Значення цього інституту зумовлено також тим, що об'єктом спадкування переважно є право власності. Хоча спадкуються й немайнові права.

Список використаних джерел

1. Фурса С. Я., Спадкове право. Теорія і практика. Навч. Посіб./ С. Я. Фурса, Е. І. Фурса – К.: Аліте, 2002 – 187 с.
2. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: у 2 т./За заг. Ред. Я. М. Шевченко. – К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре". – 2013. Т. I. Загальна частина. – 520 с.
3. Заїка Ю. Правові наслідки визнання заповіту недійсним // Прокуратура. Людина. Держава. – 2015. – №9. – С. 90-95.
4. Кухарев О. Цивільно – правова відповідальність виконавця заповіту // Право України. – 2016. – №3. – С.91-94.
5. Васильченко В. В. Коментар та статейні матеріали до законодавства України про спадкування. – Х.: Одиссей, 2017. – 480 с.
6. Цивільне право України (у запитаннях та відповідях) : Навчальний посібник : Практикум / За ред. В. К. Матвійчука, І. С. Тімуша. – К.: ВНЗ "Національна Академія Управління", 2013. – 348 с.

Мотрич В.В.

*Науковий керівник:
к.ю.н., доцент Карпенко М.І.*

ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН ТА СВОБОДА В ПОДАННІ НИМИ СУДУ СВОЇХ ДОКАЗІВ У ДОВЕДЕНІ ПЕРЕД СУДОМ ЇХ ПЕРЕКОНЛИВОСТІ

У даній статті проаналізовано поняття засади змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, визначено основні складові елементи його змісту.

Ключові слова: змагальність, сторона обвинувачення, сторона захисту, рівність сторін, судовий контроль, докази.

ПРИНЦИП СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ СТОРОН И СВОБОДА В ПРЕДСТАВЛЕНИИ ИМИ СУДУ СВОИХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В ДОВЕДЕНИИ ПЕРЕД СУДОМ ИХ УБЕДИТЕЛЬНОСТИ

В данной статье проанализировано понятие основы состязательности сторон и свободы в представлении ими суду своих доказательств и в доказывании перед судом их убедительности, определены основные составляющие элементы его содержания.

Ключевые слова: состязательность, сторона обвинения, сторона защиты, равенство сторон, судебный контроль, доказательства.

Motrich V.V.

THE PRINCIPLE OF ADVERSARIAL PARTIES AND THE FREEDOM TO SUBMIT THEIR EVIDENCE TO THE COURT BY THE CONVICTION OF THEIR CONVICTIONS

In this article the concept of principle of contentionness of parties and freedom is analysed in presentation by them to the court of the proofs and in proving before the court of their persuasiveness, the elements of his maintenance are certain.

Key words: contentionness, side of prosecution, side of defence, equality of parties, judicial, control.

Постановка проблеми. Пріоритетними завданнями судово-правової реформи в Україні є реальне забезпечення й дотримання прав і свобод людини та громадянина, зміцнення демократичних основ нашої країни й утвердження принципів правової держави. При цьому одним із основних напрямів реформування є удосконалення кримінального процесуального законодавства відповідно до Конституції України, вимог міжнародних правових актів і зобов'язань Української держави перед європейським та світовим співтовариством.

На сьогодні, існуючі на практиці проблеми, пов'язані з прогалинами у процесуально-правовому регулюванні цієї засади у досудовому розслідуванні та судовому провадженні, свідчать про необхідність ґрунтовного наукового аналізу реалізації засади змагальності сторін у вітчизняному кримінальному процесі. Збирання доказів та їх подання до суду покладалося на сторони обвинувачення й захисту [2, с. 16].

На сучасному етапі розвитку вітчизняного кримінального процесуального права особливу увагу вчені та практики звертають на проблему реформування системи досудового провадження як у цілому, так і окремих його інститутів [8, с. 88]. У зв'язку з цим у 2012 р. було створено таку модель кримінального процесу, яка суттєво зменшила можливість незаконного та необґрунтованого обмеження прав і свобод громадян, перш за все, у досудовому провадженні.

У ч. 5 ст. 340 КПК України вказано, якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді, то таке кримінальне провадження набуває статусу приватного й здійснюється за процедурою приватного обвинувачення.

Водночас необхідно навести думку тих науковців, які вказують, що таке обвинувачення не можна назвати приватним, оскільки кримінальне провадження порушується не судом і здебільшого не за заявою потерпілого, а обвинувачення в цих провадженнях пред'являється органами досудового слідства у чітко визначеному законом порядку [16; 290, с. 109-110; 17, с. 2]. Тому В. Т. Маляренко наголошує, що назвати потерпілого у справах публічних приватним обвинувачем не можна, оскільки цим терміном позначається потерпілий у справах лише приватного обвинувачення [17, с. 5]. Також не зовсім правильно називати таке провадження й публічно-приватним, тому що потерпілий не може змінювати матеріальний зміст обвинувачення.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Окремі аспекти здійснення засади змагальності сторін у кримінальному провадженні досліджували вчені колишньої Російської імперії, зокрема І. Я. Баршев, С. І. Вікторський, К. П. Победоносцев, І. Я. Фойницький. Сутність змагальності сторін аналізувалася у працях таких науковців ра-

дянського періоду, як М. С. Алексєєв, Т. М. Добровольська, І. Д. Перлов, П. Ф. Пашкевич, М. С. Строгович, О. М. Чельцов-Бебутов. Значення та роль змагальності сторін у кримінальному судочинстві були предметом розгляду в працях зарубіжних дослідників, а саме: Р. В. Багдасарова, Л. В. Головка, І. Л. Петрухіна, Д. Ф. Стефена, С. С. Теймана. Теоретичним і практичним проблемам реалізації цієї засади приділяли увагу чимало сучасних вітчизняних процесуалістів, серед яких: Ю. П. Аленін, Т. В. Варфоломєєва, Ю. М. Groшевий, С. О. Ковальчук, С. В. Лунін, В. В. Лисенко, В. Т. Малярєнко, М. А. Маркуш, В. В. Молдован, В. Т. Нор, В. В. Рогальська, С. В. Слінько, В. І. Теремецький, В. М. Тертишник, В. М. Трубніков, О. О. Южно, Ю. П. Янович, О. Г. Яновська та інші.

М. О. Чельцов-Бебутов зазначав, що судочинство за "Руською правдою" було змагальним. На його думку, змагальність сторін виникла на основі тих методів розв'язання конфліктів, які існували в епоху родоплемінних відносин [3, с. 637].

Більшість науковців слушно ототожнюють засади та принципи кримінального процесу, зокрема, В. О. Навроцька зазначає, що лексичне значення таких понять, як "засада" й "принцип", є близькими та етимологічно ідентичними [4, с. 304].

На думку Ю. В. Деришева, стадія порушення кримінальної справи – це релікт соціалістичної кримінальної процесуальної діяльності [10, с. 179].

Враховуючи думку провідних науковців, слід зазначити, що скасування цієї стадії підвищило оперативне реагування на вчинені кримінальні правопорушення, однак постійно потрібно розробляти дієві механізми реалізації цих нововведень [5, с. 192]. Таким чином, скасування стадії порушення кримінальної справи має позитивні та негативні наслідки.

У науковій літературі неодноразово висловлювалася думка щодо необхідності визнання потерпілим як фізичну, так і юридичну особу [13, с. 9; 14, с. 65]. Відповідно до КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій завдано моральну, фізичну чи майнову шкоду, а також юридична особа, котрій злочиним спричинено майнову шкоду (ч. 1 ст. 55). Зазначене нововведення надає можливість захистити права та законні інтереси юридичної особи, оскільки відповідно до КПК України 1960 р. такі особи не мали належного обсягу прав для відстоювання своєї правової позиції, вони набувають статусу цивільного позивача у кримінальному провадженні.

Вказані та інші вчені внесли значний вклад у розвиток науки кримінального процесу, утім системного дослідження та нового переосмислення потребують питання щодо сутності та значення змагальності сторін як однієї із загальних засад сучасного кримінального судочинства, її реалізації на стадіях кримінального провадження, чіткого визначення процесуального статусу сторін обвинувачення та захисту тощо.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі системного аналізу положень теорії кримінального процесуального права, вітчизняного й зарубіжного законодавства та практики його застосування визначити особливості реалізації змагальності сторін у досудовому розслідуванні та судовому провадженні.

Основні результати дослідження. На основі історичного аналізу засади змагальності сторін, свободи в поданні ними своїх доказів й у доведенні перед судом їх переконливості у вітчизняному кримінальному судочинстві наголошено, що зі зміною певної епохи з'являлися нові уявлення, погляди вчених щодо розуміння засади змагальності сторін, способу її закріплення у законодавстві. Визначено, що завжди під цією засадою розумілася наявність двох протилежних сторін кримінального провадження, які повинні представляти й доводити перед судом свої правові позиції.

У теорії кримінального процесу дослідженню сутності змагальності сторін присвячена значна кількість наукових праць. Зазначено, що основними ознаками цієї засади є розмежування процесуальних функцій (обвинувачення, захист, вирішення справи), які не можуть покладатися на один і той же орган; процесуальна рівноправність сторін кримінального провадження, тобто кожен учасник кримінального провадження наділений рівними правами й виконує обов'язки, що відповідають його процесуальному становищу; незалежність суду, котрий лише слідкує за процесом доказування у провадженні, виступає гарантом дотримання конституційних прав учасників процесу.

Слід підкреслити, що сторона захисту не має владних повноважень, на відміну від сторони обвинувачення. Виходячи з аналізу положень КПК України, що регламентують

права й обов'язки сторони захисту, можна зробити висновок про те, що отримання доказів у цьому випадку є правом, а не обов'язком. Водночас, як слушно зазначив В.О. Гринюк, отримання доказів захисником може бути його обов'язком [17, с. 25], із чим ми погоджуємось. Зазначене прямо випливає з положень ст. 47 КПК України та інших законів. Разом із тим треба погодитися із точкою зору В.А. Люліч, яка вказує на необхідність врегулювання на законодавчому рівні питання щодо відповідальності за невиконання органами державної влади й органами місцевого самоврядування, їх службовими особами законних вимог захисника під час здійснення ним функції захисту [18, с. 205].

Вчені наголошують, що початковою стадією кримінального переслідування, здійснюваного слідчим, було порушення кримінальної справи, але щодо певної особи [6, с. 101]. А. В. Соловйов та Н. А. Якубович, констатують, що кримінальне переслідування розпочинається з моменту проведення першої процесуальної дії, пов'язаної із застосуванням процесуального примусу, який обмежує конституційні права громадян. Вчені зазначають, що саме з цього часу необхідно забезпечити особі право на захист [7, с. 79].

З метою розширення змагальності сторін у досудовому розслідуванні КПК України вніс суттєві зміни щодо порядку ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, передбачивши обов'язковість їх відкриття для сторін кримінального процесу. КПК України надав можливість стороні захисту знайомитися з матеріалами кримінального провадження під час здійснення досудового розслідування, однак таке право обмежено тим, що сторона захисту може ним скористатися тільки тоді, коли слідчий чи прокурор не заперечуватимуть проти цього. Підкреслюється, що це не сприяє реалізації засади змагальності сторін у повній мірі під час досудового розслідування.

Удосконалено процедуру судового контролю за дотриманням прав людини та громадянина у досудовому розслідуванні, що полягає в можливості обмеження прав і свобод осіб виключно на підставі рішення суду, встановлено певні процесуальні гарантії для громадян, до яких суд застосовує такі обмеження.

Засада змагальності сторін у кримінальному провадженні починає діяти з моменту, коли особа має достатні дані вважати, що проти неї здійснюється кримінальне переслідування та відомості про вчинене кримінальне правопорушення були занесені до ЄРДР [9, с. 98].

Відповідно до КПК України саме слідчі повинні здійснювати перевірку заяв і повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення, а не відповідні підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Тому деякі процесуалісти вказують, що за такої ситуації слідчі перевіряють несуттєві заяви про кримінальні правопорушення, у той час, коли відповідного їхнього реагування вимагають розслідування тяжких та особливо тяжких суспільно небезпечних діянь. Такі обставини не сприяють підвищенню якості досудового розслідування та ефективності захисту прав громадян правоохоронними органами [11, с. 6].

Механізм запобігання подібним випадкам закріплений у Положенні про порядок введення ЄРДР від 17.08. 2012 р. № 1050 [12]. Так, у п.п. 1.3, 1.4 розділу II цього Положення зазначено, що особа, яка подає заяву чи повідомляє про кримінальне правопорушення, під розписку попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення, крім випадків надходження заяви, повідомлення поштою або іншим засобом зв'язку.

Питання про доцільність дослідження показань свідків чи інших матеріалів, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу вирішується слідчим суддею. Надання захиснику права подавати до суду матеріали, клопотати про виклик свідків, яких він вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо застосування запобіжного заходу є важливою процесуальною гарантією права на захист, проявом рівноправності сторін обвинувачення і захисту під час досудового провадження. Вказане свідчить про надання захиснику можливості обґрунтовано доводити відсутність як підстав для застосування запобіжного заходу, так і доказів необхідності застосування до підозрюваного більш м'якого запобіжного заходу (додаток А). Слідчі судді все частіше задовольняють клопотання захисників про допит свідків під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу (додаток Б).

Висновки. На основі проведеного дослідження встановлено, що змагальність сторін у досудовому провадженні не в повному обсязі втілюється у правових нормах КПК України. Фахівцями подано низку пропозицій щодо удосконалення реалізації засади змагальності сторін у досудовому розслідуванні. Науковці стверджують, що на початковому етапі кримінального провадження змагальність сторін не діє і не може діяти [6, с. 102; 7, с. 80].

Розглянуто основні організаційні, процесуальні, інформаційні та нормативні проблеми, що перешкоджають встановленню процесуального рівноправного становища між сторонами обвинувачення та захисту.

Для розширення меж реалізації змагальності сторін у досудовому провадженні необхідно створити нові підходи до вирішення деяких проблемних питань під час дії змагальності сторін, у зв'язку з цим пропонується зменшити повноваження прокуратури у досудовому розслідуванні, надати право тільки слідчому судді розглядати скарги на порушення розумних строків у досудовому розслідуванні, передбачити додаткові гарантії для захисту права підозрюваного та обвинуваченого при укладанні угод про визнання винуватості, надати захиснику право складати захисний висновок, який буде мати таке ж юридичне значення, як і обвинувальний акт тощо.

Отже, положення чинного кримінально процесуального законодавства щодо реалізації сторонами кримінального провадження засади змагальності сторін потребують подальшого вдосконалення, метою якого є забезпечення реальної, а не декларативної рівності сторін кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон УРСР від 28.12.1960 № 1001-05 // Відомості Верховної Ради. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
2. Кримінальний процес : навч. метод. посібник / О. М. Гумін, Р. І. Сибірня, Л. О. Сергієнко, О. Є. Устюгова. – Л., 2002. – 327 с.
3. Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовного-процессуального права : учеб. / М. А. Чельцов-Бебутов. – СПб. : Изд-во "АЛЬФА", Изд-во "РАВЕНА". – 1995. – 810 с.
4. Навроцька В. Поняття принципу (засади) кримінального процесу / В. Навроцька // Вісник Львівського університету. – Вип. 48 (Серія юридична). – С. 304-311.
5. Соловей Г. В. Деякі проблемні питання досудового провадження кримінальних справ / Г. В. Соловей // Актуальні питання сучасної науки і права : III науково-практична конференція, 7 квітня 2012 р. – Суми : ТОВ "ТД Папаріус", 2012. – С. 190-193.
6. Нагорський Ф. М. Дія принципу презумпції невинності стосовно суб'єктів кримінального переслідування осіб, які викриваються у вчиненні злочину / Ф. М. Нагорський, О. А. Осауленко // Зовнішня торгівля : право та економіка. – Вип. 2. – Ч. 2. – К., 2002. – С. 101-103.
7. Соловьев А. Б., Якубович Н. А. К вопросу о концепции правового обеспечения функции уголовного преследования / А. Б. Соловьев, Н. А. Якубович // Современные проблемы уголовного права, процесса и криминалистики. – М., 1996. – С. 79-83.
8. Соловей Г. В. Актуальні проблеми реформування досудового кримінального провадження / В. І. Теремецький, Г. В. Соловей // Теорія та практика судової експертизи і криміналистики: збірник наукових праць. – Вип. 12 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головаченко та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 87-94.
9. Соловей Г. В. Дія принципу змагальності на початковій стадії кримінального процесу / Г. В. Соловей // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – Частина 2. – Книга 1. – С. 97-102.
10. Деришев Ю. В. Концепция уголовного досудебного производства в правовой доктрине современной России : монография / Ю. В. Деришев. – Омск : Омская академия МВД Российской Федерации. – 2004. – 340 с.
11. Пояснювальний записка до проекту Кримінального процесуального кодексу України (реєстраційний № 9700) : дата реєстрації 12 січня 2012 року. – С. 1-9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511.
12. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 17 серпня 2012 року № 1050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12/>.

13. Леви А. А. Потерпевший в уголовном процессе: конспект лекций / А. А. Леви. – М. : РУДН. – 2007. – 117 с.
14. Джига М. В., Михайленко О. Р. Права та суть потерпілого в системі учасників кримінального процесу / М. В. Джига, О. Р. Михайленко // Вісник прокуратури. – 2006. – № 4. – С. 63-68.
15. Герасимчук О. П. Захист прав потерпілого при зміні та відмові прокурора від обвинувачення [Електронний ресурс] / О. П. Герасимчук // Науковий блог НАУ "Острозька академія". – 2010 (14 січня). – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=763>.
16. Навроцька В. В. Активна та пасивна відмова потерпілого від підтримання обвинувачення у справах приватного обвинувачення [Електронний ресурс] / В. В. Навроцька // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2009. – № 4. – С. 107-114. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Viduvs/2009_4/09_4_2_5.pdf.
17. Маляренко В. Т. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення [Електронний ресурс] / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 7 (47). – С. 2-12. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/04FB76DE2D0D1F73C2256EF30046267B?Op>.
18. Гринюк В.О. Реалізація змагальності сторін щодо отримання доказів під час досудового розслідування / В.О. Гринюк // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – №2. – С. 23-30.
19. Люліч В.А. Захисник як суб'єкт збирання доказів у нормах нового процесуального кодексу України / В.А.Люліч // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – №2. – С. 201-206.

Додаток А

Узагальнені відомості за результатами опитування суддів (в тому числі слідчих суддів), прокурорів, адвокатів щодо порядку реалізації змагальності сторін у кримінальному процесі України

Всього опитано 158 осіб із них:

Суддів (в тому числі і слідчі судді) – 63 (Київської, Харківської, Черкаська областей)

Прокурорів – 58 (Вінницької, Київської, Харківської областей.)

Адвокатів – 37 (Київської, Харківської, Черкаської областей.)

№ за/п	Зміст запитання	Кількісні показники відповідей (осіб /%)		
		Судді (в тому числі й слідчі судді)	прокурори	адвокати
1.	Яким чином реалізується засада змагальності сторін у досудовому розслідуванні відповідно до КПК України?			
	повністю	11/17%	18/31%	5/13,5%
	частково	52/83%	40/69%	23/62%
	взагалі не реалізується	0/0	0/0	9/24,5%
2.	На Вашу думку, в якому обсязі реалізується змагальність сторін під час судового розгляду?			
	повністю	29/46%	38/64,5%	15/40%
	частково	34/54%	20/34,5%	22/60%
	взагалі не реалізується	0/0	0/0	0/0
3.	Чи повинні сторони кримінального провадження наділятися процесуальною рівноправністю під час збору доказів?			
	так	63/100%	37/64%	37/100%
	ні	0/0	21/36%	0/0
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
4.	Чи забезпечується на практиці процесуальна рівноправність сторін обвинувачення та захисту відповідно до КПК України?			
	так	32/51%	35/60%	7/19%
	ні	31/49%	23/40%	30/81%
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0

1	2	3	4	5
5.	Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що сторона обвинувачення користується на практиці більшим обсягом повноважень під час збору доказів ніж сторона захисту у кримінальному провадженні?			
	так	45/71%	50/86%	37/100%
	ні	18/29%	8/14%	0/0
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
6.	Чи доцільно надавати суду пасивну роль під час збору доказів за власною ініціативою у кримінальному провадженні?			
	так	43/68%	19/33%	32/86%
	ні	10/32%	39/67%	5/14%
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
7.	Як Ви вважаєте для ефективного здійснення кримінального судочинства, слідчий суддя повинен ...			
	входити до структури судів першої й апеляційної інстанції, але обиратися на посаду тільки слідчого судді, тобто має право здійснювати лише ті функції, які закріплені за цією посадою	35/58%	28/48%	22/60%
	входити до структури судів першої й апеляційної інстанції, обиратися на посаду слідчого судді та паралельно з цим здійснювати суддівські функції	28/42%	30/52%	15/40%
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
8.	На Вашу думку, скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора щодо недотримання розумних строків під час досудового розслідування повинен розглядати			
	виключно слідчий суддя	58/92%	13/22%	37/100%
	слідчий суддя та прокурор вищого рівня	5/8%	45/78%	0/0
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
9.	На Вашу думку, який чинник перешкоджає ефективному застосуванню домашнього арешту на практиці?			
	процесуальне не розроблення механізму застосування цього запобіжного заходу	35/56%	28/48%	18/59%
	недостатнє фінансування та відсутність електронних засобів контролю	20/32%	30/52%	15/41%
	немає ніяких перешкод	8/12%	0/0	0/0
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
10.	На вашу думку, під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу відповідно до КПК України забезпечується процесуальна рівноправність сторін обвинувачення та захисту у кримінальному провадженні?			
	так	40/63%	50/87%	28/75%
	ні	23/27%	7/13%	9/25%
	інша думка	0/0	0/0	0/0
10.	Чи вважаєте Ви за доцільне надати право захиснику складати захисний висновок та долучати його до матеріалів кримінального провадження з метою систематизації позиції захисту під час судового розгляду?			
	так	33/52%	16/28%	37/100%
	ні	30/48%	42/72%	0/0
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
11.	Як Ви вважаєте, положення КПК України щодо права сторони захисту знайомитися з матеріалами досудового розслідування до його завершення			
	зміцнить засаду змагальності сторін кримінального провадження	63/100%	40/69%	37/100%
	буде перешкодою для повного, неупередженого дослідження досудового розслідування	0/0	18/31%	0/0
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
12.	На Вашу думку, чи сприятиме реалізації в повному обсязі засада змагальності сторін, за умови, що сторони захисту, потерпілому в досудовому розслідуванні не може бути відмовлено слідчим чи прокурором в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, якщо сторона захисту, потерпілий ініціюють проведення таких слідчих (розшукових) дій з метою встановлення обставин, які ще не встановлювалися, не з'ясувалися під час проведення попередніх слідчих (розшукових) дій та котрі мають значення для кримінального провадження?			
	так	13/19%	19/33%	37/100%
	ні	50/79%	39/67%	0/0
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0

1	2	3	4	5
13.	Чи повинна правова позиція потерпілого бути пов'язана чи співпадати з позицією прокурора?			
	так	48/76%	48/83%	28/76%
	ні	15/24%	10/17%	9/24%
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
14.	На вашу думку, доцільно вводити в КПК України інститут обов'язкової участі представника (який має право бути захисником) потерпілого – фізичної особи при зміні або відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді, за умови відсутності коштів у потерпілого-фізичної особи; особам, які мають психічні чи фізичні вади та не здатні в повному обсязі реалізувати свої права?			
	так	33/52%	15/26%	30/81%
	ні	30/48%	43/74%	7/19%
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
15.	Як Ви вважаєте укладення угоди про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим повинна здійснюватися....?			
	тільки в присутності захисника, а якщо підозрюваний чи обвинувачений відмовилися від захисника, то така дія повинна бути здійснена в присутності іншого захисника	29/46%	3/5%	30/81%
	тільки за бажанням підозрюваного чи обвинуваченого, і при цьому не важливо є захисник у підозрюваного чи немає	15/24%	15/26%	0/0
	тільки в присутності захисника, якщо підозрюваному чи обвинуваченому інкримінують вчинення особливо тяжкого злочину	19/30%	40/69%	7/19%
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
16.	Як Ви вважаєте укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні між прокурором та підозрюваним...? (позначте всі можливі відповіді)			
	сприяє гуманізації та демократизації кримінально-правових норм, розширить засаду змагальності сторін	40/63%	28/49%	29/79%
	допомагає запобігати криміналізації та десоціалізації злочинців у місцях позбавлення волі	25/40%	34/59%	21/57%
	знижує рівень рецидивної злочинності	13/21%	22/38%	13/35%
	скорочує витрати на кримінальне судочинство	10/16%	12/21%	8/22%
	введення переговорів про призначення меншого покарання, ніж те, яке могло бути призначене у випадку застосування закону на загальних підставах, є потенційно корупційним	35/56%	0/0	0/0
17.	Як Ви вважаєте, надання стороні захисту самостійно залучати експерта та подавати його висновки в суд як доказ сприяє більш неупередженому й всебічному розгляду справи?			
	так	38/60%	17/29%	37/100%
	ні	25/40%	41/71%	0/0
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
18.	На Вашу думку, який строк необхідний для виправлення недоліків обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру в разі їх повернення прокурору в підготовчому судовому засіданні (п. 4 ч. 3 ст. 314 КПК України)?			
	протягом п'яти днів	46/73%	18/31%	22/59%
	протягом семи днів	9/14%	10/18%	15/41%
	протягом десяти днів	5/7%	25/43%	0/0
	не доцільно встановлювати конкретно визначений строк	3/5%	5/8%	0/0
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
19.	Як ви вважаєте, здійснення прокурором кримінального провадження від його початку до завершення (ст. 37 КПК України) сприяє швидкому, повному та неупередженому досудовому розслідуванню та судовому розгляду?			
	так	42/67%	49/85%	27/73%
	ні	21/33%	9/15%	10/27%
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0

1	2	3	4	5
20.	Як Ви вважаєте ліквідація інституту повернення справи на додаткове розслідування відповідно до чинного КПК України ...? (позначте всі можливі відповіді)			
	демократизує кримінального процесу, зміцнює реалізацію змагальності сторін	45/71%	27/47%	30/81%
	посилить відповідальність органів досудового слідства та покращує якість їхньої роботи	59/94%	48/76%	28/76%
	сприяє неупередженому дослідженню доказів	24/38%	30/51%	22/60%
	практично нічого не змінила у кримінальному судочинстві	0/0	0/0	0/0
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0
21.	Як Ви вважаєте, інститут суду присяжних, відповідно до КПК України, потрібно ... ?			
	реформувати, надавши тільки колегії присяжних право відповідати на такі питання: про винуватість і невинуватість обвинувачений, про доведеність того, що діяння мало місце і його вчинив обвинувачений	12/19%	22/38%	25/68%
	реформувати, збільшивши кількість справ, які підлягають розгляду за участю суду присяжних, аби самі присяжні вирішували справи про найбільш небезпечні тяжкі та особливо тяжкі злочини	22/35%	15/26%	5/14%
	скасувати та надати тільки суддям право здійснювати кримінальне судочинство	10/16%	9/16%	0/0
	залишити так, як передбачено правовими нормами КПК України	19/30%	12/20%	7/18%
	інша відповідь	0/0	0/0	0/0

Додаток Б**Узагальнені відомості за результатами вивчення матеріалів кримінальних справ і проваджень**

Всього проаналізовано 278 кримінальних справ і проваджень упродовж 2016-2017 рр.

1. Чи з прийняттям КПК України такий запобіжний захід як тримання під вартою почав рідше застосовуватися до підозрюваних? так – 205 (74%) ні – 72 (26%)
2. Чи слідчі та прокурори задовольняють клопотання захисників про ознайомлення з матеріалами досудового провадження до його завершення? так – 42 (15%) ні – 236 (85%)
3. Чи задовольняють слідчі судді клопотання захисника про заслухання будь-якого свідка чи дослідження будь-яких матеріалів, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу? так – 80 (29%) ні – 198 (71%)
3. Чи задовольняють суди скарги захисників щодо не надання слідчим або прокурором стороні захисту матеріалів кримінального провадження для ознайомлення до завершення досудового розслідування (ст. 221 КПК України)? так – 225 (81%) ні – 53 (19%)
4. При задоволенні судами скарг захисників щодо не надання слідчим або прокурором стороні захисту матеріалів кримінального провадження для ознайомлення до завершення досудового розслідування (ст. 221 КПК України) судді самі визначають перелік матеріалів, що повинні слідчі або прокурори надавати захиснику – 236 (85%) судді залишають право слідчому та прокурору визначати перелік матеріалів, що мають надаватися захиснику в порядку ст. 221 КПК України – 41 (14,6%) судді надають право захиснику самому визначати перелік матеріалів, що має надаватися слідчим або прокурором захиснику в порядку ст. 221 КПК України – 1 (0,4%)

<p>5. Чи почали прокурори з моменту набрання чинності КПК України у кримінальних провадженнях укладати угоди про визнання винуватості у стадії досудового розслідування? так – 166 (60 %) ні – 112 (40 %)</p>
<p>6. Як правило, угоди про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим укладаються у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів – 136 (49 %) проти здоров'я населення – 66 (24 %) проти громадського порядку та моральності – 76 (27 %)</p>
<p>7. Чи траплялися випадки, коли обвинувачений у судовому засіданні заперечував про затвердження угоди про визнання винуватості, пояснюючи це тим, що під час укладення угоди йому не було детально роз'яснено його права та наслідки укладання такої угоди? так – 36 (13 %) ні – 242 (87 %)</p>
<p>8. Найчастіше угоди про примирення з потерпілим укладаються у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти власності – 189 (68 %) життя та здоров'я особи, а саме заподіяння умисного легкого тілесного ушкодження – 22 (8 %) умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження – 38 (14 %) хуліганство – 19 (7 %) у сфері ухилення від сплати аліментів – 10 (3 %)</p>
<p>9. Чи зобов'язує суд прокурора усувати наявні недоліки в обвинувальному акті, клопотанні про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру протягом конкретно визначеного строку? так – 198 (71 %) ні – 80 (29 %)</p>
<p>10. У який строк зазвичай суд зобов'язує прокурора усувати наявні недоліки у обвинувальному акті, клопотанні про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру? протягом семи днів – 31 (11 %) протягом десяти днів – 153 (55 %) протягом розумного строку – 94 (34 %)</p>
<p>11. Чи заявляють сторони кримінального провадження у підготовчому судовому провадженні клопотання про розгляд справи судом присяжних? так – 52 (19 %) ні – 226 (81 %)</p>
<p>12. Чи продовжує підтримувати обвинувачення у кримінальному провадженні потерпіла – фізична особа в судовому розгляді при зміні або відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді? так – 98 (20 %) ні – 180 (80 %)</p>
<p>13. Наглядово-обвинувальний супровід кримінального провадження здійснює один незмінний прокурор так – 208 (75 %) ні – 70 (25 %)</p>
<p>14. Який ухвалений вирок у кримінальному провадженні? обвинувальний – 259 (89 %) виправдувальний – 19 (7 %)</p>

Назарина К.П.

*Науковий керівник:
к.ю.н., доцент Харь І.О.*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПУБЛІЧНОГО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

У статті досліджується сутність публічного договору та особливості його застосування у зв'язку з проблемами взаємодії імперативних і диспозитивних норм в цивільному праві та узгодження приватних інтересів із публічними.

Ключові слова: публічний договір, свобода договору, диспозитивність, підприємець, споживач.

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПУБЛИЧНОГО ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРА

В статье рассматривается сущность публичного договора и особенности его применения в связи с проблемами взаимодействия императивных и диспозитивных норм в гражданском праве, а также согласования частных интересов с публичными.

Ключевые слова: публичный договор, свобода договора, диспозитивность, предприниматель, потребитель.

Nazaryna K.P.

APPLICATION FEATURES OF PUBLIC CIVIL CONTRACT

The article deals with the nature of public contract and its specific application in connection with the problems of interaction of mandatory and discretionary norms in civil law and coordination the private interests with the public ones.

Key words: public contract, freedom of contract, discretionary, entrepreneur, consumer.

Постановка проблеми. Договір як соціальний інститут, що врегулює приватні інтереси, відомий уже на ранніх етапах розвитку людського суспільства. Contractus як юридична категорія починає розроблятися в давньоримському праві.

Нагадаємо, що договору передуює поняття зв'язок, який був пов'язаний із способом передачі власності та становив процедуру підкорення однієї особи влади іншої, з тим щоб гарантувати виплату боргу. Крім того, для позначення угод у ці часи нерідко використовувався вислів convention. Іншим важливим поняттям давньоримського права було поняття pactum (угода). Перетворення угоди в договір залежало головним чином від того, чи приєднував до нього закон якесь зобов'язання – "окови", якими закон зв'язував разом осіб унаслідок певних добровільних дій. Договором вважалася угода з приєднанням до неї зобов'язання. Без такого приєднання угода іменувалася "голою", або простою (nudum), і не могла отримати судовий захист. Як правило, такі угоди носили публічний характер в залежності від статусу уповноваженої особи [1, с. 253].

Якщо в традиційних суспільствах права та обов'язки індивіда залежали у першу чергу від соціального статусу, то в сучасних суспільствах їх визначає сам індивід через договірні відносини. Хоча будь-якому суспільству притаманні як статусні, так і договірні відносини, перехід від субординації й підпорядкування до домовленості та узгодження інтересів, тобто договірної форми все ж таки вважається загальною лінією розвитку.

Досить цікавим, на наш погляд, є публічний договір в цивільному праві, що узгоджує приватні і публічні інтереси всупереч втручання держави в економічні відносини.

Мета даного дослідження полягає у визначення сутності публічного договору, його ознак та особливостей застосування для об'єктивного обґрунтування встановлених меж обмеження приватних інтересів на користь публічних і навпаки.

Необхідно відмітити, що дослідження проблем застосування публічних цивільно-правових договорів носять фрагментарний характер.

Виклад основного матеріалу. Чинним цивільним законодавством, перш за все, ЦК України збережена наступність у розвитку договірного права, вдосконалено існуючі й закріплено нові його інститути, спрямовані насамперед на задоволення приватних інтересів. Безпосереднє закріплення принципу свободи економічної діяльності, рівності учасників цивільних правовідносин, забезпечення приватних прав і свобод людини набуває особливого значення. Законодавчо закріплено один із загальних принципів цивільного права – принцип свободи договору (ст.6, 626 ЦК України), який визнається наріжним каменем приватного права зарубіжних країн [2].

Саме свобода договору дає можливість створювати і використовувати нові моделі договорів, які функціонують на практиці, але законодавчо не врегульовані. Але свобода договору не є безмежною, оскільки відсутність обмежуючих правових механізмів та абсолютна свобода може спричинити порушення прав, свобод та інтересів суб'єктів цивільного права, призвести до зловживання правами. Законодавець з метою захисту прав і законних інтересів певних категорій суб'єктів цивільного

права встановив для певного кола договорів режим публічності, законодавчо закріпивши публічний договір як самостійний інститут, як правове явище, що ґрунтується на поєднання диспозитивних та імперативних засад у цивільному праві [3, с.114]. імперативні норми спрямовані насамперед на запобігання обмеженню прав і законних інтересів вразливішої сторони правовідносин. Диспозитивні – на гармонійний розвиток цивільних правовідносин та свободу вибору. Публічний договір представляє поєднання публічних та приватних засад в приватноправових відносинах, яке на сучасному етапі є цілком виправданим, саме тому ст. 633 ЦК України містить обмеження свободи договору для підприємця, який продає товар, виконує роботи або надає послуги з метою захисту споживачів цих товарів, робіт та послуг, якими, насамперед, є громадяни, які укладають договори для задоволення особистих побутових потреб з монополістами на ринку таких послуг.

Публічним договором за ЦК України (ст. 633 ЦК України), вважається договір, в якому одна сторона – підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо) [2].

Суть публічного договору в цих сферах полягає в тому, що особа, яка займається публічною діяльністю, тобто постачальник, виконавець роботи або послуги зобов'язаний здійснити поставку товару, виконати роботу чи надати послуги і, в жодному разі не може відмовити клієнту від укладення із ним договору, або від надання йому відповідних товарів, виконання робіт або послуг.

Законодавець визначив публічний договір як один із видів договорів, укладання яких є обов'язковим хоча б для однієї із сторін, яка, як правило, є монополістом на ринку задоволення побутових потреб споживачів, а саме: роздрібна торгівля, послуги зв'язку, перевезення транспортом загального користування, комунальні послуги, постачання газу, енергоносіїв, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо.

Законом однозначно встановлено, що договір може бути віднесений до числа публічних, якщо він відповідає певній умові.

Так, сторона, яка реалізує товари (виконує роботу, надає послуги) має діяти як суб'єкт підприємницької діяльності. Це може бути юридична особа, що здійснює підприємницьку діяльність, або фізична особа – підприємець. При визначення кола осіб, на яких покладається такий обов'язок, слід враховувати положення ст. 89 ЦК України та ч. 3 ст. 45 ГК України, які розширюють коло таких осіб.

Законодавець імперативно встановлює правила застосування публічного договору, а саме:

- особа, яка діє у сфері публічного договору (підприємець), не має права надавати переваги одному споживачеві перед іншими щодо укладення договору, якщо інше не встановлено законом;

- особа, яка діє у сфері публічного договору, не має права відмовитися від укладення договору за наявності у неї можливостей надання споживачеві відповідних послуг або товарів;

- умови публічного договору повинні встановлюватись однаковими для усіх споживачів, крім тих, кому за законом надані відповідні пільги.

В юридичній літературі виділяють основні ознаки публічного договору, що характерні для цього договору практично у будь-якій сфері його застосування [4, с.426].

Такими ознаками є:

- наявність зобов'язаної сторони договору – особі, що діє у сфері публічного договору (підприємець);

- особі, яка діє у сфері публічного договору здійснює продаж товарів, виконання робіт або надання послуг широкому загалу споживачів, тобто будь-кому, хто до неї звернеться. Ця ознака публічного договору нерідко має назву універсальності предмета публічного договору, що знаходить вираз у можливості для будь-якого споживача скористуватись послугами (товаром), який пропонується згідно із умовами публічного договору;

- публічний договір повинен встановлювати однакові умови для всіх споживачів, а пільги надається лише по оплаті за послуги чи товари в установленому законом порядку.

Окремі науковці розглядають публічність як підприємницьку діяльність, характер якої визначається "відповідно до закону правовими актами або виданим державним органом дозволом (ліцензією), установчими документами або договором..." [5, с.114]. Але тоді виникає можливість поширити ст. 633 ЦК України на надто велике коло правовідносин чим обмежити свободу діяльності підприємців, або ж виключити договори, у яких споживачі дійсно мають потребу в захисті.

Крім того, одним з факторів, який має свідчити про публічність діяльності підприємця, є його монопольне становище, яке може означати, що споживач не має можливості придбати товар (роботу, послугу) в іншого суб'єкта підприємницької діяльності.

Підставою, яка дозволяє говорити про "публічність" діяльності підприємця є факт укладення договорів, які прямо визначені в законі як публічні. Відсутність в діяльності підприємця ознак публічності ще не означає, що на договір, який прямо названий у законі як публічний, режим ст. 633 ЦК України не поширюється. Якщо діяльність підприємця і не має публічного характеру, укладений ним договір однаково буде публічним, тому що він таким названий у законі.

Для визнання діяльності підприємця публічною потрібно, щоб останній здійснював таку діяльність у відношення "кожного, хто до неї (сторони підприємця) звернеться" (ч. 1 ст. 633 ЦК України) і законодавець не надає значення тому факту, хто і з якою метою звертається до відповідного підприємця.

Цивільний кодекс України публічними називає такі види договорів: договір роздрібної купівлі-продажу (ст. 698 ЦК України); договір прокату (ст. 787 ЦК України); договір побутового підраду (ст. 865 ЦК України); договір про надання послуг зв'язку (ч. 1 ст. 633 ЦК України); договір про надання медичних послуг (ч. 1 ст. 633 ЦК України); договір про надання готельного обслуговування (ч. 1 ст. 633 ЦК України); договір банківського обслуговування (ч. 1 ст. 633 ЦК України); договір перевезення транспортом загального користування (ч. 1 ст. 633, ст. 915 ЦК України); договір банківського вкладу, у якому вкладником є громадянин (ч. 1 ст. 1058 ЦК України); договір зберігання речей на складі (у камерах, приміщеннях) (ч. 3 ст. 936 ЦК України); договір зберігання на складі загального користування (ч. 2 ст. 957 ЦК України); договір зберігання автотранспортних засобів, що здійснюється суб'єктом підприємницької діяльності (ч. 1 ст. 977 ЦК України) [2].

Необхідно відмітити, що ст. 633 ЦК України дає примірний перелік видів економічної діяльності, а звідси і договорів, на які поширюється режим публічного договору.

Визначаються публічними всі договори, що підпадають під дію Закону "Про захист прав споживачів" [6], ст. 19 якого визнає за всіма громадянами (фізичними особами) рівною мірою право "на задоволення їх потреб у сфері торгових та інших видів обслуговування". При цьому не допускається встановлення яких-небудь переваг, прямих чи непрямих обмежень прав споживачів. Споживачеві надається також право на вільний вибір товарів і послуг, а на продавця (суб'єкта підприємницької діяльності, що виконує роботи чи надає послуги) покладається обов'язок успішного сприяння споживачеві у вільному виборі товарів і послуг (предмета договору). Тобто, споживач безпосередньо в силу закону вправі вимагати у відповідного суб'єкта підприємницької діяльності укладення договору для задоволення побутових потреб, якщо цей суб'єкт неправомірно ухиляється від його укладення. З аналізу змісту названого Закону випливає, що його дія поширюється на всі відносини по виконанню робіт, наданню послуг, продажу товарів громадянам (фізичним особам) для їх власних побутових потреб, а укладені з цією метою договори є публічними.

При цьому, умови публічного договору відносно всіх споживачів повинні бути рівними, за винятком тих, яким за законом надані відповідні пільги, які можуть встановлюватись тільки законами.

Необхідно відмітити, що у випадках, коли підприємець надає послуги, виконує роботу, передає товар на більш вигідних для споживача умовах, механізм забезпечення принципу однаковості, встановлений ч. 6 ст. 633 ЦК України не застосовується, так як ч. 2 ст. 787 ЦК України визнає нікчемними тільки такі умови договору, які погіршують станови-

ще споживача порівняльно з тим, що встановлено типовими умовами договору [2].

В юридичній літературі на підставі Закону "Про захист прав споживачів" до публічних договорів відносять цілу низку цивільно-правових договорів, що включають типові умови, їх поділяють на типові, взірцеві, примірні [4, с.436].

Такі договори затверджуються Кабінетом Міністрів України, а у випадках, передбачених Законом, іншим уповноваженим органом державної влади.

Деякі автори визнають за доцільне стосовно типових, примірних, зразкових договорів та договорів без назви, що затверджені та належно зареєстровані як нормативно-правові акти, застосовувати термін "нормативних договорів" [4, с.438]. поняття нормативних договорів застосовується в науці міжнародного публічного та приватного права. Більшість цих нормативних (типових) договорів є публічними.

Наприклад, публічні типові договори в сфері комунальних послуг: типовий договір про надання населенню послуг з водо-, теплопостачання та водовідведення, типовий договір про користування електроенергією.

Публічними є нормативні договори за участю банків: договір на розрахунково-касове обслуговування з відкриттям кореспондентського рахунку; договір на інформаційно-касове обслуговування в системі електронних платежів Національного банку України (за умовами роботи банку з використанням внутрішньої банківської платіжної системи); договір про надання послуг системою електронної пошти Національного банку України. Ці договори затверджені в межах повноважень Національного банку і для них встановлено режим публічності.

Необхідно відмітити, що публічні нормативні договори є, як правило, договорами приєднання.

Як свідчить практика, приватні інтереси в цивільному обігу опосередковуються цілим рядом цивільно-правових договорів з типовими умовами, що по своїй суті є публічними, але в силу монопольного становища оферента є типовими і в значній мірі договорами приєднання, що суперечить основним принципам цивільного права, свободі договору та юридичній рівності сторін. Це як правило договори з надання комунальних послуг, сервісного, медичного, побутового обслуговування населення (пересічного споживача), для захисту якого необхідно законодавчо закріпити норми, що врегульовують найбільш поширені види публічних цивільно-правових договорів, поіменувати їх в ЦК України або в спеціальних законах, а науковцям обґрунтувати доцільність дотримання основних принципів цивільного права в договірній діяльності суб'єктів підприємництва, що займають монопольне становище на ринку послуг для населення, так як таких досліджень на сьогодні майже не проводиться [7].

Висновки. Отже, ЦК України обмежує коло публічних договорів, оскільки ст. 633 ЦК України визнає публічним договором тільки такий, що встановлює обов'язок підприємця з продажу товарів, виконання робіт, надання послуг. Тому у випадку, якщо предмет окремого договору не є зазначені вище види діяльності, то такий договір не буде підпадати під дію норми про публічний договір, навіть за умови, що діяльність підприємця є публічною, якщо інше не передбачено законом (поіменовані публічні договори).

Сторони публічного договору чітко визначені законодавцем – це підприємець, який виступає зобов'язаною стороною в договорі, контрагентом підприємця виступає невизначене коло осіб – "кожен, хто до нього звернеться" (з аналізу ст. 633 ЦК України – це споживач).

Законодавець чітко закріплює підстави для застосування умов публічного договору, а саме:

- пряма вказівка закону на публічність конкретного договору та види публічної підприємницької діяльності;

- здійснення зобов'язаною стороною публічної діяльності у сфері підприємництва, в якій вона займає монопольне становище.

Імперативно встановлені спеціальні правила, які застосовуються до публічних договорів:

- підприємець не має права відмовитися від укладення публічного договору за наявності можливості надати споживачеві відповідні товари, послуги чи виконати відповідні роботи;

- при необґрунтованому ухиленні підприємця від укладання публічного договору інша сторона має право звернутись до суду і вимагати укладення такого договору та відшкодуванні збитків;

- підприємець не має права надавати перевагу одній особі перед іншою щодо укладення публічного договору, крім випадків, визначених законом;

- умови публічного договору встановлюються однаковими для всіх споживачів, за винятком випадків, визначених законом.

Правові наслідки недотримання умов публічного договору виражаються в обов'язку зобов'язаної сторони відшкодувати збитки в разі необґрунтованої відмови в укладенні договору, а також у можливості застосування наслідків нікчемності, як самого договору, так і окремих його частин.

Необхідно відмітити, що при застосуванні на практиці умов публічного договору виникають проблеми, спричинені недосконалістю його правового регулювання, а тому виникає нагальна потреба в законодавчому закріпленні найбільш поширених публічних договорів з надання побутових послуг (медичних, комунальних, готельних, сервісних) та поширення режиму публічності на так звані нормативно-правові договори, що опосередковують приватні інтереси особи.

Список використаних джерел

1. Мэйн Г.С. Древнее право: его связь с древней историей общества и его отношение к новейшим идеям / Г.С. Мэйн. – пер. с англ.; 2-е изд.. – М.: КРАСАНД, 2011. – С. 253.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. // Офіційних вісник України. – 2003. – №11. – Ст.461.
3. Дришлюк В.І. До питання про ознаки публічного договору / В.І. Дришлюк // Університетські наукові записи. – 2007. – №1. – С. 114-116.
4. Шевченко Я.М. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / [Я.М. Шевченко, Ю.В. Білоусов, О.В. Дзера та ін.]; за заг. ред. Я.М. Шевченко – К.: Ін Юре, 2004. – 896 с.
5. Іваненко Л.М. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів: Монографія / Л.М. Іваненко – К.: Юмана, 1998.- 224 с.
6. "Про захист прав споживачів" Закон України від 12 травня 1991 р., " 1023-12 (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №19. – Ст. 198.
7. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. – №1. – С.130.

Неділько Л.В.

*Науковий керівник:
к.ю.н. Проценко І.М.*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ СПАДКОЄМЦЕМ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА СПАДКУВАННЯ

Основна увага в статті приділена ряду теоретичних питань, пов'язаних із реалізацією спадкоємцем свого суб'єктивного права спадкування. Зокрема, в статті зроблено наголос на тому, що в силу діючої в спадковому праві концепції універсального правонаступництва, прийняття спадщини чи відмова від неї не можуть стосуватися тільки частини спадщини. Також в статті розглянуті особливості одного з основних способів реалізації суб'єктивного права спадкування шляхом відмови від спадщини.

Ключові слова: *спадкове право України, суб'єктивне право спадкування, прийняття спадщини, відмова від спадщини.*

Неділько Л.В.

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ НАСЛЕДНИКОМ СУБЪЕКТИВНОГО ПРАВА НАСЛЕДОВАНИЯ

Основное внимание в статье уделено ряду теоретических вопросов, связанных с реализацией наследником своего субъективного права наследования. В частности, в статье сделан

акцент на том, что в силу действующей в наследственном праве концепции универсального правопреемства, принятие наследства или отказ от него не могут касаться только части наследства. Также в статье рассмотрены особенности одною из основных способов реализации субъективного права наследования путем отказ от наследства.

Ключевые слова: наследственное право Украины, субъективное право наследования, принятия наследства, отказ от наследства

Nedilko L.V.

SEPARATE ISSUES OF THE HEIR'S REALIZATION OF THE SUBJECTIVE INHERITANCE LAW

The article focuses on a number of theoretical issues related to the heir's implementation of his subjective inheritance law. In particular, the article emphasizes that due to the conception of universal succession existing in inheritance law, the acceptance of the inheritance or the refusal of it can not concern only a part of the inheritance. Also in the article features of one of the basic ways of realization of the subjective right of inheritance by refusal of the inheritance are considered.

Key words: hereditary right of Ukraine, subjective right of inheritance, acceptance of inheritance, renunciation of inheritance

Постановка проблеми. Після набуття Україною незалежності до її цивільного права були втілені новітні прогресивні положення, в тому числі, пов'язані із запровадженням різних форм власності й, зокрема, права приватної власності. Це, в свою чергу, призвело до суттєвої реформи правового регулювання спадкових відносин в Україні, яка, однак, не призвела до усунення всіх прогалин в цій сфері, що змушує знову повернутися до вивчення теоретичних засад спадкового права України, зокрема тих, що стосуються реалізації фізичною особою свого суб'єктивного права спадкування.

Аналіз основних публікацій і досліджень. Спадкове право України, в рамках якого розглядаються і особливості реалізації спадкоємцем свого суб'єктивного права спадкування, є обов'язковою складовою частиною провідних підручників із цивільного права України та спадкового права України. Разом з цим, докладно питання здійснення спадкових прав в Україні було вивчено Л. В. Козловською [6], яка, зокрема, й визначила ряд практичних проблем, що виникають при реалізації та захисті спадкових прав в Україні.

Мета дослідження полягає у дослідженні ряду теоретичних питань реалізації суб'єктивних прав спадкування.

Основні результати дослідження. Реалізація прав в сфері спадкових відносин націлюється, передусім, на забезпечення переходу майна, що належало померлому, до інших осіб, коло яких визначає або сам спадкоємець, або закон. Ці права базуються, зокрема, на основі принципів свободи заповіту та свободи спадкування, які є спеціальними принципами спадкового права, побудованими, в свою чергу, на основі загального принципу свободи волевиявлення. Так, власник майна, відповідно до принципу свободи заповіту, на власний розсуд може розпорядитися ним на випадок своєї смерті й таким чином він реалізує своє спадкове право – право заповідати. При цьому, виходячи з Цивільного кодексу України 2004 р.[1] (далі ЦКУ) право заповідати складається з: права на заповіт (ст. 1234 ЦКУ); права на призначення спадкоємців (ст. 1235 ЦКУ); права на визначення обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом (ст. 1236 ЦКУ); права на заповідальний відказ (ст. 1237 ЦКУ); права на покладення на спадкоємців певних обов'язків (ст. 1240 ЦКУ); права на укладення заповіту з умовою (ст. 1242 ЦКУ); права підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦКУ); права встановити сервітут у заповіті (ст. 1246 ЦКУ); права на скасування та зміну заповіту (ст. 1254 ЦКУ).

В свою чергу спадкоємець, в результаті вчинення дії заповідача, отримує можливість набувати у власність майно спадкодавця й, таким чином, реалізує своє суб'єктивне право успадкувати майно. При цьому важливо дати визначення суб'єктивного права спадкування, що найбільш повно та послідовно здійснено Козловською Л. В., яка зауважила: "суб'єктивне право спадкування – єдине майнове право, здійснення якого означає фактичну реалізацію спадкування як універсального правонаступництва" [4, С. 17].

Сучасне законодавство України, як і більшості європейських держав, виходячи з принципу свободи спадкування, передбачає два основні шляхи (способи) здійснення спадкоємцем свого суб'єктивного права спадкування – шляхом прийняття спадщини та шляхом відмови від неї. Однак, спадкові права спадкоємця також можуть реалізуватися й шляхом відкликання поданої зави про прийняття спадщини (ч. 5 ст. 1269 ЦКУ) та шляхом відмови від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця (ч. 1 та 2 ст. 1274 ЦКУ) тощо. При цьому варто враховувати слушне зауваження Козловської Л. В., яка відмітила: "Способи здійснення суб'єктивного права спадкування та способи здійснення інших спадкових прав складають ієрархічну систему. Здійснення суб'єктивного права спадкування є основним елементом вказаної системи та опосередковує спадкування за заповітом і за законом. Усі інші способи здійснення спадкових прав є похідними від здійснення суб'єктивного права спадкування. Способи здійснення спадкових прав поділяються на способи, що опосередковують: універсальне спадкове правонаступництво, сингулярне спадкове правонаступництво та конститутивне правонаступництво" [6, С. 17]. Отже, основними способами здійснення спадкоємцем свого суб'єктивного права спадкування є прийняття спадщини або відмова від неї.

Для належної реалізації спадкоємцем суб'єктивного права спадкування обов'язково слід дотримуватися передбачених законодавством правил. Зокрема, першим основним правилом, яке має бути виконано при реалізації цього права є правило про те, що прийняття спадщини чи відмова від неї не можуть стосуватися тільки частини спадщини і взагалі, згідно ч. 2 ст. 1268 ЦКУ не допускається прийняття спадщини з будь-якою умовою чи із застереженням. Також в п. 3.14 Гл. 10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (далі – Порядок), затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 чітко зазначено: "Прийняття і відмова від прийняття спадщини можуть мати місце щодо всього спадкового майна. Спадкоємець не вправі прийняти одну частину спадщини, а від іншої частини відмовитися. Спадкоємець, який прийняв частину спадщини, вважається таким, що прийняв усю спадщину" [2].

Існування даного правила обумовлено тим, що в основу спадкового права України покладена "концепція універсального правонаступництва", яка передбачає не тільки заборону прийняття спадкоємцем тільки частини спадщини і відмови від іншої, а й також те, що: спадкоємець набуває спадщину без її попередньої передачі третім особам; право на майно переходить до спадкоємця з усіма обтяженнями, які лежать на спадщині, отже "якщо виконання зобов'язання забезпечено неустойкою або порукою, то воно зберігає силу і при переході прав кредитора за зобов'язанням до спадкоємців" [10]. Як підкреслюється в юридичній літературі "принцип універсальності спадкового правонаступництва означає те, що прийняття спадщини має безпосередній, одночасний та універсальний характер, при цьому до спадкоємця права та обов'язки, що випливають із права власності на речі, що входять до складу спадщини, переходять від спадкодавця у незмінному вигляді та у сукупності, за винятками, передбаченими законодавством, коли допускається сингулярне спадкове правонаступництво (заповідальний відказ)" [8, С. 10]. Дійсно, ЦКУ передбачає також можливість сингулярного (часткового) прийняття спадщини. "Сингулярний правонаступник, на відміну від універсального, набуває лише окреме право із складу спадщини – право, зміст якого чітко визначений. Таке право сингулярного правонаступництва не обтяжується боргами і переходить до нього не безпосередньо від спадкодавця, а опосередковано – в силу норми закону (статті 1237, 1238 ЦК), що покладає на спадкоємця обов'язок виконання на користь певної особи (відказоодержувача) певного зобов'язання" [10]. Зокрема, відповідно до ст. 1237 ЦКУ заповідач має право зробити у заповіті заповідальний відказ, який стосуватиметься як осіб, які входять, так і осіб, які не входять до числа спадкоємців за законом. Заповідальний відказ полягає в тому, що конкретній особі або особам спадкодавцем передається у власність або за іншим речовим правом майнове право або речі (відповідно до ст. 1238 ЦКУ), наприклад, передача майна у власність чи виплата грошової суми.

Разом з цим слід враховувати, що ЦКУ передбачає певні категорії прав та обов'язків спадкодавця, які не можуть переходити до спадкоємця в силу положень

закону чи в силу їх юридичної природи. Наприклад, до спадкоємця не можуть перейти права та обов'язки, що безпосередньо пов'язані з особистістю спадкодавця, тобто його особисті немайнові права, наприклад, авторське право; право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, право членства в сільсько-господарських кооперативах; право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника, якщо вони нерозривно пов'язані з його особою й у зв'язку з цим не можуть бути виконані іншою особою. Також, до складу спадщини не входять права та обов'язки спадкодавця, що виникли лише внаслідок смерті спадкодавця.

Таким чином, цивільне законодавство України, виходячи із принципу свободи волевиявлення, надає заповідачу – право заповідати, а спадкоємцю – право успадковувати. Суб'єктивне право спадкування може реалізуватися спадкоємцем як шляхом прийняття спадщини, так і шляхом відмови від прийняття спадщини. При цьому, в силу запровадженої в основу спадкового права України концепції універсальності правонаступництва, спадкоємець не може прийняти тільки частину спадщини, чи відмовитися від частини спадщини. Разом з цим, існує певна категорія майна, прав та обов'язків спадкодавця, які взагалі не можуть переходити до спадкоємця.

Повертаючись до способів здійснення спадкоємцем свого суб'єктивного спадкового права, на особливу увагу заслуговує право відмови від спадщини. Це право, як і право прийняття спадщини, може бути реалізовано спадкоємцем після відкриття спадщини. Із відмовою від прийняття спадщини є пов'язаним один цікавий юридичний нюанс: слід розрізнити неподання спадкоємцем заяви про прийняття спадщини протягом встановленого законодавством строку й подання ним заяви про відмову від спадщини. Так, в першому випадку особа не здійснює свого права, однак вона може поновити своє право на спадщину в судовому порядку, а в іншому – вчиняє активні дії, тобто реалізує своє право на відмову від прийняття спадщини.

Можна виділити ряд основних правил відмови спадкоємця від прийняття спадщини:

1. Від спадщини може відмовитися як спадкоємець за законом, так і спадкоємець за заповітом.

2. Відмова від спадщини здійснюється шляхом подання відповідної заяви нотаріусу за місцем відкриття спадщини. Але при цьому слід пам'ятати, що відмова від прийняття спадщини за заповітом, не позбавляє особу права на спадкування за законом. Як підкреслює Л. В. Козловська "Також за змістом ч. 5 ст. 1275 ЦК України відмова спадкоємця за заповітом від прийняття спадщини не позбавляє його права на спадкування за законом, тобто спадкоємець має право подати заяву до нотаріальної контори про відмову від спадщини за заповітом і прийняття спадщини за законом" [5, С. 49]. Але в нотаріальній практиці, при подачі заяви про відмову від спадщини як правило зазначається, що спадкоємець відмовляється від спадкування як за заповітом, так і за законом.

3. Відмовитися від прийняття спадщини можна як без зазначення особи на користь якої вона зроблена, так із зазначенням осіб (наприклад, діти, один з подружжя), на користь яких здійснюється така відмова, при чому спадкоємець за заповітом може відмовитися від прийняття спадщини тільки на користь інших спадкоємців, вказаних у заповіті (п. 3.27 Порядку). В першому випадку частка спадщини, що належала особі, яка від неї відмовилася, буде розділена між іншими спадкоємцями. Цей висновок підтверджується частково п. 5 Постанови Пленуму Верховного суду України від 30.05.2008 № 7, згідно якої "у разі неприйняття спадщини чи відмови від неї одним із спадкоємців за заповітом застосовується норма частини першої статті 1275 ЦК, відповідно до якої частка у спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними порівну" [3]. Отже, якщо заповіт складений на користь однієї особи, відмовитися від спадщини можна тільки без визначення осіб, на користь яких це здійснюється. В другому випадку частка спадщини, від якої відмовився спадкоємець перейде повністю тій особі/особам, на користь якої було здійснено відмову. Однак, на думку юристів-практиків, наявність

відмови від прийняття спадщини на користь певної особи "по своїй суті дещо суперечить положенню Цивільного Кодексу України щодо безумовності спадщини (ч. 5 ст. 1273 Цивільного Кодексу). Так, відмова на чийсь користь є нічим іншим як відмова з певною умовою – коли частка переходить не до всіх спадкоємців, а лише до того, який вказаний у заяві про відмову" [7]. При цьому, відповідно до п. 3.27 Порядку якщо від прийняття спадщини відмовляється спадкоємець за законом, він це може зробити на користь будь-кого із спадкоємців за законом незалежно від черги спадкування. Разом з цим, слід зважати на ще один юридичний момент: "Якщо відмова від спадщини була зроблена під впливом помилки, обману, насильства тощо, вона, як і будь-який інший правочин, може бути визнана судом недійсною" [9, С. 523].

Висновки. Виходячи із загального приватно-правового принципу свободи волевиявлення, учасники спадкових відносин можуть на власний розсуд реалізувати право заповідати (заповідачем) та право успадковувати (спадкоємцем). При цьому, суб'єктивне право спадкування поширюється на весь спадок цілому і не може бути реалізовано лише щодо його частини. Суб'єктивне право спадкування реалізується двома основними способами: шляхом прийняття спадщини і та шляхом відмови від прийняття спадщини. Перший спосіб є найбільш популярним, оскільки він дозволяє найбільш повно реалізувати волю померлого. Однак спадкоємці з різних причин (наприклад, якщо спадкове майно обтяжене боргами, щодо спадку встановлені високі податки, небажання спадкоємця займатися складною процедурою оформлення спадку тощо) також можуть відмовитися від прийняття спадщини. Таке право вони отримують в момент відкриття спадщини і реалізують шляхом подання відповідної заяви нотаріусу за місцем відкриття спадщини. При цьому відмова від прийняття спадщини може здійснюватися як при спадкуванні за законом, так і при спадкуванні за заповітом і може супроводжуватися як визначення осіб, на користь яких здійснюється відмова, так і без цього.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>
3. Постанова Пленуму Верховного суду України "Про судову практику у справах про спадкування" від 30.05.2008 № 7 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>
4. Козловська Л. Право спадкування як суб'єктивне цивільне право / Козловська Л. // Юридична Україна. – 2014. – № 12. – 15-21 с.
5. Козловська Л. В. Прийняття та відмова від спадщини як здійснення суб'єктивного права спадкування // Цивільне право та цивільний процес: актуальні питання – С. 48-51. – С. 49 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv
6. Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук. / Козловська Л. В. – К., 2016. – 36 с.
7. Некляев Ю. Відмова від спадщини та наслідки її застосування // Юридична газета online. Всеукраїнське щотижневє професійне юридичне видання. – 24 листопада 2015 / Некляев Ю. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshve/vidmova-vid-spadshchini-ta-naslidki-yiyi-zastosuvannya.html>
8. Оксанюк Н. М. Принципи спадкування в цивільному праві України. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук за спеціальністю / Н. М. Оксанюк – К., 2016. – С. 10. – 16 с.
9. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К., 2006. – Т. 1. Загальна частина. – 696 с. – С. 523.
10. Цивільне право України. Навчальний посібник / [за заг. ред. В. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького]. – Т. 1. – К., 2007. – 480 с.

Нижник М.С.

Науковий керівник
к.ю.н. **Проценко І.М.**

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз особливостей правового регулювання права власності на землю в Україні. Зокрема, основна увага приділена розкриттю правової природи та сутності права власності Українського народу. Також вивчено окремі особливості набуття права власності на землю, зокрема проаналізовано підстави безоплатного їх набуття.

Ключові слова. *Земельний кодекс України, Право власності на землю, право власності Українського народу на землю, підстави набуття права власності на землю, приватизація земельних ділянок, що перебувають у державній та комунальній власності.*

Нижник М.С.

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НА ЗЕМЛЮ В УКРАИНЕ

В статье осуществлен анализ особенностей правового регулирования права собственности на землю в Украине. В частности, основное внимание уделено раскрытию правовой природы и сущности права собственности Украинского народа. Также изучены отдельные особенности приобретения права собственности на землю, в частности проанализированы основания безвозмездного их приобретения.

Ключевые слова. *Земельный кодекс Украины, право собственности на землю, право собственности Украинского народа на землю, основания приобретения права собственности на землю, приватизация земельных участков, находящихся в государственной и коммунальной собственности.*

Nizhnik M.S.

SEPARATE ISSUES OF LEGAL REGULATION OF LAND OWNERSHIP RIGHTS IN UKRAINE

The article analyzes the peculiarities of legal regulation of land ownership in Ukraine. In particular, the main attention is paid to the disclosure of the legal nature and essence of the property right of the Ukrainian people. Also, certain features of the acquisition of land ownership have been studied, in particular, the grounds for their free acquisition of private property have been analyzed.

Keywords. *The Land Code of Ukraine, the right of ownership of land, the right of ownership of the Ukrainian people to land, the grounds for acquiring ownership of land, privatization of land plots in state and municipal ownership.*

Постановка проблеми. Запровадження різних форм права власності на землю є одним основних заходів для реалізації в державі законів ринкової економіки. Однак в Україні правове регулювання цього питання має ряд недоліків. Зокрема, відповідно до ст. 1 Земельного кодексу України від 2002 р. [7, с.1-9] Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, у зв'язку з чим було сформульовано таку юридичну категорію, як "право власності на землю Українського народу". Окрім цього, відповідно до різних статей Конституції України (ст. 13, 14, 41, 142) [4] поняття "земля" вживається у кількох значеннях, а саме як: об'єкт права власності Українського народу; об'єкт права власності громадян, юридичних осіб і держави; об'єкт права територіальної громади; об'єкт особливої охорони з боку держави (національне багатство). Разом з цим, ЗКУ, визначивши "земельні відносини", як суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею, конкретизував коло суб'єктів земельних відносин, назвавши серед них тільки громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади (ч. 2 ст. 2 ЗКУ), випустивши при цьому Український народ [1, с. 7]. У зв'язку з цими та іншими недоліками правового регулювання права власності на землю суттєво страждає економіка України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні проблеми регулювання права власності на землю нормами Конституції України, Земельного кодексу України та Цивільного кодексу України [10] розкриваються в наукових роботах А. М. Мірошниченка, В. Я. Карабана, І. І. Каракаша, В.В.Носіка, М. В. Шульги, Л. П.Заставської тощо.

Мета дослідження є вивчення ряду проблем, що виникають в сфері законодавчого регулювання права власності на землю нормами Конституції України, Земельного кодексу України та Цивільного кодексу України, теоретичних та практичних аспектів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 14. Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [4, С. 1-4]. Право власності на землю фізичних і юридичних осіб гарантується в конституційному порядку. Згідно законодавства України, це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. У зв'язку з цим, IV розділ ЗКУ цілком присвячений набуттю та реалізації прав на землю названими суб'єктами.

Разом з тим, у ч. 2 ст. 14 Конституції України мова йде про набуття права власності на землю тільки "громадянами, юридичними особами та державою", натомість у ч. 1 ст. 142 Конституції України йдеться про те, що "... земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад" [4,с.3-4] є "матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування" [4,с.3-4]. Відтак, постає питання про співвідношення між наведеними нормами Основного закону.

Окрім цього, існує ще одне невирішене питання про співвідношення юридичних понять "власність Українського народу" (передбачено ст. 13 Конституції України), з одного боку, та "власність громадян України, юридичних осіб, держави та територіальних громад", з іншого. У земельному законодавстві України окрема форма права власності на землю – право власності Українського народу – не закріплена. Визнається лише право власності громадян, юридичних осіб, держави та територіальних громад.

На думку П. Ф. Кулинич, ст. 13 та 14 Конституції України виключають одну одну. При встановленні співвідношення цих норм слід виходити із загальної спрямованості політики держави, саме таке тлумачення співвідношення між ст. 13 та ст. 14 було дане Верховною Радою України при прийнятті нового ЗКУ. Проголошення землі національним надбанням, на думку науковця, означає, що "правові рамки володіння, користування та розпорядження" національним надбанням "з боку власників мають бути закріплені в законах України", поряд із цим, юридична коректність ст. 13 Конституції України викликає у дослідника сумнів [6, С. 145].

У цьому ж руслі сформульовано і підхід В. Карабана, який, даючи оцінку положенням ст. 324 ЦКУ, де передбачено право власності Українського народу на землю та інші природні ресурси, вважає, що "право власності Українського народу на зазначені об'єкти має лише публічно-правовий зміст, що виключає участь Українського народу в цивільно-правових відносинах та обумовлює можливість суміщення цього права з цивільними правами інших осіб на зазначені об'єкти (їх ділянки, частини тощо)" [6, С. 145]

В свою чергу, В. В. Носік пропонує і розвиває конструкцію "дворівневої власності на землю", за якою "право власності держави, юридичних осіб та громадян (право нижчого рівня) є похідним та залежним від права власності Українського народу (права вищого рівня)" [6, С. 145]. "Суб'єктами права власності на землю виступають на вищому рівні Український народ як громадяни України всіх національностей. На нижчому рівні суб'єктами виступають фізичні і юридичні особи, держава і територіальні громади як юридичні особи приватного права. При цьому Конституція України не передбачає можливості використання землі іноземними державами, міжнародними організаціями, фізичними і юридичними особами на титулі права власності" [6, С. 145].

Також, на думку М. В. Шульги, народ не може повсякденно здійснювати правомочності власника, за своєю економічною природою власність Українського народу на землю є фактично державною, а народ і держава як суб'єкти права власності не можуть протиставлятися [6, С. 145].

Разом з цим, як вважає Л. П. Заставська, право власності Українського народу на землю слід "розглядати як проголошення суверенного права Українського народу шляхом здійснення органами публічної влади в Україні законодавчої та правотворчої функції визначати правовий режим земель України, встановлювати компетенцію органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у галузі регулювання земельних відносин, а також розпоряджатися землями державної і комунальної власності" [6, С.145].

Як бачимо, більшість дослідників не схильні сприймати положення ст. 13 Конституції України буквально. І як слушно підсумовують розробники Науково-практичного коментаря Земельного кодексу України: "На наш погляд, право Українського народу є загальним поняттям по відношенню до права власності держави та територіальних громад – публічно-правових різновидів права власності. Таким чином, право власності Українського народу може виступати або у формі державної, або у формі комунальної власності. Це ніяк не виключає можливості існування права власності громадян та юридичних осіб, оскільки ч. 1 ст. 13 Конституції України не вживає формулювання "об'єкт виключної власності", натомість, у ст. 14 прямо передбачаючи можливість набуття землі у власність юридичних та фізичних осіб [6, С. 145].

Отже, виходячи з наведених міркувань зрозуміло є неоднозначність юридичної категорії "право власності на землю Українського народу", у зв'язку з чим і виникли проблеми із реалізацією цього права на практиці.

Подальші питання, пов'язані із правом власності на землю стосуються нових підстав, умов, способів і порядку набуття прав на землю, передбачених ЗКУ. Так ЗКУ окремо було виділено придбання земельних ділянок на підставі цивільно-правових договорів, та їх продаж на конкурсній основі. Запровадження цих підстав набуття права власності дозволили говорити про формування нових правових інститутів набуття прав на землю у сучасному земельному праві. Зокрема, як підкреслив І. І. Каркаш, існування систематизованої сукупності норм, що закріплюють підстави та умови набуття прав на землю дає змогу говорити про формування нових правових інститутів набуття прав на землю у сучасному земельному праві [3, С. 91]. Їх необхідно відрізнити від традиційних підстав, умов і порядку набуття прав на землю, чим власне і пояснюється виділення зазначених питань у відособлену главу.

Ще одне проблемне питання пов'язано з тим, що згідно із ч. 2 ст. 116 ЗКУ набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування. При цьому, науковці пояснюють відмінність між "передачею у власність" і "наданням у користування" наступним чином. Передача земель державної або комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб недержавної власності призводить до зміни власника землі. Надання ж земельних ділянок у постійне користування юридичних осіб державної та комунальної власності, або передача їх в оренду юридичним особам або громадянам не змінює володаря права власності на землю.

Однак і передача земельних ділянок у власність, і надання їх у користування – це є складні юридичні факти, що охоплюють широке коло необхідних дій та потребують документального оформлення. Але при цьому слід враховувати, що у чинному ЗКУ право приватної власності на землю громадян та юридичних осіб хоча й доволі докладно врегульовано, проте ч. 3 ст. 116 ЗКУ не охоплює усі види набуття права власності на земельні ділянки громадянами України та юридичними особами, передбаченими в ст. 81, ст. 82 ЗКУ. Вона передбачає тільки безоплатну передачу земельних ділянок у власність громадян лише у разі: приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян; одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій; набуття земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації. Таким чином, вчені прийшли до висновку, що наведену норму ЗКУ слід розглядати як окремий випадок реалізації громадянами права власності на землю серед загальних способів придбання земельних ділянок, передбачених ст. ст. 81, 82 ЗКУ [8].

При цьому слід враховувати, що закріплення у ЗК положення про безоплатну передачу земельних ділянок у власність громадян у разі приватизації ними земель-

них ділянок, що знаходяться у їх користуванні, обумовлене тим, що попереднє земельне законодавство передбачало надання їм ділянок землі у постійне і тимчасове користування. Водночас, чинний ЗКУ не передбачає для громадян країни ні постійного, ні тимчасового землекористування, крім оренди землі. Отже, нині земельні ділянки, які були надані громадянам на підставі відповідного виду права землекористування, можуть бути приватизовані або надані в оренду.

Додатково варто розглянути особливості приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, що передбачено, зокрема, в ст. 25 ЗКУ. При приватизації земельних угідь цих підприємств земельні ділянки передаються їх працівникам, працівникам державних та комунальних закладів освіти, культури, охорони здоров'я, розташованих на території відповідної ради, а також пенсіонерам з їх числа за визначенням кожному з них земельної частки (паю). Рішення про приватизацію їх земель приймають органи державної виконавчої влади або місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень за клопотанням працівників державних або комунальних сільськогосподарських підприємств. Земельні ділянки відповідним категоріям осіб передаються у приватну власність безоплатно. У ст. 25 ЗКУ закріплені й умови визначення площі земельних угідь, що передаються в приватну власність. Вони складають різницю між загальною площею земель, що перебували у постійному користуванні сільськогосподарських підприємств, і площею земель, які залишаються в державній чи комунальній власності (лісгосподарського призначення, водний фонд, резервний фонд). Учасники приватизації земель таких підприємств мають гарантоване право на одержання своєї земельної частки (паю), виділеної в натурі (на місцевості). При обчисленні розміру земельної частки (паю) враховуються сільськогосподарські угіддя, які перебували в постійному користуванні державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, за винятком земель, що залишаються в державній або комунальній власності. Загальний розмір обчисленої для приватизації площі сільськогосподарських угідь розділяється на загальну кількість учасників приватизації. Вартість і розміри їх земельних часток визначаються в умовних кадастрових гектарах і є рівними. При цьому розміри земельних ділянок, що виділяються для працівників державних та комунальних закладів, підприємств і організацій культури, освіти та охорони здоров'я та пенсіонерів з їх числа, які проживають у сільській місцевості або селищах міського типу, не можуть перевищувати розмірів земельних ділянок, які безоплатно передаються громадянам, для ведення особистого селянського господарства.

Норми безоплатної приватизації громадянами земельних ділянок передбачені у ст. 121 ЗКУ. Нормування в розмірі земельної частки має місце при безоплатній передачі землі для ведення фермерського господарства. Відхилення від гранично встановленого розміру передачі землі у приватну власність громадян передбачено і при передачі земельної ділянки для ведення особистого селянського господарства у випадку одержання ними земельної частки в натурі на місцевості. Однак слід зазначити, що якщо для ведення фермерського господарства безоплатна передача землі у розмірі земельної частки є загальним правилом, то для ведення особистого селянського господарства воно сформульовано у ч. 2 ст. 121 ЗКУ у виді виключення. Пояснюється це тим, що загальним правилом визначення розміру земельної ділянки, що передається для ведення особистого селянського господарства, є гранична норма земельної площі розміром не більше 2 га. Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян у межах визначених норм проводиться шляхом їх приватизації один раз по кожному виду їх використання.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що Конституція України та ЗКУ приділяє значну увагу питанням права власності на землю громадян України та юридичних осіб, зокрема виділяє правові підстави виникнення та умови набуття прав власності неї. Значним здобутком земельного законодавства України стало надання можливості набуття прав власності на землю в безоплатному порядку.

Список використаних джерел

1. Брусенцова Я. Застосування земельного законодавства в діяльності органів місцевого самоврядування / Я. Брусенцова. – Х. : Фактор, 2016. – 104 с.

2. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. В. І. Семчика. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – 676 с.
3. Каракаш І. І. Право собственности на землю и право землепользования в Украине : науч.-практ. пособие / И. И. Каракаш. – Киев : Истина, 2004. – 216 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Кулинич П. Ф. Право власності на землю: нові підходи до визначення змісту / П. Ф. Кулинич // Право України. – 2009. – № 9. – С. 22-29.
6. Мірошніченко А. М. Земельне право України: навчальний посібник / Мірошніченко А. М. – К: Алерта, ЦУЛ, 2011. – 678 с.
7. Земельний кодекс України від 01 січня 2002 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/card4#Current>
8. Основні підстави і умови набуття прав на землю громадянами та юридичними особами [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/zemelne-pravo/4576-osnovni-pidstavi-i-umovi-nabuttya-prav-na-zemlyu-gromadyanami-ta-yuridichnimi-osobami.html>
9. Підстави та порядок виникнення і припинення права власності на землю [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mycurator.com.ua/art4u609.html>
10. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk.html>

Озірський М.Ю.

*Науковий керівник
д.ю.н., професор Гіда Є.О.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОРИСТУВАННЯ ЖИТЛОМ НА ПІДСТАВІ ДОГОВОРУ НАЙМУ (ОРЕНДИ) ЖИТЛА

У статті досліджується зміст правовідносин користування житлом на підставі комерційного договору найму житла. Визначаються вимоги до житла, яке передається в найм. Встановлюється коло осіб, які виступають на боці наймача, їхні права та обов'язки.

Ключові слова: право користування житлом, договір найму (оренди житла), права та обов'язки наймача, члени сім'ї наймача.

Озірський М.Ю.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПОЛЬЗОВАНИЕ ЖИЛЬЕМ НА ОСНОВАНИИ ДОГОВОРА НАЙМА (АРЕНДЫ) ЖИЛЬЯ

В статье исследуется содержание правоотношений пользования жильем на основании коммерческого договора найма жилья. Определяются требования к жилью, которое передается в аренду. Устанавливается круг лиц, выступающих на стороне нанимателя, их права и обязанности.

Ключевые слова: право пользования жильем, договор найма (аренды жилья), права и обязанности нанимателя, члены семьи нанимателя.

Ozirsky M.Y.

LEGAL REGULATION OF HOUSEHOLD USE ON THE BASIS OF THE CONTRACT OF HOUSING (RENTALS) OF HOUSING

This article is devoted to the research of the legal relationship of the using right on the accommodation which is based on the lease contract. The requirements to the rental accommodation are determined. The rights and obligations of the persons which have leasehold are investigated in this article.

Keywords: the right to use housing, the contract of employment (rental of housing), the rights and obligations of the employer, the family members of the employer.

Постановка проблеми. Договір найму житла є однією із форм реалізації громадянами права на житло, яке закріплене Конституцією України. Отримуючи право користування житлом, наймач та особи, які проживають разом з ним, набувають різних прав та обов'язків щодо використання житлового приміщення. Межі здійснення цих прав

залежать від виду договору найму, строку дії договору, а також форми його укладення. Разом із тим права та обов'язки сторін договору найму житлового приміщення є численними і різноманітними, що дозволяє їм утворювати в сукупності зміст цивільних правовідносин користування житлом, заснованих на такому договорі.

Актуальним є визначення питання істотних умов договору комерційного найму житла, а саме вимоги законодавства до житлового приміщення, яке передається в користування, а також визначення переліку осіб, які вселяються в житло разом з наймачем, та їх повноваження. Житло, яке передається в найм, повинно відповідати архітектурно-будівельним, технічним, санітарно-гігієнічним та протипожежним вимогам, бути ізольованим та придатним для постійного проживання. Разом з квартирою в багатоквартирному будинку наймач набуває право користування спільним майном, що обслуговує будинок. Також у статті аналізуються права та обов'язки наймача та осіб, які проживають разом з ним, що можуть здійснювати за згодою наймодавця або на власний розсуд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовому дослідженню комерційного договору найму житла присвячено декілька фундаментальних праць вітчизняних науковців, таких як В.Я. Бондар, Я.В. Гуляк, О.С. Омельчук та інші. В той же час потребує подальшого наукового дослідження здійснення права користування житлом наймачем та особами, які проживають разом з ним.

Метою даної статті є визначення змісту правовідносин з приводу користування житлом на підставі комерційного договору найму житла, а також з'ясування повноважень осіб, які виступають на стороні наймача, обсягу їх прав, обов'язків, гарантій та відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Договір найму (оренди) житла, або як його ще називають "комерційний найм житла", регулюється главою 59 ЦК України, а також главою 6 ЖК України. Відповідно до ст. 810 ЦК України за договором найму (оренди) житла одна сторона – власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання у ньому на певний строк за плату. Договір найму (оренди) житла належить до консенсуальних договорів, а отже для його укладення необхідна згода сторін щодо всіх істотних умов договору. Істотними умовами даного договору прийнято вважати умови про предмет договору, суб'єктний склад договору, строк дії договору та розмір плати за користування житлом. При цьому, якщо строк дії договору найму житла не встановлено в самому договорі, то відповідно до ст. 821 ЦК України договір вважається укладеним на п'ять років. У зв'язку з цим розрізняють короткостроковий найм житла (до одного року), який має певні особливості в порівнянні з довгостроковим наймом. Так, при здійсненні користування житлом в короткостроковому наймі наймач позбавляється певних прав щодо вселення інших осіб та тимчасових мешканців, а також не набуває переважного права на переукладення договору на новий строк та переважного права купівлі житла, не може укласти договір піднайму та здійснити заміну наймача. Звичайно, такі обмеження, встановлені в Цивільному кодексі, носять диспозитивний характер і сторони можуть укласти договір короткострокового найму на інших умовах. Слід відмітити, що договір найму (оренди) житла завжди є строковим договором, а отже умова про строк дії договору може не вважатися істотною. Те ж саме стосується умови про розмір плати за користування житлом, але існують і протилежні точки зору [1, с. 16]. Відповідно до ст. 820 ЦК України розмір плати за користування житлом встановлюється у договорі найму житла, тобто сторони самостійно погоджують цю умову, а у разі спору вона встановлюється судом. Але якщо сторони не обумовили в договорі розмір плати за користування житлом, переданим у найм, такий договір не можна вважати недійсним, оскільки буде застосовуватись ст. 762 ЦК України, як норма загальної дії, яка вказує, що якщо розмір плати не встановлено договором, він визначається з урахуванням споживчої якості речі та інших обставин, які мають істотне значення. Отже, слід погодитись з висновками науковців, які стверджують, що умови договору найму житла про строк та плату за користування житлом не належить до істотних [2, с. 385]. Договір найму (оренди) житла укладається в простій письмовій

формі, в законодавстві відсутня вказівка на обов'язковість нотаріального посвідчення та державної реєстрації. Недодержання письмової форми не має наслідком недійсності договору, оскільки відповідно до ст. 218 ЦК України недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, не веде до його недійсності, крім випадків, встановлених законом. В разі виникнення спору щодо укладення договору сторони не можуть посилаються на свідчення свідків, а факт укладення договору може доводитись засобами аудіо-, відеозапису, або листуванням. Тому для уникнення негативних наслідків доцільно дотримуватись письмової форми договору найму житла.

Отже, незмінною істотною умовою договору найму житла є узгодження предмета та сторін договору. Звичайно, при укладенні письмового договору найму (оренди) житла сторони повинні передбачити: об'єкт договору, а саме склад і обсяг житла, його місце розташування – адресу, кількість кімнат, санітарну забезпеченість, стан житлово-комунальних послуг та перелік майна, яке знаходиться в житловому приміщенні. Також у договорі зазначається термін, на який його укладено, плата за користування житлом, ремонт майна та умови його повернення, порядок виконання зобов'язань, відповідальність сторін, і може бути передбачено ризик випадкової загибелі речей та страхування майна. За згодою сторін можуть бути передбачені й інші умови договору. Але з якого моменту виникає право на користування житлом – моменту підписання договору чи фактичного вселення? Оскільки договір найму (оренди) житла є консенсуальним, то права та обов'язки у сторін, в тому числі право на вселення виникають з моменту підписання договору, якщо інший строк не встановлений в самому договорі, тобто наймач має право вимагати надання йому для вселення в належному стані житло. На практиці доречно рекомендувати сторонам підписувати акт прийому-передачі житла з зазначенням майна, яке в ньому знаходиться та стану житлово-комунальних показників. Якщо наймодавець затримує передачу житлового приміщення, то наймач має право вимагати відшкодування збитків, завданих затримкою, або відмовитись від договору і також вимагати відшкодування завданих збитків. З огляду на те, що метою цієї статті є визначення повноважень наймача та інших осіб, які виступають на стороні наймача, то повноваження наймодавця залишаться поза увагою даного дослідження. Щодо предмета договору, а саме житла, яке передається в найм, то воно повинно відповідати певним вимогам. Відповідно до ст. 812 ЦК України предметом договору найму житла можуть бути помешкання, зокрема квартира або її частина, житловий будинок або його частина. Помешкання має бути придатним для постійного проживання в ньому. Наймач житла в багатоквартирному житловому будинку має право користування майном, що обслуговує будинок. Одразу ж звертає на себе увагу термінологічна неузгодженість даної статті з іншими статтями ЦК, які визначають право власності на житло, а саме ст. 379-382 ЦК України. Вважається невдалим використання терміна "помешкання", оскільки воно не відображає основної характеристики, а саме віднесення до житлового фонду. Тому пропонується замінити термін "помешкання" на термін "житлове приміщення", яке виступає родовим поняттям, і є синонімом терміна "житло", різновидами якого є квартира, або її частина, житловий будинок або його частина, сюди слід також віднести садибу, відповідно до ст. 381 ЦК. Допоміжні та підсобні приміщення, що розташовані в квартирах багатоквартирних будинків, не можуть бути самостійним предметом договору найму житла, а отже передаються в користування разом із житловими приміщеннями. Таким чином, житлове приміщення, яке передається в користування за договором найму, повинно бути придатним для постійного проживання в ньому. Поняття придатності для постійного проживання має відповідати архітектурно-будівельним, технічним, санітарно-гігієнічним та протипожежним вимогам, встановленим у законодавстві. При цьому благоустрій не є обов'язковою ознакою житлового приміщення [3, с. 197]. Рівень благоустрою в різних місцевостях визначається по-різному, виходячи з конкретних умов населеного пункту. На практиці трапляються випадки, коли в найм передається частина житлового приміщення, тобто половина кімнати, тим самим порушуються норми житлової площі, а також санітарні норми. У Цивільному кодексі України, а саме в ст. 673, вказується, що за договором найму житла може передаватись ізоль-

оване житлове приміщення, придатне для постійного проживання. Ознака ізольованості житлового приміщення вказує на те, що в найм може передаватись частина квартири (тобто кімната), або частина будинку, що не мають наскрізного проходу, і не може надаватись частина житлової кімнати, тому така ознака має бути відображена в ст. 812 ЦК України. Слід погодитись з думкою М.К. Галянтича, який зазначає, що в законодавстві необхідно визначити умови, за якими надання житла в найм не допускається. До таких умов слід віднести випадки, коли внаслідок вселення наймача і членів його сім'ї, або інших осіб, розмір житлової площі, що припадає на кожну особу, буде меншим 9м2, крім випадків, коли є письмова згода всіх дорослих членів сім'ї, а також, коли в квартиру, де проживають два або більше наймачів, вселяється особа з важкою формою хронічного захворювання, включеного до переліку, що затверджений Міністерством охорони здоров'я [4, с. 287].

Наймачем відповідно до ст. 813 ЦК України може бути як фізична, так і юридична особа. В останньому випадку житло може використовуватись тільки для проживання в ньому фізичних осіб. В літературі існують різні думки з приводу правових підстав виникнення права користування житлом у фізичних осіб в договорі, де наймачем виступає юридична особа. Пропонується укладати договір піднайму, позички, або договір на користь третіх осіб. Але найпростішим варіантом буде зазначення в договорі фізичних осіб, які будуть проживати в житловому приміщенні, переданому за договором найму юридичній особі. Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності також можуть виступати наймачами договору оренди житла, і оскільки вони не мають статусу юридичної особи, то можуть використовувати житлове приміщення для здійснення господарської, підприємницької діяльності непромислового характеру.

На стороні наймача за договором найму житла можуть виступати декілька осіб з різним правовим статусом, тому їх доречно поділити на певні групи. До першої групи належать особи, які виступають в договорі найму житла співнаймачами, вони мають рівні права щодо користування житлом, а їхні обов'язки за договором є солідарними. Другу групу становлять інші особи, які мають самостійне право користування житлом нарівні з наймачем житла. Це можуть бути будь-які особи – як пов'язані, так і не пов'язані шлюбно-сімейними відносинами. ЦК України визначив правовий статус цих осіб, наділивши їх рівними правами з наймачем житла, а відповідальність за порушення умов договору зазначеними особами покладається на наймача житла (ст. 816 ЦК України). Отже, наймач має право вселити в житлове приміщення членів своєї сім'ї або інших осіб як під час укладення договору, так і після вселення в житло. В першому випадку зазначені особи набувають самостійного права користування житлом за сукупності таких фактів, як поіменування цих осіб в договорі, а отже згоди наймодавця на їх проживання, та вселення в житлове приміщення разом з наймачем, або в інший встановлений строк на постійне проживання. В другому випадку, коли вселення осіб відбувається після укладення договору, право постійного проживання виникає також за сукупності певних фактів, а саме: вселення в житлове приміщення, яке наймач займає на підставі чинного договору, згода осіб, які постійно проживають разом з наймачем, та згода наймодавця. На вселення до батьків їх неповнолітніх дітей зазначеної згоди не потрібно. Ці особи набувають рівних прав з наймачем та членами його сім'ї, якщо при їх вселенні не було визначено інший порядок користування житлом [5, с. 443]. До третьої групи осіб, що виступають на боці наймача, належать особи, що не мають самостійного права користування житлом, а саме піднаймачі та тимчасові мешканці. Наймач за згодою осіб, які проживають разом з ним та за згоди наймодавця має право вселити інших осіб на тимчасове проживання без стягнення плати за проживання. Вселення тимчасових жильців на строк понад півтора місяця допускається за умови додержання розміру житлової площі, встановленого для надання житлових приміщень (ст. 98 ЖК України). Разом з тим ці особи зобов'язані звільнити житлове приміщення у визначений строк, або не пізніше семи днів від дня пред'явлення до них наймачем або наймодавцем вимоги про звільнення помешкання. У разі відмови вони підлягають виселенню в судовому порядку без надання їм іншого житлового приміщення.

Зміст права користування житлом, що виникає з договору найму (оренди) житла, становлять права, обов'язки та гарантії прав наймача та осіб, які проживають разом з ним. Цивільний кодекс України визначає наступні права наймача:

- право на вселення в житло, що є предметом договору найму. Сюди також можна віднести право на вселення членів сім'ї наймача та інших осіб на постійне проживання. Право на вселення кореспондується з правом на реєстрацію місця проживання в найманому житловому приміщенні, але сама по собі реєстрація не впливає на зміст речових чи зобов'язальних правовідносин наймача;

- використовувати житлове приміщення тільки для проживання і не здійснювати будь-яку діяльність, пов'язану з промисловим виробництвом;

- користуватись загальним майном співвласників квартир в багатоквартирному будинку;

- проводити перевлаштування та реконструкцію житла тільки за згодою наймодавця. Враховуючи те, що наймач може проживати з іншими особами, вважається, що для здійснення відповідних дій також необхідна згода цих осіб;

- за згодою наймодавця укладати договір піднайму та вселяти тимчасових мешканців;

- здійснити заміну наймача на іншу повнолітню особу, яка постійно проживає в цьому житлі за згодою наймодавця;

- після смерті наймодавця правонаступниками за договором найму можуть стати усі інші повнолітні особи, які постійно проживали з колишнім наймачем, при цьому договір найму залишиться чинним на попередніх умовах;

- за згодою інших осіб, які постійно проживають разом з наймачем, в будь-який час розірвати договір найму, письмово попередивши наймодавця за три місяці, або вимагати розірвання договору найму в судовому порядку;

- переважні права на укладення договору найму на новий строк на тих же самих, або інших умовах, а також переважне право купівлі житла у разі його продажу наймодавцем. Саме переважні права наймача виступають гарантіями збереження права користування житлом. До обов'язків наймача відносять: забезпечувати збереження житла та підтримувати його в належному стані; своєчасно вносити плату за житло та житлово-комунальні послуги, здійснювати поточний ремонт житла, якщо договором не передбачено інше, та звільнити житлове приміщення після спливу строку дії договору найму.

Наймачі, співнаймачі, та особи, які проживають разом з ними при здійсненні користування житлом, повинні дотримуватись Правил користування приміщеннями житлових будинків, затверджених Постановою Кабінету Міністрів від 24.01.2006 № 45. Якщо наймачами житла є кілька осіб (мова іде про співнаймачів), то їхні обов'язки та відповідальність за договором найму житла є солідарними. Отже, наймач несе відповідальність за власні дії, за неправомірні дії осіб, які постійно проживають разом з ним, а також відповідає перед наймодавцем за дії тимчасових мешканців та піднаймачів. Після відшкодування шкоди, завданої зазначеними особами, наймач має право регресного позову до них.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що право користування житлом на підставі договору найму житла належить до зобов'язальних правовідносин, змістом яких є права, обов'язки та відповідальність наймачів, співнаймачів та осіб, які постійно або тимчасово проживають разом з ними. Дослідження даних правовідносин не обмежується рамками даної статті і є предметом наступних наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Гуляк Я.В. Договір найму (оренди) житла за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Я.В. Гуляк; Одеська національна юридична академія Міністерства освіти і науки України. – О., – 2005. – 26 с.
2. Брагинский М.И. Договорное право / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Статут, – 2003. – Книга вторая: Договоры о передаче имущества. – С. 730.
3. Кавелина Н.Ю. Договоры по предоставлению имущества в пользование / Н. Ю. Кавелина: учебное пособие. – М.: Издательство "Юрлитинформ", – 2009. – 288 с.
4. Галянтич М. К. Житлове право України / М. К. Галянтич : навч. посібник. – К. : Юрінком Інтер, – 2008. – 528 с.

5. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майда-ника. – 3-тє вид, перероб і допов. – К. : Юрінком Інтер, – 2010. – 1176 с.

Попов В.О.

Науковий керівник:

к.ю.н. Григоренко А.О.

ПОНЯТТЯ СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ ТА ЙОГО ВИДИ

У роботі досліджується поняття складу злочину та його види. Обарнунтовується окремі положення щодо обширного переліку ознак складу злочину. Також у роботі наводяться авторські позиції щодо важливості та неоціненого характеру складу злочину.

Ключові слова: поняття складу злочину, складний і простий склад злочину, злочин з формальним складом, злочин з матеріальним складом, злочин з усеченим складом.

Попов В.О.

ПОНЯТИЯ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ЕГО ВИДЫ

В работе исследуется понятие состава преступления и его виды. Обосновывается отдельные положения по обширному перечню признаков состава преступления. Также в работе приводятся авторские позиции по важности и неоцененного характера преступления.

Ключевые слова: понятие состава преступления, сложный и простой состав преступления, преступление с формальным составом, преступление с материальным составом, преступление с усеченным составом.

Попов В.О.

THE CONCEPT OF CRIME AND ITS TYPES

In the paper the concept of the crime and its types. Substantiates separate provisions on the extensive list of evidence of a crime. Also given in the author's position on nadvazhlyvosti and invaluable nature of the crime.

Keywords: the concept of a crime, complex and simple offense offense of formal structure, material composition of the crime, the crime of truncated structure.

Постановка проблеми. На початку хочу зазначити, що вчення про склад злочину посідає одне з центральних місць в кримінальній правовій науці та має велике практичне значення. Склад – це опис діяння у законі. Опис ще не вчиненого, а тільки передбачуваного чи можливого діяння. Для такого опису використовуються лише юридично значущі ознаки, які характеризують діяння, як злочин.

Таким чином, однією з найважливіших і найзмістовніших категорій у кримінальному праві України є склад злочину, за допомогою якого здійснюється нормативне позначення конкретного злочину, опис відповідних елементів й ознак, а також реалізація провідних завдань, без яких неможливе існування галузі кримінального законодавства та доктрини кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дані питання досліджувалися вітчизняними та зарубіжними правниками, серед яких: Ю. Александров, Ю. Антонян, М. Бажанов, В. Борисов, Л. Брич, С. Діденко, Л. Дорш, О. Дудоров, Р. Затона, Г. Єгошина, Н. Иванов, М. Бажанов, Ю. Баулін, В. Борисов, В. Сташиса, В. Тація, А. Савченко, В. Кузнецов, О. Штанько та інші.

Метою дослідження є висвітлення основних аспектів, що стосуються поняття та видів складу злочину.

Основні результати дослідження. У дані роботі було висвітлено авторське бачення щодо поняття, ознак та видів складу злочину у кримінально-правовій доктрині.

Виклад основного матеріалу. На початку хочу зауважити, що поняття складу злочину – було відоме ще давньоримським юристам, а вже як наукове поняття воно було введено в обіг понад дві сотні років тому. За суттю склад злочину (від лат. "corpus delicti") – це комплексний міжгалузевий інститут, який є складовою частиною теорії держави та права, філософії права, міжнародного, кримінального та інших галузей права.

Разом із тим, поняття складу злочину, зміст й обсяг його елементів та ознак, його функціональне навантаження та законодавче регулювання можуть бути неоднаковими, якщо йдеться про кримінально-правові традиції різних країн, тим більше, коли ці країни належать до неоднакових правових сімей. Але і в межах однієї правової сім'ї спостерігаються досить суттєві відмінності у підходах щодо розуміння окремих характеристик складу злочину.

Більше того, відчутна різниця щодо визначення й розуміння елементів та ознак складу злочину може спостерігатися навіть в межах кримінального права однієї держави, якщо мова йде про позиції різних кримінально-правових шкіл. На дослідженні цих та інших проблемних положень і хотілося б зупинитися далі докладніше.

У юридичній літературі склад злочину визначається як сукупність встановлених у кримінальному законі об'єктивних та суб'єктивних ознак, що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин [2, с. 78].

Переважає більшість дослідників з питань складу злочину визнає наявність у діянні складу злочину головною підставою кримінальної відповідальності. Відсутність в діях особи хоча б однієї із встановлених ознак складу злочину означає відсутність і самого злочину, а отже і підстав притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Саме тут, як слушно зауважує В. Я. Тацій, одержує свою реалізацію принцип "Немає злочину без вказівки на те в кримінальному законі" [2, с. 79].

Тому, на мою думку, саме встановлення та дослідження кожного з елементів складу злочину є необхідним для кваліфікації вчиненого конкретного злочину, призначення відповідного покарання, а також для підвищення ефективності як самого покарання для винної особи, так і попередження вчинення нових злочинів.

Таким чином, визначення складу конкретного злочину дає змогу виявити проблеми практичного застосування правоохоронними органами певної норми КК та знайти шляхи вдосконалення кримінального законодавства.

Якщо звернутися тільки до положень кримінального права України, то, як вже зазначалося вище, у доктрині також можуть існувати різні погляди щодо елементів, ознак та інших характеристик складу злочину.

Хочу зазначити, що у національній теорії кримінального права склад злочину – це передусім сукупність юридичних (об'єктивних і суб'єктивних) ознак, що характеризують вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин.

Загальновизнаною є позиція, що склад злочину утворює обов'язкова (універсальна) кількість властивих йому елементів, а саме: 1) об'єкт; 2) об'єктивна сторона; 3) суб'єкт; 4) суб'єктивна сторона. При цьому кожен з елементів складу злочину містить відповідні йому ознаки.

Я хочу підтримати позицію, відповідно до якої розрізняють двадцять ознак складу злочину, а саме:

1) ознаки об'єкта складу злочину: суспільні відносини (власне об'єкт злочину); предмет злочину; потерпілий від злочину;

2) ознаки об'єктивної сторони складу злочину: суспільно небезпечне діяння; суспільно небезпечні наслідки; причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками, що настали; місце; час; спосіб; обстановка; знаряддя; засоби вчинення злочину;

3) ознаки суб'єкта складу злочину: фізична особа; осудність; вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність; ознаки спеціального суб'єкта;

4) ознаки суб'єктивної сторони складу злочину: вина; мотив; мета; емоції (емоційний стан) [3, с. 175].

Також, я вважаю, що виділення окремих видів складів злочинів (їх класифікація) має важливе значення для пізнання окремих складів злочинів і встановлення їх істотних ознак і в кінцевому підсумку – для точної кваліфікації злочину.

Склади можна класифікувати за різними критеріями: за ступенем суспільної небезпечності; за структурою, тобто за способом опису ознак складу в законі; за особливістю законодавчого конструювання.

За ступенем суспільної небезпечності (тяжкості) розрізняють: 1) простий (іноді його називають "основний") склад злочину – він містить основні ознаки злочину і не

містить ні обставин, що пом'якшують, ні таких, що обтяжують (кваліфікуючих); 2) склад злочину з обставинами, що пом'якшують (так званий привілейований склад), що характеризується обставинами, які значною мірою знижують суспільну небезпечність і караність певного виду злочину; 3) склад із кваліфікуючими ознаками, тобто з такими, які обтяжують відповідальність і впливають на кваліфікацію; 4) склад з особливо обтяжувачими (особливо кваліфікуючими) обставинами, тобто такими, які надають злочину особливу суспільну небезпечність.

За характером структури складів, тобто за способом опису їх ознак безпосередньо в законі, усіх їх можна поділити на прості та складні. До простих складів належать ті, які містять ознаки одного суспільно небезпечного діяння, що посягає на один об'єкт. Складним вважається склад, законодавчу конструкцію якого обтяжено якими-небудь обставинами. Тому складними слід визнати склади з двома об'єктами, із двома діями, із двома формами вини.

За особливостями конструкції розрізняють злочини з формальним складом, злочини з матеріальним складом і злочини з усіченим складом.

Злочинами з формальним складом називають такі, що не включають суспільно небезпечні наслідки як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони, а тому злочин вважається закінченим із моменту вчинення зазначеного у законі діяння.

Злочинами з матеріальним складом вважають такі, при конструюванні об'єктивної сторони яких законодавець як обов'язкову ознаку передбачає певні суспільно небезпечні наслідки.

Злочини з усіченим складом – це такі, в яких момент закінчення злочину самим законом переноситься на стадію готування або на стадію замаху.

У кримінально-правовій літературі виділяються також формально-матеріальні склади злочинів. До цих складів відносять злочини, момент закінчення яких пов'язаний як з часом вчинення діяння, так і з часом настання передбачених у відповідній нормі наслідків.

Висновки. Таким чином, усе зазначене вище свідчить про те, що проблема складу злочину в кримінальному праві України ще не є вирішеною до кінця, не повною мірою опрацьовано іноземний досвід з цього питання, поки що відсутні універсальні підходи щодо розуміння елементів та ознак складу злочину тощо. Все це орієнтує на здійснення подальшої наукової розробки, вивчення та конкретизації згаданої проблеми, обговорення та врахування відповідних позицій і доводів вчених з питань щодо складу злочину.

Завдяки складу злочину також вирішується питання щодо підстави кримінальної відповідальності, якою є вчинення особою суспільно-небезпечного діяння.

Будучи певною моделлю, на яку орієнтується правозастосувач, склад злочину дозволяє останньому, особливо на початкових стадіях застосування кримінального закону, обмежитися встановленням лише тих об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, сукупність яких необхідна та достатня для констатації у вчиненому діянні підстави кримінальної відповідальності.

Нарешті на склад злочину покладається кваліфікаційна функція, яка використовується на всіх стадіях руху кримінальної справи та завдяки якій констатується відповідність вчиненого суспільно небезпечного діяння нормі кримінального закону.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1703-VII від 14.10.2014.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М. І. Бажанова, В.В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.-Х.: Юрінком Інтер: Право, 2001. – С. 78-79.
3. СавченкоА. В., Кузнецов В. В.,Штанько О. Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. – 2-е вид., виправ. та доповн. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – 636 с.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: навч.посібник / П.П. Михайленко, В.В. Кузнецов, В.П. Михайленко, Ю.В. Опалинський; [За ред.П.П. Михайленко]. – К.: СПД Карпук С.В. – 2006. – 440 с.

5. Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник / О.М. Алієва, Л.К. Гаврильченко, Т.О. Гончар, Л.Д. Заркуа та ін.; Відп. ред. Стрельцов Є.Л. – [4-е вид.]. – Х. : Одиссей, 2009. – 312 с.

6. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник / П.Л.Фріс. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.

7. Кримінальне право України. Загальна частина .Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В. Я. Тація. – [4-е вид., перероб. і доповн.]. – К.: Право, 2010. – 456 с.

8. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., перероб і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

9. Кримінальне право України. Загальна частина . Підручник. / Ю.В.Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін., за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – [5-те вид., перероб. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.

10. Кримінальне право Країни . Загальна частина. Підручник / А.М. Бабенко, Ю.А. Вавса, В. К. Гришук та ін. / За аг ред. О.О. Бандурки. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.

Прижигодський М.В.

Науковий керівник:

к.ю.н. (доцент) Александренко О.В.

ОПЕРАТОРЫ МОБИЛЬНОГО СВ'ЯЗКУ, ЯК ДжЕРЕЛА КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧИМОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті розглянуто процесуальні й тактичні можливості отримання і використання інформації, що міститься в операторів мобільного зв'язку при розкритті та розслідуванні злочинів.

Ключові слова: *телекомунікаційна мережа, оператор телекомунікацій, провайдер телекомунікацій, телекомунікаційна послуга, мобільний зв'язок.*

Прижигодський М.В.

ОПЕРАТОРЫ МОБИЛЬНОЙ СВЯЗИ КАК ИСТОЧНИКИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИ ЗНАЧИМОЙ ИНФОРМАЦИИ

В статье рассмотрены процессуальные и тактические возможности получения и использования информации, содержащейся в операторов мобильной связи при раскрытии и расследовании преступлений.

Ключевые слова: *телекоммуникационная сеть, оператор телекоммуникаций, провайдер телекоммуникаций, телекоммуникационная услуга, мобильная связь.*

Pryzhygodskiy M.V.

MOBILE OPERATORS, RESOURCES OF CRIMINALISTICALLY IMPORTANT INFORMATION

The article deals with the procedural and tactical possibilities of obtaining and using information contained in mobile operators in the disclosure and investigation of crimes.

Keywords: *telecommunication network, telecommunications operator, telecommunications provider, telecommunication service, mobile communication.*

Постановка проблеми. Враховуючи, що телекомунікаційні технології дуже швидко розвиваються, і зараз вже важко уявити життя сучасної людини без мобільного телефону, електронної пошти, контактів у соціальних мережах тощо, природно, що телекомунікаційні технології все частіше використовуються як при вчиненні кримінальних правопорушень, так і при їх розкритті [1]. В умовах динамічного розвитку науково-технічного прогресу відбувається вдосконалення форм і методів злочинної діяльності, головними рисами якої є маскування протиправних дій, використання сучасних технічних засобів які полегшують процес скоєння злочинів та їх приховування. Вказані обставини обґрунтовують і потребують використання в слідчій та оперативно-розшуковій діяльності сучасних інноваційних технологій, застосування нових методів щодо розкриття та розслідування злочинів [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти роботи з джерелами криміналістично значущої інформації висвітлювали такі вітчизняні науковці, як Ю. П. Аленін, В. В. Гевко, О. А. Кириченко, В. Г. Лукашевич, М. В. В. Тищенко, а також зарубіжні: В. Д. Арсенєв, Л. М. Карнеєва, С. А. Шейфер та інші. Серед робіт, що безпосередньо стосуються отримання, вивчення, оцінки та використання інформації про особу-абонента телекомунікаційної мережі, слід назвати наукові доробки Д. Б. Сергєєвої [3] та С. В. Томина [4]. Разом з тим, вказаними вченими переважним чином розглянуті питання знаття інформації з каналів зв'язку.

Мета дослідження. Розгляд можливостей виявлення та напрямків використання інформації, що міститься в операторів і провайдерів телекомунікаційних послуг при розкритті та розслідуванні злочинів.

Основні результати дослідження. У співробітників оперативних підрозділів та слідчих ОВС України разом з технічним розвитком з'являються нові технічні можливості, які можуть посприяти розкриттю злочинів, встановленню місця знаходження осіб, які становлять оперативний інтерес, з'ясування особистих зв'язків особи та документування її діяльності [2]. Відповідно до норм КПК України інформацію від операторів мобільного зв'язку можна одержати під час проведення технічних засобів дій – різновид слідчих дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (ст. 246 КПК України). Їх проведення полягає у сукупності організаційних, тактичних прийомів, у тому числі із застосуванням технічних засобів, що дозволяють отримати інформацію про злочин або особу, яка його вчинила, без її відома [5; 6].

Особливим інструментом пізнавальної діяльності з розслідування серед таких негласних розшукових дій є установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу. Згідно ст. 268 КПК України, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу полягає в застосуванні технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу систем зв'язку, та інших радіо-випромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку. Проведення цієї дії дозволяє вирішити розшукове завдання із встановлення факту знаходження у певному місці та часі конкретної особи, якій належить або знаходиться у користуванні радіоелектронний засіб та інший радіо випромінювальний пристрій, активований у мережі оператора рухомого зв'язку [5; 7]. Характерною особливістю цієї дії є те, що її проведення не обмежує конституційні права та свободи людини і громадянина, оскільки об'єктом цієї дії є технічний засіб, а не фізична особа [8].

Таким чином, важливим джерелом отримання інформації про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а також причетних до його вчинення, для працівників внутрішніх справ стають відомості, що надаються операторами мобільного зв'язку. Ці можливості пов'язані з мережею мобільного зв'язку України та мережею всесвітньої інформаційної системи загального доступу – Інтернет.

Ця інформація віднесена до охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах (глава 15 КПК). У рамках здійснюваної судової реформи у прийнятому новому КПК України законодавець передбачив процесуальну можливість тимчасового доступу до інформації, яка знаходиться у операторів і провайдерів телекомунікаційних мереж, про зв'язок абонента, надання послуг тощо (пункт 7 ст. 162, пункт 6 ст. 163 КПК України) як захід забезпечення кримінального провадження.

Правовий режим обігу такої інформації регламентовано Законом України "Про телекомунікації", "Про радіочастотний ресурс України", Правилами надання та отримання телекомунікаційних послуг та іншими нормативно-правовими актами, відповідно до яких оператори телекомунікацій зобов'язані зберігати записи про надані телекомунікаційні послуги протягом строку позовної давності, визначеного законом, та надавати інформацію про надані телекомунікаційні послуги в порядку, встановленому законом [11; 12].

У ч. 1 ст. 1 Закону "Про телекомунікації" визначаються відповідні терміни наведені у таблиці 1:

Визначення основних термінів

Терміни	Визначення
<i>Телекомунікаційна мережа</i>	комплекс технічних засобів телекомунікацій та споруд, призначених для маршрутизації, комутації, передавання та/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, проводових, оптичних чи інших електромагнітних системах між кінцевим обладнанням
<i>Оператор телекомунікацій</i>	суб'єкт господарювання, який має право на здійснення діяльності у сфері телекомунікацій із правом на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж, мереж мобільного та звичайного (цифрового) телефонного зв'язку
<i>Провайдер телекомунікацій</i>	суб'єкт господарювання, який має право на здійснення діяльності у сфері телекомунікацій без права на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електров'язку, Інтернет-мереж
<i>Телекомунікаційна послуга</i>	продукт діяльності оператора або провайдера телекомунікацій, спрямована на задоволення потреб споживачів у сфері телекомунікацій
<i>Рухомий (мобільний) зв'язок</i>	електров'язок із застосуванням радіотехнологій, під час якого кінцеве обладнання хоча б одного із споживачів може вільно переміщатися в межах усіх пунктів закінчення телекомунікаційної мережі, зберігаючи єдиний унікальний ідентифікаційний номер мобільної станції

Через комплексно-програмні пристрої телекомунікаційних мереж проходить потік інформації, що зберігається в операторів та провайдерів телекомунікацій – це відомості, що виникають під час експлуатації систем мобільного зв'язку як безпосередньо користувачем, а також в операційно-інформаційних системах і центрах комутації операторів мобільного зв'язку. Частина інформації залишається в пам'яті для технологічних цілей – це статична інформація (зберігається у відповідних інформаційних системах й отримана в результаті укладання договору із споживачами та надання послуг у минулому), а інша частина проходить як "наскрізна" і є інформацією динамічною (створюється в момент надання послуг, передається через мережу та не фіксується в пам'яті програмно-комплексного обладнання) [1; 12].

Залежно від місця концентрації, інформація, що зосереджена у засобах систем мобільного зв'язку, міститься:

- у призначеному для користувача устаткуванні (абонентській станції, абонентському пристрої);
- різних файлах: текстових, звукових, фото, відео;
- в операційно-інформаційних системах і центрах комутації оператора мобільного зв'язку (безпосередньо в операторів) [13].

Оператори мобільного зв'язку мають можливість надати про абонента наступну інформацію:

1. відомості про трафіки усіх переговорів абонента – дата і час з'єднання, тривалість розмови, тип дзвінка (вхідний або вихідний дзвінок), абонентський номер співрозмовника, IMEI мобільного телефону, номер базової станції, через яку відбулося з'єднання;
2. відомості про телефонні з'єднання за певний проміжок часу в зоні дії однієї чи декількох базових станцій;
3. відомості про унікальний серійний номер кожного мобільного телефону, який встановлюється на підприємстві виробника для точної та повної ідентифікації телефону в мережі GSM;
4. відомості про орієнтовне місцезнаходження телефону абонента з орієнтацією до найближчої базової станції.
5. відомості про осіб, які користуються послугами мобільного зв'язку на контрактних умовах (П.І.Б., адреса за місцем реєстрації мешкання, розрахункові рахунки, адреса доставки рахунків);
6. відомості про належність телефонного номеру до певного мобільного телефону;

7. відомості про номер IMEI телефону за відомим номером абонента та номер SIM-карти абонента за відомим номером IMEI;

8. відомості про серійний номер (ICCID-код) SIM-карти, за яким можна встановити номер мобільного телефону, відповідного даній карті;

9. відомості про здійснення рахункових операцій, зокрема про здійснення електронних платежів та грошових переказів через мобільний телефон [2].

Увесь масив представленої інформації можна розділити на дві групи, рисунок 1:

Рис. 1. Групування інформації про абонента [12]

До першої групи слід віднести, зокрема: дані про з'єднання терміналів абонентів операторів мобільного зв'язку у певний час ("трафіки"), з'єднання певних абонентських номерів або терміналів за певний період часу ("звіти"), з'єднання невизначеного кола абонентських номерів (із зазначенням IMEI-терміналу), що відбулись у межах дії певної базової станції за певний період часу ("моніторинги") тощо. Відомості про споживача, одержані при укладанні договору – це особисті дані про абонента; реєстраційні дані документа, яким підтверджуються особисті дані абонента одержані при укладанні договору; ідентифікаційний код; відомості стосовно адреси реєстрації, фактичного місця проживання, контактного телефону, адреси електронної пошти тощо [12; 14].

Таким чином, технічні можливості операторів мобільного зв'язку дозволяють встановити належність телефонних номерів, трафіків переговорів усіх абонентів, їх місце перебування в реальному часі та під час вчинення злочину. Можливо також встановлювати приблизне місцезнаходження абонентів і без телефонних з'єднань за умови, якщо телефон перебуває в режимі "очікування" і за умовою, що телефон перебуває у мережі обслуговування, тобто у "зоні досяжності" пристрою базової станції [2]. За допомогою додаткових програмно-апаратних комплексів, встановлених в операторів мобільного зв'язку, можливим є відслідковування зразка голосу конкретної особи із подальшим встановленням IMEI номера терміналу та номера абонента. У разі, якщо дана особа починає сеанс голосового зв'язку, відповідно можливо вести запис розмов даної особи, незалежно яким терміналом або абонентським номером вона користується [14].

Висновки. Отже, від операторів та провайдерів телекомунікацій, можливо отримати інформацію про: зв'язок, абонента, факт надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалість, зміст, маршрути передавання, вхідні/вихідні дзвінки, SMS, MMS та інші повідомлення конкретного абонента у зазначений період часу, місцеперебування конкретного терміналу з прив'язкою до часу, категорії самих станцій, порядок естафетної передачі, режим роумінгу тощо. Отримані відомості, безумовно, є важливими та можуть бути використанні для подальшого встановлення факту вчинення кримінального правопорушення; часу, місця, способу вчинення кримінального правопорушення; осіб, що скоїли кримінальне правопорушення у тому числі співучасників та причетних осіб.

Список використаних джерел

1. Тагієв С. Р. Тимчасовий доступ до інформації, яка знаходиться в операторів і провайдерів телекомунікацій, у кримінальному провадженні // Слово Національної школи суддів України: загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне юридичне видання. – 2013. – № 2(3). – С. 13-24.

2. Жилін Є.В. Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності: матеріали наук.-практ. конф., 17 грудня 2010 року / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2010. – С. 206-209.

3. Сергєєва Д. Б. Правові та криміналістичні засади зняття інформації з каналів зв'язку: Монографія / Д. Б. Сергєєва. – Х.: Арсіс ЛТД, 2009. – 203 с.

4. Томин С.В. Основні етапи роботи з джерелами юридичної інформації у процесі розкриття та розслідування злочинів: дис... канд. юрид. наук / С.В. Томин. – Івано-Франківськ: ПНУ ім. Василя Стефаника, 2006. – 230 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

6. Алексєєв О.О., Весельський В.К., Пясковський В.В. Розслідування окремих видів злочинів: Навч. посіб. для студ ВНЗ // МВС України. НАВС. -Київ: ЦУЛ, 2013. – 277 с.

7. Лук'яничков Є. Д. Визначення та система негласних слідчих (розшукових) дій / Є. Д. Лук'яничков, Б. Є. Лук'яничков // Часопис Національного університету "Острозька академія". Сер.: Право. – 2014. – № 1(9). – С. 11-27.

8. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ ГПУ, МВС, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби, Міністерства фінансів, Міністерства юстиції від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]: Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

9. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 року № 1280-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.

10. Про радіочастотний ресурс України: Закон України від 1 червня 2000 року № 1770-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1770-14>.

11. Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2012 року № 295 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/295-2012-%D0%BF>.

12. Чернявський С.С. Проблеми тимчасового доступу до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій / С.С. Чернявський, Є.О. Фінагєєв // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 179-185.

13. Сєрбінов О. С. Окремі види інформації про абонента, яка знаходиться у користуванні операторів мобільного зв'язку та може бути отримана у ході проведення оперативного-розшукових заходів або слідчих дій / О. С. Сєрбінов // Адвокат. – 2009. – № 1. – С. 36-39.

14. Вознюк А.А. Використання ОВС можливостей операторів мобільного зв'язку під час розкриття та розслідування злочинів / А.А. Вознюк А.А., Д.О. Алексєєва-Процюк // Криміналістика XXI століття : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 листоп. 2010 р. – Харків: Право, 2010. – 832 с.

Сахарова Т.І.

*Науковий керівник:
д.ю.н. Матвійчук В.К.*

ТЛУМАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті коротко узагальнено головні аспекти проблемних питань тлумачення кримінального закону. Розглянуто теоретико-методологічні положення та концептуальні підходи щодо визначення сутності правового та процесуального статусу тлумачення актів кримінального законодавства. Наведено рекомендації та пропозиції для зміни законодавства та подальших досліджень.

Ключові слова: тлумачення, структура, системне тлумачення, доктринальне тлумачення, правозастосовче тлумачення.

Сахарова Т.И.

ТОЛКОВАНИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНА

В статье кратко обобщены главные аспекты проблемных вопросов толкования уголовного закона. Рассмотрены теоретико-методологические положения и концептуальные подходы к определению сущности правового и процессуального статуса толкования актов уголовного

законодавства. Приведені рекомендації і пропозиції для змінення законодавства і дальнйших досліджень.

Ключеві слова: тoпкoваннe, стpуктyрa, систeмнe тoпкoваннe, доктpинaльнe тoпкoваннe, пpавoпpимeнитeльн тoпкoвaння.

Saharova T.I.

INTERPRETATION OF CRIMINAL LAW

The article briefly summarizes the main aspects of the problem of interpretation of criminal law. The theoretical-methodological principles and conceptual approaches to defining the essence of legal and procedural status of interpretation of acts of criminal law. The recommendations and suggestions for changes in legislation and further research.

Keywords: *interpretation, structure, system interpretation, doctrinal interpretation, interpretation of law.*

Постановка проблеми. На мою думку, досить актуальним питанням кримінального права є проблеми тлумачення різних статей кримінального кодексу.

Питання тлумачення кримінального закону завжди привертало увагу вчених-юристів та практиків. Своєї актуальності ці питання знову набули в сучасний період. В першу чергу це стосується тлумачення статей особливої частини кримінального кодексу України, зокрема ст. 134 Незаконне проведення абортів та ст. 321 Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів [1].

Отже, я вважаю, що необхідно розглянути деякі питання, пов'язані з тлумаченням кримінального закону в контексті визначення предмета злочину ст. 321 та тлумачення і вдосконалення ст. 134 Кримінального кодексу України. Адже дані питання містяться в Особливій частині Кримінального кодексу, що становить їхню актуальність для визначення кримінальної відповідальності.

Також, хочу зауважити, що розвиток кримінальної науки та потреби практики правозастосування виявили певні недоліки існуючої конструкції даних статей кримінального закону, що стало поштовхом до гострої дискусії з даних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасний період даним питанням присвячені праці таких вчених-криміналістів як О. В. Зайчук, В. Н. Карташов, В. М. Кравчук, Л. Г. Матвєєва, Н. Нетесайм, О. Л. Скрябін, А. Н. Шаранов, Е. М. Шайхутдінов, Р. Хофер, Ю. В. Бауліним, А. А. Музикою, І. Г. Поплавським, Є. В. Фесенком, Т. Подорожної, М. Кострової, Е. Кісілюк, О. Рагога, М. Хавронюка, П. Рабіновича, О. Маріна, М. Онищук, В. Денисенко, Д. Михайлович, А. Заєць, Ю. Тодика, Ю. Власов, М. Селівон, П. Андрушка, В. Глушкова, В. Смітєнка, К. Черевка, Т. Тарасевич, Г. Чеботарьової. Однак правозастосовна практика показує багато практичних проблем, які в подальшому необхідно вирішити.

Метою статті є дослідження та аналіз наукових поглядів щодо чинного законодавства України, що розкривають способи та структуру тлумачення, а також виявлення особливостей різних видів тлумачення кримінальних норм їх законодавче удосконалення і дослідження проблемних питань, висвітлення актуальних практичних аспектів правового регулювання проблем тлумачення кримінального закону, дослідження та аналіз наукових поглядів щодо чинного законодавства України, виявлення особливостей.

Основні результати дослідження. У дані роботі було висвітлено авторське бачення щодо поняття, видів та проблем тлумачення кримінального закону.

Виклад основного матеріалу. На початку хочу зазначити, що тлумачення закону, в тому числі і кримінального, – це встановлення його дійсного змісту, вираженого в тексті закону. Необхідність тлумачення закону обумовлена його недоліками – нечіткістю, невизначеністю, багатозначністю використовуваних у законі термінів і термінологічних зворотів.

Під тлумаченням права, а зокрема і кримінального, розуміється, по-перше, певний розумовий процес, спрямований на встановлення сенсу (змісту) норм права. У такому розумінні тлумачення права знаходить своє вираження в сукупності його способів [2, с. 323].

Під тлумаченням розуміється, результат зазначеного розумового процесу, виражений у сукупності суджень (граматичних пропозицій), в яких розкривається, відображається зміст тлумачених норм [3].

У літературі висловлювалася думка, що тлумаченню повинні піддаватися тільки незрозумілі норми. Зрозумілі ж не вимагають тлумачення. Такий підхід, на нашу думку, є спірним. Адже для визначення, чи є та чи інша норма зрозумілою, потрібно її з'ясувати, розтлумачити [4].

Тлумачення правових норм є ефективним і єдиним засобом правильного й глибокого пізнання дійсного змісту правових кримінальних норм. В правовій дійсності тлумачення має місце у правовій діяльності та правовому регулюванні.

Місце тлумачення в правовому регулюванні суспільних відносин полягає виключно в правильному, глибокому розумінні дійсного змісту норм права та його розгорнутому, обґрунтованому роз'ясненні іншим суб'єктам суспільства [5].

Із приводу визначення та змісту тлумачення права в літературі існують різні думки. Одні автори розуміють його лише як з'ясування, інші думають, що зміст тлумачення правових норм полягає у їх роз'ясненні, треті – визначають тлумачення як єдність того й іншого. Переконливою, на наш погляд, є третя точка зору, оскільки в першому і другому випадку очевидний односторонній підхід [5].

Крім того, тлумачення чинних норм кримінального права дозволить виявити та подолати прогалини, колізії в праві, прийняти правову норму, яка буде найповніше і найефективніше регулювати відповідні суспільні відносини.

В зарубіжній юридичній науці панівною є точка зору, що тлумачення має місце в будь-якому правозастосовчому процесі, що тлумачення потребує будь-який закон. Зауважимо, що такий погляд поділяється далеко не всіма. Існує і така думка зарубіжних авторів, що тлумачення має місце тільки у певних випадках, наприклад, неясності, суперечливості законів.

Коли ж при безпосередньому сприйнятті (прочитанні) закон не викликає сумніву, тлумачення не потрібно.

Акти тлумачення кримінального закону повинні відповідати таким вимогам:

- 1) не суперечити кримінальному законодавству.
- 2) не містити нові правові норми.
- 3) дійсно роз'яснювати норми законодавства, а не лише дублювати їх.
- 4) покращувати розуміння кримінального закону у правозастосуванні [6, с. 282].

Тлумачення не вносить і не може вносити поправки, доповнення чи зміни в правові норми. Воно має на меті дослідження існуючого конкретного правового припису.

Що стосується структури тлумачення кримінальних актів, то вона на нашу думку, повинна містити – вступну, описову і заключну частину, які, своєю чергою, роз'яснюють окремі питання застосування кримінального законодавства.

Тлумачення кримінального закону розрізняється в залежності від того, хто саме (який орган чи особа) здійснює тлумачення та від витікаючої звідси загальнообов'язковості, обмеженої обов'язковості чи необов'язковості тлумачення [7, с. 288].

Щодо видів тлумачення, то в роботі ми будемо досліджувати – доктринальне, системне та правозастосовче тлумачення.

Доктринальне тлумачення кримінального закону – це наукове тлумачення, яке дають фахівці в галузі права – вчені та практичні працівники – в монографічних працях, наукових статтях, коментарях. Доктринальне тлумачення не має обов'язкової сили, однак еventуально впливає на формування законодавства та кримінально-правової політики в державі, а також на свідомість правозастосовувачів [8].

Системне тлумачення – це з'ясування змісту відповідного положення кримінального закону зіставленням його з іншими положеннями даного чи будь-якого іншого закону, визначення юридичної природи та місця цього положення в системі кримінального права, а іноді і в усій національній правовій системі [8].

Цей прийом використовується законодавцем, теорією і практикою перш за все для систематизації норм Загальної та Особливої частин КК, для визначення родових об'єктів злочинів, для розмежування суміжних складів злочинів за родовим та безпосе-

реднім об'єктами, а також для визначення меж правового регулювання певного інституту кримінального права (наприклад, меж правового регулювання інститутів, передбачених статтями 2, 16, 29 КК). Даний вид тлумачення приводить до висновків: що ст. 2 передбачає підстави відповідальності за закінчений злочин, вчинений лише однією особою (не у співучасті); що норми Особливої частини описують усі злочини лише як закінчені злочини; що підстави відповідальності за незакінчений злочин додатково до ст. 2 передбачає ще й ст. 16; що підстави відповідальності за вчинення злочину у співучасті додатково регламентує ще й ст. 29 [1].

Правозастосовче тлумачення закону про кримінальну відповідальність відбувається у процесі судового розгляду кримінальних справ, коли суд будь-якого рівня застосовує по кожній справі певні кримінально-правові норми, з'ясувавши їх зміст та відповідність Конституції України [8]. У разі невідповідності кримінального закону Конституції суд повинен застосувати норму Конституції як норму прямої дії. Таке тлумачення називається казуальним [8].

Судове тлумачення закону про кримінальну відповідальність може здійснюватися і Пленумом Верховного Суду України у вигляді його постанов щодо певної категорії кримінальних справ. При цьому таке тлумачення не повинно підмінити собою закон, звужувати або розширювати його зміст. Положення, які містяться в таких постановках Пленуму, є обов'язковими для судів. Таке тлумачення називається правозастосовчим [8].

Отже, виділяються три основні причини тлумачення:

- Недосконалість законодавства;
- Системність права;
- Необхідність дедукції [9]

Тлумачення закону, в тому числі кримінального, – це з'ясування та визначення змісту правової норми, тобто волі законодавця, відображеної у прийнятому ним законі [10, с. 120].

Суть тлумачення як специфічної діяльності полягає в особливостях самого права як суспільного явища. Ці властивості такі, що викликають необхідність тлумачення. Це – нормативність, загальнообов'язковість, системність, формальна визначеність, державний примус.

Необхідність тлумачення в праві викликана і можливими протиріччями між його формою і змістом. Зміст права знаходить своє вираження у нормативно-правових актах, які не завжди правдиво відображають волю законодавця. Низький рівень юридичної техніки, недоліки технічного порядку призводять до проблем, суперечностей, викривлення змісту права. У таких випадках тлумачення – умова пізнання справжнього змісту юридичних приписів.

Тлумачення кримінального закону, як і будь-якого іншого закону, означає всебічне та глибоке з'ясування змісту та призначення закону, розкриття його істинного сенсу, покладеного в текст законодавцем. Саме розкриття істинного сенсу тексту кримінального закону і проявляє значення тлумачення кримінального закону.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1703-VII від 14.10.2014.
2. Общая теория государства и права : акад. курс в 2-х т. / под ред. М.Н. Марченко. – М., 1998. – Том 2. Теория права
3. Поняття, необхідність і загальна характеристика тлумачення права. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://studopedia.su/16_96781_ponyattya-neobhidnist-i-zagalna-harakteristika-tlumachennya-prava.html
4. Тлумачення норм права. Одесская национальная морская академия. Лекції. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/5155076/>
5. Віротніченко Ю. В. Щодо поняття "тлумачення норм права" // Ніжинський обласний педагогічний ліцей чернігівської обласної ради. – 2012. – – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=47205>
6. Яворська В. Г. Поняття змісту актів судового тлумачення, спрямованих на забезпечення єдності у застосуванні судами України кримінального законодавства / В. Г. Яворська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. – 2013. – Вип. 4. – С. 281-288.

7. Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон. – М., 1967. – С. 288.

8. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність. Лекції: Кафедра кримінального права. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lec/T2/T2_P3.html

9. Поняття та значення тлумачення кримінального закону. Одесская национальная морская академия. Лекції. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/5170367/page:4>

10. Василькова Л. М. Законодавче та філологічне тлумачення термінопонять кримінального права / Л. М. Василькова // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2(2). – С. 120-124

Соловійов І.А.

Науковий керівник
к.ю.н., доцент **Липець Л.В.**

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ НА КОМЕРЦІЙНЕ НАЙМЕНУВАННЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

Потреба об'єктивної необхідності дослідження проблем забезпечення захисту прав на об'єкти права інтелектуальної власності в умовах конституційної реформи зумовлена певними зрушеннями в конституційно-правовій доктрині щодо основної форми захисту цивільних прав, закріпленої у статті 55 Конституції України, – судової. У статті досліджено актуальні проблеми забезпечення захисту прав на комерційні позначення, відстежено динаміку певних змін у правовій доктрині стосовно цього питання. Приклади судової практики допомогли більш наочно представити матеріал.

Ключові слова: торговельна марка, комерційне найменування, географічне зазначення, правовласник, судова практика.

Соловьев И.А.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ НА КОММЕРЧЕСКОЕ НАИМЕНОВАНИЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА

Потребность объективной необходимости исследования проблем обеспечения защиты прав на объекты интеллектуальной собственности в условиях конституционной реформы обусловлена определенными сдвигами в конституционно-правовой доктрине по основной формы защиты гражданских прав, закреплённой в статье 55 Конституции Украины, – судебной. В статье исследованы актуальные проблемы обеспечения защиты прав на коммерческие наименования, отслеживаются динамика определенные изменения в правовой доктрине по этому вопросу. Примеры судебной практики помогли более наглядно представить материал.

Ключевые слова: торговая марка, коммерческое наименование, географическое указание, правообладатель, судебная практика.

Solovyov I.A.

ENSURING PROTECTION FOR COMMERCIAL DESIGNATIONS: CURRENT ISSUES AND COURT PRACTICE

The necessity of an objective examination of intellectual property rights problems protection has been caused, in terms of constitutional reform, by certain changes in the constitutional-legal doctrine and the form of protecting civil rights, enshrined in Article 55 of the Constitution of Ukraine (the judiciary) in particular. Current problems connected with ensuring protection of commercial designations and the track of dynamics of the changes to the legal doctrine on this issue have been examined in given article. Examples of judicial practice have helped to introduce the material.

Keywords: trade mark, trade name, geographical indications, rightholder, litigation.

У вітчизняній та зарубіжній науковій юридичній літературі не викликає заперечень визначення прав на комерційні позначення через категорію забезпечення захисту відповідних прав. Разом з тим на тлі висвітлення загальних властивостей зазначених об'єктів права інтелектуальної власності та характеристики прав та обов'язків їхніх власників помітною є фактична відсутність системного аналізу забезпечення захисту прав на комерційні позначення: з урахуванням сучасних проблем та судової

практики останніх. Своєю чергою, це унеможливило формування достатньо повного уявлення про цей аспект об'єктів права інтелектуальної власності, що є предметом нашого дослідження.

Отже, перейдемо до аналізу забезпечення захисту прав на комерційні позначення за цивільним законодавством України.

Домінуючою точкою зору у світлі забезпечення захисту права інтелектуальної власності є його поділ на два різновиди, а саме: юрисдикційний та неюрисдикційний. Перший забезпечується в судовому порядку судами та іншими уповноваженими на це державними органами, другий – здійснюється особами самостійно. Суб'єкт права інтелектуальної власності, право якого порушене, має змогу звернутися за захистом до відповідного державного органу, який у разі потреби повинен надати такий захист.

Додатково юрисдикційний спосіб захисту права інтелектуальної власності поділяється на окремі види – цивільно-правовий (що, своєю чергою, поділяється на загальні і спеціальні засоби), кримінально-правовий і адміністративно-правовий. Останній натомість може здійснюватися шляхом звернення до:

1) Антимонопольного комітету України (у разі порушення правил добросовісної конкуренції із заявою про вчинення недобросовісної конкуренції з метою притягнення особи, яка незаконно використала чуже комерційне позначення, до відповідальності за недобросовісну конкуренцію відповідно до статті 4 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції") [1];

2) Державної митної служби України згідно зі статтею 339 Митного кодексу України (з метою контролю за переміщенням товарів з використанням знака через митний кордон України можливо звернутись із заявою про реєстрацію торговельної марки в митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, який ведеться Держмитслужбою з метою попередження імпорту в Україну контрафактних товарів, позначених торговельною маркою, без дозволу (згоди) власника прав на це комерційне позначення [2];

3) Державного департаменту інтелектуальної власності на підставі статті 25 Закону України "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг" (з метою реєстрації торговельних марок, визнання знака добре відомим з метою набуття привілеїв, які надаються добре відомій торговельній марці) [3];

4) органів внутрішніх справ за статтею 51-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення [4] з метою притягнення порушника до адміністративної відповідальності (за незаконне використання комерційного позначення, якщо це не завдало матеріальної шкоди в значному розмірі) або кримінальної відповідальності за статтею 229 Кримінального кодексу України [5].

При цьому варто взяти до уваги й ту обставину, що адміністративний порядок розгляду спорів по суті є обов'язковою процедурою захисту прав заінтересованої особи. Якщо справа не вирішується державним органом чи посадовою особою, наділеними адміністративною юрисдикцією, вона передається на розгляд суду, що виконує роль другої інстанції з розгляду спорів. Органом здійснення адміністративної юрисдикції щодо цієї категорії справ є Апеляційна палата Державного департаменту інтелектуальної власності. Крім того, адміністративною юрисдикцією деякою мірою наділені Антимонопольний комітет України, органи внутрішніх справ, державні інспектори з питань інтелектуальної власності [6, с. 46].

Разом з тим судовий прецедент не є джерелом правового регулювання відносин інтелектуальної власності. Слід зауважити, що питання визначення місця та ролі судової практики в регулюванні договірних відносин набуває нового змісту в сучасних умовах та все частіше наголошується на тому, що застосування прецеденту в правовій діяльності є нагальною потребою, для реалізації якої створені як правові, так і політичні передумови [7, с. 112].

Крім того, варто згадати про можливість існування досудового порядку захисту прав, який має своєю метою мирне (позасудове) врегулювання допущеного порушення прав інтелектуальної власності на комерційне позначення з метою якнайшвидшого припинення цього порушення в добровільному порядку.

Питання правового захисту відіграють основоположну роль у дослідженні механізму правової охорони будь-якого майнового чи немайнового блага та аналізу практичних аспектів його реалізації в межах конкретних цивільних правовідносин.

У юридичній науковій думці існує полеміка щодо поняття захисту. Переважає позиція прихильників трактування останнього як системи заходів, спрямованих на забезпечення недоторканності права, його здійснення та ліквідацію правопорушень. При цьому слід виходити з того, що при визначенні права на захист основний наголос робиться на його державно-правовому характері, що спрямований на відновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку [8, с. 56; 9, с. 97-104].

Вітчизняні цивілісти також дотримуються цього підходу. Зокрема, як пише Р. Б. Шишка, захист суб'єктивного цивільного права – це діяльність володільця прав чи уповноважених органів із застосування правоохоронних заходів державно-примусового характеру [10, с. 28].

Протилежної точки зору дотримуються вчені, які трактують захист як можливість уповноваженої особи застосовувати заходи правоохоронного характеру для поновлення свого порушеного чи опорушеного права. Відповідно до цього підходу, право на захист не обмежується лише застосуванням державою заходів примусового характеру, а пов'язується, насамперед, з діяльністю самого суб'єкта щодо поновлення порушеного права та припинення дій, що його порушують. Попри дискусії у вітчизняній правовій думці щодо цього питання, більш переконливою виглядає така позиція: поняття захисту

а) дає змогу охопити весь спектр можливих форм його здійснення, включаючи самозахист та захист права юрисдикційними органами;

б) ґрунтується на прояві ініціативи самого суб'єкта приватноправових відносин, права якого порушені чи яким створюється загроза порушення;

в) відображає специфіку цивільно-правових норм та випливає з методу приватного права, невід'ємною ознакою якого є ініціативно-диспозитивний характер виникнення правових зв'язків між учасниками цивільних правовідносин [11, с. 40].

Судовий захист прав інтелектуальної власності, своєю чергою, передбачає звернення до суду з позовною заявою з метою визнання або відновлення порушених прав на комерційне позначення, припинення правопорушення, відшкодування правопорушником завданих збитків тощо [12, с. 28]. Захист прав на комерційне позначення полягає в реалізації передбачених законом заходів щодо відновлення своїх порушених прав, припиненні їх порушення та застосуванні до порушника відповідних санкцій.

Так, згідно з ч. 2 Рекомендації президії Вищого господарського суду України "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності" від 10 червня 2004 р. № 04-5/1107 [13] загальні способи захисту права інтелектуальної власності визначені частиною другою статті 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). З огляду на зміст частини 2 статті 16 ЦК України, зазначений вище перелік способів захисту цивільних прав та інтересів не є вичерпним, адже "суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що відновлений договором або законом". Своєю чергою, в ч. 1 статті 432 ЦК України передбачено, що "кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до статті 16 ЦК України". Разом з тим ч. 2 статті 432 ЦК України наводить перелік віднесених до компетенції суду способів захисту права інтелектуальної власності.

Зокрема, на законодавчому рівні в Україні передбачено такі способи захисту прав інтелектуальної власності: Закон України "Про авторське право і суміжні права" (стаття 52) [14]; Закон України "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг" (стаття 21) [3]; Закон України "Про охорону прав на промислові зразки" (стаття 27) [15]; Закон України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" (стаття 35) [16]; Закон України "Про охорону прав на зазначення походження товарів" (стаття 25) [17]; Закон України "Про охорону прав на сорти рослин" (стаття 53) [18]; Закон України "Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем" (стаття 22) [19].

Вдаючись до аналізу неюрисдикційних способів захисту прав на засоби індивідуалізації, слід наголосити, що особливості конструкції охоронюваних прав зумов-

люють незначні можливості їх використання. Так, на відміну від речових та особистих немайнових прав, у сфері захисту яких існують широкі можливості до застосування не заборонених законом засобів протидії самою особою, у межах права інтелектуальної власності загалом та засобів індивідуалізації зокрема така діяльність суттєво обмежена характером прав, щодо яких вчинено чи на які посягає правопорушення. Як приклад самозахисту порушених прав на комерційні найменування, торговельні марки та географічні зазначення можна навести:

1) публічну заяву потерпілого про те, що конкретна фізична чи юридична особа незаконно користується тотожним чи подібним засобом індивідуалізації;

2) звернення потерпілого до правопорушника з вимогою припинення незаконного використання торговельної марки, комерційного найменування чи географічного зазначення чи схожих з ним позначень [11, с. 45].

Вони пов'язані з відмовою у вчиненні певних дій з метою попередження заподіяння шкоди. Цивільне законодавство України, регламентуючи право на захист, охоплює не лише діяльність державних чи інших уповноважених органів, спрямовану на застосування правоохоронних засобів до правопорушників. Цивільний кодекс досить широко регулює відносини щодо самозахисту прав самим потерпілим (стаття 19 ЦК України), особливості здійснення права на захист (стаття 20 ЦК України) та застосування засобів оперативного впливу (наприклад, статті 537, 621 ЦК України).

Торкаючись проблемних питань права на захист, слід зауважити, що зміст права на захист охоплює не лише можливість примусу, а значно ширший діапазон діяльності уповноваженого суб'єкта стосовно попередження та поновлення порушеного права.

Особисті немайнові права юридичних та фізичних осіб – власників прав на комерційні позначення, захищаються відповідно до глави 3 Цивільного кодексу. Так, стаття 23 ЦК передбачає, що особа (фізична та юридична) має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України № 4 "Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди" 31 березня 1995 р. зазначається, що "встановлене законом право на відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди є важливою гарантією захисту і свобод громадян і законних інтересів юридичних осіб" [20]. Як випливає з викладеного вище, зобов'язання відшкодування шкоди займають у системі зобов'язань особливе місце, слугуючи універсальним інструментом захисту прав учасників цивільних відносин, яким було завдано шкоду. Вважаємо, що зазначений вище засіб захисту потрібно застосовувати і в справах, пов'язаних із порушенням прав на комерційні позначення, адже захист прав на такі позначення нерозривно пов'язаний з їхньою діловою репутацією, що формує загальне ставлення особи до відповідних товарів і послуг, позначених торговельною маркою і комерційним найменуванням або географічним зазначенням.

Зміст статей 90, 489-491 ЦК України та статті 159 ГК України дає підстави для припущення, що належним способом захисту правовласника комерційного найменування може бути позов про зобов'язання іншої особи припинити використання тотожного найменування та відшкодування збитків, якщо їх завдано таким використанням. Внесення необхідних змін до установчих документів може бути зобов'язанням власника (засновника) або уповноваженого ним органу у разі задоволення відповідного позову господарським судом.

Вимога про скасування державної реєстрації юридичної особи або зобов'язання її змінити назву шляхом перереєстрації з мотивів схожості фірмових найменувань суб'єктів підприємницької діяльності не є належними способами захисту права на комерційне найменування, оскільки серед визначених законодавством підстав для скасування державної реєстрації юридичної особи відсутня така як тотожність найменувань.

Відомо, що права, надані власникам охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності, нічого не варті, якщо вони не забезпечені адекватним та ефективним захистом в адміністративному чи судовому порядку. Досі залишається відкритим питання ефективного захисту прав інтелектуальної власності. У цьому напрямі потрібно також поетапно приведення національного законодавства у відповідність із правовими нормами, що діють у країнах-членах ЄС.

Враховуючи все викладене вище, зазначимо необхідність удосконалення законодавства для забезпечення конституційних прав громадян на захист інтелектуальної власності, створення сприятливих умов для появи нових, сучасних об'єктів інтелектуальної власності, розвитку цивілізованого ринку цих об'єктів тощо.

Отже, абсолютність суб'єктивного права полягає в тому, що воно охороняється від порушення з боку всіх і кожного, хто підпорядковується цьому правовому режиму. Якщо абсолютне суб'єктивне право охороняється від усіх і кожного, то кореспондуючий юридичний обов'язок також покладається на всіх і кожного. Абсолютний юридичний обов'язок характеризується пасивністю, його змістом є необхідність утримуватися від порушення чужого абсолютного суб'єктивного права і, за наявності інших не передбачених законом підстав, призводить до недовірої відповідальності.

Аналіз концепції та положень ЦК України в галузі забезпечення захисту права власності дає підстави для висновку, що суб'єктивне право на захист, крім матеріально-правових, включає також засоби процесуального порядку. До них належать: право на звернення за судовим захистом, можливість подання позовної заяви, брати участь у розгляді справи, користуватися процесуальними правами, вимагати примусового виконання рішення тощо.

Варто зазначити, що не слід перебільшувати значення процесуальних засобів реалізації права на захист, останні забезпечують втілення матеріально-правової вимоги захисту, тобто виступають як форма здійснення захисту порушеного матеріального права. У зв'язку з цим доцільно інтерпретувати право на захист як матеріально-правове право, здійснення якого забезпечується в певній процесуальній формі. У літературі висловлюється думка, що право на захист виникає в правоможній особи в момент порушення чи оспорування права та реалізується в межах охоронного цивільного право-відношення, що виникає [11, с. 42].

Звернення до ст. 22-23 ЦК України, що містять норми щодо відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди, а також відшкодування моральної шкоди, не дозволять досягти бажаного ефекту, оскільки згадані норми містять лише загальні положення щодо такого відшкодування.

Питанням захисту права інтелектуальної власності в судовому порядку присвячено статтю 432 ЦК України. Суд може прийняти рішення про застосування необхідних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів. Правове підґрунтя цієї правоможності міститься в ЦК України: стаття 386 допускає право власника, який має підстави передбачити можливість порушення свого права, звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення дій, що можуть порушити право, або про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. У зазначеному випадку право ще не порушене, але вже підлягає правовому захисту.

Результати аналізу відповідної судової практики уможливили висновок, що, перше, найпоширенішими конфліктами серед власників об'єктів права інтелектуальної власності є спори про визнання недійсними охоронних документів та заборону використання об'єктів інтелектуальної власності [21, с. 63], по-друге, відсутність норм, що передбачали б реєстрацію та правову охорону комерційних позначень, ще не означає позбавлення суб'єкта права на його використання.

Важливе значення комерційних позначень для розвитку ринку товарів і послуг та сучасної ринкової економіки взагалі зумовлює пріоритетність охорони об'єктів інтелектуальної власності в державній політиці, а також здійснення необхідних заходів для ефективного цивільно-правового захисту прав на такі позначення.

Список використаних джерел

1. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 7 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
2. Митний кодекс України : Кодекс України від 13 березня 2012 року.
3. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15 грудня 1993 року № 3688-XII // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1994. – №7. – Ст. 36.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 7 грудня 1984 року // Відомості Верховної Ради УРСР – Офіц. вид. – 1984. – №51. – Ст. 1122.
5. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 2001. – №25. – Ст. 131.
6. Бошицький Ю.Л. Сучасні проблеми правової охорони комерційних позначень в Україні / Ю.Л. Бошицький // Правова охорона комерційних позначень в Україні: проблеми теорії і практики : зб. наук. статей / за ред. Ю.С. Шемшученка, Ю.Л. Бошицького. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, – 2006. – С. 16-49.
7. Харитонова О.І. Деякі проблеми визначення співвідношення цивільного законодавства і законодавства про інтелектуальну власність / О.І. Харитонова // Часопис цивілістики : наук.-практ. журн. – 2012. – №14. – С. 109-115.
8. Илларионова Т.И. Система гражданско-правовых охранительных мер / Т.И. Илларионова. – Томск : Изд-во Томского ун-та. – 1982. – 168 с.
9. Стоякин Г.Я. Правовосстановительные санкции как меры защиты субъективных гражданских прав // Гражданское право и способность его защиты: сб. статей / редкол. О.А. Красавчиков и др. – Свердловск: Изд-во Свердловского юрид. ин-та, – 1974. – С. 97-104.
10. Шишка Р. Б. Охорона прав суб'єктів інтелектуальної власності у цивільному праві України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Шишка Роман Богданович ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, – 2004. – 38 с.
11. Козинець А.О. Теоретичні та практичні аспекти захисту суб'єктивних прав на засоби індивідуалізації / А.О. Козинець // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 3. – С. 39-48.
12. Жухевич О. В. Про практику вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав на торговельні марки / О. В. Жухевич // Інтелектуальна власність. – 2010. – №7. – С. 28-32.
13. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: Рекомендації президії Вищого господарського суду України від 10 червня 2004 року № 04-5/1107
14. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII
15. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1994. – №7. – Ст. 34.
16. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15 грудня 1993 року № 3687-XII // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1994. – № 7. – Ст. 32.
17. Про охорону прав на зазначення походження товарів : Закон України від 16 липня 1999 року № 752-14 [Електронний ресурс].
18. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 24 квітня 1994 року № 3116-XII // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1993. – №21. – Ст. 218.
19. Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем: Закон України від 5 листопада 1997 року № 621/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1998. – №8. – Ст. 28.
20. Про судову практику в справах відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995.
21. Чернобай О.В. Визнання недійсними свідоцтв на торговельні марки, які конкурують з відомими фірмовими найменуваннями / О.В. Чернобай // Інтелектуальна власність. – 2010. – № 11. – С. 63-67.

Тараненко В.С.

*Науковий керівник
Зубець Г.І.*

ПОНЯТТЯ ТА ПІДСТАВИ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Стаття присвячена дослідженню поняття, підстав застосування запобіжних заходів та аналізу судової практики.

Ключові слова: запобіжні заходи, мета і підстави застосування запобіжних заходів, обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу.

ПОНЯТИЯ И ОСНОВАНИЯ ДЛЯ ПРИМЕНЕНИЯ МЕРЫ ПРЕСЕЧЕНИЯ

Статья посвящена исследованию понятия, оснований применения мер пресечения и анализа судебной практики.

Ключевые слова: *меры, цель и основания применения мер, обстоятельства, учитываемые при избрании меры пресечения.*

Taranenko V.S.

THE NOTION AND GROUNDS FOR APPLICATION OF PRECAUTIONARY MEASURES

Article is dedicated to research of notion, grounds for application of precautionary measures and analysis of the court practice.

Key words: *precautionary measures, aim and grounds of application of precautionary measures, conditions, which are considered when applying precautionary measures.*

Актуальність теми дослідження. Незважаючи на розширення системи запобіжних заходів, встановлення чітких підстав для їх застосування, слідчі судді та суди не завжди дотримуються встановлених КПК України приписів, ухвалюючи у такий спосіб неправосудні рішення.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Розгляду питань застосування запобіжних заходів присвячено чимало наукових праць, серед яких варто відзначити роботи Ю.М. Грошевого, М.В. Лиманської, Л.М. Лобойка, В.К. Матвійчука, Р.М. Муртазіна, О.Г. Шило та ін. Попри це, питання застосування запобіжних заходів за КПК України не висчерпали своєї актуальності, залишаються проблеми, які ще не одержали однозначного вирішення на практиці та у наукових колах.

Метою статті є дослідження поняття і підстав для застосування запобіжних заходів, аналіз судової практики, виявлення та вирішення проблем, з якими стикаються слідчі судді, суди при обранні конкретного виду запобіжних заходів.

Основні результати дослідження. Запобіжні заходи є найбільшою, найчастіше застосовуваною на практиці своєрідною групою у системі заходів забезпечення кримінального провадження. Запобіжні заходи є суто процесуальною категорією, яка має превентивне значення. Їх застосування зумовлюється як конфліктною ситуацією, яка виникає під час кримінального провадження, так і обставинами, що впливають із складності та необхідності забезпечення його завдань.

Законодавець присвятив запобіжним заходам окрему главу – 18 КПК України, оскільки вони мають особливу мету, підстави, процесуальний порядок їх застосування та власну систему. З одного боку, застосування запобіжних заходів завжди пов'язане з обмеженням конституційних прав і свобод людини, з іншого, – із забезпеченням успішного виконання завдань кримінального провадження.

Щодо визначення поняття запобіжних заходів, то серед науковців існують такі позиції. На думку З.Ф. Ковриги, запобіжні заходи є заходами процесуального примусу, які обмежують свободу дій обвинуваченого (підозрюваного) і застосовуються у відповідності з кримінально-процесуальним законом із метою обмеження суспільства від небезпечних від нього осіб і успішного виконання завдань правосуддя [1, с. 104].

Зінатуллін вважає, що у понятті запобіжних заходів повинні відобразитись лише найбільш суттєві їх ознаки, тому визначає запобіжні заходи, як примусові засоби кримінально-процесуального характеру, які застосовуються у суворо вказаних у законі випадках відповідними органами щодо обвинуваченого (підозрюваного), підсудного, засудженого, і мають на меті не допустити можливості вказаним особам ухилитися від слідства і суду, перешкоджати встановленню об'єктивної істини по справі, або продовжити злочинну діяльність, а також забезпечити виконання вироку [2, с. 66].

Н.М. Кісєв дає таке визначення запобіжних заходів – це заходи державного примусу, передбачені кримінально-процесуальним законодавством, які застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного для запобігання вчинення даними особами негативних дій у ході досудового розслідування, або при виконанні вироку [3, с. 443].

Л.М. Лобойко визначає запобіжні заходи, як частину заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого шляхом певного обмеження їхніх прав [4, с. 163].

Юридична природа запобіжних заходів визначається змістом та характером кримінально-процесуального примусу. Усі ознаки кримінально-процесуального примусу, заходів забезпечення кримінального провадження мають пряме відношення до запобіжних заходів. Водночас запобіжні заходи мають і свої специфічні ознаки.

До характерних ознак запобіжних заходів належать:

1. Їх застосування пов'язане з обмеженням особистої свободи людини, її права на безперешкодний вибір місця перебування, обмеженнями майнового характеру.

2. Запобіжні заходи повинні використовуватися у суворій відповідності до їх мети за наявності встановлених підстав, врахуванні визначених обставин та з дотриманням передбаченої процедури.

3. Застосування того чи іншого запобіжного заходу повинно завжди здійснюватися слідчим суддею або судом (прокурором у випадках, передбачених ст. 615 КПК України).

4. Умовою застосування запобіжного заходу є набуття особою процесуального статусу підозрюваного або обвинуваченого.

5. Запобіжний захід не може бути більш суворим, ніж покарання, що загрожує підозрюваному, обвинуваченому.

6. Застосування запобіжного заходу є правом, а не обов'язком слідчого судді чи суду.

7. Інститут запобіжних заходів покликаний сприяти виконанню завдань кримінального провадження і протистояти будь-якій спробі перешкодити цьому з боку підозрюваного чи обвинуваченого.

Тож запобіжні заходи – це система заходів кримінального процесуального примусу, які полягають в обмеженні конституційних прав і свобод людини, застосовуються на підставі, за умов та у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом слідчим суддею, судом (в окремих випадках й прокурором) до підозрюваного, обвинуваченого з метою забезпечення виконання покладених на них процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду, знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні, перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Слід зазначити, що у КПК України вживаються терміни "обрання" та "застосування" запобіжного заходу. При цьому "обрання" використовується у ст. 178 та ч. 6 ст. 193 КПК України, натомість в інших нормах йдеться про їх застосування. Згідно з ч. 6 ст. 193 КПК України слідчий суддя, суд може розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, та обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК України, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений оголошений у міжнародний розшук. У такому разі після затримання особи, і не пізніше, як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження, слідчий суддя, суд за участю підозрюваного, обвинуваченого розглядає питання про застосування обраного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, або його зміни на більш м'який запобіжний захід, про що постановляє ухвалу. На думку Л.М. Лобойка, термін "обрання запобіжного заходу" означає прийняття рішення про запобіжний захід, а термін "застосування запобіжного заходу" є процесуально дією з моменту прийняття рішення про обрання запобіжного заходу і до моменту скасування чи обрання такого запобіжного заходу [4, с.443].

Запобіжні заходи мають специфічну мету, яка передбачена ч.1 ст. 177 КПК України, – забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися від

органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується. Застосування запобіжного заходу з будь-якою іншою метою неприпустиме [5, с. 403]. Застосування запобіжних заходів законодавець пов'язує з наявністю відповідних підстав.

У вітчизняній процесуальній літературі стверджується, що підстава застосування запобіжного заходу поділяється на загальну і особливу складові. Загальною складовою є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а особливою – наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, а також засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України [5, с. 404]. Крім того, погоджуємося з позицією Ю.М. Грошевого, який вважає ще однією складовою підстав застосування конкретного запобіжного заходу – наявність відомостей про те, що іншими запобіжними заходами виконання завдання кримінального провадження є неможливим [6, с.222].

У національному законодавстві поняття "обґрунтована підозра" не визначене, однак враховуючи положення Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини", слідчим суддям, суду слід враховувати позицію Європейського суду з прав людини, яка відображена у п. 175 рішення від 21 квітня 2011 року у справі "Нечипорук і Йонкало проти України". Згідно даного рішення "термін "обґрунтована підозра" означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення (рішення у справі "Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства" від 30 серпня 1990 року, п. 32, *Series A, № 182*") [7].

На практиці, мотивуючи наявність обґрунтованої підозри, правильним видається покладання слідчого судді на докази, наявні у справі. Для прикладу, про наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним С. кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, слідчим суддею вказано на протокол допиту потерпілої, протокол огляду місця події, протокол допиту свідка та інші докази, в яких є інформація, яка переконує, про яку особу йдеться [8].

Однак трапляються випадки, що визнання підозрюваним себе винним слідчі судді також вважають обґрунтованою підставою для ствердження, що саме ця особа вчинила правопорушення [9]. Якщо визнання особою своєї вини не підтверджується жодними доказами, вважаємо, що така практика суперечить кримінальному процесуальному законодавству.

З одного боку, повідомлення особі про підозру, затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення або складання обвинувального акта щодо особи – ще не є підставою для застосування запобіжного заходу, адже для обрання останнього необхідна інформація, що конкретна поведінка особи може завадити нормальному ходу досудового розслідування [2, с.80]. З іншого боку, неправильна оцінка доказів, які підтверджують вчинення кримінального правопорушення особою, може призвести до помилки при застосуванні запобіжного заходу. Застосування запобіжного заходу за відсутності доказів, які вказують на причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, є незаконним.

Стосовно особливої складової підстав застосування запобіжного заходу варто зазначити, що вказані обставини носять прогностичний характер. Важко з точністю спрогнозувати поведінку особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення. Висновки про таку поведінку повинні базуватися не на інтуїтивних припущеннях, а на об'єктивно встановлених фактах. Як зазначає А.П. Рижаків, під час розслідування злочину слідчий вивчає обставини справи, оцінює докази, які характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого, характер його вини і т. д., що є вихідними даними при вирішенні питання про запобіжні заходи [10, с.10].

Лише давши оцінку всім фактичним обставинам справи, і на основі доказів можна зробити висновок про можливу поведінку підозрюваного, обвинуваченого.

З.Ф. Коврига, аналізуючи поняття "достатні підстави", також вважає, що під такими слід розуміти "достатні дані", отримані з передбачених законом джерел, і свідчать про неналежну поведінку обвинуваченого, який порушує правомірні вимоги слідчого чи суду [1, с. 95].

Тож "достатніми підставами" для застосування запобіжних заходів є наявні у матеріалі кримінального провадження докази. Виходячи з положення ч. 2 ст. 177 КПК України підставою для застосування запобіжного заходу є докази, які вказують на наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також на наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Ю.М. Грошовий слушно зазначав, що ймовірність є цілком прийнятною для процесуальних рішень, якщо вона спирається на певні факти, які мають достовірний характер [6, с. 223]. При цьому, говорячи про достовірність фактичних даних, Є.Р. Муртазін звертає увагу на те, що потрібно враховувати помилку, внаслідок якої фактичні дані перейдуть у категорію ймовірних, тому необхідно уважно ставитись до процесу дослідження і оцінки доказів [11, с. 25].

Доказами того, що особа може переховуватись від органів досудового розслідування та/або суду може бути інформація про аналогічну поведінку підозрюваного, обвинуваченого в минулому, який чинив опір при затриманні, порушував раніше обраний запобіжний захід, не прибував на виклик без поважних причин до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, знаходився в розшуку з інших кримінальних проваджень, не має постійного місця проживання або залишив таке без повідомлення відповідних органів.

Здебільшого слідчі судді, суди, покликаючись на ризик можливості переховування особи, не вказують на конкретні обставини, які дають підстави так вважати. Наприклад, застосовуючи до підозрюваного запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання, слідчий суддя мотивував своє рішення тим, що прокурором під час розгляду клопотання доведено наявність обґрунтованої підозри, передбаченої ст. 128 КК України, та достатність підстав вважати, що підозрюваний може переховуватись від органів досудового розслідування і вчиняти інші кримінальні правопорушення [12]. При цьому не вказано, які саме підстави свідчать про таку можливу поведінку підозрюваного.

На наявність ризику, який свідчить про можливість особи переховуватись від органів досудового розслідування та/або суду правомірно вказав слідчий суддя, обираючи підозрюваному Я. запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, оскільки той виїхав із місця проживання на роботу в іншу область, знаючи про здійснення кримінального провадження щодо нього, при цьому, не повідомивши органи досудового розслідування [13].

Застосування запобіжних заходів – це повноваження слідчого судді, суду, яке трансформується у їх обов'язок лише у тих випадках, коли для цього є підстави, передбачені законом. Відсутність таких підстав слідчий суддя, суд повинні розцінювати, як відсутність у них права для застосування запобіжного заходу.

Доказами того, що особа може знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, можуть вважатися: обіймання підозрюваним, обвинуваченим посади, яка надає йому доступ до вказаних речей і документів, та наявність відомостей про надання розпоряджень іншим особам щодо даних речей і документів; якщо під час досудового розслідування ще не проведено всіх необхідних слідчих дій щодо речей і документів, які мають істотне значення для встановлення обставин

кримінального правопорушення, особливо, коли такі не встановлені, і є відомості щодо спроб підозрюваного, обвинуваченого знищити, сховати або спотворити будь-яку із вказаних речей чи документів.

Для прикладу, слідчим суддею застосовано до особи запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, мотивуючи таке рішення, крім іншого, тим, що підозрюваний вчинив збут та знищення майна, набутого злочинним шляхом [14].

Доказами того, що особа може незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні можуть свідчити факти підкупу чи погрози в адресу вказаних осіб. На практиці слідчі судді та суди часто формально посилаються на вказаний ризик без наведення доказів, які дали підставу дійти такого висновку.

Під доказами того, що особа може перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, маються на увазі відомості, що вказують на небажання підозрюваних, обвинувачених допомагати органам досудового розслідування, суду встановлювати істину у справі, хоча особа не зобов'язана цього робити. Доказами можуть бути дані, які свідчать про підкуп чи погрозу органів, які здійснюють правосуддя, посягання на їхнє життя.

Вказаний ризик також вказується формально і не підкріплюється належними доказами. Так, слідчим суддею задоволено клопотання про обрання підозрюваному К. запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, оскільки він може впливати на свідків, перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, що свідчить про неможливість запобігання цим ризикам шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів [15].

Положення про те, що однією з підстав для застосування запобіжних заходів є докази, які вказують на можливість вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується особа, неоднозначно сприймається як в теорії, так і у правозастосовній діяльності.

Висновок щодо можливості вчинення іншого кримінального правопорушення деякі автори вважають суперечним засаді презумпції невинуватості, яка резюмує невизначеність у минулих злочинах, вже не говорячи про майбутні. Тому можливі майбутні кримінальні правопорушення підозрюваного, обвинуваченого скоріш за все можна розглядати як перешкоджання кримінальному провадженню [16].

Про неоднозначне тлумачення вказаного ризику свідчить і судова практика. Так, слідчий суддя, мотивуючи задоволення клопотання слідчого про застосування щодо підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, окрім формального перерахування ризиків, вказав на можливість підозрюваного вчинити інше кримінальне правопорушення, про що свідчить вчинення ним злочину повторно [17].

Окрім підстав, вказаних у ч. 2 ст. 177 КПК України, при обранні запобіжного заходу необхідно враховувати й обставини, перераховані у ст. 178 КПК України. До них належать: 1) вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується; 3) вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого; 4) міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність в нього родини й утриманців; 5) наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання; 6) репутацію підозрюваного, обвинуваченого; 7) майновий стан підозрюваного, обвинуваченого; 8) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого; 9) дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше; 10) наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення; 11) розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовується відповідні обставини.

Крім цього, при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого повинні враховуватись його вікові та психологічні особливості і рід занять (ч. 1 ст. 492 КПК України).

Такі обставини по суті є непрямими доказами того, чи підозрюваний, обвинувачений: виконуватиме покладені на нього процесуальні обов'язки, переховуватиметься від органів досудового розслідування та/ або суду; намагатиметься знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; намагатиметься незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; намагатиметься перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; намагатиметься вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому він підозрюється, обвинувачується.

Тож при прийнятті рішення про обрання запобіжного заходу необхідно враховувати дві групи доказів: а) які безпосередньо підтверджують наявність таких підстав (ч. 2 ст. 177 КПК України); б) які опосередковано підтверджують їх наявність (обставини, вказані у ст. 178 КПК України).

З передбаченого переліку обставин, слідчі судді, суди найчастіше враховують тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винним у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується. Звичайно, що ця обставина має значення, оскільки деякі запобіжні заходи неможливо обрати без наявності відповідної санкції. Однак, часто тяжкість злочину, покарання стають підставою для застосування того чи іншого запобіжного заходу, особливо тримання під вартою, який є винятковим запобіжним заходом. Так, слідчий суддя мотивував задоволення клопотання слідчого про обрання підозрюваному Х. запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою тим, що особа обґрунтовано підозрюється у вчиненні тяжкого злочину, може переховуватись від органів досудового слідства та суду, незаконно впливати на свідків, знищити, спотворити або приховати документи, які мають істотне значення для встановлення обставин злочину, оскільки ним вчинено тяжкий злочин, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі, що також свідчить про неможливість запобігання цим ризикам шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів, відсутні обставини, які перешкоджають утриманню підозрюваного в слідчому ізоляторі, а тому клопотання підлягає задоволенню [18]. У даному випадку слідчий суддя підстави обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою мотивував тяжкістю злочину та покаранням, яке за нього передбачено, що є порушенням вимог КПК України.

Не завжди особі, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, вироком суду призначається покарання у виді позбавлення волі, адже в процесі судового розгляду пред'явлене раніше обвинувачення може бути змінено в бік пом'якшення. Це свідчить про те, що слідчим, прокурорам при підготовці клопотання, слідчим суддям, судам при їх розгляді потрібно обґрунтовувати підстави для застосування того чи іншого запобіжного заходу, а не просто формально переписувати всі ризики, передбачені ст. 177 КПК України.

Висновки. Аналіз судової практики дозволяє стверджувати, що слідчі судді, суди не мають достатньої інформації, яка характеризує особу підозрюваного, обвинуваченого, що виключає можливість враховувати обставини, визначені ст. 178 КПК України, чим нівелюється така ознака запобіжних заходів, як особистий характер застосування щодо конкретного підозрюваного, обвинуваченого, засудженого. Відсутність обґрунтування підстав для застосування запобіжного заходу та автоматичне перенесення законодавчих положень у текст судового рішення порушує права і свободи людини.

Список використаних джерел

1. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальное принуждение // Воронеж, 1975. – 177 с.
2. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (Вопросы теории и практики) / З.З. Зинатуллин – Казань: Изд-во Казанского университета, 1981. – 136 с.
3. Кисеев Н.М. Уголовный процесс // Учебник для студентов юридических факультетов. – Кишинев, 2006.

4. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: підручник. – К.: Істина, 2014. – 432 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією проф. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.
6. Грошевий Ю.М., Шило О.Г. Підстави обрання запобіжних заходів за новим КПК України // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, № 1, 2013.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Нечипорук і Йонкало проти України". – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/19612>.
8. Ухвала слідчого судді Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 22 серпня 2014 року // Архів Стрийського міськрайонного суду Львівської області.
9. Ухвала слідчого судді Золочівського районного суду Львівської області від 20 серпня 2014 року // Архів Золочівського районного суду Львівської області.
10. Рыжаков А.П. Меры пресечения. – М.: Информационно-издательский дом "Филинь", 1996. – 176 с.
11. Галимов З.Р., Муртазин Р.М., Шагиева З.Х. Применение мер пресечения в судебных стадиях уголовного процесса: монография. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 168 с.
12. Ухвала слідчого судді Золочівського районного суду Львівської області від 13 серпня 2014 року // Архів Золочівського районного суду Львівської області.
13. Ухвала слідчого судді Жидачівського районного суду Львівської області від 21 листопада 2014 року // Архів Жидачівського районного суду Львівської області.
14. Ухвала слідчого судді Жидачівського районного суду Львівської області від 04 липня 2014 року // Архів Жидачівського районного суду Львівської області.
15. Ухвала слідчого судді Золочівського районного суду Львівської області від 20 серпня 2014 року // Архів Золочівського районного суду Львівської області.
16. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: учебник для вузов / Под общ. ред. А.В. Смирнова. СПб.: Питер, 2004. – 697 с.
17. Ухвала слідчого судді Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 22 серпня 2014 року // Архів Стрийського міськрайонного суду Львівської області.
18. Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львів від 26 грудня 2014 року // Архів Галицького районного суду м. Львів.

Ткач І.Є.

*Науковий керівник:
к.ю.н, доцент Карпенко М.І.*

ВИЗНАЧЕННЯ ГРУП СУБ'ЄКТІВ ТА ВИДІВ ПОРУШЕНЬ ПРАВА В ОСНОВНИХ КОНФЛІКТАХ ЩОДО ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ВИБОРАХ В УКРАЇНІ

У статті розглядається методологія класифікації видів порушень прав журналістів та ЗМІ у зв'язку з їх висвітленням виборчого процесу та у виборчий період, а також визначення кола і класифікація суб'єктів, які беруть участь у конфліктах із журналістами та ЗМІ під час виборів в Україні.

Ключові слова: вибори в Україні, виборчий процес, засоби масової інформації, право на інформацію, порушення прав журналістів, конфлікт.

Ткач І.Є.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ГРУПП СУБЪЕКТОВ И ВИДОВ НАРУШЕНИЙ ПРАВА В ОСНОВНЫХ КОНФЛИКТАХ ОТНОСИТЕЛЬНО ЖУРНАЛИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ВЫБОРАХ В УКРАИНЕ

В статье рассматривается методология классификации видов нарушений прав журналистов и СМИ в связи с их освещением избирательного процесса и в избирательный период, а также определение круга и классификация субъектов, участвующих в конфликтах с журналистами и СМИ во время выборов в Украине.

Ключевые слова: выборы в Украине, избирательный процесс, средства массовой информации, право на информацию, нарушение прав журналистов, конфликт.

THE DEFINITION OF THE GROUPS OF SUBJECTS AND KINDS OF VIOLATION OF RIGHTS IN THE MAIN CONFLICTS ON JOURNALISM ACTIVITIES IN ELECTIONS IN UKRAINE

The article deals with the methodology for classifying violations of the rights of journalists and the media in connection with their coverage of the electoral process and the election period, as well as the definition of the circle and the classification of subjects involved in conflicts with journalists and the media during the elections in Ukraine.

Keywords: elections in Ukraine, election process, mass media, right to information, violation of journalists rights, conflict.

Постановка проблеми. Професійні спілки журналістів та медіа-організації в Україні – Незалежна медіа-профспілка України (НМПУ), Національна спілка журналістів України (НСЖУ) та Комісія з журналістської етики, "Детектор Медіа", "Інститут медіа права", "Інститут масової інформації", "Українська асоціація видавців періодичної преси", "Центр ЮА", "Інститут розвитку регіональної преси", "Академія української преси", "Інтерньюз Україна" та інші здійснюють моніторинг порушень прав журналістів. Такий же моніторинг здійснюється міжнародними організаціями – "Репортери без кордонів" (RWB), "Віденський Міжнародний інститут преси" (ІРІ), "Медіа-організація Південно-Східної Європи" (SEEMO), "Міжнародна федерація журналістів" (ІФЖ) та інші. При оцінці діяльності чи моніторингу ЗМІ та журналістів враховується не тільки дотримання прав, але й дотримання журналістських стандартів і професійної етики [18; 26; 27; 28].

Головними нормативними джерелами, де відображені дані стандарти є Кодекс професійної етики українського журналіста, Етичний кодекс українського журналіста, Декларація принципів поведінки журналістів (Міжнародної федерації журналістів), та міжнародні стандарти та принципи журналістської етики [25].

У своїх дослідженнях професійні спілки журналістів та медіа-організації використовують власний ситуативний поділ видів порушень прав журналістів та ЗМІ по різних підставах поділу, наприклад: напади на журналістів, перешкодження, погрози, знищення та пошкодження майна і напади на офіси [20]. Для запобігання порушенням зазначених прав і вжиття заходів необхідно здійснити класифікацію видів таких порушень з різних позицій суб'єктів взаємодії, вчинення дій чи бездіяльності, визначити мотиви та істотні риси у конфліктних ситуаціях, основні психологічні та юридичні процеси й механізми вчинення дій чи бездіяльності у просторі і часі у конкретно-історичній, соціально-економічній і політико-правовій обстановці та вироблення правових рекомендацій щодо зміни законодавства і правозастосувальної практики та способу здійснення політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окрім загальних теоретичних праць, які присвячені роботі ЗМІ на виборах [17; 19], фактично, після кожних виборів в Україні відбуваються науково-практичні конференції, присвячені результатам моніторингу та аналізу виборів, виборчої системи і законодавства, проблемам теорії і практики застосування права і розвитку національного законодавства. За наслідками такої аналітичної та наукової роботи виходять збірники праць та матеріалів, публікації у фахових виданнях, які тією чи іншою мірою зачіпають питання взаємовідносин журналістів і ЗМІ з іншими учасниками виборів та питання конфліктів, які виникають через таку взаємодію [13; 14; 15; 16].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Основні конфлікти журналістів та ЗМІ з однієї сторони та суб'єктів виборчого процесу і учасників виборів з іншої сторони виникають там, де учасники конфліктної взаємодії не знають або ж не усвідомлюють суспільних відносин один одного, які врегульовані законом, або ж коли є намір ігнорувати виконання таких соціальних функцій і правовідносин [21; 22; 23]. Адже вибори – це політичне змагання у ситуації гострої конкуренції із взаємним поборюванням багатьох ідей, цінностей, інтересів за право здійснювати політичну владу і реалізовувати власну політичну програму дій. Ця політична боротьба у тому числі здійснюється і у вигляді боротьби різних інформацій. Інформація за глумачним

словником української мови – відомості про які-небудь події, чиюсь діяльність і таке інше, повідомлення про щось; це відображення у різноманітних психічних формах живих організмів чи відтворення у спеціальних приладах, матеріальних носіях уявлення про факти матеріального та духовного світу засобами символів-сигналів. Кожен суб'єкт політики, виходячи з власних інтересів та інтересів суспільства в інформаційному полі знаходиться у конфронтації один з одним через боротьбу за електоральні симпатії і вибір.

Більше того, поле конфліктних ситуацій поширюється значно ширше, аніж просто взаємодія між собою суб'єктів виборчого процесу. Це пов'язано, насамперед із тим, що кожен із суб'єктів виборчого процесу бере участь і в інших взаємодіях, котрі з виборами пов'язані опосередковано і є продовженням здійснення їх власної політики чи стороннього впливу інших правовідносин.

Мета дослідження. Класифікація порушень професійних прав журналістів та ЗМІ, а також порушення гарантій діяльності журналістів та ЗМІ, які містяться у виборчому законодавстві з визначенням основних суб'єктів конфлікту та типових ситуацій є основним предметом нашого дослідження.

Основні результати дослідження. Класифікацію конфліктних ситуацій на підставі поділу по суб'єктах згаданих конфліктів найбільш зручно проводити по суб'єктах виборчих процесів відповідно до чинних законів про різні види виборів в Україні [8; 9; 10], з якими зустрічаються працівники медіасфери та з тієї виробничої практики ЗМІ, котра ведеться на виборах.

Ми пропонуємо виділяти п'ять основних груп суб'єктів, з якими можливий конфлікт ЗМІ та журналістів у виборчому процесі: 1) суб'єкти виборчих процесів визначених законодавчо; 2) інші суб'єкти, яким надано гарантії діяльності на виборах чи прямо передбачено безпосередню їх участь у виборах; 3) суб'єкти політичних процесів, які проігноровані виборчим законодавством України, але які сформовані інституційно і діють системно у виборах на практиці; 4) кримінальний злочинний елемент; 5) сторонні або власні ЗМІ та медіа-організації і їх редактори, засновники, власники та кінцеві бенефіціарі.

До першої групи відносять наступні суб'єкти виборчих процесів: 1) виборці; 2) виборчі комісії різних рівнів на різних виборах – Центральна виборча комісія, окружні та територіальні сільські, селищні, міські, районні, районні в містах, обласні виборчі комісії, дільничні виборчі комісії; 3) кандидати на посади різних видів виборів – кандидати на пост Президента України, кандидати у народні депутати України, кандидати у депутати місцевих рад, кандидати на посади старост, сільських, селищних та міських голів; 4) організації політичних партій різних рівнів на різних виборах – центральні та місцеві організації політичних партій; 5) офіційні спостерігачі від кандидатів та організації політичних партій; 6) офіційні спостерігачі від громадських організацій.

До цього переліку суб'єктів конфліктних ситуацій на виборах окремим пунктом також можуть бути додані групи, котрі законами України не визначені як суб'єкти виборчих процесів, але яким надано гарантії діяльності на виборах чи прямо передбачено безпосередню їх участь у виборах. До таких відносять: членів виборчих комісій різних рівнів; залучених сторонніх спеціалістів, експертів та технічних працівників на платній основі для роботи у виборчих комісіях; довірених осіб кандидатів та уповноважених осіб партій, представників політичних партій та кандидатів у виборчих комісіях з правом дорадчого голосу, уповноважених представників та членів ініціативних груп виборців; офіційних спостерігачів від міжнародних організацій та іноземних держав, а також їх перекладачів; інших журналістів та працівників ЗМІ; працівників органів ведення Державного реєстру виборців; працівників Секретаріату ЦВК; працівників судів та адвокатури; працівників правоохоронних органів – МВС та СБУ, УДО, Державної прикордонної служби, Державної міграційної служби, прокуратури; працівників МНС; працівників Національної ради з питань телебачення та радіомовлення, працівників МЗС та консульських установ України, установ при яких утворені виборчі дільниці у закордонному виборчому окрузі; керівників стаціонарних закладів охорони здоров'я, слідчих ізоляторів та установ виконання покарань та інших місць тимчасового перебування виборців з обмеженими можливостями пересування (на

суднах, які перебувають у день виборів у плаванні під Державним Прапором України; на полярній станції України; в окремих випадках – на території військових частин та формувань), в яких утворені спеціальні виборчі дільниці; керівників та працівників та охорони балансоутримувачів приміщень та майна, в яких здійснюють діяльність виборчі комісії; керівників та працівників поліграфічних підприємств, в яких здійснюється друк виборчої документації; працівників архівних установ, працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, на яких покладено функції організаційного та матеріально-технічного забезпечення проведення виборів.

Слід відзначити, що до групи суб'єктів конфлікту із журналістами та ЗМІ на виборах окремо можуть належати і суб'єкти, які ніяк законодавчо не окреслені на даний момент у виборчому процесі, хоч і фактично існують доволі самостійно і є суб'єктами політичних процесів у широкому розумінні поняття. До таких належать: керівники кампаній, виборчі штаби партій чи кандидатів і їх служби різних рівнів на різних виборах, окремі члени партій, їх прихильники (на виборах – агітатори) чи партійні керівні органи, окремі члени громадських організацій чи їх керівні органи, вищі посадові особи держави, діючі голови громад, депутати різних рівнів та їх помічники-консультанти, радники, політичні технологи тощо, які можуть діяти в інтересах окремих політичних сил чи фінансово-промислових груп.

До найбільш небезпечної групи суб'єктів конфліктів із журналістами та ЗМІ на виборах належать організовані злочинні угруповання, інший кримінальний елемент – "тітушки", "спортивні журналісти", які на виборах в Україні впродовж останніх років здійснювали тиск, погрози, фізичний та психологічний вплив на суб'єктів виборчого процесу, а нерідко й вчиняли масові заворушення, бійки, підлог чи знищення виборчої документації, фальсифікації, підкуп та інші злочини проти виборчих прав та професійних прав журналістів, проти життя і здоров'я, безпеки громадян і, загалом, на право та законність як режим правопорядку у цілому.

Також нерідко журналісти мають конфлікти на виборах з юридичними особами, що здійснюють видавничу діяльність, регулюють питання використання теле та радіо частот, Інтернет-зв'язку, обслуговування доменних імен та хостінгу тощо, а також конфлікти з власними редакціями, редакторами, засновниками, власниками чи кінцевими бенефіціарами медіа-організацій та роботодавцями у питаннях цензури чи самоцензури, дотримання положень редакційних договорів та редакційної політики, колективних чи індивідуальних договорів щодо належної оплати праці і графіку робочого дня, редакційних доручень, розміщення результатів соціологічних досліджень та опитувань громадської думки, розміщення матеріалів на правах реклами чи написання "джинсових" матеріалів на замовлення, дотримання вимог законодавства щодо інтелектуальної власності, авторських та суміжних прав, про захист персональних даних, режим використання техніки та засобів індивідуального захисту у роботі журналіста, питання страхування та інші питання.

Класифікацію конфліктних ситуацій на підставі поділу по дії (бездіяльності) вчиненої щодо журналістської діяльності слід здійснювати на підставі базових законів України у сфері інформації – це Конституція України [1], закони України "Про інформацію" [6], "Про доступ до публічної інформації" [4], "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" [5], "Про телебачення і радіомовлення", "Про телекомунікації", "Про інформаційні агентства", "Про видавничу справу", "Про державну підтримку та соціальний захист журналістів" [3], "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування" [7], "Про державну статистику", "Про відкритість використання публічних коштів", "Про доступ до судових рішень", а також окремих положень Цивільного, Кримінального кодексів, Кодексу законів про працю України, Господарського кодексу, Кодексу України про адміністративні правопорушення та інші нормативно-правові акти.

Класифікація порушень у конфліктних ситуаціях, про які йде мова, впливає із структури права особи на інформацію та з різновидів інформаційної діяльності в Україні. Основоположним є проголошене в ст. 34 Конституції України право: "Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів

і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір". В ст. 5 ЗУ "Про інформацію" зокрема зазначено: "Кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб" [6]. А в ст. 9 ЗУ "Про інформацію" встановлено основні види інформаційної діяльності: створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорона та захист інформації.

До основних базових видів порушень прав журналістів слід також додати специфічно-професійні види порушення прав та перешкоджання виконання обов'язків. Так, наприклад Роз'яснення Міністерства юстиції України про "Правові засади діяльності журналістів в Україні" [11] звертає увагу, що журналісти у своїй діяльності повинні діяти добросовісно та перевіряти інформацію, а у зв'язку з тим, що за видом своєї діяльності професія зобов'язує журналіста першим опинятися в гушці подій, осягати глибокий зміст явищ, причини і наслідки і витлумачувати їх для загалу, то під час виконання професійних обов'язків журналіст має право здійснювати письмові, аудіо-та відеозаписи із застосуванням необхідних технічних засобів, за винятком випадків, передбачених законом. У зв'язку із цим журналіст має право безперешкодно відвідувати приміщення суб'єктів владних повноважень, відкриті заходи, які ними проводяться, та бути особисто прийнятим у розумні терміни їх посадовими і службовими особами, крім випадків, визначених законодавством. Принагідно зазначимо, що ці положення щодо професії журналіста поширюються і на вибори у дусі ЗУ "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування", адже виборчі комісії в Україні відповідно до виборчого законодавства (ч. 1 ст. 20 ЗУ "Про місцеві вибори", ч. 1 ст. 25 ЗУ "Про вибори народних депутатів України", ч. 1 ст. 22 ЗУ "Про вибори Президента України") [8; 9; 10], є спеціальним колегіальним органом, уповноваженим на організацію, підготовку, проведення виборів і забезпечення додержання та однакового застосування законодавства України. Відповідно до цього, вони є органами адміністрування виборів, мають дискреційні повноваження, забезпечуються бюджетними коштами і, фактично, згідно ст. 13 ЗУ "Про доступ до публічної інформації" є розпорядниками публічної інформації, що стосується виборів, голосування та іншої суспільно-важливої інформації, що стосується виборів [12].

Обов'язок висвітлювати суспільно-значущі події та факти з подальшим їх суспільним обговоренням, бути "сторожовим псом демократії" належить до прямого обов'язку журналіста та засобів масової інформації, що прямо впливає зі ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2] та кількох рішеннях Європейського суду з прав людини, що також є джерелом права в Україні: справа "Угорське об'єднання громадянських свобод проти Угорщини", справа "Обзервер", "Гардіан" проти Об'єднаного Королівства" (1991), "Торгейр Торгейрсон проти Ісландії" (1992), "Бладет Тромсо і Стензаас проти Норвегії" (1993), "Джерсі проти Данії" (1994), *Sdruzeni Jihoceske Matky* проти Республіки Чехія (2006) та інші [24]. Перешкоджання цій сутнісній ролі журналістської діяльності є порушенням прав журналістів та ЗМІ, запереченням права на професію журналіста.

Таким чином, під час виборчого процесу основними базовими видами порушень прав журналістів та ЗМІ, які можна класифікувати як цензуру чи самоцензуру є: 1) перешкоджання права свободи думки і слова та перешкоджання на вільне вираження своїх поглядів і переконань; 2) перешкоджання створенню інформації; 3) перешкоджання збору та одержанню інформації; 4) перешкоджання використанню та творчому опрацюванню інформації; 5) перешкоджання збиранню інформації; 6) перешкоджання виготовленню, поширенню та оприлюдненню інформації; 7) перешкоджання охороні та захисту інформації, захисту таємниці джерел інформації.

Окремою групою порушень прав журналістів та ЗМІ на виборах є агресивні насильницькі порушення: 1) дії, що містять фізичне насильство (нанесення травм, різних тілесних ушкоджень, які заповдіють шкоду здоров'ю, позбавляють життя у формі

побиття, катування, струсу, у вигляді ударів, ляпасів, поранень предметами та зброєю); 2) дії, що містять психологічне насильство (прояв агресії, погрози, шантаж, образи честі, гідності та ділової репутації, гендерне насильство); 3) пошкодження, знищення чи унеможливлення використання аудіо, фото та відеотехніки, засобів зв'язку, портативної та іншої техніки журналіста чи ЗМІ; 4) переслідування за професійну діяльність або критику (адміністративний вплив через адміністративні чи дисциплінарні стягнення, матеріальні стягнення, необґрунтовану зміну функціональних обов'язків, невивплата зарплати, звільнення з роботи, інші переслідування через професійну діяльність).

Специфічно-професійними видами порушення прав та перешкоджання виконанню обов'язків журналіста, які доповнюють базові види порушень, згаданих вище, є: 1) перешкоджання у перевірці (верифікації) інформації, перешкоджання в опитуванні очевидців події, отриманні коментарів, документів на запит, іншої добросовісної роботи журналіста щодо дотримання журналістських стандартів оперативності, достовірності, точності, повноти, об'єктивності, неупередженості, плюралізму та балансу думок, відокремленості фактів від коментарів та оцінок, висвітлення суспільно-важливих інформацій; 2) перешкоджання здійснювати фотозйомку, письмові, аудіо- та відеозаписи із застосуванням необхідних технічних засобів; 3) недопущення до місця події та обмеження права присутності і пересування під час події.

Класифікацію видів порушень прав журналістів та гарантій їх діяльності можна також здійснювати на підставі видів відповідальності за вчинені порушення у залежності від сфери права, яке регулює певні суспільні відносини. Це можуть бути порушення прав, за які настає адміністративна відповідальність за: порушення права на інформацію та права на звернення; порушення трудового законодавства; матеріальна та дисциплінарна відповідальність відповідно до трудового законодавства або за порушення стандартів чи журналістської етики, цивільно-правова відповідальність за порушення майнових та немайнових прав; кримінальна відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності, за злочини проти особи, її життя та здоров'я, за перевищення влади та службових повноважень тощо. Кожна із галузей права деталізує і поглиблює класифікацію видів таких порушень із описом конкретних діянь чи бездіяльності, вини, мотивів, обставин та способів вчинення порушень.

Висновки. У розробці правових позицій слід враховувати всі групи суб'єктів, з якими можливий конфлікт ЗМІ та журналістів у виборчому процесі: 1) суб'єкти виборчих процесів визначених законодавчо; 2) інші суб'єкти, яким надано гарантії діяльності на виборах чи прямо передбачено безпосередню їх участь у виборах; 3) суб'єкти політичних процесів, які проігноровані виборчим законодавством України, але які сформовані інституційно і діють системно у виборах на практиці; 4) кримінальний злочинний елемент; 5) сторонні або власні ЗМІ та медіа-організації і їх редактори, засновники, власники та кінцеві бенефіціари. При цьому слід керуватися методологічно типологією порушень прав журналістів та ЗМІ: групи базових, специфічно-професійних та агресивно-насильницьких порушень прав. Розвиток даного напрямку є перспективним з точки зору як приведення до правової норми вже усталеної позитивної практики взаємодії медіа з іншими учасниками виборчого процесу, так із точки зору мінімізації конфліктогенних чинників.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр. Дата оновлення: 30.09.2016. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 30.11.2017).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.: ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. Дата оновлення: 02.10.2013. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 30.11.2017).
3. Про державну підтримку та соціальний захист журналістів: Закон України від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР. Дата оновлення: 11.10.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 30.11.2017).
4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-17. Дата оновлення: 01.05.2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення 30.11.2017).

5. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 р. № 2782-12. Дата оновлення: 15.06.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> (дата звернення 30.11.2017).
6. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-12. Дата оновлення: 01.01.2017. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення 30.11.2017).
7. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування: Закон України від 23.09.1997 р. № 539/97-вр. Дата оновлення: 10.04.2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 30.11.2017).
8. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 р. № 474-14. Дата оновлення: 01.01.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-14> (дата звернення 30.11.2017).
9. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-17. Дата оновлення: 27.02.2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> (дата звернення 30.11.2017).
10. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 р. № 595-19. Дата оновлення: 19.03.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-19> (дата звернення 30.11.2017).
11. Правові засади діяльності журналістів в Україні: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 04.10.2011 р. № n0062323-11. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0062323-11> (дата звернення 30.11.2017).
12. Венгер В. М. Межі дискреційних повноважень виборчих комісій як органів адміністрування виборчого процесу – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11431/Venher_Mezhi_dyskretsiynnykh_povnovazhen%27.pdf?sequence=1&isAllowed=y
13. Вибори 2004 року: доступ до інформації про кандидатів та їх виборчі фонди, діяльність громадських організацій: Моніторинг та оцінки. – К.: Україна, 2005. – 124 с.
14. Вибори-2006: Досвід. Проблеми. Перспективи: Збірник матеріалів міжнародно-наукової практичної конференції в Києві 31 жовтня-1 листопада 2006 року/ ЦВК – К.: Атіка, 2007. – 551с.
15. Вибори і референдуми в Україні. Проблеми теорії і практики / Ред. Зеленська. – К.: ЦВК, 2001. – 351 с.
16. Засоби масової інформації у виборах: Матеріали наради-семінару з представниками ЗМІ України, 2001р. – К.: ЦВК, 2001. – 78с.
17. ЗМІ і вибори: Посібник. – К.: Видавництво Ради Європи, 2002. – 66с.
18. Кужель Р. Методологія проведення моніторингу ЗМІ. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://rm.coe.int/168047688d>
19. Регулювання ЗМІ під час виборів – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uapp.org/jur/8601.html>
20. Романюк О. ІМІ очікує результатів розслідування справ щодо порушень прав журналістів – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://detector.media/blogs/article/130784/2017-10-10-imi-ochikue-rezultativ-rozsliduvannya-sprav-shchodo-porushen-prav-zhurnalistiv/>
21. Фінальний звіт за результатами моніторингу висвітлення парламентської кампанії 2014 національними та регіональними мас-медіа – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.prostir-monitor.org/foto/mtree/2015/04/zvit_parliamentary_2014_ukr.pdf
22. Фінальний звіт за результатами моніторингу висвітлення Президентської виборчої 2014 національними та регіональними мас-медіа – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.prostir-monitor.org/foto/mtree/2014/06/media_monitoring2014_final_report.pdf
23. КВУ: Фінальний звіт за результатами місцевих виборів. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://issuu.com/8612157/docs/finalniy_zvit_cvu/2?ff=true&e=16898265/34220642
24. Чекотовська О. Право доступу до інформації в рішеннях Європейського суду – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/39664-pravo_dostupu_do_informacii_v_rishennyah_evropeyskogo_sudu.html
25. Чоповський Д. Журналістські стандарти: нормативна довідка – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://imi.org.ua/monitorings/jurnalistski-standarti-normativna-dovidka/>

26. OSCE: Handbook On Media Monitoring for Election Observation Missions – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osce.org/odihr/92057?download=true>
27. Michael Pinto-Duschinsky. Mass Media and Elections – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://democracy.ru/english/library/international/eng_1999-5.html
28. Robert Norris and Patrick Merloe. Media Monitoring to Promote Democratic Elections. An NDI Handbook for Citizen Organizations – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ndi.org/sites/default/files/1420_elect_media_02_1-31_0.pdf

Тютюнников М.В.

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент **Александренко О.В.**

ЦІЛІ АНАЛІЗУ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

У статті розглядаються питання цілей проведення слідчим, прокурором, суддею аналізу матеріалів кримінальної справи. Дається авторське визначення зазначеної діяльності та розкривається її зміст у взаємозв'язку із суддівської та прокурорської діяльністю при здійсненні правосуддя.

Ключові слова: *аналіз кримінальної справи, прокурорський нагляд, кримінальне переслідування, судовий аналіз справи.*

Тютюнников М.В.

ЦЕЛИ АНАЛИЗА МАТЕРИАЛОВ УГОЛОВНОГО ДЕЛА

В статье рассматриваются вопросы целей проведения следователем, прокурором, судьей анализа материалов уголовного дела. Дается авторское определение указанной деятельности и раскрывается ее содержание во взаимосвязи с судебской и прокурорской деятельностью при осуществлении правосудия.

Ключевые слова: *анализ уголовного дела, прокурорский надзор, уголовное преследование, судебный анализ дела.*

Tyutyunnikov M.V.

OBJECTIVES OF ANALYSIS OF MATERIALS OF A CRIMINAL CASE

The article deals with the issues of the purpose of conducting an investigation, prosecutor, and judge of the analysis of materials of a criminal case. Author's definition of this activity is given and its content is revealed in the relation between judicial and prosecutorial activities in the administration of justice.

Key words: *criminal case analysis, prosecutorial supervision, criminal prosecution, judicial analysis of the case.*

Постановка проблеми. Кримінальне провадження являє собою складну і комплексну діяльність значної кількості суб'єктів. Однією з основних причин слідчих і судових помилок, порушень законності, малої ефективності слідчих і судових дій часто є незнання методів аналізу матеріалів кримінальної справи (провадження), оцінки наявної інформації, невміння визначити цілі та завдання аналізу, отже, і його неправильне проведення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом тривалого часу питання, пов'язані з метою і цілями аналізу матеріалів кримінальної справи, залишаються одними з найбільш дискусійних серед як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Ці питання у різні роки розглядали у своїх дослідженнях Н. А. Данилова, Г. А. Зорін, В. Т. Калмиков, К. А. Корсаков, Ю. А. Петров, В. В. Печерський та інші науковці [1, 2, 3, 4, 5, 6]. Така невелика кількість робіт не дає підстав вважати, що тема достатньо вивчена, отже, її подальше дослідження слід вважати актуальним.

Метою даної статті є розгляд цілей аналізу матеріалів кримінальної справи різними учасниками кримінального провадження.

Основні результати дослідження. У науковій літературі аналіз прийнято вважати основним методом емпіричного вивчення будь-якої інформації шляхом розкладання об'єкта на складові частини, кожна з яких ретельно вивчається.

Аналіз може проводитися з різними цілями:

- для вирішення питання слідчим приводів для початку розслідування;

- для з'ясування слідчої ситуації у справі при прийнятті справи слідчим до виробництва від іншого слідчого;

- при вирішенні питання про подальший напрямок розслідування (одним способом вчинені – якщо серійні злочини, один злочинець діє і ін. (так званий "метод кримінального аналізу слідчої обстановки");

- при вирішенні питання про достатність зібраних доказів і їх достовірності при вирішенні питання про закінчення розслідування і складання звинуватити. акту.

Аналіз також може проводитися прокурором при здійсненні процесуального керівництва розслідуванням, при вивченні справи при затвердженні обвинувального акту. Також може проводитися адвокатом при ознайомленні з матеріалами справи при закінченні слідства та ін.

Різним аспектам використання аналізу та інших методів наукового пізнання присвячено чимало наукових праць, значна частина з яких в галузі кримінального судочинства присвячена теоретико-прикладним питанням застосування криміналістичного аналізу (криміналістичної діагностики, порівняльного аналізу, пов'язаного з модельною інформацією) у правозастосовній практиці .

Так, на думку В.Г. Коломацького, зміст криміналістичного аналізу складають "дослідження і оцінка методами, засобами всієї сукупності інформації про факт (дії, події), імовірно містить ознаки діяння, визначеного кримінальним законом як злочин, а також особистості особи, яка вчинила діяння, і причино-наслідкового зв'язку дій суб'єкта з наступними соціально небезпечними наслідками" [7].

При цьому автор відзначає можливість використання криміналістичного аналізу в оперативно-розшукової діяльності, в діях з боку обвинувачення і захисту при судовому розгляді кримінальних справ, а також в цивільному та адміністративному судочинстві.

Н.П. Кирилова і С.П. Кушніренко, вважаючи, що специфіка застосування методу криміналістичного розпізнавання визначається комплексом завдань, що вирішуються суб'єктами на різних рівнях пізнання злочину, зазначають, що вказаний метод може і повинен бути використаний не тільки для виявлення злочинів, але і при розслідуванні, проведенні загально наглядових прокурорських перевірок, а також при підтримці державного обвинувачення в суді [8, с. 112-114].

Аналіз практики слідчої діяльності свідчить, що ефективність розслідування зростає вже у тому випадку, якщо слідчий, навіть не знаючи про роль питання в науковому пізнанні, інтуїтивно дотримується практики обговорення зі своїми колегами певних складних моментів у роботі по справі. Таким чином, він або відразу, відповідаючи на їхні запитання, краще усвідомлює наявні дані, або розуміння приходить по ходу його вільної розповіді, в процесі якого йому для точності і повноти викладу доводиться спочатку самому ставити перед собою певні питання і шукати відповіді на них і тільки потім формулювати відповідну інформацію слухачам. В цьому якраз і проявляється одне з гносеологічних значень питання, яке зумовлює будь-яке міркування, доказ і наукове викладення. У будь-якому з варіантів, припускаючи картину (добудовуючи в свідомості за допомогою питань модель) злочину, слідчий починає краще бачити і комплекс завдань, які стосуються доказування.

Проте, постановка ясних, чітких, визначених і криміналістично значущих питань – справа зовсім непростя, як це може видаватися на перший погляд. Складність полягає у тому, що на практиці багатьом слідчим не вистачає ані методологічних, ані суто криміналістичних знань. Постановка ж зазначених питань має велике значення в процесі пізнання, оскільки точне запитання багато в чому визначає успіх і правильність як наукового дослідження, так і розслідування.

З метою перевірки ролі питання для підвищення ефективності огляду місця події на полігоні Інституту підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників ГПУ багаторазово пророблялися науково-педагогічні експерименти.

Слухачам пропонувалося спочатку провести огляд так, як вони це звикли робити, а потім вивчити отриману інформацію. Після того, як вони переконувалися, що ефективність їх роботи є вкрай низькою, їм пропонувалося вирішити цю задачу ще раз, але вже використовуючи криміналістичні програми. Аналізуючи обстановку по

питанню короткої типової програми, вони починали краще усвідомлювати завдання які стоять перед ними.

Наприклад, зустрівшись з необхідністю відповісти на питання про час вбивства, скоєного в приміщенні, слухачі починали звертати увагу на стан освітлювальних приладів, продуктів харчування, положення фіранок на вікнах, постільних речей, характер одягу на вбитого і на інші елементи обстановки, які будь-яким чином вказують на потрібну інформацію. При такому підході результативність їх роботи була завжди вищою.

Пізнавальна роль питання велика також стосовно будь-якої іншої слідчої дії, наприклад, допиту, як показує аналіз протоколів. Якщо слідчий не готовий до проведення цієї дії, не представляє ясно завдання допиту, якщо він не продумав, в якій редакції і послідовності повинні бути поставлені питання, то розраховувати на успіх не доводиться. У цьому випадку навіть якщо він строго дотримується вимог кримінально-процесуального закону про порядок допиту, після свідчень допитуваного він може, як правило, орієнтуватися тільки по відношенню до частини завдань, які підлягають встановленню. Найчастіше слідчий не здатний швидко і, головне, глибоко оцінити отримані відомості. Ряд важливих питань, які повинні бути поставлені, він неодмінно упустить. Таким чином, частина доказової інформації своєчасно не буде отримана. Надалі це викличе необхідність в повторному допиті або згубно позначиться на усій справі.

Вивчаючи матеріали по кримінальній справі, суб'єкти пізнавально-доказової діяльності судять не тільки про правильність зроблених висновків щодо обставин досліджуваної події, а й правильності, законності діяльності, що призвела саме до таких висновків. При цьому суб'єкти пізнавально-доказової діяльності також фіксують свою діяльність, з тим щоб наступні суб'єкти могли її перевірити.

Як відомо, критерієм істини є практика, але вивчення подій злочинного посягання і діяльності по його пізнання і встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, є індивідуальним і одним процесом, який не можна повторити. Тому критерієм практики в судочинстві, і криміналістиці зокрема, є повторюваність висновків при вивченні одних і тих самих вихідних даних, але в різних умовах, на відміну від більшості галузей науки і практики, коли критерієм істини є повторюваність події при повторюваності умов. Інакше кажучи, критерієм істини є не повторюваність результатів дослідів при однакових вихідних даних, при дотриманні однакових умов і здійсненні одних і тих же дій у одного і того ж дослідника, суб'єкта пізнання, а повторюваність результатів при однакових вихідних даних, але при скоєнні різних дій, в різних умовах і у різних дослідників, суб'єктів пізнання.

Криміналістичний метод факторного аналізу розроблений професором Г. А. Густовим. Їм створена технологія методу, в якості інструментів виступають програми і моделі [9].

Факторний аналіз, як правило, використовується в цілях вивчення обстановки скоєного злочину, виявлення в складній ситуації, коли наявні в розпорядженні матеріали не дозволяють висунути версію про найбільш важливого в плані розкриття злочину обставину – спосіб вчинення злочину.

По суті, факторний аналіз – це метод виключення. Він дозволяє зробити висновок про неможливість використання винними того чи іншого способу злочину, а значить, його застосування не тільки звільняє від непотрібної роботи, але одночасно наближає до висновку про спосіб злочину. Отримані за допомогою факторного аналізу суждення про об'єктивну можливість тієї чи іншої поведінки злочинця є версією, що визначає напрямок подальшого пошуку. Висновок же про спосіб злочину можна зробити лише після перевірки версії на підставі фактичних даних, що вказують на використання винним даного способу.

Таким чином, процес пошуку методом факторного аналізу, як і при традиційному пошуку, завершується виявленням ознак способу злочину, достатніх для достовірного висновку про його використанні винним, але при цьому підході мова йде про виявлення ознак конкретного способу злочину, що полегшує організацію розслідування.

Факторний аналіз дозволяє цілеспрямовано виявляти умови, які не тільки вплинули на минулу та справжню діяльність, а й ті, які будуть визначати майбутню діяльність конкретного суб'єкта в залежності від його індивідуальних якостей. Це дає можливість після пізнання якісних характеристик суб'єкта змодельовати обстановку і ті її фактори, які визначають пове-

дінку суб'єкта і в яких він поведе себе строго певним чином. Це знання допоможе не тільки прогнозувати розвиток подій, але шляхом створення певної обстановки (ситуації) або окремих факторів управляти поведінкою конкретної особи або групи осіб.

Підготовка кримінальної справи до судового засідання є стадією кримінального процесу, в якій суддя одноособово в установленому законом порядку (в умовах попереднього слухання або без його проведення) вирішує питання, що підлягають з'ясуванню по кримінальній справі, яка надійшла до суду. Стадія призначення судового засідання по відношенню до досудового розслідування є стадією контрольною, перевіркою, а по відношенню до судового засідання – стадією підготовчою. Відповідно вона й займає проміжне місце між ними.

З метою здійснення підготовки справи до судового розгляду суддя повинен вжити всіх заходів до його організації, до забезпечення ефективного правосуддя. З цією метою законодавець передбачив ряд заходів, які необхідно виконати в стадії підготовки справи до судового розгляду.

Організаційно-підготовча частина судового розгляду включає розумову діяльність і дії, спрямовані на підготовку та вирішення низки питань. Це діяльність, як і вся організація в цілому, носить утворює і забезпечує характер. Вирішуючи основну задачу – можливість слухання даної справи в суді, суддя визначає модель майбутнього судового розгляду. В цьому й полягає утворює завдання організаційно – підготовчої частини судового розгляду. Що стосується забезпечення складової, то вона включає різні ряди питань, що стосуються створення умов для призначеного слухання: місця, часу та ін. Питання, що носять процесуальний характер (запобіжний захід і ін.) до організації не належать. Але вони пов'язані з чисто організаційно – підготовчими діями. У будь-якій діяльності всякому рішенню передують ознайомлення, вивчення і правильна інтерпретація різних даних. Чи не є в цьому сенсі винятком і судова діяльність. Для того щоб уникнути серйозних помилок, необхідно детальне вивчення матеріалів справи, що дозволить суду з найбільшою віддачею здійснити всю сукупність своїх повноважень по організації судового розгляду. Після повного вивчення матеріалів справи судді, слід визначити коло питань, в яких йому необхідно чітко орієнтуватися. Тільки при дотриманні цих умов дії по організації судового розгляду будуть носити комплексний характер. Важливо при цьому підкреслити, що сумлінне ставлення суддів до вивчення справи є, звичайно, неодмінною умовою і має велике значення. Але цього ще недостатньо. Потрібно умілий підхід до вивчення справи, кваліфікований аналіз всіх матеріалів і оволодіння методикою вивчення справи.

Дійсно, будь-яка діяльність починається зі збору, обробки інформації та закінчується отриманням інформації, яка є вихідною для подальших дій. Розробка цілей і завдань, вибір рішень, організація їх виконання, контроль виходять з отриманої інформації і завершуються новою інформацією. Отже, організація судового розгляду залежить від отриманої при вивченні матеріалів справи інформації. Судовою практикою вироблено кілька способів вивчення матеріалів справи. Відповідно до одного з них вивчення справи повинно починатися з ознайомлення з обвинувальним висновком та постановою про притягнення як обвинуваченого [10].

На думку інших, спочатку вивчається постанову про порушення кримінальної справи, а потім послідовно прочитуються всі матеріали в тому порядку, в якому вони знаходяться в справі [11]. Слід підкреслити, що незалежно від обраного способу головуючий зобов'язаний вивчити справу в повному обсязі, прочитавши кожен його сторінку і кожен документ. При цьому важливо усвідомити всі обставини справи, які будуть досліджуватися судом. Для цього в необхідних випадках слід звертатися до спеціальної літератури, інструкцій, технічним описам, нормативним актам, оглядам судової практики, керівними роз'ясненнями судових органів з питань, які належить вирішувати в судовому порядку. Підвищується ретельність при вивченні доказів, що обґрунтовують обставини, що входять до предмету доказування.

Справді, щоб прийняти те чи інше рішення, необхідно попередньо по можливості отримати достовірну інформацію про стан проблеми, яку передбачається розв'язати, про наявність відповідних ресурсів, готовності людей і т.д. Тільки на основі глибокого вивчення вихідних даних можна прийняти обґрунтоване а, отже, і здійсненне рішення.

Висновки. Аналіз матеріалів кримінальної справи проводиться прокурором при здійсненні процесуального керівництва розслідуванням, при вивченні справи при затвердженні обвинувального акту. Також проводиться адвокатом при ознайомленні з матеріалами справи при закінченні слідства та ін. Вищесказане і обумовлює центральне місце дослідження матеріалів кримінальної справи у системі кримінального судочинства.

Список використаних джерел

1. Печерский В. В. Основы анализа материалов уголовного дела: практ. пособие [для студентов юрид. фак.] / В. В. Печерский, В. Т. Калмыков, Н. В. Калмыкова ; под общ. ред. А. В. Дулова. – Мн.: Тесей, 2005. – 301, [2] с.
2. Данилова Н.А., Николаева Т.Г. Теоретико-прикладные аспекты анализа прокурором материалов уголовного дела // Совершенствование деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью в современных условиях: материалы Международной научно-практической конференции (1-2 ноября 2013 г.). Выпуск 10. – В 2 ч. – Ч. 2. – Тюмень: ТГАМЭУП, 2013. – С. 77-80.
3. Данилова Н.А., Прокофьева Н.В. Анализ прокурором материалов уголовного дела о злоупотреблении должностными полномочиями, совершенном сотрудником право охранительного органа // Криминалист. – С.-Пб.: Изд-во С.-Петерб. юрид. ин-та Академии Ген. прокуратуры РФ, 2012, № 2 (11). – С. 79-85.
4. Калмыков Н.В. Основы анализа материалов уголовного дела. Практическое пособие / Калмыков В.Т., Калмыков Н.В., Печерский В.В.; Под общ. ред.: Дулов А.В. – Минск: Тесей, 2005. – 304 с.
5. Корсаков К. А. Методы научного познания в уголовном судопроизводстве: Конспект лекций. СПб., 2004. 68 с.
6. Петров Ю. А., Никифоров А. Л. Логика и методология научного познания. М., 1982. С. 184 (см. подробнее: Ракитов А. Теория, организация и проектирование исследовательских систем // Вопросы философии. 1971. № 3).
7. Коломацкий В. Г. К истории криминалистического обеспечения расследования преступлений / В. Г. Коломацкий // Информационный бюллетень. – № 13. – М., 2001. – С. 19- 25. – (По материалам криминалистических чтений "Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью").
8. Кирилова Н.П., Кушніренко С.П. Використання методу криміналістичного розпізнавання в боротьбі зі злочинами, вчиненими в сфері кредитування // Проблеми криміналістичного розпізнавання: матеріали Всеук. наук.-практ. конф. 23 квітня. 2014 г – Одеса, 2014. – С. 112-114.
9. Густов Г. А. Обнаружение способа должностного хищения в сложной ситуации: Факторный анализ: Учебное пособие: В 2 ч. Л., 1985.
10. Печерский В. В. Основы анализа материалов уголовного дела: практ. пособие [для студентов юрид. фак.] / В. В. Печерский, В. Т. Калмыков, Н. В. Калмыкова ; под общ. ред. А. В. Дулова. – Мн.: Тесей, 2005. – 301, [2] с.
11. Кримінально-процесуальне право України. / Відп. ред. Лупинска П.А. – К., 2014. – С. 360.

Усенко К.С.

Науковий керівник

*к.ю.н., доцент **Александренко О.В.***

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті аналізується методика розслідування злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів. Серед елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності пропонується виділяти предмет посягання, обстановку вчинення злочину, особу злочинця, способи та злочинні технології у сфері службової діяльності, сліди злочину. Кожен із названих елементів характеризується.

Ключові слова: злочин, покарання, розслідування злочинів, службовий злочин, методика розслідування.

Усенко К.С.

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИКИ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШЕННЫХ РАБОТНИКАМИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

В статье анализируется методика расследования преступлений, совершенных работниками правоохранительных органов. Среди элементов криминалистической характеристики преступлений в сфере служебной деятельности предлагается выделять предмет посягательства, обстановку совершения преступления, личность преступника, способы и преступные технологии в сфере служебной деятельности, следы преступления. Каждый из названных элементов характеризуется.

Ключевые слова: преступление, наказание, расследование преступлений, служебное преступление, методы расследования.

Usenko K.S.

FEATURES OF THE METHODOLOGY FOR INVESTIGATING CRIMES COMMITTED BY LAW ENFORCEMENT OFFICERS

The article analyzes the method of investigation of crimes committed by law enforcement officers. Among the elements of the forensic characterization of crimes in the sphere of official activity, it is proposed to allocate the subject of the offense, the circumstances of the commission of the crime, the person of the offender, methods and criminal technology in the field of official activity, the traces of the crime. Each of these elements is characterized.

Key words: crime, punishment, crime investigation, official crime, investigation technique.

Постановка проблеми. Останнім часом українське суспільство все частіше звертає увагу на діяльність органів внутрішніх справ України. Систематичними стало висвітлення в ЗМІ фактів вчинення злочинів працівниками правоохоронних органів, проблема порушення ними законності набуває більшого масштабу в обговоренні як на сторінках газет та журналів, так і на телевізійних каналах. Зазвичай, отримавши інформацію про ті чи інші окремі порушення закону працівниками правоохоронних органів під час виконання ними своїх обов'язків, представники мас-медіа зосереджуються на висвітленні найбільш резонансних, що привертають увагу значної кількості аудиторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методики розслідування злочинів висвітлювалися у працях українських і зарубіжних вчених-криміналістів: Г. А. Матусовського, В. Д. Пчолкіна, Г. В. Москаленка, В. О. Образцова, М. В. Салтєвського, С. О. Сафронова, В. Ю. Шепітька, А. В. Старушкевича, Р. Л. Степанюка, В. М. Шевчука, Р. М. Шехавцова, М. П. Яблокова, К. О. Чаплинського та ін.

Мета дослідження. Розгляд особливостей методики розслідування злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів, зокрема, поліції.

Основні результати дослідження. На думку С.А. Алтухова, до злочинів, вчинених працівниками поліції, можуть бути віднесені різні кримінально-правові класи діянь, обумовлених сферами службової діяльності працівників:

- 1) злочини проти конституційних прав і свобод громадян?
- 2) злочини проти власності?
- 3) злочини проти державної влади та інтересів державної служби?
- 4) злочини проти правосуддя [1, с. 37].

О.О. Купленський називає такі чотири групи злочинів, пов'язаних зі службовою діяльністю працівників органів внутрішніх справ:

- 1) посягання, спрямовані на завдання шкоди життю та здоров'ю громадян?
- 2) діяння, що посягають на недоторканість особистості, її волю, честь і гідність?
- 3) діяння, що посягають на існуючу систему правосуддя?
- 4) корисливі злочини, вчинені у зв'язку з виконанням службових обов'язків [2, с. 9].

На думку О.М. Варигіна, злочини працівників ОВС також можна класифікувати за кримінально-правовими ознаками на злочини: проти власності; проти особис-

тості; проти інтересів служби в органах державної влади та органах місцевого самоврядування; проти правосуддя; інші злочини [3, с. 44].

Особливість розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів полягає в тому, що воно здійснюється на тлі протидії з боку зацікавлених осіб. При цьому до останніх належать не тільки самі підозрювані або обвинувачені, а й їх колеги і навіть керівники, які не бажають винести "сміття з хати", піклуються про "честь мундиру".

Під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності слідчий повинен усвідомлювати, що вказані злочини часто вчиняються у співучасті й неодноразово. Більше того, злочинці нерідко вживають заходів, націлених на протидію виявленню й розслідуванню вказаної категорії злочинів. Слідчий повинен організувати процес розслідування таким чином, щоб в найкоротші строки виявити всі епізоди злочинної діяльності, всіх співучасників, встановити розмір завданих збитків, забезпечити їх відшкодування, не допустити протидії, а в разі вжиття заходів, спрямованих на перешкодження кримінальному провадженню – подолати їх.

Тобто назване є нічим іншим, як проміжними тактичними завданнями на шляху встановлення об'єктивної істини по справі. Причому ці завдання потребують комплексного вирішення, оскільки поодинокі заходи не дадуть очікуваного результату. Зокрема, для розслідування злочинів у сфері службової діяльності характерними типовими тактичними операціями є "Встановлення статусу суб'єкта злочину", "Виявлення епізодів", "Встановлення очевидців", "Пошук і збереження документів", "Встановлення співучасників", "Встановлення корумпованих зв'язків", "Подолання протидії", "Пошук майна", "Розшук злочинця", "Затримання злочинця" та інші.

Для розслідування злочинів у сфері службової діяльності важливим тактичним завданням є з'ясування наявності в особи злочинця статусу службової особи або факту присвоєння цією особою владних повноважень чи звання службової особи. Причому не варто обмежуватися виключно збором доказів, які б підтверджували наявність згаданого статусу, а потрібно доказати обумовленість способів вчинення злочинів у сфері службової діяльності статусом особи злочинця, обсягом його повноважень і авторитетом його звання (посади), а також факт використання особою свого службового становища під час учинення згаданих злочинів.

Для вирішення названого тактичного завдання рекомендується застосовувати під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності таку тактичну операцію, як "Встановлення статусу суб'єкта злочину". Ця тактична операція є системою слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на збір усіх доказів у кримінальному провадженні, котрі б вказували на наявність в особи злочинця статусу службової особи (або факт присвоєння особою владних повноважень чи звання службової особи) та їх використання під час вчинення злочинів у сфері службової діяльності. Згадана тактична операція полягає насамперед у проведених заходів, спрямованих на пошук і витребування документів про призначення особи на посаду та обсяг її повноважень, установчої та статутної документації, ознайомлення з ними та їх дослідження; отримання свідчень від особи злочинця, підлеглих та інших працівників, обізнаних осіб, очевидців і потерпілих.

Мова йде про комплекс заходів пошукового та дослідницького характеру, а саме: отримання тимчасового доступу до документів або тимчасове вилучення документів; проведення обшуку (групи обшуків); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача; огляд документів, призначення технічних експертів документів, комп'ютернотехнічних, почеркознавчих та інших експертів; проведення зустрічних перевірок; допити свідків, підозрюваного, потерпілого тощо.

Оскільки злочини у сфері службової діяльності часто вчиняються в сукупності, у тому числі їм притаманні відповідні технології злочинної діяльності, а також вони характеризуються повторюваністю, то перед слідчим стоїть завдання виявити всі епізоди злочинної діяльності особи злочинця. Причому необхідно не просто виявляти факти вчинення конкретною особою злочинних проявів, а й звертати увагу на спільність їх задуму. Адже злочинна

технологія у сфері службової діяльності має місце тільки за комплексного характеру такої діяльності, тобто взаємопов'язаності та взаємообумовленості основного та додаткових злочинів, об'єднаних єдиним злочинним наміром. Як відомо, процедура досудового розслідування технології злочинної діяльності та просто сукупності злочинів відрізняється.

Тому тактична операція "Виявлення епізодів" полягає у проведенні комплексу слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на вирішення тактичного завдання з виявлення всіх епізодів злочинної діяльності конкретної особи та з'ясування їх взаємозалежностей.

Реалізується згадана тактична операція в залежності від етапу розслідування та криміналістичної ситуації шляхом проведення таких заходів:

- оперативна перевірка підозрюваного на причетність до вчинення інших злочинів, у тому числі у сфері службової діяльності;

- здійснення перевірки за Інтегрованими інформаційно-пошуковими системами Національної поліції України, Єдиними та Державними реєстрами, іншими пошуковими системами в електронних мережах загального користування з метою отримання довідково-аналітичної та оперативно-пошукової інформації, у тому числі про аналогічні нерозкриті злочини;

- отримання консультативної допомоги від фахівців;

- вилучення документації, пов'язаної зі службовою діяльністю підозрюваного, шляхом проведення відповідних обшуків, тимчасового вилучення чи отримання тимчасового доступу до неї;

- огляд вилученої документації, аналіз її змісту та виявлення слідів імовірної фальсифікації; – призначення технічних і почеркознавчих експертиз документів;

- проведення ревізій, зустрічних та інших перевірок;

- огляд приміщень, земельних ділянок, споруд, устаткування тощо; отримання зразків для експертизи, за необхідності – негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження;

- призначення судово-економічної, будівельно-технічних та інших судових експертиз;

- допит підозрюваного та свідків;

- здійснення аудіо-, відеоконтролю особи злочинця та місця;

- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, отримання розшифрування телефонних розмов і проведення їх аналізу;

- зняття інформації з електронних інформаційних систем тощо. Злочинам у сфері службової діяльності притаманне використання корумпованих зв'язків. Тому з метою правильної кваліфікації злочинів, виявлення всіх причетних до злочину осіб, у тому числі серед можновладців, та недопущення їх впливу на процес розслідування з боку органів досудового розслідування можуть вживатися відповідні комплекси заходів.

Мова йде про тактичну операцію "Встановлення корумпованих зв'язків". Для реалізації вказаної операції можуть проводитися оперативно-розшукові заходи, спрямовані на виявлення зв'язків підозрюваного (-их); допити підозрюваного (-их), свідків; вилучення та дослідження службової документації; негласні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на виявлення близького оточення злочинця, характер відносин між ними та їхньої причетності до злочинної діяльності та інші заходи.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що злочини у сфері службової діяльності (посадові злочини) становлять переважну більшість кримінальних проявів працівників правоохоронних органів.

Вчинювані посадові злочини мають безпосередній зв'язок зі службовими повноваженнями та характеризуються підвищеною суспільною небезпекою. Занепокоєння у зв'язку з цим викликає наявна тенденція щодо збереження високого рівня злочинності в ОВС, що спонукає до подальшого наукового пошуку ефективних форм і методів протидії вказаному виду злочинності, одним з яких є вдосконалення криміналістичної методики розслідування злочинів працівників правоохоронних органів.

Список використаної літератури

1. Алтухов С.А. Преступления сотрудников милиции (понятие, виды, особенности профилактики) / С.А. Алтухов. – СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. – 271 с.

2. Купленский А.А. Криминологическая характеристика преступлений, совершенных сотрудниками уголовного розыска в связи со служебной деятельностью: автореф. дисс. канд. юрид. наук / А.А. Купленский. – Омск, 1991. – 21 с.
3. Варыгин А.Н. Преступность сотрудников органов внутренних дел и воздействие на нее / Под ред. Б.Т. Разгильдиева. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2003. – 221 с.
4. Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. – Київ : КНТ ; Самміт-Книга, 2011. – 504 с.
5. Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юристъ, 2004. – 730 с.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007. – 424 с.
7. Приходько О.В. Тактичні операції при розслідуванні хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності / О.В. Приходько // Право і безпека: науковий журнал. – 2010. – № 3 (35). – с. 492.
8. Чернявський С.С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.С. Чернявський. – К., 2010. – 610 с.
9. Кікінчук В.В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.В. Кікінчук. – Харків, 2014. – 252 с
10. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : [монографія] / Б.В. Щур. – Х. : Харків юридичний, 2010. – 319 с.
11. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : [монографія] / В.А. Журавель. – Х. : Вид. агенція "Апостіль", 2012. – 304 с.
12. Криміналістика : [підручник] / [В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. – Х. : ХНУВС, 2011. – 666 с.
13. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Харків юрид., 2010. – 319 с.

Христенко В.В.

*Науковий керівник
к.ю.н., доцент Харь І.О.*

ПОНЯТТЯ, ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ТА ВИДИ СПАДКУВАННЯ

Стаття призначена для визначення загальної характеристики спадкування в Україні, з особливостями окремих видів та прийняття спадщини.

Ключові слова: *спадкування, види спадкування, підстава спадкування, прийняття спадщини.*

Христенко В.В.

ПОНЯТИЕ, ХАРАКТЕРНЫЕ ПРИЗНАКИ И ВИДЫ НАСЛЕДОВАНИЯ

Статья предназначена для определения общей характеристики наследования в Украине, с особенностями отдельных видов и принятия наследства.

Ключевые слова: *наследование, виды наследования, основания наследования, принятие наследства*

Khristenko V.

CONCEPT, CHARACTERISTIC FEATURES AND TYPES OF INHERITANCE

The article is intended to determine the general characteristics of inheritance in Ukraine, with the characteristics of certain species and the adoption of inheritance.

Key words: *inheritance, types of inheritance, basis of inheritance, acceptance of inheritance.*

Постановка проблеми. Усе в житті має свій початок та кінець, усі життєві процеси є невідворотними – як тривіально б це не звучало. Питання "спадщини", "спадкового права" завжди було, існує і залишатиметься актуальним як для громадянина,

суспільства, так і для держави в цілому, оскільки воно, так чи інакше зачіпає інтереси кожного. Спадкове право можна вважати інститутом цивільного права України, оскільки воно має всі його ознаки, а саме – це система пов'язаних між собою цивільно-правових норм, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою, місцем відкриття – останнє місце проживання спадкодавця. Право спадкування тісно пов'язане з правом власності, оскільки спадкування є одним із засобів набуття права власності.

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Цивільний кодекс (435-15) дозволяє успадковувати майже всі права і обов'язки, які мав спадкодавець (померла людина) на момент відкриття спадку.

Проте існують виключення при спадкоємстві. Не можна успадкувати права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, особисті немайнові права; право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; (це не стосується таких виплат, налічених спадкодавцеві, але не отриманих їм за життя, – вони передаються членам його сім'ї, а у разі відсутності таких – включаються в спадок); права та обов'язки особи як кредитора або боржника. У останніх двох випадках при певних обставинах спадкоємство можливе, але не завжди.

До складу спадщини входять усі права та обов'язки (за винятком, визначеним ст. 1219 Цивільного кодексу України), що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Існує два види спадкування: за заповітом або за законом. Обидва види (варіанти правової регламентації) переходу спадщини реалізуються в контексті загальної системи правил про спадкове наступництво, не суперечать один одному, проте конкурують між собою, з відданням пріоритету спадкуванню за заповітом. Слід зазначити, що спадкування за законом в більшості правопорядків відноситься до найбільш розповсюджених підстав переходу майна спадкодавця до його правонаступників, і складає в різних країнах від 70 до 90 % всіх випадків спадкового наступництва [2, с. 8].

Вибір відповідної підстави спадкування визначається юридичним фактами, які існують ще до виникнення спадкового правовідношення. Існування заповіту створює попередню можливість виникнення правовідношення, заснованого на волевиявленні померлого (спадкування за заповітом). В свою чергу, виникнення правовідношення, заснованого на зв'язках, передбачених законом обумовлює спадкування за законом [1, с. 108]. Підстава спадкування формується і завершується як юридичний склад у відношенні кожного конкретного спадкодавця і кожного конкретного спадкоємця. Тому підстава спадкування розглядається нами як сукупність юридичних фактів, що існують до виникнення спадкового правовідношення, виступають в якості передумов такого правовідношення, трансформуються у його елементи після виникнення спадкового правовідношення. Спадкування за законом має місце в таких випадках:

- відсутності заповіту
- визнання заповіту недійсним;
- смерті спадкоємців, вказаних у заповіті до відкриття спадщини або їх відмови від прийняття спадщини;
- заповідачем скасовано раніше складений заповіт і не залишено нового;
- заповіт у судовому порядку визнано недійсним;
- у разі, якщо заповітом не охоплено усього майна, що належало спадкодавцю.

При вирішенні питання, хто є спадкоємцями за законом, враховуються такі юридичні факти, як: родинні стосунки (кровна спорідненість), шлюбні відносини, усиновлення (удочеріння), перебування на утриманні спадкодавця.

Спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово.

Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі:

1. відсутності спадкоємців попередньої черги,
2. усунення їх від права на спадкування,
3. неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття.

Закон визначає 5 черг спадкоємців за законом.

Перша черга – діти, чоловік/дружина та батьки.

До спадкоємців першої черги відносять не лише дітей, які були живі на момент відкриття спадщини, але і дітей, які народилися живими після смерті спадкодавця. Відносять до першої черги і дітей, які народилися у не зареєстрованому шлюбі.

В той же час чоловік/дружина є спадкоємцями першої черги лише у тому разі, якщо вони перебували у зареєстрованому шлюбі.

Друга черга – рідні брати та сестри, баба та дід.

До рідних братів і сестер відносять як тих, що мають обох спільних батьків, так і тих, що мають спільну матір або спільного батька.

Третя черга – рідні дядько та тітка.

Четверта черга – ті, хто проживав з померлим однією сім'єю не менше п'яти років до відкриття спадщини.

Для того, щоб встановити, що особи проживали однією сім'єю, необхідно довести, що вони спільно проживали, були пов'язані спільним побутом, мали взаємні права та обов'язки. Такими доказами спільного проживання можуть бути: довідка житлово-експлуатаційної організації, правління житлово-будівельного кооперативу, відповідного органу місцевого самоврядування, про те, що спадкоємець фактично перед смертю проживав із спадкодавцем. Також доказами можуть бути реєстраційний запис у паспорті спадкоємця або у будинковій книзі, та інші документи, які підтверджують факт спільного проживання.

П'ята черга – інші родичі до шостого ступеня споріднення, а також утриманці, які не були членами сім'ї спадкодавця.

Ступінь споріднення означає кількість народжень, що пов'язують між собою двох осіб, які перебувають у родинних відносинах.

Наприклад, батьки та діти належать до першого ступеня споріднення, баба/дід та внуки – до другого, рідні дядько та тітка – до третього.

До родичів четвертого ступеня споріднення належать діти рідних племінників померлого (двоюрідні онуки), а також двоюрідні дід та баба.

До п'ятого ступеня споріднення – діти двоюрідних братів і сестер, діти двоюрідних діда та баби, діти двоюрідних онуків та онучок спадкодавця (двоюрідні племінники та племінниці, двоюрідні дядьки і тітки, двоюрідні правнуки і правнучки)

До шостого – діти двоюрідних правнуків і правнучок, діти двоюрідних племінників і племінниць, діти двоюрідних дядька і тітки спадкодавця (двоюрідні праправнуки та праправнучки, троюрідні онуки та онучки, троюрідні брати та сестри).

За взаємною згодою між собою спадкоємці можуть змінити черговість спадкування.

Для цього їм необхідно укласти між собою нотаріально засвідчений договір.

Такий договір має бути укладений не пізніше закінчення строку, призначеного для прийняття спадщини (6 місяців з дня смерті спадкодавця).

Крім того, законодавством встановлено, що черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини. Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині. А також, фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Спадкування за заповітом відбувається у випадку, якщо померлою особою до смерті було складено заповіт і він є дійсним. У разі його відсутності відбувається спадкування за законом.

Заповіт повинен бути укладений у письмовій формі із зазначенням місця і часу його укладання, підписаний особисто заповідачем і нотаріально посвідчений. Порушення зазначеної форми тягне за собою недійсність заповіту.

Якщо заповідач внаслідок фізичної вади, хвороби або з будь-яких інших причин не може власноручно підписати заповіт, за його дорученням у його присутності заповіт має право підписати інша особа в присутності нотаріуса або іншої службової особи, яка має право посвідчувати цей документ (частина 4 статті 207 ЦК України.) Заповіт не може підписувати особа на користь якої його зроблено. Закон допускає можливість посвідчення заповіту крім нотаріальної контори й іншими органами і посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251-1252 ЦК. Так, до нотаріально посвідчених заповітів прирівнюються заповіти громадян, що перебувають на лікуванні в лікарнях, проживають в будинках престарілих, перебувають під час плавання на морських суднах, заповіти військовослужбовців, заповіти громадян, які перебувають в експедиціях, заповіти осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, та ін. Ці заповіти посвідчують визначені цивільним законодавством посадові особи. Заповіт складається у двох примірниках. Один із них зберігається у нотаріальній конторі, другий видається заповідачу.

Особлива форма розпоряджень на випадок смерті передбачена законом щодо вкладів в банках. Вкладник може залишити розпорядження безпосередньо відповідному банку про те, кому слід видати вклад у випадку його (тобто вкладника) смерті. Це розпорядження може бути зроблене у формі надпису як на ощадній книжці, так і на обліковій картці вкладника банку. Причому підпис вкладника банку має бути посвідченим завідуючим відповідного відділення (філіалу) банку.

Відповідно до ЦК України кожний громадянин має право залишити за заповітом усе своє майно або частину його (не виключаючи предметів звичайної домашньої обстановки та житку) одній чи кільком особам як тим, що входять, так і тим, що не входять до кола спадкоємців за законом, а також державі або окремим державним, кооперативним та іншим громадським організаціям. Отже, заповіт на користь далекого родича чи просто приятеля буде дійсним і тоді, коли на момент відкриття спадщини будуть живі спадкоємці за законом (наприклад, діти, дружина та інші).

Заповідач може залишити все своє майно або його частину спадкоємцю другої черги незважаючи на наявність осіб, які входять у першу чергу спадкоємців за законом, або залишити все майно або частину його онуку, хоча син або дочка спадкодавця – батьки цього онука – живі.

Тобто заповідач не зв'язаний ні колом спадкоємців за законом, ні черговістю закликання спадкоємців до спадкування, ні правом представлення.

Спадкодавець має право заповідати своє майно державі, державним, кооперативним та громадським організаціям, незважаючи на те що у нього є спадкоємці за законом [4].

Не завжди особа, яка входить в коло спадкоємців за законом, чи особа, якій заповідано майно, буде закликатися до спадкування. Законом передбачені умови, за яких спадкоємець усувається від спадщини.

Як зазначено в статті 1224 ЦК України, не мають права стати спадкоємцями ні за законом, ні за заповітом особи, які навмисно позбавили життя спадкодавця чи кого-небудь з спадкоємців або зробили замах на їх життя. Виключенням для таких осіб є тільки те, що знаючи про це, спадкодавець все ж призначив їх своїми спадкоємцями за заповітом.

Спадкоємцями за законом не мають права стати також:

- батьки після дітей, у відношенні яких вони позбавлені батьківських прав і не були поновлені в цих правах на момент відкриття спадщини;

- батьки і неповнолітні діти, що злісно ухилялися від виконання покладених на них в силу закону обов'язків по утриманню спадкодавця, якщо ці обставини підтвержені в судовому порядку, а також за інших обставин зазначених у Ст.1224 ЦКУ. Зазначені правила щодо усунення за певних умов спадкоємців від спадкування застосовуються і до права на заповідальний відказ.(Ст.1237 ЦК України)

В контексті загального визнання двох основних видів спадкування пропонується також виділяти "змішане спадкування"у випадках не охоплення заповітом всієї спадщини [3, с. 200].

Аналіз статті 1217 ЦК, згідно з якою "спадкування здійснюється за заповітом або за законом", дозволяє звернути увагу ще на один момент. Альтернативність кожного з названих видів спадкування підкреслюється використанням сполучника "або". Наприклад, стаття 1111 ЦК РФ носить назву "Підстави спадкування" і визначає, що "спадкування здійснюється за заповітом і за законом". Не викликає сумнівів можливість одночасного спадкування особою за двома підставами спадкування одночасно (заповіт складено на частину майна, спадкоємець за заповітом є одночасно обов'язковим спадкоємцем, спадкодавцем було складено два заповіти на різне майно на користь одного і того ж спадкоємця та ін.). Тому варіант викладення змісту статті 1217 ЦК з використанням сполучника "і" видається більш вдалим.

Висновок. Складність спадкових правовідносин, багатоетапність нотаріального провадження, що здійснюється у зв'язку з реалізацією цього комплексу правовідносин матеріального і процесуального характеру, великі складнощі у процедурі обчислення обов'язкової частки у тих випадках, коли одна і та ж особа мають право спадкувати за декількома підставами спадкування одночасно. Практична реалізація різних варіантів підстав і порядків спадкування залишаються дискусійними, неоднозначними і потребують визначеності на рівні нотаріальної і судової практики.

На останок, хочеться сказати, що українське законодавство у своєму розвитку з питань спадкового права, крок за кроком стає більш досконалим, справедливим та ефективним, хоча містить прогалини та колізії над якими потрібно ще працювати. Наше життя, також, є не досконалим та воно продовжується, і необхідно його прожити так, щоб залишити після себе гарну спадщину не лише матеріальну, а й духовну.

Список використаних джерел

1. Гонгало Ю.Б. Юридические факты в наследственном праве России и Франции: Сравнительно-правовое исследование / Ю.Б. Гонгало – М.: Статут, 2010. – 310 с.
2. Шилохвост О.Ю. Наследование по закону в российском гражданском праве / О.Ю. Шилохвост. – М.: Норма, 2006. – 272 с.
3. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд: Наук. – практ. посіб. / За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2007. – 1216 с.
4. Спадкування за законодавством України. Коментар. Судова практика. – К.: Юрінком інтер, 2008. – 336 с.

Черкас М.Г.

Науковий керівник:

к.ю.н. (доцент) Александренко О.В.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ТЕРОРИЗМУ

У статті досліджено та проаналізовано класифікацію видів тероризму, розглянуто основні поняття тероризму. Показано необхідність системного підходу щодо класифікації видів тероризму взагалі і прояві тероризму зокрема, які містять в собі загрози соціального, фізичного та психологічного походження. Досліджено чинники, що можуть сприяти поширенню тероризму.

Ключові слова: *тероризм, визначення тероризму, конфлікт, терор, загроза, прояви тероризму.*

Черкас М.Г.

КЛАСИФИКАЦИЯ ВИДОВ ТЕРРОРИЗМА

В статье исследовано и проанализировано классификацию видов терроризма, рассмотрены основные понятия терроризма. Показана необходимость системного подхода к классификации видов терроризма вообще и проявлений терроризма в частности, содержащие в себе угрозы социального, физического и психологического происхождения. Исследованы факторы, которые могут способствовать распространению терроризма.

Ключевые слова: *терроризм, определение терроризма, конфликт, террор, угроза, проявления терроризма.*

CLASSIFICATION OF TERRORISM SPECIES

The article explores and analyzes the classification of terrorism species, explores the main concepts of terrorism. The need for a systematic approach to the classification of types of terrorism in general and manifestations of terrorism in particular, containing threats of social, physical and psychological origin, is shown. Factors that can contribute to the spread of terrorism are investigated.

Keywords: terrorism, definition of terrorism, conflict, terror, threat, manifestations of terrorism.

Постановка проблеми. У сучасних умовах в світі простежується ескалація терористичної діяльності, особливо з боку екстремістських організацій. Це вже не одиничні терористичні акти слабо підготовлених осіб, а організована, професійна діяльність спеціально підготовлених бойовиків, або спеціальних агентів. Останнім часом у багатьох країнах почастишали випадки здійснення терористичних актів, що потягли за собою численні людські жертви. Прояви тероризму стають все більш витонченими, набувають масовішого, жорсткішого, а відтак і небезпечного характеру. Необхідність підвищення ефективності боротьби з тероризмом робить актуальним дослідження його сучасних видів і форм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз причин і умов виникнення тероризму, загальна характеристика окремих з них, адміністративно-правові та міжнародно-правові аспекти цього питання, класифікація видів тероризму були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, таких, як Ю.І. Авдєєв, М.М. Афанасьєв, О. Бельков, О.П. Дзьобань, Є.П. Кожушко, Б.Б. Кутовий, В.А. Ліпкан, О.М. Максимова, В.В. Остроухов, О.М. Швидак, С.П. Шубін [1-10] та ін.

Проте, потребує детального розгляду та уточнення класифікація видів тероризму залежно від форм його виявлення, а також дослідження реальних і потенційних чинників, які можуть сприяти поширенню тероризму в Україні.

Мета дослідження – аналіз теоретичних напрацювань щодо визначення класифікації видів тероризму.

Основні результати дослідження. Терор як засіб досягнення певних політичних цілей ввійшов у новітню історію з середини XIX ст., а відтак усе більше набирав поширення і застосування, перетворюючись на тероризм як відверто жорстку, цілеспрямовану форму насильства у боротьбі проти політичних опонентів, переважно державних органів влади, за реалізацію програмних чи локальних, партійних, групових, у тому числі конфесійних інтересів.

Сучасний тероризм характеризується різко підвищеною технічною оснащеностю, високим рівнем організації, наявністю значних фінансових коштів. Його головна відмінна риса – це розмивання меж між міжнародним і внутрішнім тероризмом. Розширюються зв'язки терористичних організацій з представниками наркобізнесу і незаконної торгівлі зброєю. Помітна динаміка зростання терористичних груп у сучасному світі.

Слово тероризм походить від латинського "terror", що в перекладі означає "страх", "жах" [2]. Отже, тероризм можна трактувати як політику і практику досягнення політичної мети за допомогою терору. Розроблені десятки класифікацій тероризму. Розрізняють терор "зверху" і "знизу", політичний, революційний, лівий, правий, сепаратистський, комплексний, кримінальний, патологічний та ін. [4].

Закордонні й вітчизняні філософи, політологи, історики, юристи систематизують і класифікують тероризм, пропонуючи специфічні критерії класифікації, відображаючи при цьому багатомірність і складність цього явища.

Зарубіжні дослідники виділяють такі види тероризму: психічний і злочинний (Дж. Белл); революційний, субреволюційний і репресивний (П. Уїлкінсон, Р. Шульц); ядерний, економічний, технологічний, екологічний та ін.[9].

На думку І. Мехєєва, тероризм можна класифікувати на такі самостійні види: за територіальною ознакою: міжнародний; внутрідержавний; залежно від злочинної мотивації: політичний; релігійний; націоналістичний; економічний; за формою прояву: використання з терористичною метою вибухових пристроїв; захоплення повітряного судна та інше злочинне втручання в діяльність цивільної авіації; захоплення

морського судна та інше злочинне втручання в діяльність міжнародного судноплавства; захоплення заручників; інші форми тероризму [8].

Говорячи про терор, Ю. І. Авдеев та М.М. Афанасьєв виділяють його парні варіанти: революційний і контрреволюційний, субверсивний і репресивний, фізичний і духовний, селективний і сліпий, а також провокаційний, превентивний, військовий і кримінальний [1, с. 18 ; 2, с. 54].

Інша класифікація запропонована Остроуховим В.В. Поклавши в основу своєї класифікації міжнародні правові документи і зарубіжні нормативні акти, він вважає доцільним розділяти тероризм на державний тероризм (який організовується або підтримуваний однією державою проти іншої), міжнародний, системний внутрішньо-державний, інший внутрішньо-державний, релігійний, точковий [9].

О. М. Швидак [10] і С. П. Шубін [11] виділяють тероризм державний, індивідуальний, військовий і "мирний" (що чиниться у мирний час), революційний і контрреволюційний, визвольний і репресивний, політичний і загально кримінальний.

Як видно із запропонованих класифікацій, в їх основу найчастіше покладено різні критерії, які відображають той чи інший аспект тероризму (спосіб терористичної діяльності, суб'єкт, спрямованість, масштабність, місце скоєння тощо). У зв'язку з цим класифікаційних груп тероризму може бути безліч. Тому деякі автори пропонують більш спрощений підхід до класифікації видів тероризму. Наприклад, В. А. Ліпкан [7] виділяє три основних види тероризму: державний – терористичні акції, здійснювані державою або за підтримки держави; груповий (або організований) – терористичні акції, здійснювані групами чи організаціями приватних осіб, які не користуються підтримкою держави; стихійний (індивідуальний) – терористичні акції, здійснювані приватними особами.

Існують також інші підходи до класифікації тероризму. Тут слід погодитися з думкою Є. П. Кожушко [5], який вважає, що велика кількість класифікацій призводить до того, що часто в одному ряду виявляються непорівнянні поняття. Як він зазначає далі: "У силу різноманіття природи тероризму з різних приводів, можна виділити велику кількість його видів". Проте, багато в чому ця велика кількість відображає не специфічні риси тероризму, як соціально-політичного явища або ж тільки йому притаманні кримінологічні особливості, а властивості, загальні для багатьох інших явищ суспільного життя. Майже нічого нового в розуміння суті тероризму та специфіки методів протидії йому вони не привносять". Потім автор зазначає: "Звернення до соціально-політичної складової тероризму навряд чи ефективно для класифікації, тим більше що воно відображає причинно-цільовий комплекс, який, звичайно, дуже важливо враховувати для ліквідації умов, що сприяють виникненню та інтенсифікації тероризму. Разом з тим, з одного боку, як не раз підкреслювалося на міжнародному рівні, жодна з причин тероризму не може служити виправданням його кримінальної сутності".

Можна також назвати інші форми тероризму: "хімічний", "біологічний", "психологічний". Останнім часом занепокоєння правоохоронних органів і вчених, що досліджують проблеми тероризму, викликає така нова форма тероризму, як високотехнологічний тероризм, складовими якого є кібертероризм (електронний, комп'ютерний) і космічний тероризм [5].

Під кібертероризмом розуміють навмисну мотивовану атаку на інформацію, що обробляється комп'ютером, комп'ютерну систему або мережу, яка пов'язана з небезпечною для життя і здоров'я людей або настанням інших тяжких наслідків, якщо такі дії вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокування військового конфлікту.

Сучасний рівень науково-технічного прогресу дає підстави виокремити такі форми прояву космічного тероризму:

- знищення космічних об'єктів, елементів наземних комплексів управління та інших структур космічних агентств;
- залякування окремих великих організацій, регіонів, країн вибором місць падіння захоплених космічних апаратів;
- залякування діями з космосу щодо морських, наземних і повітряних об'єктів.

З урахуванням переліченого вище, на мою думку, під тероризмом слід розуміти злочинне діяння, що полягає в застосуванні протиправних дій або в загрозі їх застосування

відносно окремих осіб, групи осіб, матеріальних або нематеріальних об'єктів, що супроводжується залякуванням населення і навмисним створенням обстановки страху, пригніченості, напруженості з метою ухвалення рішень, вигідних для терористів, що характеризуються підвищеною суспільною небезпекою і публічним характером здійснення. При цьому мета терористів може бути різною: релігійною, політичною, економічною і т. ін.

В світі діє дуже багато різноманітних терористичних груп. На основі узагальнення й аналізу практики їх діяльності вчені виділили загальні тенденції, які зводяться до наступних положень:

- чим менша за чисельністю терористська група, тим краще вона законспірована, а також тим жорстокіші та радикальніші методи застосовує;

- класифікація терористських груп за визначеними критеріями дозволяє зрозуміти, чому саме ці групи людей згуртовуються для вчинення протиправних дій, чому вони вдаються до тероризму, а не беруть участь, наприклад, у загальних виборах або ж не звертаються до міжнародного суду в Гаазі, чому чинять вбивства беззахисних людей;

- метою діяльності більшості терористських груп є територіальні питання (відокремлення або воз'єднання з певною державою), тому не вирішення конфліктів у минулому знаходять своє вирішення у теперішній час і цим вирішенням є вчинення актів тероризму;

- більшість терористських груп мають зовнішню підтримку;

- чим активніше держава бореться з тероризмом, тим менше шансів на успіх мають самі терористи, отже, боротьба з тероризмом повинна носити випереджаючий, агресивний та безжалісний до терористів характер. [8]

За даними наукових досліджень, загальна модель чинників, які сприяють виникненню й розвитку в суспільстві конфліктогенної ситуації, що розв'язується, у тому числі терористичним способом, зазвичай виглядає так:

- економічна криза;

- хронічна політична нестабільність;

- руйнування історичних, культурних, моральних, гуманітарних цінностей;

- зростання націоналізму, національної нетерпимості, релігійного екстремізму та сепаратистських настроїв;

- зацікавленість у дестабілізації ситуації з боку інших держав, низки закордонних терористичних, релігійних, націонал-радикальних та інших організацій;

- негативні процеси у соціальній структурі, що призвели до маргіналізації багатьох соціальних груп;

- падіння життєвого рівня, стан психологічного дискомфорту, тривоги й безвиході, незахищеності, що відчула на собі значна частина населення;

- зростання соціальної агресивності [6].

Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок, що успішне вирішення проблеми боротьби з тероризмом лише за допомогою правових і силових методів неможливе. В основу протидії тероризму має бути покладено виважену, послідовну системну державну політику гармонізації суспільних відносин, своєчасного усунення суперечностей та негативних процесів в економічній, соціальній, соціально-психологічній сферах життєдіяльності суспільства.

З урахуванням ймовірних терористичних загроз доцільно створити загальнодержавну систему протидії тероризму. Така система має містити в собі чітку класифікацію видів тероризму. У здійсненні антитерористичної діяльності мають брати участь органи законодавчої, виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суспільно-політичні об'єднання та громадські організації, засоби масової інформації, релігійні організації.

Висновки. Відсутність чіткості та єдності в поглядах дослідників на класифікацію тероризму та міжнародного тероризму свідчить про те, що ці поняття є категоріями більшою мірою політичними, ніж правовими.

На підставі існуючих визначень тероризму можна зробити висновок про те, що тероризм – це різні форми запланованого прояву агресії, спрямованої на конкретні публічні особи, результатом якої має стати формування почуття страху й пригніченості у певних групах або у всього населення країни заради досягнення політичних, економічних та інших цілей.

Тероризм є складною комплексною проблемою, а успішно протидіяти йому можна лише у спосіб здійснення системи економічних, соціальних, правових, інфор-

маційно-пропагандистських, оперативно-розшукових та організаційно-технічних заходів. Ці заходи в умовах глобалізації мають здійснюватися як на національному, так і на міждержавному рівнях, у рамках міжнародного співробітництва.

Список використаних джерел

1. Авдеев Ю.И. Типология терроризма / Ю.И. Авдеев // Современный терроризм: состояние и перспективы. – М., 2014. – С. 57.
2. Афанасьев Н.Н. Типология терроризма / Н.Н. Афанасьев // Социально-гуманитарные знания. – 2013. – № 1. – С. 230.
3. Бельков О. Международный терроризм – слова и смыслы / О. Бельков // Власть. – 2013. – № 2. – С. 17-18.
4. Дзьобань О.П. Політичний тероризм і політичний екстремізм: до проблеми розмежування понять / О.П. Дзьобань, Е.А. Кальницький // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – 2017. – № 2(26). – С. 43.
5. Кожушко Е.П. Современный терроризм.: Анализ основных направлений / Е.П. Кожушко. – Минск: Харвест, 2015. – С. 107-112.
6. Кутовий Б.Б. Проблема політичного тероризму / Б.Б. Кутовий // Наукові праці. МДГУ ім. П. Могили. Політичні науки. – 2015. – Т. 25. – Вип. 12. – С. 130.
7. Ліпкан В.А. Тероризм і національна безпека України / В.А. Ліпкан. – К.: Знання, 2016. – С. 70.
8. Максимова О.М. Ресурсна база тероризму в сучасному світовому політичному процесі / О.М. Максимова // Вісник. Науковий журнал. – Вид-во ЛДУ ім. Івана Франка, 2014. – Вип. 18. – С. 54.
9. Остроухов В.В. Філософський аналіз морально-світоглядних мотивацій насильства і терору / В.В. Остроухов. – К., 2015. – С. 10.
10. Швидак О.М. Тероризм і засоби масової інформації / О.М. Швидак // Вісник. Науковий журнал ЛДУ ім. Івана Франка. – 2014. – Вип. 18. – С. 72.
11. Шубін С.П. Психологічні чинники сучасного політичного конфлікту / С.П. Шубін // Наукові праці: науково-методичний журнал. – 2014. – Т. 25. – Вип. 12. Політичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2014. – С. 72.

Черниш В.М.

*Науковий керівник
к.ю.н., доцент* **Александренко О.В.**

ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА ЩОДО ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена розгляду правового механізму відшкодування майнової та моральної шкоди від злочинних посягань, яким є цивільний позов. Проаналізовано підходи різних вчених щодо ролі прокурора як посадової особи, яка може брати участь у провадженні по цивільному позову в кримінальному процесі. Окреслено шляхи врегулювання проблемних питань подачі цивільного позову прокурором на різних стадіях кримінального провадження. Автор акцентує увагу на необхідності розробки правового механізму обов'язкового відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: прокурор, цивільний позов у кримінальному процесі, відшкодування шкоди, майнова та моральна шкода, кримінальне провадження.

Черныш В.Н.

ПРОЦЕСУАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОКУРОРА ПО ГРАЖДАНСКОМУ ИСКУ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Статья посвящена рассмотрению правового механизма возмещения материального и морального ущерба от преступных посягательств, которым является гражданский иск. Проанализированы взгляды ряда ученых на роль прокурора как должностного лица, которое может принимать участие в производстве по гражданскому иску в уголовном процессе. Очерчены пути урегулирования проблемных вопросов подачи гражданского иска прокурором на различных

стадіях уголовного процесса. Автор акцентує увагу на необхідності розробки правового механізму обов'язкового возмещення матеріального і морального вреда, причиненого уголовним правонарушенням.

Ключеві слова: прокурор, гражданський иск в уголовном процессе, возмещение вреда, материальный и моральный вред, уголовное производство.

Chernysh V.N.

PROCESS WORK OF PROSECUTORS IN CIVIL LAWSUIT IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the legal mechanism for compensation for property damage from criminal attacks, which is a civil action. The approaches of various scholars on the role of the prosecutor, as the officer who may participate in the proceedings in civil action in criminal proceedings and ways of settling issues prosecutor filing a civil action in various stages of criminal proceedings. The author emphasizes the need to develop a legal mechanism for the compulsory compensation for material and moral damage caused by a criminal offense.

Key words: prosecutor, civil action in criminal proceedings, damages, property and moral damage, criminal proceedings.

Актуальність теми дослідження. Важливе значення як для відшкодування шкоди, завданої правопорушенням, так і для швидкого й повного розслідування у кримінальному провадженні має доказування характеру і розміру завданої ними матеріальної та моральної шкоди. Встановлення зазначених обставин відіграє важливу роль як для забезпечення відшкодування шкоди в повному обсязі, так і для правильної кваліфікації дій осіб, які скоїли правопорушення, призначення покарання тощо.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Суттєвий внесок у розробку теоретичних і практичних проблем, що виникають під час позовного провадження в кримінальному судочинстві, здійснений в роботах таких науковців-фахівців: В.А. Азарова, С.А. Альперта, Ю.В. Бауліна, М.І. Гошовського, Ю.М. Грошевого, З.З. Зинатулліна, Я. Клименка, Є.Г. Коваленко, О.П. Кучинської, В.Т. Маляренко, М.Я. Никоненка, Е.С. Никуліна, Т.М. Присяжнюка, М.А. Чельцова, Ю.В. Циганка, В.С. Шадріна та ін. Проте, основна увага багатьох авторів приділяється загальним положенням провадження по цивільному позову в порядку кримінального судочинства. Майже не досліджені є питання стосовно особливостей позовної діяльності органів та посадових осіб, на яких покладається процесуальний обов'язок доказування за цивільним позовом у кримінальному процесі, зокрема прокурора.

Метою статті є визначення діяльності прокурора як одного із суб'єктів, на яких покладається процесуальний обов'язок підтримання та доказування за цивільним позовом про відшкодування матеріальної або моральної шкоди в рамках кримінального судочинства, предмета доказування за цивільним позовом вказаної категорії, а також окреслення особливостей прокурорсько-представницьких правовідносин у кримінальному судочинстві.

Основні результати дослідження. Держава бере на себе зобов'язання зі збереження та захисту честі і гідності, життя і здоров'я людини та громадянина, особистої свободи і власності. Держава гарантує потерпілому від правопорушення право на компенсацію збитків, але, як показує практика, на сьогодні відсутній чіткий правовий механізм, який дозволив би в нових політичних та економічних умовах забезпечити обов'язкове відшкодування матеріальної та моральної шкоди, збільшивши при цьому вартість усіх майнових прав людини.

Відсутність належного, чітко врегульованого захисту права власності призводить до падіння престижності органів державної влади, правоохоронних органів, збільшення правового нігілізму.

Ця ситуація вимагає прийняття науково обґрунтованих кардинальних рішень щодо її зміни. Якщо в даний час не вжити дієвих законодавчих та практичних заходів щодо відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої правопорушеннями, це спричинить погіршення економічного стану держави та матеріального благополуччя громадян.

Засобом відшкодування майнової шкоди від злочинних посягань є цивільний позов у кримінальному процесі, ефективне використання якого дозволить вирішити комплекс значущих завдань – максимально повно компенсувати юридичним та фізичним особам шкоду, якої вони зазнали від вчиненого кримінального правопорушення.

Значну роль у вирішенні нагальних завдань законодавчого регулювання проблем, пов'язаних із відшкодуванням майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, відіграє участь прокурора в пред'явленні і підтриманні цивільного позову, який може розглядатися в порядку кримінального провадження лише за односторонньої наявності таких трьох умов: 1) матеріального або морального збитку, яких зазнав потерпілий; 2) ознак складу злочину в діях обвинуваченого; 3) причинного зв'язку між діями обвинуваченого і заподіяною шкодою.

У разі відсутності хоча б однієї із зазначених умов вимоги про відшкодування шкоди не можуть розглядатися в рамках кримінального провадження. Можливість спільного розгляду цивільного позову і кримінального провадження сучасними дослідниками вбачається в наявності єдиного юридичного факту, що лежить в основі притягнення особи до кримінальної та цивільної відповідальності в тих випадках, коли правопорушенням заподіяно майнову або моральну шкоду. Отже, діяльність прокурора з пред'явлення і підтримання цивільного позову в кримінальному провадженні необхідно розглядати як спрямовану на виконання покладених на нього завдань у сфері кримінального судочинства, серед яких першочерговим є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь.

Враховуючи цивільно-правовий характер інституту цивільного позову в кримінальному провадженні, прокурор повинен керуватися положеннями цивільного та цивільно-процесуального законодавства щодо визначення розміру шкоди, форми позовної заяви та ін. Звертає на себе увагу і той факт, що окремі дослідники пропонують розглядати діяльність прокурора з пред'явлення і підтримання цивільного позову в кримінальному провадженні в контексті функції представництва прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді, і, відповідно, на зазначену діяльність поширюються норми щодо прокурорського представництва.

Так, Закон надає право прокуророві захищати інтереси держави і суспільства шляхом пред'явлення та підтримання цивільного позову в кримінальному судочинстві. Однак правові механізми реалізації цього права в кримінально-процесуальному законодавстві визначені досить розпливчато, у зв'язку з чим на практиці виникають проблемні ситуації, пов'язані з визначенням процесуального статусу прокурора при пред'явленні ним цивільного позову в кримінальному провадженні: його процесуальні взаємини зі слідчим, який веде кримінальне провадження, по якому заявлено цивільний позов для захисту майнових інтересів особи, потерпілої від правопорушення; співвідношення і реалізація прав цивільного позивача і цивільного відповідача при підтримці прокурором позову та інші.

Кримінальний процесуальний закон не містить чітко визначених положень з приводу пред'явлення або підтримання прокурором цивільного позову та не передбачає переваги прокурора перед іншими особами, наділеними правом його заявлення в кримінальному процесі. Разом із тим історична роль органів прокуратури саме в період побудови правової держави і загальної економічної нестабільності пред'являє підвищені вимоги до прокурорів щодо забезпечення ними верховенства права, справедливості і порядку. У зв'язку з цим в юридичній літературі склалися дещо суперечливі підходи до вирішення цього питання.

Зокрема, Л.Л. Нескороджена зазначає, що вимога особи, яка зазнала збитків від вчиненого злочину, про відшкодування даної шкоди в таких випадках є не обов'язковою. А.В. Лапкін дотримується думки, що в разі пред'явлення цивільного позову прокурором вимога потерпілого також має місце, але формулює, висуває і підтримує його прокурор в інтересах останнього. Остання точка зору видається більш обґрунтованою, оскільки ч. 1 ст. 61 КПК вказує як на умову визнання особи цивільним позивачем пред'явлення вимоги про відшкодування збитків. З іншого боку, в якості такої вимоги виступає власне цивільний позов.

У юридичній літературі звертається увага на те, що від людини вимагається окрема заява або в протоколі допиту робиться відповідна відмітка про її бажання бути цивільним позивачем. Тому, на наш погляд, приводами для пред'явлення або підтримання цивільного позову прокурором може бути як звернення особи, якій злочином заподіяно шкоду, за сприянням про її відшкодування до прокуратури, так і виявлення прокурором підстав і умов для пред'явлення цивільного позову в інтересах особи. Вочевидь, що наявність звернення є оптимальним варіантом, оскільки дозволяє з'ясувати дійсне волевиявлення особи щодо відшкодування шкоди, його виду, та обсягу тощо. З іншого боку, відсутність такого звернення не може розглядатися як перешкода для пред'явлення цивільного позову прокурором, оскільки він при цьому керується засадою публічності і не потребує наявності волевиявлення зацікавлених осіб на вчинення тих чи інших процесуальних дій.

Необхідно підкреслити, що у випадку, коли прокурор пред'являє або підтримує цивільний позов, він не стає цивільним позивачем, оскільки їм може виступати тільки особа, яка понесла збитки від злочину. Відповідно, пред'явлення цивільного позову прокурором повинно вести до визнання особи, в інтересах якої він пред'явлений, цивільним позивачем. Прокурор не згадується серед суб'єктів прийняття рішення про визнання особи цивільним позивачем, що, на наш погляд, також є прогалиною в законодавстві.

При розгляді даної проблематики варто підтримати Д.К. Бокова, який зазначає, що заявлення або підтримання цивільного позову прокурором у кримінальному судочинстві – це виражена у встановленій процесуальній формі вимога прокурора на захист інтересів фізичних і юридичних осіб, які зазнали майнової чи моральної шкоди від кримінального правопорушення, до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого чи інших осіб, які несуть майнову відповідальність за їхні дії, про відшкодування цієї шкоди, заявлена до суду та розглядувана спільно з кримінальним провадженням або в порядку цивільного судочинства, та пропонує низку таких положень:

1. Необхідність надання прокурору права заявляти регресні позови на захист інтересів фізичних та юридичних осіб у кримінальному судочинстві, що дозволить: своєчасно вирішувати майнові вимоги; сконцентрувати увагу державних обвинувачів на максимальному сприянні суду при вирішенні цивільного позову прокурора в кримінальному провадженні на захист інтересів фізичних та юридичних осіб; підвищити ефективність кримінального судочинства й авторитет суду.

2. Включення прокурора в коло суб'єктів, уповноважених на стадії досудового розслідування в кримінальній справі порушувати перед судом клопотання про накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які несуть за законом майнову відповідальність за їхні дії, в цілях забезпечення виконання вироку в частині цивільного позову та інших майнових стягнень.

3. Надання суду апеляційної і касаційної інстанції права переглядати по апеляційному та касаційному поданням прокурора вирок суду першої інстанції в частині цивільного позову у бік збільшення присуджуваного стягнення на відшкодування завданої майнової шкоди.

4. Застосування норм цивільного процесуального законодавства в кримінальному провадженні зробити допустимим, якщо вони не суперечать принципам кримінального процесу, а необхідні для провадження за цивільним позовом правила не передбачені в кримінально-процесуальному законодавстві.

Пред'явлення цивільного позову прокурором може розглядатися як складний юридичний факт, внаслідок якого особа, в інтересах якої він був пред'явлений, набуває всього комплексу прав цивільного позивача, тоді як зобов'язання доводити підстави та умови, а також підтримувати позов у суді в повному обсязі покладаються на прокурора. Однак прокурор при цьому не перетворюється на представника цивільного позивача: його позиція під час підтримання цивільного позову визначається публічним інтересом, а не приватним інтересом особи, якій злочином було завдано збитків. Відповідно, прокурор не пов'язаний обов'язком підтримувати цивільний позов і зобов'язаний відмовитися від нього або від його підтримки, якщо в результаті судового розгляду дійде висновку про його необґрунтованість. Водночас цивільний позивач також не є пов'язаним процесуальною позицією прокурора. Тому, наприклад, відмова прокурора від позову не позбав-

ляє особу, в чій інтересах він був заявлений, ні права самостійно підтримувати цей позов далі, ні пред'явити його в порядку цивільного судочинства. з іншого боку, якщо цивільний позивач відмовився від позову, прокурор не може всупереч його позиції вимагати відшкодування заподіяної злочином шкоди на його користь.

На практиці проблемним є також питання про визначення обсягу шкоди, що підлягає відшкодуванню за допомогою цивільного позову. У цьому плані особливо часто вступають у конфлікт позиції прокурора і потерпілого, оскільки розмір вимоги прокурора до обвинуваченого виявляється заниженим порівняно з очікуваннями особи, якій злочином було завдано збитків. Певною мірою суперечливими в цьому сенсі є положення Цивільного кодексу України, що регулюють питання відшкодування шкоди. так, якщо згідно зі ст. 22 ЦК збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням майна, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби його право не було порушене (упущена вигода), то згідно з ч. 2 ст. 1192 ЦК розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі. Як зазначається в літературі, відповідно до цих положень на користь потерпілого (фізичної особи) у кримінальній справі не передбачено відшкодування упущеної вигоди, але це можливо, якщо цивільним позивачем є юридична особа.

На наш погляд, такий підхід не є правильним. При вирішенні цієї проблеми вважаємо за доцільне керуватися позицією М.І. Гошовського, згідно з якою прокурору слід виходити з того, що "з'єднаний процес" розгляду цивільного позову в кримінальній справі повинен гарантувати потерпілому можливість відшкодування заподіяної злочином шкоди в тому розмірі, який він міг би отримати при розгляді позову в порядку цивільного судочинства, інакше існування цього інституту в кримінальному процесі було б неефективним. Відповідно, цивільний позов у порядку кримінального судочинства має забезпечити повний обсяг відшкодування заподіяної злочином шкоди, в нього прокурор повинен включати: пряму дійсну шкоду, неодержані доходи, витрати, які поніс потерпілий у зв'язку з участю у справі, і витрати на відновлення порушених прав потерпілого (вартість медичної, соціальної, правової допомоги та ін.). Одночасно прокурору слід враховувати специфіку, яку має компенсація моральної шкоди: цивільний позов щодо цього через особливий і суто індивідуальний характер такої шкоди може пред'являти тільки особа, якій злочином фактично нанесені страждання, тобто потерпілий. відповідно, участь прокурора в його відшкодуванні має відбуватися в інших формах, наприклад, шляхом надання потерпілому допомоги по складанню і подачі відповідного позову, підтримання його в судовому розгляді.

Прокурор також має враховувати, що в кримінальному процесі неприпустимі: позов цивільного відповідача до обвинуваченого про стягнення сум, які вже сплачені цивільним відповідачем; зустрічні позови обвинуваченого; позови, які пов'язані з фактом вчинення злочину, але не є вимогою про відшкодування майнової шкоди; позови про відшкодування шкоди, заподіяної злочином, до осіб, яких до кримінальної відповідальності не притягнуто; позови про відшкодування майнової шкоди, що не випливають із пред'явленого обвинувачення; позови, які не підсудні місцевим судам.

Висновки. Таким чином, приводи і підстави пред'явлення та підтримання прокурором цивільного позову в кримінальній справі потребують законодавчої регламентації. Їх необхідно сформулювати більш конкретно для того, щоб надати можливість прокурору за допомогою цивільного позову забезпечити кожній особі, яка цього потребує, повного відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди в рамках кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Конституції України, прийнятої на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України № 2222-IV від 08.12.2004, № 2952-VI від 01.02.2011, № 586-VII від 19.09.2013 // zakon.rada.gov.ua

2. Кримінально-процесуальний кодекс України, 2013 // zakon.rada.gov.ua
3. Цивільного процесуального кодексу України, 2004 // zakon.rada.gov.ua
4. Гурев П. П. Цивільний позов в кримінальному процесі / П. П. Гурев. – М., 1961.
5. Петрухін І.П. Реформа судового розгляду у кримінальних справах. М. – 2000.
6. Боков А.Д. Цивільний позов прокурора в кримінальному процесі на захист інтересів держави: автореф. дис. ... к.ю.н. / А.Д. Боков. – М., 2012.

Чонка М.М.

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент Матвеев С.В.

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ

Стаття присвячена особливостям укладення договору оренди землі. У ній розглядаються наступні питання: відмінність понять "оренда землі" та "оренда земельної ділянки", строк договору, його державна реєстрація, тощо. Подано рекомендації щодо усунення виявлених проблем. Робота заснована на аналізі чинного законодавства і доктрини в пошуках відповідей на поставлені питання.

Ключові слова: договір оренди, землекористувач, оренда землі, земельна ділянка, державна реєстрація.

Ченка М.М.

ОСОБЕННОСТИ ДОГОВОРА АРЕНДЫ ЗЕМЛИ

Статья посвящена особенностям заключения договора аренды земли. В ней описываются следующие вопросы: отличие понятий "аренда земли" и "аренда земельного участка", срок договора, его государственная регистрация и другие. Поданы рекомендации по устранению выявленных проблем. Работа основана на анализе действующего законодательства и доктрины в поисках ответов на поставленные вопросы.

Ключевые слова: договор аренды, землепользователь, аренда земли, земельный участок, государственная регистрация.

Chonka M.M.

FEATURES OF THE RENT CONTRACT FOR WATER OBJECTS

The article is dedicated to specifics of the making a rent agreement for water objects. It describes the following issues: the difference between "the concepts of leasing land" and "leasing a land plot", time of making an agreements, its registration and others. Recommendations of troubleshooting identified problems. The work is based on an analysis of current legislation and doctrine in search of answers to the questions.

Keywords: lease contract, land user, land rent, land plot, registration.

Постановка проблеми. Значним кроком на шляху до впровадження в нашій державі європейських стандартів життя є курс на реформування правової системи. Земельна реформа – є однією з найважливіших законодавчих реформ.

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру станом на 1 січня 2017 року до земельного фонду входять: землі сільськогосподарського призначення – 42726,4 га, Ліси та інші площі – 10633,1 га, Забудовані землі – 2552,9 га, Відкриті заболочені землі – 982,3 га, Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'яністі місця, піски, яри інші) – 1020,6 га [1].

У випадку, коли власник земельної ділянки не має наміру використовувати свою землю особисто за її цільовим призначенням, він має можливість передати належну йому земельну ділянку на умовах оренди іншій особі. Оренда – одна з найбільш поширених форм тимчасового користування землі.

На думку багатьох науковців, зокрема Ю.В. Корнєєва, М.О. Мацелика, в найближчі роки єдиним реальним шляхом створення оптимальних землекористувань ринкового типу є оренда землі, оскільки вона виступає одним із дієвих регуляторів земельних відносин при відсутності вільного ринку земель [2, с. 40].

Нажаль, при оформленні орендних відносин, шляхом укладення договору оренди землі виникає багато проблемних питань, які потребують детального вивчення та подальшого закріплення у нормативно-правових актах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, що випливають з даної теми, науковці вивчали на різних рівнях. Їх дослідженням займаються: А.Г. Бобкова, І.С. Заїка, Ю.В. Корнеєв, М.О. Мацелик, А.М. Мірошниченко О.О. Тімуш, Ю.Є. Ходико та інші науковці.

Метою статті є дослідження особливостей та проблемних питань які виникають в процесі оформлення прав землекористувачів, шляхом укладення договору оренди землі.

Основні результати дослідження. Згідно ст. 1 Закону України "Про оренду землі", оренда землі – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності [3].

Аналізуючи зазначене визначення, очевидний висновок, що відносини з приводу оренди землі носять виключно договірний характер.

Так, ст. 14 Закону України "Про оренду землі" передбачає укладення договору оренди відповідно до типової форми, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України [4]. На жаль, назва договору зовсім не відображає суті правовідносин.

В ст. 1 Закону України "Про охорону земель" визначене поняття земля як поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею [5]. А згідно ст. 79 Земельного кодексу України "земельна ділянка" – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами [6].

Тобто, юридично правильніше було б укладати договори оренди земельної ділянки, а не оренди землі.

Погоджуючись з думкою Ю.Є. Ходико, оскільки земля як така взагалі не може визнаватися об'єктом права власності, як і вода, повітря та інші види матерії, що позбавлені просторових меж, то об'єктом будь-яких правовідносин є не земля як об'єкт природи або ресурс, а земельна ділянка як індивідуалізована в установленому законом порядку частина земної поверхні [7, с. 2].

Тобто, з метою уникнення ситуацій щодо невідповідностей укладених договорів до вимог чинного законодавства, законодавцю необхідно визначити єдину правову позицію з приводу зазначеного питання та внести відповідні зміни у законодавчі акти.

Слід мати на увазі, що законодавство може забороняти оренду деяких земельних ділянок. Так, заборонена оренда земельних ділянок, на яких розташовані поховання (ч. 1 ст. 28 Закону України "Про поховання та похоронну справу"), "земельні ділянки, штучно створені у межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісгосподарського призначення та природно-заповідного фонду, розташованих у прибережній захисній смузі водних об'єктів, крім випадків, передбачених законом" (ч. 3 ст. 93 Земельного кодексу України).

При цьому, ст. 792 Цивільного кодексу України містить положення про договір найму (оренди) земельної ділянки, за яким наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату.

Ще одним проблемним питанням є початок строку дії договору оренди землі.

Однією з істотних умов договору оренди землі є умова про строк. Згідно ст. 19 Закону України "Про оренду землі" строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років. Проте законом встановлений і мінімальний строк оренди землі для земельних ділянок сільськогосподарського призначення – 7 років, а для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, чи іншого господарства пов'язаного з сільськогосподарськими землями – 10 років.

Згідно ст. 631 Цивільного кодексу України строком договору є час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору.

Відповідно до ст. 125 Земельного кодексу, право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації цих прав.

Крім цього, відповідно до статті 253 ЦК України, перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

В науковій літературі наголошується, що для забезпечення ефективної експлуатації природних ресурсів необхідним є державне регулювання орендних відносин природокористування шляхом обов'язкової державної реєстрації орендних договорів, контролю над цільовим використанням орендованих природних ресурсів, страхування орендних ресурсів, забезпечення багатоваріантності оренди, активізації продажу прав довгострокової оренди природних ресурсів, проведення конкурсів і аукціонів для відбору кандидатів в орендарі за відповідними параметрами (освіта, кваліфікація, вік, певний стаж роботи тощо) [8, с. 24].

Отже, постає питання з якого моменту слід відраховувати строк дії договору оренди землі: з моменту реєстрації договору, з моменту укладення чи підписання? Так, наприклад, якщо договір укладений на 50 років в 2015-му році, а зареєстрований належним чином у 2017, то строк його дії закінчиться в 2065 році чи 2067 році?

Для врегулювання зазначених питань, необхідно на законодавчому рівні закріпити наступне положення: якщо договір передбачає обов'язкову державну реєстрацію відповідних прав, то він набуває чинності з моменту державної реєстрації. Державна реєстрація прав не відтермінує строк закінчення дії договору.

Закон України "Про оренду землі" містить внутрішню суперечність: з одного боку, акт приймання-передачі об'єкта оренди є невід'ємною частиною договору оренди (ч. 4 ст. 15), з іншого, право оренди землі виникає тільки після його державної реєстрації (ст. 125 Земельний кодекс України), отже, і передача земельної ділянки (про яку можна говорити лише умовно) відбувається саме в момент реєстрації.

Враховуючи, що "умови та строки передачі земельної ділянки" впливають із чинного законодавства, відсутність у договорі окремої вказівки на такі "умови і строки" не впливає на його дійсність. На думку А.М. Мірошниченко, що ж стосується акту приймання-передачі земельної ділянки, видається доцільною складати його без зазначення дати. У такому разі мінімізується ризик виникнення проблем, обумовлених описаною вище внутрішньою суперечністю Закону України "Про оренду землі" [9, с. 47].

Розмір орендної плати є істотною умовою договору оренди земельної ділянки і залежить від місця розташування та розміру земельної ділянки, терміну дії договору оренди, цільового призначення, умов використання і збереження якості землі, умов повернення земельної ділянки орендодавцю, існуючих обмежень і обтяжень щодо використання земельної ділянки, відповідальності сторін тощо [10, с. 99].

Статтею 22 Закону "Про оренду землі" передбачаються різні форми орендної плати залежно від особливостей предмета договору оренди. У випадку оренди земельної ділянки приватної власності орендна плата може сплачуватись у грошовій формі (плата є певною сумою коштів), натуральній (плата є визначеною кількістю чи частиною продукції, яка одержується з орендованої земельної ділянки), або виробничій (шляхом надання певних послуг орендодавцю). Якщо орендна плата встановлюється в натуральній формі, то у договорі оренди визначається перелік продукції, її якісні показники, вартість, місце, порядок та строки поставки. Якщо орендна плата встановлена у виробничій формі, то у договорі оренди визначаються види послуг, їх вартість, місце та строки надання. Сторони можуть передбачити в договорі оренди поєднання різних форм орендної плати. Якщо предметом договору оренди є земельна ділянка зі складу земель державної або комунальної власності, орендна плата повинна сплачуватись виключно у грошовій формі.

Проаналізувавши вищезазначене, очевидним є те, що законодавство, яке регулює відносини з приводу оренди землі містить безліч прогалин, які потребують термінового усунення.

Висновки. Аналізуючи зазначені доводи та джерела, впливає ряд таких висновків: 1. Оформлення права тимчасового землекористування відбувається шляхом укладення договору оренди землі. Типові положення якого затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 220 від 03 березня 2004 року "Про затвердження Типового договору оренди землі".

2. Строк оренди землі не може перевищувати 50 років, крім випадків оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення – 7 років, а також для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, чи іншого господарства пов'язаного з сільськогосподарськими землями – 10 років.

3. Строк дії договору оренди землі слід відраховувати з моменту державної реєстрації договору.

4. Орендна плата як одна з істотних умов договору оренди землі може сплачуватись у таких формах: грошова, натуральна та відробіткова форми.

Список використаних джерел

1. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру// Електронний ресурс. Режим доступу: <http://land.gov.ua>.

2. Корнєєв Ю.В., Мацелик М.О. Земельне право: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 240 с.

3. Про оренду землі: Закон № 161-XIV від 06.10.1998 р.// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 46-47, ст. 280;

4. Про затвердження Типового договору оренди землі: Кабінет Міністрів України; Постанова, Форма типового документа № 220 від 03.03.2004 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF>;

5. Про охорону земель: Закон від 19.06.2003 № 962-IV// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 39, ст. 349;

6. Земельний кодекс України: Кодекс від 25.10.2001 № 2768-III// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 3-4, ст. 27;

7. Ходико Ю.Є. Співвідношення понять "земля" та "земельна ділянка" в аспекті визначення предмета договору іпотеки. Наукова стаття // Електронний ресурс. Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1472/1/Xoduko_3.pdf;

8. Бобкова А.Г. Оренда як правова форма використання природних ресурсів у сфері господарювання / А.Г. Бобкова // Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної безпеки, використання та охорони природних ресурсів: міжнародна наук.-практ. Конф. (Харків, 9-10 жовтня 2009 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. – Харків : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 23-26;

9. Мірошніченко А.М. Земельне право України: Підручник. – К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2011. – 680 с.;

10. Українське цивільне право: навч. посібник 3-тє вид. за ред.. Заїка І.С., Тімуш О.О. та інш. – К.: "Центр учбової літератури", 2014 – 358 с.

Шелест О.М.

*Науковий керівник:
к.ю.н., Вінгловська О.І.*

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КОНВЕНЦІІ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

В статті досліджено основні положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, розкриття особливостей кримінального процесу згідно норм вищевказаної Конвенції, аналізу актуальних проблем розгляду скарг згідно положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: Держава, права людини, Конвенція, кримінальний процес, Європейський суд з прав людини.

Шелест О.М.

ВОПРОСЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА В ЕВРОПЕЙСКОЙ КОНВЕНЦИИ О ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ОСНОВНЫХ СВОБОД

В статье исследованы основные положения Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод, раскрытие особенностей уголовного процесса в соответствии с

нормами вишеуказанной Конвенции, анализа актуальных проблем рассмотрения жалоб согласно положения Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод и пути их совершенствования.

Ключевые слова: Государство, права человека, Конвенция, уголовный процесс, Европейский суд по правам человека.

Shelest O.M.

THE ISSUE OF THE CRIMINAL PROCESS IN THE EUROPEAN CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

The article examines the main provisions of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the disclosure of peculiarities of the criminal process in accordance with the provisions of the above-mentioned Convention, analysis of the actual problems of considering complaints in accordance with the provisions of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and ways of improving them.

Keywords: State, Human Rights, Convention, Criminal Procedure, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. В сучасному світі, коли проблема захисту прав людини вийшла за межі кожної окремої країни, виникла необхідність у гармонізації та гуманізації механізму кримінально-процесуального регулювання прав і свобод людини і громадянина з міжнародно-правовими актами. Ці права відображені в ряді важливих міжнародно-правових актів, які встановили загальні стандарти прав та інтересів особи, це зокрема: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Факультативний протокол до Міжнародного пакту Про громадянські і політичні права, Європейська конвенція про захист прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовний внесок у дослідження практики Європейського суду з питань захисту прав людини при здійсненні кримінального провадження здійснили В. Буткевич, О. Дроздов, Ю. Зайцев, В. Лутковська, О. Пасенюк, І. Петрухін, П. Рабинович, Т. Анцупова, Р. Петров, М. Мікієвич, М. Гнатовський, М. Буроменський та інші.

Проте, не можна не відмітити, що комплексних вітчизняних досліджень стосовно застосування практики Європейського суду у механізмі кримінального процесуального регулювання, на жаль, не проводилося, хоча дослідження цього питання сприятиме його подальшій гуманізації та гармонізації з міжнародно-правовими стандартами.

Мета дослідження. Основною метою дослідження є висвітлення основних положень Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, аналіз актуальних проблем розгляду скарг згідно положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та шляхи їх удосконалення.

Основні результати дослідження. Дослідження правозастосовної діяльності правоохоронних та судових органів виявило факт ряду проблем, які пов'язані із розумінням та використанням норм практики Європейського суду з прав людини.

Як ми знаємо Європейський суд визначає стандарти захисту прав людини при здійсненні кримінального провадження, тому як норми Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на яких базуються принципи роботи Європейського суду так і робота самого суду становить неабиякий інтерес для науковців і практиків.

Перш за все зазначимо, що Конвенція про захист прав і основних свобод людини є складним і багатостороннім міжнародним договором. Держави, які входять до складу учасників Конвенції, не набувають у зв'язку із цим чітких нових прав, як у простих угодах обміну товарами або послугами, а тільки зобов'язуються витримувати правила поведінки (виконувати певні дії) стосовно спільної договірної мети – захисту прав людини [16, с. 56].

Прикладна цінність Конвенції є в впровадженні уперш на європейському материкову регіонального важелю розгляду заяв осіб, які не є справжніми суб'єктами міжнародного права. Цей механізм здійснено на засадах Європейського суду з прав людини. Практика цього юрисдикційного органу набуває все більшої актуальності в самих різних сферах суспільних взаємовідносин на території країн Європейського континенту.

Суттєвою ознакою функції Європейського суду з прав людини є те, що цей міжнародний орган не тільки оцінює прийнятність рішень, дій або бездіяльності представників публічної влади в світлі матеріальних заборук Конвенції, а й реалізує офіційне тлумачення її норм. Ці права впливають безпосередньо зі статті 32 і є цілком закономірним з таких мотивів.

Суд може розглядати тільки ті заяви, що стосуються порушення одного або кількох прав, які викладено у Конвенції та в Протоколах до неї. Він не є апеляційною інстанцією стосовно національних судів і не може бути уповноваженим ані скасовувати, ані змінити їх рішення. Суд теж не може від імені особи напрямом втручатися в роботу органу влади, на дії якого скаржиться особа [14, с. 52].

Окрім цього є перелік обов'язкових правил, без яких звернення до Європейського суду з прав людини не може бути здійснене. До Європейського суду з прав людини може звернутися особа зі скаргою до Суду, якщо вважає, що вона особисто і безпосередньо стала потерпілою від недотримання одного чи більше основоположних прав зі сторони однієї або декількох із держав.

Суд повірений розглядати заяви тільки якщо вони цілеспрямовані проти держав, якими було ратифіковано Конвенцію та відповідні Протоколи. Суд не може розглядати заяви стосовно подій, які відбулися до ратифікації. Дата ратифікації Конвенції та Протоколів №1,4,7: 11.09.1997 р.; Протоколу №6: 01.05.2000 р.; Протоколу №12: 01.07.2006 р.; Протоколу №13: 01.07.2003 р.

Згідно зі статтею 35 § 1 Конвенції, особа може звернутися до Суду тільки після того, як вичерпає всі національні засоби правового захисту, і тільки протягом шести місяців після дати винесення остаточного рішення (під цим положенням мається на увазі перегляд справи загальним, апеляційним та касаційним судом), Суд не може приймати до розгляду заяви, які не відповідають даним умовам прийнятності.

Використовуючи належні засоби захисту, особа повинна дотримуватися національних процедурних правил, приміром, передбачені законом строки. Якщо, наприклад, позов було відхилено через те, що був пропущений термін оскарження, або через недотримання правил підсудності чи правомочності, або порушення встановлених законом процедурних правил, Суд не зможе розглянути заяву [10, с. 43].

І як ми зазначали вище, для подання заяви до Суду у особи є шість місяців після ухвалення остаточного рішення компетентним судом або органом влади.

Загальновизнаний принцип обов'язковості остаточного судового рішення, в тому числі й обов'язковості остаточного рішення Європейського Суду з Прав Людини на підставі статті 46 Конвенції в тій чи іншій формі закріплено в законодавстві всіх європейських країн.

Той факт, що національні правові системи практично всіх європейських держав засвідчили пряму дію рішень Європейського суду з прав людини – є унікальним явищем. Досить часто в інших державах Європи не законодавці (оскільки проведення законопроектів через парламент вимагає часу), а найвищі судові органи, Верховні чи Конституційні суди, відіграють основну роль в усуненні причин, які призвели до порушення прав людини у конкретній ситуації, яка згодом стала предметом рішення Європейського суду з прав людини [6, с. 17].

Водночас різниця у законодавчому забезпеченні процедури виконання рішення Європейського суду з прав людини, приміром у вищевказаних аспектах, не завжди свідчить про реальні переваги чи недоліки процедури їх виконання. В багатьох європейських країнах питання виконання державою рішення Європейського суду з прав людини розглядається передусім не в контексті правових відносин між державою-порушником та особою (заявником), а в контексті міжнародно-правових та політичних відносин, в першу чергу між державами, які є учасниками Конвенції, а теж між державою-порушником та потужними і впливовими міжнародними політико-правовими утвореннями (наприклад Європейський Союз), які визнають Конвенцію як один із фундаментальних політико-правових документів, що лежить в основі сучасних міждержавних відносин між європейськими країнами. Саме тому виконання рішення Європейського суду з прав людини в абсолютній більшості випадків практично не потребує процедури примусового виконання в європейських країнах, оскільки є однією із

об'єктивних обставин, які безпосередньо та істотно впливають на міждержавні політичні відносини.

Приміром, у Німеччині рішення Європейського суду з прав людини не є самодостатнім юридичним документом для процедури примусового виконання. Заявник, який отримав рішення Європейського суду з прав людини на свою користь, має звернутися до національного суду Німеччини з метою отримання "визнання" такого рішення компетентним національним судом за аналогією із процедурою визнання рішень іноземних судів. Аналогічна система діє і в Австрії, де Федеральний Закон про Виконання Судових Рішень (Ehekutionsordnung) не визнає рішення Європейського суду з прав людини як документ, на підставі якого безпосередньо можливе здійснення примусового виконання.

Законодавство Італії теж не визнає безпосередньо рішення Європейського суду з прав людини як самодостатнього документа, який підлягає примусовому виконанню [1, с. 22].

Водночас варто ще раз наголосити на тому, що у зазначених країнах, як правило, питання про необхідність примусового виконання рішення Європейського суду з прав людини стосовно виплати справедливої сатисфакції є більше теоретичним, аніж таким, що реально постають в практиці.

Теж не можна не зазначити, що в багатьох країнах можливість перегляду судового рішення національного суду на підставі Рішення ЄСПЛ безпосередньо не передбачена законом взагалі, або не передбачена у певних категоріях справ (кримінальних, цивільних чи адміністративних). Водночас останнім часом прослідковується чітка тенденція поступового законодавчого закріплення процесуальної можливості звернення особи з вимогами про перегляд судового рішення на підставі Рішення Європейського суду з прав людини.

Наприклад, в Естонії та Литві процесуальна можливість перегляду судового рішення "у порядку виключного провадження" на підставі Рішення Європейського суду з прав людини безпосередньо передбачена у Кримінальному процесуальному кодексі.

Проте слід зазначити, що у Великобританії, Словенії та Італії, процесуальні закони взагалі не передбачають можливості перегляду судових рішень на підставі Рішення Європейського суду з прав людини.

Що стосується України, то зазначимо, що Україні як державі, що вимагає наслідкування європейських цінностей відносно захисту прав і свобод людини та громадянина, вживання практики Європейського суду, у тому числі яка сформована стосовно іноземних держав, є одним із важливих факторів реформування української правової системи відповідно до європейських стандартів, а теж уніфікації застосування норм про права людини та основоположних свободи судами України всіх юрисдикцій [11, с. 82].

Таким чином, можна стверджувати, що тенденція визнання фактичної нормативності рішень Європейського суду з прав людини з поміж "старих" членів Конвенції обумовлена окрім політичних факторів теж й позитивними реакціями соціально-психологічного характеру.

Проте, не можна не зазначити, що в історії діяльності Європейського суду з прав людини були вже випадки, коли Європейський суд з прав людини небезпідставно звинувачували в застосуванні політичної складової при винесенні окремих його рішень, що на думку деяких дослідників нанесло суттєвого удару по престижу Європейського суду з прав людини.

Крім того, теж взагалі нерегульованим у Регламенті є розподіл заяв між особовим складом Суду та Комітетом, який діє у складі трьох суддів, на початковому етапі провадження у Європейському суді з прав людини. Зазначене викликає у дослідників діяльності Європейського суду з прав людини тільки здогадки стосовно особливостей розподілу справ у цих випадках.

Ще одна істотна проблема – це кількість заяв, які подаються до Європейського суду з прав людини. Так, за рік Європейський суд із прав людини ухвалює в середньому 1200 рішень. Згідно з його звітом, упродовж 2012-го було подано 60 тис. нових звернень. Кількість справ, що перебувають на розгляді, сягнула 150 тис. Якщо

згадати, що маса звернень до суду щороку зростає і обраховується десятками тисяч, а суддів у ЄСПЛ тільки 47, стає зрозуміло: терміни розгляду найближчим часом не покортшають.

Безперечно, ЄСПЛ у певних випадках може змінити долю людини. Але у багатьох випадках треба запастися терпінням. Наприклад, у справі "Фатулаєв проти Азербайджану" він постановив негайно звільнити з-за ґрат журналіста, несправедливо засудженого. На думку національних судів Азербайджану, публікації Фатулаєва розпалювали міжетнічну ворожнечу й містили наклепи на уряд. ЄСПЛ визнав рішення національних судів такими, що порушували право на свободу слова (стаття 10) та на справедливий судовий розгляд (стаття 6) і ухвалили рішення про негайне відновлення прав пана Фатулаєва згідно зі статтею 46 Європейської конвенції. Медійника звільнили із в'язниці. Однак скаргу було подано 2007 року. Суд, хоч і розглянув її за пришвидшеною процедурою, однак прийняв рішення лише у 2010-му [14, с. 57].

Не краща ситуація з утіленням рішень Європейського суду. Механізм обов'язкового їх виконання є одним із найважливіших у функціонуванні європейської системи захисту прав людини. Його контролює Комітет міністрів Ради Європи. Він перевіряє виплати грошових компенсацій і може, залежно від обставин, вимагати поновлення порушених прав, скасування вироків, знищення інформації, зібраної з нехтуванням приватністю, виконання рішення національного суду, скасування постанови про екстрадицію особи з країни, якщо там є реальна загроза тортур, тощо. Проте кожен рік Європейський суд стикається з боргами держав стосовно виплат потерпілим на підставі рішень Європейського суду з прав людини.

Зокрема борги переважно виникають у країн пострадянського періоду, так, наприклад, в Україні на 2011 рік заборгованість із виплати у 819 справах за вердиктами ЄСПЛ становила майже €1 млн. Що стосується західних держав, то зазначимо, що в цих державах рішення виконувалися і виконуються неухильно, в обов'язковому порядку, так як в іншому разі на державу можуть очікувати суттєві економічні неприємності з боку європейської спільноти, наприклад, запровадження ембарго або заклик до інвесторів згортати намічені програми. Таким чином, маючи в своєму розпорядженні засоби виключно політичного впливу на державу, органи Конвенції створили ефективний механізм контролю за дотриманням гарантій Конвенції про захист прав та основних свобод людини [15, с. 207].

Висновки. Таким чином, з одного боку, рішення Європейського суду послідовно формують певний стандарт кримінального провадження, а з другого – сприяють виробленню правових орієнтирів для судів у спірних питаннях здійснення правосуддя в галузі прав людини на різних напрямках правового впливу на національне законодавство.

Зважаючи на викладене, зауважимо, що сьогодні рішення суду перетворилися на важливий чинник розвитку правової системи, під впливом якого формуються нові правові норми, що відповідають міжнародно-правовим стандартам стосовно прав людини. Це позначається на ефективності механізму кримінально-процесуального регулювання.

Ефективність механізму кримінально-процесуального регулювання досягається шляхом вдосконалення правотворчості й правозастосування в кримінальному судочинстві, де нормативна регламентація покликана забезпечити стабільність і однаковість у регулюванні кримінально-процесуальних правовідносин, а правозастосування – врахування конкретної обстановки, своєрідність кожної правової ситуації.

Рішення Європейського суду як юридичний факт характеризується такими особливостями:

- по-перше, може містити правову позицію, яка є правилом поведінки учасників кримінально-процесуальної діяльності;
- по-друге, впливає на конкретні кримінально-процесуальні відносини, породжує їх виникнення, зміну або припинення;
- по-третє, як елемент механізму кримінального процесуального регулювання є чинником розвитку кримінального процесуального законодавства, формування єдиних підходів у правозастосовній практиці;

- по-четверте, змінює правосвідомість правозастосовників, впроваджує у вітчизняну кримінальну процесуальну систему принципи прецедентного права.

Список використаних джерел

1. Annual report on the execution of judgments of the European Court of Human Rights, [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=PR311\(2010\)&Language=lanEnglish](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=PR311(2010)&Language=lanEnglish)
2. Brierly, J.L. The Law of Nations. An introduction to the international law of peace/ 6th ed. Oxford – 1963. – 43 p.
3. Donner R. Europe and the International Court of Justice: choice of alternatives / Hung. j. of legal studies./ Budapest, 2013. Vol. 35. № 3/4. – 141 p.
4. Falk R.A. Nuclear weapons international law and the World Court: a historic encounter // Amer. j. of intern. law. – Wash., 2007. Vol. 91, № 1.- P. 64 – 75.
5. International Law. Vol.3. North-Holland Publishing Co/ Amsterdam, 2012. – 52 p.
6. Lauterpacht H. The Function of Law in the International Community/ New York-London, 2013. – 49 p.
7. Анцупова Т. А. К проблеме определения понятия "Европейское право" // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юридична література, 2015. – Вип. 24. – С. 81-87.
8. Вирозумська А. Процедура судового захисту в праві ЄС. Навчальний посібник. / А. Вирозумська – К. : ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка. – 2015. – 145 с.
9. Дудаш Т.І. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини: загальнотеоретичний аспект / Т.І. Дудаш // Право України. – 2016. – № 2. – С. 173-179.
10. Европейская конвенция по правам человека (измененная и дополненная Протоколом № 11). – Strasbourg : Directorate General of Human Rights Council of Europe, 2001. – 60 с. – (Серия Европейских договоров).
11. Євграфов П. Право тлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства / П. Євграфов, В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2015. – № 6. – С. 82
12. Європейський суд з прав людини. Судова практика. Вип. 2. Стаття 2 ЄКПЛ. "Право на життя": у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Буткевича. – К. : Ред. журн. "Право України", 2011. – Кн. 1-3.
13. Кононенко В.П. Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / В.П. Кононенко; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 19 с.
14. Международное право в современном мире. / М.: Международные отношения, 2014. – 267 с.
15. Соловйов О. Застосування практики страсбурзького суду як джерела права в Україні: деякі проблемні аспекти / О. Соловйов // Право України. – 2015. – № 10. – С. 207-214.
16. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – [2-ге вид., випр. та допов.]. – К.: Реферат, 2016. – 848 с.

Шестопад С.К.

*Науковий керівник
д.ю.н., професор Нікітін Ю.В.*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ КЛІНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються правові аспекти проведення клінічних випробувань лікарських засобів, а також – їхнє подальше удосконалення, особливу увагу приділено порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань.

Ключові слова: клінічні дослідження, лікарські засоби, клінічні випробування, випробування лікарських засобів, випробування ліків, дослідження ліків, проведення клінічних досліджень.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И ПРАВОВОЙ РЕЖИМ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОВЕДЕНИЯ КЛИНИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются правовые аспекты проведения клинических исследований лекарственных средств, а также – их дальнейшее усовершенствование, особое внимание уделено последовательности проведения клинических исследований лекарственных средств и экспертизы материалов клинических исследований.

Ключевые слова: клинические исследования, лекарственные средства, клинические испытания, испытание лекарственных средств, исследование лекарств, проведение клинических исследований.

Shestopal S.

LEGAL FOUNDATIONS AND RIGHT CONTROL REGIME OF CLINICAL TRIALS CONDUCTING IN UKRAINE

The article deals with the legal foundations of drugs clinical trial conducting and their further improvement, special attention is given to the sequences of drugs clinical trials conducting and clinical trial material expertise.

Keywords: clinical trials, drugs, clinical tests, drug tests, drug trials, clinical trial conducting.

Постановка проблеми. З часу проголошення незалежності Україна зробила суттєвий крок на шляху започаткування і розвитку проведення клінічних випробувань лікарських засобів – із першого дослідження в 1996 р. до 279 в 2011 р., схвалених Центральною комісією з питань етики МОЗ України. Період становлення характеризувався поступовою розробкою нових нормативно-правових актів з одночасною гармонізацією існуючих – з міжнародними: Гельсінською Декларацією, Належною клінічною практикою, Директивою 2001/20/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 4 квітня 2001 р. [1].

Незважаючи на те, що сьогодні проводиться подальше удосконалення нормативно-правової бази клінічних випробувань лікарських засобів з метою максимального забезпечення прав, безпеки їх учасників, існує низка проблем при організації та проведенні таких досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регулярно в Україні відбуваються науково-практичні конференції, присвячені результатам моніторингу та аналізу проведених клінічних досліджень, на яких можна ознайомитись з існуючою проблематикою проведення клінічних досліджень в Україні. Раніше існуюча Центральна Комісія з питань етики МОЗ України приділяла багато уваги проблемам регулювання проведення клінічних досліджень, проблемами займались: В.М.Корнацький – Голова Центральної комісії з питань етики МОЗ України, Т.В.Талаєва – заступник Голови, О.В.-Сілантьєва – відповідальний секретар. Також Державним Експертним Центром проводяться тренінги з належної клінічної практики, які на регулярній основі відвідують лікарі, вже задіяні у дослідженнях, або ті, які планують стати лікарями-дослідниками. Наявність сертифікату з належної клінічної практики є обов'язковою умовою участі лікаря у клінічному дослідженні.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. При організації та проведенні клінічних досліджень існує низка актуальних проблем, серед них:

- наявність недоліків у регулюванні митних поставок партій незареєстрованих лікарських засобів з метою клінічних випробувань;
- відсутність належного правового підґрунтя для досліджень на базі лікувально-профілактичних закладів;
- забезпечення конфіденційності у відповідності до міжнародних вимог;
- проблеми клінічних випробувань із застосуванням плацебо;
- дотримання умов страхування.

Мета дослідження. Аналіз основних проблем правового забезпечення проведення клінічних досліджень в Україні є основним предметом нашого дослідження.

Клінічні дослідження – це один з видів науково-дослідної роботи, при якому пацієнтам/ здоровим добровольцям призначаються нові лікарські засоби, які досліджуються і не є зареєстрованими.

Фармацевтичні компанії – спонсори при проведенні клінічних випробувань безоплатно постачають лікарські засоби та надають їх для застосування учасникам (пацієнтам або здоровим добровольцям), тому політика більшості країн полягає у відсутності обкладання партій цих препаратів митними зборами і податками. В Україні ситуація відрізняється від загальносвітової.

Насамперед звернемося до оподаткування податком на додану вартість поставок незареєстрованих лікарських засобів, яке більшість спеціалістів розцінює як порушення вимог ГАТТ/ВТО, які зобов'язують створювати для іноземних виробників умови не менш сприятливіші, ніж для місцевих [2].

Незареєстровані лікарські засоби для проведення клінічних випробувань ввозяться відповідно до:

1. Закону "Про лікарські засоби" Розділ V "Ввезення в Україну та вивезення з України лікарських засобів". Стаття 17 "Порядок ввезення в Україну лікарських засобів" [3].

- незареєстровані лікарські засоби можуть ввозитись для "проведення доклінічних досліджень фармацевтичної розробки і клінічних випробувань {Абзац другий частини третьої статті 17 із змінами, внесеними згідно із Законом N 4056-VI (4056-17) від 17.11.2011}...".

2. Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 26.04.2011 р. N 237 "Про затвердження Порядку ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів, стандартних зразків, реagentів", зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11.08.2011 р. за N965/19703 [4].

Згідно з вимогами законодавства від оподаткування податком на додану вартість (ПДВ) звільняються поставки зареєстрованих лікарських засобів, які імпортуються з метою комерційного використання, і допущені до застосування в Україні лікарські засоби за переліком, що визначається КМУ щорічно, а практично – Міністерством охорони здоров'я, яке включає в нього зареєстровані препарати.

Згідно зі ст. 197 Податкового кодексу України до товарів, які звільняються від сплати ПДВ, не входять незареєстровані лікарські засоби. Таким чином досліджувані препарати, які можуть бути використані в Україні лише для клінічних випробувань і надаються учасникам дослідження безоплатно, оподатковуються за ставкою 20% від митної вартості. При цьому митними органами України в деяких випадках не визнається собівартість цих медикаментів, а проводиться дооцінка відповідно до ціни на аналогічні лікарські засоби чи субстанції, що суттєво збільшує ціну, а відповідно і оподаткування.

З огляду на викладене та враховуючи безоплатне надання спонсором досліджуваних лікарських засобів досліджуваним, вбачається за необхідне – розгляд можливості звільнення від ПДВ тих лікарських засобів, які ввозяться в Україну з некомерційною метою для проведення клінічних випробувань.

Важливим видається і створення належної законодавчої бази для проведення клінічних досліджень у лікувально-профілактичних закладах без залучення наукових установ. У відповідності до "Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань", затвердженого наказом МОЗ від 23.09.2009 р. No 690, клінічні випробування проводяться у лікувально-профілактичних закладах, які мають ліцензію на медичну практику та акредитаційний сертифікат, видані МОЗ або уповноваженим ним органом. При цьому при ЛПЗ повинна діяти локальна комісія з питань етики; бути наявна необхідна база для надання кваліфікованої невідкладної медичної допомоги досліджуваним, лабораторія, відділення функціональної діагностики, а також забезпечені умови для зберігання досліджуваних лікарських засобів та залучення необхідної кількості досліджуваних відповідно до протоколу [6].

Відповідно до ст. 20 "Наукове забезпечення охорони здоров'я" Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я": "державою сприяє розвитку наукових досліджень у галузі охорони здоров'я і впровадженню їх результатів у

діяльність закладів і працівників охорони здоров'я. Дослідження, що проводяться академічними і відомчими науковими установами, навчальними закладами та іншими науковими установами і підрозділами або окремими науковцями, фінансуються на конкурсній основі з державного бюджету, а також за рахунок будь-яких інших джерел фінансування, що не суперечать законодавству" [7]. Таким чином, дослідження на законних підставах можуть проводитись науковими установами.

Частина місць баз досліджень, які пропонуються для участі, є відділеннями лікувально-профілактичних закладів. Разом з тим, згідно із законодавством, в них надається профілактична та лікувальна допомога із застосуванням лише зареєстрованих лікарських засобів.

Повністю відповідає чинному законодавству лише проведення клінічних випробувань на базі клінічного лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я, в якому розташовані структурні наукові і навчальні підрозділи (кафедри, лабораторії та ін.) вищих медичних навчальних закладів III, IV рівнів акредитації, післядипломної освіти, науково-дослідних інститутів, де проводиться спільна робота із забезпечення лікувально-діагностичного процесу, підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації медичних кадрів та проведення і впровадження в практику наукових досліджень. Залучення лише відділення лікувально-профілактичного закладу суперечить законодавству.

Можливим законним шляхом вирішення ситуації, яка склалась, може бути введення акредитації та ліцензування клінічних баз на право проведення досліджень лікарських засобів. До таких баз можуть бути віднесені не тільки вищезазначені клінічні лікувально-профілактичні заклади, а й заклади, які мають структурні підрозділи (відділення), придатні для проведення клінічних випробувань.

Принцип конфіденційності є однією з вимог клінічних досліджень лікарських та забезпечення прав, благополуччя, безпеки учасників. Згідно з принципами Належної клінічної практики, які затверджені наказом МОЗ України від 16.02.2009 р. No 95 (п. 2.11), "необхідно забезпечити конфіденційність документів, що дозволяють установити особистість суб'єкта, при дотриманні прав на недоторканність приватного життя та конфіденційність згідно з відповідними регуляторними вимогами" [9].

Цей принцип є вимогою і Гельсінської декларації (п. 23), відповідно до якої повинні бути прийняті всі заходи обережності для захисту конфіденційності суб'єктів дослідження та їх особистої інформації, а також для мінімізації впливу дослідження на їх фізичне, психічне і соціальне благополуччя [5].

В українському законодавстві аналогічні положення відображені, зокрема, в Законі України "Основи законодавства України про охорону здоров'я". Так, зокрема, у ст. 39-1 "Право на таємницю про стан здоров'я" зазначається, що пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні.

Разом з тим, у ст. 8 Закону України "Про лікарські засоби" в редакції Закону N 3323-VI (3323-17) від 12.05.2011 р. [3] встановлюється, що клінічні випробування лікарських засобів за участю малолітньої особи можуть проводитися у порядку, передбаченому законом, за наявності письмової згоди її батьків та за умови надання малолітній особі відповідної інформації в доступній для неї формі, а за участю неповнолітньої особи – у разі наявності її письмової згоди та письмової згоди її батьків. У разі проведення клінічних випробувань за участю малолітніх та неповнолітніх осіб відповідна інформація направляється до органів опіки та піклування за місцем постійного проживання таких осіб у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у галузі охорони здоров'я.

З огляду на вищенаведене це положення Закону України "Про лікарські засоби" можна розцінити як таке, що не повною мірою відповідає міжнародним рекомендаціям.

Порушення принципу конфіденційності при проведенні клінічних випробувань тягне за собою юридичну відповідальність згідно з наказом МОЗ України від 23.09.2009 р. No 690 "III. Загальні принципи проведення клінічних випробувань": "Забезпечення конфіденційності документів, що дозволяють установити особистість досліджуваного, є необхідною умовою. Особи, винні у розголошенні інформації щодо особистості досліджуваного, несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства".

Зважаючи на зазначене вище, питання щодо направлення інформації до органів опіки та піклування за місцем постійного проживання щодо участі малолітніх та неповнолітніх осіб в клінічних випробуваннях є дискусійним та потребує обговорення стосовно доцільності і необхідності.

Інтереси учасників дослідження (пацієнтів, здорових добровольців) захищені також за допомогою законодавчо закріплених прав на отримання компенсації у разі настання страхового випадку, коли нанесена шкода здоров'ю.

Страховання учасників клінічних випробувань лікарських засобів передбачено наступними міжнародними документами:

1. Належна клінічна практика зобов'язує спонсора дослідження "враховувати відшкодування вартості лікування учасників клінічного випробування у разі нанесення шкоди здоров'ю, що пов'язана з процедурами дослідження згідно з нормативними вимогами" [9].

2. Директивою 2001/20/ЕС визначено, що дослідження може проводитись лише у випадку, якщо "передбачені страхування чи відшкодування збитків, що забезпечують відповідальність дослідника та спонсора" [1].

Страховання клінічних випробувань здійснюється на основі законодавства України. Разом з тим, Закон України "Про страхування" не визначає страхування відповідальності спонсора (організатора випробування) серед видів обов'язкового страхування, і при проведенні досліджень застосовується один з видів обов'язкового страхування – страхування відповідальності перед третіми особами, тобто страхування відповідальності спонсора (організатора випробування) перед третіми особами – досліджуваними (пацієнтами та здоровими добровольцями). У ст. 8 Закону України "Про лікарські засоби" зазначається, що "замовник клінічних випробувань лікарського засобу зобов'язаний перед початком клінічних випробувань укласти договір про страхування життя та здоров'я пацієнта (добровольця) в порядку, передбаченому законодавством", тобто страхування не є обов'язковим видом, але є обов'язковою умовою його проведення [9].

Одночасно типовою вимогою іноземних фармацевтичних компаній є вимога до страхування професійної відповідальності дослідників й інших лікарів, які беруть участь у випробуваннях, але в Україні вимога до такого обов'язкового страхування відсутня, тому при проведенні клінічних досліджень застосовується лише в поодиноких випадках.

Окремо необхідно звернути увагу на проблему клінічних випробувань із застосуванням плацебо. Призначення пацієнтам у контрольній групі тільки плацебо пов'язано з певними юридичними і етичними проблемами, оскільки може обмежувати їх право на отримання кращого з можливих на сьогоднішній час засобів лікування. На нашу думку, це суперечить ст. 49 Конституції України та ст. 7 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" "Гарантії права на охорону здоров'я", якою передбачено, що держава згідно з Конституцією України гарантує всім громадянам реалізацію їх прав у галузі охорони здоров'я шляхом: ... подання всім громадянам гарантованого рівня медико-санітарної допомоги у обсязі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України" [7].

Можливості застосування плацебо обмежені, бо у відповідності до Гельсінської декларації (2008) воно дозволяється тільки у випадках:

- по-перше, якщо ефективного способу лікування хвороби не існує.

- по-друге, якщо представлені переконливі науково обґрунтовані методологічні причини використання плацебо для оцінки ефективності або безпечності лікарського засобу, і пацієнти, що отримують плацебо, не будуть наражатись на ризик заподіяння серйозної або незворотної шкоди їх здоров'ю [10].

Тому з метою максимального захисту безпеки і здоров'я пацієнтів, які беруть участь у плацебо-контрольованому клінічному дослідженні, протокол дослідження повинен передбачати:

1. Наявність ретельно розроблених критеріїв включення і виключення для відбору тільки тих пацієнтів, ризики для яких будуть мінімальними.

2. Умови рандомізації з максимальним зменшенням кількості пацієнтів, що будуть приймати плацебо.

6. "Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи клінічних випробувань" Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2009 р. № 690 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?q=http://www.apteka.ua/article/20458&sa=U&ei=iy1bT5-3A8-dOojs718N&ved=0CBQQFjAA&usg=AFQjCNEJr30TXG_jnfuld5JX17REIeiZA5A

7. "Основи законодавства України про охорону здоров'я" Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/url?q=http://zakon.rada.gov.ua/go/280112&sa=U&ei=Vi5bT9TSBMjZPsnVoAWmXw>

8. Об утверждении Правил аккредитации медицинских организаций на право проведения клинических испытаний лекарственных средств для медицинского применения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://redirect.subscribe.ru/_/www.garant.ru/hotlaw

9. Настанова. Лікарські засоби. Належна клінічна практика. СТ-Н МОЗУ 42-7.0:2008, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16.02.2009 р. № 95 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua/ua>.

Шпанко І.Д.

Науковий керівник
к.ю.н., доцент **Вінгловська О.І.**

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ОСВІТУ В УМОВАХ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СУТНІСТЬ ТА ПРИНЦИПИ

У статті розглянуто питання законодавчого регулювання права на освіту. Здійснено аналіз міжнародних і національних нормативно-правових актів щодо закріплення права на освіту, проблем реформування освіти і науки в контексті асоціації України і Європейського Союзу. Розглянуто оптимізацію організації та проведення наукових досліджень і загальні підходи до реформування освіти, спрямовані на інноваційний характер розвитку освіти.

Ключові слова: освіта, реформування, Європейський Союз, інноваційна освіта, правове регулювання.

Шпанко І.Д.

ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ АССОЦИАЦИИ УКРАИНЫ И ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: СУЩНОСТЬ И ПРИНЦИПЫ

В статье рассмотрены вопросы законодательного регулирования права на образование. Проведен анализ международных и национальных нормативно-правовых актов по закреплению права на образование, проблем реформирования образования и науки в контексте ассоциации Украины и Европейского Союза. Рассмотрено оптимизацию организации и проведения научных исследований, общие подходы к реформированию образования, направленные на инновационный характер развития образования.

Ключевые слова: образование, реформирование, Европейский Союз, инновационное образование, правовое регулирование.

Shpanko I.D.

THE HUMAN RIGHT TO EDUCATION IN ASSOCIATION UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION: THE ESSENCE AND PRINCIPLES

The article deals with the issue of legislative regulation of the right to education. The analysis of national and international normative acts regarding consolidation of the right to education, the problems of reforming education in the context of the Association of Ukraine and the European Union. Consider optimizing the organization and conduct of research and common approaches to educational reform aimed at innovative character of education.

Key words: education, reform of the European Union, innovative education, legal regulation.

Постановка проблеми. В умовах асоціації України і Європейського Союзу, що зумовило реформування економічної та політичної системи, всіх сфер сучасного життя, питання освіти набувають особливого значення. Для вирішення складних завдань, по-

ставлених перед країною, необхідні нові підходи до змісту та рівня освіти, вкладення коштів у "людський капітал". Це допоможе розвитку інноваційних процесів, дозволить Україні захистити територіальну цілісність, зайняти гідне місце серед передових держав світу. Усвідомлення важливості освіти визначило необхідність проведення широко-масштабної реформи освіти, початок якої було покладено Законом України від 01.07.2014 №1556-VII "Про вищу освіту". Для підвищення ефективності процесу реформування суспільства необхідно вивчення досвіду розвитку освіти в Європейському Союзі.

Ретельний аналіз реалізованих схем, з урахуванням соціокультурних особливостей дійсності, дасть змогу не допустити негативних наслідків при реформуванні національної системи освіти. Відсутність негативних наслідків при виконанні цієї умови призведе до ефективного розвитку інноваційної освіти.

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичні проблеми, пов'язані з правом на освіту, в сучасній правовій науці поки ще не були предметом багатоаспектного дослідження. Вивчення права людини на освіту зазвичай передбачає розгляд питань реалізації як публічної послуги в освітніх установах різних типів і захисту права органами державної влади України. Питанням правового регулювання права людини на освіту присвячені дослідження:

В. Авер'янова, Н. Бортник, М. Мацькевича, Д. Мартиновського, Р. Ковальчука, В. Ортинського, О. Остапенка, Т. Полухтовича, Л. Рижак та ін. Найґрунтовніше були досліджені окремі аспекти правового регулювання освіти: конституційні норми про право на освіту, чинне законодавство про освіту, правовий статус суб'єктів освітніх відносин, особливості правового становища осіб, які потребують особливого захисту в освітній сфері, договірне регулювання освітніх послуг, державна діяльність у сфері освіти, міжнародний захист права на освіту та інші спеціальні питання. Ці дослідження дуже значимі, але вони не охоплюють усього кола проблем, необхідних для створення наукової бази освітньої реформи. Вимоги, що пред'являються до реформи освітньої системи, висувають нові завдання при дослідженні права на освіту. Вони повинні охоплювати не тільки суто юридичний аналіз проблеми, а розглядати право на освіту у взаємодії з державою та її органами, громадськими об'єднаннями.

Метою статті є аналіз теоретичні конструкції і способи нормативного закріплення права людини на освіту, його зміст і особливості.

Виклад основного матеріалу. Витоки права людини на освіту як права кожної вільної особи на отримання доступної, рівної та якісної освіти були закладені в працях видатних мислителів Античності, епохи Просвітництва, класиків філософської та правової думки Нового Часу, які розробили основу універсальних положень (принципів) права людини на освіту.

Право людини на освіту є нормативно-структурованою властивістю буття та формою реалізації інтересів особистості, що визначає міру індивідуальної свободи людини, зумовленою властивостями політичної, соціально-економічної та культурної діяльності держави в освітньому процесі, що розкриває характер взаємин особистості, суспільства і держави в цій галузі [1, с. 179].

Право людини на освіту регулює суспільні відносини, пов'язані з будь-якими формами навчання та виховання, має програмний і цільовий характер, що виражається в необхідності постійного вдосконалення законодавства про освіту та діяльності держави, пов'язаної з реалізацією права на освіту. Цей процес здійснюється на основі спільної діяльності людини, держави та суспільства в особі комерційних і державних інститутів, інтереси яких об'єднані єдиною спрямованістю, взаємодоповнюють один одного.

Особливістю права людини на освіту є поєднання "негативної" і "позитивної" складових свободи індивіда. Кожна людина має право вибору форм і методів навчання, в яке держава втручати не має права, і захищений від дискримінації в освітній сфері (негативний аспект), але при цьому має право розраховувати на позитивні дії держави зі створення і належного функціонування системи освіти (позитивний аспект).

Основний зміст права людини на освіту становлять чотири принципи: принцип свободи освіти, принцип рівного доступу до освіти, принцип державної участі в освіті і принцип рівності в освіті. Принципи права людини на освіту є універсальними. Їхне

закріплення в міжнародних правових актах стало природним результатом розвитку різних освітніх систем у всьому світі з урахуванням специфіки кожної зокрема та єдності поставлених цілей.

Освітня система в кожній країні передбачає свою систему державної участі в освіті, засновану на традиціях освітньої системи, і тенденції її розвитку. Національна освітня система має традиційні особливості: визначальна роль держави в сфері освіти; значних за кількістю навчальних дисциплін і за обсягом освітніх планів та програм; великої ролі виховання в освітньому процесі [2, с. 13].

Сутність права людини на освіту проявляється у міру розвитку і вдосконалення держави та суспільства: що складніше за технологічними та іншими параметрами стає суспільство, то більшого значення набуває освітній процес і право на освіту. При цьому об'єкт права людини на освіту вкрай широкий і включає в себе суспільні відносини, пов'язані з будь-якими формами виховання і навчання.

Право людини на освіту займає особливе місце в системі прав людини, будучи одночасно ядром культурного сегмента прав людини, правом "другого покоління", і гарантією здійснення всіх інших прав людини – від права на життя до права на охорону здоров'я [3, с. 240]. У ньому поєднуються елементи "негативної" і "позитивної" свободи людини – кожен індивід володіє свободою вибору форм і методів отримання освіти, повинен бути захищений від дискримінації в сфері освіти (негативний аспект), але, крім цього, має право вимагати від держави створення необхідних для реалізації належного йому права умов (позитивний аспект).

Метою здійснення права людини на освіту є формування повноцінної вільної особистості та її підготовка до життя в суспільстві шляхом систематичної передачі знань і професійних орієнтацій, морально-етичних і правових нормативів, досвіду і формування у людини необхідних навичок.

Зазначена мета єдина для всіх учасників відносин, пов'язаних з реалізацією права людини на освіту, – індивіда, держави і суспільства в особі комерційних і некомерційних організацій. Освітні відносини їх суб'єкти реалізують спільно, на основі принципу "співучасті", й інтереси суб'єктів освітніх відносин об'єднані єдиною спрямованістю, взаємодоповнюють один одного і не повинні мати ієрархії.

Право людини на освіту має програмний і цільовий характер, тобто вимагає постійного вдосконалення освітнього законодавства, пошуку нових форм і методів забезпечення принципів права людини на освіту. Основну роль у реалізації права людини на освіту бере на себе держава, обов'язки якого кореспондують праву вимоги, що належить кожному індивіду.

Аналіз робіт філософів і правознавців античності, Середньовіччя, Відродження та Нового часу, європейського і американського законодавства XVII – початку XX століть показує, що право людини на освіту розвивалося протягом практично всієї історії людства. Питання рівного доступу до освіти, обов'язків держави в сфері освіти і рівності в отриманні освіти розглядалися ще в роботах філософів античності, а в епоху Відродження вперше була обґрунтована необхідність свободи освіти. Розвиток цих основних положень права на освіту привело до закріплення їх як принципів у національному, конституційному, а потім і міжнародному законодавстві.

Незважаючи на те, що свій конституційно-правовий статус право на освіту отримало тільки в 1937 році в Україні, можна сказати, що окремі його складові були встановлені в законодавстві Європи і Америки ще в XVII-XVIII ст. [4, с. 30]. Сьогодні зміст принципів права людини є універсальним і встановлено в міжнародному та національному законодавстві.

Принцип свободи освіти відображає "негативний" аспект свободи людини. Він передбачає захист свободи вибору видів, форм і методів отримання освіти, навчальних закладів і напрямів підготовки, а також свободу студента від навіязування йому в процесі навчання ідеологічних, політичних, релігійних та інших установок, які йдуть у розріз з власними або сімейними поглядами і переконаннями. Крім того, свобода освіти передбачає обов'язкове отримання кожною людиною мінімального рівня освіти, оскільки без нього неможливі гідне життя в суспільстві, здобуття освіти і кар'єр-

ний ріст. Чи передбачає вона і свободу батьків у виборі освіти для своїх неповнолітніх дітей, бо ж вони несуть відповідальність за їх подальше життя і розвиток. Усе це гарантує кожному рівну міру свободи в освіті.

Принцип рівного доступу до освіти також здебільшого виражає "негативний" аспект свободи людини і полягає в забороні дискримінації в цій сфері. Будь-який індивід незалежно від його статі, раси, національності, приналежності до релігійної конфесії, політичних переконань та інших вроджених особливостей або придбані самоідентифікації, може претендувати на навчання в будь-якому навчальному закладі, з будь-якої спеціальності і в будь-якій формі. Принцип рівного доступу до освіти гарантує кожному рівність можливостей під час вступу до навчального закладу.

Принцип державної участі в освіті відображає "позитивну" свободу індивіда в сфері освіти і реалізується через здійснення державою в сфері освіти своїх основних функцій: економічної, соціальної та політичної. Кожна з функцій передбачає вчинення державою великої кількості позитивних дій за багатьма напрямками. При цьому обов'язки держави у сфері освіти не обмежуються встановленими міжнародними актами – вони розширюються в національному законодавстві та підзаконних актах. Інтереси держави, особи і суспільства в освітніх відносинах збігаються – у міру суспільного розвитку держава бере на себе дедалі більше обов'язків у цій сфері. Принцип державної участі в освіті гарантує можливість кожного на необхідну освіту.

Принцип рівності в освіті висловлює рівність прав кожного індивіда та їхню відповідність кореспондуючих обов'язків інших індивідів, держави та інших учасників освітніх відносин, а також рівність і відповідність правочинів держави та інших учасників освітніх відносин обов'язків кожного індивіда – тобто принцип еквівалентності. Він полягає в об'єктивній оцінці знань учнів, об'єктивне ставлення інших суб'єктів освітніх відносин до нього, а також відповідно отриманих знань і "позитивного результату освіти" – документа про рівень отриманої освіти. Крім того, принцип рівності в освіті передбачає забезпечення рівності в освіті людей з різними можливостями за станом здоров'я.

Отже, принцип рівності в освіті гарантує для кожного суб'єкта освітніх відносин рівність прав і обов'язків на всіх стадіях освітнього процесу.

Принципи права людини на освіту неподільні, висловлюють складні взаємини людини, суспільства і держави в сфері освіти, і тільки спільна реалізація всіх чотирьох розглянутих принципів може привести до здійснення права людини на освіту.

Міжнародні акти, що регулюють право людини на освіту, являють собою єдиний комплекс міжнародних стандартів [2, с. 12]. Їх можна поділити на: основні, що встановлюють принципи права людини на освіту, і мінімальні міжнародні стандарти в царині здійснення права; роз'яснювальні, що пропонують державам світу механізми здійснення принципів і мінімальних міжнародних стандартів у галузі освіти, а також встановлюють додаткові гарантії для індивіда і додаткові стандарти для охочих приєднатися до чинних міжнародних документів; охоронні, головним завданням яких є захист права на освіту в наднаціональних судових органах; і декларативні, що вказують на важливість права на освіту і на його міжнародне визнання. Разом вони складають єдиний комплекс міжнародних стандартів права людини на освіту.

Аналіз історії і сучасного стану зарубіжних освітніх систем показує, що визнання і нормативне закріплення принципів права людини на освіту об'єктивно необхідні для подальшого розвитку концепції прав людини. Конкретні форми їх регулювання і захисту відрізняються один від одного залежно від особливостей діючої в державі правової системи, але самі принципи і їхній зміст є універсальними.

Як зазначає В. Ортінський, "на сучасному етапі розвитку суспільства загалом зростає прогностична функція науки. Право у руслі цієї тенденції має бути зорієнтоване на виконання різноманітних завдань прогнозування на найближче та далеке майбутнє" [5, с. 9].

Формування інформаційного суспільства є передумовою розвитку інноваційної освіти. Необхідність відповідності освіти запитам суспільства, науки і економіки призводить до розвитку інноваційної освіти.

Г. Сільвер зазначає, що інноваційна освіта – це освіта, яка має ефективність, дає змогу досягти професійного рівня високої компетентності, заснованого на роз-

робленні і впровадженні нових технологій та працює на випередження. Необхідність розвитку науки приводить до пред'явлення якісно нових вимог до системи освіти, що сприяє розвитку нових освітніх форм, концепцій і технологій, тобто розвитку інноваційної освіти [6, с. 150].

Розвиток економіки вимагає підготовки нового покоління дослідників і висококваліфікованих фахівців, готових до здійснення інноваційної діяльності в умовах ринкової економіки. Підготовка таких фахівців потребує розвитку інноваційної освіти, який стримується розривом між академічною та вузівською наукою. Зближення академічної науки і вишів сприятиме розвитку інноваційної освіти.

Становлення системи інноваційної освіти гальмує недосконалість законодавчої бази. Розвиток інформаційного суспільства та формування суспільства знання зумовлює необхідність розробки нових законів і нормативних документів, які мають регламентувати освітню діяльність [7]. Така необхідність сприятиме подальшому вдосконаленню інноваційної освіти.

Національна освітня система за всю історію свого розвитку виробила власні традиції: визначальну роль держави в освіті, широкі навчальні плани і великий набір дисциплін за кожною спеціальністю з наголосом на виховній функції в освіті. Тенденції реформування освітньої системи дають змогу підсумувати, що традиції освітньої системи змінюються. Це проявляється в тому, що роль держави в освіті трансформується, стаючи гнучкішою, при цьому зростає значення громадських інститутів. Система прийому в освітні установи за останні 10 років суттєво змінилася в бік забезпечення рівного доступу до освіти.

Для подальшого розвитку нормативного регулювання національної освітньої системи: - необхідно продовжувати реформу освітньої системи для забезпечення ефективнішої реалізації права людини на освіту як одного з найважливіших конституційних прав людини;

- громадський контроль діяльності освітніх установ повинен бути повсюдним, здійснюватися на всіх етапах навчання, а також під час проведення ліцензування та акредитації;

- необхідно створювати державні стандарти якості освіти, в рамках яких встановлювати рекомендації не до тих дисциплін, які викладаються, а до інструментів і методів освіти, пропонуючи для викладачів та адміністрації освітніх установ найефективніші шляхи надання якісної освіти.

У національній правовій літературі поки не існує єдиної думки про юридичну сутність якості освіти і співвідношення державного та громадського контролю в освітній сфері. Крім того, залишається невивченою історія нормативного закріплення права людини на освіту. Відсутність наукових робіт, які аналізують конкретні документи, що встановлюють нові для національної освіти норми, також не дає системі розвиватися в потрібному напрямку. Нам здається, що вирішення цих питань зробить реформу освіти в Україні всебічною та ефективною.

Оскільки в основі інтеграційних тенденцій сучасного розвитку Європейського Союзу лежать інформаційно-комунікаційні технології, які стрімко скорочують час впровадження наукових досягнень, то асоціація України і Європейського Союзу виступає як прояв сучасної науково-технічної революції, суть якої полягає в створенні тісного зв'язку виробництва, науки і освіти та перетворенні виробництва в широкомасштабний інноваційний процес. Сучасні інформаційно-комунікативні технології стали основою формування економіки, заснованої на знаннях.

Впровадження сучасних інформаційних технологій забезпечує цілісність інформаційної сфери, що розвивається згідно з певними закономірностями. Якщо ігнорувати закономірності розвитку інформаційної сфери, то знижується дієвість рішень, зменшується ефективність впровадження інформаційних систем у роботу органів влади, виникає необхідність реформування системи управління [8, с. 29].

З огляду на те, що зміни, пов'язані з асоціацією, стають об'єктивними (зокрема і в системі освіти), то особливого значення набуває інформаційна підготовка в сфері освіти, формування ряду навичок у молодого покоління та майбутніх фахівців в умовах масованого мережевого інформаційного впливу, можливість інтеграції їхньої професій-

ної та повсякденної діяльності у світові інформаційні процеси, їх підготовка та адаптація до повноцінного життя в світовому інформаційному просторі. При цьому всі інтеграційні процеси, що відбуваються не тільки в економіці, але і в освіті, вимагають врахування найновіших досягнень науки в освіті, що становить суть інноваційної освіти.

Необхідною умовою розвитку інноваційності освіти є широка та глибока природнична, математична і гуманітарна фундаментальність. Необхідно поглибити та розширити взаємодії академічної і вузівської науки задля збереження та розвитку науково-технічного потенціалу країни.

Сьогодні, незважаючи на прагнення до інтеграції, певний ступінь автономності характерний для установ науки та вищої школи. Ця відірваність академічної науки від вишу, хоча і зумовлена такими причинами, як робота "на ринок", для пошуку відсутнього фінансування (що є актуальним для наукових установ і для вишів), втім, гальмує розвиток інноваційної освіти. Тісна інтеграція академічної та вузівської науки дасть змогу перейти на новий рівень розвитку науки у вищих навчальних закладах, що призведе до ефективного розвитку інноваційної освіти.

В епоху нових технологій освіта є не просто соціальною сферою, а вкладенням коштів у майбутнє країни, у чому повинні брати участь держава, суспільство, підприємства, організації, громадяни – всі зацікавлені в якійсій освіті. Колишня законодавча база не може повністю задовольняти потреби інформаційного суспільства і знання, яке формує суспільство, тому новий

Закон України "Про вищу освіту", який регламентує розвиток системи вищої освіти в Україні, з'явився вчасно. Але поки що такий документ може бути тільки рамковим, оскільки неминуча його конкретизація, зокрема і через підзаконні нормативні акти. Якщо розробити та прикласти до такого "рамкового" закону пакет нормативних документів, які регламентують освітню діяльність (а саме: частка внутрішнього валового продукту, що виділяється на освіту, державні стандарти для бакалаврату, спеціалістів, магістратури, співвідношення навчальної, наукової, виховної роботи, рівень заробітної плати, розмір стипендій для студентів і аспірантів – усе те, що формує статус освітніх організацій усіх рівнів та забезпечує умови виконання ними професійних обов'язків, то через конкретизацію подібних проблем можна оцінити ступінь відповідності прийнятих новаций тим завданням, які ставлять перед системою освіти України. Ліквідація суперечностей і прийняття нормативних актів з урахуванням додатково розроблених проблем уможливить ефективний розвиток інноваційної освіти.

Висновки. Проведені заходи у доступі до освіти мали деякі позитивні результати. Однак нормативно-правове регулювання освітнього процесу не спирається на чітку вивірену концепцію, а прийняті підзаконні акти часом суперечливі, що не сприяє формуванню єдиної системи правового регулювання освітньої системи. Освітня система складається з освітнього законодавства, системи освітніх установ, системи державних органів, які здійснюють управління, контроль і нагляд з освітніми установами, недержавних організацій, що здійснюють діяльність, супутню освітньому процесу. Реформуються окремі інститути освітньої системи, змінюються форми освіти і правове становище освітніх установ, створюються нові види та методи контролю освітньої діяльності. Але необхідний комплексний підхід до освітнього процесу, який охопив би всі його аспекти.

Список використаних джерел

1. Павлюх О.А. Право на освіту: міжнародний та національний вимір (в контексті аналізу міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів) / Павлюх О. А., Василенко Н. В. // Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту. – 2014. – Вип. 24. – Том 4. – С. 178-181.
2. Андреева Д.Є. Місце правового регулювання суспільних відносин у галузі освіти в сучасній системі права України / Д.Є. Андреева // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – 2011. – № 1. – С. 11-15.
3. Яфонкіна І.П. Проблеми оцінювання якості освіти в Україні в контексті державної політики / І.П. Яфонкіна // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 239-241.

4. Шаповал Р. В. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні / Р.В. Шаповал // Право і безпека. – 2011. – № 1 (38). – С. 29-35.
5. Ортинський В. Новітні методи дослідження адміністративно-правових явищ / В. Ортинський // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". – 2014. – № 782. – С. 5-9.
6. Silver H. Managing to Innovate in Higher Education / H. Silver // British Journal of Educational Studies. – 1999. – Vol. 47. – P. 145-156.
7. Шевченко Л.С. Типологізація інноваційної діяльності та інновацій в освітній сфері / Л.С. Шевченко. – 2014 // ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/01/Shevchenko.pdf
8. Єсімов С.С. Використання інформаційних технологій як предмет адміністративно-правового регулювання / С.С. Єсімов // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". 36. наук. праць. Серія: юридичні науки. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. – № 827. – С. 24-30.

Шуляр Д.І.

Науковий керівник:

д.ю.н., професор Нікітін Ю.В.

МІЖНАРОДНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті проаналізовано систему застосування міжнародного права у внутрішньому правопорядку України. Розглянуті міжнародні правові акти, що знайшли своє відображення в Конституції України. Розглянуто питання захисту прав людини на міжнародному рівні, які мають актуальне значення сьогодні розв'язання, яких допомагає забезпечити захист і гарантії фундаментальних прав і свобод.

Ключові слова: міжнародне право, захист, право людини, законодавство, конвенція, європейський суд.

Шуляр Д.И.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ГАРАНТИИ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

В статье проанализирована система применения международного права во внутреннем правопорядке Украины. Рассмотрены международные правовые акты, которые нашли свое отражение в Конституции Украины. Рассмотрены вопросы защиты прав человека на международном уровне, которые имеют актуальное значение сегодня и решение которых помогает обеспечить защиту и гарантии основных прав и свобод.

Ключевые слова: международное право, защита, права человека, законодательство, конвенция, европейский суд.

Shular D.I.

INTERNATIONAL GUARANTEES OF PROTECTION HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE CONTEXT OF NATIONAL LEGISLATION

The article analyzes the system of application of international law in the internal legal order of Ukraine. The international legal acts, which are reflected in the Constitution of Ukraine, are considered. The issues of human rights protection at the international level are considered, which are of current importance today and whose solution helps to ensure protection and guarantees of fundamental rights and freedoms.

Keywords: international law, protection, human rights, legislation, convention, European court.

Актуальність теми дослідження. Крім внутрішньодержавних правових гарантій, Конституція України передбачає також і міжнародно-правові гарантії прав та свобод людини і громадянина. Відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав та свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких, є Україна. З цього конституційного положення випливає, що право звертатися зі скаргою до міжнарод-

них організацій обумовлено наявністю відповідних міжнародних договорів України і може бути використане лише після того, як буде вичерпано всі національні засоби правового захисту.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Даній темі присвячували свої праці такі видатні вчені як В.С. Соловйов, М.В. Вітрук, Л.Д. Воеводіна, В.В. Головченко, В.А. Карташкіна, А.М. Колодій, В.О. Кучинський, Н.І. Матузова, В.С. Нерсисянц, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк, В.М. Чхиквадзе, Н.І. Титова, Б.С. Ебзєв та ін.

Проблема співвідношення міжнародно-правового та внутрішньо-державного регулювання виникає при зіткненні двох галузей права – конституційного й міжнародного. У процесі розв'язання цієї проблеми досліджується співвідношення міжнародних стандартів прав і свобод людини з нормами національного права, адже останні забезпечують дії міжнародних стандартів прав людини на конституційному праві. Гносеологічною основою співвідношення права з цього питання є теорія, згідно з якою міжнародні стандарти переважають над нормами національного законодавства і мають бути інтегровані у внутрішньодержавні правові системи. Саме тому у ст.9 Конституції України зазначається, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, тобто є частиною внутрішньо-державного права.

На території України діють ратифіковані міжнародні договори. Але щоб вони справді діяли, недостатньо лише назвати їх частиною внутрішньодержавного права. Загальновизнані норми міжнародного права за своїм характером не є такими, що діють самі по собі, вони сприймаються правовою системою не як норми-регулятори, а як норми-принципи. Єдиний шлях їх виконання – видання відповідного законодавчого акта, а не посилання на міжнародні норми права [1, с.229].

На думку відомого українського професора міжнародного права

В. Євінтова, система застосування міжнародного права у внутрішньому правопорядку України ґрунтується на таких засадах: 1) норми міжнародних договорів, запроваджені в право України ратифікаційним законом, набувають статусу норм національного права і підлягають відповідному застосуванню. Пряме застосування таких норм договорів не виключається, якщо законодавець не здійснив спеціальної трансформації цих норм у внутрішнє законодавство;

2) у разі колізії норм ратифікованого договору та норм національного права перші мають вищу силу над другими і мають право пріоритетного застосування. Забороняється запроваджувати в право України і, відповідно, застосовувати договори, які суперечать Конституції України. Стверджується, що належним чином ратифіковані міжнародні договори відповідають Конституції [2, с.26].

Найважливішими міжнародними правовими актами, що знайшли своє відображення в Конституції України, є Загальна декларація прав людини прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року, Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Міжнародні пакти про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права прийняті резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 16 грудня 1966 року, Права людини при здійсненні правосуддя прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 20 грудня 1971 року, Підсумковий акт Народи по безпеці і співробітництву в Європі від 1 серпня 1975 року, Декларація про право на розвиток прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 4 грудня 1986 року, Конвенція про права дитини прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року та інші.

Слід зазначити, що сучасний міжнародно-правовий механізм захисту прав і свобод людини охоплює міжнародні організації та установи, що безпосередньо розглядають питання, пов'язані з порушенням прав і свобод людини, а саме:

1. Центр з прав людини Економічної і Соціальної Ради ООН.

2. Комісію з прав людини ООН.

3. Спеціальні органи ООН – Комітет із прав людини (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права), Комітет з економічних, соціальних та культурних

прав (Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права), Комітет з прав дитини (Конвенція про права дитини), Комітет із ліквідації расової дискримінації (Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації), Комітет проти застосування катувань (Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або пригнічуючих гідність видів поводження і покарання).

4. Верховний комісар ООН із заохочення і захисту всіх прав людини (з прав людини). За розпорядженням Верховного комісара ООН з прав людини встановлено "лінію прямого зв'язку з питань прав людини" – постійно діючу лінію факсимільного зв'язку, яка дозволяє Центру з прав людини ООН контролювати надзвичайні ситуації в галузі порушень прав людини. Лінія прямого зв'язку доступна для жертв порушень прав людини, для їхніх родичів і неурядових організацій.

5. Європейський суд із прав людини. У громадян України можливість звертатися до Європейського суду з'явилася після вступу України до Ради Європи і прийняття 17 липня 1997 р. Закону України "Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року", Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. Відповідно до Конвенції Європейський суд працює на постійній основі та складається з 40 суддів (по одному від кожної держави – члена Ради Європи).

Стосовно заяв про порушення прав і свобод з боку держави, що надходять від громадян України, Європейський суд: 1) може прийняти справу до розгляду тільки після того, як було використано всі національні засоби захисту аж до звернення до Верховного Суду України і не пізніше шести місяців від дати прийняття остаточного рішення відповідною національною установою України; 2) не розглядає заяв, які надійшли до Суду ще до того, як Україна стала членом Ради Європи; 3) не розглядає індивідуальних заяв, якщо вони: анонімні; за своєю сутністю порушують те саме питання, що вже було розглянуте Європейським судом або вирішене іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання, і не містить ніякої нової інформації; є зловживання правом на оскарження або явно необґрунтованими; є несумісними з положеннями Конвенції або протоколів до неї.

Європейський суд приймає до розгляду лише такі скарги, які пов'язані з порушенням прав, що гарантовані Конвенцією і протоколами до неї. До них, зокрема, відносять права: на життя; на повагу до гідності; на свободу і особисту недоторканність; на законність обвинувачення і справедливості належного та безстороннього суду; підозрюваного, обвинуваченого на захист; на те, що відносно кожної людини закон не матиме зворотної сили, крім випадків, коли він пом'якшує чи скасовує відповідальність особи; засудженого на перегляд вироку; на компенсацію шкоди, завданої незаконним засудженням; не бути вдруге покараним за один і той самий злочин; на невтручання в особисте і сімейне життя; на недоторканність житла; на таємницю листування; на свободу думки, совісті й релігії; на свободу виявлення поглядів; на свободу мирних зборів; на участь в асоціаціях (політичних партіях і громадських організаціях); на створення сім'ї, а також право чоловіка і жінки мати рівні громадянські права у шлюбі; на захист від будь-якої дискримінації; на приватну власність; на освіту; виборче право; право не бути позбавленим волі лише на підставі неспроможності виконання свого договірної зобов'язання; на вільне пересування і свободу вибору місця проживання на території певної держави, де людина законно перебуває; вільно залишати будь-яку країну, право громадянина не бути висланим з території своєї держави, а також право безперешкодного в'їзду на її територію; право іноземця не бути свавільно висланим за межі держави, на території якої він законно проживає [3, с.154-156].

Європейський Суд не скасовує та не змінює рішення національних судів, а виносить нове рішення, яке є обов'язковим для виконання державою-відповідачем. При цьому, як свідчить практика Європейського Суду, правовий захист порушених прав нерозривно пов'язаний зі справедливим відшкодуванням шкоди.

Умисне невиконання службовою особою рішення Європейського Суду з прав людини тягне кримінальну відповідальність за ч. 3 ст. 382 КК України [4, с.274].

Як влучно зазначив Р. Рісдал, Європейський Суд "може служити останнім придулом для громадян. Ніхто не повинен розраховувати отримати від нього більше, ніж

сприяння виконанню національними судами їх завдання щодо захисту прав людини" [5, с.36].

Далі звернемо увагу на принципи тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, оскільки 1) норми Конвенції є нормами прямої дії, як, власне, й норми Конституції України, а тому підходи Європейського суду з прав людини щодо тлумачення цих норм можуть виявитися корисними для здійснення правосуддя в Україні; 2) норми Конституції України про права та свободи людини і громадянина здебільшого відтворюють конвенційні положення; 3) питання юридичних гарантій основних прав та свобод є спільною юридичною матерією як на конституційному, так і на конвенційному рівнях.

Коли йде застосування та тлумачення конвенційних норм передусім беруться до уваги загальні принципи тлумачення міжнародних договорів. Вони містяться у статтях 31-33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка інкорпорує загальноприйнятні принципи міжнародного права.

При тлумаченні Конвенції, яка створювалася для визначення та розвитку ідеалів і цінностей демократичного суспільства, треба враховувати її головні об'єкти і цілі. Такими ідеалами та цінностями визнаються плюралізм, терпимість та відкритість мислення; верховенство права з доступом до судів; а також свобода вираження поглядів, що є однією з основних підвалин демократичного суспільства та однією з принципових умов для його розвитку та самореалізації кожної особи; свобода політичних дискусій, що лежить у самій основі концепції демократичного суспільства [6, с.95].

Слід зазначити, що Європейська конвенція про права людини і основні свободи є серед міжнародних документів найдетальнішою й щодо процесуальних гарантій.

Про право на судовий захист йдеться, також, у ст. 8 Загальної декларації і в ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права.

Право на звернення громадянина до відповідних міжнародних установ чи органів міжнародних організацій не обмежується лише європейськими наглядовими інститутами. Існують й інші інституції глобального міжнародного рівня (наприклад, Комітет ООН з прав людини, Міжнародний комітет проти катувань, Управління Верховного комісара ООН у правах людини або Управління Верховного комісара ООН у справах біженців тощо), до яких можуть звертатись громадяни України за умови ратифікації Україною відповідних актів міжнародного законодавства. Проте ці інституції не є власне судовими органами, а прийняті ними рішення зазвичай не мають формальної (юридичної) обов'язковості [4, с.274].

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що саме з моменту ратифікації Конвенції про захист прав і основних свобод людини, в Україні питання забезпечення верховенства людини над державою, перетворення її на суб'єкт не тільки конституційного, а й міжнародного права, набуває практичного характеру. Незважаючи на те, що діяльність Європейського суду є додатковою, оскільки основний "тягар" щодо цього захисту мають узяти на себе національні юрисдикційні органи, Європейському суду з прав людини належить найвища юрисдикція у галузі судового захисту прав та свобод людини, що безпосередньо пов'язано з частиною четвертою статті 55 Конституції України, Тобто рішення Європейського суду у цій сфері буде остаточним, і його повинні виконати відповідні національні державні органи.

Отже, питання захисту прав людини на міжнародному рівні мають актуальне значення. Їх розв'язання, саме, й допомагає забезпечити захист і гарантії фундаментальних прав і свобод.

Список використаних джерел

1. Конституційне право України: Підручник / За ред. В.Ф. Погорілка. – 2-е вид., доопр. /НАН України; Ін-т держави і права. – К.: Наук. думка, 2000. – 732 с.
2. Свінтов В. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (коментарі до статті 9 Конституції України) //Українське право. – 1998. – №1.
3. Кравченко В.В. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Вид. 4-те, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2006. – 568 с.
4. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

5. Рисдал Р. Проблемы защиты прав человека в объединенной Европе // Государство и право. – 1993. – № 4.

6. Шевчук Станіслав. Порівняльне прецедентне право з прав людини. – К: Видавництво "Реферат" 2002. – 344 с.

7. Права людини: Міжнар. договори України: Декларації, док. /Спілка юристів України; Передне сл. Л.Кравчука; Упоряд. і авт. комент. Ю.Качуренко. – 2-ге вид. – К.: Юрінформ, 1992. – 199 с.

8. Международное право. Международная защита прав человека. / Документы и комментарии. – Харьков: ООО "Синтекс, ЛТД", 1998. – 298 с.

9. <http://www.eurocourt.org.ua/> – Всеукраїнський журнал "Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі".

Яковенко В.М.

*Науковий керівник
д.ю.н., професор Гіда Є.О.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЯВІВ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена розкриттю тероризму як суспільно небезпечної діяльності, що полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади.

Ключові слова: *тероризм, терористичний акт, глобалізація злочинності, організована злочинність, терористична організація, терористична діяльність, суспільно небезпечне діяння, соціальна природа тероризму.*

Яковенко В.Н.

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЯВЛЕНИЙ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Статья посвящена раскрытию терроризма как общественно опасной деятельности, которая состоит в осознанном, целенаправленном применении насилия путем захвата заложников, поджогов, убийств, пыток, запугивания населения и органов власти.

Ключевые слова: *терроризм, террористический акт, глобализация преступности, организованная преступность, террористическая организация, террористическая деятельность, общественно опасное деяние, социальная природа терроризма.*

Yakovenko V.N.

CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTIC OF MANIFESTATIONS OF TERRORIST ACTIVITY

The article is devoted to the disclosure of terrorism as a socially dangerous activity, which consists in deliberate, purposeful use of violence by taking hostages, burning, killing, drinking, intimidating the population and authorities.

Keywords: *terrorism, terrorist act, globalization of crime, organized crime, terrorist organization, terrorist activity, socially dangerous act, social nature of terrorism.*

Актуальність теми дослідження. Сучасний тероризм розглядається в різних аспектах (політичному, соціальному, економічному, правовому, релігійному, національному тощо) та представлений у різноманітних видах: інформаційний, телефонний, побутовий тощо. Але як справедливо зазначають науковці, визначальною виступає кримінально-правова позиція, яка апіорі визначає поняття тероризму та вводить за нього. Звідси беруть свій початок кримінологічні дослідження тероризму, кримінально-процесуальні, криміналістичні тощо.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питанням кримінально-правової і кримінологічної характеристики тероризму та злочинів терористичної спрямованості присвячено праці В. Антипенка, В. Борисова, В. Глушкова, В. Ємельянова, В. Зеленецького, В. Канціра, М. Кіреєва, В. Комісарова, В. Крутова, В. Ліпкана, В. Мальцева,

В. Мохончука, Л. Новікової Г. Овчинникової В. Пилипчука, М. Семикіна, В. Тихого, О. Шамари та інших.

Мета цієї статті полягає у дослідженні тенденції глобалізації тероризму, що полягає у розширенні соціальної бази останнього за рахунок залучення до терористичної діяльності представників різних прошарків населення та формування усталених кіл, що поділяють прагнення тих чи інших терористичних організацій.

Основні результати дослідження. При вивченні тероризму кримінологія спирається на практичний досвід, має справу безпосередньо з реальністю, орієнтована на необхідність фактів та іншого емпіричного матеріалу, а в підсумку – на наукове пізнання, отримання нових знань. Що стосується тероризму як явища злочинів терористичного характеру, кримінологія намагається не лише виявляти реальності а й впливати на них, постачаючи практику ефективним науковим арсеналом заходів попередження. У цьому розумінні вона виступає як прикладна наука. Кримінологія розглядає феномен тероризму зі своїх позицій, однак реагує на нього ще й з позиції соціології та права, політики та моралі психології та психіатрії. Кримінологія вносить у кримінально-правове поняття тероризму соціальні корективи і виводить уявлення про це явище на рівень поглибленого вивчення як особливого об'єкта попереджувального впливу.

Запобігання та боротьба з терористичними злочинами є актуальною проблемою як теоретичною, так і прикладною порядку, оскільки вступ України до Ради Європи додає не лише нових прав, але й покладає на неї всю повноту відповідальності за взяті на себе міжнародні зобов'язання. Одним із таких зобов'язань є гармонізація українського кримінального законодавства з положеннями ратифікованих Україною міжнародно-правових документів у сфері протидії тероризму, і, як наслідок, – упередження використання членами міжнародних терористичних організацій території України з метою забезпечення будь-якої терористичної діяльності (особливо з огляду на те, що інтенсивне підвищення геополітичної небезпеки тероризму визнається першою і певною мірою інтегративною світовою тенденцією у процесі глобалізації злочинності) [1, с. 131]. Саме на такий підхід спрямовує прогресивна міжнародна спільнота, яка останнім часом приділяє значну увагу розв'язанню проблеми створення системи ефективної протидії тероризму.

Підкреслюючи масштабність цієї проблеми та водночас відзначаючи важливу тенденцію щодо поєднання сучасного тероризму й організованої злочинності, російський дослідник В.В. Лунєєв стверджує, що "об'єктивна оцінка звичних стратегій боротьби з нею є надзвичайно складною і неоднозначною, оскільки ці проблеми потребують серйозного коректування сучасних форм контролю за злочинністю, особливо враховуючи транс- націоналізацію зазначених видів злочинних проявів" [1, с. 129]. І хоча в Україні, як стверджується, поки що немає "терористичного буму", втім, існує реальна загроза тероризму, оскільки є чинники для виникнення терористичних проявів, які зумовлені економічними та соціальними негараздами у суспільстві [2, с. 1], тим паче, що Україна долучилася до глобальних світових процесів, що підвищує можливість використання кримінальними елементами потенціалу української економіки, а також території нашої держави для терористичної діяльності, яка виступає однією з глобальних загроз національній і світовій безпеці [3, с. 64].

Якщо йдеться про тероризм у вузькому розумінні цього слова, то не викликає заперечень констатація повноти охоплення законодавчою новелою певного кола терористичних проявів, які визначаються поняттям тероризму саме у його вузькому розумінні. Якщо ж мається на увазі тероризм у найбільш широкому його тлумаченні, то зазначене доповнення кримінального закону призводить до виникнення нових проблемних питань щодо кваліфікації злочинних дій. Тому є сенс, по-перше, розглянути існуючу в теорії структуру тероризму як цілісного об'єктивного явища у різноманітних його проявах та визначити місце в цьому об'єктивованому феномені (сегменті дійсності) діянь, пов'язаних із втягненням у вчинення терористичного акту; по-друге, визначитися з автентичністю змісту понять, які вживаються у національному законодавстві і міжнародно-правових актах; по-третє, дати відповіді на запитання: наскільки повно кримінально-правова новела кореспондується з науковим баченням про криміналізацію діянь, відображає сутність явища тероризму та розвиває положення, що містяться у кримінально-правовій забороні.

Визначаючи тероризм як учинення суспільно небезпечних, кримінально караних діянь стосовно життя, здоров'я людей, прав і законних інтересів різних суб'єктів задля примушування третьої сторони до прийняття рішень, що вимагаються терористами, А.І. Долгова стосовно обсягу цього поняття водночас зауважує, що в російському законодавстві поняття "тероризм" вживається у вузькому та широкому розумінні. При цьому вузьке розуміння відображає диспозиція ст. 205 КК РФ "Тероризм", у ч. 1 якої зазначається, що тероризм – це вчинення вибуху, підпалу або інших дій, які створюють загрозу загибелі людей, спричинення значного матеріального збитку або настання інших суспільно небезпечних наслідків, якщо ці дії вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення або справляння впливу на прийняття рішень органами влади, або загрози вчинення вказаних дій з тією ж метою. Щодо широкого розуміння поняття "тероризм", то воно, на думку автора, закріплено у ст. 3 Закону РФ "Про боротьбу з тероризмом". До злочинів терористичного характеру, які передбачаються у цій статті, віднесені й діяння, пов'язані зі втягненням у вчинення злочинів терористичного характеру або іншим сприянням їх вчиненню [4, с. 598-600].

Продовжуючи аналіз структури тероризму як явища, не можна не зазначити, що в теоретичній площині майже аксіоматичним стало структурування тероризму, запропоноване В.П. Ємельяновим, яке він здійснив на підставі поглибленого аналізу наукової літератури, міжнародних документів і кримінального законодавства деяких країн. Цей аналіз дає можливість стверджувати, що тероризм як діяння існує у трьох рівнях. Тому згідно з логікою життя й антитерористичним законодавством, – дійшли висновку вчені авторського колективу під керівництвом В.П. Ємельянова, – необхідно виділити і визначити тероризм у таких трьох аспектах:

- 1) тероризм у вузькому (власному) розумінні;
- 2) тероризм у широкому розумінні і
- 3) тероризм у найбільш широкому розумінні [5, с. 7].

Визначення поняття та місця втягнення особи у вчинення терористичного акту у структурі тероризму передбачає відмежування тих чи інших терористичних проявів з позиції запропонованої градації. Таким чином, тероризм у вузькому розумінні – це загальнонебезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення якихось дій. При цьому, як справедливо зазначає В.П. Ємельянов, тероризм у подібному розумінні характеризується такими взаємопов'язаними ознаками, як:

- 1) вчинення загальнонебезпечних дій або погроза такими діями, що породжує загальну небезпеку;
- 2) створення обстановки страху, пригніченості, напруженості;
- 3) публічний характер терористичних дій;
- 4) застосування загальнонебезпечного насильства стосовно одних осіб чи майна з метою схилення до певної поведінки інших осіб [6, с. 82-87].

Тероризмом у широкому розумінні охоплюються тероризм у вузькому розумінні й усі інші злочини терористичної спрямованості (терористичного характеру), тобто суспільно небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від дій, а також сприяння таким діянням [7, с. 12]. Інакше кажучи, поняттям "тероризм у широкому розумінні", або "злочини терористичного характеру" охоплюються не лише загальнонебезпечні, а й інші суспільно небезпечні діяння, які відрізняються від тероризму у вузькому розумінні тільки за першою конститутивною ознакою – загальнонебезпечним характером дій або погрозою такими діями, що породжують загальну небезпеку. Щодо решти ознак, якими характеризується тероризм у вищезазначених підходах, то вони повністю збігаються. Тобто сутність злочинів терористичної спрямованості, як зазначає М.В. Семікін, полягає саме в залякувальному впливі на населення, у створенні обстановки страху на соціальному рівні, щоб на цьому тлі добиватися певних поступок від тих організацій чи осіб, які можуть приймати вигідні для терористів рішення [2, с. 4]. У реальній дійсності, крім терористичного акту, до поняття "інші злочини терористичної спрямованості" належать, наприклад, захоплен-

ня заручників, викрадення людини, захоплення будинків, споруд, водного або повітряного судна, залізничного рухомого складу тощо, якщо зазначені діяння вчиняються публічно, спрямовані на виникнення у населення почуття страху, напруженості і мають за мету вплив на прийняття якогось рішення або відмову від нього з боку держави, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи чи групи осіб.

Нарешті, тероризм у найбільш широкому розумінні – це суспільно небезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення якихось дій, а також сприяння таким діям [7, с. 10-12].

Кримінальне право розглядає тероризм як одну з небезпечних форм злочинного посягання, в основі якого намагання суб'єкта нав'язати на оточуючих страх, паніку, паралізувати соціально корисну діяльність громадян, нормальне функціонування органів влади та управління і тим самим досягти своїх кримінальних цілей. Тероризм багато об'єктний злочин. Він посягає на суспільну безпеку, на життя і здоров'я громадян, на власність тощо. Своєю залякувальним впливом тероризм спрямований або на широке і, як правило, невизначене коло осіб, іноді населення цілих міст та адміністративних районів, або на конкретних посадових осіб чи органи влади. Тероризм завжди призводить до небезпечних наслідків. Як правило, це – дестабілізація обстановки, жертви, паніка, страх. Загалом, надто вагомі втрати, нанесені суспільним інтересам.

Оцінка наслідків тероризму завжди пов'язана з вивченням "рівня безпеки" суспільства, захистом громадян та забезпеченням ефективної боротьби з екстремізмом, насильством і жорстокістю. Наслідки тероризму необхідно розглядати як "підірвні" явища. Інколи вони можуть бути вагомішими та небезпечнішими, аніж сам терористичний акт. Однак цей акт і його наслідки відокремлювати один від одного недоцільно.

Як видно з критеріїв кримінологічної класифікації, значна кількість авторів виділяє особливу групу загально-кримінальних терористичних актів. Практика йде шляхом саме такого розгляду проблеми. Це відповідає поняттю, що описується у кримінологічній літературі, як "загально-кримінальна злочинність". Мова йде також і про "боротьбу із загально-кримінальними злочинами". За даними О. Бокова, питома вага загально-кримінальних терористичних актів у загальній кількості актів тероризму становить 84%. Можна погодитися з цим науковцем у тому, що загально-кримінальні терористичні акти не пов'язані з політикою, релігією, національними суперечностями тощо, тобто звичайний кримінал [8, с. 18]. Це підтверджує Ю. Ласкін: "Такі теракти є криміналом, як і викрадення людей, захоплення заручників, убивство" [9, с. 46]. Подібні діяння (загально-кримінальні терористичні акти) вчиняються, переважно під час злочинних "розборок" у громадських місцях. Ю. Ласкін виділяє терористичні акти, що здійснюються за наймом – "замовні теракти". За його даними, таких терактів майже 80% від загальної кількості терористичних актів. Більшість спеціалістів пропонують розділяти групові та одиничні теракти, класифікувати загально-кримінальні терористичні акти за мотивом діяння. Звертається увага й на інші критерії класифікації терористичних актів, на їхній тісний зв'язок з типологією терористів. Дослідники підкреслюють, що типам терористичних актів завжди відповідають типи злочинців.

Злочини терористичної спрямованості, незважаючи на свою тривалу історію, нині стали, по суті, принципово новим феноменом. Пов'язані вони, на думку А. Ісакова, головним чином з екстремізмом, який за останні роки набув поширення. Уся світова спільнота зі стурбованістю стежить за тим, як екстремістські дії все більше пронизують практично всі сфери суспільного життя. Поняття "екстремізм" і "тероризм", як підкреслює А. Ісаков, настільки близькі, що їх практично неможливо розділити [10, с. 44-45]. Ще один дослідник С. Абельцев виокремлює "кримінальний екстремізм" і пов'язує його з насильством. Злочинну діяльність у цьому розумінні він називає екстремістською. Науковець використовує термін "синдром кримінального екстремізму" і пов'язує його з такими поняттями, як загально-кримінальні терористичні акти, терористичні злочини, злочини терористичного характеру. На його думку, всі ці "екстремістські акти" необхідно розглядати в системі кримінального насильства [11, с. 181-182].

Згідно з положеннями, розробленими Є. Іундарем, можна говорити про кримінальний екстремізм як крайню форму тероризму, злочинів терористичного характеру. Практика показує, що екстремізм стає зброєю і засобом злочинної діяльності у процесі досягнення злочинцями своїх цілей. Їм вигідно використовувати екстремізм (саме як зброю і засіб), тому що різноманітні його кримінальні форми дають змогу швидко отримати бажаний результат від злочинів терористичного характеру [12, с. 104].

Проникнення кримінального екстремізму в усі сфери життєдіяльності людей перетворює його на реальну загрозу життю та здоров'ю окремої особи та суспільства загалом. Таку ж загрозу створює й тероризм. Тут необхідно зважати на зв'язок між цими явищами. Тероризм, як зазначає Є. Іундар, – це свідоме використання нелегітимного насильства з боку будь-якої групи або окремих осіб, які намагаються досягти відповідної злочинної мети, якої не можна досягти легітимним способом. Як підкреслює науковець, із цього випливає, що насильство, здійснюване терористами, перебуває у прямій залежності від досягнення злочинної мети. Основна мета кримінального тероризму – особиста вигода терористів [12, с. 109].

Поняття "тероризм як явище" і "терористичні акти" може бути подано як поняття "злочинність" і "злочини". Кожний конкретний злочин терористичного спрямування може трактуватися точковим проявом тероризму як явища. Це стосується й екстремізму, який проявляється як явище, але може реалізовуватися на груповому та індивідуальному рівнях. Особливо необхідно виділяти груповий і особистісний кримінальний екстремізм.

Важливим фактором формування екстремістського світосприйняття виступає і психологічний (психічний) стан людини. Передумови екстремістської поведінки є не лише поза, а й у самій людині. У таких випадках процес дії видається важливішим за процес ідеологічного обґрунтування. І тому, на нашу думку, спроби пояснити виникнення екстремістської свідомості впливом лише соціально-політичних та ідеологічних умов явно недостатні. У науковій літературі знаходимо досить прикладів, коли нищення, руйнування стають для екстреміста самоціллю, необхідним психологічним станом.

Таким чином, будь-який терористичний акт є кримінальним, адже тероризм – це злочин, передбачений кримінальним законодавством. Однак коли йдеться про загальнодержавний тероризм, політичний, релігійний тощо, розуміється терор у широкому розумінні. У вузькому ж значенні, на нашу думку, можна говорити про кримінальний тероризм, коли маються на увазі загально-кримінальні злочини, що вчиняються терористичним способом. Тут можна знайти відмінні риси: наприклад, не переслідується політична чи релігійна мета тощо. Кримінальний терор чітко визначається у злочинному середовищі за наявності особливих, а саме кримінальних детермінант. Безумовно, навіть при цьому не все так однозначно. Але головне, напевно, полягає в тому, що кримінальний тероризм можна "окреслити" рамками злочинного середовища загально-кримінального характеру. Цей вид тероризму – соціальний феномен, який не може вивчатися ізольовано ні в розумінні фіксації самого феномена, ні в розумінні обмеження його лише свідченням про нього без звернення до тероризму взагалі. Будь-які злочини терористичного характеру, як і злочини з ознаками тероризму, входять до системи тероризму як явища. Однак загально-кримінальні терористичні акти виділяються особливо – це кримінальна система.

Мета і мотиви загально-кримінальних злочинів терористичного характеру визначає їх суть. Способи досягнення мети і реалізація мотивів цих злочинів визначає їхній зміст. Причини злочинів терористичного характеру повинні досліджуватися і бути визначені таким чином, щоб у центрі уваги були ті детермінанти, які породжують саме ці злочини, а не тероризм взагалі та інші діяння. Загально-кримінальна приналежність злочинів, що розглядаються, справляє безсумнівний вплив на їх спрямованість і характер, способи підготовки і реалізації, посягань особливого роду.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що злочини терористичного характеру, фігуруючи в одній і тій же або подібній формі, при їх проявах найяскравіше характеризують якісний стан злочинності. Ці злочини об'єднані єдиним загальноприйнятим терміном – "злочини терористичного характеру". Незважаючи на існуючі розбіжності, їх об'єднує кримінологічно однорідний феномен. Така

єдність причинової детермінації зумовлює принципову подібність сукупних криміно-логічних характеристик цих злочинів, а також соціальних і звичаєво-психологічних властивостей осіб, які їх учиняють. Головна визначальна риса сукупної кримінологічної характеристики злочинів, що розглядаються, – їх терористичний характер.

Список використаних джерел

1. Лунеев В.В. Эпоха глобализации и преступность / В.В. Лунеев. – М.: Норма, 2007. – С. 129-131.
2. Семикін М.В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації : автореф.... дис. канд. юрид. наук / М.В. Семикін; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2004. – С. 1,4.
3. Бердюк В.І. Використання оперативно-розшукових заходів у протидії тероризму / А.І. Бердюк // Наука-2009: Теоретичні та прикладні дослідження: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (23-24 квіт. 2009 р.). – Черкаси : СУЕМ, 2009. – С.64.
4. Криминология: [учеб.] / под общ. ред. А.И. Долговой. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Норма, 2007. – С. 598-600.
5. Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства / В.П. Ємельянов, Л.В. Новікова, М.В. Семикін. – Х.: Кроссруд, – 2007. – С. 7.
6. Ємельянов В.П. Злочини терористичної спрямованості / В.П. Ємельянов. – Х.: Рубікон, 1997. – С. 82-87.
7. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: [монографія] / В.С. Зеленецький [та ін.]; за заг. ред. С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Х.: Право, 2008. – С. 10-12.
8. Боков А.В. Классификация террористических актов и типология террористов / А.В. Боков // Антитеррор. – 2003. – № 1. – С. 18.
9. Ласкин Ю.И. Террористические преступления общеуголовного характера / Ю.И. Ласкин // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2004. – № 2. – С. 46.
10. Исаков А.С. Экстремизм и террористические преступления / А.С. Исаков / Терроризм. Уголовно-правовое исследование: Сб. науч. трудов. – М., 2003. – 44-45.
11. Абельцев С.Н. Проблеми кримінального насилія (защита граждан от преступных посягательств) / С.Н. Абельцев. – Коломна, 2002. – С. 181-182.
12. Гундарь Е.С. Терроризм как форма политического экстремизма / Е.С. Гундарь // Антитеррор. – 2003. – № 1. – С. 104-109.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ

Баранов М.Є.

Науковий керівник:

д.ф.м.н., професор Лопатін О.К.

ЗАСТОСУВАННЯ ДИФУЗІЙНИХ І ФОНДОВИХ ІНДЕКСІВ ІВ ЕКОНОМІЦІ

У роботі виділені фази стану економіки (фінансових і фондових ринків). Аналіз поведених на основі методів нелінійної динаміки і математичної статистики. Виділено фази фінансового стану економіки на дифузійному індексі, що дозволяє вибрати адекватні методи аналізу та прогнозування ринків. В якості основної моделі для дослідження економічних процесів в після кризовий період світової фінансової кризи 2007-2009 р.р. обрана еталонна модель дифузійного індексу ділової активності PMI_EURO.

Ключові слова: *дифузійних індекси, фондових індекси, фази стану економіки, аналізу та прогнозування ринків, еталонна модель дифузійного індексу, кризи.*

Баранов Н.Є.

ПРИМЕНЕНИЕ ДИФFUЗИОННЫХ И ФОНДОВЫХ ИНДЕКСОВ ИВ ЭКОНОМИКЕ

В работе выделены фазы состояния экономики (финансовых и фондовых рынков). Анализ возведен на основе методов нелинейной динамики и математической статистики. Выделены фазы финансового состояния экономики на диффузионном индексе, позволяет выбрать адекватные методы анализа и прогнозирования рынков. В качестве основной модели для исследования экономических процессов в после кризисный период мирового финансового кризиса 2007-2009 г.г. выбрана эталонная модель диффузного индекса деловой активности PMI_EURO.

Ключевые слова: *диффузионных индексы, фондовых индексы, фазы состояния экономики, анализа и прогнозирования рынков, эталонная модель диффузного индекса, кризисы.*

Baranov M.

APPLICATION OF DIFFUSION AND STOCK INDICES IN THE ECONOMY

The paper identifies the phases of the state of the economy (financial and stock markets). Analysis of behavior on the basis of methods of nonlinear dynamics and mathematical statistics. The phases of the financial state of the economy are allocated on the diffusion index, which allows one to select adequate methods of analysis and forecasting of the markets. As the main model for the study of economic processes in the post-crisis period of the global financial The crisis of 2007-2009 as a main model for the study of economic processes in the post-crisis period of the global financial the reference model of the diffusion index of business activity PMI_EURO is chosen.

Key words: *diffusion indices, stock indexes, state of the economy phase, analysis and forecasting of markets, reference model of the diffuse index, crisis.*

Постановка задачі. Дифузійний індекс індексу ділової активності PMI_EURO дає потужний інструмент дослідження числових рядів у поєднанні з метод нормованого розмаху Херста. Треба виконати дослідження економічних процесів в після кризовий період світової фінансової кризи 2007-2009 р.р. на основі еталонної моделі дифузійного індексу ділової активності PMI_EURO.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. На сьогоднішній день існує безліч стратегій прогнозування майбутнього напрямку розвитку економіки (фінансових ринків). Проте всі вони не відповідають синергетическим концепціям розвитку, припускають лінійність, рівноважність, оборотність розвитку. Видається, що сучасна теорія ринків повинна будуватися на основі синергетичного проектування поведінки фінансового ринку, оцінюючи важливість інформаційного та рефлексивного управл-

іння процесами ринку [1-6]. Дифузійний індекс індексу ділової активності PMI_EURO дає потужний інструмент дослідження числових рядів у поєднанні з методом нормованого розмаху Херста.

Мета дослідження. Проаналізувати дифузійні індекси розвитку розвинених країн світу і вибрати основний (еталонний) індекс. На основі отриманих даних дати аналіз стану фінансових ринків (в тому числі України) в передкризовий, кризовий і пост кризовий періоди.

Основні результати дослідження. Індекс ділової активності: PMI Випереджаючий індикатор. Надзвичайно популярні в останні роки в економічній статистиці індикатори, засновані на методиці побудови так званих дифузійних індексів. Такого роду індекси, що за своєю природою є показниками ділового оптимізму учасників бізнесу, регулярно публікуються (під назвами PMI) в США, Англії та Німеччині, де вони створюються відповідними асоціаціями бізнесменів; вони застосовуються як для оцінювання спрямованості громадської думки, так і для вимірювання динаміки об'єктивних показників. В Японії ж аналогічний індекс TANKAN, який використовується Центральним Банком Японії як інструмент аналізу динаміки економічних процесів для прийняття рішень в області грошової політики.

Дифузійні індекси, на відміну від багатьох інших індикаторів соціально-економічної статистики, є чисто суб'єктивними показниками. Вони не вимірюють обсяг випуску, кількість замовлень, доходи і т.д., але є лише відображенням того, як учасники економічних процесів сприймають зміни, що відбуваються – чи впливають вони на краще (на їхню думку) або ж вони ведуть до погіршення. Незважаючи на таку суб'єктивність а точніше – саме завдяки їй – ці індекси мають надзвичайно сильні пророкуючі властивості; вони є випереджаючими індикаторами, які дуже корелюють з основними параметрами економічних циклів.

National Association of Purchasing Managers – PMI index. Індекс ділової активності (скорочено NAPM або PMI) являє собою випереджаючий індикатор. Формується у вигляді звіту за результатами опитування менеджерів (закупівель в промисловій сфері). Послуги, які займають приблизно 40 відсотків від ВВП США, мають для оцінювання інший індекс – PMI services index. Мета PMI index – вивчити вплив економіки на процес формування цін, надати достовірну інформацію про тренди (тенденції) бізнесу. Іншими словами, даний випереджаючий індикатор являє собою показник оптимізму вищих і середніх ланок економічних менеджерів. Індекс ділової активності також потрібен, щоб оцінити зміни за новими виробничими замовленнями, обсягами промислового виробництва, зайнятості, а також товарні запаси і швидкість постачань.

PMI index вимірюють у відсотках, інтервал – 0-100%.

Формула:

$$PMI = 0,3 * (NewOrders\_Нові\ замовлення) + 0,25 * \\ (Production\_Виробництво) + 0,2 * (Employment\_Зайнятість) + 0,15 * \\ (SupplierDeliveries\_Постачання) + 0,1 * (Inventories\_Запаси).$$

Учасники опитування при дослідженні індексу дають прості відповіді на зразок "нижче" (менше), "вище" (більше) або "без змін" при порівнянні з попереднім місяцем. Також кожен учасник може вільно коментувати свої відповіді. Кожна частина звіту проходить компіляцію в дифузійний індекс, який визначається як сума змін процентних значень "нижче" і "вище", а також половина % відповідей "без змін".

Дифузійний індекс також може мати значення від 0 до 100%. Його діапазони мають різні характеристики: рівень 50% характерний при відсутності змін, більше 50% – динаміка на поліпшення, нижче 50% – зниження.

Індекс менеджерів із закупівель (PMI) і є підсумковим показником ділового оптимізму. Даний випереджаючий індикатор базується на середньозваженому від наступних показників: нові замовлення, зайнятість, продукція, час постачання і матеріально-виробничі запаси (див. Формулу).

Час виходу випереджаючого індикатора. Звіт з PMI виходить о 10 годині за вашингтонським або о 18 годині за московським часом, як правило, в перший робо-

чий день місяця після звітного дня. Звіт показника публікує Національна асоціація менеджерів з питань матеріально-технічного забезпечення (National Association of Purchasing Managers).

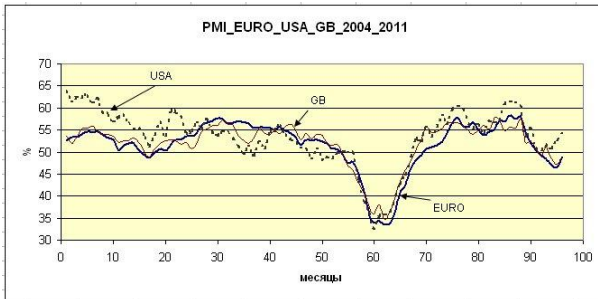
Особливості PMI index і взаємодія з іншими індикаторами. Оцінюючи динаміку PMI index, аналітики намагаються зробити прогноз щодо змін в промисловості, замовленнях, цінах на промислові товари, зайнятості і, основне, динаміці ВВП на 6 місяців вперед. Якщо значення цього випереджаючого індикатора більше 50% – темпи збільшення ВВП будуть і далі рости, при значенні PMI index нижче 50 % – велика ймовірність падіння темпів зростання ВВП. Коли PMI index досягає позначки в 44%, можна очікувати, що зростання Валового Внутрішнього Продукту буде негативним. PMI index має велику значимість для аналізу економічної ситуації і оцінки фінансових ринків.

Дифузійні індекси ділової активності розвинених країн світу

В роботі досліджуються такі індекси за період січень 2004 грудень 2011 року (дані наведені на Рис.1):

- індексу PMI (Єврозона)
- індексу PMI (Німеччина)
- індексу PMI (Великобританія)
- індексу ISM (США)

На Рис. 1 представлені дифузійні індекси індексу PMI (Єврозона), індексу PMI (Німеччина), індексу PMI (Великобританія), індексу ISM (США) за період 2004-2011 р.р.

Рис. 1. Дифузійні індекси індексу PMI (Єврозона), індексу PMI (Німеччина), індексу PMI (Великобританія), індексу ISM (США) за період 2004-2011 рр. по осі X відкладено місяці, а по осі відкладені %

Як видно на Рис. 1 пік кризи припадає на період між 60 і 62 місяцями (грудень 2008 березень 2009 рр.). Характер поведінки економік розвинених країн (США і Єврозона) практично ідентичний. Це говорить про те, що фінансова криза 2007-2008 рр. носить світовий характер.

Для чисельної оцінки характеру поведінки траєкторій власне в кризовий період серпень 2007 – лютий 2010 року була побудована матриця кореляції для досліджуваних даних (див. Таблиця 1).

Таблиця 1

Матриця кореляції дифузійних індексів: індексу PMI (Єврозона), індексу PMI (Німеччина), індексу PMI (Великобританія), індексу ISM (США) за власне кризовий період серпень 2007 – лютий 2010 років

	<i>EURO</i>	<i>GER</i>	<i>GB</i>	<i>USA</i>
<i>EURO</i>	1			
<i>GER</i>	0.989212	1		
<i>GB</i>	0.973611	0.939279	1	
<i>USA</i>	0.921149	0.894586	0.945297	1

На Таблиці 1. видно, що поведінка досліджуваних дифузійних індексів за власне кризовий період серпень 2007- лютий 2010 років є ідентичною. В якості еталонно-го індексу виберемо індекс PMI (Єврозона) з двох причин, так як він:

- характеризує європейську зону, куди входить Україна
- має високу кореляцію з усіма іншими індексами (0.95-0.99)

Для чисельної оцінки характеру поведінки траєкторій власне в кризовий період серпень 2007- лютий 2010 року була побудована матриця кореляції для досліджуваних даних (див. Таблиця 2). Як видно з Таблиці 2., існує хороша кореляція між індексом PMI_EURO і динаміки індексів Dow Jones Industrial Average, Standard and Poors 500, Nasdaq Composite і PMI_EURO (відповідно 0.81, 0.81 і 0.77).

Таблиця 2

Матриця кореляції індексів Dow Jones Industrial Average, Standard and Poors 500, Nasdaq Composite і PMI_EURO у кризовий період серпень 2007 лютий 2010 років.

	DJ	SP500	Nasdaq	PMI_EURO
DJ	1			
SP500	1.00	1		
Nasdaq	0.91	0.92	1	
PMI_EURO	0.81	0.81	0.77	1

Для чисельної оцінки характеру поведінки траєкторій, власне, період стабільного відновлення (травень 2011 років – сьогоднішній день) була побудована матриця кореляції для досліджуваних даних (див. Таблиця 3). Як видно з Таблиці 3 існує хороша кореляція між індексом PMI_EURO і динаміки індексів Dow Jones Industrial Average, Standard and Poors 500, Nasdaq Composite і PMI_EURO (відповідно 0.69, 0.79 і 0.74).

Таблиця 3

Матриця кореляції індексів Dow Jones Industrial Average, Standard and Poors 500, Nasdaq Composite і PMI_EURO під час стабільного відновлення (травень 2011 років – сьогоднішній день)

	DJ	SP500	Nasdaq	PMI_EURO
DJ	1			
SP500	0.98	1.00		
Nasdaq	0.94	0.98	1	
PMI_EURO	0.69	0.79	0.74	1

Висновки. Динаміка індексів Dow Jones Industrial Average, Standard and Poors 500, Nasdaq Composite в передкризовий, кризовий і післякризовий періоди на часовому інтервалі 2004-2011 р.р. в цілому слідує закономірностям світової кризи. На етапі стабільного відновлення (травень 2011 року – сьогоднішній день) є також хороша кореляція в поведінці з дифузійним індексом ділової активності. Індекс кореляції тут близько 0.7- 0.8, що говорить про стабільність відновлення фондових ринків на цьому періоді.

Список використаних джерел

1. Fama E. The Behavior of Stock Market Prices // Journal of Business. – 1964. – 38. – pp. 34-105
2. Э.Петерс Фрактальный анализ финансовых рынков / Э.Петерс – М.: Интер-нет-трейдинг, 2004 – 560 с.
3. Coherent Market Theory | eHow [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ehow.com/info_7756951_coherent-market-theory.html
4. Филатов Д.А. Моделирование и анализ финансовых рынков на основе методов нелинейной динамики / Филатов Д.А. / Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук – Воронеж, 2007 – 162с.
5. Vaga T. The Coherent Market Hypothesis / T. Vaga // Financial Analysts Journal. – 1991. – December-January. – pp 36-49
6. Callan E. A Theory of Social Imitation / E. Callan, D. Shapiro // Physics Today. – 1974. – 27. – pp 34-45

Бернацький Д.О.

Науковий керівник:
к.т.н., (доцент) **Фаловський О.О.**

ПРОЕКТУВАННЯ БЮДЖЕТУ

У період швидкого розвитку інформаційних технологій, безперервного зростання високобюджетних проектів в галузі розробки програмного забезпечення (ПЗ), важливим стає вміння оцінити на початкових етапах можливі вигоди і збитки від проекту, проаналізувати можливі сценарії розвитку подій.

Ключові слова: програмне забезпечення, програмний проект, управління програмним проектом, оцінка вартості тестування програмного проекту, засоби оцінки.

Бернацький Д.О.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ БЮДЖЕТА

В период быстрого развития информационных технологий, непрерывного роста высокобюджетных проектов в области разработки программного обеспечения (ПО), важным становится умение оценить на начальных этапах выгоды и убытки от проекта, проанализировать возможные сценарии развития событий.

Ключевые слова: программное обеспечение, программный проект, управление программным проектом, оценка стоимости тестирования программного проекта, средства оценки.

Bernatsky D.O.

BUDGET PLANNING

During the rapid development of information technology, the continuous growth of high-budget projects in the field of software development, it becomes important to assess the benefits and losses from the project at the initial stages, and to analyze possible scenarios for the development of events.

Keywords: software, software project, software project management, cost estimation of software project testing, assessment tools.

Постановка проблеми. Існує реальна потреба в виборі та представленні методів і засобів, що дозволять менеджеру ІТ-проектів оцінити необхідні ресурси та визначити часові обмеження на основі наявних характеристик проекту: історії подібних проектів, досвіду та продуктивності працівників, специфіки компанії та ін. Таким чином, проблема проектування бюджету проекту тестування програмного забезпечення є актуальною.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. При тестуванні програмних продуктів нерідко виникають труднощі, пов'язані з неналежним управлінням проектом, які змінюються в процесі розробки вимог до системи, невірної оцінки проекту. Останнє є важливою проблемою в особливості для крупних ІТ-підприємств, оскільки оцінка експертів, основана на досвіді та інтуїції, може призвести до великих помилок при плануванні термінів трудоемності і вартості тестування програмних продуктів. Потреби суб'єктів ринку програмного забезпечення сприяли виникненню і розвитку підходів і методик оцінки вартості програмних продуктів. Розвиток моделей, методів і засобів оцінки вартості тестування програмного забезпечення досягло рівня практичного застосування. Однак через відсутність інформації, засобів і спеціалістів вони не використовуються при тестуванні ПЗ в Україні. На даний час існує багато різних моделей оцінки вартості тестування програмного забезпечення. При визначенні того, яка методика більш адаптована для потреб конкретних ІТ-підприємств, основним завданням є вироблення певних вимог (критеріїв), за якими, в свою чергу, можна оцінити ці методики, провести їх порівняльний аналіз. В результаті виявиться методика (модель, практика, техніка) оцінки, яка найбільш повно і вірно описує процес тестування, дозволяючи отримати точні результати оцінки ініційованих проектів для різних етапів і стадій розробки. Дослідження встановило, що багато моделей, які базуються на показниках оцінюваного розміру, ресурсів і характеристиках

проекту, більше використовують розумну інтуїцію експертів або користувачів, ніж статистичні методи. Істотний вклад в розробку проблеми внесли зарубіжні вчені, такі як: Нельсон, А.Альбрехт, Ч.Саймон, Б.Бозм, С.Макконнелл; російські: С.А. Орлов, В.В. Ліпаев, а також вітчизняні Д.В. Баценко, Ю.В. Щебетин та інші.

Мета дослідження. Розгляд існуючих проблем, що виникають під час оцінки вартості проекту тестування програмного забезпечення та виявлення ризиків на ранніх етапах тестування; аналіз та порівняння моделей, програмних інструментів для оцінки вартості програмного забезпечення.

Основні результати дослідження. Тестування великих програмних систем – процес трудомісткий, вимагаючий комплексного рішення проблем часу, бюджету і самої функціональності розроблюваної системи. Найчастіше проекти закінчуються не вчасно, їх бюджет перевищує заданий. Причинами подібних негативних результатів є [1]: – недостатньо продуманий план менеджера проекту; – неповна або неточна специфікація на проект, а також вимоги замовника, які змінюються в процесі тестування; – неякісна оцінка проекту.

Для замовника і виконавця адекватна оцінка вартості проекту є дуже важливим фактором, який буде впливати на угоду між ними. Досягти правильної оцінки на початкових стадіях тестування далеко не просто. Неправильна оцінка, особливо на початкових етапах, спричиняє серйозні проблеми на наступних.

Модель оцінки вартості ПЗ являє собою одну або декілька функцій, які описують залежність між характеристиками проекту і витратами на його реалізацію. Розрізняють лінійні, мультиплікативні, степеневі, емпіричні і аналітичні моделі.

Найбільш часто реалізуємими і добре задокументованими алгоритмічними моделями є модель Путнема (степенева, аналітична) і модель СОСОМО (степенева, емпірична).

Модель Путнема (SLIM). Найбільш поширена модель аналітичної групи, створена для проектів об'єм яких більше 70000 рядків коду. Модель ґрунтується на твердженні, що витрати на розробку ПЗ розподіляються згідно кривих Нордена-Рейлі, які є графіками функції, що представляє розподіл робочої сили за часом [3, 4]. Загальний вигляд функції можна представити як (1):

$$v = v_0 x (1 - e^{-t^2/2t_p^2})$$

де: v – отримане значення; t – час; v_0 , t_p – параметри, що визначають функцію.

Для більшого значення t крива прямує до параметра v_0 , який називається cost scale factor parameter. Функція зростає найшвидше при $t = t_p$. Основною причиною такої поведінки моделі було те, що спочатку дослідження Нордена базувалися не на теоретичних засадах, а на спостереженнях за проектами, причому, в основному за проектами не пов'язаними з ПЗ (машинобудування, будівництво). Тому відсутнє наукове підтвердження того, що програмні проекти вимагають такого ж розподілу робочої сили, навпаки, часто кількість людино-годин, необхідних проекту, може різко змінитися, зробивши оцінку непридатною для використання. У 1991 році Путнем представив альтернативну реалізацію моделі, яка була виконана на замовлення компанії Quantitative Software Management і застосована в комплексі SLIM Estimate для оцінки вартості ПЗ [1, 4]. Повне рівняння в цій реалізації виглядає як (2):

$$E = 12^5 B (SLOC/P)^3 (1/Schedule^4)$$

Якщо на загальний час реалізації проекту обмеження не накладаються, то можливе використання спрощеного рівняння (3):

$$E = 56.4 B (SLOC/P)^{9/7}$$

де B – фактор спеціальних навичок; P – фактор продуктивності; $Schedule$ – час розробки за графіком (в місяцях).

Рівняння може бути використано, якщо витрати, що передбачаються, будуть більше 20 людино-місяців. Модель СОСОМО. Сімейство моделей СОСОМО було створено в 1981 році на основі бази даних в якій зберігалися проекти консалтингової компанії TRW [3-5].

COCOMO представляє собою моделі, орієнтовані на використання в трьох фазах життєвого циклу ПЗ [5]: базова (Basic) застосовується на етапі вироблення специфікацій; розширена (Intermediate) – після визначення вимог до ПЗ; поглиблена (Advanced) – використовується після закінчення проектування ПЗ. Загалом, рівняння моделей має вигляд (4):

$$E = a \times S^b \times EAF$$

де E – витрати праці на проект (в людино-місяцях); S – розмір коду; EAF – фактор уточнення витрат. a і b – параметри, які залежать від виду тестованого проекту, який може бути: відносно простим; середньої складності; реалізований в жорстких рамках заданих вимог.

У базовій моделі фактор EAF приймається рівним одиниці. Для визначення значення цього фактора в розширеній моделі використовують таблицю, яка містить ряд параметрів, що визначають вартість проекту. При використанні поглибленої моделі, спочатку проводиться оцінка з використанням розширеної моделі на рівні компонента, після чого кожний параметр вартості оцінюється для всіх фаз життєвого циклу ПЗ [1, 4-5].

COCOMO II – удосконалена версія базової моделі COCOMO. Вона включає три моделі [3-5]:

1) створення застосувань (Application Composition Model) – використовується на ранньому етапі реалізації проекту для того, щоб оцінити: інтерфейс користувача, взаємодію з системою, продуктивність. За початковий розмір приймається кількість екранів, звітів і 3GL – компонентів.

2) раннього етапу розробки (Early Design Model) – високорівнева модель, якій потрібна порівняно невелика кількість вихідних параметрів. Вона призначена для оцінки доцільності використання тих чи інших апаратних і програмних засобів в процесі розробки проекту. Для визначення розміру використовується неприведена функціональна точка (Unadjusted Function Point). Для її перетворення в LOC використовуються табличні дані [4].

3) пост-архітектурна (Post Architecture Model) – найбільш деталізована модель, яка використовується, коли проект повністю готовий до тестування. Для оцінки вартості ПЗ з її допомогою необхідний пакет опису життєвого циклу проекту, який містить детальну інформацію про фактори вартості і дозволяє провести більш точну оцінку. Вона використовується на етапі фактичної розробки та підтримки проекту.

Для оцінки розмірів можуть використовуватися як рядки коду (LOC), так і функціональні точки з модифікаторами, які враховують повторне використання коду [2].

Серед найбільш використовуваних програмних засобів оцінки вартості ПЗ є [2-3]: SLIM Estimate та Costar.

SLIM Estimate є найбільш часто використовуваним засобом для оцінки вартості ПЗ, в якому реалізована модель Путнема. Засіб входить до складу пакету прикладного ПЗ і призначений для роботи над проектом починаючи з початкових стадій життєвого циклу. До пакету, крім засобу оцінки, також входять засоби збору та зберігання даних про реалізовані проекти (SLIM DataManager), аналізу цих даних (SLIM Metrics), загального контролю над процесом розробки (SLIM Control). Даний пакет використовувався для оцінки вартості тестованого ПЗ в Alcatel Telecom, Australian Department of Defence, BAE, Bell South Communications, Hewlett-Packard, IBM Rational Software, Lockheed Martin, Motorola Communications, Nokia, US Air Force Cost Analysis Agency.

SLIM Estimate дозволяє виконувати оцінку вартості тестування ПЗ різними способами: майстер швидкої оцінки, оцінка розміру, оцінка PI, оцінка непередбачених обставин, оцінка заснована на історичних факторах. Першим і найбільш часто використовуваним способом є використання майстра швидкої оцінки (Quick Estimate Wizard). При цьому використовуються такі параметри як: тип тестованої системи; максимальний можливий час тестування проекту; бюджет проекту; орієнтовна загальна кількість рядків коду; індекс продуктивності команди тестувальників; відсоток повторно використованого коду. Формуються таблиці і будуються діаграми, що відображають загальний об'єм задіяної робочої сили і її розподіл за графіком робіт. Шаблон робочої

книги (workbook) проекту SLIM Estimate налічує близько 50 різних форматів представлення проведеної оцінки ПЗ. Створені робочі книги можуть служити шаблонами для оцінки вартості наступних проектів [2-4]. Результатом оцінки розміру є загальна кількість рядків коду, яку може створити команда розробників в даних умовах.

Результат оцінки індексу продуктивності (PI) необхідний для реалізації проекту в заданих умовах. Оцінка непередбачених обставин використовується для генерації плану реалізації із заданою вірогідністю успішного завершення проекту.

За допомогою наявних функцій результати оцінки можуть бути експортовані в SLIM DataManager. Для порівняльного аналізу результатів оцінки можливий імпорт даних з програми SLIM Metrics, або іншої робочої книги SLIM Estimate. Для оцінки розміру проекту разом із SLIM Estimate поставляється реалізована в Microsoft Excel таблиця, значення з якої можуть бути імпортовані в робочу книгу проекту. Програмний комплекс SLIM Estimate може експортувати дані звітів в форматі файлів: Microsoft Word, Microsoft Excel, Enhanced Metafile, Microsoft Project, HTML.

Модель Путнема надзвичайно чутлива до значення технологічних факторів, тому точне визначення їх значення є дуже важливим для правильної оцінки на основі SLIM. Перевагою моделі Путнема перед СОСОМО або СОСОМО II, є невелика кількість параметрів, що необхідні для оцінки.

Засоби оцінки вартості тестування ПЗ, що базуються на моделі SLIM, не вимагають обов'язкового використання історичної бази проектів. Тому вони можуть застосовуватися безпосередньо організацією, яка виконує проектування ПЗ. При використанні історичних баз даних потрібна участь фахівця для зіставлення реалізованих і описаних проектів із бази з проектом, що знаходиться в розробці.

Costar (SoftStar Systems), Cost Xpert (Marotz), SoftwareCost Calculator (SoftwareCost.com) – засоби, засновані на моделі СОСОМО [3, 5]. Допускається використання усіх реалізацій моделі СОСОМО, моделей життєвого циклу ПЗ; підтримується робота з проектом, що складається із компонентів, для кожного із яких можна виконати роздільну оцінку. Costar дозволяє проводити оцінку в двох режимах: покроковому, за допомогою майстра оцінки вартості; інтерактивному, що забезпечує безпосереднє зазначення значень параметрів, які впливають на вартість проекту. Для визначення розміру оцінюваного проекту використовуються функціональні точки або рядки коду (LOC). Для введення значень, вказаних у рядках коду, в програмі є конвертатор, який розраховує значення розміру коду у функціональних точках виходячи із мови програмування, яка використовується для реалізації проекту. Costar підтримує обмеження проекту, що базуються на граничних фінансових витратах і крайньому терміні реалізації проекту.

Для оцінки витрат, пов'язаних з оплатою праці працівників існує два альтернативних підходи: розрахунок витрат для кожного з етапів життєвого циклу ПЗ; розрахунок місячної оплати праці для кожної категорії працівників.

Для забезпечення можливості аналізу результатів оцінки Costar створює різні форми звітів, графіків і діаграм. Звіти, представлені у формі таблиць, можуть бути збережені в форматі Microsoft Excel, графіки та діаграми – у форматі BMP.

Для проведення точної оцінки вартості розробки ПЗ модель СОСОМО вимагає детального і різномісного опису проекту. Це може утруднити застосування засобів на ній засобів на ранніх етапах розробки ПЗ, і сприяє підвищенню точності оцінки на пізніх етапах розробки ПЗ, при аналізі завершеного проекту.

Чинниками, що впливають на точність оцінки вартості при використанні засобів на основі моделі СОСОМО або СОСОМО II, є: правильний вибір конкретної реалізації моделі СОСОМО; точність калібрування – відповідність установок вихідним даним. У зв'язку з цим, при застосуванні таких програмних засобів використовують персонал, який не має прямого відношення до процесів проектування і розробки ПЗ. Він формує специфікації проекту і параметри, необхідні для оцінки.

Ефективне застосування алгоритмічних моделей оцінки вартості ПЗ і заснованих на них засобах оцінки – їх спільне використання з неалгоритмічними методами оцінки. Алгоритмічні засоби оцінки можуть бути застосовані членами експертних

комісії для аналізу проекту і формування власної оцінки. Завдяки широким можливостям експорту даних і візуалізації, використання автоматизованих засобів оцінки вартості ПЗ дає можливість формувати власні бази характеристик реалізованих проектів, а також створювати звіти, які ілюструють процес розробки проекту, що значно знижує трудовитрати, пов'язані з підготовкою звітності.

В роботі програмний засіб Costar було використано з метою визначення вартості тестування програмного засобу конструювання ПЗ пультів інструкторів авіаційних тренажерів [6] на початкових етапах розробки. Результати оцінки: загальна вартість проекту склала \$ 1200, необхідні людські ресурси – 10,7, загальний час тестування – 10,5 людино-місяців. Аналізуючи результати дослідження можна зробити висновок, що реальна вартість тестування є значно вищою ніж представлена в результатах експерименту. А тому залишається актуальним питання удосконалення методик та засобів оцінювання вартості розробки ПЗ.

Висновки. Оцінка вартості тестування ПЗ – складний процес, що вимагає глибоких теоретичних знань, практичного досвіду, відповідних інструментів. Вона повинна проводитися з метою визначення ресурсів, необхідних для тестування, верифікації та валідації програмного продукту, а також для виявлення невизначеності і ризику, пов'язаних з цією оцінкою.

Список використаних джерел

1. Wang Y. Software engineering foundations. A software science perspective / Y. Wang. – Auerbach Publications, 2008. – 1419 p.
2. Сидоров Н.А. Методы и средства оценки стоимости программного обеспечения / Н.А. Сидоров, Д.В. Баценко, Ю.Н. Василенко, Ю.В. Щebetин, Л.Н. Иванова // Проблемы системного подхода в економіці. – НАУ. – 2004. – № 7 – С. 113-118.
3. Сидоров Н.А. Модели, методы и средства оценки стоимости программного обеспечения / Н.А.Сидоров, Д.В. Баценко, Ю.Н. Василенко, Ю.В. Щebetин // Проблемы программирования. – НАУ. – 2006. – №2. – С. 290-298.
4. Johnson K. Software cost estimation – Metrics and models / K. Johnson. – University of Calgary, 2001. – 115 pp.
5. Boehm B.W. The COCOMO 2.0 Software Cost Estimation Model / B.W. Boehm. – American Programmer, 2000. – 586 p.
6. Сидоров Н.А. Утилизация программного обеспечения, экономический аспект Кибернетика и системный анализ / Н.А. Сидоров. – 1994. – № 3. – С. 151-167.
7. Василенко Ю.Н. Алгоритмические методы оценки программного обеспечения / Ю.Н. Василенко // Мат. конф. "Инженерия программного обеспечения 2005". – НАУ, 2005. – С. 42-51.
8. Баценко Д.В. Классификация параметров стоимости модели постархитектуры / Д.В. Баценко // Мат. конф. "Инженерия программного обеспечения 2005". – НАУ, 2005. – С. 51-56.
9. Щebetин Ю.В. Методика анализа функциональных точек программного обеспечения / Ю.В. Щebetин // Мат. конф. "Инженерия программного обеспечения 2005". – НАУ, 2005. – С. 56-62
10. Методы и средства оценки стоимости программного обеспечения / Н.А. Сидоров, Д.В. Баценко, Ю.Н. Василенко та ін. // Проблемы системного подхода в економіці. – НАУ, 2004. – № 7. – С. 113-118.

Бірюк В.В.

*Науковий керівник:
к.т.н., доцент Курченко О.А.*

МЕТОДИКИ ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКІВ В СИСТЕМАХ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ

В роботі наведено особливості роботи найбільш поширених моделей оцінювання ризиків інформаційної безпеки в розподілених інформаційних системах. Проаналізовано процесні підходи в складених методологій та підходи до формалізації результатів оцінювання ризиків інформаційної безпеки. Вказано на недосконалості описаних методологій і запропоновано принципи побудови

ев більш функціональних та математично обґрунтованих моделей управління ризиками інформаційної безпеки.

Ключові слова: інформаційний ризик, процесна модель, інформаційна безпека, оцінка ризику.

Бирюк В.В.

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ РИСКОВ В СИСТЕМАХ УПРАВЛЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ

В работе приведены особенности работы наиболее распространенных моделей оценки рисков информационной безопасности в распределенных информационных системах. Проанализированы процессные подходы изложенных методологий и подходы к формализации результатов оценки рисков информационной безопасности. Отмечено несовершенство описанных методологий и предложены принципы построения более функциональных и математически обоснованных моделей управления рисками информационной безопасности.

Ключевые слова: информационный риск, процессная модель, информационная безопасность, оценка риска.

Biriuk V.

METHODS OF RISK ASSESSMENT IN INFORMATION SECURITY MANAGEMENT SYSTEMS OF ENTERPRISES

Working peculiarities of the most common models for information security risk assessment in distributed information systems were revealed. The analysis process approaches of outlined methodologies and approaches to the results formalization of information security risk assessment were analyzed. It was pointed out the imperfections of described methodologies; the principles of more functionally and mathematically based models of risk management information security were proposed.

Keywords: information risk, process model, information security, risk assessment.

Постановка проблеми. Проблема управління ризиками не може бути ефективно вирішена набором окремих заходів і послуг. Дане завдання вирішується виключно впровадженням комплексної технології управління ризиками, що зачіпає всі аспекти діяльності компанії. В основі технології повинен лежати принцип, згідно з яким жодне бізнес-рішення не може бути прийняте без усвідомлення ступеня ризику, адекватного схваленому рішенням. [1]

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Актуальність дослідження методів інформаційної безпеки полягає в тому, що безпека підприємства піддається зростаючим загрозам з боку конкурентів, що використовують залежність бізнесу від інформаційних технологій з метою промислового шпигунства та одержання переваг на ринку [2]. Перехід до ринкової економіки неминуче веде до жорсткої конкуренції, і від того, наскільки успішно підприємство зможе використовувати наявні інформаційні можливості, буде залежати і рівень конкурентоздатності підприємства, і успіх справи в цілому.

Дослідивши і проаналізувавши останні публікації можна свідчить про відсутність загальної класифікації методів інформаційної безпеки. [1] Ряд авторів Зацеркальний М.М., Мельников О.Ф., Мараков Рыбак А.І., Ключевський Б.Ю., Бегун А.В., Дієва С.А., Ленков С.В., Юдкін Ю.І. [5,6] розглядають окремі методи захисту інформації – методи лише однієї складової інформаційної безпеки. [3]

Мета дослідження. Визначення та систематизація методів інформаційної безпеки підприємства – необхідної передумови для побудови та підтримки системи інформаційної безпеки підприємства.

Основні результати дослідження. Процесна модель являє собою основу для інших моделей управління ризиками інформаційної безпеки (УРІБ) [9], направлених на стандартизацію, формалізацію й автоматизацію процесів першого та другого етапів, а саме: ідентифікація та прийняття рішення щодо обробки ризиків. Класичні реалізації таких методик, як CRAMM [4], FRAP [11], OCTAVE [7], RiskWatch [8], базуються на використанні процесної моделі з опитувальною схемою, пропонуючи вже готові стандарти [10], з яких необхідно вибрати ті, що притаманні системі користувача, та оцінити їх за запропонованою системою критеріїв оцінювання:

- класифікація та певний перелік ресурсів:
- класифікація та певний набір вразливостей:
- класифікація та певний набір ризиків:
- класифікація та певний набір засобів і заходів безпеки:

Визначений перелік якісних і чисельних (у тому числі складених) критеріїв оцінювання вартості та надійності ресурсів, вразливостей, ризиків, засобів і заходів безпеки.

Після відповідей на запитання за запропонованою схемою класичні методології УРІБ обчислюють показники та виводять за пріоритетністю перелік вразливостей, ризиків, набір протидій та дані щодо ефективності їх впровадження.[2]

Головними цікавими відмінностями класичних методологій УРІБ є саме набір критеріїв оцінювання ресурсів, вразливостей, ризиків та формалізація обчислення кількісних показників.

Методика Facilitated Risk Analysis Process (FRAP) передбачає, що на початковому етапі в системі відсутні засоби і механізми захисту. Таким чином, оцінюється рівень ризику для незахищеної інформаційної системи, що надалі дозволяє показати ефект від впровадження системи захисту інформації (СЗІ).

Оцінювання здійснюється для ймовірності виникнення загрози і збитку від неї за такими шкалами.

Ймовірність (Probability):

- висока (High Probability) – дуже ймовірно, що загроза реалізується упродовж наступного року;
- середня (Medium Probability) – можливо, загроза реалізується упродовж наступного року;
- низька (Low Probability) – малоймовірно, що загроза реалізується упродовж наступного року.

Збиток (Impact) – міра величини втрат або шкоди, що наноситься активу:

- високий (High Impact) – зупинка критично важливих бізнес-підрозділів, яка призводить до істотних збитків для бізнесу, втрати іміджу або неотримання істотного прибутку;
- середній (Medium Impact) – короточасне переривання роботи критичних процесів або систем, яке призводить до обмежених фінансових втрат в одному бізнес-підрозділі;
- низький (Low Impact) – перерва в роботі, що не спричиняє відчутних фінансових втрат.

Оцінка визначається відповідно до правила, що задається матрицею ризику

Методика OCTAVE передбачає три фази аналізу ризику:

- 1) розробка профілю загроз, пов'язаних з активом;
- 2) ідентифікація інфраструктурних вразливостей;
- 3) розробка стратегії та планів безпеки

Профіль загрози визначає актив (asset), тип доступу до активу (access), джерело загрози або суб'єкт загрози (actor), тип порушення або мотив (motive), результат (outcome) і посилання на опис загрози в загальнодоступних каталогах.

Розглянуті вище моделі УРІБ базуються на процесній моделі і пропонують якісні й кількісні показники оцінювання ризиків. У більшості випадків, якщо показник має якісну характеристику, то цю якість прив'язують до чисельної шкали й перетворюють показник у кількісний. Розглянемо декілька підходів до формалізації обчислення ризиків.

Класична формула – оцінювання ризику виконується за двома факторами: ймовірність реалізації загрози (Реалізація) і розмір збитку (Збиток):

$$\text{Ризик} = \text{Реалізація} * \text{Збиток}$$

Подальша деталізація ймовірності реалізації загрози може бути визначена формулою, яка враховує ймовірність виникнення загрози та ймовірність появи вразливості:

$$\text{Реалізація} = \text{Рзагрози} * \text{Рвразливості}$$

Більшість інших методів обчислення рівня ризиків являють собою різні модифікації наведених вище формул. Наприклад, рівень ризику по всій системі – це сума ризиків по всіх активах та кожній загоді; ефект від вжитих контрзаходів обчислюється

ся як різниця між сумою запланованих витрат на контрзаходи та сумарною оцінкою збитків при визначеному рівні ризику по всій системі.

Висновки. В цілому слід зазначити, що вибір цілей і методів протидії конкретним загрозам та небезпекам інформаційній безпеці становить собою важливу проблему у складову частину діяльності по реалізації основних напрямів інформаційної безпеки.

Результатами розвитку управлінських технологій прийняття рішень та мінімізації можливих втрат має бути концепція комплексного (глобального) управління ризиками. Таким чином, комплексне управління ризиками треба розглядати як невід'ємну частину стратегічного і оперативного управління будь-якою компанією, яка прагне поліпшити своє положення на ринку.

Як бачимо з розглянутих напрацювань на цей час, базою для визначення рівня ризику, майже в усіх методиках, є ймовірність виникнення тієї чи іншої події, яка впливає на ймовірність реалізації загрози. У більшості методик визначення ймовірності здійснюється експертним методом або за базу береться статистика минулих періодів щодо таких самих подій. По-перше, необхідно внести поправку на помилку експертів, по-друге, статистика минулих періодів не буде відповідати реальності, особливо у випадках швидкої зміни програмного та технічного забезпечення (вразливості якого ще невідомі).

Таким чином, захист підприємства від ризику є важливою функцією управління ризиком в умовах повсякденного функціонування підприємства. До головних завдань системи контролю належать: спостереження за параметрами ризику до розробки і прийняття рішень, швидке реагування у випадку відхилення параметрів ризику і застосування заходів щодо зменшення негативних наслідків діяльності.

Можливість прогнозування ймовірності виникнення ризиків у багатьох випадках визначається системою їх класифікації, що виконує функції алгоритму, на основі яких розробляються і створюються управлінські системи. Система управління ризиками передбачає всебічний аналіз сукупності наявних ризиків, їх ідентифікацію, оцінювання формування механізмів контролю.

Список використаних джерел

1. С.С. Родін. Процесні підходи до моделювання у сфері управління ризиками інформаційної безпеки Математичні машини і системи, 2012. – № 4. – С. 142-148.
2. Информационная безопасность. Применение статистического анализа для защиты от неизвестных атак. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inf-bez.ru/?p=1239>.
3. В.А. Ліпкан. Національна безпека України: навчальний посібник. Теоретичні аспекти формування та функціонування системи забезпечення інформаційної безпеки України. Кондор, 2008. – 551 с.
4. A Qualitative Risk Analysis and Management Tool – CRAMM. – Bethesda, Maryland: SANS Institute, 2002. – 15 p
5. Кириличев Б.В. Моделирование систем / Б.В. Кириличев. – М.: МГИУ, 2009. – 274 с.
6. Методика определения актуальных угроз безопасности персональных данных при их обработке в информационных системах персональных данных [Электронный ресурс]. – ФСТЭК России, 2008. – Режим доступа: <http://securitypolicy.ru>.
7. Gary Stoneburner. Risk Management Guide for Information Technology Systems / Stoneburner G., Goguen1 A., Feringa1 A. – Gaithersburg: National Institute of Standards and Technology, 2002. – 55 p.
8. Information Security Risk Assessment Process / Richard A. Caralli, James F. Stevens, Lisa R. Young, William R. Wilson. ? Carnegie Mellon University, 2007. – 154p.
9. Visintine V. An Introduction to Information Risk Assessment / Visintine V. – Bethesda, Maryland: Introducing OCTAVE Allegro: Improving the
10. International standard BS ISO/IEC 27005:2008, 2008-06-15
11. Messerschmitt, D. G. and C. Szyperski (May/June 2004). "Marketplace Issues in Software Planning and Design". IEEE Software 21 (3): 62-70
12. James J. Cebula A Taxonomy of Operational Cyber Security Risks / James J. Cebula, Lisa R. Young. – Hanscom AFB, MA: Carnegie Mellon University. – 47 p.

Василишин Н.В.

Науковий керівник:
д.т.н., професор **Пашков Д.П.**

МЕТОДИ РОЗРОБЛЕННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ПРОГРАМ НА ОСНОВІ КЛІЄНТ-СЕРВЕРНИХ СИСТЕМ

В статті комплексно досліджено методи і технології використання "Клієнт-серверних" систем в веб програмуванні. Визначено основні напрямки та проблеми здійснення побудови сайту з використанням додатку "Клієнт-сервер". При виконанні роботи було застосовано спеціальна технологія під назвою SignalR. Розглянуті методи програмування в середовищі Microsoft Visual Studio 2015. Проведене практичне дослідження по реалізацію програмного додатку, що демонструє ефективність та простоту роботи в даному середовищі.

Ключові слова: клієнт-сервер, веб програмування, мережа, користувач

Василишин Н.В.

МЕТОДЫ РАЗРАБОТКИ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ПРИЛОЖЕНИЙ НА ОСНОВЕ КЛИЕНТ-СЕРВЕРНЫХ СИСТЕМ

В статье комплексно исследованы методы и технологии использования "Клиент-серверных" систем в веб программировании. Определены основные направления и проблемы осуществления построения сайта с использованием приложения "клиент-сервер". При выполнении работы были использованы специальная технология под названием SignalR. Рассмотрены методы программирования в среде Microsoft Visual Studio 2015. Проведенное практическое исследование по реализации программного приложения, демонстрирует эффективность и простоту работы в данной среде.

Ключевые слова: клиент-сервер, веб программирования, сеть, пользователь

Vasylyshyn N.V.

METHODS OF DEVELOPING SPECIALIZED APPLICATIONS BASED ON CLIENT-SERVER SYSTEMS

The article explores in detail the methods and technologies of using "Client-server" systems in web programming. The main directions and problems of constructing a site using the "Client-server" application are determined. When performing the work was applied a special technology called SignalR. Considered programming methods in the Microsoft Visual Studio 2015 environment. A hands-on research on implementing a software application demonstrating the efficiency and simplicity of work in this environment has been conducted.

Keywords: client-server, web programming, network, user

Постановка проблеми. Як результат еволюції комп'ютерних технологій з'явилися комп'ютерні мережі. Сама поява комп'ютерних мереж ознаменувало новий етап в комп'ютерній технології.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Здійснюючи огляд останніх публікацій та досліджень, слід відмітити значну різноманітність наукових праць. Зокрема, у підручнику Валерія Коржова [2] комплексно досліджено методи і технології використання "Клієнт-серверних" систем в веб програмуванні. Також визначено основні напрямки та проблеми здійснення побудови сайту з використанням додатку "Клієнт-сервер" в підручниках авторів Ендрюс Г.Р і Корнеєв В.В. [5,6] Важливу роль відіграли розглянуті методи програмування в середовищі Microsoft Visual Studio 2015, які були описані Ringler R. [11] Велику роль відіграє підручник Антонова А.С. "Параллельное программирование с использованием технологии OpenMP"[1], в якій детально описано використання технології OpenMP.

Мета дослідження. Проведення порівняльного аналізу технологій класичної дворівневої архітектури "Клієнт – сервер" та трирівневої моделі. Розібрати і дослідити технологію SignalR.

Основні джерела дослідження. Технологія "клієнт – сервер". Технологія "клієнт-сервер" прийшла на зміну централізованої схемою управління обчислювальним процесом на основному комплекті ще в 80-х роках минулого століття. Завдяки високій живучості та надійності обчислювальної системи, легкості масштабування, можливості одночасної роботи користувача з декількома додатками, високої оперативності обробки інформації, забезпечення користувача високоякісним інтерфейсом і іншим можливостям це велими перспективна і далеко не вичерпуюча себе технологія отримала свій подальший розвиток.

Згодом малофункціонального моделі файлового сервера для локальних мереж (FS) замінили з'явилися одна за однією моделі структури "Клієнт-сервер" (RDA, DBS і AS).

Зайнявши нішу баз даних, технологія "Клієнт – сервер" стала основною технологією глобальної мережі Internet. Далі, в результаті перенесення ідей мережі Internet в середу корпоративних систем, з'явилася технологія Intranet. На відміну від технології "Клієнт-сервер" ця технологія спрямована не на дані, а на інформацію в її остаточно готовому до споживання вигляді. Обчислювальні системи, побудовані на основі Intranet, мають в своєму складі центральні сервери інформації і розподілені компоненти представлення інформації кінцевому користувачу (програми-навігатори, або браузері). Взаємодія між клієнтом і сервером в Intranet відбувається за допомогою web – технологій.

На сьогоднішній день технологія "Клієнт-сервер" набуває все більше поширення, однак сама по собі вона не пропонує універсальних рецептів. Вона лише дає загальне уявлення про те, як повинна бути організована сучасна розподілена інформаційна система. У той же час реалізації цієї технології в конкретних програмних продуктах і навіть в видах програмного забезпечення розрізняються досить істотно.

Класична дворівнева архітектура "Клієнт – сервер". Зазвичай компоненти мережі не рівноправні: у одних є доступ до ресурсів (наприклад, принтер, процесор, система управління базою даних (СКБД), файлова система і так далі), інші мають можливість звертатися до цих ресурсів.

Технологія "Клієнт – сервер" – це архітектура програмного комплексу, в якій відбувається розподіл прикладної програми за двома логічно різних компонентів (клієнт і сервер), взаємодіє за схемою "запит-відповідь" і вирішальним свої певні завдання (рисунок 1).

Рис. 1. Архітектура "Клієнт – сервер" [2, ст 152]

Комп'ютер (або програма), керуючий і / або володіє будь-яким ресурсом, називають сервером цього ресурсу.

Комп'ютер (або програма), запитувач і користується будь-яким ресурсом, називають клієнтом цього ресурсу.

Клієнт і сервер можуть перебувати як на одному комп'ютері (ПК), так і на різних ПК в мережі. Також може виникати така ситуація, коли деякий програмний блок буде одночасно виконувати функції сервера по відношенню до одного блоку і клієнта по відношенню до іншого.

Основний принцип технології "Клієнт-сервер" полягає в поділі функцій додатка як мінімум на три групи:

- Модулі інтерфейсу з користувачем;

Також цю групу називають логікою представлення. Через цю групу користувачі взаємодіють з додатком. Незалежно від конкретних характеристик логіки подання (інтерфейс командного рядка, складні графічні інтерфейси, інтерфейси через по-

середника) її завдання полягає в тому, щоб забезпечити засоби для найбільш ефективного обміну інформацією між користувачем і інформаційною системою.

- Модулі зберігання даних ;

Цю групу також називають бізнес-логікою. Бізнес-логіка визначає, для чого конкретно призначений додаток (наприклад, прикладні функції, характерні для даної предметної області). Поділ додатки по межах між програмами забезпечує природну основу для розподілу програми на декількох комп'ютерах.

- Модулі обробки даних (функції управління ресурсами);

Цю групу також називають логікою доступу до даних або алгоритмами доступу до даних. Алгоритми доступу до даних історично розглядалися як специфічний для конкретного додатка інтерфейс до механізму постійного зберігання даних на зразок файлової системи або СУБД. За допомогою модулів обробки даних організовується специфічний для додатка інтерфейс до СУБД. За допомогою інтерфейсу додаток управляє сполуками з базою даних і запитами до неї (переклад специфічних для конкретного додатка запитів на мову SQL, отримання результатів і переклад цих результатів назад в специфічні для конкретного додатка структури даних).

Кожна з цих груп може бути реалізована незалежно від двох інших. Наприклад, не змінюючи програм, що використовуються для зберігання і обробки даних, можна змінити інтерфейс з користувачем таким чином, що одні й ті ж дані будуть відображатися у вигляді таблиць, графіків або гістограм. Дуже прості програми часто здатні зібрати всі три частини в єдину програму, і такий поділ відповідає функціональним кордонів.

Відповідно до поділу функцій будь-якої програми виділяються наступні компоненти:

- Компонент подання даних;
- Прикладної компонент;
- Компонент управління ресурсом.

У класичній архітектурі клієнт-сервер доводиться розподіляти три основні частини програми по двом фізичним модулів. Зазвичай прикладної компонент розташовується на сервері (наприклад, сервері бази даних), компонент подання даних – на стороні клієнта, а компонент управління ресурсом розподіляється між клієнтської і серверної частинами. У цьому полягає основний недолік класичної дворівневої архітектури.

У двухрівневої архітектурі при розбитті алгоритмів обробки даних розробники повинні мати повну інформацію про останні зміни, внесені в систему, і розуміти ці зміни, що створює великі труднощі при розробці клієнт-серверних систем, їх установці і супроводі, оскільки необхідно витратити значні зусилля на координацію дій різних груп фахівців. В діях розробників часто виникають суперечності, а це гальмує розвиток системи і змушує змінювати вже готові і перевірені елементи.

Щоб уникнути неузгодженості різних елементів архітектури були створені дві модифікації двухрівневої архітектури "Клієнт – сервер": "Товстий клієнт" ("Тонкий сервер") і "Тонкий клієнт" ("Товстий сервер").

У даних архітектурі розробники спробували виконувати обробку даних на одній з двох фізичних частин – або на стороні клієнта ("Товстий клієнт"), або на сервері ("Тонкий клієнт").

Кожен підхід має свої недоліки. У першому випадку невинновано перевантажується мережа, тому що по ній передаються необроблені, а значить, надлишкові дані. Крім того, ускладнюється підтримка системи і її зміна, так як заміна алгоритму обчислень або виправлення помилки вимагає одночасної повної заміни будь-яких телекомунікаційних програм, а інакше можуть виникнути помилки або неузгодженість даних. Якщо ж вся обробка інформації виконується на сервері, то виникає проблема опису вбудованих процедур і їх налагодження. Систему з обробкою інформації на сервері абсолютно неможливо перенести на іншу платформу (ОС), що є серйозним недоліком.

Якщо все-таки розробляється дворівнева класична архітектура "Клієнт – сервер", то необхідно пам'ятати наступне:

- Архітектура "Товстий сервер" аналогічна архітектурі "Тонкий клієнт" (рисунок 2);

Рис. 2. Архітектура "Тонкий клієнт" [2, ст. 154]

Передача запиту від клієнта на сервер, обробка запиту сервером і передача результату клієнтові. При цьому архітектури мають такі недоліки:

- Ускладнюється реалізація, так як мови типу SQL не пристосовані для розробки подібного ПО і немає хороших засобів налагодження;
- Продуктивність програм, написаних на мовах типу SQL, значно нижче, ніж створених на інших мовах, що має важливе значення для складних систем;
- Програми, написані на СУБД-мовах, зазвичай працюють недостатньо надійно; помилка в них може привести до виходу з ладу всього сервера баз даних;
- Отримані таким чином програми повністю нестерпні на інші системи і платформи.

Архітектура "Тонкий сервер" аналогічна архітектурі "Товстий клієнт" (рисунок 3). Обробка запиту відбувається на стороні клієнта, тобто відбувається передача клієнту всіх необроблених даних з сервера. При цьому архітектури мають такі недоліки:

- Ускладнюється оновлення ПЗ, оскільки його заміну потрібно проводити одночасно по всій системі;
- Ускладнюється розподіл повноважень, так як розмежування доступу відбувається не по діям, а за таблицями;
- Перевантажуються мережа внаслідок передачі по ній необроблених даних;
- Слабкий захист даних, оскільки складно правильно розподілити повноваження.

Рис. 3. Архітектура "Товстий клієнт" [2, ст 160]

Для вирішення перерахованих проблем використовуються багаторівневі (три і більше рівнів) архітектури "Клієнт-сервер".

Висновки. Будь-яка комп'ютерна мережа по суті є мережею клієнт-сервер. Користувач, що підключив свій комп'ютер до Інтернет, буде мати справу з мережею клієнт-сервер, і навіть якщо комп'ютер не має виходу в мережу, його програмне забезпечення, та й сам він, організовані за схемою клієнт-сервер.

Список використаних джерел

1. Антонов А.С. "Параллельное программирование с использованием технологии OpenMP: Учебное пособие". / Антонов А.С. -М.: Изд-во МГУ, 2009. – 77 с.
2. Валерий Коржов Многоуровневые системы клиент-сервер. Издательство Открытые системы (17 июня 1997).
3. Воеводин В.В. Параллельные вычисления. / Воеводин В.В., Воеводин Вл.В. – СПб.: БХВ-Петербург, 2002. – 608 с.
4. Головкін Б.А. Паралельні обчислювальні системи. / Головкін Б.А. – М.: Наука. 1980. – 520 с.
5. Эндриус Г.Р. Основы многопоточного, параллельного и распределенного программирования.: Пер.с англ. / Эндриус Г.Р. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2003. – 512 с.
6. Корнеев В.В. Параллельные вычислительные системы. / Корнеев В.В. – М.: Нолидж, 1999. – 311 с.
7. Многопоточные приложения C# на .NET платформе. / [Электроний ресурс]. Режим доступа: <https://msdn.microsoft.com/ru-ru/library/ck8bc5c6.aspx>
8. Хокні Р. Паралельні EOM. Архітектура, програмування та алгоритми./ Хокні Р., Джессхоуп К. – М.: Радіо і зв'язок. 1986. 392 с.
9. Andrew S. Tanenbaum. Structured computer organization / Andrew S. Tanenbaum, Todd Austin. – 6th ed. – Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, 2013. – 800 p.
10. Agafonov E. Multithreading in C# 5.0 Cookbook. / Agafonov E. – Packt Publishing, 2013. – 268 p.
11. Ringler R. C. Multithreaded and Parallel Programming. / Ringler R. – Packt Publishing, 2014. – 344 p.

Гриненко О.А.

Науковий керівник:

д.ф.м.н., професор Лопатін О.К.

ГОРИЗОНТИ ПРОГНОЗУВАННЯ РІШЕНЬ РІВНЯННЯ В ОКОЛИЦІ ХАОТИЧНОГО АТТРАКТОРА

Сучасна інтерпретація динамічних систем ціноутворення на ринках, що використовує S-криві в якості функції попиту істотно збагатила цю теорію. В першу чергу це існування не тільки єдиної стійкої рівноважної ціни на ринках, а також стійких коливальних режимів. Принципове значення має факт існування стійких хаотичних аттракторів. У роботі дано алгоритми побудови горизонтів прогнозування аттракторів. Показано, що періодичні стійкі аттрактори з періодом $k = 1, 2, \dots$ мають нескінченний горизонт прогнозування, а стійкі хаотичні аттрактори мають кінцевий $[0, T]$.

Ключові слова: динамічні системи, рівняння Вальраса ціноутворення на ринках, стійкі аттрактори, горизонт прогнозування.

Гриненко А.А.

ГОРИЗОНТЫ ПРОГНОЗИРОВАНИЕ РЕШЕНИЙ УРАВНЕНИЯ В ОКРЕСТНОСТИ ХАОТИЧЕСКОГО АТТРАКТОРА

Современная интерпретация динамических систем ценообразования на рынках, использующая S-кривые в качестве функции спроса существенно обогатила эту теорию. В первую очередь это существование не только единственной устойчивой равновесной цены на рынках, а также устойчивых колебательных режимов. Принципиальное значение имеет факт существования устойчивых хаотических аттракторов. В работе даны алгоритмы построения горизонтов прогнозирования аттракторов. Показано, что периодические устойчивые аттракторы с

періодом $k=1, 2, \dots$ мають нескінченний горизонт прогнозування, а стійкі хаотичні аттрактори мають кінцевий $[0, T]$.

Ключові слова: динамічні системи, рівняння Вальраса ціноутворення на ринках, стійкі аттрактори, горизонт прогнозування.

Grinenko A.A.

HORIZONS OF PREDICTING SOLUTIONS OF THE EQUATION IN THE VICINITY OF A CHAOTIC ATTRACTOR

The modern interpretation of dynamic market pricing systems using S-curves as a demand function has significantly enriched this theory. First of all, this is the existence of not only a stable equilibrium price in the markets, but also stable oscillatory regimes. The existence of stable chaotic attractors is of fundamental importance. In this paper, algorithms are given for constructing horizons for the prediction of attractors. It is shown that periodic attractors with period $k = 1, 2, \dots$ are stable. have an infinite horizon of prediction and stable randomness of attractors have the finite $[0, T]$.

Key words: dynamical systems, Valras equations of market pricing, stable attractors, forecast horizon.

Постановка задачі. Для всіх стійких аттракторів динамічної системи, крім хаотичних, прогнозування з заданою точністю не накладає обмежень на інтервал прогнозування. Хаотична система не має цього властивості. Прогнозування з заданою точністю можливо на деякому кінцевому інтервалі, який називається горизонтом прогнозування. В роботі розглянуто питання побудови горизонту прогнозування для хаотичної системи.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Модель ціноутворення на ринках була запропонована Леона Вальрасом (1834-1910). Нобелівські лауреати К. Ерроу (1972) і Ж. Дебре (1983), створили свої версії теореми існування єдиного рішення для моделі Вальраса. Зараз модель Ерроу – Дебре (1954) прийнято вважати класичною в теорії загальної рівноваги. Це модель – змінений варіант моделі Вальраса. Ці вчені довели також, що все-таки існує єдина конкурентна рівновага. Chiarella C., I Hommes, розглянули модель Вальраса з лінійною функцією попиту і нелінійною функцією пропозиції в виді S-кривої арктангенс. Показується, що поряд з єдиним стійким станом рівноваги існують інші стійкі аттрактори у вигляді періодичних функцій з кінцевим періодом і стійкими хаотичними аттракторами. Актуальним є дослідження горизонтів прогнозування стійких аттракторів.

Мета дослідження. Використовуючи апарат старших показників Ляпунова для нелінійної різницевої моделі першого порядку Вальраса ціноутворення на ринках створити алгоритми побудови горизонтів прогнозування для двох типів стійких аттракторів-періодическх з періодом $k=1, 2, \dots$ і хаотичних аттракторів.

Основні результати дослідження. Для всіх аттракторів, крім хаотичних, прогнозування із заданою точністю буде не накладає обмежень на інтервал прогнозування. Хаотична система не володіє цією властивістю. Прогнозування із заданою точністю можливо на деякому кінцевому інтервалі, який називається горизонтом прогнозування. У роботі розглянуто питання побудови горизонту прогнозування для хаотичної системи. Як приклад візьмемо біфуркаційну діаграму рівняння з S- функцію Ферхюльста

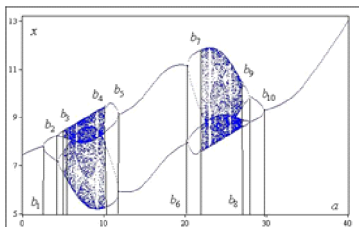

Рис. 1.

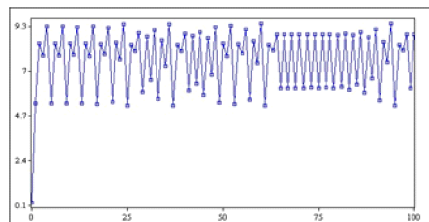

Рис. 2.

Є два інтервали стійкого положення рівновагу $(0, b_1)$, $(b_{10}, 40)$, три інтервали сталого 2-періодичного рішення (b_1, b_2) , (b_5, b_6) , (b_9, b_{10}) два інтервали змішаного сталого 4-періодичного рішення і хаотичного рішення (b_2, b_4) , (b_6, b_9) рис. 1. Показано хаотичне стійке рішення при $a=10$ мал. 2.

Для рішень нелінійних систем, що знаходяться в хаотичному режимі, маємо характерну особливість: додатнє значення старшого показника Ляпунова

Найбільший показник Ляпунова

Потужний чисельний інструмент для дослідження хаотичності динамічної поведінки різнищевого рівняння

$$x(t+1) = F(x(t)) \tag{1}$$

являє собою графік найбільшого показника Ляпунова, як функцію одного з модельних параметрів. Найбільший показник Ляпунова – це середня швидкість росту нескінченно малих обуреньня стану вздовж типової траєкторії (орбіти). позначимо через $\|*\|$ евклидово норму. Відстань в просторі станів між двома спочатку близькими векторами стану x_0 і $x_0 + \delta$, для малих $\|\delta\|$ еволюціонує як

$$F^4(x_0 + \delta) - F^4(x_0) \approx DF(x_0)\delta \approx DF(t) \cdot DF(x(t-1)) \dots DF(x(1))\delta \tag{2}$$

де $DF(x)$ позначає матрицю ніби $F(x)$, обчислену в стані x . Для типових початкових стану x_0 величина обурення змінюється експоненціально як

$$\|DF^t(x_0)\delta\| \approx e^{\lambda t} \|\delta\| \tag{3}$$

мотивуючи визначення найбільшого експоненти Ляпунова як

$$\lambda = \lim_{t \rightarrow \infty} \frac{1}{t} \log \frac{\|DF^t(x_0)\delta\|}{\|\delta\|} \tag{4}$$

У дисипативної нелінійної динамічної теорії доводиться наступний фундаментальний факт: наявність позитивного старшого показника для аттрактора є необхідною і достатньою умовою, що цей аттрактор є хаотичним.

На рис. 3 приведена біфуркаційних діаграма і відповідна діаграма старших показників Ляпунова, яка наочно ілюструє цей факт.

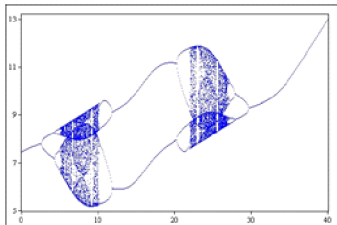

Рис. 3.

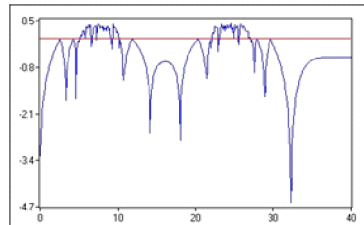

Рис. 4.

Є два інтервали стійкого положення рівновагу, три інтервали сталого 2-періодичного рішення, два інтервали змішаного сталого 4-періодичного рішення і хаотичного рішення рис. 3. Всі показники для хаотичних режимів позитивні рис 4. Перехід системи від режиму до режиму позначений нульовими показниками Ляпунова.

Як наслідок, хаотична система є чутливою до початкових умов, тобто при малій різниці початкових умов на досить великому інтервалі часу траєкторії значно розходяться. Це явище ілюструє рис. 5.

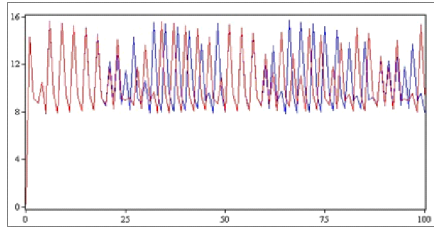

Рис. 5.

Наведено траєкторії вихідної системи при початкових умовах (синя лінія) $x_0 = 0,25$ і $x_0 = 0,26$ (червона лінія) при параметрах $a = 27$ та $w = 0,33$.

Алгоритм побудови горизонту прогнозування $\varepsilon_T = \|\delta_T\| = \|DF^T(x_0)\delta\|$ ввівши позначення, $\varepsilon_0 = \|\delta\|$ співвідношення $\|DF^t(x_0)\delta\| \approx e^{\lambda t} \|\delta\|$ можна записати у вигляді:

$$\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0} \sim e^{\lambda T} \quad (5)$$

Величина $\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}$ є відносне значення відхилення від опорної траєкторії в момент T . Проведемо аналіз формули (5) для двох випадків. Будемо вважати, що λ , і ε_0 δ в подальшому фіксовані.

Випадок 1. Старший показник Ляпунова $\lambda > 0$ Час t змінюється дискретно в інтервалі $[0, \infty)$. Тоді легко бачити, що відхилення змінюється $\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}$ в інтервалі $1 \leq \frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0} < \infty$. Зі співвідношення (5) знайдемо значення часу T :

$$T = \frac{\ln\left(\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}\right)}{\lambda} \quad (6)$$

Задамося конкретним значенням відхилення ε_T , якому відповідає значення часу T_1 . Визначимо тепер, яке значення має приймати час T_2 щоб значення відхилення не перевищувало $\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}$. Для цього необхідно вирішити нерівність

$$e^{\lambda T_2} < \frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}$$

Вирішуючи це нерівність, отримаємо

$$T_2 < \frac{\ln\left(\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}\right)}{\lambda}$$

Але в правій частині виписаної нерівності як раз стоїть значення T_1 . Тобто маємо співвідношення:

$$T_2 < T_1 \quad (7)$$

Зі співвідношення (7) випливає, що збільшити точність прогнозування можна тільки за рахунок зменшення інтервалу прогнозування в порівнянні з вихідним інтервалом. Співвідношення (7) є наслідком того факту, що функція зростаюча $T\left(\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}\right)$ від свого аргументу. Тобто якщо $T_2 < T_1$ то $\frac{\varepsilon_{T_2}}{\varepsilon_0} < \frac{\varepsilon_{T_1}}{\varepsilon_0}$ зростаюча від свого і назад Графік функції наведено на мал. 6 аргумента. Тобто якщо

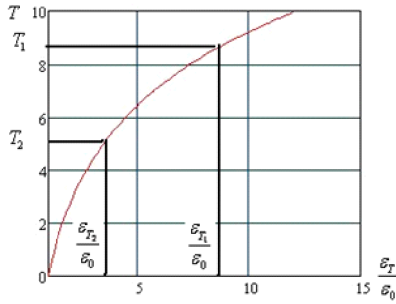

Рис. 6.

Графік функції

$$T = \frac{\ln\left(\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}\right)}{\lambda}, \quad \lambda = 0.25,$$

значення T з формули (6) є горизонтм прогнозування хаотичного рішення при заданій помилку прогнозування $\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}$.

Випадок 2. Старший показник Ляпунова $\lambda > 0$ Час t змінюється дискретно в інтервалі $[0, \infty)$ зі співвідношення

$$\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0} \sim e^{-T\lambda} \quad (8)$$

знаходимо, що відхилення $\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}$ змінюється в інтервалі $0 \leq \frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0} < 1$. Зі співвідношення (8) знайдемо значення часу T :

$$T = \frac{\ln\left(\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}\right)}{-\lambda}. \quad (9)$$

Зауважимо, що чисельник в (9) негативний, так що в сукупності час позитивно.

У той же час функція (9) спадна. Тобто, якщо $T_2 > T_1$, то $\frac{\varepsilon_{T_2}}{\varepsilon_0} < \frac{\varepsilon_{T_1}}{\varepsilon_0}$ і назад.

Графік функції наведено на рис. 7.

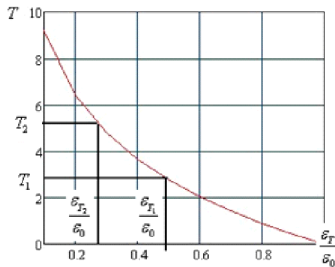

Рис. 7.

Графік функції $T = \frac{\ln\left(\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}\right)}{\lambda}, \quad \lambda = -0.25.$

Задамося конкретним значенням відхилення ε_T , якому відповідає значення часу T_1 . Визначимо тепер, яке значення має приймати час T_2 щоб значення відхилення не перевищувало $\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}$. Для цього необхідно вирішити нерівність $e^{-T\lambda} < \frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}$.

$$\text{Вирішуючи цю нерівність, отримуємо } T_2 > \frac{\ln\left(\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}\right)}{-\lambda}$$

Але в лівій частині виписаного нерівності як раз стоїть значення T_1 . Тобто маємо співвідношення:

$$T_2 > T_1. \quad (10)$$

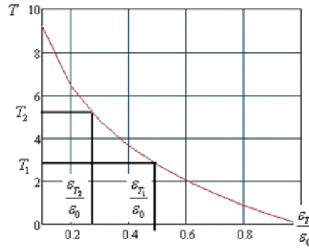

Рис. 8.

Траєкторія функції $T = \frac{\ln\left(\frac{\varepsilon_T}{\varepsilon_0}\right)}{\lambda}$, $\lambda = -0.25$.

Співвідношення (10) означає, що в разі негативних старших показників Ляпунова збільшення інтервалу прогнозування не пов'язане зі збільшенням відхилення (помилки) і може бути здійснено без втрати точності прогнозу.

Висновки. Сучасна інтерпретація урівнеї ціноутворення на ринках, що використовує S-криву Ферхальста як функціонально попиту суттєво збагатила цю теорію. В першу чергу це існування не тільки єдиною стійкої рівноважної ціни на ринках, а також стійких колиальних режимів. Принципове значення має факт існування стійких хаотичних аттракторів.

Список використаних джерел

1. Занг В.Б., Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории, Мир, Москва, 1999.
2. Данилов Н.Н., Курс математической экономики, Высшая школа, Москва, 2006.
3. Chiarella С., The cobweb model: Its instability and the onset of chaos. Economic Modeling, 1988, 5, 377-384.
4. Hommes, С. Н., Dynamics of the cobweb model with adaptive expectations and nonlinear supply and demand. Journal of Economic Behavior Organization, 1994, 24, 315-335.

Киричок О.О.

Науковий керівник:
д.т.н. (проф.) **Савенков О.І.**

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СИСТЕМА ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ АКТИВІВ БАНКУ

У статті логічно розкрито методологічні основи категоріального апарату оптимізації структури активів банку. Наукова новизна отриманих результатів полягає в своєму підході до визначення поняття "оптимізація структури активів банку". Вони дозволяють отримувати актуальну, повну і точну інформацію про свою діяльність з автоматизованого джерела, що

в свою чергу дає можливість проаналізувати інформацію і прийняти своєчасно управлінське рішення.

Ключові слова: база даних, система підтримки прийняття рішень, інформаційна система.

Киричок А.А.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СИСТЕМА ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ПО ОПТИМИЗАЦИИ СТРУКТУРЫ АКТИВОВ БАНКА

В статье логично раскрыты методологические основы категориального аппарата оптимизации структуры активов банков. Научная новизна полученных результатов заключается в свежем подходе к определению понятия "оптимизация структуры активов банка". Они позволяют получать актуальную, полную и точную информацию о своей деятельности по автоматизированному источнику, в свою очередь дает возможность проанализировать информацию и принять своевременные управленческие решения.

Ключевые слова: база данных, система поддержки принятия решений, информационная система.

Kirichok O.O.

INTELLIGENT DECISION SUPPORT SYSTEM FOR OPTIMIZING THE BANK'S ASSETS STRUCTURE

The article logically reveals the methodological foundations of the categorical apparatus for optimizing the structure of bank assets. The scientific novelty of the results is a fresh approach to the definition of the concept of "optimizing the structure of bank assets." They allow you to receive current, complete and accurate information about its activities to automated sources, in turn, makes it possible to analyze the information and make timely management decisions.

Keywords: database, decision support system, information system.

Постановка проблеми. Важливість теми статті визначається тим, що підтримка прийняття рішень щодо оптимізації структури активів банку прогнозування часових рядів – актуальна задача, яку вирішують при дослідженні процесів діяльності банків. Метою роботи є дослідження та розробка інтелектуальної системи підтримки прийняття рішень щодо оптимізації структури активів банку.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Однією з ключових ланкою розвитку і функціонування ринкової економіки є банківська система, яка повинна гарантувати стабільність і в той же час здійснювати зростання значущих економічних показників. У зв'язку з цим постає питання про вибір оптимальної стратегії банку із застосуванням різних технологій, щоб вони задовольняли інтереси всіх суб'єктів економічної діяльності [1]. Одним з них є система підтримки прийняття рішень (СППР) в банківській діяльності.

Проблеми банківської системи, зокрема ресурсної політики комерційних банків, досліджувалися в теоретичних і практичних розробках провідних вчених-економістів як України, так і світу. Так, проблема формування банківських ресурсів та управління ними аналізувалася в роботах таких провідних іноземних вчених, як Е. Глл, Дж.Едвін, Б.Едрадс, Дж. Розмарі Кемпбелл, Р. Котлер, Е. Рід, Ж. Рівуар, П.С. Роуз, Д. Синки. У країнах пострадянського простору і в нашій країні дослідження в банківській сфері здійснювали такі провідні вчені, як Васюренко О.В., Недосекин А.О., Лаврушин О.І., Царьков В.А., Мороз А.М.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження та розробка інтелектуальної системи підтримки прийняття рішень щодо оптимізації структури активів банку.

Основні результати дослідження. Сучасні системи підтримки прийняття рішення (СППР), що виникли як природний розвиток і продовження управлінських інформаційних систем і систем управління базами даних, являють собою системи, максимально пристосовані до вирішення завдань повсякденної управлінської діяльності, є інструментом, покликаним надати допомогу особам, які приймають рішення (ОПР). За допомогою СППР можуть вирішуватися неструктуровані і слабо структуровані багатокритеріальні задачі [2-4].

СППР є системи, розроблені для підтримки процесів прийняття рішень в складних мало структурованих ситуаціях, пов'язаних з розробкою і прийняттям рішень. Головною

особливістю інформаційної технології підтримки прийняття рішень є якісно новий метод організації взаємодії людини і комп'ютера. Вироблення рішення, що є основною метою цієї технології, відбувається в результаті ітераційного процесу, зображеного на рис. 1.

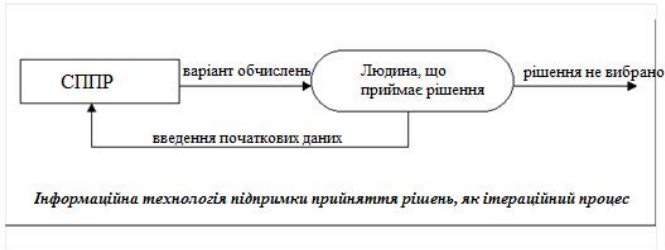

Рис. 1. Інформаційна технологія підтримки прийняття рішень як ітераційний процес [5]

Закінчення ітераційного процесу відбувається з волі людини. У цьому випадку можна говорити про здатність інформаційної системи спільно з користувачем створювати нову інформацію для прийняття рішень.

До складу СППР входять три головні компоненти: база даних, база моделей і програмна підсистема, яка складається з трьох підсистем: системи управління базою даних (СУБД), системи управління базою моделей (СУБМ) і системи управління інтерфейсом між користувачем і комп'ютером. Структура СППР, а також функції складових її блоків, що визначають основні технологічні операції, представлені на рис. 2.

Будь-яка система підтримки прийняття рішень містить підсистему даних, яка складається з двох основних частин: бази даних (БД) і СУБД. (рис. 2). БД грає в інформаційній технології підтримки прийняття рішень важливу роль. Дані можуть використовуватися безпосередньо користувачем для розрахунків за допомогою математичних моделей. СППР отримують інформацію з управлінських і операційних інформаційних систем.

Найбільш типові для СППР багатокритеріальні задачі прийняття рішень з об'єктивними моделями і великими масивами кількісних даних. Ступінь структуризації проблеми – центральний момент для СППР. Якщо проблема може бути повністю структурована і виявиться можливим скласти алгоритм її вирішення, який задовольнить користувача, то підтримка рішення не потрібна, так як цей алгоритм може замінити людину. У разі якщо проблема не має структури, і немає ніяких вимог до даних, то підтримка рішення неможлива, оскільки важко визначити стадії вирішення проблеми. Між цими двома полюсами лежить область застосування СППР.

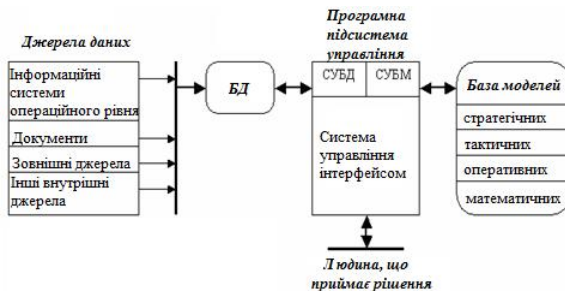

Рис. 2. Основні компоненти інформаційної технології підтримки прийняття рішень

Цільовий аналіз призначення програмного продукту та структурно-функціональний аналіз програмного продукту. Ціль розробки програмного продукту реалізувати процес прийняття рішень щодо оптимізації структури активів банку. На виході роботи програмного продукту користувач отримує розрахунок параметрів балансу банку, його активів та пасивів, а також рішення щодо роботи за прогнозний період.

По результатах проведеного аналізу та беручи до уваги вищезазначені функції, було розроблено дерево цілей системи, що зображене на рис. 3. та дерево функцій яке має виконувати система рис. 4. Відмінності створеного програмного продукту від аналогів полягають у наступному: зменшення обчислювальних витрат – об'єм пам'яті та час виконання; спрощення обчислювальної структури; підвищення точності обчислень; покращення характеристик збіжності.

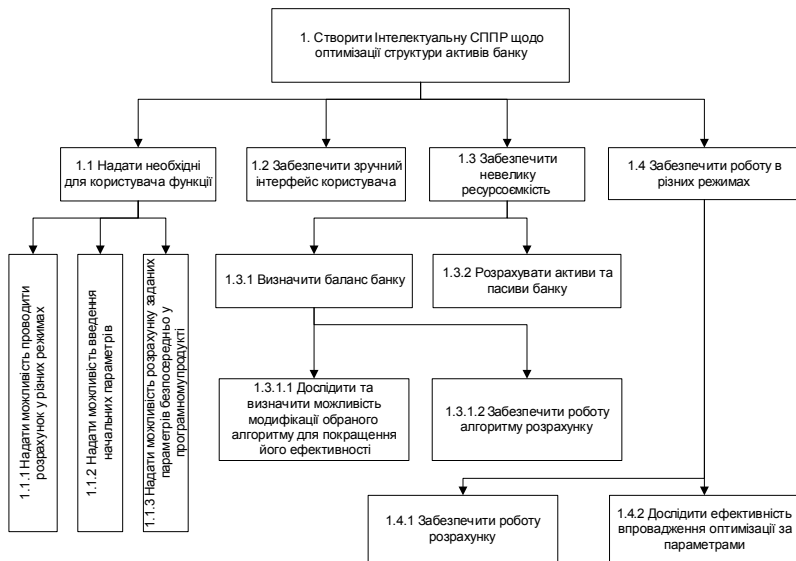

Рис. 3. Декомпозиція цілей

Рис. 4. Декомпозиція функцій

Структуру інформаційної системи становить сукупність окремих її частин, званих підсистемами. Підсистема – це частина системи, виділена за будь-якою ознакою [6, с. 32].

Загальну структуру інформаційної системи можна розглядати як сукупність підсистем, незалежно від сфери застосування. Таким чином, структура будь-якої інформаційної системи може бути представлена сукупністю підсистем, що забезпечують її функціонування (рис. 5).

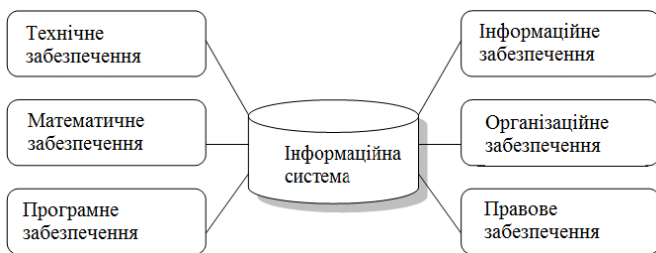

Рис. 5. Структура інформаційної системи як сукупність що забезпечують підсистеми [7, с. 23]

Серед підсистем які забезпечують систему зазвичай виділяють інформаційне, технічне, математичне, програмне, організаційне та правове забезпечення.

Призначення підсистеми інформаційного забезпечення полягає у своєчасному формуванні і видачі достовірної інформації для прийняття управлінських рішень.

Інформаційне забезпечення – сукупність єдиної системи класифікації і кодування інформації, уніфікованих систем документації, схем інформаційних потоків, які циркулюють в організації, а також методології побудови баз даних.

Програмна реалізація інтелектуальної СППР щодо оптимізації структури активів банку розроблена в середовищі Delphi.

Висновки. Ціль розробки програмного продукту реалізувати процес прийняття рішень щодо оптимізації структури активів банку. На виході роботи програмного продукту користувач отримує розрахунок параметрів балансу банку, його активів та пасивів, а також рішення щодо роботи за прогностичний період.

Відмінності створеного програмного продукту від аналогів полягають у наступному: зменшення обчислювальних витрат; об'єм пам'яті та час виконання; спрощення обчислювальної структури; підвищення точності обчислень; покращення характеристик збіжності (час збіжності, а також конкретні величини, що характеризують збіжність); узгодження характеристик з іншими процедурами, які використовуються разом з ним.

Список використаних джерел

1. Інформаційні технології в економіці та управлінні [Текст]: підручник для бакалаврів / [В. В. Трофимов і ін.]; ред. В. В. Трофимов; НАУ. – 2-е вид., Перероб. і доп. – Київ: Юрайт: ІД Юрайт, 2014. – 482 с.

2. Черкасова, Е. А. Інформаційні технології в банківській справі [Текст]: навч. посібник для студ. вузів, що навч. по екон. спец. і спец. "Прикладна інформатика (по областях)": допущено УМО по утворенню / Е. А. Черкасова, Е. В. Кийкова. – Х.: Академія, 2011. – 315 с.

3. Продукционная модель представления знаний в экспертных системах. – Методические указания к лабораторной работе по курсу "Системы поддержки принятия решений". – МГИЭМ. Сост.: А.В.Вишнеков, И.Е.Сафонова, Н.С.Курилова. – М., 2001. – 20 с.

4. Кондратенко Ю. П. Оптимізація процесів прийняття рішень в умовах невизначеності. – Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 94 с.

5. Кондратенко Ю. П. Синтез нечітких систем підтримки прийняття рішень для задач транспортної логістики / Ю. П. Кондратенко, С. Б. Енчева, Є. В. Сіденко // Технічні вісті. – 2010. – Вип. 1(31), 2(32). – С. 61-65.

6. Буч Г., Рамбо Д., Джекобсон А. Язык UML. Руководство пользователя. – М.: ДМК Пресс, 2001. – 232 с.

7. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий. – М.: Радио и связь, 1993. – 320 с.

Кухаренко І.І.

*Науковий керівник:
д.т.н. (проф.) Савенков О.І.*

СТВОРЕННЯ ПРОГРАМНОГО ПРОДУКТУ ДЛЯ АНАЛИЗУ НЕСТАЦИОНАРНЫХ ПРОЦЕССОВ

У статті комплексно досліджені особливості організації проектування, реалізації і застосування системи підтримки прийняття рішень (СППР) для моделювання і прогнозування динаміки фінансово-економічних процесів. Якість прийнятих рішень великою мірою визначається якістю прогнозування розвитку процесів та їх наслідків.

Ключові слова: грошові кошти, фінансові ризики, моделювання і прогнозування.

Кухаренко І.І.

СОЗДАНИЕ ПРОГРАМНОГО ПРОДУКТА ДЛЯ АНАЛИЗА НЕСТАЦИОНАРНЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье комплексно исследованы особенности организации проектирования, реализации и применения системы поддержки принятия решений (СППР) для моделирования и прогнозирования динамики финансово-экономических процессов. Качество принятых решений большей мерой определяются качеством прогнозирования развития процессов и их последствий.

Ключевые слова: денежные средства, финансовые риски, моделирование и прогнозирование.

Kuharenko I.I.

CREATION OF A SOFTWARE PRODUCT FOR ANALYSIS OF NON-STATIONARY PROCESSES

In the article, the features of organizing the design, implementation and application of the decision support system (DSS) for modeling and forecasting the dynamics of financial and economic processes are comprehensively investigated. The quality of decisions taken by a larger measure is determined by the quality of forecasting the development of processes and their consequences.

Keywords: cash, financial risks, modeling and forecasting.

Постановка проблеми. Виконати аналіз методів проектування та реалізації системи підтримки прийняття рішень (СППР) для моделювання і прогнозування динаміки фінансово-економічних процесів. Спроєктувати і реалізувати СППР для моделювання і прогнозування стаціонарних і нестаціонарних процесів. Застосувати розроблену СППР до аналізу вибраних процесів. Виконати порівняльний аналіз результатів застосування власної системи із уже існуючими.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Використання методів прогнозування важко уявити без відповідних комп'ютерних програм. З одного боку хочеться мати найпотужнішу систему, яка може обробляти довільну інформацію, в якій запрограмовані сотні різноманітних методів аналізу. З іншого боку, складність роботи з системою має бути мінімальною.

Розглянемо порівняльний аналіз двох найбільш вживаних статистичних пакетів Statistica і Eviews. Програма Statistica має модульну структуру, тобто складається з модулів, кожен з яких використовується для вирішення свого конкретного класу завдань, а саме: аналіз тимчасових рядів і прогнозування, множинна регресія, нелінійне

оцінювання, факторний аналіз, моделювання структурними рівняннями, непараметрична статистика, дисперсійний аналіз, дискримінант функціональний аналіз. Декілька модулів об'єднано в групу промислової статистики: контроль якості, аналіз процесів, планування експерименту.

При завантаженні пакету програм Statistica і при створенні нового файлу з'являється електронна таблиця, в якій стовпці є змінними, а рядки – спостереженнями. Зручність введення даних в програмі Statistica обумовлена тим, що файл таблиці схожий на аналогічний з програми Excel.

Дана програма дозволяє імпортувати дані з інших Windows застосувань і програм DOS, таких як: MS Excel, MS Access, Foxpro, Paradox, dbase, CSV, SPSS, а також з файлів *.txt [1, 2].

На відміну від Statistica додаток Eviews не є модульною системою, проте він містить так зване вікно робочого файлу. Об'єктна структура робочого вікна дозволяє працювати одночасно з різними типами інформації. Управління об'єктами здійснюється за допомогою процедур, які у свою чергу можуть самі створювати нові об'єкти.

Кожен об'єкт містить конкретний вигляд інформації: ряд даних, коефіцієнти, графіки і діаграми, моделі, результати обчислень, таблиці, тощо.

Крім того, програма Eviews має командний рядок, куди вводяться певні команди, що дозволяють виробляти статистичний аналіз даних. Команди можуть бути збережені в окремому файлі, що дозволяє дослідникові запам'ятати ретроспективу виконуваних дій.

На відміну від програми Statistica в Eviews перш, ніж ввести дані, необхідно задати їх формат, далі створити об'єкт типу ряд, задати кількість змінних і кількість спостережень. Пакет Eviews дозволяє працювати з вісьмама типами даних (річні, піврічні, кварталні, місячні, тижневі (5 днів), тижневі (7 днів), щоденні і недатовані спостереження). Процедура введення і опису даних в додатку Eviews складніша, ніж в Statistica, і тому бажано імпортувати дані з інших застосувань. Програма дозволяє працювати з даними взяті з таких програм як: MS Access, Gauss, ODBS, SAS, SPSS, MS Excel, Stata, ACSII, HTML.

Мета дослідження. На основі моделі авторегресії з ковзним середнім (АРКС) [3] реалізована СППР, із допомогою якої можливо визначати найкращі моделі з мінімальними на це затратами ресурсів. Також передбачено гнучкий інтерфейс для роботи з програмним продуктом.

Основні результати дослідження. Система підтримки прийняття рішень або СППР – це комп'ютерна система, яка шляхом збору і аналізу великої кількості інформації може впливати на процес ухвалення рішень організаційного плану в бізнесі чи підприємстві. Інтерактивні системи дозволяють керівникам отримати корисну інформацію з першоджерел, проаналізувати її, а також виявити існуючі бізнес-моделі для вирішення певних завдань.

Реалізована СППР є найбільш простою з погляду архітектури (рис. 1), тому її впровадження буде доцільним в організаціях, що не ставлять перед собою глобальних завдань і що мають невисокий рівень розвитку інформаційних технологій.

Архітектура створеної СППР налічує наступні рівні:

- 1) завантаження і обробка даних;
- 2) аналіз даних;
- 3) побудова та вибір кращої моделі;
- 4) прогнозування.

Розглянемо кожен із перерахованих рівнів:

- перший рівень надає можливість завантаження даних шляхом імпорту із текстового файлу чи ручним вводом. Після чого можливе перетворення даних, з метою усунення їх надлишковості, та підготовка даних до аналізу;

- другий рівень забезпечує можливість візуальної оцінки даних, проведення статистичного та кореляційного аналізу.

- третій рівень надає засоби для побудови моделей авто регресії ковзкого середнього. Надає можливість оцінки параметрів якості моделі для вибору кращої.

- четвертий рівень реалізує динамічне та статистичне прогнозування на базі створеної АРКС моделі.

Рис. 1. Рівні архітектури створеної СППР

Функціональні можливості реалізованої СППР. Завантаження даних до програми (рис. 2) можливе двома способами:

1. Головне меню "Ряд" → "Завантажити". Після чого вибрати текстовий файл з даним.

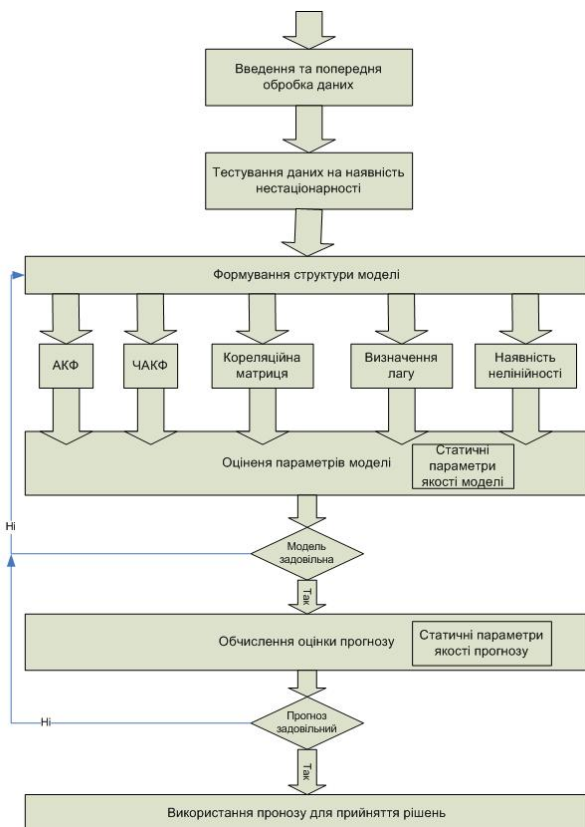

Рис. 2. Функціональна схема СППР

Необхідною умовою успішного виконання команди є розділення цілої та дробової частини комою. А також запис даних у файлі у один стовпчик.

2. Головне меню "Ряд" → "Додати пустий ряд". Після чого вказати ім'я та розмірність ряду.

Також через головне меню "Ряд" можна копіювати, видаляти та зберігати у текстовий файл ряд даних. Щоб відкрити ряд для перегляду та редагування достатньо двічі клацнути лівою клавішею мишки на ньому, чи виконати команду меню "Ряд" → "Показати". Після чого відкриється вікно для обробки даних у якому можна: додавати чи видаляти елементи ряду, відкривати чи створювати нові ряди, нормувати чи логарифмувати дані, обчислювати різниці заданого порядку, будувати графіки рядів даних, змінювати ім'я ряду, зберігати внесені зміни у програму чи у текстовий файл.

3. Аналіз даних здійснюється через меню "Аналіз" головного вікна програми, що надає можливість: обчислення описових статистик, обчислення автокореляційної функції (АКФ) та ЧАКФ (часткової АКФ), обчислення коваріаційної та кореляційної матриці, застосування тесту на стаціонарність.

Потрібно виділити ряди, що нас цікавлять, в частині "Завантажені ряди" головного вікна, після чого вибрати потрібний нам пункт в меню "Аналіз".

Описові статистики, що розраховуються: середнє значення ряду, дисперсія ряду, коефіцієнт асиметрії, ексцес, статистика Жака-Бера [3].

4. Побудова та вибір кращої моделі авторегресії з ковзним середнім (АРКС). Виклик вікна побудови моделі АРКС відбувається через меню головного вікна "Моделі" → "АРКС".

У даному вікні ми можемо вибирати ряд для якого будуватимемо модель, параметри які будемо оцінювати, а також для оцінки параметрів метод найменших квадратів (МНК) чи рекурсивний МНК (РМНК) [3]. Після побудови моделі з допомогою меню "Дані" ми можемо оцінити характеристики моделі, зберегти залишки моделі для тесту на гетероскадестичність.

Характеристики побудованої моделі для порівняння та вибору кращої це коефіцієнт детермінації, середньоквадратична похибка, статистика Дарбіна-Уотсона, F-статистика, коефіцієнт Тейла.

5. Прогнозування. Після побудови та вибору моделі АРКС ми можемо перейти до наступного заключного етапу аналізу – прогнозування.

У вікні для прогнозування можемо вибирати тип прогнозу: статичний чи динамічний. А також вікно для прогнозування: початкова точка для прогнозу та кінцева. Після обчислення результатів можемо переглянути графічне представлення даних та прогнозів для порівняння.

Висновки. Створена в рамках даної роботи СППР призначена для моделювання та прогнозування економічних та технічних процесів довільної природи на основі емпіричної вибірки даних. Дана СППР в своїй основі використовує модель АРКС.

Запропонована програма задовольняє основним характеристикам СППР: використовує дані і моделі, призначена для надання допомоги особі, що приймає рішення. Мета створеної системи – підвищення якості та ефективності рішень.

Відмінною особливістю СППР є те, що аналізу піддаються дані, що містяться в операційній системі. Перевагою є компактність завдяки використанню однієї платформи і оперативність у зв'язку з відсутністю необхідності перезавантажувати дані в спеціалізовану систему. З недоліків можна відзначити звуження кола питань, що вирішуються за допомогою системи.

Список використаних джерел

1. Ставицький А.В. Навчально-методичний комплекс з курсів "Прогнозування" та "Фінансове прогнозування". – К., 2006. – 107 с.
2. Лакман И.А., Никульшина Л.М., Шамуратов Н.М. Поддержка принятия решения при выборе пакета обработки статистических данных // Современные проблемы информатизации в экономике и обеспечении безопасности: Сборник трудов. – Вып. 14 / Под ред. д.т.н., проф. О.Я. Кравца. – Воронеж: "Научная книга", 2009. – 136 с.
3. Бідюк П.І. Економетричний аналіз часових рядів // Конспект лекцій. – Київ НТУУ "КПІ", 2007. – 250 с.

Лесик О.В.

Науковий керівник:
д.т.н., професор Пашков Д.П.

ІГРОВІ МЕТОДИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

В умовах ринкової економіки дедалі частіше виникають конфліктні ситуації, коли два або більше колективи (індивідууми) мають протилежні цілі та інтереси, причому результат дій кожної зі сторін залежить від дій супротивника. Характерною особливістю ігрової ситуації є взаємодія протилежних (не завжди) інтересів двох чи більше "розумних" суперників, кожний з яких намагається оптимізувати свої рішення. Існує багато різних ігор, серед яких найпоширеніші стратегічні. У таких іграх джерелом невизначеності є відсутність інформації про його стратегію. Кожна протидіюча сторона (гравці) мають можливість вибору одного (або кількох) варіантів дій – стратегій. Стратегією гравця називають план, за яким він здійснює вибір у будь-якій можливій ситуації, і володіючи будь-якою фактично можливою інформацією.

Ключові слова: теорія ігор, теорія статистичних рішень, гра, конфліктні ситуації, оптимальна стратегія гравця, гра з нульовою сумою, антагоністична гра.

Лесик О.В.

ИГРОВЫЕ МЕТОДЫ ДЛЯ ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ

В условиях рыночной экономики все чаще возникают конфликтные ситуации, когда два или более коллективы (индивидуумы) имеют противоположные цели и интересы, причем результат действий каждой из сторон зависит от действий противника. Характерной особенностью игровой ситуации является взаимодействие противоположных (не всегда) интересов двух или более "умных" соперников, каждый из которых пытается оптимизировать свои решения. Существует много различных игр, среди которых самые распространенные стратегические. В таких играх источником неопределенности является отсутствие информации о его стратегии. Каждая противодействующая сторона (игроки) имеют возможность выбора одного (или нескольких) вариантов действий – стратегий. Стратегией игрока называют план, по которому он осуществляет выбор в любой возможной ситуации, и обладая любой фактически возможной информацией.

Ключевые слова: теория игр, теория статистических решений, игра, конфликтные ситуации, оптимальная стратегия игрока, игра с нулевой суммой, антагонистическое игра.

Lesik O.V.

GAME METHODS TO SUPPORT DECISION-MAKING

In a market economy, conflict situations are becoming more common when two or more teams (individuals) have opposing goals and interests, and the outcome of each party's actions depends on the actions of the opponent. A characteristic feature of the game situation is the interaction of opposing (not always) interests of two or more "smart" rivals, each of which tries to optimize its decisions. There are many different games, among which are the most common strategic ones. In such games, the source of uncertainty is the lack of information about its strategy. Each opposing party (players) has the opportunity to choose one (or several) action options – strategies. The player's strategy is called the plan by which he chooses in any possible situation, and possessing any actual information possible.

Keywords: theory of games, theory of statistical decisions, game, conflict situations, optimal player strategy, zero-sum game, antagonistic game.

Постановка задачі. На сьогоднішній день ігрові методи можуть використовуватись для вирішення задач пов'язаних з навчанням, підвищення кваліфікації, моделювання майбутньої професійної діяльності, аналізу елементів конкретних систем, для розробки різних елементів системи освіти. Використовувати ігрові методи дозволяє з метою вивчення прийняття рішень, оцінки ефективності організаційних структур, в тому числі і для вирішення задач підтримки прийняття рішень.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Існує багато різних визначень того, що таке є теорія ігор (game theory). Наприклад, таке: "Теорія ігор – це теорія раціональної поведінки людей з неспівпадаючими інтересами" [8]. Також використовується визначення "Теорія ігор – це наука про стратегічне мислення" [9]. Або "Теорія ігор – це теорія математичних моделей для прийняття оптимальних рішень в умовах конфлікту" [2], "Теорія ігор –

це розділ прикладної математики, який досліджує моделі прийняття рішень в умовах неспівпадиння інтересів сторін (гравців)" [4]. Чи, наприклад, для умов економічного застосування: "Суть теорії ігор полягає в тому, щоб допомогти економістам зрозуміти та передбачити те, що буде діятися в економічному інтер'єрі (економічному контексті)" [4].

Мета дослідження. Використовуючи теорію ігор і статистичні рішення для вирішення задач прийняття рішень в умовах повної або "поганої" невизначеності. Дослідити теорію ігор на прикладі Матричних ігор антагоністів.

Основні результати дослідження. Ігрові методи дозволяють знайти оптимальні рішення, але частіше вони дозволяють просто глибше розібратися в ситуації, оцінити кожне рішення з різних точок зору й ухвалити рішення, якщо не єдино правильне, то продумане. Найпростішими з ситуацій, що містять "погану невизначеність" є конфліктні ситуації, коли стикаються інтереси двох або більш сторін, що переслідують різну мету, причому виграш кожної сторони залежить від того, як поведуться інші. Це різні ситуації бойових дій, ситуації конкурентної боротьби, ситуації в спорті і т. д.

Теорія ігор (ТІ) є математичною теорією конфліктних ситуацій.

Мета ТІ – розробка рекомендацій до розумної поведінки учасників конфлікту або пошук на цій основі оптимальних рішень.

Гра – це математична модель ігрової ситуації, деяка спрощена схема, де зафіксовані самі гравці, правила гри, певні вигрashi після кожного ходу, правила закінчення гри.

Конфліктуючі сторони називаються гравцями, одне здійснення гри – партія, результат гри – виграш або програш. Причому виграш або програш має кількісний вираз.

Якщо стикаються інтереси двох учасників – гра парна, якщо більшої кількості гравців – множинна. Учасники множинної гри можуть утворювати коаліції. Множинна гра з двома постійними коаліціями перетворюється в парну. Розвиток гри в часі представляють як ряд послідовних ходів учасників.

Ходом гри називається вибір гравцем одного з передбачених правилами гри дій. Розрізняють ходи особисті і випадкові.

При особистому ході гравець самостійно вибирає дію. При випадковому ході вибір здійснюється яким-небудь механізмом випадкового вибору (киданням монети, гальною кістки і т. д.).

Стратегією гравця називається сукупність правил, що визначають вибір варіанта дій при кожному особистому ході [7].

Залежно від числа стратегій гри діляться на кінцеві і нескінченні. Наприклад, у гри в шахи набір стратегій кінцевий, але такий великий, що повний їх перелік практично неможливий.

Оптимальною стратегією гравця називається така, яка забезпечує йому якнайкраще становище в грі, тобто максимальний виграш.

Задача ТІ – виявлення оптимальних стратегій гравців. Основне припущення, виходячи з якого знаходяться оптимальні стратегії, полягає в тому, що супротивник щонайменше так само розумний, як і сам гравець.

Гра називається грою з нульовою сумою, якщо сума виграшей усіх гравців дорівнює нулю (кожний гравець виграє за рахунок інших). Найпростіша гра з нульовою сумою – парна гра – називається антагоністичною грою (або грою із суровим суперництвом).

Матричні ігри антагоністів

Хай у грі беруть участь два гравці А і В. У гравця А є m можливих стратегій $A_1, A_2, \dots, A_m$, у супротивника – n можливих стратегій: $B_1, B_2, \dots, B_n$. Це гра $m \times n$. У таблиці 1 приведені стратегії гравців і значення a_{ij} – виграшів гравця А, якщо він користується стратегією A_i , а супротивник при цьому користується стратегією B_j (таблиці 1).

Таблиця 1

Стратегії гравців і значення a_{ij} [1, с. 136]

Стратегії	B_1	B_2	...	B_n
A_1	a_{11}	a_{12}	...	a_{1n}
A_2	a_{21}	a_{22}	...	a_{2n}
...	...	...	...	...
A_m	a_{m1}	a_{m2}	...	a_{mn}

Складання такої матриці означає, що багатоходова гра зведена до одноходової – від гравця вимагається зробити вибір своєї стратегії.

Далі наведений приклад гри 4 x 5 у матричній формі (таблиці 2).

Таблиця 2

Стратегії гравців і значення a_{ij} [1, с. 137]

Стратегії	B_1	B_2	B_3	B_4	B_5
A_1	3	4	5	2	3
A_2	1	8	4	3	4
A_3	10	3	1	7	6
A_4	4	5	3	4	8

Виходячи з основного принципу теорії ігор – принципу обережності (перестраховочного правила "завжди розраховуй на гірше"), необхідно вибрати стратегію, при якій мінімальний виграш гравця А є максимальним. Це означає, що при найгіршому для гравця А варіанті вибору супротивника, він отримає максимальний виграш [3].

У цьому полягає принцип "мінімакса": "чини так, щоб при якнайгіршій для тебе поведінці супротивника отримати максимальний виграш". Для пошуку такого варіанта рішення матрицю таблиці 2 представляють таким чином: доповнюють стовпцем з мінімальними значеннями елементів по стовпцях та знаходять максимальний з них по рядках; доповнюють рядком з максимальними значеннями елементів по рядках та знаходять мінімальний з них по стовпцях (таблиці 3).

Таблиця 3

Стратегії гравців і значення a_{ij} [1, с. 137]

Стратегії	B_1	B_2	B_3	B_4	B_5	α_j
A_1	3	4	5	2	3	2
A_2	1	8	4	3	4	1
A_3	10	3	1	7	6	1
A_4	4	5	3	4	8	3
β_j	10	8	5	7	8	

Обережна стратегія A_4 гравця А забезпечує йому гарантований виграш і полягає у виборі найбільшого з якнайменших значень α (менше значення $\alpha = 3$ він отримати не може). Цей виграш називається нижньою ціною гри або максиміном.

Розумний супротивник В бажає віддати менше, але повинен розраховувати на розумну поведінку гравця А. Він повинен вибрати таку стратегію, при якій β приймає якнайменше значення ($\beta = 5$, більш ніж 5 він віддати не зможе). Ця стратегія називається верхньою ціною гри або мінімаксом [5, 6].

Ці стратегії гравця А і В витікають з принципу мінімакса, і називаються мінімаксними.

Поки супротивники дотримуються цих стратегій, виграш буде рівний $\alpha = 3$. Якщо супротивники в припущенні майбутніх дій партнера міняють стратегії, говорять, що стратегії нестійкі відносно інформації про поведінку іншої сторони або не володіють властивістю рівноваги.

Наприклад, гравець А дізнався про те, що гравець В вибрав стратегію B_3 (з $a_{33}=1$), у відповідь він вибере A_1 (з $a_{13}=5$). Але гравець В, дізнавшись про це, вибере стратегію B_4 , тоді виграш гравця А замість 3 стане рівним 2.

У прикладі (таблиці 4) нижня ціна гри дорівнює верхній ціні гри $\alpha = \beta = v = 6$.

Таблиця 4

Стратегії гравців і значення a_{ij} [1, с. 138]

Стратегії	B_1	B_2	B_3	B_4	α_j
A_1	2	4	7	5	2
A_2	7	6	8	7	6
A_3	5	3	4	1	1
β_j	7	6	8	7	

У разі, коли нижня ціна гри α дорівнює верхній ціні гри β , мінімаксні стратегії гравців є стійкими і рівними ціні гри: $\alpha = \beta = v$.

Поки гравці дотримуються мінімаксних стратегій, виграш дорівнює v . Якщо гравець А дізнався про стратегію B_2 гравця В і робить спробу змінити стратегію A_2 , це тільки погіршить його становище. Те ж відноситься і до гравця В. У цьому випадку пара стратегій A_2, B_2 має властивість рівноваги, а виграш, що досягається в цьому випадку називається "сідловою точкою".

Термін "сідлова точка" з'явився з геометрії, де він означає точку на поверхні, де одночасно досягається мінімум по одній координаті і максимум по іншій.

Для матриці з сідловою точкою характерно, те що елемент, мінімальний у своєму рядку є максимальним у своєму стовпці.

Стратегії A_i, B_j (A_2, B_2 у таблиці 4), при яких досягається виграш "сідлова точка", називаються оптимальними чистими стратегіями, а їх сукупність – рішенням гри. Сама гра називається грою в чистих стратегіях. Для двох гравців А і В такий результат є якнайкращим з можливих. У прикладі таблиці 4 гравець А виграє v , гравець В програє v (але не більше).

Наявність "сідлової точки" швидше не правило, а виключення.

Наприклад, наведена далі матриця (1) не має сідлової точки:

$$\begin{bmatrix} 3 & 2 & 1 \\ 1 & 3 & 4 \end{bmatrix} \quad (1)$$

Існує обмежена кількість ігор, які завжди мають "сідлову точку", значить, розв'язуються в чистих стратегіях.

Це ігри з повною інформацією, де кожний гравець знає всю передісторію гри, результати всіх ходів (особистих і випадкових). Прикладами таких ігор є: шашки, шахи "хрестики і нулі".

Бувають матриці з декількома сідловими точками. Наприклад, наступна матриця (2) має чотири сідлові точки.

$$\begin{bmatrix} 1 & 2 & 5 & 1 \\ 1 & 4 & 8 & 1 \\ -3 & 7 & 1 & 0 \end{bmatrix} \quad (2)$$

Це значення "1" у першій та другій стрічках, у першому та четвертому стовпчиках.

У матриці, що складається з однакових чисел, всі числа є сідловими точками.

У кожній грі з повною інформацією існує пара оптимальних стратегій, що дає стійкий виграш, який дорівнює ціні гри v .

На відміну від ігор з чистою стратегією в іграх зі змішаною стратегією гра повторюється множини разів, перед кожним ходом гравець кидає жереб і вибирає випавшу стратегію. Змішані стратегії гравців А і В позначають таким чином (3):

$$Sa = (p_1, p_2, \dots, p_m), Sb = (q_1, q_2, \dots, q_n), \quad (3)$$

де $p_1, p_2, \dots, p_m$ – вірогідності застосування гравцем А стратегій $A_1, A_2, \dots, A_m$; $q_1, q_2, \dots, q_n$ – вірогідності застосування гравцем В стратегій $B_1, B_2, \dots, B_n$;

У першому і другому випадку вірогідності в сумі дорівнюють одиниці.

Основна теорема теорії ігор свідчить: будь-яка кінцева гра двох осіб з нульовою сумою має, принаймні, одне рішення – пару оптимальних стратегій, у загальному випадку змішаних (Sa^*, Sb^*) і відповідну ціну v . Пара оптимальних стратегій (Sa^*, Sb^*), які створюють рішення гри, має таку властивість: якщо один з гравців дотримується своєї оптимальної стратегії, то іншому не вигідно відступати від своєї.

Ця пара стратегій утворює становище рівноваги: один гравець прагне обернути виграш у максимум, інший – у мінімум.

При розумній поведінці обох встановлюється рівновага і стійкий виграш. Якщо $v > 0$, то гра вигідна для гравця А, якщо $v < 0$ – для його супротивника. При $v = 0$, гра справедлива і однаково вигідна для обох учасників гри.

Висновки. Таким чином ми використали теорію ігор і статистичні рішення для вирішення задач прийняття рішень в умовах повної або "поганой" невизначеності. Дослідили теорію ігор на прикладі Матричних ігор антагоністів

Список використаних джерел

1. Беседовський О. М. Методи та Системи Підтримки Прийняття Рішень в Управлінні. Харків. Видавництво "ХНЕУ", 2012 ст. 134 – 161.
2. Васильев В.А. Модели экономического обмена и кооперативные игры. – Новосибирск Изд-во "НГУ", 1984. – 96 с.
3. Вентцель Е. С. Исследование операций / Е. С. Вентцель. – М. : Наука, 2001. – 364 с.
4. Губко М.В., Новиков Д.А. Теория игр в управлении организационными системами. – М. : ИПУ, 2005. – 138 с.
5. Тынкевич М. А. Экономико-математические методы (Исследование операций) учебное пособие. [Электронный ресурс] / М. А. Тынкевич. – Режим доступа // vit.kuzstu.ru/books/shelf/book1.
6. Черноморов Г. А. Теория принятия решений учебное пособие. – Рос. гос. техн. ун-т, Новочеркасск, 2002. – 276 с.
7. Anthony Kelly. Decision making using Game Theory / Kelly Anthony. – [Electronic resource]. – Access mode // www.getabstract.com/en/summary/strategy/decision-making-using-game-theory/2560.
8. Aumann R.J. Lectures on Game Theory. – San Francisco: Westview Press, 1989. – 120 с.
9. Dixit A., Nalebuff B. Thinking Strategically: The Competitive Edge in Business, Politics and Everyday Life. N.Y.: Norton, 1991. – 394 с.

Лобода О.В.

Науковий керівник:
д.т.н. (проф.) Савенков О.І.

СИСТЕМА ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЩОДО ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ У БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті логічно розкрито методологічні основи категоріального апарату оптимізації структури активів банків. Наукова новизна отриманих результатів полягає в свіжому підході до визначення поняття "оптимізація структури активів банку". Вони дозволяють отримувати актуальну, повну і точну інформацію про свою діяльність з автоматизованого джерела, що в свою чергу дає можливість проаналізувати інформацію і прийняти своєчасно управлінське рішення.

Ключові слова: база даних, система підтримки прийняття рішень, інформаційна система.

Лобода О.В.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СИСТЕМА ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ПО ОПТИМИЗАЦИИ СТРУКТУРЫ АКТИВОВ БАНКА

В статье логично раскрыты методологические основы категориального аппарата оптимизации структуры активов банков. Научная новизна полученных результатов заключается в свежем подходе к определению понятия "оптимизация структуры активов банка". Они позволяют получать актуальную, полную и точную информацию о своей деятельности по автоматизированному источнику, в свою очередь дает возможность проанализировать информацию и принять своевременные управленческие решения.

Ключевые слова: база данных, система поддержки принятия решений, информационная система.

Loboda O.V.

DECISION SUPPORT SYSTEM FOR FINANCIAL RISKS IN BANKING

In the article, the methodological foundations of the categorical apparatus for optimizing the structure of banks' assets are logically revealed. The scientific novelty of the results obtained is a fresh approach to the definition of "optimization of the bank's assets structure". They allow you to receive up-

to-date, complete and accurate information about your activity from an automated source, which in turn allows you to analyze information and make timely management decisions.

Keywords: *database, decision support system, information system.*

Постановка проблеми. Важливість теми статті визначається тим, що у даній роботі були описані методи управління кредитними ризиками. Був детально зроблений аналіз кредитоспроможності позичальника. Метою роботи є дослідження та розробка програмного продукту що дозволяє оцінювати коефіцієнти які характеризують співвідношення різних статей балансу і динаміку цих показників, на підставі чого робиться вивід відносно кредитоспроможності позичальника.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Однією з ключових ланкою розвитку і функціонування ринкової економіки є банківська система, яка повинна гарантувати стабільність і в той же час здійснювати зростання значущих економічних показників. У даній роботі були описані методи управління кредитними ризиками. Був детально зроблений аналіз кредитоспроможності позичальника. Були розглянуті наступні економічні моделі: Z-модель, а-модель. Вперше розроблені (незалежно) американськими професорами Е.Альтманом, Д.Аргенті; модель Таффлера, г-модель, розроблена в 1992 році ученими Іркутською Державною Економічною Академії Р.С. Сайфулінім і Г.Г. Кадиковим. Так само був описаний етап, структурний аналіз кредитної ризику, в процесі якої визначаються основні характеристики кредиту, що називається: мета кредиту, сума кредиту, порядок погашення, термін, забезпечення кредиту, встановлення процентної ставки, і так далі. Так само був розроблений програмний продукт що дозволяє оцінювати коефіцієнти які характеризують співвідношення різних статей балансу і динаміку цих показників, на підставі чого робиться вивід відносно кредитоспроможності позичальника.

Мета дослідження. Мета даної роботи – дослідження існуючих та розробка власних методів аналізу та прогнозування фінансових ризиків, з якими українські банки стикаються у повсякденній роботі. Крім теоретичних досліджень, важливою задачею було також створення програмного забезпечення, що дозволяє застосовувати на практиці в реальних умовах основні методи аналізу ризиків, а саме – аналіз фінансового стану позичальника, проектний аналіз, розрахунок оптимальної структури кредитного портфеля банку, обчислення основних характеристик валютних деривативів – вартості та доходності форвардних і ф'ючерсних контрактів.

Метою статті є дослідження та розробка інтелектуальної системи підтримки прийняття рішень (СППР) щодо оптимізації структури активів банку.

Основні результати дослідження. Поняття "банк" органічно пов'язане з поняттям "ризик". Банки виступають у ролі посередників при переміщенні грошових коштів або проводять грошові операції. Депозити, отримані від одних, трансформуються в кредити для інших. Банкіри, як і всі бізнесмени, більш за все зацікавлені в досягненні високої прибутковості банку, але при цьому вони не можуть ігнорувати проблему ризикованості банківських операцій [1].

Комерційні банки зустрічаються з безліччю різних категорій ризику, усі вони керуються по-різному в залежності від цілей і стратегій банків. Для ефективного керування банківськими ризиками можна класифікувати їх за різними критеріями: за причинами виникнення, за функціональними видами, за масштабами і т.д. Наприклад, поява нових видів кредитів (авального, ломбардного, консорціумного, облікового й акцептного) викликали нові види ризиків по кредитній операції та різні методи їх оцінки [2].

У банківській діяльності під ризиком прийнято розуміти імовірність "загрози втрати банком частини ресурсів, недоодержання доходів чи наявності додаткових витрат у результаті здійснення фінансових операцій".

Більш докладно основні види ризиків, які мають місце у діяльності кожного банку розглянуто в [1,2].

Методи аналізу та прогнозування ризиків. Відповідно до класифікації самих ризиків, аналіз та прогнозування їх можна розглядати в трьох різних напрямках, інакше кажучи, на трьох різних рівнях дискретизації. Найбільш загальним є метод, коли

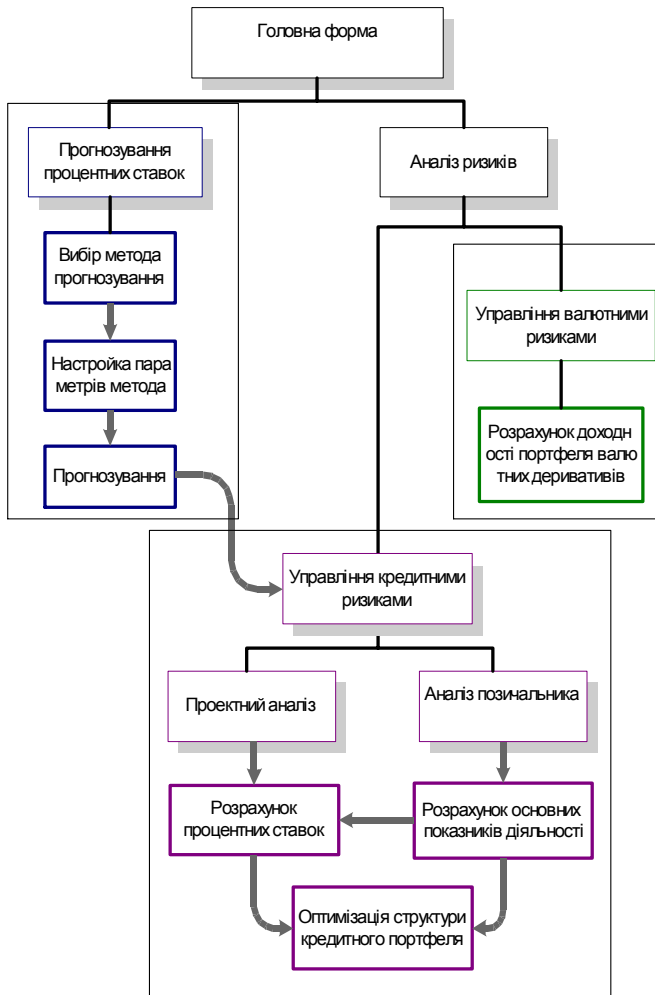

Рис. 1. Структура програмного забезпечення

об'єктом дослідження є ринок в цілому, а банки розглядаються як його учасники. В цьому випадку один банк, як правило не може своїми діями значно вплинути на ситуацію, що склалася на ринку [3]. Тому він змушений розглядати цю ситуацію як об'єктивну реальність і вживати всіх можливих заходів для того, щоб максимізувати свій прибуток та уникнути збитків. У даній роботі для прогнозування процентних ставок за міжбанківськими кредитами використовуються моделі лінійної регресії та нейромережі, що попередньо навчаються з допомогою генетичного алгоритму.

Другий рівень – аналіз фінансових показників на рівні єдиного банку. Даний підхід полягає у тому, що банк проводить аналіз структури певної групи активів (наприклад, кредитного портфеля, або портфеля валютних деривативів) і на основі цього

аналізу намагається виробити загальний підхід до формування портфеля, який дозволив би отримати максимальний прибуток при допустимому рівні ризику [4].

Третій рівень – визначення та аналіз ризику, що пов'язаний з конкретним клієнтом банку. Як правило, найбільш широкі можливості на цьому рівні має аналіз та прогнозування кредитних ризиків. Банк видає кредити і надає гарантії (поручительства, інші боргові інструменти) позичальникам при дотриманні наступних умов: платоспроможність Позичальника; дотримання ліміту кредитування, тобто виданий кредит чи гарантія разом з іншими зобов'язаннями Позичальника не перевищують ліміту кредитування, що встановлюється для нього Банком; наявність прийняттого забезпечення зобов'язань по поверненню кредиту і відсотків; надання відповідних документів і інформації, необхідної для оцінки кредитоспроможності Позичальника.

Основною гарантією погашення кредиту є поточна і майбутня фінансова стабільність Позичальника, а також позитивні грошові потоки від проекту, що Позичальник розраховує фінансувати. Таким чином, постають дві основні задачі аналізу ризику, пов'язаного з конкретним клієнтом: аналіз фінансового стану позичальника (його платоспроможності); проектний аналіз, тобто розрахунок (прогноз) динаміки грошових потоків, що надходять від інвестиційного проекту.

В даній роботі здійснено спробу створити інструмент для практичної реалізації цих двох методів.

Опис програмного забезпечення. В процесі виконання роботи була написана програма, що реалізує деякі з описаних вище методів аналізу та прогнозування ризиків. При написанні програмного забезпечення в першу чергу ставилася задача створення простого й зручного інструменту для демонстрації досліджуваних методів а також для практичного використання.

Загальну структуру розробленої програми наведено на рис. 1. Вона включає два великі функціональні блоки – блок прогнозування та блок аналізу ризиків.

Програма написана з використанням середовища швидкої розробки Delphi 5.0 компанії Inprise, для використання на комп'ютері з операційними системами Windows 95/NT/2000. Також було написано програмне забезпечення, яке дозволяє реалізувати перелічені методи аналізу на практиці, а також дозволяє розраховувати характеристики портфеля валютних деривативів (вартість та прибутковість) та здійснювати короткостроковий прогноз процентних ставок на ринку 7-ми денних МБК. В цілому розроблене програмне забезпечення являє собою досить простий і зручний інструмент як для експериментальних досліджень так і для практичного застосування.

Висновки. В даній роботі були розглянуті і проаналізовані різні види фінансових ризиків, з якими українські банки зустрічаються у повсякденній діяльності. Найбільш актуальними на даний момент є проблеми пов'язані з кредитними, валютними та ринковими ризиками, тому основну увагу в роботі приділено саме їм.

Також було написано програмне забезпечення, яке дозволяє реалізувати перелічені методи аналізу на практиці. В цілому розроблене програмне забезпечення являє собою досить простий і зручний інструмент як для експериментальних досліджень так і для практичного застосування.

Список використаних джерел

1. Ющенко В.А., Міщенко В.І. Управління валютними ризиками: Навчальний посібник. – К.: Товариство "Знання", КОО, 1998. – 444 с.
2. Рэдхэд К., Хьюс С. Управление финансовыми рисками. Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 288 с.
3. Усоскин В.М., Современный коммерческий банк. – Москва, ИПЦ "Вазар-Ферро" 1994.
4. Наконечный А., Селиверстов И. Портфель валютных фьючерсных контрактов // "Финансовые риски", №1. – 1998. – С. 91-95.

Незола М.Ю.

*Науковий керівник:
к.т.н. Курченко С.А.*

СИСТЕМА ПІДТРИМКА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПРИ ВИКОНАННІ ТОРГІВЕЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

В статті досліджено методи та засоби підтримки прийняття рішень, а також проаналізовані деякі СППР на різних стадіях розвитку. Визначено основні напрямки та проблеми прийняття рішень у різних сферах, зокрема і в економічній. Показані основні галузі впливу сучасних СППР.

Ключові слова: СППР, торгівля, операції, контроль.

Незола М.Ю.

СИСТЕМА ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ ТОРГОВЫХ ОПЕРАЦИЙ

В статье исследованы методы и средства поддержки принятия решений, а также проанализированы некоторые СППР на разных стадиях развития. Определены основные направления и проблемы принятия решений в различных сферах, в том числе и в экономической. Показаны основные области влияния современных СППР.

Ключевые слова: СППР, торговля, операции, контроль

Nezola M.Y.

DECISION SUPPORT SYSTEM AT CARRYING OUT OF TRADING OPERATIONS

In this paper explores the methods and means of supporting decision-making, as well as analyzes some DSS's at different stages of development. The main directions and problems of decision-making in different spheres, in particular, in economic, are determined. The main areas of influence of modern DSS are shown.

Keywords: support of decision-making, trading, operations, control.

Постановка проблеми. Комп'ютерна інформаційна система СППР використовується для підтримки різних видів діяльності в процесі прийняття рішень: вибору загальної стратегії дій, визначення спеціальних завдань, делегування відповідальності, оцінювання результатів, ініціювання змін.

Проблеми прийняття рішень і особи, які їх приймають, останнім часом заслуговують на все більшу увагу. Це зумовлено зростаючим динамізмом навколишнього середовища, збільшенням взаємозалежності багатьох рішень, стрімким темпом розвитку науково-технічного прогресу. Керівники, приймаючи рішення, стикаються зі складним вибором, з необхідністю розгляду множини альтернативних варіантів. Для оцінювання варіантів використовуються знання фахівців, складні аналітичні розрахунки, наукові дослідження, засоби сучасних інформаційних технологій.

Питання підтримки рішень на всіх стадіях цього процесу (цілевиявлення, розроблення й прийняття рішень, організація виконання і контроль) стають все актуальнішими. Фактично проблема полягає в автоматизації творчої частини праці відповідальної групи працівників організаційного управління – керівників усіх рангів і осіб, які приймають рішення, за реальних умов їхньої діяльності.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. 1971 року Мортон (Michael S. Scott Morton) завершив написання книги Management Decision Systems: Computer-Based Support for Decision Making (Системи управлінських рішень: основана на комп'ютерах підтримка створення рішень). Книга була його докторською дисертацією в MIT. Мортон зосереджує свою увагу на тому, як комп'ютери і аналітичні моделі могли б допомогти менеджерам у створенні ключових рішень.

Джерітті (T. P. Gerrity Jr.) 1971 року описав розроблену ним систему підтримки прийняття рішень у статті "The Design of Man-Machine Decision Systems: An Application to Portfolio Management" (Проектування людино-машинних систем рішень: застосу-

вання до управлінського портфеля), яка опублікована в журналі "Sloan Management Review". Пропонована ним система була призначена для підтримки інвестиційних менеджерів у їх щоденному управлінні портфелями акцій клієнтів. Нині СППР для управління портфелем стали дуже складними порівняно з тією системою, яку Горрі розробив на початку свого дослідження.

1975 року Літл (J. D. C. Little) розширив межі підтримуваного комп'ютером моделювання. СППР Літла, що дістала назву "Brandaid", була розроблена для того, щоб підтримувати виробництво, сприяти розробленню рішень щодо ціноутворення і реклами. Цей автор в іншій статті (1970) "Models and Managers: The Concept of a Decision Calculus" (Моделі і менеджери: концепція розрахунку рішень) ідентифікував критерії для моделей проектування, які підтримують створення управлінських рішень. Його критеріями є: інтерактивність, інтегрованість, потужність, доступність, гнучкість, надійність, робасність, керованість.

На початку 90-х років XX сторіччя намітився рух від mainframe-базових до клієнт-сервер-базових СППР. У цей період були введені деякі настільні інструментальні засоби OLAP. У 1992-93 рр. деякі продавці почали пропонувати об'єктно-орієнтовану технологію для спроби створення систем підтримки прийняття рішень "багаторазового використання". Також були завершені деякі з перших сховищ даних. Продавці СКБД визнали, що підтримка прийняття рішень відрізняється від OLAP, та розпочали реалізовувати властивості OLAP у своїх базах даних. Відомий фахівець у галузі СППР Пауль Грей (Paul Gray) стверджує, що близько 1993 року сховища даних та ВІС знайшли один одного, тобто ці дві технологічні ніші зійшлися. 1995 року сховища даних та World Wide Web почали впливати на практиків та вчених, зацікавлених технологіями підтримки прийняття рішень. Web-базовані та Web-допустимі СППР почали реалізовуватися приблизно у 1995 році.

Мета дослідження. Метою дослідження є формування бази фундаментальних теоретичних та практичних знань щодо суті систем підтримки прийняття рішень, оцінювання та вибору методів підтримки прийняття рішень і забезпечувальних засобів СППР при виконанні торговельних операцій.

Основні результати дослідження. Основним результатом є використання СППР для підтримки прийняття рішень в економічній сфері:

SIMPLAN – для підтримки корпоративного планування;

PIMS – для підтримки прийняття рішень в маркетингу;

IFPS – для інтерактивного фінансового планування;

PMS – для підтримки рішень при управлінні цінними паперами;

Precision Tree Prime Decision – для підтримки прийняття рішень в економіці на основі дерев рішень;

Decision Grid – для підтримки прийняття багатокритеріальних рішень в економіці;

Marketing Expert – для підтримки прийняття стратегічних рішень в маркетингу.

Висновки. СППР по суті являють собою системи, розроблені для підтримки процесів прийняття рішень менеджерами різних рівнів в складних ситуаціях, пов'язаних з розробкою та прийняттям управлінських рішень. На розвиток СППР суттєвий вплив справили вражаючі досягнення в галузі інформаційних технологій, зокрема, телекомунікацій мережі, персональні комп'ютери, динамічні електронні таблиці тощо. В СППР використовуються останні досягнення в галузі інформаційних технологій, такі як:

- а) OLAP-технології;
- б) сховища даних;
- в) вітрини даних;
- г) добування знань (Data Mining);
- д) генетичні алгоритми;
- е) нейромережі;
- є) Інтернет-технології тощо.

Список використаних джерел

1. Bonczek R.H., Holsapple C., Whinston A.B. Foundations of Decision Support Systems. – New York: Academic Press. –1981.

2. Davis G. Management Information Systems: Conceptual Foundations, Structure, and Development. – New York: McGraw-Hill, 1974.
3. Druzzdel M. J., Flynn R. R. Decision Support Systems. Encyclopedia of Library and Information Science. – A. Kent, Marcel Dekker, Inc., 1999.
4. Edwards J.S. Expert Systems in Management and Administration – Are they really different from Decision Support Systems? // European Journal of Operational Research, 1992. – Vol. 61. – pp. 114-121.
5. Eom H., Lee S. Decision Support Systems Applications Research: A Bibliography (1971-1988) // European Journal of Operational Research, 1990. – N 46. – pp. 333-342.
6. Finlay P. N. Introducing decision support systems. – Oxford, UK Cambridge, Mass., NCC Blackwell: Blackwell Publishers, 1994.
7. Ginzberg M.I., Stohr E.A. Decision Support Systems: Issues and Perspectives // Processes and Tools for Decision Support / ed. by H.G. Sol.. – Amsterdam: North-Holland Pub.Co, 1983.
8. Scott Morton M. S. Management Decision Systems: Computer-based Support for Decision Making. – Boston: Harvard University, 1971.
9. Little I.D.C. Models and Managers: The Concept of a Decision Calculus // Management Science, 1970. – v. 16. – N 8.
10. Golden B., Hevner A., Power D.J. Decision Insight Systems: A Critical Evaluation // Computers and Operations Research, 1986. – v. 13. – N2/3. – p. 287-300.

Осіпов Р.В.

Науковий керівник:

к.т.н. (доцент), Фаловський О.О.

ПРОЕКТУВАННЯ БЮДЖЕТУ

У період швидкого розвитку інформаційних технологій, безперервного зростання високобюджетних проектів в галузі розробки програмного забезпечення (ПЗ), важливим стає вміння оцінити на початкових етапах можливі виходи і збитки від проекту, проаналізувати можливі сценарії розвитку подій.

***Ключові слова:** програмне забезпечення, програмний проект, управління програмним проектом, оцінка вартості розробки проекту, засоби оцінки.*

Осіпов Р.В.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ БЮДЖЕТА

В период быстрого развития информационных технологий, непрерывного роста высокобюджетных проектов в области разработки программного обеспечения (ПО), важным становится умение оценить на начальных этапах выгоды и убытки от проекта, проанализировать возможные сценарии развития событий.

***Ключевые слова:** программное обеспечение, программный проект, управление программным проектом, оценка стоимости разработки проекта, средства оценки.*

Осыпов Р.В.

BUDGET PLANNING

During the rapid development of information technology, the continuous growth of high-budget projects in the field of software development, it becomes important to assess the benefits and losses from the project at the initial stages, and to analyze possible scenarios for the development of events.

***Keywords:** software, software project, software project management, project development cost estimation, evaluation tools.*

Постановка проблеми. Існує реальна потреба в виборі та представленні методів і засобів, що дозволять менеджеру ІТ-проектів оцінити необхідні ресурси та визначити часові обмеження на основі наявних характеристик проекту: історії подібних проектів, досвіду та продуктивності працівників, специфіки компанії та ін. Таким чином, проблема адекватного проектування бюджету проекту розробки програмного забезпечення є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постановка задачі досліджень. При розробці проектів нерідко виникають труднощі, пов'язані з неналежним управлінням проектом, які змінюються в процесі розробки вимог до системи, невірної оцінки проекту. Останнє є важливою проблемою в особливості для великих ІТ-підприємств, оскільки оцінка експертів, основана на досвіді та інтуїції, може призвести до великих помилок при плануванні термінів трудоемності і вартості створення програмних продуктів. Потреби суб'єктів ринку програмного забезпечення сприяли виникненню і розвитку підходів і методик оцінки вартості програмних продуктів. Розвиток моделей, методів і засобів оцінки вартості програмного забезпечення досягло рівня практичного застосування. Однак через відсутність інформації, засобів і спеціалістів вони не використовуються при розробці ПЗ в Україні. На даний час існує багато різних моделей оцінки вартості розробки програмного забезпечення. При визначенні того, яка методика більш адаптована для потреб конкретних ІТ-підприємств, основним завданням є вироблення певних вимог (критеріїв), за якими, в свою чергу, можна оцінити ці методики, провести їх порівняльний аналіз. В результаті виявиться методика (модель, практика, техніка) оцінки, яка найбільш повно і вірно описує процес розробки, дозволяючи отримати точні результати оцінки ініційованих проектів для різних етапів і стадій розробки. Дослідження встановило, що багато моделей, які базуються на показниках оцінюваного розміру, ресурсів і характеристиках проекту, більше використовують розумну інтуїцію експертів або користувачів, ніж статистичні методи.

Істотний вклад в розробку проблеми внесли зарубіжні вчені, такі як: Нельсон, А.Альбрехт, Ч.Саймон, Б.Бозм, С.Макконнелл; російські: С.А. Орлов, В.В. Ліпаєв, а також вітчизняні Д.В. Баценко, Ю.В. Щебетин та інші.

Мета дослідження. Розгляд існуючих проблем, що виникають під час оцінки вартості проекту розробки програмного забезпечення та виявлення ризиків на ранніх етапах розробки; аналіз та порівняння моделей, програмних інструментів для оцінки вартості програмного забезпечення.

Основні результати дослідження. Розробка великих програмних систем – процес трудомісткий, вимагаючий комплексного рішення проблем часу, бюджету і самої функціональності розроблюваної системи. Найчастіше проекти закінчуються не вчасно, їх бюджет перевищує заданий. Причинами подібних негативних результатів є [1]:

- недостатньо продуманий план менеджера проекту;
- неповна або неточна специфікація на проект, а також вимоги замовника, які змінюються в процесі розробки;
- неякісна оцінка проекту.

Для замовника і виконавця адекватна оцінка вартості проекту є дуже важливим фактором, який буде впливати на угоду між ними. Досягти правильної оцінки на початкових стадіях розробки далеко не просто. Неправильна оцінка, особливо на початкових етапах, спричиняє серйозні проблеми на наступних.

Модель оцінки вартості ПЗ являє собою одну або декілька функцій, які описують залежність між характеристиками проекту і витратами на його реалізацію. Розрізняють лінійні, мультиплікативні, степеневі, емпіричні і аналітичні моделі. Найбільш часто реалізуємими і добре задокументованими алгоритмічними моделями є модель Путнема (степенева, аналітична) і модель СОСОМО (степенева, емпірична).

Модель Путнема (SLIM). Найбільш поширена модель аналітичної групи, створена для проектів об'єм яких більше 70000 рядків коду. Модель ґрунтується на твердженні, що витрати на розробку ПЗ розподіляються згідно кривих Нордена-Рейлі, які є графіками функції, що представляє розподіл робочої сили за часом [3, 4]. Загальний вигляд функції можна представити як (1):

$$v = v_0 \times (1 - e^{-t^2/2t_p^2}), \quad (1)$$

де v – отримане значення; t – час; v_0 і t_p – параметри, що визначають функцію.

Для більшого значення t крива прямує до параметра v_0 , який називається cost scale factor parameter. Функція зростає найшвидше при $t = t_p$. Основною причиною

такої поведінки моделі було те, що спочатку дослідження Нордена базувалися не на теоретичних засадах, а на спостереженнях за проектами, причому, в основному за проектами не пов'язаними з ПЗ (машинобудування, будівництво). Тому відсутнє наукове підтвердження того, що програмні проекти вимагають такого ж розподілу робочої сили, навпаки, часто кількість людино-годин, необхідних проекту, може різко зміниться, зробивши оцінку непридатною для використання.

У 1991 році Путнем представив альтернативну реалізацію моделі, яка була виконана на замовлення компанії Quantitative Software Management і застосована в комплексі SLIM Estimate для оцінки вартості ПЗ [1, 4]. Повне рівняння в цій реалізації виглядає як (2):

$$E = 12^5 B(SLOC/P)^3 (1/Schedule^4), \quad (2)$$

Якщо на загальний час реалізації проекту обмеження не накладаються, то можливе використання спрощеного рівняння (3):

$$E = 56.4 B(SLOC/P)^{9/7} \quad (3)$$

де B – фактор спеціальних навичок; P – фактор продуктивності; $Schedule$ – час розробки за графіком (в місяцях).

Рівняння може бути використано, якщо витрати, що передбачаються, будуть більше 20 людино-місяців.

Модель COCOMO. Сімейство моделей COCOMO було створено в 1981 році на основі бази даних в якій зберігалися проекти консалтингової компанії TRW [3-5].

COCOMO представляє собою моделі, орієнтовані на використання в трьох фазах життєвого циклу ПЗ [5]: базова (Basic) застосовується на етапі вироблення специфікацій; розширена (Intermediate) – після визначення вимог до ПЗ; поглиблена (Advanced) – використовується після закінчення проектування ПЗ.

Загалом, рівняння моделей має вигляд (4):

$$E = a \times S^b \times EAF \quad (4)$$

де E – витрати праці на проект (в людино-місяцях); S – розмір коду; EAF – фактор уточнення витрат. a і b – параметри, які залежать від виду розроблюваного проекту, який може бути: відносно простим; середньої складності; реалізований в жорстких рамках заданих вимог.

У базовій моделі фактор EAF приймається рівним одиниці. Для визначення значення цього фактора в розширеній моделі використовують таблицю, яка містить ряд параметрів, що визначають вартість проекту. При використанні поглибленої моделі, спочатку проводиться оцінка з використанням розширеної моделі на рівні компонента, після чого кожний параметр вартості оцінюється для всіх фаз життєвого циклу ПЗ [1, 4-5].

COCOMO II – удосконалена версія базової моделі COCOMO. Вона включає три моделі [3-5]:

1) створення застосувань (Application Composition Model) – використовується на ранньому етапі реалізації проекту для того, щоб оцінити: інтерфейс користувача, взаємодію з системою, продуктивність. За початковий розмір приймається кількість екранів, звітів і 3GL – компонентів.

2) раннього етапу розробки (Early Design Model) – високорівнева модель, якій потрібна порівняно невелика кількість вихідних параметрів. Вона призначена для оцінки доцільності використання тих чи інших апаратних і програмних засобів в процесі розробки проекту. Для визначення розміру використовується неприведена функціональна точка (Unadjusted Function Point). Для її перетворення в LOC використовуються табличні дані [4].

3) пост-архітектурна (Post Architecture Model) – найбільш деталізована модель, яка використовується, коли проект повністю готовий до розробки.

Для оцінки вартості ПЗ з її допомогою необхідний пакет опису життєвого циклу проекту, який містить детальну інформацію про фактори вартості і дозволяє провести більш точну оцінку. Вона використовується на етапі фактичної розробки та підтримки проекту. Для оцінки розмірів можуть використовуватися як рядки коду (LOC), так і функціональні точки з модифікаторами, які враховують повторне використання коду [2].

Серед найбільш використовуваних програмних засобів оцінки вартості ПЗ є [2-3]: SLIM Estimate та Costar.

SLIM Estimate є найбільш часто використовуваним засобом для оцінки вартості ПЗ, в якому реалізована модель Путнема. Засіб входить до складу пакету прикладного ПЗ і призначений для роботи над проектом починаючи з початкових стадій життєвого циклу. До пакету, крім засобу оцінки, також входять засоби збору та зберігання даних про реалізовані проекти (SLIM DataManager), аналізу цих даних (SLIM Metrics), загального контролю над процесом розробки (SLIM Control). Даний пакет використовувався для оцінки вартості розроблюваного ПЗ в Alcatel Telecom, Australian Department of Defence, BAE, Bell South Communications, Hewlett-Packard, IBM Rational Software, Lockheed Martin, Motorola Communications, Nokia, US Air Force Cost Analysis Agency.

SLIM Estimate дозволяє виконувати оцінку вартості розробки ПЗ різними способами: майстер швидкої оцінки, оцінка розміру, оцінка PI, оцінка непередбачених обставин, оцінка заснована на історичних факторах. Першим і найбільш часто використовуваним способом є використання майстра швидкої оцінки (Quick Estimate Wizard). При цьому використовуються такі параметри як: тип розроблюваної системи; максимально можливий час роботи над проектом; бюджет проекту; орієнтовна загальна кількість рядків коду; індекс продуктивності команди розробників; відсоток повторно використовуваного коду. Формуються таблиці і будуються діаграми, що відображають загальний об'єм задіяної робочої сили і її розподіл за графіком робіт. Шаблон робочої книги (workbook) проекту SLIM Estimate налічує близько 50 різних форматів представлення проведеної оцінки ПЗ. Створені робочі книги можуть служити шаблонами для оцінки вартості наступних проектів [2-4]. Результатом оцінки розміру є загальна кількість рядків коду, яку може створити команда розробників в даних умовах.

Результат оцінки індексу продуктивності (PI) необхідний для реалізації проекту в заданих умовах. Оцінка непередбачених обставин використовується для генерації плану реалізації із заданою вірогідністю успішного завершення проекту.

За допомогою наявних функцій результати оцінки можуть бути експортовані в SLIM DataManager. Для порівняльного аналізу результатів оцінки можливий імпорт даних з програми SLIM Metrics, або іншої робочої книги SLIM Estimate.

Для оцінки розміру проекту разом із SLIM Estimate поставляється реалізована в Microsoft Excel таблиця, значення з якої можуть бути імпортовані в робочу книгу проекту. Програмний комплекс SLIM Estimate може експортувати дані звітів в форматі файлів: Microsoft Word, Microsoft Excel, Enhanced Metafile, Microsoft Project, HTML.

Модель Путнема надзвичайно чутлива до значення технологічних факторів, тому точне визначення їх значення є дуже важливим для правильної оцінки на основі SLIM. Перевагою моделі Путнема перед COCOMO або COCOMO II, є невелика кількість параметрів, що необхідні для оцінки.

Засоби оцінки вартості розробки ПЗ, що базуються на моделі SLIM, не вимагають обов'язкового використання історичної бази проектів. Тому вони можуть застосовуватися безпосередньо організацією, яка виконує проектування ПЗ. При використанні історичних баз даних потрібна участь фахівця для зіставлення реалізованих і описаних проектів із бази з проектом, що знаходиться в розробці.

Costar (SoftStar Systems), Cost Xpert (Marotz), SoftwareCost Calculator (SoftwareCost.com) – засоби, засновані на моделі COCOMO [3, 5]. Допускається використання усіх реалізацій моделі COCOMO, моделей життєвого циклу ПЗ; підтримується робота з проектом, що складається із компонентів, для кожного із яких можна виконати роздільну оцінку. Costar дозволяє проводити оцінку в двох режимах: покроковому, за допомогою майстра оцінки вартості; інтерактивному, що забезпечує безпосереднє зазначення значень параметрів, які впливають на вартість проекту. Для визначення розміру оцінюваного проекту

використовуються функціональні точки або рядки коду (LOC). Для переведення значень, вказаних у рядках коду, в програмі є конвертатор, який розраховує значення розміру коду у функціональних точках виходячи із мови програмування, яка використовується для реалізації проекту. Costar підтримує обмеження проекту, що базуються на граничних фінансових витратах і крайньому терміні реалізації проекту.

Для оцінки витрат, пов'язаних з оплатою праці працівників існує два альтернативних підходи: розрахунок витрат для кожного з етапів життєвого циклу ПЗ; розрахунок місячної оплати праці для кожної категорії працівників.

Для забезпечення можливості аналізу результатів оцінки Costar створює різні форми звітів, графіків і діаграм. Звіти, представлені у формі таблиць, можуть бути збережені в форматі Microsoft Excel, графіки та діаграми – у форматі BMP.

Для проведення точної оцінки вартості розробки ПЗ модель СОСОМО вимагає детального і різнобічного опису проекту. Це може утруднити застосування заснованих на ній засобів на ранніх етапах розробки ПЗ, і сприяє підвищенню точності оцінки на пізніх етапах розробки ПЗ, при аналізі завершеного проекту.

Чинниками, що впливають на точність вартості при використанні засобів на основі моделі СОСОМО або СОСОМО II, є: правильний вибір конкретної реалізації моделі СОСОМО; точність калібрування – відповідність установок вихідним даним. У зв'язку з цим, при застосуванні таких програмних засобів використовують персонал, який не має прямого відношення до процесів проектування і розробки ПЗ. Він формує специфікації проекту і параметри, необхідні для оцінки.

Ефективне застосування алгоритмічних моделей оцінки вартості ПЗ і заснованих на них засобах оцінки – їх спільне використання з неалгоритмічними методами оцінки. Алгоритмічні засоби оцінки можуть бути застосовані членами експертних комісій для аналізу проекту і формування власної оцінки. Завдяки широким можливостям експорту даних і візуалізації, використання автоматизованих засобів оцінки вартості ПЗ дає можливість формувати власні бази характеристик реалізованих проектів, а також створювати звіти, які ілюструють процес розробки проекту, що значно знижує трудовитрати, пов'язані з підготовкою звітності.

В роботі програмний засіб Costar було використано з метою визначення вартості розробки програмного засобу конструювання ПЗ пультів інструкторів авіаційних тренажерів [6] на початкових етапах розробки. Результати оцінки: загальна вартість проекту склала \$ 1200, необхідні людські ресурси – 10.7, загальний час розробки – 10.5 людино-місяців. Аналізуючи результати дослідження можна зробити висновок, що реальна вартість розробки є значно вищою ніж представлена в результатах експерименту. А тому залишається актуальним питання удосконалення методик та засобів оцінювання вартості розробки ПЗ.

Висновки. Оцінка вартості ПЗ – складний процес, що вимагає глибоких теоретичних знань, практичного досвіду, відповідних інструментів. Вона повинна проводитися з метою визначення ресурсів, необхідних для розробки, верифікації та валідації програмного продукту, а також для виявлення невизначеності і ризику, пов'язаних з цією оцінкою.

Список використаних джерел

1. Wang Y. Software engineering foundations. A software science perspective / Y. Wang. – Auerbach Publications, 2008. – 1419 p.
2. Сидоров Н.А. Методы и средства оценки стоимости программного обеспечения / Н.А. Сидоров, Д.В. Баценко, Ю.Н. Василенко, Ю.В. Щebetин, Л.Н. Иванова // Проблемы системного підходу в економіці. – НАУ. – 2004. – № 7 – С. 113-118.
3. Сидоров Н.А. Модели, методы и средства оценки стоимости программного обеспечения / Н.А. Сидоров, Д.В. Баценко, Ю.Н. Василенко, Ю.В. Щebetин // Проблемы программирования. – НАНУ. – 2006. – №2. – С. 290-298.
4. Johnson K. Software cost estimation – Metrics and models / K. Johnson. – University of Calgary, 2001. – 115 p.
5. Boehm B.W. The COCOMO 2.0 Software Cost Estimation Model / B.W. Boehm. – American Programmer, 2000. – 586 p.

6. Сидоров Н.А. Утилизация программного обеспечения, экономический аспект Кибернетика и системный анализ / Н.А. Сидоров. – 1994. – № 3. – С. 151-167.

7. Василенко Ю.Н. Алгоритмические методы оценки программного обеспечения / Ю.Н. Василенко // Мат. конф. "Инженерия програмного забезпечення 2005". – НАУ, 2005. – С. 42-51.

8. Баценко Д.В. Классификация параметров стоимости модели постархитектуры / Д.В. Баценко // Мат. конф. "Инженерия програмного забезпечення 2005". – НАУ, 2005. – С. 51-56.

9. Щебетин Ю.В. Методика анализа функциональных точек программного обеспечения / Ю.В. Щебетин // Мат. конф. "Инженерия програмного забезпечення 2005". – НАУ, 2005. – С. 56-62.

10. Методы и средства оценки стоимости программного обеспечения / Н.А. Сидоров, Д.В. Баценко, Ю.Н. Василенко та ін. // Проблеми системного підходу в економіці. – НАУ, 2004. – № 7. – С. 113-118.

Рой Є.І.

Науковий керівник:

д.ф.м.н., професор Лопатін О.К.

НЕЛИНІЙНІ КОНЦЕПЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ І ЕКОНОМІКИ В ЦІЛОМУ

По мірі зростання інформаційної насиченості ринки втрачають властивість нормальної статичності, характеризуються фазовими і структурними зрушеннями і не піддаються моделюванню класичними математичними моделями. В останні десятиріччя були відкриті ряд явищ, які змінили наші уявлення про класичні моделі економіки, наприклад, гіпотезу раціональних ринків. У роботі дано огляд і аналіз нелінійних концепцій функціонування ринків в економіці.

Ключові слова: *принцип суперпозиції, аттрактори, ефект захоплення, біфуркація рішень, ефект самоорганізації, катастрофи.*

Рой Е.И.

НЕЛИНЕЙНЫЕ КОНЦЕПЦИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЫНКОВ И ЭКОНОМИКИ В ЦЕЛОМ

По мере роста информационной насыщенности рынки теряют свойство нормальной статичности, характеризуются фазовыми и структурными сдвигами и не поддаются моделированию математически моделями. В последние десятилетия были открыты ряд явлений, которые изменили наши представления о классических моделях экономики, например, гипотезе рациональных рынков. В работе дан обзор и анализ нелинейных концепций функционирования рынков в экономике.

Ключевые слова: *принцип суперпозиции, аттракторы, эффект захвата, бифуркация решений, эффект самоорганизации, катастрофы.*

Roy E.

NON-LINEAR CONCEPTS OF THE FUNCTIONING OF FINANCIAL MARKETS AND THE ECONOMY AS A WHOLE

As information saturation increases, markets lose the property of normal static, characterized by phase and structural shifts and can not be modeled mathematically by models. In the last decades a number of phenomena were discovered that changed our ideas about the models of the economy, for example, the hypothesis of rational markets. The paper reviews and analyzes non-linear concepts of the functioning of markets in the economy.

Key words: *superposition principle, attractors, capture effect, bifurcation of solutions, self-organization effect, catastrophe.*

Постановка проблеми. Зі зростом інформаційної насиченості ринки втрачають властивість нормальної статичності, характеризуються фазовими та структурними зсувами і не піддаються моделюванню методами, заснованими на розподілі

випадкових величин за Гауссом. Виникає необхідність врахування нових нелінійних ефектів у економіці. В роботі проводиться аналіз нелінійних ефектів, для яких неможливо застосувати математичні методи класичної економіки.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. В останні десятиліття був відкритий ряд явищ, які змінили наші уявлення про класичні моделі економіки, наприклад, в гіпотезі раціональних ринків.

Використання нових методів нелінійної механіки, стохастичного аналізу та інших, привели до створення більш досконалих моделей ринку. До них можна віднести гіпотезу когерентного ринку, хаотичні режими у моделях ціноутворення та ряд інших. У роботі надано огляд і аналіз нелінійних концепцій функціонування ринків у економіці.

Мета дослідження. Виділити ефекти нелінійної динаміки, що представляють, на наш погляд, особливу цікавість для функціонування фінансових ринків й економіки у цілому.

Основні результати дослідження. Розуміння сутності фінансового (чи будь-якого іншого) ринку та законів його функціонування, являється однією з головних умов проведення ефективної оцінки стану ринку.

Виділимо ефекти нелінійної динаміки, що представляють, на наш погляд, особливу цікавість для функціонування фінансових ринків та економіки в цілому [1-4].

1. Відсутність принципу суперпозиції, характерного для лінійних моделей. Результат складання рухів нелінійної системи, виникаючих під дією різноманітних факторів, не являється сумою окремих складових. Це цілком відповідає економічним реаліям: наприклад, подвоєння вкладів абсолютно не гарантує вдвічі більшу віддачу, так як можуть проявитися нелінійні властивості – обмеження попиту, зовнішні "шоки" та ін. Взаємодія різноманітних видів коливань в даному випадку приймає достатньо складні форми, можуть виникати складні полігармонічні коливання. Їхня нелінійна взаємодія може стати джерелом різних ефектів: посилення або послаблення результуючого руху, взаємного впливу різноманітних динамічних процесів. При цьому на результат впливають інформаційні впливи, зовнішні та внутрішні фактори, ефекти синхронізації.

2. Можливість існування декількох стійких станів. Всупереч широко розповсюдженій думці про єдності ринкової рівноваги в економіці, може бути декілька рівноважних станів з різною продуктивністю виробництва, з відрізняючимся рівнем життя населення і мірою соціального (майнового) розшарування. В еволюційній економіці вони називаються інституціональними пастками, в теорії розвиваючихся систем – аттракторами. З підвищенням рівня нестійкості підвищується потенціал множинності траєкторій розвитку, непередбачуваності станів(аттракторів) і магістралей розвитку.

3. Несинхронність власних коливань – залежність частоти таких коливань від амплітуди. Для найпростіших лінійних систем частота власних коливань не залежить від амплітуди. Коливання, властиві економічним (фінансовим) системам, мають достатньо складний, комплексний характер та мають взаємнопов'язані період та частоту.

4. Можливість існування декількох стійких та нестійких динамічних режимів при однакових параметрах системи та (або) зовнішньої дії. В економіці та фінансовій сфері даний принцип реалізується у багатоваріантних сценаріях розвитку. Наявність таких довготривалих нелінійних кореляцій робить неможливим прогнозування тренду майбутнього розвитку на базі детермінованих моделей.

5. Можливість м'якого та жорсткого самозбудження автоколивань. Після виникнення умов для збудження автоколивань можливе поступове збільшення амплітуди до деякого стабільного значення (м'яке збудження), або моментальна поява руху зі страбільною амплітудою (жорстке збудження). Ці два сценарії визначаються особливостями поведінки фазових траєкторій. На прикладі фінансового ринку – це, наприклад, періоди "біржевої паніки" або коливання девальваційних (однаково, як і інфляційних) очікувань в умовах перехідної малої відкритої економіки.

6. Ефект захоплення. Будь-яка динамічна система знаходиться у режимі стійких автоколивань з певною частотою. Якщо на цю систему діє зовнішній вплив с близькою частотою, то система може перейти в режим коливань з частотою зовнішнього впливу. В економіці цей ефект може проявлятися як взаємовплив зв'язаних економі-

чних систем. При цьому, як правило, більш потужна економіка визначає динаміку зв'язаних з нею економік.

7. Ефект синхронізації. Даний ефект вважається глобальною властивістю усіх нелінійних динамічних систем, в тому числі соціально-економічних. Проявом ефекту синхронізації на фінансовому ринку являється так званий "ефект натовпу", коли під дією об'єднуючого фактора (зв'язку) група людей веде себе не так, як ведуть себе окремі люди, які не знаходяться під впливом фактора та ситуації, в аналогічних умовах. Синхронізацію можна розглядати як один з проявів тенденції системи до самоорганізації, тобто до впорядкованості. Ця тенденція протилежна тенденції до зростання хаотичної складової (ентропії), також характерної для поведінки системи. Важливим завданням є дослідження умов, при яких та чи інша із протилежних тенденцій являється переважаючою.

8. Біфуркації рішенні при зміні параметра системи та (або) зовнішнього впливу. В процесі зміни одного чи декількох параметрів (наприклад, при інформаційному впливі) система може втратити стійкість, при цьому утворюються нові, стійкі або нестійкі режими, в рамках яких система продовжує розвиватися до чергової втрати стійкості. В динамічній системі, яскравим прикладом якої являється фінансовий ринок, цей процес (біфуркаційність) протікає увесь час, посилюючись з зростом інформатизації суспільного життя.

9. Прояви катастроф. Катастрофами називають стрибкоподібні зміни, які з'являються як непередбачувана реакція системи на малу (незначну) зміну параметрів або зовнішніх умов. Наприклад, зростання трансакційних витрат, зв'язаних з забезпеченням функціонування ринку в умовах інформаційної доступності та асиметричності інформації, зумовлює експоненціальний зріст фондового ринку і фінансових пухирів. Різка зміна тренду від зростання або стагнації до падіння при плавному змінненні зовнішніх умов в термінах нелінійної динаміки – катастрофа, в термінах економіки – криза.

10. Можливість існування дивного аттрактора – стійкого різноманіття нестійких траєкторій. У таких умовах усі рухи системи відбуваються всередині обмеженого простору.

11. Ефект самоорганізації. Виникнення впорядкованих структур із безладної організації в нелінійних системах різноманітної природи описується схожими математичними моделями і рішеннями. Це дозволило розповсюдити методологію, розроблену в нелінійній динаміці, в економічних системах (наприклад, на дослідження фінансових ринків). Виникли нові напрями у нелінійному моделюванні – теорія самоорганізації, економічна синергетика, синергетичний менеджмент.

Таким чином, нелінійний підхід до аналізу ринків припускає, що у нелінійних динамічних системах є довготривала пам'ять про минулі тенденції (інерція ринку), і ціни змінюються не випадково і незалежно, а знаходяться в зв'язку зі своїми минулими значеннями. У свою чергу, і інформація яка надходить на ринок не завжди моментально відображається в ринкових цінах, а знаходиться під впливом певних, достатньо складних для виявлення закономірностей [1].

На відміну від гіпотези ефективних ринків нелінійний підхід до аналізу сьогодні не являється цілісною концепцією. В неї входять велика кількість різноманітних підходів і методів для аналізу фінансових ринків.

Так, з позиції аналізу поведінки грошового ринку цікавої у світлі нашої роботи, представляється нелінійна статистична модель – гіпотеза когерентного ринку [5]. Її основна ідея полягає в припущенні, що імовірно розподілення поведінки учасників (і, відповідно, прибутковості активів) на фінансових ринках залежить, в тому числі, від їх настроїв, а не тільки ґрунтується на фундаментальних (економічних) умовах. Так, як комбінації цих двох факторів відмінні, отже, відмінні і стани ринку:

1. Стан випадкового блукання. Настрій учасників ринку нейтральні, вони діють незалежно один від одного, ціни змінюються випадково.

2. Перехідний стан ринку до "режиму натовпу". Збільшується "свідомість натовпу".

3. Хаотичні ринки. Настрій учасників швидко розповсюджується в свідомості мас, що прокує важкі зміни цін. Фундаментальні умови нейтральні або не визначені.

Крива розподілення імовірностей має дві вершини і западину в області середнього значення. Існує велика імовірність стрибкоподібних змін поведінки суб'єктів ринку.

4. Когерентні ринки. Сильні фундаментальні фактори спільні з сильною "свідомістю натовпу" спичиняє значний рух на достатньо довгій ділянці часу.

Висновки. Обов'язкове врахування того, що нелінійність, багатоваріативність, здатність до якісних переходів являються імманентними властивостями фінансового ринку і рухаючими силами у розвитку. По мірі зросту потоку інформації посилюються фазові і структурні трансформації фінансового ринку, його синергія, нерівнованість та біфуркаційність. Синергетичні ефекти (як позитивні, так й негативні) і, як результат, фазовий портрет фінансового ринку визначається системними взаємодіями різних факторів. Серед них можна виділити політичні, організаційно-економічні, інституціональні, соціальні, психологічні, управлінські, інноваційні, глобалізаційні, тощо. Самоорганізаційні процеси, позитивний зворотній зв'язок, амбівалентність взаємодії факторів, рівно як і конкуренція, визначають аттрактор як фінансового в цілому, так і банківського ринків (його тренд, темп і магістраль розвитку).

Список використаних джерел

1. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории. – М.: Мир, 1999.
2. Chiarella C., The cobweb model: Its instability and the onset of chaos. *Economic Modeling*, 1988, 5, 377-384.
3. Hommes, C. H., Dynamics of the cobweb model with adaptive expectations and nonlinear supply and demand. *Journal of Economic Behavior Organization*, 1994, 24, 315-335.
4. Петерс Эдгард, Хаос и порядок на рынках капитала, Мир, Москва, 2000.
5. Филатов Д.А., Яновский Л.П., Анализ состояния финансовых рынков на основе методов нелинейной динамики рынке, Научно практический и аналитический журнал: "Экономический анализ, теория и практика", No. 17, 2005, 5-16.

Солоденко В.

Науковий керівник:

д.ф.м.н., професор Лопатін О.К.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕЛІНІЙНИХ ДИНАМІЧНИХ СИСТЕМ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ПОВЕДІНКИ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У роботі досліджується проблема аналізу та прогнозування часових рядів, що проявляють хаотичні рухи. Методика аналізу часових послідовностей, розроблена в теорії динамічних систем, дозволяють розмежувати випадкові і детерміновано-хаотичні системи і оцінити складність цих систем. Для декількох реальних прикладів (котирування фінансового ринку США) встановити наявність хаотичних рухів і розрахувати кількісні хаотичні характеристики. Досліджена можливість застосування подвійного експоненціального згладжування для прогнозування.

Ключові слова: хаос, фратал, фрактальне прогнозування, фінансові ринки, дивний аттрактор, показник Ляпунова.

Солоденко В.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ НЕЛИНЕЙНЫХ ДИНАМИЧЕСКИХ СИСТЕМ ДЛЯ ВЫЯВЛЕНИЯ ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ ПОВЕДЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

В работе исследуется проблема анализа и прогнозирования временных рядов, проявляющих хаотические движения. Методика анализа временных последовательностей, разработанная в теории динамических систем, позволяющих разграничить случайные и детерминированно-хаотические системы и оценить сложность этих систем. Для нескольких реальных примеров (котировки рынка США) установить наличие хаотических движений и рассчитать количественные хаотические свойства. Исследовать возможность применения двойной экспоненциального сглаживания для прогнозувания.

Ключевые слова: хаос, фрактал, прогнозирование, финансовые рынки, странный аттрактор, показатель Ляпунова.

Solodenko V.

METHODS FOR STUDYING NONLINEAR DYNAMICAL SYSTEMS FOR REVEALING PATTERNS OF BEHAVIOR OF ECONOMIC SYSTEMS

In the work the problem of analysis and forecasting of time series, which show chaotic movements is investigated. The method of analysis of time sequences, developed in the theory of dynamical systems, allows us to distinguish between random and deterministic chaotic systems and evaluate the complexity of these systems. For several real examples (quotations of the US financial market), to establish the presence of chaotic movements and to calculate quantitative chaotic characteristics. Explore the possibility of applying dual exponential smoothing for forecasting.

Key words: chaos, fractal, forecasting, financial markets, strange attractor, Lyapunov exponent.

Постановка задачі. Можна не сумніватися, що системи, з якими мають справу науки про економіку, досить складні. Ця складність проявляється на різних просторових і часових масштабних рівнях. Чи завжди спостерігається складність поведінки свідчить про складність самої системи? Чи існують системи, влаштовані порівняно просто, але демонструють досить складну поведінку? Як розрізнити за спостереженнями ці два випадки? Останнім часом активно розвивається теорія динамічних систем, яка дозволяє отримати на ці питання.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Одним з найпопулярніших і важливих завдань в сучасному моделюванні залишається дослідження нелінійних часових рядів [3,5,10], які дуже наближені до реальних часових рядів. Саме їх вивчення надає більш глибоку і різнобічну інформацію про процес у порівнянні з лінійними наближеннями. Особливе застосування ця теорія має на фінансових ринках, які за своєю природою є нелінійними хаотичними часовими рядами. Особливе місце займають методики передбачення таких часових рядів.

Мета дослідження. Для декількох реальних прикладів (котирування фінансового ринку США) встановити наявність хаотичних рухів і розрахувати кількісні хаотичні характеристики. Дослідити можливість застосування подвійного експоненціального згладжування для прогнозування.

Основні результати дослідження. Нелінійна динамічна система [1, 2, 4] характеризується дивним аттрактором – множиною в фазовому просторі, що притягає в якому розташовані хаотичні траєкторії.

Розмірністю вкладення m називається найменша ціла розмірність простору, що містить весь аттрактор. Вона відповідає кількості незалежних змінних, що однозначно визначає усталений рух динамічної системи.

Множина, що відповідає дивному аттрактору, є фрактальним. Фрактальна множина (самоподібний об'єкт) – характеризується дробовою фрактальною розмірністю [3]

Важливою кількісною характеристикою аттрактора, що несе інформацію про ступінь складності поведінки динамічної системи, є кореляційний розмірність D_c . Алгоритм розрахунку D_c заснований на обчисленні кореляційного інтеграла, в якості якого виступає функція $C(\delta)$, для кожного δ рівна нормированному числу пар точок розглянутого об'єкта, відстань між якими не перевищує δ :

$$C(r) = \frac{1}{n^2} \sum_{i,j} z(\delta - |y_i - y_j|), \quad (1)$$

$$\text{где } z(x) = \begin{cases} 0, & \text{если } x \leq 0 \\ 1, & \text{если } x > 0 \end{cases}$$

- функція Хевісайда для всіх пар значень i та j , якщо $i \neq j$, $|y_i - y_j|$ – абсолютні величини відстані між точками множини, $i, j = 1, 2, 3, \dots, n$, де n – кількість точок.

Величина суми залежить від δ , причому, якщо ця залежність має статецький вид

$$C(\delta) \sim \delta^{D_c}, \quad (2)$$

то досліджувана множина фрактальна, а величина D_c – його кореляційний розмірність. Для практичного обчислення розмірності на графіку $\ln(C(\delta)) = f(\ln(\delta))$ виділяють область лінійної залежності (області скейлінга) і функція апроксимується прямою лінією методом найменших квадратів. Тоді тангенс кута нахилу графіка є розмірністю D_c .

Для відомої динамічної системи m і D_c легко визначити – адже відомі всі компоненти вектора $X(t) = \{X_1(t), \dots, X_m(t)\}$, що описує поведінку системи в фазовому просторі (так, для системи Лоренца $D_c = 2.05$, $m = 3$). Однак при вивченні природних систем зазвичай доводиться мати справу з сигналом, який виглядає досить складно і здається схожим на випадковий. Для природних об'єктів вимір всіх компонент, що характеризують систему, неможливо – хоча б тому, що вони не всі відомі. Однак Такенса показав [1, 2, 4], що можна відновити деякі властивості аттрактора (наприклад, m і D_c) по часовій послідовності однією зі складових вектора $X(t)$.

Методика заснована на побудові псевдо-аттрактора, де в якості компонент вектора служить сама виміряна послідовність, але взята з деякою тимчасовою затримкою $X_p(t) = \{X(t), X(t + \tau), X(t + 2\tau), \dots, X(t + (m-1)\tau)\}$. Оскільки компоненти вектора, що характеризує динамічну систему, незалежні, то в якості величини? вибирається перше значення, при якому автокореляційна функція звертається в 0 (або досягає мінімуму). Оскільки заздалегідь розмірність вміщення m невідома, то процедура зводиться до наступного:

- послідовно збільшують розмірність фазового простору і додають компоненти псевдовектори $X_p(t)$.

- при кожному $m = 2, 3, \dots$ обчислюють кореляційний розмірність D_c і будують залежність $D_c(m)$. Спочатку при додаванні нових компонент псевдовектори кореляційний розмірність зростає. Це означає що ми ще не досягли потрібної кількості вимірювань, і, відповідно, потрібної складності, ступінь якої характеризує D_c .

- починаючи з деякої розмірності m простору, кореляційний розмірність D_c досягає насичення і перестає змінюватися. Значення m , при якому це відбувається, є оцінкою мінімальної розмірності вкладення, а значення D_c – оцінкою кореляційної розмірності аттрактора.

Як впливає з визначення розмірності вкладення, вона відповідає числу незалежних змінних, що описують систему. Таким чином, відновлюючи розмірність вкладення, ми отримуємо інформацію про складність системи. З цього випливає також можливість відрізнити динамічну систему зі складною поведінкою (але характеризується кінцевим m), і випадковий (стохастичний) шум, який описується (теоретично) нескінченно великим числом незалежних змінних. Для повністю випадкової системи збільшення m на одиницю призводить до збільшення D_c також приблизно на 1, тобто $D_c \sim m$. Відзначимо, що даний метод пред'являє великі вимоги до довжини ряду, якщо досліджувана система описується досить великим числом керуючих змінних. Існує оцінка залежності мінімальної необхідної довжини ряду $N_{\min}$ від кореляційної розмірності:

$$N_{\min} = 10^{2+0,4D_c} \quad (3)$$

Опис експерименту

Для експерименту було обрано такі вибірки:

1. Модельні дані – відображення Ено
2. Реальні дані – 3 котировки США:

- Акції Microsoft
- S & P 500
- NYSE index

Перед проведенням експерименту було проведено аналіз інших 2х котировань.

1. S & P 500

Аналіз індексу S & P 500

Параметри		Значення
Кількість даних	N	2013
Затримка (лаг)	τ	[183:292]
Кореляційна розмірність	D	1.808
Розмірність вкладення	m	[4:5]

2. Акції Microsoft

Аналіз акцій компанії Microsoft

Параметри		Значення
Кількість даних	N	2013
Затримка (лаг)	τ	[183:292]
Кореляційна розмірність	D	1.808
Розмірність вкладення	m	[4:5]

Експоненційне ковзне середнє

Моделі експоненціального згладжування і прогнозування відносяться до класу адаптивних методів прогнозування, основною характеристикою яких є здатність безперервно враховувати еволюцію динамічних характеристик досліджуваних процесів, підлаштовуватися під цю динаміку, надаючи, зокрема, тим більшу вагу і тим більше високу інформаційну цінність наявними спостереженнями, чим ближче вони розташовані до поточного моменту часу. Сенс терміна полягає в тому, що адаптивне прогнозування дозволяє оновлювати прогнози з мінімальною затримкою і за допомогою відносно нескладних математичних процедур.

Подвійне експоненціальне згладжування (облік тренда і помилок попередніх прогнозів):

T_n – параметр тренда, $t = 0.15$ – параметр згладжування тренда

$$S_n = w y_n + (1-w)(S_{n-1} + T_{n-1})$$

$$T_n = t(S_n - S_{n-1}) + (1-t)T_{n-1}$$

$$y_{n+1} = S_n + T_n$$

Критерій адекватності прогнозування: для визначення точності був обраний критерій MAPE (mean absolute percentage error), який розраховується за формулою:

$$M = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n \left| \frac{A_t - F_t}{A_t} \right|$$

де A_t – поточкове значення; F_t – прогнозне значення

Результати експерименту:

Подвійне експоненціально згладжування:

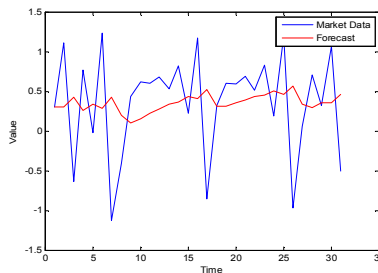

Рис. 1. Відображення Ено: експоненційний алгоритм

MAPE = 420%

2. Індекс NYSE

Подвійне експоненціальне згладжування

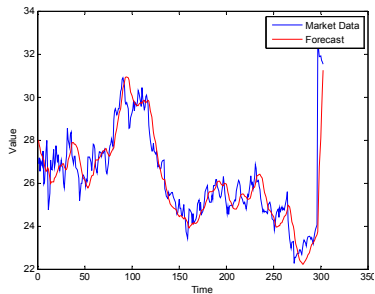

Рис. 2. Індекс NYSE: експоненційний алгоритм

MAPE = 2,43%

3. Акції Microsoft

Подвійне експоненціальне згладжування

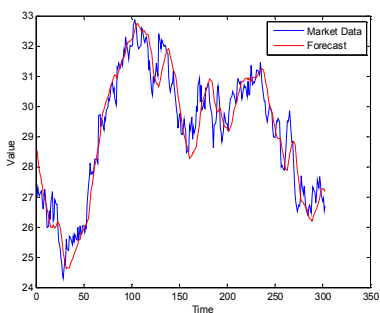

Рис. 3. Акції Microsoft: експоненційний алгоритм

MAPE = 1,78%

4. S & P 500

Подвійне експоненціальне згладжування

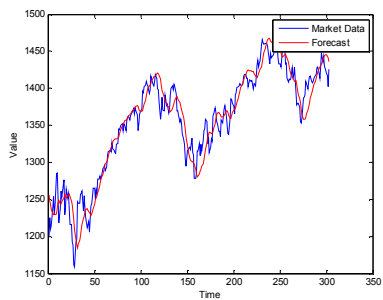

Рис. 4. S & P 500: експоненційний алгоритм

MAPE = 1,23%

Висновки. Наведені приклади апробації алгоритму подвійного експоненціального згладжування на модельних і реальних даних, на підставі яких можна зробити висновок про ефективність запропонованої методики.

У результаті проведених експериментів були отримані наступні значення (табл. 3.3)

Таблиця 3.

Порівняння помилок прогнозування

Ряд	Подвійне експоненціальне згладжування
NYSE	2,43%
Microsoft	1,78%
S & P500	1,23%

Такий результат говорить про доцільність використання методу подвійного експоненціального згладжування в системах, що виявляють низькорозмірний детермінований хаос, в тому числі і на фінансових ринках.

Список використаних джерел

1. Кузнецов С.П. Динамический хаос (курс лекций). – М.: Издательство Физико-математической литературы, 2001. – 296 с.
2. Лоскутов А.Ю., Михайлов А.С. Введение в синергетику. – М., Наука, 1990.
3. Шредер М. Фракталы, хаос, степенные законы. – Ижевск: РХД, 2001.
4. Шустер Г. Детерминированный хаос. – М.: Мир, 1988.

Шкаревський С.В.

Науковий керівник:

д.т.н. (проф.) Пашков Д.П.

НАУКОВО-ПРИКЛАДНІ ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ УКЛАДЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ КАРТ З ВИКОРИСТАННЯМ КОСМІЧНИХ ЗНІМКІВ

У статті розглянуті особливості побудови екологічних карт на основі геоінформаційних технологій, та їх використання у сфері екології та охорони довкілля. Докладно описані джерела одержання екологічної інформації. Наведені основні положення та структура географічних інформаційних систем. Викладені базові поняття створення геоінформаційних систем. Охарактеризоване інформаційне забезпечення екологічного картографування та екологічного моніторингу. Наведені відомості про програмні засоби геоінформаційних систем.

Ключові слова: геоінформаційні системи, екологічне картографування, екологічний моніторинг

Шкаревський С.В.

НАУЧНО-ПРИКЛАДНІЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ДЛЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКЛЮЧЕНИЯ АНТРОПОГЕННЫХ КАРТ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОСМИЧЕСКИХ СНИМКОВ

В статье рассмотрены особенности построения экологических карт на основе геоинформационных технологий и их использования в сфере экологии и охраны окружающей среды. Подробно описаны источники получения экологической информации. Приведены основные положения и структура географических информационных систем. Изложены базовые понятия создания геоинформационных систем. Охарактеризовано информационное обеспечение экологического картографирования и экологического мониторинга. Приведенные сведения о программных средствах геоинформационных систем.

Ключевые слова: геоинформационные системы, экологическое картографирование, экологический мониторинг

Shkarevskiy S.V.

SCIENTIFIC AND APPLIED OFFERS FOR IMPROVEMENT OF MAKING ANTHROPOGENIC MAPS USING SPACE SHOTS

The article deals with the features of constructing ecological maps based on geoinformation technologies, and their use in the field of ecology and environmental protection. Detailed sources

of obtaining environmental information are described in detail. The main provisions and structure of geographic information systems are presented. The basic concepts of creation of geographic information systems are outlined. Characterized information support for ecological mapping and environmental monitoring. The information about software means of geographic information systems is given.

Key words: *geoinformation systems, ecological mapping, ecological monitoring*

Постановка проблеми. У наш час географічні інформаційні системи (ГІС) є найбільш ефективним інструментом пізнання географічного середовища, що постійно змінюється. Вони знаходять застосування в самих різних областях людської діяльності – там, де йде робота з даними, що мають географічну прив'язку, де потрібно показати або оцінити взаємне розташування об'єктів на місцевості, де вирішення питання вимагає обліку географічного розподілу одного або декількох факторів. Ці системи призначені для створення цифрових карт, що демонструють розподіл певних властивостей навколишнього середовища й об'єктів на місцевості, для виявлення закономірностей і взаємин об'єктів у навколишньому світі, а також для дослідження змін, що відбулися на досліджуваній території за певний період часу. Варто констатувати, що в різних контекстах термін "географічна інформаційна система" може мати різні значення. Причина цього полягає в тим, що поняття це містить у собі багато компонентів і часто трапляється так, що термін використовують, маючи на увазі лише один з них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання заходів щодо оптимізації управління земельними ресурсами та вирішення проблем збереження і охорони природи є ефективним у межах адміністративних одиниць завдяки можливостями централізованого впровадження наукових розробок місцевими адміністраціями. З-поміж адміністративних виділів найбільшу увагу ландшафтознавців здобули адміністративні області. Значно менше є цільових ландшафтознавчих робіт, приурочених до конкретного адміністративного району. Прикладом може бути дослідження "Комплексні географічні дослідження на території Марківського району Луганської області для цілей опрацювання ландшафтних принципів удосконалення землекористування в його межах", проведене під керівництвом член-кореспондента НАН України О.М.Маринича (1991). На дисертаційному рівні території адміністративних районів досліджували, зокрема: В.Г.Потапенко – "Методика ландшафтно-екологічного аналізу та оцінки території адміністративного району (геохімічний аспект, на прикладі Обухівського району)" (1996), Е.М.Мелік-Багдасаров – "Формирование локальных систем особо охраняемых природных территорий на основе ландшафтного подхода (на примере Егорьевского района Московской области)" (2003), Н.В.Сичова – "Применение ландшафтного подхода к оценке природно-ресурсного потенциала пригородных территорий (на примере Смоленского района)" (2009) та інші. У Німеччині ландшафтознавчі дослідження на адміністративному рівні, співвідносним із районом в Україні, здійснюються в рамках ландшафтного планування територій. Метою таких досліджень є створення ландшафтних рамок планів (Landschaftsrahmenplan), Географія та туризм які містять пропозиції заходів у сфері охорони природи, догляду за ландшафтом, визначення ризиків та перспектив у використанні території для цілей сільського господарства, транспорту, розміщення промислових об'єктів, забудови, відпочинку.

Мета дослідження. Метою статті є проведення аналітичного огляду та розробка науково-практичних пропозицій для укладання екологічних карт з антропогенним характером з використанням космічних знімків

Основні результати дослідження. Існуюча система екологічних досліджень і вимірювань утворює неоднаковий ступінь інформаційного забезпечення при розробці екологічних карт. Найдоступнішою для користувача по показнику просторової "прив'язки" є система основних матеріалів

Основні джерела інформації для створення екологічних карт

Типи об'єктів локалізації інформації	Джерела інформації
Адміністративно– територіальний: райони, міста і ін. поселення обласного підпорядкування лісо–, водо– та сільськогосподарські об'єкти	Державні і відомчі статистичні форми звітності і огляди земельних, лісових., водних і ін. ресурсів забруднення компонентів ОПС національного і обласного рівня. Галузеві статистичні форми звітності і стану лісо–, водо–, сільськогосподарських об'єктів
Геосистемний: Басейни річок. Ландшафти. Компоненти ландшафтів. Техногенні об'єкти	Матеріали екологічних досліджень наземними і дистанційними методами, існуючі картографічні джерела, техніко–економічні обґрунтування, оцінка впливу на навколишнє природне середовище проєктованої діяльності (ОВНС) та ін. матеріали
Моніторинговий: Станції (пости) спостережень Лінії (маршрути) досліджень. Площі досліджень	Бюлетені і довідники про стан атмосферного повітря, поверхневих вод і ін. Матеріали екологічних досліджень наземними і дистанційними методами

В загальному вигляді класифікація джерел інформації для екологічного картографування представлена в таблиці 2. Кожний тип інформації, вказаний в ній, може мати більш детальний поділ. Найбільш важливі та широко використовувані при картографуванні матеріали – статистичні, картографічні, аерокосмічні.

Таблиця 2

Класифікація джерел екологічної інформації

Критерії класифікації екологічної інформації	Тип екологічної інформації
Характер джерела інформації	Картографічна. Аерокосмічна. Статистична. Описова
Період тимчасового обхвату	Довгострокова (10 і більше років). Середньострокова (5–10 років). Поточна (річна). Сезонна (частина року). Оперативна. Екстрена.
Об'єкт "прив'язки" інформації Ступінь покриття території	Адміністративно–територіальна. Природно–територіальна(геосистемна). Покомпонентна (в середині геосистем). Мережна (моніторингова). Безперервна(континуальна).Переривиста (дискретна)
Характер об'єктів "прив'язки" інформації	Точкова. Лінійна. Площадкова
Вид подачі інформації Рівень розгляду (дослідження) по територіальному охопленні	Кількісна. Якісна. Бальна (ранжована). Глобальна (Земля в цілому). Трансгранична (Україна з прилеглими територіями). Національна. Регіональна. Місцева (локальна)
Рівень розгляду за ієрархією об'єктів	Біосферна (мегаекологічна). Ландшафтна (ландшафтн–екологічна). Екосистемна (синекологічна) Популяція (демекологічна).Видова (аутекологічна)
Групи організмів (суб'єкти оцінки)	Флористична. Фауністична. Антропосистемна
Вид дії на організм	Фізичні параметри. Хімічні параметри. Біологічні параметри

Статистична інформація. Відповідно до законодавства в Україні проводиться робота по створенню статистичної інформації, яка передбачає єдині принципи та методики отримання даних. В межах країни існує автоматизована система збору, збереження, обробки та розповсюдження статистичної інформації, яка може бути використана у картографуванні. При цьому велике значення мають статистичні ма-

теріали, отримані при режимних спостереженнях, на об'єктах мережі гідрометеорологічної служби, 242 спеціалізованих стаціонарах, включаючи заповідники. Наприклад, для отримання початкової інформації по розрахунках параметрів забруднення навколишнього природного середовища широко використовуються статистичні матеріали по клімату. Картографічні матеріали характеризуються чіткою просторовою локалізацією об'єктів, класифікацією або рубрикацією якісних і кількісних показників, що відображаються. Велике значення для вивчення динаміки природного середовища під впливом природних процесів і антропогенної діяльності мають старі карти і плани, створені на основі зйомок. Зіставляючи їх із сучасними, а також з аеро- і космічними знімками знаходять і аналізують зміни географічних об'єктів і явищ за період 50, 100 та 150 років. Аерокосмічна інформація в даний час достатньо обширна. Космічна система вивчення природних ресурсів Землі включає: пілотовані космічні станції типу "Салют"; автоматичні космічні апарати типу "Метеор" і "Космос"; пункти прийому та міжгалузевої обробки інформації; центри отримання, первинної обробки та розповсюдження космічної інформації. Широко використовуються телевізійні та сканерні зображення високої та середньої роздільної здатності, які одержуються з російських супутників "Метеор", американських "Ландрат", французьких "Спот". Елементи роздільної здатності становлять 20-85 м.

На зображеннях сканерів високого ступеня розрізнення, особливо кольорових синтезованих знімках, виділяються ті ж об'єкти, що і на фотографічних, але при цьому забезпечується регулярне повторення зйомки. Вони зручні для автоматичної обробки, оскільки поступають з орбіти в шифрованому вигляді та використовуються для оперативного контролю. Фотографії, отримані в цій системі, мають велику якість зображення місцевості (декілька метрів). Вони забезпечують можливість стереоскопічного вивчення об'єктів і дають цінну інформацію про всі об'єкти поверхні. Особливо актуальне значення має космофотоінформація для вивчення 243 стану, використання й обліку земель, які зумовлюють оцінку екологічного стану земельних ресурсів. Використання космічної інформації при екологічному картографуванні дозволяє налагодити систематичне спостереження за станом земельних ресурсів. Переваги використання космічних фотознімків при екологічному картографуванні земель визначаються об'єктивною оптичною інформативною місткістю, достовірністю, точністю і необхідною періодичністю отримання інформації.

Зміст карти, що розробляється з використанням космофотознімків, може бути розділений на три частини: загальногеографічну (елементи топографічної основи), тематичну, яка відображає сучасне розміщення і використання земель та екологічну. Тематичний зміст карти включає: сільгоспугіддя (рілля, багаторічні насадження, пасовища, сінокоси), землі лісового та водного фонду, землі населених пунктів і інші. Екологічне навантаження карти відображає екологічний стан земельних ресурсів (підтоплення, руйнування від ерозійних процесів) і землі, які пошкоджені господарською діяльністю людини (кар'єри, промислові зони, відвали). Вибір способів зображення об'єктів, що картографуються, зумовлюється вимогами генералізації, призначенням і масштабом карти. Інформаційні джерела, що використовуються для розробки карти включають, разом з космофотознімками, топографічні та тематичні карти, фондові та літературні матеріали, які підбираються та аналізуються в напрямі, що дозволяє одержувати повну інформацію про екологічний стан земель. Підбір інформації повинен відповідати тематичній орієнтації досліджень і мати конкретний територіальний обхват. Одним з визначальних чинників вибору і оптимізації параметрів космічних фотознімків є спектральний діапазон, від якого залежить можливість сприйняття закладеної в них інформації і використання її для певної мети. Розпізнавання сільськогосподарських угідь на космічних знімках проводиться переважно по прямих дешифрувальних ознаках. Оцінка 244 екологічного стану земель здійснюється на основі аналізу спеціфічних відхилень у фотоголі (кольори) та структурі фотозображення з використанням індикаційних еталонів. У процесі складання карти розробляються індикаційні таблиці прямих і непрямих дешифрувальних ознак картографованих об'єктів.

Висновки. Створення ландшафтної ГІС спирається на використання традиційних ландшафтознавчих методів дослідження, головне завдання яких – збір необхідної інформації про певну територію та її аналіз. Використання геоінформаційних методів при цьому покликане спростити процес інвентаризації та узгодження даних, підготувати їх до коректного аналізу та візуалізації результатів. Тим не менше, методи ГІС не є технічним додатком традиційних методів дослідження. Адже мова йде не лише (і не так) про комп'ютерне картографування, а й про можливість обробки та аналізу даних для створення нових знань. Основне завдання ландшафтної ГІС на даному етапі ми вбачаємо у забезпеченні споживача даними про природні умови та антропогенну перетвореність ландшафтів певної території, а також представлення цієї інформації у формі, доступній для подальшого оцінювання та аналізування для практичних потреб. У даному дослідженні за основу комплексного представлення природничо-географічних даних ми приймаємо ландшафтну карту, яка є головною складовою ландшафтної ГІС.

Ландшафтна геоінформаційна система є істотним доповненням земельних кадастрів узагальненою природничо-географічною та оціночною інформацією. Також вона може бути використана для обґрунтування управлінських рішень у сферах оцінки впливу на навколишнє середовище, функціонального зонування територій та для планування та розробки проектів щодо забудови, розміщення промислових об'єктів, сільськогосподарського та рекреаційного землекористування, природоохоронних проектів та геоекологічного моніторингу.

Список використаних джерел

1. Алтаев Ж. ГИС и земельный кадастр Казахстана [Електронний ресурс] / Алтаев Ж. // ArcReview № 2 (25) 2003 : http://www.dataplus.ru/Arcrev/Number_25/2_Kazah.htm
2. Безверхнюк Т.Н. Методика построения ландшафтных карт с использованием ГИС-технологии [Електронний ресурс] / Т.Н. Безверхнюк // Ученые записки ТНУ. Выпуск N 12 №1 – 1999: <http://www3.crimea.edu/tnu/magazine/scientist/edition12/tom1/n01256.htm>
3. Божук Т. І. Ландшафтний кадастр Українського Мармарошу: дис... канд. техн. наук: 05.24.04 / Т. І. Божук // Національний ун-т; Львівська політехніка. – Л., 2004.
4. Геоекологічна база даних Басейну Верхнього Дністра / І. Круглов, А. Мельник, Б. Муха, Б. Сенчина // Фізична географія та геоморфологія. – 2004. – Вип. 46, Т. 1.
5. Геоінформаційні системи і технології [Електронний ресурс] / В.С. Готинян, Г.Я. Красовський, І.В. Мельник // Матеріали регіональних нарад. Можливості супутникових технологій у сприянні вирішення проблем Закарпаття № 2. Додаток 1 : <http://www.pryroda.gov.ua/ua/index.php?newsid=1147>
6. Самойленко В. М. Основи геоінформаційних систем. Методологія / Самойленко В. М. – К.: Ніка-Центр, 2003.

Яхимович Д.Р.

Науковий керівник:

д.т.н. (проф.) Пашков Д.П.

ОСОБЛИВОСТІ СИНТЕЗУ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ МОБІЛЬНИХ ПРИСТРОЇВ

У статті досліджено наскільки доцільно в наш час розроблювати програмне забезпечення на мобільні пристрої, в яких доцільніше використовувати програми за тематиками. Створені рекомендації в яких напрямках доцільніше створювати програмне забезпечення на які платформи.

Ключові слова: програмне забезпечення, багатоплатформеність, розробка програмного забезпечення, метод Ейлера, android.

Яхимович Д.Р.

ОСОБЕННОСТИ СИНТЕЗА СПЕЦИАЛЬНОГО ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ МОБИЛЬНЫХ УСТРОЙСТВ

В статье исследовано насколько уместно в наше время разрабатывать программное обеспечение на мобильные устройства. Определены основные направления, в каких удобнее использовать программы на мобильных устройствах, а в каких на компьютере. Рассмотрены

уже существующие программы по тематикам. Созданы рекомендации в каких направлениях уместно создавать программное обеспечение, на какие платформы.

Ключевые слова: программное обеспечение, мультиплатформенность, разработка программного обеспечения, метод Эйлера, android.

Yakhymovych D.R.

SPECIAL SOFTWARE SYNTHESIS FEATURES FOR MOBILE DEVICES

The article explores how appropriate it is today to develop software on mobile devices. The basic directions in which it is more convenient to use programs on mobile devices, and on which on computer is determined. Existing programs on subjects are considered. Recommendations are made in which areas it is appropriate to create software, on which platforms.

Key words: software, multiplatform, software development, Euler's method, android.

Постановка проблеми. Сьогодні, майже в кожній людині є планшет, мобільний телефон, розумний годинник, тощо. Багато програм які створюють мають свої аналоги на комп'ютер і на телефон, але все ж таки не всі. Не дивно, адже є такі програми які не доцільно запускати на комп'ютері так само, як і існують ті що неможливо ефективно використовувати на мобільних пристроях. В одній направленості програм можливо, наприклад: В кожному мобільному пристрої є калькулятор, по суті програма математичного спрямування, проте програми для більш складні (MathCad, AutoCad, GraphEq та інші) мобільні пристрої просто не зможуть справитись з об'ємом інформації і розрахунками. Тобто існують параметри за якими можна розрізнити підійде програмне забезпечення для ПК(персональний комп'ютер) чи для МП(мобільний пристрій). Другий такий параметр це зручність використання. Наприклад будильник звісно можна і на комп'ютері поставити але доцільніше, звичайно буде використати телефон, так само зробити графік можна на телефоні, проте на комп'ютері це в рази швидше нагляд ніше і простіше. А є й такі програми і там і там. З такими ми зіштовхуємось кожний день(Браузери, Календарі, Чат програми та програми для перегляду новин, пошти, тощо). Інженеру часто доводиться зіштовхуватись з диференційними рівняннями і системами диференційних рівнянь при розробці нових технологічних процесів, так як більша частина законів фізики формалізується саме у вигляді диференційних рівнянь.

Проте розробкою спеціальних математичних програм для мобільних пристроїв, таких як програми рішення задач Коші методом Ейлера немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість інформації необхідної для більш глибокого вивчення проблематики статті було знайдено на веб сторінках в інтернеті. Зокрема на сайті Wikipedia, є чудова стаття про Багатоплатформеність, де вона потрібна, де використовується плюси та мінуси [1]. Джошуа Блох [2] та Алістер Коберн [5] в своїх роботах ефективно програмування Java та Сучасні методи опису функціональних вимог до систем, описали як доцільніше розробляти програми.

Оскільки розглянуті програми були написані для ОС(операційної системи) Android, потрібно було слідувати за змінами та з'явнати інформацію про цю платформу для мобільних телефонів та планшетних комп'ютерів [6,8,9].

Мета дослідження. Визначити потребу в розробці програм на ОС Android в різних галузях.

Основні результати дослідження. По галузям потреба в створенні ПЗ на ОС Android на мою думку краще відобразити в вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Оцінка потреб розробки програм в різних галузях [авторська розробка]

Галузь	Потрібно на ПК	Потрібно на МП	Потрібно на ПК і МП
Творча	+	+	+
Технічна(складні)	+	-	-
Технічна(прості)	-	+	-
Медична	+	+	+
Бухгалтерська	+	-	-
Освіта	+	+	+

Творча галузь в себе включає багато підпунктів музика, малювання, танці та ін., на комп'ютер потрібні програми для малювання редагування відео та аудіо доріжок, на мобільні ж пристрої будуть вигідні програвачі, програми для запису, наприклад музиканти часто використовують камертон, що звісно можна створити в вигляді програми на МП.

Технічну галузь я розділив на два підпункти через те що є необхідність як в складних розрахунках так і в простих.

В медичній сфері звичайно потрібна мультиплатформність, прикладів таких програм існує дуже багато, від відеоняні до переглядів рентген знімків, на ПК і на МП, в залежності від потреб.

Освітня галузь також включає потребу в мультиплатформності. Наприклад при вирішуванні диференційних рівнянь [4] (які багато хто не розуміє) була б вдалою програма на МП щоб кожний учень у себе на телефоні міг перевірити чи вірно виконано те чи інше завдання. Програми для читання, перекладачі [7], тощо. Оскільки будь-яка задача проектування, яка зв'язана з розрахунком потоків енергії чи руху тіл, в кінцевому рахунку зводиться до розв'язку диференційних рівнянь, визначено що необхідне створення мобільної програми вирішення задач Коші методом Ейлера на мобільних пристроях android для зручності, та швидкості розрахунків інженером. Було розроблено алгоритм за яким можливо створити програму.

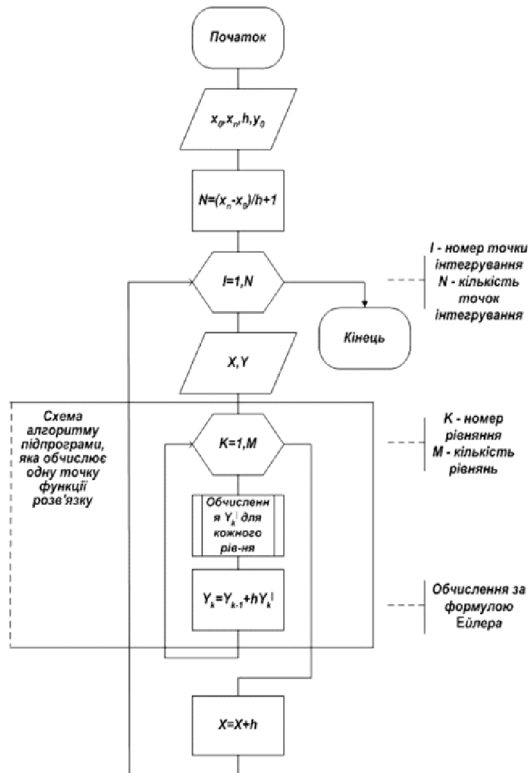

Рис. 1. Алгоритм розв'язку системи диференційних рівнянь методом Ейлера, авторська розробка

Згідно до такого алгоритму приблизний вигляд програми може виглядати так як зображено на Рисунку 2:

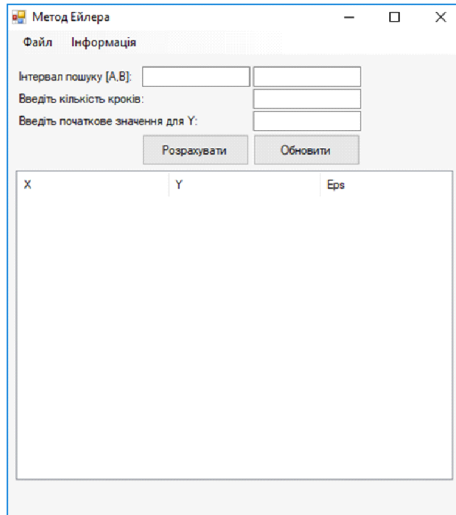

Рис. 2. Ескіз можливого робочого вікна програми, авторська розробка

Ескіз був створений в Microsoft Visual Studio на мові C# під ПК, на ньому зображено як можливо буде виглядати програма коли буде створена на android, звісно кінцевий результат буде відрізнатись так як буде розроблено під МП а не для ПК, але основні поля зображені на рисунку 2 будуть присутні.

Після розрахунків вікно програми буде виглядати так як зображено на Рисунку 3

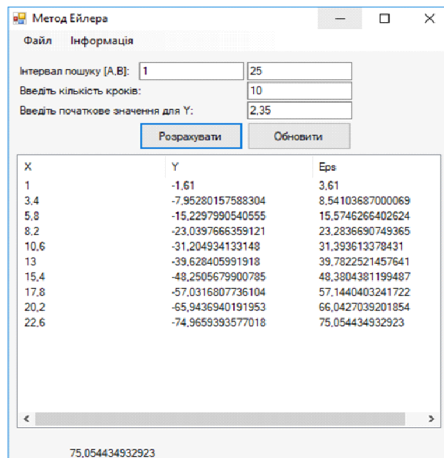

Рис. 3. Вікно програми після розрахунків, авторська розробка

Висновки. Основними напрямками для розробки програмного забезпечення під ОС Android є творчі та технічні, якщо не враховувати ті галузі в яких необхідна мультиплатформність. Галузей набагато більше ніж було розглянуто в цій статті, також доцільно було б розділити кожну галузь на підгалузі, через те що охоплюється дуже велика кількість напрямків.

В еру мобільних пристроїв розробка програм на МП є дуже актуальною, і потреба в розробниках тільки зростає[3], як і кількість корисних програм[10]. Актуальність розробки програми що буде розв'язувати задачі Коші методом Ейлера безсумнівна, це дуже потрібна програма для інженерів.

Список використаних джерел

1. Багатоплатформність. Wikipedia // uk.wikipedia.org/wiki/Багатоплатформність.
2. Блог Д. Эффективное программирование Java. // Effecting Java Programmig Language Guide. – Видавництво "Лори". – 2014. – 310 с.
3. Вакансії розробників під ОС Android. // www.work.ua/ua/jobs-kyiv-android-разработчик
4. Гой Т.П., Махней О.В. Диференціальні Рівняння. – Івано-Франківськ. – 2012. – 351 с.
5. Коберн А. Современные методы описания функциональных требований к системам // Writing Effective Use Cases. – Видавництво "Лори". – 2017. – 288 с.
6. Климов А. Что нового в Android. // Что нового в Android. // <http://developer.alexanderklimov.ru/android/theory/whatsnew.php>
7. Програма перекладач для телефону. // <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.google.android.apps.translate&hl=ru>
8. Android Wikipedia. // <https://uk.wikipedia.org/wiki/Android>
9. Android website for Developers. // https://developer.android.com/reference/android/os/Build.VERSION_CODES.html
10. Google Play. // <https://play.google.com/store/apps>

Наукове видання

ЗБІРНИК

НАУКОВИХ ПРАЦЬ МАГІСТРАНТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ – 2018

Відповідальні за наукове і літературне редагування

Єрохін С.А. – д.е.н., професор, ректор Національної академії управління.
Єрмошенко М.М. – д.е.н., професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри маркетингу, економіки, управління та адміністрування НАУ. *Штулер І.Ю.* – д.е.н., доцент. *Матвійчук Валерій Костянтинович* – д.ю.н., професор, заслужений працівник народної освіти України. *Нікітін Юрій Вікторович* – д.ю.н., професор. *Гіда Євген Олександрович* – д.ю.н., професор. *Савенков Олександр Іванович* – д.т.н., проф., *Лопатін Олексій Костянтинович* – д.ф.-м.н., проф. *Пашков Дмитро Павлович* – д.т.н., проф. *Матвеев Сергій Васильович* – к.ю.н. *Карпенко Микола Іванович* – к.ю.н., доцент. *Харь Інна Олексіївна* – к.ю.н., доцент. *Фаловський Олександр Олександрович*, к.т.н.

Відповідальний технічний редактор, комп'ютерна верстка

Цаплюк І.В.

Підписано до друку 23.02.2018.

Формат 60 x 84^{1/16}. Папір офсетний. Друк офсетний.

Гарнітура Times New Roman Суг. ум. друк. арк. 31,61.

Обл.-вид.арк. 36,79. Наклад 300 прим. Зам. 169.

ВНЗ «Національна академія управління»

03151, Україна, Київ, вул. Ушинського, 15

тел., факс: (044) 242-24-64, 242-10-95

E-mail: office@nam.edu.ua

Інтернет: www.nam.kiev.ua; NAU-kniga@ukr.net

Віддруковано в друкарні
ТОВ «Наш формат», 02105,
м. Київ, пр-т Миру, 7